G. HAJNOCZY
ROZSA
BENGALI
TUZ

G. HAJNÓCZY RÓZSA * BENGÁLI TÜZ

G. HAJNÓCZY RÓZSA

BENGÁLI TŰZ

SZÉPIRODALMI KONYVKIADÓ
BUDAPEST

HETEDIK KIADÁS

© SZÉPIRODALMI KÖNYVKIADÓ

ELŐSZÓ

Szomorú feladatnak teszek eleget, amikor megboldogult feleségem, Hajnóczy Rózsa *Bengáli tűz* című könyvének új kiadásához bevezető sorokat írok. A mű 1944-ben, abban a tragédiákkal telített esztendőben, rövid idő alatt két kiadásban teljesen elfogyott. Az ostrom alatt számos példány az irodalmat kedvelő gyűjtők rommá lőtt házaiban pusztult el, és a könyv keresett ritkasággá vált. A kiadó új kiadásaival a nagyközönség útleírások, távoli országokban nyert tapasztalatok iránti olvasószomját elégíti ki.

E pillanatban felmerült az a kérdés, vajon a *Bengáli tűz* útleírás, tudományos könyv, avagy egzotikus háttérbe állított regény-e, amelynek gerincén egy szerelem története húzódik végig. E sorok írója, aki nemcsak a leírt eseményeket élte át, de a könyvnek egyik állandó szereplője is, talán hivatott e kérdésre választ adni. A *Bengáli tűz* nem tisztán tudományos útleírás, de nem is regény, hanem sajátságos egyvelege mindeme prózai műfajoknak. És ha a közönség és kritika véleményét el lehet hinni, mint ilyen egyedül áll a magyar irodalomban.

Megboldogult feleségem indiai egyetemeken való működésem ideje alatt naplót vezetett. Saját kedvtelésére rótta a sorokat nap nap után, feljegyezve a reggeli, déli és esti hőmérsékletet, a levegő szárazabb vagy nedvesebb voltát, akárcsak egy meteorológus, hiszen az időjárás az indiai élet egyik legfontosabb beszédtárgya és leggyötrőbb szenvedése, majd a napi prózai eseményeket: a háziszolgákkal való bíbelődést, az étkezés apró-cseprő gondjait, a látogatókkal való beszélgetéseket és az azokból merített tanulságokat. Őszintén leírta saját magának, talán időtöltésből, miként hatottak rá India különös szokásai, babonái, hite, filozófiája. Mindehhez nemcsak a barátainkkal való állandó kapcsolat és az azoktól nyert tájékoztatás szolgáltatott anyagot, hanem a szinte hihetetlenül

különös indiai felfogásnak ellenőrzésére tudományos könyvekből tágította és gazdagította a személyes tapasztalatainkat. Ebben a tekintetben én voltam segítőtársa. Ebből a naplóból íródott tíz évvel később a *Bengáli tűz*.

A világirodalom számtalan indiai útleírásban bővelkedik. Angol, német, francia, olasz stb. turisták ezrével keresik fel e csodás földrészt, és előkelő szállodák vendégeiként, a téli hónapokban a vezetők útmutatásai alapján ismerik meg és írják le az országot. Mindenki meglátogatja Bombayt, Kalkuttát, Madrast, Delhit, Agrát, talán Fátihpúr Szikrit is, Lahoret, Amritszart, Ceylont és a többi nevezetes helyet. De mi nem voltunk turisták, hanem indiai lakosok, akik a szantiniketáni egyetemi telepen az indiai falusi élet, a dzsungel közvetlen szomszédságában indiai levegőt szívtunk, éreztük az estéli órákban a tűzhelyekről felszálló tehéntrágya füstjének emelyítően édeskés szagát, meghatottan csodáltuk ugyanakkor, miként kel fel az óriási vörös korongra nőtt hold az őslakó szantálik vályogkunyhói mögött, és hogyan üdvözlik ezt a sejtelmes égitestet a félmeztelen, szellemimádó, ártatlan fekete bőrű dzsungellakók, akik fehér ember láttára tisztelettel leborulnak előtte, hogy homlokukkal érintsék lába porát.

Nem! Ilyen benyomásokat, ilyen átélést nem nyerhet egyetlen turista sem! Száraz betűkbe rótt adatok, bármily tudományosak legyenek is, nem lehelik ki azt a lelket, ami India sajátsága. India: hit, tudomány, költészet, a képzelőerő fékezhetetlen csapongásából született művészet, amit az élet évszázadokon át rideg anyagba szorított. Szellem és anyag egymással küzdve, egymást kiegészítve alkotta meg ezt a csodálatos társadalmi, emberi közösséget. Ennek visszavetítésére nem a tudós, hanem az író hivatott, aki nem is hivatásos író, hanem szorgos megfigyelő, aki együtt szenved, együtt örül, együtt fél, együtt remél a küszködő bennszülöttekkel, és egy áhítatos pillanatban felgyúl benne az alkotás, az átélésnek lerögzítési vágya.

Ami a *Bengáli tűz*-ben az indiai életre vonatkozik, az fényképszerűen hű és festőien van az olvasó elé vetítve. Sem túlzás, sem álromantikus érzelgősség, avagy az európai szemlélet elfogultságai nem nyilvánul soraiban. A benne szereplő személyeket nem a képzelet, de az élet teremtette. Mindegyik

férfi és nő alakja élő személy volt, csak néhány név van megváltoztatva, ami az események következtében vált szükségszerűvé. Rabindranath Tagore, Mahatma Gandhi, Subhas Csandra Bose, a szantiniketáni tanárok véleményei, kijelentései, papírra vetett valóságok. A meghasonlott tudós, Collins, a német diák, Valentin Trapp – akik ma már az örökkévalóság felhői mögül tanúskodhatnak jellemük hűséges ábrázolása mellett – történelmi alakok. Ilyen a francia Benoit és az olasz Guadagni is, sőt a rokonszenves Amija és dán feleségének bizarr személyisége sem a fantázia ködös világából testesül meg a *Bengáli tűz* lapjain.

India a csodák országa. A legtöbb indiai utazó indíttatva érezte magát, hogy a megmagyarázatlan kötélcsodát szemtanúként írja le. Baktay Ervin Indiáról írt kitűnő munkájában leleplezi ezeket a szenzációra éhes turistákat, akik sohasem látták ezt a bűvészmutatványt, hanem sorjában egymásról írták le, magukat hiteles tanúként beállítva. Ellenben a jógik, az akaraterőnek túlfeszítésével a test fiziológiai működésének irányításában és uralmával tényleg olyan eredményeket érnek el, amit a hétköznapi ember csodának tart, az orvos pedig bámulattal tanulmányoz. A dardzsilingi risi tetszhalála és feltámadása ilyen szuper fiziológiai mutatvány. Ugyanebbe a kategóriába tartozik a többi, önkínzásnak tűnő, vallási ekstázisban végrehajtott művelet is.

Ez nem azt jelenti, hogy minden fakír csodatevő szent, hanem a legtöbb üzleti vállalkozásnak tekinti a turisták és a hiszékeny bennszülöttek félrevezetését. India a hit világa, de a hit nem mindig vezet el a valóságba. Hiszen amikor a szomorú valóság kétségbe ejt, a hit ad új erőt a küzdelemre. Ha az emberiség eme gyengéjével visszaélnek olykor Indiában, ne csodálkozzunk és ne ítéljük el őket, mert magunk a Nyugat dölyfös tudományával sem mentesültünk általudós szélhámosok csalásaitól.

India filozófiája, amely metafizikai magasságokba emeli az emberi szellemet, mégis a valóság megismerésére törekszik. Csankara Ácsárja nyolc évszázaddal Immanuel Kant előtt megalkotta az ismeretelmélet alapjait, és a Védánta filozófiában rámutatott, hogy az emberi értelem a végső okokat sohasem tudja megragadni. Érzékei csalékonyak, és minden kép-

zelt valóság csak tünemény, látszat, Májá, az ismerhetetlenség függönye mögött való vetület. Teológiája agnosztikus, az istenségről okosan csak hallgatni lehet. Minden csak szimbólum, amit az isteni szikrától felgyújtott művész szoborban, festményben és mitológiában fejez ki azok számára, akik a látszatlét mögötti valóságot keresik, de nem tudják felfogni.

Ez a mitológiai ábrázolás nem egy, a Nyugat rideg világnézetében és hajszájában csalódott európait vont bűvkörébe, és elfordulva saját égövének racionalizmusától, India lelkiségébe kapaszkodik. Talán kétségbeesve, talán vigaszt keresve bukdácsol göröngyös utakon, hogy megnyugvást találjon. Gandhi idealizmusán fellelkesedve sok férfi, de még inkább nő, rajongásig alávetette magát egy olyan életnek, amely az anyagi puritánság gyékényén a szellem és a lelki ájtatosság oltárának volt szentelve. Ilyen India-rajongóvá vált Haimanti, a dán Sörensen is. Ezért talán az olvasó megértéssel fogadhatja excentrikus viselkedését, amely majdnem a halálba kergeti.

A *Bengáli tűz* lenyűgöző történetében a legmegrázóbb Gertrudnak, ennek az öntudatos, bátor, északnémet hegymászónőnek tragikus sorsa. A másik elszomorító sors a kis bölcs Samé, aki az indus lélek türelmével, meghatóan vívódik a lassú halállal.

A két különcködő, tehetséges festőnő felbukkanása ugyancsak a valóság humorát adja.

Az olvasó talán fejcsóválással fogadja ama részleteket, amelyek a babonák boszorkánykonyhájába vezetik be. Hajlandó elfelejteni, hogy a „művelt" Nyugaton is tobzódik a babona, és ha ez a babona nem is avatja szentté a tehenet vagy az örvendő „Nandi" bikát, az ókori görög „Phallosz"-tisztelet és annak kísérő jelenségei, az istenektől származó emberfiak és a sebeikből vérző szentek sírjaihoz ezrével zarándokoló, gyógyulást vagy bűnbocsánatot kereső európaiak, ugyancsak babonásoknak minősíthetők. De a hit enyhít, és gyakran gyógyít. Mindenki, aki kételkedik valamely földi hatalomban, vagy nem bízik saját tehetségében, földöntúli bálványokon át kér segítséget és üdvözülést. Mert a szenvedő tömegeknek, amíg a földön nem találnak igazságot, bálványokra van szükségük. A kalkuttai Kálighát és a többi ötvenhárom indiai zarándokhely, ahová a Shiva istenség által

feldarabolt Kálí egy-egy testrésze leesett, évezredek óta szentelt terület, ahol a XX. századi technokrácia műhelytelepeitől és tudományos intézeteitől kődobásnyira, meredt szemekkel bámulnak a napba, és fürödnek a szent folyókban, hogy isteni erő szállja meg a beteg testeket és lelkeket. Közben pedig a baktériumok ezrei orvul lopóznak be a kunyhók ártatlan lakóiba, és elvégzik pusztító munkájukat, amit alig-alig tud a modern orvosi tudomány megfékezni.

A kasztrendszer is teljesen idegen az értetlen európai szemlélő előtt, mert saját égövének ítéletét teszi meg bírónak. Ez a rendszer szakrális felfogása mellett egy gazdaság-politikai rend szüleménye. Minden kaszt egy-egy foglalkozás társadalmi kifejezője, mint egy óriási céhrendszer, és a maga idejében jól megállta helyét. A legfelsőbb kasztnak az indiai hit a szellemi foglalkozást űző brahmanokat tette meg, akik évezredek előtt megalkották az indiai tudományokat, amelyek később a szomszédos népek tudásának forrásaivá váltak.

A kasztrendszert szentesítette a hagyomány és a szokás, és ha a brahmanok kiváltságos helyzetükkel néha vissza is éltek, szellemi és vallási vezetői maradtak népüknek, széthúzásra hajlamos sokfajú és soknyelvű társadalmukat összekovácsolták. Így maradt meg India társadalmi egysége hosszú évszázadokon át még idegen uralmak alatt is. Indiában néhány bennszülött fejedelem uralkodásától eltekintve, számos idegen hódító terjesztette ki jogarát a békés lakosság fölé. A hindu szellem lassanként az elkövetkező életek számára gyűjtötte földi léte alatt szerzendő erényét és érdemét, hogy mind hamarabb eljusson a végső megtisztulás Nirvánájába. A földi életet csupán átmeneti állomásnak tekintette, amely előkészítése az igazi boldog jövendőnek. Ezért nem sokat törődött azzal, hogy milyen nevű vagy fajú királyoknak kell az adót, a „panyát" fizetni. Mert fizetni mindenképpen kell!

Talán az időszámításunk előtti második évezredben vándoroltak be a világos bőrű árják, akik leigázták a fekete bőrű, kissé negroid őslakókat, a dravidákat és mundákat, azokkal összekeveredtek, és létrehozták India érdekes faj- és népegyvelegét. Ez a keverék északon világosabb bőrű maradt, ahol kisebb volt a keveredés, sötétebb délen, ahol az őslakosság vére dominált. Ebből a vérkeveredésből eredt az indiai kaszt-

rendszer sajnálatos kinövése, amennyiben az árják az őslakókat kizárták a négy főkaszt keretéből, és azokat *páriáknak*, lelki és testi alsóbbrendűeknek minősítették. A brahmanok hite szerint ezeknek a közelsége megfertőzi még a levegőt is, és csak a legalantasabb munkára szoríthatók. Ez a nemrég még kiközösített népréteg közel ötvenmillió lelket számlál.

A kezdeti hinduizmust erősen kikezdte az indiai területen keletkezett buddhizmus, amely a lélekvándorlás tanán át a földi élet igazságtalanságaitól elforduló tiszta lelki utat tanította. A vágyak leküzdését hirdette, mert a boldogság nem a vágyak elérésében van, hiszen minden megvalósult vágy új vágyat szül – hanem a lemondásban lakozik az üdvösség. Emberszeretet, testvériesség, valóságos szocialista igehirdetés volt a buddhizmus tanítása, és a nagyszámú szerzetes, aki lemondott a családi és egyéni boldogságról, és csupán a lelki megtisztulásnak szentelte életét, kolostoraiban, barlangjaiban a szellem lángját élesztette.

Műveikben, mint az Adzsanta barlangokban talált több százra rúgó freskófestményekben megörökítették névtelenül az eszmének hódoló társadalmi közösség vívmányait.

Századokon át a buddhizmus uralkodott Indiában, de az újjáéledt brahmanizmus felerősítette a kasztrendszert, átvette a buddhizmustól a baktriai görög hatás alatt keletkezett istenábrázolást, és lassan kiszorította a buddhizmust. Ma csak néhány ezer buddhista él Indiában a Szárnáth melletti Buddh Gájában és másutt. Viszont életben maradt majdnem eredeti tisztaságában Ceylonban, míg India peremállamaiban, Nepálban, Tibetben, Mongóliában, Kínában, telítve babonákkal, amik elrettentő bálványábrázolásban jutnak kifejezésre. Ez az északi *Mahájána* avagy „Nagy szekér" buddhizmusa, amely megterhelte rakományát a samanizmus, szelleműzés és más ősrégi néphitek egyvelegével.

Időszámításunk VIII. századában India északnyugati sarkába bevonultak a hódító mohamedán arabok, akik az iszlám szigorú egyistenhitét terjesztették el a lakosság között. Az utána következő századokban egymás után vonultak be India termékeny földjére mohamedán seregek. Ezek nem arabok, hanem afgánok, turkok, mongolok voltak, akik az iszlám jelszavával busás aratásra leltek az Indus völgyének gazdag me-

zőin. Mahmúd Szubuktigin szultán a X. század végén tizenöt hadjáratot vezetett India ellen, és kirabolta arany-, gyémánt- és smaragdkincseit, lerombolva a kincseket rejtő hindu templomokat, bálványokat. Majd újabb hódítók törtek be, akiknek marcona harcosai összeházasodtak az indiai lányokkal, és újabb vérrel gazdagították az amúgy is kevert lakosság fajiságát. A hindu nép türelmesen fizette az adót, és nem sokat törődött, ha az idegen hódítók életre-halálra verekedtek egymással. Az újabb mohamedán hullámok pedig nem szűntek meg az északnyugati Khaibar-szoroson át Indiába zúdulni.

India kegyetlen éghajlata az uraskodás által elernyedt idegeneket átlag két század alatt prédájává tette újabb, még tetterős, harcias, zsákmányra leső seregeknek, amelyek Afganisztánon át Belső-Ázsiából jöttek. Rendesen ugyanazon csatatereken folytak a mérkőzések és rendesen a késő őszi hetekben, amikor az előző hódítók jó része a maláriától és más kínzó betegségektől elnyűve, tehetetlenül vergődött.

1527-ben a turk mogulok, Timurlenk egy leszármazottja: Baber sah vezérletével tartósabb mohamedán uralmat létesítettek, delhi központtal, és ez a dinasztia 1707-ig hat kiváló fejedelmet adott India népének. Delhiben jött létre a turki katonák és indiai lányok házassága kapcsán az a keverék nyelv, melyet *urdu* vagy tábori nyelvnek neveztek el keletkezési helye után, s amely a mogulok uralma alatt India köznyelvévé vált. A mogul császárok hatalmas várerődökben uralkodtak a megfélemlített hindu lakosság fölött. Az iszlám a hindukkal türelmesen bánt, amennyiben a fejadót beszolgáltatták. Az alacsonyabb kasztok és a páriák sorsüldözöttei tömegesen tértek át, mert ezáltal az uralkodó hitsorsosai lettek. A magasabb kasztbeli hindukat szívesen alkalmazták a mogulok hivatali állásokban, hiszen magas műveltségükkel és gyakorlati érzékükkel hasznos adminisztrációs szolgálatokat tehettek. Ezeknek egy része mohamedán eredetű neveket vett fel, mint pl. Nehru ősei, akik a csatornázás felügyelői tisztét töltötték be, és az arab *nehr*, folyóvíz-csatorna után a *Nehru* családnevet kapták. Ez a név már nem kasztot jelez, hanem mogul uralmi foglalkozást. Dzsawahar-Lal arab–perzsa keverék szó, és rubinékszert jelent.

Aurengzib volt az egyetlen mogul császár, aki mohamedán

vakhittel viseltetett a hindukkal szemben, és türelmetlensége megásta a mogul uralom sírját. Utána lázadás és örökös háborúk szaggatták szét India egységét.

A mohamedán uralmak világi hangulatot hoztak a puritán, ég felé forduló hinduk Indiájába. Pompás paloták, díszkertek, szórakozóhelyek, gazdag mecsetek és síremlékek emelkedtek a mogulok különböző székhelyein, amelyek még ma is az indiai-moszlim építészeti ízlés bámulatra méltó, dicső emlékei. Ruházatban, ékszerekben, selymeikben és szöveteikben a földön megvalósuló élet örömeinek hódoltak.

De a mogulok uralmát is elérte az indiai történelem végzete: elernyedtek a tobzódásban, és elsorvasztotta tetterejüket az éghajlat. Nem tudtak a vetélkedő mahratták és rohillák lázadása fölött úrrá lenni, és nagy birodalmukat kénytelenek voltak helytartóik uralmával, a navábokkal megosztani.

Ekkor új idegen hódító lépett a porondra: az angol–indiai társaság kalandorai. Ezek nem a szárazföldről (a Khaibar-szoroson át) nyomultak be seregestől, családostól India testébe, hanem a tenger felől. És ha egyénenként fel is emésztette őket a minden idegent elernyesztő éghajlat, újabb csapatok egészítették ki soraikat az otthon maradottak vállalkozó elemeiből.

Ezek a fehér bőrű idegenek, „akik illetlenül szűk nadrágot hordtak – írja Lutfullah, egykori indus megfigyelő –, és akiknek testét bőr helyett csak vékony hártya fedi, amely bármikor kirepedhet" –, helyzeti előnyt élveztek nemcsak a bennszülött hindukkal, de a korábbi idegen, letelepedett hódítókkal szemben is. Alíverdí khán perzsa kalandorkereskedő, aki magához ragadta Bengál helytartóságát a XVIII. század elején, éles szemmel észrevette ezt az előnyt, és környezetét óva intette az európaiaktól. „Ezek – úgymond – vereség esetén a tengerre vonulnak el, ahová nem követhetjük őket, és bármikor visszatérhetnek újabb erőkkel."

A plassey-i ütközet (1757) és a katonai zendülés (1857) kitörése között lefolyt évszázad alatt az angolok nemcsak mérhetetlen kincseket gyűjtöttek Indiában, hanem politikailag is uraivá váltak ennek a földrésznek. A zendülés leverése után a legélesebben szembeszállt egymással Európa és India. Ezt az ellentétet a Szuezi-csatorna megnyitása és a tengeri útnak

megrövidítése, sok más tényezővel együtt még jobban kiélezte. Eladdig csak kalandor-kereskedő férfiak telepedtek le Indiában, s olyan életmódot folytattak, mint a bennszülöttek, olyan ruházatban jártak, nagy házaikban indus nőkből háremet tartottak, és szinte egybeforrtak a bennszülöttekkel. Kincsekkel megrakodva, az éghajlat viszontagságaitól elnyűve, mint idült alkoholisták tértek haza, Angliába.

A Szuezi-csatornán át azonban már angol nők, feleségek és gyerekek is felkeresték férfiaikat, és mivel a konzervgyártás módszere lehetővé tette, hogy minden angliai és európai étel és fényűzési cikk romlatlanul elérje Indiát, a nők is letelepedtek. Ők már finnyásan tekingettek az indusok szokásaira, melyek a férfiakat azelőtt nem sértették. Az angol nők nem voltak hajlandók ugyanabban a negyedben lakni, ahol indusok tanyáztak. Külön angol telepeket létesítettek angol stílusú házakban, kertekkel körülvéve, elszigetelve a külvilágtól, amelynek termékeiből és munkájából éltek és meggazdagodtak. Így kettéoszlott India amúgy is sokrétű társadalma európai és indiai életformára.

A XIX. század gyarmatosítása az európai civilizációt vezette be Keleten. Macaulay, a híres angol történetíró, iskolareformot léptetett életbe, és ezzel új elemet vitt az indiai öntudatba. Az angol nyelvű iskolákban nemcsak az angol irodalommal ismerkedtek meg az indusok, hanem az angol történelmet, alkotmánytant is magukba szívták. A népi öntudatot, a népszabadság gondolatát az európai iskolarendszer honosította meg az indiai elmékben. Nemzeti öntudat sem a hindu, sem a mohamedán Indiában nem volt. Az angol kultúra a nyugati szellemiség elveivel és követelményeivel ismertette meg az indusokat, míg a tőkegazdasági rendszer, amelyet az angolok Indiában meghonosítottak, magával hozta annak kísérőjelenségeit: a régi társadalmi keretek felbomlását, a forradalmi eszméknek a munkásrétegek között való elterjedését, és ezekkel párhuzamosan a nemzeti öntudatot keltette életre az értelmiségi osztályokban.

Ez az öntudatra ébredés megmutatta az India testén éktelenkedő sebeket. Az angol uralom a XIX. században nyelvével, iskoláival, a technikának távolságokat legyőző eredmé-

nyeivel létrehozta az európai értelemben vett nemzeti öntudatra ébredt indiai népet.

Ilyen légkörben alakult meg 1885-ben az indiai *Congress*. Évről évre más városban tartották üléseiket, amelyeken mindinkább kidomborították India egységét, és a szabadságjogok szükségességét az idegen hódítók és gazdasági kizsákmányolók uralmával szemben. Lord Curzon alkirálysága idejére esik Gandhi, egy törékeny testű hindu ügyvéd dél-afrikai szereplése. A színes fajú dolgos hinduknak társadalmi elnyomottsága Dél-Afrikában indította útra századunk egyik legnagyobb politikusát, aki az erőszak ellen az elnyomott gyengék legerősebb fegyverét, a hitet és az igazságot szegezte a földi hatalommal szembe. Az indiai *Congress* új erőt és bátorságot merített a dél-afrikai mozgalomból. A kínai lázadás, a japánoknak a cári Oroszország felett aratott győzelme pedig megmutatta, hogy a halottnak hitt Ázsia életre fog kelni.

Az első világháború kivívta a demokrácia diadalrajutását és az elnyomott nemzetek önrendelkezési jogát. „Ázsia az ázsiaiaké." E jelmondat nem hangzik többé üres szólamnak. Pánázsiai szövetség létesítésére gondoltak Ázsia népei. A hindu-moszlim ellentét, amely meg-megújuló véres összeütközésekben robbant ki, csakhamar külön mohamedán és hindu nemzeti önérzetet hívott életre. Ez az újabb kettészakadás, amelynek évszázados gyökerei vannak, végül a második világháború után India területének politikai kettéosztására vezetett. Északon a túlnyomólag mohamedán lakosságú Pakisztán kb. nyolcvanmillió lelket számlál, míg az óriási többségű *hindu* Indiában, amely ma négyszázmilliónál több lelket táplál, még negyvenötmillió mohamedán él. A kettéosztás nem mehetett végbe súrlódás nélkül, és súlyos feladatot rótt Pakisztán és India kormányára, amely a vallási ellentétet enyhíteni akarván több mohamedán vallású alattvalót állított felelős politikai és kulturális pozícióba. A köztársasági India elnöke dr. Zakir Husszein a delhi egyetem volt rektora, Humájún Kabír oktatásügyi miniszter és mások. A vallási szempontból való felosztás következtében Kelet-Bengál mohamedán lakossága összekötő folyosó nélkül földrajzilag elkülönítve él Pakisztántól.

1958-ban az indiai kormány meghívott, hogy India nyolc

egyetemén mohamedán művelődéstörténelmi előadásokat tartsak. Hónapokon át utazgattam Indiában. Bombay, Agra, Aligarh, Lucknow, Delhi, Kalkutta, Hydarábád és végül Szantiniketán voltak állomásaim. Szantiniketán, Tagore halála után állami egyetemmé izmosodott, nagyszámú új épülettel gazdagodva. Boldogan találkoztam még néhány volt munkatársammal. Az indiai kormány lelkesedéssel látott hozzá a súlyos problémák megoldásához. Ezek voltak: a hindu kasztrendszer felszámolása; a páriák teljes jogi felszabadulása; a terménygazdálkodásból való átmenet az iparosodásba és a kerületi tartományoknak nyelvi és társadalmi összekovácsolása; valamelyik egységes indiai nyelv diadalra juttatása egész India területén; az iskoláztatás reformja és kiszélesítése; a fejlődő indusztrializmussal járó szociális mozgalmaknak helyes mederbe való vezetése – mind olyan kérdés és feladat, amelynek megoldása a mai nemzedék vállaira súlyosodik. India politikusai, akik évtizedes küzdelmekben edzették szellemüket, egy megújhodó nép lelkesedésével valósítják meg a mai Indiát, amely évről évre hatalmasabb iramban bontakozik ki szellemiségének erejével a világ egyik legjelentékenyebb politikai és társadalmi tényezőjévé.

1971 decemberében létrejött Kelet-Bengálban a *Bengál Népi Köztársaság*, amelynek népe véres áldozatok árán szerezte meg önállóságát India oldalán. A *Bengáli tűz* ezt a korszakot már nem öleli fel, hiszen utolsó sorai 1932-ben zárultak. A mai India már nem a tegnap Indiája. De ahogyan rügyből bimbó és ebből illatos virág fakad, úgy ábrázolja e mű India eme bimbózását hűségesen, és készíti elő az olvasót a további fejlődés gyökereinek megismerésére.

Budapest, 1972 január

Germanus Gyula

Drága szüleim emlékének

exegi monumentum aere perennius
Horatius

ELSŐ ÉV

1929

Nyugtalanul aludtam. Egész éjjel a téli fukavica szél ijesztgette Lőcsét. A Tátra felől dühös nekilendüléssel feszült a falaknak, mintha le akarta volna dönteni őket, és tehetetlen haragjában tépte, törte a megdermedt fákat, és felkavarta a mély havat az utcákon. A jezsuita templom tornyán a szélkakas ijedten vijjogott, rekedten kukorékolt az éjszakában, az alvó várost hívta segítségül valami láthatatlan ellenség támadása ellen. Nem először hallottam a fukavica dühöngését. Házunk falai két méter vastagok, és a hatalmas árkádok, amelyekre épült, 1530 óta állnak a lábukon. Mit árthat nekik a szél?

Mégis féltem ezen az éjszakán a vastag falak mögött. Óránként felriadtam. Kellemetlen, nyomasztó gondolatok gyötörtek.

Álmatlanul keltem reggel. A nap már hosszú árnyékokat vetett a behavazott utcákra. A viharnak nyoma sem maradt. Friss hó fedte a felkavart buckákat, a keményen megrázott fák elégedetten pihentek a hópelyhek fehér hermelinjében.

Édesanyámmal a boltíves szalonban beszélgettünk, amikor Breyer bácsi, a postás, nehézkes csoszogását hallottuk, amint szuszogva jött fel a lépcsőn. Sürgönyt hozott. – Idegesen bontottam fel a táviratot.

„Este hatkor érkezem. Gyula."

Ebéd közben találgatásokba merültünk. Nagyon nyugtalanított a sürgöny. Férjemmel úgy beszéltük meg, hogy Budapesten marad, sok és fontos dolga van az egyetemen. Miért változtatta meg hirtelen elhatározását? Apa szelíd, kék szeme jóságosan csillogott aranykeretes üvegén át. Ő örök optimista volt.

– Nincs semmi baj, Rózsám – mondta –, Gyula meg-

unta Pesten az egyedüllétet, hazajön, családi meleg után vágyik.

Hamar sötétedik januárban. Négy órakor már csak a hótakaró világít. Nekem mégis ólomlábakon járt az idő. Már öt órakor elindultam az állomás felé. A város utcái teljesen kihaltak. Sehol egy ember. A lőcseiek ilyenkor bebújnak a meleg szobába. Az állomáson sokáig kellett várnom a vicinálisra. Mint rendesen, most is késett. Türelmetlenül járkáltam fel-alá a peronon. Végre a távolból előtűnt a vonat lámpása, a Sájba-domb mögül bújt ki, mint valami fekete kígyó.

Férjem szokott fürgeségével ugrott le, nyakamba borult, aztán szinte lihegve újságolta a nagy eseményt: meghívták tanárnak Indiába három évre!

– Rabindranath Tagore, a nagy indus költő írt, hogy szervezzek és töltsek be egy új tanszéket az egyetemén. Szép fizetés, gyönyörű élmények, nagy munka és rengeteg tapasztalat!

Csak úgy dőlt belőle a szó és a lelkesedés. Boldogan hallgattam. Lehetséges? Eljutok Indiába?

Otthon megdöbbenéssel fogadták férjem elhatározását. Drága anyám szeme megtelt könnyel. Apám szemüvegén át ijedten nézett ránk, és szó nélkül bement dolgozószobájába. Térképpel jött vissza:

– Ide nézzetek. Itt van Kalkutta. Tudjátok, mi vár ott rátok? Nézzük csak a lexikont. Azt írja, hogy a forróság európai embernek kibírhatatlan. A monszun esőzés után a levegő megtelik baktériumokkal, és a gőzös kipárolgás, a malária a legerősebb embert is leveszi a lábáról. Te, Rózsám, nem fogod bírni azt a pokoli klímát!... Aztán a hosszú hajóút! Tudjátok, mit jelent az, a Vörös-tengeren átkelni? Két oldalon sivatag környékezi, ahonnan gyilkos szelek ontják a forróságot. Mindketten a halálba rohantok!

Nem szívesen hallgattam ezeket a komoly ellenvéleményeket, és szerettem volna elhessegetni Indiába való vágyódásom álomképeivel. De én nem tudtam apa érveivel szembeszállni, nekem nem állt rendelkezésemre másik lexikon, mely azt állította volna, hogy Kalkutta klímája mégsem olyan kibírhatatlan, és a Vörös-tengeren sem halnak

meg mind az utasok. Éreztem, hogy szüleim szeretete szólal meg aggodalmaikban, itt most nem akadémikus vitáról van szó. Két érzés küzdött bennem. Láttam férjem nagy lelkesedését, égett bennem is a kíváncsiság, hogy ismeretlen világot lássak, de szinte görcsösen ragaszkodtam szüleimhez, gyermekkorom emlékeihez, a lőcsei játszótérhez, a pozamuri sétányhoz a régi várfalak mentén. Milyen jó lenne, ha mindez változatlanul velünk jöhetne Indiába, szüleim, testvéreim, a lőcsei várfalak, a jó öreg Szent Jakab-templom, az utolsó lábas ház, melynek ablakából néztem a körteret, a boldog, csendes világot.

Vacsora után sokáig fennmaradtunk. Én már lángolva a lelkesedéstől magyaráztam apámnak: ha annyi angol megél Indiában kétszáz év óta, miért kell éppen nekem és Gyulának ott meghalnia?

Éjszaka teljes szélcsend volt, mégsem aludtam nyugodtan. A moziban látott „Hindu síremlék"-ről álmodoztam, és maharadzsák ragyogó palotáit láttam, melyeknek pincéi tele vannak gyémánt-, rubin-, smaragdkövekkel. Az emberek is sokkal jobbak, nemesebbek lehetnek ott, különben nem árasztana India magából annyi csodát, legendát. Tagore-versek csengtek fülemben, és csipkefinom márványpaloták rózsaszín csillogása káprázott lehunyt szemem előtt.

Másnap már túl voltunk az izgalmakon. Gyula szóval tartotta az egész házat. Hosszasan vitatkozott apával, hízelgett mamának, és délutánra már szüleim sem látták olyan reménytelennek és veszélyesnek gyermekeik kalandos tervét.

Én pedig már azon morfondíroztam, vajon milyen Indiában a divat, hiszen a nagy melegben nem lehet európai öltözékben járni. Mit vigyek magammal? Milyenek lesznek a házak, hogy fogunk lakni, hány szobánk lesz?

A sok töprengés nemhogy csökkentette volna utazási vágyamat, ellenkezőleg, annyira erősítette, hogy most már erőszakkal sem tudtak volna visszatartani.

Búcsúzkodással és tervezgetéssel teltek a napok. Végre ütött az óra: indulni kell Pestre. Verőfényes téli napsütés aranyozta be Lőcsét. A magas hó csikorgott lábunk alatt, amikor kiléptünk a lábas ház kapuján. Drága anyánk és

apánk nagy nehezen végre is belenyugodtak a megváltozhatatlanba.

– A gyerek, ha felnő – magyarázta mintegy saját magát vigasztalva szegény apa –, úgyis elhagyja szüleit. A fiatalok előre néznek, meggondolatlanságukban mindig új élményeket keresnek, és keveset törődnek az emlékek egyre sűrűsödő terhével. Ezért nem haladhat együtt öreg és fiatal, és ezért halad előre a világ . . .

Csak az utolsó ölelésnél szorult össze a szívem. Mamácskám az ő erős lutheránus hitével még bátorított, holott inkább saját magát kellett volna vigasztalnia; tudtam, mit szenved. Apa is el akarta titkolni meghatottságát, de felém árado végtelen szeretete az ő férfias pillantású szemébe is könnyet csempészett. Megfogta két karomat, kissé eltartott magától, sokáig szótlanul nézett, aztán csak ennyit mondott: „Isten veled, Rózsám, áldjon meg az Úr. Ne sírj, látod én se sírok – és csupa zokogás volt a hangja. – Isten veled örökre, mi már nem találkozunk az életben többé soha . . ."

Befordult a szánkó az állomásra vezető útra. Drága kicsi Lőcsém, Isten veled!

Budapest, február eleje

Megkezdődött a készülődés a nagy útra. Férjem részletesen elbeszélte a meghívás történetét. Sir Rabindranath Tagore, a Nobel-díjas hindu költő vidéki birtokán, Szantiniketánban, nagyszabású nevelőintézetet létesített, középiskolát, egyetemet, művészakadémiát, gazdasági iskolát, színházat alapított, s új utakon akarja megreformálni a fiatal hinduk nevelését és oktatását. A tanári kar teljesen nemzetközi: norvég, angol, francia, orosz, olasz, svájci, hollandi, német tudósok tanítanak együtt indus professzorokkal. Nemrégiben Hydarábád fejedelme, Nizámul-Mulk, új tanszéket alapított a mohamedán kultúrtörténet tanulmányozására. Ezt a tanszéket kellene férjemnek megszervezni, és első tanárként betölteni. Már régebben levelezett Tagore titkárával, Mahalanobisszal, aki egyszer járt Budapesten, és

most értesítést küldött, hogy az egyetem tanácsának döntése szerint, három évre meghívják férjemet Indiába.

Felkerestük egyik ismerősünket, akiről azt hallottuk, hogy járt Indiában, sőt Rabindranath Tagore vendégeként Szantiniketánban is volt. W. E. bárónő mindent elmesélt, amit csak tudott Szantiniketánról. – Ne várjon, kedvesem, sok luxust – mondta –, és ne reméljen semmi szórakozást. Ne vigyen magával sok ruhát. Amit visz, az is egyszerű legyen. Estélyi toalettre nem lesz szüksége. Mosóruhát és sok vászonholmit vigyen. És készüljön el rá, hogy sokat fog unatkozni. A telepen európai értelemben vett szórakozás nincs. Olvasás és kézimunkázás tölti ki majd egész napját. Ha nagyon unatkozik, bemehet Kalkuttába, másfél órára van az egyetemi teleptől. Bombayban találkozhatnak egy honfitársukkal, az biztosan mindenben rendelkezésükre áll. Ha jól emlékszem, Kondornak hívják, szerencsét próbálni ment Keletre. Nem tudom, sikerült-e neki valami azóta, hogy beszéltem vele. – Kikereste Kondor bombayi címét. Feltétlenül írunk neki.

Cseppet sem sújtott le, hogy a bárónő nem rózsás színekkel festette le Szantiniketánt. Én nem fogok unatkozni ott egy pillanatra sem! Mindenesetre a tanácsokat megfogadva láttam neki a szükséges holmik beszerzésének. Férjemnek erős vászoningeket, vászonnadrágokat és kabátokat vettem. Magamat is kistafíroztam. Csupa tartós anyagból készült holmit vásároltam. Semmi selymet, még crèpe de chine-t sem! A selyem nem állja a nedves indiai időjárást, egykettőre tönkremegy.

Budapest, február vége

Rettenetesen hideg az idei tél. Nem lehet eleget fűteni. A kályhák szinte eszik a szenet, mégis hideg van. Azt mondják, ötven éve nem volt ilyen tél. No, Indiában majd nem fázom.

Ma temették Rákosi Jenőt. A nagy hidegben kint voltunk a temetésén. Órákig tartott a gyászszertartás, majd megfagytam. A temetésről visszajövet Gyula mesélte, hogy

Indiában nem hisznek a halálban. Csak az élet a valóság, a halál múló állapot, más alakban, más összetételben folytatódik az élet. Ezért nem retteg a keleti ember annyira a haláltól, mint mi, európaiak, akik csak ezt az egy rövid életet ismerjük. A lélek vándorol, és minden újabb megtestesülésében tökéletesebben bontakozik ki.

Veszedelmesen közeledik az indulás ideje. Már megvettük a hajójegyeket. A Lloyd Triestino igazgatósága olyan hajófülkét választott számunkra, amelyben sem a gőzgépek zakatolását, sem a forróságot nem érezzük. „Pilsna" a hajó neve, március 15-én indul Triesztből, de Velencében fél napig vesztegel. Legtöbb utas nem Triesztben száll hajóra, hanem néhány napot Velencében tölt, s onnan kezdi meg útját. Elhatároztuk, mi is így teszünk.

A budapesti lapok megírták, hogy férjemet meghívták tanárnak Indiába. Azóta a legkülönfélébb tervekkel és ajánlatokkal halmozzák el.

Egy teozófus ismerősünk kora reggel rontott be hozzánk, az izgalomtól tágra nyílt szemmel:

– Most olvastam – lelkendezte –, hogy hívást kaptak Indiából. A szellemek hívják magukat, mert előző életüket bizonyára ott töltötték!

Percekig szorongatta a kezünket, mintha így maga is közvetlen kapcsolatba kerülhetne az indiai szellemekkel.

Az ismert lírai költő telefonon kötötte lelkemre, hogy okvetlenül vigyünk magunkkal piros paprikát. Azt ott nem lehet kapni, nem tudok majd paprikás csirkét készíteni. Addig erőszakoskodott a telefonon, míg meg nem ígértem, hogy paprika nélkül nem kelünk útra.

Egyik kecskeméti rokonunk az indiai magyar borexport kizárólagos jogát remélte megkapni közbenjárásunkra. Egy tanár az írás-olvasás könnyebb megtanulására feltalált módszerét akarta velünk elterjesztetni Szantiniketánban, egy ismeretlen hölgy arra kért, hozzak neki Indiából fejtolldíszt, egy ismerős pedig nem kisebb kívánsággal állt elő: hogyha majd visszajövünk, okvetlenül hozzak neki két fiatal majmocskát, az egyik hím legyen, a másik nőstény. Egyik lőcsei volt iskolatársnőm hosszú, négyoldalas levél-

ben, nagyon tréfásan arra biztatott, ha az utcán majd gyémántot találok, ne restelljem felvenni, és neki elküldeni.

A sok barát, ismerős egymásnak adja a kilincset, egy álló hete egyebet sem teszek, mint búcsúzkodom. És közben csomagolok. Férjem sok könyvet akar magával vinni, szükségem lesz egy nagyobb utazókofferre, meglevő bőröndjeinkbe, örülök, ha a ruhák belefférnek. Vettem egy hatalmas, fából készült koffert. Barna vízhatlan vászonnal van borítva, díszes sárga pántok fogják körül. Olyan előkelő és terjedelmes, hogy Laci fivérem kijelentette: ilyen gyönyörű koffert eddig csak a mozivásznon látott a híres felfedezők poggyászában.

Március 12-ével elérkezett az indulás napja. Laci fivérem kísért ki bennünket a Déli vasúthoz. Amikor beültünk a taxiba, férjem csak úgy odavetette a sofőrnek: Déli vasút! A sofőr olyan közömbösen ült a volán mellett, mintha utasai legfeljebb Székesfehérvárig utaznának. De én hirtelen csupa nyugtalanság lettem a taxiban: nem, nem Székesfehérvárig utazunk, messzebb, sokkal messzebb! Kihajoltam a kocsi ablakán, mert könnybe borult a szemem. Mint két hónappal ezelőtt Lőcsén a lábas háztól, úgy búcsúztam most az ismerős pesti utcáktól, az egész lüktető pesti élettől.

A Déli pályaudvar peronján kellemes meglepetés ért bennünket. Rengeteg ember jött el búcsúzóra. Rokonok, barátok, ismerősök, több mint száz ember! S alig akadt, aki üres kézzel jött volna. Virágot, cukrot, csokoládét hozott mindenki. Katinka nővérem imádságos könyvvel ajándékozott meg, ha majd nagyon gyötör a honvágy, vagy fájdalmas csalódás fog érni, meneküljek az imádsághoz, vigasztalást fog nyújtani.

Alig tudtam a rokoni és baráti ölelő karoktól elszakadni. A fülkében csak nehezen tudtuk elhelyezni a hálóban, az üléseken, a padlón a sok cukrosdobozt, a rengeteg virágot. Kihajoltunk a kupé ablakán. A vonat lassan elindult. Zselka tantim meghatottságában hangosan sírni kezdett.

– Roschen, Roschen, ne menj el, Roschen, maradj itt, nem kell neked Indiába menned, szállj le azonnal a vonatról!

Sírt és jajgatott, szaladt a vagon mellett, kétségbeesetten integetett, már fuldokolt a rohanástól, de csak futott, futott.

– A tanti is jókor jött lebeszélni az útról – mondta Gyula. Akaratlanul elnevettem magamat.

Visszanéztem a peronra, ahol elmaradt Zselka néni. A többiekkel együtt már ő is csak integetett a vonat után. Férjem kis nemzetiszínű zászlót lobogtatott feléjük.

Gyula húzott el az ablaktól. A meghatottságtól elfáradva roskadtam le az ülésre, a virág és cukrosdobozok halmazára. Felbontottam az egyik Zserbó-dobozt. Felzaklatott a búcsú, a sok könny, csók, ölelés, szinte zavart voltam, és ettem egyik bonbont a másik után.

Délben érkeztünk meg Velencébe. Szikrázó napfényben siklott gondolánk a Canale Grandén végig a szálló felé. Nem bolondok a szerelmesek, hogy annyira felkapták ezt a tündérvárost. De mit nekem Velence, édes varázsával, múltjával, galambjaival, szobraival és festményeivel. Hol van mindez Indiától, sejtelmes és csodálatos, ezeregyéjszakák tündérmeséinek csillogásával tündöklő távoli célomtól, melynek csak apró közbeeső állomása Velence. A Bonvecchiati szállodánál kötöttünk ki. Átöltöztünk, bekaptuk az ebédet, s már siettünk is ki az utcára. Pesten hideg tél volt, amikor elindultunk, itt langyos, tavaszi szellő melengetett bennünket. Mintha a tavasz belebújt volna az emberekbe is. Csupa vidám, boldogan nevető ember nyüzsög körülöttem. Még a koldusok is mosolyogva kéregetnek. Férjem elemében volt. Itt magyarázhatott! Mint a vihar, ragadott magával egyik látnivalótól a másikig. A San Marco-templomtól a Doge-palotához, honnan a harangtoronyhoz száguldoztunk. Gyula még délutáni alvását is feláldozta, és vitt, vezetett, mutogatott, magyarázott késő estig három napon át. Hát istenem, minden gyönyörű, káprázatos volt, de már tele voltam India után való sóvárgással, mindig arra gondoltam: mit fogok majd odaát látni!

Harmadnap délután indultunk a hajóra. Gondolánk lomhán úszott a Zattere-móló felé. Órák választottak még el bennünket az indulástól, mégis noszogatni szerettem volna a gondolást, evezzen gyorsabban, le ne késsünk!

Végre a hajón vagyok! A sok apró motoros, csónak, gondola között a Pilsnát óriásnak látom. Ellenőrizték jegyünket, s egy pincér, festői kék mellénykében lekalauzolt kabinunkba. Nem is kabin ez: tágas, barátságos szoba, közepén két rézágy, oldalt dívány, ruhásszekrény, a falmélyedésben komplett mosdófülke, patyolattiszta, friss törülközőkkel, szappannal.

A Pilsna még nyugodtan horgonyoz a móló mellett, bőven áll idő rendelkezésemre, hogy a bőröndöket kinyissam, a ruhákat, fehérneműt elhelyezzem a szekrényben. Olyan pontossággal rakom az ingeket, kombinékat, zsebkendőket egymásra, mintha otthon tenném el a frissen mosott ruhát. Tizenhét napig lesz ez a kajüt a lakásom, igyekszem minél melegebbé tenni.

Este hét óra. A Pilsna kéményéből már ömlik a füst, felsivít a sziréna. Indulunk. Kicsit összeszorul a szívem. Apró vontatóhajó veszi kötélre az óriást. A Pilsna méltóságosan megmozdul. Lassan távolodunk a mólótól. A hajó csavarjai paskolják a vizet, a vontató lemarad, s mi úszunk a lagunákon kifelé a nyílt tengerre. Mint valami ékszerdoboz, ragyogott és csillogott a kivilágított San Marco tér. Isten veled, Velence! – intettem vissza az álomváros felé, kissé meghatva, de most nem fátyolozta könny a szememet, könnyebben búcsúztam Velencétől, mint a lőcsei lábas háztól.

Fél nyolckor felcsengetett a vacsorához hívó első gongütés. Az utasok sietnek kabinjukban átöltözni a vacsorához. Nagyon fontos esemény az óceánjárón az első vacsora. Itt látják először egymást az útitársak, akik tizenhét napig, akarva, nem akarva, egy levegőt kell hogy szívjanak. A második gongszóra a mahagóni fából készült lépcsőházon át szállingózni kezdenek az utasok az étterem felé.

A stewardok udvarias hajlongással vezetnek asztalunk-

hoz. Négy személyre terített asztalhoz ültetnek. Vajon kié a másik két teríték, kikkel étkezünk együtt? Minden teríték előtt a hajó fényképével díszített névjegykártya. Szeretném megnézni asztaltársaink nevét, de azt hiszem, nem illik ennyire kíváncsinak lenni. Különben is mit mondhat két név? Legfeljebb azt állapíthatnám meg, milyen nemzetiségűek. Biztosan angolok. Az van legtöbb a hajón.

Míg az aperitifet iszom, szétnézek a teremben. Feltűnik egy középkorú lady, aki rendjelet és monoklit visel. Hosszú asztalnál a hajó kapitánya, mellette ősz, nyírott bajuszú angol gentleman, s egy szép, szőke asszony. Már csaknem zsúfolva az étterem. Kellemes diszkrét hangmoraj, közben pohárcsengés, mint kis üvegharangok a gordonkaszó tónusú általános diskurzusban. Most kezdődnek az első beszélgetések, ismerkedések az asztaloknál.

Ekkor léptek asztalunkhoz vacsoratársaink. A két névjegy eredetiben. A férfi meghajol, a hölgy biccent. Szinte csodálkozva nézem őket. A férfi halványbarna bőrű indus, kifogástalan frakkban, a nő fehér és szőke, Patou vagy Molyneux remeke az estélyi ruhája. Izgalmasan érdekes pár, a sötét bőrű indus és a fehér asszony. A szomszéd asztaloktól mindenki feléjük fordul. Ők is észreveszik a feltűnést, az is zavarja őket, hogy elkéstek, utolsónak érkeztek az étterembe, gyorsan leülnek, és tettetett buzgalommal kezdik tanulmányozni az étlapot. Soha ilyen szőkeséget nem láttam! Nem is szőke a haja, valami fehér izzással lángol, szinte világít. Arca, meztelen karja elefántcsont és az alabástrom kereszteződésének különös fehér ragyogásában, a mélyvörös selyem estélyi ruhában mintha még sötétebbre festené a férfi színét. Eddig kevés hindut láttam, és mégis nem azt nézem, hanem a fehér asszonyt. Halkan pár szót szól az urához angolul. Gyula egyetlen mondatból megállapítja, hogy nem angol.

– A sziszegő hangokat kissé lágyan, selypítve ejti ki – súgja felém magyarul –, azt hiszem skandináv, svéd vagy norvég.

A hölgy kezdi az ismerkedést.

– Remélem, kellemes utunk lesz – selypíti angolul, s mivel rám mosolyog, megkérdem, hova utaznak?

– Indiába.

– Mi is!

– Turisták, ugyebár – kapcsolódik a beszélgetésbe a hindu –, be akarják utazni egész Indiát?

– Nem turisták vagyunk, az uramat Rabindranath Tagore meghívta egyetemi tanárnak. Három évre megyünk.

Az indus mélyfekete szemében meglepetés és öröm.

– Szantiniketánba tartanak? Csodálatos véletlen! Magam is tanára vagyok az intézetnek.

Szótlanul a meglepetéstől nézünk össze az urammal. India valóban a csodák országa. A csoda már a hajón kezdődik. Egy asztalhoz ültetnek azzal, aki a legmegbízhatóbb értesítést adhatja új tartózkodóhelyünkről. Ezt igazán csodának vagy az asztalrendezőnek köszönhetjük, aki arra gondolt, hogy magyar és hindu tanárt nyugodtan egy asztalhoz lehet ültetni.

– Az angol irodalmat adom elő Szantiniketánban – folytatta most már felélénkülve asztaltársunk –, Angliában végeztem iskoláimat, éveket töltöttem Európában, és bizony kissé elmaradtam Indiától. Ebben az európai ruhában alig ismerek hindu voltomra. Lehet, hogy évek után India nekem is újnak, különösnek tűnik majd fel, mint bizonyára önnek, kedves kolléga úr. Angliában hozzászoktam a folyton változó éghajlathoz, a borongós színekhez, a szobalevegőhöz, a nyugati ruházkodáshoz és az angol ételekhez.

Lehajtja fejét, mosolyogva nézi ragyogó ingplasztronját, s már folytatja a diskurzust:

– A frakktól elbúcsúzhatom. Indiában más az életünk, könnyen öltözködünk, ragaszkodunk nemzeti viseletünkhöz. Nekem, a brahminnak – hiszen kolléga úr ismeri a mi szigorú szabályainkat – nem is szabadna idegen vizet innom és húst ennem. Európában nem tarthattam be a szigorú szabályokat. Eleinte nehezemre esett, sokszor volt lelkiismeret-furdalásom, de győzött a környezet, majdnem teljesen eleurópaisodtam. Csak a bőröm maradt sötét. Most, hogy szerencsém van megismerkedni önökkel, akik a mi országunk ősi környezetében fognak élni, szinte szégyellem, hogy oly távol estem India anyánktól.

A szőke asszony megsimogatta a hindu kezét, mintha

megnyugtatni, vigasztalni akarná, aztán mosolyogva fordult hozzám:

– Én is először látom majd Indiát, mint ön. Alig várom a percet, hogy ott legyek. Az uram hazájában! Siettetni szeretném a Pilsnát, hogy gyorsabban, gyorsabban ússzon India felé.

– Szantiniketánban, remélem, sokat leszünk együtt – udvariaskodik a hindu tanár –, gondoskodni fogok, hogy ne érezzék magukat egyedül. Persze Szantiniketán nem Párizs, nem London, de a maga nemében egyedül áll a világon. A költő – mindig így említi Tagoret – elképzelése teremtette a telepet. Az egyszerű élet és a fennkölt gondolkodás volt a vezéreszméje, amikor ezt a szentélyt megalkotta. Nem külsőségekre építette fel, hanem a lélek bensőségét akarta érvényre juttatni diákban, tanárban egyaránt. A mangrove- és sálfák alatt könyvtárakat és dolgozószobákat építtetett, hogy a tudományt összekapcsolja a lélekkel. A tanítás sincs az európai iskolák merev programjának alávetve. Szabadságot lehel az indiai síkság, és szabad szellem árad a tanárok munkájából. Igaz, sok olyan dolgot látnak majd, ami eleinte megdöbbenti önöket, de ha beleélik magukat a mi környezetünkbe, semmit sem fognak különösnek találni.

Gyula alig eszik. Kedvenc fagylaltját tányérján hagyja olvadni, olyan érdeklődéssel hallgatja a szantiniketáni kollégát. Amikor a vacsora befejeződik, a távozó angolok csodálkozó pillantásokat vetnek felénk. Látják, milyen barátságosan beszélgetünk asztaltársainkkal. A pillantásukban ez van: nem szégyellik magukat fehér ember létükre így összemelegedni egy színessel?

Dehogy szégyelljük. Boldogok vagyunk, hogy tanárkollégával találkozhattunk. No, lesz Gyulának témája az egész hajóúton! Megyünk mi is fel a lépcsőkön a fedélzetre. Csak ekkor zajlik le a kölcsönös, név szerinti bemutatkozás. Férjem átadja névjegyét a hindunak, hogy könnyebben megjegyezhesse az idegen nevet.

– Az én nevem Amija Csakravarti – mutatkozik be a brahmin is –, a feleségem európai, dán. Néhány héttel ezelőtt volt az esküvőnk Koppenhágában. Feleségem annyira

rajong hazámért, mint én Európáért. Talán ezért is lettünk egy pár.

A fedélzeten friss szellő fújdogál. Magunkra húztuk felöltőnket, lábunkra vastag kendőt borítottunk. A pincér feketét és whiskyt hozott. A dán asszony és én limonádét kértünk. Férjem és az indus a whisky mellett csakhamar elmerültek valami tudományos kérdés tárgyalásába. Mindketten tanárok, akad témájuk!

Itt-ott a fedélzeten hangosabb nevetés árulta el, hogy mások is összebarátkoztak már. A hajó gőzgépe egyenletes dohogással hajtotta a Pilsnát előre a habokon a langyos tavaszi éjszakában. A fedélzet túlsó végéről felhangzott a zenekar muzsikája . . .

Miről beszélhet két asszony az éjszakában?

– Nagyon szereti? – kérdeztem.

– Végtelenül! – válaszolja csaknem ekszẗázissal.

– Érdekes ember.

– Több! Ő jelenti nekem egész Indiát. A szemében és a karjában, a szavában és a színében, a csodálatos, rejtelmes Indiát. Ő az én új hazám!

Megdöbbent a szavaknak ez a lázas áradata.

– Hogyan ismerkedtek meg? – kérdem.

Pillanatig gondolkodik, aztán mélyen szemembe néz.

– Ön olyan jó embernek látszik, az az érzésem, elmondhatom . . . Koppenhágában születtem. Apám kereskedő volt. Jómódban éltünk. Apám rajongásig szeretett. Elhalmozott mindennel. Boldog, vidám, gondtalan gyerekkor után Angliába küldött, drága, előkelő intézetben neveltetett három esztendeig. Megtanultam jól angolul, s elég tűrhetően beszéltem franciául és németül. Tizenhét éves voltam, amikor anyám sürgönye hazahívott. Rettenetes katasztrófa várt odahaza: apám meghalt. Influenzában feküdt pár napig, tüdőgyulladást kapott, s az elvitte. Halála után csakhamar megtudtuk, hogy szegények lettünk. Nagyon szegények. Rengeteg adósság maradt szegény apám után. Anyám nem sokáig bírta a gondterhes életet, hat hónap múlva követte apámat. Ott álltam rokonok nélkül, apátlan-anyátlan árva, az üres lakásban, melyből lassanként már a bútorokat is eladogattuk.

– Szegényke – suttogtam részvéttel.

– Micsoda élet következett – folytatta egyre gyorsabban, rapszodikusan, nem válogatva a szavakat –, micsoda szörnyűségek következtek... Állás után kellett néznem, hogy legyen mit ennem. Még szerencsém volt, hogy nyelveket beszéltem, ezért alkalmaztak egyik koppenhágai hotelben direktrisznek. Lelkesen láttam a munkának, de hamar letörtem. Letört a férfiak durvasága, gonoszsága, mohósága. Akivel hivatalos dolgom akadt, mind ajánlatot tett. Azt hitték, amikor kivettek a hotelben egy szobát, a számlához majd engem is hozzászámítanak, mint a telefont vagy a külön fogyasztást. Úgy éreztem, meg kell halnom, bele kell halnom ebbe az életbe... Ekkor jött Ő. Csakravarti, a hindu professzor. Amikor először beszéltem vele szinte alázatos volt. Két hónapig lakott a hotelünkben. Minden reggel odajött hozzám jó reggelt kívánni, és megkérdezte hogy vagyok? Az első férfi életemben, akitől egy célzást nő voltomra nem hallottam. Egy ünnepnapon félénk udvariassággal megajándékozott egy doboz cukorkával. Később bátorságra kapott, és meghívott egy csésze teára a hotel halljába. Ünnepélyes fekete ruhában jelent meg a hallban, és a tea után megkérte a kezemet. Milyen szerény, alázatos volt ez a leánykérés. Kért, ne féljek az arca színétől. Európai akar lenni, európai nőt akar feleségül venni. Mindig a hajam és arcom színéről álmodott. Drága Amija! Az első férfi, aki így beszélt velem... A második hónap végén a felesége lettem... A koppenhágai angol konzulátuson esküdtünk meg, de Indiában majd a költő, Rabindranath Tagore fog indus rítus szerint is összeadni bennünket.

A zenekar a Mondschein-szonátát játszotta, halkan, finoman. Fejünk fölött millió csillag lángol a langyos és illatos éjszakában.

– Köszönöm, my dear, a történetet. Nagyon meghatott.

– Ó, nem is tudom, miért mondtam el – suttogta nagyon halkan, mintha nem is nekem, saját magának magyarázná –, igazán nem is tudom. Először találkoztunk, s én kiteregettem maga elé az életemet. Furcsa. Két asszony találkozik éjjel a tengeren, a csillagok alatt, s az egyik gyónni kezd a másiknak. Miért? Ez megmagyarázhatatlan.

Megszorította a kezemet.

– Úgy érzem, nagyon fogom szeretni magát, madame.

A zenekar a Mondschein-szonáta után hirtelen, szünet és átmenet nélkül, váratlanul hangos amerikai slágerba kezdett. Az ősz hajú angol, aki a kapitány asztalánál ült a vacsora alatt, fel-alá járkált a fedélzeten. Arca izzott a sok italtól. Járása olyan imbolygó volt, mintha a hajó erősen himbálózott volna a lába alatt. Pedig a Pilsna rendületlen biztonsággal siklott a vizen. Szőkésbarna, sovány hölgy, whiskys pohárral kezében követte a részeg angolt.

– Egészségére, tábornok úr! – kiáltotta, kezében tartott whiskys poharát az öregúr felé nyújtva. A tábornok katonás óvatossággal közeledett a pohárhoz, nehogy akaratlan nekilendüléssel kiüsse útitársnője kezéből. Amikor elénk érkeztek, az angol hölgy futó pillantást vetett limonádénkra és a frakkos Csakravartira.

– Egy hindu – mondta, és elfintorította az orrát.

A gyönyörű hangulat elszállt a két angol körül lebegő whisky gőzében. Gyula indítványozta: menjünk aludni.

A kabin előtt melegen búcsúztam új barátnőmtől. Milyen szerencse, hogy megismertem! Repülni fog az idő Szantiniketánban ennek a kedves, érdekes asszonynak a társaságában . . .

Másnap ragyogó napsütésre ébredtem. Lementem az étkezőterembe. Ott még csak kevés ember üldögélt. Legtöbb utas persze aludt a tegnap esti ismerkedési estély és a rengeteg alkohol után. Csak a szolidabb elemek keltek velem együtt már kilenc óra előtt. A szolid elemek között találtam azt a szőke hölgyet, aki tegnap este a kapitány asztalánál vacsorázott. Most külön asztalhoz telepedett, egészen közel hozzám. Jóképű úr a reggelizőtársa. A szőke hölgy angolul beszélt. Nagyon rosszul. Pár perc múlva négyéves kislányt vezetett asztalukhoz egy pincérlány. A gyereknek is szőke haja és nagy barna szeme volt. A haja az anyjáé, a szeme az apjáé. A jóképű úré. Tehát házastársak.

– Miszicska! – sikoltott a szőke asszony, s magához ölelte a gyönyörű apróságot. A férfi egykedvűen dünnyögött. Nem tetszett neki az anyai szeretetnek ez a kitörő megnyilvánulása idegenek előtt. Miszicska apró karjait anyja nyaka köré fonta, belekapaszkodott ápolt fürtjeibe,

és végigcsókolta arcát. Aztán beültették a párnákkal felmagasított székbe. Miszicska reggelizni kezdett. Az emberi szív napsugara besurrant az étkezőterembe, és kacéran bujósdit játszott az árnyékokkal. Ezek az árnyékok az apa arcán húzódtak, aki restellte, hogy az ő asztala és családja magára vonja az egész terem figyelmét. Szégyenkezve körülpislogott, felénk bólintott, mintha bocsánatot kérne a csendzavarásért. Igazi, tartózkodó, finom modorú angol volt.

A gyereket és mamáját azonban egyáltalában nem zavarta az apa kimért modora. Jókedvűen szürcsölték a csokoládét, és eszegették a finom süteményeket. Másik asztalnál is házaspár ült. Európai ruhába öltözött indus férfi, gyönyörű indus ruhába burkolt barna bőrű, hollófekete hajú, indiai hölggyel s egy rövidnadrágos, hatévesnek látszó fiúcskával. Halkan beszéltek valami indiai nyelven, és teljesen az angol úri osztály kimértségével és etikettjével szeletelték a halat, sonkát, és itták a teát. Reggelizés közben néztem a társaságot. A kisfiú illedelmesen viselkedett, s amikor az izgő-mozgó Miszicska villájával integetni kezdett feléje, elfordította arcát, és a szüleire nézett. Bájos flört indult meg a két gyerek között. A szőke mama még biztatta Miszicskát.

Gyula nevetve mondta: orosz nő. Angol kiejtéséből állapítom meg. Korán kezdi a flörtöt Miszicska.

A flört teljesen egyoldalú volt. Az indus fiúcska még mosolyogni sem mert kacér, orosz hölgyikéjére, akit apja hiába intett le. Végtelenül kedves volt ez a kora tavaszi hajnalpirkadás, szívből mosolyogtam rajta.

Könyökömmel véletlenül lelöktem a kést, csörömpölve hullott a padlóra. Az indus fiúcska abban a pillanatban leugrott a székről, felemelte a kést, és bármely báli gavallért megszégyenítő kecses meghajlással nyújtotta felém.

– Köszönöm – mondtam neki mosolyogva.

– Dont mention, szóra sem érdemes – válaszolta tökéletes angolsággal, meghajolt, és visszasietett helyére. Miszicska tágra nyílt szemmel nézte a jelenetet, mintha féltékeny lett volna rám. Le akart mászni szekéről, és odaszaladni a fiúcskához. Szülei alig tudták visszatartani, s hogy

kitörő sírásával ne zavarja a reggelit, hamarosan felmentek vele a fedélzetre.

Szeretettel néztem az indus fiúcskát, és kezemmel hívogatni kezdtem magamhoz. Engedélyt kért szüleitől, és elém állt:

– Mylady, engedje meg, hogy bemutatkozzam, Sam Mehta vagyok, Mehta őrnagy fia. Ott ül atyám és drága anyám.

Nem túlzok, ha azt mondom, hogy sohasem láttam még apró emberkében ennyi udvarias magatartást és bájt. Fekete szeméből áradt az okosság, és ha nem visel széles, fehér gallért gyermekruhájához, törpe termetű gentlemannek tarthattam volna. Hellyel kínáltam, köszönettel elfogadta. Minden kérdésemre pontosan válaszolt.

– Mi párszik vagyunk, nem hinduk – magyarázta –, atyám is párszi, anyukám is. Atyám katonaorvos az indiai hadseregben. Én két év óta Angliában nevelkedtem, most szüleim értem jöttek, és hazavisznek Indiába.

Az uram megmagyarázta, kik a párszik, akik Indiában élnek, de eredetileg nem hinduk, habár bőrük majdnem olyan sötét, mint a bennszülötteké. A régi, nagy, dicső perzsa nép leszármazottjai. Nem akartak az araboknak és a mohamedánoknak meghódolni és régi vallásukat az iszlámmal felcserélni. Zarathustra hívei, azt vallják, hogy a jó ellen állandóan áskálódik a gonosz, ádáz harcot vívnak, de a jó a végén győzedelmeskedik. Szentnek tartják a földet, amely éltet, és a tüzet, amely elhamvaszt. Ezért nem temetik el halottaikat, nem égetik el, mert beszennyeznék a két tiszta elemet. Hatalmas tornyokba fektetik a kihűlt tetemeket, és keselyűk tépik le róluk a húst, a fehérlő csontvázat pedig elporlasztja a nap, az eső, és megtisztulva egyesül az anyafölddel.

Ijedten néztem az asztalomnál ülő fiúcskát. Ezt is keselyűk fogják felfalni? Gyorsan másra tereltem a beszélgetést.

– Mit tanultál Angliában? Hisz te még olyan fiatal vagy! Iskolába se jársz – kérdeztem, és megsimogattam fekete haját.

– Valóban, még nem járhatok iskolába, de nevelőnőm

volt, az megtanított angolul olvasni és írni. Még nem vagyok hatéves, de nagyon szeretek olvasni.

– Tehetséges pedagógus lehetett a nevelőnőd – lelkesedett férjem. – Hány éves volt?

– Azt nem tudhatom, kérem, sohasem kérdeztem, hölgyek életkora iránt nem illik érdeklődni – oktatta ki Gyulát a kis Sam, olyan öntudatlan bájossággal, melyben nyoma sem volt szellemi koraérettségnek.

Sam szülei szemmel láthatóan örültek gyermekük közvetlenségének, s mikor felkeltek asztaluktól, hogy a fedélzetre menjenek, kedvesen felém köszöntek.

– Mylady, megengedi, hogy bemutassam szüleimet? – ugrott fel székéről Sam, s kissé zavartan rebegte: – De én még nem tudom, önöket hogy hívják?

Alighogy megmondtam neki nevünket, s azt, hogy magyarok vagyunk, szüleihez sietett, megfogta apja, anyja kezét, asztalunkhoz vezette őket, s olyan szakavatottan mutatott be, mint egy szertartásmester.

– Ez egy magyar lady és ura, egy professzor. A magyar lady még nem tud tökéletesen angolul, de meg fog tanulni. Ezek szüleim, dr. Ozsivandzsi Mehta őrnagy és drága anyám.

A szülők kis időre leültek asztalunkhoz. Az őrnagy érdeklődéssel, a keleti ember tudományszeretetével hallgatta, hogy uram milyen fontos missziót fog betölteni Indiában. Mrs. Mehta pedig az anyai szív büszkeségével nézte, hogyan játssza Sam a maître d'honneur szerepét.

Most jöttek le a reggelihez Csakravarti és felesége.

Későn keltek. Mint régi ismerősök üdvözöltük egymást. Odaültek az asztalunkhoz. A brahmin finom udvariassággal szolgálja ki feleségét, még a vajat is ő keni fel az asszony toastjára. Minden gesztusa az asszony felé az imádatnak, hálának, a szerelemnek a jele.

Egyedül hagytuk a szerelmeseket, felmentünk a párszikkal a fedélzetre sétálni. A kis Sam nem tágít mellőlem. Fejébe vette, hogy megtanít jól angolul, és kérdezgetni kezdett: hol tanultam, ki volt a tanítómesterem, milyen könyveket olvastam? A könyvekről eszébe jutott kedvenc olvasókönyve, és engedelmet kért, hogy kajütjéből felhozhassa.

Pillanat múlva már újra jelentkezett. Mellém ült, és fennhangon olvasni kezdett, ellenőrizve, értem-e a szöveget? Aranyos ez a gyerek! Míg Sam vizsgáztat, férjem az őrnaggyal beszélget, a párszi asszony pedig mosolyogva hallgatja a furcsa angol nyelvleckét.

Tizenegy óra felé jár, az angolok is megkezdték reggeli sétájukat a fedélzeten. Látom, furcsállják, hogy ismét színesekkel barátkozik a magyar professzor és felesége.

– Hallatlan! Két fehér! Hogy nem restellik magukat! – hallom a monoklis lady sziszegését.

A párszi asszony is meghallotta a kegyetlen megjegyzést, felállt, intett férjének, s rászólt Samre, hogy búcsúzzék. Sam meghajolt, s mikor kezet nyújtottam neki, magához szorította kezemet, és homlokához emelte. Megcsókoltam hullámos hajú, okos fejét. Azt hiszem, ezzel a csókkal végleg levizsgáztam az angolok előtt.

Nemsokára Csakravarti és felesége is megjelentek a fedélzeten. Férjem rögtön csatlakozott a brahminhoz. Sok beszélnivalója volt vele. Ki akarta kérni véleményét az angol–indiai pártok felől, a politikai nyugtalanságról, melynek szele már elért Európába. Az indus tanár sokáig gondolkodott, és óvatosan válaszolgatott. A hindu, mint a keleti ember általában, zárkózott, és idegennel szemben gyanakvó, nem akar-e a fehér kiugratni belőle valami véleményt, amit később ellene felhasználhat? Az évszázados elnyomás és a földi élet sivársága befelé fordítja a hindu tekintetét, és olyan dolgokra tereli figyelmét, amelyekkel senkinek sem árt, és magát sem szolgáltatja ki. A hindu élete csupa filozófiai elmélkedés, metafizikai elmélyedés a fogalmak labirintusaiban, melyből nincs kivezető út, de végtelenségével átsegít a göröngyös életen a Nirvánába. Ezért lett Kelet olyan passzív, és ezért hisz a keleti a passzivitás lenyűgöző erejében, mely végül is megváltást fog hozni rá. Szerencsére Csakravarti bengáli. Testalkata arányosabb, csontszerkezete finomabb az északi hindukénál, de szelleme fogékonyabb, arcjátéka élénk, és sokkal beszédesebb, mint bármely honfitársáé. Csakravarti tartózkodása nem volt hosszú életű. Gyula, folytonos ellentmondásaival, kicsiklandozta belőle a szót. A brahmin beszélni

kezdett. Finom, hosszú ujjai hol összecsukódtak, hol szétnyíltak, előkelő mozdulatokat írt le a levegőben, ahogy beszédét gesztusokkal kísérte. Ezek a kézmozdulatok nemcsak végtelenül kecsesek voltak, de olyan kifejező erőt sugároztak, hogy szavak nélkül is meg lehetett volna érteni gondolatait. A két férfi beszélgetése mind hevesebbé vált, és férjem, szokott türelmetlenségével felállt, fel-alá kezdett járni, magával cipelve a hindut is. Egyre jobban távolodtak tőlünk a vitatkozás hevében. Még hallottuk, hogy Csakravarti felszólította férjemet, szólítsa őt „babu"-nak, mert ez a brahminok bizalmas megszólítása.

Egyedül maradtam a dán asszonykával. Pillanat alatt más lett a hangulat. Mindketten a tengert néztük. Hosszú, csendes hullámok úsztak el a hajó alatt. Távolban a hullámok tetejére keskeny csipkefodor szaladt fel, újból és újból, s foszlott szét csalódottan, mikor a hullám lerázta magáról, mint incselkedő díszt.

– Milyen szép mindez – sóhajtotta a szőke szépség. – Az egész élet milyen szép!

Kitárta két gyönyörű karját a tenger felé, mintha magához akarná ölelni a végtelent, azután csicseregve fordult hozzám:

– Jaj, még meg sem mondtam a lánynevemet. Helgának hívnak. S a maga keresztneve?

– Rózsa.

– Rózsa! Milyen szép név!

Hízelkedve kezdte ismételni a nevemet:

– Rózsa, Rózsa, Rózsa! Egy virág és egy bátor asszony, aki követi tudós urát az ismeretlenbe, otthagyja szüleit, házáját, otthonát, puha, meleg fészkét! . . . Én nem hagytam ott semmit Dániában . . . De maga, Rózsa, mennyi mindent otthagyott az ura kedvéért.

Hajó tűnt fel a láthatáron. Az utasok felugráltak fekvőszékükről, abbahagyták olvasmányaikat, mindenki a korláthoz sietett. Hatalmas, fehér testű hajó közeledett. Az utasok zsebkendő-lobogtatással üdvözölték az ismeretlen tengerjárót. A kicsiny Sam ujjongva futott hozzám, megfogta a kezemet, és a korláthoz húzott.

– Angol hajó, lady! – kiáltotta. – Indiából jön, ahova mi megyünk!

Helga szánakozó pillantást vetett a távolodó hajóra, Csakravarti egykedvűen nézett utána.

– Amija – rajongott Helga –, ugye, mi boldogok vagyunk, hogy nem nyugat, hanem kelet felé tartunk?

A brahmin szerelmesen nézett szőke feleségére, azután nagyon csendes hangon válaszolt:

– Ki tudja, Helga, azon a hajón nincsenek-e éppen olyan boldog emberek, akik annak örülnek, hogy nyugatnak mennek, hazafelé. A boldogságot az ember önmagában hordozza, mindenütt és mindenhová.

A hajók találkozása és a távoli zsebkendő-lengetés a Pilsna utasait is közelebb hozta egymáshoz. A kis orosz lányka felfedezte Samet, akivel már a reggelinél kacérkodott, s minden teketória nélkül hozzárohant, fehér karjával átölelte a fiúcska barna nyakát.

– Gyere játszani – kérte –, van labdám, szép, nagy labda, gyere játszani!

Sam elhúzódott, de Miszicska nem tágított. Megfogta kezeit, és vonszolta magával. Mrs. Mehta unszolta fiát, hogy ne ellenkezzék. Én biztattam:

– Nézd, Sam, milyen aranyos ez a kislány, hogy szeret téged, menj játszani vele.

Miszicska anyja is noszogatta az indus fiút, és tört angolsággal igyekezett a két gyermeket egymáshoz hangolni. Nehezen ment a dolog.

– Lady – mondta a kis bölcs Sam –, én nem szeretem a kislányokat, a labdát sem, én a nagy könyveket szeretem.

Ezen mindnyájan nevettünk, de a szőke orosz asszony rosszallólag húzta fel szemöldökét.

– Te kis csacsi, mire nagy leszel, leszel nagy csacsi, vagy hogy mondják, nem jól tudom angol, leszel nagy szamár, mint van én angol férj, az is mindig nagy könyv szeret, nem szeret kislány, nem szeret kis asszony, csúnya ember, nagyon csúnya ember.

Olyan kellemes volt a hangja, s olyan bájossá tette azt a csengő asszonyi hangot a kerékbe tört angolság! A csúnya, nagyon csúnya ember, a férj ott állt mellette, nagy könyv-

vel kezében, és cseppet sem haragudott felesége leplezetlen őszintesége miatt. Szelíden mosolygott, mintha már megszokta volna az asszony szemrehányásait. A családi jelenet különben azt eredményezte, hogy kölcsönösen bemutatkoztunk. A szőke asszony unatkozott, és örült, hogy újabb ismeretséget köthet. Mivel gyöngén tudott angolul, szívesebben társalgott nem angolokkal, akik nem beszéltek vele olyan gyorsan, érthetetlenül. Angol ura, Mr. Dickinson-Wood, a Dunlop gumitársaság ázsiai képviselője. Sokáig élt Oroszországban, ott ismerkedett meg feleségével, egy menekülni készülő orosz grófnővel, akit a házassággal kimentett a forradalomból. Hivatása Mandzsúriába szólította, és a fiatal pár egzotikus világban kezdte meg az életét. Miszicska Mukdenben született. Most Angliából utaztak Indiába, de nem ez lesz Wood úr állomáshelye, hanem Perzsia, ahol a Dunlop-gyár nagy lerakatot létesít, és annak szervezésével lesz elfoglalva. Mr. Dickinson-Wood alaposan felkészült feladatára. Szerette a könyveket és a tudományt. Folyékonyan beszélt oroszul, franciául, értett németül – nagy ritkaság ez angol embernél –, és most perzsául tanul.

– Nagyon örülök, professzor úr – szólt az uramhoz –, hogy együtt utazhatunk, a fő stewardtól tudtam meg, hogy ön orientalista, s ezért voltam bátor köszönteni az étteremben. Ez nem angol szokás ugyan, de én talán már nem is vagyok angol. Feleségem orosz, kislányom pedig inkább orosz, mint angol. Látja, milyen neveletlen, azaz pardon, ez az anyja nevelése. Mindenkit molesztál, mindenkinek foglalkozni kell vele.

Mrs. Wood félbeszakította urát:

– Maga ne kritizáljon az én nevelésemet és az én gyerekemet. Ha maga nevelné, még köszönni sem tudna, csak folyton búvná a vastag könyveket. Ugye, igazam van? – fordult hozzánk.

A hideg angol jóságos megértéssel hallgatta heves vérű orosz felesége szemrehányásait. Mintha arra gondolt volna: nem szállhatok vitába vele, hiszen asszony, nem is angol, orosz, más faj, más vér, meg kell bocsátani neki. Belenyugodott sorsába.

A kis Sam is ilyesmit érzett, és néma megadással tűrte, hogy Miszicska elvonszolja a fedélzet túlsó felére a labdázó hálók közé.

– Halló, Captain – kiáltott Mrs. Wood a felénk közeledő kapitány felé –, idejönni szép asszonyokhoz! Csinálni udvar!

A kapitány sietős léptekkel engedelmeskedett a pajkos meghívásnak.

– Ettore Stalio vagyok, a hajó kapitánya – mutatkozott be –, megengedik, hogy leüljek?

Mr. Wood savanyú ábrázatot vágott, és szinte kérőleg nézett az uramra:

– Volna kedve kicsit a perzsa nyelvről beszélgetni? – kérdezte. – Üljünk le odébb a fekvőszékekre.

Így is történt, és mi, Mrs. Mehta, a párszi asszony, az orosz grófnő, Helga meg én, hallgattuk az olasz kapitány élénk taglejtésekkel kísért magyarázatát. A kapitány is csak törte az angolt, ezért értettük meg jól egymást.

– Önök Indiába? – kérdezte tőlem.

– Igen, kapitány úr, már alig várom, hogy meglássam azt a csodás világot.

– Si, si, India – mondta a kapitány –, molto buono, very good.

– Három évre megyünk ki.

– Én örökre kinn maradok – szólt Helga büszkén.

Stalio kapitány elfintorította orrát. Neki valahogy nem tetszett ez a lelkesedés. Az örök tartózkodást, de még a három évet is túl hosszúnak tartotta.

– India – mondta, és kereste a megfelelő angol jelzőket, s mivel azok nem tolultak nyelvére, arcfintorral és kezével sietett hiányos nyelvkészségének segítségére –, India sok három év, nagyon sok. Nagyon meleg, nagyon piszok. Három év sok, örök nem jó!

Bocsánatot kérőleg nézett Amija babura, aki ekkor szintén hozzánk telepedett, s enyhíteni igyekezett szavait és lekicsinylő kézmozdulatait:

– Sok európainak kell ott hegyek közé menni – folytatta a kapitány –, nagyon meleg. Szép ország, nagyon szép. Hegyek nagyon szép. Síkság forró, nagyon forró.

Stalio akadozó beszédéből áradt a hőség. Helgát és engem viszont lehűtött. Hát van valaki, aki annyiszor járt már Indiában, és nincs attól elragadtatva? Rosszallóan néztünk rá. Bizonyára nincs igaza, nem tud Indiáról mást mondani, mint hogy meleg, hogy vannak benne hegyek, és a síkság nagyon forró.

Amija babu helyeslőleg bólintott. Mintha a kapitány egyhangú jelzői eszébe juttatták volna hazáját, a forró, párás Bengált, és megijedt volna attól, hová viszi szőke feleségét, aki annyi lelkesedéssel álmodik Indiáról, a csodáról, amiben csalódni fog.

– Hajón legjobb – jelentette ki a kapitány, hogy kiengesztelje a csalódott ábrázatokat –, hajón van India és Európa. Hajó egy híd, neutrális, mindent összeköt. Nem áll, mindig megy. Hoz, visz. Mozog. Él.

Fáradtságába került ennyi szót sovány angol szótárából összeszedni, de olasz volt, és nemzetének vele született udvariasságával jóvá akarta tenni mindazt, amit előbb Indiáról mondott.

– Ma éjjel Brindisinél elhagyjuk Európát. Földközi-tenger neutrális. Jön Afrika, Egyiptom. India még messze van. Sok szép jön még addig.

Megszólalt a gong. Pincér futott végig a fedélzeten, a folyosókon, hogy mindenkinek tudtára adja: tálalva az ebéd. A tengeri levegő gondoskodik arról, hogy az utasok a dús reggeli után is örülni tudjanak az ebédnek.

Éjfél felé ért a Pilsna Brindisi kikötőjébe. Mindenki sietett le a partra. Mi is kiszálltunk. A város kihalt. A part mellett kis ligetben pálmák dideregtek az éjszakai hűvös levegőben. Először láttam pálmát a szabadban, s a pálma India szellőjét küldte el felém. Itt búcsúzunk el Európától. Ki tudja, látjuk-e megint?

Emlékül néhány üveg olasz bort vettünk a part menti kocsmában, és visszasiettünk a hajóra.

A Földközi-tengeren úszik a Pilsna. Ragyog a nap. Itt már milyen meleg van, otthon még fűtenek, és a lőcsei hegyeket hó borítja. A tenger kissé rakoncátlankodik, és hajónk orra méltóságteljesen emelkedik és esik a hullámokon.

A legtöbb utas a fedélzeten tartózkodik, s nyugvószékeken fekve olvasnak.

Helga, mint rendesen, mellém szegődött. Én Galsworthy *Forsyte Sagá*-ját olvastam. Gyakran kellett szótárt igénybe vennem, de azért mégis élveztem, nagyon sokat tanultam belőle. A ködös Albion komplikált embertípusokat termel ki. Az önzés és az önfeláldozás, a kapzsiság, a gazdagok irigysége egybeforr a felfelé törő becsvággyal, amely sok nemes és művészi alkotást ad az emberiségnek. Mindaz a sok érzés, vágy, gyűlölet, mely az emberi szívet fűti, örökké nyüzsgő hangyabollyá egyesíti az embereket. Sietnek, futnak ismeretlen célok felé, míg a halál azt nem mondja: csitt! Aztán a gyermekek és unokák újból kezdik, és azt hiszik, hogy különbek lesznek apáiknál. Így folyik ez az idők végtelenségéig, míg a halál az egész földnek, az egész emberiségnek nem mondja majd: csitt!

Helga két nagy könyvvel ölében szintén olvasott. Jegyzetfüzet hevert a székén, és ő is szorgalmasan forgatta a szótárt. Szanszkrit szöveget fordított. Nemcsak Amija babu szelíd tekintetébe, eszébe volt szerelmes, magába akarta szívni a hitét, őseinek minden gondolatát. Ezért tanult bengálul. Fordítási gyakorlatokat csinált régi szankszrit szövegekből, és minden szabad idejében magolt, akár egy vizsgára készülő diák. Készült egy nagy vizsgára, magolta a boldogságot. Nem akartam zavarni, de amikor láttam, hogy fáradtan leteszi a könyveket, megkérdeztem: – Mit olvas?

Lelkendezve újságolta, hogy már folyékonyan olvassa, sőt meg is érti a szanszkrit szöveget.

– Ez egy régi hindu mesegyűjtemény, és Amijával együtt szoktam olvasni, azután újból átismételem. Ő inkább angolul olvas, én pedig boldogan merülök bele a hindu regékbe, oly csodálatosan szépek és egyszerűek. Az író Szómadévi, Kasmir királynőjét ezekkel a regékkel akarta vigasztalni unokájának korai halála miatt. Hallgasson csak ide. Felolvasom az egyik mesét:

Szambhu barna nyaka, mit Parvati istennő tekintetének sugarával övezett, amikor ölében nyugodott, világítsa be nektek a boldogság útját a szerelem fáklyájával. Ganésa az

akadályok lerombolója, óvjon benneteket, Ganésa isten, aki alkonyatkor vidám körtáncra vezeti a csillagokat, és kacagón morajló vízsugarakat lövellve szét, új csillagokat alkot.

Néhány csillag Madhura városába hullott, és a földön drágakövekké vált. De az igazi drágakövek a lelkekben lakoznak. Ebben a városban élt vala Illaka, egy kereskedő fia, akinek feleségét Parvati istennő álmában megcsókolta. Ezt a csókot a boldog asszony továbbadta urának, akit imádásig szeretett. Sokáig éltek együtt a szerelem völgyében zavartalan boldogságban. Egyszer a kereskedőnek távoli országba kellett utaznia. Felesége követni akarta, de a gyengéd férj nem merte törékeny hitvesét az út fáradalmainak kitenni, s az istenek áldását kérte rá és útjára. „Nem válik el a lelkem tőled, csak múlandó testem távozik, de az is visszatér hozzád. Várj türelemmel, hangod, szíved dobogása velem jön."

A férfi elment, és a hitves fájdalmas tekintettel követte. Ott állt az asszony az ajtófélfához támaszkodva, és nézte, nézte távozó urát, amíg csak ködbe nem veszett tovatűnő alakja. Árva lett a ház, és az asszony mozdulatlanul feküdt az ágyán napokon keresztül. Ereje elhagyta, és életszelleme kiröppent testéből, mint fészkéből a kizavart galambmadár.

A férj a távolban erős ütést érzett szívén. Rémülten sietett haza, és hitvesét holtan találta. Sápadt volt, mert a szíve megszakadt, és szétbomlott hajával keretezett arca olyan gyönyörű vala, mintha a hold szállt volna le nappal a földre, hogy világítson. Fájdalomtól görnyedten karjába emelte, de ereje elhagyta, és életszelleme kiröppent testéből, melyet elemésztett a bánat tüze.

Hangos kacagás hasított bele a naiv és megható hindu mesébe. Felébresztett bennünket az álomszép hangulatból. Indiából hirtelen a Pilsna fedélzetére csöppentünk. Körülöttünk bábeli nyüzsgésben idegen nyelveken csacsogtak, vitatkoztak, bókoltak és veszekedtek az utasok. Volt itt minden nemzetiségű. Olasz, örmény, német, angol, skót, ír. Az Indiába utazó angolok legnagyobb része skót. Az angol

otthon élvezi az életet, a skótnak terméketlen a földje, az ír nem jut földhöz, mindkettő kiszorul hazájából. A skót külföldre, a gyarmatokra megy dolgozni, az ír hadakozik.

Mint minden hajóútnak, a mienknek is akadt sok apró regénye. Eltelt egy hét, s ez alatt a rövid idő alatt szerelmek, gyűlöletek, haragok és kibékülések, barátkozások, szakítások váltogatták egymást. Így értünk el Port Szaídig.

Amikor közeledtünk a Szuezi-csatorna felé, a sötétkék tenger színe piszkos sárgásbarnává változott. A Nílus csatornái ontották az iszapot az ultramarin tengervízbe. Az utasok orrfintorítva nézték a szennyes áradatot. Magam is elszomorodtam, hogy az azúrkék ég is szürkévé vált fölöttünk. Uram, az örök tanár, magyarázni kezdett:

– A Nílus csatornái éltetik Egyiptomot. Az évről évre megismétlődő esőzések a távoli abesszin hegyekből óriási árvízet zúdítanak a völgybe. Ez az árvíz dagasztja meg a Nílust, és viszi le értékes iszapját a legtávolabbi csatornába. A Nílus iszapja a legfrissebb talaj, amely évszázadok, évezredek alatt rakja le, hordja tovább Egyiptom földjét. Feltölti a tenger partját, leülepszik a sivatag homokjára, és termőfölddé varázsolja a kietlen pusztaságot. Egyiptomnak ma csak 14 százaléka lakott terület, a többi sivár vidék. Ezen a 14 százalék földön él harminckétmillió ember. Egyiptomban sosem esik az eső, mégis kétszer aratnak évente. Egyiptom a Nílus ajándéka.

Keskeny kőrakpart mellett futott be a Pilsna a kikötőbe. A rakparton Lesseps szobra állt, aki rávette a kedivét a Szuezi-csatorna építésére, amely azóta a világ legfontosabb víziútjává vált. Két földrészt választ el és három földrészt kapcsol össze ez a keskeny csatorna. Port Szaíd a tengerről nézve olyan, mint egy amerikai város. Valamikor jelentéktelen beduin falucska volt, ma a világ egyik legforgalmasabb átkelőhelye.

Amija babuval és Helgával mi is leszálltunk a hajóról. Nincs az az edzett utas, aki ellen tudna állni a kikötők csábításának. Port Szaíd Európa, Afrika és Ázsia minden kincsének kirakata. Modern üzletházak sűrűn sorakoznak utcáin. A sarkokon kávéházak. A pincérek asztalkendőikkel és hangos kiáltásokkal invitálják a vendégeket. Dragomá-

nok serege rohanja meg a partra szálló utasokat. Mindenféle portékát varázsolnak a szabadkozó áldozat elé: valódi keleti ékszereket, kasmíri sálakat, kínai selymet, japán elefántcsont-faragásokat és titokzatos éjjeli lebujok címét. Nem lehet menekülni előlük. Hiába minden tiltakozás, fenyegetés, kérelem, nem akarnak tágítani. Egymást licitálják túl ajánlataikkal. Nagyon kellemetlen ez a keleti szolgálatkészség. Ha az ember nem válaszol nekik, akkor a világ minden nyelvén folytatják makacs tolakodásukat: angolul, franciául, olaszul, görögül, törökül, németül. Végre az uram arabul rivallt rájuk:

– Hagyjanak békén, én is bennszülött vagyok.

– Ahlan wa szahlan ja szidi, üdvözlégy uram, és érezd jól magad – kiáltották udvariasan, és csalódottan odébbálltak.

Nélkülük mentünk el a boltosok utcájába. Helga rajongott az indiai árukért. Ruhát, sálat, szandált, ékszert akart vásárolni. Amija babu alig tudta visszatartani. Azt ajánlotta, inkább angol szövetet vegyen, az itt nagyon olcsó. Mintha félt volna a keleti portékáktól. Amikor Helga az indiai réztálakat, dobozokat meglátta, felsikoltott örömében.

– Gyönyörűek! Ilyenekkel akarom lakásunkat berendezni Szantiniketánban!

Több se kellett a kereskedőnek. Maga is indus volt, és üzlete, fiókja a legnagyobb indiai üzleti háznak, a Ganésa Lal és fiainak.

– Ganésa az elefántorrú Isten – magyarázta Amija –, és Lal a vörös színt jelenti.

– Ganésa, Ganésa – suttogott Helga ittasan –, milyen szépen hangzik ez a szó, és a Lal, mily kellemesen cseng össze vele.

– Ugye, magának is tetszik? – fordult hozzám.

El volt ragadtatva attól a kincsesházтól, amit az üzlet raktárában látott. Réztálakon olyan aprólékos díszítést vésték ki ügyes kezű indusok, hogy csak nagyítóüveggel lehet a finom cirádákat, az arabeszkeket kivenni. Áttört művű, fafaragású dobozok tömkelege, ezüstkancsók, drága ékkövek, domború hímzések és selyemsálak, melyeket gyűrűn lehet áthúzni, és gyűrődés nélkül maguktól kiugranak, kéz-

zel szőtt, aranyszálú brokátok, muszlinok, hímzett saruk és fejdíszek ajánlották magukat megvételre. Ezeknek nem kellett kínálat, nekünk nem kellett biztatás. A ravasz kereskedő szótlanul mutogatta kincseit. Tudta, hogy némasága a legokosabb üzleti fogás.

Mikor a bazárból kijöttünk, leültünk egy kávéházban. Akárcsak Olaszországban, itt is az utcán, a széles járdán állítják fel az apró márványasztalokat és székeket. Kis szutykos arab fiú lábamhoz kuporodott, nem tágított, amíg cipőmet le nem törölte. Ez is egyik fajtája a kenyérkeresetnek.

A hajó indulásáig még sok időnk volt. Férjem rábeszélésére elmentünk a bennszülött negyedbe. Ez már igazi Afrika! Szűk, piszkos utcákon folyik az élet. Gondolni se jó azokra a szagokra, amelyek a házak belsejéből kiáradnak. Európai ember nemigen szokott elvetődni erre a környékre. Az egyiptomi arab férfiak gyűlölködő pillantásokat vetettek felénk. Egyik-másik hozzám és Helgához dörgölődzött, és belénk akart karolni. Amija babu, a finnyás hindu, megrettent a marcona mohamedánoktól, és indítványozta: siessünk vissza a hajóra.

A Pilsnán megváltoztak az utasok. Ugyanazok voltak, de a Port Szaíd-i kirándulás más külsőt varázsolt rájuk. A hölgyek keleti sálakba, kendőkbe burkolóztak, hajukat kínai csattal díszítették, lábukra egyiptomi papucsot húztak. A férfiak sem maradtak el a hölgyek mögött. Egyik angol arab subában feszített beduinnak öltözött útitársa oldalán.

A Pilsna lomhán indult el a Szuezi-csatornában. Egy napig tartott, amíg kiértünk a Vörös-tengerre. Állandóan gyönyörű, meleg az idő. Eszembe jut édesapám félelme a Vörös-tengerről. Nem bizonyult igaznak, amit a lexikon állított.

Elértünk Adenba. Mehtáékat autó várta a kikötőben. Rokonaik laktak itt, s mivel a hajó csak késő este indult tovább, meglátogatták őket. Hívtak minket is, tartsunk velük. Mehtáék rokonai különös párszi ételekkel fogadtak bennünket. A kis Sam boldogan állapította meg: hogy a világ legjobb konyhája a párszi, én viszont megrémültem: úristen, mi vár ránk Indiában, ha ezt a sok ízléstelenül tálalt és zsírosan, fűszeresen készült ételt itt kitűnőnek tart-

ják. Alig ettem. Mikor vacsorára visszamentünk a hajóra, csak kevés gyümölcsöt kívántam, annyira megfeküdték gyomromat a híres párszi ételek.

A Pilsna pedig úszott tovább. Már az Indiai-óceánon jártunk. Helga óráról órára boldogabb, Amija viszont egyre zavartabb. Fáj a szíve Európáért, és fél a családjától: hogyan fogadják majd a fehér asszonyt?

Egyik este jelmezbált rendeztek a hajón. Férjem hosszú szakállt ragasztott. A kis Sam nem ismert rá. Helga nem akart részt venni a mulatságon, de Amija kérlelte, és nagyestélyi ruhát erőszakolt feleségére. Ő fehér szmokingot húzott. Lehangolt volt egész este. Bevallotta, szomorúan gondol arra, hogy ma este talán évekre búcsúzik az európai viselettől.

Bombayhez közeledtünk. Az utolsó estén Helgával alig lehetett bírni. Vacsora után átszellemült arccal hindu verseket olvasott fel nekem a fedélzeten.

Másnap reggel megkezdődött a búcsúzkodás a Pilsnán. Mint régi barátok szorongatták egymás kezét az utasok; pedig tizenhat nappal ezelőtt még nem is ismerték egymást. A flörtök, szerelmek, féltékenységek megszakadtak. Holnapra szerteszéled az egész társaság, talán sohasem látják egymást. Én a kis Samtól búcsúztam nehezen. Az egész hajóutat megaranyozta számomra ez az apró, kedves, kis bölcs, aki zokogva borult rám a búcsúzásnál. Én is sírtam. Viszontlátlak-e még az életben, kis Sam?

Másnap Bombay előtt megpillantottuk Elefanta szigetét, és kibontakoztak a város körvonalai. A kezdő utasokon lázas sietség vett erőt. Ide-oda szaladgált mindenki, csomagjaikat rendezték, izgultak, idegeskedtek. Közéjük tartoztunk mi is. Csak az angolok maradtak hidegvérűek. A monoklis hölgy tovább bridzsezett a többi angollal. Őket nem izgatta a megérkezés. Úgy utaztak ki Indiába, mint ahogy mi Kecskemétre megyünk.

Kikötött a Pilsna. Mehtáékat a férfi szülei várták. Indus szokás szerint virágkoszorúkkal díszítették fel az érkezőket. A kis Sam három virágfüzért cipelt a nyakán, alig bírta szegényke.

Bennünket nem várt senki. Pedig nagyon reményked-

tünk, hogy honfitársunk, Kondor, akinek uram megírta, mikor érkezünk, vár bennünket a kikötőben. Amija babuékkal együtt indultunk a Grand Hotelbe. Ők nem ott szálltak meg, a férfi szüleinél fognak lakni, de elkísértek a szállóig. Helga a kocsiban reszkető izgalommal szorította a kezemet. Tele volt csodavárással. Rajtam pedig hirtelen félelem vett erőt. Helga új hazájába érkezett, én pedig arra gondoltam, hogy milyen messze estem Lőcsétől.

Bombay, április eleje

A Grand Hotel egyike a legjobb szállodáknak Bombayben. Napi hatvan pengőt kértek két személy ellátásáért és szállásáért. Szobánk a lehető legprimitívebb. Két egyszerű rézágy van benne, kis asztal, két szék. Rohantunk a fürdőszobába. Rettenetesen vágytunk a melegben hideg víz után. Már amikor kiszálltunk a hajóról, megütött bennünket India forrósága. Megijedtem. Kibírja-e magyar ember ezt a hőséget? Apának mégis igaza lesz?

Az uram csavargatta a fürdőszobában a csapokat. Mind a kettőből forró víz ömlött. A hideg vizet ugyanis a háztetőn tárolják medencékben, ahol süti a nap, mire kifolyik a csapból, harmincfokos lesz. Úgy segítettünk magunkon, jeget hozattunk, és azzal hűtöttük le valamennyire a fürdőt.

A fürdő után még mindig tikkasztott a meleg. Állandóan járattuk a ventillátorokat, miket indusul „panká"-knak neveznek, de azok sem adtak enyhülést. Étvágytalanul mentünk le az étterembe a lunchhöz. Asztalunkhoz ekkor egy furcsa figura lépett. Kondor úr, a honfitársunk. Mit törődtünk azzal, hogy Kondor nem szalonképes öltözékben jelent meg. Sortot viselt, rövid ujjú inget – de magyarul beszélt! Előadta, hogy szem elől vesztett bennünket a kikötőben, szerencse, hogy a Grand Hotelben megtalált. Nem volt nehéz dolog. Ebben az óriási kikötőben, amely India kapuja, csak három nagy európai szálló van.

Kondor velünk ebédelt. Jó étvágya lehet, mert bár állítása szerint már ebéd után volt, végigette a menüt. Eldicsekedett, hogy tökéletesen megtanult hindusztánul és an-

golul. Gyula pillanatok alatt megállapította, hogy mindkét nyelven alig gagyog. Furcsa ember volt ez a mi honfitársunk, de én örültem, hogy valakivel magyarul beszélhetek. Ebéd után autóba szálltunk. Kondor meg akarta mutatni a várost. Autó nélkül meg sem lehet itt mozdulni, egyrészt a nagy hőség, másrészt a nagy távolság miatt. A portán üzenetet hagytunk Amijának és Helgának, ha keresnek bennünket, vacsorára visszatérünk. Kondor először a múzeumba cipelt bennünket. A nagy hőség annyira levert mindkettőnket lábunkról, hogy holtfáradtan vánszorogtunk teremről teremre. Azt sem tudom, mit láttam. A múzeumlátogatók legnagyobb része mezítlábas hindu nő. Lábfejük vörös festékkel van bekenve, minden lépésüknél csörög a sok lábperec, karkötő, nyaklánc, fülönfüggő és orrcsüngő. Egész ékszerüzletet cipeltek magukon. Legtöbb nem viselt blúzt, ruhájuk egy részével takarta el előkandikáló bájait. Homlokukra vörös pettyet, középen elválasztott hajuk választékára vörös vonást festenek az asszonyok. Szempillájukat és szemük alját fekete festékkel kenik be. Férjem a múzeum előtt fényképfelvételt akart készíteni róluk, de a hölgyek ijedten autójukba ugrottak, és elhajtattak. Kissé csodálkoztam. Öltözködésük nem árulta el, hogy autótulajdonosok.

Kondor bölcs rendelkezése folytán a múzeumból a vásárcsarnokba mentünk. Itt találkoztam először a híres indiai gyümölcsökkel, a papajával, a jack fruittal, amely olyan, mint egy lopótök, a mangóval és a többivel. Érdekes, hogy Indiában a fenyőfának nincs illata, de minden gyümölcsnek fenyőíze van. Meg sem közelítik a magyar gyümölcsöt. Sokkal inkább megnyerte tetszésemet a vásárcsarnok sok kicsi majma. Fél rúpiába, azaz egy pengőbe kerül darabja. A vásárcsarnokban láttam, hogyan készül a bétel, melynek nyoma végigkísért az utca kövezetén, amióta kiléptem a hotelból. Utálatos dolog. A bétellevelet piszkos vízben megmossák, felolvasztott meszet, vörös festéket, többféle indiai fűszert és arecadiót csomagolva bele, kennek rá, összehajtogatják. Aki szájába veszi, annak pillanatok múlva megfesti nyelvét, száját, fogait, de a hindu hölgyek és urak mit sem törődnek ezzel, rágják, gyúrják, for-

gatják szájukban a bételt, s mivel a levél erezetét nem tudják átrágni, azt egyszerűen kiköpik. Ezért láttam sok „vérnyomot" az utcákon. Az előkelőek nem a vásárcsarnokban veszik a bételt, hanem otthon csinálják, és ezüstkazettákban kínálják vendégeiknek legkedvesebb csemegeként. De a szalonokban legalább ezüst köpőcsészét is szerviroznak mellé.

A vásárcsarnok után a bennszülött negyedet kerestük fel. Megdöbbentett a piszok és az emberi nyomorúság lélegzetelállítóan borzalmas képe, amely itt szemünk elé tárult. Az utcákon hatalmas szemétdombok, azokban ehető falat után kutat gyerek, felnőtt. Ha valami ennivalót találnak a szemétben, csámcsogva, boldogan fogyasztják el. A tűző napon a szemétdombok orrfacsaró szaga versenyre kel a főtt rizs illatával. Férfiak, asszonyok apró agyagtűzhelyeket állítanak fel az utcán, s néhány darab fa vagy szén lángjánál főzik a rizst. A köpködő emberek, a vizelő tehenek között jóízűen eszegetik a rizst, s utána elégedetten feküsznek le az utca kövezetére aludni. Elrémültem: ilyen páriákkal, ilyen koldus népséggel leszek körülvéve Szantinikotánban is? Szinte félve tettem fel a kérdést Kondornak, ilyenek lesznek a cselédeim is odalent?

– Nagyon egyszerű emberek a hinduk. Nem lesz szükség cselédszobára. Elalszanak ezek az ajtó küszöbén is.

Nem rajongok a túl igénytelen személyzetért. Már látom, nem sok jóval biztat a cselédkérdés, pedig számomra ez most fontosabb, mint otthon volt Magyarországon, mert itt a háziasszony teljesen a szolgák jóvoltára van bízva. Azt már tudom, hogy az indiai háztartás legalább öt-hat szolgát megkíván, mert egy cseléd csak egyetlen munkakört tölt be. A szakács csak főz, a szobainas csak takarít, a vízhordó csak vízzel látja el a házat, külön ember végzi a mosást, és van cseléd, aki csak a W. C.-t tisztítja. A cselédek bére viszont oly alacsony, hogy férjem fizetéséből több cselédet tarthatok.

Holtfáradtan vánszorogtunk a rekkenő hőségben. Sehol egy pad vagy utcára néző nyílt helyiség, ahol egy pohár limonádé mellett megpihenhetnénk. Útközben megvettük a „topi"-kat. Nem szeretem ezt a nehéz parafasisakot, amely

megvéd ugyan a nap hevétől, de nem előnyös az arcomhoz. Hosszas barangolás után tágas térre értünk, ahol zenekar játszott. A tér zsúfolva emberekkel és autósorokkal. A drágábbnál drágább kocsikban éjfekete szemű, hollóbarna hajú, színes ruhába öltözött párszi nők ülnek. A színeknek valóságos orgiája tombol, kék, piros, lila, sárga, rózsaszín nehéz selymek tobzódásában, drága briliánsok és gyöngyékszerek csillognak. Gazdagok lehetnek ezek a pársziк. Nyolcvanezer él Indiában, ennek a fele Bombayben lakik. Az ő kezükben van a kereskedelem. Ügyes üzletemberek, mind meggazdagodnak. Jólelkűek, összetartanak, segítik egymást. Párszi koldus nincs egész Indiában. A téren mi is autóba ültünk, úgy mentünk haza. Megzavart ez a bombayi séta. Micsoda ellentétek városa Bombay: a párszi nők ékszereinek ragyogása mellett a szemétdombon ételmaradékot kereső hinduk . . .

A szálló éttermében már várt bennünket Amija babu és Helga. Első pillanatban meg sem ismertem dán barátnőmet. Száriban volt. Bíborvörös, arannyal dúsan hímzett hindu nemzeti viseletben ült az asztalnál. A szári nem megvarrt ruha, hanem öt méter hosszú, kézzel szőtt selyem, melyet komplikált módon csavarnak magukra a hindu nők, derekukon kezdve, majd hátukon át, a fejükre húzzák, mint valami csuklyát, és a megmaradt rész onnan omlik le jobb karjukra. Furcsa tüneményként tetszett a hófehér, szőke dán asszony a bíborvörös selyemben. Homlokán ott csillogott a vörös folt, és szőke hajának választékában, mint egy vércsík, az asszonyiságát jelentő piros festékvonal.

Összecsaptam a kezemet:

– Helga! Teljesen hindu nővé változott!

– Szeretnék az lenni nemcsak külsőmben, hanem lelkemben, egész valómban is – válaszolt Helga. Aztán boldogan mesélte el, hogy férje szülei, Amija babu várakozásának ellenére a legnagyobb szeretettel fogadták. Amikor anyósának elmondta élettörténetét, és segítségét kérte, hogy átalakulhasson hindu nővé, a legteljesebb megértéssel hallgatta, és megígérte, segítségére lesz, hogy ez a vágya teljesüljön. Fia kedvéért lemondott a brahminok évezredes törvényeiről, melyek megtiltják, hogy brahmin asszony

csak érintkezzék is szemükben tisztátalan pária fehér asszonnyal. Hozzá sem szabad érni, ötven méternyi körzetben nem szabad egy levegőt szívni vele. Az anyai szeretet erősebbnek bizonyult a brahmin törvényeknél. Anyósa, amikor látta, hogy milyen rajongva imádja fiát ez a fehér asszony, nem félt a szőke hajára tenni a kezét, hosszasan a szemébe nézett, s csak ennyit mondott: „Haimanti"-nak, Észak virágának fogunk hívni.

Amija babu csaknem mosolyogva hallgatta felesége lelkesedését. Ő is indus ruhát hordott. A hosszú, fehér vászonlebernyegben szinte megnőtt Csakravarti professzor. Frakkban kis színes emberkének tetszett, a fehér nemzeti viseletben elegánsnak, hódító férfinak láttam. De csak külsőleg vált hinduvá. Lélekben európai akart maradni. Leküzdhetetlen nosztalgiát érzett Anglia iránt, az oxfordi diákkori emlékeket, a londoni társaságot ez a hindu nem fogja elfelejteni soha. Szinte panaszkodva mesélte, hogy feleségét egész napra elszakították tőle, megtanították, hogyan kell a szárit felvenni, hogy kell hindu módra a földön ülni, kézzel enni, és nagyon furcsállotta, hogy Helgának, illetve most már Haimantinak ízlenek a hindu ételek, amikor ő félig sült beefsteakről álmodott. Worcesterrel, kissé véresen.

Néztem és hallgattam két indus ruhás barátunkat. Haimanti – ezentúl én is így fogom hívni – csupa rajongás és lelkesedés. Amija babu csupa kesernyés elmélkedés. Boldog lesz-e Észak virága ebben az országban, ebben az undorító környezetben, bételköpködős, meztelen felsőtestű bennszülöttek között, szinte kalodába zárva a kasztok szigorú és kegyetlen törvényeinek börtönében?

Szomorúan váltam el Haimantitól, amikor vacsora után férjemmel felmentem a szobánkba.

Holtfáradtam dőltem le az ágyra, megpróbáltam életemben először a szúnyogháló közt aludni. Fullasztó volt mögötte a hőség, nem éreztem a levegő mozgását, pedig a fejem fölött zúgott a panka, oly erősen, hogy ha a nagy fáradtságtól elszundítottam volna is, a ventillátor zaja biztosan felébreszt. Most éreztem először és igazán, mi az indiai meleg. Kétségbeestem arra a gondolatra, hogy három

évig ebben a gőzfürdőben kell élnem. Legszívesebben úgy, ahogy voltam, itt hagyva mindent, csak megfogva az uram kezét, rohanni szerettem volna a Pilsnára, vissza Lőcsére, ahol most csípős tavaszi szellők szállnak a Tátra felől, és úgy simogatják az ember arcát, mint az édesanya áldott keze. Istenem, egy napja vagyok csak Indiában, s máris gyötör és kínoz a honvágy. Magyar szellők után vágyom olyan ellenállhatatlan erővel, hogy félek, megfullaszt az itteni levegő.

Rettenetes volt ez az első indiai éjszaka. Kinyitottuk a szúnyoghálót, talán úgy több levegőt kapunk. Még rosszabb volt! A szúnyogok százai lepték el testünket. Kétségbeesésünkben az ablakokhoz menekültünk, kinéztünk a sötét, fülledt éjszakába. Emberek feküdtek az utca kövezetén. Egyesek sóhajtottak, legtöbbje azonban édesdeden aludt a kemény aszfalton, nem érezve a kínzó szúnyogokat és a borzalmas meleget. Néztem ki az éjszakába, elgyötörve, megfélemlítve, fejbe csapva a szörnyű hőségtől, és Haimantira gondoltam. Ezért az országért rajong Észak virága? Szegény! . . .

Reggel értem jött, most is száriban. Programunk: felmenni a Malabar Hillre, ahol a párszik híres temetője, a hallgatás tornya áll. Virágoskertben emelkedik a kör alakú épület, amelyet csak bizonyos távolságról szabad megtekinteni. A temetést intéző tisztviselők egyike megmagyarázta, hogy a torony három részből áll, külön van hely a férfiak, a nők és gyermekek részére. Amint kiteszik a holttestet, százával lepik el a keselyűk, s néhány órán belül csak csontváz marad az emberből.

A csendes, magányos kertben elgondolkozva sétáltunk a virágok között, az elmúlásról beszéltünk.

Egyre jobban megzavart ennek a dán asszonynak a véleménye életről és halálról. Az a pár óra, amit eddig Indiában töltött hindu rokonai körében, teljesen átváltoztatta.

– Igazuk van a hinduknak – mondja –, nincsen halál. Csak a test múlik el, a lélek megmarad, és vándorol egyik formából a másikba, hol emberként élünk, hol állatként, s tart ez a lélekvándorlás addig, míg végre a lélek teljesen megtisztul minden földi salaktól, és a Nirvánába jut.

Valahogy így magyarázta ezt nekem Gyula is Budapesten, Rákosi Jenő temetése után.

Semmi kedvet nem éreztem, hogy ebben a melegben vallási vitába szálljak partnernőmmel. A virágágyak közé a magasból egy keselyű tolla hullott. Talán mementónak. Felemeltem, és eltettem emlékül.

A Malabar Hillről lejövet betértünk egy pohár limonádéra a Y. M. C. A.-ba, a keresztény ifjak klubjába. A fekete pincér a limonádéba való jeget a kezében hozta, és előttünk dobta a pohárba. Utálatos dolog. Tisztaságra, rendre, csinosságra nem szoktatták az angolok az indust? Haimanti is elfintorította orrát a pincér piszkos tenyerét látva. Összeborzongott, akárcsak én. Hála Istennek, még mindig európai!

Délután ismét együtt voltunk, de most a férfiak is velünk tartottak. Kirándultunk az Elefanta-barlangba, ahol Krisztus utáni VII. századbeli kőfaragások láthatók. Kisebb gőzösön mentünk egy darabon, majd primitív vitorlás bárka szállított át a szigetre, ahonnan gyalog kellett folytatnunk utunkat a tüzes napon. Árnyékot adó fának nyoma sincs. Néha úgy éreztem, meg kell őrülnöm, nem bírom tovább. Boldogan bújtam végre a kissé hűvösebb barlangba, amikor felérkeztünk a domb tetejére. Évezredes faragott kősziklák között Amija babu kezdett magyarázni.

A barlangot a Krisztus utáni hetedik században vájták ki a hegyből, és hatalmas szobrokat, a hindu mitológia istenségeit faragták ki bennük. A tágas előtér után homályos csarnokba jutottunk, amelyben hat méter magas, háromfejű mellszobor nézett le ránk. Az arcok egy méternél hosszabbak, az ajkuk érzékien duzzadt, de a csukott szemek megrendítő művészi hatást keltenek.

– Ez a hindu trimurti – magyarázta Amija –, a háromság, azaz Síva istenség három jellege. Az előrenéző arc Síva mint Brahma, a teremtő, a bal oldali arc Síva mint Rudra, azaz a romboló és a jobb oldali Visnu, a megőrző isten, aki lótuszt tart kezében.

Haimanti átszellemült arccal hallgatta férje magyarázatát, nekem lelkemre nehezedett a sok gigászi méretű szobor, örültem, amikor elhagytuk a barlangot. Hazamenet a nap

ereje meggyöngült, nem volt annyira fárasztó a gyaloglás. Késő este lett, mire hazaértünk. Elbúcsúztunk Amija babutól és feleségétől, mi holnap délben megyünk tovább Kalkuttába, ők Bombayben maradnak rokonaiknál. Csak Szantiniketánban látom majd viszont Haimantit. Remélem, addig nem válik teljesen hindu asszonnyá.

A szálló portása jelentette, hogy lefoglalt fülkét számunkra a kalkuttai vonatra, és biztosította fekvőhelyünket. Ez a fekvőhely benne van a jegy árában. Indiában nincs külön hálókocsi, az utazófülkében viszont kényelmes kanapét kap az utas. Azt senki idegen el nem foglalhatja, mert a fülke külső falára kiírják a tulajdonos nevét. Honfitársunk, Kondor, megjelent a szállóban búcsúzkodni. Még velünk ebédelt, biztosított bennünket, hogy ha bármire szükségünk lesz Bombayben, ő mindent elintéz. Láttam, hogy szegény honfitársunknak pár banán van a zsebében. Azt hiszem, ha nem hívjuk meg lunchre, banánt ebédel.

Az állomáson már várt a Cook embere. Az ő őrizetében láttam viszont a mozikofferünket. Megkopott, megrongálódott szegény az úton, akárcsak jómagunk. Bennem teljesen kihalt a lelkesedés India iránt, már csak abban reménykedtem, hogy Tagore személyisége kárpótolni fog mindenért, hogy Szantiniketán nem olyan forró, nem olyan piszkos, mint Bombay.

Indiában a vasúti kocsik más rendszerűek, mint nálunk. Itt nem lehet egyik kocsiból a másikba átsétálni, folyosó sincsen. Amikor elindul a vonat, lezárják a kocsikat, ahol senki más nem tartózkodhat, mint a fülkék tulajdonosai. Minden fülkéhez kis zuhanyozó tartozik, az utas itt frissítheti fel magát, és itt szoktak átöltözni.

Három útitársunk van. Egy fiatal angol tiszt, egy középkorú angol vasúti tisztviselő s egy idősebb hindu úr. A vasúti tisztviselővel hamar megbarátkoztunk. Nem valami rózsás színekkel festi le jövőnket. Szerinte európai embernek csak télen szabad kijönni Indiába, fokozatosan kell hozzászokni a trópusi meleghez. Csodálkozik, hogy mi április hónapot választottuk a kijövetelre.

Kinéztem a vonat ablakán. A vidék nem nyújt szép panorámát. Kopár síkság mindenütt, csak néha törik meg ezt

a mérhetetlen síkságot bokrok és pálmaligetek. A vasúti tisztviselő mondja, hogy hónapok óta nem volt itt eső. Valóban rettenetes a por, ami behúzódik a lezárt ablakú fülkébe, orrunk, szemünk, torkunk tele lett porral. Este, amikor megállt a vonat, előre kellett rohanni az étkezőkocsihoz, vacsoráztunk egy óra hosszat, amíg a következő állomásig értünk, ott rohantunk vissza a fülkénkbe. Az étkezés sem jó a vonaton, de annál drágább. Lefekvés előtt bementem a zuhanyozóba, hogy felvegyem a pajdzsámámat. Rémülten sikoltottam fel, óriási négylábú szörnyű bogár rohant felém. Annyit hallottam már fájdalmas harapású skorpiókról, biztosra vettem, hogy skorpió támadt rám. Mire sikolyomra férjem benézett, az állat már elmenekült. Egész éjjel nem aludtam, féltem, hogy bejön a fülkébe, és rámászik az arcomra.

Reggel vastag porréteggel borítva ébredtünk. A fülke ablakait is vastagon fedte a por. Órákig tartott, míg le tudtuk mosni magunkat.

Szörnyű zakatolással, dübörgéssel rohan a vonat Kalkutta felé. A vasúti tisztviselő néha egy-egy mondatban azzal vigasztal, hogy európai ember nem éli túl a nyarat a bengáli síkságon. A fiatal angol tiszt állandóan az öreg indusra mereszti a szemét. Az öreg hindu indiai szokás szerint, lábait maga alá húzva ül a kanapén, és ugyancsak indiai szokás szerint játszik lábujjaival. Ezt még csak elbírta a hadnagy, de amikor az öreg bételt kezdett rágni, s vérvörösöket köpött ki az ablakon, ráförmedt:

– Dont chew betel! Ne rágjon bételt!

A hindu nem válaszolt, és tovább rágta a bételt. Feszültség terjengett a fülkében. Éreztem, itt mindjárt baj lesz. Lett is. A tiszt újra ráförmedt a hindura:

– Ne köpködjön!

A hindu újból nem válaszolt, mire a tiszt felugrott, nyakon ragadta, betuszkolta a zuhanyozóba, és rácsukta az ajtót. A vasúti tisztviselő hangosan nevetett.

– Thank you, sir, köszönöm – harsogta a hadnagy felé.

Mi nem nevettünk. Nagyon sajnáltuk az öreg, kövér hindut, féltettük, hogy megfullad a szűk mosdófülkében. Két

óra múltán udvarias, halk kopogás hallatszott a zuhanyozóból. A vonat éppen megállt egy állomáson.

– Szegénynek talán itt kell leszállnia – mondta az uram, és kinyitotta a zuhanyozó ajtaját.

Az öreg hindu rendületlenül rágta a bételjét, odasietett a kocsiablakhoz, és kinézett. A peronon harminctagú küldöttség állt, amely mikor meglátta az öreget, alázatos hindu köszöntéssel üdvözölte. Az öreg pillanatra nem hagyva abba a bételrágást és a köpködést, leszállott. A küldöttség vezetője hosszú üdvözlő beszédbe kezdett. Olyan alázattal beszélt, hogy a vasúti tisztviselő kihajolt az ablakon, megkérdezte az egyik hordárt, hogy ki ez az alak, akit itt ünnepelnek?

– Bahádur Ram Sinka, a tartomány leggazdagabb földesura.

A vasúti tisztviselő a hadnagyra nézett. Az nyugodtan tolta át pipáját szája másik sarkába, s csak ennyit mondott:

– Damn! (Egye meg a fene.)

A vonat továbbindult. Az üdvözlő szónoklat még tartott, de mi már nem hallottunk belőle semmit. Gyula magyarázta, hogy ilyenfajta földbirtokosnak lehet százezer hold földje és olyan vagyona ékszerekben, drágakövekben, hogy felér egy kisebb európai ország államadósságával.

Kalkutta, április közepe

Végre megérkeztünk az angol világbirodalomnak London után következő második legnagyobb városába. Kulik tömege rohanta meg vagonunkat. Turbános fejükre ügyesen halmozták fel a csomagokat, hármat-négyet raktak egymás hegyibe. Ha porosnak találták valamelyik bőröndöt, hirtelen lekapták a turbánt, azzal törölték le a csomagot, és újra visszacsavarták fejükre, anélkül hogy a port kirázták volna.

Az állomáson Mahálanobisz, Tagore titkára várt bennünket. Amikor két évvel ezelőtt Budapesten járt, az angol ruhában jobbfajta cigánynak tűnt fel, most el voltam ragadtatva hindu kosztümjétől. Római tógához hasonló ru-

hát viselt, harisnya nem volt rajta, csupán kivágott félcipő, és oly méltóságteljesen lépdelt művészies redőkbe, ráncokba szedett fehér vászonleplében, hogy határozottan imponált. Modorában volt valami színpadiasság. Pesten csaknem alázatosnak találtam, itt ünnepélyesen, kissé kimérten beszélt velünk.

– Tagore szerény kalkuttai otthonának lesznek a vendégei, míg le nem mennek Szantiniketánba – jelentette be.

Micsoda kitüntetés! A híres hindu költő vendégei leszünk. Hogy fognak ezért az otthoniak irigyelni!

– A költő ugyan most nincs itthon – folytatta Mahálanobisz –, csak néhány hét múlva érkezik haza.

Kissé lelohadt hirtelen lelkesedésem, szóval csak a házához lesz szerencsénk, magához a költőhöz nem.

Szűk, zegzugos utcákon keresztül értünk Tagore otthonához. Az „egyszerű otthon", ahogy a titkár nevezte, három részből álló óriási palota. Százharminc szoba van benne. Felvezettek lakosztályunkba: tágas fogadószobába, onnan széles verandán át a hálószobába. A hálószobából nyílt a fürdőszoba. Ahogy Mahálanobisz távozott, mindenekelőtt a fürdőszobába kukkantottam be. Átizzadt, agyonfáradt testem nagyon kívánta már a fürdőt. Földbe gyökerezett lábbal álltam meg a fürdőszoba közepén. A kád, a mosdó, fölötte az üveglap, ragadt a piszoktól. Hónapok, talán évek óta nem volt kisúrolva ez a kád! Uram összeszedve megmaradt energiáját, nekilátott a kád kisúrolásának.

A fürdő mindig optimistává teszi az embert. Felfrissülve, vidámabb szívvel mentünk át az ebédlőbe reggelizni. Mahálanobisz bemutatta a ház managerét, és az a sok lézengő szolga, összetéve kezüket, alázattal üdvözöltek bennünket. Indiában nem szokás a kézfogás, aki köszön, összeteszi a kezét, úgy, mintha imádkoznék, mosolyogva meghajtja fejét, és azt mondja: Namaszkar.

A reggelit, a Pilsnán elköltött gazdag és tisztán tálalt étkezések után, a Tagore-palotában bizony szegényesnek és gusztustalannak találtam. Az abrosz foltos, az asztalkendőbe tucat ember törölhette már száját, tele van sárga foltokkal. Mahálanobisz észrevehette arcunkon az utálkozást. Nagyon finom mosollyal kezdte mentegetni az abrosz tisztátalanságát.

– Madame bizonyára nem találta tisztának a fürdőszobát sem. Megmagyarázom, miért. A hindu nem piszkos. Szerintem a legtisztább nép a világon. Nézze meg, asszonyom, a palotának azokat a fürdőszobáit, amelyeket a hinduk használnak. Ott ragyog minden a tisztaságtól, de ott nem talál fürdőkádat. A hindu nem fürdik kádban, magára önti a folyóvizet. A mi cselédségünk talán fél is megérinteni a kádat, amely Európából jön. Nehéz fehér embernek megérteni ezt a félelmet. Az indus a fehér embert és a fehér ember termékeit nem tartja tisztának. Aminthogy egy brahmin nem tart tisztának egy páriát. De a legegyszerűbb hindu is naponta leöblíti magát, megmossa lábait, pedikűröz, manikűröz. Ön, asszonyom, amikor megdöbben az abrosz tisztátalanságán, gondoljon arra, hogy a hindu nem eszik asztalnál, nem eszik abroszról, mindkettőt „európai" dolognak tartja. Az angolok, míg Indiát el nem foglalták, nem ismerték a fürdőszoba intézményét. Tőlünk tanulták.

Gyulából kitört a tanár, és magyarázni kezdett:

– Szerintem is tisztább a keleti ember a nyugatinál. A rómaiaknál a fürdés kultusz volt, de a római birodalom bukásával az északi barbárok özönlötték el Európát, akik nem fürödtek, majd a kereszténység is magasabbra értékelte a lélek tisztaságát a test tisztaságánál. A középkorban valóban nem fürödtek az emberek. Az újkorban? Budapest az egyetlen európai város, ahol közfürdőket építettek – a törökök. Izabella spanyol királynő megfogadta, hogy addig nem vált inget, míg el nem foglalja Granadát. Ez bizony hónapokig tartott, inge egyre szürkébb lett. Azóta hívják a szürke festéket Izabella-színnek. Hány francia királyról és királynőről tudjuk, hogy kétszer érte testüket víz: a keresztelésnél, és amikor haláluk után megmosdatták őket.

Szemrehányó pillantást vetettem férjemre. Megmaradt kevés étvágyamat is el akarja venni történelmi példáival?

Mahálanobisz elém tolta a kókuszdió-tejet.

– Kóstolja meg, madame, ez a legüdítőbb ital.

Émelygősnek éreztem. Jobban esett volna egy pohár jégbehűtött málnaszörp. Hirtelen felugrottam. Hatalmas svábbogarat láttam futkározni az asztal alatt. Férjem már fel-

emelte lábát, hogy agyontapossa őket, és bosszúsan felkiáltott: hát itt is van sváb!

De a titkár megborzadt:

– Kérem, professzor úr, ezek csak ártatlan bogarak, kár volna eltaposni szegényeket. Mi hinduk nem ölünk állatot, csak olyant, amelyik ránk támad, életünkre tör. Kérem, ne tévessze össze a svábbogarat a tigrissel.

Örültem, amikor vége lett a reggelinek. Kérésemre Mahálanobisz megmutatta a palota konyháját. Piszkos, füstös falak, bútornak, asztalnak nyoma sincs, a cselédek a földön guggolva főznek, a fekete töredezett cementpadlót használják asztalnak. Itt aztán a svábbogarak százai sétálgattak nyugodtan. Biztosan tudták, hogy a hinduk nem bántják őket.

Reggeli után lefeküdtünk hálószobánkban. A berendezés szegényes, a falakon pókhálók, a vakolat sok helyen leomlott, a lepedő foltos, használt.

– Ezt nevezi Mahálanobisz a tisztaság országának? – kiáltottam. – Balkán ez, Gyula, Balkán!

Férjem kesernyés mosollyal helyesbített:

– Balkán? Nem, ez a legsötétebb Ázsia . . .

Próbáltunk aludni. Nem tudtunk. Az ablak előtti fákon károgtak a varjak, a szobában apró bogarak szürcsölték a friss európai vért. Harcoltam velük addig, amíg a szolga nem jött értünk, hogy menjünk lunchözni. A lunchnél mogorva képű, filozófus külsejű, turbános, sovány alak szolgált fel: Tagore szakácsa. Olyan marcona arccal kínálta az ételt, hogy alig mertem venni a tálból. Ebéd közben egy szolga levelet hozott be:

– Most érkezett Memszáb címére – mondta, és tálcán felém nyújtotta.

Mint kis szív piroslott a borítékról felém a vörös magyar bélyeg. Felsikoltottam örömömben. Hazulról jött levél! Bocsánatot sem kértem a társaságtól, feltéptem a borítékot, olvasni kezdtem. Katinka nővérem írt Kecskemétről. A sírás fojtogatott. Pedig nem volt ebben a levélben semmi, amin sírni lehetett. Azt írta, jól vannak, szeretettel gondolnak ránk, nagy születésnapi vacsora volt Héjjaséknál; az esperes úr, Sárkány Béla bácsi is üdvözletét küldi. Hullott

a könny a szememből, amikor átnyújtottam férjemnek a levelet. Gyula gyorsan átfutotta:

– Miért sírsz? Hála Istennek, minden rendben van otthon – mondta csendesen, és az ő hangja is nagyon elfogult lett, láttam, hogy az ő kék szemét is elborítja a könny.

A meghatott hangulatnak vendégek érkezése vetett véget. Mahálanobisz felesége, Rani, régi ismerősöm, aki Pesten járt nálunk férjével, jött üdvözölni bennünket. Csinos asszony ez a Rani. Az indus nők viselete szebb, artisztikusabb a mienknél, csak teljesen célszerűtlen. Európai nők módjára dolgozni benne képtelenség. Az indus nők szeretik a cifraságot, úgy felékszerezik magukat, hogy szinte teherré válik a sok csingilingi rajtuk. A jómódú asszonyok aranyat, a szegényebbek ezüstöt, a teljesen pénztelenek rézkarikákat csörgetnek lábukon, karjukon. Mahálanobiszék jómódúak lehetnek, mert Ranin csak úgy csörömpölt a sok arany ékszer.

Tagore autója rendelkezésünkre állt, így az egész társaság kocsiba ült, hogy kirobogjon friss levegőt szívni, és hogy megnézzük Kalkutta nevezetességeit. Mahálanobisznak is van autója, így kényelmesen helyezkedtünk el, külön a hölgyek, külön az urak. Az utcán nyüzsög a sok mezítlábas, fehér ruhába, „dhuti"-ba öltözött ember. Legtöbbje derékig meztelen.

A nap már lenyugodott, de a levegő nem hűlt le. Megnéztük a világ legnagyobb terét, a Majdánt, amely a város szívében fekszik. Paloták váltakoznak vályogkunyhókkal, s a város legforgalmasabb helyén csoportosan legelnek a kecskék, és kérődznek a tehenek. Többször került autóink elé egy-egy kövérre hizlalt bika. Lomhán feküdtek az aszfalton, a sofőrnek óvatosan ki kellett kerülni őket, mert arra, hogy a szent tehenet, bikát elkergessük a kocsi elől, gondolni sem lehetett. Megsértődne a szent állat! Ennek a sok szent állatnak mindent szabad. Ha éhes, odamegy a zöldséges bódéhoz, a kosarakból egykedvűen eszi a legjobb falatokat. Az árus nemhogy elkergetné, de meg van hatva, hogy az ő bódéját tüntette ki a szent állat.

Autónk mellett kétkerekű bivalyszekerek cammognak; fekete testű, jóformán teljesen meztelen bennszülöttek azzal

noszogatják a bivalyokat, hogy a szerencsétlen állatok eltörött farkán nagyokat rángatnak. Szédítő a forgalom. Azt hiszem, több itt az autó, mint Budapesten. Az utcák zsúfolva. Asszony, gyerek mind az utcán tartózkodik. Itt is, mint Bombayben, az utcán főznek, a levegő bűzlik az avas vaj szagától. Ételmaradékok, rothadt gyümölcsök, zöldségfélék, poshadt víztócsák mindenütt. A piszoktenger közepette guggol le az indus férfi és nő a járdán, ott végzi el szükségletét, mindenki szeme láttára. Kosaras asszonyok követik a szent bikákat, és felszedik utánuk az ürüléküket. Minek? El sem tudom képzelni.

A bazárnál elszédültem az avas vaj szagától. Temérdek mennyiségben készül itt a kerek, hosszúkás alakú, szürke és sárgás, gusztustalan külsejű sütemény. Halomra rakják, be se takarják, hadd fűszerezze az utca pora és a teméntelen sok légy. A bazárosok pocakos, szőrös mellű, jóformán meztelen alakók, akik lábukat keresztbe rakva a pulton, sütnek, főznek. Izzadságuk belecsepeg az olajba, amitől az még jobban füstöl és sistereg. Ránéztem Mahálanobiszra. Tekintetemben ez volt: hát ez az indus tisztaság?

A harmincnyolc fokos melegben az autók között néha egy-egy riksa tűnik fel. Szegény pária húzza a kocsit, melyben rendszerint kövér kínaiak vagy bengálok ülnek szétterpesztett lábbal a bársonyülésen. A színes látványosság, az egész utca, a tehenek, paloták és kunyhók fölött úszik, kavarog a borzalmas illat, az avas vaj, olaj bűze összeolvadva a félmeztelen emberek izzadságának szagával.

Vacsoráig volt időnk kicsit körülnézni a palotában. A fogadószobák keleti módon, alacsony székekkel vannak berendezve, de a szőnyegek, díványpárnák, az ülőkék átvetői olcsó minőségű, nyomott kartonból készültek, Made in Birmingham vagy Made in Japan. Az egész házban egyetlen kézzel varrott szőnyeget sem találtam. A falakat rikító színű, zavaros kubista festmények díszítik. Meglepetve látjuk a képek jelzésén: Rabindranath Tagore művei. Férjem tudott arról, hogy a költő, honfitársai szemében, egyike a legkiválóbb hindu festőknek.

Egyik szobában ütött-kopott, öreg gramofont találtunk. Felhúztuk. Indiai lemez forgott a masinán. Rekedt sikolto-

zás, fülszaggató visítás, teljesen dallam nélküli hangok törnek ki a gramofonszekrényből. Ez a hindu zene? Hát festeni, zenét komponálni nem tudnak, de a szobrok, melyeket az Elefanta-barlangban láttunk, megrázó erejűek. Nem kell egy népnek mindenhez érteni.

Vacsorára megjelent Mahálanobisz csúnyácska húga a férjével. Szantiniketánról beszélgettünk.

– Remélem, ott nincs ilyen meleg – indítottam el a társalgást.

Mahálanobisz diplomatikusan válaszolt:

– Magasabban fekszik, mint Kalkutta.

– Mennyivel? – kérdezte férjem.

– Huszonöt méterrel.

– Nem sok. De legalább a szabadban fekszik, a nagyvárosban megszorul a levegő, ott szabadon száll a szél, biztosan nincs ilyen meleg – vigasztalt Gyula. A csúnyácska hindu nő átszellemült arccal beszélt Szantiniketánról.

– Ó, Szantiniketán, tündéri hely! Csodálatos! Bár ott élhetném le életemet. Sajnos, ide vagyok kötve Kalkuttához, de amikor csak lehet, mindig odamegyek.

No, majd meglátom holnap. Mindenesetre hálás pillantásokat vetettem a csúnyácskára, kis reménységet, optimizmust csepegtettek szívembe a szavai.

Szantiniketán, április vége

Még egy álmatlan éjszaka után, másnap délután háromkor indult vonatunk Szantiniketánba. Mahálanobisz azt mondta, négyórás utacska az egész. W. E. bárónő Budapesten tévedett. Szerinte csak egy óráig tart az út. Kancsal szemű, elhanyagolt ruhájú szolgát adott mellénk Mahálanobisz, aki külön kis fülkében utazott csomagjainkkal. A vágányok itt is széles nyomtávúak, de ez a vonat nem dübörgött és rohant úgy, mint amelyen Kalkuttáig utaztunk, ez lassan, kényelmesen döcögött, és hét órára megérkezett Bolpurba, Szantiniketán vasútállomására. A peronon két vakító fehér ruhába öltözött hindu várt ránk. Az egyik félig ősz, halk, vontatott hangú, csinos arcú férfi. Tagore

fia; Rathindranath Tagore, a másik kövérkés úr, az egyetem egyik hindu tanára. Autóba ültünk, és végigrobogtunk egy piszkos, fülledt bazáron. Jólesően állapítottam meg, hogy ebben a bazárban nem szédített az avas olaj szaga, itt kábító, édeskés fűszerillat terjengett. Pár percnyi autózás után Szantiniketánba értünk. A kocsi megállt egy kivilágított ház előtt. Az ajtónál aranygombos fehér ruhában, őszülő szakállú férfi tette össze kezeit üdvözlésre. A telep felügyelője, mutatta be a fiatal Tagore. Barátságosan berendezett házba vezettek. Öt szoba, egynek kivételével mind apró és kissé levegőtlen. Itt fogunk lakni, ez a ház lesz három évig az otthonunk. Jóformán körül sem néztem, mert torkom teljesen kiszáradt, majd eltikkadtam a szomjúságtól. Lihegve adtam ki az utasítást a kancsalnak, hogy szaladjon jégért. A szolgával együtt maga a felügyelő is elszaladt. Félóra múlva szomorúan jöttek vissza azzal, hogy e pillanatban jég nincs egész Szantiniketánban. Szent isten, hova kerültem? A felügyelő mintegy vigaszképpen megmutatta a fürdőszobát. Elég tágas helyiség. Oldalt hatalmas cementmedence, a falnál cementépítményen mosdó és egymás mellett két ülőke. Közelről megnéztem a W. C.-t, és ijedten állapítottam meg, hogy nem vízvezetékkel működik, hanem úgynevezett Leibstuhl, amilyent szanatóriumokban használnak odahaza. Itt külön cselédet kell tartani, aki egyebet sem csinál, csak ezeket takarítja. Sweepernek, seprőnek nevezik. A felügyelő bemutatta aztán a részünkre felfogadott cselédeket, a magas, karcsú, mezítlábas szakácsot, Sudint, egy alacsony, vékony lábszárú legényt, Gonapatit, az inast, aki a szakács veje volt, Amullát, a vízhordót és Rosikot, a sweepert, indusul a metarit, aki messzebb állt a többitől. Feketék, mint a cigányok.

A fiatal Tagore hamarosan elbúcsúzott azzal, hogyha valamire szükségünk lesz, a szomszédságunkban lakik. A felügyelő, Ganguli babu még maradt. Töviről hegyire megmutatta a lakást. Maga a ház olyan, mint egy skatulya, minden oldalán széles verandával. A verandák arra szolgálnak, hogy a monszun esős időszak alatt az esőt, a száraz időszakban pedig a napsugarakat tartsák távol a belső helyiségektől. A szobák padlója cementből készült. A nagy

szoba padlóját vastag szőnyeg borítja. Csak úgy ontotta magából a meleget. Első háziasszonyi tevékenységem: a szőnyeget azonnal felszedettem és eltávolittattam. Minden szobában zúgtak a pankák. Az ablakokon nincs üveg, fatáblákkal lehet bezárni. A hálószobában dupla rézágy szúnyoghálóval. A bútorok nehéz teakfából készültek. Az ebédlő európai módon felszerelve étkészlettel, abroszokkal, asztalkendőkkel. Az egyetem vezetősége igyekezett európai környezetet varázsolni körénk. Angol üvegkészletek, virágvázák mindenütt, virág nélkül. Van itt egyáltalán virág?

Esteledett, amikor a felügyelő elköszönt. Kiálltunk férjemmel a verandára. A félhomályban, száz méter távolságban tőlünk és egymástól, láttunk a mieinkhez hasonló három-négy házat és kétszáz méterre egy hatalmas épületet, szürkén elveszve a sötétben. Néhány fa vékonyan, lombtalanul s pár bokor, mint sötét folt a távolban. Micsoda szomorú, sivár, elhagyatott helyre kerültünk! Közvetlenül házunk előtt apró épületben pislákolt a tűz. Ez volt a konyha, itt készült első vacsoránk. Teljesen besötétedett, mire kész lett a vacsora. Az ebédlő asztalán vakított a hófehér abrosz, megcsillantak az üvegpoharak, a csontnyelű angol evőeszközök, és Gonapati behozta a vacsorát. Levest, majd sült csirkét kaptunk rizzsel, főzelékkel, utána pudingot. Férjemnek ízlett a vacsora, nekem nem. A víz meleg volt és állott agyagszagú. Vacsora után siettem az ágyba. Alvásról ebben a fullasztó éjszakában szo sem lehet. Mintha megállt volna a levegő. Nyugtalanul hánykolódtam az ágyban. Fuldoklom a szúnyogháló alatt. Férjem leszedi. Ekkor megattakíroznak a szúnyogok, összevissza csípnek. Visszaszereljük a szúnyoghálót. Kint ijesztő a csend, csak néha szakít bele a némaságba gyereksíráshoz hasonló vonítással a sakál. Felkeltünk az ágyból, és kinéztünk a nyitott ablakon. A távoli kastélyszerű épület körvonalai most élesen válnak ki a sötétkék égből. Hirtelen az épület egyik szobájából fény csillant. Villanyt gyújtott valaki. Sárgán, melegen, mint egy óriási csillag ragyogott és tündökölt a távoli ablak. Férjem gyöngéden átkarolta vállamat, remény és vigasz rezgett hangján, ahogy mondta:

– Nézd, ott olvas valaki . . .

Reggel fiatal gyerek keltett fel bennünket. A felügyelő küldte, ő vállalja a mosást. Sok szennyesünk gyűlt fel az utazás alatt, megörültem a fiúnak. Mivel nem értettem nyelvét, zavaromban annyit mondtam neki: sumnye, sumnye. A fiú gondolkodás nélkül válaszolt: tak, tak. Mintha Lőcsén beszélnék egy tót legénnyel. Sumnye a szepesi tót nyelvén annyit jelent: szépen, a tak pedig annyit: úgy, úgy. Érdekes véletlen, hogy megértett. Erről a rövid szóról eszembe jutott Lőcse.

Ki tudja, látom-e még egyszer az öreg lábas házat?

Reggeli után sétára indultunk. A vidék a nappali fényben még kiábrándítóbb. Sehol egy szál zöld fű, mindent sárgára aszalt a tűző nap ereje, amely kiszárította a földet, és tátongó repedésekre szaggatta. A távolban kis berek látszott. Végre zöld folt a sárgásbarna portengerben! Találomra arra mentünk. Néhány zsúpfedeles viskó előtt ijedten vonító kutyák szaladtak elénk. A porban apró, fekete gyerekek játszottak, amikor megláttak bennünket, rémület ült arcukra, és visítva menekültek a viskók felé. A mamák megrettenve jelentek meg az ajtóban. Minden ruházatuk kis kötény. Földre borultak előttünk, homlokukkal a földet érintve. Alig tudták elcsitítani a bőgő apróságokat, akik féltek tőlünk fehérektől, mint ahogy otthon a kisgyerek megijed a fekete kéményseprőtől.

Az uram megmagyarázta, hogy ezek a széles orrú, sötét bőrű emberek India őslakói, a szantálok. Nem keveredtek az árjákkal, megtartották fajuk tisztaságát, ezért olyan feketék. Ijedten néztem rájuk, nem érdekelt most semmi etnográfia. A hőség annyira elgyengített, hogy alig tudtam vánszorogni. Az a pár szál fa, ami a viskók körül állt, alig adott némi árnyékot.

– Mintha a Tanganyika-tó mellett lennénk – sóhajtotta az uram, és hurcolt tovább a falu közepe felé. A viskókból kíváncsi arcok kandikáltak ki. Visító, apró fekete malacok szaladgáltak szerteszét. Elértünk egy nagy medencéhez, melyből kis kagylókat szedegetett egy asszony. A medence partján hatalmas fa. Alig néhány lépés után véget ért a falu. Szemünk előtt újra kopár, lélekölő síkság terpeszkedett. Visszaindultunk az egyetemi telep felé. Nagyon vágy-

tam valami kis árnyék után. Elértünk a palotaszerű épülethez, melynek este csak a körvonalait láttuk. Óriási csipkézett szegélyű fallal, mint egy középkori vár, bástyákkal megszakítva, indiai stílusban készült. Pompás és fantasztikus látvány a homoktengerben. Betértünk a kapun. Bizonyára ez az egyetem vagy a könyvtár. Kimerülten roskadtunk le az első szobában, melynek közepén Buddha-szobor állt. A székek alacsonyak, tarka indiai szőttes borul rájuk. Női tipegést hallottunk, megjelent a szobában egy hölgy. Olajos, hosszú haja kibontva omlik vállára. Arca jelentéktelen, se nem csúnya, se nem szép, de rajta a tipikus indus mosoly. Kifogástalan angolsággal mutatkozik be.

Tagore menye, a fiatal Tagore felesége. Bocsánatot kértünk, nem szándékoztunk vizitelni a Tagore-palotában, csak a hőség elől menekültünk be az árnyékba. Pár mentegetőző szó után mentünk hazafelé. Szantiniketánból az első délelőtt nem láttunk semmit.

Ebéd után megismerkedtem közvetlen szomszédunkkal, egy bengáli tanárral és feleségével. Ugyanolyan szalmafödeles viskóban laknak, mint a szantálok. Az asszony azt állítja, hogy brahmin, ami azt jelenti, hogy a legfelsőbb hindu kaszthoz tartozik, tehát arisztokrata. Viszont mezítláb jár, rendetlen viskóban lakik, ő maga főz guggolva, a gyerekei fésületlenek. Milyen lehet itt a középosztálybeli hölgy, ha ilyen az arisztokrata? De a brahmin felesége nagyon készséges és közvetlen. Megmagyarázza, hányféle indus zöldség van, és mik az árak. Férje, a tanár viszont Gyulának magyarázza, hogy több mint harminc tanára van az iskolának; az egyetemen kívül van itt elemi, középiskola, rajzakadémia és zeneiskola is.

– Hol van az a sok iskola? – kérdezem. – Én eddig csupa viskót láttam.

– Ó, vannak nagy könyvtáraink, színházunk, kutatóintézeteink, az európai tanároknak szállodája, a vendégház, a diákok kollégiumai, majd meglátják, van itt minden, csak persze egy délelőtti sétán keveset láthatnak mindenből.

Ebéd után meghívót kaptunk Rathindranath Tagoretől teára. Az angol nyelvű, kézzel írott meghívóból azt olvas-

tuk, hogy férjem tiszteletére adják a teát, ahol bemutatják majd neki az egyetem tanárait. Gálába vágtuk magunkat – már amennyire a hőség megengedte –, és hat órakor megjelentünk a teán. A sok barna indus között öt fehér férfi és egy fehér asszony! A fiatal Tagore, akit Ruti babunak szólítottak, nagyvilági előkelőséggel mutatott be minket a kollégáknak.

– Monsieur Benoit, a francia nyelv és irodalom tanára – állt meg egy hindu ruhába öltözött, mezítlábas, csinos magas férfi előtt.

Kezet nyújtottam neki, de a francia nem fogadta el, összetette két tenyerét, hindu módra üdvözölt, már vissza is vonult. Meglepődtem. Ruti babu finom mosollyal magyarázta a francia viselkedését:

– Monsieur Benoit testestől-lelkestől indussá vált. Nem is igen szeret érintkezni európaiakkal.

Annál kitörőbb örömmel üdvözölt bennünket a perzsa nyelv és irodalom tanára. Csaknem nyakunkba borult a vékony, folyton cigarettázó orosz. Odahúzta elénk a feleségét, egy szemüveges, nem szép, rosszul öltözött asszonykát.

– Legyenek jó barátnők! – kiáltotta vidáman.

A harmadik fehér, aki elénk állt, az összehasonlító nyelvtudomány tanára, dr. Collins, egy angol, aki halkan és motyogva mondott pár udvarias szót. Mellette fürge, mozgékony emberke állt, Pietro Guadagni olasz professzor. Kitűnően beszélt angolul, habár olasz módra, a szókezdő *h* hangot nem ejtette ki. Az indiai régészet kutatója.

Az ötödik fehér nem is tanár, csak diák. Magas, vékony, szögletes mozdulatú, kiálló fogú, huszonegy éves tipikus német: Valentin Trapp.

A hindu tanárok festői tógákba burkolva, mély meghajlással és kedves mosollyal fogadtak: Namaskar, namaskar – mondták, és barna bőrükből fehéren villogtak elő hibátlan fogsoraik. Legérdekesebbnek találtam köztük Vidusekar babut, az egyetem dékánját. Nagy szanszkrit tudós, kollégái Sasztri Mohasainak nevezik, aminek jelentése: a nagy menedékhely. Ha valaki nem ért egy szanszkrit mondatot, hozzámenekül. Szigorúan ortodox brahmin, aki

kasztjának minden törvényét megtartja. Felsőteste meztelen, lábán faszandál. Vállán átvetve fehér gyapot cérnaszál, a kétszer született, azaz felavatott brahmanok ismertetőjele. Ez az aszkéta külsejű ember, akibe hálni jár a lélek, különben igen jókedélyű bácsi lehet. Minden jelentéktelen vagy komoly mondata után hangos hahotára fakad.

Nem minden tanár ilyen sovány, láttam pocakos, elhízott, puhányszerű, a kövérségtől szuszogó kollégákat is. Emlékeztettek a nagy hasú bengáli árusokra a kalkuttai bazárutcában.

Uram elvegyült új kollégái között, ágált, magyarázott, elemében volt, tudósok vették körül, már előadásokat tartott nekik. Én Bogdanovnéval az egyik sarokba húzódtam, és elmondtam neki, hogy együtt jöttem a hajón egyik szantiniketáni tanár feleségével, Csakravartinéval, egy gyönyörű, fehér asszonnyal.

Bogdanovné rémülten csapta össze kezét:

– Úristen, fehér asszonyt hoz ide? Mi lesz a sorsa a szerencsétlennek ezek közt a bálványimádók között?

– Hát nem lehet boldog fehér asszony indus férfival? Csakravarti tanár teljesen európai.

– Igen, európai, de csak Európában. Majd meglátja, itthon leveti a frakkot, dhutit húz, leül a földre, és lapulevélről eszi a rossz szagú rizst. Hamar kiábrándul belőle a fehér asszony.

Próbáltam lefesteni Bogdanovnénak Haimantit, a szőke dán asszonyt, aki megittasult, megmámorosodott Indiától, és még azt is szépnek látja, amitől magam is megborzadtam.

Bogdanovné a fejét csóválta:

– Ő szegény csak útleírásokból ismeri Indiát, azért lelkesedik. A valóság, a piszok, a babona, az emberek makacs maradisága és passzív gőgje majd ki fogja ábrándítani.

Nagyon rokonszenvesnek találom Bogdanovnét. Biztosan igaza van mindenben.

Teát szervíroztak és valami dinnyeféle gyümölcsöt, amit az angolok papire-nek, a bengálok pépének hívnak. Behűtve talán ízlett volna, de olyan langyos volt, mint az ivóvizük. A szolgák hada sürgött-forgott a tágas teremben és

a nagy teraszon. Tálakon indus édességeket szolgáltak fel. Ruti babu és felesége, akit Protima dévínek hívtak, nagyon ajánlották ezeket az édességeket. Némelyik fehér, némelyik barna. Szirupos lében úsznak. Külsőleg hasonlítanak a mi mignonjainkhoz, de amikor az egyik fehér golyóbisba beleharaptam, szirupos lé buggyant ki belőle, és kezemre folyt.

– Ez a szandes – magyarázta Protima dévi, és lelkes büszkeséggel várta, hogy dicsérjem. Sajnos dicséretemmel nem elégíthettem ki büszkeségét, mert alig tudtam a szandest lenyelni.

– Tiszta tej és cukor – folytatta Protima dévi –, a tejet addig főzik, amíg túrószerűen összeáll a cukorban, és külön cukros lével leöntik. Körülbelül így készül a barna édesség is, a rasagulla.

Nem volt bátorságom a rasagullával kísérletezni. Inkább erősen megcukroztam a pépét, hogy a jó magyar turkesztáni dinnye illúzióját keltse, de bizony erős képzelőtehetség és akaraterő kellett ahhoz, hogy annak ízét és illatát pótolja.

Az összejövetel nem tartott sokáig. A nap sugarai már rézsút sütöttek az oszlopos tornácra, és sárgás mezbe öltöztették a palota falait. Ez jel volt a távozásra. Közeledett a napnyugta, ilyenkor a hinduk rövid ájtatosságba merülnek. Sorra összetették kezüket, és jellegzetes, bájos fejmeghajlással búcsúztak. Nagyon szép ez a köszönési mód. Minket is megtanítottak rá. A namaskárban van valami spirituális, két fej alázatos meghajlása, négy szem bensőséges pillantása, mit a kézszorítás testi érintkezése lerombolna.

A sárgás napfényben lassan távozó fehér tógás férfiak és színes ruhájú hindu nők felejthetetlen képet varázsoltak elénk. Egészen álomszerű volt ez a kép. Itt senki sem siet, méltóságteljes minden mozdulat, méltóságteljes a ruházatuk. Szinte fenségesnek látszott, amikor a hosszú délutáni árnyék méltóságteljesen követte a férfitógákat és a női uszályokat a márványpadozaton.

Bogdanovék meghívtak minket és a fiatal német diákot vacsorára.

– Jöjjenek velünk a Tatába – kérte udvariasan Bogdanov.

– Mi az a Tata? – kérdezte az uram.

– Hát maguk még nem ismerik Szantiniketánt? – csodálkozott az orosz.

– Még semmit sem láttunk, és semmiről sem tudunk, egyelőre erről a teáról ismerjük csak Szantiniketánt. Sok bájos és szép meglepetésben volt itt részünk: az indiai ruha, az arcokon ülő bölcs mosoly, a dékán felharsanó gyerekes kacagása, a megható, bensőséges köszönés . . .

Bogdanovné legyintett a kezével.

– Majd ha megismeri őket közelebbről, meglátja, hogy nincs itt bensőség, nincs itt bölcsesség másutt, mint az arcokon.

Trapp, a német diák rázta a fejét, sörénye homlokába lógott.

– No, nem Frau Bogdanov, ez túlzás, én nagyon szeretem indus tanáraimat, az asram életétől pedig egyenesen el vagyok ragadtatva.

Kavicsos úton mentünk, melyet sálfák szegélyeztek. Ez a sálfa Bengál berkeinek dísze. Szerény fa, nem hivalkodó, hiszen India szülötte. Száraz föld táplálja ereit, mégis terebélyes ágakat terjeszt maga körül.

– Hoztak kézilámpást? – kérdezte Bogdanov.

– Nem, nincs kézilámpásunk – feleltem –, mire kell az?

Bogdanov arcára rémület ült ki:

– De hiszen itt kígyók vannak éjjel, kobrák, s ha véletlenül rálépnek! Borzasztó! A kígyómarás húsz perc alatt végez az emberrel.

Nagyon megijedtem a kígyóktól. Tudom, hogy Indiában kígyók vannak, de hogy Tagore egyetemi telepén ne lehessen este az úton járni miattuk, megdöbbentett. Trapp megvigasztalt:

– Ne féljenek, majd én hazakísérem önöket. Nekem van lámpám. a kavicsos úton különben sem mászkálhatnak a kígyók, mert a kavics sérti a hasukat. Különben is most, a száraz időszakban, nem olyan veszedelmesek a kobrák, ilyenkor elbújnak. A monszun alatt szoktak elkalandozni mindenfelé.

Eközben fából készült diadalívszerű átjáróhoz értünk. Balra és jobbra elágazott a kavicsos út. Jobb felé kedves berek látszott, emeletes, oszlopos épület körvonalai kandikáltak ki belőle. Balra hosszú, földszintes, verandás ház zárta be a láthatárt.

– Ez a Tata – magyarázta Bogdanov, a földszintes házra mutatva –, a berek ott szemben a tulajdonképpeni asram, és a nagy épület benne a vendégek háza. Ha idegen vendégek jönnek a telepre – és igen sokan szoktak jönni –, ott szállnak meg. A Tatában néhány európai tanár lakik.

A balra vezető útra fordultunk be, néhány perc múlva a Tata előtt álltunk meg. Hosszú alapokon nyugvó verandáról vagy tizenöt szoba nyílott. A betonból készült házat nem vette körül fa, és csak úgy sugározta a meleget, amit hajnaltól estig magába szívott. A szobák kényelmesek, berendezésük egyszerű. Egy vagy két szobából álló apartmanok adtak szállást az idegen tanároknak. Itt lakott Collins, Trapp, Bogdanov és Benoit. Az oszlopos verandán át lehetett az egyes apartmanokkal érintkezni, egyébként teljesen el voltak egymástól különítve. Bogdanov néhány alacsony, kerek nádszéket tolt alám:

– Ezek a mórák – mondta a székekre mutatva –, alacsonyak, de mégsem ülünk a földön, mint a hinduk. Ezek különben az egyetem mintafarmján készülnek, ez az egyetlen termékük, amiből exportálnak is. Parancsol egy papüroszt? – kérdezte megnyerő mosollyal, és egyiptomi cigarettával kínált. Az uram élvezettel szívta a száraz egyiptomi dohányt, én hamar eltapostam, túl erős volt és ízetlen.

– Adenből kapom ezeket – mondta az orosz tanár –, mindig ezer darabot hozatok, mert sok fogy, naponta ötvenet szívok. Az angol gold flake túl illatos, ópiumot préselnek bele, elalszom tőle, márpedig én munka közben is dohányzom.

Trapp, a német diák, az orosz tanár és az uram a verandán beszélgettek. Én Bogdanovnéval bementem a lakásba. Mindössze két szobájuk volt, az is tele könyvekkel, ládákkal, utazóbőröndökkel. A székeken, a ládákon szanaszét hevertek a ruhadarabok. A falakon szentképek, a sarokban nagy ikon, alatta olajmécses ég. Amikor az asszony

a szobába lépett, sűrűn vetette a keresztet. Alig tudtam leülni a rendetlen lakásban. Amikor az egyik székről Bogdanovné leszedte a ruhákat és a könyveket, hogy helyet csináljon részemre, gyönyörű angoramacska ugrott fel.

– Kiszuny – simogatta szeretettel az orosz asszony a macskát –, édes egyetlen, adj helyet a hölgynek, ne légy neveletlen.

Hízelgésére a macska dorombolni kezdett, tetszett neki, hogy foglalkoznak vele, de esze ágában sem volt, hogy helyet adjon. Csakhamar még három kisebb macska surrant a szobába.

– Ezek Kiszuny gyerekei – mutatta be a cicákat az orosz tanárné. – Kiszunyt Perzsiából hoztuk magunkkal, nagyon összeszoktunk. Minden évben kölykedzik, és legnagyobb gondunk, hogy kinek ajándékozzuk a kicsinyeket. Csak jó emberek házába adhatjuk a cicákat.

– Nálunk az újszülött kis vak macskákat vízbe szokták fojtani, különben túlságosan elszaporodna a család – mondtam. Bogdanovné rémülten nézett rám.

– Állatot megölni? Lelket elpusztítani? Hiszen ez gyilkosság! Az életet isten adja, csak isten veheti el.

Ismét sűrűn vetette a keresztet. Nem is beszéltem többet a macskákról, s amikor végre leülhettem az egyik ládára, a cicák győzelmesen mászkáltak lábam alatt, és kapaszkodtak fel ölembe, vállamra. Nem mertem lekergetni őket, pedig nagyon kellemetlenek voltak.

Bogdanovné tapsolt, és többször hangosan kiáltott:

– Júszuf, Musztafá!

Kisvártatva két bősz arcú, vászonnadrágba bújtatott afgán legény jelent meg. Fejüket széles turbán takarta, melynek taraja hivalkodóan meredt felfelé, szárnya vállukat verte. Ezek sem mosakodhattak születésük óta – gondoltam. Szemhéjuk belülről koromfestékkel volt bekenve, amitől még marconább lett az ábrázatuk.

– Ezek a szolgáim – mutatta be őket Bogdanovné –, Kábulból, Afganisztánból hoztuk őket, nagyon megbízható, derék mohamedánok. Persze a hinduk nem szeretik őket, de ők ezzel cseppet sem törődnek.

Bogdanovné a vacsora iránt érdeklődött. Megelégedet-

ten hallotta, hogy minden készen van. A konyha nem a nagy házban, hanem a másik épületben van, onnan kerültek elő az afgánok is. Bogdanovné afgánul beszélt velük. Ez a furcsa orosz asszony hat nyelven tudott.

A terítést az afgánokra bízta, s kijött a verandára a férfiakhoz. Az uram figyelmesen hallgatta Bogdanovot és Trappot, akik Szantiniketánról beszéltek.

– Ezt a házat, ahol mi lakunk, Tata, a nagy acélgyáros alapította. Ez a párszi egyike India leggazdagabb embereinek. Más épületet más indus előkelőségek emeltek az egyetem számára – magyarázta Trapp.

– Tulajdonképpen hogyan keletkezett ez az iskola? – kérdeztem, belevegyülve a férfiak társalgásába.

– Ez az óriási terület a Tagore család birtoka – kezdte előadását Bogdanov, és a dohányos emberek idegességével gyújtott rá új cigarettára. – A költő nagyapja, a „herceg" Tagore, itt szeretett pihenni külföldi utazásai után. Az indusoknak szükségük van rá, hogy olykor visszavonuljanak a pusztába, ahol nemcsak a falusi magányt, hanem a még annál is meddőbb egyedüllétet élvezzék. Ilyenkor nem szeretnek senkit és semmit se látni. A földet, azt a néhány fát nézik, ami itt van és az eget. Az ég, a fa és a föld visszahozza őket önmaguknak, visszahozza őket a természethez, aminek az ember csak egyik része. Fa, állat, ember, mind egy lény az ő szemükben. Itt, ebben a pusztaságban jött rá az öreg Tagore, akit dúsgazdagsága és nagyvilági életmódja miatt becéztek hercegnek, hogy a hinduizmus nem a helyes út a megváltáshoz. Barátai, Ram Mohun Roj és Kesab Csandra Sen is ki-kijöttek hozzá a pusztába, és az égboltozat millió csillaga, a földön a fűszálak közt mozgó bogarak és a végtelen horizont végre megnyitották elméjük előtt a titkok lakatját. A hindu nép nyomorúságát, szegénységét, tudatlanságát, betegségeit a kasztrendszernek és a mértéktelen bálványimádásnak tulajdonították. Ők a szellemi foglalkozást űző brahmin kaszthoz tartoztak. Arra a meggyőződésre jutottak, hogy a kasztbeli különbségeket meg kell szüntetni. Ne legyen különbség ember és ember között, ha hivő lélek lakik benne. Mindnyájan egy isten teremtményei, és nem lehet elzárni az áldozatok be-

mutatásától, az imától azt, aki istenét keresi. Le kell törni a brahminok fensőbbségét, kiváltságait, és fel kell emelni az egész indus népet különbség nélkül arra a szellemi szintre, ahol a brahminok vannak.

– Ez olyan lehetett, mint a francia forradalom, amely egyenlőséget hirdetett az emberek között – vágott közbe Trapp.

Bogdanov haragosan nézett a diákra, hogy megzavarta előadását. Leveregette cigarettája hamuját a földre, aztán gúnyos mosollyal, vontatott hangon mondta:

– A francia forradalom európai gondolat volt, és minden embert fel akart szabadítani. Német ember ezt nehezen érti meg.

Trapp hallgatott, és Bogdanov néhány pillanatnyi gondolkodás után folytatta:

– Nemcsak a kasztokat, hanem a bálványokat is le kellett rombolni. A sok babona és azok kinövései helyett isten igazi tiszteletét kellett uralomra segíteni. Csak Bráhma, az egyetlen, oszthatatlan, a fel nem fogható, de mindenütt jelenlevő Igazság. Hát bizony ezt a gondolatot az öreg Tagore az iszlámtól vette. Az iszlám magasan a hinduizmus felett áll.

– Csak a kereszténység, a mi kereszténységünk az igazi vallás! – kiáltotta közbe izgatottan Bogdanovné.

– Kétségtelenül az – válaszolta az orosz –, de én a kereszténységet nem is hasonlítom semmi más valláshoz. A hasonlítás kétely lenne, márpedig a kételkedő nem hisz.

– Tagore és barátai – folytatta – rájöttek az igazságra, és azt hitték, hogy India követni fogja őket. Megalapították a Brahmá-szamádzst, azaz az Istenhivők társaságát, amely nem ismeri el a kasztokat, nem imád bálványt, de a Védák panteizmusát és a lélekvándorlást továbbra is megőrzi lelkében. A Brahmá-szamádzs felvilágosult vallásnak indult, de India sok ezer éves; itt minden reform, itt minden gondolat csak rövid ideig él. A hindu passzivitást lehetetlen megtörni. Egy évszázad telt el azóta, és ennek a felvilágosult vallásnak egész Indiában háromszazhatvanmillió lélek közül csak nyolcezer híve van.

Az afgán szolgák jelentették, hogy kész a vacsora. Be-

mentünk a szobába. Nem ismertem rá! Az előbbi rendetlenséget új rend váltotta fel. Júszuf lerúgta Kiszuny őanyamacskaságát a székről, Musztafá kiseprűzte a gyerekeit. A székekről a ruhákat, könyveket ölbe kapták, és egy sarokba dobálták, a bőröndöket rájuk borították, és az így nyert üres téren asztalt állítottak fel, melyen már párolgott a leves.

– Mit szól, madame, az én afgán szolgáimhoz, ugye, milyen ügyes fickók? – büszkélkedett Bogdanovné.

Elismeréssel adóztam a két muszlim ügyességének. Takarítási módszerük valóban keletiesen eredeti. Rendetlenséget csak másik rendetlenséggel lehet elintézni. De főzni tudtak! A leves után kitűnő juhpörkölt következett. Olyan volt, mint a mi pörköltünk, csak több lében úszott, nem paprikával ízesítették, hanem indiai fűszerek keverékével, a karival. Volt benne sok mazsola, és mintha megcukrozták volna. A Bogdanov házaspár elragadó vendéglátó. Szívélyesen, igazán szívből jövő vendégszeretettel kínáltak bennünket. Trappot nem kellett nagyon kínálni. Mohón szürcsölte a levest, és alig várta, hogy Júszuf tányérokat váltson. Úgy látszik, nagyon éhes. Bogdanovék minden mozdulata, ahogyan a kést, villát fogták, ahogyan ettek, elárulta, hogy előkelő emberek. Az ötvenéves férfi arcán mély barázdákat szántott a múlt, ezek a barázdák mélyebbeknek látszottak, ha elgondolkozva beszélt, de ha mosolygott, szeme fiatalos hévvel csillogott. Bogdanovné ritkán mosolygott, ez a ritka mosoly is sok szenvedésről regélt. Miken mehettek át ezek a szerencsétlen oroszok, amíg Szantiniketánba kerültek?

A pudingnál Trapp vette át a szót. Ő ugyanis megelőzött mindnyájunkat a fogások elfogyasztásában. Amikor tányérja üres lett, fürkészve nézett maga körül, hogy van-e még valami harapnivaló, s újult erővel vetette magát arra, amit az afgán inas elébe rakott. Habzsolta a pudingot, nyelt, és közben beszélt:

– A költő apja alapította a berekben az asramot, a szentélyt. Ő építtette a vendégházat is szép reneszánsz stílusban. De nem abban lakott, hanem kis kunyhóban húzódott meg. A berekben, az asramban van egy márványlap, azon

guggolt naphosszat, és elmélkedett az életről, a halálról, a lélek halhatatlanságáról. Elrendelte, hogy az asramban állatot ölni nem szabad, mert a lélek vándorlását testből testbe, anyagból anyagba, csak Isten irányíthatja, durva kéz nem avatkozhat abba. Milyen nemes gondolat ez, milyen metafizikai térségeket tár fel! Legyőzni az anyagot, úrnak lenni a mulandó földi életen – ez az én ideálom is!

E mondatnál nyelte le végleg a puding utolsó szeletjeit. Megelégedetten fújt egyet, majd mohón nekilátott a feketekávénak, amivel Bogdanovné kínálta.

– A költő, Rabindranath Tagore, apja nyomdokait követve – folytatta szürcsölgetve feketéjét Trapp –, de ő már az eszmét összekapcsolta az élet valóságával. Amikor megkapta a Nobel-díjat, elhatározta, hogy a Brahmá-szamádzs tanításait beviszi a diákok lelkén át az iskolába, és onnan ki az életbe. Ő teremtette meg a mai Szantiniketánt. Szantiniketán szanszkritül azt jelenti, a „béke hajléka". A békét csak a tudás adhatja meg. A gyereket az elemitől kezdve az egyetemig a békére és a tudás szeretetére kell nevelni. A tudós a legkiválóbb embertípus, a szaktudós, a Fachgelehrte! Az én álmom, hogy azzá legyek. Ezért jöttem ide. Münchenben voltam diák, és ösztöndíjat nyertem. Órák adásával még pár száz márkát összekuporgattam, s kijöttem ide a forráshoz tanulni. Indológus akarok lenni. Én vagyok az egyetlen német diák, akinek megadatott, hogy Indiában szívja be a tudás nektárját. Végtelen boldogság, hogy itt lehetek ezen a szent helyen, a tudás és a béke hajlékában.

Szeme csillogott a lelkesedéstől. Őszintén beszélt. Csakugyan nagyon boldog lehetett. Bogdanov cigarettája füstjén át gúnyosan nézett rá, az orosz asszony sokat jelentően pislogott felém. Én pedig alig győztem a szúnyogokat hessegetni. Egész testem égett a csípésektől. A levegő csak néhány fokkal hűlt le. Fejem tele volt a sok beszéddel, a Brahmá-szamádzssal, a kasztokkal, a bálványokkal. Csak a béke hatott meg, amiről a hinduk álmodnak, és amit a német diák olyan lelkesen házasított össze a tudással. Nagyon vágytam béke és nyugalom után Szantiniketánban, a

béke hajlékában, ahol ember, növény és állat egymásra talál és összeforr. A szúnyogok valóban összeforrtak velem.

Trapp meggyújtotta kézilámpását, ezzel jelezve, hogy haza akar kísérni bennünket. Egyszerű viharlámpása volt, felhúzható üveggel, amilyet otthon az istállókban használnak. Petróleumtartályára rá volt írva: Made in Germany. Bogdanov a maga kézi villanylámpáját adta kölcsön. Ez amerikai gyártmány volt, hosszú nikkelezett cső, akár egy marsallbot, benne négy-öt elem, csak úgy sugározta a fényt erős lencséje. A két lámpában benne volt a két embernek, az orosznak és németnek egész karaktere. Az orosz előkelő, de könnyelmű úr, aki szegénységében is szereti a finom holmikat, a német diák pontos, lelkiismeretes, takarékos, kicsinyes, filiszter, de szeretetre méltó.

Fáradtan baktattunk vissza házunkba. A telep már mélyen aludt. Senkivel sem találkoztunk az úton. Hála istennek, kígyóval sem. Házunk sötéten, elhagyottan állt a pusztaságban. A szolgáim, mivel nem kellett vacsorát készíteniük, már hazatértek falujukba, ahol laktak. A ház két főbejárata észak és dél felé nyílt. A sarki csillag a Göncöl szekerének rúdjától jobbra pontosan verandánkra vetette homályos fényét. Szikrázott az égbolt a sok csillagtól. Káprázatos kivilágítás! A száraz levegőben olyan közelinek látszottak a csillagok, hogy szinte megfoghattuk volna őket. A síkságon az ég teljes félgömbjét láttuk millió mécsesével, tejútjaival, szekerével, Fiastyúkjával, medvéjével, ikreivel, a vörös szemű Marssal, amint a Venust üldözi, és Jupitert, ahogyan gúnyosan nevet a csillagok hiú játékán. Fülledt meleg volt a házban. Állandó szomjúság gyötört. A verandán öblös agyagkorsóban állt az ivóvíz, agyagtányérkával lefedve. A száraz melegben a gyors elpárolgástól a víz az agyagkorsóban kissé lehűl, de agyagszagot kap. Figyelmeztettek, hogy ne igyam sokat, mert a bengáli víz micát, úgynevezett máriaüveget tartalmaz, és ez károsan hat a bélműködésre. Majd eltikkadtam. Trapp azt ajánlotta, üljünk a ház déli oldalán a szabadba, a tenger felől hűs szellő fújdogál. A tenger említése édesen fájó emléket ébresztett lelkemben: a gyönyörű hajóutat és távoli hazámat. Trapp kihozott néhány nádfonatú mórát, leül-

tünk. A tenger kétszáz kilométernyire volt tőlünk déli irányban. Alig éreztünk mozgást a levegőben. Síri csend vett körül. A verandáról ide hallatszott a nehéz agyagkorsó kotyogása, ahogy az uram vizet öntött a poharakba. Idękint kísérteties és félelmetes volt a mély csend. Hogyan fogok itt három évig élni? Jólesett Trapp jelenléte. Münchenből jött, a szépséges Münchenből, az Isar partjáról, ahol én is jártam. Ezért a többi, teljesen idegen és különös ember között úgy tűnt fel ez a német diák, mintha már régen ismerném. Valaki, aki Magyarországtól nem messze látta meg a napvilágot, aki előtt hazánk nem volt ismeretlen, akinek nyelvét, irodalmát, kultúráját gyerekkorom óta ismertem. Mindez közelebb hozott már az első napon, és bizonyára ő is örült nekünk, különösen az uramnak, aki valaha német diák volt, és ma is büszkén őrzi a Burschenschaft viharvert sapkáját és színes szalagját.

Kiöntöttem a német előtt a szívemet:

– Rettenetes ez a primitív élet itt! Nézze meg a házunkat a cementpadlóval, olyan, mint egy skatulya. Semmi stílus, semmi művészi a berendezésében. Az ablaknyílásokat csak primitív deszkatáblával lehet elzárni. Ha becsukom, sötét van, ha nyitva hagyom, dől be a hőség. Nincs ennek a háznak ablaküvege, szeme, amelyen át bekandikál a világosság, amihez hozzászoríthatjuk homlokunkat, ha elmélázva kinézünk rajta. Nem igazi ablak ez, nem a szoba csillogó pupillája, mert nincs üvege.

– De Frau Professor – vágott szavamba Trapp –, hiszen az önök háza a legszebb az egész telepen. Valóságos palota, olyan kényelmes, mint egy kastély.

Akaratlanul felnevettem. Ezt a házat palotának, kastélynak nevezni határozottan túlzás, pláne egy leendő német szaktudós szájából.

– Nézze meg, Frau Professor – folytatta tisztelettudóan –, nézze csak meg egyszer Sasztri Mohasai, a dékán házát, vagy Probhat babu, a könyvtáros lakását, vagy akármelyik indus tanárét, ezek a kiváló tudósok olyan házakban laknak, amelyek kecskeistállókhoz hasonlítanak.

– Csak nem? – kérdezte csodálkozva és hitetlenül az uram. De Trapp nem tágított. Biztatott, hogy másnap jár-

juk be a telepet, látogassuk meg az indus kollégákat, igazat fogunk neki adni. Szerinte az egyetem velünk kivételes bőkezűséggel járt el, palotában helyezett el bennünket, semmi okunk nincs panaszra.

– Mi is jól élünk a Tatában – mondta Trapp –, Collins professzornak két szobája van, tele könyvekkel. Ő a vendégházból hozatja a kosztot, csak egy szolgát tart, aki takarít. De hogyan? Tessék csak megnézni azt a lakást. Micsoda por és piszok van ott. Pedig dr. Collins a legnagyobb tudósa az egyetemnek. Nemcsak a szantiniketáni egyetemnek, hanem talán egész Indiának. Nyelvész a javából. Vagy negyven nyelvet ismer alaposan, s ezek nyelvtanát, történelmét, irodalmát. Bámulatos elme! Azelőtt Dublinban volt tanár, aztán kijött Indiába kutatni, dolgozni, tanítani. Már évek óta él Szantiniketánban. Nőtlen ember, zárkózott, visszavonult íróasztala mellé, és dolgozik kora hajnaltól késő estig. Alig beszél, szótlan ember, és ha beszél, alig lehet megérteni, csak úgy a bajusza alatt motyog.

Ezt én is észrevettem, amikor bemutatták, bizony nem hittem, hogy nyelvész, inkább matematikusnak gondoltam. Negyven nyelvet ért, de őt anyanyelvén, angolul sem lehet megérteni. Attól félek, nem sok örömünk lesz Collins társaságából.

– Ki az a Benoit? – kérdeztem.

– Benoit-t alig ismerem. Francia ember, költő és műfordító. Nem szereti a németeket, de azt hiszem, más európait sem. Nem érintkezik velünk. Csak Bogdanovhoz szokott nagy ritkán ellátogatni, de őt sem nagyon szíveli. Indus ruhában jár, indus akar lenni. Furcsa ember. Az indus diákok, különösen az indus diáklányok, rajonganak érte. Persze, mert dhutiban jár, mezítláb, mint ők, fehér bőre van, a földön ül, nőtlen, s ez tetszik nekik. Már én is gondoltam rá, hogy dhutit húzok – mondta elmélázva –, hogy engem is jobban szeressenek.

A fogyó hold feltűnt a láthatáron. Sarlója elől menekültek a csillagok, elhalványodtak. Az ég új színt kapott. Ugyanez a hold süt le Lőcsére is. Szívem összeszorult erre a gondolatra. Harminchatszor kell itt látnom messze idegenben, különc, furcsa emberek közt a hold sarlóját, várni, míg

teliholddá duzzadt, és újból fogy és eltűnik. Borzasztó csak gondolni is rá . . .

Trapp órájára nézett. Elbúcsúzott. Korán kel, szanszkritul kell tanulnia. Felállt, vette petróleumlámpását, meggyújtotta, és imbolygó léptekkel elindult a Tata felé. Sokáig néztem utána, ahogy alakja a lámpa fényében furcsa árnyékot vetett a kietlen földön. Boldog, rajongó fiatalember.

Bementünk házunkba. A szoba nyüzsgött a sok szúnyogtól, bogártól. A háló alatt kínzó a hőség. Még harminchat hónap van hátra ebben a tömlöcben! Mintha életfogytiglani börtönre ítéltek volna bennünket. Felsóhajtottam a sötétben: nem, itt nem lehet élni, itt nem lehet maradni, itt meghalok, haza kell menni!

Pillanatnyi csend után Gyula megszólalt:

– Azt hiszem, igazad van . . . Haza fogunk menni!

– Ha harmadik osztályon, ha a Pilsna deckjén, csak haza, haza – kiáltottam, és felszabadultan az elhatározástól, boldogan elaludtunk.

Lassan elültek a bogarak. Pitymallott. A szobában fény derengett, és hűvös szellő húzott be a nyitott ablakon, ajtón át. Kibújtam a szúnyogháló alól. A fürdőszobában többször alaposan leöntöttem magamat. Jólesett a reggeli fürdés. Szolgáim már régen talpon voltak. A szakács és a két inas egy faluban Bobondagában laktak. Rosik, akire a fürdőszoba volt bízva, másik faluból jött. Fél óra járásnyira voltak ezek a falvak Szantiniketántól. Gyalog jöttek, lassú léptekkel, óvatosan lépdeltek, nehogy túl korán érjenek be a telepre. Sudin, a szakács, már több európai tanárnál szolgált, és ismert néhány angol ételt. Gonapati, a veje, aki természetesen apósa kasztjához tartozott, még tapasztalatlan fickó. Apósa folyton tanítgatja. Amulla, vízhordó és kertész egy személyben, bozontos hajával, durva arcvonásaival erősen különbözött a másik kettőtől. Más faluból jött, mintha más fajhoz is tartozna. Rosik a legalacsonyabb kasztból került ki. Majdnem egészen fekete, de karcsú derekát, vékony lábát és arányos testét sok európai férfi megirigyelné.

Mikor a fürdés után kiléptem a verandára, kellemes hűvösség fogadott. Elbírtam legkönnyebb nyári ruhámat. Sudin és Gonapati elém állt, és namaskárral, kedves mosoly-

lyal arcukon üdvözöltek. Nagy baj, hogy nem tudok velük beszélni! Sudin csak azokat az angol szavakat ismerte, amelyek a futballjátékban szerepelnek. Kézjelekkel s ezekkel a szavakkal olyan nyakatekert mondatokat állítottunk össze, hogy ha a tudós Collins professzor hallja, bizonyára azt hiszi, valami ismeretlen indiai tájszólással beszélünk.

– Én offside Bolpur kaja, give pajsz – mondta, ami azt jelentette, hogy adjak neki pénzt, Bolpurba megy élelemért.

Már jól ismerem az indiai pénzt, két hete vagyok az országban. Egy ezüstrúpia tizenhat ana, egy ana körülbelül tizenhárom fillér. Ennek hányada a pajsz és ennek hányada a páj, de ez már olyan kis érték, hogy háztartásomban nem szerepel.

Sudin nagy örömmel baktatott Bolpurba. Szerettem volna vele menni a piacra, de itt elképzelhetetlen, hogy fehér úriasszony odamenjen. Nem illik és becsapják. Azért nem illik, mert megkárosítja szakácsát az elmaradt kosárpénzzel, amit az a vásárosoktól kap, s az árusok becsapják, mindent drágábban számítanak fel neki, hogy leszoktassák illetlenségéről, a piacrajárásról. Bolpur gyalog jó háromnegyed óra járásnyira van tőlünk. Még a valamivel hűvösebb hajnalban is túl fárasztó lenne a séta. Le kellett mondanom a piacról. Nem mindent kellett Bolpurból hozni. A kenyeret, az angol cipókat posta szállította Kalkuttából. Az indus kenyere a csapati, lángosféle, a telepen sül, de azt nem tudtam megenni. Vajat, tojást, baromfit a szomszéd falvakból hoznak be árusok. Az egyetem az első napokra ellátott ezekkel az apróságokkal, sőt azzal is kedveskedett a felügyelő, hogy a vasúti állomásról egy fiúval jeget hozatott. Fekete, piszkos fűrészporba volt temetve a jég, és ez, mint rossz hővezető, órákig megóvta az olvadástól. Igaz, hogy alaposan meg kell mosni, hogy a hozzátapadó fűrészportól megtisztítsuk, de valahogyan ebben az új és ijesztő környezetben napról napra, óráról órára kevésbé voltam már finnyás. Reggelre a teához pirítós kenyeret, vajat és tojást szolgált fel Gonapati. A tea kitűnő, de a pirított kenyérnek különös, furcsa mellékízét éreztem. Nem a kenyérben volt a hiba. Celofánba csomagolva érkezik naponta egy kalkuttai olasztól, Firpótól. A tojást Gonapati ügyesen

megfőzte, elfogyasztása azonban nehézségekbe ütközött, olyan apró volt, hogy az európai porcelán tojástartóban teljesen eltűnt. Gonapati felnevetett:

– Én offside, bambusz, Memszáb, alright – mondta, s mikor néhány perc múlva ismét beállított az ebédlőbe, megértettem, hogy mit mondott. Elment bambusznádért, hogy a fehér úriasszonynak rendes tojástartót faragjon, amibe belefér az apró tyúktojás. Az alright volt hivatva, hogy a mondat utóbbi túlnyomó részét kifejezze. Pillanatok alatt kész a bambusz tojástartó, még kis díszt is faragott rá bicskájával. A tojás még jó melegen került tetejébe. Élvezettel megettem, és elbámultam inasom leleményességén, kézügyességén. Hiába, ezek a feketék nem is olyan ügyetlen emberek.

Reggeli után sétálni mentem. Még csak hajnali öt óra, a nap már szépen süt, de még nem forrósodott át a levegő. Ilyenkor kellemes a séta. Végre saját szemünkkel meglát-hatjuk Szantiniketánt. Házunk mögött néhány bokor húzódik, s ez eltakarja a kilátást észak felé. A bokrok mellett van a konyhánk. Átmentünk a bokrok között húzódó ösvényen, széles útra kerültünk. Ez az út vezetett az egyetemi épületekhez. Alig mentünk néhány percig, tágas térre jutottunk, amely előtt óriási, kiugró csarnokkal oszlopos verandákkal körülbástyázott emeletes ház állott. Stílusa emlékeztetett a régi angol áruraktárakra, amikre kis keleti díszt raktak. A ház teteje lapos és kényelmes, külső lépcső vezetett fel a teraszra. A ház előtt és körülötte sálfák nyújtózkodtak a hajnali napsugárban. Alattuk földön ülő indus diákok tanultak. Amikor megláttak bennünket, felugrottak és köszöntek. Kíváncsi tekintetek követtek, amikor beléptünk a csarnokba. A fehér ember Indiában éppen olyan feltűnő, mint nálunk a néger. Ezt tapasztaltuk már, amikor a szantál faluban vonítani kezdtek a kutyák, és sírva fakadtak láttunkra a gyerekek. De Indiában tisztelik a fehér embert, mert erősebb, s mert azt hiszik, hogy különb is náluk. Ez a tisztelet, amelyet lépten-nyomon tapasztaltunk, könnyen gőgössé, önhitté tesz, és szívesen elhisszük, hogy csakugyan különbek vagyunk, mint ők.

A csarnokból bejutottunk a kerek könyvtárszobába.

A falakat polcok borították. Óriási asztalnál ismerős arcú indus ült, aki barátságosan sietett elénk, és mosollyal üdvözölt.

– Már ilyen korán? – kérdezte.

– Ugyanezt kérdezem én is – válaszolta az uram. Az indus szerényen hárította el magától a dicséretet.

– Mi indusok korán fekszünk és korán kelünk. A hajnali órák a legáldásosabbak a munkára. A déli órákat átaluszszuk, mert a nagy meleg felforralja vérünket és túlterheli gondolatainkat. Legajánlatosabb ezt alvással ellensúlyozni – mondta nevetve.

Nevetésénél harminckét foga olyan tökéletes sorban és szépségben csillogott, mint a fogpasztareklámok idealizált fogsora a plakátokon. Európai embernek alig van ilyen egészséges, ilyen hibátlan, szép növésű gyöngyfoga. Különben is gyönyörű férfi volt. Sötétkreol arcszíne, hullámos fekete haja emlékeztetett azokra a képekre, amelyeket földrajzkönyvek mutatnak be a kaukázusi emberfaj típusáról. A szép indus Mukerdzsi, a könyvtáros. Röviden Probhat babunak nevezték. Tagore teáján már találkoztunk vele. Most itt a könyvtárban, az ő birodalmában a házigazda szerepében ismertük meg. Először felvezetett a külső lépcsőn a teraszra. A könyvtárépület mellett néhány égbe törő pálmafa ágaskodott. Legyezőik játékos árnyékokat vetettek ránk. Innen áttekinthettük az egész telepet. Vagy száz kisebb-nagyobb épületet láttunk bokroktól, fáktól körülvéve.

– Az a kerek, tornyos épület – mutatta Probhat Mukerdzsi – az egyetemi diákok kollégiuma. Vagy százötven diák lakik benne. Nyolcan-tízen alusznak a teremben. Sokan ágyban feküsznek, de vannak, akik gyerekkoruk óta megszokták a földön való alvást, csak hengerpárnát tesznek fejük alá. A föld, az indiai anya, a legpuhább öl, mert belőle táplálkozik testünk, és lelkünknek sem szabad eltávolodni tőle. Az a csillag alakú épület a zeneiskola. Azért nincs fákkal körülvéve, mert Dinandranath Tagore, a költő unokaöccse, aki a zeneiskolát vezeti, azt vallja, hogy a hangnak az emberi szívből szabadon kell szállni ki a légbe, fel az égbe, gátlás és korlát nélkül.

Átvezetett a terasz keleti szárnyára.

– Ott látják néhány tanár házát, kis kerttel, ahol zöldséget termelnek és amott távolabb a középiskolát; a College nagy épületét. Ganguli igazgató is ott lakik. Nőtlen ember, neki nincs szüksége kertre. A diákokkal szeret együtt lenni, alig törődik földi hiúságokkal. Brahmin volt, de Angliában keresztény lett. Ezért bíztuk rá a középiskola vezetését.

Csodálkozva néztünk össze urammal. Nem volt egészen világos előttünk az okfejtés. Amikor Indiában ezer kasztra és vallásra oszlik szét a nép, s hindu és muszlim utcai harcokban támad egymásra, akkor itt Szantiniketánban, ahol a kasztok és bálványok ellen üzen hadat a Brahmá-szamádzs szekta, hitehagyott brahmin keresztényre bízzák az ifjúság nevelését?

– Ganguli egyesíti magában a hinduizmus és a kereszténység nemes tulajdonságát – folytatta, mintegy szemünkből olvasva ki kérdésünket –, a hindu diákokat, akik különféle szektákhoz tartoznak, megismerteti Európa nagy vallásával, a kereszténységgel. Nem idegen földünkön és ugyanakkor nem könyvekből ismeri Krisztus tanítását, hanem hisz benne. Nem találhattunk alkalmasabb embert nála a középiskolai serdülő diákok szellemi vezetésére.

Probhat babu sorba elmagyarázta, ki hol lakik, melyik iskola milyen célt szolgál. Át sem tekinthettük a nagy kiterjedésű telepet, és nem jegyezhettük meg a sok tanár nevét. Volt köztük brahmin, Brahmá-szamádzs, dzsainahivő és keresztény, volt, aki ortodox módon ragaszkodott hitéhez, kasztjához, volt, aki szabad elveket vallott, de mindegyik szeretettel akarta megérteni, segíteni embertársát. A terasz előtt a hatalmas pálmafák levelei sejtelmesen zizegtek. Mintha azt suttogták volna: száraz, víztelen, mostoha földön gyökerezik lábunk, a tüzes nap süti törzsünket, de azért az égbe törünk, és dús fürtű gyümölcsöt adunk . . .

Probhat babu bevezetett a kutatóintézetbe. Itt dolgoznak fel tudósok a könyvtár anyagát. Végeláthatatlan könyvespolcok mellett vezetett az út. Tízezrével voltak felhalmozva India szellemi kincsei. Láttam, az uram szerette volna kihúzgálni a könyveket helyükről, és elmerülni olva-

sásukba. Valóságos paradicsom ez itt számára. Beszédes csend, felébredt múlt és csírázó jövő ez az óriási könyvtár. A nagyteremben, külön fülkékben, tudósok ültek írásaik fölé hajolva. Egy hosszú hajfonatú kínai keskeny pálmalevelekre írt szöveget olvasott, egy másik fülkében egy tibeti szanszkrit könyvet tanulmányozott. Odább, alacsony dobogón guggolva halom kézirat és könyv bástyája mögött Sasztri Mohasait pillantottuk meg. Barna, sovány felsőteste meztelen, s ahogy munkája fölé hajolt, minden bordáját meg lehetett számlálni. Lépteinkre felugrott helyéről. Szeretetteljesen namaskárra tette össze kezét, és hangosan nevetett. Ezzel a nevetéssel akarta mutatni, mennyire örül látogatásunknak. Leültetett maga mellé, vállára húzta vászonleplét és vigasztalni próbált a meleg, a szúnyogok, az egyszerű környezet miatt. Szeméből sugárzott az ész és a jóság.

– Ne féljen, Memszáb – mondta szelíden –, majd megszereti Indiát. Ne a durva külsőnket nézze, hanem ami szép bennünk, a lelket. Menjenek el a hegyek közé, a Himálajába, a professzornak egyelőre itt nem lesz dolga, nem kell mindjárt tanítania, van bőven idő, három év hosszú idő, ne siessenek, csak lassan, kényelmesen rendezzék be életüket nálunk.

Három év bizony hosszú idő – gondoltam –, ki fogjuk-e bírni? Hiszen tegnap este urammal már úgy döntöttünk, hazamegyünk, ha fedélközön is, de haza.

Az uram vizsgáló szemmel folyton a polcokat nézte, türelmetlenül ült a mórán, szeretett volna olvasni, dolgozni. A könyvek csábították, vonzották magukhoz. Már lattam, nem megyünk mi innen haza! Sasztri okos, nyugodt szemében kerestem vigaszt, segítséget. Ezek a szemek befelé néztek a lélek tükrébe. Nem láttak sivárságot, pusztaságot, megbocsátottak a szúnyogoknak, nem éreztek hőséget, elhagyatottságot. Ezek a szemek nem ismertek időt, mert az időtlen, örök, felséges lélekből merítették világukat.

Némán hagytuk el a könyvtárépületet. Szótlanul mentünk át az asram berkén. A fákon madarak ugráltak, fütyörésztek, szerelmesen énekeltek.

Így értünk haza. Sudin már visszajött a bolpuri piacról.

Gonapatival együtt tett-vett a konyhában. A kemencében izzott a tűz, pokoli meleget árasztott a kis helyiségben. Mindkét szolgám a földes padlón guggolt, és készülődött a főzéshez. A szakács a húsvágó deszkát egyik lábával rögzítette, és kalapálta a kecskehúst. Mellette a földön a félig feltört tojások sorakoztak és a fűszerek, apró, bambuszfa tányérokon. Ha Sudinnak a keze nem volt elegendő, lábával segített a munkában. Ügyesen használta lábát, akár a majom. Gonapati ugyancsak a földre rakta a porcelánedényt, és egy ronggyal mosogatott. Kezével, lábával egyformán tologatta, fogta a csészéket, aljakat, közben kis földet szedett fel a padlóról, hogy tisztára súrolja a lábasokat. A látvány nem volt biztató. Újra eszembe jutott a kérdés: ez az az indiai tisztaság, amiről Mahalanobisz dicshimnuszokat zengett? Nem mertem szólni, mert láttam, a szakácsnak már az sem tetszett, hogy kimentem a konyhába. Ez az ő birodalma, s talán nem is illik a memszábnak beavatkozni a főzésbe, mint ahogy nem illik a piacra járni. Elkeserítő a helyzet. Siettem ki a forró konyhából a lakásba, leültem a szobában. Írok haza szüleimnek, hogy bizony igazuk volt, amikor féltettek, amikor lebeszéltek Indiáról. Fekete emberek laknak itt, csúnya szokásaik vannak, nem lehet itt élni.

Szomorúan róttam a sorokat kis asztalkán az ablak mellett. A nap már magasan járt, ontotta a meleget. Néha-néha egy könnycsepp hullott a papírra, de a melegben azonnal megszáradt, elpárolgott. Néztem a papirost, és irigyeltem a levelet, amely el fog menni haza, Lőcsére. Egyszerre csak egy hosszú, sovány, barna kar jelenik meg az ablakban, és fehér virágfüzért nyújt be. A virágfüzér az ölembe hullott, a barna, sovány kar eltűnt az ablakból. Bódítóan édes illat töltötte be a szobát. Protima dévi üdvözlete ez a virágfüzér. Kis indus lány hozta, mezítláb jött, ezért nem hallottam lépteinek neszét, csak soványka karját láttam.

Annál hangosabban érkezett Trapp. A hórihorgas német katonásan vágta a lábait, ahogy közeledett az úton, a szandálja csattogott a kavicsokon. Lihegve jött be a verandára, a nyitott ajtón nagyokat kopogott.

– Frau Professzor! – kiáltotta – új európai asszony jött

Szantiniketánba! Egy hindu tanár felesége indus ruhában. Kora reggel érkezett. A költő palotája mellett van a házuk. Tessék csak megnézni, milyen egyszerűen, hindu módra van az berendezve.

– Csak nem Amija Csakravarti érkezett meg? – kérdeztem.

– Igen, igen, Csakravarti a tanár neve, talán ismeri Frau Professzor?

– Igen, együtt jöttünk Európából, egy hajón. Csodálkozom, hogy nem értesített jöveteléről.

Izgalom fogott el. Végre itt van az a fehér asszony, akinek társasága talán elviselhetővé teszi az indiai életet. Bizonyára azért nem szaladt hozzám, amint megjött, mert őt is fejbe kólintotta az itteni környezet. Megkértem Trappot, mutassa meg, hol laknak Csakravartiék. A nagy melegben, hacsak gyorsabban lépked is az ember, már elönti a forróság, mégis szaladtam Haimanti felé. Amikor megláttam a verandájukon, önkéntelenül európai nevén szólítottam:

– Helga!

Elém jött. Mezítláb, fehér indus ruhában. Szőke haja kibontva omlott vállára. Kitártam feléje a karomat, ő összetette két kezét, mint egy született hindu nő, és kedvesen mosolyogva namaskározott. Ezer kérdés tolult az ajkamra, hogy van, hogy utazott, mi az első benyomása Szantiniketánról, nem tartja-e elviselhetetlennek a meleget, de egyetlen szóval elejét vette minden kérdésnek, széttárta karjait, mintha keblére akarta volna ölelni az egész egyetemi telepet, és felkiáltott:

– Ugye, gyönyörű?

Megfogta kezemet, bevezetett a házba. Csodálkozva néztem körül. Valóban, ehhez képest a mi házunk főúri palota. Egyetlen szoba az egész, mennyezete nincs, belülről is látni a csúcsos zsúpfedelet, ami takarja. Bambuszrúd tartja a verandát, s az egyetlen szoba mellett kis vályogból készült zuhanyzófülke van. A berendezés mindössze két csarpa, egy a verandán, egy a szobában. A csarpa négy alacsony lábon álló, nagy, négyszögletes keret, amelyet tenyérszéles hevederek fonnak át. A hinduk nappal ezen ülnek, éjjel ezen alszanak. Az asszonyok élete a csarpán telik el. Itt

születnek, szülnek, itt halnak meg. Haimanti maga mellé ültetett a csarpára. Kérdezgetés nélkül csak úgy ömlött belőle a szó. Rajongva beszélt új rokonságáról, s arról, hogy egyre jobban megszerette új hazáját. Amija babu édesanyja elhalmozta ékszerekkel, ruhákkal és tanácsokkal. Hogy a hindu asszonynak legfőbb házi istene a férje, feltétlenül alá kell vetnie magát akaratának. Nem illik, hogy együtt étkezzék vele, előbb a férfi eszik, azután a feleség. Az asszony köteles mindennap megmosni ura lábát, és azután illik egy kortyot inni a vízből.

– Haimanti, magának ez tetszik? – csaptam össze a kezemet.

– Igen, nekem tetszik. A nő legyen alázatos, tisztelje a férjét. Amija babu azonban nem ortodox hindu, s nem engedi, hogy az asszonyi hűségnek és alázatnak ezeket a külső jeleit gyakoroljam. Pedig oly szívesen tennék meg érte mindent.

– Nem kínozza a meleg? – szakítottam félbe.

– A magas északon születtem, olyan kevés részem volt napfényben és melegben, szinte örülök itt minden napsugárnak. A napnak nem hevét, hanem simogatását érzem. Nagyon elmaradtam a nappal, most majd behozok mindent.

– Maga menthetetlen! Még a szúnyogoknak és a bogaraknak is örülni fog!

– Azok is Brahmá teremtményei, apró lelkek, életek, miért sajnáljak egy csepp vért tőlük.

Bejött a szobába Amija babu. Dhutija ragyogott a tisztaságtól, szandálját kinn hagyta a verandán, mezítlábasan sietett üdvözlésemre.

– Hogy érzik magukat nálunk? – ez volt az első kérdése.

– Minden nagyon szép, csak nagyon nagy a meleg.

– Persze – mosolygott –, ebben az európai ruhában! Bizonyára a professzor úr is még zakót hord és cipőt. Vegyék le, kérem, öltözzenek úgy, mint a hinduk. Ha megengedi, madame, holnap majd hozatok önöknek Bolpurból szandált, itt nem lehet cipőt viselni.

A dhutiban is finom, udvarias gentleman maradt Amija babu.

– Megkapták már a délutáni teára a meghívást? Bizonyára elvitte már a lakásukra a szolga, nekem most kézbesítették a ház előtt. A teát a tanári kar adja a most érkezett két házaspár, az önök és a mi tiszteletünkre.

Elköszöntem, siettem haza ebédelni. Trappot még ott találtam, diskurált az urammal. Ott tartottuk ebédre.

– Ebéd után aludjanak jó nagyot – tanácsolta Trapp –, most olyan meleg órák következnek, hogy még a bengáliaiak is lefeküsznek aludni. Öt órakor önökért jövök, együtt megyünk a teára.

Öt óra előtt öt perccel nagy robajjal megérkezett.

– Nagyon örülök a teának – mondta –, ott lesznek az összes diákok és diáklányok is, indiai zenét fogunk hallani.

– Milyen az indiai zene? – érdeklődött az uram.

– Én nem értek a zenéhez – válaszolta –, de könyveimben olvastam, hogy olyan, mint valami komplikált számítási művelet. Minden időnek hangulatát akarja visszaadni, és szigorú szabályokba van szorítva. Nem melodikus, hanem nyögdécselő algebra. A dob fontos szerepet játszik benne, és nincs harmonizálása. Professzor úr játszik valamilyen hangszeren?

– Igen – vetettem közbe –, az uram rajong a zenéért. Hegedül, de csak klasszikusokat.

– Német szerzőktől is?

– Hogyne – felelte az uram –, Bach, Händel, Mozart, Beethoven kedvenc mestereim.

– Engedje meg, professzor úr, hogy néha hallgathassam. Nem értek ugyan zenéhez, de boldogan hallgatnám. Kis német hangulatot hoz majd az asrámba.

Elindultunk a könyvtárépület felé. A délutáni nap már kezdett leereszkedni a nyugati láthatáron, megnagyobbodott korongja rozsdavörösre izzott, és széles, párásan remegő karimát sugárzott ki maga körül. A száraz levegőben egészen közelnek látszott, mintha a szantál falu medencéjébe bukna bele, hogy saját forró tüze ellen enyhülést találjon. A könyvtárépület hatalmas teraszát ellepték a fehér tógás tanárok és diákok. A zöld pálmafáktól keretezett szürke épületen a számtalan fehér folt hirtelen életre kelt, mint egy nyugalmából felzavart galambsereg. Amikor fel-

értünk a teraszra, anélkül hogy kezüket a földnek támasztották volna, egy ugrással felemelkedtek ültükből, és namaskárra tették össze kezüket. A dékán állt az élen, szeméből jóság sugárzott, és hangosakat, nagyokat nevetett. A terasz egyik sarkában álltak fejüket szendén lehorgasztva a diáklányok. Fehér, keskeny színes szegéllyel díszített földig érő száriban olyanok voltak, mint fantasztikus liliomok. A fehér ruhán szabadon hullott hosszú, hullámos, illatos olajtól ragyogó hollófekete hajuk a derekukig. Amikor újra leguggoltak a földre, apró gyapotszöttest húztak maguk alá.

Amija a tanárok közé vegyült. Haimantit a diáklányok vették körül, és fekete, meleg tekintetükkel bámulták hófehér arcát, és csodálták vakítóan izzó szőke haját. Észak virága úgy ragyogott Dél leányai között, mint a telihold a fekete éjben. Az európai tanárok külön csoportban ültek. Minket is hozzájuk vezetett a dékán. Mivel Amijának is szólt az ünneplés, őt az uram mellé ültette.

– Mi egy család vagyunk – mondta a dékán –, barna és fehér brahminok egy kaszthoz tartozunk, a szellem katonái vagyunk – és ismét hangosan nevetett. Ez a nevetés annyira gyerekesnek tetszett, hogy nem tudtam megérteni, nem tudtam összeegyeztetni nagy tudományával, amit annyira magasztaltak, és szerény, végtelen komoly, szinte szomorúan egyhangú életével. Talán idegesség vagy elfojtott keserűség ellenhatása ez a görcsös hahota. Amija előkelően mosolygott. Nem guggolt a földre, mint a többi hindu, hanem nádfonatú mórára telepedett. Az európai tanárok, Bogdanov és felesége, Collins, Guadagni és Trapp, a diák, beszélgetésbe kezdtek. Csak Benoit, a francia tartotta magát távol. Egy ideig az indus diákok között járt fel-alá, bambusznád háncsból font legyezővel frissítette maga körül a levegőt, azután háttal az európai csoportnak leült jó messze az indusok között. A szolgák behozták a teát és az édességeket. A beszélgetés moraja pillanat alatt elült, nyelvcsettintés, csámcsogás, szürcsölés töltötte be az alkonyati csendet. A szolgák nagy lapuleveleket helyeztek a terasz cementpadlójára, s a kosarakból két kézzel rakták ki és halmozták fel a szotyós létől csöpögő szandeseket, rasagul-

lákat, perekiket. A vendégsereg mohón nekilátott az evésnek. Jobb kezükkel fogták, nyomkodták, gyúrták a süteményeket, s mikor kezükről már csorgott a vajas, cukros lé, ügyesen hajigálták az apróra gyömöszölt falatokat szájukba úgy, hogy az ajkukat nem érintette. Szájukban a gyúrás, gyömöszölés tovább folytatódott, de itt a sötétpiros, szinte barna nyelv vette át a kéz szerepét. Nyílt szájjal ettek, és a gyúrási művelet véges-végig szemünk előtt elég hangosan játszódott le. Nem volt ebben az indiai műveletben semmi a titokzatosságból, a rejtelmesből. A teát bádogvödrökben hozták, a csészékkel abból merítettek, mint nálunk faluhelyen a parasztasszonyok szoktak bögrével a kút vedréből. Kezükkel szórták be a csészékbe a kristálycukrot, s mivel csak az európaiak részére volt kanál, mutatóujjukkal keverték fel a forró folyadékot. Bámultam, mennyire bírja ujjuk a forróságot. Bogdanovné jelentősen rám pislogott, Collins szelíden mosolygott, mintha megértette volna ennek a pillantásnak a jelentőségét. Guadagni finnyásan szedegetett a szandesből, és tettetett étvággyal szopogatta. Trapp viszont vészes komolysággal látott neki az evésnek, akár egy szanszkrit szöveg megfejtésének, és német alapossággal elvégezte a kijelölt penzumot. Az uram a tudós érdeklődésével, szinte halálmegvető bátorsággal evett mindenből, hogy mindent megismerjen. Engem hiába kínálgatott a kedves Sasztri Mohasai, a Nagy Menedékhely, hiába rakta elém a legnagyobb és talán legtisztább lapuleveleket tele édességgel, képtelen voltam egy falatot is lenyelni. Úgy szerettem volna még nálánál is nagyobb mencdéket találni az indiai tea elől. Rosszullétet, gyomorrontást színleltem, s bizony éreztem, hogy nem járok már messze az igazságtól. Émelygés fogott el. A tea mind elfogyott, az édességes kosarak kiürültek, a lapuleveleken maszatos foltok jelezték, hogy hol szárította fel, szívta magába a föld porát. A szürcsölés, csámcsogás megszűnt, helyette más hangok törtek elő. Ezek sem voltak zeneiek, de eredetien indusok. A jóllakott gyomrokból böfögés bugyogott ki, és szinte ritmikus pontossággal ismétlődött, járt körül industól indusig, akár egy zenei motívum a különböző hangszereken egy nagy zenekarban. A lapuleveleket összeszedték a

szolgák, levitték a szemétdombra, ahol kóbor kutyák nyalták fel róluk az ünnepi tea utolsó maradványait.

A teázás alatt lopva figyeltem Haimantit. Kézmozdulatai, ahogyan a ragacsos édességeket felemelte a lapulevelekről, és a repedt teáscsészét szájához emelte, a finom európai dáma kecses mozdulatai voltak. Arcán egy-egy titkolt fintor elárulta, hogy nincs elragadtatva a szervírozástól. Nehezére eshetett az apró gyapotszőttesen guggolni, talán görcs húzódott a lábába, de erőlködött, igyekezett, hogy leküzdje testének undorát a lélekkel közeledésével mindahhoz, ami indus. Amija babu aggodalmasan nézett át feleségéhez, féltette, hogy túlzott jóindulatával és igyekezetével árthat magának. Sajnálta az európai Észak virágát, hogy milyen szokatlan, talán megdöbbentő környezetbe került, ahová ő hozta. Mikor észrevette undoromat, rokonszenves tekintetet küldött szép, sötét szeméből, mintha bocsánatot kért volna tőlem India nevében, mintha mentegetőzni akart volna: nem minden indus eszik lapulevélről, s ezeket a tanárokat se ítéljem el, akik itt csámcsognak, böfögnek, ez ősrégi nemzeti szokás, az emberekben nem a külső darócruhát, hanem a lágyan érző szívet kell észrevenni.

Amija sem érezte jól magát az indus teán, amit honfitársai adtak tiszteletére. Éveken át élt Angliában, Dániában, Európában, s talán már nem is emlékezett arra, hogy gyerekkorában ő is csámcsogott, böfögött, és fel sem tűnt neki, hogy ezt Európában rossz nevelésnek tulajdonítják. Ő, aki annyira szerette népét, amelynek szellemi vezetésére volt hivatva kasztja révén, most szégyellte előttem az indus szokásokat. És féltette Haimantit, aki őrajta keresztül szerette meg Indiát; ömiatta rajong Indiáért, az ő kedvéért hagyta ott Európát, hazáját, és arról álmodik, hogy majd egyszer egy világosbarna fiúgyermeknek ad életet, aki apjára hasonlít, de még közelebb áll hozzá, mert India sötét vérét elegyíti az ő világos, hideg vérével. Félt, hogy ez az India, amit most saját szemével lát az asszony, meg fogja ingatni, el fogja fordítani tőle, és nemcsak a képzeletben megálmodott Indiából, hanem őbelőle, szerelméből is ki fog ábrándulni. Amija babu csak lopva mert rám nézni, rettegett at-

tól, hogy szeméből ki tudom olvasni, mi remeg a lelkében. Viszont mindig újból és újból kereste a tekintetemet, hogy mit gondolok én, a másik európai asszony, aki ide cseppent Indiába, tiszta és hamisítatlan indus környezetbe. Tekintetével bátorságot akart meríteni, és szinte kérlelt, vigasztaljam meg, oszlassam el aggodalmát.

A társaság mozgolódni kezdett. Kis csoport alakult, amely a terasz közepére vonult, és ott letelepedve hangszereivel kezdett bíbelődni. Következik a hangverseny. A zenészek a földön ültek. Némelyiknek két-három húros, kis testű, mandolin alakú hegedű volt a lába között, akár egy cselló, mások öblös, szögletes doboz alakú instrumentumot illesztettek ölükbe. Volt ezek közt sok húrú, elöl lapos, hátul kidomborodó, gitárszerű hangszer és fuvola, amit oldalról pihegve szólaltatnak meg, és klarinét, amit pásztorsíp módjára illesztenek szájukba. Amíg a hangolás tartott, a dobosok karjukat könyökben felemelve, ujjukkal felülről lefelé csaknem simogatják a kifeszített bőrt az üstdobokon. Végre rázendített a banda. Csakugyan olyan volt, mint egy cigánybanda. Persze csak az arcuk és alakjuk. Hiszen a mi cigányaink is Indiából jöttek, és évezredeken át megőrizték fajuk barna színét, villogó fehér fogát, szemük sunyi tekintetét. De a mi cigányaink nem guggolnak a földön, szmokingban játszanak, modern hangszereken – és mozdulataik még ma is olyanok, mint ezeké az indusoké. A taktust felsőtestükkel ütik, a muzsika hangulatát arcukra írják. Azért volt különös és bántó a cigányokhoz való hasonlóság, mert ez az indiai zenekar tanárokból állott. Az egyik dobos, aki derekát táncoltatta, s kopogtatta ujját a pergamenen, a filozófiát tanította, az a sovány, kidülledt szemű indus, aki háromhúros, hosszú nyakú hegedűfélén kecmergett, az algebra és fizika professzora. Valóban úri társaságból került ki ez a banda.

A nap már lehanyatlott, a levegő egy gondolattal kevésbé forró. Közben egy másik zenekar is rázendített. Ez a zenekar született művészekből állt, istenáldotta tehetségek voltak, nem algebra-, filozófia-, irodalomtanárok amatőr játéktársasága. Öntudatlanul, de annál megrázóbban, izgatóbban kezdett muzsikálni millió apró szúnyog, mely ellepte

a teraszt. Egyben azonos volt a játékuk az indus bandáéval: unisono döngicsélték el dalaikat. Nem harmonizáltak, nem ismerték el az összhang jogosultságát.

Az emberi zenekar minden hangszere ugyanazt a dallamot sírta be a sárguló, szürkülő, késő délutánba. A dob erős ritmussal tartotta egybe a kesergő hangokat. Hol szünetet parancsolt, hol egymaga kopogott ütemes motívumot, amibe azután még nagyobb hévvel belezendített a húros- és fúvósbanda, mintha be akarná hozni késedelmét. Amikor kialakult volna a melódia fülünkben, és vártuk, hogy fejlődik tovább – hirtelen megszakadt. Vége volt a dalnak, pedig úgy éreztük, hogy a közepén hagyták abba. A zenekar esti, naplementi dalt játszott, s mikor hirtelen bevégződött, a közönség lelkesen kurjongatott:

– Sadu, sadu!

Nagyon tetszett nekik a zeneszám. Én unalmasnak és rendkívül primitívnek találtam az indus zenét. Collinstól megkérdeztem, mi a véleménye róla, de mire a megfontolt angol elkészült volna óvatos mondókájával, a csupa ideg olasz Guadagni már felelt helyette:

– Dilettánsok ezek, asszonyom, hamisan játszanak, hangszereik sem jók, és nem ismerik a zene elméletét. Pedig ez nagyon fontos! Nagyon fontos, hiszen az indusoknál az elmélet fontosabb, mint a zene.

– Pontosan – motyogta ki végre Collins –, ezt akartam én is mondani. Az elmélet nagyon összebogozott. Amit reggel lehet énekelni, az nem való nappalra vagy estére. Az indus zenében nem is a dallam a fő, hanem a szerkezet, a „rágák", a motívumok – és bonyolult fejtegetésbe fogott, amit akkor sem értettem volna, ha nem dünnyögve, hanem tisztán beszélve ad elő. Bogdanov gúnyosan nevetett.

– Ez a primitív népek zenéje, még a harmóniáig sem jutott el.

– A görögök sem ismerték a harmóniát – szólt szelíden Amija babu, mintha ezzel akarná védeni India zenéjét.

– Ez csodálatos – mondta Guadagni –, a görögök, akik az építészetben, a szobrászatban, filozófiájukban megalkották a harmóniát, éppen zenéjükben nem ismerték fel, sőt, fülüket sértette a terz és a sext.

A banda új dalba fogott. Szólamaiban ez is éppolyan nyöszörgő, egyenetlen, a dobolástól űzött, megzavart volt, mint az előbbi. Nem értettem, de nem is akartam érteni. A művészet, amit magyarázni kell, már nem művészet. Haimantira néztem. A dán asszony, aki, akárcsak én, most először hallott indus zenét, átszellemült arccal hallgatott. Pedig még az indus lányok is egykedvűen ültek helyükön, és néztek maguk elé, Haimanti viszont hátrahajtotta fejét és arcát, tekintetét a feléje repdeső csipogó hangáradatnak adta át, mintha érezné annak szelíd simogatását.

– Nézze, Amija babu, Haimantinak hogyan tetszik a zene – szóltam, és a tanár hálás mosollyal honorálta észrevételemet. Boldog asszony – gondoltam magamban, fiatal, szép és szerelmes. A szerelem olyan földöntúli erő, ami a tűzön is átsegít, akár a varázsfuvola hangja, és Észak virága szerelmén át mindent szépnek lát. Irigylésre méltóan boldog! Ahogy a hamis hangok és a nyikorgó zörejek füle mellett elsurrannak, férje kezének simogatását érzi szőke haján, s a fehér, szinte átlátszó bőrén vibrál minden csók, amit eddig kapott, s amit még vár. Ez a legteljesebb illúzió, a legtökéletesebb „májá" csalóka lidérce, amely benne élő valósággá jegecesedett.

Ismét mozgolódás támadt a teraszon. A zenészek hátrább húzódtak, helyüket két majdnem egészen sötét bőrű dél-indiai szingaléz lány foglalta el. Citeraszerű, hosszú, négyszögletes, sok húrú hangszert tettek maguk elé a földre.

– Ez a víná – magyarázta Collins –, nagyon nehéz hangszer, erős és ügyes ujjak kellenek hozzá. Plektrum nélkül játszanak rajta.

A két fekete lány a fényezett, sötétbarna hangszerek mögött festői látványt nyújtott. Mint fekete éjben a villám, úgy csillant elő villogó fogsoruk. Gyönyörű dús hajuk hullámosan hullott le hátukon derekukig. Kissé duzzadt ajkuk, feketekékes nyelvük izgalmasan érdekes. Szemük tejfolyóban úszott. Határozottan szépek, sőt gyönyörűek. Haimanti önfeledten felkiáltott:

– Ó, mily gyönyörűek, milyen csodálatosan gyönyörűek vagytok! – És az addig elfojtott lelkesedés kitört belőle,

felugrott, és megölelte, megcsókolta a két feketc lányt. A szingaléz lányok szemérmes örömmel engedtek át magukat a váratlan kitüntetésnek. Őket életükben soha nem csókolta meg senki, az első csókot, aminek meleg leheletét érezték, fehér asszonytól kapták.

– Sadu, sadu – kiáltozták a hinduk, és látszott rajtuk, milyen boldogok. A fehér asszony csókja az ő szemükben több volt egyszerű örömnyilvánításnál, jutalom volt ez a csók, vigasz, kibékülés, egy új élet hajnala, amelybcn nem lesz különbség ember és ember között, csak azért, mert Isten az ő kifürkészhetetlen akaratával más és más színűvé teremtette őket. Sasztri Mohasai hangos hahotája túlharsogta az örömrivalgást. Gyenge, törékeny teste csak úgy remegett a kacagástól, ami nála minden emóciónak megnyilvánulása volt, elégedettségnek, tréfának, örömnek egyaránt. Talán a fájdalmat is kacagással fogadta, s bizonyára a halált is, az ő magasztos életfilozófiájával, kacagva fogja üdvözölni. Bogdanov és a többi európai mosolygott Haimanti túláradó temperamentumán, Amija babu szemérmesen maga elé nézett, Benoit gyorsabban, idegesebben legyezte magát, Bogdanovné pedig németül a fülembe súgta:

– Komédia!

Trapp elragadtatásában tapsolni kezdett, és nagyokat kurjantott. Haimantit szívébe zárta az egész asram. Kicsit félek, én nem leszek itt ilyen népszerű. Nem ettem az ételeikből, a zenéjük sem tetszett. Csak egyben adtam Haimantinak igazat: a két szingaléz lány csakugyan bűbájos.

Fölcsörrentek a vína húrjai. Vékony, monoton, kissé hamis hangok bújtak elő a keskeny, fekete ujjak alól. A lányok énekelni kezdtek. Siránkozó volt a daluk, és elhalt az esti légben. De szemük vágyakozóan nézett a hang után, bizonyára sóvárogva gondoltak arra, akit szeretnek, akiért ezeket a monoton dallamokat éneklik, a férjeik után, akiket még sohasem láttak. Ajasvariam és Amita – ez volt a két diáklány neve – már évek óta férjnél vannak, de urukat nem ismerik. Talán ezért olyan titokzatos, olyan érthetetlen, olyan megfoghatatlanul légies az éneküK, amilyen titokzatos és várakozásteli a lelkük. Az indiai átok, a gyermekházasság ártatlan áldozatai.

A zene után néhány lány táncokat mutatott be. Karcsú testükön világított a fehér ruha a szürkületben. Egyedül táncoltak, a fiúk csak illedelmesen nézték őket. Indiában elképzelhetetlen, hogy férfi és nő együtt táncoljon, hogy férfi keze érinthesse a nő derekát. Ez az indus szemében durva érzékiség. Ezt már Amija babu magyarázta nekem, mert észrevette, hogy az indus tánc jobban érdekel, mint a zene, mely a tánc mellett mint aláfestés most a háttérbe szorult.

– Hm – dörmögött közbe a kritikus Guadagni –, a lábtechnikájuk rossz, az európai tánc semmivel sem érzékibb, mint az indus.

– Nem is azt mondta Amija babu, hogy az indus táncban nincs érzékiség, hanem, hogy közvetett s ezért finomabb az európainál – szólt most bele a suttogó társalgásba Ksiti Mohun Sen, az egyik hindu tanár.

Az ideges olasz türelmetlen hangon kezdett magyarázni:

– Mi európaiak egyenesen megmondjuk, amit akarunk, ha tetszik nekünk a lány, táncra kérjük, megfogjuk a derekát, forgunk vele, mint az égitestek a nap körül, amíg bele nem szédülünk. Mi húsevők vagyunk – kiáltotta nevetve a hindu tanár felé –, a mi vérünk forró, pezseg, ezért szilaj a táncunk is. Hát el tud képzelni, madame – fordult most felém –, egy magyar csárdást, amelyben nem forgatjuk meg a lányt, hát a siciliano táncot hogyan lejtsük lány nélkül? Mi húst eszünk, és forró a vérünk! A mi táncunkban benne van Európa izzása, akarata, cselekvőképessége.

Ksiti Mohun Sen csendes nyugalommal nézett az izgága olaszra:

– A tánc a mindenség lelke – szólalt meg –, minden mozog, minden forog, nincs megállás. De az örök mozgásnak rendszeres szabályai vannak, üteme van, a lélek adja. Siva, a táncoló istenség őrült vad ütemben forog, és palástja redőit röpíti maga körül. Minden pillanatban új redő keletkezik, és egy régi redő tűnik el. Így alkot a rombolásból újat, és az új alkotásból így rombol. Minden táncol a világban, a teremtés lelke a ritmus és az elmúlásé is. Ritmus nélkül az élet csupa elmúló, felosztatlan sík lenne, a ritmuson keresztül ismerjük fel a mozgást, a változást.

Eközben a lányok tovább táncoltak. Lábuk alig mozdult, csak karcsú felsőtestük hajladozott, kinyújtott karjuk kígyózott a levegőben. Finom, hosszú ujjaik olyan aprólékos, kecses mozdulatokat írtak le, mintha formanyelven beszélnének. Kinyújtott karjukat hirtelen visszahúzták, keblük fölött pillanatra keresztbe fonták, aztán hullámos ívben tárták szét újra. Beszédes mozdulatok voltak ezek. A dob kísértetiesen festette alá. Táncukban a lótusz kicsírázott a földből, és a nap sugarában gyönyörű virággá fejlődött. A víz sötétsége rémítette a lótuszt, és félt az elpusztulástól. Rettegésében ráborulva a vízre, puha ajkával csókolta nedves gyűrűit. Szeretettel védekezett a rombolás ellen, és a rombolás és a szeretet egybefolyt a holdvilág fényében. Vízből lett a lótusz, és vízzé foszlott szét ismét, hogy a körforgásban leküzdje a vágyat, mely oly édesen kínzó, de mindig új vágyat szül, új szenvedést hoz.

Este lett. Sasztri hahotája jelezte, hogy az ünnepélynek vége. A tanárok felálltak, és namaskárral búcsúztak tőlünk. Előszedték petróleumlámpásaikat, nesztelenül, mint a kísértetek suhantak el előttünk fehér tógáikban. A diákok követték őket. Kisvártatva a lányok is megindultak. Amikor a társaság leért a teraszról és szétoszlott az asram fái, bokrai között, olyan volt a sok libegő kis lámpa, mint szentjánosbogárkák, amelyek szerteszét szállnak az éjszakában. Durva cipőtalp, lábdobogás nem törte meg a csendet, mezítláb, minden lépésükben talpukkal simogatva az édes anyaföldet, mendegéltek hazafelé. A földből csírázott ki testük, és ezt az anyát simogatták, amikor jártak, és ölelték meztelen testükkel, amikor lefeküdtek. Az est csendjében mintha India anya nekem is súgott volna valamit: Európa gőgös lánya, próbálj megérteni, szeress engem! . . .

Az európai tanárokkal együtt hagytuk el a könyvtár épületét. Nem szóltunk egy szót sem. A kavics csikorgott cipőnk alatt. A villamos elem-kézilámpák hideg, fehér fénykévét szórtak szét, s felriasztották az alvó madárkákat. Szemtelen, tolakodó volt ez a hordozható villamosság az indiai tudomány és művészet berkében, ahol minden a földből, a természetből nőtt ki, és nem akart elszakadni tőle, nem akarta legyőzni azt.

Mikor hazaértünk, Sudin kotyvasztott valamit vacsorára. Egykedvűen fogyasztottuk el. Azt sem tudtam, mit eszem, annyira reménytelennek látszott az indiai konyhával való küzdelem, hogy már nem is törődtem vele. Csak aludni tudnék! Csak ne volna ez a mozdulatlan, könyörtelen meleg! Gonapati elfelejtette leereszteni napnyugtakor a szúnyoghálót, ezerszámra rajzott a sok bogár a szobában. Kétségbeesetten nekiláttunk, hogy törülközőkkel kikergessük. Hajszoltuk, csapkodtuk őket, nem törődve azzal, hogy hány életet oltunk ki, hány vándorléleknek szakítjuk meg útját az örök körforgásban.

*

Szantiniketánban egyetlen zavartalan élvezetet találok. Kora reggel bemegyek a fürdőszobába, a nagy tartályból kancsóval merítem az állott, hűvös vizet, s fél óráig öntöm magamra. Zuhogva ömlik a víz száraz testemre, nem kell ügyelni, hová folyik, a falakat, a cementpadlót nem kell kímélni, mert ha úszik is az egész helyiség, bokáig ér az áradat, kifolyik a keskeny csatornán a szomjas földbe. Menynyei élvezet, amikor a hűs víz éri nyakamat. A szív örvendve lüktet, a tüdő lelkesen lélegzik, és fél órára elfelejtem, hogy mi vár rám a nap többi részében. Ezért a fél óráért kell egész nap szenvedni, ezt a boldog fél órát várom a nap huszonhárom és fél óráján át. A reggeli már nem ilyen osztatlan öröm. A tea azonnal megtelik hangyákkal, amik a forró vízben rövid úton a Nirvánába kerülnek, de hullájukat nem győzöm kikanalazni, inkább fogaim sövényén szűröm át őket. Ezért isszák a hinduk is a teát hangosan szürcsölve. Életet oltani súlyos bűn. A dzsaina szekta hívői muszlinkendővel takarják el orrukat, szájukat, nehogy az oktondi repdeső muslincák az emberi testben leljék időnek előtte halálukat. Azt azonban nem akadályozhatják meg, hogy a muslincák ne öljék magukat a teába.

A vajat nem kenem, öntöm a pirított kenyérre, mert folyik a hőségben. A vaj íze jó, de a kenyér a pirítástól furcsa indiai szagot kap. Ennek a furcsa szagnak eredetére csakhamar rájöttem. Reggeli után kinéztem a konyhába. Sudin a földön guggolva javában buzgólkodott az ebéd el-

készítésén. Gonapati valamit gyúrt kezével, lábával. Apró, kerek lepényeket formált, kiterjesztett ujjaival megpaskolta azokat, s mikor már vagy harminc-negyven pogácsával elkészült, kitapétázta velük a konyha napsütötte falát. A bengáli vályogházak falai mind tele vannak ezekkel a lepényekkel. Először különös díszítési eljárásnak véltem, mert bizonyos ornamentikát lehetett benne felfedezni, de aztán megmagyarázták, hogy ennek az ornamentikának gyakorlati célja van. A lepény vízzel dagasztott tehéntrágya, amit a falon szárítanak, aztán begyújtásra s könnyebb súlyú ételek főzésére a kemencébe raknak. Ezeken a lepényeken pirítják a kenyeret is. Innen volt kellemetlen íze a jó Firpóféle angol kenyérnek. A víz, amivel a tehéntrágyát dagasztják, sárréteggel vonja be a konyha padlóját, abban paskol, tapos Sudin és Gonapati egész naphosszat. E sárrétegben guggolva veri a húst a vágódeszkán, erre állítja fel a feltört tojást, erre fekteti a fűszereket. A kemencéből szivárog a füst, és vékony korompatinával vonja be a falakat, színesíti szürkére mindazt, ami a konyhába kerül. Undorral meséltem el újabb tapasztalataimat Gyulának, aki az egyetem gazdasági titkárához szaladt, hogy asztalt kérjen a konyhába. Egy szinttel feljebb kell emelnünk a főzést a földtől.

Halk csoszogás hangzott a verandán. A kedves Amija babu jelent meg, mosolygó arccal. Kis csomagot szorongatott hóna alatt.

– Itthon van a professzor úr?

– Nincs, de mindjárt jön. Tessék csak befáradni.

Gondolkodva állt egy pillanatra a küszöbön. A hindu férfi nem lép a házba, ha egyedül van otthon az asszony.

– Elhoztam a szandálokat – mondta –, magam mentem be értük Bolpurba. A tanár úrnak a saját, önnek Haimanti mérete szerintit vettem. Azt hiszem, megfelelő nagyság lesz.

A szandálok talpa tehénbőrből készült. Külön, alacsony kaszt foglalkozik a szandálkészítéssel, mert magasabb kasztbeli nem süllyedhet oda, hogy a védett, istápolt tehén bőrét üsse, kalapálja, varrja.

Gyula néhány perc múlva hazajött. Már messziről hallottam, hogy csikorog, kopog cipője a kavicson és a veranda

cementjén. Cipőstől lépett a szobába. Amija babu szandálja, mint urának két hűséges apródja, szerényen őrizte künn a küszöböt.

– Kapunk asztalt – örvendezett férjem –, a titkár megígérte, bár attól tart, hogy szolgáink nem sok hasznát fogják venni.

Elmondtam Amijának, hogy mit tapasztaltam a konyhában, és hogy mily nehezen tudom elviselni ezeket a meglepetéseket. Miért kell mindent a földön csinálni? Ő, aki sokáig élt Európában, bizonyára meg fogja érteni elkeseredésemet.

Gyula tanári hévvel magyarázni kezdett. Az ő fürge agyában azonnal teóriák fogantak, amiket a gyakorlatba akart átültetni.

– A civilizáció a székkel és asztallal kezdődik – mondta, és leült mellém –, azaz – folytatta mintegy kijavítva magát – a cipővel! Amíg mezítláb járunk, egy rangban vagyunk az állattal. Minden állat mezítláb jár. Talpa megkérgesedik, eldurvul, mégis gyakran felsebesedik, a föld minden szennye behatolt testébe, megfertőzi. A test energiájának jó részét arra fordítja, hogy ellensúlyozza a külső káros behatásokat, és kevesebb ereje marad a gondolat, a szellem kifejlesztésére. A cipő megvédi lábunkat, ezáltal nyugalmat, biztonságot ad az agynak nemesebb munkára. A mezítlábasság a kultúra kerékkötője, a mezítlábasság . . .

Még hevesebben folytatta volna fejtegetését, ha tekintete véletlenül nem esik Amija babu meztelen lábára, amit a különben is szemérmes hindu zavarodottan húzott széke alá, hogy minél kevésbé lássék, és minél kevésbé adjon tápot a teória további kifejtéséhez. Úgy szégyellte magát, hogy nem is mert a szandálokról szólni, pedig ezek már átmeneti állapotot jelentettek az állati mezítlábasság és a kényelmetlen cipő között. Én hoztam szóba őket. Az uram haragosan húzta le cipőjét, harisnyáját, kelletlenül bújtatta nagyujját a szíjba, de csakhamar felderült az ábrázata, mert ahogy néhány lépést tett, lába felszabadult a cipő levegőtlen, fojtó börtönéből. Én is könnyebbnek, frissebbnek találtam a járást a levegős talpon, mint a magas sarkú, szűk lábbeliben. Megkönnyebbülten felnevettem. Mintha a

hőmérséklet is néhány fokkal lejjebb szállt volna! Az ember optimizmusa vagy pesszimizmusa a cipőtől, a kalaptól, ruhától, de mindenesetre nagyon jelentéktelen, nem is egymáshoz tartozó dolgoktól függhet. Rosszul szabott ruha olyan fogyatékossági gátlást zúdíthat az emberre, hogy félszeggé válik, szűk cipő pedig megölheti a legszebb lakodalmi hangulatot.

– Nem is rossz ez a szandál – nevettem.

– Nem rossz? Nagyon jó – toldotta meg Gyula. – Szantiniketánban csak ebben kell járni!

Szinte büszke volt új lábbelijére, és gyerekes örömmel mustrálta meztelen lábfejét. Amija babu láthatóan megkönnyebbült, lábát néhány centiméterrel kijjebb tolta a széke alól.

– Mi a lábbelinket kinn hagyjuk a verandán – mondta halkan –, nehogy az út porát behozzuk a lakásba. A szobában, a naponta felmosott cementpadlón vagy a szőnyegen még a szandál is teher.

Gyula most már a kíváncsiságtól hajtva, még egy lépést tett India szokásai felé: a verandára lódította szandálját, amely még meg se melegedhetett lábán, és mezítláb kezdett fel-alá lépegetni a padlón. Elkényeztetett európai talpa kellemes, hűvös tapintásúnak érezte a cementet. Én is követtem példáját, és alig öt perccel azután, hogy Gyula fejtegetései elhangzottak a mezítlábasság kultúraellenes voltáról, két kultúrember szinte élvezettel tapasztotta meztelen talpát a padlóra. Akaratlanul is egymásra mosolyogtunk. Gyula hallgatott. Mintha szégyellte volna előbbi szavait. Néha-néha fejcsóválva nézett cipőtlen, harisnyatlan lábára.

Amija babu felbátorodva, hogy két mezítlábas ül vele szemben, beszélni kezdett:

– Mikor először szálltam hajóra Európa felé, tele voltam szorongással. Angolul már tökéletesen írtam és beszéltem, hiszen Kalkuttában angol iskolát végeztem, de féltem az idegen világtól, amelynek csak betűit ismertem meg, de szelleme még nem korlátozta indus képzeletemet. Az indiai iskolákban indusok voltak tanáraim, akik éppen úgy öltözködtek, mint én. Angolul beszélő indusnak neveltek,

testem, életmódom, lelkem indus maradt. Bombayben láttam először nagy tengeri hajót és a tenger fekete vizét. Mi, hinduk, tiszteljük a nagy folyókat, a Gangeszt, az Indust, a Brahmaputrát, de a tenger az más, és a brahmin, aki kilép India földjéről, és tengerre száll, elveszti kasztját. Ettől nagyon rettegtem. Át kellett öltöznöm európai ruhába, európai kabátot kellett húznom, kalapot kellett fejemre tennem. Sokáig görcsösen ragaszkodtam a brahmin voltomat jelentő sodrott gyapotszálakhoz, melyeket keblemen melengettem, de napok múlva, mikor a nyílt tengeren himbálózott hajónk, s úgysem maradhattam már brahmin, letettem örökre. Feszült rajtam az európai ruha, szorított a cipő, alig vártam, hogy este levethessem. Nem ízlett az európai étel. Túl forró volt, égette a számat. Nem bírtam a jeges italt sem, megfagyasztotta a nyelvemet. Undorodtam a disznóhústól, rosszul lettem, amikor először marhasültet ettem. Aztán kikerültem Angliába. Hideg volt, mind több és több ruhát kellett magamra ölteni, mind több és több húst kellett ennem. Oxfordban ittam először szeszes italt. Ízetlennek, kellemetlennek találtam, de lassan rászoktam, mert mindenki itta. Egy esztendő múlva már választékosan öltözködtem, a legjobb szabóknál dolgoztattam, szerettem volna mindjobban európainak látszani. Néha kelleténél többet ittam barátaimmal, és alaposan becsíptem. Nagyon megkedveltem a reggelihez a húsos szalonnát, élvezettel ettem a véres beefsteaket. Ettől a sok húsevéstől a vérem is megváltozott. Azelőtt irtóztam minden durvaságtól, úgy értem – javította ki önmagát – irtóztam minden sporttól. Mi, brahminok, csak szellemi dolgokkal foglalkozunk. Oxfordban megtanultam evezni, teniszezni és bokszolni.

Gyula arca felderült az örömtől.

– Maga bokszol? – kérdezte csillogó szemmel. – Kedvenc sportom! Én is Angliában tanultam bokszolni.

Felugrott, bokszpózba vágta magát, karjai nagyokat lendültek a levegőben, azt hittem, mindjárt felállnak egy fordulóra, s agyba-főbe verik egymást. Amija babu mosolyogva, szelíden nézett az uramra. Hiába, még mindig nem evett elég véres beefsteaket, hogy olyan tüzes temperamentuma legyen, mint egy magyar férfinak.

– Gyönyörű az élet Angliában! – sóhajtotta önfeledten. – A komor College-udvarok, a télen-nyáron mosolygó zöld pázsit, a szabad élet, a fesztelen érintkezés férfi és nő között. Milyen bátran néznek egymás szemébe, nem nyűgözi le őket az évezredek óta belénk vert szemérmesség. Milyen szabad nép az angol! Az emberi méltóságot ott ismertem meg igazán. Európában született a tudomány, s a tudomány felszabadította az embert a babonától. Nem bántam meg, hogy elvesztettem kasztomat. Brahmá-szamádzs lettem, és nem is vettem fel többé a gyapotfonalat.

– Nem is ment át most, hazatérése után a tisztulási szertartáson? – kérdezte Gyula. Amija babu kissé zavarba jött, dadogva válaszolta:

– Ez a tisztulási ceremónia illetlen dolog, képtelen voltam alávetni magamat. Pedig barátaim és rokonaim nagyon unszoltak rá.

– Miből áll ez a szertartás? – kíváncsiskodtam, de Amija babu kezével legyintett, el akarta hárítani a feleletet. Uram kezdte magyarázni:

– Ha a brahmin visszatér Indiába, a fekete vizeken, a tengeren át, akkor csak úgy nyerheti el újból kasztját, ha tehénvizelettel mosakszik meg, és kenyér, olvasztott vaj és tehéntrágyából gyúrt galacsinokat eszik. Ezzel bűntudata megszűnik, ismét hinduvá válik.

– Szörnyűség! – vágtam uram szavába. – Hát lehetséges ez?

Amija babu kissé oldalt lóbálta szép, okos fejét, ezzel fejezte ki az igent.

– Igen, ez így szokás . . .

Künn a távolból állandó kopácsolás hangzik. A déli verandáról kitekintve hosszú, emeletes épület lassan emelkedő fala világít át hozzánk, ott kopácsolnak. Az asram csendjét nappal ez a szüntelen kopácsolás veri fel. Építik az új leányinternátust. Most néhány nap óta a teraszok betonját tönkölik szantáli munkásnők. Leguggolva ütemesen veregetik a cementet, és hogy a tűző napon el ne aléljanak, énekelnek. A távoli berekből a rigó gúnyosan kérdezgeti: do you feel it, do you feel it? Mintha azt fütyülné: „érzitek már a meleget?" Érezzük. Ez a rigófütty és az egyhangú

kopácsolás a forró levegőn át fejezte ki legtalálóbban április végén Szantiniketán untató, egykedvű hangulatát.

Amija babu búcsúzni készült, amikor csoszogás jelezte, hogy új látogatók jönnek. Sasztri Mohasai, Ganguli és Mukerdzsi, a könyvtáros léptek fel a verandára. A szandálok kis csapata tekintélyes sereggé nőtt, ahogy illedelmesen sorakoztak egymás mellé. A bőrtalpaktól tisztes távolságban két fatalp. Nem volt szíj rajtuk, hanem apró cövekbe kapaszkodott tulajdonosának exkluzív nagyujja. Ez a fatalp nem csoszogott, hanem büszke kopogással és csattogással hordozta gazdáját, az ortodox brahmint, Sasztrit. Tanártársai tisztelettudóan engedték előre. Őt csak hangos hahotája előzte meg. Kedves volt, hogy eljött visszaadni a látogatást egy fehér ember házába, aki tulajdonképpen páriának számít. Jókor jött. Amija babu éppen most gyónt meg nekünk őszintén: Angliában bokszolni tanult, néha becsípett a whiskytől, és szerette a beefsteaket. Sasztri még a lábán sem tűrte meg a tehénbőrt. Mukerdzsi Brahmá-szamádzs, Ganguli áttért keresztény volt. Banánnal kínáltam vendégeimet. Pillanat múlva Trapp is befutott. Tegnap óta ő is szandált hordott, s dhutihoz hasonló fehér nadrágot és inget húzott. Úgy látszik, irigyelte Benoit népszerűségét. Így akart tetszeni a fiatal diáklányoknak.

A kasztokról kezdtünk beszélni. A cipő, a bőr- és faszandál kasztjáról. A kedves Sasztri kacagva jelentette ki, hogy ma nem tartják be a kasztrendszert Indiában. Kevés pária él az országban, és a brahminok az étkezési megszigorítást sem veszik szigorúan.

Trapp német alapossággal pontos statisztikai adatokkal hozakodott elő.

– Dékán úr, Indiában ötvenmillió pária él, több mint Anglia és Skótország egész lakossága.

Sasztrit nem hozta ki sodrából. Nem a számok embere volt.

– Ötvenmillió? – ismételte gépiesen. – Talán annyi nincsen, de azelőtt régen, még a klasszikus időkben sokkal több volt. Mi, brahminok, Bengálban már nagyon felvilágosodtunk. Én teljesen liberális vagyok, előttem az ember ember, én nem ismerek különbséget. Látja, eljöttem a mi

fehér vendégünk házába, és tisztelettel meghajtom fejemet a fehér memszáb előtt.

Elfogta az ideges hahota, és megelégedetten nézett maga körül, amikor hallotta, hogy udvariasságból mi is nevetünk. Trapp nekiesett a banánnak, jóízűen szopogatta. A hindu tanárok is ettek. Csak Sasztri szabódott nevetve.

– Zárt gyümölcs ez, még a héjához sem nyúltam hozzá – mondtam, miközben kínáltam neki a banánt és a narancsot, de Sasztri megrettent arra a gondolatra, hogy liberális érzelmeit átvigye a gyakorlatba. Abbeli félelmében, hogy a szabadelvűség talán mégsem teljesen megbízható igazság, és nincs kipróbálva, vajon nem zúdít-e nyakába egy újabb születést és földi vándorlást – hangos hahotával szabódott. A jó szándék és nemes igyekezet messze maradt a teljesüléstől. Talán India egész tragédiája szimbolikusan benne volt ebben a banánjelenetben.

Gangulitól megkérdeztem, hogy miféle fehér vászonsapkát hordanak diákjai?

– Ez a Gandhi-sapka – felelte büszkén –, ez jelképezi a mi szabadságharcunkat Anglia ellen. Olcsó háziszőttesből készül a sapka, bárki megveheti, de ez lesz a mi jövő gazdagságunk alapja.

– Olyan a formája, mint az angol katonák sapkája – jegyezte meg Amija babu.

– Engem a fegyencek sapkájára emlékeztet – szólt közbe Trapp.

– Fegyházban élünk – vette át a szót a könyvtáros –, nem vagyunk urai országunknak. Maguknak, magyaroknak, bizonyosan rokonszenves a mi szabadságharcunk – fordult felénk Probhat babu –, maguk is harcoltak az osztrákok ellen. Ismerem történelmüket, Kossuthot, Dicket, de önök már kivívták függetlenségüket, és boldog jólétben élnek.

Törtem a fejemet, hogy ki volt az a Dick nevű magyar hazafi, akit a könyvtáros Kossuth mellett említett? Csak hosszas gondolkozás után ismertem fel benne Deák Ferenc angolosan kiejtett nevét.

Ganguli, a sovány, ideges igazgató hosszú vitába fogott az angol uralom ellen.

– A nacionalizmus fogja megmenteni népeinket a pusz-

tulástól – kiáltotta. – Miért olyan gazdagok az angolok? – kérdezte, és mindjárt felelt is kérdésére. – Mert szabadok. Azt csinálják, amit akarnak. Nekik nem parancsol idegen, a maguk módján kormányozzák országukat. Mi pedig úgy táncolunk, ahogyan ők fütyülnek.

– A nacionalizmus csak olyan országban terem gyümölcsöt – vetette ellen Gyula –, ahol náció van, ahol egységes a nemzet nyelvileg, fajilag, vallásilag. De Indiában egységes nemzet nincs, száz nyelven beszélnek, hinduk, mohamedánok, szikhek, dzsaina-hivők, animisták, és ezer kaszt emel válaszfalat az emberek között.

– A kasztrendszer kihalóban van – szólt közbe Sasztri. Most az egyszer nem kísérte szavát kitörő hahota. Úgy látszik, nem mert nevetni ezen a nagyon nevetséges kijelentésén.

– A kasztrendszert meg fogjuk szüntetni – kiáltotta vérmesen Ganguli –, és ha nem megy szépszerével, majd szigort fogunk alkalmazni. Ezt a sok babonát és középkori butaságot ki kell irtani!

Sasztri ijedten kapta válla közé rövidre nyírott fejét. Feje búbján fityegő hajtincse megremegett a gyors mozdulattól. Az erőszak, a szigor és a kiirtás nem tetszett neki. Amija babu kesernyésen mosolygott. Ami a babonát illette, abban egyetértett Gangulival, de a mód, ahogyan az indusokat akaratuk ellenére boldogítani akarta, nem felelt meg ízlésének.

– Gandhi vértelen forradalmat akar – mondta –, előbb saját magunkat kell legyőznünk, hogy masokat legyőzhessünk. A sok baj, a széthúzás, a tespedés, a tehetetlenség bennünk van. Magunkat kell megváltoztatnunk. Mit érünk azzal, ha az angol erőszak helyett indus erőszak fog népünkön uralkodni?

– Nem fontos – szólt közbe a könyvtáros –, tudjuk, hogy sokkal rosszabb lesz, ha az angolok elhagyják Indiát. Bizonyára polgárháború tör ki, és szegénység, nyomor jön, de inkább pusztuljunk el a saját uralmunk alatt, mintsem virágozzunk az angol jogar árnyékában.

Sudin zavarta meg a politizálást. Vigyorogva jelentette, hogy asztalt hoztak a konyhába. Amijával megmagyaráz-

tattam neki, hogy az asztalt azért kértük, hogy ne dolgozzanak a földön.

– Accsa – mondta, és jellegzetes indus módon oldalt hajtotta fejét, amivel az igent szokták kifejezni, és visszatért a konyhába. Az asztal jókor érkezett. Megszakította a mind hevesebbé váló vitát, aminek úgysem volt semmi értelme. Még az Északi-sarkon sem érdekelne a politika, hát még ebben a pokoli hőségben!

– Hogy is állunk mi ezekkel a szolgákkal? – kérdeztem a hindu tanárokat. – Beszélni alig tudok velük. Minden reggel pénzt adok a szakácsnak, aki bebaktat Bolpurba a piacra, és délben sorra bemutatja főzési tudományát. Hol ványadt kecskehúst ad, hol agyonízesített zöldséget, hol valami más kotyvalékot, amiről nem tudom, hogy gyümölcsből vagy halból készült-e, vagy – szent isten! – ki tudja, mit nem kever hozzá.

A könyvtáros elmagyarázta, hogy a szolgák Indiában nem kapnak természetbeni ellátást. A szakácsnak fizessek havi huszonkét rúpiát, az inas tizenhat rúpiát, a metari öt rúpiát kapjon. Ez nem magas bér, de a szakács a piaci árusoktól percentet kap, és abból juttat az inasnak is, aki veje. Panaszkodni kezdtem a rendetlenség miatt, ami a konyhában uralkodik. A szemetet nem söprik ki, hanem egy sarokba dobják, ott rothad. Ki akartam vitetni a metarival, Rosikkal, de a szakács élénk taglejtéssel tiltakozott az ellen, hogy Rosik, aki alacsony kasztbeli, a konyhába lépjen, mert akkor oda ők többé be nem mehetnek. Megbolondult világ ez! Politizálnak szabadságról, alkotmányról, angol és hindu uralomról beszélnek, és közben gyül a hulladék, rothad, és rontja a levegőt, és én tehetetlenül vergődöm filozófusok, politikusok, szolgák és kasztok között.

Futólépésben, lihegve, magukból kikelve két diák rontott be a verandára. Arcukon rémület ült. Sasztrit és Gangulit keresték. Nagy szerencsétlenség történt! Jöjjenek tüstént segíteni. Bogdanovnét a fürdőszobában megmarta egy kraitkígyó. Ez egy egészen kicsi állat, de marása veszedelmesebb, mint a kobráé. Tizenöt perc alatt beáll a halál. Mindnyájan felugrottunk, és rohantunk a Tata felé. Az egész asram felizgatott hangyaboly volt. A hinduk szerte-

szét futkostak. Sasztri fatalpán nem tudott szaladni. Az uram orvos után tudakozódott. Az egyetemnek van kórháza és orvosa, de az most valamelyik faluba ment. Az egyik diákot kerékpáron küldték utána. Tizenöt perc – gondoltam magamban – szegény Bogdanovné, ebben a számkivetésben kell neki meghalni. Nem is vettem észre, milyen forrón tüzel a nap, annyira erőt vett rajtam az ijedtség. Nem is tudom, hogy értem el a Tatához. Ott már nagy csődület fogadott. Collins hidegvérrel motyogott. Guadagni olaszos hévvel taszigálta ki az indusokat, szidta őket, hogy menjenek a fenébe babonás csodaszereikkel. Az egyik hindu kis pohárban italt hozott, úgy festett, mint a China-vasbor, meg akarta vele itatni az orosz asszonyt. Guadagni kiütötte a kezéből, káromkodva a szó szoros értelmében kirúgta a házból. A pohárban tehénvizelet volt. Az afgán szolgák a fanatizmustól kitágult szemekkel ordították: „Allah Akbar! Allah a legnagyobb!" és vadul taszigálták le a verandáról a félénk hindukat. Az ajtón át láttam, hogy Bogdanov imádkozva áll felesége mellett, az asszony halálsápadtan fekszik a kanapén. Olyan mozdulatlan, mintha már nem is élne. Bogdanov zokogni kezdett, kezét csókolgatta haldokló feleségének, és folyton vetette a keresztet. Mindenki elvesztette a fejét. Engem sírás fojtogatott. Teljesen tehetetlenek voltunk. Vajon letelt-e már a tizenöt perc?

Két hindu most egy groteszk agyagfigurát cipelt be a szobába. A többi hindu tisztelettel félreállt, és utat engedett nekik. Sokszínű mázzal volt ez a figura befestve, kitátott szájú asszonyt ábrázolt, négy kezében kígyót tartott, szemében ijesztő vigyor tükröződött. Faszenes füstölőből büdösséget lóbált körülötte egy harmadik hindu. Fojtó szag terjengett.

– Ez a Monosa – mondták sejtelmesen –, a kígyók istene. Aki megbántja, az kígyómarástól hal meg, aki kiengeszteli, az meggyógyul.

Valahonnan előkerült egy furulya, és ugrándozó, szaggatott nyöszörgés rezgett a hangzűrzavarban. A Monosát becipelték Bogdanovék szobájába, amely azonnal megtelt a büdös füsttel és a furulya nyöszörgésével. Hirtelen velőt-

rázó sikoltyt hallottam, utána Bogdanov ordítását. Elállt a szívverésem. Meghalt! Ebben a pillanatban érkezik meg kerékpáron dr. Szen, az egyetem orvosa, akit a küldönc diák útközben csípett el, ahogy visszafelé jött a faluból. Az orvos berohant a szobába. Az ajtó bezárult mögötte. Pillanat múlva újra megjelent az ajtóban, mosolyogva:

– Nincs semmi baj, nem kígyó marta meg, valami ártatlan rovar. Az ijedtségtől vesztette el eszméletét.

– Mitől tért magához ily hirtelen? – kérdezte Trapp.

– Ugyancsak az ijedtségtől. A füstölő szaga magához térítette, s amikor a Monosát meglátta, felsikoltott rémületében.

Az orvos mögött feltűnt Bogdanov halálsápadtan. Ordítozva lökte ki a hindukat a bálványokkal együtt.

– Vigyék innen ezt az ocsmányságot! – kiáltotta, és sűrűn vetette magára a keresztet. Ő is félt a bálványtól.

Besiettem Bogdanovnéhoz, már ült a kanapén, és reszketve az izgalomtól, szaggatott szavakkal fordult hozzám:

– Látta azt a bálványt? Rettenetes volt! Kibírhatatlan az indusok babonája!

Önkéntelenül elmosolyodtam. Hát az nem babona, hogy ennyire fél a bálványoktól?

A szegény asszony azután elpanaszolta, hogy amikor belépett mezítláb a fürdőszobába, hirtelen fájdalmas csípést érzett bokáján. Biztosra vette, hogy kígyó marta meg. Visszatámolygott a pamlagig, ott elvesztette eszméletét. Csak a füstölő büdös szaga térítette magához. Komikum lett a tragédiából. Megkönnyebbült szívvel indultam haza.

Ahogy a fasorból kijutottam a főútra, szelíd arcú, törékeny testű indus szaladt utánam. Kezében nagy irattáska. A levélhordó volt. Halk hangon jelentette, menjek a postára, mert megjöttek a levelek, nekünk is érkezett több küldemény. Indiába hetenként egyszer érkezik a postahajó, rendesen vasárnap, és hetenként indul vissza Európába: csütörtökön. Ezért a hazai leveleket legkésőbb szerdán fel kell adni. Ezt most magyarázta el nekem a levélhordó, aki megmutatta, hol van a posta épülete. Átvettük a nekünk címzett küldeményt. Az uram már az úton bontogatni kezdte. Gróf Teleki Páltól kapott levelet és egy vastag

könyvet, nekem a szüleim írtak. Hazaérve könnyes szemmel olvastam végig levelüket. Édesanyám írta, hogy még mindig nagyon hideg van náluk, a hegyoldalakon sok a hó, örülnek, hogy szerencsésen megérkeztünk, hogy mi legalább nem fázunk, és Isten áldását kéri ránk. Összevissza csókoltam a levelet, mintha édesanyám kezének melege áradt volna a sorokból. Az ő szent optimizmusából kell nekem erőt meríteni az itteni nehéz, különös élethez.

A nagy örömben megéheztünk. Kíváncsi voltam, mi lesz ebédre. Kimentem a konyhába. Furcsa látvány fogadott. Sudin és Gonapati az imbolygó asztal tetején balanszíroztak, és kezükkel, lábukkal tisztítottak valami zöldségfélét. Félve pislantottak a magasból a padlóra, mintha kötéltáncosok sorsára ítéltem volna őket. Hiába, ők csak a földön tudnak dolgozni. Reménytelen eset. Leparancsoltam őket az imbolygó tákolmányról. Boldogan telepedtek vissza az édes anyaföldre. Szigorúan megfogadtattam velük, hogy nagyon tisztára mossák meg lábukat, ha már nem tudják nélkülözni ezt a végtagjukat a konyhai munkában. Viszont ezért megengedtem nekik, hogy nem kell használniuk az asztalt. Ugrálni kezdtek örömükben. Nem tudom, sírjak-e vagy nevessek rajtuk?

*

A gróf Teleki Pál által küldött könyv arról szól, hogy a magyarok rokonai az új-zélandi maoriknak és mundáknak. Arra kérte Teleki az uramat, nézzen utána, van-e valami igazság a dologban? Férjem lázasan fogott neki a könyv tanulmányozásának. Én majdnem egész nap angolul olvasok. Semmi más dolgom nincs. A háztartással nem foglalkozhatom, mert a hőségben még egy leejtett ceruza felemelésére sincs akaraterőm. Öltözködni nem kell, nem is lehet. Sudin pedig látva tehetetlenségemet, teljesen magához ragadta a ház vezetését. Bele kell törődnöm sorsomba. Az olvasás az egyetlen szórakozás, mely elviselhetővé teszi börtönömet. Most Katharina Mayo híres könyvét, a *Mother Indiá*-t olvasom. Nagy felzúdulást idézett elő ez a könyv Indiában. Az amerikai írónő szerint India tehetetlenségének az a végső oka, hogy az indusok gyerekházassá-

gokból születnek, gyenge szervezetűek, és testüket, agyukat elsorvasztja a korai nemi élet és a féktelen babona. Megdöbbentő módon írja le az indusok erkölcstelen életmódját, a nők elnyomatását, tudatlanságát, a férfiak kéjvágyát, önzését. Propaganda íze van a könyvnek. Meg akarja győzni a világot, hogy a hinduk nem érettek az önkormányzatra, még nagyon sokat kell tanulniuk, teljesen meg kell változniuk, ha egyenrangú népként akarnak élni a föld többi nemzetével. Az indusok ellenkönyveket írtak, azokban bemutatták Európa és Amerika erkölcstelen életét, és az északi fajok szertelen részegeskedését, a nők szabados szerelmi életét, a kapitalizmus kinövéseit. Elkeseredett vita folyt könyvekben, újságokban a hindu nép feje fölött. A sok száz millió hindu pedig minderről tudomást sem vett. Tovább élte évezredes babonáktól terhes életét, vakon hitt tovább minden hagyományban, amit őseitől örökölt. A vérében, szívében elpusztíthatatlanul élt a hagyományok tisztelete, és nem tudhatta, hogy amiben hisz és amit vakon követ, azt valahol nagyon messze, idegen fajú emberek erkölcstelenségnek és babonának tartják.

Csakravartitól, az egyik hindu tanártól megkérdeztem, mi a véleménye Mayo könyvéről?

– Szomorú, de igaz – mondta rezignáltan –, minden mondata igaz, mégsem adja a teljes igazságot. Ezek a babonák, erkölcstelenségek nem az egész Indiát jelentik. Indiában van más is, nemcsak babona és erotika. Van tiszta családi élet, magas filozófia és a falusi magányban nagyon sok meghitt nyugalom. Amerikát sem lehet a gyermekrablók és gengszterek után megítélni.

Az uram szorgalmasan tanulmányozza az angol tudós nyelvészeti könyvét a magyar–munda–maóri rokonságról. Hol annyira belemerül, hogy süketté válik a környezet számára, hol idegesen járkál fel-alá a szobában. Már nemcsak a szandált, hanem az ingét is lehúzta, meztelen felsőtesttel, akárcsak a hinduk, görnyed az íróasztal fölé. A verandán alacsony mórán ülve olvasok, másik mórán fekszik a szótár. Csak könnyű, ingszerű ruha van rajtam. Ez is melegít. Szeretném a bőrömet is levetni, olyan nagy a meleg. Nyakamat állandóan szárítgatom zsebkendővel, mert lassan

apró erekben peregnek mellemre az izzadságcseppek. Az uram kijön a verandára, hogy egy kis friss levegőt szívjon, pedig a szobában sincs melegebb, mint idekint. Ebben a hőségben is van energiája magyarázni nekem a kérdést, amit tanulmányoz:

– A munda nyelvek a Mon-khmer családhoz tartoznak. Pater Smith osztályozta őket. Ilyen nyelven beszélnek a mundák is, India őslakói. Legfejlettebb tájszólás a szantáloké.

Körülöttünk sok szantál falu van. Néhány heti ittlétünk alatt megszoktuk a szantálok durva arcvonását. Feketék, mint a négerek, úgyszólván teljesen meztelenül járnak a dzsungelben. Ezek volnának a rokonaink? Az uram nevetett:

– Az emberek mindig kitalálnak valamit, amit nagydobra ütnek, de a nyelvészet már úgyszólván teljesen egzakt tudomány, amiben mérni, számolni is lehet, nemcsak osztályozni. Ahogy először elolvastam ezt a könyvet, már láttam, hogy van benne egy alapvető tévedés, amely halomra dönti összes következtetését. Azt állítja a szerző, hogy a nyelvtudomány helytelenül osztályozta a magyar nyelvet a finn és török nyelvek közé, mert a magyar nyelv szerkezete kiválik ezekből. Hát ha ez igaz volna, akkor megdőlne egy évszázad lelkiismeretes tudományos munkája. De ezt az állítást a szerzőnek előbb be kell bizonyítania, ez pedig a részletekben sem fog sikerülni neki.

Az uram testéről csurgott az izzadság. Ha egy percnél tovább állt egy helyen, nedves lába nyoma pillanatokig sötétlett a cementen, míg el nem párolgott. Fehér bőre sárgás színben ragyogott a verítékben. A vita, amit a láthatatlan tudóssal hangosan folytatott, még fokozta belső hevét. Járkált fel-alá a verandán, és beszélt, gesztikulált, közben emelgette a vörhenyes agyagkorsót, itta a micatartalmú vizet. Abba kellett hagynom angol olvasmányomat, és hallgatnom azt a nyelvészeti előadást, amiből édeskeveset értettem. Uram lelkesedése azonban nem ismert határt.

– Most majd alaposan foglalkozom a szantál nyelvvel. Megtanulom nyelvtanát, szövegeket fogok olvasni, kijárok a szantál falvakba, megfigyelem életük minden mozzana-

tat. Előre tudom, hogy az angol tudós állítása helytelen, de ez nemcsak tudományos, hanem nemzeti ügy is, és magyar embernek, aki véletlenül most a helyszínen van, kell ezt végérvényesen eldönteni. Bizonyára Collinst is érdekelni fogja a kérdés.

Már futni akart a Tatába, Collinshoz, amikor lépéseket hallottunk a túlsó verandáról. Beugrottunk a fürdőszobába, hirtelen leöntöttük magunkat vízzel, az uram inget húzott, én könnyű pongyolát kaptam magamra. Vendégünk érkezett. Rathindranath Tagore jött rövid látogatásra. Az ő arca nem fénylett az izzadságtól, úgy látszik, az indusok pórusai nagyobbak a mienkénél, tágabb teret nyújtanak a kipárolgásra. Amikor a mi arcunk fürdik a verejtékben, ők jókedvűen élvezik a „kellemes" meleget. Ruti babu kedves mosollyal foglalt helyet, Gyula persze azonnal elmondta neki, hogy mi izgatja, és hosszasan magyarázta volna a finn–török–magyar nyelvészeti harcot, ha Ruti babu kezében levő levél nem figyelmezteti, hogy a költő fia valami igen fontos ügyben jöhetett hozzánk. A levélre néztem. Magyar bélyeget láttam rajta! Talán nekünk szól, és tévedésből került hozzá? Félbeszakítottam Gyula előadását, és a levélre tereltem a szót:

– Magyarországi levél? Ugye, nekünk szól? Rajtunk kívül senki sem levelez itt Magyarországgal.

– Nem, madame – válaszolta Ruti babu –, a levél atyámnak van címezve, s azt hiszem, magyarul van írva. Szót sem értek az egészből. Ezért hoztam, kérem, legyenek szívesek lefordítani.

Átvettem a levelet. A borítékon ez állt:

Nagyságos Rabindranath Tagore úrnak, India

Izgatottan nyitottam ki, és felolvastam tartalmát.

Imádott költőm!

A lélekvándorlás elsodort Magyarországba, de érezzük, hogy igazi énünk indiai, és az Ön oldalán akarunk üdvözülni. Tájképeket festettünk, és a vízről, a hegyről, az égről a maga képe nézett le ránk. Ki kell kerülnünk Indiába!

Ott akarunk festeni, hogy ismét egybeforrjunk elveszett énünkkel. A nagy költő meg fog érteni, és keblére fog szorítani minket. Mi is költők vagyunk:

A világűrben bolygó lelkek szálltak belénk
És azt suttogták nekem, Böske ne légy félénk.
Szabadulj meg súlyos ételektől,
Lányod üdvössége függ majd ettől.
Dobjatok le minden fölös cifraságot,
Vászoningben, mezítláb járjátok a világot.
Az indus költő ölében találtok majd békét,
Ha nem esztek főtt marhahúst és csirkét.

Jövünk, jövünk a boldogság és tisztaság honába, a csodás Indiába! Tegye lehetővé, ó költő, hogy Indiában élhessünk.

Lelki szeretettel
Sólyom-Kutasiné Fenyves Böske és leánya
Böske.

Ruti babu élvezettel hallgatta a szépen csengő magyar szavakat, átszellemült arccal figyelte a szörnyű rímeket. Az uram és én hangosan felnevettünk. A nevetéstől alig tudtuk Ruti babunak a levelet angolra fordítani. A fordítás meg sem közelítette az eredetinek badarságát. Ki ez a két magyar nő? Magyarul írnak Tagorenak Indiába, holott sejtelmük sem lehetett, hogy akad itt valaki, aki tud magyarul. Ruti babu is velünk nevetett, és azt kérdezte, kik ezek a festők? Sohasem hallottuk nevüket, de megígértük, hogy írunk haza festőtanároknak, akiktől megtudunk mindent felőlük.

A levél mindkettőnket felvidított. Annyiszor ismételgettük tartalmát, hogy estére már kívülről tudtuk. Tréfásan idéztük egymásnak egy-egy sorát. A vacsoránál mi is szerettünk volna „megszabadulni a súlyos ételektől", és lefekvéskor nevetve idéztük:

Dobjatok le minden fölös cifraságot,
Vászoningben, mezítláb járjátok a világot.

Kínos egyformaságban telnek a napok. Nem történik semmi, ami érdekelne vagy felrázna tompultságomból. A hét napjai annyira egyformák, hogy nevüket is elfelejti az ember. Csak azért számolgatja, hogy tudja, mikor jön a vasárnap. Ekkor érkezik az európai posta. Boldog nap ez a vasárnap. Korán reggel már ott vagyok a postamesternél, és szomorúan telik el az egész nap, ha vihar volt a tengeren, a hajó későn futott be a kikötőbe, és nem érkezett meg a posta. Ilyenkor a hétfő vagy néha a kedd hoz változatosságot és örömet házunkba. Az otthoni levelekből vigaszt és reményt, kis magyar illatot, csepp magyar levegőt kapok, újra lélegezni tudok egy hétig.

A hinduknak nem hoz levelet a posta. A külvilág, apróceprő változásaival, olyan az ő számukra, mint az esőcseppek a záporban. Ez az egész élet az eljövendő életek sorában csak rövid átmenet, olyan, mint kicsi csillag a végtelen égboltozaton. Minket untat a sivár bengáli síkság, ők a láthatáron túl is látnak, mert befelé néznek. Az ő számukra nincs idő, mert az életnek nincs kezdete és vége. Ami ezer év előtt volt, az ma is van, és a mában benne van az eljövendő ezer év minden fájdalma és öröme. Az átmenet, az elmúlás pillanatnyi színváltozása, tarka folt egy óriási mezőn, amit a távolból figyelemre sem méltatnak. A nap évmilliók óta egyformán süt, a csillagok éjjel évmilliók óta egyformán ragyognak. A száraz és esős évszakok évmilliók óta egyformán változnak matematikai pontossággal. Nincs megszakítás, nincs kivétel, minden egy hatalmas óramű, melynek célját, rendeltetését, idejét nem ismerhetik, és gyarló érzékeikkel csak halk ketyegését hallják. Európában forró a levegő, és hirtelen zápor hűti le. Másnap kabátot kell húznunk, hogy meg ne fázzunk. Azután megint kisüt a nap, hogy néhány óra múlva jégeső verje el minden reményünket, vágyunkat. Európában van idő, szétszaggatott, változó, szeszélyes idő, ugrándozó, meg nem állapodott, gyerekes, bolond, incselkedik velünk, és mi rabszolga módra engedelmeskedünk neki. Nem érünk rá semmire, mert folyton sietünk, rohanunk valami után, és magunk mögött felejtjük az úton saját énünket. Itt, Indiában az ember saját lelkében él, belemerül szellemének csodás alkotásaiba.

A zsúpfedeles kunyhókban az emberi elme örök problémáiról gondolkodnak. Minél kisebb keretekbe szorítják a test vágyait, annál szebben, gazdagabban bimbózik ki a szellem virága. Tagore legnagyobb költői műveit, primitív, zsúpfedeles kunyhóban írta. Spinoza padlásszobában ismerte fel az Istent. A remete az őserdőkben boldogabb, mint a palotában élő leggazdagabb nábob.

Szantiniketánban láttam először a „rózsaujjú" hajnalt felkelni ágyából. Az éj sátrának fekete függönyeit lassan tolta szét apró lábaival. Körmei derengő hideg fényt loptak a nehéz kárpitra, melyről a csillagszemek egyenként hullottak le, és lassan leomlott az ágyboltozat súlyos baldachinja is. A hajnal fehér kezével csókot intett a búcsúzó éjnek, és az, mint óriási néger rabszolga, szégyenkezve vonult vissza a tündérlány láttára. De fekete szerelmes szíve egész nap vágyódik utána, és éjszakára ismét elrabolja. Vajon a hajnalpirkadás, a rózsaujjú tündér vagy az éjszaka, az óriás néger rabszolga sejtelmesebb-e Indiában. Fehér és fekete, ítéletünknek e két értelmi pólusa között vergődik egész életünk.

Este, mikor a nap lebukik a távoli pálmafák mögött, a diákok és diáklányok sétára indulnak. Külön lépkednek a lányok, külön a fiúk. Csak nagy ritkán lehet őket egy csoportban látni. Énekelve vonulnak el házunk előtt. Bengáli népdalok szállnak a levegőben. Ezek a népdalok is szerelemről szólnak, de valami túlvilági szerelemről, ami nem a földön játszódik:

Elszállt a lelkem testemből, mint egy vándormadár. Ki tudja, hol jár, hol rakott fészket már? Árva lett a testem és üres a szívem, szüntelenül sírok, hová szállt a lelkem? Élhet-e test, ha elhagyta a lélek? Jöjj vissza lelkem, pokol nélküled az élet.

Ez a lélek nem átvitt értelemben a szerelmes ifjú vagy lány, hanem az a végtelen lélek, amely nélkül az ember olyan, mint a gép gőz vagy villamosáram nélkül. Hulla, melyből elszállt az élet. Az igazi szerelem Isten adománya, Isten céljait szolgálja: a teremtés örök folytatását.

Nem önző élvezet, hanem a lélek átplántálása testből testbe, hogy zavartalanul vándorolhasson időtlen időkig. A hindu házastársak nem szoktak csókolózni. Szégyellik a csókot. A csók a buja szerelem csábító ördöge, vad táncot jár vörös talárjában, amivel ingerli a szemet, furulyahangjával csiklandozza a fület, illatával bódítja a táguló orrlyukakat, redőivel simogatja a remegő bőrt. Ha táncában elfárad, az Isten szerelmében talál új erőt. Az anyag és a szellem úgy folyik egybe a hindu lelkében, mint ahogy az ég ráborul a láthatáron a földre.

Már néhány csillag villog a mennybolton, a zsúpfedelek fölött méltóságteljesen emelkedik a vérvörös hold. Mintha Nicolai *Windsori víg nők* nyitányának kezdő akkordjait hallanám az estéli szürkületben: a tündérek és a manók készülődnek a táncra.

A berektől nyugat felé szoktam sétálni. A diákok már visszavonultak házaikba. Messze tőlük, a sötétlő háttérben két emberi alakot látok imbolyogni. Meg-megállnak, a holdra néznek, azután szerelmesen megcsókolják egymást. Meglepetten állok meg. Hogyan? Mégis csókolódznak Indiában az emberek? Amint felém fordul a csókolódzó pár, megismerem Amiját és Haimantit. Kelet és Nyugat forrósága lobbant lángra a szantiniketáni estében. Felettük pálmafák suttogták egymásnak álmukat a közelgő nyárról, és széles levelű ágaik összesimultak. A levegő megtelt villamossággal, mintha Siva most csókolta volna meg Kálít a Kailásza hegytetőn.

A szantál falu felől dobolás hangzott. Arra vettem utamat. Annyiszor sétáltam ezen a vidéken, már minden bokrot ismerek. Teljesen besötétedett. A kézilámpával kezemben lépkedtem, csak néha kattantottam fel fényét, ha valami sötétlő folt tűnt fel a földön. Egy-egy hullott levél vagy eltévedt béka volt, amely vánszorogva keresett egy kis nedvességet a repedező rögök között. Ahogy a falu felé közeledtem, tüzek gyúltak ki a vályogviskók között. Fekete, meztelen férfiak fáklyákkal kezükben álltak fel a sálfák alatt, és dobolásra ütemes lépésekkel kört alkottak. A körbe sudár növésű lányok röppentek. Tartásuk délceg, fekete bőrük a fáklyák kísérteties fényében izzott. Fejükön

szokták hordani gyerekkoruk óta a vizeskorsókat, anélkül hogy kezükkel megtámasztanák, ettől fejlődik termetük olyan délceggé, büszkévé. Dagadó keblük buján ringott. Olyanok voltak, mint élő bronzszobrok, melyeket csak imént mosott ragyogóvá a tavaszi zápor. Kékesfekete fürtjeikbe égővörös virágot tűztek, és nevető szájukban világított foguk gyöngysora. Fehér, vörös és ébenfa színek kavarogtak a csillagok alatt. A bódító virágillatba részegítő szag vegyült. Az erjedt rizspálinka szaga összekeveredett a forró éjszakában a testek kipárolgásával.

A falu közepén a nagy kiásott medence peremén hatalmas sálfa teregeti ágait. Ebben lakozik a nagy démon, élet és halál ura, a haragos istenség, akit ki kell engesztelni, különben elküldi szomjas szolgáit, a kis ördögöket az emberek kunyhóiba, és megöleti gyerekeiket. A fáklyás férfiak és lányok a nagy szellem fája előtt álltak fel. Ünnepélyes mozdulatokkal rizspálinkát öntöttek a fa törzsére, s főtt rizst raktak alája: hadd igyék, egyék ő is. A falu népe már eleget ivott. Azt hiszem, mindnyájan részegek voltak. Csodálatos, Európában halálra rémültem, ha este tántorgó emberrel találkoztam az utcán, itt az éj sötétjében, teljesen egyedül csupa félvad részeg ember között, a félelem nyomát sem éreztem. Ezek is tántorogtak, de pajzán nevetésük nemhogy ijesztő, hanem kedvesen gyerekes volt. Velük nevettem én is. A dzsungel romlatlan gyermekei hittek a szellemekben, meg voltak győződve, hogy azok is olyan örömmel rúgnak be, mint ők.

A dobolás lassan vadabb iramot parancsolt. A lányok nagy kört alkottak, és lábukat emelgetve táncra perdültek. Egymás kezét fogva előre és hátra lépdeltek, majd elszakadt a lánc, s kezüket a föld felé lóbálták, mélyen meghajoltak, mintha fel akarnának emelni valamit. Elnyújtott hangon kiáltoztak. Ez az öröm hangja volt. Majd karjukat egymásra fektették mellük alatt, mintha gyermeket dajkálnának, és jobbra-balra ringatták karcsú csípőjüket. A fáklyás férfiak mély hangon rájuk rivalltak, mire ismét hajlott derékkal a földön keresgéltek, és kezükkel olyan mozdulatokat tettek, mintha port szedegetnének fel, és ölükbe szórnák. A táncosok köre hol kitágult, hol összeszűkült,

majd vak lábdobogással felbomlott, és minden lány külön-külön őrült sivalkodás közepette forogni kezdett. A férfiak basszusa adta a színpompás táncszimfóniában a hátteret. A nagy démont engesztelték, hogy szálljon a föld porából az asszonyok ölébe, hogy termékeny gyümölcsét ringathassák keblükön. Mámorosan, megittasulva a vágy tüzétől, boldogan táncoltak fáradhatatlanul órákon keresztül.

A Göncölszekér rúdja nagyot fordult, amikor elálmosodva hazafelé tartottam. A ritmus, a dobverés, a tánc és a rizspálinka szaga elbódított. Felejthetetlen éjszaka és felejthetetlenül szép látvány volt az ősemberek ártatlan mulatsága. Ezeket az ősembereket nem kínozza a pénzszerzés gondja, nem sarkallja gonoszságra a hiúság, nem fognak össze, hogy másokat leigázzanak. Sűrű dzsungelekben ütik fel tanyájukat, irtják a rengeteget, beültetik a földet, és kérik a fában lakozó szellemet, hogy varázsoljon beléjük szerelmet a föld rögéből. Falvaikban apró, fekete malacok futkároznak, akkorák, mint egy-egy macska. Emberi ürüléken és hulladékon táplálkoznak ezek az apró malacok, melyeknek a húsa legfőbb eledele a szantáloknak. Kígyózsírt olvasztanak ki, hogy legyen miben a ványadt malachúst kisütni. De szeretik a medencéből kihalászott csigát, kagylót is, amit rizzsel együtt pirítanak. Van tehenük is. Olyan apró jószágok ezek, mintha Liliput országában látták volna meg a napvilágot. Szelíden bőgnek, és csodálkozva néznek tőgyük felé, ha a kis szantál gyerekek a lábukba csimpaszkodva szopnak belőle: de furcsa, fekete kis borjam lett?! A világért nem rúgnának a gömbölyű puha testű apróság felé, akinek hasára gyapotszálat kötött az anyja – ez az egyetlen ruhadarab, ami testükön van. Ha ez megfeszül, látja a mama, hogy eleget evett a kicsike.

Szegénység és szabadság, szeretet és boldogság, nagy, forró boldogság árad ki a szantál faluból. Roskadozó vályogviskóiban több zavartalan öröm lakozik, mint a mi márványpalotáinkban. Irigykedve gondoltam rájuk, India őslakóira, naiv szellemhitükre, sok szép álmukra, egyszerű emberi vágyaikra, amik mind valóra válnak. Nagyon sajnáltam a gazdag, civilizált, szomjas és boldogtalan Európát.

Mikor hazaértem, Gyula még javában dolgozott. Ő is a

szantálokkal foglalkozott. Magolta a mundai nyelvtant, es rengeteg jegyzetet csinált a szantál szótárból. A telep villamosáramát már régen kikapcsolták, az íróasztalon kicsi petróleumlámpa sárga fénye világított. A lobogó fáklyák után jólesett ez a meghitt, szerény világítás a tudós szobájában. A vakítóan fehér villany durván felrázott volna abból az álomvilágból, amibe a kedves szantálok ringattak. A szobában édeskés citromszag terjengett. Gyula meztelen lábait citronellaolajjal kente be a szúnyogok ellen. Úgy illatozott, mint egy viruló citromfa. Az íróasztal alatt zöld japán füstölő kergette az éjszaka zizegő, szemtelen moszkitó hadát. Az asztalon a könyvek és jegyzetek között repdesett a sok bogár, lepke, és a falon dülledt szemű apró, barna bőrű gyíkok leselkedtek zsákmány után. Gyula lábait, karjait csapkodva olvasott, írt. Tele volt szúnyogvérrel, amit belőle szívtak ki ezek a kínzó éjjeli vendégek. De nem törődött semmivel, rendületlenül dolgozott . . .

Másnap korán ébredtünk. Már hajnalban rekkenő a hőség. Átmentünk a Tatába. Én Bogdanovnét látogattam meg, az uram Collinsszal akart nyelvészeti kérdésekről tárgyalni. Az egész Tata már talpon van. Bogdanov nevetve meséli, milyen korán kelők a hinduk. Ha őt hajnali hat órakor ágyban találják, aggódva kérdik, nem beteg-e? Trapp szobájából egyhangú magolás hallatszik: asvina, asvina, arpajati, arpajati, vikala, guarava. Majd rövid szünet után újból: asvina, arpajati.

– Hallja, kolléga úr – figyelmezteti Bogdanov az uramat –, Trapp szanszkritül tanul. Illetve nem tanul, hanem magol. Addig ismétli gépiesen a szavakat, amíg azok akarva nem akarva meg nem ragadnak agyában. A tehetséget szorgalommal helyettesíti. „Genie ist konzentrierter Fleiss", ez a németek jelmondata. Addig koncentrálja szorgalmát, amíg zseni nem lesz belőle.

– Igen – vágott szavába a felesége –, de mire ő zseni lesz, mi megőrülünk, mert kora hajnaltól ebédig és délutántól estig kattogtatja a szanszkrit szavakat, hangosan, mindig ugyanazokat, hogy már Kumár, a ház kutyája is vonít fájdalmában. Nem elég, hogy a rigók ugratnak gúnyos fütytyükkel egész nap: do you feel it? do you feel it? Még

Trapp is izgat ebben a pokolban az ő malomkerék zakatolású magolásával!

Collins rövid pipával szájában motyogott valamit a német diák védelmére. A nyelvtudomány nem művészet, ami vértezetten ugrik ki Zeus fejéből, azt alaposan tanulni kell. Ő is sokat tanult fiatal kora óta. Ma is tanul. Ha mindennap nem foglalkoznék minden nyelvvel, lassan elfelejtené őket. Reggel egy óra hosszat véda-szanszkritot olvas, azután egy óráig a dravida nyelvekkel bíbelődik, utána kis üdülésül a klasszikus nyelveket is meg kell tanulnia, a hindit, a pandzsábit, szanszkritot veszi elő. Ha ezt megunja, a tamil szövegekben talál élvezetet. Olyan szép nyelv a tamil, hogy Petrarca is megirigyelhetné. De a telugut és a kanári nyelvet sem hanyagolhatja el. Hogyan hasonlítaná össze az emberi értelem sok-sok kifejezési módját, ha nem ismerné ezeknek a nyelveknek a tájszólásait, amelyekből újabb nyelvek fejlődtek. Ezért a prakrit nyelveket is meg kellett tanulnia, az urdut, a gudzserátit, a mahrattit. Milyen izgatóak az északi és keleti nyelvek, a tibeti és a kínai, vagy nincs-e titkos érintkezés a semita és az árja nyelvek között? Hiszen valószínű, hogy az urali és árja nyelvek közt ősi kapcsolat áll fenn. No meg a Mon-khmer nyelvek és az afrikaiak! Ezek a mundari nyelvek a kolari csoporttal vethetők-e össze, vagy pedig az „austriacus" keleti csoporthoz tartoznak? A nap huszonnégy órája bizony csak egy röpke perc ahhoz a sok nyelvhez, amit Collins agyának rekeszeibe halmozott fel. Ilyen tudóssal való beszélgetés mennyei élvezet lehetett az uramnak. Behúzódtak Collins pókhálós szobájába, és ott teakfából készült, kinyúló karú, alacsony fotelben végigheveredve vitatkoztak. A nyelvek, mint szárnyra kelt madarak röpködtek körülöttük, csattogásuk ki-kihallatszott hozzánk a verandára.

– Szegény Collins – mondta Bogdanovné – most boldog, hogy nyelvészetről vitatkozhat. Nagyon elhagyatottnak érzi magát a hinduk között. Kár érte. Csupa lelkesedés és tudásszomj ez az ember. Ezért is vonult vissza erre a csendes helyre.

– Azt hiszem – jegyezte meg –, Collinst életében valami

nagy csalódás érhette, talán azért menekül az emberek elől.

– Azt mondják, nős ember. Madrasban az egyetem díszének tartották, ünnepelték nagy tudásáért. Azután jöhetett életében a tragédia. Szerelmi csalódás vagy lelki megrázkódtatás. Inni kezdett. Nem tartotta meg előadásait, pedig azokra messziről sereglettek a diákok. Néha napokra eltűnt, és kocsmákban, éjjeli lebujokban találtak rá holtrészegen.

– Alig hihető mindez – mondtam részvéttel –, el sem tudom képzelni erről a csendes, céltudatos emberről, hogy ennyire elveszítse önuralmát.

– Nem tudunk róla semmi bizonyosat – folytatta az orosz asszony –, a hindu tanárok elejtett szavaiból tudom mindazt, amit mondtam. De a tanárok nagyon tartózkodóak. Különben is rosszallják az ivást, és az angolokat lenézik részegeskedésükért. Ugyanakkor félnek is tőlük, és nem mernek róluk rosszat mondani. Ki tudja, milyen lelki összeomlás mehetett végbe szegény Collinsban, hogy így él itt remete módjára?

A szomszéd szobában Trapp ernyedetlen magolása hangosabbá vált. Talán haragudott magára, hogy a szanszkrit szókkal való viaskodásában még mindig alul maradt: vikala, gaurava, gaurava, vikala, gaurava, asvina, asvina . . .

Kitört belőlem a sóhaj: szomorú hely ez a béke hajléka!

– Maguknak jó – próbált vigasztalni az orosz asszony –, maguk csak három évre jöttek ki, visszamehetnek hazájukba. De mi lesz velünk? Nekünk nincs hazánk. Milyen boldog volt az életünk a kábuli, azután a teheráni követségen! Ott született kisfiunk, akit szintén diplomáciai pályára akartunk nevelni. Jött a forradalom, minden összeomlott. Visszamentünk Szentpétervárra, onnan is menekülnünk kellett. Mindent eladtunk, házunkat, berendezésünket. A forradalmárok egy éjjel megtámadták vidéki rokonainkat, akiknél ideiglenesen meghúzódtunk. Alig tudtuk a csupasz életünket megmenteni. Fiunkat kiszöktettük Párizsba, ott nevelték jóakaratú barátok. Mi visszamentünk Kábulba, Afganisztánba, ahol uram egy ideig tanárkodott. Kábul rettenetes sivár hely, sziklabörtönbe zárt város, ahol gyűlölik

az európait, a keresztényt, az oroszt. Nem akartunk végleg ott letelepedni. A vad afgánok tekintetét sem bírtam. Vágyódtunk békés, csendes hajlék után, ahol kipihenhetjük magunkat, új erőre kapunk, új életet kezdünk. Így jöttünk Szantiniketánba. Azt reméltük, itt talán megtaláljuk azt a lelki megnyugvást, amire vágyunk.

Többször keresztet vetett, az ég felé emelte szemét. Szeretettel simogattam meg finom kis kezét. Éreztem, hogy mennyivel szerencsésebbek vagyunk nala, szégyelltem, hogy panaszaimmal felzaklattam a szívét.

– Itt sem akarunk meghalni – folytatta szomorú hangon –, a bálványimádók között lelkünk sohasem fog nyugalmat találni, hiszen itt még pópa sincs, aki eltemetne bennünket. Kereszténynek pokol ez az istentelen, babonás ország. Oroszországban szeretnék meghalni . . .

Másra akartam terelni a beszélgetést. Kapóra jött, hogy a verandáról láttam, amint Benoit lépdel óvatosan, mezítláb az úton, nehogy fehér talpát sértsék a kavicsok. Figyelmeztettem rá Bogdanovnét. A kezével legyintett.

– Ez is elveszett ember. Meghasonlott önmagával és nemzetével. Csak a hinduk között érzi jól magát. Rólunk tudni sem akar. Talán szégyelli magát, vagy minket szégyell. Egészen megbolondult. Megtanult bengálul, bengál lányt akar feleségül venni. De melyik tisztes bengál lány megy fehér emberhez feleségül? Hiszen akkor elveszti kasztját, kiközösítik a családból, a fehérek sem veszik be maguk közé. És milyen gyereke lesz? Félvér! Szerencsétlenebb a páriánál, aki India szülötte, de az apja és anyja hitehagyásának kettős átkát fogja vérében hordozni haláláig.

Barátnőmre, Haimantira gondoltam. Milyen szerelmes vággyal ragaszkodik urához, hogy felolvad rajongásában. Bizonyára egyetlen álma, hogy gyermeke legyen tőle, aki mindkettőjük testét-lelkét egyesíti magában.

– Haimanti különös asszony – mondja Bogdanovné. – Amija babu nem kívánja, hogy felesége hinduvá váljék. Szegény Amija, ő bizonyára Európát szereti Haimanti fehér bőrében, kék szemében. A világon mindent megtenne érte, még szüleit is elhagyná, pedig Indiában egyetlen igaz érzés van, a szülői és a gyermeki szeretet. Haimanti nem érti meg

az urát. Bengálul tanul, naphosszat együtt ül a bengáli asszonyokkal, a csarpán, részt vesz a gyerekes fecsegésükben, úgy látszik, egészen hinduvá akar válni. Hallom, most hindu zenét tanul a lányoktól. Nézni is rossz, hogyan hízeleg a hindu asszonyoknak!

– Ez csaknem természetes – feleltem –, a szerelmes asszony feláldoz mindent az uráért, hazáját, hitét, meggyőződését. Egészen az övé, a vallásáé, nemzetéé, fajáé akar lenni. Boldog lehet Amija, hogy ilyen lelkes, rajongó feleséget kapott.

Bogdanovné a fejét rázta:

– De túlzásba viszi. Ez nem lehet az ura akarata. Meglátja, nem lesz jó vége. Amija ki fog ábrándulni belőle, Haimanti pedig ki fog ábrándulni Indiából.

Az uram lelkesen szaladt ki a szobából, és húzta maga után a tartózkodó, ellenkező Collins professzort.

– Képzeld csak, Collins tud magyarul! – kiáltotta. – Ahogy csűrtük, csavartuk a munda-maori nyelvi kérdést, és folyton idéztem török és magyar szavakat, akaratlanul elárulta, hogy valaha magyarul is tanult. Még most is jól emlékszik mindenre.

Collins zavartan mosolygott, igyekezett elhárítani magáról a dicséretet.

– Szó sincs róla – motyogta -, valami keveset tudtam, de a tárgyas és tárgyatlan ragozásba mindig belesültem. Sohasem hallottam még magyar beszédet, magyar hangokat, mielőtt önök idejöttek.

Magyarul tört ki belőlem az öröm. Ez a remete, a tudománynak ez a vértanúja itt, a bengáli síkságon magyarul tud.

– Ne oly gyorsan, Memszáb – kérte szelíden –, a gyors beszédet nem értem, csak olvasni tudok, azt is nehezen, de ha szótagolva beszélget velem, nagyon hálás leszek.

Óvatosan illesztette össze a magyar szavakat, a nyelvtan szabályai szerint. Alig értettem, olyan idegenül ejtett ki minden szót, de magyarul dadogott, akadozva, kijavítgatva önmagát, ha eltévesztett valamit. Hibás volt, amit mondott, de mégis magyarul beszélt; angol szájból, Bengálban hallottam az anyanyelvemet! Gyula lelkesen felkiáltott:

– Ez a nyelvészeti módszer diadala! Könyvből, tanító nélkül, ezer mérföldnyi távolságból, megtanulni egy nyelvet! Én is így tanultam törökül, perzsául, tatárul, arabul.

– Nagy öröm, ha évek múlva az ember végre olyannal beszélhet, akinek anyanyelve a nekem nagy fáradsággal megtanult idegen nyelv – toldotta meg Collins, nála szokatlan közvetlenséggel. Arcát elöntötte az érdeklődés izgalma, és hálásan köszönte, hogy lassan, szótagolva beszélek vele. Tüstént megállapította, hogy a kiejtésem sokkal tisztább, érthetőbb az uraméná. Sok verset tanult könyv nélkül, hogy könnyebben emlékezetébe vésse a szavakat. Kérésemre, unszolásomra egyet el is szavalt. Kerékbe törte a szavakat, és a verslábakat skandálva léptette egymás után. Homloka gyöngyözött az erőlködéstől:

Szülőföldem szép határa
Meglátlak-e valahára.

Szemem megtelt könnyel. Összeszorult a szívem, nehezen tudtam visszafojtani a zokogást. Szerettem volna ezt az öreg tudós remetét összecsókolni.

A jelenetnek több tanúja akadt. Bogdanov letette a perzsa könyvet, feltolta pápaszemét homlokára, úgy jött ki a verandára. Trapp is otthagyta a magolást, kíváncsian szaladt ki hozzánk.

– Történt valami? – kérdezte naiv ábrázattal.

– Igen – felelte az uram –, valami történt. Egy vers rímeinek csengésében Magyarország jött el Bengálba, elhozta a gyöngyvirág illatát, a havasok szellőjét, a rónák ringó búzatábláit.

Trapp nem értette meg, tétován nézett rám. Azt hitte, megtréfáljuk, csúfot űzünk belőle, és sietve visszafordult.

– Még nem végeztem el a napi penzumomat – mondta –, megyek tanulni – és már duruzsolta a szobában a szanszkrit szavakat. Bogdanov gőgös fölénnyel nézett utána, és csak ennyit mondott:

– Egy szanszkritológus, Fachgelehrte!

Boldogan mentünk haza. Uram az egész úton a munda nyelvtannal traktált. Már teljesen tisztában van a kérdés-

sel. Mindent megtárgyalt Collinsszal. Az az angol tudós, aki rokonságot állapított meg a magyar és a munda nyelvek között, alaposan tévedett. Még ma este hosszú levélben megírja ezt gróf Teleki Pálnak.

Szívemben csengtek a rímek, ahogy Collins szavalta: *Szülőföldem szép határa, meglátlak-e valahára* ... – és szegény Bogdanovékra, az árva oroszokra gondoltam, akik talán sohasem fogják meglátni szülőföldjük szép határát, pedig szüntelenül arról álmodnak.

Váratlanul záporeső hullott le Szantiniketánra. Ritka dolog ez Bengálban, a száraz időszakban. Végtelenül megörültünk az esőnek, ami két-három fokkal lehűtötte a levegőt, s kis üdeséget varázsolt a tikkadt földre. Mindössze fél óráig tartott. A száraz talaj szomjasan itta fel minden cseppjét. Sétálni mentünk. Végre tele tüdővel szívhattuk a levegőt, amit a virágok bódító illata édesített meg. Bámulatos, az ember mennyire rabja a testének. A hinduk azt vallják, hogy a test a lélek börtöne, porkolábja, kegyetlen zsarnoka, ezért akar a lélek kiszabadulni belőle.

Alighogy hűvösebb lett kissé a levegő, szinte megszerettük Szantiniketánt. Most mindent sokkal szebbnek láttunk. Bejártuk újra a vendégház körülötti berket, a tulajdonképpeni asramot, ahol a költő apja meditált. Felmentünk a vendégház teraszára, megtekintettük a szobákat. A vendégház szomszédságában tágas üvegcsarnok áll. Ablakain színes üveg. Ezt a költő apja, a Maharsi, a „nagy bölcs" – ahogy bengálul nevezték – istentisztelet céljára emeltette. Itt szoktak a Brahmá-szamádzs hívei összejönni, hogy imádják az oszthatatlan egy Istent. Nemcsak segélyért fohászkodnak hozzá, nem vigaszért kapaszkodnak beléje, hanem lelki szükségletük, hogy beillesszék magukat egy olyan világba, amelyben erkölcsi törvény uralkodik. Ez az erkölcsi törvény: Isten és ennek a törvénynek a felismerése emelte fel az embert állati szintjéről. Egy maganyos bengáli bánatos dallamokat énekelve ült az üvegcsarnok padozatán. Olyan volt, mint egy madár az üvegkalitkában. Énekelt, mert a művészet megindítja a szívet, hevesebb lüktetésbe hozza az észt, és közelebb viszi véges eszközeivel az embert a végtelenhez.

Túl az asramon hosszú, alacsony, földszintes ház húzódott. Udvarán a földön kínaiak guggoltak, benn feleségeik és a lányok főztek valami jó szagú kínai eledelt. Kínai diákok voltak, Singapurból és Kínából jöttek ide családostól tanulni. Hindu bölcselettel töltötték meg copfos fejüket, hogy aztán hazatérve honfitársaikat vezessék új úton a felszabadulás felé. Barátságosan üdvözöltek bennünket, és meginvitáltak, kóstoljuk meg az ételüket.

Ebben a házban született egy kis kínai baba, olyan volt, mintha porcelánból öntötték volna. Kunak nevezték, ami kínaiul gyümölcsöt jelent. A barátságos kicsi jószág felém nyújtotta apró kis kacsóit, az ölembe kéredzkedett. Nem félt tőlem, mint első ízben a szantáli pufók csemeték. Mandulavágású szeme sarkából huncutul rám kacsintott. Lába olyan apró, mint anyjáé, akinek lába fejét gyerekkorában még kicsire torzították babonás szülei. Ez a kis „Gyümölcs" már szabadon fog nőni, büszkén fog járni, bátran fog mindenki szemébe nézni. Ő a jövő, az új Kína.

Elbúcsúztunk a kínaiaktól, mentünk tovább. Túl a pálmaligeten futnak a vasút vágányai. Mély völgyszakadékba építették a töltést, a vonat úgy bújik beléje, mint üregébe a kígyó. Kedvenc sétahelyem lett ez a vasúti töltés. Éjjel, amikor álmatlanul hánykolódtam a szúnyogháló alatt, hallottam, ahogy süvítve robog a vonat a távolban. Mozdonya, vaskerekei, zakatolása Európa lihegő, nyugtalan, száguldó gépi életére emlékeztetett. A vágány mellett, a tovarobogó vonat után apró vízcseppek gyöngyöztek a töltés kövein. A gőzgép könnyei voltak, amiket elhullajtott. De sokszor volt az egyetlen vigaszom ennek a vonatnak a dübörgése. Ha hallottam, arra gondoltam, van innen út visszafelé!

Az egyetemen a diákok készültek a vizsgákra. A sálfák alatt, a szabadban sétálva tanultak. A vizsga nem fontos mozzanata életüknek. Épp ebben különbözik Tagore egyeteme a többi főiskolától. A tanár és diák a tudomány szeretetén át baráttá válik, nem egymással szemben álló ellenféllé. Sőt, egymás kezét fogják, hogy együtt ismerjék fel a lét nagy titkait, és együtt gyönyörködjenek az élet szépsé-

geiben. A szantiniketáni egyetem egy nagy, tudós család, melyben a tanárok a szülők gondosságával nevelik szellemi gyermekeiket.

*

Az élet csendes folyását váratlan esemény zavarta meg. Kellemetlen hír érkezett a költőről, Rabindranath Tagoreról. Amikor Kanadából át akart menni az Egyesült Államokba, a határon amerikai hivatalnokok udvariatlanul bántak vele. Megvárakták, színes bevándorlóknak feltett szokásos kérdésekkel zaklatták. Egyik határrendőr ívet tett eléje, amit ki kellett töltenie, s ennek az ívnek rovatait sértőnek találta a Nobel-díjas költő, akit több amerikai egyetem hívott meg előadására. Azt kérdezték tőle többek közt: tud-e írni, olvasni? Tagore önérzetét mélyen sértette mindez, és lemondta előadásait. Nem ment Amerikába.

Sasztri Mohasai fatalpainak kopogását már messziről hallottuk. Görcsösen szorította nagyujjával a pici cöveket, nehogy sietségében elveszítse a szandálját.

– Nagygyűlést tart az egyetem – újságolta izgatottan –, hogy Szantiniketán tiltakozzék a költőt ért sérelem ellen. Kérem, jöjjenek el önök is a gyűlésre. Legyen ott minden fehér tanár, hogy megmutassuk a világnak, mennyire egybeforrtak itt a nemzetek, fajok, vallások a béke hajlékában, s milyen együttesen szállunk síkra az emberi méltóságért, a kultúra szabadságáért.

A gyűlést a könyvtár teraszán tartották meg. Az indus diákok némán, lehorgasztott fővel ültek a földön, a lányok is bánatosan néztek maguk elé. Az európai tanárok idegesen járkáltak, méltatlankodva beszélték el egymásnak a történteket. Hangulatuk nagyon harcias volt. Guadagni heves olasz vérmérsékletével már-már hadat akart üzenni a barbár Újvilágnak, ahol gombkirályok és kalapcsászárok uralkodnak, és nem becsülik a kultúrát. Ez a harcias hangulat lázba hozta a hindu tanárokat is. Nepál babu, a történelem tanára, izgalomtól remegő hangon adta elő az eseményeket, ijesztő példákat sorolt fel az amerikai nép történelméből, hogyan hurcolták el Afrikából a négereket, hogyan becstelenítették meg a néger nőket az ültetvényesek,

s ha gyerekük született, hogyan cserélték ki azokat a szomszéd ültetvényes gyerekeivel, nehogy saját vérük gyümölcsét kelljen halálra korbácsolni. Ghos, a néprajz professzora, a materializmus, a haszonelvűség kalmárjainak bélyegezte az amerikaiakat, akik az embereket a test, a vér, a bőr színe után ítélik meg, és osztályozzák, holott ami az emberben isteni, az nem az anyag durva külső megjelenése, hanem a szellem, a lélek. Guadagni és férjem lelkesen tapsoltak a szónoknak. Ők ketten voltak a legvérmesebbek, és magukkal ragadták a többi európait is. Még az öreg Collins is összecsapta tenyerét, és helyeslőleg bólintott.

Ksiti Mohun Sen röviden beszélt:

– Az elnyomott népeknek egyetlen fegyvere az erkölcs és a tűrés. A mártíromság váltja meg a világot a szenvedéstől. Nekünk, indusoknak, nemcsak tűrnünk kell a szenvedést, de hinnünk is kell benne. Mint ahogy Krisztus kínszenvedése üdvözülés az embereknek, úgy Mahatma Gandhi passzív ellenállása a mi megváltásunk.

Ahogy a diákok Gandhi nevét hallották, még mélyebbre horgasztották fejüket, a lányok még mélyebb alázattal hajlottak meg. A szent ügyért, népük elismeréséért szívesen áldozták volna fel életüket valamennyien. Néhány percnyi áhítatos csend következett. Csak az apró bogarak zümmögését lehetett hallani. Azután fájdalmas énekhang tört fel a magasba. Bande Mátaram „India anyánk" himnuszát kezdték énekelni. Halkan, csendesen szállt a himnusz, inkább sírás volt ez, mint dal. Mintha a katakombákból szűrődött volna ki az ének, fájdalmasan, meggyőzően és diadalmasan. Megértettem ebből a himnuszból India igazi nagyságát.

*

Néhány nap múlva megbeszéltük Amija babuval, hogy elmenekülünk az itteni hőség elől, felmegyünk a Himálaja hegyeibe, Dardzsilingbe nyaralni. Bogdanovék is csatlakoznak hozzánk. Ruti babu kedvesen felajánlotta, hogy töltsünk néhány napot Kalkuttában, Tagore palotájában. Csomagoltunk, és már másnap vonatra szálltunk.

Most, mikor újból Kalkuttába értünk, már nem voltunk

egészen idegenek ebben a nagy keleti zűrzavarban. Mintha már kissé akklimatizálódtunk volna. A Howrah-hídon mégis elbámultunk. A szantiniketáni csend után fülsiketítő volt itt a zsivaj, a sok ember tolongása, a fehér ernyős indus rendőr és a lenyűgöző áruforgalom. Micsoda vagyon hömpölyög le a Hugli folyón a tenger és Anglia felé!

Alighogy régi lakosztályunkban, a boldogtalan emlékű fürdőkádban felfrissültünk, behajtottunk a Csauringhi útra, Firpo vendéglőjébe. Tagore szakácsának főztjére nem voltunk kíváncsiak. Maga a szakács is pesszimisztikus filozófus ábrázatával azt ajánlotta, hogy kóstoljuk meg másnak a konyháját. Amija babu és Haimanti velünk tartottak.

Firpo olasz ember, ő küldi nekünk naponta Szantiniketánba a kitűnő ízű kenyeret. Tágas, európai étteremben ültünk asztalhoz. Az asztalon ízlésesen megterítve, a bennszülött pincérek fehér köpenyben, fejükön tiszta turbánnal sürögnek a vendégek körül. Felemelő látvány! Ez az India, amit az európaiak a filmekről és regényekből ismernek. Könyvekben, filmeken szó sincs soha a Sudin-féle konyhákról. Elcsodálkoztam az étlapon. Harminckét fogást tüntetett fel, és a menü ára mindössze öt pengő. Aki végig tudta enni valamennyi fogást, az egy fillért sem fizet. De ilyen ember állítólag még nem akadt. A vajat kis tányéron, jég fölött szervírozták, az italok hidegek, a hal, a pástétom, a beefsteak, a befőtt, a tészták Budapestet varázsolták elénk. Hát ilyesmit is látni Indiában?

A dús ebéd után nagyot aludtunk a Tagore-palotában. Persze Európáról álmodtunk. És hogy álmunk valószínűvé váljék, délután Amija babu azzal lepett meg, hogy meghívott bennünket a moziba, az új Greta Garbo-filmhez. A mozit villanyárammal hűtötték, még úgy is elég nagy hőség volt a teremben. A vásznon lejátszódó szerelmes jelenetek hangulata átterjedt a sötét nézőtérre. Amija babu és Haimanti egymás kezét simogatva nézték Greta Garbót.

Másnap este indultunk Sziliguriba vonaton. Hatan foglaltunk el egy fülkét. Amija magával hozta egyik szolgáját. Miután megvetette ágyainkat és eligazította az ágyakat elválasztó függönyöket, a szolgafülkében helyezkedett el. Bogdanovné a maguk rekeszében felakasztott néhány

szentképet. A ventillátorok pokoli zaja versenyzett a vonat zakatolásával, s a két zaj kiegyenlítő zúgásában aludtunk el. Mire felébredtünk, már pirkadt a hajnal. Épp a Gangesz hídján robogott át a vonat.

– Ez a világ leghosszabb hídja – magyarázta Amija babu. – India alkirálya, Hardinge építtette, őróla nevezték el. Hárommillió fontba került. A hídépítés csodája!

Haimanti nem a hidat nézte, hanem a Gangeszt.

– A szent folyó, a hinduk szent folyója – sóhajtotta –, boldog vagyok, hogy végre láthatom. Alig várom, hogy hullámaiban megfürödjem.

Elnézően mosolyogtam rajongásán. A Gangesz sárgáspiszkos hullámai nem nagyon csábítottak a fürdésre. De Haimanti nem is tisztasági fürdőre gondolt, hanem lelkéből akarta kiáztatni az utolsó porszemet és olajcseppet, amit az európai gépi civilizáció ültetett belé. A hinduk szerint a szent Gangesz megtisztít a bűntől. Vize olyan friss, hogy mikrobák sem élnek benne. Az Istenség forrásából ered a magas Himálaja hegyében.

Amija babu szeretettel simogatta meg feleségc szőke haját. Bogdanov viszont felhúzta szemöldökét, és oroszul mondott valamit feleségének, mire az kérdő pillantást vetett a szentképekre.

A vonat őserdőkön futott keresztül.

– Ezek az őserdők tele vannak orrszarvúval, elefánttal, tigrissel – mesélte Amija –, vadászok paradicsoma. Különösen sok benne az elefánt.

Sziliguriban kiszálltunk a nagy vonatból, megpihentünk kicsit. Innen liliputi vonat vezet fel a Himálajába. Nyomtávolsága mindössze hatvanhat centiméter, olyan, mint valami játékszer. Szélesebb vágányt nem lehet építeni, mert a kanyargó völgyoldalakon gyakran megcsúszik a föld, és kiszalad a sínek alól. A nyitott kocsiban az utasoknak szemvédő üveget kell viselni a korom és a szikrak ellen, fejüket kendőkkel kell leborítani, ezért nem élvezhetik a páratlan kilátást. Amijáékkal elhatároztuk, hogy autót bérelünk, azzal folytatjuk utunkat. Bogdanovék vasúton utaztak tovább.

Eleinte lassan emelkedett a kitűnő autóút, aztán éreztük

a levegő gyors lehűlését. Már tekintélyes magasságba jutottunk. Bizony fel kellett vennünk a felöltőnket, a Himálaja távolból látszó gerincéről havas szellő fújdogált. Megrendítően szép látvány a Himalája gerince. Örök hóval, jéggel borított hegylánc: az istenek csarnoka. Oda szállnak le az égből az istenek, hogy közelebbről nézzék az emberek életét. Oda száll fel az emberek imádsága, és onnan zúdul le az eső, a monszun áldása. A síkságból olyan hirtelen emelkedik ki, mint hatalmas fal, gőgösen zárja el az utat észak felé. Egész India csodálattal, imádattal, hálával borul térdre lábai előtt. India minden áldását, gazdagságát, a létét ennek az isteni trónteremnek köszönheti. Pillérei kilencezer méter magasságba nyúlnak fel, szűz koronáját ember lába még nem szennyezte be. Az istenek testőrei, hegyóriások védik a feljárást, és jéggörgeteget zúdítanak a vakmerő szentségtörőkre, akik a szentély rejtelmeibe akarnának behatolni. De a dölyfös hegyóriás nemcsak haragos villámokat szór az emberekre, hanem kenyeret, illatos rizst, buja legelőket ad azoknak, akik tisztelettel néznek fel rá. Ha a levegő az indiai síkságon kibírhatatlanul felmelegszik, a déli tengerek felől a hűvösebb légáramlat súlyos felhőtömegeket hajt észak felé. Ezek átsuhannak India fölött, és magukba szívnak minden vízcseppet, amit a nap tüze elpárologtatott. A Himálaja falánál megakadnak, gomolyognak, sűrűsödnek, és július első napjaiban már nem bírják tovább a villamos feszültséget, kitör belőlük a monszun, ami méltóságteljesen húzódik le dél felé, és elárasztja az anyaföldet aranyesővel. Ez az eső a Himálaja istenének ajándéka. Ha fukarkodik vele, szárazság repeszti meg a földet, éhínség pusztítja el az emberek millióit.

Kacskaringósan fordul az út jobbra-balra. Mély, tátongó szakadékok peremén hajt a szikh sofőr. Ha lenézek, eláll a szívverésem. A szikh nem ijedős. Igazít egyet terebélyes turbánján, nyugodtan megsimogatja fekete, bozontos szakállát, áttételt vált, és tovább berreg a motor a szakadék peremén. A gépnek sincs lelke, az sem fél, talán fájdalmat sem érez, nem is él, mert sohasem lázad. Szolgailag engedelmeskedik a szikh sofőrnek, aki pedig külsejében és bensejében egyáltalán nem gépies. Hosszú hajában fésűt hord,

csuklóján kis ezüst karperec, zsebében apró kés: mindez szektájának jelvénye, és világért el nem hagyná ezeket. Így írták elő neki a szikh mesterek, a tíz Guru a Grant törvénykönyvben. Marcona az ábrázata, nem szeretnék vele szűk utcában találkozni. Most az életemet bízom rá. A Grant törvénykönyvben nincs szó autóról, gépről, s ez a szikh és a többi szikh tökéletesen megtanult vezetni, vakmerőbbek, mint az európai sofőrök. Mi nagy nehezen értjük meg lelkivilágukat, vallásukat, hitük titkait, ők a mi gépeinken játszva uralkodnak. Egyszerűbb az európai civilizáció a keleti bölcsességnél?

Átláthatatlan rengetegbe érünk. Ez a Terai dzsungel. Nehéz, párás levegő nehezedik mellünkre. Mintha a mély csendben csak a kocsi berregése hallatszana. Százados fák, deodárok, „isteni" fenyők nyúlnak az égbe. Törzsüket teljesen beborítják zöld folyondárok. Indák hálózata kúszik végig a sűrűben, felkapaszkodik a terebélyes ágakra, és lengő függönyökkel zárja el az utat. A földön buja, mérgeszöld páfrányok terjeszkednek, és isznak a poshadó tócsákból. Bozontos koronájú cserjék, mint alacsony függőágyak ringanak, és néhány vörös és kék harangvirág pihen rajtuk. Félelmetes ez a vad, járhatatlan erdő. A bokrok alatt kígyók tanyáznak, leopárdok és tigrisek várják az éjszakát, amikor puha talpukon az indák, folyondárok szövevénye alatt préda után indulnak. A halál és az élet egymásból táplálkozik. Olyan ijesztő a gondolat, hogy érzékeink beletompulnak. A dzsungel nem néma, csak fülünk kábult el. Madarak ezrei ugrálnak a lombok között, csattognak, rikoltoznak, fütyülnek, búgnak, trilláznak, túlharsogják az autó zakatolását. A fákról majmok vigyorognak ránk, és versenyt futnak velünk, mint légtornászok vetik át magukat fejünk fölött ágról ágra. Diókat dobálnak utánunk. Hang, szín, illat, erő, félelem és öröm a dzsungel!

Felértünk Ghumba. Kétezerötszáz méter magasan vagyunk a tenger színe felett. A buddhista sárga lámák kolostora rejtőzik itt a fák között. Az erdőben, a világtól elvonulva és elfordulva, pergetik imájuk és életük kerekét. A kolostor cifra, színes faragott kapuja előtt hosszú köntösbe bújtatott láma fölényesen néz ránk, ahogy szágul-

dunk célunk felé: ostoba fehérek, akik csak azért rohannak, hogy új célt találjanak, aztán újból áhítsanak újabb célokat a vágy végtelen tengerén hányattatva, mint aki sós vízzel akarja szomjúságát oltani. A lámák az ima végtelen kerekén forognak, látszólag egy helyben állnak, és mégis mindig haladnak fölfelé: a megtisztulásba.

Dardzsiling, május eleje

Ragyogó időben futunk le a hegyoldalra. Kies domb oldalán elénk tűnik Dardzsiling. Ide lódította a haragos Siva villámát, és a föld fájdalmas sebében megdagadt, felpúposodott. Fájdalmából hortenziák virágoskertje szökkent életre, és rózsák, tulipánok nefelejcsek, árvácskák erdeje borítja a seb nyomát. De illata nincs itt a virágnak. Ez talán Siva büntetése.

Az autó nem mehet fel a szűk úton a dombtetőre, a helyi közlekedést a nepáli riksakulik bonyolítják le a „Mount Everest"-szállodába. Vastag téli ruhába burkolt, süvegezett fejű, piszkos alakok a tibeti és nepáli kulik, csak a friss hegyi levegő ellensúlyozza kellemetlen szagukat. A Mount Everest-szálloda teljesen európai stílusban épült. Nem veszik körül zárt tornácok, oszlopokra támaszkodó verandák, itt nem kell félni a napsugár tüzétől és a monszun vízáradatától. A szobák berendezése is teljesen európai. Az ágyakon nincs szúnyogháló. Az ebéd alatt nem is zavartak a legyek százai, egyetlen bogár sem zümmögött fülünkbe. Angol ételeket szolgálnak fel. Nem versenyezhet a konyha Firpo gazdagon változatos főzési tudományával, de a szantiniketáni egyhangú ételek után minden fogás külön öröm. Férjemnek mégsem ízlik az ebéd.

– Az angolok sok mindenhez értenek – sóhajtotta –, de muzsikálni és főzni nem tudnak. Ó, a magyar konyha! Muzsikaszó ízbe öntve. Ezt az ízbe öntött muzsikaszót három évig nélkülöznünk kell, de otthon annál jobban becsüljük majd a pörköltet, rostélyost, a rántásos főzelékeket.

– Hagyd abba – szóltam rá –, ne légy olyan prózai.

Nézd inkább a kilátást, ami az ablakon át, mint egy megrendezett panoráma terül el előttünk.

Gyönyörű sarokszobában lakunk. A szobának mindkét oldalán nyitott erkély. Közvetlen alattunk Dardzsiling falucska, szemben hosszú, mély szakadék, és a másik domb tetején fehér felhőgomolyagok hevernek lomhán hemperegve a sziklákon. Felettünk ragyog a nap. Dardzsiling alatt felhők serege gyülekezik a közelgő monszun nagy csatájára. Olyan magasan lakunk, hogy egész India mélyen alattunk fekszik. Ha az indusok Bengálban az égre néznek, és imákat rebegnek a magasba, azok felénk szállnak ... Mélyen alattunk zivatar tombol, majd vad szél süvít, ebben a fellegvárban mosolyog a napsugár. És fölöttünk elérhetetlen magasságban tornyosul a Kancsing-csonga jég- és sziklatömege. Alázattal hajoltunk meg az Istenek trónusa előtt. Tiszta időben erkélyünkről végigtekinthetjük az egész hegygerincet, csak a nagy fejedelmet, a hegyek császárát, a Mount Everestet nem látni innen. A Tigris-dombról mutatkozik emberi szemnek nagy ritkán, ha a nap szikrát hány hókoronáján, és a szelek szétnyitják a felhők függönyeit.

A szállodában gondtalan, víg élet folyik. Az estebédhez átöltöznek a vendégek. Amiját ismét szmokingban látom. A hegyi levegő, az angol menü visszavarázsolta európaivá. Aminthogy mi is megváltoztunk. Arcunk visszanyerte régi színét, lelkünk felfrissült. A bengáli síkon a hinduk az élet mulandóságát hirdetik, itt angol levegő terjeng, itt örülnek a rövid életnek és minden drága percét ólomlábakhoz kötözik, hiszen úgyis túl gyorsan elszáll.

A sok estélyi ruhás és szmokingos vendég között Haimanti feltűnést keltett. Ragyogó szépségét még feltűnőbbé tette az aranyszállal átszőtt borvörös szári. Ékszerei csillogtak a villanyfényben. Az angolok suttogva találgatták, ki lehet? Amija babu büszke volt rá, hogy felesége a legszebb a jelenlevő hölgyek közt, de bántotta az asszony indus ruhája.

Kérte Haimantit, hogy Dardzsilingben ne öltözzék Bengál divatja szerint, itt a klíma, az emberek, az ételek, az élet európai, ne akarjon kiválni ebből az egyöntetű színpompából.

– Hindu nő lettem – tiltakozott Haimanti –, hindu férj felesége vagyok. Dardzsiling is India, az európai ruha az idegen itten, nem az én szárim.

– Igen, igen – hebegte Amija –, de te vagy az egyetlen a szállodában, aki indus ruhát hord. Ezzel feltűnést keltesz. Megszólnak érte, vagy különcnek tartanak.

– Te tudod legjobban, hogy nem különcködésből teszem, hanem, mert szeretlek. Téged, a családodat, mely befogadott, egész Indiát, az új hazámat. Mióta megismertelek, elszakadtam Európától, India szelleme meghozta nekem azt a megnyugvást, amit Európa megtagadott tőlem. Nem feltűnésvágyból viselem a szárit, hanem azért, mert ezzel is közelebb akarok jutni hozzád.

Mélyen meghatott ez a nyílt szerelmi vallomás, melyet cseppet sem restellt Haimanti előttünk. Amija bocsánatot kért feleségétől, de hiába: az itteni angol környezet Oxfordot juttatta eszébe, a cricketpályát, a szabadságot, a táncot, londoni nők önfeledt kacaját – s most egy száriba öltözött hindu nő ül mellette, aki alázattal néz fel rá. Egyenrangú, önérzetes, európai feleségről álmodott, aki él-hal uráért, de szabad, nem rabszolgája a hagyományoknak, és csak addig szeret, amíg őt is szeretik. Félt, hogy a szári Haimantin is olyan nőt takar, aki isteni rendeltetésnek veszi a hitves egyoldalú imádatát urával szemben. Amija harcolni akart szerelméért mindennap újra és újra, meg akarta hódítani a boldogságot, nem adóképpen, dölyfösen csak elfogadni. A szmoking európait, a szári hindut formál viselőjéből . . .

Vacsora után a társaság átvonult a táncterembe. A dzsessz buja tangókat és izzó foxokat játszott. A rövid szoknyás angol dámák ráborultak táncosaik vállára, hozzájuk simultak, csaknem odatapadtak a férfihez, s a tangó ütemére vonaglottak körül a parketten. Milyen régen láttam európai táncot! A Szantiniketánban eltöltött hónap tíz évet jelentett életemben. Elfelejtettem, hogy így is lehet táncolni. Milyen szemérmesen hullámoztak a bengáli diáklányok karjai, amikor a lótuszvirág regéjét táncolták, milyen ősi, romlatlan báj ömlött végig a meztelen szantáli lányok testén, amikor fáklyák fénye mellett a teremtés táncát

öntötték formába. Szégyelltem magam kissé az európaiak tánca miatt.

– Maga nem táncol? – fordult hozzám Haimanti.

– Nem. Fiatal lánykoromban táncoltam, de amióta férjhez mentem, nem érzek kedvet hozzá. Ezeket a modern táncokat nem is szeretem. Az uram sem táncol. Inkább a sportot kedveli.

Haimanti kedvesen mosolygott:

– Nekem sosem tetszett az európai tánc. Idegen férfi karjában forgolódni, érezni leheletét, a teste melegét, nem, nem, ezt a táncot férjem elleni árulásnak tartanám. Képtelen lennék így táncolni.

Gyula osztotta Haimanti véleményét:

– Európai civilizációnk kinövése a tánc. A középkorban az egyház az ördöggel fúvatta a zenét a táncospárok talpa alá. Tánc közben romlanak el az emberek.

– Kolléga úr nem táncos – szólt közbe Amija –, azért ítéli el a táncot. A puritánok mindig nagyon sötéten látók. Pedig ártatlan mulatság egy fordulóra felkérni az ismerős hölgyet. Nem beszélve arról, hogy tánchoz nem is kell idegen nő, táncolhat az ember a saját feleségével.

Gyulát bosszantotta Amija megjegyzése.

– Nézze, hogyan isszák a hölgyek egyik whiskyt a másik után! – jegyezte meg Gyula. – Az ivás is erény?

– Nem vagyok olyan szigorú, mint ön – felelte Amija –, Angliában a nedves téli időben igenis szükséges az alkohol. Indiában a száraz időszakban a jegelt ital áldás, hiszen kolléga úr is panaszkodott a szantiniketáni rossz víz miatt.

Gyula nem hagyta magát:

– Az más! Hideg italon nem értek ötvenfokos tömény alkoholt, amiben a szódavíz ugyan hideg, a whisky viszont csupa tűz. A síkságon az angolok napnyugtakor elkezdenek inni, és estére már úgy be vannak állítva, hogy nyakuk vöröslik, mint a főtt rák, az orruk kéklik, mint a hegyi patak, s szemgolyójuk úszik a mámortól. Csodálom, hogy meg nem üti őket a guta.

Amija felnevetett:

– A whisky csodaszer. Télen fűt, nyáron hűt.

– Kismértékben talán igen. De ha a vizespohár mellé előbb a gyufaskatulyát lapjára fektetik, és annak magasságáig töltik a pohárba a whiskyt, azután hosszú élére állítva folytatják ezt a mércét, végül pedig a gyufaskatulya teljes magasságáig öntik a whiskyt, az már részegeskedés – dohogott Gyula.

Mialatt a whiskyn vitatkoztak, én a társaságot néztem. Volt itt angol katonatiszt, persze civilben, hivatalnok, kereskedő, ültetvényes, csupa gazdag ember. A nők többnyire férjes asszonyok. Kevés a lány. Ruházatukból a korukat nem lehetett megállapítani. Egyformán rövid, nagyon rövid szoknyát hordtak, és egyformán olyan jókedvben tobzódtak, hogy bátran lehetett volna valamennyi éretlen bakfis. Két és félezer méter magasan India fölött járta itt a tánc, az ital és a flört.

Amija egészen megváltozott. Előredőlve, tágra nyílt szemmel nézte a táncolókat. Néha-néha lopva egy pillantást vetett feleségére, akin látszott, hogy szerette volna elcsalogatni ebből az italgőzös, ördögien rövid szoknyás forgatagból az urát. De erről szó sem lehetett. Amija már oxfordi jókedvű diákéveit emlegette. Haimanti megkínzottan hunyta le szemét. Pillái alatt a koppenhágai szálloda táncterme, bárja tűnt fel, a mohó férfiak, a ledér asszonyok, az európai szabadság minden gátlásnélküliségével. Az elől menekült. Megborzadt a dzsessz hangjától, a tánc bujaságától. Féltette az urát, féltette fiatal boldogságát. Európa üres, pénzsóvár, élveteg szeme nézett rá az itteni forgatagból.

Késő éjjel volt, amikor ágyba kerültem. Nagyon sok benyomás nyűgözött le, alig tudtam elaludni . . . Másnapra gazdag programunk volt. Még nem ismertük Dardzsilinget, be akartuk járni. Haimantival megbeszéltük, hogy felkeressük Bogdanovékat, és velük együtt indulunk sétára. Bogdanovék nem laktak velünk a szállóban. Közel hozzánk egy olcsó penzióban béreltek szállást. Szép villában találtuk meg őket, az Elgin-roadon. Éppen reggeliztek, amikor betoppantunk hozzájuk. Turbános nepáli szolgák szervírozták a kitűnő dardzsilingi teát. A penzió vendégei között egyetlen indus volt, egy katonaorvos. A penzió legtöbb

vendége félvér. Nem tudtam először, hová tegyem ezeket a sötétbarna bőrű, európai ruhába bújtatott embereket. Arcvonásuk az európainak és az indusnak a keveréke. Kitűnően beszélnek angolul, kiejtésükben nyoma sincs a bengáliak éneklő hangsúlyának. Együtt ültek a vendégek az ebédlőben. Későn keltek, és akkor reggeliztek, amikor mi Szantiniketánban már az ebédre szoktunk gondolni. Persze, itt a magasban nem kell félni a szantiniketáni hőségtől, nem kell korán kelni, hogy az aránylag hűvös hajnali órákat kihasználja az ember. Leültünk az asztalhoz. Bogdanovék már mindenkit ismertek, minket is bemutattak a társaságnak. A bengáli katonaorvos magyarázta el nekem a félvérek szomorú sorsát:

– Ezek a szerencsétlenek az angol Tommyk, az angol bakák és a legalacsonyabb indiai kasztbeli lányok ivadékai. Nevelésük angol, bőrük indus. A hinduk kiközösítik a félvért, mert nem tartoznak kaszthoz, az angolok lenézik őket. Pedig tulajdonképpen ők voltak az igazi angloindiánok, az angol–indiai testi és lelki egybeforrásnak földi képviselői. Hiába, amíg faji és nemzeti gőg van a világon, akár hindu, akár angol legyen az, nem lehet minden ember boldog. Az euráziaiak, így nevezik a félvéreket, egyformán jól beszélik az angol és az indiai nyelveket. Nagyon hasznavehető emberek. Kitűnő hivatalnokok. Állami hivatalt nem viselnek, de mint levelezők, ügynökök, irodai alkalmazottak nélkülözhetetlenek. A vasúttársaságnál százezer félvér teljesít szolgálatot.

Ahogy szóba elegyedtem új ismerőseimmel, titokban figyeltem alakjukat, arcukat. Bizony nem szerencsés keverék ez! Felsőtestük törékeny, mint a bengáliaké, altestük, különösen csípőjük, combjuk túlságosan megvastagodott. Tele vannak szegények gátlással. Európaiak akarnak lenni, angol nevük van, és mégsem azok. A hinduizmust csak látásból ismerik. Annak magas bölcsészetétől olyan távol állnak, mint az Indiában élő fehér emberek. Irtóznak az indiai babonától. A férfiak hangosan hirdetik, hogy britek, az asszonyok barna bőrüket erősen rizsporozzák, arcuk a fehér púdertól lila színűvé válik. A fehér nő olajjal keni a testét, órákon át sütteti magát a nappal, hogy minél bar-

nább legyen, az indiai fél- és negyedvérűek agyonpúderezik barna arcukat, hogy minél világosabbak legyenek. A színek is harcolnak egymással, akárcsak az eszmék.

A bengáli orvos nagyon szívélyes ember. Jól ismeri az itt nyaraló Sir Dzsagadis Bose-t, a híres hindu botanikust, aki felfedezte a növények lélegzésének és szívverésének titkát. Kalkuttai intézetében olyan műszereket szerelt fel, amelyek bemutatják, mint szívja táplálékát a növény, szívveréshez hasonló lüktetéssel a földből. A növény is érez, van szíve, szenvedni és örülni tud, ha nem is kering vér sejtjeiben. Talán félni is tud, talán éppen úgy gyűlöl és szeret, mint az ember. Némelyik ragadozó csellel csábítja éhes szájába a gyanútlan bogarat. A liliom és tulipán reggel kinyitja kelyhét, és a harmat úgy csillog benne, mint álmából ébredt lány szemében az ott felejtett könnycsepp. A mimóza szemérmes, érintésre megriad, magába roskad. Talán a virágok is álmodnak, és amikor a nap felé fordítják szirmaikat, Istenhez imádkoznak.

Dr. Dutt – így hívták a bengáli orvost – megígérte, hogy összehoz minket Sir Dzsagadis Bose-zal.

Haimantit mindjárt megszerették a penzió lakoi. Csodálták szép fehér bőrét. Dr. Duttnak tetszett indus ruhája, és amikor megtudta, hogy mennyire rajong Indiáért, felajánlotta, hogy elviszi egyszer egy Dardzsiling közelében élő szent risihez. Haimanti örömmel vette az ígéretet. Szantiniketánban, a Brahmá-szamádzs felvilágosult légkörében, száműzve vannak a kasztok, a bálványok, a tanárok sem nyilatkoznak szívesen a hinduizmus misztériumairól. Dr. Dutt kijelentette, hogy ő mint orvos, aki Edinburghben szerezte oklevelét, nem hisz abban, amit a risi tanít, sokat babonának tart, de Haimantit, az európai nőt nem felti attól, hogy vakon fogja követni a hindu bölcs minden szavát. Bogdanovné lebeszélte, hogy ne is álljon szóba vele. Ostobaságnak nevezte az egész hindu tudományt. Dr. Dutt a fejét csóválta. Haimanti pedig, aki annyit olvasott Indiáról, már vitába mert szállni orosz barátnőnkkel, de ebben megakadályozta férjének megérkezése. Amija babu barátságosan köszöntötte a bengáli katonaorvost. Kiderült, hogy gyerekkorukban ismerték egymást. Évek óta nem találkoztak,

s dr. Dutt jóleső meglepetéssel vette tudomásul, hogy régi barátja Haimanti férje.

– Tudja, ki van itt Dardzsilingben? – kérdezte Amiját.
– Clifford Merson, a kitűnő teniszező, régi angol barátunk.

Amija nagyon megörült a hírnek:

– Hol lakik?

– A Mount Everest-szállóban.

– Mi is ott szálltunk meg, csodálom, hogy nem találkoztunk.

– Clifford szórakozni jött Dardzsilingbe, szép asszonyoknak udvarolni. Azt hiszem, ő a legjobb táncos a hegyen. A környéken van teaültetvénye, ott nagy mulatságokat szokott rendezni.

Szerettem volna egy ilyen teaültetvényt látni, Haimantit azonban nem érdekelte a jó táncos ültetvényes.

– Dr. Dutt ismer egy hindu tudóst – fordult urához –, nagyon szeretnék vele találkozni. Vidusekar Csakravartinak hívják. Keressük fel.

Bogdanovné szavába vágott:

– Hagyja azt a hindu bölcset. Mind kuruzsló, népbolondító.

Bogdanov felesége segítségére sietett.

– Ha olyan bölcsek lennének, és ha földön túli erővel rendelkeznének, nem lenne Indiában annyi lepra, pestis, malária, nem lenne az átlagos életkor harminchárom év. Azelőtt én is hittem a csodákban, teozófus voltam, de szomorúan kiábrándultam belőlük.

– Igaza van Bogdanovnénak – mondta Amija –, az indiai filozófiát tőlem is megtanulhatod, nincs szükséged csodatevő szentekre.

– Te nem vagy vallásos – erősködött az asszony –, te már annyira európai lettél, hogy nem hiszel csodákban. Pedig az élet a csodák sorozata. Ugye, dr. Dutt, maga nekem ad igazat. India az egyetlen ország a világon, ahol még csodák vannak, mert hisznek bennük az emberek.

Bogdanov legyintett a kezével, gúnyosan mosolygott. Felesége lopva kiosont a teremből, a szentképeihez menekült.

– Édesem – mondta Amija –, pihenni jöttünk ide, nem tanulni. És félek, hogy ezek a bölcsek elcsavarják a fejedet.

– Én meg attól félek, hogy az angol nők és az angol könnyelmű élet a te fejedet csavarják el.

Kedvesen, csaknem fölényesen mondta ezt, de én megéreztem, hogy szavai mögött aggodalom reszket. Haimanti komolyan féltette Amiját, az itteni táncos, dzsesszes, whiskys légkörtől. Úgy látszik, a többiek is érezték, hogy valami feszültség támadt férj és feleség között. Pillanatnyi kínos csend után dr. Dutt azt indítványozta, telefonon idehívja Cliffordot, döntse ő el, kinek van igaza, Bogdanovéknak-e, Amijának vagy Haimantinak?

– Köszönöm, nem olyan sietős a probléma megoldása – válaszolt neki Haimanti –, lesz még időnk megismerni a maguk híres táncos barátját. Inkább – fordult felém – menjünk sétálni.

Gyulára néztem.

– Menjetek csak – mondta férjem –, én megvárom Cliffordot, megbeszélem vele, mikor látogathatjuk meg a teaültetvényét.

Amija bosszúsan meredt maga elé. Most először láttam haragosnak. Barna bőre mintha sápadt lenne.

Dr. Dutt már jött is vissza a telefontól:

– Clifford egy perc múlva itt lesz, éppen ki akart lovagolni. Nagyon boldog, hogy annyi év után viszontláthatja önt, Amija babu. Elárultam neki, hogy megnősült. Fehér asszony a felesége. Úgy felvillanyozta a hír, hogy megígérte, galoppban jön. – Haimanti galoppban akart távozni. Indiai ruhájához nem illő gyors mozdulattal és európai határozottsággal kelt fel az asztaltól, megfogta a kezemet, és indulni készült. E pillanatban egyáltalán nem volt alázatos hindu asszony. Észak virága akaratát akarta érvényesíteni. Hál' Istennek, még messze volt a hinduizmus alázatától, amely megköveteli, hogy az asszony mindenben engedelmeskedjék ura akaratának.

Clifford csakugyan galoppban érkezett. A villa ablakából láttuk: elegáns fiatalember. Fürgén ugrott le lováról, és sietett be a kerti kapun. Haimanti vonszolt magával kifelé. A kertben találkoztunk. Clifford Merson pillanatra megállt, meglepetve nézett ránk. Határozottan csinos, rokonszenves

fiatalember. Elsiettünk mellette. Amikor benyitott a villa ajtaján, megfordult, utánunk nézett.

Kinn voltunk az úton. Haimanti hosszú léptekkel sietett előre, alig tudtam követni. Az utca tele volt járókelőkkel. Furcsa ez a dardzsilingi utca. A boltok kicsinyben olyanok, mint a kalkuttaiak. Európai portálék, európai kirakatok, ruhakereskedők, sportcikkek, keleti szőnyegek, csecsebecsék, tibeti Buddha-szobrok, füstölők, ékszerek, élelmiszerüzletek dúsan megrakva konzervekkel, hártyába préselt angol sonkával, szalonnával, piramisba épített boros- és whiskyspalackokkal. Előkelően öltözött európaiak mellett dhutiba burkolt hinduk lépkedtek. Nagyon fáztak idefenn a felhők birodalmában a hinduk, nehéz kendőket csavartak magukra. Némelyik művészies redőkbe tudta összehúzni kasmírsálját, mások európai plédet akasztottak vállukra. Lábukra cipőt kellett húzniok, mert hideg volt a föld. A cipő alatt rövid harisnyát hordtak, meztelen lábikrájukon gumi harisnyakötő díszelgett. Groteszk látványt nyújtottak.

Az idősebb európai hölgyek tibeti nagy kerekű riksákon húzatták magukat. Hátradőlve ültek, fennen hordva orrukat, részint gőgből, részben, hogy ne érezzék a piszkos tibetiek, nepáliak kellemetlen izzadságszagát. Azt hallottam, hogy a tibetiek India legpiszkosabb emberei. Arcukat a férfiak és nők disznó vérével festik, hogy még pirosabb legyen. A férfiak hatalmas görbe kést hordanak övükben. Ezzel mennek tigrisvadászatra, ezzel hasogatnak fát, ezzel esznek és ezzel tisztítják fogukat, körmüket. A csatában ezzel nyisszantják le az ellenség fejét. Univerzális műszer.

Az út lassan lejt szerpentineken a völgy felé. Mindenütt pompás villák és hatalmas klubépületek. A villák kertjében kövér nepáli dajkák, aranyozott gömbökkel nyakukban, vigyáznak a rózsás arcú angol gyerekekre. Nepáli lányok harisnyát kötögetve lődörögnek az úton, és olcsó cigarettát szívnak. Elég tarka a közönség. A völgyekben, széles téren van a piac. Mindenféle európai és indiai zöldség kapható a bódékban. Dardzsiling szűk völgyeiben megterem a mi mérsékelt égövünk minden növénye, amellett a bengáli síkságról felhozzák az indusok kedvenc főzelékeit is: a bamiát, a potolt, a dhalt. A hús- és zöldségesbódék között

tatárok, buddhista lámák őgyelegnek. Kis csoport ijesztő arcú, kikent láma, sötétvörös köntösben hangosan dobol, és ördögi szenvedéllyel dalol. Sámánok voltak. Pénzért kiűzik a szegény megszállt emberből az ördögöt.

Egyik sarokban faszén-parázs fölé hajolva, majdnem teljesen meztelen fakír, szent szöveget mormol. Haja a hamutól és olajtól vastag kucsmává ragadt össze. A fakír a szanszkrit szöveget néha egy perzsa szóval szakította meg. Ez a perzsa szó kelet mennyországának és minden földi kapunak a kulcsa; Törökországtól Kínáig a sok száz nyelven beszélő embereket ez az egy perzsa szó elkíséri születésüktől a halálukig. Nem lehet elfelejteni. Útlevél, vízum, amulett, varázslat ez a szó: baksis.

A sok szanszkrit szó között, azokkal összekeveredve maga is szentté vált. Talán nagyobb bűvereje van, mint a szent mantráknak.

A fakír ég felé emelte szemét, és felém nyújtotta tenyerét:

– Holy man (szent ember) – mondta tört angolsággal. Mosolyogtam. A szent embereket Európában másképp képzeltem. Nem szentség a piszok és a babona, amiért baksist kér. Haimanti megállt előtte. Érdekelte a fakír. Ez ösztönszerűleg észrevette érdeklődését, és gyorsan elkezdte kavarni a hamut, a parazsat és homokot. Valami illatos füvet dobott a tűzbe, amitől az magas lángra lobbant. A sárgás láng visszatükröződött Haimanti szemében.

– Gyerünk tovább – unszoltam –, nagyon bódító ez a füst. És tele lesz a ruhánk hamuval.

A szent ember érezte, hogy nem tartozom hívei közé, ezért előbb engem igyekezett megfogni. Kikotort egy dió nagyságú parazsat a kis máglyából, csupasz tenyerébe tette, majd hirtelen mozdulattal szájába dobta. A parázs sisteregve elaludt. Nevetve nyitotta ki öblös száját, és sötétvörös nyelvével elém köpte a kialudt faszén-darabkát. Tűzevő volt. Ki tudja, milyen mesterkedéssel kérgesítette el szájüregét.

– Nem tűznyelő, szerencseolvasó vagyok – súgta felénk vigyorogva, éneklő indiai angolsággal –, megmondom a

memszáb múltját és jövendőjét. Nem sokba kerül. Kis baksis. Szent ember nem szereti a pénzt. Sok jót mond.

Hamanti egy rupiát dobott eléje. A fakír vigyorogva kapott a pénz után, szempillantás alatt eltüntette. Meztelen testén csak egy keskeny lágyékkendő fehérlett, oda nem rejthette.

– Vegye csak le a kalapját, memszáb – szólt hozzám. Haboztam. Elképzelhetetlennek tartottam, hogy odacsempészte volna a pénzt. Haimanti unszolására levetettem kalapomat. És bizony arról kiesett a rupia. A pénzt most bedobta a parázsba, kékeszöld füstcsíkok kígyóztak ki belőle. Haimantit valósággal elbűvölte a fakír. Felszólította: jósoljon neki. A fakír kérésére odanyújtotta neki a karját. A sötét bőrű, hamutól kéklő indus megszorította Haimanti fehér csuklóját. Nagy embercsoport állt hátunk mögött. Restelltem ezt a feltűnést, de már én is kíváncsi voltam. A fakír bal kezével szorongatta Haimanti csuklóját, jobbjával titokzatos jeleket rajzolt a homokba. Egy négyszöget és kört írt, annak egyes pontjaira apró kupolákat rajzolt, a kupolákat egyenes és zegzugos vonalakkal kapcsolta össze. Az így keletkezett kis mintákba hamut szórt, és kavicsokkal rögzítette meg a sarkokat. Közben varázsszavakat mormogott. Haimanti arca eltorzult. Mintha fájt volna neki a fakír kezének szorítása. Percekig tartott ez a hókuszpókusz. Végre a fakír lassan, szótagolva, különös éneklő hangon megszólalt.

– Minden szava hazugság lesz! – kiáltott egy idősebb angol úr a hátunk mögött.

– Ne gondolja – válaszolt rá mellette álló barátja, aki figyelmesen nézte az előttünk lejátszódó jelenetet –, én már több ízben jósoltattam magamnak, és csodálatosan bevált minden, amit mondott.

– Ugyan, képzelődés mindez – erősítgette az idősebb úr –, autoszuggesztió az egész. Közhelyeket fog mondani, és a lady a végén mindent elhisz. Aszerint fog élni, hogy a jóslat valóra váljék.

A fakír hangosan kezdett beszélni. Tekintetét nem emelte fel a hamuról, szaggatott hangon jött ki szájából a szó:

– Sötét felhőket látok múltjában, memszáb. Ezek a sötét felhők szenvedéseket jelentenek. Férfiak gonoszak vol-

tak memszábhoz, sokat bántották ... Siva barna embert küldött önhöz. Barna ember elhozta önnek a boldogságot. Siva parancsára szolgája Nandi, aki őrködik a szerelmesek boldogsága fölött, az ön szolgálatába szegődött. Nagy öröm vár önre, gyermeket szül a barna férfinak ... De újra sötét felhőket látok. Szenvedést, bajt hoznak. Memszábot szereti Siva, de a barna ember a fehér isteneket szereti. Ezek a fehér istenek fehér nők képében megkörnyékezik a barna férfit. Őrizkedjék tőlük, őrizze tőlük a férjét ... Imádkozzék Sivához, áldozzon neki virágot, pénzt, ékszert, s akkor a hindu Isten megöli a fehér nőket, és Nandi újra őrt áll az ön boldogságának küszöbén.

– Szemtelen szédelgés – kiáltotta az idős angol úr –, a fehér hölgy indus ruhát hord, azért beszél ez a csirkefogó barna férfiról. Ne higgyen neki. Csak féltékennyé akarja tenni.

A fakír összeráncolta homlokát, haragosan nézett az angolra. Jobb kezével jeleket rajzolt a levegőbe, mintha Indra isten nyilát küldte volna a kételkedő európaira. A közönség során moraj futott végig. Sokan nevettek, mások imákat kezdtek mormolni. Az öregúr valami nagy gorombaságot mondott angolul, belekarolt barátjába, és továbbment.

Haimanti melle zihált az izgalomtól. Néhány rupiát dobott a fakírnak, és sietve, szinte futólépésben igyekeztünk ki a bazárból, fel a dombtetőre, az európai, tiszta és barátságos légkörbe, ahol angol üzletek vannak, ahol nem babonáz meg minket bűverő, és nem rémítenek fakírok. Szótlanul mentünk a kanyargós úton. Haimantit teljesen feldúlta a fakír.

– Igazat beszélt – dadogta még mindig reszketve a félelemtől –, minden szava igaz. Honnan tudhatta az egész múltamat? – Biztosan az is igaz, amit a jövőmről mondott. Félnem kell a fehér istenek bosszújától! El akarják rabolni tőlem Amiját!

– Csak nem hisz ennek a fakírnak? – csitítottam. – A cigányasszonyok is így jósolnak. Jót is, rosszat is. Egy része beválik a jóslatnak, a többi nem, de az ember mindig csak arra hivatkozik, ami véletlenül bevált.

Felértünk a főútra, a Mallre. Az idő délfelé közeledett,

a sétány nyüzsgött a nyaralóktól. Divatos ruhákban pompáztak az angol nők, gyönyörű szárikban lépkedtek lassú méltósággal a hindu asszonyok, lányok. Mind vidám, boldog, gondtalan. Kirándulásokat, teniszjátszmát, golfot, kártyapartikat beszélnek meg délutánra. A parkok és ligetek fái alatt néma flörtök szövődtek. Csak egyetlen megrettent asszony volt a Mall utcáin: Haimanti. Ijedten nézett a kacéran öltözött angol kisasszonyokra. Mintha arcukat fürkészve keresné, melyiket küldték á bosszúálló istenek, hogy feldúlja az ő boldogságát. Haimantin fogott a varázs. Elhitte a fakír minden szavát. Belesápadt a félelembe, az ijedtségbe, rettegésbe. Hiába próbáltam, nem tudtam megnyugtatni szegényt.

Férjeink már türelmetlenül vártak ránk. Azzal fogadtak, hogy Clifford Merson és dr. Dutt is velünk ebédelnek. Merson típusa az egészséges, józan gondolkodású, víg kedélyű angol fiatalembernek. Alig ismertük negyedóra óta, már keresztnevén szólítottuk. Szolgálatkész volt, mint egy középkori lovag.

Haimanti elmesélte kalandunkat a fakírral. Clifford szívből nevetett rajta. Dr. Dutt kétkedően rázta a fejét:

– Sok ügyes szélhámos van közöttük – mondotta –, és az európaiak elhiszik, hogy ezek képviselik India bölcsességét. Pedig csak közönséges bűvészek, gondolatolvasók és hipnotizőrök.

– Láttam olyan fakírt is – nevetett Clifford –, aki azzal akarta tekintélyét növelni, hogy angol nyelvű reklámcédulákat osztogatott, amelyeken emberfeletti ügyességét hirdette, amit állítólag a londoni bűvésziskolában sajátított el.

Amija babut nyugtalanította feleségének hiszékenysége. Örült, hogy Clifford kifigurázta a fakírokat. Históriákat meséltetett vele a fakírokról, bűvészekről. Haimanti ebéd alatt nem vette le szemét Amijáról. Oda se hallgatott Cliffordra, csak dr. Duttal foglalkozott. Arra kérte, hozza össze a hindu bölccsel. Férje ismételten ellenezte a kérést. A házaspár fölött most először vonult el a „sötét felhő". Nem értettem, miért ellenzi Amija Haimanti kívánságát? Magam is szerettem volna látni s hallani tanult hindu aszkétát, jógit, risit, aki nemcsak száraz könyvekből meríti tu-

dását, hanem meditálás által isteni inspiráció részesévé vált.

Clifford kedves mosollyal fordult Haimantihoz:

– Madame, sokkal érdekesebb dolgokat fog majd látni az ültetvényemen, mint amilyent a fakírtól látott. Megmutatom a lovaimat, van annyi eszük, mint a hindu bölcseknek.

– Köszönöm a meghívást – vonakodott Haimanti, s az ura felé fordulva folytatta: – Nagyon kifárasztott a séta, jobban szeretnék ma korán hazamenni és lefeküdni.

Igyekeztem rábeszélni Haimantit, hogy tartson velünk.

– Jöjjön, legalább elfelejti azt a sok badarságot, amit a fakír mondott.

– Nem, azt nem lehet elfelejteni – suttogta. Reszketni kezdett egész testében, alig tudtam lecsillapítani.

Amija babu is látta, mennyire felzaklatta Haimantit a fakír jóslata. Megsimogatta felesége kezét, s nagyon finoman, rábeszélően kérlelte:

– Igaza van a barátnődnek, neked most társaság kell, a zene majd megnyugtatja idegeidet.

– Kitűnő rádióm van – büszkélkedett Clifford –, a londoni Claridge zenekarának muzsikájára fogunk táncolni.

– Hat órára önnél leszünk – mondta határozottan Amija.

Mi, férjemmel, elköszöntünk a társaságtól, siettünk a temetőbe – Kőrösi Csoma Sándor sírjához. A dardzsilingi temetőben pihen a sok szenvedésen, tragikus nélkülözésen átment hős magyar tudós. A főúton mentünk észak felé. Az utcák, most ebéd után kihaltak. Az üzletek is pihenőt tartanak. Mindenki délutáni álmát alussza. A zenetéren a riksák árnyékában lapulnak a lepcsa kulik, és kockajátékkal szórakoznak. Hangosan rázzák a rézpohárban a kockákat. Nagy játékosok ezek, egész keresetüket, örökségüket, asszonyaikat is eljátsszák. Jókedvű népség, akkor sem verekszenek össze, ha túl sokat ittak. Hagyományuk szerint a vízözönből egy emberpár menekült meg a magas hegyekben; ettől a szerencsés emberpártól származtatják magukat. Arcuk mongoloid, és a tibetiektől csak alacsony termetük különbözteti meg őket. A férfiak copfba fonják hajukat,

akárcsak a tibetiek. Sokáig Tibet uralma alatt álltak, elsajátították a tibetiek szokásait. A lepcsák gentlemannek tartják magukat a bhutiákhoz képest. Ez egy másik himalájai fajta, ők a nyaralók lovászai. Lovaik sörényét kifésülik, a saját hajukat soha. Hosszú, bő ujjú kabátot hordanak, amelyen életük egész története meg van örökítve, foltokban, pecsétekben, mázatokban. Vándor, zabolátlan népség, ha összevesznek a kockajátékon, vadul egymásra törnek. Most is láttuk, hogy rugdossák egymás hasát, ha nem védené őket zsírfoltos, ragacsos, bőrrel bélelt ruhájuk, egymás belét szakítanák ki. Mindez a nepáli rendőr szeme láttára történik. A nepáli a Himalája legjózanabb népe. Szorgalmas szántóvető, ács, asztalos, kovács, szabó. Amelyik nem tanult ipart, beáll angol rendőrnek, katonának. Szolgálati évei után hazamegy Nepálba, és megtakarított zsoldján kis birtokot vásárol.

Az út a kormányzósági palota előtt vezet el. Bengál kormányzójának nyári rezidenciája Dardzsiling. Baloldalt, lejjebb az országút fehérlik. A hegyoldalakon véges-végig hortenziák virítanak. Európai ember el se tud képzelni ennyi ezer és ezer hortenziabokrot egy csomóban. Nagy fejű kék, lila, rózsaszín, vörös és sárga virágok integetnek felénk. Jobbról egy kiugró kúpon ősrégi buddhista szentély áll. A fák eltakarják a szent póznákat, amelyekre a hivők imalapokat akasztanak, a „szél lovasait", hogy az estéli szellő vigye fel magával az emberek könyörgését az Egek Urához.

Alig fél óráig sétáltunk a csendes délutáni magányban, amikor a domboldalon zöld kerítéshez értünk. Ez volt az európai temető. Régi sírkövek között kóborolunk. Megmegállunk, kibetűzzük a fakult, elmosódott feliratokat. Kereskedő, katona, ültetvényes, hivatalnok, néhány asszony és gyerek alussza itt álmát messzi szülőhazájától. Mind angol név. Az egész temető tiszta és rendezett. Még halálukban is úri módon rendezkednek be az angolok. Keresgélünk a sírok között. Egy élőlényt sem látunk, akitől kérdezősködhetnénk. Ösztönünkre bízzuk magunkat, mind lejjebb és lejjebb szállunk a domboldalon. Már egészen közel jutunk a vakító fehér országúthoz, amikor a kerítés tövében

megpillantjuk a képekről jól ismert nyolcszögletes oszlopot. Meghatottan állunk meg. Itt fekszik Kőrösi Csoma Sándor. Sírját zöld rács választja el az országúttól. Jókai, a nagy mesemondó *Eppur si muove* című műve elevenedik fel előttünk. A debreceni kollégiumban a diákok titkos összejöveteleket tartanak, ahol tudományos vitákat folytatnak. A tanári kar leleplezi az összejövetelt, szigorú vizsgalatot rendel el. Egyik diák a vizsgálaton feltett kérdésekre hol franciául, hol angolul, hol törökül, héberül, tatárul válaszol a tanári testületnek, amely együttesen sem tud annyi nyelvet, mint a tudós diák, akiben Jókai Kőrösi Csoma Sándor alakját rajzolta.

Mi lett az egykori – igazában nagyenyedi – diákból? Mint remete élt buddhista kolostorokban, és álmodott ősei óhazájáról. Álomvilágban vándorolt tudománytól tudományig, s mikor már-már elérte célját, összeomlott minden munkája. Be kellett látnia, hogy tévedett. De tévedése is gazdag gyümölcsöt termett: megalkotta az első tibeti szótárt, amely ma is vezérfonala a tibeti nyelvi kutatásoknak. Az ő sírja az egyetlen idegen sír ebben az angol temetőben, és az egyetlen, ahová minden művelt ember elzarándokol. A domboldalról marokszám szedtem a hortenziát, és teljesen beborítottam virággal a sírt. Sokáig álltunk a sírnál, megfogadtuk, gyakran ellátogatunk ide. S valóban, ha gyötört a honvágy, kiszaladtam a temetőbe Kőrösi Csoma Sándorhoz. Amíg Dardzsilingben nyaraltunk, sírját mindig friss hortenziával borítottam be.

Néhány lépésnyire a temetőtől emelkedik a jezsuiták Szent József kollégiuma. Megtekintettük az iskola könyvtárát. Tudós jezsuita páter kalauzolt bennünket. Amikor elbúcsúztunk tőle, megkérdezte, voltunk-e Kszómádi Korosznál. Fejünket ráztuk. Nagyon elcsodálkozott:

– Nem tudják, hogy magyar? Világhírű tudós. Minden látogató első útja hozzá vezet.

Gyula megvallotta, hogy sohasem hallotta ezt a magyar nevet. A derék jezsuita furcsán nézett ránk, mintha kételkedne abban, hogy magyarok és tanult emberek vagyunk. Hamarosan el is búcsúzott tőlünk, s hangosan csapta be a kollégium kapuját.

Melegen sütött a nap. Kétezerötszáz méter magasságban az insoláció erősen pörkölte bőrünket. A ritka, friss levegőben gyorsan vettük a lélegzetet. A közeli hegytetőkön felhőcsomók hemperegtek, a völgyet helyenként ködfátyol takarta, másutt szétszakadt ez a fátyol, s óriási mélység tátongott a szakadék helyén. A naptól szikrázó levegőben óriási sas keringett fejünk fölött. Kifeszített szárnyakkal úszott, vitorlázott, hirtelen lezuhant a mélybe, mint valami élettelen test. Nyulat vagy madarat látott meg a magasból.

Gyula hangosan felnevetett:

– Mi történt? – kérdeztem. – Mi van veled?

– Az a jámbor jezsuita szélhámosoknak tart bennünket. Legközelebb ismét felkeresem, és megmagyarázom neki, hogy a nekünk ismeretlen Kszómádi Koroszt Kőrösi Csoma Sándornak hívják.

Dardzsiling, május közepe

Clifford Merson nagyban készült vendégei fogadására. Kerti ünnepélyt rendezett tiszteletünkre. Bungalowja már megtelt vendégekkel, amikor odaértünk. A bungalow az indiai angolok építkezési stílusa. Tulajdonképpen azt jelenti, hogy „bengáli" mert először Bengálban lattak az angolok ilyen hosszú, faoszlopokon nyugvó, ámbitusos, földszintes házakat. Föld van bőven Indiában, nem kell takarékoskodni vele. Nem építenek felhőkarcolókat, hanem megtoldják a földszintet egy-két szobával, ha szükséges többel, és a kezdetben kis házból idővel egész kaszárnya lesz. Akárcsak a banjanfa, amely léggyökerekből táplálkozik, és száz év alatt berekké terebélyesedik.

Uramat Clifford istállója érdekelte, én a teaültetvényt néztem meg. Nem is tudtam, milyen fáradságos, aprólékos munka, amíg a tealevélből zamatos ital lesz. A cserjét nyesegetik, a leveleket nagy gonddal kell leszedni, rostálni, kiteregetni, hervasztani, hengerelni, erjeszteni, szárítani és végül minőségileg osztályozni. De a sok munka busásan jövedelmez. Egy holdon néha három mázsa tea is megterem.

Clifford szolgái széles réztálcákon szolgálták fel az italt. Persze nem teát, ez túl prózai lett volna egy teaültetvényes házában, tea helyett sherryt kaptunk. Egymás után jöttek a vendégek. Szegény Bogdanovné keltette a legnagyobb feltűnést ruhájával. Az apró termetű hölgy szoknyája rövidnek hosszú, hosszúnak rövid volt. Blúzát teleaggatta mindenféle csecsebecsével, amit eavult ruhatárából szedegetett elő. Valamikor szebb napokat láttak ezek a csecsebecsék. A cári uralom alatt még divatosak is lehettek.

Dr. Dutt elhozta barátját, Sir Dzsagadis Bose-t. Tekintélyének kijáró tisztelettel fogadták. Amint megtudta, hogy magyarok vagyunk, büszkén mesélte, hogy ismeri Budapestet, sok gyönyörűségben volt ott része.

– Látta a parlamentet, a királyi várat, a Margitszigetet? – kérdeztem. – Ugye, milyen gyönyörű fekvése van Budapestnek?

– Igen, igen – válaszolta kissé zavarodottan –, minden nagyon szép, de legszebb a „Nagimezo".

Majd kitörte a nyelvét a szó kiejtésében.

– Mi az a Nagimezo? – kérdeztem csodálkozva.

– Madame nem ismeri? Persze, persze, engem is tolmács vitt oda. Az egy utca, ott van az Orfeum. Sehol olyan szép nőket nem láttam. Olyanok voltak, mint a legpompásabb orchideák és dáliák.

– Csak a szívük verése volt hevesebb, mint az ön apró mimózáié, professzor úr – tréfáltam.

– Madame, tudja, hogy én a virágok szívverésével foglalkozom?

– Hallottam professzor úr hírét, gyönyörű tudomány lehet az öné. Az én uram orientalista.

– Az is gyönyörű.

– Ő poros könyvekkel foglalkozik, ön illatos virágokkal.

Fantasztikus uniformisba öltözött úr lépett most hozzánk. Fején magas katonai turbán trónolt, világos atilláján keresztül széles, színes szalag feszült. Észak-indiai mohamedán volt, őrnagy az angol hadseregben.

– Halló, Sir Dzséizi! – köszöntötte becéző nevén az öreg tudóst, aki bemutatta nekem barátját:

– Mohamed Dzsáfar.

Katonásan köszönt, kifelé fordított tenyérrel szalutált. Feltűnően szép, középkorú hölgy volt a társaságában. Az is régi ismerőse Bose-nak. Talán az indiai őrnagy felesége? Hallottam, hogy Gladysnak szólítja. Néhány szót váltottam vele.

Amija babu és Haimanti ebben a pillanatban érkeztek. Amija mosolyogva szorított kezet új ismerőseivel. Sir Dzséizi – ötpercnyi ismeretség után én is becenevén szólítottam a jókedvű tudóst, aki irtózott a nagyképűségtől – szakmabeli bókkal fogadta a hindu tanárt:

– Kedves Amija, maga a legnagyobb virágszakértő – és rámutatott Haimantira. Haimanti illedelmesen tette össze namaskárra kezét.

Lassan megtelt a kert. Megismertük a Mount Everest-szálloda táncoló vendégeinek java részét. Külön csoportok alakultak. Megindult a terefere. Nekem Dardzsiling kerületi főnöke jutott. Kötelességének tartotta, hogy elmondja Dardzsiling történetét. Elég érdekes lett volna, ha nem hivatalnok meséli el, aki az adózást, az utak építési költségét, a rengeteg közigazgatási eljárást tartotta a történelem legfontosabb mozzanatainak. Gyula köré több angol hölgy csoportosult. Azt hiszem, a munda nyelvekkel untatta őket. Amiját gratulációkkal halmozták el a feleségéért. A nők irigykedve nézték Haimanti gyönyörű szárijját, és kicsit kacérkodtak Amijával. Tetszett nekik a csinos hindu tanár kifogástalan angol modora. Haimanti hozzám és Bogdanovnéhoz húzódott.

Kezdődött a vacsora. A bungalow teraszán tálaltak. Több kisebb-nagyobb asztalnál ültek a vendégek. Az esti szellő a havasok illatos leheletét küldte le a teaültetvényre. Az angol világbirodalom minden részének termékét tálalták elénk. Egy asztalhoz kerültünk az indiai őrnaggyal, Gladysszel és Bogdanovékkal. Az őrnagy mohamedán, Pandzsábban született. A vézna bengáli hinduk mellett óriásnak hatott. Mohamedán volta csak szívéig terjedt, gyomra már angollá vált. Nem fog Mohamed paradicsomába kerülni! Úgy ivott, mint a hal. Ezt a hasonlatot magától az őrnagytól hallottam. Persze a halak még Mohamed pa-

radicsomában sem isznak bort. A Korán legalábbis hallgat erről. A sonkát sem vetette meg, de az iszlámért bármely pillanatban hadba szállt volna. Dzsáfar meg akarta hódítani az egész világot, akárcsak dölyfös ősei. Egyelőre a szépséges Gladyst hódította meg. Az angol asszony olyan szerelmesen nézett rá, mintha nászutasok lettek volna. Gyula és Bogdanov az iszlámról beszélgettek Dzsáfárral, aki büszkén fitogtatta perzsa nyelvtudományát, s állandóan a Koránból idézett.

– Fanatikus mohamedán vagyok – hangoztatta, és nagy szelet sonkát emelt szájához. – Mohamed meg fog nekem bocsátani – nevetett. – Ha a próféta nem Arábiában születik, hanem boldogabb csillagzat alá küldi Allah, ő is evett volna sertéshúst. Ugye, igazam van, Gladys?

Bogdanovné gyorsan a fülembe súgta németül:

– Ezek nem férj-feleség!

Gladys felkacagott.

– A maga lelkét már annyi bűn terheli, hogy biztosan a pokolba jut.

– Ha oda is követ, boldogan iszom tovább, és eszem a tiltott sertéshúst, hogy örökre együtt maradhassunk – válaszolta udvariasan Dzsáfar.

– Biztos, hogy nem férj és feleség – súgta ismét németül Bognanovné –, házastársak nem lelkesednek ennyire egymásért.

– Ne legyen olyan rosszhiszemű –súgtam vissza –, maga nem hisz a tökéletes házasságban?

– Nem – mondta ridegen –, nem hiszem, hogy fehér és fekete emberek házassága boldog lehet. A szerelem, az más. Az újság, ingerlő, érdekes, mindegyik valami titkot keres a másikban, és ha nem talál, az még jobban izgatja egy ideig. De csak egy ideig. Aztán beáll a csalódás. Elhidegülnek, úgy érzik, becsapták őket. Meglátja, így lesz Amijával és Haimantival is.

Remélem, Bogdanovné téved. Az orosz asszony elfogultan nézi Indiát, tele van előítélettel minden indussal szemben. Én is megdöbbentem Indiától Bengálban, a rettenetes hőségtől, a kezdetleges lakástól, az egyszerű élettől, de itt fenn a magasban, a hűvös levegőben az indusok másképp-

pen festenek, mint a forró síkságon. A mohamedán őrnagy a maga nyers humorával, elfogulatlan szókimondásával határozottan tetszett nekem. Miért ne lehetne felesége a fehér bőrű angol nő? A mohamedán vallás olyan, mint a keresztény. A mohamedánok is egyistenhivők, szent könyvük van, akár a biblia, és Jézus nevét is a legnagyobb tisztelettel ejtik ki. Bőrük alig sötétebb, mint egy jól lesült európaié, s ha nem fanatikusok, nem is különböznek tőlünk.

A vacsora véget ért, a hűvös éjszakában felcsendült a gramofon muzsikája. Alig hangzott el néhány akkord, máris táncra álltak fel a párok. Nagyon is európai hangulat szállt le a Himalája hegyóriásai közé. A hindu isteneknek ott fönn a magasban tetszett-e az effajta idegen tánc? A levegő megtelt villamossággal. Az erős italok, miket Clifford szolgái szakadatlanul kínáltak, felkorbácsolták a táncolók vérét. A társaság mind hangosabb lett. Haimanti átjött hozzám. Láttam rajta, hogy nem tetszik neki az egyre forróbb hangulat.

– Félek – suttogta –, azt sem tudom, mitől. Rossz sejtelmeim vannak, valami ma történik velem.

– Nyugodjék meg, Haimanti – próbáltam megnyugtatni, s megfogtam a kezét. Jéghideg volt. – Ne gyötörje magát, kedvesem, inkább menjen táncolni Amijával.

– Hindu nő nem táncol nyilvánosság előtt, még az urával sem!

Alig ejtette ki ezeket a szavakat, megdöbbenés ült ki az arcára. Arra néztem, amerre a szeme meredt kétségbeesetten. Amija táncra állt fel az egyik csinos angol asszonnyal.

– Az ura nem olyan szigorú hindu, mint maga – szólalt meg némi gúnnyal Bogdanovné –, ő nem utánozza a táncoló Sivát, aki egymagában forog az égitestek között.

– A Siva Natarádzsa, a táncoló isten is felpezsdülne ennyi szép nő láttára, és köntöseinek redőit nem fodorintaná egyedül – nevetett Bogdanov.

Haimanti nem is válaszolt. Szemét nem tudta levenni a táncoló párról.

Dzsáfar festői egyenruhájában sorra forgatta a hölgyeket. Velem is táncolt egy keringőt. Jólesett a hazai hangok ütemére siklani ebben az egzotikus környezetben. Az öreg

Bose is megpróbált egy one-steppet ellejteni egy hozzá hasonló termetű angol hölggyel. Virágjainak szíve bizonyára ütemesebben vert, mint az öreg tudósé, aki hol a saját, hol partnereinek lábára lépett, és minduntalan kiesett a taktusból. Gladys elemében volt! Előbb Dzsáfarral, aztán Clifforddal keringett, forgolódott, aztán összesimult Amijával egy tangó dallamára. Egyik sláger a másikat követte. Alig pihentek. A magas, karcsú Amija és a szőke Gladys, mintha heteken át gyakorolták volna magukat, olyan szabályosan, olyan szépen járták a táncokat. Mindenki őket nézte.

Haimanti közelebb simult hozzám, megrettenve ragadta meg csuklómat.

– Ez az a nő, akitől a fakír óvott . . . Ez a nő lesz a végzetünk.

Amija mit sem sejtve táncolt tovább Gladysszel. Férjem megunta a Bogdanovnéval való beszélgetést, és addig mesterkedett, amíg Clifford lemeztárában egy magyar csárdást nem talált. Mindenáron csárdásozni akarta megtanítani az angolokat és indusokat. A tanár ismét kiütött belőle. Ha már mohamedán történelmet nem tudott itt, ennek a vidám társaságnak előadni, legalább egy kis magyar táncpropagandát akart kifejteni. Talált is magának egy partnert, Mrs. Boosy, egy angol ültetvényes feleségében. A kövérkés asszonyka nevetséges látványt nyújtott, ahogy az uram lábait figyelve utánozta annak lépéseit, és komikusan kezdte riszálni csípőit. Az egész társaságnak nagyon tetszett a csárdás, melynek eddig csak hírét hallották. Sorra felálltak csárdásozni. Clifford alig győzte a „Vékony deszkakerítés" lemezét mindig újból lejátszani. A magyar csárdás a Himalájában határozottan sikert aratott. Még a szövegét is betanulták. Egy szót sem értettem abból, amit énekeltek, annyira eltorzultak a magyar szavak az angolok nyelvén. A jókedv tetőfokára hágott. Itt aztán nem lehetett hidegvérű angolt és meditáló hindut találni egyet sem.

Csak Haimantit verte le lábáról az általános jókedv. Mozdulatlanul ült helyén, s mikor lopva ránéztem, láttam, hogy sír. Észrevette tekintetemet, hirtelen felugrott, s gyors léptekkel kisietett a kertbe. Nem mertem követni.

A táncosok végre kimerültek. Lihegve roskadtak le szé-

keikbe, s mohón itták a jegelt whiskyt. A csárdás szünetet parancsolt. Rövid pihenőt kellett tartani.

– A táncoló Siva meg lehet elégedve velünk – lihegte Clifford.

– Siva most nem ér rá velünk foglalkozni – mondta Sir Bose –, jelenleg mással van elfoglalva. Ellenség támadt a házára, azt kell megvédeni.

– Miféle ellenség? – kérdezte Dzsáfar.

– A németek – válaszolta nevetve Bose –, egy nagy német hegymászó társaság indult el néhány héttel ezelőtt, hogy meghódítsa a Himalája szűzi csúcsait, ahova emberi láb még nem lépett, ahol emberi hang még nem szólalt meg. Ki akarják tűzni a német lobogót a föld legmagasabb hegycsúcsára.

Bogdanovon elérzékenyült hangulat vett erőt:

– Mialatt mi itt mulatunk, táncolunk, emberek haláltusát vívnak az elemekkel, a jéggel, viharral, hogy eszményi célokat érjenek el. Mi táncolunk, ők pedig harcolnak a tudományért.

Bose és az uram bólintottak. Úgy érezték, hogy a tudomány szóra nekik is reagálni kell. Pillanatnyi csend következett. De ismét felhangzott a gramofon, ismét megindult a tánc.

Amiját mintha kicserélték volna. Több whiskyt ihatott a kelleténél, mert egészen felderült. Arca rozsdavörössé vált.

– Hol van Haimanti? – kérdezte tőlem.

– A kertben. Nem bírta nézni, hogy maga más nővel táncol.

Amija hirtelen kijózanodott. Sietve indult megkeresni a feleségét. Én is vele mentem. Nem kellett messze mennünk. Egy hatalmas deodarfának támasztva hátát, ült az asszony a földön. Olyan volt az éjszakában, mint egy hindu istenszobor, a bánat szobra. Amikor Amiját meglátta, felállt, s könnyein keresztül mosolyogni próbált. A hindu asszonyok alázatával fogadta ura szemrehányásait, hogy miért ment ki a nyirkos kertbe, miért hagyta ott a társaságot.

Haimanti lelkében hirtelen úrrá lett a féltékenység.

– Azért jöttem ki, mert maga azzal a Gladysszel táncolt

– válaszolta –, s hogyan táncolt! Ha látta volna saját magát, most szégyenkezne.

Amija kínosan mosolygott.

– Drágám, olyan mindegy volt nekem, kivel táncolok. Még nemrégen élünk Indiában, Európa emlékének varázsa még könnyen elcsábít. Ne haragudjék érte.

Megsimogatta a feleségét.

A bocsánatot kérő szó s a simogatás a lázadó Haimantiból pillanatok alatt újra szerelmes asszonyt varázsolt. Odaborult az ura mellére, és sírva, pihegve, mosolyogva boldogan kérlelte:

– Ne haragudj rám, hogy ilyen bolondos vagyok.

– Dehogyis haragszom!

– Csak arra kérlek, ne táncolj idegen asszonyokkal.

Amija nevetve fordult hozzám:

– Tanú előtt megfogadom!

Bírni nem lehetett Haimantival, olyan boldoggá tette ez a fogadalom. Belekarolt Amijába, és búgva, duruzsolva, szerelmet ígérve kérlelte urát:

– Menjünk haza . . . szökjünk meg innen.

– Jó, szökjünk! – kiáltotta Amija, és búcsút intve felém, szaladva indult a házaspár a kapu felé.

A mulatság jóval éjfél utánig tartott. Hajnalodott, amikor végre lepihentünk a Mount Everest kényelmes ágyaiban. Mire felébredtünk, már magasan járt az égen a nap, s a ritka levegőn át perzselően lövellte arany sugarait.

A nyaralók paradicsomi életet éltek, délelőtti séták, flörtök, gondtalan kacagás töltötte be az erdőt, a klub játékterét. Mindenki boldognak látszott. A munka, a gond, a termésért való aggódás elmenekült a bengáli síkságra, a kis hindu vályogházakba, ahonnan szívszorongva lesték a hinduk az eget, a csillagokat, vajon elég bőséges lesz-e az idei monszun, és kellő időben jön-e?

A délutáni posta levelet hozott Trapptól. Német alapossággal írott hosszú beszámoló volt Szantiniketán életéről:

„Kedves professzor úr! Amióta elmentek a béke hajlékából, mintha a béke egy része is elment volna magukkal. Jelenlétük annyira tiszteletet parancsolt, hogy a szúnyogok,

bogarak is félénkebben zümmögtek, s jobban kímélték átforrósodott testünket. Úgy látszik, Indiában az állat is respektálja a fehér embert, szerényebben viselkedik jelenlétében. De most, hogy a fehér tanárok legnagyobb része elutazott, a szúnyogok és az indiai égöv minden teremtménye a maga igazi valójában kezd érvényesülni. Elsősorban a hőség vonult be. Kora hajnaltól késő éjjelig változatlanul negyven fok fölött áll a hőmérő higanyaszlopa a szobámban. A napra nem merem kitenni, mert felforrna és kiszaladna csövéből. Napnyugtakor az átizzott falak úgy ontják a meleget, mint a pék kemencéje. Tanácsosabb kimenekülni a szabadba, minél távolabb a falaktól. Alig tudok vánszorogni, este a levegő forróságot lehel bele a tüdőmbe. Ha a berekbe húzódom, megesznek a szúnyogok. Most májusban egészen másfajta melódiát döngicsélnek. Több új bogár jelent meg, amilyeneket eddig még nem láttam. Rajtam kívül csak Collins professzor maradt a Tatában az európaiak közül. Azaz, pardon, Bogdanovék macskája, Kiszuny, szintén itt tölti nyári szabadságát, amit családi eseményre használt fel. Négy kölyke született. Még vakok, s tessék kíméletesen hírül adni gazdáinak, hogy valószínűleg indus eredetű az apa, akinek személyazonosságát nem tudtuk megállapítani. Collins meg én attól tartunk, hogy Bogdanovék szégyellni fogják Kiszuny túlságos liberalizmusát, amelynek eredménye ez az orosz–indiai vérkeveredés. Az indus macska sem tartotta be szigorúan a kaszt szabályait. Különben a nyári meleg nagyon kedvez a szerelmes lények szabadságszeretetének. Benoit professzor hosszas habozás után megnősült. Természetesen bengáli leányt vett el. Itteni felfogás szerint nagyon öreg az új asszony, már túl van a huszonötödik esztendején, és bár brahmin eredetű, mégsem számít tiszta brahminnak, mert kislány korában oly szerencsétlenül esett el, hogy lába nagyujját kitörte, s az nem forrt össze teljesen. A seb forradása és hege meglátszik rajta. Ez komoly házassági akadály. Ezért kellett szegénynek olyan sokáig várni Hymen rózsaláncaira, amikkel végül fehér ember kapcsolta magához. A házassággal őnagysága elvesztette a kasztját, de úgy látszik, nem nagyon bánja. Benoit nem keresztény, hanem kaszt nélküli hindu, Brahmá-

szamádzs, akárcsak Rabindranath Tagore. Nagyon szép volt az esküvő, rengeteg ételt fogyasztottunk. Halomban álltak a szandesek, rasagulláik, és tiz vödörből öntötték a teát. A Frau Professzor rosszul lett volna a lakoma láttára. Az esküvő után Benoit egy vályogviskóba vitte feleségét, mert ezentúl teljesen indiai módon akar élni. Az esküvőre Collinst is meghivták, de Benoit sem velem, sem az angol tanár úrral szóba sem állt. Végleg búcsút mondott Európának és az európaiaknak. Néhány nappal később egy másik szerelmi történet hozta lázba az asramot. Dugga, az önök sweeperjének csinos fiatal húga, nyomtalanul eltünt. Tüvé tették érte a szomszédos falvakat, de sehol sem találták. Alapos gyanúba fogták Bogdanovék két afgán szolgáját, Musztafát és Júszufot, hogy ők tették el láb alól féltékenységből, mert nem tudtak megegyezni rajta. Azt beszélték, hogy Musztafá el akarta venni feleségül, de Júszuf is pályázott a kezére, már többször összeverekedtek miatta. De hiába faggatták a két afgánt, egyik sem akart a masik ellen vallani. Úgy látszott, hogy kivételesen ártatlanok, nem ők tüntették el a lányt. Napokon át keresték Duggát mindenütt, már biztosra vették, hogy világgá ment, vagy elemésztette magát. Már ebbe bele is törődtünk a Tatában. A két afgán legény is kibékült, vígan fütyörészve uralkodtak Bogdanovék portáján. Azt hiszem, naponta megdézsmálták az előlük elrejtett és tiltott pálinkáskészletet, mert szörnyű jókedvük volt. Nagy tolvajok ezek az afgánok. Collinsnak is eltűnt egy palack whiskyje. Ha Musztafá és Júszuf végigmennek a békés asramon, tarajos turbánjukat remegtetve, még a tanárok is félve húzódnak el előlük, hiszen a muszlimok állandóan hadiúton vannak, elég egy görbe tekintet, hogy kést rántsanak. Az indusok nagyon szeretnének már megszabadulni ettől a két haramiától. Egyik nap megjelent a rendőrség Szantiniketánban, és házkutatást tartott a Tatában. Végigszimatoltak minden zegetzugot, még az én könyvesládámat is kinyitották, mintha nálam bújt volna el a lány. Hosszas, alapos keresés után végre megtalálták Duggát. A két afgán egy nagy szenesládában rejtette el a lányt, aki úgy tanyázott ott, mint egy szeliditett vadállat. Soha ki nem mozdulhatott a ládából,

csak éjjel, amikor az afgánok becsempészték a szobába, s ott együtt tivornyáztak vele a lopott italokon. Szép kis csendélet a Tatában, közvetlen szomszédságomban, ahol én napestig szanszkritot tanulok, ahol Collins rendületlen szorgalommal kutat a nyelvek titokzatos összefüggése után, vad afgánok rableányt etetnek és itatnak! A rendőrség kiszabadította Duggát, de az afgánokat nem büntethette meg, mert a lány azt vallatta, hogy saját akaratából választotta a ládát lakóhelyül. Az asram fel van háborodva, de nem mernek írni Bogdanovnak, amíg Tagore haza nem jön. Kérem, ne is említsék neki ezt a kellemetlen esetet. Sasztri Mohasai és az összes hindu tanárok tiszteletüket küldik. Collins és én szeretettel üdvözöljük a professzor urat. Kellemes üdülést kívánunk a hűvös, illatos hegyek között, és kérjük, gondoljanak néha ránk, akik a bengáli pokolban számoljuk a napokat, hogy mikor fog végre kitörni a monszun, mikor vált meg bennünket végre a gyűlöletes hőségtől. A Frau Professzornak hódolatteljes kézcsókomat küldöm, Professzor Urat pedig tisztelettel és szeretettel üdvözli

Valentin Trapp."

Kimerítő levél volt. Bogdanovéknak csak Kiszuny és Benoit családi eseményeiről számoltunk be. Az afgánokról nem mertünk szólni. Tudtuk, annyira ragaszkodnak szolgáikhoz, hogy a világért meg nem válnának tőlük. Pedig a két vérszomjas fickó valóban sehogy sem illik bele a félénk hinduk békés környezetébe.

Dardzsilingi életünk olyan változatos, hogy néhány nap múlva el is felejtettük az egész esetet, amely bizonyára hetekre felkavarta Szantiniketán csendes, egyhangú életét. Bogdanovék mindennapi vendégeink. Nagyon panaszkodnak a penzió ellátására, ezért többször meghívom őket a Mount Everestbe vacsorára. Az angol ételek itt sem ízlenek nekik, de vacsora után együtt nézzük a táncot, és kritizáljuk az angol asszonyokat, akik rengeteget isznak. Sohasem láttam ezelőtt részeg nőt, most azután válogathatok köztük. Már naplementekor kezdik az ivást, s késő éjszakáig folytatják. A rövid szoknya, a tánc, a léha flört és az

ivás olyan ijesztő és elrettentő, hogy ha ezek után akarná az indus megítélni Európát, bizony alaposan kiábrándulhatna belőle. Isznak, táncolnak, flörtölnek az angol nők, és nem beszélnek az expedícióról, mely a szomszédságukban harcol, talán életét áldozza, hogy meghódítsa a Himaláját. Nem, az expedíció nem vidám téma, szó se essék róla. Valóban kiábrándító ez az európai társaság. Megértem Haimantit, hogy kiábrándult Európából. Csak kétségbeesett féltékenységét nem lehet megérteni. Minden ittas angol nőben vetélytársat lát, mindegyiktől külön-külön félti az urát. Ez a féltékenység mindinkább beteges tünetté fejlődik. Állandóan könyörög dr. Duttnak, hogy teljesítse ígéretét, s vigye el a risihez, akiről beszélt neki. Azt hiszi szegény asszony, hogy a hindu bölcstől csalhatatlan tanácsot kap, hogyan kapcsolhatja magához örök életére a férjét.

A férj pedig, bármennyire szereti feleségét, örül az itteni életnek. Reggelenként Bose-zal, Clifforddal és urammal kilovagol. Később Dzsáfar is csatlakozott hozzájuk. Dzsáfar kedvéért, persze, Gladys is lóra pattant. A szőke angol asszony azóta állandóan a társaságához tartozik. Szegény Haimanti! Újra a szőke ír asszonyban látja végzetét. Már tudja, amit Dardzsilingben mindenki tud, hogy Gladys nem felesége Dzsáfarnak, de évek óta gyengéd szálak fűzik a daliás indus tiszthez. Gladys Írországban pillantotta meg a napvilágot, fajának fehér bőrét, szőke haját és nyugtalan vérmérsékletét hozta magával a bölcsőből a forró égövbe. Modora kifogástalanul úri, sőt előkelő; a szabadelvű angolokat nem érdekli, hogy volt-e valaha férje. Csapongó, víg kedvű, örökké kacagó teremtés, aki senkinek sem árt, tehát őt sem bántják. Legfeljebb a misszionáriusok csóválják a fejüket, hogy mohamedán emberhez kötötte sorsát. Nevével sem voltak tisztában. Akik ismerték, egyszerűen Gladysnek szólították, a bennszülöttek Muszlim memszabnak hívták, egyesek, akik ragaszkodtak a hivatalos formához, Mrs. Irshingnek tisztelték. Így szerepelt a Mount Everestszálló vendégeinek sorában. Hogy ki az a Mr. Irshing, akinek nevét viseli, senki sem tudta, és látszólag senkit sem érdekelt. Az angolok Dardzsilingben olyan szabad életet élnek, hogy nem tanácsos nagyon kíváncsian a színfalak mö-

gé nézni, mert furcsa dolgok derülnek ki. Együtt nyaraló párok nem mindig hitestársak. Valami hallgatólagos megegyezés uralkodik a társaságban: senki sem kíváncsiskodik. Ezt a rövid életet, amiből európainak csak egy jutott, ki kell élvezni, ez a jelszó, s ennek a jelszónak hűséggel eleget tesznek.

A reggeli lovaglásban Haimanti nem akart részt venni. A világért sem vált volna meg szárijától, s abban bizony bajosan ülhetett volna nyeregbe. Talán nem is tudott lovagolni. Amija viszont boldogan élvezte a sportot. A lovagló társaság egyetlen nőtagja Gladys maradt. Nadrágban, férfi módon ült a lovon, pompásan nyargalt. Jókedvében mindenkivel évődött. Az öreg Sir Dzsagadis Bose-ot ír tréfákkal mulattatta, Dzsáfart muszlim hitével ugratta. Amiját pedig ingerelte, hogy sürgősen szerezze vissza India függetlenségét az angoloktól. Haimanti szerint túl sokat foglalkozott Amijával, meg volt győződve, hogy flörtöl vele. Amija szerette Haimantit, de a reggeli lovaglásról nehezen tudott lemondani. A fiatal házasok között emiatt nézeteltérés volt.

– Meglátja, ennek rossz vége lesz – jósolta Bogdanovné.

Félek, hogy igaza van.

Május vége

Dardzsiling fő sétánya az Observatory Hill körül fut. Ezen a dombon ősrégi buddhista szentély állott. Sűrű bozót és gyönyörű hortenziabokrok takarják a felfelé vezető kacskaringós utat. A nyaralók csak nagy ritkán másszák meg a dombot, vallásos helyek nemigen érdeklik az életet habzsoló angolokat.

Ez a domb a szellemek és a szerelmesek búvóhelye. Valamikor kolostor koronázta a domb tetejét, de a vad gurkhák lerombolták. Hinduk és buddhisták ma is zarándokhelynek tekintik, s az a kevés bengáli, aki Dardzsilingben nyaral, némán, lesütött tekintettel oson el a szűk ösvényeken, a bokrok közt andalgó szerelmesek mellett. Az, akit Isten sem szerelemmel, sem indiai vallási ihlettel nem áldott meg, a domb tetejéről gyönyörködhet a természet cso-

dáiban. Tiszta időben az egész Himálaja hegygerinc panorámaként ide világít. Irányító táblák mutatják az egyes csúcsokat, nyergeket, jégvölgyeket.

Kedvenc sétahelyeim egyike lett az Observatory-domb. Ha az ünnepi pudzsát végző zarándok felér a dombtetőre, az ügyeletes láma megszólaltatja a harangot és mantrát, varázsigét kezd énekelni. Elővesz egy edényt, virágot dob bele, s tejet önt rá. A zarándok jobb és bal vállát illatos olajjal keni be. Ennek elvégzése után a láma tenyerébe önt a virágtól illatossá vált tejből, az imádkozó zarándok fejére hinti, és szájába fröccsent néhány cseppet, majd az oltár előtt beszentelt színes gyapjúszálat ad át neki emlékül. A zarándok ezután hétszer körüljárja a hosszú bambusztörzsektől körülvett szentélyt, keletről nyugat felé, közben imákat mormol. A bambusztörzsekről számtalan, groteszk rajzokkal és szent szövegekkel díszített papírlap repdes a levegőben. Ezek a „szél lovasai", a hívők imái, amelyeket a szél visz fel az egek urához. Ha a szél erősen fúj, és havas leheletével lehűti a bambusztörzsek körül a levegőt, a láma apró vaskályhát cipel alájuk, nehogy az itt lebegő szellemek megfázzanak. A láma jól ismert. Gyakori vendége voltam. Nekem is adott emlékül egyet a „szél lovasai"-ból, hogy vigyázzon rám és óvjon meg a gonosztól.

A bazártól jobbra kis templom nyújtja tornyát az ég felé. Vasárnaponként ide szólítja a híveket a harang, és a kormányzóval az élén az angol társaság ájtatosan imádkozik, énekli a szent zsoltárokat, s néhány percre térdre borulva elmélkedik azon, hogy mennyi bűnt követett el a hét többi hat napján. Talán azt hiszik, hogy a kereszténység olyan erővel búg fel a vasárnapi orgona hangjain, hogy elmossa a hétköznapok pogányságát.

Délfelé járt az idő, amikor a Csauraszán, a négy út kereszteződésénél találkoztam férjemmel. Lelkendezve újságolja, hogy e pillanatban fejtette meg a londoni „Charing Cross" nyelvi eredetét, ami eddig annyi fejtörést okozott az embereknek. Biztosan a „Négy út kereszteződését" jelenti, akárcsak a dardzsilingi csauraszta. Csak úgy zúgott körülöttem a sok perzsa, szanszkrit, görög szóhasonlítás.

Együtt mentünk tovább a bazárba. Gyula elbeszélte,

hogy délelőtt megismerkedett egy angol rendőrtiszttel, aki megígérte, hogy elviszi az itteni kínai ópiumbarlangba. Azt neki okvetlenül látnia kell! Annyit olvasott már ilyen titkos helyekről, hogy most már szeretne egyet meg is látogatni. Persze engem nem vihet magával, nők oda nem szoktak járni. Neki is csak titokban szabad elmenni. Őszintén szólva nem is vágyódtam a kínai lebujba, sőt, próbáltam az uramat is lebeszélni a veszélyes útról. Megnyugtatott, hogy csak mint csendes néző megy el, nem fog ópiumot szívni. Még csak az kellene!

A bazárban legtöbb kereskedő ismerősünk. Európai ember nem mehet el szótlanul indiai üzlet előtt. India csodálatos műipara, rézfaragásai, berakott tálai, dobozai, elefántcsontmunkái, selymei, szövetei varázserővel vonzzák szemünket a bódékra, melyek valóságos kincsesházak. A nyílt bódék utcai homlokzatára ügyes elrendezéssel állítanak ki egy-egy díszes darabot, s alighogy megáll a kíváncsi idegen, a kereskedő máris csábítja befelé az üzletbe. A keleti kereskedő pillanatok alatt vevővé tudja változtatni a legnyakasabb sétálót is.

– Ne tessék vásárolni – mondják egyöntetűen –, nem eladásra mutatom meg áruimat, csak tessék megnézni. Pihenjen meg nálam sétája közben egy csésze dardzsilingi tea mellett.

És már bent ülünk a boltban, szürcsöljük a teát. A segédek kiteregetik elénk a leggyönyörűbb holmikat. Perzsaszőnyegek néhány perc alatt halmazokban hevernek lábaink előtt. Párduc- és tigrisbőrök idézik a dzsungel félelmes emlékét. A legtöbb dardzsilingi kereskedő észak-indiai mohamedán. Kitűnően beszélnek angolul. Férjemnek régi perzsa könyveket hoznak, együtt olvasnak vele belőlük. S míg az uramat a könyvekkel bilincselik le, az egyik segéd gyönyörű sálat hullajt az ölembe. Olyan vékony, hogy gyűrűn lehet áthúzni, és vállamra borítva érzem tartós melegét.

– Tessék ezt megvenni – súgja a fülembe a fiatal Haszán –, a Mester feleségének olcsón adjuk.

Hiába rázom tagadólag fejemet, hiába tolom el a sálakat, hímzett kabátokat magamtól. Csábításuknak nem lehet ellenállni. Nem vásárolni jöttünk, csak nézegetni, de ez a

nézegetés már csalétek, édes méreg, nem lehet üres kézzel távozni. Az uram egy perzsa könyvvel, én egy sállal, hímzett kabáttal gazdagabban, s néhány rúpiával szegényebben hagytuk el a bazárt. Így volt ez minden alkalommal, hiába fogadtuk meg, hogy erősek leszünk, ellen fogunk állni, hasztalan! A derék mohamedán kereskedők kifogtak rajtunk: Dardzsilingben szőnyeget, tibeti rókaboát, párduc- és tigrisbőrt, néhány buddhista rézszobrot, afgán szövetfestményt vásároltunk.

Közeledett a mekkai zarándoklás nagy napja, az áldozatok bemutatása. Ezt a napot az egész mohamedán világban megünneplik. Délelőtt külön imát tartanak a mecsetben. Jó barátaink, a kereskedők, minket is meghívtak az ünnepi imára. Gyula az imádkozók sorában a középen foglalt helyet. Mint az iszlám történelmének tanárát, magukénak tekintették, s megkülönböztetett tisztelettel vették körül. Én egész hátul, a falhoz támaszkodva guggoltam a földön. Az előimádkozó után sorba álltak fel a hivők, mintegy parancsszóra végezték el vallásos tornájukat. Elmerülve istenhitükben, hajlongtak, leborultak, arcuk átszellemült az áhítat mámorában. Nemcsak a hét ünnepnapján, hanem naponta ötször borulnak le a Teremtő előtt, nehogy elfelejtsék, hogy állandóan tőle függnek, az ő parancsát kell követni, az ő törvényeinek kell engedelmeskedni.

Megható az egyszerű, minden csíntől mentes mecset. Semmi sem emlékeztet a világ hiúságára. Egyedül kuporogtam a mecset falánál. A hivők háttal fordultak felém. Senki sem hederített rám. Könnyű, kivágott ujjú ruhám mégis felkeltette az egyik későn jövő öreg muzulmán figyelmét. Első pillanatban idegenkedve nézett rám, azután feltalálta magát, levette válláról gyapjúsálját, és betakarta vele meztelen karomat, nyakamat. A női test könnyen felébresztheti az emberben szunnyadozó sátánt, és elterelheti a buzgó igazhitűek figyelmét a szent imától.

Az ima végeztével felálltak, ismerős és ismeretlen nyájas arccal borult egymás nyakába. Minden mohamedán testvér, és testvéri szeretetében üdvözül. Valóban nagy ellentét tátong a muszlimok egészséges testvérisége és a hinduk ezer kasztba szétszórt, felaprózott társadalma között.

Ma nem ebédelünk a Mount Everest-szállóban, a mohamedán kereskedők meghívtak, hogy vegyünk részt ünnepi lakomájukon. Ízletes, erősen fűszerezett lében sült paprikás juhhúst kaptunk. A gyaur memszábbal lovagias udvariassággal viselkedtek. Megértettem uramat, hogy annyira lelkesedik a mohamedánokért. Vendégszeretetük szinte páratlan.

Másnap délután sétálgattunk a főúton, a Mallen. Kápráztató fűszer- és csemegebolt előtt álltunk meg. A kirakat a modern csomagolás és konzerválási művészet múzeuma. Messze tengereken át szállított áruk kifogástalan állapotban, eredeti frisseségben pompáznak az állványokon. Betértünk a boltba. Sajtok, konzervek, gyümölcsök, italok alatt roskadoztak a pultok. Hártyákba burkolt sonkák rózsaszínlettek előttem. Venni akartam az egyik felvágott sonkából.

– Remélem, friss – szóltam oda férjemnek.

– Miért ne volna friss, asszonyom? – hangzott váratlanul magyarul a pult mögül.

Meglepetve néztünk egymásra, azután a hang tulajdonosára. Szőke, keskeny bajuszú fiatalember szájából jött a magyar szó.

– Hogyan került maga ide, messze idegenbe? – kiáltottam fel.

– Már évek óta élek itt, Pozsonyban születtem, Iván József a nevem.

Akadozva beszélt, keresgélte a szavakat. Az évek folyamán teljesen kijött a magyar nyelv gyakorlatából. Senkivel sem beszélhetett Dardzsilingban az anyanyelvén. Nagyon megörült, hogy a távoli hazából magyarokkal találkozhatott. Én is sugároztam a boldogságtól a magyar szó hallatára. Mintha a levegő megtelt volna a magyar szó zengésével, mintha varázsszárnyakon egy kis darab Magyarország repült volna ide a Himálaja völgyébe. Boldog voltam, hogy indiai üzletben magyarul beszélgettem. Milyen nagy erő a nyelv! Azóta persze csaknem mindennap ellátogattam a boltba, egy kis magyar szót hallani. Bogdanovék is rendes vendégek lettek. Ők persze nem a magyar szó, hanem a kitűnő felvágottak kedvéért keresik fel az üzletet, hogy

a penzió sovány kosztját megjavítsák. Az üzletnek volt még egy nevezetessége: egy idomított szajkó, mely egész mondatokat tudott beszélni. Nagyon furcsákat rikoltott a vevőknek, amikre tréfás emberek tanították. Több sem kellett Bogdanovnénak, mindenáron meg akarta venni a madarat, hogy hazavigye Szantiniketánba.

Persze a tulajdonos nem vált meg a szajkótól, hiszen üzletének egyik vonzerejét látta benne.

Míg Bogdanovné állatok után érdeklődött, és mindig talált valami megvenni való két- vagy négylábút, addig én az erdőben barangoltam, vagy Haimantival üldögéltem a sétatéren, és hallgattuk az angol katonazenét. A zene se hatott túlságosan megnyugtatóan Haimanti kedélyére. Mint rendesen, most is panaszkodott:

– Gladys nem hagyja békében Amiját. Legújabban arra csábítja, hogy teniszezzék vele.

– Miért ne teniszezzen Amija? Ő maga mesélte, menynyire megszerette ezt a sportot Angliában.

– Játsszék férfiakkal. Nem okvetlenül szükséges, hogy Gladys legyen a partnere. Nem szeretem Gladyst! A fakír megmondta . . .

Türelmetlenül szakítottam félbe mondatát:

– Hagyja már, Haimanti, azt a fakírt. Megmondta dr. Dutt, hogy valamennyi szemfényvesztő. Miért nem hisz az orvosnak?

– Doktor Dutt megígérte, hogy elvisz a risihez, de hiába kérem, nem teljesíti ígéretét. Úgy látszik, fél, hogy a risi megerősíti a fakír jóslatát.

– Ugyan, Haimanti! A risik nem jövendölnek, azok szent bölcsek. Rám hallgasson, ne a bolond fakírra. Én megjósoltam magának, ha nem hagyja abba ezt az oktalan féltékenykedést, maga lesz az oka, ha elveszti férjét.

Mint rendesen, most is könnyek fátyolozták be szemét, csöndesen sóhajtotta:

– Nagyon szeretem Amiját. Az egész életemet neki akarom szentelni. Féltem a boldogságomat.

Másnap, amikor Amija Clifforddal és Gladysszel teniszezni ment, Haimanti velem együtt a pálya mellett ült. Clifford tréfálkozott Haimantival, csalogatta, hogy játsszék

velük. Az invitálást kedves mosollyal fogadta az asszony, de nem játszott. Nyugtalanul nézte a háló előtt ugrándozó Gladyst és Amiját. Szegény Észak virága!

Másnap felment az Observatory-dombra, és áldozott a lámának, aki háromezer imát forgatott le a keréken, és háromezerszer ismételte: Om mani padmi hum . . . Talán az istenek megkönyörülnek Haimantin, és meggyógyul. Szegény asszony! Európától megundorodott, Indiában a babonába fulladt.

Dardzsiling, június eleje

Sok angol könyvet olvasok. Már egészen folyékonyan megtanultam angolul beszélni. Állandóan angolok között élek, megszoktam kiejtésüket, gyors beszédüket. Az iskolában azt tanultuk, hogy az angol zárkózott, hideg, szűkszavú. Lehet, hogy ez valaha, amikor a mi iskolakönyveinket írták, így volt, de Dardzsilingben mindennek nyomát sem találtam. Inkább felnőtt gyerekeknek hatnak az angolok, akikkel a sétányokon, a szálló teraszán, a játéktereken megismerkedtem. Cseppet sem modorosak. Bemutatkozás nélkül szóba elegyednek egymással, s ha másnap találkoznak, már régi ismerősként üdvözlik egymást: how do you do? Ez semmi esetre sem érdeklődés hogylétünk felől, ahogy a szó szerinti fordítás jelenti, s nagyon csodálkoznának, ha az üdvözölt beszámolna arról, hogy aludt, vagy hogyan érzi magát. Egyszerűen ismétli az ember: how do you do.

Férjem késő éjszaka magából kikelve, feldúltan jött haza. A kínai ópiumbarlangból jött, ahova egy Briggs nevű rendőrtiszt meginvitálta. Amija is velük volt. Azért engedtem el Gyulát, mert bíztam benne, hogy Amija óvatosabb, és vigyázni fog férjemre. A férfiak, ha valamit fejükbe vesznek, azt nem tudjuk jó szóval, könyörgéssel kiverni belőlük. Azután itt van a baj! Izgatottan mesélte el, hogy mi történt. A rendőrtiszt a bennszülött negyedbe vezette őket. Ez a bennszülött negyed a bazár túlsó végén fekszik, az angol katonáknak tilos oda a belépés. Felesleges szóváltást, összekoccanást, verekedést akarnak czzel az intézke-

déssel elkerülni. Kis kávéházban telepedtek le, ahol teát ittak, s vártak valakire, aki néhány perc múlva meg is jelent. Az ismeretlen ember tibeti vagy kínai lehetett, alig beszélt angolul, de Briggssel hindusztáni nyelven megértették egymást. Gyanús külseje nem sok bizalmat keltett, de Gyula és Amija tudták, hogy a rendőrtisztnél fegyver van, nem féltek, amikor útnak indultak a kávéházból. Kacskaringós utcákon, apró, sötét házak között vezetett az út. A hegyoldalon egy mélyedésben kolostorszerű épület szürkéllett a homályban. Kapujában két kínai állta útjukat. A vezető néhány szót váltott az őrökkel, ezek bekiáltottak a házba. A kiáltásra négy-öt kínai ugrott elő a szűk folyosóra, és revolvert szegzett az érkezőkre. A vezető és Briggs megnyugtatta őket, hogy sem Amija, sem az uram nem kém, nem is hatósági ember, nem házkutatás, hanem békés látogatás a céljuk. Az őrök zsebre vágták fegyverüket, fenyegető tekintetük a keletiek ravasz mosolyává enyhült. Betessékelték a vendégeket a házba. Tágas csarnokba értek, ahol biliárdasztalok állottak. A hangulat olyan volt, akárcsak valamilyen európai klubban. Másik szobában kártyáztak. Tibetiek, nepálok és kínaiak voltak a játékosok. Gyuláék végigmentek a szobákon, s oldalt egy széles folyosón át a háziszentélyhez értek. Egymás mellett, alacsony fallal elválasztva több díszes kidolgozású, faragott és elefántcsont-berakással ékesített oltár állott. Kellemes szagú füstölők égtek az oltárokon. A vezető mélyen meghajolt a bálványok előtt, s áhítattal szagolta meg az előttük elhelyezett virágokat. Csend, béke, sőt áhítat honolt a teremben. Miért kellett ide titokban jönni? Miért fogadták őket revolverrel?

Sok szoba és terem akadt még a házban. Az egyikben teáztak, másikban furcsa hangszereken zenéltek. Végre egy nagyobb terembe jutottak, ahol síri csend fogadta őket. A fal mellett és a terem közepén többen guggoltak magukba roskadva. A termet gyenge mécsesek világították meg, néhány percig a szemnek hozzá kellett szokni a félhomályhoz, hogy az alakokat kivehessék. Apró, kitömött zsákra ültették őket. Halk szuszogás, sóhaj hallatszott a terem sarkaiból. Egy-két fetrengő alak feltápászkodott, réveteg te-

kintettel mérte végig őket. A többi nyugodtan szívta az ópiumot. Ahogy szemük teljesen megszokta a homályt, megdöbbenve néztek egymásra: Dzsáfar és Gladys ültek az egyik sarokban, és szívták az ópiumos pipát. Még messze voltak a kábulattól, megismerték Gyuláékat, oda is köszöntek nekik. Amija és az uram természetesen nem szívtak ópiumot. Csak nézték a butító, kéjes élvezetet, amely Isten legnemesebb teremtményéből ostoba, öntudatlan állatot varázsol. Nincs is mit nézni ezen az undorító látványon. Nem olyan érdekes, mint az iddogáló ember, akit a szesz jókedvre vagy szomorúságra hangol, s lassan, fokozatosan esik önkívületbe. De még akkor is vékony szál fűzi emberi mivoltához. Vagy zokog vagy énekel, vagy összefüggéstelen csacsiságokat beszél. Van aki részegségében szerelmet vall, van aki költővé ittasul, van aki elfojtott szenvedélyét szabadjára engedve tobzódik. Az ópiumot szívó ember nem ember többé. Vagy azt érzi, hogy felszállt a hetedik mennyországba, vagy a pokol fenekére zuhan. Szeme elveszti emberi fényét, tekintetében nincs többé értelem.

Szörnyűség, hogy Gladys és Dzsáfar is hódolnak ennek a szenvedélynek.

Gyuláék érkezése megzavarta a kábult pipázókat. Az egyik felemelkedett helyéről, és Briggshez kúszott. Keresztülmászott az alvó alakokon, az egyik felriadt álmából, s ettől a rúgástól teljesen felébredt, mert kiabálni kezdett. Nem emberi hang jött ki a torkán, hanem valami kellemetlen, rekedt ordítás. A kiabálásra többen felébredtek, csak ekkor derült ki, hogy milyen sokan vannak a teremben. Amija és az uram már menni akartak, de egyedül nem találtak volna haza, Briggs pedig mozdulatlanul ült helyén. A rekedt hangú ordítozó most hirtelen ugrással talpon termett. Megpillantotta a sarokban Gladyst, aki csendesen szopogatta pipáját. Úgy látszott, nemigen ízlik neki, mert nagyon kesernyés arcot vágott. Dzsáfar már nagyobb gyakorlottságot mutatott. Ügyet sem vetett az ordítozó kínaira, aki ingadozó léptekkel feléjük közeledett. Az őrült kínai eléjük ért, hirtelen megragadta Gladys karját, s magával akarta vonszolni. Egy alvó alakon megbotlott, földre zuhant, s magával rántotta az asszonyt. A pipa kicsúszott

Gladys kezéből, szára a zuhanó kínai lábába akadt, hangos reccsenéssel eltört. A kínai felugrott, rátámadt a feltápászkodó Gladysre, szakítani kezdte róla a ruhát. Gladys sikoltozott. Briggs odarohant, hogy kiszabadítsa az őrjöngő kínai karmai közül. Az mint egy vadállat prédáját, úgy védte az asszonyt, aki kábultságában és ijedtségében eszméletét vesztette. Az őrült kínai felkapta a karjába, s rohanni akart vele kifelé. Az alvók és támolygók testén gázolt keresztül. Jajgatás és hörgés hallatszott a homályban, s hirtelen megvillant egy kukri kés. Briggs elsütötte revolverét. A kínai pillanatra megtántorodott, eleresztette áldozatát. A szomszéd termekből újabb és újabb emberek rohantak be. Az ópium szaga és az izgalom mindenkit megbénított.

Dzsáfar csak most tért magához ópiumbódulatából. Egyszerre kijózanodott. Felugrott, s megragadta a megsebesült kínai nyakát.

– Lá iláha illá lláhu – ordította, és botjával hatalmas ütéseket mért a kínai fejére. A kínai ájultan zuhant le csapásai alatt. Dzsáfar meglóbálta a botját, a réveteg tömeg előtt fenyegetően tornyosult óriási alakja. A rendőrtiszt lövésre készen tartotta fegyverét. Az ittas bennszülöttek megjuhászodtak.

Gladyst felsegítették a földről. Ruhája csupa rongy és mocsok. Félig kábultan vitték ki a házból. Persze Amija és az uram is gyorsan távoztak.

– Züllött és gonosz asszony ez a Gladys – fejezte be férjem az izgalmas történetet.

– A szerencsétlen talán csak kíváncsi volt az ópiumra – próbáltam védeni –, veled is megtörténhetett volna, hogy megtámad egy őrült kínai.

– Én nem szívtam ópiumot – erősködött Gyula –, és nem vagyok nő. Nőknek nincs helye ilyen lebujban, ahol részeg még a józan is.

Igazat kellett adnom neki. Csakugyan nem nőnek való kirándulóhely egy ilyen ópiumbarlang. Még hallani is borzalmas volt a történetet, milyen rettenetes lehetett átélni. De hát a mai sportasszonyok edzettebbek a férfiaknál. Autót hajtanak, repülnek, mindenhez értenek, csak a bol-

dogsághoz nem. Nem szeretik a gyermekeket, nincs otthonuk, mert azt hiszik, hogy az egész világ az övék. Tulajdonképpen sajnálatra méltó szerencsétlen teremtések.

Napokon át nem láttuk Gladyst. Az izgalom ágyba döntötte, szégyellte is az esetet. A nyaraló kolóniát egy időre az ópiumbarlang foglalkoztatta. A rendőrség gyorsan becsukta a lebujt. Rövidesen bizonyára másutt találtak neki búvóhelyet a szenvedély kábultjai, s mivel európaiak is rabjai voltak ennek a betegségnek, hallgatagon el is tűrte a rendőrség, amíg egy másik szerencsétlen kínain ki nem tör az őrület. Egy hét múlva mindenki napirendre tért a dolog felett. Elkezdődtek a lóversenyek, ezek teljesen lekötötték a kolónia érdeklődését. Gladys megint táncolt, nagyokat nevetett, és estefelé teniszezett. Amija abbahagyta a játékot. Haimanti ismét boldog. Szent meggyőződése, hogy a „szél lovasai" továbbították imáját, az istenek meghallgatták azt, előzték a kísértő gonoszt, az ura kigyógyult a csábításból. Az isteneknek köszönte meg, hogy Amija nem teniszezett többé Gladysszel. Ez az eset boldoggá tette, de tovább űzte azon az úton, ahová babonás hajlama vezette: teljesen hinduvá akart válni, hogy a maga és az ura boldogságát zavartalanul megőrizhesse. De újra tudott mosolyogni, naponta eljött hozzánk, hogy álmait elmesélje, és beavasson abba a titokzatos világba, amiben képzelete élt.

– A fakír nem mondott igazat – erősítgette –, úgy látszik, tényleg csak bűvész, aki eltalál valamit, de talán figyelmeztetett a veszélyre, ami most elmúlt. A fakír nem, de a hindu risik, a guruk, a nagy mesterek igazi bölcsek, akik a magányban addig elmélkednek, amíg a világszellem végtelen világossága apró mécsként nem villan fel lelkükben. Ezt a felvillanó fényt követik szívük verésével, agyuk megfeszítésével, testük leigázásával. Hosszú és szenvedéssel teljes az ő útjuk, de ha eljutnak végére, sokszoros az örömük: nemcsak ők válnak látókká, hanem az ájtatos tanítványoknak is átadhatnak egy szemernyi tüzet világosságuk fáklyájából.

Ilyen risi után vágyódik Haimanti. Az ura okos, tanult ember, nem hisz a hinduizmus csodáiban. Európai iskolába járt, s az európai elemző tudomány részekre bontotta gon-

dolkodását. Minden apró részt alaposan ismer, tudja miként tapadnak össze a részek, de az egészet nem tudja átfogni, nem tudja megérteni. Az ő tudása csak anyag, nem élteti lélek. Ezért nem tud hinni a bölcsekben. Haimanti a risi tanításából akar hitet meríteni, hogy ő lehessen urának ihletője. Heroikus feladat, de szerelmes asszonyhoz méltó.

Büszke voltam rá, hogy beavatott titkába. Hittem őszinte barátságában. Milyen gyakran irigyeltem a vallásos hívő lelkeket Európában, még ha tudtam is, hogy hitük hamis, de éreztem, hogy ők igazi boldogok, akik akkor is látják a napot, ha az égboltot sűrű felhők takarják be; akik az éj sötétjében is bátran mennek előre, s nem riasztja őket kétely és félelem. A tudás mindig fél a kételytől, a hit soha. Ezért erősebb a hit a tudásnál.

Haimanti valóságos ostrom alá fogta dr. Duttot, hogy teljesítse ígéretét, s vigye el a risihez. A doktor végre kötélnek állt, másnapra megbeszéltük a kirándulást. Haimanti boldog. Végre teljesül az álma! Találkozhat egy risivel. Amija ugyan a fejét csóválta a terv hallatára, de amikor én is vállalkoztam rá, hogy velük megyek, ártatlan mulatságnak tartotta az egészet, és beleegyezett a kirándulásba.

A teleptől észak felé villák és pázsitos kertek között mentünk dr. Dutt-tal. Útközben elmagyarázta a bengáli orvos, hogy a kocsiút Lebongba, a lóversenytérre s a katonai gyakorlótérre vezet. Lebongot a bennszülöttek „Alibong"-nak hívják, ami annyit jelent: tartsd nyelvedet a szádban. Intelem azoknak, akik sokat szeretnek beszélni. A nyaralók, akik az úton sétálnak, nem tudnak bhutánul, különben sem tartanák ezt az intelmet magukra kötelezőnek. Hangos a tereferétől az egész telep. Az európaiak között bhutia asszonyok sétálnak, vaskos háziszőttes ruhákba burkolva. Lábszárukat többszörösen rácsavart színes rongyok takarják, olyan vastag lesz tőlük a lábuk, akár a combjuk. Saruikat is rongyokba burkolják. Féltik a friss levegőtől. Arcuk piroslik a rákent disznóvértől. Ezeket még nem érintette a nyugati civilizáció. Azaz mégis! Vastag harisnyát kötögetnek télire, s szájukban cigaretta füstölög. Az út mentén gyerekek üldögélnek. A nagyobbak feszült figyelemmel kutatnak férgek után a kisebbek bozontos, fésü-

letlen hajában. Ez az egyetlen tisztálkodásuk. Hajzatuk valóságos dzsungel, jól elbújhat benne az élősdi. Hogy mi van a ruhájukban, azt ők maguk sem sejtik, talán nem is kíváncsiak rá. És ezek között a piszkos bennszülöttek között a legújabb divatú toalettekben csevegnek, csacsognak és sétálnak az angol dámák.

Haimanti könnyedén lépdelt a kavicsos úton. Lapos sarkú cipőt viselt, ennyi engedményt tett a szigorú hindu viselettel szemben, mezítláb mégsem járhatott, a föld hideg ebben a magasságban. Alig mentünk negyedóra hosszat a Csauraszta-klubtól, elmaradoztak a villák. Sűrű bozót, magas, izmos törzsű deodárok övezték a mellékutat, amelyre tértünk. A szél kellemetlen szagot sodort felénk: bhutia faluhoz közeledtünk. A fák még eltakarták a házakat, de a belőlük kiáradó bűz messze előreküldte az üdvözletét. A faluban a megszokott látvány: piszok, rendetlenség, tetveszkedő gyerekek. Néhány kóbor kutya orrfintorítva szaglász meg bennünket. Ezek a mi szagunkat tartják undorítónak.

A faluból már látszik a buddhista templom, ahol pihenőt akartunk tartani. A templom kapujának szemöldökgerendáját faragott-festett dísz ékesíti. Gyér szakállú láma állt a kapu előtt, kezében szakadatlanul forgott az imakerék. Azt mondják, ez a láma száz esztendőnél öregebb, s hosszú élete alatt több millió imát pergetett már le. De bizonyára egyetlenegyszer sem fürdött. Behívott bennünket a templomba. Félhomályba merülten álltak bent az ijesztő maszkok, s vicsorították ránk a fogaikat. Ezeket húzzák a lámák fejükre, amikor ünnepi táncukat járják. Ilyenkor megfújják a két méter hosszú kürtöket, hogy a rossz szellemeket elrettentsék. A kapu mellett két méter magas imakerék áll, mellette kuporodik egy láma, és állandóan forgatja. Amikor meglátott, felém nyújtotta tenyerét, és a nemzetközi varázsigét mormolta: baksis. Hogy az istenek meg ne rövidüljenek, ezalatt jobb lábával rúgott egyet-egyet az imakeréken. Az minden fordulónál csengetett egyet. A csengővel ellenőrizték az öreg láma éberségét.

Az ijesztő bálványok és maszkok mögött barna vászonba hengerelt könyveket és kéziratokat láttunk. Ezek őrzik a lámák tudományát nemzedékről nemzedékre. Leültünk a

maszkok közé, és a láma sós-vajas teával kínált meg. A teát olyan sötétre főzték, hogy valóságos méreg lett volna vaj nélkül. A sónak, az avas vajnak és a mérges teának egymás hatását kellett lerombolni. Alig tudtam meginni. Közben megszólaltatták az üstdobokat, hogy az undor szellemét elriasszák közelünkből. Hát ez bizony alig sikerült. Csak Haimanti szopogatta kéjes élvezettel a teában úszó vajcsomókat, s elragadtatva nézett maga körül. Elragadtatásának jutalmául megmutatták a kolostor ereklyéit: az emberi koponyából készült dobot s az emberi combcsontból faragott kürtöt. E csontok egykori tulajdonosainak lelke meg tud-e nyugodni a Nirvánában, míg a földön fújják és verik őket?

Hál' istennek csak rövid ideig tartózkodtunk a kolostorban, dr. Dutt unszolt, hogy siessünk, mert még napnyugta előtt szeretne visszatérni. A kolostortól már nem gyalog, hanem hordszéken folytattuk utunkat. Erőteljes nepálok kapták vállukra a „dandyt", amin a Himálajában nem ficsúrt, hanem széles, póznákon himbálódzó kosarat kell érteni, amelyben kényelmesen elfér akár két ember is. Két nepáli elöl, kettő hátul ügető léptekkel viszi terhét. Az európai utast majdnem álomba ringatják a hintaszerű alkotmányban, s félig eszméletlenségig bódítják átható szagukkal. Ez a szag a körülöttünk pompázó erdőben sem enyhült. Szűzi őserdő szegélyezte a lejtős utat. Sál- és fenyőfák váltakoztak szubtropikus óriási rododendronbokrokkal. Gyönyörű, színes pillangók rajzottak körülöttünk. Az út állandóan lejtett, néha ijesztő meredeken esett alá. Már elhagytuk Badamtamt, a levegő felmelegedett. Párás kigőzölgés terjengett felénk a mély völgyből. A Rangit és Tiszta patakok összefolyása felé vittek bennünket a kulik. Ha az erdőben néha szétnyílt a zöld függöny, a távoli hegyeket láttuk. Hókoronájuk pillanatra frissítő üdvözletet küldött a fülledt, párás dzsungelbe. A bujazöld pázsit mezei virágok szőnyegével tarkítva mosolygott ránk. Bambusztörzsekből és folyondárindákból mesterien font függőhíd tűnt elénk. A három dandy síri csendben himbálódzott a kulik vállán. Bebugyolált lábuk nesztelenül taposta a füvet. Csak szuszogásuk hallatszott, s csak bűzüket éreztük. Elöl dr.

Dutt ült kosarában, hátravetett felsőtesttel, mint egy keleti kényúr, utána Haimanti guggolt, a harmadik dandyban ültem én. Gyönyörködtem a vad, festői, egzotikus erdőben, de már nagyon szerettem volna a saját lábamra állni. Végre ez a vágyam is teljesült. A hídon túl sűrű berek elé értünk. A kulik gyengéden leeresztették a kosarakat tartó rudakat vállukról, kiszálltunk a hordágyból. A levegő meleg volt. Ahogy néhány lépést tettünk a berek belsejében, s magunk mögött hagytuk a kulikat, éreztük a magány tisztaságát. Csendes vályogviskók szürkéltek ki a sötétzöld lombok közül. Olyanok voltak, mint a szantiniketáni hindu tanárok házai. Talán még azoknál is egyszerűbbek. A berek közepén facsoporttal körülvett füves réten kicsi gyékényen néhány félmeztelen hindu guggolt, s mereven bámult a középen ülő öreg férfira. Mozdulatlanul ültek. Barna testük a zöld réten inkább élettelen szoborcsoporthoz, mint lélegző emberekhez hasonlított. Meditáltak. Dr. Dutt intett, hogy álljunk meg. Lélegzetfojtva néztük a megragadó képet. A középen ülő Mester ihlettel hatotta át tanítványait. Az ihlet tovább terjengett a levegőben, mert rám, hitetlen lélekre is átszállt. Haimanti ragyogott a boldogságtól: végre láthatott egy eleven risit.

Sokáig álltunk, vártunk, amíg a Mester észreveszi jelenlétünket. Befelé néző szemei végre ránk pillantottak. Dr. Dutt tisztelettel közeledett a tanítványok köre felé. A Mester felállt. Fejét szelíden meghajtotta, kezét namaskárra tette össze. Ilyenek lehettek a szentek, ilyeneknek ábrázolta őket a világ valamennyi művésze. A Mester után a tanítványok is felemelkedtek helyükről, és üdvözöltek bennünket. Testüket sötét, sárgászöld lepel fedte, amit szemérmesen magukra húztak a hölgyek előtt. Kezükben hosszú gallyat tartottak, akárcsak jelképes íjat, védelmül a gonoszság ellen. Dr. Dutt bengálul beszélt a risivel. Az ugyan elhárította magától a risi címet, mert az csak az őseredeti hét bölcset illeti meg, évezredek múltán azonban a nép az igazságkeresőkre is alkalmazza. A tanítványok szemlesütve álltak körülötte. Az indiai nyelv, prófétai hangjaival, csak kimélyítette azt a szent áhítatot, amely ezt a berket betöltötte. A mangófák, a rododendronbokrok és

a hatalmas aloék egészen földön túli hangulatot varázsoltak körénk, ahogy zöld kárpitjukból előtüntek a sovány, varázsló szemű aszkéták. Ezek az emberek csak testileg éltek a földön, inkább fáknak, virágoknak hatottak, mint embereknek, annyira összeforrtak a környezettel; csak mélyen árnyékolt, csillogó szemük tette őket másokká, mint Isten többi teremtményét. Ezek a szemek befelé és a láthatáron túlra néztek. Inkább élő ékszerhez, mint optikai műszerhez vagy emberi szervhez hasonlítottak. Sohasem láttam még ilyen átható és mégis szelíd tekintetekct.

A risi, vagy ahogy tanítványai tisztelettel nevezték, a Guru, a Mester volt az egyetlen, aki szakállt és hosszú hajat viselt. Amikor felénk közeledett, ő is szorosabban húzta magára sötétzöld leplét. Baljában, mint a többiek, hosszú, görbe faágat tartott. Barna arcbőréből sötéten parázslottak szemei. Olyan volt, mint a reneszánsz festők Krisztus-képei: szelíd, jóságos és mégis lenyűgözően hatalmas. Nem, ez az ember nem a mi földünkről való. Itt az őserdőben, ahova a világi élet zaja nem jut el, az örökkévalóságról elmélkedik, s lelke talán már meg is fejtette az örökkévalóság titkát. Szinte megdöbbentett, hogy ez a földöntúli jelenség mégis emberi nyelven szólal meg. Úgy nézett ránk, olyan elfogulatlanul állt meg előttünk, mintha mindennap meglátogatnák fehér bőrű asszonyok, pedig bizonyára mi ketten, Haimanti és én voltunk az egyetlen és első európai nők, akiket valaha látott.

– Namaszté – mondta szelíden –, üdvözöllek, találjatok nyugodalmat szent berkemben.

Haimanti lehajolt a földre, mintha letérdelne, és jobb kezével gyengéden megérintette a risi lábát, majd ujjait homlokához emelte. Mintha a föld porát, amely szentesült a bölcs lábnyomától, akarta volna fejéhez közelíteni. Én namaskárral üdvözöltem. Különös érzés hatott át. Két idegen nő álltunk itt egyedül a Himálaja rengetegében, ismeretlen férfiak között, és nem éreztünk félelmet. Inkább azt éreztük, hogyha bárhol üldözne veszély, ide menekülhetnénk. Ahogy a Mester sovány, finom, hosszúkás kezét néztem, valami belső ösztön hajtott, hogy megsimogassam. Vibráló remegés futott át testemen. A szent bűvereje ha-

tott rám. Önkéntelenül levettem a fejemről a tropikus sisakot.

A tanítványok gallyakból kis zsámolyt raktak össze, dr. Dutt és én arra ültünk. Haimanti apró gyékényen a földre kuporodott. A risi velünk szemben ereszkedett le lassan, méltóságteljesen a földre. A tanítványok mögötte félkörben helyezkedtek el. Kellemes, kissé éneklő hanglejtéssel angolul kezdett beszélni a Mester. Angol tudása meglepett. Kérdésére dr. Dutt előadta, hogy mi Dardzsilingben töltjük a nyarat, mert nagyon szenvedtünk a bengáli síkság forróságától. Haimanti meg akarja ismerni a hinduizmus lényegét, mert hindu ura van, s hogy én is megértéssel közeledtem az indiai lélek titka felé. A risi jóságosan mosolygott ránk, majd lassan, halk hangon beszélni kezdett:

– Az istenek a hegyeken lakoznak. A világ közepén emelkedik a hatalmas Meru-hegység, körülötte forog a nap, a hold és a csillagok. Tőle délre van a hó birodalma, a mi Himalájánk, az indiai Himaván, Siva feleségének Párvatínak atyja. Réges-régen a Vindhja-hegyek haragra gyulladtak, hogy a nap és a hold nem őket tisztelik meg körforgásukkal, s túl akartak tornyosulni a Himálaján. Az istenek elküldték az egyik risit, az ősz Agasztját délre, hogy nyugtassa meg és fékezze meg az ágaskodó hegyet. Kérte a dagadó bérceket, ormokat, hogy engedjenek utat neki dél felé, hajoljanak le, amíg visszatér. A hegyek engedelmeskedtek, és ő átkelt rajtuk, de sohasem tért vissza. Azóta a Himálaja egyedül büszkélkedik fenn az elérhetetlen magasban.

– Eleinte, réges-régen – folytatta csendesen –, a hegyeknek szárnyaik voltak. Ide-oda repültek, ott ereszkedtek le, ahol akartak. De a föld így jobra-balra ingott, nem tudott megnyugodni. Indra isten erre levágta a hegyek szárnyát, megrögzítette a földet. A szárnyakból viharfelhők lettek, melyek mindig vágyódnak vissza a hegyekhez, azért ülnek állandóan a meredek gerincceken.

Dr. Dutt felénk fordult, és magyarázgatva mondta, hogy India földje tele van ilyen szép mesékkel. A természet törvényeit mesékkel tarkítják. A mese a szimbólum, amely mögött az igazság rejtőzik.

Most Haimanti szólalt meg halkan:

– Bölcs risi, én új világba vágyom, ahol boldogan élhetnék.

A risi szelíden nézett rá:

– Az élnivágyás, a boldogság keresése hiú ábránd. Az „én" nem állandó. Azt hisszük, hogy vagyunk, hogy bensőnk sohasem változik, pedig nézzük csak külső testünk örök mozgását. Apró gyermekből felnőtt emberekké válunk, megöregszünk, elhagyjuk földi porhüvelyünket. Amit saját magunknak hiszünk, ami legsajátosabb énünk, szintén változik. Olyan a mi énünk, mint a gyertyaláng, amely egyformának látszik, s mégis minden pillanatban más. A szomjúság az élet iránt, az érzéki dolgokhoz való ragaszkodás ennek a lángnak mindig újabb táperőt ad. Ha egy földi test elvégezte pályafutását, új alakba száll, amelynek formáját, sajátságát a tettek és azok eredménye jutalmazza meg. A forma mindig más, s hosszú láncolat fűzi össze új és új megjelenésével. Semmi sincs, ami előzmény nélkül volna, és semmi sincs, aminek ne volna hatása, következménye. Így változik az anyag véges-végtelenül az okság törvényén át. Ha az ember ezt a törvényt felismerte, s nem ragaszkodik többé a külső, látható formához, szenvedésteli vándorlása véget ér. Az „én" akkor szabadul fel a változás béklyójából, és eléri a boldogságot. Minden vágy új vágyat szül, s új változást idéz elő. A boldogság a földi vágyaknak, a boldogság utáni vágynak a leküzdésével érhető csak el.

– Ilyen tökéletes csak maga Isten lehet – sóhajtotta Haimanti. – Van-e halandó ember számára is megváltás a félelem, a kételkedés, a szenvedés elől?

A risi percekig maga elé nézett, aztán lehunyta sötét szemét, s halkan, mintha nem is hozzánk, hanem magához beszélne, folytatta:

– Az istenekről azt hiszik, hogy halhatatlanok, azaz nem végzik be életüket természetes vagy erőszakos halállal. De ők sem örökkévalók, mert a világ kezdete után keletkeztek, s a világ pusztulásával eltűnnek. Ők is alá vannak vetve az okság törvényeinek. A népies hit szerint az istenek nem öregednek. Mindig huszonöt évesek maradnak,

szépek és sokszínűek, némelyik aranyos, kék, fekete, zöld, vörös. Végtagjuk van, mint az embereknek, négy-tizkarúak, öt vagy ezer fejük is van, alakjukat tetszés szerint változtathatják. Leszállhatnak a földre a halandó emberek közé, a hőség nem bántja őket, nem izzadnak, testük, ruhájuk sohasem lesz poros, árnyékot nem vetnek, s a virágok a hajukban sosem hervadnak el.

– Olyannak képzelik el őket – szólt közbe dr. Dutt –, mint a gyermekek a felnőtteket.

A risi bólintott fejével:

– Az ember csak a saját szemével lát, a saját eszével gondolkodik. Ami kívül esik érzékeinek világán, azt saját formájára alakítja át, és feldíszíti képzeletének színeivel. Minden ember a maga képmására teremti istenét.

Haimanti feszült figyelemmel hallgatta a risi szavait. Ha valamit első pillanatra nem értett meg, előrehajolt, összeráncolta homlokát, szemével szinte könyörgött a risinek, hogy jobban magyarázza meg, amit mondott. A risi figyelmét nem kerülte el semmi, ami hallgatósága lelkében végbement. Mintha szavai láthatatlan húrokon vibráltak volna át hallgatói és tanítványai agyába, ott vagy gyökeret vertek, és tovább bimbóztak, vagy elsuhantak, mint sivatag fölött a széltől kergetett felhő. Ha szükségét látta, újabb hasonlatokkal támasztotta alá érveit.

– Az isteneknek – kezdett újra beszélni – tökéletesebbeknek kell lenniük az embereknél, de nem mentesek teljesen az emberi gyarlóságtól. Az emberi képzelet nem teljesen szabad, hanem a tapasztalatok valóságához tapad. Az istenekről is azt hiszik, hogy hazudnak, gyilkolnak, szerelmesek és hűtlenek. Bűntudatuk is van, és sanyargatják a testüket. Félnek a démonoktól és a varázsló jógiktól. Ilyen az ember képzelete, amely ilyen emberi istenekkel népesítette be a világot. Az ember atyja a gyermek, abból nő fel férfivá, és mindvégig magában hordja serdületlenségének képeit, terheit, béklyóit. Nagyon nehéz az embernek elszakadni előéletétől, a férfinak gyermeki énjétől, nagyon lassan érik a virág illatából a duzzadó gyümölcs. A virág is, a gyümölcs is a gondozó kertész kezét keresi, fél leszakadni az ágról. Az ember is kapaszkodik elődei hiedelmé-

hez, tanításához, s fél a világosságtól, mely káprázatja a szemét.

A költői hasonlatok megragadtak. Még a szkeptikus dr. Dutt is megértéssel fogadta a risi magyarázatát. Mint orvos, helyeslőleg bólintott, amikor a hindu bölcs az okság viszonyáról beszélt, s az egész világegyetem uralkodó törvényének nyilvánította azt. Megelégedéssel pillantott rám, mintha az európai ateizmust látta volna igazolva a risi fejtegetésében. Szóvá is tette a keresztény istenhitet, és azt kérdezte a Mestertől, hogyan vélekedik felőle, bizonyára magasabbra tartja a hindu filozófiát az egy Isten imádatánál.

– A bölcsek több rendszerben gondolkoznak – válaszolta a kérdésre –, a folyók is több irányban szaladnak a tenger felé. Útjuk nem egyenes, sok akadályon vergődtek át. Útközben rengeteg vízmennyiséget vesztenek, felszívja a talaj, elpárologtatja a nap heve. Ami víz eléri a tengert, már nem folyó többé, hanem vízcseppek milliói, amelyek keserű sóssá válnak, ahogyan elvegyülnek a sötétkék tengerben. Egyes filozófusok, akik rendszert alkottak, nem hisznek világot kormányzó istenben. Isten nem teremthette a világot érdekből, s nem teremthette jóságból. Istenről nem tételezhető fel érdek, hiszen minden vágya természetszerűleg kielégül. A jóság indoka is elesik, mert a teremtés előtt a lelkek nem szenvedhettek fájdalmat, nem voltak érzékek és testek. Mitől kívánta tehát Isten jósága megszabadítani a lelkeket? Ha azt tételezzük fel, hogy Isten a teremtés után látta teremtményeinek szenvedéseit, akkor hogyan magyarázzuk a jóságot, hiszen Isten jósággal csak örömteljes teremtményeket alkothatott volna. Így nem marad más hátra, mint a „karmá"-ból magyarázni az örömet és fájdalmat, az egyes ember tetteinek következményeiből, amelyek kérlelhetetlenül osztogatnak igazságot. Ebben az igazságosztásban nem lehet szerepe részrehajló, jóságos vagy büntető istennek.

Dr. Dutt ismét rám nézett nagyon elégedetten. Tekintetében valami diadalérzés csillogott. Szótlanul ültem helyemen. Járatlan vagyok a teológiában és a filozófiában. Éreztem, hogy gyermekkorom a szülőatyja szellemi énemnek,

amikor istenhitre tanítottak, később pedig szívemmel hittem Istenben. Most is ehhez az Istenhez menekültem a logika kérlelhetetlen következtetései elől. A risi olyan szelíden nézett rám és az ujjongó szemű indus orvosra, hogy bíztam benne, Isten nem fog cserbenhagyni abban, amit megdönthetetlen igazságnak tudtam. A risi lelki szemeivel látta, hogy dr. Dutt természettudománya perbe szállt az én keresztény hitemmel. Ő orvosi tudással volt vértezve, én védtelenül álltam vele szemben.

Megingathatatlan nyugalommal folytatta a risi:

– Elképzelhetetlen, hogy ok nélkül okozat jöhessen létre. Az anyag különböző formát vesz fel, ahogyan a fazekas korongját forgatja. A világ oly tökéletes és bonyolult, hogy a legélesebb eszű tudós sem tudja felfogni. Ennek a hatalmas műnek okvetlenül kell, hogy szellemi alkotója legyen. Ez a szellemi alkotó az erkölcsi törvény őre, aki a jót jutalmazza, a rosszat bünteti. Ő állapította meg, hogy mi a jó és mi a rossz, és ez az erkölcsi törvény nem a tapasztalat eredménye, hiszen ez ellentmondó lehetne, hanem ősidőktől ősidőkig létező isteni rendelkezés. Ezt a rendelkezést a hinduk nagy része a Védák földöntúli ihletében találja meg. Azt tanítják, hogy az öröklétű Védák Isten lénye maga: nem teremtett, hanem múlhatatlan, önmagában létező végtelen, mindent tudó, mindenható tökéletesség. Ezt tanítja és vallja a hinduk nagy része, de nem valamennyi. Isten egy és oszthatatlan, de a felekezetek ezt az egy Istent különkülön a magukénak vallják. A sivaiták Sivát, a visnuiták Visnut tartják ennek az egyetlen Istennek. Hitük őszinte, s ezért számukra igaz, mint a gyermek hite, aki saját szüleit tartja a legjobb embereknek, s a legigazibb, legegyetlenebb szülőknek. De minden gyermeknek vannak szülei, s ők mind a legjobbak, s mind az egyetlen szülők. Ha Istent némely filozófiai rendszer az anyagtól és a lelkektől teljesen különbözőnek tartja is, mégsem trónol fölöttük elszigetelten a magasban, hanem velük állandóan, szétbonthatatlanul egybe van kapcsolva. Mint mindenben jelenlevő benső irányító erő, áthat minden lényt, s nélküle egy fűszál sem remeghet. Az egyéni lelkek és az anyag Isten függvénye.

Dr. Dutt felhúzta sötét szemöldökét, Haimanti még erő-

sebben előrehajolt, úgy szívta magába a szelíd bölcs szavait. A súlyos érvek és a bonyolult okfejtés kristálytisztán csillogtak mindhármunk előtt. Még sohasem hallottam, hogy valaki a végső dolgokról ilyen könnyen, érthetően tudjon beszélni. A risi rövid szünet után folytatta:

– A világ semmi esetre sem Isten által teremtett gépezet, amelyet egyszer mozgásba hozott, s azután magára hagyta, hogy tehetetlenül dolgozzék tovább. Isten és a világ szorosan egybeforrott. A világ nem mechanika, bár a mechanika törvényeit belőle ismertük meg. Isten szelleme honol minden atomban, ő az élet a csírában, az erő a mozgásban, az illat a virágban, a ragyogás a fényben, az igazság a törvényben.

Haimanti elhaló hangon, félénken megszólalt:

– Hogyan juthatok közelebb az igazsághoz, hogyan láthatom meg az igazi utat, amely a sok elágazásban kivezet a tévedések rengetegéből? Ó, bölcs risi, van-e mód arra, hogy gyenge asszony réveteg szeme látóvá váljék, hogy vakságában ne kövessen el olyant, ami szerencsétlenséget hoz urára, családjára, önmagára?

A risi szeretettel nézett rá:

– A mi érzékeink csak egy falig hatolnak. Csak színfalat látunk, nem tudjuk, mi van mögötte. A fülünk is csak bizonyos távolságig hall, de a hang betölti az egész űrt. Az ujjunk csak azt tapinthatja, amihez hozzáér, de mindezeken a tárgyakon kívül egy egész világ van, amiről nincs tudomásunk. Az idegen nyelvnek csak szavait halljuk, de értelmét nem ismerjük. S mégsem tagadhatjuk, hogy van értelmük.

Dr. Dutt helyeslőleg bólintott. Elgondolkodott. Talán skótországi diákévei jutottak most eszébe, amikor orvosi tankönyvek fölé hajolva emlékezetébe véste a sejtek rendszerét, az emberi test anatómiáját, amikor hullát boncolt, hogy megtanulja, hogyan kell az élő ember betegségét gyógyítani. A hulla engedelmesen feküdt a műtőasztalon, tökéletes ember volt, csak maga az ember, az élet hiányzott belőle. Vajon tagadhatta-e ott a hulla előtt, hogy van élete az embernek?

A risi újra Haimanti felé fordult:

– Sankarácsárja, a nagy mester fogta kezemet – mondta kegyelettel –, ő irányította bukdácsoló lépteimet. A mi világunk, amit mi látunk, hallunk, érzünk, nem azonos a Világgal. Minket az idő és a tér korlátokba zár, azokon túl nem láthatunk. Pedig az igazi, létező Világ ott túl van. A mi kis világunk látszat, csalóka lidércfény. Az igazi valóság megismerhetetlen, mint ahogy a vak nem láthatja a színeket, de színek mégis vannak. A vaknak egyetlen vágya, hogy színeket lásson, az ember egyetlen vágya, hogy megismerje Istent, mert ő az egyetlen létező valóság. Érzékeink illúziói a Májában vergődnek. Istent, a felfoghatatlan valóságot kell keresnünk mindenütt és mindenben. Ne bátortalanítson el a tévedés, ne állítson meg a kudarc, ne tegyen elbizakodottá a látszólagos siker. Mert minden siker csak látszólagos és a keresés az örök Valóság után örök. Mostani életünk előtt más formában kerestük, jövendő életünkben tovább fogjuk keresni. Lábunkat felsebzi a göröngy, szemünket eltompítja a fény, testünket elsorvasztja a fáradtság, de minden szenvedés és öröm csak múló pillanat, tovább kell keresnünk. Utunkban sok-sok csillogó követ fogunk találni, boldogan szedjük fel, azt hisszük, drágakő. Nemsokára érdes kavicsnak fogjuk látni, melyen megtörik a nap sugara. Ne vessük meg miatta, kutassunk tovább. A sok-sok hamiskő mind gazdagítja értelmünket, élesíti szemünket, hogy e látszatéletben megkülönböztessük a dolgokat. Rengeteg tudásanyagot gyűjtünk. Érzékeink a megfigyelés által mind több és több tévedést küszöbölnek ki, látókörünk a végtelenségig tágul, mert az illúzió, a Májá határai végtelenek. De ebben az illuzorikus látszatvilágban elménk mégis tökéletes rendet tud teremteni. Csak azt fogadja el, amit ebbe az értelmi rendbe bele tud illeszteni. Ami ezen a látszatéleten túl van, az idegen és ismeretlen számára. Hinnünk kell, hogy ez a mi értelmi rendszerbe foglalt látszatvilágunk az igazi Valóság árnyképe, vetülete. Ha a látszatvilág béklyóiba kötött érzékeinket kikapcsolhatjuk, ha megakaszthatjuk azoknak a földi rendbe illesztett működését, akkor felszabadulhatunk az anyagból és felröppenünk a valóság fényébe. Akkor végre lehull előttünk az a lepel, amely a látás, a hallás, a tapintás és a

gondolkodás által keletkezett világot festi elénk s belemerülünk a Végtelenbe, az Örökbe, a Valóságba. Lehullnak a bilincsek, amelyeket természeti törvényeknek kellett elismerni, nem maradunk az érzékeink és tapasztalataink rabjai, hanem szabadon uralkodunk a látszat-én, a látszat-környezet és a látszat-világ fölött.

Feszült figyelemmel igyekeztem szavait megérteni. Haimantira néztem. Ő sápadt arccal, mozdulatlanul ült. Dr. Dutt kételkedően rázta a fejét. Hindu volt, az ő szelleme még európai orvosi képesítése ellenére is sokkal közelebb állt az indiai metafizikához, mint mi, a tér és idő korlátozó világában nevelkedett európaiak. Félve szólaltam meg, és tisztelettel kérdeztem a risit:

– Mi, akik nem tudjuk követni azt a magas szárnyalást, akik úgy érezzük, hogy képtelenek vagyunk levetni magunkról az érzékeink által parancsolt és eszünkkel rendszerbe szedett világképet, mit higgyünk, mi legyen a vezetőnk?

A risi arca felderült. Az imént még félig lehunyt, homályos, befelé tekintő szeme a szeretet fényében gyulladt ki. Mikor ajka szólásra nyílt, szinte rímes ütemben hangzottak szavai:

– Isten, Brahma, Ísvara, Krisna, Siva, Allah, Jézus, a magasztos, a mindenható, feléje fordul a mindenség arca, érte dobog az élők szíve, ő az a fény, amely az embernek a felismerhetetlenség ködén át ragyog. Őt kell imádni, abban a formában, amelyben nekünk, gyarló embereknek feltűnik. Ó, te Valóság, a gyenge szemnek láthatatlan sugaradat leküldted hozzánk! Sok alakban tűnsz fel nekünk, sok névvel illetünk téged. Birmában Phara-nak hívnak ugyan, nyugaton Isten a neved. Fiadat, Krisztust megváltónak küldted. Allah vagy a muszlimoknak, a hinduk Saktierőt látnak benned. Soknak a nap a te képed. A tanult szellemek kincseidet látják, a művészek leheletedet szívják magukba. Mindegy, hogy mi a neved, te vagy az egyetlen Valóság, érzünk csupán, de gyarló értelmünk nem fog fel.

Dr. Dutt tekintetében most gúnyos kétely látszott. Mintha azt akarta volna mondani, hogy a risi sem tud túl-

jutni azon a ködfátyolon, amit az emberi érzékek vontak a világ és a valóság közé. A risi is csak vergődik a gondolat hínárjában és a vallások tanításába kell fogódznia, hogy el ne merüljön.

A risi is észrevette ezt a kételyt, látta az orvos gúnyos tekintetét. De ez nem hozta ki nyugalmából.

– Aki érzékeit eltompítja, kikapcsolja, az kiemelkedik ebből a látszatéletből. Számára az élet és halál csupán akaratának a játéka. Megállítja a szívét, felfüggeszti lélegzetét. Ezer évvel ezelőtt élt és ezer évre előredobja a létét. Teste eltűnik, összezsugorodik, vagy óriásivá nő. Minden létezés urává lesz, hasonló az istenekhez.

Dr. Dutt felpattant a rőzsezsámolyról.

– Bölcs risi, nagy a te tudásod – mondta erélyes hangon –, de én orvos vagyok, aki már száz és száz halált láttam. Boncoltam és életet mentettem meg. Ismerem a természet határát. Tisztelettel hajlok meg nagy tudásod előtt, hódolok szentségednek, de azt, amit most mondtál, nem hiszem.

A risi ránk nézett, mintha állításának néma tanújául szólított volna fel bennünket. A tanítványok a Mester felé fordultak. Ülő helyzetükben lábukat magasra felhúzták hasuk alá, befelé csavarták, mintha gumiból lenne, s mélyen meggörnyedtek. Csontjaik nem ropogtak. Testük nesztelenül engedelmeskedett akaratuknak. Ahogy fejük mind mélyebbre csuklott lefelé ölükben, gerincük szűk ívben görbült meg, s minden csigolyájuk élesen kirajzolódott megfeszült leplükön. Síri csend állt be. Visszafojtott lélegzettel néztük, hogyan lesz úrrá az akarat a test, az anyag felett. Mintha a fák, a lombok is az élettelenségbe bámultak volna, olyan nyugalom fogta el a berket. A nagy csendben szívem dobogását hallottam. Ijedten néztem Haimantira. Az ő szíve is hangosan verhetett.

A risi mozdulatlanul ült helyén. Szemét lehunyta, keze hanyagul az ölében hevert. Arca elvesztette barnás színét, egészen sápadtnak látszott. Feje lassan ereszkedett a mellére. Talán elaludt vagy elalélt. A tanítványokra néztem. Azok meg sem moccantak. A risi háta meggörnyedt, feje egészen az ölébe hanyatlott. Gombolyaggá csukódott össze

a teste. Egy pillanatig még láttam, aztán élettelenül terült el a földön. Haimanti és én felsikoltottunk. A risi meghalt! Remegtem egész testemben, homlokomon gyöngyözött a veríték. Dr. Dutt is megrémült, de ő orvos volt, a risihez sietett. Megfogta csuklóját, ütőerét tapogatta. Hang nem jött ki torkomon, csak a szememmel kérdeztem az orvost: mi történt?

Dr. Dutt térdelt a földön, aggodalmasan szorította a risi csuklóját, majd fülét a szíve tájékára fektette. Percek múlhattak el ebben az izgalmas, megrendítő csendben. A tanítványok mozdulatlanul, kővé meredve guggoltak a földön. Végre megszólalt az orvos. Tompa, színtelen volt a hangja, mégis döbbenetes erővel hatott:

– Meghalt... A lélegzete elállt... szíve nem ver...

Elhallgatott. Végtelenségnek látszó szünet után az ijedtségtől rekedt hangon újból megszólalt:

– Már percek óta halott... Ha egy koffein-injekciót adhatnék... vagy mesterséges légzést alkalmazhatnék... Megpróbálom!

A risi válla felé nyúlt. Az egyik tanítvány kiegyenesedett, szinte felháborítóan nyugodt, közönyös hangon rászólt dr. Duttra, hogy hagyja békén pihenni a Mestert. Dr. Dutt visszahúzta kezét, gépiesen engedelmeskedett a parancsnak. Tétován nézett maga körül. Mint orvos befejezte feladatát. Nem tehet semmit. A holttest nem az övé, azt a tanítványoknak kell gondjukba venni, és szertartásuk szerint átadni az enyészetnek vagy az öröklétnek. Az orvos lassú léptekkel hozzánk jött:

– Távozzunk – súgta.

Mentegetőzött, nem láthatta előre, hogy látogatásunk ilyen tragikus fordulattal fog végződni. Halálsápadtak voltunk. Alig tudtam feltápászkodni. Az orvos segített fel. Szomorúan vetettem egy pillantást a halott risire.

Most a tanítványok, mintha hirtelen magukhoz tértek volna kábulatukból, kiegyenesedtek, már megszokott ülésükben néztek maguk elé. Megrendítő, hogy a Mester halálát milyen egykedvűen fogadták. A halál csak egy állomás az örök vándorlásban, röpke pillanat az idő végtelenségében.

Nem tudtuk, hogyan búcsúzzunk el tőlük. Míg tétovázva egymásra bámultunk, a tanítványok halkan varázsigéket kezdtek dúdolni. Olyan volt ez, mint valami csendes halotti ének. A nap már lefelé fordította korongját az égbolton, késő délutánra járt az idő. Mennünk kell. A tanítványok éneke egyhangú dúdolásba merült, vontatott, panaszos dalban keringett és úszott a levegőben. Néha emelkedett, néha gyorsabb ütembe lendült, aztán megint elhalkult. Közben tekintetüket mereven ölükbe szegezték. Dr. Dutt hirtelen megállt. Figyelni kezdett. Hol a mozdulatlanul guggoló tanítványokat, hol az élettelen risit nézte. Megragadta karomat. Lábunk gyökeret vert az ijedtségtől. A holttest mintha megmozdult volna!... Az orvos odaszaladt a halott risihez, gyorsan letérdelt melléje, fülét a mellére tapasztotta. Csak néhány másodpercig tartott a kínos szünet, Dr. Dutt felkiáltott:

– Él! Lélegzik! Újra él!

Megragadta a risi csuklóját, és a csodálat hangján szinte ordított:

– Él! A szíve lassan, egyenletesen verni kezd! Visszatért az elmúlásból! Csoda történt!

A tanítványok tovább dúdolták egyhangú éneküket. Ők nem láttak csodát a risi feltámadásában. De mi csodát láttunk. Ahogy az orvos mind izgatottabban szorította csuklóját, a risi szíve mind egyenletesebben vert, vére megkezdte csendes futását az ereken át. A megmerevedett testbe visszaköltözött az élet.

Haimanti sírva fakadt. Engem is fojtogatott a zokogás. A halottaiból feltámadt risi pedig ügyet sem vetett arra, ami körülötte lejátszódott. Lassan feltápászkodott, lábaira ült, végigsimította sápadt arcát, amibe láthatólag visszatért vékony bőre alá a vér. Szeme lassan visszanyerte csillogását, ismét sötéten parázslott. Nyugodtan körüljártatta tekintetét a tanítványain, aztán megfogta a görbe faágat, lassan felemelkedett, néhány lépést közeledett felénk, megállt előttünk, és szelíd fejbiccentéssel namaskárra tapasztotta össze kezeit.

A tanítványok követték példáját.

Kábultan hagytuk el a berket. A dandy-kulik, akik a

berken túl vártak ránk, hangosan rázták a kockát a rézpohárban, teljesen elmerültek a játékban. Civakodtak, s mint rendesen, hajbakaptak. A csúnya, hétköznapi zaj visszazökkentett bennünket a földi életbe. Mintha a fellegekből zuhantunk volna alá.

Haimanti kipirult arccal szállt be a hordágyba. Én még akkor is remegtem, amikor a rossz szagú kulik már messze vittek a titokzatos berektől. Az út emelkedett, a levegő a lebukó nap késői sugaraiban megritkulva, hűvösen simogatta felhevült arcunkat. Ha nem láttam volna dr. Dutt komor ábrázatát, álomnak tartottam volna mindazt, ami délután történt.

A Mount Everest-ben már türelmetlenül vártak bennünket. Amija szeretettel emelte ki feleségét a dandyből. Mosolyogva kérdezte:

– Nos? Hogyan tetszett a bűvészmutatvány?

Dr. Dutt válaszolt neki:

– Kedves barátom, tudja, én nem vagyok babonás, de amit délután láttam, az meghaladja értelmemet. Túlhaladja a tudomány határait. Szkeptikus ember vagyok, az orvos természetszerűleg az minden csodával szemben, de ami ma történt velem, az csoda, amit magyarázni lehetetlen. Ha meg tudnám magyarázni, már nem volna csoda. Egy felsőbbrangú ember bűvkörébe kerültünk, aki közeljárt az örökléthez.

Amija értelmetlenül nézett barátjára:

– Doktor, miket beszél össze?

Az orvos szinte kiabálva folytatta:

– Meghalt és feltámadott!

Aztán megcsuklott a hangja; már csendesebben folytatta:

– Nekünk, bukdácsoló embereknek a földi tudáson túl kell vigaszt találni és imádni a valóság földi megtestesülését. Mindenki a maga képességei szerint: Sivát, Visnut, Krisztust vagy Mohamedet, valakit imádni kell.

Két öklét a mellére szorította, és szinte átszellemülve jelentette ki:

– Én ismét hivő lettem!

Így, két öklével a mellén, elfordult tőlünk, nem is kö-

szönt, elrohant a hotel elől, szinte boldogan és ujjongva, hogy újra megtalálta Istent.

Amija Haimantihoz fordult:

– Mi történt veletek?

Haimanti nem válaszolt. Megfogta férje kezét és csaknem erőszakkal húzta be a kapun. Én is befordultam a szobámba. Egész éjszaka nem tudtam aludni. Nem vacsoráztam, mégsem éreztem éhséget. És nem éreztem fáradtságot, pedig nagyon ki lehettem merülve. A hotel táncteremből a nyitott ablakon át beszűrődött a muzsika, a táncolók, a mulatozás zaja. Milyen léhának, oktalannak, üresnek tűnt fel most ez az élet, amely a pillanatnyi örömök után fut, s nem veszi észre a nagy, fenséges örömet, a lélek felszabadulását a földi vágyak alól. Most igazat adtam Haimantinak, amikor India bölcsességében, hitében keres menedéket. Ridegnek, száraznak, egyoldalúnak találtam az európai tudományt, amely tehetetlenül áll szemben az örök titokkal. Sarkigazságait éppen olyan kevéssé lehet bizonyítani, mint a vallás dogmáit. Hinni kell! Mindegy, hogy miben, hiszen gyarló emberek vagyunk, az igazságot úgysem látjuk. Higgyünk a jóban, a szépségben, s talán minden jóvá és széppé válik, ha őszinte szívvel hiszünk benne.

Hajnal felé nyugodt, mély álomba merültem.

Másnap és a következő napokon mintha szebben sütött volna felettem a nap. Haimanti sugárzott a boldogságtól. Lelkesen magyarázta, hogy úgy érzi, megtalálta teljes egészében az élet értelmét. Hittel áthatott, bensőséges életet fog élni. Ez lesz az az erő, amely elzárja a csábítást és Amija szerelmét megőrzi neki időtlen időkig.

Haimanti megnyugodott.

Dardzsiling, június közepe

Múltak a hetek. Egy nap Bogdanovné hívott, hogy látogassuk meg újdonsült ismerősét, egy nyugalmazott állami tisztviselőt, egy félvért, akinek Dardzsilingben van háza, télen-nyáron itt él a havasok alján. Nagy állatbarát hírében áll, sok szelídített majma, madara van. Bogdanovné ösztö-

nösen érezte, hogy kivel kell itt megismerkednie. Kedvéért elmentem vele a rokonlélek állatbarátokhoz, Mr. Edgarhoz és feleségéhez. Csinos bungalowban laknak, közel a nyaralótelep központjához. Bungalowjukat tágas kert veszi körül, széles tornácon át jutottunk a szobákba. Hamarosan megbarátkoztam Mrs. Edgarral. Ő is fél- vagy negyedvér, mint az ura; de arcbőre már egészen kifehéredett. A tornácon fogadott. Alighogy kezet szorítottam vele, színes papagáj röpült a vállamra, és rikácsolva üdvözölt: how do you do.

Bogdanovné szerfölött megörült a papagájnak, majd megcsókolta a barátságos állatot, de nem fért a szájához, nagy kampós orra miatt. Mármint a papagáj kampós orra miatt, mert Bogdanovnét Isten orr tekintetében nagyon szűk mértékkel áldotta meg.

A házban ragyogó fejű madarak ugrándoztak körülöttünk. Cinkék, rigók, seregélyek, kakaduk és csókák. Rátelepedtek az asztalra, teázás alatt tányérunkból csipegettek. Az állat tudja, hogy ki az igazi barátja. Bogdanovné fejére ültek, húzogatták a haját, hegyes csőrükkel megkocogtatták fülbevalóit. Néha melléje is fogtak és belecsíptek a bőrébe. Egy-két majom az orosz asszony ölébe ült. Bogdanovné a paradicsomban érezte magát. Az édenkertben bizonyára így élt együtt Isten minden teremtménye, és az idők teljességében bizonyára így fog élni egymás mellett a farkas és a bárány, az oroszlán és az őz.

Átható állati szag töltötte be az egész házat. Az állatkertekben a zárt ketrecek körül lehet érezni ezt a kellemetlen szagot. Sehogy se ízlett a tea ebben a tarka társaságban. Mr. Edgar gondos szeretettel méregette kedves lakótársait. Amióta nyugalomba vonult hivatalából, állatkereskedéssel foglalkozik. Kölyökkorában fogja vagy vásárolja az állatot, felneveli, idomítja, aztán jó pénzért állatkerteknek adja el. Háza olyan, mint egy nevelőintézet, csak a szaga nem olyan előkelő. Nagy nehezen egy szendvicset emeltem számhoz, miközben bal kezemmel a csészét tartottam. Egyszerre csak megdermedt a vér ereimben. Jókora tigris lépett a szobába, nesztelenül, lassan, egyenesen felém tartott. Másik csíkos bőrű bestia követte. Ez Bogdanovné-

hoz közeledett. Ijedten néztem Mr. Edgarra, de ő nyugodtan mondta:

– Szelíd állat nagyon, ne féljen tőle, nem bánt senkit.

Eközben Mr. King – így szólította a gazdája – már mellettem állt, zöldes szemével rám és a szendvicsre pislantott. A szendvics pillanat alatt tűnt el hatalmas torkában. Hálából ölembe fektette fejét. A csésze csörömpölve remegett kezemben. Kérőleg néztem Mr. Edgarra, aki végre megértette kínos helyzetemet, és segítségemre sietett. Megvakarta Mr. King fejét, mire az állat kinyújtotta izmos nyakát, jelezve, hogy tetszik a mulatság, szívesen veszi, ha tovább vakargatják.

– Tessék csak megvakargatni a fejét, nyakát vagy a hátát – biztatott Mr. Edgar –, azt nagyon szereti King.

Erőt vettem magamon, remegő kezemet a tigris fejére tettem. Puha, meleg volt a fényes szőre. Bogdanovné közben már megbarátkozott partnerével. Mr. Prince-cel, vígan vakargatta a bőrét. Az állatok megelégedetten brummogtak.

– Én fogtam őket kölyökkorukban – magyarázta házigazdánk –, én neveltem fel őket. Négy darab volt belőlük. Anyjukat lelőtték, nem is ismerték. Teljesen szelídek, jó magaviseletűek. Most tizenegy hónaposak. Néhány hónap múlva már nem járnak ilyen szabadon, eladtam őket a San Franciscó-i állatkertnek.

Bogdanovné el volt ragadtatva a tigrisektől. Nemsokára megvakargatta a másik kettőt is, amelyek az egyik hálószobában hevertek és egy nagy csontot ropogtattak. Mr. Edgarnak volt még néhány párduca, medvéje és egy csomó majma. A sokféle állat ki-be járt a szobákban, néha megdézsmálták az éléskamrát: a kedvencek éjjel bizonyára ágyban aludtak. A két tigrist Bogdanovné kívánságára kieresztették az udvarra, ahol úgy eljátszogatott velük, mint otthon a Kiszuny macskával. A különös látványnak csakhamar több nézője akadt. A kerítés mögött bennszülöttek kezdtek bámészkodni. A tigriseket felbőszítette a kíváncsiság. Velünk, fehérekkel, barátságosan viselkedtek, de a barna bőrű emberek szagát nem bírták. A dzsungel ősi ösztöne tört ki belőlük, morogni kezdtek, s mialatt Bogdanovné éppen azon mesterkedett, hogy az egyiknek a hátára

üljön, hirtelen kisurrant alóla, összehúzódott és két szépen ívelt ugrással a kerítésnél termett. A bennszülöttek ijedten rebbentek szét. Kettő-három felbukott, s halálfélelmében már azt hitte, hogy a vadállat torkon ragadja és marcangolja, olyan velőt rázóan sikoltozott. A kerítés túl magas volt, hogy átvesse magát rajta a tigris, csak a fogait vicsorította, és dühösen ordított a bennszülöttek után. Mr. Edgar hozzáfutott, megsimogatta. A tigris szelíden engedelmeskedett. Lassú léptekkel tért vissza az udvar belsejébe.

Megelégeltem ezt az izgató játékot. Semmi kedvem sem volt ahhoz, hogy kipróbáljam, vajon csak a barna bennszülöttekkel szemben viseltetik-e ellenszenvvel a fenevad, és nem szottyan-e néha kedve a mi fehér bőrünkre, húsunkra is. Alig bírtam Bogdanovnét magammal csalogatni vissza a szállóba, az emberek közé.

– Ne gondolja – mondta útközben –, hogy az emberek kevésbé vérszomjasak a tigriseknél, csak ravaszabbak. Az állat egyenes, őszinte, a zsákmányát felfalja, de saját fajtáját nem bántja. Az ember az embertársait mészárolja le, anélkül, hogy szüksége volna a húsára. Az ember az igazi, féktelen fenevad. Az emberek igazán megértek arra, hogy kiirtsák őket. Akkor lesz béke a földön, ha már nem nyomja hátát kapzsi, bűnöző ember.

Nem mertem megkérdezni, hogyan képzeli el az emberiség kiirtását a béke érdekében, s hogy miként irtsák ki a békeszerető emberek, bűnöző, vérszomjas társaikat? De elvben igazat adtam neki. A földön az ember az embernek a farkasa. Vajon mikor valósul meg az Evangélium egy akol, egy pásztor békés világa, amikor senki sem akar majd kiirtani senkit?

*

A Mount Everest-ben az élet gondtalan vidámsággal folyt tovább. Tartott a játék, a tánc és a részegségig menő ivás estéről estére. A pax britannica, az ír és a skót katona őrködött a világbirodalom álma és mulatozása fölött. De vajon lent, a felhők alatt, a bengáli síkságon a sok százezer indiai faluban, a városok szűk utcáiban, ahova a jólétnek, a gondtalan életnek csak távoli visszhangja jut el, nem

gyűl-e a szívekben a harag, nem morajlik-e a föld mélyében egy készülő rengés, mely összedöntheti a mulatozók fellegvárait?

Haimanti, Amija, Bogdanovék és mi a nagy szalon egyik sarkában néztük a táncoló párokat. Már csaknem valamennyit ismertük, legalábbis látásból. Tudtuk a közismert titkokat is: kik házastársak, és kiket fűz egybe a szenvedély ideiglenes láza.

Gladys rendületlenül táncolt Dzsáfarral. Már elfelejtette az ópiumbarlang borzalmait. Ha kifáradt az ugrálásban, hozzánk ült, s ürítgette a whiskys poharakat, egyiket a másik után. Előbb a csota peggel, a kis cövekkel kezdte. Ez a cövek magas, keskeny pohár. Aztán folytatta a bara peggel, a nagy cövekkel. Ez már dupla adagolású. Mint a régi rómaiak, akik lassan kezdték az ivást, s a borhoz vizet elegyítettek, amikor már mámorosak voltak, tiszta bort, „merum"-ot ittak. Az igazi ivó – ezt az angoloktól tanultam – a mámor kedvéért iszik; aki csak étkezéshez szürcsölget egy pohárka szeszt, nem ért a mesterséghez. Gladys ma különösen jókedvű. Tréfálkozik, sziporkázik, elemében van. A szenvedélyes dzsessz még jobban felvillanyozta. Nem lehetett vele bírni. Bogdanovné állandóan a fejét csóválja, néha keresztet vet, nehogy a sátán, amely Gladysbe bújt, véletlenül átsuhanjon az ő vérébe, s ott is galibát csináljon.

Férjem a rendesnél is szórakozottabb. Elmélázva nézte a táncot és szokásától eltérően alig beszélt. Valami motoszkál fejében. Gladys nem is hagyta szó nélkül Gyula némaságát:

– Professzor, mi van magával ma este? Egészen megnémult?

– A paradicsomról ábrándozik – vetette közbe Dzsáfar –, minden jó mohamedánnak, ha ittas embereket és szép asszonyokat lát, a Korán illatos rétjei, a tubafa árnyéka s az örökké szűzen maradó hurik jutnak eszébe.

Gyula mosolyogva rázta fejét.

– Nem a paradicsomra gondolok. Igen fontos levelet kaptam ma egy kollégámtól, azon gondolkoztam el.

– Mi van abban a fontos levélben? – kérdezte kacagva Gladys.

– Hónapok óta foglalkozom a munda és a dravida nyelvek kapcsolataival. Most dr. Mark Collins professzor levélben felhívta a figyelmemet egy-két szóegyeztetésre, amit nem tudtam eddig tisztázni.

Clifford felnevetett:

– Sohasem hallottam még munda nyelvről. Rántva, vagy pácolva szokták fogyasztani?

Férjemet bosszantotta ez a tréfa. Felkelt székéről.

– Tulajdonképpen azonnal válaszolnom illene Collinsnak. Ha nem veszi a társaság rossznéven, felmegyek a szobámba, és meg is írom a levelet.

– Menjen csak nyugodtan – biztatta nevetve Clifford –, de vigyázzon, a rossz nyelvek itt maradnak, akik megszólják, hogy ital és tánc mellett, gyönyörűséges hölgyek társaságában száraz tudományon jár az esze.

Gyula nem is válaszolt Cliffordnak, felment a szobájába.

A társaság nevetett Clifford mókáin. Egyedül Gladys nem kacagott. Hirtelen elkomolyodott. Szótlanul, szomorúan bámult maga elé. Hát ezzel mi történt? Csak nem sértődött meg azon, hogy férjem itthagyta a társaságot?

A zenekar buja tangóba kezdett. Clifford meghajolt Gladys előtt, és táncra kérte.

– Nem, köszönöm, nagyon elfáradtam – mondta Gladys.

Hát erre még nem volt példa! Gladysnek nincs kedve táncolni. Mi történt hirtelen ezzel az asszonnyal? Valamennyien elnémultunk. Csak bámultunk egymásra. Végre is Gladys törte meg a csendet. Felém fordult:

– Ki az a Collins professzor, akiről a férje beszélt? Ön is ismeri?

– Hogyne ismerném a jó öreg Collinst! Ő a szantiniketáni egyetem büszkesége. A legkiválóbb nyelvésznek tartják. Negyven nyelvet ismer, még magyarul is tud. Az uram olyan tisztelettel beszél róla, mint csak kevés emberről.

– Hol van az a Szantiniketán?

Bogdanovné megmagyarázta neki. Collinsról is szólt néhány szót:

– Collins zárkózott ember, egy házban lakunk vele. Ő a szomszédunk, de alig tudunk róla valamit. Azt se tud-

juk, hány éves, nős volt-e, özvegy-e? Egész nap a könyveivel van elfoglalva.

– Nincs senkije? – kérdezte Gladys és közelebb húzta székét Bogdanovnéhoz. Az orosz asszony csodálkozva nézett rá. Miért érdeklődik ez a pompás, elegáns, mindig vidám nő egy szobatudós iránt? Csak nem izgatja képzeletét egy férfi, aki egészen más, mint azok, akiknek társaságában az életét éli. Csak nem gondolja, hogy kivetheti hálóját a romlatlan, ártatlan professzorra, aki remeteként áldozza fel minden percét a tudománynak?

Gladys mintha kiolvasta volna Bogdanovné szeméből a titkolt gondolatot.

– Valaha ismertem egy Collinst – magyarázta –, csodálatosképpen azt is Marknak hívták. De hát mind a kettő gyakori név. A névrokonság keltette fel figyelmemet.

Pillanatra elhallgatott, aztán furcsa restelkedéssel tovább érdeklődött Collinsról:

– Érdekes élete lehet annak a professzornak. Elzárva a világtól, szűk szobában ül egymaga, szegény, nincs mellette senki, csak a könyvei.

Újra Bogdanovnéhoz fordult, és halk hangon kérdezte:

– Egészséges? Már úgy értem, nem támadja meg az embert betegség, ha egész nap dolgozik, tanul, kutat?

– Nincs annak semmi baja, hála Istennek. Sohasem panaszkodik.

– És mondja csak, Madame, nem iszik? Nem menekül néha a fárasztó munka elől egy kis felejtéshez?

– Nem hiszem – válaszolt Bogdanovné –, mi sohasem láttuk inni, legfeljebb akkor, ha átjön hozzánk, és megkínáljuk egy pohárral. Azt megissza. De hogyan képzeli, hogy egy ilyen nagy tudású, puritán ember alkoholista legyen? Ez teljes képtelenség!

– Szegény – sóhajtott fel Gladys –, hát semmi nincs, ami felhangolná? Nő sincs körülötte, senki?

– Ne sajnálja Collinst – szólt közbe Bogdanov –, megvan ő egyedül, nagyobb kincsnek birtokosa, mint az a sok léha, könnyelmű fráter, akinek nőre, italra van szüksége, hogy boldog legyen.

Gladys nem válaszolt Bogdanovnak. Szótlanul nézett

maga elé. Csupa részvét és fájdalom volt a szemében. Mintha egy könnycsepp is megcsillant volna a szempillája alatt. Ennyire félreismertem ezt az asszonyt? Hiszen ez jó érzésű ember. Szívből sajnálja a tudóst, aki most a forró évszakban a bengáli síkságon könyvei fölött görnyed és tanul, míg pókhálóval telik meg a szoba sarka, és gyűl a por a polcokon, az asztalon, a ruháin, amelyek szabadon lógnak a fogason.

Hiába kérte Dzsáfar, Gladys ma nem táncolt többet. Elmélázva, csendesen iszogatott. Ki tudja, mi forgott fejében? Talán iskolai évei jutottak eszébe, talán egy rég szeretett tanárra gondolt, talán emlékei visszaszólították a múltba, amikor még nem csábította ez a folyton ismétlődő, könnyű, céltalan, üres élet? . . .

Haimanti és Amija jó éjszakát kívántak. Én sem maradtam tovább. Kíváncsi voltam, befejezte-e már Gyula a levelét? Ágyban találtam, de még nem aludt. Elmondtam neki, mennyire érdeklődött Gladys Collins iránt. Férjem a vállát vonogatta:

– Bolond nő – mondta –, maga sem tudja, mit beszél. Bizonyára megint többet ivott a kelleténél.

Dardzsiling, június vége

Haimanti szorgalmasan tanult szanszkritül. A bengáli nyelvet bámulatosan rövid idő alatt elsajátította. Reggelenként együtt ül Amijával, és nehéz szövegeket olvasnak. Ő is magolja a szókat, akárcsak Trapp, de nála könnyebben megy a tanulás. A német diák ernyedetlen szorgalommal dolgozott, a dán nő ihlettel szívta magába a tudást. Öröm volt hallani, ha a Bhagavad-Gíta, a Magasztos Énekéből hosszú sorokat szavalt a szanszkrit szöveg pontos kiejtésével, Amija szerint a legnehezebb fejhangokat is tökéletesen elsajátította. Büszke volt feleségére és annak szellemi képességeire.

Tudós hinduk gyakran keresték fel Haimantit a Mount Everest-szállodában. A risi küldte őket hozzá. Szokatlan látványt nyújtottak az előcsarnokban őgyelgő angoloknak a

dhutiba bújtatott hinduk, ahogy saruikat maguk mögött hagyva léptek a szőnyegre. Még szokatlanabb látvány volt, ahogy alacsony zsámolyokon kuporogva körülülték Haimantit, a ragyogó szőke hajú fehér asszonyt, aki vallás és bölcseleti kérdéseket tett fel nekik, és folyékonyan beszélt nyelvükön. Sok angol nő fitymálva vonogatta vállát. Azt gondolták: babonás, ostoba liba, aki járatlan az európai műveltségben, ezért hódol be minden hindu mesének és fantasztikus tévhitnek. Az angol nők csakhamar napirendre tértek Haimanti indus tudósai felett. Ők nem sokat törődtek Indiával, India belső életével. Hiába laktak itt évek óta. Az indusban csak a barna bőrű bennszülöttet látták, aki a földön ül, kezével eszik, s akinek elődei valamikor nagyon szép épületeket tudtak emelni.

Haimanti többször felkereste a risit erdei magányában. Kirándulásai után mindig bezárkózott szobájába. Bizonyára mindig újabb és mélyebb élmény birtokosává vált, talán lassan közeledett ahhoz a fokhoz, hogy beavatott tanítványként hallgathassa a mestert. Haimanti nem titkolta fokozódó lelkesedését az okkult tudomány iránt, szívesen beszélt nekem benyomásairól. Az ő élményei lassan engem is megbarátkoztattak sok mindennel, amit eleinte európai szemmel borzasztónak láttam. A hinduizmust európai szemmel nem is lehet megítélni. India nem egységes ország, hanem óriási földrész, amelyen a legtarkább népegyveleg él. A népegyvelegnek legszámosabb képviselői, a hinduk, maguk sem egységesek. Van-e egyáltalában hindu vallás, mint amilyen az iszlám, a zsidóság, vagy az európai kereszténység? Haimanti szakavatott tudósként tagadólag válaszolt:

– Nem, kedvesem, nincs hindu vallás. Tulajdonképpen ki volna az igazi hindu? Az, aki az égitesteket tiszteli, növényeket, állatokat imád? Akik áldásért könyörögnek kövekhez, emberi és állati bálványokhoz vagy pedig egyetlen istenben hisznek? Az egyik hindu véres áldozatot mutat be a fekete istennőnek, Kálinak, a másik attól is irtózik, hogy egy szúnyogot megöljön. Vannak hinduk, akik szertelen erotikában élik ki a beléjük lehelt teremtő erőt, míg mások szigorú önmegtartóztatásban sanyargatják vézna testüket. Ezért nem érti a felületes európai ember India

ezerszínű arcát. Az európai gondolkodás gépiessé vált, csak a pluszt és a mínuszt ismeri. Tudománnyá fagyasztja az életet, holott az élet egyáltalán nem merev. Egyszerű formulával redukálja a jelenségeket, holott a jelenségek soha meg nem állnak, hanem egymásba folynak. Az európai hisz az abszolút tudásban, a hindu szemében minden tudás relatív.

Csak bámultam Haimantit. Csodálatosan bele tudta élni magát minden ellentmondásba, amit a hinduizmus léptennyomon elédobott. Őt nem rendítette meg az ellentmondások tömkelege, hínárjába nem botlott bele. Biztosabban járt abban, mint ura, a brahmin Amija. Csodálatos volt ez az átalakulás. A brahmin Amija európai társaságban, európai szellemi légkörben érezte jól magát, rajongott Shakespeare-ért. Shelley- és Keats-költeményeket olvasott minden este. Endymion képe lebegett szeme előtt, ha felébredt. Felesége, az európai fehér asszony viszont a Szankhia filozófiát tanulmányozta, és a Sankara rendszerét elemezte, hogy ő is egykor a világ látszat-színpadáról átsuhanhasson a színfalak mögé az igazi valóságba. Vajon meghozza-e ez a házasság a kiegyenlítődést, és a szerepet cserélt férj és feleség eléri-e a tökéletes boldogságot?

Közeledik a monszun. Délután gyakran ködbe borul a láthatár, sűrű felhők ereszkednek Dardzsilingre. Nehéz, párás lesz a levegő, és ha szertefoszlanak a felhők, a nap még tüzesebben égeti bőrünket. A napi társalgási témák eggyel bővültek: mikor szakad le a bengáli síkra Isten áldása? A lapok is foglalkoznak ezzel a várható örvendetes eseménnyel. Angol embernek kedvenc témája az időjárás. Otthon nincs is időjárásuk, csak mintagyűjteményt kapnak belőle. Ha valaki Londonban felkel, süt a nap, mire megfürdött, záporeső szakadt az utcákra. Előkészíti melegebb ruháját, de amikor kilép a házból, már kék az ég. Alig indul útnak, megakasztja a köd. De az sem tart sokáig. A tenger felől szél kerekedik, elkergeti a ködöt, s a szürke pasztellszínekből élesen rajzolódnak ki a házak körvonalai. A levegő száraz lett, és örömmel mondogatják egymásnak a járókelők: milyen gyönyörű a nap! Azért tanácsos mindig

ernyőt vinni, mert ki tudja, félóra múlva nem zuhog-e ismét az eső?

Most a monszun előtt az angolok is az eget bámulják. Mit hoznak a közeli napok?

Másik fő beszédtémájuk az angoloknak a sport. Eddig ugyan nem sok szó esett az expedícióról, mely a Himálaja egyik legmagasabb csúcsát, a Kandzsingzöngát akarja megmászni, de most, hogy küszöbön van a monszun, mely esetleg lekergeti az expedíció tagjait, annál többet beszélnek róla. A finish mindennél jobban izgatta az angolokat. Néhány évvel ezelőtt két bátor angol, Mallory és Irvine a világ tetejét, a Mount Everestet akarta meghódítani. Már közel jutottak céljukhoz, szemük előtt fehérlett a szűzi csúcs, még egy utolsó erőfeszítés a ritka levegőben, és kitűzhetik az angol lobogót a föld legmagasabb pontjára, amit emberi láb még nem érintett. Egy utolsó kétségbeesett erőfeszítés, ha életükbe kerül is – és leszakadt egy óriási jégtömb, a száguldó gleccser maga alá temette a két vakmerő hegymászót.

Most egy jól kitervelt, tudományos eszközökkel felszerelt német társaság indult hódító útjára. Kétszáz bennszülött kuli hordja utánuk a sátrakat, az élelmiszereket. Több mint tíz európai tagja van az expedíciónak, mind kipróbált alpesi turista, tapasztalt hegymászó. Bátor és rettenthetetlen mindegyik. Ha a monszun beállta előtt nem érik el céljukat, hiába volt minden terv, minden állomás, ahonnan fokról fokra kúsztak fel meredek jégfalakon, kiálló sziklákon az ötágú hegyóriásra. Könyörtelenül lesöpri őket a lavina, a nap hevétől felolvadt jéggleccserek lecsúsznak, és pokoli robajjal véget vetnek a tíz ember vakmerő kihívásának. Ezért kell sietniük. Kevés az idő. Csak három hónap alatt szünetel kissé a hó, és ha áprilistól június közepéig nem győztek, jeltelen sírokban fagynak meg a mérhetetlen jégtömbök alatt.

Németek az expedíció tagjai, az angolok mégis drukkolnak értük: befutnak-e a célhoz? Június közepén vagyunk! Be tudták-e a németek pontosan osztani idejüket, hogy a monszun előtt elérjék a csúcsot?

Nem tudták!

A német expedíció visszatért. Már látta Kandzsingzöngát, a „hótenger öt nagy kincstárát", közvetlen közelről. Szinte meg lehetett fogni. Még egy utolsó kísérlet, és kitűzhetik a német lobogót! De ekkor kitört a vihar. Hóóriások üvöltöttek, ordítottak, rohamra indultak, hogy megvédjék az istenek szentélyét. Jött a jéglavina, zúgtak, recsegtek, ropogtak alattuk a hegyek. Vissza kellett fordulni. Az istenek haragja ellen nem lehet küzdeni.

Elcsigázott, fáradt emberek ülnek a Mount Everest-szálló termeiben. Arcukat kicserezte a havasi szél és a nap. Ma este nincs tánc. A zenekar elvonult. Ma áhítatos csendben hallgat mindenki. Katonák tértek vissza a hadjáratból. Ha nem is győzték le az ellenséget, de megfélemlítették. Jövőre új erőt gyűjtenek, és újból támadnak.

Vállalkozásuknak kijáró tisztelettel fogadtuk az expedíció tagjait. Úgyszólván a halál torkából jöttek le Dardzsilingba. Néhány óra alatt elfelejtették emberfeletti fáradalmaikat, szívesen beszélték el útjuk főbb mozzanatait, mintha csak egy kirándulásról meséltek volna. Az expedíció egyik tagja nő. Huszonegy-huszonkét évesnek látszó német diáklány, aki fiatalos frisseséggel beszéli el kalandjait. Nem a Marlitt-regények ábrándos szende leányalakjai közül való. Acélkék szemében vasakarat tükrözik. Szőke hajának fürtjeit acélpánttal szorítja le, ez a pánt arcélének szinte lovagszerű keménységet ad. Természetes, hogy nagyobb feltűnést és érdeklődést keltett, mint az expedíció férfitagjai. Megszokott dolog, hogy férfiak nézzenek szembe a halállal a jéglavinák birodalmában, de hogy egy szép fiatal leány ilyen vakmerő legyen, az ritkaság. Társainak is imponált hősiessége. Egy ízben magas hágón hóviharban teljesen egyedül kelt át. Minden merész hegymászásban részt vett. Kötélen húzatta fel magát függőleges jégfalakon, s első volt a segélynyújtásban, ha valami baleset történt. Mert fájdalom, a hegytetőkön trónoló istenek áldozatot követeltek. A támadókra jéglavinákat zúdítottak, s azok több nepáli kulit maguk alá temettek.

Új idők új embertípust teremtenek. Gertrud Rüdiger a háború utáni német fiatalság képviselője. Önálló, tanult, határozott, céltudatos. A bonni egyetemen földrajzot ta-

nult, és kitüntetéssel vizsgázott. Amikor megtudta, hogy expedíció készül a Himálajára, azonnal jelentkezett. Apja gazdag gyáros, nagyon féltette a lányát, aki már Svájcban több nyaktörő alpesi túrán részt vett, de nem tudta eltéríteni eltökélt szándékától. Hiába minden érvelés, Gertrud Rüdiger kijött Indiába az expedícióval. Az expedíció tagjai eleinte attól tartottak, hogy csak akadályozni fogja őket, de csakhamar kiderült, hogy túltett szívósságban, vakmerőségben férfitársain.

Feszült figyelemmel hallgattuk a turistákat. Napokon keresztül nem érdekelt bennünket más, mint az expedíció. Minden este együtt vacsoráztunk a tudomány hőseivel. Rendesen angolul folyt a társalgás, de a németek láthatóan örültek, hogy Bogdanovékkal, Haimantival és velünk anyanyelvükön is beszélhettek. Élvezték a szállóban a nyugalmat, a sziklafekhelyek, a kitömött hálózsákok, a dermesztő hideg után a Mount Everest-szálló fényűzését, a friss ételeket, a puha pelyhes ágyat és a művelt környezetet, amely bámulattal fogadta őket.

Fenn a magasban berekedt a hangjuk, a ritka levegőben különös torokbajt kaptak. Hétezer méter magasságban mínusz tíz fok mellett a napon lehetetlen volt tartózkodni, olyan erős volt az insoláció. A szokatlan magasban izmaik elernyedtek, s csak szénsav mesterséges alkalmazása után enyhültek ernyedtségük tünetei. Érzékeik annyira eltompultak, hogy hallásuk is gyöngült. Egész közelről jövő kiáltást messzi távolból átszűrődő hangnak véltek. Szaglásuk is felmondta a szolgálatot. Ez részben előnyös volt, mert így a bennszülött kulik állatias kipárolgását nem érezték. Az akaraterő még az ilyen kipróbált, elszánt hegymászóknál is annyira csökkent, hogy gyakran teljes apátiába estek, alig tudtak óránként hetven méter magasságra felkúszni. Annál hevesebben működött a fantáziájuk. Kinyúló sziklatömböket óriásoknak láttak, melyek rájuk akarnak csapni, árnyékolt hegyoldalak feneketlen szakadékoknak tűntek fel, meredeken lecsüngő szikla- és jégfalakat enyhén lejtő, járható domboldalaknak láttak. Ha néha eleredt orruk vagy fülük vére a ritka légnyomásban, az előszivárgó vér gyorsan megalvadt. A nagy magasságban állandóan mes-

terséges oxigén belélegzéssel tudtak csak haladni. Ez a haladás egyre lassult, a végén már siralmas vánszorgássá fajult. Szívverésük megakadt. Le kellett ülniük. A jég- és hómezőkön hosszú pihenés biztos halált jelent. Minden erejüket összeszedve tovább kellett menni, mászni, kapaszkodni, kidülledt szemmel felfelé nézni, és aggodalmasan számolgatni, vajon eljutnak-e a kijelölt védett helyre, ahova nem szakadhat le a nap hevétől súlypontjából kilódított jégtorlasz, ahonnan nem söpörheti le őket a megindúló hómező, s ahol a nap égető heve nem perzseli őket halálra. Így vánszorogtak felfelé június közepéig. Míg a bengáli síkságon, a hindu falvakban reménykedve számláltuk a napokat, vajon mennyi van még hátra a monszun áldást hozó esőjéig, fent, tíz német mindinkább csüggedő lélekkel számolgatta az órákat, vajon a monszun zúdul-e le hamarabb, vagy ők kapaszkodhatnak fel még előtte diadalmasan a gerincre? A monszun győzött.

Amija falta a német diáklány beszédét. Az úgy magyarázta a Himálaja csúcsait, hágóit, a járható és járhatatlan utakat, mintha egy német egyetemen a földrajz tanszékét töltötte volna be. Egy ízben vita támadt afelől, milyen természetű az optikai csalódás? Rüdiger kisasszony az asztalra rajzolta a fénytörés ábrázolását, s bemutatta, hogy milyen tévedéseknek van kitéve a hegymászó a Himálajában.

– Hetvenöt kilométernyi távolságból erős fényszűrővel tökéletes képet vettünk fel a Jongszong csúcsáról – magyarázta –, nagyító lencsével a legkeskenyebb gleccsersávokat is felveszi a film.

– Lehet hetvenöt kilométerre látni? – kérdezte Bogdanov kétkedve. – Azt hittem, hogy huszonöt kilométeren túl már csak erős távcsővel tudunk nagy vonalakat kivenni.

– Mi is azt hittük – válaszolta –, de expedíciónk új, értékes megfigyelést tett. Ha nem takarná el akadály a hegyet, ha teszem fel a Kandzsingzönga a sima tengerből állna ki, mint hatalmas ötágú csúcs, akkor számításba véve a földfelület görbületét is, háromszázhuszonhét kilométer távolságról látható lenne.

– Háromszázhuszonhét kilométer! – kiáltottunk fel csodálkozva. Bogdanovné kezdte átszámítani versztbe, az an-

golok mérföldbe, mi, akik a méter-rendszert szoktuk meg iskoláséveink óta, ismert városok egymástól való távolságával próbáltuk elképzelni ezt az irtóztató távot. Bécs Budapesttől csak 253 kilométer. Végül arra az eredményre jutottunk, hogy a Kandzsingzöngát Budapesten Nyíregyházától vagy a Királyhágótól lehetne látni.

Napokon át elhalványult körünkben India misztikus világa. Haimanti háttérbe szorult. Azelőtt érdeklődéssel hallgattuk, ha beszámolt szanszkrit olvasmányairól és a védák szent himnuszainak magasztos sorait szavalgatta. Most szent szövegek helyett algebrai példák, légnyomás, távolság, magasságmeghatározás, aneroid, teodolit, fénytörés, fizika, kémia és orvostudomány volt mindennapi beszédtárgyunk. A mechanikus, a gépi Európa bevonult a hegyek közé. Igaz, hogy a csúcsokon trónoló istenek legyőzték a gépi Európát, és láthatatlan szellemtestőreik elkergették a mérőeszközöket tudós kezelőikkel egyetemben, de azok még Dardzsilingben voltak, és lesték a pillanatot, amikor újból rárohanhatnak, talán jövőre, talán két év múlva, de nem adják meg magukat! Az ember gépei hadat üzentek az isteneknek Indiában.

Az esti társalgás során Szantiniketán is gyakran szóba került. Gladys többször érdeklődött a béke hajlékáról. Mit lehet ott tanulni? Filozófiát, nyelveket, irodalmat? Gertrud Rüdiger a földrajz iránt érdeklődött. Meséltem neki Szantiniketán szelíd őslakóiról, a szantálokról, szép, egzotikus táncaikról. Férjem töviről-hegyire elmagyarázta furcsa nyelvüket, melyben egy szóba tömik az egész mondatot. Amija a bengáli irodalomról beszélt.

– Néhány hét múlva Rabindranath Tagore is hazaérkezik külföldi útjáról – mondta –, a tanári kar, mint egy család fog ülni lábai előtt és okulni tapasztalatain.

Nagyon csábító ez a kép Fräulein Rüdiger előtt. A bonni egyetemen padokban ülnek a hallgatók, a tanár katedráról tart előadást. Szantiniketánban a mangóberekben, a sálfák alatt, csupasz földön guggolnak a diákok, és lesik a szót az ugyancsak csupasz földön kuporodó tanár ajkáról.

Amija egyszer felvetette azt a tervet, hogy Gertrud Rüdiger kisasszony látogasson el Szantiniketánba, töltse ott

a telet, a következő évben azután ismét csatlakozhat az újonnan szervezendő expedícióhoz. Az indítvány általános helyeslésre talált. Rüdiger kisasszony gyorsan határozott: Indiában marad, megismeri az országot. Idejét jól fel tudja használni, földrajzi tanulmányokat fog folytatni Szantiniketánban. Minél részletesebben beszéltünk a tervről, annál kecsegtetőbben alakultak ki számára a kilátások. Úgy döntött, hogy az expedícióval lemegy Kalkuttába, ott elbúcsúzik útitársaitól, akik hajóval hazatérnek, ő pedig Szantiniketánban pihen egy ideig, amíg megszokja az új környezetet, és felkeresheti India történelmi és művészi emlékeit.

Én különösen örültem az európai kolónia új tagjának. Hát még mennyire fog örülni Trapp a honfitársnőjének! Talán szanszkritul fogja tanítani. Bogdanovéknak nem nagyon tetszett a „német invázió", ahogyan ők nevezték. Elég a Tatá-ban a németekből Trapp is. Két német már sok. Bizonyára egyesületet fognak alapítani, az „Indo-germánok tudományos körét", és uramat, már csupán neve miatt is beveszik a társaságba.

– Trapp biztosan beleszeret a szép és határozott Rüdigerbe – tréfálkoztam –, egy pár lesz belőlük. Egy indológus és egy himalógus! Szép pár!

Napok múltán Fräulein Rüdiger már szorosan társaságunkhoz tartozott. Mindig tele volt jókedvvel. Imádta a sportot. A reggeli lovaglások újból megkezdődtek, de most már nem Gladys volt az egyetlen női résztvevő. Gertrud is lóra pattant. Kedvéért lóhátra ült a szálló csaknem valamennyi fiatalembere. Mindenkit meghódított Gertrud Rüdiger. A fiatal német lány nemcsak hegymászó teljesítménye miatt vált népszerűvé a dardzsilingi aranyifjúság körében. Pajzánságával, tréfáival is meghódította a szíveket. Modora éppen olyan szabad és közvetlen volt, mint a korabeli angol lányoké. De azoknál ő sokkal érdekesebb. Ha lóra pattant, az állat azonnal érezte, hogy acélos combok szorítják véknyát, ha teniszütőt vett kezébe, a labda úgy repült, mintha puskából lőtték volna ki. És okos volt, kedves, gyönyörű alakú, hullámos szőke volt a haja, s mindezeken felül volt még egy legyőzhetetlen bűvereje, lány

volt, szabad volt! Dacos, bátor nézése mintha fitogtatta volna ezt a szabadságot.

Az első, aki sorompóba szállt Gertrud kegyeiért, persze Clifford volt. Megmutatta neki teaültetvényét, vacsorákat rendezett tiszteletére, és kedvéért német sört hozatott Dardzsilingbe. Clifford mint házigazda utolérhetetlen. Sör mellett az angol–német szövetséget köszöntötte fel. Persze, ebbe a szövetségbe csak magát és Gertrudot vette volna be; az öreg politikusokat és az esetleges vetélytársakat kirekesztette belőle. Gertrudnak tetszett a játék. Dardzsilingi tartózkodása szakadatlan ünneplésben zajlott le.

Haimanti és Amija egyformán el voltak ragadtatva Gertrudtól. Amijának tetszett a lány öntudatos lénye, tudása, határozott véleménye, és teljes érzéketlensége minden babona iránt. Ha a hinduizmusról, a bálványokról, a kasztokról esett szó, kézlegyintéssel intézte el valamennyit:

– Európa is tele van babonával – mondta nevetve –, nálunk is imádnak bálványokat. Németország és Franciaország tele van szent helyekkel, ahová a hiszékeny emberek elzarándokolnak gyógyulást keresni. Nálunk is vannak kasztok. A gazdag lenézi a szegényt, tanultak kinevetik a tanulatlant, a hivatalnok gőgös a kereskedővel szemben. Die ganze Welt ist ein Gesindel! – szokta mondani.

Haimanti ettől a józan, algebrai képletekben gondolkodó lánytól nem féltette Amiját. Más gondolat, mint lelkének elmélyedése és a képzelt földi salaktól való megtisztulás nem is foglalkoztatta. Gertrud pedig minden tudományos érdeklődése mellett a hinduizmussal, a vallással, a filozófiai szőrszálhasogatással édeskeveset törődött. Megvolt a maga világképe, s nem akarta senki másnak a világképét megmásítani. A két ellentét csodálatosképpen jól megfért egymás mellett. Én pedig valósággal megszerettem Gertrudot. Ő volt dardzsilingi nyaralásom záróakkordja. A tapasztalatokban gazdag hegyvidéki üdülés különben veszedelmesen közeledett a végéhez. Megindult a monszun. A nyaralók egymás után szállingóztak le a síkságra. Bogdanovék elutaztak, Dzsáfarnak lejárt a szabadsága, bevonult ezredéhez Ravalpindibe, Észak-Indiába. Természetesen vele ment Gladys is. Cliffordnak sürgős

üzleti dolga akadt Kalkuttában. Az expedíció tagjai Gertruddal együtt csatlakoztak hozzá. Autók karavánja vitte utánuk a sátrakat, a felszerelést, a drága műszereket.

Elbúcsúztam Dardzsilingtől. Legnehezebben Kőrösi Csoma Sándor sírjától váltam meg. Az utolsó hetekben mindennap felkerestem a nyolcszögletes oszlopot, amely alatt örök álmát álmodja a tudománynak ez a szerény, dicsőséges vértanúja. Mindennap friss virágot vittem a temetőbe és a nyugvóhelyét teljesen beborítottam szegfűvel, rózsával, hortenziával. Fogom-e még egyszer látni a sírt, amely három hónapig vigaszom volt a honvágy kínzó fájdalmában?

Amijával és Haimantival együtt utaztunk el. Két autó robogott le velünk a keskeny, kanyargós úton. Kurzseongig olyan gyors iramot vett a vezető, hogy a szüntelen kanyargástól rosszul lettem. Meg kellett fékeznem a szikh sofőrt, hogy ne fitogtassa annyira hajtási ügyességét. Mindig a szakadékok szélén rohant, gyakran úgy látszott, hogy kiszalad az útról, és egyenesen repül tovább az űrben a százméteres mélység fölött, amikor hirtelen bűvészi ügyességgel csavart egyet a kormányon s merész ívben fordultunk el és száguldottunk tovább. Nem bírtam ezt a mutatványt, s nem bírtam el a sofőr vigyorgását, amivel zsonglőrködését kísérte. Kurzseongban hosszabb pihenőt kellett tartani, hogy szédülésemből magamhoz térjek. Késő délután volt már, amikor folytattuk utunkat. A sofőr lassabban hajtott. A baksis a hiúságot is legyőzi.

A Terai dzsungelt most a késő délutáni homályban szeltük át. Megint más volt a képe. Még sejtelmesebben zúgtak a fák, még bujábban virítottak a bokrok. Az eső hatalmas vízöntéseket dagasztott a pocsolyákból. Sötéten zöldellt az ezernyi inda, vidáman csicsergett a sok madár. Vége a szárazságnak, eljött az új élet, a várva várt ígéret beteljesült! A víznek örült a növény, az állat. A levegő párásan nehezedett tüdőnkre. Néha dühös szél kapaszkodott bele a rengetegbe, tépázni kezdte a lombokat. Azok fitytyet hánytak neki. Friss életerővel teltek meg, duzzadtak az illatos nedvtől, erősek voltak, hatalmasak és boldogok.

Ahogy elmerültünk a dzsungel kábító szépségében, a so-

fór csendesen hátrafordult hozzánk. Ujját szájára illesztette, hogy ne beszéljünk, aztán előremutatott az útra. Hatalmas tigris dugta ki fejét a bozótból. Az autó zakatolása megzavarta, pillanatra meghökkent. A sofőr leállította a motort. Ijedten néztünk egymásra. A sofőr intett, hogy ne féljünk. A tigris óvatosan kibújt a bokrok közül, az út közepére állt, és mereven ránk bámult. Megdermedten néztünk rá vissza. Semmi fegyver sem volt nálunk. Percekig tartott a feszültség. Végre a sofőr felkattantotta az autó reflektorát, a fény megcsillant a fenevad zöldes szemében. Egyet hunyorgatott, aztán hirtelen ugrással bevetette magát a sűrűbe. Néhány másodpercig még hallottuk, mint recsegnek lábai alatt a száraz faágak, és szakítja szét izmos testével a bokrot. Az autó berregve elindult, száguldott tovább. Nem mertünk hátranézni, hátha üldözőbe vett bennünket? Szívünk a torkunkban dobogott. A sofőr megcsóválta a fejét:

– Milyen kár, hogy nem volt velem a puskám, könnyen lelőhettem volna!

Örültünk, amikor ugrás- és lőtávolon kívül kerültünk a tigristől.

Két óra múlva leértünk a síkságra. Forró, nedves levegő csapta meg az arcunkat. Bent vagyunk újra a bengáli pokolban! Azelőtt száraz volt ez a pokol, most a nedves változatát ismertük meg. Késő este lett, amikor a vonat elindult velünk Sziliguriból. A ventillátorok kattogtak, a kerekek zakatoltak, s a nyitott ablakon át áramlott be a párás, meleg levegő. Alig hunytuk le éjjel a szemünket.

Kalkutta, július elseje

Kalkutta a régi. A nagyhasú hindu árusok egykedvűen ültek bódéikban, és hajszolták a legyeket, bogarakat, a bivalyszekerek unalmasan zötyögtek nehéz jutabáláikkal. A monszun alig hűtötte le a levegőt.

Amijáékkal együtt ismét a Tagore-palota vendégei voltunk. A kedves Ruti babu is visszatért nyaralásából, magával hozta nevelt lányát, egy csenevész, magas vállú, kilenc-

éves barna apróságot. A sors nem áldotta meg utóddal, azért fogadta örökbe. Újságolta, hogy atyja már Indiában van, néhány nap múlva Szantiniketánba érkezik.

Haimanti mindenáron fel akarta keresni a Kálighatot. A hindu legenda szerint Siva isten haragra gyúlt felesége iránt, mert az féltékenységével kínozta. A sértett isten megragadta hitvese torkát, kést rántott, és ötvenhárom darabra szabdalta. A testrészek aláhulltak a földre. Ahova egy darab leesett, az szent zarándokhellyé vált. Kálighátra, „Káli lépcsőjére" a kisujja hullott alá.

Amijával együtt mentünk ki a ghátra. Autóval mindössze egy ugrás a város szívétől. A Gangesz egy kis mellékága szeli át a szent berket, mely a Haldar bráhmin család birtoka. Ez a család látja el a szentségeket, imádkozik, a hívők lelkiüdvéért, és vágja le az áldozatokat. Káli ugyanis vérszomjas istennő. Fekete testéből négy kar nyúlik ki, mindegyikben gyilkoló szerszámot tart. Vértől csepegő nyelvét hosszan kinyújtja. Félelmetes istennő.

Amija óvatosan vezetett át bennünket a berken. Házak és bódék során át visz utunk. Egy hatalmas, vastag törzsű fát teleaggattak apró képekkel, szobrocskákkal, rózsafüzérrel. Néhány hindu nő ájtatosan mereszti szemét a fa felé. Kezüket imára illesztik, ajkuk remegve mormolja a mantrákat. Odébb sorban ülnek a földön a koldusok. Fejük szürke a hamutól, testüket nagy fehér foltok tarkítják.

– Leprások – súgja Amija –, itt várják, hogy az istenségből kisugárzó bűvös erő és a belőlük kiáradó vallásos hit meggyógyítja őket.

Undorral és szánalommal néztem rájuk. Némelyiknek nem volt füle, orra helyén sebhelyes lyuk tátongott. Sokan félig vakok voltak. Kimarta szemüket a fekély. Kinyújtották felénk tenyerüket, és alamizsnáért könyörögtek. Eltorzult szájukból siránkozó, akadozó hangfoszlányok dadogtak felénk. Megborzadtam. Haimanti pénzt dobott eléjük. Amija alig tudta visszatartani, hogy egészen közel ne menjen hozzájuk.

A háztól néhány lépésnyire szép, fehér oszlopos épület állt. Ez a templom. Az oszlopcsarnok előtt száz és száz fehér ruhás hindu asszony borul imádkozva a földre. A bál-

vány a falakon belül van, oda csak bráhmin léphet be, vagy akit hinduvá avattak: a „kétszerszületettek". Hinduvá válni nagyon nehéz, csaknem lehetetlen. Nem lehet áttérni, mint a kereszténységre vagy az iszlámra, hindunak születni kell. S aki egyszer hindunak született, az nem vetheti le hinduságát sohasem. Ha nem imádkozik, ha nem mutat be áldozatot, ha nem hisz Brahma, Siva, Visnu szentháromságában, hindu marad a vérében, bőre barna színében, új és új életeiben az idők végtelenségéig. Kiváltságos személyeket mégis felemeltek már a kasztnélküliség elkárhozottságából, az örök körforgásba, ahol a lélekvándorlás kerekén megtisztulhatnak. Kis gyermekeket például, akiknek horoszkópjai azt árulták el, hogy életükben szerencsétlenek lesznek, vörös ruhába öltöztetnek, szitára helyezik, amelyet a tehén hátsó és mellső lábai között végighúznak, tőgyétől a szájáig és vissza, amíg a tehén melegének hatása által új és jobb életre születik a gyermek. Így emelhetnek alsó kasztból magasabb kasztba felnőtteket is. De ez csak ritkán történik.

A templom előtt szent emberek éneklő hangon a védákból olvastak fel. Szállt az ének és áhítattal töltötte be az űrt. A védákat nem teremtették, azok örök időkön át vannak, s aki bűverejüket magába szívta, üdvözül.

Haimanti megállt az egyik szent brahmin előtt, és leverte annak lábáról az utca porát. Amija szótlanul állt mellette. Én néhány lépésnyire maradtam mögöttük. Nem akartam ájtatosságában zavarni Haimantit. Kíváncsian vártam, mi fog történni. Nem sokáig kellett várakozni. A brahmin néhány szót váltott Haimantival és Amijával, azután mélyen meghajtotta a fejét. Imát mormolt, annak elvégeztével bement a templomba. Haimanti mozdulatlanul állt helyén. Úgy láttam, imádkozik. Kezét egymás mellé illesztette. Ahogy a nap fejére sütött, szőke haja úgy csillogott, mintha aranyból lett volna. A választékon vérvörösen virított a cinóbercsík, asszonyiságának jelképe.

A brahmin kijött a templomból. Kezében apró galacsinokat tartott. A galacsinokra rizsszemeket szórt, majd hangosan varázsigéket mondogatott Haimanti fejére, és egyenként dobta a galacsinokat szájába úgy, hogy az ajkát ne

érintsék. Az asszony lehunyt szemmel nyelte le azokat, mintha keserű orvosságos pirulák lettek volna. Az egyik galacsint a brahmin Haimanti homlokára tapasztotta, szétkente, aztán kis dobozból cinóberfestéket vett elő és éles pontot rajzolt vele a hófehér bőrre. Újabb varázsigék következtek és a szertartás véget ért. Haimanti fel volt avatva! Megtisztult! Most már ő is beléphetett a szentélybe, hindu lett! Átszellemült arccal nézett az ég felé. Amijához fordultam:

– Miféle galacsinokat etetett vele a bráhmin?

– Ez a pancsagavja – válaszolta zavartan –, a hinduk szent étele. A tehén öt termékéből gyúrják. Orvosság, áldás, védelem. Tej, aludttej, vaj és a tehén két ürüléke. Olyan a hatása, mint a tisztító tűznek. Haimanti hisz benne. Nem akarom a hitében megrendíteni.

A szentélyből egy tehén sétált ki. Fejét lóbálva, egykedvűen ballagott. Neki itt előjogai vannak. A kicsi, vékony lábú állat nem járt nevelőintézetbe borjúkorában, nem oktatták ki arra, hogy a templom szomszédságában nem szabad illetlenkedni. A szentély udvarában lépkedő hinduk kitörő örömmel fogadták a természet megnyilatkozását. Odaugrottak a tehén mögé, boldog volt, aki tenyerébe foghatott néhány cseppet s áhítatosan megihatta. A tehén ügyet sem vetett tisztelőire, tovább ballagott.

Haimanti és Amija beléptek a templomba, én kint maradtam és körülnéztem. Egy teljesen meztelen ember, akinek hamutól szürkéllett a teste, kést tartott kezében, azt villogtatta.

– Kálí! Kálí! – ordította magánkívül. Senki sem hederített rá.

Más meztelen, hamutól szürke fakírok a földön ültek. Ezek szelídeknek látszottak. Nem szállta meg őket az ihlet őrülete. Rossz szagú füstölők gőzölögtek körülöttük. Baksist kértek. Nem voltak tekintettel kaszt nélküli mivoltomra, tőlem is elfogadták a pénzt.

– Holyman, szanjászi – mondogatták.

Ilyen csepűrágó szent embereket már Dardzsilingben is láttam eleget.

Annál nagyobb érdeklődéssel néztem a hivőket. Fiatal

pár, alig lehetett az asszony tizennégy éves, színes fonalat erősített egy vastag fa törzsére. Egy aggastyán mellett kislány lépegetett, bizonyára az unokája. Két kecskét vonszoltak maguk után. Nem nagyapa és unoka, ez is házaspár volt. A kislány is színes fonalat kötött a fa vékonyabb gallyára. Ő is, mint minden fonalat kötő asszonyka, gyermekáldást kért a vérszomjas istennőtől. Ne ölje meg mehében, fordítsa el haragos tekintetét tőle. Hálából rizst, cukrot, zöldséget és kecskéket áldoz neki. Az istennők szolgái, a brahminok gondoskodnak az áldozatok átvételéről, és azok felhasználásáról. A színes fonalakat nem adják ingyen. Az isteni bűverő nehezen száll a brahminokon át a közönséges halandó testébe. Nagyon sok mantrát kell a szegény brahminoknak elmormolni, sok százszor kell alázatosan hátukat meggörbíteni, amíg a kislánynak az aggastyántól fia születik. Kálí „a fekete", engesztelhetetlen. Durgá, az isteni asszony egy másik alakja, akit tíz karral ruházott fel az emberi rettegés, „megközelíthetetlen". Nyissátok ki pénzes zacskóitokat bűnös emberek, ha valami jót akartok tőlük! Féljetek és rettegjetek, ha az istenekre gondoltok. Markukban dorong, kés, fűrész, villám, sarló és sok egyéb fájdalmat okozó szerszám van, ez mind átokká válhat az istenek kezében.

Az istennők még kegyetlenebbek. Irigyek az emberek boldogságára, féltékenyek a szerelmesekre. Kínozni akarnak, hogy elfelejtsék asszonyi sorsukat, ami annyi fájdalmat zúdított rájuk. Oroszlánon nyargalnak, mert a gyönyör ígéretével még a fenevadakat is leigázzák. Jaj annak, aki nem hódol nekik. A világ irtózattal van tele, és az irtózat képei az istenek. Kapzsiság, irigység, butaság, gonoszság, rablás, gyilkosság, gyűlölet – mind emberi tulajdonság. Az istenekről háramlott rá, az ember tehát visszahárítja az istenekre.

A templom előtt kőből faragott, háromszögű, kis vályú állt. Olyan, mint egy nagy hamutartó, közepéből vastag kőgyertya mered felfelé. Ez Siva isten földi jelvénye, a teremtés szimbóluma: a lingam. A nemzés ábrázolása ízléstelen volna, ha primitív kivitele nem torzítaná el teljesen a valóságtól. Tolongnak körülötte a nők, szeretettel simo-

gatják kezükkel, szemükkel majd felfalják. Hozzászorítják arcukat érdes felületéhez, ajkukat rátapasztják legömbölyített fejére. Túlvilági gyönyör cikázik át testükön. Talán most fogan meg bennük az új élet. Nem szabad fukarkodni az olajjal, a lángot táplálni kell, hogy gyújtson, égjen, világítson a szenvedély tüzében. Virágot szórnak rá, a Gangesz vizével locsolják. Mellette Siva szent állatának, a bikának kis kőszobra őrködik, hogy a lingam pontosan megkapja a neki kijáró imádatot. A bika, a „Nandi" örvend, mert övé az erő, a teremtés öröme.

Haimanti és Amija kiléptek a templomból. Az asszonyon látszott, hogy elcsigázta az imádság. Odalépett Nandihoz, hogy erőt merítsen látásából. Namaskárral üdvözölte, aztán megsimogatta a lingam merev csövekét. Elgondolkozva nézte egy ideig, s amikor látta, hogyan illetik csókokkal a vágyakozó asszonyok, ő is utánozta példájukat. Annyira belemerült az ájtatosságba, hogy rólunk teljesen megfeledkezett. Amijának kellett elhúzni a lingamtól.

Tovább indultunk. Nagy tömegbe kerültünk. Keresztülfurakodtunk rajta, s egy térre jutottunk, ahol kettesével több alacsony faoszlop állt szorosan egymás mellett. A faoszlopok közé szorították a kecskék nyakát, és a halálfélelemtől remegő állat fejét egy csapással levágták az ügyes brahminok. A kecskék teste élettelenül omlott össze. Így vagdalta fel annak idején Siva Kálít. Vérszagtól volt savanyú a levegő. A gyengébb idegzetűek felsikoltottak, amikor egy-egy állat feje a porba hullt.

– Kálí nem rossz istennő – magyarázta valaki mellettünk –, csak nagyon éhes. Etetni kell vérrel, élettel, nehogy éhségét rajtunk csillapítsa.

Borzalommal fordultam el ettől a látványtól.

Haimanti elmesélte, milyen megrendítő Kálínak az istenképe a templomban.

– Tele van a templom virággal, amit a hívők hoztak, hogy Kálí elé szórják. Bőségesen öntözték Gangesz-vízzel az istennő szétterpesztett lábait. Az átnedvesedett virágokat a ki-bejáró tehenek is bőségesen öntözgették. Mezteláb kellett paskolni a létől megduzzadt erjedő réteget. Ami nem fért el az agyagpadlón, az kis nyíláson kiszivárgott a templom oldalfalán.

Visszamentünk ehhez a nyíláshoz. Lenyírt hajú öregasszony kuporodott előtte, s taszigálta visszafelé az odatolakodó embereket, akik beletapostak a tócsába. Tehénváladék és összezúzott virágszirmok úszkáltak benne. Az öregasszony özvegy volt, valami előjog alapján töltötte be tisztjét. Aki nem dobott pénzt az ölébe, az nem juthatott a szent tócsa közelébe. A hivők nem fukarkodtak adományaikkal. Sűrűn hullottak az anák, és az öregasszony megtöltötte a hivők kis rézedényeit a drága folyadékkal. Szembajosok szemüket dörgölték be vele, gyomorbetegek mohón felhörpintették, mások fekélyes sebeiket kenték be. Tobzódott a babona, és az özvegy fáradhatatlanul osztogatta pénzért az áldást, és könyörtelenül kergette hátra azokat a szerencsétleneket, akiknek egyetlen anájuk sem volt fájdalmuk gyógyítására.

Éneklő fakírok sorfala mellett mentünk tovább a Gangesz felé, a tulajdonképpeni ghathoz, a lépcsőzetesen kiépített partra. Itt is nagy a tolongás. A nők térdük fölé húzták szárijukat, a férfiak derékig gázoltak a sekély vízben. Tenyerükkel cirógatták a sárgás hullámokat, s arcukra freccsentettek a vízből. Ájtatosan néztek a lassan hömpölygő árra, ügyet sem vetettek a közelben ólálkodó kutyákra, amelyek egyáltalán nem tisztelték a szent folyót. Megható, ahogyan egyes fürdőzők percekig meresztik szemüket a napba, anélkül, hogy szemhéjukat lecsuknák.

Fáradtan tértünk haza Tagore palotájába, a népies hit és babona boszorkánykonyhájából a Nobel-díjas költő otthonába. Mubárek, a zord arcú mohamedán szakács ezúttal kitüntette magát. Kitűnő paprikás csirkét készített. A sok vér látása után Haimanti meghökkent a vörös fűszeres létől, habozott, szabad-e neki még húst enni, miután hinduvá avatták a galacsinok?

Éjszaka nehezen aludtam el. Azon töprengtem, hogyan tudják a hinduk, akik a világ legnagyobb gondolkodóit, tudósokat, szenteket adták az emberiségnek, akiknek soraiból Sankara, Patandzsali, Sir Dzsagadis Bose, a botanikus, Sir Raman, a Nobel-díjas fizikus, Tagore és Gandhi kerültek ki, összeegyeztetni ezeket a babonákat filozofikus gondolkodásukkal? Vagy nem hisznek bennük? Miért tűrik,

hogy a legtökéletesebb kórházak, az egyetemek tőszomszédságában leprások, trachomások, gyomorfekélyesek szennyvízzel gyógyítsák sebeiket? Hogyan engedhetik vallásos emberek, hogy a szent szövegeket félremagyarázzák, és visszaélésekre használják fel? A szelíd, a művelt tudós hindu hogyan nézheti az istenszobrok torz ábrázatát? Meghasadt India lelke, vagy pedig a mi szemünk lett vakká az élet jelenségeinek kettős, sokszoros értelmével szemben?

*

Szantiniketánba régi ismerősökként tértünk vissza. Szolgáim aggodalmas félelemmel vártak. Vége az aranyszabadságnak, kezdődik a szigorú fegyelem. Már otthonos kezdek lenni az indiai életben, nem tudnak túljárni az eszemen. Talán nem is akarnak. Nem rosszak szegények. Most egészen más szemmel nézem Indiát, senkit és semmit sem mérek európai mértékkel. Ha az európai mértéket alkalmazzuk Indiára, az minden tekintetben megbukik, úri osztályával és százmilliós kuli társadalmával egyaránt. De vajon ilyen égöv alatt alkalmazható-e az európai mérték? A hideg, munkára alkalmas Európa túl szigorú és önhitt módon ítélkezik más tájak kultúrája felett. Megütközik, megbotránkozik, kulturálatlannak minősíti azt, aki másképpen gondolkodik, érez és cselekszik. Vajon a szigorú Ázsia nem éppen ilyen elfogultan döntene sok európai szokás fölött, ha történetesen ő volna ma az erősebb? India klímájában van valami, ami elveszi az ember kedvét a cselekvéstől, de ugyanakkor gondolkodásra serkenti. Az ember elfelejt cselekedni a melegben. Elmélkedik, összehasonlít, és minél tovább él gondolatvilágában, annál inkább távolodik el a testtől, a határozott igentől és nemtől, s minden jelenséget viszonylagos értékűnek ismer fel. Nincs abszolút igazság a földön. Minden relatív. Nincs állandóság, minden változó és múlandó. Európa és Ázsia sohasem fogják megérteni egymást! Ott dolgoznak, cselekszenek, és nem tudják, hogy mi lesz a vég. Itt tanakodnak, elmélkednek, gondolkodnak a végső okok és célok fölött, s ha megtalálták, elveszett maga az élet, de tovább él a gondolat.

A monszun Szantiniketánnak új képet adott. A mozdu-

latlan szárazságot állandó eső váltotta fel. Naponta vagy tizenötször nyílnak meg az ég csatornái, és zuhog belőlük a víz, a világ éltető eleme. Olyan tömegekben zúdul alá a felhőszakadás, hogy víz alá kerül az egész ország. A föld boldogan iszik be minden cseppet, s bőkezűen fizet az áldásért. Ahol eddig csupasz, szürke foltok tarkálltak, most buján zöldell a fű, ahol száraz táblákat kerítettek be alacsony sáncok, most fodros vízmedencék tükrözik vissza a nap képét. Ezeket a táblákat bevetették rizzsel, nemsokára kibújnak a vízből a gyenge szálak, hogy a nap csókjától aranysárgára érjenek, és táplálékot adjanak India éhes millióinak.

Házunk ablakából szinte üdítő a kilátás. Pusztaságból kertbe szökkent a táj. Az egyik rizstábla alacsony sáncán az árván busongó sálfa gyökerei megduzzadtak a felhők szellemétől, friss életerőt lüktetnek a sötétzöld lombok. Ide integet a fa, mintha üdvözölne. Indiában mindennek lelke van. Itt ezt érzem én is, és megértéssel fogadom a fák, a növények ujjongását.

Az égen kóborolnak a nehéz viharfelhők. Villámlik, mennydörög, zuhog a zápor. A szél végigszáguld az asramon, befurakodik a házakba, kacagva ragad magával minden meg nem rögzíthető tárgyat. Gyula jegyzeteit, kéziratait a közeli bokrok ágairól kell összeszedni. De aldás is ez a szél! A ventillátor állandóan kattog, kavarja a levegőt, azt az illúziót kelti, hogy hűvösebb lett. A szobában harminckét fok Réaumur a hőmérséklet. Nem is volna sok, de ez a harminckét fok nedves, párás, meleg. Olyan, mint a gőzfürdő izzasztókamrája. Sajnos, itt nincs szárítohelyiség, itt minden egyformán meleg és nedves. A fürdőszobában a törülközőt ki lehetne facsarni, azzal hiába próbálom szárítani magamat. Az asztalon a só magába szívja a nedvességet, folyékonnyá válik. A ruhák nyirkosak, a cipők penészesek lettek. A száraz meleg még jobb volt. Ábrándozva gondoltam vissza Dardzsilingre, földi paradicsomnak éreztem így a távolból.

Ma megérkezett Rüdiger kisasszony.

A vendégházba szállt, ideiglenesen ott lakik, míg kis házat rendeznek be számára. A diáklányok testületileg üdvö-

zölték. Annyi virágfüzért akasztottak nyakába, hogy a feje ki sem látszott a vastag koszorúvá duzzadt virágokból. Jó, hogy olyan izmosnak teremtette Wotan, nem roskadt össze alattuk. Nagyon meghatotta a szívélyes fogadtatás és a szónoklat, amit az egyik diáklány intézett hozzá. India hősének nevezte, aki felkereste az istennőket lakóhelyükön, s most lejött a dicsőség glóriájával homlokán hozzájuk, hogy példájával lelkesítse és felemelje a hindu lányokat, biztassa őket, hogy igyekezzenek mindig feljebb a magasba. Longfellow-nak „Excelsior" című verséből idézett a szónok: Mindig feljebb a magasba!

Gertrud úgy megörült a lányoknak, hogy előbb a szónoknak borult a nyakába, aztán sorba csókolta a többit. Nagy kavarodás támadt ebből a csókolózásból. A brahmin lányok zavarba jöttek. Őket nem csókolta meg még idegen soha. Amióta felnőttek, még az anyjuk sem. Most fehér bőrű asszony ölelte át karcsú, barna nyakukat. Nagy baj ez, a fehér nő kaszton kívül áll. Nem szennyezi-e be érintése hindu tisztaságukat? Sokan visszahúzódtak, volt aki elfutott. Gertrud Rüdiger gyorsan abbahagyta érzelmeinek európai kifejezését. Kicsit meg is hökkent. Percekig tartott, amíg mindkét fél magához tért.

Gyorsan megmagyaráztam Gertrudnak a zavar okát. Rögtön feltalálta magát, a lányokhoz fordult:

– Nem számmal, hanem lelkemmel csókolok mindenkit, aki eljött hozzám, és minden hindu testvéremet szívembe zárom – szónokolta.

A lányok fellélegzettek. Így már rendben van a dolog. A lelkével csókolózhat Gertrud. Arról nem kell majd meglevő vagy jövendő férjeiknek pirulva beszámolni.

Gertrudot cseppet sem törte le, hogy a hindu lányok nem szeretnek csókolózni. Csupa izgalom, csupa kíváncsiság s csupa ambíció volt a német lány. A Himálaja csúcsai után most a síkságon indulhat el felfedező útra. Persze, lépten-nyomon akadályokba ütközött. Pedig nem szerette a megalkuvást. Amikor a vendégház ostoba szolgája többszöri figyelmeztetés után sem tisztította ki rendesen a cipőjét, egyszerűen meghúzogatta a fülét. Profulla, a szolga, halálra rémült és térdre borult előtte. Ilyen harcias

memszábbal még nem akadt dolga. Gertrud hangosan felnevetett. Bosszankodott és mulatott is a térdeplő szolgán.

A melegben nem viselhette európai ruháit. Nem sokat gondolkodott, shortot és rövid ujjú inget húzott. Így indult el első körsétájára az asramban, így látogatott el hozzánk is. Hosszú, arányos lábszárai, izmos combja tökéletesen érvényesült a shortban, de a kóbor kutyák túl rövidnek tartották nadrágját, amit női végtagokon most először láttak és dühösen megugatták. Rosszallásukat fejezték ki. Sértette a kutyákat az is, hogy Gertrud állandóan lovaglóostort tartott kezében, és a szemtelen ugatók fejére jókat húzott. Az asramban még senki sem ütött meg állatot. Amikor vonítva elmenekültek előle, egymásnak adták a kutyák a hírt: bevonult a sátán a béke hajlékába!

Bogdanovék jártak elöl a méltatlankodásban:

– Képzelje, ez a német lány itt is rendet akar teremteni. És ehhez korbácsot hozott a tudomány szentélyébe. Megverte Kumárt. Hát nem lelketlenség?

Kumár herceget jelent. Ez a herceg volt a Tata büszkesége. Szépen fejlett, kóbor kutya. Azaz nem is volt kóbor, csak gazdátlan. Az indusok pária-dognak hívjak a kutyákat, mert szegény fejük nem tartozik senkihez, nincs kasztjuk, akárcsak az ötvenmillió szerencsétlen hindu páriának. Fehér szőrüket nagy barna foltok tarkítják, erős fejükben okos szemek csillognak. Senki sem gondozza India sok százezer kóbor pária kutyáját. Évezredek óta tanyáznak a falvakban, egyöntetű fajjá tenyésztődtek ki. Szabadok és szegények, mint minden szabad lény a földön. Nem szokták meg a parancsolást. Ha szünet volt az egyetemen, s a diákok elszéledtek, a kollégium konyhájából nem került ki hulladék, a kóbor kutyák is otthagyták Szantiniketánt. Alig maradt belőlük itt egy-kettő. Amikor véget ért a szünet, pár nap alatt megtelt az asram ugatásukkal. Volt valami titkos érintkezési szervük, mellyel meg tudták állapítani, milyen a hulladékmennyiség a konyhában. Aszerint változtatták lakhelyüket. A szünetben a falvakban tengődtek, a tanítás kezdetén lesoványodva tértek vissza az egyetemre, ahol ismét meghíztak. Bogdanovék különös pártfogás alá vették Kumárt, a pompás kan kutyát. Aki Kumárt megsértette, az

Bogdanovékat bántotta meg. Amikor Gertrud ostorával végigsuhintott Kumár gömbölyűre hízott hátán, az ostor vége Bogdanovékat csapta arcul. Személyes sértésnek vették, s mivel német volt a bűnös, nemzeti önérzetükön esett szégyen. Szegény Gertrud nem is sejthette, milyen szörnyű bűnt követett el a menekült oroszokkal szemben. Sok időbe telt, míg Bogdanovék elfelejtették a sértést.

Gertrud kíváncsian nézett körül lakásunkban. Módfelett megtetszettek neki szolgáink. Amikor meglátta őket a konyha épületében, ahol fekete testük alig látszott ki a sűrű füstből, eszébe jutottak a ragyogó tiszta német konyhák. De az egzotikum menten megragadta képzeletét: ilyen konyhát szeretne ő is! Gyorsan elmeséltem neki a szolgák sok furcsa szokását, hogyan dolgoznak kézzel-lábbal, hogyan szűrik át a levest harisnyán, és ha rajtakapom őket ezen, azzal védekeznek, hogy nem kell sajnálni a harisnyát, hiszen úgyis régi volt. Elmondtam, hogyan guggoltak az imbolygó asztalon, mert csak egy szinten tudnak négykézláb dolgozni.

– Majd megtanítom én őket! – jelentette ki Gertrud, és megsuhintotta ostorát.

Figyelmeztettem, hogy a bengáli olyan félénk, ha egyszer megüt egyet, senki sem mer beállni többé hozzá. Vérszomjas fenevad hírébe fog esni, és nemsokára népdalokat énekelnek majd róla.

– Ez nem fog engem megfélemlíteni – jelentette ki katonásan kemény hangon –, én majd ráncba szedem ezeket a fickókat. Rendnek kell lenni, s ez csak szigorú fegyelemmel érhető el. Hát tőlem majd megtanulják, mi a fegyelem!

Levegőbe suhintott ostorával, pattogott az ostor, mint a lány minden szava. A szeme pedig huncutul rám kacsintott, mintha nem komolyan beszélne, csak tréfálna.

Pedig komolyan beszélt. De nem lehetett haragudni rá. Ő valóban rendet akart itt teremteni. Rendben nőtt fel otthon, rendet akar látni mindenütt. Éppen Indiába kellett jönnie! Titokban abban reménykedtem, talán sikerül neki az, amit én lehetetlennek láttam, talán megváltoztatja az indus személyzetet, új embereket farag belőlük. A szakács

fehér köténytvesz magára, s az inas nem a földre, hanem az asztalra teszi a tálakat, amikor mosogat, a szemetet nem a konyha sarkába fogják dobni, hogy napokig ott rohadjon, hanem szépen kihordják. Minden edénynek meglesz a maga szent helye a szekrényben. Ó, Istenem, India marad-e még azután is India, ha Gertrud Rüdiger kisasszony vasfegyelmet honosít itt meg?

Collins csendes udvariassággal fogadta Gertrudot. A lány nem volt nyelvész, ezért nem talált megfelelő témát a beszélgetésre. De Gertrudnak éppen úgy imponált a tudós elvont életmódja, mint Collinsnak a német lány bátorsága. Annál nagyobb volt az öröme Guadagninak. Olasz temperamentumával majdnem felfalta a szőke óriást. Az apró talián csak a válláig ért. Kíváncsian lestem, milyen lesz a találkozás Trapp-pal? A német diáknak legalábbis össze kellett volna ölelkezni honfitársával, azután, hogy Guadagni vagy ötször csókolt kezet Gertrudnak. Másképp történt. A lehető leghűvösebben mutatkoztak be egymásnak. Ez Trapp hibája volt, aki azon igyekezett, hogy minél merevebb vigyázz-állásban üdvözölje a vendéget. Szögletes fejbiccentéssel jelentkezett:

– Valentin Trapp, Universitätshörer, leendő szanszkritológus.

– Gertrud Rüdiger, Universitätshörerin, leégett himalógus – válaszolta gúnyosan.

– No, ezek nem lesznek szerelmesek egymásba – súgtam oda magyarul az uramnak.

Benoit-hoz nem mertem elvinni. Az újdonsült házaspár sűrű bozóttal körülvett zsúpfedeles házban lakott, szigorúan hindu szokás szerint élt. Benoit-né boldog volt, hogy fehér férfi mentette meg a vénlányság átkától, a férfi pedig örült, hogy felesége révén még közelebb férkőzött India földjéhez. Teljesen elvonultak az európaiak elől.

Pár nap múlva Amijáék találtak és berendeztek Gertrud számára egy kis házat. Elköltözhetett a vendégházból. Néhány pálmafa állt a ház előtt, kertjéből ki lehetett látni a vasúti vágányokig. A német lány nagyon hamar beleilleszkedett az új környezetbe. Megtanult néhány mondatot bengálul – ebben Haimanti volt segítségére –, és szolgái-

val meg tudta értetni magát. Valóban katonás fegyelemre oktatta a cselédségét. Sok baja lehetett velük, de házatájéka rövid időn belül ragyogott a tisztaságtól. A kert fáira tornaszereket erősített, s akár sütött a nap, akár zuhogott az eső, nem mulasztotta el a mindennapi tornát. Így szokta meg gyerekkora óta, ez tartotta meg frisseségét a monszun ernyesztő hónapjain keresztül. Eredeti lány volt Gertrud Rüdiger, szerettük száraz humorát. A hindu tanárok tisztelték, a diákok pedig szinte emberfeletti lényt csodáltak benne.

Július közepe

Szantiniketán lázasan készült Rabindranath Tagore fogadtatására. A palotát a szolgák serege kitakarította, a diákok kivonultak tanáraikkal az állomásra. Apró nemzetiszínű zászlókat lobogtattak. Az újonnan született Indiának színei azonosak a mi színeinkkel: fehér, zöld, piros. Közepére, ahol a mi zászlónkon a négypólyás címer díszeleg, egy rokkát hímeztek be. Ez jelképezi, hogy a munka jegyében kell Indiát felszabadítani. Amikor felvonultak az állomásra, szomorú dalt énekeltek. Ez a dal Tagore műve volt: a szantiniketáni himnusz. Szövegét nem értettük, de a mélabús dallam szívbe markolt. Különösen a refrénje volt megkapó. Hosszú elnyúló hanggal zárult: Szantiniketán!

Az európai tanárok képviseletében Collins ment ki az állomásra. Mi a kastély teraszán vártuk a költőt. Sűrű felhők tornyosultak az égbolton. Vihar közeledett. A szél végigsöpört az asramon, keményen megrázta a fákat. A távolból feltűnt a költő autója. Amikor berobogott az udvarra, éles csattanás hangzott, megremegett a föld a mennydörgéstől. Így érkezett haza otthonába Rabindranath Tagore, a költő.

Gyönyörű ősz hajú, szakállas férfi lépett ki a kocsiból. Magas, kissé hajlott termetét hosszú, fehér talár fedte, bíborvörös süveg szorította le hullámos fürtjeit. Napkeleti bölcs, próféta állt előttünk. Namaskárra tettük össze kezünket. A szolgák hada elősietett, és fejedelmet megillető hódolattal borult le előtte. Szelíd mosollyal közeledett fe-

lénk a költő, jóságos szemekkel nézett ránk. Bemutatkoztunk. Vékony, szinte nőies hangon üdvözölt, s néhány barátságos szóval tüntetett ki.

– Remélem, hogy távollétem alatt is jól érezte magát, Memszáb. Nagyon örülök, hogy Indiában, hazámban vendégül láthatom. Szívesen emlékezem Magyarországra, a szép Balatonra, ahol Isten visszaadta egészségemet. Áldott legyen az önök országa.

Bevonult a kastélyba. Méltóságteljes, lassú léptekkel haladt, mint a többi hindu, de megjelenésében, mozdulataiban, arcának szépségében messze felülmúlta honfitársait. Egy kislány virágfüzért akasztott a nyakába.

A költő nem fáradt el a hosszú úttól. A dicsőítés, amellyel öt világrész hódolt lángeszének, üdítően hatott rá. Alig pihent egy-két órát, már látni akarta munkatársait. Még aznap este meghívott bennünket vacsorára. A kastély tágas ebédlőjében hosszú asztalon európai módon terítettek. Az indus szolgákra sokszor rámordulhatott a komornyik, amíg minden tányért, poharat, evőeszközt, asztalkendőt a maga helyére tettek.

A vacsora előtt a nagyteremben fogadta vendégeit a költő. Most más színű talár volt rajta, fején magas, kék bársonysapka. Alacsony, széles padon ült mezítláb. Ahogy a hindu tanárok beléptek, sorban levették a port lábáról, s kezüket tisztelettel homlokukhoz érintették. Zavarban voltam, én is utánozzam példájukat? Súgva megkérdeztem Sasztri Mohasait, mire a dékán kitörő hahotára fakadt. Dardzsiling óta már elfelejtettem, hogy ez a nevetés rendes szokása. Tagore felfigyelt a nevetésre, felénk nézett. Amikor meglátott, felemelkedett a padról, és namaskárra tette össze kezeit. Felmentett a lábpor szertartása alól. Titokban hálás voltam ezért Sasztri Mohasai hahotájának. A „nagy menedék" nem először mentett ki ideges nevetésével a zavarból.

– Memszáb az én anyám – mondta még mindig nevetve –, igen, ő az én kedves anyám.

Az indus az anyját szereti a legjobban, és az anya cím a legnagyobb megtiszteltetés, amit nők elérhetnek hinduk

között. Európában megsértődnék, ha egy ötvenéves férfi anyjaként mutatna be.

– Gurudev nagyon meg fogja szeretni az én kedves anyámat – tette még hozzá és ismét felnevetett.

Gurudev, az „isteni mester" a költő címe meghitt környezetben, tanítványai és munkatársai között. Én is így szólítottam. Ruti babu kényelmes széket tolt alám. Közvetlen Gurudev mellett ültem. Másik oldalamon leánya, Mira dévi és menye, Protima dévi foglaltak helyet. Éreztem, hogy nagy megtiszteltetésben van részem.

A költőnek mindnyájunkhoz volt egy-egy kedves szava. Ismerte mindenki érdeklődési körét. Gyulával a Koránról kezdett beszélni, és örömét fejezte ki, hogy egyetemén a mohamedán vallásnak is lesz most tanszéke. Bogdanovnét azzal örvendeztette meg, hogy Kiszuny felől kérdezősködött, Trapp-pal szankszkritul váltott néhány szót.

Sorban jöttek a tanárok. Probhat Mukerdzsi a könyvtáros, Nepal babu, Ksiti Mohun Sen, Csaudhuri, a fizikus, Ganguli, a kollégium vezetője. Végül belépett Amija Csakravarti Haimantival és Gretrud Rüdiger kisasszonnyal. Figyeltem a költő arcát. Szeme felcsillant, amikor a két szőkeség megjelent. Haimanti leborult a költő lába elé, olyan mélyen hajtotta le fejét, hogy azt hittem, meg fogja csókolni a lábát. Rabindranath Tagore áldást osztóan nyújtotta feléje kezét. A kép olyan volt, mint egy reneszánszkorabeli festmény. Gertrud Rüdiger estélyi ruhában jelent meg. Mereven állt, és várta, míg a költő megszólítja.

– Isten hozta, Madame – üdvözölte Tagore –, örülök, hogy friss havasi levegőt és tetterőt hoz szerény hajlékunkba. Már Japánban hallottam bátorságáról. A japán sajtó nagy elismeréssel írt az expedícióval kapcsolatban az ön rendkívüli teljesítményéről. Példát fog szolgáltatni a mi lányainknak, akik a hindu házban félelmet szívnak be magukba. Adjon nekik valamit a maga határozottságából, hogy megállhassák helyüket az életben.

Gertrud biccentett fejével, és kezét nyújtotta Tagorenak. A költő melegen, hosszan szorította meg a fehér, erőteljes, de mégis nőies kezet. Senki sem látta még Szantiniketánban, hogy a költő valakivel kezet fogott volna. Egymás szemébe

néztek. Tagore barna, ábrándos nézésű tekintetébe mélyen fúródtak be a német lány acélkék, hideg szemei. A kék szempár parancsolt, nem tűrt ellentmondást, a barna szem tétova gondolatokba merült, engedelmeskedett. Nyugat és Kelet nézett egymással farkasszemet.

Tagore két vendéget hozott magával Japánból. Egy dzsiu-dzsicu mestert és egy japáni lányt, aki Szantiniketánban fog tanulni. Tojama, a dzsiu-dzsicu mester vastag nyakú alacsony emberke. Felesége ugyancsak tömzsi asszonyka, pirospozsgás arca almára emlékeztetett. Állandóan mosolyogtak. A japánon kívül nem beszéltek semmiféle nyelven, mosollyal fejezték ki összes gondolataikat, érzelmüket. Sasztri Mohasainak méltó párjai lettek. Az hangosan, ezek hangtalanul nevettek, de egyiküknek sem jött a nevetés a szívéből. Függöny volt, ami sok mindent eltakart.

A japán diáklány bájos jelenség. Minucsi Haruko a neve, Haruko japánul tavaszt jelent, s a kisasszony valóban hasonlított a tavaszhoz. Hátán hatalmas csokorban van összefűzve földig érő selyemruhája, s mikor köszönésre lelógó karokkal mélyen meghajtja derekát, olyan, mint egy nagy, színes tavaszi pillangó. Kerek arca sápadt, mint a hold, és fekete szempárja gyermekes ártatlansággal bámul a világba. Minucsi is mosolyog, de ebbe a mosolyba nagyon sok szomorúság vegyül. Árva lány, amikor a szülei elvesztéséről beszél, még szélesebben húzza száját mosolyra, hogy enyhítse a szánakozó emberek részvétét. Nem árulja el, hogy mi van kicsi szívében. Az ő nevetése is függöny, de ez színes szivárványból van szőve. Lekuporodik a költő lábaihoz. Bizalmasan tekint Rabindranath Tagorera, mint édesatyjára.

A költő halkan beszélni kezd. Szemét néha behunyja, mintha gondolatainak gazdag tárházában tartana seregszemlét. Hangja feltűnően magas és vékony, mintha nem is felnőtt ember, hanem gyermek vagy asszony száján buggyanna ki. A vendégek áhítattal hallgatják. Amerikai és japáni útjáról számolt be:

– Az én eszményem a nemzetek, népek, fajok összefogása. Ez csak kölcsönös megértéssel lehetséges. Nem a rosszat, hanem a mindenben diadalmaskodó jót kell kira-

gadnunk az emberi lelkekből. Nincs abszolút rossz és abszolút jó ember. Minden népnek vannak kiváló tulajdonságai. Az egyik bátor, harcias, a másik filozófus, a harmadik művész, a negyedik arca verejtékével öntözi a földet. Külön-külön mindegyik egyoldalú. Ha mindnyájan együttműködnek, boldogulnak, ha féltékenyen egymásra törnek, mind szerencsétlenek lesznek. Szantiniketánban megkíséreltem, hogy megvalósítsam a nemzetek egyetemét. Önökön múlik, hogy békés együttműködésben új szintézist teremtsenek az egész kultúremberiség számára. A tudomány nem nélkülözheti a művészetet. A művészet az ember lelkéből fakad, akárcsak a tudomány. Az igazi tudós egyúttal művész is, mert a helyes mellett meglátja a szépet is. Az igazi művész és tudós a jó diadaláért küzd, ezért pap is. Ez az asram az igazság, az erkölcs és a művészet szentélye. Akarjunk mindent megérteni, hogy mindent szépnek lássunk és jót cselekedhessünk.

Hangja elfáradt és elcsuklott. Lehunyta a szemét s nagyon csendesen folytatta:

– Érzem, hogy az én életemnek napjai meg vannak számlálva. Pedig még sok a teendőm. Amit életemben nem tudok elvégezni, azt emlékemnek kell végrehajtani. Őrizzék meg emlékemet, és érezzék majd, hogy önök között vagyok akkor is, ha a testem már elenyészett.

Lehajtotta fejét. Síri csend volt a teremben, csak a szúnyogok zümmögését és a füstölők sercegését hallottuk. A költő úgy tűnt fel most, mint egy gyertya, amely kihamvadni készül. Megjósolta a halálát. Előérzetei vannak, hogy közeleg az elmúlás. Árván fog maradni az asram, az egyetem, ledől a szobor, és talán porba hullik minden alkotása. A tanároknak kell majd éleszteni azt a mécsest, amelynek olaját ő gyújtotta meg. Szomorú hangulat vett erőt rajtunk. Vajon élhet-e az eszmény alkotójának halála után?

A költő felemelkedett helyéről. Görnyedten, szinte halk sóhaj kíséretében indult az ebédlő felé. Ruti babu karjával támogatta. Mira dévi, a leánya és Protima féltő gonddal néztek rá. Most nagyon öregnek látszott. Mintha az életből lassan a halál csarnokába vándorolna át.

Az ebédlőben a szolgák serege várt az asztal körül. Ta-

gore fejedelmi mozdulattal foglalt helyet az asztalfőn. Körülötte ültek családtagjai és mellettük munkatársai. Európai és indiai ételeket szolgáltak fel. Figyeltem a hindu tanárokat. Sasztri Mohasai eltűnt közülük. Ő ugyan liberális elveket vall, nem hisz a kaszt szentségében, de azért nem mer együtt étkezni Tagoreval, aki brahmin volt, de Brahmá-szamádzs lett, és ki tudja, nem vették-e ezt zokon az istenek? Szegény Sasztri nem akarja kockáztatni egy ballépéssel újabb születését, nehogy újból végig kelljen élnie és nevetnie egy hosszú emberi életet. Ksiti Mohun Sen sem vett részt a vacsorán. Helyét Benoit foglalta el. Mellette ült felesége, egy csinos bengáli asszonyka. Alázatosan leste ura minden szavát. Guadagni ficánkolt mellettem. Ő volt asztalszomszédom. Biztatta a szolgákat, hogy a legjobb falatokat rakják tányéromra. A hindu tanárok kifogástalanul használták a kést, villát. Hát ezt is tudják? Miért esznek kézzel, ha maguk között vannak?

– Mert komédiások – világosított fel Guadagni –, a költő előtt jó színben akarnak feltűnni, de ne gondolja, hogy ízlik nekik így az étel.

A harmadik fogás szárnyas volt. A tanárok bajlódtak a késsel, villával, de amikor Rüdiger kisasszony kezébe vette az egyik combot, derűsre fordult a hangulat:

– Bravó, Miss Rüdiger – mondta nyájasan a költő, aki az ízletes vacsora alatt visszanyerte életkedvét és étvágyát –, nagyon helyes, hogy kézzel fogja meg a combot. Ennek mindnyájan örülünk.

Megcsörrentek a villák és a kések, ahogy a hindu tanárok gyorsan és boldogan nyugalomba helyezték őket. Fesztelenül rágcsálták le a húst a csontokról. Ügyesen, szinte művészies kézmozdulatokkal juttatják szájukba a falatokat.

Az étkezés alatt Tagore beszédes lett. Keveset evett. A lángosszerű lepény mellé neki pattogatott rizsszemeket szolgáltak fel nagy tányérban. Ez a kedvenc étele. Engem is megkínált vele.

– Ha az európai orvosok megkóstolnák a rizst ebben a formában, a gyomorbetegeknek ajánlanák. Tele van vitaminnal. Mi már régen ismerjük, az orvostudomány csak most ébredt fontosságára.

Megkóstoltam a pattogatott rizst. Hasonló az íze a pattogatott kukoricáéhoz. Amikor az édességekre került a sor, a költő ismét felém fordult:

– Tanulja meg, Madame, az indus édességek készítését. Ugye, milyen kitűnőek?

Ímmel-ámmal válaszoltam. Nem mertem megmondani az igazat. A szandes és a rasagulla szirupos lében úszott. Alig tudtam egyet lenyelni. Nem bírtam dicsérni ezeket az édességeket. Tagore Budapesten bizonyára megkóstolta Gerbaud cukrászsüteményeit, csodálom, hogy azután is ízlik neki a túlédesített tejcukor.

– Hogyan ízlett Gurudevnek a pesti sütemény? – kérdeztem.

Álmosan nézett rám: – Minden országnak megvan a maga különlegessége. A magyar bor világhírű. A magyar süteményre nem emlékszem. Olyan sok országon utaztam keresztül, mindenütt elhalmoztak vendégszeretettel, lehetetlen mindenre emlékeznem.

Eltökéltem, hogy én sem fogok odahaza a szandesre és a rasagullára emlékezni. Nem vettem belőlük többet. Ruti babu nem is nagyon erőltetett. Már tudta, hogy nem szeretem India édességeit.

Vacsora után a társaság kivonult a kastély nyugati teraszára. Ez védve volt a szél ellen, itt nem volt olyan tűrhetetlen a meleg. Tagore elbúcsúzott tőlünk. Korán, hajnalban szokott kelni, és korán tér nyugovóra.

Ruti babu még egy ideig együtt tartotta a vendégeket. A teraszról messze ki lehetett látni a végtelenségbe. Vastag oszlopok emelkedtek a teraszon, az Adzsanta-barlang oszlopainak utánzatai, India művészetének fénykorát elevenítik fel. A csillagok félénken kandikáltak be az oszlopok alá, amikor kibújhattak a felhők tömkelegéből. Fesztelen társalgás kezdődött. A költő jelenlétében senki sem mert dohányozni, most Ruti babu egy cigarettával jelt adott, s csakhamar előkerült Collins zsebéből a rövid pipa, Bogdanov rágyújtott egy cigarettára, egy-két indus hukát emelt szájához. A szolgák díszes, nagy ezüsttálat helyeztek el a padlón, s kis szelencéket kezdtek körözni. Ezekben a szelencékben „pán" volt, a kedvenc bétel. A hindu tanárok

szájának kérődző mozdulatai elárulták, mennyire ízlik nekik. Az indiai hölgyek is elkezdték forgatni nyelvükön a kis zöld levélcsomagot, s nemsokára vörös csík jelezte szájuk szélén, hogy a cinóber olvadozik az areca-dió rostjáról. A felesleges nyálat az ezüsttálba köpték, amely kézről kézre járt. Benoit felesége mestere a bételrágásnak. Haimanti is megkósolta. Nem tudom, ízlett-e neki?

Ruti babu érdekes élményt mesélt el az uramnak:

– Két évvel ezelőtt Stájerországban utaztam – mondta –, Marburg fölött autónk defektet kapott az országúton. A sofőr sehogy sem tudta megjavítani a hibát. A táj gyönyörű volt, szívesen időztünk az erdővel borított magas hegyek között. De múltak az órák, s az autó motorja sehogy sem akart begyulladni. Amikor már esteledett, egy parasztszekérre kapaszkodtam fel Protima dévívei, úgy mentünk be a legközelebbi faluba. Az autót sorsára bíztuk. A falu olyan hegyközség-féle volt, szanaszét szórt házaiból hívogatóan pislákolt a lámpafény. Betértünk az egyik házikóba. Fűrészmalom kereke forgott üresen a zúgó patak fölött. Az ács barátságosan fogadott bennünket, egyik kis szobácskáját atadta éjjeli szállásnak. Megígérte, hogy reggel gondoskodni fog sebesült autónk elszállításáról, ha addigra sem tudja megjavítani a sofőr. Felesége pompás vacsorát főzött, pisztrángot és tésztát kaptunk. A házikó szerény bútorai között feltűnt a könyvszekrény. Már az is különös volt, hogy az erdei ács törve ugyan, de beszélt angolul. Kinyitotta a szekrényt, és mutogatni kezdte könyveit. Milyen nagy volt ámulatom, amikor megpillantottam Tagore művének, a Gitandzsáli-nak kalkuttai kiadását. Hogyan került ez ide? – kérdeztem csodálkozva.

– Egy ismerősöm, aki Amerikába vándorolt ki, küldte el kérésemre egy bengáli–angol szótárral együtt. Nyelvtanom is van. Ezekből a könyvekből tanultam meg bengálul – mondta az ács.

– Nem állhattam meg, felfedtem kilétemet. Az egyszerű ács majd sírva fakadt örömében. Elhalmozott vendégszeretetével, s lelkesen olvasott fel a Gitandzsáli dalaiból. Ó, ha atyám ezt hallhatta volna! Ha tudta volna, hogy messze, egy eldugott házikóban, a stíriai erdő közepén

megtanult valaki bengálul, hogy eredetiben élvezze a költeményeit. Nagyobb dicsőség ez fejedelmek elismerésénél. –

– Ki volt az az ács? – kérdezte Gyula.

– Már nem emlékszem a nevére, pedig felírtam a címét, mert megkért, hogy küldjem el neki atyám többi művét is, lehetőleg az angol fordítással együtt.

– Persze, hazaérkezése után azonnal teljesítette a kérését – szólt Gyula.

Ruti babu szemérmesen mosolygott, és álmosan válaszolt:

– Igen, igen, el kellett volna már küldenem, de mindig elfelejtem.

– Engedje meg, hogy holnap én figyelmeztessem – kérte Gyula –, majd segítek a könyvek összeállításában, Gurudevet pedig megkérjük, hogy dedikálja a példányokat.

Ruti babu szendén féloldalt hajtotta fejét. Ez igent jelent az indusoknál. De nem azt a határozott igent, amit mi Európában ismerünk. Szabatosan inkább így fordítható le: talán igen, talán nem.

Két éve várja a stíriai ács Tagore könyveit, melyekért megtanult bengálul. Azóta hányszor leshette a postát, hányszor szegezte szemét a csillagos égboltra kelet felé, reménykedve és áldva a sorsot, hogy a nagy hindu költő fiát és menyét láthatta vendégül házában. Talán nem is tudta bevárni a könyveket, gyorsabban jár a halál a hegyek között, mint a bengáli ígéret. Ó, India, a gondolat anyja, miért nem szülsz már tettet is?

Késő este lett, mire elszéledt a vendégsereg. Mély benyomások után nehezen alszik el az ember. Hát még milyen nehezen alszik el Bengáliában, ahol húzogatni kell az ágyat, hogy a fullasztó szúnyogháló alá egy kis kereszthuzatot kapjunk az ajtón és ablakon át. Hol az északi, hol a nyugati veranda elé tologatjuk fekhelyünket, s lessük, hogyan borul az ég? Mindjárt jön a szél, besüvít a szobába, kissé felfrissíti elernyedt testünket, megered az eső, néhány percre lehűl a levegő. Azalatt talán álomba merülünk, és nem érzünk semmit. Az álom a halál testvére. Melyik jótékonyabb? Indiában nem félnek a haláltól. Megváltás.

A halálon túl semmi sem fáj. A földön arra ébredünk, hogy arcunkról apró erekben szivárog le az izzadság nyakunkba, hogy kis csermelyben egyesüljön, s az izzadságcsermelyben piciny fekete bogár lubickol jókedvűen, és marja kicserzett bőrünket. A pici fekete bogár ellen a szúnyogháló sem véd. Reménykedve várjuk a hajnalt. A hűvös fürdő percekre fel fog frissíteni, elfelejtjük a rettenetes hosszú éjszakát.

Július vége

Tagore visszaérkezésével új élet indult meg az asramban. Megkezdődött a tanév. A kollégiumok megteltek diákokkal. Mialatt mi távol voltunk, felépült a lányok új internátusa. A költő jelenlétében fogják felavatni.

Tagore előadó-körútjáról telt erszénnyel tért haza. Nemcsak útjának költségei térültek meg, hanem tekintélyes összeg maradt az egyetem céljaira is: a művészeti akadémiát fogják fejleszteni, és a múzeumot is kibővítik. Több kisebb házat akarnak építeni a tanárok számára. A zeneiskolát is bővíteni kellene. Dinandranath Tagore, a költő unokaöccse, Dina babu, hízott, hatalmas termetű ember a zeneiskola vezetője. Délutánonként tartja óráit a múzeum egyik termében. Maga köré ülteti a földön tanítványait, fiúkat, lányokat, és énekelni tanítja őket. A nyitott ablakon át gyakran bekukkantottam a terembe. Dina babu mint egy jóságos kotlóstyúk ült a csibéi között. Az éneklők nem kottából tanultak. Nem is tudtak kottát olvasni. Dina babu elénekelte nekik a dalt, ők utána dúdolták. Így tanítja a fülemüle is énekelni a kicsinyeit. És ugyanígy tanulnak be egy-egy nótát nálunk odahaza a cigányok. Dina babu képzett muzsikus. Arca felderült, ha európai zenét hallott, volt gramofonja, amelyen klasszikus műveket játszott. Fogékony emlékezőtehetségével a költő több mint háromszáz dalát tudta eldúdolni. Ezeket a dalokat magától Tagoretól hallotta, és az alkotás pillanatában rögzítette meg agyában. A költő már rég elfelejtette szerzeményeit. Dina babu kis gondolkozás után hibátlanul elénekelte. Ő volt Rabindranath Tagorenak, a zeneszerzőnek élő kottatára. Dina babu több-

ször elhatározta, hogy kottára szedi ezeket a dalokat, nehogy feledésbe menjenek, de azután felhagyott a gondolattal. Minek az? Úgyis tudja kívülről valamennyit. Ha meghal, sírba száll vele Tagore valamennyi szerzeménye. De a halálra nem gondolnak a hinduk. Kár vele foglalkozni. Úgyis jön egy másik élet, s utána még sok, van idő bőven a lekottázásra.

Gyula megbeszélte Sasztrival székfoglalóját. Az iszlám történetét fogja tanítani. Az órákat az upásána után kell tartania.

– Mi az az upásána? – kérdezte Gyula.

Az upásána a napnyugta utáni néhány perces elmélkedés – világosította fel Sasztri –, ilyenkor a diákok letelepednek a mangó-berkekben, és számot vetnek mindazzal, amit aznap gondoltak és cselekedtek. Tisztában kell lennünk lelkiismeretükkel, és el kell határozniuk, hogy a következő napon mennyi jót fognak cselekedni.

– Hány órakor tartsam az előadást? – faggatta tovább Gyula.

– Naplemente után néhány perccel, amikor a diákok ájtatosságukat befejezték.

Az indusok nem ismerik az idő fogalmát. Sasztri különösen nem ismerte.

– Az európaiak az idő rabszolgái – szokta mondogatni –, mi az idő urai vagyunk.

Naplemente már régen elmúlt, amikor a könyvtár tetején levő teraszra értünk. Az európai tanárok és Sasztri már ott voltak, a diákok még meditáltak. Kis asztalt állítottak a terasz falához, rajta petróleumlámpás pislákolt. Innen fog Gyula előadni. A terasz maga teljesen homályba borult. A diákok szállingózni kezdtek, lekuporogtak a földre, fehér foltokként világítottak ki a sötét háttérből. A lányok külön csoportban ültek. Óriási pálmafák meredtek a könyvtár mellett az ég felé. Ebben az egzotikus környezetben kezdett beszélni Gyula az iszlám történelméről, hódításairól, tudományairól, irodalmáról. Az est sötétjéből elénk rajzolódott, hogyan mészárolták le az abbaszidák az omanádokat, hogyan alapították a spanyolországi arabok könyvtáraikat, hogy azután egymással torzsalkodva, egy

másra féltékenykedve valamennyien elbukjanak. Az előadást feszült figyelemmel hallgatták. A diákok nem készítettek jegyzeteket, a sötétben nem is lehetett. Bámulatos emlékezőtehetségükkel rögzítettek meg agyukban minden szót. Így tanulnak emberemlékezet óta a hinduk.

Gyula előadásainak híre csakhamar elterjedt egész Indiában. Több levelet kapott tudósoktól, s a delhi mohamedán egyetem kiküldte egyik fiatal tanárát, Szaíd Anszárit Szantiniketánba, hogy az uramnál folytassa tanulmányait. Rajta kívül több mohamedán indus is felkereste Gyulát, arab nyelvet és teológiai irodalmat tanultak. Férjemet fellelkesítette a siker. Buzgón nekilátott a keleti könyvtár megszervezésének. Munkája lefoglalta minden idejét. Boldog volt arab könyvei és tanítványai között.

A japán dzsiu-dzsicu mester is bemutatkozott az asramban.

Tagore díszes talárban elnökölt az első tornaórán. Hangsúlyozta, milyen nagy fontossága van a sportnak Indiában:

– Csenevész nép vagyunk – mondta –, Bengálban az átlagos emberi életkor harminchárom esztendő, míg Európában ötvenhárom. Izmaink elernyedtek, testünk elpetyhüdt. Nagyon sokan születünk, minden családban tizenöt-húsz gyerek jön a világra, de mennyi marad életben belőlük? Maguk a gyerekek is már új gyerekeknek adnak életet. Ne a mennyiségre, hanem a minőségre helyezzük a súlyt! Erősítsük testünket éppúgy, mint szellemünket. Tornázzunk, vívjunk, sportoljunk, kövessük japán barátaink példáját, akik levetettek magukról minden babonát, s néhány évtized alatt utolérték Európát.

Tojama, a dzsiu-dzsicu tanár, majomügyességgel fegyverezte le mindazokat, akik kiálltak vele birkózni.

Egy Szen nevű hindu tanító volt az asram Herkulese. Az apró japáni törpének látszott mellette, mégis szempillantás alatt egyetlen fogással földre terítette. Van az indusoknak egy különös fajta vívásuk. Hosszú botokkal támadnak egymásra, ügyesen tudnak védekezni is a botokkal. Az ilyen bot-támadást is kivédte a japáni. Ha ketten támadtak rá, akkor is ő lett a győztes. Volt is sikere! Csak úgy zúgott a taps és a „sadu" kiáltás feléje. A diákok fellelkesedtek Tagore beszédén és az ügyes mutatványokon, százával je-

lentkeztek dzsiu-dzsicut tanulni. Még a törékeny testű hindu lányok is szívesen gyakorolták a kéz- és lábtörő fogásokat, földredobásokat. Valóságos sportstadionná alakult át az asram. Tojama lett a legnépszerűbb tanár. Bogdanov méltatlankodni kezdett:

– Japán meghódította Indiát. A vén Európának százötven évre volt szüksége, hogy meghonosítsa itt szellemi kultúráját, s most jön egy japáni tornatanár, erre sutba dobják mindazt, amit tőlünk tanultak. Most mindennél fontosabb nekik a dzsiu-dzsicu. Felnőtt gyerekek ezek, játékszer kell nekik, nem tudomány!

Haragját az is fokozta, hogy a lányok tornagyakorlatain Gertrud is részt vett, sőt buzdította a hindu lányokat, hogy vessék le szemérmességüket, ne remegjenek, ha brahmin testükhöz nem brahmin teste ér. A sport nem ismer kasztokat, mindig az erősebb, az ügyesebb érvényesül. A sportban nincs más előjog, mint az erő!

– Az ököljogot hirdeti a német lány – fakadt ki Bogdanovné –, szerinte, aki jobban tud bokszolni, azé a dicsőség. És ezt a költő Tagore egyetemén meri hirdetni!

Gertrud Rüdiger nem törődött az orosz asszony kifogásaival, mint ahogy senkivel sem törődött. Reggelenként a könyvtárban ült, Probhat babu alig győzte hordani neki a térképeket, amiket elemezett, összehasonlított, méregetett. Délután biciklire ült, és végigsziguldott a környéken. Nem riasztotta vissza sem a zápor, sem a meleg. Néha bőrig ázott, hajából ömlött a víz, fel sem vette. Az északi népek szívósságával viselt el mindent. Vízmosások irányát rajzolta, ásványokat gyűjtött, néha úgy beletemetkezett a munkába, hogy nem is vette észre, ha meglepte a monszun, és térdig kellett gázolni a vízben. Hazakarikázott, leszárította magát, s máris rohant a leányinternátusba, ahol a lányok mindig kitörő örömmel fogadták. Közrefogták, áhítattal lesték minden szavát. Ő pedig nem tett lakatot a szájára. Szabadon bírálta India minden fonák szokását, a gyermekházasságot, a férj korlátlan uralmát felesége fölött, az özvegyek szomorú sorsát, az anyósok teljhatalmát, zsarnokoskodását a menyek fölött. Eleinte megriadva hallgatták a lányok a forradalmi hangot, de lassan megszokták, és fo-

kozódó érdeklődéssel kérték, hogy csak beszéljen. Gertrud kisasszony nem kérette magát:

– Rabszolgák vagytok, kedves hindu testvéreim – szónokolta –, előbb szüleitek, azután a férjeitek rabszolgái. Az életben három fontos mozzanat van: a születés, a férjhezmenés és a halál. Ebből a háromból csak egyetlenegy felől határozhatunk mi magunk. Benneteket ettől az egyetlentől is megfosztottak. Megkérdezéstek nélkül adnak férjhez, úgyszólván csecsemőkorban olyan emberkéhez, akit azelőtt nem is láttatok.

A lányokat szerfölött izgatta a kényes kérdés feszegetése, bár nem szívesen hallották, hogy Gertrud a szüleiket is felelőssé tette. Arra gondoltak, hogy ennek már puszta meghallgatásával is megsértették a szüleik iránti köteles alázatot és engedelmességet. De Gertrud Rüdigerrel, a Himálaja hősével nem szállhattak vitába. Különben is Tagore példaképpen állította eléjük a német lányt, hogy attól tanuljanak és utánozzák. A költő bizonyára megfontolta, hogy mit mond. Minél kényesebb dolgokról beszélt Gertrud a lányoknak, annál népszerűbb lett. Arra biztatta őket, gondolkodjanak, cselekedjenek a maguk esze szerint a saját érdekükben. Az indus hagyomány szerint a lánynak nincs esze (az európai hagyomány szerint se sok!), de ezt az egyetemre járó lányok nem fogadták el. Tapasztalták, hogy akárhányszor túltesznek a fiúkon. De hogy a maguk érdekében cselekedhetnek, ezt már nehezen értették meg. Az érdek: önzés. A saját testi és lelki jó érzésünknek másnak kárára való kizsarolása. Ez nem egyeztethető össze az alázattal, a szerénységgel, amelyre minden szent hindu szöveg tanítja a lányokat. Az érdek latbavetése a hindu lányok gondolatvilágában olyan forradalmi újítás, mint például a magántulajdon lerombolása Európában. Az érdek olyan egyéniséget feltételez, melynek jogai vannak más egyéniségekkel szemben. Jogokat pedig csak erkölcsi alapból lehet meríteni. A lányok nagyon járatosak voltak a logikában és a metafizikában. Elvont fogalmakkal ügyesen tudtak megbirkózni. Most megdöbbentek azon, amit Gertrudtól hallottak. Mint a rabszolga megdöbben, amikor azt tanácsolják neki, hogy tépje szét bilincseit, vagy a hivőnek, hogy dob-

ja el a hitét. Az egyéni szabadság lázadás minden ellen, amit eddig szentnek, megdönthetetlennek tartottak. Borzalmas csak rágondolni is, hogy szeretni szabad azt, akit a szem kiválaszt a sok barna fiú közül, szabad megölelni azt, aki után vágyódnak. Hát nem bűnös ez a gondolat? A bűnnek megvan az a nagy előnye, hogy állandóan foglalkoztatja az embert. Harcol vele, rossznak tartja, hibát talál benne, de nem tud tőle szabadulni. A bűnnel szemben nem tudunk közönyösek maradni. Pedig ez lenne előle az egyetlen menekvés. Ellenkezőleg, jobban érdekel, mint az erény, melyet díszes vitrinbe zártunk, s csak a vendégeknek mutogatunk.

A hindu lányok addig hadakoztak a bűnnel, amíg tehetetlenül belemámorosodtak. Szabadság után áhítoztak. Fel kell szabadulniok a hagyományok zsarnoksága alól! A szülőknek nem lehet joguk, hogy férjhez adják őket kiskorú gyerekemberkékhez. Ha ez az emberke meghal, a hét-nyolcéves özvegy élete végéig gyászolhat. Nem viselhet többé színes szárit, minden teleholdkor böjtölnie kell, haját lenyírják, gyakran kikergetik az utcára. Siralmas a sorsuk, özvegyek lettek, anélkül, hogy férfi valaha megcsókolta volna őket.

– Milyen más mindez Európában! – hirdette Gertrud –, mi nem vagyunk játékszerek, hanem a lelkünk és a testünk szabad tulajdonosai.

Hát ő valóban nem volt játékszer. Az ő példája csábítóan hatott Kelet kalitkába zárt leányaira. Utazni, tanulni, egyedül, félelem nélkül! Bátran szembenézni minden férfival, s a szív szavára hallgatni, amikor férjhez mennek. Lehet ennél nagyobb boldogság?

Esténként, amikor a nap lenyugodott, s a diákság elvégezte az upásánát, a kötelező meditálást, sok hindu lánynak nem Pánini szanszkrit grammatikája motoszkált a fejében, hanem hogy miként fogja a szabadságát kivívni.

A lilásan rózsaszínű égbolt alatt a falvakból lassan emelkedett a tűzhelyek füstje. Nem szállt egyenesen az égbe, mint a magas európai kéményekből, tétován lebegett a házak felett, szétterjedt, s csak nehezen, hosszú idő múlva oszlott szét a légben. A tehéntrágya émelyítő szagát vitte szét

a füst, mely az indiai föld porával elegyedve elválaszthatatlanul összeforr India hangulatával. Ilyenkor indultak sétára a diákok. Gertrud velük tartott. Egy táborba hozta össze a fiúkat és lányokat. Az ő felügyelete alatt bátrabbak lettek a fiatalok. Gertrud csak néhány évvel volt idősebb náluk, s bár a lányok jó része már asszonyi sorban sínylődött, mégis összehasonlíthatatlanul tudatlanabbak voltak, mint ő.

A hajadonokat bemutatta a nőtlen fiúknak, nem azért hogy összeházasodjanak, hanem hogy tanulják meg egymást tisztelni, szokjanak hozzá a fesztelen társalgáshoz. Ismerjék meg egymást, s ha úgy látják, hogy egymáshoz valók, Isten neki, lépjenek házasságra. De nem szüleik parancsára, sőt ha úgy adódik, szüleik akarata ellenére is, a saját akaratukból. Csak a szerelem, a kölcsönös vonzalom legyen egyedüli vezetőjük elhatározásukban. Gertrud arra buzdította a lányokat, hogy őneki se higgyenek vakon, mint valami Gurunak, hanem mérlegeljék szavai értelmét, csak azt fogadják el, amit helyesnek tartanak. Ez is forradalmi újítás volt! Az elismert embernek, a Mesternek minden szavát szentnek kell tartani a hindu hagyomány szerint. Minek a Guru, ha az ő szavait is mérlegelni kell? Minél megdöbbentőbben újak voltak Gertrud nézetei a hindu diákok előtt, annál gyorsabban fogadták el.

Amita, az egyik hindu lány elmesélte, hogyan eskették őt meg. Házassági közvetítők hozták az ajánlatot, szülei vagyonosak, ugyanabba a kasztba tartoznak, mint a leendő vőlegény, a lánynak nincs testi hibája, szóval nincs semmi akadály. Az, hogy a lány négyéves és a fiú hét, egyáltalán nem akadály, sőt, ez a legmegfelelőbb korkülönbség. Még csak a két horoszkópot kellett megvizsgálni. Minden hindu gyerek születésénél elkészítik a csillagjósok az újszülött horoszkópját. Ez a horoszkóp útmutató egész életén át. Ebben feltétlenül hisz a hindu. Ez az ő igazolványa, amit földi hatóságok a menny könyvéből olvastak ki. Jaj annak, aki rossz csillagjegyben született. Élete végéig magán hordja születésének átkát.

Azt hiszem, egy kis baksissal a csillagok kegyét is meg lehet nyerni.

Nagyon fontos a kelengye kérdése és az esküvői lakoma is. Amita szülei kétezer rúpiát adtak ki a lakomára.

Gertrud a fejét csóválta:

– Nem volt kár azért a sok pénzért? Mit csináljon az a szegény lány, akit a szülei nem tudnak kiházasítani? Az sosem megy férjhez? Tanuljon minden lány ipart, űzzön valami foglalkozást, keresse meg a maga kenyerét. Akkor ez a helyzet meg fog szűnni.

Ayasvariam, az egyik lány, szomorúan meresztette szép fekete szemét Gertrudra:

– Mi brahmin lányok nem űzhetünk foglalkozást. Legfeljebb apácának mehetünk, de az apáca szónak nálunk nagyon csúnya hangzása és hírneve van.

– Szakítani kell a maradi szokásokkal – lelkendezett Gertrud –, még senki sem volt elég bátor, hogy szembeszálljon a begyepesedett fejű emberek gonoszságával?

– De volt – szólt közbe Nandini, egy bájos bengáli lány –, Kalkuttában a kis Sznehalata. Tizennégy éves lett, és apja nem tudta férjhez adni, mert nem volt pénze. Nagyon szégyellték magukat ezért a szülők, elhatározták, hogy eladják a házukat, inkább a teljes nyomort választják, semhogy lányuk vénségével csúffá tegye a családot. Sznehalata bátor lány volt, és szerette a szüleit, elhatározta, hogy megmenti őket kínos helyzetükből.

– Hogyan csinálta ezt?

– Felmászott házuk tetejére, leöntötte magát petróleummal, aztán meggyújtotta a ruháját. Szénné égett.

– Vegye Durgá istennő pártfogásába szerencsétlen testvérünket ... – sóhajtották a lányok lehorgasztott fővel.

– Hagyjátok Durgá istennőt békén! – szólt bele a társalgásba egy karcsú, okos szemű diák – az istennőkre bíztok mindig mindent. Ti magatok semmit sem akartok csinálni!

– Mit tegyünk?

– Vegyük a sorsunkat a magunk kezébe. Igaza van Rüdiger kisasszonynak! De ne csak a magánügyeinket intézzük a magunk belátása szerint, hanem a közügyeket is. Ne bízzunk mindent az istenekre és a kormányra. Így sohasem leszünk szabadok. Százados babonákban vergődünk,

lépten-nyomon valami tévtanba ütközünk, és engedelmesen lehajtjuk fejünket előtte. Fel a fejjel! Nézzünk szembe a tényekkel. Ha az életet nem becsüljük, mert újabb életek fognak még elkövetkezni, hát áldozzuk fel életünket nemes célokra, de nem ostoba babonákra.

– Úgy van! – hangzott fel kórusban.

A helyeslők mind Gandhi-sapkát viseltek.

– Gandhi – folytatta a diák – azt tanítja, hogy nem érdemeljük meg az életet, ha nem fordítjuk tudásunkat honfitársaink javára. Mi a túlvilágért szenvedünk, s az angolok a markukba nevetnek: hadd higgyenek ezek az ostoba hinduk a babonáikban, hadd öljék meg leánygyermekeiket, imádják a tehenet, csókolgassák a bálványokat, a földi élet terméseit mi fogjuk learatni!... Így gondolkoznak az angolok, s igazuk van. Mi magunk vagyunk okai minden szerencsétlenségünknek.

A hangos diák Észak-Indiában született, Bhandarkar volt a neve. Beutazta egész Indiát. Könnyen ment nála az utazás. Csomóba fogta néhány dhutiját, ingét, összekötötte madzaggal, hóna alá csapta, s szállt szabadon, mint a madár. Az indiai vasutakon csak a magasabb osztályok menetdíja drága, a negyedik osztály, ahol csak lócákon ülhet a közönség, néhány rúpiába kerül. Ez az asztály mindig zsúfolt. A negyedik osztály hozza a legtöbb jövedelmet a vasúttársaságnak. Aki nem fér el a lócákon, a padlóra fekszik, vagy guggol, ott is kényelmesen megvan. Aki levegő után áhítozik, az ablakokhoz húzódik. A negyedik osztály mindig olyan, mint egy emberfejekkel kispékelt, száguldó, fekete szörnyeteg.

Bhandarkarra tisztelettel néztek társai. Jól ismerte Indiát, s bátran hangoztatta róla véleményét. Forradalmárnak tartották, aki belenyúl családi, kasztbeli előítéletekbe, még tanáraival is gyakran vitába száll.

– Tagore is munkára serkent – lázított tovább Bhandarkar –, ő mondta, hogy az indiai népet fel kell rázni tespedéséből. Nem lehet indiai nemzetről beszélni addig, amíg mi magunk becstelenítjük meg mindennap saját nemzetünket. Egy pária árnyéka beszennyez, ha ránk, brahminokra esik. Nem szégyen ilyent elhinni? Számtalan kasztra

tördeltük szét népünket, magunk nyomtuk el magunkat, mielőtt az angolok még arra gondoltak volna, hogy elnyomják Indiát. Legyünk előbb magunk közt egyenrangú emberek, hogy az angolok is annak tartsanak bennünket.

Általános helyeslés fogadta kijelentéseit. Ebben az egyben mind egyetértettek: fel akartak szabadulni az angol uralom alól. Hogy miként, hogyan, azt talán maguk sem tudták, de minden vágyuk, igyekezetük ez volt. Tanultak, olvastak, vitatkoztak, de mindezt angol nyelven tették. A hindu könyvekben nem volt szó az angolokról. Amikor a szent szövegeket rótták, amikor a bölcsek megalkották a filozófiát, a nép szamára teológiát szerkesztettek, amikor a világirodalom nagy hindu remekműveit írták, és Indiában virágzó kultúra volt – az angolok még az erdőkben tanyáztak, nyers húst ettek, rabszolgáknak, gladiátoroknak vitték őket Rómába. Ezt minden hindu tudja, s minden hindu büszke Válmikíre, Vyászára, a nagy eposzok szerzőjére. Kálídászára, a drámaíróra. Hol volt még akkor angol irodalom? Még angol nyelv sem volt. De amióta, alig egy évszázada, angol iskolákat állítottak fel Indiában, angol könyvekből tanultak, s megismerték az angol nyelvet és az angol népet, minden újat, szépet, jót angolul szívtak magukba. Az angol nép öntudatra ébredését, politikai harcát a királyok és kormányok ellen, a Magna Chartát, a parlamentet, az alkotmány fogalmát angol szók és betűk képein át vésték emlékezetükbe. A számtalan indiai nyelven nem értették meg egymást. Most a szingaléz Ariam, a telugu Vidsapati, az észak-indiai Bhandarkar, a mahratta Szantilál és a bengáli Szen mind angolul beszélnek és vitatkoznak. A függetlenségi párt angolul hadakozik az angolok ellen. Angol eszmék: függetlenség, szabadság, alkotmány, parlament lelkesítik most azokat az indiaiakat, akiket otthon a lélekvándorlásra, az élet értéktelenségére tanitottak. Forradalom rázza az indiai lelkeket! Saját hagyományaikat, amelyek szüleik előtt még szentek, le akarják rombolni, de ugyanakkor az angol tanítómesterek ellen is fellázadnak. Pedig szülő és tanító a két legszentebb fogalom Indiában.

Gertrud Rüdiger beszédei termékeny talajba szórtak magot. Ez a talaj már elő volt készítve arra, hogy bő aratást

hozzon. A fiatalság mindenütt forradalmár. Lázong, mert tele van életerővel. Mindent rossznak lát, amit az öregek csinálnak, amiben az öregek hisznek. Mikor az öregek fiatalok voltak, ők is lázongtak, de aztán belefáradtak. Vagy belátták, hogy hiába minden lázadás, vagy pedig megtalálták azt az életösvényt, ahol nem volt okuk lázadni és pihenni akartak. A mostani fiatalok is ezt a körforgást végzik. De amíg öregek, fáradtak és elégedettek lesznek, sok küzdelem, sok hiú remény és csalódás tövisein kell még átvergődniük.

Augusztus eleje

Ma délután ünnepélyre gyűl össze az asram. Ma áldja meg Rabindranath Tagore indiai szokás szerint Amija és Haimanti frigyét. A Brahmá-szamádzs üveges imaházában lesz az esketés, utána színielőadást tartanak. Az ünnepség megkezdését késleltette a monszun. Éppen amikor útra készülődtünk, tört ki a zivatar. Félelmetesen mennydörgött, villámok cikáztak az égbolton. Dardzsilingben, a hegyek között sosem láttunk olyan nagy darab eget, mint itt, a villámok ott rövidebbek voltak, de itt kelettől nyugatig lobogtak lángolva. Néha oly gyors egymásutánban villámlott, hogy szakadatlan fénycsóvának láttuk az eget, mintha égne az egész világ. És ömlött a víz, hatalmas folyóként hömpölygött végig a földön, mintha el akarná nyelni emberestül-állatostul egész Szantiniketánt. Amikor jó félóra múlva elállt az eső, lassan kitisztult az ég, végre bevonulhattunk az imaházba. Megkezdődött a szertartás. Két bengáli vontatott hangon fájdalmas dalokat énekelt, a költő szerzeményeit. Mintha temetésre szólna az ének, olyan szomorúan hangzott. Mikor Tagore az ifjú házaspárral megjelent, abbahagyták az éneklést. A szertartás igen egyszerű volt. A hindu lányok színes rizsszemekből szép geometriai figurákat raktak ki az imaház padlójára és rizsszemeket hintettek Amija és Haimanti fejére. A rizsszemek a termékenység áldását jelképezik, ami a hinduknál a legnagyobb boldogság. Tagore bengálul beszélt. Nem szokatlan már előttem ez az egzotikus nyelv. Naponta hallom, hogy szöl-

gáim beszélgetnek, házi használatra én is megtanultam belőle annyit, hogy árusokkal és szolgáimmal meg tudom magam értetni. Ha a bengáli tanárok megbeszélésre ülnek össze, ezen a nyelven tárgyalnak. Annyi angol szót kevernek bele, hogy szinte követni tudom társalgásuk értelmét. Tagore beszédjéből viszont egy szót sem értettem. Ő megalkotta az új bengáli irodalmi nyelvet, amelyben egyetlen angol szó sem szerepel. Ömlött a költő szájából a hang, halkan, majd erőteljesen, de mindig zengzetesen. Magánbeszélgetéseiben hangja nőiesen magas, ha szónokol, akkor zeng, mint egy orgona.

Megmagyarázták beszéde tartalmát. A házasság szentségéről prédikált, amely a teremtés tényével az istenség magaslatára emeli a gyarló embert. Eszményítette a hűséget, amely kozmikus erő, mert a hűség fűzi egybe a világnak széthullásra hajlamos erőit. Beszélt a testről, amelynek minden atomja vonzódik egy másik testhez, és a lélekről, amely egy és oszthatatlan minden élőlényben. Dicsérte Amiját, aki két világ tudását egyesíti magában. Nyugat kultúráját hozta magával haza Szantiniketánba külföldi útjáról, és meghódította Észak virágát, megszerettette vele Indiát. Dicsérte Haimantit, aki követte urát új hazájába, és igyekszik egybeforrni India szellemével. Szantiniketán szimbóluma ez a házaspár, mely Európa és Ázsia lelkét köti össze. Isten áldását kérte rájuk.

Néhány dalt énekeltek a lányok, aztán virágfüzérekkel díszítették fel a nászpárt. Egyszerű és megható volt az esküvő, amellyel a költő szentesítette Amijának és Haimantinak Koppenhágában világi hatóság előtt megkötött frigyét.

Az esküvői szertartást tea, majd színielőadás követte. A költő palotájának, az Utárajannak tőszomszédságában van az előadóterem. Színpompás kép tárult szemünk elé. A szabadban ültünk, fák és bokrok között, alacsony mórákon, a bennszülöttek a földön. Előttünk az Utárajan színpada, oszlopokon nyugvó nagy csarnok. A hallgatóságot nem választja el semmi a színjátszóktól, szinte összeforr azokkal. Közvetlenebb így a hatás. Színpadot és nézőteret egy világosság tölt meg.

Tagore színdarabját, a „Táncosnő"-t adták bengálul.

Mint Tagore minden darabja, ez is szimbolikus. Nem a cselekmény uralkodik benne, hanem egy elvont eszmét akar színészekkel, mondatokkal, hangokkal, mozdulatokkal az érzékek számára megrögzíteni. Benne van a zene ősi ösztöne, a vágyakozás a kibontakozás felé, a magnak kibimbózása virágba. A külső világ korlátozásai szűk térre szorítják az érzés és a gondolat csapongását, a szimbólum felszabadítja a korlátok alól. Siva táncolva alkotta a világot, és a halandók mind végigtáncolják az életet; forognak a zene ütemére, pillanatnyi célok vezetik a dal szárnyain, s bár a végét nem ismerik, eljutnak oda, ahová az életerő viszi őket feltartóztathatatlanul.

A szereplők diákok és diáklányok. Pompáznak a színes ruhákban. Tagore maga is fellépett. Szavalt, s hangjának bűverejével magával ragadta a hallgatóságot. A fáradtnak látszó aggastyán megifjodott a színpadon.

A dialógusok művésziesen fonódtak egybe az énekkel, mely helyenként a képeket élénkítette. Az európai tanárok közül csak Collins, Guadagni és Trapp értették a szövegét, de mindannyian lebilincselve hallgattuk végig az egész darabot. Tagore a bölcs, a művész és „a gyermek, aki atyja lesz a férfinak" állt előttünk teljes tökéletességében.

A színház is az egyetemhez tartozik. A tanulás és a játék elválaszthatatlanok. Tagore játékkal akar tanitani, hogy diákjai játszva tanuljanak. A tudás észrevétlenül, a kényszer fájdalma nélkül ver gyökeret az emlékezetben, nem fagyaszthatja meg a felejtés zimankója. A költő nem akar iskolapadot látni, ahol kalodába szorítva erőltetik a fejlődő értelmet a megismerésre. A tudásnak úgy kell besurranni az észbe, mint a napsugárnak a virág kelyhébe. Ezért szeretik az indus diákok Szantiniketánt. Az egyetem elnöke Rabindranath Tagore, nem zord főnöke az intézetnek, hanem bölcs vezetője, atyja, barátja, játszótársa minden diáknak és diáklánynak.

*

Szombat délutánonként futballmeccsek vannak Szantiniketánban. Más egyetemek csapatai látogatnak ide, s mérik össze erejüket a mi csapatunkkal. Szantiniketán diákjai ed-

dig minden idegen csapatot megvertek. Nagyon büszkék voltak erre. A telepnek kitűnő a pályája. Füvön játszanak, s ha a zápor megszakítja a játékot, rövid pihenőt tartanak. Az esőtől felfrissülve azután annál hevesebben folyik a meccs. Mezítláb játszanak. Bámulatos ügyességgel és erővel rúgják a kemény labdát mezítláb. Európai embernek eltörne a lábfeje, az indusok, akik gyerekkoruk óta megszokták a mezítláb járást, biztosabban mozognak a síkos pázsiton cipő nélkül. Egyszer egy angol csapat vette fel a harcot a szantiniketániakkal, természetesen cipőben. Nagy csodálkozásunkra az indusok győztek. Több sebesülés történt. Az indus diákok felszisszentek, amikor az angol fiúk szöges cipőjükkel megrúgták meztelen lábszárukat, de játszottak lelkesen tovább; Diren, az egyik játékos úgy rúgott bele az egyik angolba, hogy az labdaként gurult el előle. Gertrud Rüdiger volt a bíró. Német pontossággal ügyelt rá, hogy a játék szabályszerűen folyjon. Pártatlanul ítélte meg a szabadrúgásokat, büntetéseket szabott mindkét oldalra, ha szükségét látta. Nagyon meg voltak vele elégedve. Ismerte a játék minden szabályát, lelkiismeretes, igazságos bíró volt. Az egyetem tanári kara és diáksága mind egy szálig kivonult szombat délutánonként a pályára. A gyerekek felmásztak a fák ágaira, onnan nézték a mérkőzést. A szolgák szenvedélyes drukkerek. Még a szantálok is eljöttek falvaikból. Meg sem kottyant nekik az a több órás gyaloglás odáig. Az asszonyok elhozták csecsemőjüket, ott szoptatták a pálya szélén, miközben drukkoltak a szantiniketáni csapatnak. Az apróságok az anyatejjel szívták magukba az angol sport iránti lelkesedést. A fekete őslakók, akik a hatalmas szellemet imádták az öreg fában, pontosan ismerték a futball minden műszavát. Ez volt az első leckéjük az angol nyelvből. A futball az első lecke az európai sportból, küzdelemből és politikából.

Ahogy Indiában minden vallás, Európában minden politika. Most a politika kezd bevonulni India életébe is. Az egyetemek ontják a diplomás fiatalságot. Az egyetem a modern kultúra fellegvára – így hirdetik ezt Nyugaton. Aki az egyetem intézménye ellen fel merne szólalni, az a kultúra ellen szólalna fel. Az embereket a tudás teszi hatalmassá:

tanítják Nyugaton. Az európai tudást egyetemeken sajátítják el és oklevelet kapnak róla. Kiváltságlevelet, amely a hatalomra jogosítja fel birtokosát. Kelet bölcsességét az erdők mélyén tanyázó Guruk származtatják át tanítványaikba. Ez a bölcsesség nyitja meg előttük a boldogság útját. Ehhez nem kell oklevél, ez nem képesít világi pályára, hivatalra, ez nem ad hatalmat, hatáskört, fizetést, nyugdíjat. Lelkinyugalmat, szellemi kielégülést ad.

Viszont Európában is, Indiában is lelkesen politizál a fiatalság.

Szantiniketánban az a szokás, hogy az újonnan érkezőket felkérik vitával egybekötött előadás tartására. Haimantit is felkérték. Attól féltem, hogy a hindu bálványok tiszteletéről fog beszélni, de legnagyobb meglepetésemre az egyetemi oktatás mechanikus voltáról tartott előadást. Arról az egyetemi rendszerről beszélt, mely az érvényesülés baktériumát éleszti a diák lelkében, és elvonja a föld szeretetétől.

– Járjunk a földön – mondotta előadása végén –, mert a föld a mi szülőanyánk, érezzük melegét, mert ő táplál minket. Térjünk vissza a mezőgazdasághoz, az aranyszínű rizstáblákhoz, mert azok adnak életet!

– Hogyan érti ezt? – szólt közbe Gertrud – járjunk mezítláb, üljünk a földön, együnk a kezünkkel és vessünk meg minden tudományt, amely a helyes megismeréshez vezet?

– Nem – felelte határozottan Haimanti –, nem azt hirdetem, hogy mezítláb járjunk, hanem csináljuk magunk a cipőinket, amely alkalmazkodik India klímájához, magunk készítsük bútorainkat bambuszból, sálfából, deodárból, teakfából, magunk szőjük ruháinkat a magunk rokkáján, ne engedjük, hogy a gyárak felszívják a falvak lakosságát a városba, ahol gyári munkássá süllyed és elpusztul. A gyár a nép temetője. Csábít a városi élet öröme, s akit hálójába kerített, az nem tud többé szabadulni tőle. Azt hiszi, hogy szabaddá lett, holott rabszolga lett belőle. A gyárban csak egy szám. Ha kell, akkor növelik ezt a számot, ha kell, akkor csökkentik. India gyilkosa a város és a gyár!

Gertrud újra közbeszólt:

– A gyár a kultúra természetes folyománya. A tudo-

mány feltalálta a technikát. A technika pedig könnyebbé tette az életet. Azelőtt naplemente után sötét volt, ma világosságot ad a villany. Utazunk, melegítünk, hűtünk tetszésünk szerint. Azelőtt faekével szántottunk, ma traktor hasítja a barázdát. Azelőtt hosszú téli napokon át fontuk, szőttük a ruhát, ma percek alatt végzik ezt a fáradságos munkát a gyárak, s az így megtakarított időben a munkás szórakozhat. A tudás felszabadít a rögtől! Azelőtt gyalog vándoroltunk, ma repülünk. Ezt a folyamatot nem lehet többé megállítani. India jövője a gyáriparban, a technikában, a városi életben, a haladásban van, nem a falusi idill csalóka tunyaságában, tudatlanságában.

Haimanti szelíden nézett fehér testvérére. Mindketten az északi Európa szülöttjei. Egyik német, a másik dán. Mindketten magukba szívták Nyugat minden tudását, képességét.

– Igaza van, Rüdiger kisasszony: a városban van a földi élet öröme, de ezek felületes örömök – folytatta érvelését Haimanti. – A gyár tömegével állítja elő termékeit, meggyorsítja az élet ütemét, de mérhetetlen nyomort is zúdít az emberekre. Minél gyorsabban állítanak elő mindent a gépek, annál gyorsabban kell azt elfogyasztani. Versenyfutás keletkezik a termelés és a fogyasztás között. A versenyben a gépek győzedelmeskednek, s a fogyasztókat kényszeríteni kell, hogy utánuk rohanjanak, többet kell fogyasztaniuk, hogy a gépek meg ne álljanak, mert ha megállnak, akkor a gyárak elbocsátják a munkásokat. Ha a helyi fogyasztók már nem képesek többet felvenni, akkor távoli országokat kell bekapcsolni a fogyasztásba. Ha azoknak más a divatjuk, mások a berendezési tárgyaik, más az ízlésük, arra kell kényszeríteni őket, hogy hagyják abba saját szükségleti cikkeik készítését és vásárolják a gyári termékeket. A kézműáru nem tud harcolni a gyári termékekkel, s ez a lakosság elszegényedéséhez vezet.

– Át kell térni a gyáriparra Indiának is! – kiáltotta Gertrud. – A gyáripar produktumai tökéletesebbek, olcsóbbak és többet jövedelmeznek!

Haimanti nem volt közgazdász. Nem is közgazdasági módszerrel akarta igazát bizonyítani:

– Nem a gyárak érdekét, hanem a nép, a nemzet életét figyelem – folytatta. – Európában éltem, és ismerem a gyáripar munkáját. Sokszor látogattam el gyárakba, beszéltem munkásokkal. A gyári munkás érdektelenül áll gépe mellett. Egyetlen kézmozdulata van mindegyiknek. Az egyik emelőt kezel, a másik egy kereket illeszt be, a harmadik az olajozást figyeli, a negyedik a szalagról futó árut teszi át másik gépbe, s így megy ez tovább, amíg a gyár túlsó végén kifut a kész termék. A sok-sok munkás azt sem tudja, mi lesz a futó, forgó, cserélődő anyagból: gyerekkocsihoz rugó, kerék vagy ágyú? Nem is érdekli az egész, az ő feladata csak a rész, a picike rész helyes beillesztése és továbbadása a következő állomásra. Apró téglákat lát, nem az épületet. Téglából fogházat is, templomot is lehet építeni. Minden tégla egyforma, unalmas, érdektelen, élet nélküli. Élet csak az egészben van. Ezt az egészet a gyári munkás nem láthatja, nem örülhet neki, ezért szükségszerűen kedv nélkül végzi munkáját. Csak azért dolgozik, mert különben éhen halna. Nem szereti a munkát, csak a bért lesi, az ugyancsak élettelen pénzt. Boldogtalan, mert elraboltak tőle a munka lelkét.

A diákok figyelmesen hallgatták a két fehér asszony vitáját. Két pártra oszlottak. Az egyik bizonyára szerette volna, ha India nagyvárosaiban kémények ontanák a füstöt az ég felé, és gyártanák a vásznat, a szövetet, bőrt, vasat és hajókat, amelyeken a világ minden tájára szállítják az árukat „Made in India" felírással. A másik párt félve gondolt az ipari munkás nyomorára, a bérharcokra, a hitetlenségre, ami elszakítja az utolsó szálat is, amely szüleihez, falujához, kasztjához köti.

Haimanti csillogó szemekkel folytatta előadását:

– Kalkuttában a bazárban gyönyörű réz- és famunkákat láttam. Dobozokat, melyeket szantálfával béleltek, elefántcsont-faragványokat, kézi hímzéseket, selyemruhákat, melyeket indiai asszonyok fontak-szőttek. A dobozkészítő maga olvasztja a rezet, maga fűrészeli a hozzávaló fát, maga rajzolja rá a mintát, amit aztán egyszerű szerszámaival kivés. Ez a minta évszázados, családról családra öröklődik. Benne van India művészi ihlete, minden ciráda az indiai

lélek ízlését tükrözi. Az indus kéznek finom mozdulata vezeti a vésőt, ugyanazok a mozdulatok, amelyekkel hanglejtésüket kísérik beszéd közben. Az indus nyelv megmerevedett, de mégis élő formája szól hozzánk a díszítésekben, a faragásokban. Az indus kereskedő maga készíti minden áruját. Ismeri keletkezésének, fejlődésének minden titkát. Ha vevő jön üzletébe, büszkén mutogatja neki portékáját, mintha a gyerekeit mutatná be. Fontos neki, hová fog kerülni az a bizonyos doboz, az a hamutálca, az a nagy emailtál, amit annyi gonddal vésett ki, annyi figyelemmel zománcozott. Idegennek talán nem is szívesen adja oda, mert az talán nem fogja megbecsülni a művészi munkát. Nehezen válik meg tőle, mert arra gondol: ki tudja, képes lesz-e azt még egyszer olyan tökéletes csínnal előállítani. Ember és áru szorosan egybeforr Indiában. A hindu szívének a verése, agyának a gondolata száll át áruiba. Kezének munkájától kell elválnia, amikor eladja. Igazi értéket ad el, lelkének egy piciny parányát, amit beléje lehelt az áruba munka közben. Ez az igazi ipar, ez az igazi művészet. Lélekkel telítették, szeretettel készült, szeretetet visz magával új tulajdonosa a házába. Az indiai kézműves boldog, mert önmagából alkot és teremt.

Haimantit költővé avatta a lelkesedése. A kép, melyet az indiai ősrégi iparosról festett, élő valójában megjelent szemünk előtt. És ebben a pillanatban, mint mikor a sötét éjszakában a felvillanó villám fényénél másodpercre meglátjuk a táj körvonalait, úgy cikázott fel előttem a kasztok életének igaz értelme. Minden kasztnak megvan a maga foglalkozása. A cipész csak cipőt készít, a rézműves ükapától ükunokáig rézkorongokat vés, az elefántcsont-faragó soha nem venne tűt a kezébe, hogy ruhát varrjon, az építőmester átöröklődő ösztöneivel már az anyaméhben álmodta meg India csodálatos templomait és a bráhminok ősidőktől fogva gondolkoznak, áldoznak és imádkoznak. Ezért végzi minden kaszt a maga mesterségét olyan tökéletesen. Az eugenika íratlan, kikutatlan törvényei érvényesülnek a kasztrendszerben!

Mintha a hallgatóság egy része is arra gondolna, amire én.

– Sadu, sadu – kiáltották a diákok. – Mahatma Gandhi is ezt tanítja! Térjünk vissza a háziparhoz, a falusi rokkához, a szabad falusi élethez!

– Nem, nem! Gyáripart, indiai gyáripart kell teremteni! – mondogatták mások. Élénk vita fejlődött ki. Külön csoportok keletkeztek, melyek hevesen hadakoztak egymással.

Haimanti és Gertrud voltak a nap hősei. Észak virága Dánia virágzó falvaira gondolt, ahol a kisbirtokos magas műveltsége mellett egészséges mezőgazdaságot és kéziipart űz. Kultúra és jólét egymást támogatja. Gertrud szeme előtt a feltörő német nép ipara, vagyonosodása lebegett, ami önérzetet és hatalmat ígért.

Haimanti előadása határozott sikert aratott. Az indus tanárok elhalmozták gratulációikkal Észak virágát és a férjet. Amija büszke volt a feleségére. Szeretettel karolt belé előadás után, s vezette hazafelé az ujjongó, még mindig sadu-zó diákok sorfala közt.

Csodálatos változás ment végbe Amijában. Mintha már nemcsak beletörődött volna, de szinte örülne is annak, hogy Haimantiból hindu asszony lett. Nem vált valóra Bogdanovné jóslata! Nemcsak Európát szerette feleségében, hanem magát a csodálatosan szőke, vakítóan fehér bőrű nőt, aki elfelejtette vele Oxfordot, Londont, az egész távoli világot, melyért egykor rajongott. Szinte örömét lelte abban, hogy ez a ragyogó szőke fehér asszony a hindu nők alázatosságával borul le előtte. Nem bánta, hogy Haimanti egyre jobban belemerül a hindu babonákba, hogy végleg levetett magáról mindent, ami európai volt. Csak a ruháját cserélte fel, vakító fehér bőre megmaradt.

Vagy csak látszat mindez? Talán csak a bengáli forróság ernyesztette el ismét Amiját? Talán nincs kedve ebben a hőségben harcolni feleségével, s kénytelenül tűri, hogy bálványok előtt imádkozzék az asszony. Lázadozik még magában mindezért, de beletörődött a változhatatlanba. Ki tudja, mi ment végbe Dardzsiling óta a hindu tanár lelkében és agyában? A látszat az, hogy végtelenül ragaszkodik feleségéhez, szereti és büszke rá. Erre vallott Amija ragyogó arca, amikor a vitaelőadásról hazafelé vezette Haimantit . . .

Az asrám napokon át foglalkozott Haimanti és Gertrud vitájával. Pedig történtek más események is Szantiniketánban. Minden héten új vendégek érkeztek. Tagore világhírneve számos idegent csalogatott az asrámba. Minden országból felkeresték, hogy szemtől szembe lássák prófétai alakját, hallhassák kijelentéseit és élvezhessék vendégszeretetét. Fényképészek örökítették meg, festők lerajzolták, szobrászok agyagba formálták. Egy angol asszony mindenét eladta, hogy eljöhessen Szantiniketánba, és beszélhessen a poétával. Szantiniketán a béke hajléka és a tudományok berke, olyan hírre vergődött, mint a Tadzs-Mahal csodás síremléke vagy a madurai Siva-templom.

Az egyik vendéget, egy Aimée Hissaire nevű francia tanárnőt meghívtam vacsorára. Meghívtam Collinst és Bogdanovékat is, de az oroszok nem fogadták el a meghívást. Napról napra különösebben viselkedik az orosz asszony. Úgy látszik, nem akar házunkba jönni.

– Jöjjenek maguk mihozzánk – mondta, mikor átadtam neki a meghívást –, ott is elbeszélgethetünk a verandán.

Ha náluk voltunk a Tatában, Bogdanovné maga a szívélyesség. Kitűnő kávét tud főzni, és mindig érdekes dolgokról számol be. Ő az egyetem hírharangja. Mindenről mindent tud, gyakran többet is a valóságnál. És néha hamarabb mondott el valamit, mint ahogy az később véletlenül megtörtént.

Az esős időszakban estefelé vigyázva kell járni az asrámban. Ilyenkor legveszedelmesebbek a kígyók, lámpa nélkül nem tanácsos az úton sétálni. Bogdanovék reszkettek a kígyóktól. Ez volt az egyetlen állat, amelyet nem szerettek. Talán azért, mert a kígyó a hinduk szent állata. Annál kedvesebbek voltak a békákhoz. „Adj nekem egy pocsolyát és tökéletesen boldog vagyok" – mondja Oscar Wilde békája az egyik mesében. A monszun alatt számtalan pocsolya, kisebb-nagyobb tócsa keletkezett Szantiniketánban, a békák tökéletesen boldogok lehettek. De Bogdanovék még külön békaparadicsomot akartak teremteni, és Kiszuny anyó meg egyre szaporodó kölykei mellett jutott konyhájukba a bé-

káknak is sok ízes falat. Természetes, hogy a békák odaszoktak hozzájuk, és esti brekegésükkel vették körül Bogdanovné portáját. Trapp ki is kelt a Tata állatállományának megszaporodása ellen. Összeveszett Bogdanovékkal. Az oroszok lelketlen embernek tartották Trappot, aki utálta a hüllőket, melyektől az ember úszni tanult. Trapp tisztázni akarta magát előttük.

– Frau Professor – mondta elkeseredetten –, nem lehet már a Tatában maradni. Valóságos állatsereglet lett az egyetemi tanárok otthonából. Kumár rühes, egész nap ugat, nem tudok tőle tanulni.

– A maga szanszkrit tanulása sokkal jobban sérti fülünket – sipította Bogdanovné –, mint Kumár nyöszörgése. Nem gondol arra, mennyit szenved az a szegény kutya?

– Hát én egyenesen megmondom – felelte Trapp –, agyon kellene lőni a telep valamennyi kutyáját, különösen a rüheseket, mert azok továbbterjesztik a betegségüket. De önök agyonlövés helyett drága kenőcsöket vásárolnak s kenegetik Kumárt, úgy dédelgetik, mint valami gyereket.

– Lelketlen ember – kiáltott rá Bogdanovné –, magának is fájna, ha rühes lenne, és jólesne, ha valaki kenegetné.

– Kérem, kérem, én nem vagyok kutya – pattant fel Trapp –, én szanszkritológus vagyok, egy szanszkritológus nem is lehet rühes. Hogyan gondolják ezt?

Az oroszok valamit mormogtak anyanyelvükön, amit szerencsére sem én, sem a diák nem értett meg. De Trapp végleg megsértődött. Hazamenet elkísért, és elárulta, hogy miért nem fogadták el vacsorameghívásomat Bogdanovék, miért nem akarnak házunkba jönni.

– Önök Dardzsilingben vettek néhány Buddha-szobrot, melyeket felállítottak szobájukban a fiókos szekrény tetejére, a tükörrel szemben. Ott duplán látszanak. Bogdanovék félnek az indiai bálványoktól, különösen, ha azokat európai lakásokban látják. Attól tartanak, hogy átkot szórnak azokra a keresztényekre, akik rájuk pillantanak. Ezért nem akarnak elmenni magukhoz. Buddhától félnek, bezzeg a békától nem!

Nevetnem kellett Bogdanovék babonás félelmén és Trapp haragján.

– Tudja, Frau Professor – dühösködött tovább a német diák –, ezek a békák este behúzódnak az oroszok hálószobájába, ott alusznak az ágyak alatt, s ha éjjel kikívánkoznak a szabadba a zöld levelek alá, elkezdenek kórusban kuruttyolni. Bogdanovék nem restek felhúzni a szúnyoghálót, felkelnek az ágyból, hogy kieresszék őket az ajtón. Türelmesen megvárják, amíg a békák elvégezték szükségletüket, s újra visszaeresztik őket a szobába. A kuruttyolásra mindig felébredek, nekem is meg kell várnom a békakirándulás végét. A békák nem sietnek. Egyenként ugrálnak át a küszöbön. Néha egy éjszaka kétszer is kikívánkoznak a szabadba. Hát hogyan aludjam ki magamat, hogyan tanuljak másnap szanszkritül?

Házunk körül a monszun alatt magas bokrok nőttek. A környező falvakból csirkét, kacsát hoztak a bengálok, állandóan nagyszámú baromfi legelészik a ház körül. Éjjelre behúzódtak a konyha melletti pajtába, de hajnalban már frissen szedegették a férgeket,ették a bogyókat, s vígan szaladgáltak a ház körül. Nem kellett félnem, hogy egy is elvész belőlük, a hinduk nem esznek állatot. Eleinte megpróbáltam a csirkék ványadt húsát magokkal feljavítani, de hiába szórtam nekik tele marokkal eledelt, ijedten szétrebbentek és elfutottak, mintha söréttel lőttem volna közéjük. Bengál szabadságszerető tyúkjai, kacsái a dzsungel levegőjében nevelkedtek, az etetést nem ismerték, és nem is akarták megismerni. Maguk keresték meg eledelüket. Nem látták be, miért kellene nekik a ragadozó emberek kedvéért zsírosra, húsosra meghízni. Konokul megmaradtak ősrégi dzsungel-szokásaik mellett. Meg kellett hajolnom a tyúkok és a kacsák passzív ellenállása előtt. Ha vendéget vártam vacsorára, parancsot adtam Sudinnak, hogy süssön meg két-három kacsát. Ekkor Gonapatival űzőbe vették az állatállományomat, a kiszemelt áldozatot kővel megdobták, hogy elszédüljön, s könnyen el lehessen fogni. Vért nem ont a félénk bengáli, kést nem ránt élőlényre, azért úgy ölte meg Sudin a kacsát, hogy megcsavarta a nyakát, s addig forgatta a levegőben , amíg a dőre kacsa ki nem múlt. Meghalt magától, anélkül, hogy megölték volna. A szakács igazán pompás kacsasültet tudott készíteni. Az állat hátát és a

püspökfalatot nem adta be az asztalra. Megsütötte azt is, de hazavitte a macskájának. Azt tartotta, hogy a kacsa háta és a püspökfalatja nem embernek való. Nem tudják ezek a hinduk, hogy mi a jó!

India nemzeti eledele a kari. Nem is külön étel ez, hanem fűszer, de mindent, amiben ez a fűszer szerepel, röviden karinak neveznek, akárcsak nálunk a különféle „paprikásokat". India a fűszer őshazája. Reggelenként Sudin kiül a konyha elé, lábával egy négyszögletes, vastag, recés kőlapot fog meg, és kőhengerekkel töri, zúzza, finomítja azon a karit, ami négy különféle fűszer keveréke. Nagy szakértelem, ügyesség kell hozzá, hogy a keverék alkatrészei kellő arányban szerepeljenek, s különböző ízük egységes aromát adjon. Az az igazi indiai szakács, aki jól tud karit tördelni és keverni. Olyannak kell lennie a karinak, mint egy harmonikus négyes hangzatnak. Alig van indiai étel, aminek nem a kari adná meg illatát, színét és ízét. Ezért van az, hogy az idegenek legtöbbje azt hiszi, hogy a kari egy különleges indiai étel.

Magyarországon minden ételnek megvan a maga egyéni íze és illata. Indiában az ételeknek elkészítési módja nem egyéni, ezért nincs sajátos ízük, csak a kari fűszer teszi őket élvezhetővé. Sudin mestere volt a különböző karis ételek elkészítésének. Nagyon ízlett a csirkekari, a zöldségkari, amiben volt zöldbabféle, bamia, potol, dhal. Ehhez külön főzött rizst. Kitűnő volt a tojáskari: karis mártásba bevagdalt keménytojás. A húsos karikat télen, a zöldséges és tojásos karit nyáron ettük. Legpompásabb indiai étel a hetenként kétszer asztalunkra kerülő halkari. A bengáli bráhminok, akik szigorúan növényevők, a hallal kivételt tesznek. Ezért a bengáli szakácsok ezt az ételt kivételes ügyességgel tudják elkészíteni. A köret a halkarinál is rizs, amibe mazsolát, cukrot és pisztáciát kevernek, és ezzel együtt főzik. Az indiai mohamedánok több új étellel gazdagították a hindu konyhát. Ők honosították meg a húsételeket. A darált és töltött húsételek perzsa eredetűek. Még a ványadt kecskehús is ízt kapott, ha burgonyaburokban, zsírban sütötték ki.

Sudin régebbi európai gazdáitól megtanulta az angol pu-

dingok készítését, s így egy kis változatosságot tudott belevinni az étrendbe. A zsíros magyar ételekre és nehéz tésztákra a forróságban néha gondoltunk, de nem tudtuk volna megenni. Télen azonban a kacsa- és csirkesült mellett szívesen láttunk volna egy kis töltött káposztát!

Mikor Bogdanovéktól hazaérkeztem, akik bálványaink miatt lemondtak a vacsoránkról, Ariam babut találtam házunkban, egy európai vendéggel. Az urammal beszélgettek. Ariam babu, teljes nevén William Ariam, ceyloni szingaléz, fiatal korában áttért a keresztény hitre, és angliai iskoláéveiben indiai diákotthont létesített Londonban, amely kapcsolatban állt az Y. M. C. A., a keresztény ifjak egyesületével. Hatalmas szál ember, valóságos indiai Adonisz, felruházva a szép emberek minden hiúságával. Büszke volt rá, hogy tréfásan „Hódító Vilmos"-nak neveztük. Ő a telep elemi iskolai tagozatának az igazgatója. Egy időben a költő titkára volt, elkísérte külföldi előadó útjára Tagoret. Az európai vendég, akit házunkba hozott, osztrák szobrász. Névjegyén ez állt: „Adalbert Bergner, Akademischer Skulptor." Ariam babu doktor úrnak szólította. Bergner Bombayból jött, és honfitársunktól, Kondortól hozott az uramhoz ajánlólevelet. Hozott néhány magyar újságot is. Ezeknek szerfölött megörültem. Mindjárt rendelkeztem, hogy Sudin és Gonapati vegyenek űzőbe még két kacsát, mert Hódító Vilmost és Bergnert is ott marasztaltam vacsorára.

Bergner sorra járta az indiai városokat, és a „Times of India" hetilapnak szellemes cikkeket írt az angol szobrokról. Párbeszédeket folytatott a szobrok hőseivel, akik elpanaszolták neki, milyen mostohán bánt el velük az utókor. Az indiai alkirályoknak nehéz díszruhában kell évek hosszú során át állni vagy ülni a tűző napon. A bennszülött lakosság tiszteletteljes félelemmel fordul el tőlük, a verebek annál tiszteletlenebbül telepednek le orrukra, fülükre, fejükre. Outram tábornok dühösen fordul hátra lováról, és korbácsot emel a békés indus járókelőkre. Lawrence kormányzó a törvénykönyv és a kard között engedi választani India lakosságát. A verebeknek sem a korbács, sem a kard, sem a törvénykönyv nem imponál. Indiában,

úgy látszik, a verebek az urak, nem az angol kormányzók. Bergner cikkei tele voltak cinikus gúnnyal. A stílus mindig maga az ember.

Az uram, szokott naivitásával, megkérdezte tőle, rokona-e a híres Elisabeth Bergner színművésznőnek? Tettetett szerénységgel, szenvtelenül válaszolt:

– Az unokanővérem.

Hanglejtéséből egészen nyilvánvaló volt, hogy nem mond igazat.

Megérkezett a vacsorára Collins professzor kedves francia vendégünkkel, Mlle Hissaire-rel. A mademoiselle kellemes arcú, kékszemű, középkorú hölgy. Egész szabadságát Szantiniketánban tölti. Kitűnően beszél angolul, sőt németül is ért. Francia nyelve elragadóvá teszi, és nemzetének utánozhatatlan bája friss, üde levegőt hoz monszuntól gőzös otthonunkba. A ventillátorok kattogása alatt úgy csiripel, mint egy madár, Collins professzor csendes, nyugodt, angolos modora mellett még élénkebben hat a mozgékony francia hölgy. Egyszerű batisztruha van rajta, rövid ujjakkal, kivágott nyakkal. Ebben a párás katlanban a teakfa-bútorok között estélyi ruhának hat az öltözéke. Szegény jó öreg Collins nevetve meséli, hogy a francia kolléganő tiszteletére előkereste régi fekete öltönyét, amelyen nagy megrökönyödésére több molyrágta lyukat talált. Pancsa, a Tata szolgája, aki gondoskodik Collinsról, azt tanácsolta, hogy fesse be a lyukakat tintával.

Collins bizony nem volt elegáns, de arcának finom vonásai még a kopott gúnyában is elárulták a tökéletes urat.

Vacsora alatt élénk társalgás folyt. Angolul beszéltünk, csak néha szólaltattuk meg bájos vendégünket anyanyelvén, hogy élvezhessük a francia nyelv zenéjét. Mlle Hissaire teozófus. Ő is rabja lett annak a félig vallásos, misztikus, félig filozofikus, spiritisztikus rendszernek, mely divattá vált Európában és Amerikában. A teozófia szerint tibeti szellemek isteni megtestesülésüket átplántálhatják a hivőkbe. Lelkesen beszélte el, hogyan hatolt a teozófia mélyére, hogyan ihlette meg Blawatskynénak, a tan megteremtőjének fennkölt szelleme. Őt tartja a világ legtudósabb, leg-

csodálatosabb asszonyának. Hozzá fogható csak utódja, a most is a Madras melletti Adjarban élő Mrs. Besant.

Ariam babu helyeslőleg bólintott:

– Valóban a legtisztább, a legtökéletesebb asszony. Jobban ismeri a hinduizmus és buddhizmus titkait, mint mi, akik e földön születtünk.

Bergner is lelkes szószólójává vált Besantnak és Blawatskynénak. Neki, mint akadémiai szobrásznak, természetesen illett, hogy mindent tudjon róluk.

– Blawatskyné minden szavát elhiszem – mondta fontoskodó arccal –, valóságos evangélium volt ez az asszony. Róla még azt is elhiszem, hogy élete végéig érintetlen tisztaságban maradt, ahogy azt magáról állította.

Mlle Hissaire a hivő rajongásával bólintott:

– Blawatskyné valóban maga a csoda, őt nem lehet magyarázni, őbenne hinni kell.

– Úgy tudom, hogy volt férje – vetette közbe Gyula –, sőt, ha nem tévedek, fia is volt. Ha nem csal az emlékezetem, valahol azt olvastam, hogy Amerikában újra férjhez ment valami örményhez, anélkül hogy Blawatskytól elvált volna. Ez ugyan nem fontos a tanra vonatkozólag, de én a tudásának eredetiségében is kételkedem.

A mademoiselle-t bántotta a szigorú kritika:

– Maguk, kiváltságos tudósok, elfogultak az okkultizmussal szemben, maguk csak a rideg tények előtt hajolnak meg. De a tudomány nem mindenható. A keresztény misszionáriusok áskálódtak Blawatskyné ellen, mert féltették tőle befolyásukat. Ő világosan látott a sötétben, isteni ihlet szállta meg és a tibeti Mesterek, a nagy Morja és Koot Hoomi őt szemelték ki erkölcsi tisztaságra, érintetlensége és égi származása miatt, hogy a tant hirdesse. Egyedül őt tartották méltónak a prófécia hivatására.

Az uram gúnyosan mosolygott, Bergner adta a misztikust, helyeslőleg bólintott, mi többiek hallgattunk. Collins zavarodottan kezdte tanulmányozni a molyrágta lyukakat öltönyén, melyeket Pancsa oly okkult módon igyekezett láthatatlanná tenni.

– A nyolcvanas években még senki sem járt Tibetben – mondta Gyula –, bárki állíthatott bármit a tibeti böl-

csekről, kolostorokról, titkos könyvtárakról, melyekben a világ minden tudását felhalmozták. Ma már kiderítették, hogy mindez csak Blawatskyné képzeletének szüleménye, szó sem igaz az egészből.

– Tanár úr szkeptikus. De hogyan magyarázza, hogy Adjarban és másutt Indiában, ha valaki kétségbevonta a teozófiát, a tibeti nagy szellemek, Morja és Koot Hoomi azonnal válaszoltak az illetőnek? Collins professzor bizonyára nem osztja az ön kételyeit – fordult a francia hölgy szinte kérdőleg az angol nyelvészhez.

Collins bajusza alatt dörmögött valamit. Nehezen jött ki száján a szó, óvatosan, megfontoltan kezdett beszélni, mint rendesen, ha komoly tárgyról vitatkoztunk.

– Nos, hát ez nagyon meggondolandó dolog – mondta végül –, itt Indiában sok minden megtörténik, amit nehéz elhinni annak, aki nem akarja, és könnyű annak, aki hivő akar lenni. Ami azt illeti, hogy Blawatskyné az ég szülöttje, és szűzi tisztaságban került vissza az anyaföldbe, azt én sem hiszem. Egy német származású, Hahn Péter nevű orosz ezredesnek volt a lánya. Első urától, Blawatskytól, a magas rangú orosz hivatalnoktól háromhavi házasság után megszökött.

Mlle Hissaire ijedten meresztette szemét Collinsra. Az angol professzor egy percre elhallgatott. Mintha valamire vagy valakire gondolna. Még sóhajtott is egyet. De azután erőt vett magán és folytatta:

– Vannak ilyen ideges természetű asszonyok, jó médiumok, látomásaik vannak. Mindent meglátnak, csak elhagyott férjük szenvedését nem. Hélène Petrovna Hahn is másutt kereste a boldogságot, nem a férje mellett. De más férfinál sem találta meg azt, hiába váltogatta őket. A szabad szerelem nem boldogít. Őt is nyomorba taszította. Spiritiszta lett. Szellemei, mint a legtöbb spiritisztáé, igen együgyű válaszokat adtak a feltett kérdésekre. A szép Helénának fia született. Európában nem volt maradása többé, kivándorolt előbb Egyiptomba, azután Amerikába, ahol bigámiában élt egy ideig. Szerencsétlen teremtés volt . . .

A mademoiselle felszisszent:

– Ön se hiszi, hogy isteni kinyilatkoztatásban volt ré-

sze Blawatskynénak, és emberfeletti képességeivel érintkezni tudott a szellemekkel? Nem hisz azokban az okkult csodákban, melyeket százával produkált hitelt érdemlő tanúk előtt?

Collins egy szóval válaszolt:

– Nem.

Most Ariam babu szólalt meg:

– De hiszen jósolt is, és a jóslatai mind beváltak. Elveszett tárgyakat megtalált, eltörött csészéket összeforrasztott, sőt nagy könyveit, melyekben a tudósok által ismeretlen adatokat tárt fel, a szellemek sugallatára írta. Mindezt nem hiszi tanár úr?

Collins hajthatatlan maradt:

– Nem. Azelőtt Madraszban voltam tanár. Ismerem Adjart is. Sokszor jártam ott. Beszéltem olyanokkal, akik Blawatskynét személyesen ismerték, a köréhez tartoztak. Az emberek nagyon hiszékenyek. Amikor Blawatskyné a tibeti nagy szellemektől utasítást kapott, azok mindig finom rizspapíron érkeztek meg az űrön át, de brit postahivatal pecsétjével. Nem akarom hitében megingatni, mademoiselle, de . . .

– Beszéljen csak tovább, kedves professzor úr – unszolta Hissaire kisasszony –, rendkívül érdekes, amit mond. Sohasem hallottam ezekről a részletekről. Mondjon el mindent őszintén, amit csak tud róla.

Bergner kiesett misztikus énjéből, és ő is biztatta Collinst:

– Ki nem állhatom a csalást – jelentette ki –, fő az igazság. Az igazságnak ki kell derülni. Én is nagyon szeretném megismerni végre a valóságos Blawatskynét.

– Szimlában – folytatta rövid gondolkodás után Collins – egy Hume nevű magas állású úr házában eltűnt egy érdekes melltű. Blawatskyné vendége volt a háznak, s egy vacsora alkalmából úgy irányította a társalgást, hogy az eltűnt melltű kerüljön szóba. A társaságban voltak kételkedők is. Mindig akadnak ilyen kellemetlen emberek. De Blawatskyné lefegyverezte őket, csodát művelt. Rövid elmélkedés után a tibeti nagy szellemek, Morja és Koot Hoomi elárulták neki, hogy a melltű a kert egyik bokra alatt van

elásva. Mindannyian kimentek a kertbe, lámpással megkeresték a kijelölt helyet, csakugyan megtalálták a melltűt sértetlenül. A csoda híre bejárta India egész sajtóját.

– Nos? – idegeskedett türelmetlenül Mlle Hissaire.

– Nos, ez a sajtóvisszhang lett a veszte Blawatskynénak – mosolygott Collins –, az újságokból tudomást szerzett az esetről az a bombayi ékszerész is, akinél az ellopott ékszert elzálogosították, s akitől Blawatskyné azt kiváltotta. A zálogcédulát a tolvajtól vette meg. Később a ház kertésze is jelentkezett azzal, hogy kis baksisért aznap este ásta el a melltűt tartalmazó dobozt a bokrok alá.

– Hallatlan – kiáltotta Bergner magából kikelve –, hiszen ez közönséges csalás!

– A teozófusok mégis hisznek ebben az „okkult csodában" – folytatta Collins –, sőt évtizedekkel a halála után Mrs. Besant és hívei ennek a csodának az emlegetésével próbálják tanaik igazságát alátámasztani.

– Adjarban is történtek csodák – jegyezte meg Ariam babu –, a misszionáriusok ugyan nagyon támadták hitelességüket, de a teozófiai társaság ma is szilárdan kitart mellettük. Ezekről tud professzor úr?

– Adjarban volt egy okkult terem – válaszolta Collins –, ebben állt a szentély, egy szekrényszerű bútordarab. A tibeti Morja képét őrizték benne. A szentély ajtaját néha kinyitották, hogy a hívők beléhelyezhessék kérvényeiket. A nagy szellem rövidesen válaszolt is a kérvényekre, a válasza mindig a lezárt szekrényben volt található. Blawatskyné egyszer Európába utazott, a szentély őrizetlen maradt. Munkatársai irigységből vagy egyenetlenségből felfedték a szentély titkát. A nagy szellem most az egyszer igazat mondott: elárulta, hogy a szekrény hátulsó részén tolóajtók vannak, egy lyukon keresztül csempészték be a válaszokat a szentélybe.

Mlle Hissaire megrettenve nézett Collinsra:

– Lehetséges ilyen durva csalást elkövetni?

– A londoni Society of Psychical Research Richard Hodgsont küldte ki az ügy megvizsgálására, és jelentése leleplezte a teozófusok jóhiszeműségét és a nagy szellem csalásait. Ezek után Blawatskyné elhagyta Indiát, de cinkos-

társai tovább űzték a játékot. A bűnjelet, a szentélyt eltüzelték, a törvény nem avatkozhatott a dologba, de az indiai közvélemény tartózkodóvá lett. A tibeti szentektől származó válaszok mindig ugyanazokat az angoltalanságokat és íráshibákat tüntették fel, mint Blawatskyné magánlevelei. Ennek megállapítása után, valóban érthető volt az indiai közvélemény tartózkodása.

Collins nála szokatlan jókedvre kerekedett. Még sohasem hallottuk egyfolytában ilyen sokat beszélni. Felemelte borospoharát, és felénk koccintott. De Mlle Hissaire-nek nem volt kedve inni.

– Mrs. Besant nem követné vakon Blawatskynét, ha ismerné mindezeket a leleplezéseket – kiáltotta szenvedélyesen.

– Pedig tökéletesen ismeri – válaszolta szárazon Collins, és egy hajtásra kiitta borát. Az olasz bor szinte harcias kedvre hangolta: – Éppen olyan szemérmetlenül hazudik, mint elődje. Eláll az ember lélegzete ezen a merészségen. Ilyenre igazán csak egy asszony képes. De nem, nem bántom meg a hölgyeket, meg kell állapítanom, nemcsak az asszonyok babonásak, Mrs. Besant férfi munkatársai sem különbek.

Mlle Hissaire rezignáltan rázta a fejét:

– Megrendítő dolgokat mondott professzor úr. Én, női eszemmel nem tudtam ellenőrizni Blawatskyné könyveit, és a Secret Doctrine minden szavát színaranynak véltem. Igaz, hogy az előszóban azt állítja, hogy a tibeti Mesterek vezették tollát, de olyan határozott hangon ír, hogy meggyőzött. Nemcsak engem, de sok ezer nálam tanultabb, okosabb embert is. Hát az a titkos mű, Dzyan könyve, melyből tanát merítette, nem létezik? Nincs elrejtve az európai tudósok elől Tibet kolostorában?

Collins hangosan felnevetett:

– Dzyan könyve nincs sem Tibetben, sem másutt. Coleman kimutatta, hogy az egész, európai tudósok modern műveiből való ügyes, de szemérmetlen kiollózás.

Bergnerből, a misztikusból egy csapásra hitetlen lett. Ő volt köztünk legjobban felháborodva.

– Hallatlan, hallatlan! – ismételgette állandóan.

Az uram, aki eddig szótlanul hallgatta Collins előadását, most megszólalt:

– A teozófia, mint irodalom, nagyon megbízhatatlan. Aki szellemidézésen kezdi, az okkult bizonyítékokkal folytatja, s előbb-utóbb arra kényszerül, hogy tekintélyét a bonyolult esetekben is fenntartsa és biztosítsa. Ezt csak pia fraus-szal, kegyes csalással érheti el. Ezért sodródik a legtöbb szektaalapító előbb-utóbb szemfényvesztésbe. Minden leleplezés ellenére óriási Blawatskynénak a tábora. Halála után Mrs. Besant és Leadbeater folytatták munkáját. A hinduizmusból és a buddhizmusból csempésztek át fogalmakat, műszavakat, rendszereket, gondolatokat. A tömeg nem is tudja, mennyi visszaélést követtek el a tudománnyal és a keresztény vallással szemben. Ma már tekintélyük van vastag könyveiknek és a tekintély megdönthetetlen erő.

– Milyen visszaélést követett el Mrs. Besant a tudománnyal szemben? – kérdezte Ariam. – Hiszen sok hindu könyvet lefordított, kiadott, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy India vallásrendszerei ismeretesekké váltak Európában.

– Ez igaz – válaszolta neki Collins –, a kétség árnyéka sem fér hozzá, hogy e tekintetben vannak érdemei. A fordításai viszont nem kifogástalanok. Elferdítik a valóságot, tudományos szempontból hasznavehetetlenek. A Baghavad–Gitá teozófus fordítása sok ezer példányban forog közkézen, de egyetlen európai vagy hindu tudós nem meri használni. A teozófia sarlatánsága elriasztja a valóban tanult elméket.

– Azt csak elismerik az urak – szólalt meg most csaknem félénken Mlle Hissaire –, hogy a teozófia a vallások egyenrangúságát hirdeti és elismeri a keresztény vallást is.

– A teozófia filozófiát tanít, és tagadja Isten imádatát. Hiszen Isten megismerhetetlen. Helyette a Mestereket és az eljövendő megtestesülést, Alcyonet, sőt Mrs. Besantot és Leadbeatert illeti meg az imádat. Nem elég bizonyíték ez önnek, mademoiselle?

A mademoiselle próbált ellentmondani:

– Krisztus a teozófusok szemében is szent.

– Határozottan nem az – volt a rideg válasz. – Mrs. Besant és Leadbeater annyi dőreséget hordtak össze „Man, Whence, How and Whither" című könyveikben, hogy szinte restellek róla beszélni.

– Beszéljen csak, professzor úr, kérem, beszéljen – kérlelte a mademoiselle Collinst.

– Azt tanítják, hogy Jézus és Krisztus két különálló személyiség. Jézus 105-ben született Krisztus előtt. Szerintük a tizenkét apostol sohasem élt, és az evangéliumban szemernyi történelmi valóság sincsen. Ehelyett azonban az adjari teozófusok az elmúlt harmincezer év sokszoros megtestesülései. Így például 13 500 évvel Krisztus előtt Jézus Dél-India császárjának volt a felesége, azután 12 800-ban Mme Marie Louise Kirby fivére lett és Mrs. Maude Sharpe, az angol teozófus társaság titkárnőjének atyja, majdan Julius Caesar, aztán a madraszi teozófus Szubba Rao atyjává inkarnálódott. Most Alcyoneban, azaz Krishnamurtiban, ebben a félrevezetett madraszi ifjúban fog új földi életre kelni, és az embereket az igazi útra terelni. Fölháborító dőreség az egész!

Hosszú csend következett. Kínos volt ez a csend az izgatóan érdekes beszélgetés után. Szegény Mlle Hissaire halottsápadtan ült helyén. Franciaországból Indiába jött, hogy itt, az indus teozófia forrásánál üdítse fel lelkét, és itt érte ez a nagy csalódás. Összeroskadva, teljesen leverten ült. Collins tréfásan kérte elnézését előadásáért:

– Látja, mademoiselle, ilyenek a vén szobatudósok, akik pókhálós szobákban élnek, és ruhájukat kirágja a moly. Mi nem tudunk szép hölgyeknek kellemeseket mondani. Jobb lenne, ha nem is beszélnénk.

– Ellenkezőleg – felelte udvariasan, de szomorúan a mademoiselle –, nagyon hálás vagyok önnek. Most egészen másképp látok mindent. Nagyon hálás vagyok mindnyájuknak, egész Szantiniketánnak, hogy ilyen gazdag tudású emberek között ülhetek.

A szeme ragyogott, kicsit könnyes volt, de szavai őszintén hangzottak.

Késő éjjel volt, amikor kedves vendégeim eltávoztak. Hissaire kisasszonyt a vendégházig kísértük. Mennyit hány-

kolódhatott szegényke ágyában, milyen rémes álmai lehettek Jézus inkarnációiról, a szentélyszekrényről, a tibeti Morjáról, Koot Hoomiról és a jó öreg Collinsról. Még nekem is zavaros álmaim voltak ezen az éjszakán.

Szeptember eleje

Ma ragyogóan süt a nap. A felhők kis időre elvonultak, kék ég nevet Szantiniketánra. Lenge ruhában mezítláb ülök a szobában, Dickens *Copperfield Dávid*-ját olvasom. Ebben a magányban teljesen el tudok mélyedni az aprólékos részletekben, a múlt század leírásában, a nagy angol író regényes önéletrajzának minden mondatában. Mennyi mosoly csillog Dickens könnyein át!

Otthonról a főiskolai hallgatók szövetsége néhány idegenforgalmi plakátot küldött az uramnak: Pólya Tibor rajzait a Mátyás-templomról, a Halászbástyáról és a villanyfényben úszó Duna-partról. Kiakasztottuk a falra a plakátokat, hogy a távolból is közelünkben legyen Budapest.

A falon és a mennyezet gerendáin gyíkok kergetőznek. Az esős időszak alatt meghíztak, mindegyik olyan, mint egy-egy vastag szivar. Bőséges aratásuk van most. Ezernyi színes pille és bogár áldozza fel életét étvágyuknak. Ahogyan elmélyedek *Copperfield Dávid* olvasásában, piciny mészdarabkák hullanak le a mennyezetről, cigarettapapír vékonyságú tojáshéjak: új kicsi gyíkocska született fenn a gerenda mögött. Új élet nyitotta ki apró, dülledt szemét a világra. Az újszülött nemsokára anyja után futkos a falon, lesi a legyeket, pilléket, megtanulja, hogyan kell mereven szemükbe nézni, hipnotizálni, egy falással lenyelni őket. Ugyanaz az ösztön, ugyanaz az okosság piheg ezekben az apró állatokban, mint hatalmas rokonaikban, a krokodilusokban. Félelmetes erre a hasonlóságra gondolni.

Gyula a könyvtárban rendezi a keleti könyveket. Egyik mohamedán ismerőse sok arab könyvet ajándékozott a könyvtárnak. Ezekkel foglalkozik most egész nap. Tanítványai, Szen és Szaid Anszári segédkeznek neki. Ha nincs a könyvtárban, az előadásaira készül, elvégzi levelezését,

aztán fáradhatatlanul olvas. Sokat vagyok egyedül. Egyedül Dickens-szel, a gondolataimmal, honvágyammal és kedves gyíkjaimmal. A gyíkocskák mintha megbarátkoztak volna velem, már nem félnek tőlem. Felmásznak meztelen lábamra, a falról vállamra ugranak s kíváncsian néznek rám. Ha óvatosan feléjük nyúlok, hogy megfogjam egyiket, fürgén elugranak, de pillanat múlva, ha egy kis bogarat vagy lepkét fedeznek fel, megbékülnek.

Gonapati rohan be a szobába:

– Memszáb – ordítja –, hamar jönni, szantal falu sok nép, nagy pudzsa!

Csakhamar megjelenik Sudin is. Ő már magára húzta fehér leplét, s lelkendezve invitál, hogy siessek a szantál faluba, ahol nagy csődület van. Felhúztam szandálomat, igyekeztem a falu felé. Az úton találkoztam Gyulával és több indus tanárral. Mind a falu felé tartottak. A Tatánál Guadagni és Trapp csatlakozott hozzánk. Néhány perc múlva a faluhoz értünk. A gözölgő rizspálinka illatában nagy az izgalom a faluban. A szantálok egymást taszigálva rohantak a falu túlsó vége felé. Ordítozás, sikoltozás növelte az izgalmat. Rohantunk mi is utánuk. A fekete testek zűrzavarában csak azt tudtam kivenni, hogy egy erőteljes fiatal szantáli nyalábra kapott egy villogó fogú leányt, vállára dobta és futott vele. Őt üldözte az egész falu. A lány sikoltozott, rúgkapálózott, igyekezett megszabadulni. A legény azonban minden erejét összeszedte, átugrott az alacsony sövényen, s rohant tovább, ki a pusztaságba. A szantálik követték. Botjaikkal ütötték, verték a földet, haragosan kiáltoztak a nőragadó ifjú után. Ez lihegve, lélekszakadva futott tovább terhével, míg el nem tűnt a sűrű bokrok mögött. Erre egyszerre lecsendesedtek a szantálik. Néhányan, a lány rokonai, lassú léptekkel odamentek a bokrokhoz, s béketárgyalásokat kezdtek folytatni az ott kuporgó nőrablóval. A tárgyalásoknak meg is lett a kívánt eredménye, mert valamennyien jöttek is már visszafelé. A legény elengedte a lányt, karját szelíden karjába fűzte, és a rokonsággal barátságos hangon társalogva értek be a faluba. Most megszólaltak a dobok, rikoltoztak az asszo-

nyok, ordítoztak a férfiak, sírtak a gyerekek, vonítottak a kutyák, de most már vidám hangulatban.

Mindössze az történt, hogy a legény elrabolta szíve választottját. Nem most találkoztak először, holdvilágos éjszakákon a kútnál talán már csókolóztak is. De a lány nem lehetett a fiúé addig, amíg az el nem rabolja, mint hajdanában az ősember, amikor szerelemre gyulladt a nő iránt, s tűzön-vízen keresztül minden akadály ellenére magáévá tette. Szantáli lány csak bátor vadásznak, igazi férfinak adja meg magát, aki nem fél az üldözéstől, akinek erősek az izmai, s aki aráját könnyedén veti vállára, mint a rőzsét, amelyet a dzsungelben szednek.

A jelenetnek természetesen Gertrud is tanúja volt. Rendes kíséretével, a diákokkal és a diáklányokkal nézte végig a fekete szantáli legény hőstettét. Mindnyájan tapsoltak a szerencsés fickónak, s ez győzőt és legyőzöttet egyformán boldoggá tett.

– Példát vehettek az őslakóktól – magyarázta Gertrud a lányoknak –, ők tudják, mi a szerelem, senkit sem kérdeznek, csak szívük sugallatára hallgatnak, ha férjhez akarnak menni. Még szüleik ellenkezésével sem törődnek. Szabad akaratuk van, ezek nem tehetetlen bábuk, mint ti. A szabadság az érzések szabadságával kezdődik.

A fiatal hindu lányoknak bizonyára nagyon tetszett a szantáli házasság romantikus formája. Az erő mindenkinek imponál. De egyetlen indus fiú sincs, aki nyalábra merné kapni őket, és futna velük a bokrok közé. Még az ujjukkal sem mernék megérinteni őket.

Haimanti és Amija jóízűen nevettek Gertrudon. Sajnálták a kis hindu lányokat. Amija már Koppenhágában túltette magát minden hindu szokáson, előítéleten, babonán. Gertrud bátran őt állíthatta volna példaképnek a fiatalság elé.

Az egész falu ittas az örömtől és a rizspálinkától. A közeli bengáli falukból is ideseregleltek az alacsony kasztbeliek. Titokban ők is kortyintottak egyet a pálinkából. Ha már élvezték a szantálik vendégszeretetét, a szertartásról sem maradhattak el. A szertartáshoz hozzátartozik a rizspálinka is. Sok közös vonás van a falusi bengáli hinduiz-

mus és a szantálik egyszerű szellemimádata között. A fiatal párt a hatalmas sálfa alá vezették, rizsszemeket szórtak fejükre, s mialatt a lányok hajlongó táncukba fogtak, rizspálinkával itatták meg a nagy szellemet. Legyen annak is jó napja az esküvőn. Tánc, ének, ivás és kurjongatás a szantáli lakodalom, mint mindenütt a világon minden népnél. A szantáli is virtuskodik ilyenkor, többet eszik, többet iszik, mint rendesen. Sok apró malacnak lesz ez az utolsó napja. A réten táncoló körök alakultak. Egyesek tréfából leányszöktetéssel próbálkoztak meg. Lett erre nagy sivalkodás a lányok között. Mások bambusznádat tűztek a földbe, s ötven lépésnyiről nyilazni kezdték. Bámulatos ügyességgel kezelték az íjat. A szantálik röptében lövik le a kányát és varjút.

Egész nap tartott a lakodalom. Késő estig visszhangzott az asram a távoli dobok döngésétől.

Szeptember közepe

Szantiniketánban mindennap akad esemény. A költőhöz állandóan jönnek vendégek, újabb munkatársak érkeznek, az egyetem hétről hétre fejlődik. Tagore minden új tanár tiszteletére teát ad.

Amija babu segítséget kapott: egy amerikai misszionáriust, Charles Lindsayt. A metodista püspök adta kölcsön az egyetemnek, angol nyelvet és irodalmat fog tanítani, megosztva a munkát Amijával.

Amija szerelmese volt Shelleynek, Keatsnek, Browningnak, elérzékenyülve tudott beszélni Wordsworthról, legtöbb költeményüket betéve tudta. Estefelé, ha faoszlopos verandájuk előtt sétáltunk el, mindig hallottuk, hogyan szaval Haimantinak angol verseket.

Lindsay nem volt ilyen elérzékenyülő lélek. Inkább Thackeray, Dreiser, Joseph Conrad, Whitman voltak kedvenc írói. Az angol irodalomnak jó képviselői lesznek Szantiniketánban!

Reverend Lindsay családos ember. Felesége ugyancsak misszionárius, tízéves lányuk és négyéves fiúikreik vannak.

Angol szokás, hogy az elsőszülött fiút az anya leánynevére keresztelik. Miss Lilla Payton családi neve lett az egyik iker keresztneve. Ez a szokás magyarázza meg, miért van a legtöbb angol embernek olyan keresztneve, amelyet hiába keresünk a naptárban a szentek között. A Lindsay-gyerekeknek különben sem volt közük a szentekhez. Meg sem keresztelték a gyerekeket, csak nevet adtak nekik, hogy megkülönböztethessék őket az anyakönyvben, s később, ha kikerülnek az életbe. Furcsállottuk, hogy egy misszionárius még a saját gyermekét sem akarja megtéríteni és keresztvíz alá tartani. Ez az amerikai szabadelvüség! Lindsay azt a zsúpfedeles házat kapta lakóhelyül, amelyben azelőtt egy brahmin tanár lakott, közel hozzánk. Még be sem rendezkedtek, már meglátogattak bennünket, legközelebbi szomszédjukat. Az asszonyt tüstént megkedveltem, csak sajnáltam, hogy erős amerikai hangsúllyal beszél angolul. Féltettem tőle verejtékes fáradsággal szerzett angol kiejtésemet. Lindsayné szerény, jómodorú, igazi keresztény, türelmes lélek. Pontosan ellentéte az urának. A tiszteletes úr legnagyobb meglepetésünkre dhutiban jár. Úgy hordja gazdag redőkbe szedve, mint bármely hindu. Arca határozottan csinos, beszéde kissé gunyoros. Különös keveréke a papnak, világfinak és az indiai nacionalistának. Már első találkozásunk alkalmából elmesélte, hogyan lett egy pár Miss Payton és ő:

– Együtt szolgáltunk Orissában – mesélte –, üres óráinkban sokat sétáltunk együtt. Egy szép napon Miss Payton kijelentette, hogy el kell vennem feleségül, mert előző nap szerelmet vallottam neki egy fa alatt. Én ugyan nem emlékeztem erre a vallomásra, de féltem, hogy Miss Payton be fogja idéztetni a fát tanúnak, és nálunk a törvény mindig a nőnek ad igazat. Inkább elvettem Miss Paytont feleségül.

Mrs. Lindsay elpirult, korholni kezdte urát, amiért olyan csacsiságokat beszél, amikből egy szó sem igaz.

– Jó, bevallom, tréfa az egész – csitította Lindsay –, és elismerem, hogy jól•jártam veled. Még ikreink is születtek. Nem kellett a fát tanúzásra beidézni.

Lindsayt az angol irodalmon kívül csak az indiai politi-

ka érdekelte. A térítéssel édeskeveset törődött. Személyes barátja és rajongó híve Gandhinak, akiről mindig becéző nevén Gandhidzsi vagy Mahatmadzsi gyanánt emlékezett meg. Szantiniketán az új tanár személyében tagadhatatlanul érdekes emberrel szaporodott. Tagore már régebben ismerte. Természetesen Lindsayt is meghívta teára, a többi tanárral együtt.

A költő ünnepi pózban, széles, alacsony padon fogadta vendégeit. Lindsay éppen úgy levette Tagore lábairól a port, mint az indusok. Ez nagyon jóleshetett a költőnek a fehér embertől. Én nem tudtam ezt a keleti szokást elsajátítani, valahogy a szolgai megalázkodást juttatta eszembe. Pedig Tagorenak kijárt minden tisztelet. Nála nem lehet zsarnoki gőgről beszélni, hiszen az emberek és a nemzetek egyenrangúságát hirdeti. Társaságban minden méltósága mellett lebilincselően szívélyes. Ma különösen jókedvében találtuk. Mialatt Protima dévi ügyelt arra, hogy a szolgák pontosan teljesítsék kötelességüket, szorgalmasan kínálják a teát, az édességeket, a költő szóval tartotta vendégeit. Lindsayhoz és feleségéhez különösen kedves volt. Szinte bocsánatot kérve beszélt arról a kellemetlen incidensről, amit amerikai határrendőrök zúdítottak nyakába. Tudja, hogy az amerikai nép lelkesedik költészetéért. Ez kárpótolta őt minden kellemetlen félreértésért. Dicsérte az amerikai liberalizmust, azt a szabadságot, amely lehetővé tette, hogy egy újságárusból Carnegie, egy falusi szatócsból Lincoln legyen.

Jót nevetett, amikor elmondtam neki, hogyan léptünk India földjére Bombayben. Az ügyeletes angol rendőrtiszt, aki felvette személyi adatainkat, megkérdezte, kihez fordulhat felőlünk információért. Férjem büszkén vágta ki: Sir Rabindranath Tagorehoz. És várta a hatást. A rendőrtiszt ceruzáját a papírra helyezve, érdektelenül kérdezte: „Hogyan betűzik ezt a nevet? Még sohasem hallottam."

A vendégsereg jól mulatott a történeten. Sasztrinak alkalma volt hangosan kacagni, Collins dörmögött a bajusza alatt valamit, de azért ő is mosolygott.

– A minap a házuk előtt sétáltam el – szólt hozzám a költő –, hallottam, hogy a professzor úr hegedül.

– Ez az egyetlen szenvedélye. Honvágyunk ellen legjobb vigasz a hegedű.

– Nagyon szeretném Gurudev néhány szerzeményét megtanulni – mondta Gyula –, nem jelentek meg nyomtatásban?

A költő lehunyta szemét, és szerénykedve mosolygott.

– Nem szoktuk kiadni a dalokat nyomtatásban, le sem kottázta azokat senki, hacsak dr. Bake nem csinálta meg, aki itt járt Szantiniketánban, és órákon át vette fel fonográfba dalaimat, amiket Dina babu dúdolt el neki. De hát ezek a dalok nem értékes dolgok. A gyermek dalai, amelyek életre kelnek bennem, s én próbálom a bennem élő gyermek énekét formába önteni.

– Éppen ezért rendkívül értékesek, eredetiek, mert önmaguktól születnek, mint a madár dala – bókoltam neki.

Tagore elégedetten nézett körül vendégein, azután ismét lehunyta szemét, mintha gondolataiban keresne ihletet:

– A művész sok formában tudja gondolatait, érzéseit kifejezni. Az igazi művész nem formát alkot, hanem belső énjéből fakasztja művészetét. A művészet a belső én élete, a külvilágnak szóban, hangban, formában nyilvánul és jelenik meg. A világegyetemben a művészet örök rezgés, miriád atomnak rezgése s nekünk embereknek szín, hang, forma. Halljuk a mennydörgést és a szúnyogok zümmögését, látjuk a formák tobzódását a színek gazdagságában, pedig a világegyetem maga néma és sötét. Rezdülés, rezgés nélkül nincs hang, szín, forma. Művészi ihlet nélkül hiába rajzolunk, zenélünk, csak külső formát ragadunk meg, azt utánozzuk gépiesen, értelem nélkül. Akárcsak a papagáj vagy fényképező kamera.

Gyula falta a költő minden szavát. Láttam, hogy nagyon szíve szerint beszél. Eszembe jutott, hányszor magyarázta hosszú délutáni sétáinkon Hume-nak és Kantnak ismeretelméletét, mely hasonló felfogást tükröz vissza. Most költő szájából hallottam a bölcsességet.

– Gurudev bizonyára nagy élvezettel hallgatta Európában a klasszikus zenét – szólalt meg Gyula.

– Barátaim gyakran elvittek hangversenyekre. Londonban az önök honfitársa, Miss Arányi órákon át hegedült

nekem. Az európai hegedűművészetet akarta megkedveltetni velem, de sajnos, nem sokra ment. Egyszerűen nem értettem meg. Csodáltam kézügyességét, virtuozitását, de nem találtam benne művészetet.

– És hogyan hatottak a zenekari művek Gurudevre?

– Egyszer hallottam egy igen hosszú zenekari művet Beethoventől. Bevallom, nem tudtam élvezni. Arra emlékszem, hogy madárhangokat szólaltatott meg. Fülemüle, rigó és kakukk énekelt a hangszereken.

– Igen, igen, ez a Pastorale második tétele a patak partján. Gyönyörű! Látjuk, hogyan fodrozódnak a habok, hogyan himbálózik a lomb a patak fölött, siklik át a napsugár a vizen és játszik a hullámokkal.

Tagore az uramra nézett. Pillanatig hallgatott, azután vékony, szinte nőies hangon szólalt meg:

– Mindezt én nem éreztem ki belőle. Az európai zene nagyon gyerekes. Állati hangokat utánoz, tájakat akar festeni. Ez nem a zene területe. Az utánzás nem művészet. Az utánzás reprodukció.

Gyula gyorsan más térre vitte át a társalgás fonalát:

– Gurudev festeni is szokott. Rafael képeit látta Európában?

– Láttam Firenzében. Barátaim magyarázták is szépségét, de én Rafael képeiben sem találtam művészetet. Színes fényképek, utánzatok, kézügyesség, semmi több. Nincs bennük lélek, nincs bennük művészet.

– Megbuktam – súgta nekem Gyula magyarul.

Szerencse, hogy a költő szokott kedvességével most másokat szólított meg, azokkal kezdett eszmecserét folytatni. A nacionalizmus túlkapásairól beszélt. Erről a kérdésről már több előadást is tartott, könyvet is írt. Kedvenc témája ez. Beszédeiben élesen kikelt az elnyomás ellen, amelytől sok államban a kisebbségek szenvednek.

– Az erősebbnek nincs joga akaratát és egyéniségét a gyengébbre erőszakolni – mondta most –, az embereket nem az önkény, hanem a kölcsönös szeretet viszi a boldogság felé. Európa gépies civilizációjának egyik legkárosabb terméke a nacionalizmus.

– Hogyan képzeli Gurudev a nagy európai nemzetek életét nacionalizmus nélkül? – kérdezte tőle Guadagni.

– Nem vagyok internacionalista – válaszolta a költő –, nem is lehet senki sem igazi internacionalista, hiszen mindenki magában hordja fajának, nemzetének egyéni sajátosságait. Kozmopolita csak a nagyon gazdag és a nagyon művelt ember lehetne, akinek minden országban van háza, minden nép műveltségét magáévá tette és ezért mindenütt otthonos. De hány ilyen szerencsés ember lehet a világon?

– Aki ilyen szerencsés – mondta Guadagni –, az már fölötte áll az emberiség átlagának, olyan felsőbbrendű lény, aki mindent megért, s ezért mindent megbocsát. Ezek bölcsek, de a népek nem bölcsek, hanem gyerekek, vezetni kell őket, mégpedig keményen. Mi Olaszországban a gondviselés által küldött vezetőt kaptunk, aki megmentette népünket a túlzásoktól és a forradalomtól.

Tagore összeráncolta homlokát, és nála szokatlan szigorú arccal nézett Guadagnira.

– Itáliában nagy rendet találtam. Az alsóbb néposztály kenyérhez jutott, sőt talán már a kalácsot is megkívánja, de ez a központi irányító rendszer túlságos eréllyel tartja kezében a közvéleményt.

Guadagni felpattant:

– Gurudevet hamisan informálták, teljesen félrevezették. Itáliában rend van, de elnyomás nincs. Aki nem szegül a törvény ellen, azt senki sem bántja.

A költőt az ideges hang nem hozta ki sodrából:

– Mikor Olaszországban jártam, elragadtatva néztem az ország szépségeit, haladását, mindent tökéletesnek, mindenkit, akivel beszéltem, elégedettnek láttam. De amikor Svájcba értem, az ott élő olaszok azt mondták, hogy mindez csak látszat, hogy Olaszországban csak egyetlen pártnak van szava!

– Ez nem igaz! – kiáltotta szenvedélyesen Guadagni. – Biztosíthatom Gurudevet, hogy ez nem igaz! Akik így tájékoztatták hazámról és a fasizmusról, azok rosszhiszeműen valótlanságot állítottak, hazudtak. Ha olaszok voltak, akkor hazaárulók. Bűnük tudatában menekültek külföldre.

Gurudevhez nem méltó, hogy olyan emberektől szerez be információt, akik hazájuk ellenségei.

– Ezek barátaim voltak. Semmi okom sincs feltételezni, hogy rosszhiszeműek lettek volna.

Az olasz tanár nyakáig elvörösödött. Szinte ordította:

– Mégis hazudtak, mondom és állítom, hazugság volt minden szavuk!

Kínos csend támadt. Egymásra néztünk, szótlanul ültünk percekig. A csendet Tagore törte meg. Cseppet sem látszott haragosnak, megszokott mosolya játszadozott halványbarna arcán. Lindsay felé fordult:

– Tiszteletes úr, ugye, foglalkozik politikával?

Lindsay zavarodottan kezdett dhutijával játszani. Az előbbi jelenet után nem tudta, igenlő vagy tagadó választ adjon-e. A hazugság vádja, amely az imént süvített végig a teraszon, megfélemlítette. Óvatosan felelt:

– Elolvasom a politikai híreket a napilapokban, néha barátaimmal beszélgetek az indiai politikáról, de magam nem vagyok politikus.

– Mint teológust kérdeztem. Mit gondol, milyen gyümölcs volt az, amiből Ádám és Éva a paradicsomban ettek?

A költő nem várt kérdése zavarba hozta a tiszteletest. Nemcsak őt, valamennyiünket. Hirtelen, átmenet nélkül hullott a paradicsom közénk. Lindsay nem tudta, komolyan kérdezi ezt a költő vagy pedig tréfál. Akadozva válaszolt:

– Almát ettek.

Tagore az uramra nézett.

– Mit szólnak ehhez a mohamedánok?

– A mohamedánok nem egészen biztosak ebben, sokan azt tartják, hogy búzát.

– Nincs igazuk – nevetett Tagore –, én rájöttem, hogy a tiltott gyümölcs a politika volt. Amióta beleharapott az ember, azóta szerencsétlen. Kikergették a paradicsomból, mégsem hagyja abba az evést.

A kínos csendet hangos hahota követte. Sasztri Mohasait rázta a nevetés. Kilátszó bordáit fogta, úgy kacagott. Alig tudta abbahagyni. Csak Guadagni ült komoran, bosszúsan a helyén.

Ha az asramban is politizálnának az én szellemi gyermekeim, Szantiniketán sem maradna többé paradicsom – fejezte be a vitát Tagore.

Mindnyájan hallgattunk. Nem tudtunk lelkiismeretünknek számot adni arról, hányszor haraptunk bele a paradicsomi tiltott gyümölcsbe, és hányszor fogunk még beleharapni a hindu tanárokkal együtt mindaddig, míg az Úr haragja ki nem kerget bennünket a paradicsomból. Elgondolkozva mentünk haza. Az égen a szél darabokra szaggatta a felhőket, foszlányaikat szeszélyesen dobálta szét minden irányba, s a lenyugodni készülő nap a felhőgomolyag nyílásain át lövellte szét sárgás sugarait.

Házunk előtt egy szantáli vak zenészt találtunk. Régi ismerősünk. Hátravetett fejjel nézett vak szemével az ég felé. Kezében hangszer, primitív, bambuszból magafaragta hegedű, amelyen alamizsnáért szokott játszani a falvakban. Haja csapzott, gondozatlan, testét alig takarta ruha. Télen, nyáron egyformán veri a nap heve vagy a szeles eső. Sohasem aludt még ágyban, a puszta föld a fekvőhelye. Nem találja keménynek, mert titkokat súg neki álmában, s azokat zengi el nappal hangszerének húrjain. A vak zenész gyakran keresi fel férjemet, régi húrokat szokott kérni tőle. Mindig hálálkodva tapogatja végig hosszú ujjaival az ezüstözött G-ét és boldogan szagolgatja a jó vastag D-ét, amellyel Gyula megajándékozza. Hibátlan fogai elővillannak, amikor megköszöni a húrokat. Most tétovázik, látszik, hogy akar valamit, de nem meri kimondani. Talán pénzt kíván. De nem. Amikor alamizsnát akarok neki adni, kedves mosollyal visszatolja kezemet. Végre kiböki, most nem húrért jött, hanem azért, hogy megkérje Gyulát, játsszon neki valamit. Az uram szívesen teljesíti kérését. Előveszi hegedűjét és Bach Chaconne-ját kezdi játszani a vak koldusnak. Megremeg a levegő, ahogy a méltóságteljes akkordok szállnak ki a hegedű mélyéből. Felemelkednek, leereszkednek, összefonódnak, a dallam összefűzi őket, majd játszi pajzánsággal megtörik a szólam, felbomlik, szökdécsel, szétsugárzik, mint a rakéta csillaga és tűzkévében egyesül újra. A szantáli koldus a tornác lépcsőfokán ül mozdulatlanul. Lábainál a földön fekszik hangszere. Arc-

vonásait átszellemültté simítja az ihlet, s vak szeméből lassan peregni kezdenek a könnyek. Tagorenak nem tetszett az európai zene, a vak zenészt megragadta a mindenható harmónia. Lelkében pislogni kezdett az a mécs, amelynek világossága Istenből árad. Meghatottan, némán néztem a csodálatos képet. Felejthetetlen látvány volt a síró, vak koldus.

Másnap újra eljött, és a tornácon este, amikor kigyulladtak a csillagok, hálából most ő játszott az uramnak egyszerű, szomorú, szívbemarkoló szantáli melódiákat.

Szeptember vége

Ha néhány órára megszűnik az eső, ki kell raknom a ruhákat a napra szárítani. Senki sem figyelmeztetett, hogyan kell megóvni holmijaimat a monszun pusztításaitól. A ruhatárnak szolgáló helyiségben bambuszrudakból állványt csináltattam, arra akasztottam a ruhákat. Azt hittem, hogy a friss levegőn nem árt nekik a nedvesség, átjárja őket a szél, s a moly vagy egyéb bogár nem rak fészket bennük. Megdöbbentő volt, amikor ma megráztam Dardzsilingben vásárolt gyönyörű tibeti rókámat. Garmadával hullt ki vörhenyes szőre. Különösen a farkát dézsmálta meg az „ezüst hal". Ez egy apró, ezüstszínű, halformájú féreg, amely észrevétlenül oson a gyapjúba, gyapotba, de a drága szőrmét sem kíméli. Rajokban rágja át magát szőnyegen, képeken, szőrméken. Mindent felfal, amit elér. Egy éjszaka képes elpusztítani egy egész ruhatárt. Még szerencsém van, hogy rókámnak csak a farkát látogatta meg. Viszont nyest- és hermelingallérkámnak csak a bőrét hagyta meg. Ruháimban nagy lyukakat rágtak, valóságos alagutakat fúrtak. Az uram öltönyeiben is nagy károkat tettek. Hát persze, csak most tudtam meg, hogy nem szabad friss levegőn hagyni a ruhákat, el kell zárni bádogládákba, lehetőleg légmentesen, hogy a nyirkosság közelébe se férkőzzék. Amikor Bombayben először láttam az otromba, négyszögletes bádogdobozokat, melyekben jómódú indiai utasok szállították pogygyászukat, nevettem rajtuk. Olyan nehezek voltak azok a bádogdobozok, hogy üresen is alig tudtam volna megemel-

ni egyet. Alakjuk, mint a katonaládák, éppolyan zöldre is festették valamennyit. Most saját bőrömön tapasztaltam, milyen helyes minden országban a helyi szokásokhoz alkalmazkodni. Itt Indiában a zongorába petróleumlámpásokat állítanak, hogy melegükkel szárítsák a hangszer faszekrényét és megóvják a nedvességtől. Az uram hegedűjét is bádogdobozba kellett volna zárni! A nedves melegben az enyv több helyen kiolvadt belőle, fedele kezd leválni. Nagyon nagy szomorúság ez nekünk. Kalkuttában nincs olyan megbízható hegedűkészítő, aki megjavíthatná. Most majd recsegő hangszeren kell játszania Gyulának, amíg haza nem érünk . . .

Szolgáimmal még mindig sok a bajom. Egyik reggel Rosik, a fürdőszobatisztító, leborult előttem, s levette a port a lábamról. Ez az alázatos mozdulat mindig azt jelenti, hogy előleget akar kérni. Adtam neki. Mikor tíz órakor leállították a villanygerjesztő motort, s csend borult az egyetemi telepre, az út felől hangos kurjongatást hallottunk. Kiszaladtunk a házból. Mi történt? Nem történt semmi baj. Rosik Bolpurba ment és teleszívta magát rizspálinkával. Attól kerekedett olyan hangos, rózsás jókedvè. Amikor engem meglátott, egyszerre megjuhászodott. Nagyon szégyellte magát, leborult a földre, homlokával érintette lábamat. Pedig nem is haragudtam rá. Szegény pária, a rizspálinka elfelejtette vele a világ nyomorúságát, a porcelánvödröket, amiket naponta kell kitisztítania.

Másnap reggel nem jelentkezett munkára. A fürdőszoba ablaka tárva-nyitva, a súrolórongyok a földön szanaszét hevertek a ház előtt, falánk kacsáim huzakodtak rajtuk. Megparancsoltam Gonapatinak, hogy mentse meg a rongyokat a kacsák csőrétől. Tagadólag rázta a fejét. Amullát is hiába kértem, ő is vonakodott.

– Memszáb – mentegetődzött orrát fintorítva –, én nem Rosik és nem metari, Amulla vízhordó, fürdőszoba nem Amulla kaszt.

A világért sem nyúltak volna ahhoz, amit Rosik szennyes keze érintett. Pedig Rosik tisztább dhutit hordott, mint ők, rendesen öltözködött, külsejében semmiben sem volt alábbvaló finnyás szolgáimnál. Karcsú derekát bár-

melyik európai nő megirigyelhette volna, járása szinte előkelő. Persze alacsonyabb a kasztja! Az ő munkáját magasabb kasztbeli nem végezheti el. Magamnak kellett a rongyokat helyükre tennem.

Szerencsére hamarosan megjelent Rosik felesége, egy csinos, sötétbarna, karcsú, tisztán öltözött fiatal asszony. Szakavatott kézzel ragadta meg a vödröket, nyílsebesen vitte ki a kert végén megásott meszesgödörhöz. Ügyességében még az urán is túltett. Úgy lépdelt, mint egy gazella. Kislánya segédkezett neki. Már zsenge korban sajátítja el minden hindu kasztjának mesterségét. Ezért viszik olyan tökélyre.

Az asszony karját könyökig övezik a színes celluloid karikák, lábán néhány rézperec csilingel. A kislányon ugyanilyen díszek. Ezek a karikák: Rosik megtakarított vagyona. A családi vagyont az asszonyok viselik magukon. Mozgó páncélszekrények. Amit uruk keresetéből meg tudnak takarítani, azt azonnal ékszerbe fektetik. A szegény celluloid és rézkarpereceket, a vagyonos aranyat és ezüstöt rak magára, a gazdagok drágakövekkel, briliánsokkal aggatják tele asszonyaikat. Ha még ezen felül is telik, akkor a pincéket töltik meg aranyrudakkal, rubin-, smaragd-, zafir-, gyémántkövekkel, és álmatlan éjszakáikon azokban gyönyörködnek. Készpénzük viszont nincs semmi. Még gazdag maharadzsák is zavarba jönnének, ha hirtelen ezer rúpiát kellene kifizetniük, pedig vagyonuk sok millió fontra rúg. Ez India átka. Óriási vagyonok halmozódnak fel évről évre a mérhetetlen kivitelből, ömlik az arany az országba, de nem válik forgó, kamatozó tőkévé, hanem élettelen kinccsé merevedik az asszonynép ékszereiben és a pincék sötét mélyén. Ha a szegénynek pénzre van szüksége, elzálogosítja ékszereit az afgán vándoruzsorásnál. Ezek az uzsorások magas termetű, marcona mohamedánok, akiknek ősei az angol uralom előtt időről időre megrohanták Indiát, és kifosztották a békés lakosságot. Most vastag bottal kezükben járnak faluról falura, szedik a zálogtárgyakat és a kamatot. A kamatos kamatokat. Minél vastagabb a festett szemű, ijesztő ábrázatú afgán uzsorás botja, annál nagyobb a kamat. A szegény bengáli földműves, aki albér-

letben bírja földjét a földbirtokostól, nem hagy mást örököseire, mint adósságát, a vándorló zálogtárgyakat a vándoruzsorások zsebében. A kamat gyakran ötven százalék. Az indusoknak van vagyonuk, de a tőke, ami él, forog, szaporodik, az az angol részvényeseké. Az angoloké a vasút, a csatornázás, a bányák, a gyárak. A bengáli hindut a mohamedán afgán uzsorázza ki, az észak-indiai mohamedán birtokosokat és kisparasztokat a hindu „banja" pénzkölcsönzők szipolyozzák. Így tartják fenn a felekezetek a pénzügyi paritást Indiában.

Szegény Rosiknak is bizonyára sok az adóssága. Talán azért iszik bújában. Sudin mindig pártjára kel.

– Szegény ember Rosik. Gazdag ember whiskyt piál, szegény embernek rizspálinka a pia.

Rossz angolságát ősi szanszkrit szókkal tarkította: pia, kaja. A mi pesti jassznyelvünkbe a pia és a kaja a cigánynyelvből csúszott át. Indiában ezek klasszikus szavak.

Sudin, Gonapati és Amulla jó barátságban álltak Rosikkal, ha nem is nyúltak súroló rongyaihoz. A konyhába a világért be nem eresztették. Rosik a konyhaajtó félfájához támaszkodva kívülről tereferélt velük. Teát nem ittak együtt, de tűrték, hogy Rosik szívja az olcsó „biri" cigarettát, amiből a bazárban huszonöt darabot adnak egy anáért, és fújja füstjét az orruk alá. Ők is ugyanezt a cigarettát szívják. A cigaretta európai találmány, nem szerepel az isteni Védákban, ezért nem kell szigorúan venni. De a vízipipát, a kókuszdió héjából készült hukát, melyet egy kasztbeliek együtt szoktak szívni, a világ minden kincséért sem osztották volna meg vele. A hukát a szájhoz kell illeszteni, az már testi érintés, tiltja a kaszt szabálya.

Nem zúdíthatok súlyosabb sértést rendetlen szolgáim fejére, mint hogyha Rosik testi tisztaságát dicsérem előttük. A futball-meccseket órákhosszat beszélték meg egymás között, Sudin a konyhában guggolva, Rosik a külső ajtófélfához támaszkodva. A futball is európai találmány, nincs köze a Védákhoz, az áldozatok bemutatásához, nyugodtan lehet különböző kasztbelieknek beszélni róla. Ilyen furcsaságokból áll a hindu társadalom.

Tagore lánya, Mira dévi, nem messze lakott házunktól.

Kertjében gyönyörű virágok nyílnak. Szegény asszonynak ezekben a virágokban van minden gyönyörűsége. Ura felvilágosult brahmin, aki Kalkuttában él, mulatozik, szeszt iszik, marhahúst eszik, és családjával édeskeveset törődik. Sokat jár nők társaságába. Mira dévi házassága boldogtalan. Két gyermekében s a virágokban talá' vigaszt. Szerencsétlen sorsát annak tulajdonítja, hogy atyja, a költő letért a brahminok útjáról, nem hisz az istenek büverejében. Ezért vonult vissza Szantiniketánba gyermekeivel, nem akart a mulatós Kalkuttában élni. Brahmin szakácsot tart, aki rituális ételeket főz. Ha néha mégis kedve támadt csirkehúsra vagy tojásra, azt a brahmin nem főzte meg konyhájában, Mira dévít be sem engedte oda, mert hivatalosan Brahma-szamádzs volt, nem ortodox brahmin. Megszentségtelenítette volna a rituálisan tiszta helyiséget, újból fel kellett volna mosni a padlóját a szent tehén váladékával. Szegény Mira dévi Sudint szokta megkérni, hogy süssön neki egy csirkét, főzzön ki néhány tojást a mi konyhánkon, nehogy a szakácsával összeütközésbe kerüljön. Sudin szerfölött büszke volt erre a bizalomra. Különben is kezdte fennhordani az orrát. Előkelő helyet foglalt el a szakácsok között. Pedig sokszor kikapott tőlem. Bőven szolgáltatott rá okot. Egyszer, amikor kinéztem a konyhába, rettenetes látvány fogadott. Sudin a földön guggolt s buzgón mosta lábait abban a nagy lábasban, amelyben a tejet szokta felforralni. Éktelen haragra lobbantam, csaknem sírva fakadtam kétségbeesésemben. Még Sudinnak állt feljebb:

– Memszábnak semmi sem jó. Mindig szekíroz, hogy tiszta legyen a lábam. Már mindent megteszek a kedvéért. Most a legtisztább lábasban mosom magam, és ez sem jó. Hát mit csináljak?

Amikor elmondtam az esetet Gyulának, aki éppen valami arab szófejtésen törte a fejét, rám nevetett:

– Végre tudom, miért hívják ezt az edényt lábasnak.

Bergner tért be hozzánk látogatóba. Mostanában a költőt mintázza. Tagore türelmesen ül neki. Londonban a híres Epstein készített róla szobrot. Bergner azzal dicsekedett, hogy Epsteinnél különb szobrot tud csinálni. Sasztrit is rávette, hogy üljön neki. Nagy sikert várt szobraitól. Nekem

egyik sem tetszett. Nem is hasonlítottak. Bergner dicsekedés közben elszólta magát. Tulajdonképpen azért jött Indiába, hogy egy olasz kőfaragó másolatait sózza rá gazdag emberekre. Hozott magával egy albumot, mely klasszikus szobrok fényképeit tartalmazta. Ezekre akart megrendeléseket felvenni.

– Ha csak egy maharadzsát sikerül megnyernem – mondogatta –, gazdag ember leszek!

Elárulta, milyen mesés összegeket keres egy-egy másolaton. Nem volt ez a Bergner művész, hanem ügynök vagy kereskedő. Lehet, hogy nem is szobrász. A szobroknál mindenesetre jobban érdekelték a szantáli lányok. Azokat is le akarta mintázni. Néhány anáért pózoltak neki, de amikor bizalmaskodni kezdett velük, elfutottak. Nevetve mesélte el most nekünk kalandjait.

Gyula fejét csóválta:

– Nem jó vége lesz ennek, mester – figyelmeztette jóakaratúlag –, a szantálok nagyon szemérmesek, különben is egyetlen szantáli lány sem fogadná el fehér ember udvarlását. Megvannak ők a dzsungelban jól maguk között. Tagore nagyon rossznéven venné, ha vendégszeretetével visszaélne. Ő nagyon kényes az ilyen dolgokra.

Bergner nem hederített a figyelmeztetésre. Egyszerűen kinevette. Örültünk, amikor látogatása véget ért. Cinikus, romlott európai, a pénzcsinálás és a mulatozás az ideálja.

Távozása után új látogató érkezett. Guadagni jött el búcsúzni. Elhagyja Szantiniketánt, Kalkuttába költözik. A költővel való összeszólalkozása után nincs maradása a telepen. Meggyőződéses olasz hazafi, s úgy érzi, hogy az itteni légkör nem egyeztethető össze érzelmeivel. Sajnáltuk, hogy meg kell válnunk tőle. Minden európai tanár jó barátja volt, sok hindu tisztelte tudásáért. Elveihez való ragaszkodásáért én is tiszteltem. Hiányozni fog izgékony lénye, gyors beszéde, kellemes arca. Bizony, a politika a béke hajlékára is bajt hozott. Ki tudja, találkozunk-e még Guadagnival az életben? Nagyon meghatott, hogy amikor meglátta szobánkban a tükör fölött a kis magyar zászlót, vigyázz-állásba merevedett és olasz módon karlendítéssel üdvözölte.

Másnap hallottuk, hogy Gertrud Rüdiger kisasszonytól milyen érzékenyen vett búcsút. A német lánynak nagyon tetszhetett Guadagni bátor kiállása a költővel szemben, a búcsúzásnál csaknem sírva borult a nyakába. Collins, aki jelen volt ennél a megható búcsúzásnál, napokon át dörmögte a bajusza alatt:

– Az olaszok és a németek két zseniális nép, tele vannak szentimentalizmussal. Ez a Gertrud megmássza a Himálaját, és elpityeredik, ha meg van hatva. Nagyszerű kombináció: erő, akarat és érzés.

Collinsnak különben nagyon tetszett Gertrud.

– Egész más, mint Trapp. Az ugyan nem sírt volna. Talán nem is tud sírni.

Rüdiger kisasszony gyakori vendégünk. Rendszerint Haimantival és Amijával együtt jön hozzánk teára. Tagore is megtisztelt látogatásával. Menye, Protima dévi kísérte el. A ház bejárata előtt tiszteletteljesen fogadtam. Namaskárra tettem össze kezeimet. Gyula meg akarta örökíteni a jelenetet. A költő nem rám, hanem a fényképezőgépbe nézett, mély barna szemeivel. Jól érezte magát nálunk. Ábrándosan nézte Pólya Tibor plakátját és magyarországi tartózkodásáról kezdett beszélni. Hogy milyen szívélyesen fogadták, s hogy mennyi hasonlóságot talált az indusok és a magyarok vendégszeretete között. Hogyan örült, amikor cigányokkal cigánynyelven beszélhetett.

Jóízűen evett az indus édességekből, amelyeket Sudin készített. Ehhez mesterien értett Sudin. Ízlettek is a költőnek. Azzal biztatott, tanuljam el szakácsomtól a szandesek és rasagullák készítését, otthon a barátnőim biztosan habzsolni fogják.

Gertrud szókimondó lány volt:

– Nem hiszem, hogy a magyarok rajonganának érte – mondta –, nekik van a legkülönb süteményük az egész világon. A németek a legkiválóbb vegyészek, csodákat tudnak lombikjaikból elővarázsolni, de a legjobb cukrászok a magyarok. Mi németek keserű csodákat gyártunk, a magyarok édes csodákat sütnek.

Amija és Haimanti hangosan felnevettek. Tagore komolyra fordította a beszélgetést:

– A kémiában India megelőzte Németországot és az egész világot. A mi kémiai tudományunk a legrégibb, talán a legtökéletesebb. A régi hindu orvosok a higanynak olyan keverékeit használták, amelyeket a mai európai tudomány sem ismer. A gyógyszertanban az indusok felülmúlhatatlanok.

Amija tiszteletteljesen szólt közbe:

– Gurudev íróasztalán száznál több német gyógypreparátumot láttam. Mi ellen használja azokat?

Mosolyogva válaszolt a költő:

– Mindenki aggódik életemért. Garmadával küldik a német gyárosok gyógyszereiket álmatlanság és szívbajom ellen. Küldenek izgatószereket, hogy jobban tudjak dolgozni, hogy megnyújtsák az életemet. Ostobaság az egész! Az európai gyógyszerek károsak az indiai embernek.

– Miért volnának károsak? – kérdezte Gertrud tágra nyílt szemmel.

– Ha többet eszem a kelleténél, elrontom a gyomromat. Akkor beveszek néhány pirulát, amitől gyomorrontásom elmúlik. Erre boldogan ismét többet eszem a kelleténél, és ismét pirulával ellensúlyozom falánkságomat. Ha már első ízben nem szedtem volna pirulát, a falánkság megkapta volna szervezetemtől a jól megérdemelt büntetést, és ezen okulva, a jövőben tartózkodtam volna a sok evéstől. Ez az eljárás az igazi gyógymód. Az akaraterő gyógyít, nem a pirula.

Az akaraterő, az Gertrud Rüdiger területe volt. Gyorsan megkérdezte:

– Lehet akaraterővel fertőző betegségeket is gyógyítani?

– Tudok több ilyen esetről. Egyik barátom felesége súlyos beteg lett. Elvitte Európába. A leghíresebb tanárok vizsgálták meg, de nem tudták betegségének okát felfedezni. Végre Budapesten dr. Korányi megállapította, hogy tuberkulotikus. Szegény asszony fogyott, sorvadt. Az ura végre is kétségbeesetten otthagyta az európai orvosokat, visszajött Indiába, és megkérdezte az egyik „ajurveda" orvost, mit tegyen a beteggel? Az ajurveda a hinduk ősi orvostudománya. Rendszere sokkal tökéletesebb, mint az európai, mert a konstitúciót gyógyítja, nem a betegséget.

– Mit ajánlott a hindu orvos tuberkulózis ellen? – kérdezte izgatottan Gertrud. – Ez nagyon érdekel, hiszen Németországban rengeteg a tüdőbajos.

– Töklevet itatott az asszonnyal.

– Töklevet?

– Igen, töklevet. Ezzel már számos esetet kezelt sikeresen. Barátom felesége meggyógyult, meghízott, ma semmi baja sincs.

– Biztos, hogy tuberkulózisa volt?

– Európai szaktekintély állapította meg.

– És biztos, hogy a tök levétől gyógyult meg? Talán magától állt be az elmeszesedési folyamat?

Mielőtt Tagore válaszolhatott volna, Haimanti máris a hindu orvostudomány mellé állt:

– A tudomány nem csalhatatlan, sem Nyugaton, sem Keleten. Bernard Shaw *Az orvos dilemmájá*-ban kigúnyolta az európai orvosokat. A sebész mindent operálni akar, a belgyógyász orvossággal tömi a szervezetet, a hasonszenvi gyógymód híve a szervezetet akarja felcrősiteni immunitással. Azt hiszem, az ajurveda orvos előtt is ez a cél lebegett. Az egész testet állította sorompóba, hogy a rész betegségét legyőzze.

Amija fejét csóválta:

– Nem hihetek az Ajurvedában, mert babonából indul ki. Lehet, hogy bizonyos gondolatai találkoznak a modern orvostudomány elveivel, de az egésznek nagyon vallásos színezete van.

Tagore bólintott:

– A vallásos külső stílust le kell hámozni a belső lényegről, és a belső értéket kell modern formába öltöztetni, akkor ki fog tűnni, mennyi igazság rejlik a hindu Ajurvedában.

– Mit tanít tulajdonképpen az Ajurveda? – kérdezte Gertrud.

Amija nevetett:

– Múltkor kezembe került egy orvostudományi könyv, Kavirádzs Szen Gupta írta az ajurveda rendszeréről. Nemrég jelent meg. A rendszer a Szusruta Szamhitában van lefektetve, kétezer éves, azt írja, hogy „egy betegség jóin-

dulatú vagy rosszindulatú lefolyását előre meg lehet határozni abból, hogy a küldönc, aki az orvosért jött, milyen megjelenésű, milyen a beszéde, milyen a ruhája, hogyan viselkedik. De meg lehet ugyanezt állapítani a hold állásából és a csillagokból abban a pillanatban, amikor az orvos a küldönccel beszélt. A szél irányából és rengeteg más jelből, amelyet az orvos észlelhet, míg a beteghez siet. De magának az orvosnak a beszéde és magatartása is mérvadó lehet. Ha a küldönc ugyanabba a kasztba tartozik, mint a beteg, az jó jel, ellenkező esetben a betegség halálos kimenetelű lesz . . ." Azt hiszik – folytatta Amija –, hogy a betegségeket rossz szellemek okozzák. A rossz szellemeket áldozatokkal, ráolvasással kell kiengesztelni. A gyermekbetegségekről azt állítják, hogy olyan szellemek okozzák, akik nem kaptak zsíros állást Siva udvartartásában, és érdemeket akarnak szerezni azzal, hogy megtámadják azoknak a szülőknek a gyermekeit, akik az áldozatok bemutatásánál hibákat követnek el. Az ajurvedák ugyanazzal a gyógyszerrel kezelik az elhájasodást, mint a vesebajt, a tüdőbajt és a féregnyúlvány gyulladását.

Tagore, akit könnyen meg lehetett győzni, már ki is jelentette:

– Meglehet, hogy humbug az egész. De hát minden orvosi gyakorlatnál sok a tapogatózás és sarlatanizmus. Az európai orvosi gyakorlat is nagyképű, túlértékelik.

Most az uram szólalt meg:

– Gandhi azt írta egyik könyvében és azt hirdeti, hogy a kórház a bűnözés tanyája, és hogy az európai orvosok fabatkát sem érnek, egész tudásuk csak nagyképűsködés.

Amija legyintett:

– Ugyan kérem! Amikor Gandhi a börtönben megbetegedett, az angol orvos megállapította, hogy vakbélgyulladása van. Mindenki attól tartott, hogy a beteg Mahatma makacsul ragaszkodni fog az ajurveda orvoshoz. Nem ez történt. Angol kórházba vitette magát, „a bűnözés tanyájába", és ott meg is operálták. Azóta sincs semmi baja.

– Indiának kettős arca van – sóhajtotta Tagore –, az ellentmondások hazája India, de remélem, hogy rendszeres tanulással a helyzetünk meg fog változni. Nagyon sokat

kell tanulnunk. El kell sajátítani Európa tudását, de nem szabad feladni saját lelkiségünket. Az erőnk a lelkünkben, a szép álmainkban van. De ami éjjel látomásunkban jelenik meg, azt nappal józan fejjel végre kell hajtani.

Tenyerébe hajtotta gyönyörű ősz fejét. Hullámos haja két oldalt keze fejére hullott. Olyan volt most, mint egy mesebeli pátriárka. Sokat gondolkodott ez az ősz fej, sokat érzett ez a nagy szív, s ha rengeteget írt is, nem merte megmondani mindazt, amit tudott, érzett és gondolt, mert nem értették volna meg.

– Indiában – folytatta – elenyészően kevesen tudnak olvasni, azok sem mind értik a szöveget. Mert nem elég, ha az író ír, az olvasónak olvasni is kellene tudni. Az író kötelessége, hogy fokozatosan tanítsa meg népét az olvasás és a megértés művészetére. India sok bajával, vallásával, szegénységével, tudatlanságával, betegségeivel még messze van attól, hogy saját lábára álljon. Még nagyon sokat kell tanulnia. Nem szabad türelmetlenkednünk. Kis adagokban, cukrozva kell beadni az orvosságot, de az orvosságban nem a cukor a fő, hanem maga az orvosság, az eredmény. A vérmes hangoskodók tetszenek a tömegnek, a rideg bírálók igazságtalanok népünkhöz. Ezért bukdácsolunk hol előre, hol hátra.

Nagyon kellemes és tanulságos délutánunk volt. Amikor a költő felemelkedett a helyéről, mindnyájan namaskárral kísértük ki az útra. Most még Gertrud is namaskárra tette össze tenyerét. Sokáig néztünk Tagore után, ahogy Protima dévível oldalán, méltóságteljes leptekkel ment haza díszes kastélyába. A többi vendég nálam maradt vacsorára.

A levegő kissé lehűlt. A környéken bőven eshetett az eső. A nap alig néhány percre tudott csak kibújni a felhők közül. A távolban állandóan villámlott, de az eső elkerülte Szantiniketánt. Nem is volt szükség esőre, a föld és a levegő telítve volt nedvességgel. Rudra istenség, az „Ordító" a távolból küldte hozzánk mennydörgő üdvözletét. A szobákban szúnyogok és bogarak zenekara kísérte a ventillátorok zúgását. Néhány nap óta nagy szarvasbogarak is repkednek a szobában. Mint kis játék repülőgépek száguldanak, zúgnak fejünk felett, s tompa koppanással lódulnak

neki a falnak. Berepülnek a pankába, az könyörtelenül lenyakazza őket, s hullájukat szerteszórja a bútorokra. A padlóra és az asztalra zöld színű füstölőtekercseket raktam, hogy elvegyem a szúnyogok kedvét a támadástól.

Házunk előtt kis kőhíd vezet át a keskeny árkon. Nyáron száraz ez az árok, de a monszun alatt úgy megdagad, hogy szinte félelmetes. Éjjeli zivatarok után bőgve hömpölyög benne az ár. Ma csendesebben folydogál. Amíg elkészül a vacsora, kiülünk a kőhídra. Ott kevesebb a szúnyog, a bogár. Lábunk alatt békák ugrálnak, a híd oldaláról kíváncsi gyíkok kandikálnak felénk. Ezernyi színben tobzódik a naplemente. A szétűzött felhők palástját bíborral szegélyezik a lenyugvó sugarak. Nézzük az ég csodálatos tűzijátékát. A délelőtti nap csupa hév, lelkesedés, kíváncsiság, de színtelenül egyforma, tapasztalatlan, mint az ifjú szerelmes. A lenyugvó nap színpompája az érett férfi szerelme. Tele van emlékekkel, örömmel, csalódással, fájdalommal, lemondással. Ezért olyan gyönyörű.

Sudin ma különösen kitüntette magát. Pompás vacsorát tudtam vendégeimnek adni. Volt húsleves, halas, paradicsomos makaróni, kacsasült burgonyával és salátával, őszibarackbefőtt tejszínhabbal, csokoládécukorkák, banán és feketekávé. Vacsora alatt szóba került Bergner. Az egyetem nagyon rossz szemmel nézi viselkedését. Szemtelenkedik a diáklányokkal, sérti szemérmességüket. Gertrud nevetve mesélte, hogy neki is szerelmi ajánlatokat tett, aktot akart mintázni róla. Amija elárulta, hogy már felkérték Bergnert, adja át lakását a vendégházban, mert idegen látogatókat várnak, azok számára kell a hely. Így akarták finoman tudomására adni, hogy nem túlságosan fájlalnák elmenetelét Szantiniketánból. Nem akarta megérteni az udvarias eltanácsolást. Tovább marad és tovább kellemetlenkedik. Különösen Haimanti van felháborodva Bergner viselkedése miatt. Elmondta, hogy múltkoriban, amikor átment Bobondangha falucskába, ahol meg akarta nézni a kecskeszentélyt, s imát akart mondani a kitömött kecskék előtt, az ártatlan áldozati állatok lelkiüdvéért, Bergnert is ott találta. Bergner kinevette, és cinikusan azt kérdezte: „Ezek a kitömött, vén kecskék már nem nyalják meg a sót?"

Haimanti ezen a megjegyzésen nagyon felháborodott. Még most is dühös a szobrászra. Az ura figyelmeztette:

– Kedvesem, nem szabad mindent zokon venni az emberektől. A hindunak türelmesnek kell lenni, az embereket hibájukért csak sajnálni kell, és nem lehet őket a bántalomért bántani.

– Igen, igazad van, szép dolog jó hindunak lenni, a tűrést megtanulni, a szenvedést nemcsak elviselni, de hinni is benne. A múltkor gyönyörű mesét olvastam az Upanisadban: Egy szent életű brahmin közeledett halálához. Szívesen halt meg, de borzasztóan szenvedett, amíg testéből kiszállt a lélek. Az istenek megsajnálták, és Indra így szólt hozzá: „Szeretett fiam, tiszta életet éltél a földön, ezért megjutalmazlak. Megengedem, hogy testi szenvedésedet átadd egy gyűlölt gonosz állatnak, amely sok vétket követett el a földön." A brahmin átadta szenvedését a kígyónak, és megkönnyebbült. De amikor látta, hogy vonaglik fájdalmában a kígyó, megesett a szíve rajta, sajnálta, hogy miatta szenved. Erre az Isten megengedte neki, hogy egy másik állatot válasszon fájdalma hordozójának. A skorpió vette át a szenvedést. Az is rettenetes kínokat érzett. Erre a lótetűbe öntötte át a mérget, majd mind alantasabb féregbe, de nem tudta elviselni a gyötrelmeiket és felkiáltott: „Ó, Indra isten, szabadítsd meg ártatlan teremtményeidet a kínoktól, hagyd, hogy én viseljem azokat, ne szenvedjenek miattam!" Indra isten így szólt: „Szállj fel azonnal a mennybe, fiam, mert itt van a te helyed, különben nekem kell leszállnom hozzád, hogy magammal vigyelek."

– Nagyon szép mese – ismerte el Gertrud –, értelme hasonló a kereszténységhez: ha megütik arcod bal felét, nyújtsd oda a jobbik felét is, de ne üss vissza . . . Hát én bizony nem vagyok mindig ilyen jó keresztény. Ha például engem Bergner bal oldalon megütne, bizony nem nyújtanám neki jobb arcomat is, hanem visszaütném.

– De ha véletlenül a bal arcát megcsókolná, akkor mit csinálna? – kérdezte Amija.

– Bergnernek semmi esetre sem nyújtanám jobb arcomat. Ha másvalaki csókolna meg, akkor egy kicsit gondolkodnék. De abban igaza van, Amija babu, a keresztény-

még nem pofonokból áll, sokkal közelebb van hozzá a csók, a szeretet. Sajnos, mi európaiak nagyon önzők vagyunk, nem szerethetünk mindenkit, csak nagyon kevés embert csókolunk meg, annál többet ütünk meg.

– Csókkal is lehet ütni, talán némely csók súlyosabb sebet ejt, mint a bot. Halálos is lehet – mondta elgondolkozva Haimanti.

– Az én feleségem egy kis filozófus, mégpedig pesszimista filozófus – nevetett Amija –, ha régebben született volna, ma biztosan szent gyanánt imádnák Indiában az emberek. De jobb, hogy csak én imádhatom egyedül.

Ezzel a szerelmi vallomással végződött a vacsora.

A hosszú nap után rövid éjszaka következett. A rendes éjjeli utazgatás az ággyal, ablak és ajtó között, hogy egy kis huzatot kapjunk. Leskelődés a szúnyogháló alól, melyik irányból jönnek a sötét felhők.

Pihenés nélkül megváltás a hajnal. Ilyenkor leghűvösebb, azaz hogy ilyenkor aránylag hűvösebb a levegő, lehetne aludni, ha a természet megengedné. De India nem a város, hanem a falu, a puszta világa. Itt az ember nem él mesterséges falak között, aszfaltburkolaton az utcasorok kalodájába szorítva. Indiában közelebb van a természethez, benne él. Itt nem jut az ember eszébe, hogy le kell győzni a természet erejét gépi találmányokkal, mert érzi, hogy az ember is egy részecskéje a természetnek. Engedelmeskedni kell az egésznek, amelyhez tartozik. A természet kora hajnalban ébred. A szúnyogok és az éjjeli bogarak elhallgatnak. A rigók örömmel üdvözlik a reggelt, a cinkék csipognak, a kányák vijjognak, a vadgalambok turbékolnak. A világossággal új rend lép életbe. Nem aludhatunk tovább. A hindu tanárok már régen talpon vannak, ilyenkor szeretik tartani óráikat a berekben, madárdal mellett. Nekünk is fáradtan, de muszáj felkelni. Sóhajtva nézünk Pólya plakátjaira. Milyen hűvös, csendes éjszakába burkolódzik e képen a Duna-part . . .

A fürdőszobában nagy tükör lóg a falon. Napok óta két veréb ideszokott. A bengáli verebek még soha sem láttak tükröt. Dühösen csapkodják csőrükkel tükörképüket, harciasan nekirepülnek, és még jobban felbőszíti őket, hogy az

éppen olyan harcias lendülettel viaskodik velük. Nem tudják megérteni a helyzetet. Ha csőrük összecsapásától elkábulnak, s lebuknak, elkábul és lebukik a gyűlölt ellenfél is. Ha oldalt akarják megtámadni, az pontosan úgy repül velük szembe. Haragusznak rá, gyűlölik, pedig teljesen egyformák. Ezt verébésszel nem lehet megérteni. Sajnos, az emberek sem értik meg a verébeszükkel.

Október eleje

Délelőtt váratlanul Trapp rohant be hozzánk. Mindennapi vendég nálunk, de a délelőtt nem az ő rendes látogatási ideje. Csak akkor hagyja abba szanszkrit tanulását, ha valami rendkívüli hírt kell közölnie az urammal. Ilyenkor nem tudja megvárni a délutánt. Lihegve elfújja mondókáját, aztán siet vissza a Tatába, elvégezni a napi penzumot. Most olyan iramban jött, hogy egészen kimelegedett.

– Frau Professzor, tudja, mi történt az éjszaka?

Tagadólag rázom a fejemet.

– Bergner meg akart szöktetni egy szantáli lányt. Az persze sivalkodni kezdett, mire előrohantak a férfiak, agyba-főbe verték Bergnert. Kiverték a faluból. A vendégházba menekült, de utána mentek, onnan is kikergették. Egészen Bolpurig üldözték. Ha el nem fut, agyonütik. Most eltűnt, senki sem tudja, hol van.

– Annyi baj legyen, az uram eleget figyelmeztette, hogy rossz vége lesz, ha a szantáli lányok körül legyeskedik.

– No, de mi lesz velem?

– Magával! Mi köze magának a szantáli lányokhoz?

– A lányokhoz semmi, de hol találom meg Bergnert?

– Mit akar a szerencsétlentől?

– Húsz rúpiát kért tőlem kölcsön! És én dőre fejjel adtam neki. Nem várhattak volna a szantáliak, amíg visszaadja a pénzemet?

Elnevettem magam. Pedig az eset nem is olyan nevetséges. Szegény Trappnak a fogához kell verni minden garast, csakhogy minél tovább tanulhasson Indiában. Bergner épp őt kereste ki áldozatul. Trapp teljesen le van törve. Félek, hogy Bergner sosem adja vissza neki a húsz rúpiát.

Egyhangúan telnek napjaink. Gyula szorgalmasan tanít, dolgozik. A munda nyelvekről írt értekezése elkészült, meg is jelent. Most az Ezeregyéjszaka meséit tanulmányozza arabul. Egyfolytában olvassa az egész gyűjteményt. Bámulom a türelmét.

Néhány nap óta nagy a járás-kelés az utakon. Közeledik Durga istennő ünnepe, a Durga-Pudzsa. Durga istenasszony a rettenetes Siva felesége, „megközelíthetetlen". Az isteni erőt, az örök energia megtestesülését benne látják jelképezve a hindu filozófusok. Nagyon népszerű Bengálban, de általános hindu istenasszony lett belőle másutt is. Szolgáim mesélték, hogy nagy pudzsa lesz a falvakban és a városokban, Kalkuttában, Bolpurban, Szurulban. Az ünnep hetekig nem hagyja nyugodni a kedélyeket. Előbb az előkészületek, azután maga az ünnep, végül a sok evésnek, ivásnak, tivornyának kellemes emléke. Látszott, hogy izgatott a hangulat. Messze vidékről jöttek idegenek gyalog, mezítláb, az anyák csípőjükön hordták apró gyerekeiket, sántítva bandukoltak a férfiak után. Lányok a kendőbe csavart batyut fejükön egyensúlyozva, fürgén lépegettek mellettük. Népvándorlás haladt el a házunk előtt. Egész India hindu lakossága lábra kelt, mint a sáskák. Valami láthatatlan erő vonzotta őket, a „sakti", a Brahmából kiáradó energia, mely mindennek az elindítója, mozgatója és oka.

Az egyetem szünetet tartott. Hivatalosan nem hódol a hindu isteneknek, de ha mindenki ünnepi hangulatban ringatózik, mégsem lehet ünneprontó. A diákok biztattak bennünket, menjünk ki Szurulba, Bolpurba, nézzük meg a nagyszerű szertartást, amihez fogható nincs az egész világon. Mert Durga magában egyesíti a világot. Szarkár, aki megfogadta, hogy olyan tökéletesen megtanul arabul, hogy három év múlva az uram utódja lesz, egy régi bengáli költőnek Durga tiszteletéről szóló versét szavalta el:

A testet megsokszorozva szemlélgeted a tükörben,
Nagy Tárá, téged a világ örökké így tükröz vissza.
Olyan vagy, mint a tengerből égbeszálló pára, lenge,
A magas felhők vizét a folyó cseppenként issza,
S örök keringéssel hömpölyög újra a mély tengerbe.

Elhatároztuk, hogy mi is ünnepelünk, kimegyünk Szurulba. Amija és Haimanti örömmel csatlakoztak hozzánk. Haimanti már égett a vágytól, hogy a félelmetes, a megközelíthetetlen Durgának szemtől szembe tegyen tanúságot hindu voltáról. Trapp és Gertrud is velünk tartott. Dina babu kölcsönadta az autóját, azon mentünk. Amija vezette a kocsit. Furcsa volt dhutiban a volán mellett. Oldalán Gertrud ült.

Trapp végre megnyugodott: az egyetem megtérítette neki a Bergnernek adott húsz rúpiát. Egy „Schnupftücherl"-ben, ahogy a nagy vörösbarna, csíkos zsebkendőjét nevezte, magával hozta az uzsonnáját. Hiába, szanszkritul nem lehet üres gyomorral tanulni, különben is, egy Durga-ünnep sem boríthatja fel a napirendet: délután négy órakor uzsonnázni kell! Mindennek megvan a maga ideje: semmit sem szabad elmulasztani, a világ: pontosság.

Néhány perc alatt Szurulba értünk. Ebben a kis városban van Szantiniketán mezőgazdasági osztálya, Szriniketán. De nem ez érdekel bennünket. Az utcákon ezrek tolongtak a templom felé. Amija alig talált helyet, ahová az autót leállíthassa. A templom keskeny, vörös téglákból összerótt magas kupolás épület. Boltíves kapuja fölött gyönyörű faragású dombormű. Megcsodáltuk részleteit, valóban művészi kivitelét. Kétszáz évvel ezelőtt faragta remekbe ismeretlen szobrász. A műtörténelem még nem vett tudomást róla, a nép, amely imádkozni jár ide, ügyet sem vet rá. Mással vannak most elfoglalva, mint művészi tanulmányokkal. A levegő nehéz a monszun gőzétől, az átizzadt testek kipárolgásától és a rizspálinka émelyítő, bódító szagától. A bengáli nők kibontott hajából árad az avasodó olajszag. A hullámzó tömeg, réveteg szemek, a mellünkre nehezedő szag elkábított. Így léptünk be a templomba. Amija és Haimanti után mentünk, senki sem állított meg. A csarnok falánál ijesztő bálvány áll: a megközelíthetetlen Durga. Agyagból formált, szalmával kitömött, óriási női rém. Tíz karja feje körül rajzik, mindegyik kezében gyilkoló szerszám villog: szigony, korong, dárda, villám, bot, parittya, íj, vizesvödör, sarló és kés. Oroszlánon nyargal. Ha nem tudnánk, hogy rettenetes vérszomjas is-

tennő, aki gyermekáldozatokat követel, ijesztő külsejével is rémületet keltene. Tolongtak eléje a hinduk és a szantálik. Ezek az őslakók minden szellemtől félnek, a hindu bálványok előtt ők is leborulnak, bár egy szót sem tudnak azok mitológiájából, de elismerik, hogy félelmetes, nagy szellemek. Leborultak Durga előtt is, és homlokukkal súrolták a földet. Az anyák gyermekeiket vonszolták a bálvány elé. Éktelenül bőgtek a kicsikék. Az asszonyok velük sírtak. A férfiakat a sírás kihozta sodrukból. Elkezdtek kiabálni, olyan hangokat hallottunk, mint amikor valaki lidércnyomástól szenved, ordítani akar, de torkán nem jön ki hang. Hörögtek a férfiak, arcuk fénylett a verejtéktől, nyakukon kidagadtak az erek. A templom színültig megtelt felizgatott férfiakkal, asszonyokkal, gyerekekkel és rémülettel. Nem volt tanácsos tovább maradnunk. Amija szorosan fogta Haimanti karját, nem engedte, hogy leboruljon a porba a bálvány előtt, az asszony csak namaskárral üdvözölhette az istennőt. Könyökkel kellett utat törnünk, hogy a szabadba érjünk. Nagy nehezen jutottunk ki. Kint is ittasok voltak az emberek. Forogtak, lökdösődtek, kavarogtak. A szantálik vad táncukat járták, kurjongattak, doboltak. A lányok, égő vörös virággal kékesfekete hajukban, démonokká váltak. A dob meg-megszakadó ütemére járták féktelen körtáncukat. Ilyen lehet a pokol. A pokoli zajba halálra ítélt kecskék mekegése vegyült. Az ártatlan jószágokból az irtózat hangja tört elő, mintha tudták volna sorsukat. Az izzadtságtól erjedt levegő csakhamar megtelt a kecskevér savós szagával. Vértócsákon csúszott meg a lábunk.

Egy bennszülött elszédült, és a földre zuhant. Tízen is nekiestek, kócos hajánál fogva ráncigálták, mintha talpra akarnák állítani, aztán vastag kötelekkel verni kezdték, csak úgy hasította a maszatos levegőt a kötél suhogása. Gyula és Gertrud közbe akarták vetni magukat, Amija rántotta vissza őket. Haimanti ijedt szemekkel meredt a hátborzongató látványra. Ereimben elhűlt a vér, az volt az érzésem, innen élve nem kerülünk ki. Féltem, hogy elájulok, forgott körülöttem a világ. Néhány lépésnyire tőlem egy másik embert kezdtek ütlegelni. Az tántorgott, rázta bozontos fejét és ütötték, verték, míg a földre nem zu-

hant. Ott fetrengett. Egyre több és több embert támadtak meg. Vártam, mikor kerül ránk a sor.

– Minket nem fognak bántani – próbált megnyugtatni Amija –, a megszállott emberekből verik ki a démont. A megszállottak részegek, nem érzik az ütés fájdalmát.

Egy ördögi pofa állt elénk, hosszú fekete haja borzasan lógott az arcába, reszketett és dülöngélt. Arcomba csapott részeg lehelete. Félre akartam ugrani előle, de abban a pillanatban hanyatt vágódott a lábam előtt. Tüstént rárohantak, cibálták, kötéllel verték. Velőt rázó sikoly futott végig a tömegen. Gyerekek jajveszékeltek, férfiak ordítottak. A tömeg ellenállhatatlanul sodort magával bennünket vissza a templom felé. Betaszigáltak a szentély belsejébe. A földön fetrengő emberek kétségbeesetten próbáltak lábunkba kapaszkodni. Görcsösen szorítottam Gyula és Gertrud karját, akik közrefogtak, mint testőrök, hogy el ne veszítsem egyensúlyomat. Lélekjelenlétemet már régen elvesztettem. A rettenetes Durga előtt álltunk, egészen közel a bálvány vigyorgó ábrázatához. Szétterpesztett otromba lábainál százával hevertek az öntudatlanságba bódult emberek. A sikoly éles jajveszékelésbe fulladt. Kidülledt szemű emberek egy kislánykát vonszoltak a földön a bálvány felé. Úgy sírt szegényke, mint az áldozati állatok. Érzékeim eltompultak az iszonyattól. Amija átkarolva felesége derekát, rémülten szólalt meg:

– Teljesen megőrültek! Gyerekeket akarnak feláldozni Durgának!

Az eszméletlenségig megrettent kislányt odadobták a bálvány lábához. Néhány ittas férfi rárohant. Lehunytam a szememet. Nem láttam már semmit. Csak erőteljes kiáltást hallottam, és hirtelen megrántotta valaki a karomat. Gertrud szabadította ki magát kezem közül.

– Donnerwetter! – hallottam harsány hangját. Kinyitottam a szememet. A német lány izmos karjaival szétlökte az előtte állókat, akik erőtlenül dőltek félre csapásaitól. Arca kipirult az izgalomtól, haja lobogott, mint a sörény, sokkal élethűbb oroszlánnak festett, mint az a groteszk állat, amelyen Durga nyargalt. Egy-két ugrással a bálvány előtt fekvő gyermeknél termett. Még két-három ökölcsapás,

az ittas emberek tántorogva hátráltak. Felkapta a földön nyöszörgő, halálra ítélt kislányt, és szembe nézett a tömeggel. Éktelen jajgatás, sivítás kavargott a templomban. Gertrud acélkék szemével mérte végig a hindukat. Olyan volt most, mint Durga európai megtestesülése, bátor, megközelíthetetlen, kiengesztelhetetlen. Szőke haja, fehér bőre világított a fekete tömegben. A hinduk megjuhászodtak előtte, a hidegkék szempár nézésétől magukhoz tértek kábulatukból. Utat engedtek neki. A kislányt karjára fektetve, határozott léptekkel ment ki Gertrud a templomból. Senki sem mert hozzányúlni. Mi siettünk utána.

A templom előtt egy asszony zokogott keservesen. Az anya, aki elveszett gyermekét siratta. Amikor meglátta a kislányt Gertrud karjai között, homlokával súrolta a német lány lábát, ruháját. A kislány csak most kezdett el igazán bőgni. Pedig túl volt a veszélyen. Az anya ölében a boldogságtól sírt a gyermek. A hálálkodás zsivaja túlharsogta a táncolók rikoltozását. A többi anya is odaborult az életmentő szent, Gertrud lába elé. Bölcsek az istenek, nagy az ő hatalmuk, de náluk is hatalmasabb ez a félelmetes, szőke hajú, fehér bőrű Durga, aki megmentette a gyermeket.

– Donnerwetter, wie ich schwitze! – kiáltott fel rekedten az izgalomtól Gertrud. – A mennydörgős mindenét, de meleg van! – és letörölte homlokát, hátrasimította sörényes haját, megrázta fejét, és ránk mosolygott: – Mind együtt vagyunk? Kellemetlen eset volt. No, menjünk hazafelé.

– Gyerünk, gyerünk – kérleltem én is Gyulát –, nem bírom tovább az izgalmat.

Megkerestük az autót. A szantáli lányok fáradhatatlanul táncoltak tovább, a férfiak ütlegelték egymást, kergették ki a démonokat. Az asszonyok sivalkodtak, de gyereket már nem mertek ma áldozni Durgának. Kábulatukból felébresztette őket a fehér démon.

Testileg, lelkileg kimerülten értünk haza. Az átélt események miatt nem tudtam aludni. Durga istennő alaposan elbánt velem. Pedig Sudin azt mondta, hogy Durga nem rossz, csak nagyon éhes, azért ölti ki véres nyelvét. Ő az

anyák védője, az isteneken esett sérelmek megtorlója. Néha azonban asszonyi szeszélye kitör belőle, s ilyenkor bizony őrjöngeni kezd. Sajnos, nekem ez utóbbi Durgához volt szerencsém.

Régen szervezett rablógyilkosok azt hirdették, hogy Durga parancsára kell békés utasokat kirabolniuk és megfojtaniuk. A zsákmány egy részét az istennőnek ajánlották fel. Ezek a szent rablók, a „thág"-ok századokon át egész tartományokat tartottak rettegésben, míg a XIX. század elején az angol kormány véget nem vetett garázdálkodásuknak. Ma már gyermekáldozatok is csak ritkán, titokban fordulnak elő.

Napokon át döngtek a dobok, a kedélyek nem tudtak megnyugodni. Ünnep volt, és Indiában amúgy sem szeretnek az emberek dolgozni, ha csak okvetlenül nem kell. Az ünnep szentesített naplopásra ad engedélyt. Bolond, aki nem él vele.

Az egyetemen szünetelnek az előadások. A diákok egy része hazautazott. Gyula ráért Trapp-pal foglalkozni, aki elkezdett perzsául tanulni. Először Bogdanovtól akart órát venni, de az visszautasította. Furcsák ezek az oroszok. Nem szívlelik a németeket. Szegény Trappnak szemére vetik, hogy zsugori, nem szereti az állatokat, kiveri a kutyákat szobájából, goromba fráternek nevezik, azt mondják, szándékosan tartja nyitva ajtaját, ablakát, hogy hangos tanulásával zavarja nyugalmukat. Az oroszok egyformán tudnak szeretni és gyűlölni. Szegény Trappot nagyon gyűlölik. Haragudtak a hindukra is, szidták őket bálványaik miatt, és tüntetőleg dédelgették marcona afgán szolgáikat, pedig azokat a költő sem szívlelte. Már többször fel is szólította Bogdanovot, hogy távolítsa el a két hetvenkedő fickót az asrámból, mert valósággal veszélyeztetik a felekezeti békét. Nem hederítettek a szavára. Pedig Jusszuffal és Musztafával valóban mindig baj volt. Állandóan nőkre vadásztak.

A szegény alacsony kasztbeli hinduk áruba bocsátják lányaikat. Olcsó itt az emberhús. Azelőtt az isteneknek ajánlották fel őket, most eladják. A lányoknak nincs nagy értékük. Mit csináljon a két nőéhes, elszánt afgán? Havi tíz

rúpiáért vásárol magának asszonyt. Fiatal özvegyek, akik nem ismerték gyermekkorban elhalt férjüket, és teljesen szegény lányok a portéka. A falvakban biztonságban élhetnének velük, senki sem hederítene rájuk. Emberi sors, istenek rendelkezése az egész. Az ember esendő, és az elkövetkezendő életében fog majd számot adni tetteiért. A hinduk szemében a prostitúció nem bűn, csak baj. Olyan baj, mintha valaki alacsony kasztban születik. Legyen türelmes, imádkozzék az istenekhez, áldozzon a bálványoknak, tiszteljc a bráhminokat, és az új életben más, jobb formában fogja elesett lelke meglátni a nap világosságát. De Szantiniketán szent hely. Itt nem lehet pénzen vásárolt asszonyokkal élni. Az asrám követelte: Júszufnak és Musztafának el kell tűnni Szantiniketánból, el kell távolítani őket!

Bogdanovék személyes sértésnek vették a felszólítást. Kijelentették: szolgáikkal ők rendelkeznek, nem az egyetem. Ha nekik jó, mi köze hozzájuk az intézetnek? Vitába szálltak miattuk, kabinetkérdést csináltak a dologból. Tagore hajthatatlan maradt. A szolgáknak el kellett tűnniük! Az oroszok sem akartak engedni. Megkezdődött a harc. Bogdanovék kijelentették: a szolgák maradnak. Állását tette kockára Bogdanov a két afgánért. Oktalanságnak tartottam ezt a makacsságot, de eme oroszok, úgy látszik, más fából vannak faragva, mint mi. Nem hallgattak ránk, Collins bölcs tanácsát is visszautasították. A konfliktus egyre jobban elmérgesedett. A béke hajlékában a föld alatt csendes háború morajlott. Hindu és keresztény bizalmatlanul nézett egymás szemébe. Pedig Tagore elképzelése éppen az ellenkező célt akarta elérni. A költők álmait sohasem tudja valóra váltani az élet.

Az egyetem gazdag könyvtára az egyetlen biztonságos hely, ahol nem beszélnek Júszufról és Musztafáról. A könyvek békességben állnak egymás mellett a polcokon. Tartalmuk örök időktől fogva harcol, de ez a harc nem gyűlöletes, a megoldásért és az igazságért folyik. A könyvek nem tehetnek róla, hogy ha a világosság fáklyáját, amit lobogtatnak, bűnös emberek gyakran tűzcsóvának használják fel, és életet, gondolatot hamvasztanak el vele.

Nézelődve vándorolok a néma könyvespolcok között. Gyulát egy ismeretlen fehér emberrel társalogva találom a könyvtárban. Bolpurból jött az idegen, könyvekért. Az ottani amerikai keresztény misszió vezető papja. Schanzlin úr, akivel most megismerkedtem. Már idősebb ember, évtizedek óta működik Indiában, ismeri az országot, népeinek szokásait, nyelvét. Kölcsönösen megörültünk egymásnak. Bolpur közel van, Szantiniketánnak a vasúti állomása. Ez a városka köt össze bennünket a világgal. Schanzlin meghívta Gyulát és engem házába. Felesége orgonázik, kísérheti férjem hegedűjátékát. Szívesen fogadtuk a meghívást. Néhány nap múlva elküldte értünk kocsiját. Nagy, kétkerekű kordé ez a kocsi, ponyvából készített, kerek kas feszül a tetején. Két bika van elébe fogva. A kocsis a rúdon ül, onnan piszkálja bottal az állatok farát, ha gyorsabb ütemre nógatja őket. Felkapaszkodtunk a bolpuri fiákerre, a kas alá bújtunk, és baktatva indult velünk a rázós szekér a göröngyös úton. Meg kellett fogódznunk, hogy erősebb zökkenéseknél ki ne lóduljunk belőle. Nem történt nagyobb baj, már közeledtünk a liget felé, amely Bolpur előtt terül el. A liget mentén a réten csorda legelt. Apró bengáli tehenek élvezettel harapdálták az ízes füvet. A kocsis hirtelen leugrott a rúdról, csitítani kezdte a bikákat. A csordából ugyanis kivált a hím, és fejét földre szegezve közeledett járművünkhöz. Férfiúi önérzetében harcba szólította állatainkat. Ezek nem ijedtek meg. Elvégre ketten voltak egy ellen. Megtorpantak. A kocsi megállt, majd veszedelmesen imbolyogni kezdett. Bikáink rá akartak rohanni ellenfelükre. Cseppet sem voltak tekintettel se a kordéra, se ránk. Minden pillanatban felfordulhattunk. Kiugrottunk a kas alól. A bikák támadó állásba szegezték szarvukat. A kocsis békíteni, csendesíteni akarta az ellenfeleket, nyelvével csettintgetett, mindenféle öblös hangokat hallatott, amiket az állatoknak meg kellett volna érteni. Vagy nem értették, vagy nem akartak hallgatni rá. Végre a kocsis erélyes lépésre szánta el magát. Botjával a támadó bikára sújtott, ütötte-verte a fejét. Ezt megértette. Haragosan bömbölve félreállt. Még néhány ütés, lassan megfordult, és szégyenkezve visszafordult tehenei közé. Most a mi bikáinkat kel-

lett megfékeznie a kocsisnak. Győzelmi mámorukban üldözni szerették volna a megvert ellenséget. A kocsis velük is elbánt.

A kis megszakítás után folytattuk utunkat, de nem szálltunk vissza a kocsiba. Tanácsosabb volt gyalog menni. Ki tudja, talán megint akad egy féltékeny vetélytárs, vagy megtetszik a mi bikáinknak egy arra sétáló tehénke. A monszun tavaszi lázt áraszt Indiában növényre, állatra egyaránt. Befordultunk a ligetbe. Hanumán majmok ugrándoztak a fákon. A hanumán szent állata a hinduknak. A Rámájana eposz egyik főhőse az okos majom, aki az elrabolt Szita királylányt megmentette. Pajzánul játszottak fölöttünk a majmok kicsinyeikkel. Az apróságok anyjuk hasába csimpaszkodtak, úgy vigyorogtak le ránk. Az öregek lekúsztak a fákról, egészen közelünkbe jöttek, mellső lábukat nyújtották felénk. Édességet kunyeráltak. Mások hosszú farkukat az ágakra csavarták, fejjel lefelé függve hintáztak. Végtelenül kedvesek voltak. Elkezdtünk incselkedni velük. Erre dühbe jöttek, kókuszdiókat dobáltak.

Schanzlin tiszteletes urat a kertjében találtuk. Puska volt a kezében. Majmokra vadászott. Ő nem fogta fel olyan kedélyesen a majmok csintalanságát, mint mi. A hanumánok nagy tolvajok, megdézsmálják a gyümölcsfáit, rettenetesen haragszik rájuk. Az ő szemében nem szent állatok, hanem közönséges tolvajtársaság. Nem bánja, akármit gondolnak róla a hinduk, kegyetlenül közéjük durrant, ha gyümölcsfái felé közelednek.

Tágas bungalowban lakik a misszionárius. Szantiniketáni otthonunkhoz képest valóságos luxussal van berendezve. Hát még a konyhája! Éléskamrája tele konzervekkel. Kalkuttából hozatja. Ajánlotta nekünk is azt az üzletet, ahol az öt világrész minden termékét meg lehet találni. Indiában a misszionáriusoknak gyöngy az életük. Itt nem kell félniük, hogy kannibálok felfalják őket. Schanzlin tiszteletes úr eddig kevés embert térített meg, az a kevés is a legalacsonyabb kaszthoz tartozott. A hindu meg van elégedve saját kasztjával. Nem akar megtéríteni senkit, de azt kívánja, hogy őt se háborgassák. Aki áttér közülük, többnyire érdekből teszi. Az áttértről ugyanis a misszionáriusnak kell

gondoskodni, mert elveszti kasztját, és régi foglalkozását nem folytathatja többé. Ezért nehéz és költséges a missziók munkája. A mohamedán indus viszont fanatikus. Minden muszlim született hittérítő. Azon ugyan nem fog a keresztvíz. Inkább ő lép fel támadóan, izgat, vitatkozik, és bőségesen arat is hivőket a páriák között.

A vacsora alatt szóba került Lindsay, aki Schanzlin tiszteletes régi ismerőse. Tanult embernek tartja, de rossz papnak. Politikusnak való, nem hittérítőnek. Titkos gyülésekre jár, részt vesz a kongresszus munkájában, barátságot tart fenn a függetlenségi párt vezéreivel. Nagyon exponálja magát. Ez nem fog tetszeni Szantiniketánban, megzavarja a diákok életét. Előbb-utóbb rajtaveszt. Talán ki is utasítják az országból, ha a rendőrség neszét veszi, hogy Szantiniketánban húzta meg magát.

Mindezt csak sejtettük, de nem tudtuk Lindsayról. Egyáltalában nem lepett meg bennünket a dolog.

Nagyon hangulatosan telt el a nap. Schanzlinné egyházi énekeket orgonázott, majd Gyula hegedűjátékát kísérte. Jólesett hallani a régi templomi zenét, amitől olyan régóta meg vagyok fosztva. Honvágyamat enyhítették a korálok, az orgonabúgás közelebb vitt hazámhoz. Vacsora előtt a tiszteletes úr rövid imát mondott. Majdnem otthon éreztem magam, olyan meghitt volt a környezet.

Már sötét este lett, mire a tulokszekér elindult velünk hazafelé. A missziós ház kicsi templomával virágos szigetnek tetszett a hinduizmus part nélküli tengerében. Schanzlinékkal sokszor összejöttünk. Meleg barátságot éreztem irántuk. Sajnáltam, hogy néhány hónap múlva örökre elhagyják Indiát. Letelt a tiszteletes úr szolgálati ideje, hazamegy Amerikába. Egy kedves fehér emberrel kevesebb lesz itt, egy kapocs, ami Nyugathoz köt, megint kioldódik. Guadagni már elment, ki tudja, Bogdanovék meddig maradhatnak, Gertrud Rüdiger csak vendég, Trapp is megtanul előbb-utóbb szanszkritul és hazamegy. Nemsokára egyedül maradunk. Emberek mennek, emberek jönnek, ahogy a nappalok változnak az éjszakákkal.

A vendégházba új lakók érkeztek. Két amerikai: dr. Timbers és felesége. Mindketten orvosok. Legjobban dr. Szen, a telep orvosa örült nekik. Sok a beteg, kevés az orvos, pedig ide sok orvos kellene, mert nemcsak a betegségek ellen kell küzdeni, hanem meg kell birkózni a babonákkal is.

Timbersék igazi amerikaiak. Sokat utaztak szerteszét a világon, éveken át éltek Oroszországban, Németországban, Angliában. A Rockefeller-alapítvány küldte őket, hogy tanuljanak és segítsenek ott, ahol a helybeliek nem tudnak segíteni. Ízig-vérig amerikaiak. New Yorkból Japánba, Japánból Indiába oly könnyű elhatározással utaznak, mint mi Budapestről Bécsbe. Szögletes modorú emberek. Külsőségekre nem sokat adnak, sem ruházatukban, sem beszédükben. A férfi vastag talpú, otromba lábbelit hord, kabátjának válla szélesre van tömve. Az asszony szőke hajú, kisportolt, sovány orvosnő. Amerikaiasan beszélnek angolul. Orrhangon ejtik ki a szavakat, elkenik a mondatokat. Nehezen értem meg őket. Nem arra ügyelnek, hogyan mondják el közölnivalójukat, hanem hogy mi a közölnivalójuk. Kétszer kettő = négy, emberek. Pontosak, határozottak, szentimentalizmus egy csepp sincs bennük, de annál több tetterő.

– Az indiai egészségügyet fogjuk tanulmányozni – jelentette be Timbers –, feleségem nőgyógyász, én a belső bajokkal foglalkozom. Szantiniketán lesz a hadiszállásunk, innen indulunk el körutainkra. Holnap már meg is kezdjük a munkát.

Beszédjükből látszott, hogy India filozófiája, regevilága, költészete nem fogja érdekelni őket, csak az orvosi hivatás szent előttük. Ehhez azonban alaposan értett mind a kettő. Mással nem törődtek. Lindsay nevetve mondta el, hogy dr. Timbers India nagy politikusáról talán sohasem hallott, mert amerikaiasan Mr. Gendaj-nak ejtette Gandhi nevét.

Néhány nap múlva útnak indultak. Bejárták a közeli városokat, falvakat, tolmáccsal hatoltak be Bengál minden zugába. Az asszony a nőket látogatta, vizsgálta meg, a férfi a

bazárokban gyűjtötte adatait. Nem törődtek a hinduk félénk szemérmességével, mindenkit kikérdeztek, megvizsgáltak. Rövid idő alatt Bengál rémei lettek.

– Ne olyan hevesen – kérlelte őket Tagore –, két évig lesznek vendégeink, van elég idejük. Szép lassan mindent elintézhetnek.

Dr. Timbers amerikai rövidséggel és orrhangon válaszolt:

– We mean business, mi rámegyünk a dologra, nem érünk rá várni. Sok a tennivalónk.

– Mit észlelt eddig, doktor úr? – kérdezte unottan a költő. – Szantiniketán egészséges hely. Száraz a földje, tiszta a levegője, ide nehezen fészkeli be magát betegség.

– Majd behozzák a falvakból! – volt a rideg válasz.

– A mi tanári testületünk és a diákok nem érintkeznek a falusi lakossággal.

– A horogférget mégis behurcolják!

– Mi az a horogféreg?

– A horogféreg egy élősdi, amely a belekben tanyázik, aláássa áldozatának erejét. Meztelen lábbal jár egész India, Szantiniketán is. A féreg a lábon át jut a szervezetbe. Nem szabad saru nélkül járni az utakon, latrinákat kell építeni a falvakban, gyógyítani kell a betegséget. Olcsó és egyszerű a gyógymód.

A költő arcán megdöbbenést láttam:

– A mi népünk azt tartja, hogy India földje szent – mondotta csendesen –, a föld a mi szülőanyánk, ő ad erőt gyermekeinek. Ezért járunk mezítláb. Közvetlenül akarjuk érezni a föld melegét, hogy erőt szívjunk belőle. A mi tudósaink azt tanítják, hogy az ortodox hindu helyesen cselekszik, ha leborotválja fejét s csak egy hajtincset hagy meg a búbján, a „csoti"-t. A légköri villamosság belekapaszkodik hajtincsébe és meztelen lábán fut át testén a földbe. Az európai fizikusok is egyetértenek abban, hogy a villamosságnak földszigetelésre van szüksége.

– Badarság – legyintett kezével Timbers –, fütyülök a hinduk hajtincsére. Az a fő, hogy ne járjanak mezítláb. És építsenek latrinákat!

– Nincs pénzünk cipőre, sarura. Nagyon szegény a mi népünk.

– Nem is akarnak sarut húzni! Ami pedig a szegénységet illeti, az asszonynép karján, lábán annyi ékszer csilingel, hogy annak árából bőven telne egy fél tucat lábbeli.

Tagore mosolygott.

– Doktor úr sokat látott nálunk. Pontosan értesült mindenről.

Dr. Timbers mintha nem is hallotta volna az elismerő megjegyzést, egyre mérgesebben folytatta:

– Indiában negyvenöt millió kereső munkás szenved a horogféregtől. A statisztika szerint Bengálban egy munkás átlag tizenöt rúpiát keres havonta. Ez évente körülbelül nyolcmilliárd és négyszázmillió rúpia. A Rockefeller horogféregellenes mozgalom kimutatta, hogy a meggyógyult munkások teljesítőképessége huszonöttől egészen ötven százalékig emelkedik. Tegyük fel, hogy csak tíz százalékkal tudjuk javítani a teljesítőképességet, ez a különbözet nyolcmillió rúpiára rúgna. Ebből bőven vásárolhatnak majd cipőt és építhetnek latrinákat.

Tagore beleszédült a számokba. Költő ő, nem csillagász. A csillagokat verseiben énekli meg, de sohasem gondolt arra, hogy megszámlálja. Elkomolyodott:

– Igaza van, dr. Timbers mindenben, tökéletesen igaza van. Csak folytassa munkáját, gyűjtsön adatokat. Én buzdítani fogom népemet, ébredjenek fel évszázados babonajukból. Fogjunk össze, doktor úr. Hálás vagyok önnek és feleségének, hogy olyan derekas munkát végeznek. Kérem, tartson előadást az egyetemen az indiai egészségügyről, hadd okuljanak diákjaink. A tanárokra is ráférne egy és más.

Dr. Timbers előadása megrendítő volt. A diákok némán hallgatták. A horogférgeken kívül a tuberkulózis pusztításáról is beszélt. Kórházat kell felállítani, mert Szantiniketán egész környéke beteg!

Azt hittem, hogy a tuberkulózis ellen a napsugár a leghatásosabb gyógyszer. Amikor az urammal néhány évvel ezelőtt Norvégiában utaztam, azt hallottam, hogy ott a lakosság jó része azért szenved tüdőbajban, mert ősztől késő tavaszig nem lát napot. Indiában mindig süt a nap.

Olyan állhatatosan ontja perzselő sugarait, hogy szinte meggyűlöltük. Miért pusztít itt is a tüdőbaj?

Dr. Timbers fáradhatatlanul dolgozott. Sovány felesége hol autón, hol biciklin száguldott végig az országúton. Súlyához mérten többszörösen sok energia szorult belé. Alaposan nekiláttak mindketten a munkának: we mean business, ahogyan azt az amerikaiak értik. A vendégház sarokszobáinak ablakai késő este is ki voltak világítva. Dr. Timbers jelentését, naplóját írta. Nappal kint dolgozott a falvakban. Egyik nap autón rohant a szomszéd városba, beteghez hívták. Határozott léptekkel ment be a házba:

– Hol van a beteg?

Csodálkozva néznek rá. Itt valami félreértés történt.

– Mi azt hittük, hogy a doktor úr nő. Nekünk úgy mondták.

– A feleségem is orvos, de ő most másutt van elfoglalva. Én is értek a dologhoz, vezessenek a beteghez.

– Az lehetetlen, kérem! A beteg fiatalasszony és pardában van.

– Pardában? Hát vezessenek be a pardába. Én orvos vagyok, nem leánykérő.

A hinduk azt hiszik, hogy az amerikai orvos nem tudja, mi az a parda. Megmagyarázzák neki, hogy előkelő családoknál éppen úgy el vannak különítve a nők a férfiaktól, mint a mohamedánoknál a háremban.

Dr. Timbers türelmetlenül rájuk szól:

– Tudom, mi a parda, a zenána meg a hárem. Engem ez nem érdekel, én beteget jöttem gyógyítani.

Középkorú hindu asszony lép most a porondra; a férj anyja, a ház úrnője. Félelmetes jelenség. Szája körül vörös tajték habzik, köpködi a bételt. Elhízott testét alig bírják vonszolni dagadt lábai. Látszik rajta, hogy egész életét a parda egészségtelen tunyaságában töltötte. Arcát soha nem érte friss levegő, s az indiai anyósok szigora korai barázdákat rajzolt homlokára.

– Ebben a házban én parancsolok! – rivallt Timbersre. – Menyeim felett én vagyok az úr. Ön nagyon követelően lép fel. Nem gondolja, hogy előbb velem illenék beszélni, s tőlem engedélyt kérni?

Dr. Timbers méregbe gurult. Ha ez Amerikában történik vele, s a szigorú gazda nem asszony, hanem férfi, menten ledobta volna kabátját, és bokszmérkőzésre hívta volna a sértegetőt. De Indiában volt, s nővel állt szemben. A legsötétebb Indiában, egy anyós állt előtte. Végigtörölte forró homlokát, rántott egyet inge gallérján, nagyot fújt. A levegővel kifújta hirtelen haragját. Eszébe jutott az a pillanat, amikor a Harvard-egyetem botjára esküt tett: életet menteni, minden körülmények között! Piszok, vér, genynyes seb, undort keltő látvány, jajveszékelés ne riassza vissza, meg nem rettenve mindig és mindenütt gyógyítani kell! Az orvos nem lehet érzékeny, csak orvosi lelkiismerete van.

– Engedje meg, asszonyom, hogy feleségem helyett én vizsgáljam meg a beteget. Az ágyból rángattak ki, azt mondták, nagyon sürgős.

Az anyós végigmérte az orvost. Már hindu orvosok is jártak itt, azok sem tudtak segíteni, pedig öregek voltak, vajon mit tudhat ez a fiatal? Bizalmatlankodva mondta:

– Menyemnek már több gyermeke volt, de holtan születtek. Most megint vajúdik. A fiam elkergeti, ha nem szül élő gyermeket, mégpedig fiút. Ezért hívattunk európai orvost, azt mondják, azok értenek ilyesmihez. No mutassa meg, hogy mit tud!

Dr. Timbers nagyot nyelt, de nem válaszolt az anyósnak. Örült, hogy végre láthatja a beteget. Bevezették a szobába. Zárt ablakok mellett, minden rés lefüggönyözve. A forró levegő órákon át megrekkent a szobában. A félhomályban nem tud azonnal tájékozódni. Az egyik sarokban a földön, gyékényen fekszik a beteg. Orrfacsaró bűz terjeng mindenütt.

– Nyissák ki az ablakokat! – kiáltja dr. Timbers. – Friss levegő kell a betegnek! Hiszen itt valamennyien megfulladunk!

– Azt nem lehet, doktor száhib – feleli az anyós –, az ablakok az utcára nyílnak, férfiak benézhetnek, a szolgák ide láthatnak.

– Állítsanak őröket az ablak elé, kergessenek el minden kíváncsiskodót. Nekem levegő és világosság kell – ri-

vall rá Timbers harsány hangon. Most már nem tűrt ellentmondást. Az anyós kelletlenül engedelmeskedett.

Mikor derengeni kezdett a szobában, az orvos letérdepelt a gyékény mellé. Piszkos, bűzös szalma volt felhintve, és a gyékényen tizenhét évesnek látszó, légies teremtés feküdt. A beesett, keskeny arcból két nagy lázban úszó fekete szem világított elő. Dr. Timbers elővette a sztetoszkópot. Fejét csóválta.

– Szívbaj – mormogta magában. Tovább vizsgált. Pillanatra a mennyezetre nézett, mintha elgondolkoznék valamin.

A szoba ezalatt megtelt asszonynéppel. Füstölőt gyújtottak a házi bálványok előtt. Amikor az orvos felemelte tekintetét a mennyezetre, azt hitték, ez jeladás, hogy az égieket kell segítségül hívni, és varázsszavakat kezdtek mormolni. Timbers rájuk sem hederített. Ismét a betegre fordította szemét. Fülét műszerére illesztette.

– Asztma? – mormogta egész halkan. Tovább folytatta a vizsgálatot. Hirtelen felkiáltott:

– Hát ez mi?

A fiatalasszony lábszárához ért a keze.

– Néhány nappal ezelőtt férje megpirongatta, s elfutott előle. Eljutott a lépcsőig, ott megbotlott s elesett. Karunkon hoztuk fel ide. Nem tudott lábra állni.

Timbers homlokára kiütött az izzadság.

– Eltört a lába!

– Fiú lesz, doktor úr? – szólalt meg nyöszörögve a szerencsétlen gyerekasszony. – Az ég áldja meg, adjon nekem fiúgyermeket, különben a férjem elkerget magától. Csak egy fiúgyermek mentheti meg életemet . . .

Félholtan hajtotta vissza fejét a kemény, piszkos rongypárnára.

– Már kétszer szült halott leánygyermeket – magyarázta komoran az egyik asszony Timbersnek –, doktor száhib igyekezzék, hogy most élő fiút kapjon. Azért hívtuk magát.

Timbers keményen, parancsoló hangon förmedt az asszonyokra. Ilyen hangot idegen férfitól még nem hallottak az asszonyok:

– Hozzanak deszkát és egy kést!

Némán engedelmeskedtek. Az orvos óvatosan térdére emelte a törött lábat. A gyerekasszony felszisszent. Az anyós szúró tekintettel nézett rá.

– Segítsen! – kiáltott rá az orvos. – Fogja meg ezt a lécet. Közelebb, laposan tartsa, fogja erősen. Ne féljen tőlem, nem harapom le az orrát!

Az anyós elfordította arcát, nehogy a fehér ember lehelete beszennyezze brahmin mivoltát.

– Adja ide az ollót! – hangzott a vezényszó. – Gyorsan! Nem érünk rá!

Kelletlenül segített. A fehér orvos csodát művelt. Helyreigazította a csontot, lécre rögzítette s párnákra helyezte el. Nem volt sok ideje, megkezdődtek a vajúdó asszonynál a tolófájdalmak. A fiatal asszony mozdulatlanul feküdt a gyékényen. Dr. Timbers lélegzetét visszafojtva sürgölődött körülötte. Nyakán kidagadtak az erek az izgalomtól. Hivatásának lázában hangosan dobogott a szíve. E pillanatban érkezett meg a felesége.

– Isten küldött – szólt hozzá röviden –, már nagyon türelmetlenül vártalak.

Rákiabált az anyósra:

– Mindenki hagyja el a szobát.

Az anyós és a többi asszony megrettenve engedelmeskedett neki. Timbersné szakavatott kézzel vezette le a szülést. Nem volt könnyű dolog. Altatásra volt szükség. Az éter elfelejtette a rossz szagú levegőt, ami betöltötte a szobát. Az egész szülés alig tartott egy óráig. A gyerekasszony végre megkönnyebbült, lassan magához tért kábulatából.

– No, kicsi mama – szólongatta Timbersné –, akarja látni újszülött gyermekét?

A sovány, beesett arc félrefordult a párnán. Alig pihegve suttogta:

– Halott újra? . . . Halott és leány . . . Ugye halott?

Dr. Timbersné felemelte a babyt. Éles visítás tört ki az apróság torkából. Az anya megrázkódott. Mintha villamos áram futott volna át testén, A vézna karok a gyerek után nyúltak.

– Kisfia született – kiáltotta az orvosnő –, egészséges kisfia!

A csecsemő torkaszakadtából visítozott, mintha meg akarta volna erősíteni Timbersné állítását. Az anya sugárzott a boldogságtól. Már nem volt az a félénk teremtés, aki retteg az anyósa tekintetétől. Egyszerre felemelkedett a családi rangsorban. Most már nem parancsol neki a házban senki. Sőt ő fog parancsolni, mert kisfiút szült férjének.

– Jöjjön be mindenki – suttogta, de suttogásában parancs volt. – Mutassák meg a fiamat az anyósomnak, rokonaimnak, férjemnek. Büszkeséget hoztam fejére.

Betódultak a szobába. Leültek a gyékényre, sorra kezükbe vették a kisdedet. Valóban fiú volt. Megérkezett a boldog apa is. Most, hogy fia született, fogja csak igazán szeretni feleségét! Nem pirongatja, korholja többé, hogy meddő, legfeljebb leányt tud a világra hozni. A leány átok, azt ki kell házasítani, rengeteg költséget zúdít a szerencsétlen apa nyakába, és mindezért az ártatlan anya felelős. Jobb volna, ha megölné leánygyermekét, vagy meg sem szülné. De hát most már erről szó sincsen. Most fiút szült szegényke! Mit törődik törött lábával, amit csak ezután fog szakszerű kezelésbe venni a fehér doktor száhib, mit törődik szívbajával, asztmájával: fiút szült! Ez a fiú fog tekintélyt szerezni neki az emberek előtt, ha felnő és megnősül, ő, az anyja lesz az úr a házban, ő fog parancsolni menyének, ő lesz az anyós!

Dr. Timbersék is boldogan álltak a gyékény mellett. Az ő boldogságuk más forrásból táplálkozott, az ő örömük magasabb, teljesebb volt; más boldogságának tudtak örülni, melyhez Isten segítségével ők is hozzájárultak.

Aztán beugrottak az autóba. Tovább kellett rohanniuk. Még nagyon sok munka vár rájuk. Még nagyon sok a beteg Indiában. Évente egymillió ember hal meg tüdőbajban. Hány Timbersre lenne itt szükség?

Szantiniketánban megkezdték a kórház építését. Egy kisebb kórterem már volt a telepen a diákok részére, de ott csak könnyebb eseteket gyógyítottak, elsősegélyt nyújtottak, hűlést, gyomorrontást kezeltek. Dr. Szen pontosan ellátta teendőit. Egyszer én is igénybe vettem tanácsát. Álmatlanságban szenvedtem, szemem vörösre duzzadt. Azt kezelte dr. Szen. A bengáliknak finom, hosszú ujjuk van, kezük

határozottan az orvosi, illetve sebészi pályára képesítené őket. Ősrégi indiai foglalkozás a gyógyászat, de ősidők óta nem tudnak megtanulni egy dolgot: a tisztaságot. Nem dolgoznak sterilen. Nem piszkosak, de rendetlenek. Eszük, amely a legfinomabb filozófiai megkülönböztetéseken úrrá tud lenni, képtelen rendet tartani világi dolgokban, tárgyakban. Dr. Szen rendelőjében szanaszét hevertek a műszerek.

Dr. Timbers az új nagy kórházat Szantiniketántól távol, Szurul közelében építtette. Kies berek közepén már álltak a falak. A környék lakossága munkát talált. Ügyes építők a hinduk. Évezredek óta minden indus maga építi házát. A falu határán kiássák a földet, abból vályogot vetnek, megszárítják a napon, s ivadékról ivadékra változatlan alakban rójják össze a viskókat. Ha a fiúk felnőnek, asszonyt hoznak a házhoz, megtoldják a házat egy vályogszobával. Éveken át ássák a földet a vályogviskók számára. Lassan-lassan nagy, mély gödör keletkezik az ásás helyén. A monszun alatt megtelik a gödör vízzel. Ez a falu medencéje. India hétszázezer falujának megannyi medencéjében fodrosítja a szél a vizet. Ez a falu fürdője, ebben mossák fehérneműjüket, ruháikat, főzőedényüket, ebből csillapítják szomjúságukat az állatok, innen mernek vizet a konyhába és ebbe gyűlik a szennyvíz is. A partján pálmafák nőnek és festői kerettel ékesítik. Mozdulatlan vize a moszkitók miriádjait tenyészti. A monszun-évszakok között évről évre sűrűsödik, békanyál, moszat lepi el, vízililiomok és lótuszok andalogva úszkálnak felszínén. A bogaraktól zsongó fűben, a medence partján gyerekek heverésznek.

Dr. Timbers nem festő, nem lírikus lélek.

– Ezeket az apróságokat megeszik a férgek, bogarak, agyoncsípdesik őket a szúnyogok!

– Ha elrejtjük a csecsemőket, az istenek megharagusznak ránk, szerencsétlenséget zúdítanak fejünkre – válaszolják a babonás anyák.

– A medence a földre szállt pokol! – ordítja a lelketlen fehér orvos. – Évente millió ember hal meg maláriától Indiában. Be kell tömni valamennyit.

Szegény szerencsétlen indusok! Évente millió és millió

gyermek születik, és sok millió hal meg idő előtt. Satnya gyermekanyától lett testüket marja a szúnyog, áskálódik benne a malária, beleiket ellepi a kolera. Az istenektől várnak megváltást, nem az emberektől, és nem saját maguktól. A brahminoknak külön kútjaik vannak. Vörös téglakkal kerítik körül peremét, gerenda fekszik keresztben rajta. Alsó kasztbeli közelébe sem férhet. Beszennyezné a leheletével. De ennek a kútnak a vize sem tisztább az orvos szempontjából. A brahminok a gerenda körül üldögélnek, ott mossák dhutijaikat, ott mossák fogukat, s az elhasznált víz visszafröccsen a kútba. Dr. Timbers hiába kiabál, szaladgál, mérgelődik. Hiába érvel statisztikai adatokkal: egy évben Bengálban százezer ember hal meg kolerában. A bráhminok nem hajolhatnak meg kasztnélküli fehér orvos érvei előtt. Az ő törvényeik isteni eredetűek. Az ő szokásaik szentek időtlen idők óta. A halál nem bacilustól ered, hanem az istenek küldik az emberekre, ha megharagusznak rájuk, mert nem hoztak elég áldozatot, nem imádták őket a Brahmanák előírása szerint, letértek a hit útjáról, idegen tanokat követtek. Gyárakban, szennyes, fehér emberi kézzel gyúrt gyógyszerekkel akarnak harcolni az orvosok az istenek akarata ellen?

Nehéz a küzdelem az emberek babonáival. De dr. Timbers felvette a harcot. Fáradhatatlanul építette tovább a kórházat. Estefelé, ha néha eljött hozzánk, rövid, félig elnyelt mondatokban lelkesen festette le a kórház jövőjét. Három hónap múlva készen lesz. Fel lehet avatni. Akkor hazamegy Amerikába, újabb pénzt hoz, orvosi műszereket, röntgen-készüléket, szakorvosokat. Virágozni fog az intézmény! Úgy tervezgetett, mint egy szerelmes vőlegény, aki új otthonát rendezgeti. Egészen lírai hangulatba ringatta magát. „We mean business" – mondogatta, de ez a business nem volt üzlet, amin nyerészkedni lehetett, hanem kemény elhatározás, ihlet, szívügy. Ilyen emberek is születnek Amerikában.

Rüdiger kisasszony rajongva beszélt Timbersékről. Csodálta az amerikai házaspárt.

– Kollégáim Timbersék – mondotta lelkesen –, ők a

hinduk testét, én a diákok, diáklányok lelkét akarom meggyógyítani.

S míg az amerikaiak hajnaltól késő estig dolgoztak, gyógyították a beteg hindukat, a német lány nap nap után maga köré gyűjtötte a diáklányokat, a gyermekházasság ellen prédikált nekik, önálló, szabad embereket próbált faragni belőlük.

Három apostol, három rajongó fehér, két amerikai és egy német harcolt Szantiniketánban a hindu babonákkal.

November

Az esőzés lassan szűnik. Naponta már csak egyszer-kétszer van zápor. Ez a „csota monszun", a kis monszun. A föld már magába szívta az esőt, bő aratást adott. Az aranysárga rizst letarolták. Biztosítva van az ország élelme. De milyen áron! A nedvesség pusztító férgeket, miazmákat zúdított fejünkre. Mi, tapasztalatlan európaiak, ruhatárunk tönkremenetelét siratjuk.

– Sebaj – mondja az uram jókedvűen –, fő az egészség!

A bennszülöttnek nincs ruhatára, neki a monszun az egészségét teszi tönkre. El-ellátogatunk a falvakba, benézünk a vályogviskókba. A lakosság apraja-nagyja nyögve fekszik a földön. Szúnyogok rajzanak körülöttük. Ilyenkor tör ki a malária láza rajtuk. Ha a lázt kiheverik, és a százados megszokás árán vérük ellenmérget termel ki, az utóbaj tespedésben, testi és lelki elsatnyulásban nyilvánul meg. A keleti egykedvű megnyugvás a sorsban, a halálos „kiszmet" talán nem is filozófiájuk eredménye, hanem a malária utóbaja. India történetében sorsdöntő fordulatokat okozott már ez. A kétszáz évenként megismétlődő ellenséges betörések és hódítások mind november hónapban zajlottak le, amikor a lakosság kétharmada maláriás lázban fetrengett.

Gertrud Rüdiger nagyon szerette a kirándulásokat. Rendesen együtt mentünk ki a falvakba. Béreltünk egy tongát, kétkerekű kordét, azon döcögtünk faluról falura. Útközben Gertrud földrajzi magyarázatokkal traktált. Éles

szeme pillanatok alatt felismerte a föld felszíni alakulatainak eredetét. Oktatott, kikérdezett. Olyan volt, mint egy tanító néni. Német tanító néni. Különös keveréke a kékharisnyának, a költeményeket szavaló ábrándozóknak és a tetterős úttörőnek.

Kedvenc kirándulóhelyünk Golpara falu. Alacsony vályogházai fölé terebélyes, széles zsúpfedél borul. A házak udvarán és az utcákon a gyerekek paradicsomi ruhátlanságban szaladgálnak. A férfiak a mezőkön őrzik a tehenet, az asszonyok a konyhában foglalatoskodnak. A falu a sok tehéntől kapta nevét. Goa tehenet jelent. De minden indiai falu tele van tehénnel. A kimutatás szerint százötvenmillió tehén él Indiában. Él és éhezik. Valóságos aszkéták, akárcsak India szentjei. Kicsi, bágyadt szemű állatkák, szelíden pislognak az emberre. Rossz legelőre csapják ki valamennyit, s türelmesen harapdálják a rövidre sült füvet. A falubeliek feldíszítik a tehén fejét, nyakát színes üveggyöngyökkel. Ha betegek, a szent állatok váladékát használják gyógyszerül. Amikor idegen ember kezet fog velük, a tehén váladékával kell a szennyet lemosni. Ha a hindu haldoklik, a tehén farkát szorongatja, hogy könnyebben viselhesse el a halál fájdalmát. A szent állat az istenek állata és ha az istenek nem gondoskodnának róla, az emberektől éhen pusztulhatna. Naponta két liter tejet ad. Osztozik az éhező emberek sorsában. Korán születik és korán hal meg. Az indiai tehenek fele semmi hasznot nem hajt. Le kellene vágni őket, hogy legalább bőrüket felhasználhassák. De jaj annak, aki tehenet öl. Sohasem tudja bűnét a földi életben jóvátenni. A tehenet az indusok a tejéért tartják, nem a húsáért. Tején kívül értékes a trágyája, amivel tüzelnek, s a falakat és padlókat vakolják.

A mohamedán indusok esznek marhahúst. Elmondtam Gertrudnak, hogy az indiai mohamedánok és hinduk között az utcai harcok rendesen a tehén miatt törnek ki. A mekkai zarándoklás alatt a mohamedánok mindenütt áldozati állatokat vágnak le. Indiában teheneket áldoznak, a szelíd hindukat elfogja a méreg. Hogyan merészelik a mohamedánok az ő szent állatukat vallásuk szertartásában meg-

ölni? Az élet szikrája egyformán villan fel minden teremtményben, tehenet vagy embert ölni egyformán bún.

– Bűn? – kérdi Gertrud. – Hát nézzen ide, mit csinálnak ezek a hinduk, az istenek rabszolgái? A tehenet nem vágják le, de ha már öreg, kihajtják a faluból a kopár földekre, ahol éhenvész vagy felfalják a vadállatok. A múltkor láttam, amint kóbor kutyák szaggattak szét egy kivert öreg tehenet.

A hinduban két lélek lakozik. Gandhi állandóan harcol a tehénért. Ő is szentnek tartja, de óvatosan rá akarja vezetni a hindukat, hogy ésszerűen tenyésszék becses állataikat.

– Csacsiság – felelte Gertrud. – Ésszerűség és hinduizmus: két ellentétes véglet. Gyerekek ezek, igazi felnőtt gyerekek. Látta, mi történt Szurulban! A hindu félreáll, nehogy elfogja a nap sugarát a virágtól, ilyen gyengéd mimóza a lelke, de képes saját gyermekét feláldozni istenének, groteszk, utálatos bálványainak. Gandhi erőszak nélküli mozgalma sok-sok életet követelt már. Bizony sokan haltak meg erőszakos halállal, az erőszaknélküliségért. Én nem tudom ezt az ellentétet megérteni. Ehhez indiai észjárás kell.

A meztelen gyerekek illedelmesen követtek bennünket faluhosszat. A bátrabbak utánunk kiáltottak:

– Dajmi pejsza! Adjatok pénzt! – s boldogan szedegették fel, vitték anyjukhoz a feléjük dobott kis nikkelérmeket.

A falu közepén sűrű legyezőkkel koronázott pálmák zizegtek a könnyű szélben. Voltak olyanok, melyeknek törzse meghajolt, a földig görnyedt. Karámokat építettek körcje. Csendesen kérődztek bennük a tehenek. Legtöbbnek a borja olyan csenevész, alig áll a lábán.

– Nincs elég teje – magyarázta az egyik bengáli –, nem tudja a kicsikét szoptatni, de vallásunk tiltja, hogy ezért megöljük. Az istenek haragja sújtana le ránk.

– Ha ilyen kevés táplálékot adnak neki – mondja szemrehányóan Gertrud –, úgyis elpusztul.

A bengali vállát vonogatta:

– Az az istenek akarata, mi nem tehetünk róla.

– Hallatlan kétszínűség! – sziszegte felém Gertrud.

Sorban álltak egymás mellett a tehenek, tűrték, hogy kifejjék tejüket, melyet szívesebben adtak volna inkább borjaiknak. Az egyik tehén különös borjút nyalogat. Saját borja lehet, mert ugyanolyan a bőre: fehér, barna foltos, mint az övé. De csak a külseje olyan. Lelke már elszállt. Az elhullt borjú bőrét kitömték szalmával, lábába farudakat dugtak, hogy el ne dőljön. Az anya most az élettelen bőrt nyalogatja szeretettel. Ezzel áltatják szegény párát, hogy tovább fejhessék, s fájdalmában ne tartsa vissza a tejét.

– Kegyetlen szenteskedők! – háborodik fel Gertrud. – Micsoda lelketlenség kell ehhez!

A tehén gazdája ravaszul mosolyog:

– Szegények vagyunk, Memszáb, és kevés a tejünk. Gyermekeim éhesek, minden csepp tejre szükségünk van. Minket is rászednek, megcsalnak. Mi ugyanazt tesszük a tehénnel, amit az emberek velünk. Cukrot mutatnak, úgy csalják ki a pénzt zsebünkből. A cukor édes, és mi elfelejtjük a csalást. A tehén ravasz, vissza akarja tartani a tejét . . .

– De maguk nem adnak nekik cukrot, édesrépát, maguk a halott borjúval csalják! – kiabálja Gertrud.

Az egyik férfi sunyi mosollyal kacsint ránk. Int, hogy kövessük. Egy másik csoporthoz vezet bennünket, ahol szintén fejnek. Gyerkőcök kéjes élvezettel szalmával körülkötött botocskát dugnak az állatok méhébe, azzal izgatják őket, hogy több tejet adjanak.

Gertrud arca rákvörös lett a haragtól.

– Gazemberek! – öklét rázza a gyerekek felé, ha vissza nem tartom, rájuk rohan. – Fel fogom jelenteni az egész bandát! A bivalyok farkát eltörik, hogy a szerencsétlen állat ne csapkodhasson maga körül, és a kocsis kényelmesebben piszkálhassa gyorsabb szaladásra. Az ártatlan fejőstehenek becsapják, kínozzák, meggyalázzák.

A bengálik meghunyászkodva, alázatos hangon válaszolnak Gertrudnak:

– Nagyapáink is ezt csinálták, mi tőlük tanultuk, ők is

a nagyapjuktól látták. Nem vagyunk mi rossz emberek, Memszáb, a légynek sem ártunk.

Szótlanul ültünk vissza a tongába. Néztük a tulok farkát. A kocsis egykedvűen magyarázta:

– Sok baj van az állattal, siralomvölgye ez az élet. Kevés a takarmány, sok az ember.

Elővette kókuszdióhéjból faragott hukáját és a rúdon ülve szipákolni kezdte a rossz szagú dohányfüstöt. Baljával az állat törött farkát fogta, húzta, csavargatta. Csöndesen ültünk a kordéban. Hosszú hallgatás után Gertrud elgondolkozva megszólalt:

– Nem értem Haimantit. Mit evett ezen a nyakatekert hinduizmuson, amibe teljesen beleőrült. Abszolút nem értem. Maga talán igen?

Nehéz volt erre válaszolni:

– Haimanti boldog. Ő mindent más szemmel lát, mint mi. Szerelmes és a szerelem vakká teszi. Attól fél szegény, hogy a hindu istenek irigylik boldogságát, és ki akarja őket engesztelni hitével és áldozathozatalával. Vannak hivő lelkek, akiknek hite más előtt babonának látszik. Nem szabad Haimantit elítélni.

– Nem ítélem el, de szeretném kijózanítani. Amija becsületes, felvilágosodott férfi, őt is bizonyára felháborítják a hinduk ősrégi babonái, szokásai.

– Igen, a férj felvilágosult, modern ember. De Haimanti fél a varázslattól, hisz a szellemekben, a hinduizmus filozófiájával, ellentmondásaival, babonáival tudja fenntartani a lelki egyensúlyát.

Gertrud a fejét csóválta:

– Egy geografusnak ez érthetetlen. Mennyi szépség van a világon, tudomány, művészet, költészet, minek ez a sok babona? Az ember gondolkodó lény, nem gyerek, aki fél a sötét szobától, akit dajkája boszorkányokkal tud ijeszteni. Nincsenek szellemek. Aki nem akar, az nem hisz bennük.

– A szerelmes ember nem gondolkodik, az hisz. Azt hiszi, vannak felsőbbrangú emberek, jó és gonosz szellemek. Ha az ember nem hinne, talán nem is tudna szerelmes lenni.

– Hát akkor én sohasem leszek szerelmes – jelentette ki Gertrud Rüdiger nagyon komolyan.

Felnevettem.

– Csak várjon a sorára, Gertrud. Minden lány ezt mondja, azután letagadja, amikor szerelmes lett.

Fáradtan érkeztem haza. Ma este a levegő kissé lehűlt. Rendesen fel tudtam öltözködni. Úgy ültem le a vacsorához. Gyula is felcserélte a shortot egy hosszú vászonnadrággal. Mintha kicseréltek volna bennünket! Jólesett a kissé hűvösebb időjárás. Hála Istennek, közeledik a tél. A szobában este huszonkét fok Réaumurt mutatott a hőmérő. Otthon most köd borul a hegyekre. Pesten nyirkos, hideg szél fúj az utcákon, az emberek előszedik téliruhájukat, fűtőanyagról gondoskodnak, fáról, szénről. Bengálban sosem kell fűteni. Sok európai ember irigykedne ránk az indiai novemberért, decemberért. Végre zavartalanul lehet dolgozni, nem kell naponta ötször-hatszor a fürdőszobába futni a zuhany alá egy kis lehűlésért.

Az uram örül a közelgő télnek. Egész nap dolgozhat. Este ugyan szaglott a citronella-olajtól, amivel bekente magát, de legalább nem alélt el az íróasztal mellett. A hűvösebb szellővel a levegő is szárazabb lett, nem ragadt oda karja a könyv lapjára.

Gyulát a kalkuttai egyetem egyik intézete meghívta előadás tartására. Ugyanakkor a mohamedán diákegyesület nagygyűlést tart, ott szintén fel kell szólalnia. Egyedül ment be Kalkuttába, én csak Bolpurig kísértem. A bolpuri állomáson uzsonnázni akart. A menetrend szerint bőven volt ideje. Alig hörpintett egy-két kortyot a teából, váratlanul nagy sürgés-forgás támadt a várakozó utasok között: a vonat egy félórával az érkezési idő előtt befutott. Uram az utolsó percben ugrott fel a már induló kocsira. Süvöltve száguldott a fekete szörnyeteg a bengáli síkságon.

– Mi történt? – kérdezte Gyula a kalauztól. – Ennek a vonatnak jó félóra múlva kellett volna Bolpurból indulni. Miért rohan úgy, mintha expressz lenne?

– Ez nem az a vonat, amire uraságod gondol – válaszolta a félvér kalauz –, ennek a vonatnak ma reggel kel-

lett volna megérkezni, de a pályán karambol volt. Most négy óra van délután. Ennyi a késésünk.

Ilyesmi is történik Indiában. A késés miatt rekordidő alatt futott be a vonat Kalkuttába.

Gyulát mohamedán barátai várták s kísérték el az egyetem rektorához, Sir Haszan Szuhravardihoz. Sir Haszan orvosprofesszor. Ahhoz a híres Szuhravardi-családhoz tartozik, amelynek egyik őse dervisrendet alapított. A mohamedán világban tisztelettel övezik a rendet, természetesen a szent család leszármazottait is. A rektor világi ember. Díszes márványpalotában lakik, de a palota homlokzatán aranybetűs felirat emlékeztet arra, hogy a háziúr ősei elfordultak a világi hiúságoktól, és szegénységi fogadalmat tettek: „Fakrí Fakhrí, szegénységem a büszkeségem." Szuhravardi modern ember, de hithű mohamedán. Egy felesége van csak, de azt sem pillanthatja meg idegen férfi szeme. A hárem szigorúan el van zárva a földszinti termektől. A férfiszolgák oda nem tehetik be lábukat, a háremban női cselédek takarítanak, főznek, szolgálnak fel.

Mohamedán házban az idegen elfelejti, hogy vendég. Nemcsak azért, mert ha azt mondja: „de szép ez a palota", a házigazda azonnal kijavítja, hogy „ez a te palotád", hanem azért is, mert tehet-vehet, jöhet-mehet, ahogyan jólesik neki. Nem háborgatják, magára hagyják, hogy minél kényelmesebben érezze magát. Nem kell félnie, hogy kasztbeli előítéletekbe ütközik, mert az iszlám a legteljesebb demokráciát hirdeti és valósítja meg. Minden ember Isten teremtménye, egyforma, sem a nyelv, sem a bőrszín, sem a nemzetiség nem emelhet gátat ember és ember közé. Ilyen gyönyörű helyen, ilyen környezetben a vendég igazán jól ellakhat. Csak az étkezéssel van baj. A keleti vendégszeretet megköveteli, hogy a vendég minél többet egyék az eléje halmozott ételekből. A házigazda unszolásának nehezen lehet ellenállni, de sajnos, a gyomor falai nem tágíthatók a végtelenségig.

Gyula előadását zsúfolt hallgatóság előtt tartotta meg. Az iszlám világ mozgalmairól beszélt, s viharos sikert aratott. Mohamedán tudósok hívták meg magukhoz, estebédeket adtak tiszteletére.

Néhány nap után az egyetemi aulában a mohamedán diákok egyesülete közgyűlést tartott. Felkérték Gyulát, hogy beszéljen hozzájuk. Férjem Magyarország történetéről tartott rövid előadást. Ismertette a magyar nép áldozatait, a kultúráért vívott harcait. Lelkes tapssal ünnepelték. Már el akarta hagyni az emelvényt, amikor egy hatalmas testű, borotvált arcú hindu lépett melléje. Dhutija művészies redőkbe omlott alá, méltóságteljes alakja úgy festett, mint hajdan egy római szenátoré. A hindu Gyula vállára tette a kezét, és bengáli nyelven hosszabb beszédbe kezdett. Az indusok szabadságmozgalmáról beszélt:

– Mi is elnyomott nép vagyunk – hirdette –, akárcsak a magyar volt. A mi elnyomóink is idegenek, akik nem értenek meg minket, ki akarnak fosztani, másodrangú néppé akarnak lesüllyeszteni. De mi példát veszünk e férfiú derék és nemes népéről – e szavaknál Gyula vállát szinte megragadta vastag bal kezével, jobbjával feléje mutatott –, igenis példát veszünk, és éppen olyan vitézül, elszántan fogunk harcolni az elnyomás és az idegen zsarnokság ellen, mint ahogy ők harcoltak évszázadokon keresztül. Börtön és halál vár ránk, de nem rettenünk vissza semmilyen áldozattól, hogy kivívjuk szabadságunkat. Mint hindu beszélek most mohamedán honfitársaimhoz, egy magyar szív dobogásának szomszédságában fogadjuk meg valamennyien, hinduk, mohamedánok, hogy minden poklon keresztül győzni fogunk!

Férjem többször próbált kisiklani az izmos marokból, de az idegen könyörtelenül szorította a vállát. Aggodalmasan nézett szét Gyula az aulában az összegyűlt több ezer indus feje fölött, várta, mikor nyílik ki az ajtó, mikor rohan be az angol rendőrség, és tettenérés címén lázadásért azonnal letartóztatja a szónokot és élő piedesztáljáról, amelyre karjával és érveivel támaszkodott. A szónok befejezte beszédét, elhagyta az emelvényt. A rendőrség nem avatkozott be. Gyula halkan megkérdezte egyik ismerősét:

– Ki volt ez a babu?

– Szubhasz Csandra Bose, Kalkutta volt polgármestere, az indiai forradalmi párt egyik vezére – volt a válasz.

Szolgáim dideregve állnak a tűzhely körül. A hőmérő 18 Réaumur-fok körül ingadozik. A hindu tanárok gyapjú sálakat csavartak a derekukra, fejükre, annyira fáznak. Nepál babu úgy beburkolózott, hogy alig látszik ki a kendőkből az orra. Mintha északi-sarki expedícióra készülne. A szegény falusi bengáli népnek csak gyapotkendője van, rettenetesen szenved a hidegtől. Magyarországon május–júniusban van ilyen időjárás. Ezt a kellemes, langyos időt nevezik itt dermesztő hidegnek.

A hűvösebb évszak kettős örömet hoz az Európából jött háziasszonynak: rendesebben felöltözködhet, és leszáll a baromfi ára. Mostanában huszonnégy tojást adnak egy pengőért. Nyolc kacsát vettem hét pengőért. Csak a szőlő drága. Messze földről hozzák, szemenként árulják. Négy szem tizennégy fillérbe kerül.

Ahogy a kőhídon ülök és olvasgatok, lábam elé kúszik egy kutya. Fiatal, de már teljesen kifejlett nőstény. Hízeleg, farkát csóválja, kérő tekintettel néz rám. Kóbor kutya, amelyik úgy látszik, megunta a szabad életet, belátta, hogy a szolgaság nem olyan dicsteljes, mint a szabadság, de biztosabb, nyugodtabb életet jelent. Hozzám akar csatlakozni. Hiába kergetem el, mindig visszakúszik, olyan alázatos, mint egy hindu asszony. Megsajnálom, engedem, hogy hazajöjjön velem. Sudin nem látja szívesen a jövevényt, azt állítja róla, hogy Kumárnak a Tata büszke kanjának a leánya. Szitának neveztük el, Rámá királyfi felesége után. Ez sem tetszett Sudinnak, de a kutya boldog farkcsóválással futott felém, ha e néven szólítottam. A jó falatokon csakhamar meghízott, fehér-barna foltos szőre kifényesedett, egészen úri kutya lett belőle. Világért sem hagyta volna el házunk tájékát, de a szobákba nem merészkedett be. Tudta, mi az illem. Éjjel néha a sakálokkal gyűlt meg a baja, de nem félt tőlük. Amióta házőrzőnk van, csak a távolból halljuk a sakálok fájdalmas siránkozását, a verandára nem jönnek többé. Gyula távollétében teljes biztonságban érzem magamat egyedül a házban. A hindu félénk, nem mer fehér asszonyt megtámadni.

Azelőtt az ajtók, ablakok éjjel is tárva-nyitva voltak, most éjjelre betámasztom, mert kezd hűvös lenni. Előszedtem a paplant és a gyapjúplédet. Egy hónappal ezelőtt nem hittem volna, hogy ezekre is sor kerülhet.

Szantiniketán megint új lakókat kapott. Ceylonból tíz fiatal buddhista diák érkezett egy tanár vezetésével, hogy itt szanszkritul tanuljanak. A buddhizmus valamikor India uralkodó vallása volt. India földjén, Benaresz közelében világosult fel Sziddhárta Gautama és „felébredt" Buddha lett belőle. A Krisztus utáni hatodik században az ujjáéledt hinduizmus kiszorította Indiából a tant, csak Ceylonban maradt fenn, míg az északi peremállamokban és Kelet-Ázsiában eltorzult a sok idegen elemtől, amit felvett magába. Ma mindössze néhány ezer buddhista él Indiában.

A ceyloni diákok új színt kölcsönöztek Szantiniketánnak. Sárgásbarna köpenyt hordtak, borotvált fejüket szabadon simogatta a szél. Napjában kétszer lépdeltek el házunk előtt libasorban, kezükben fényesre tisztított sárgarézkannájukkal. A kútra mentek vízért. Szerzetesek, bhiksuk lesznek, akik a Buddha tanainak értelmében istenes életet élnek. Leküzdik minden vágyukat, mert a vágy csalóka lidércfény, romlásba vezet. Szerény, kedves fiúk ezek, akik nem ismerik a haragot, a szeretet lesz életük ösvénye. Az a szeretet, amely másra árasztja melegét, de maga nem kér belőle, mint ahogy a tisztalelkű szerzetes nem magáért él, nincs a maga számára kívánsága.

Mindig rám mosolyognak, örömmel ülnek le velem beszélgetni. Rozoga viskót kaptak az intézettől a mangóberek szélén. Kopár udvar vette körül a viskót. Szorgalmasan hordták a vizet az udvarra, beültették a szikkadt földet, és néhány hét múlva kis ligetet varázsoltak belőle. A hinduk házait felveri a gaz. Igazán példát vehetnének ezektől a bhiksuktól.

Amijáék gyakran keresnek fel. Velük jön mindig Gertrud is. Haimanti és a német lány állandó vitában állnak egymással. Szerencse, hogy Amija kiegyensúlyozott lénye mindkettőre megnyugtatólag hat.

Amija ma különösen lírikus hangulatban van. Amikor

dicsértem a ceyloni bhiksuk vágy nélküli szent életét, kezével legyintett:

– Sokfélképpen lehet élni. Az emberek nem egyformák. Mindenkinek megvan a maga ízlése. Sokan a szükségből erényt csináltak. Mi indiaiak hiába akarunk európai civilizációt, nincs hozzá erőnk, egészségünk. Ezért fennhéjázóan lenézzük az európaiak örökös vágyait, amelyek nem hagyják őket nyugodni. Mindig többet és jobbat akarnak az európaiak, ezért találták fel a gépeket, melyekkel minden kényelmet megszereztek maguknak.

Haimanti azonnal harcba szállt Európával:

– De mennyi szerencsétlenség jött a világra! – mondja hevesen. – Az ember tehetetlenné válik a kényelemszeretettől. Túl sokat törődik a testtel, és elhanyagolja a szellemet.

– Ez csak India levegőjében van – felelte Amija –, de ha kicsit gondolkodunk, hamar rájövünk, hogy áligazság ez, tele van ellentmondással. Ne ítéljük el Európát a gépei miatt. Amikor visszajöttem Európából, boldogan tértem vissza a hindu élet gépietlen egyszerűségébe. Kalkuttában beültem egy riksába, s mint többi honfitársam, gőgösen hátradőltem a puha ülésen. A riksa-kuli kis csengőt verdesve a kocsi rúdjához, verejtékezve futott velem bivalyszekerek és autók között. Meztelen lábával utcai hulladékban, piszokban gázolt. Lihegett, izzadt, majd kifulladt. Európában nincs riksa. A gép felszabadította az embert állati sorsából, emberi méltóságot adott neki. A szellem diadala a gép, mert leigázza az anyagot, és mindenkit egyformán szolgál. Mi kínozzuk az ökröket a szántással, az embert a rizsültetéssel, amikor a traktort egy gyerek is el tudja hajtani. Szégyellem magamat, ahányszor a riksára gondolok, vagy az indiai szegény ökröket, teheneket látom.

Gertrud arca felderült:

– Gratulálok magának, Amija! Szívből gratulálok. Hindu létére bátran ki meri mondani az igazat.

– A mi igazságaink fél igazságok – folytatta a férfi –, a gépek ellen prédikálunk, és primitív gépekhez menekülünk. Hát a riksa nem éppen olyan gép, mint az autó? Kerekeken fut, csak nem benzin hajtja, hanem emberi izomerő. A kerék és az emelő a két legfontosabb gépelem, a többi

mind járulék. Hát a rokka, amit Mahatma Gandhi hajt, nem éppen olyan gép, mint a legtökéletesebb fonógép? Ugyanolyan, csak végtelenül primitív. Ezzel lehet Indiában politikai propagandát csinálni, de csak azért, mert ma is primitívek vagyunk, és nem tudunk disztingválni.

– Én is ugyanezt mondtam a diákoknak – vette át a szót Gertrud –, de a szerencsétlenek nem értették meg. Sőt, mint hallom, Tagore materialistának tart, mert dicsőítettem a civilizáció áldásait, és nem folytatok meddő merengéseket a test és a lélek viszonyáról. Gondolkoztam ezen a dolgon, és bizony nem tudom megmondani még azt sem, hogy mi a test, vagy mi a lélek. Tudom, hogy a költő nem helyesli, hogy ilyen értelemben beszélgetek a diáklányokkal.

– Ne féljen, Rüdiger kisasszony – mosolygott Amija –, a költő nem haragszik magára. Ő nagyon finom elme, és olyan éles a füle, hogy filozófiájában a füvet is hallja nőni. De hiába prédikál a nyugati materializmus ellen, minden évben visszautazik Európába, a legelőkelőbb szállodákban lakik: folyó hideg-meleg víz, lift, hálókocsi, autó, villamosság nélkül el sem tud lenni. A filozófia csak szavakból áll, a felét sem értjük, de a kényelmet nem a filozófusok találták fel, hanem a materialista technikusok.

– Azt hiszed – szakította félbe urát Haimanti –, hogy a költő nem őszinte?

– Dehogyis hiszem. Őszinte ő, csak hindu. Addig néz befelé, amíg szeme elhomályosodik, s nem lát meg semmit a külvilágból. Kancsal lesz a szeme. Mindennek csak az egyik felét látja, s a két felet egymásra illesztve azt hiszi, hogy abból most egy egész lett. Optikai csalódás az egész. Egy kettévágott emberből nem lesz két fél ember, hanem egy hulla.

– Nagyon elfogult vagy a hindukkal szemben – idegeskedett Haimanti –, Európa csak hideg realitás, csupa matematika, száraz, szív nélküli számítás, India költészet, lelkiség, tiszta élet, erkölcs, aszkézis.

– Félek, túl sokat olvastál indiai könyveket, a te szemed is lassan elveszti a tiszta látást. A hinduk is emberek, húsból, vérből való emberek, csak szégyellik ezt bevallani.

Ariam babu egyszer azt magyarázta nekem, hogy azért nem fog kezet senkivel, mert a kézfogás baktériumokat közvetít. Micsoda álszemérmesség ez! Indiában minden bacilust terjeszt.

– Nekem azt mesélte Ariam babu – szólt közbe Gertrud –, hogy a hinduk nem csókolódznak, mert a csók is baktériumokat közvetít.

– Ugyan, kérem – mondta ingerülten Amija –, ha az emberek egészségesek, bátran csókolódzhatnak. De ha betegek, akkor egymás közelébe se menjenek. Beteg gondolkodás, ahogy Ariam beszél. De ez nem is az ő véleménye, ezt neki egy másik szenteskedő hindu adta be. Szajkó módra utána mondja. Ez is indiai szokás. Nagyképűsködés, fontoskodás.

Gertrud pajzánkodva kérdezte:

– Hát maga szerint, kedves Amija, miért nem csókolódznak a hinduk?

– Nem csókolódznak? Honnan tudja ezt Rüdiger kisasszony?

– Az asrámban hallottam a diáklányoktól.

– A diáklányok valóban nem csókolódznak, de máson sem jár az eszük, mint a csókon. A vágy a hindu életében, érzésében a legszilajabb hajtóerő. A „káma" minden érzés alapja. Ez az élet élvezete. A bölcsek azt tanítják ugyan, hogy a három életcél közül ez a legalacsonyabb rendű, de akárcsak a piramis legalacsonyabb rétegei a legszélesebbek és az igazi súlyt a belső, nem is látható sziklakövek hordják, úgy ez az alacsony életösztön az embernél is a leghatalmasabb, a legerősebb. A káma az étvágy, az evés, ivás élvezete, az érzékek játéka. Legfőképpen a szerelem mámora. A szerelem a hindu életében olyan elengedhetetlen követelmény, akár a légzés és az evés. Ha a hindu nem szerelmes, akkor éppen úgy elhervad, mint a virág, melyet nem öntöznek. Bánatot és halált okoz a szerelem hiánya, el sem képzelhető nélküle az élet. A szerelem mámorát élvezni kell, különben nem teljesítené élete feladatát. Így tanítják a bölcsek könyvei. De nem állnak meg az elméletnél, a legapróbb részletekig kidolgozták a szerelem élvezetének

vezérfonalát. Mondhatom, hogy ez a vezérfonal nem fiatal lányoknak való.

– Beszéljen csak róla nyugodtan! – unszolta Gertrud.

– A szent legenda ezt is költészetbe burkolta. Brahmá alkotta meg először a szerelem elméletét, hiszen ő a teremtés ura. Siva isten hűséges szolgája, a bika alakjában ábrázolt Nandi szavalta el ezt az elméletet az isteni hálószoba ajtajában, mialatt Siva szerelmetes hitvesével, Umával egy évezreden át enyelgett. Vatszajana történeti időkben szanszkrit nyelven leírta az elméleteket, az emberek számára érthető módon. A szerelem művészete ez az aprólékos könyv. A hinduk dicséretére legyen mondva, minden tudományágban kiválót alkottak. Ez a mű is halhatatlan. Megállapításai bámulatosak. Olyan adatokat tartalmaz, melyek előtt a modern orvostudomány is meghajol, de a költők is tanulhatnak belőle.

– Mit? – kérdezte a német lány.

– A Kámaszutra szerint a szerelem évszaka a közelgő tavasz. Ilyenkor a szerelmes lánynak, asszonynak illatozni kell, mint a virágnak. A szerelemnek tizennégy gócpontja van az emberi testben: az orr, a fül, a kéz és a többi, amelyeken villamos áram bizsereg át a szerelemtől. A Kámaszutra tizennégyféle csókot ismer.

Amija babu nem folytathatta tovább. Haimanti, elfelejtve a hindu asszony köteles alázatát, egészen európai módon, a tenyerével betapasztotta az ura száját. Amija nevetve belecsókolt felesége tenyerébe.

– Ariam babu az ilyen szent hitvesi csókot sem ismeri? – kérdezte Gertrud kissé gúnyosan.

– Illetlen dolgokról beszélünk – szakította meg a vitát Haimanti. – Ariam babunak csenghet a füle, annyit emlegetjük.

Haimantinak nem volt ínyére az egész társalgás. Nemsokára kérte az urát, hogy menjenek haza. Gertrud nagyon szívélyesen búcsúzott el Amijától:

– Köszönöm az első leckét a hindu csóktudomány köréből.

– Nagyon szívesen – válaszolta Amija –, ha tetszik, kolcsönadom a Kámaszutra-könyvet, olvassa el.

– Ne rontsd el Gertrudot – pirongatta Haimanti.

– Engem ne féltsen, kedvesem! Egy Himálaja-hegymászó, bonni diáklány, mindent olvashat. Még hindu könyveket is.

Rüdiger kisasszony sokáig nézett a távozók után:

– Érdekes ember ez az Amija – mondta elgondolkozva –, nem csodálom, hogy Haimanti beleszeretett. Okos, felvilágosult, rendkívül érdekes ember.

Amiján kívül a hinduizmust is megdicsérte:

– Van valami ebben a hinduizmusban. Nagyon fejlett, régi kultúra. Még a szerelmet is feldolgozta, szabályokba szedte.

December vége

A Tagore-kastély egyik szárnyában lakik a kis japáni lány, akit Tagore magával hozott Nipponból. A költő szeretettel vette körül, tanítgatta angolra, bengálra, az asztalnál maga mellé ültette, magyarázta neki az indus ételek nevét. Az örökké mosolygó Tavasz kisasszony nem tudta megszokni az indiai klímát és az indiai ételeket. Fajának veleszületett gyengesége nem bírt megbirkózni az idegen légkörrel. A japánok szervezetének ellenállóképessége szigetvilágukon kívül rohamosan csökken. Tojama, a dzsiudzsicu mester és pirospozsgás gömbölyded felesége két hónap múlva sápadtak lettek, nem volt étvágyuk. Nem bírták enni az indiai rizst. Japánból hozattak maguknak rizst, élelmet.

Tavasz kisasszonynak is hozattak japán ételeket Kalkuttából, rizst Japánból. A költő nagyon aggódott a kis japán lány életéért. Az napról napra fogyott, sápadtabb lett. Már csak ritkán hagyta el a kastélyt, rövid sétára. Haimanti ápolta. Alig tudott vele beszélni, mert Tavasz kisasszony nem tanult meg sem angolul, sem bengálul. Timbers megállapította, hogy befészkelte magát testébe az a betegség, amely előbb-utóbb a legtöbb japáni végzete lesz, ha idegen országba megy: a tüdőbaj. Elhatározták, hogy hazaküldik Japánba, talán a cseresznyefák alatt, a tűzhányók tövében új erőre kap. Megindult a tanakodás, ki viszi majd

haza? Közben a monszun elvonult, a nyirkos levegőt száraz, kellemes időjárás üdítette fel, de Tavasz kisasszony nem tudott többé lábra állni. Timbers oltásai sem segítettek rajta. Bevitték Kalkuttába, egy hét múlva hazahozták. Hordágyon. A hindu lányok virággal várták, fehér virággal díszítették szobáját, még a padlót is behintették jázminnal. Estefelé az ablaka alá ültek, mélabús dalokat énekeltek neki húros hangszereik kíséretében. Hálásan mosolygott rájuk, átlátszó halvány kezével köszönetet intett.

Haimanti odaköltözött a kastélyba. Az ágya előtt egy gyékényen guggolt naphosszat, éjjel mellette virrasztott. Felolvasott neki, galambot, fehéregeret hozott Tavasz kisasszonynak játszani.

A japán lányok mosollyal születnek, mosollyal élnek és mosolyogva halnak meg. Így halt meg Tavasz kisasszony is.

*

Az égbolton szikráznak a csillagok a hűvös éjszakában. Ugyanazokat a csillagokat látjuk, mint otthon Magyarországon, csak itt más a helyzetük. A hold is ugyanaz a sápadt vándor, mint az otthoni, de itt télen nem tud a kíváncsi szemek elől a felhők mögé bújni.

Közeledik a karácsony. Odahaza zimankós idő lehet, bundába burkolózva járnak az emberek, ajándékokat vásárolnak szeretteiknek.

Megszületett a Kisded, aki megváltotta a világot. Az egész világot, minden embert, akár fekete, akár fehér a bőre.

Katinka nővéremtől csomag érkezett, sütemény, édesség, egy rúd szalámi volt benne és egy vattával havazott, apró gyertyácskákkal díszített miniatűr karácsonyfa. Az utóbbinak örültem legjobban. Az aprócska fenyőfa a Kárpátok üdvözletét hozta, és karácsonyi hangulatot varázsolt házunkba.

Az európai tanárok kölcsönösen megajándékozták egymást. Bogdanovék egyiptomi cigarettát és kávét küldtek, mi olasz bort és zsebkendőket adtunk nekik. Trapp Mün-

chenből mézeskalács-szívet kapott. Régóta lehetett úton, ehetetlenül megkeményedett.

A magyar szalámi értékes portéka. Veszedelmesen ízlik. Mindenkinek adok belőle, de csak vékony szeleteket vágok, takarékoskodni kell vele. Egyedül Collins kap vastagabb darabot.

Tagore Kalkuttában van, onnan küldött nekünk nagy kosár gyümölcsöt, ananászt, mangót, banánt, szép üdvözlő sorok kíséretében.

Karácsony este vacsorára hívtam meg Gertrudot, Collinst és Trappot. Meggyújtottam a pici karácsonyfán a gyertyácskákat, úgy ragyogtak, mint a csillagok. Gertrud vezénylésével elénekeltük a régi dalt:

O Tannenbaum, o Tannenbaum
Wie grün sind deine Blätter!

Otthon most templomba mennek az emberek. Felbúg az orgona a templomban, ájtatosan imádkozik mindenki. Az utcákat vastagon ellepi a hó, a Kárpátok erdeiben a fenyőfák ágaira hermelinköntöst borítanak a csillogó fehér pelyhek. A lőcsei utolsó lábasházban a karácsonyfa-gyertyára néz két drága lélek: az atyám, az édesanyám . . .

Gertrud, Collins és Trapp szemében különös meghatottság csillog, ahogy az apró gyertyák lángját nézik. Ők kire gondolhatnak?

Sokáig maradtunk együtt a kis karácsonyfa előtt. Éjfél is elmúlt, amikor kiléptünk a verandára, a csillogó égbolt alá. A vendégek felkattintják villamoslámpáikat, elindulnak hazafelé. A távolból sakálok siránkoznak.

MÁSODIK ÉV

1930

Az új év első napjának hőse Trapp. Néhány héttel ezelőtt egy bájos bengáli lánnyal, Szarasvatival kezdett tanulni szanszkritul. Szarasvati atyja tanár a benáreszi hindu egyetemen, a szanszkrit tudományok fellegvárában. Lánya úgyszólván az anyatejjel szívta magába a szanszkrit nyelvtudást. Végtelen türelemmel javítgatta a német diák kiejtését. Trapp hálás volt mesternőjének. Hogy még jobban megnyerje bizalmát, dhutit húzott. Hosszú lábain furcsán állt a különös viselet. A szankszrit nyelven kívül megtanult kézzel enni Szarasvatitól. Ez az átidomulás nagyot lendített Trapp előmenetelén. A mesternő meg volt elégedve vele. Magában talán nevetett a német fiú esetlen mozdulatain, sok furcsa szokásán, de azért nagy buzgalommal foglalkozott vele.

Szilveszter napjának délutánján Trapp virágcsokorral kopogtatott be a lányok kollégiumába. Szarasvatit kereste. A lányok mosolyogva nézték a gavallért, aki félrehívta Szarasvatit, ünnepélyes pózba vágta magát, és így szólt:

– A huszadik század harmadik tizedének utolsó napján felajánlok magának valamit, amit eddig még egyetlen lánynak sem adtam.

– Mit?

– Egy csókot!

– Micsodát? – kiáltotta Szarasvati ijedten.

– Igen, egy csókot, s mellé ezt a csokrot.

Egy lépést közeledett a lányhoz, s olyan mozdulatot tett, mintha tervét rögtön meg akarná valósítani.

– Megbolondult? – kiáltotta Szarasvati egészen kikelve magából.

A német diák nem tágított. Magyarázni kezdett:

– Tudom, hogy maga szerelmes belém, ezért elhatároz-

tam, hogy megszerzem magának azt az örömet, hogy megcsókolom.

– Hagyjon engem békén – szólt rá erélyesen a lány –, dehogyis vagyok én szerelmes magába. Legjobb, ha tüstént eltávozik.

A hangos beszédre a többi lány odafutott hozzájuk. Trapp fülig pirult, tépdeste, nyomkodta a virágokat, nem tudta, melyik lábára álljon. A lányok felé fordulva mentegetőzni kezdett:

– Azt gondoltam, egy csók nem olyan nagy dolog... Szívesen adtam volna, ha ezzel Szarasvatit boldoggá teszem... kérem ne haragudjanak rám.

Hátrálni kezdett, és kisompolygott a kollégiumból. Sehogy sem tudta megérteni, miért nem fogadta el Szarasvati az ő nagylelkű ajándékát. Hozzánk jött tanácsért, még mindig szorongatva kezében a megtépázott csokrot, amit most nekem nyújtott át.

– Bolond ember maga, Trapp – mondtam neki, és alig tudtam visszatartani nevetésemet –, maga lehet kitűnő szanszkritológus, Fachgelehrter, de az udvarláshoz nem ért.

– Én csak jót akartam – hebegte –, és ilyen csúnya visszautasításban volt részem. Sose megyek többé egyetlen lány közelébe sem. Majd egyedül fogok szanszkritül tanulni.

Elköszönt és hosszú léptekkel indult a Tata felé. Az árván maradt csokrot Gonapati vette gondozásba.

Kitört belőlem a kacagás:

– A huszadik század harmadik tizedének utolsó napján! Csak szaktudós vall szerelmet ilyen matematikai pontossággal.

– Dehogy matematikai pontossággal – vágott közbe Gyula –, hiszen Szilveszterkor csak 1929-et írtunk, a szaktudós elhibázta egy évvel a számlálást.

Ez volt az újév szenzációja.

Tagore már hetek óta kalkuttai palotájában lakik.

Amióta elment, sokkal csendesebb az asrám. A külföldi vendégek Kalkuttában keresik fel a költőt, ide csak azok

jönnek, akik a tudományos intézetet akarják megnézni. Az egyetemen folyik a tanítás.

Az indiai tél olyan, mint nálunk a szeptembervégi vénasszonyok nyara, talán azért hívják az angolok „Indian summer"-nek. Szorgalmasan olvasok angolul. Eddig már nagyon sok klasszikus könyvet ismertem meg eredetiben: Dickens, Thackeray, Scott, Higgins, Brontë könyveit. Indiai magányomban az olvasás az egyetlen szórakozás. Ha mindig ilyen kellemesen hűvös maradna az idő, rengeteget tudnék összeolvasni, de sajnos, rövid a tél, két hónap múlva beáll a kánikula. Félve gondolok a forróságra.

Gyula újabban európai zenére oktatja a hindu lányokat. Egyesek hegedűt is vásároltak maguknak, s elhatározták, hogy szorgalmasan fognak gyakorolni. Hosszú vékony ujjaik megkönnyítenék a tanulást, de nincs fülük a harmóniához, az európai szólamvezetés idegen számukra. Szép színes szárikban guggolnak a földön a nagy szobában, olyanok, mint a virágok, és a virágágy közepén alacsony mórán ül Gyula hegedűvel a kezében. Férjem mutogatja, hogyan kell az ujjakat a húrokra rakni, de nem mer a lányok kezéhez érni. Érzékeny bráhmin lányok megrettennének arra a gondolatra, hogy idegen fehér pária érintette testüket. Nem jósolok sok eredményt az uram fáradozásának, de ő lelkes muzsikus, az élvezetet, amit a nagy mesterek neki szereznek, szeretné odaajándékozni a diáklányoknak.

Egy jávai diák a legtehetségesebb tanítványa, de ennek sincs türelme a gyakorláshoz. Nem tud ügyelni arra, hogy tisztán fogja a hangokat. Talán nincs ehhez való hallása a keleti embernek, az ő zenéjükben a hangok nincsenek olyan élesen elhatárolva egymástól, mint az európaiban, ahogy az Bach Wohltemperiertes Klavier-ja nyomán kialakult.

Elmentek a tanítványok, Gyula most magának hegedül. A szantiniketáni csendbe belecsendül Beethoven hegedűversenyének első tétele. A szólam kopogva indul útjára, mint a mag, mely kiserked a földből, bódultan issza be a föld illatát, a nap felé fordul, erősödik, virággá bontakozik, majd színes, illatos bokorrá terebélyesedik és harsogva hirdeti az élet szépségét.

Gonapati belépése szakítja meg a hegedűversenyt. Jelenti, hogy két memszáb közeledik a házhoz. Kisietünk a kőhídhoz. Az úton két különös alak tart házunk felé. Vékony testüket ingszerű ruha takarja, amelyet derekukon madzag köt össze. Ez minden öltözékük. Hajuk szabadon hull le vállukra, lábukon nincsen cipő. Olyan soványak, hogy a monszun szele elfújná őket. Szerencse, hogy most szélcsend van. Már előttünk állnak. Kézjelekkel integetnek, mintha nem tudnának beszélni. Önkéntelenül felkiáltok:

– Kik ezek a furcsa teremtések?

A két szőke nő arca felderül, repülnek felénk:

– Magyarul beszélnek? Hát itt magyarok is laknak? – ujjongják boldogan.

– Magyarok? – örvendezek nekik.

– Honnan jöttek? – érdeklődik Gyula. – Hogyan kerültek ide?

– Mi vagyunk a Böskék. Hol találjuk Tagorét? Írtunk neki, de választ nem kaptunk. De azért kijöttünk hozzá ide Indiába.

Eszembe jutott a magyar levél, amit Tagore kapott. A két hölgy: Sólyom-Kutasiné Fenyves Böske és leánya Böske.

– Jöjjenek be a házba – invitálta őket férjem –, éppen uzsonnaidő van, igyanak egy teát.

Bejöttek velünk a házba, de teát nem kértek.

– Inkább tejet parancsolnak?

– Semmit sem kérünk, csak vizet, nagyon szomjasak vagyunk, két napig vonaton ültünk.

Az ebédlőben a tálalón egy kosár paradicsom állt. Alig pillantották meg, felkiáltottak:

– Paradicsom, paradicsom! Jaj de gyönyörű paradicsomok!

– Parancsolnak paradicsomot? Tessék, egyenek! – és meghagytam Gonapatinak, hogy hozzon tányért, kést, villát a paradicsomhoz.

Rávetették magukat a paradicsomra. Nagyon ki lehettek éhezve, mohón haraptak a vörös gyümölcsbe, csurgott a leve, végigfolyt arcukon, meztelen karjukon, lecsepegett az abroszra. Gonapati tanácstalanul állt a tányérokkal és az

evőeszközökkel. Száját nyitva felejtette a szokatlan látványon. Fehér memszábok úgy esznek, mint a hinduk! Mikor a paradicsomlé kissé felüdítette őket, elkezdtek végre beszélni. Ideges, kapkodó volt a beszédjük.

– Nem eszünk húst – mondták –, egyáltalán nem eszünk főtt ételt. Tojást sem, csak zöldséget. Azt is nyersen, nem főzzük meg. Teát sem iszunk, mert az is főtt.

– Még a legszigorúbb hindu is eszik főtt zöldséget. Maguk is ehetnek.

– Mi nyerskoszton élünk.

– Betegek lesznek – figyelmeztette őket Gyula –, itt nincs annyi zöldség, amit nyersen lehet enni. De kérem, mondják el, hogyan és miért jöttek ide?

Az anya és leánya egyszerre kezdtek beszélni.

– Hívást kaptunk Indiába. Előző életünkben indusok voltunk. Egészen biztos, hogy itt éltünk a csodálatos Indiában, aztán reinkarnálódtunk magyarokká. De India emléke fantáziánkban, álmainkban tovább élt. Leküzdhetetlen vágyódással gondoltunk mindig előző életünk színhelyére. Végre is nem bírtunk tovább küzdeni vágyainkkal, és írtunk Tagorénak, hogy jövünk.

– Önök teozófusok, ugye? – kérdeztem gyanakodóan.

– Nem! Mi egyéniségek vagyunk. Nem hiszünk semmiféle vallásban.

Ettől a választól nagy hatást várt az idősebbik hölgy. Gyula egy arab szót súgott felém:

– Madzsnún!

Értettem az arab szót, magyarul azt jelenti: bolond.

– Megengedik, hogy mi teázzunk, amíg maguk mesélnek? – kérdeztem.

– Hogyne, hogyne, teázzanak csak nyugodtan. Mi addig eszünk még pár szem paradicsomot.

Hozzáláttunk a teához, közben szánakozva néztük a két szerencsétlen magyar nőt. Az anya arca elnyűtt, homloka ráncos, szája körül a gondok barázdát szántottak. Idősebbnek látszott koránál. Súlya nem lehetett több 35 kilónál. Lánya a fiatalság hamvának ellenére hol koravénnek, hol fejletlennek hatott. Egy arc volt mind a kettő, mintha nem is anya és leánya, hanem ikrek lennének. A lány húszéves,

egypár kilóval nehezebbnek látszik anyjánál. Mohón eszik a paradicsomot, a vörös labdák úgy tűnnek el szájukban, mintha futószalagon szaladnának. Néhány perc alatt több mint két kilót ettek meg. A habzsolás közepette a lány hirtelen ujjongva felkiáltott:

– Kutya, nézd anyám, kutya!

Olyan meglepetten kiáltotta ezt a szót, mintha sohasem látott volna szabadon négylábú házőrzőt. Gonapati, aki nem tudott betelni a furcsa memszábok gyors paradicsomfogyasztásával, mosolyogva mondta utána bengálul:

– Kutta, kutta, Kuttaka nám Szita.

– Mit mond a szolgája? – kérdezte az anya.

Megmagyaráztam neki, hogy kutya bengálul kutta és Gonapati bemutatta kutyánkat, melynek Szita a neve. Lett erre üdvrivalgás. Egymásra néztek, és mély meggyőződéssel mondták:

– Megérkeztünk, itthon vagyunk. Visszatértünk oda, ahonnan égitestként kilódultunk. Bengálok vagyunk ismét. Már értjük a nyelvet is. Kutta az kutya, Szita az szita.

A lány abbahagyta az evést, és kifutott az udvarra Szitához. Az alázatos kóbor kutya boldog farkcsóválással fogadta. Hason kúszva húzódott lába elé, és nyalogatni kezdte paradicsomos kezeit.

– Megismert! – kiáltott fel ujjongva a kis Böske. – Talán előbbi életünkben már találkoztunk.

– Biztos – hagyta helyben az anyja. – Egészen biztos. Az állatnak egészségesebb az ösztöne, mint az embernek.

A Szitával való találkozás a jelen inkarnációban rövid időre félbeszakította a társalgást. Amikor kellőképpen kiélvezték a viszontlátás örömeit, újból felvettük az elejtett fonalat:

– Hogyan kerültek Indiába? – kérdeztem.

– Festőnő vagyok – magyarázta az anya –, férjem is festőművész, de ő Európában maradt. Én magasabb hivatást éreztem magamban. A lányom, Böske, szobrászatot tanult, Kisfaludi Strobl legkiválóbb tanítványa volt. Festeni sohasem tanult, de erre nem is volt szüksége. Remekül fest tanítás nélkül is. Az ujjából szopta az egészet. Európában a művészet eltolódott. Iskolás mesterség lett. Nem is értik

már, mi is az igazi művészet. Ezért fordítottunk hátat Európának. India! India! – kiáltotta, és az ég felé tárta vézna, aszott karjait. – India a mi lelki hazánk! Ide vágyódtam én és a lányom. Nem sokat gondolkodtam, otthagytam az uramat, s lányommal útnak indultunk Olaszországba. Ott beosontunk egy hajóra. Mire felfedeztek bennünket, már a nyílt tengeren jártunk. Így jöttünk, mint potyautasok. Nem kellett nekünk útközben élelem, hoztunk magunkkal bőven paradicsomot, zöldpaprikát, répát, fügét, mogyorót, datolyát. Sajnos Egyiptomon túl nem vitt a hajó, pedig nagyon jól megvoltunk a fedélközön.

– Meddig maradtak Egyiptomban?

– Nem sokáig, csak egy hétig. A kikötőben lerajzoltunk néhány tengerészt, azok felvettek a hajójukra, mely kihozott Indiába. Bombayben szálltunk partra. Kerestük a magyar konzult. Csak magyarul beszélünk, nem tudunk más nyelven, mindig azt mondtuk: Hungary, Hungary. Jó emberek elvezettek a Majestic-szállóba, ott nagy örömünkre találkoztunk Ludwigh magyar konzullal, aki véletlenül aznap érkezett Madraszból. Mindjárt lerajzoltuk. Ő fizette a szobánkat, ellátásunkat, aztán vonatra tett bennünket, és két napig utaztunk, amíg Kalkuttán át Szantiniketánba nem érkeztünk. Égünk már a vágytól, hogy Tagoréval találkozzunk. Hol van?

– Kalkuttában.

– Borzasztó pech! Hiszen éppen onnan jövünk!

– A költő engedélye nélkül bajosan maradhatnak itt – mondta az uram. – Majd írok neki, hogy megérkeztek, talán megengedi, hogy itt letelepedjenek.

– Köszönjük, de mi személyesen akarunk vele beszélni.

– Az bajosan megy; Tagore nem ért magyarul.

– A nagy szellemek nyelv nélkül is megértik egymást. A művészet lelkisugarán át érintkeznek. Megyünk is vissza azonnal Kalkuttába.

Gyula felírta nekik Tagore kalkuttai címét, és a két magyar már rohant is az állomásra. Bolpurba. Szótlanul néztünk utánuk. Mi lesz szegényekkel? Úgy látszik, nem lehet velük vitatkozni, ilyen keményfejű embereket még nem láttam. Mi lesz velük ebben a sivár, egészségtelen ország-

ban? Födetlen fővel, mezítláb akarnak itt járni? Betegek lesznek, el fognak pusztulni.

Az asrámban gyorsan híre kelt, hogy a két Böske megérkezett. Gonapati fellármázta a telepet:

– Két fehér tündér jött le az égből, női remeték, kézzel esznek paradicsomot. Lobogó, hosszú szőke hajuk van, és szárnyakon repülnek.

Ksiti Mohun Szen, Nepál babu, Trapp, még a jó öreg Collins is felkerekedtek, eljöttek hozzánk megtudni, kikről mesél Gonapati. Mire házunkba értek, már robogott a vonat a két Böskével vissza Kalkutta felé.

– A tündérek elrepültek – sóhajtotta meghatottan Gonapati.

Collins nevetett:

– Új legenda született Szantiniketánban. A hinduk egy hét múlva elhiszik, amit Gonapati mesélt nekik.

Ksiti Mohun Szen fejét csóválta:

– Amikor a költő atyja a Maharsi, megalapította az asrámot, azt ajánlották neki, hogy vétesse körül kerítéssel, de ő mereven elzárkózott a gondolattól. „Azt fogják hinni az emberek, hogy a béke hajléka bolondokháza, azért van körülkerítve. Maradjon csak szabadon. Ha a bolond betéved, találjon ki is belőle."

*

Rabindranath Tagore egyedül ült kalkuttai szobájában. Olvasott. Hosszú karfájú teakfa székében kényelmesen hátradőlt. Ha a könyv gondolatokat ébresztett benne, pillanatra ölébe ejtette, és maga elé bámult az űrbe, hogy zavartalanul fonja, szője gondolatait. Ilyen merengő munkával szokta tölteni az esti órákat. Ajtaja előtt halk köhintést hallott. Egyik szolgája jelezte, hogy be szeretne jönni. Behívta. A szolga még szóhoz sem jutott, amikor két hölgy jelent meg az ajtó küszöbén, és ájtatosan meresztették szemüket a költőre. Tagore csodálkozva nézett rájuk. A két hölgy nem várta meg, míg engedélyt kap a belépésre, mély meghajlással a költő elé lépett. Tagore felemelkedett nyugszékéről, namaskárral üdvözölte az idegeneket. Szelíden mosolygott rájuk. Talán azt hitte, hogy álmodik, két tündér

szállt le a mennyországból. A Gonapati két tündére. A két tündér nem habozott. Letérdeltek a költő elé, fehér karjukkal átölelték vastag lábát. Tagore kiterjesztette kezeit válluk fölött, kérte őket, álljanak fel. Nem értették szavait, de megelégelték a kemény padlón való térdelést csont és bőr térdkalácsukon, felemelkedtek, és a költő karjai közé omlottak. Mindketten együttesen eltűntek a bő talár tágas redői közt. Görcsösen kapaszkodtak Tagore derekába. A költő mit tehetett, a váratlan helyzethez méltóan magához ölelte vézna testüket. Siva isten a Kailásza hegy tetején egy pillanatra abbahagyta táncát és nagyot nevetett.

De a Böskék sorsa eldőlt. Másnap már buzgón rajzolták és festették Tagore arcképét.

*

Gyönyörűek a téli napok Bengálban. A fű lassan elszárad, az indusok felgyújtják, nehogy búvóhelye legyen a kígyóknak. Ég felé tör az éhes láng, zizegve, ropogva falja martalékát. Ijedten rebbennek szét a hiénák és a sakálok, a kígyók kétségbeesve próbálják kicsinyeiket kimenteni a perzselő lángokból. Gyorsan biztosabb búvóhelyet keresnek, s a falvakban a zsúpfedelekbe veszik be magukat. Azokat a kegyetlen ember biztosan nem fogja felgyújtani. Ki tudja, hány kígyó fogad ilyenkor kérlelhetetlen bosszút üldözője ellen? Óvatlan pillanatban lekúszik a falon, beletekerődzik az alvó nők hajfürtjeibe. Ha az alvó felébred, fejéhez kap, éles csípést érez, és menthetetlenül elveszett. Ha észreveszik a hajba rejtőzött kígyót, a bengálik furulyát vesznek elő, és annak nyöszörgő hangjával kicsalják a bosszúálló állatot.

A télen házunk közelében találtunk egy kígyót. Gonapati, akinek neve annyit jelent: „seregek ura", nem merte agyonütni. Sudin óvott attól, hogy élőlényt öljünk. Gyula nem sokat törődött beszédjükkel, egy husánggal agyonverte a kígyót. Összeszaladt a szolgasereg, rémülten nézte a vonagló kobrát.

– Nem szabad elföldelni – mondta Sudin –, mert a kígyók összetartanak, megszagolják halott társuk sírját és

bosszút állnak a ház lakóin. El kell égetni, akkor talán biztonságban alhat tőlük az ember.

Kegyetlen emberek vagyunk mi európaiak a hinduk szemében. Folyton csak vért ontunk, gyilkolunk, ölünk kérlelhetetlenül, semmi lovagiassági szabályt nem tisztelünk a halál osztogatásában. A hindunak csak a fenevadat szabad elpusztítani, akkor is csak önvédelemből. Párducot, tigrist és oroszlánt. Kígyót már nem! Az európai ravaszul felhizlalja háziállatait, ápolja, becézi az állatot, s amikor a szerencsétlen jó ideig azzal áltatta magát, hogy barátja, játszótársa az ember, az megéhezik a húsára, könyörtelenül levágja és felfalja. A hinduk szemében ez nem lovagias eljárás, de irtózatos barbarizmus. Az állatnak is van lelke, az is vándorol, ki tudja, kinek a lelkét zavarja ki csendes lakhelyéből a falánk fehér ember, amikor állattársát elpusztítja.

Gyulát meg éppen kegyetlen embernek tartják szolgáink. Egy éjjel különös zajra ébredtünk. A sötétben valami súrolta a cementpadlót. Csiszoló, reszelő hangokat hallottunk. Kivilágítottam villamoslámpámmal a szúnyoghálón át. A hang az ágy alól jött. Talán kígyó horzsolja hasával a padozatot? Egy ideig hallgatóztunk, a zaj nem ismétlődött. Virradatkor az uram a szolgákkal lelkiismeretesen átvizsgálta az egész lakást. Megdöbbentő volt a vizsgálat eredménye. Abban a nyílásban, amelyet azért vágnak, hogy a padló felmosásakor a víz kifolyhasson, patkányok raktak fészket. Közeledett az ellés ideje, a gondos patkányanya odahordta a papirost az uram jegyzetciből s melegre, puhára bélelte vele fészkét. Rendesen éjjel, amikor senki sem zavarta nyugalmát, cipelte a papirosbútorzatot, rendezte be lakását. Az uram nem ismert kegyelmet. Gonapati és Amulla a világért sem ütötték volna le a patkányt, de hosszas rábeszélésre hajlandók voltak segédkezni a patkányvadászatban. Hosszú rúddal kipiszkálták a patkányokat a nyílásból s amikor azok a lyuk másik végén a verandára menekültek, Gyula lesben állva agyonverte valamennyit. Véres vadászat volt, a hinduk csak hajtottak, a vér, a gyilkosság a fehér szahib lelkén szárad. Vagy nyolc patkány lelte gyászos halálát.

Bogdanovéknak sem tetszett a vérengzés. Az orosz asszony elmagyarázta nekem az ő saját egyéni lélekvándorlási elméletét. A rossz kutyákból, ha kimúlnak, bengálik lesznek, a jó kutyákból szantálik. Kumárból, a Tata dédelgetett kanjából szantáli lesz.

– Ki tudja, kinek a lelkét ölte meg a patkányok testében? – siránkozott Bogdanovné.

Szegény Bogdanovék kétségbeesett helyzetbe kerültek. Makacsságuk miatt meg kell válniuk az egyetemtől. Hiába volt minden rábeszélésünk, nem áldozták fel afgán szolgáikat a hinduk szeszélyeinek. Tagore nem tűrte, hogy packázzanak vele. Bogdanov már nem kapja meg illetményeit az egyetemtől. Teljesen kilátástalan a jövőjük. Költekezően, pazarolva éltek, megtakarított pénzük nincs. De nagyon nyakasok. Szidják a költőt, „vén varázsló"-nak nevezik, s hogy borsot törjenek az orra alá, előkeresték a bőröndjeikben elrejtett szentképeiket, ikonokat, olajmécsesecket, s telcakasztották velük szobájuk falát.

Guadagni, akit levélben értesítettünk Bogdanov sorsáról, állást akart neki szerezni a római egyetemen. Levélben kérte Bogdanovot, hogy fogadja el az állást. A makacs orosz nem tágított. Inkább az éhhalált választja, de fanatikus gőgjéből jottányit sem enged. A végsőkig akar harcolni Szantiniketánban – az afgán szolgákért.

– Rómának különben is rossz a klímája – mondta Bogdanovné –, eszünk ágában sincs odamenni. Ha elhagyjuk Indiát, akkor Párizsba megyünk. A fiunkhoz.

Lelkükre próbáltam beszélni, tanácsot igyekeztem nekik adni, hiába volt minden: keresztet vetettek, imádkoztak, és a szentképekre bámultak, azoktól vártak segítséget.

Teljesen kiábrándultak Indiából, megtagadták hindu barátaikat, be sem eresztették őket többé lakásukba. Bogdanov kigyomlálta könyvtárából mindazokat a könyveket, melyek Indiáról szóltak. Gyulának ajándékozta valamennyit, Szami Vivekananda összes műveit, a Jóga könyveit, Ráma Krisna tanításait és a teozófus irodalmat. Most derült ki, hogy Bogdanovék valamikor buzgó hívei voltak Blawatskyné tanainak, de azután elfordultak tőle. Bogdanov megvetéssel adta oda könyveit az uramnak:

– Nem érdemes a vén boszorkány csalásait végigolvasni.

Szomorúan cipeltük el a könyveket. Valamikor gyönyörködhetett bennük Bogdanov, most hálátlanul kidobálta valamennyit. Vajon mit mondanának a könyvek az emberek ingatagságáról, ha beszélni tudnának?

Január közepe

Szantiniketán új vendéget kap. Ganguli, a vendégház vezetője, örömmel újságolta, hogy előkelő mohamedán fiatalember jön arabul tanulni az egyetemre. Az atyja naváb, egy kis állam uralkodója. Ami a hinduknál a mahárádzsa, az a mohamedánoknál a naváb. A szó tulajdonképpen azt jelenti arabul, hogy helytartó. Régen a nagymogul császárok tartományi helytartói voltak, azután önállósították magukat. Fejedelemként tisztelik és fenséges úrnak szólítják őket. A leendő szantiniketáni diák apja vallásos mohamedán, és az az óhaja, hogy fia alaposan ismerje meg a Koránt. A fiú Angliában végezte tanulmányait, de ott vajmi keveset tanult az iszlámról. Ezt a hiányt kell most pótolnia Szantiniketánban. Ganguli vérmes reményeket fűzött a fiatal naváb érkezéséhez. Temérdek pénz jön vele! Busás baksisra van kilátás! Tiszteletére kifestette a vendégházat, felszedette a kopott szőnyegeket, kiporoltatta valamennyit. Az egész asrámnak jutott az évtizedes porból, amit most csendes álmából felkavartak. Csak ideiglenesen lakik majd a fiatal úr a szűk és kényelmetlen vendégházban. Nem is étkezhetne ott, hiszen a szent berek területén nem szabad húst fogyasztani, a fejedelem pedig húsevő mohamedán. Már építik Szurulban a mezőgazdasági szakosztály közelében az új házat, amely az előkelő vendég állandó lakása lesz. Ganguli biztosra vette, hogy ha a naváb megtanul arabul és Szantiniketán sálfái alatt olvassa a szent Korán sorait, az annyira megihleti, hogy gazdag alapítványt fog tenni. Biztatta Gyulát, foglalkozzék vele sokat, de az iszlám történelmi órái alatt ejtsen el néhány megható szót a mohamedán fejedelmek bőkezűségéről és az intézet szükségleteiről.

Ilyen előzmények után mi is, mint mindenki, lázas izgalommal vártuk a naváb fiát, Alí Haidart. A költő is visszatért kedvéért Szantiniketánba. Örült, hogy az uram tanszéke milyen szép eredménnyel kecsegtet. Delhiből, Madraszból, Mursidábádból jöttek már mohamedán diákok Gyulához tanulni, de most egy mohamedán naváb szemelte ki az egyetemet a sok indiai egyetem közül, hogy fiát vallásos szellemben itt neveljék. Gratulált férjemnek ehhez a ragyogó sikerhez.

Néhány nap múlva Mohamed Alí Haidar hatalmas autója befutott a vendégház elé. Csinos, világosbarna arcú, nyurga fiatalember ugrott ki a kocsiból. Ruti babu fogadta és üdvözölte. Szívélyesen kezet szorítottak egymással. Alí Haidar európai ruhát hordott, fejét szép tarajos turbán díszítette. Modora kitűnő, angol beszéde teljesen európai. Nyugodtan, méltóságának tudatában, de kedves közvetlenséggel ismerkedett meg azzal a néhány tanárral, akik a vendégház előtt Ruti babuval együtt várták. Felvezették a vendégház legszebb szobájába. Ezalatt a fiatalember szolgái, akik egy másik autón érkeztek, felcipelték a poggyászt a vendégházba. Nehéz angol bőröndök, bádogdobozok sorakoznak a verandán.

– Tanulni jöttem, nem szórakozni – jegyzi meg nevetve a fiatal naváb –, félek, hogy túl sok holmit hoztam, de nem én csomagoltam, hanem a titkárom. Néhány nap múlva majd szerényebben rendezkedem be. A titkáromat is hazaküldöm, csak néhány megbízható szolgát tartok magam körül.

A kedves, szerény, nagyszerű modorú fiatal naváb csaknem alázattal üdvözölte a most érkező dékánt, Sasztri Mohasait.

A tanárok egymásra néztek, összemosolyogtak. A mosolyukban ez volt: igaza lesz Ganguli babunak, biztos az alapítvány! Este természetesen vacsorát adott Tagore Mohamed Alí Haidar tiszteletére.

A hűvös időjárás megengedte, hogy rendesebben felöltözzünk a vacsorához. Felvettem estélyi ruhámat, az uram szmokingot húzott. Sudin és Gonapati elámultak:

– Memszáb gyönyörű – bókoltak –, a száhib is szép. Miért nem viselik mindig ezt a díszes ruhát?

Láthatóan büszkék lettek gazdáikra. Az európai ruha imponál az indusnak. Ha félmeztelenül járunk nyáron, mint a hinduk, nem is lehetünk igazi urak. A faluban bizonyára eldicsekedtek, hogy gazdájuk valóban „ingrizi" (English) úr.

A kastélyban már gyülekeztek a vendégek. A költő káprázatos sötétlila talárban és sapkában fogadta vendégeit. A hindu tanárok felvették legdúsabb redőjű dhutijukat, Collins ismét elővette öltönyét, melynek molyrágta lyukait Pancsa új tintafoltokkal tüntette el. Bogdanovék nem fogadták el a meghívást. Trapp hosszú szalonkabátot húzott, úgy festett, mintha egy temetkezési vállalat alkalmazottja lenne. Gertrud kivágott zöld estélyi ruhában pompázott. Haimanti felvette sok-sok szárija közül a legdíszesebbet.

Vacsora előtt a költő alacsony padján ülve Alí Haidarral beszélgetett. Lindsay tiszteletes úr és felesége hallgatták beszélgetésüket. Timbersék Ksiti Mohun Szennel társalogtak. Régóta nem látott vendég is megjelent: Fernand Benoit. Amióta megnősült, teljesen visszavonult, csak tanítványaival foglalkozott, s csupán felesége családjával érintkezett.

Vacsora alatt az asztalnál Alí Haidart Gertrud Rüdiger és Haimanti közé ültették. Én Tagore mellett kaptam helyet. A költő rendszerint kitüntetett azzal, hogy maga mellé ültetett. Káprázatosan színes volt az asztal képe. A hindu asszonyok szikrázó ékszerei, a fekete, szőke hajkoronák váltakozása, a költő méltóságteljes alakja, prófétai arca, valóban festő ecsetje alá kívánkoztak. A vacsora alatt annyi szolga sürgött-forgott, ahány vendég volt. Halkan folyt a társalgás, úgy látszott, mindenki kissé elfogult a naváb jelenlétében. Nagyon ritkán vendégelhetnek meg Szantiniketánban mohamedán előkelőséget.

Alí Haidar egyforma udvariassággal foglalkozott mindkét szomszédnőjével, de mintha a német lány gátlás nélküli, temperamentumos viselkedése kissé feszélyezte volna. Mohamedán ember nőkkel szemben mindig zavarban van. Szülei házában látja az elkülönödést, amely a két nemet elválasztja. Alig serdül fel, már elválasztják leánytestvé-

reitől, akiket a háremben nevelnek. Amilyen titokzatos a mohamedán nő előtt a férfi, akit csak esküvője éjjelén láthat meg, olyan titokzatos mohamedán férfi előtt a tisztességes nő. Ha felnő s különösen ha külföldre kerül, összejön nőkkel, de sohasem tudja, hányadán van velük. A nő a mohamedán férfi szemében vagy gyermekeinek anyja, vagy szabad préda. Sokáig tart, amíg a két véglet között arany-középutat talál. Habozik minden újonnan megismert nő előtt: vajon lehet-e tőle gyermeke, vagy pedig csak röpke örömök hordozója? Alí Haidar sokáig élt Angliában. Az európai életforma rokonszenvesebb lett szemében, mint a háremek elzárt, bénító világa. Szerette a férfi és nő között azt a szabad érintkezési modort, amely évtizedek óta jellemzi az angol társadalmat. Gertruddal szemben mégis elfogultnak látszott. Ez a szép szőke német lány nem volt olyan jelentéktelen, mint azok az angol lányok, akikkel Cambridge-ben, Londonban, Brightonban megismerkedett, táncolt, flörtölt. Ezt a német lányt mintha más anyagból gyúrták volna. Már tudta róla, hogy ő az, aki részt vett a Himálaja-expedícióban, hőstetteiről olvasott az újságokban. Ez a huszonkét éves lány többet produkált az életben, mint ő huszonnyolc éves korában.

Gertrudon egyáltalán nem látszott, hogy kitüntetésnek venné azt, hogy egy naváb mellett ülhet. Úgy beszélt vele, mint bármelyik szantiniketáni színes diákkal. Ez a közvetlenség csaknem zavarba hozta Alit.

Haimanti a fejedelmet megillető lojalitással viselkedett a navábbal.

Vacsora után a költő még egy félóráig szórakoztatta vendégeit. Az iszlámnak a hinduizmusra gyakorolt hatásáról beszélt.

– A nagy hindu szellemek sokat vettek át az iszlám tanából. A szikhek felekezetének alapítója, Nának, a mohamedán vallást tanulmányozta, s a Koránhoz hasonló szent könyvet, az Adi-Granth-ot állította tanítványai, a szikhek elé követendő törvény gyanánt. A szikhek nem ábrázolják isteneiket bálványok formájában. Isten szellemét a törvénykönyvben tisztelik. A szikh átmeneti kapocs a hindu

és a mohamedán között. Tanuk nagyon közel áll az iszlámhoz.

Alí Haidar udvariasan, de határozottan ellentmondott a költőnek:

– A szikhek voltak a mohamedánok legnagyobb ellenségei. Mikor a Pándzsábban uralomra jutottak, tűzzel-vassal zsarnokoskodtak a mohamedán többség fölött. Inkább húznak a hindukhoz, mint hozzánk.

Bátorság kellett hozzá, hogy egy huszonnyolc éves fiatalember ellentmondjon a világhírű Rabindranath Tagorénak, de Alí Haidart valami belső erő ösztönözte, hogy Rüdiger Gertrudnak imponáljon.

A költő nem haragudott az ellentmondásért:

– A szomszédok szoktak rúgni egyet egymáson – mondta mosolyogva –, a szikhekből a Granth törvénykönyv tanítása révén harcias felekezet, hódító nép lett, akárcsak a mohamedán. Két dudás egy csárdában nem fér meg. A szikhek szervezete erősebb volt, ők győztek. Azt hitték, hogy az egyeduralom a leghelyesebb kormányforma. Ebben is a mohamedánok tanítványai voltak.

Alí Haidar látta, hogy mindenki feléje fordul. Ő volt az est hőse. Várták, hogy mit válaszol. Tudta, hogy minden szavát mérlegre teszik, vigyáznia kell, hogy mit beszél ilyen előkelő társaságban, egy Nobel-díjas író, a tanári kar és egy Himálaja-hegymászó hölgy társaságában. Fiatalsága legyőzte elfogultságát. Csengő hangon kezdett beszélni:

– Az iszlám az egyeduralmat a törvény keretén belül tanítja és helyesli. Az uralkodó népének atyja, csak Istennek felelős tetteiért, ezért jól megfontolja, hogyan uralkodjék. A Korán nem tűr igazságtalanságot, törvénytelenséget, igazságos kormányzatot ír elő az uralkodónak. Nem ismeri el a népképviseleti rendszert, mert ez megszünteti a felelősséget, és könnyen a csőcselék uralmához vezet. Az iszlám teljesen demokratikus vallás, a szó legszorosabb értelmében, de azt a szabadosságot és népuszítást, amit a modern politikusok hazug, csábító ígéretekkel mázolnak be, nem tűri. Az uralkodó bölcs és becsületes abszolutizmusa az iszlám eszménye. Ha Allah valaha megengedi, hogy kis or-

országom és népem ügyét én irányítsam, ilyen mohamedán uralkodó leszek: becsületes és igazságos.

Nepál babu, a történelem tanára, most veszedelmes kérdést szegezett a jövendő „bölcs és igazságos zsarnok" fejedelem mellének:

– Fenséged nem helyesli, hogy a nép akarata érvényesüljön a kormányzásban, hogy a nép legszélesebb rétegei képviselve legyenek a parlamentben, részt vegyenek a felelősségben és az állami ügyek vezetésében?

Csillogó szemüvegén át szúró tekintetet meresztett az öregúr a navábra.

– Nekünk, mohamedánoknak – hangzott a válasz késedelem nélkül –, mindenben Isten parancsát kell teljesítenünk. Az ő akaratát kell végrehajtanunk, ami a Koránban és a próféta példájában van lefektetve. A Korán a kötelességet teszi legelső isteni paranccsá. Az emberek nemcsak jogokkal, hanem elsősorban és főképpen kötelességekkel jönnek a világra. Minél magasabb polcon áll a muszlim a társadalmi ranglétrán, annál súlyosabbak a kötelességei. A fejedelem és tanácsadója, a vezír, a legnehezebb terheket kell hogy vállalja.

Gyula félbeszakította:

– A „vezír" arab szó, azt jelenti: „teherhordó", aki az államügyek terhét hordja.

Probhat babunak, a könyvtárosnak, nem tetszettek a fiatal naváb konzervatív eszméi. A babu forradalmár volt, aki már többször kijelentette, hogy az indiai kormányt el kell kergetni, a fejedelmektől el kell venni földbirtokukat, és a népnek, az istenadta népnek kell a saját sorsáról dönteni.

– A magas állású embereknek vannak kötelességei és jogai – mondta csaknem szenvedélyesen –, de a nép már megelégelte, hogy csak kötelességei legyenek. Jogokat kíván, és ezeket a jogokat nem lehet megtagadni tőle. A nép joga, hogy maga intézhesse ügyeit.

Alí Haidar mosolyogva válaszolt:

– Illetlen dolog volna ilyen tudós társaságában véleményemet nyilvánítani. Nekem kevés a tapasztalatom, de elfogulatlanul gondolkodom. Nem tudom mindenben a népjogok szószólóit támogatni, mert nem vagyok bizonyos ab-

ban, hogy ők közelebb állnak a néphez, mint én, aki annak atyja akarok lenni. A népképviselők nagy része viszont a megélhetésért választja a népbolondítást. A demagógiát értem, azt a felelőtlen izgatást, amely ígér, uszít, és bajba sodorja a hiszékeny embereket. Tüntetéseket rendeznek, amivel a nép sorsán nem javítanak, csak a maguk részére csikarnak ki előnyöket. Ezek nem a nép barátai, hanem ellenségei.

Probhat babut nem hatotta meg a felelet. Nepál babu szemüvege élesen csillogott. Mindenki elhallgatott, csak a költő volt megelégedett.

Szelíd szavakkal zárta a vitát:

– Vezető nélkül a nép olyan, mint a nyáj, ha a vezető nem okos, erélyes, a nyáj könnyen magával ránthatja és elsodorhatja. Igaza van fiatal barátunknak abban, hogy a fejedelmet isteni törvények kötik a felelősséghez. Adja Isten, hogy egykor érvényesíthesse nemes elgondolásait.

Probhat babu és Nepal babu elhallgattak. A költővel nem szállhattak vitába. Ő a lelke az egyetemnek, ő a világosság, amely az egyetem dicsőségét sugározza szét a világba, és ennek a dicsőségnek fényéből őrájuk is hull valami. Pedig nem szívesen hallották az ilyen kijelentést. Az indiai kormány tagjai is ezt szokták hangoztatni. Probhat babut és Nepal babut már megperzselte az a láng, mely sok tanult indus embert elhamvasztott: az elégedetlen ember lázadása minden meglevő intézmény ellen.

Tagore fáradtnak látszott. Felemelkedett padjáról. A vendégek indus módra üdvözölték, és sorfaluk között lassú, méltóságteljes lépésekkel kivonult a teremből. Néhány perc múlva a vendégsereg is oszladozni kezdett. Alí Haidar sorban üdvözölte új ismerőseit, az európai tanárokkal kezet szorított. Haimantinak nem nyújtott kezet, mélyen meghajolt előtte. Annál melegebben búcsúzott el Gertrudtól. Feltűnően sokáig szorította kezét. Most látszott leplezetlenül: azért szállt csak vitába Tagoréval, mert imponálni akart ezzel a német lánynak.

– Önnek, Fräulein Rüdiger, mi a véleménye? – kérdezte. – Igazat ad nekem?

– Feltétlenül!

– Csodálom véleményét, hiszen az európaiak mind a népjogok szószólói. Különösen az egyetemi hallgatónők. Mind csupa forradalmár.

– Én nem vagyok forradalmár. Butaságok, babonák ellen szívesen harcolok, de az állam vezetéséhez szerintem is erélyes kéz szükséges.

– Büszke vagyok rá, hogy egy véleményen van velem, és különös örömömre szolgál, hogy megismerhettem. Ha megengedi, holnap tiszteletemet teszem.

– Legyen szerencsém – válaszolta Gertrud, és újra kezét nyújtotta a navábnak. Az egy pillanatig gondolkozott, kissé a lány keze felé hajolt, mintha azt meg akarná csókolni. Gertrud azonban megakadályozta a kézcsókot azzal, hogy keményen megrázta a naváb jobbját, és katonásan, csaknem összeütve bokáját, fejét kissé megbiccentve, elköszönt.

– Viszontlátásra.

Alí kissé bárgyún bámult utána, amint a lány hosszú léptekkel távozott.

– What a beatiful girl! Pompás egy lány – mormogta maga elé.

Útban hazafelé a hindu tanárok jó része, Ganguli, Mukerdzsi a könyvtáros, Nepál babu és mások dohogtak, hogy vannak még begyepesedett fejű emberek, akik nem tudnak a korral haladni, önkényesen akarnak uralkodni, hogy ne legyenek felelősek tetteikért azoknak a fiskálisoknak, újságszerkesztőknek, akiket az istenadta nép kiválasztott, hogy őt képviselje. És ez a fiatalember nem is szégyellte magát, hogy ezeket az elavult nézeteket hangsúlyozza. Méghozzá európaiak előtt! Nem csoda, ha az európaiak ázsiai zsarnokságról beszélnek és írnak. Pedig nincs igazuk. Általánosítanak. Egy ember véleménye után ítélik meg az egész országot. Ez az Alí Haidar egyáltalán nem mérvadó – biztosítottak bennünket –, fejedelem fia, zsarnoknak nevelték, önfejű, kíméletlen uralkodó lesz belőle. Semmi köze nincs India népéhez. Az ő véleménye még annyit sem számít, mint akármelyik más indus véleménye, aki a nép széles rétegeiből került elő.

Gyula vigasztalta őket: gondoljanak arra, micsoda ná-

bobi alapítványt tesz majd Alí Haidar az egyetem javára. Végeredményben ez a fontos, nem az, amit beszél. Ebben igazat adtak a hindu tanárok férjemnek, és mindannyian hazatértünk aludni.

Az indiai nép milliói pedig összebújtak viskóik sarkában, jól beburkolóztak kendőikbe, és jóízűen aludtak. A rizstermés kiadós, a gyerekek egészségesek, nemsokára, ha az istenek is úgy akarják, még eggyel szaporodik a család. Remélhetőleg fiúval. Nagyon megelégedettek voltak, nem sejtették, hogy az isteneken kívül mások is gondolnak rájuk, vitatkoznak, veszekszenek, mitől lehetnének szegények boldogabbak.

*

Másnap Alí Haidar eljött hozzánk. Az urammal megbeszélte a tanítás tervét, és megígérte, hogy szorgalmas tanítványa lesz.

– Alaposan kell magolni az arab szavakat – figyelmeztette Gyula –, az arab szavakat csak úgy jegyezhetjük meg, ha sokszor leírjuk, hangosan kiejtjük és emlékezetbe vésük értelmüket.

– Sok arab szót ismerek már, mert a perzsa nyelv, melyet gyermekkorom óta beszélek, telis-tele van arab szókkal. A Koránt is szoktam olvasni, de még nem tanultam rendszeresen.

– Naponta három órát fordítson az arab nyelvre. Együtt fogunk szövegeket olvasni, meglátja, nagyon élvezetes lesz.

Alí megfogadta a jó tanácsokat. Naponta eljött felmondani a leckét. Szépen haladt előre.

A diákokkal össze akart melegedni. A mohamedánok tisztelettel fogadták közeledését, a hinduk azonban tartózkodóak voltak. Féltek politikai véleményétől, de restellték is előtte, hogy Gandhi-sapkát viseltek, ami a szegénység és a forradalom jelvénye. Alí turbánt hordott.

Megvendégelte a kollégiumok diákjait, diáklányait. Udvariasan, szinte alázatosan álltak előtte a diákok, hálálkodtak bőkezűségéért, de szemük tekintete elárulta, hogy csak a fejedelem fiát látják benne, aki nem híve a népképviseletnek, és a nép akaratát nem tartja Isten akaratának. Per-

sze a hindu tanárok már elmondták nekik, hogyan nyilatkozott a naváb erről a kérdésről a költő vacsoráján. Alí nem sokat törődött a diákokkal. Veleszületett gőgössége mély gyökerekből táplálkozott, nem érdekelte a tömegember, csak a rendkívüli, a nagyszerű tisztelte és csodálta. Gyakran előfordult, hogy az arab órák alatt felugrott helyéről, és szinte tisztelgő állásban hódolt egy-egy kiváló író emlékének. Az írók, akik Alít ilyen csodálatra és tiszteletre ragadták, egyszerű szegény emberek voltak, de tudósok, Isten kegyeltjei, a szellem arisztokratái. Ezekért rajongott. A régi abbászida kalifák vére folyt ereiben, azok voltak eszményképei, Hárún ar-Rasíd, aki maga öntötte a mosdóvizet a vak tudós kezére, kit palotájában megvendégelt.

– *Tudod, hogy ki önti a vizet kezedre? – kérdezte Hárún.*

– *Nem, felséges uram – válaszolta a vak.*

– *Én magam, a hivők ura – árulta el Hárún.*

– *A tudományt tiszteled, uram, azt az értéket, amit Allah öntött belém.*

– Ilyen tudománypártoló, igazságos fejedelem szeretnék lenni én is – jelentette ki Alí.

A naváb minden szabad idejét Gertruddal töltötte. A német lány szívesen volt együtt vele. Ennek első következménye az lett, hogy a hindu diáklányok kiábrándultak Gertrudból. Eddigi eszményképük folytonosan azt prédikálta nekik, hogy harcoljanak a hagyományok ellen, ne engedjék kizsákmányolni magukat, s most egy ilyen kizsákmányolóval, egy fejedelem fiával tölti napjait. Nem hittek többé Gertrud Rüdigerben, újra Haimanti lett a kedvencük, a másik szőke hajú, fehér asszony, aki szorgalmasan részt vett ének- és táncóráikon, s aki hindunak vallotta magát.

Alí Haidar istállójából néhány hátaslovat hozatott Szantiniketánba. Gertrud boldogan pattant újra lóra. Dardzsiling óta nem ült nyeregben. Akkor egy csinos angol fiatalember, Clifford Merson volt a partnere, most egy fiatal indus ügetett oldalán.

A navábnak nem tetszettek a vendégház kopár falai. Szurulban, az egyetem mezőgazdasági szakosztályán épült ugyan számára ház, de nem várta be, amíg elkészül. Ideiglenesen egy kisebb villát bérelt dr. Timbersék szomszédságában. Timberséket nagyon megkedvelte. Cseppet sem zavarta az amerikaiak demokráciája. Dr. Timbers csak munkájának élt. Ahogyan nem tudta Gandhi nevét kiejteni, annyira nem tudta, kik az amerikai pártok vezérei. Nem érdekelte a politika. Ez tetszett a navábnak. Rövid, elkent mondataival úgy fellelkesítette Alít, hogy menten alapítványt létesített az építendő kórház céljaira. A szuruli mezőgazdasági telep is érdekelte. Tagore ezzel a teleppel fel akarta bátorítani az indusokat, hogy űzzenek kézmű- és mezőgazdasági ipart, mégpedig kasztokra való tekintet nélkül. India régi, művészi kézműiparát az angol és más európai gyáripar háttérbe szorította. Bengálban egy századdal ezelőtt még virágzó selyemhernyótenyésztés és selyemszálsodrás adott kenyeret sok családnak, de hamar beleuntak a hinduk a selyemgyártásba, a kasztcéhek abbahagyták a versenyt a külföldi gyárakkal. Pusztulás és rom jelzi a régi telepek helyét. A falak ledőltek, omladékaikban sakálok nyertek tanyát, baglyok huhognak felettük éjszaka. Szurul közelében egy kis dzsungelben több ilyen rom van. Valamikor víg élet folyhatott bennük, most a mulandóságot hirdetik.

Ez a sűrű, elhagyatott dzsungel volt Alí és Gertrud kedvenc kirándulóhelye. Gertrud kérésére néha velük tartottam. Lóháton nem lehetett elhatolni a romokig, olyan szövevényes a folyondár és az örökzöld indák hálója. Leszálltak, a lovakat otthagyták szabadon legelni, gyalog lépdeltünk át gyökereken, a földig lenyúló faágakon keresztül. Gyakran zsákutcába kerültünk. Nem volt kivezető út, mintha élő zöld fal vett volna körül bennünket. Alí utat akart vágni széles késével a dzsungelben. Gertrud nem engedte:

– A férfiak mindig karddal akarják a gordiusi csomókat elvágni, csak későn jönnek rá, hogy többet ésszel, mint erővel. Különösen a mohamedán férfiak hevesek. És különösen a szerelemben.

Alí ellentmondott:

– Tudom, hogy maguk, európai nők csak rosszat gondolnak rólunk, mohamedán férfiakról. Már az iskoláskönyveikben azt olvassák, hogy háremeinkben száz feleség és háromszáz rablány eped a szabadság után, hogy száz korbácsütést mérünk lábuk talpára, ha megharagszunk rájuk.

– Hát nincs így? – kérdezte ugratva Gertrud.

– Szó sem igaz az egészből!

– Kár, hogy nem igaz – sóhajtotta Gertrud –, az európai élet olyan unalmas. Minden egyforma, a városok, a házak, a házasságok, a férfiak, a nők. Milyen rejtelmes lehet egy ilyen hárem, száz epedő asszonnyal, akik imádkoznak, hogy uruk egy röpke pillantást vessen rájuk. Ezek a háremhölgyek még tudnak álmodni a szerelemről, mi, szabad európaiak már nem álmodunk, sőt nagyon unalmasnak tartjuk az álmokat.

– Fräulein Rüdiger, ne gúnyolódjék velem!

– Nem gúnyolódom. Mi európaiak valóban vágyódunk a romantika után, mert az életünk teljesen romantikamentes. Európában minden egyforma, a ruha, az élet, az emberek. Minden európai nő ugyanaz a szabad, öntudatos, akaratos lény, nem érdekes többé, mert egyforma.

– Maga nem olyan, mint a többi nő – tiltakozott Alí –, maga egészen más.

– Miért vagyok más? Mert megmásztam néhány hegycsúcsot és mert értek a földrajzhoz?

– Nem azért. A többi európai lány, akit ismertem, mind külön-külön volt tehetséges, más és más dologban. Volt közöttük kitűnő lovas, ügyes teniszjátékos, Cambridge-ben találkoztam tanult nőkkel is. Láttam úri háziasszonyokat, önfeláldozó feleségeket. Sokáig éltem kint, volt alkalmam sok asszonnyal, lánnyal beszélni, táncolni, flörtölni. Volt olyan, aki sírva fakadt, ha szerelmeslevelet kapott, és volt olyan, aki megkövetelte, hogy első kirándulásunkon megcsókoljam. Nem volt szerelmes, tőlem sem kívánta, hogy szerelmes legyek, csak a csók után vágyódott, mint a gazdag ember, aki akkor is pezsgőt iszik, mikor nem szomjas. Angliában sok bolond ember lakik. Van köztük félelmetesen becsületes és van ijesztően ravasz, csaló. Van puritán, van

örökké ironikus, komoly és ájtatos. Vannak apácatermészetű nők, és vannak olyan izgatók, hogy az embernek első látásukra fejébe száll a vér. Maga, Rüdiger kisasszony, egyesíti magában mindezt. Szép, okos, tanult, erős, bátor, komoly, tréfás és mindenekfölött okos, nagyon okos. Maga el tudná vezetni egy állam háztartását, akár egy vezér, és sohasem volna nagyképű, mint a miniszterek.

Olyan hévvel szavalt a fiatal muzulmán, hogy kifogyott a lélegzete. De a szeme tovább csillogott, a szeme tovább beszélt. Könnyű volt megértenem szemének beszédjét: Alí Haidar teljesen belebolondult Gertrudba.

A német lányra néztem, érti-e ő is a megértendőket? Értette, de nem mutatta, hogy érti. Megköszönte a fiatalember bókjait, és miután megzavartuk jó néhány bagoly nyugalmát a romok közt, visszaindultunk az egyetemi telep felé.

Amikor elváltunk Alítól, Gertrud még betért hozzám egy csésze teára. Gyula nem volt otthon, mint rendesen, a könyvtárban tartózkodott.

– Gertrud, ez a fiú szerelmes magába – kezdtem a diskurzust teázás közben.

– Látom rajta. Nem leplezi az érzéseit.

– S maga? Úgy perzselnek Alí szavai, úgy lángol és izzik a szeme, ez a sok tűz nem égette meg kicsit magát is?

– Nem! – mondta gyorsan és hidegen. – Nem vagyok alkalmas arra, hogy egy ilyen muzulmán főúr játékszere legyek.

– De ez nem játékszert lát magában, Gertrud, ez komolyan szerelmes.

Felkacagott.

– Gondolja? Nem is lenne rossz, ha feleségül venne. Persze, hárembe nem mennék ... Töméntelen pénze lehet, temérdek vagyona. Nem mondom, mint navábné szívesen utazgatnék vele szerte a világon, évente egy-két hónapot talán a tartományában is tölthetnénk, mulatságos lehet uralkodni.

Mindezt nevetgélve mondta, de aztán keményen letette teáscsészéjét az asztalra, csak úgy csörrent az edény, s most már komolyan folytatta:

– Bár nem tudom . . . nem az én zsánerem Alí Haidar. Túl fiatal, szertelen . . . Jobb szeretem az idősebb, higgadtabb férfiakat. Mindig arra gondoltam, hogy legalább tíz évvel lesz idősebb a férjem, ha egyáltalán férjhez megyek.

– Minden lánynak férjhez kell menni – szakítottam félbe.

– Igen, sajnos, ez a lányok sorsa. De mondja, kedves Frau Professzor, boldog lennék ezzel a fiatalemberrel? Én huszonkét éves vagyok, ő huszonnyolc. Gyerek még. Ráunnék hat hónap alatt.

Újra nevetni kezdett.

– De a vagyona öreg. A professzor úr múltkor azt mondta, hogy ezeknek a naváboknak a pincéi tele vannak drágakövekkel, gyémántokkal, briliánsokkal.

– Igen. Szörnyű gazdagok.

– Szerveznék magamnak egy saját külön Himálaja-expedíciót. Nem rossz gondolat. S mennyi minden szép, nemes dolgot lehetne még csinálni azokból a briliánsokból! Kihoznám valamennyit a pincéből a napvilágra, a hideg köveket átváltanám dicsőségre, boldogságra, könnyeket törölnék le velük. Micsoda vagyont lehetne fordítani geológiai célokra, ásatásokra, felfedezésekre!

Egészen beletüzelte magát a gondolatba. Ha Alí most jelen lenne, talán igent mondana neki.

Amikor távozott, gondolkozva néztem utána. Nem hiszem, hogy boldog lenne vele Alí Haidar. Ehhez a lányhoz tényleg egy idősebb, higgadt férfi való. Olyan, aki imponálni tud neki. Mert, hogy az ifjú naváb nem imponál Gertrudnak, az bizonyos. Legfeljebb a briliánsai jelentenek valamit.

Január vége

Trapp nemsokára elhagyja Szantiniketánt. Benáreszba megy, hogy az ottani hindu egyetemen folytassa magasabb szanszkrit tanulmányait. A kínos incidens közte és Szarasvati között feledésbe merült. Lehet, hogy a hinduk maguk között még megbeszélték unalmas délutánokon az esetet, és tudálékosan következtetéseket vontak le belőle az európai

tolakodás és a német alaposság példájáról, amely a szerelemben is matematikailag pontos akar maradni. Mi vigasztaltuk a német diákot. Majd ha tökéletes szanszkritológus lesz, meg fogja tanulni a szerelmi levelezés formáit és a szerelmi vallomások stílusát. Egyelőre nem is ér rá ilyesmivel foglalkozni. Ez a tárgy csak a magasabb évfolyamokban kötelező a szaktudósok számára. A közönséges halandók viszont már a gimnáziumban betéve tudják. De azok nem tudnak szanszkritul.

Ma nagyon szomorú hangulatban beszélt Trapp a közeli elutazásról. Nem szívesen megy el. Szantiniketán kezd napról napra érdekesebb lenni. Itt van Alí Haidar, néhány nap múlva eljön Mr. Elmhurst, egy gazdag angol, akinek amerikai felesége rajong a költő eszméiért, és nagyobb alapítványt tett a mezőgazdasági szakosztály fellendítésére. Azután Kalkuttából visszajött a két magyar festőnő, a Böskék. Ők a legnagyobb szenzációi a telepnek.

– Képzelje el, professzor úr, mit csinálnak ezek a Tatában – meséli Trapp. – Tegnap este mozgolódást hallottam a tornácon. Éppen elmerültem Pánini grammatikájának tanulmányozásában, amikor megzavart a mozgolódás zaja. Azt tudtam, hogy nem kutyák okozzák, nem Bogdanovék macskái mászkálnak a tornácon, nem is a békák. Azoknak lába csoszogását, cuppogását ismerem. A hinduk meztelen talpának is más a zaja. Leteszem Páninit és kinézek a sötét tornácra. Sapperlott! A két magyar tündér paskolt előttem az agyagos sárban, egy gyékényt igyekeztek függőlegesen megerősíteni szobájuk előtt. Majd elájultam a meglepetéstől. Anyaszült meztelenül sürögtek-forogtak a tornácon. Ijedten visszahúzódtam. De izgatott a kíváncsiság, hogy mit csinálnak, hát a zsalu résein át figyeltem őket. Szent Isten, milyen soványak voltak! A kettő együtt nem tenne ki egy jó karmonádlit.

– Csak nem akarja megenni őket? – tréfálkozott Gyula.

– Eszembe sincs. Inkább eszem jó karis csirkét. De komolyan, professzor úr, mit gondol, mit fognak ezek a hölgyek itt csinálni? A hindu diákok elfutnak szégyenükben, ha meztelen nőket látnak, hiszen még a férfiak se vetkőznek le egymás előtt meztelenre. Ezek a hölgyek fel fog-

ják borítani egész Szantiniketánt. Forradalmat csinálnak. Milyen kár, hogy most kell innen elmennem. Hogy irigylem magukat, milyen cirkusz lesz az asrámban!

Minden európai tanárnak egyezett a véleménye a Böskékről. Collins nevetve mesélte, hogy nem tud zavartalanul olvasni dravidául, teluguul, tamilul és a többi lehetetlen hangzású nyelven, mert mindig történik valami a Tatában Böskééknél: felborul egy gyékényfal, s ha a robajra kirohan, a két nimfa meztelenül birkózik a gyékénnyel, hogy újból helyére billentse. Kora reggel a közeli tóban kacsává változnak a Böskék, paskolva fürdenek, aztán csiklandós, rövid inget húznak, abban ásnak, vizet hordanak, paradicsomot ültetnek. A hindu diákok vigyorogva nézik őket. Nem lesz jó vége ennek!

Bogdanovék arra kértek, magyarázzuk meg honfitársainknak, hogy elpusztulnak itt, ha nem táplálkoznak rendesen. Napszúrást kapnak, ha födetlen fővel járnak, bőrbetegséget szereznek, ha mezítláb járkálnak a piszkos utakon, a szúrós bozótban.

Minden figyelmeztetés hiábavaló volt. A két Böske szorgalmasan ásott, kapált, egész kis veteményeskertet teremtett a Tata körül a száraz, terméketlen földön. Állandóan öntözték kertecskéjüket, s néhány hónap múlva sok, nehéz munkával annyi paradicsom termett egypár bokrukon, amennyit két rupiáért kaphattak volna a bolpuri piacon.

A hindu tanárok és diákok minden különcködésük és meztelenségük ellenére bámulattal adóztak a Böskéknek. A két magyar nem tudott velük beszélni. Ez volt a legnagyobb előnyük. Kézjelekkel próbálták kívánságaikat kifejezni: gyékényt, szúnyoghálót, kosarat ily módon kértek az egyetem titkárától. A hinduk nagyon bájosnak találták a beszélgetésnek ezt a módját. A Böskék artikulálatlan hangokkal kísérték kézjeleiket. Azt hitték, hogy a tiszta magyar kiejtést nehezebben értik meg a hinduk, mint az értelmetlen gagyogást, ezért csűrték-csavarták a magyar szókat, és keverték néhány félreértett angol és indiai kifejezéssel. A hinduk azonnal adtak nekik kosarat, gyékényt, amint a kívánt tárgyra rámutattak. Mily nagy volt ekkor örömük és

büszkeségük: tudtak bengálul, már minden szavukat megértik!

Úgy éltek, mint az indusok, főtt ételt nem ettek, ruhát alig hordtak. Női fakírok. Ez nagyon tetszett az indusoknak. Soha európai tudós nem férkőzött olyan közel az indusok szívéhez, mint a két Böske. Szerették őket, mert nem értették beszédjüket. A szegény, elnyomott ember mindig rokonszenvez azzal, akit szintén elnyomottnak gondol. A gazdaggal akkor sem rokonszenvez, ha baj éri és rászorulna szeretetére: úgy kell neki, nem árt, ízlelje meg az is a nyomorúságot! A kövér embert nem sajnálják. Van neki mit leadni a hájából. Ezért nem sajnálja a hindu a fehér embert, meg van győződve, hogy minden fehér úr és gazdag. De ha a fehér ember ugyanolyan nyomorúságos, mint a hindu, akkor rászolgált a sajnálatra, akkor magukénak vallják, segítségére sietnek. A két Böske nagyon büszke volt arra a rokonszenvre, amiben az asrám aszkéta népe részesítette őket. Természetfeletti erejüknek, isteni, művészi küldetésüknek tulajdonították a hinduk szeretetét.

Szimbolikus képeket festettek, melyeket ők is, a hinduk is másképpen magyaráztak. Mivel nem tudták magukat megértetni, sohasem derült ki a félreértés. A világon különben is hasznos olyan képeket festeni, amelyeket magyarázni lehet. Ennek különösen a kritikusok örülnek szerfelett, mert sokat lehet írni róluk az újságokban, s az olvasó csodálkozik a kritikus műveltségén, nagy tudásán: mennyit tud leolvasni egyetlen képről, melyen az ártatlan olvasó csak foltokat és görbe vonalakat lát!

Szantiniketánban művészakadémia is van. Gyönyörű múzeumában sok értékes hindu festményt látni. Tagore öreg korában kezdett rajzolni. A benne élő gyermek álmait akarta papírra vetni. Inkább geometriai figurák ezek, mint rajzok. A költő két unokaöccse, Gaganindranath és Abanindranath híres festők. A francia impresszionisták hatása alatt lettek művészek.

Az indus festészet nem néma utánzása a természetnek, egy érzést, egy gondolatot, egy röpke pillanatot ragad és örökít meg. A hindu legenda így emlékszik meg a festészet eredetéről: „Narajana a legelsőbb isteni lény, mély elmél-

kedésbe merült, mikor az apszarák, az égi táncoslányok, hízelgésükkel és pajzánságukkal megzavarták. Az isten elhatározta, hogy kigyógyítja őket hiúságukból. Mangófának a nedvéből festéket préselt s egy nimfának képzeletbeli képét örökítette meg vele. Nagyszerű, dúshajú, dagadó keblű, kecses lábú volt ez a képzeletbeli, festett nimfa, olyan gyönyörű, hogy a három világ istennői elhomályosodtak mellette. Az apszarák szégyenükben elbújtak, és az élet isteni lehelete, amit Narajana a képbe csókolt, a női szépség eszménye maradt mindörökké."

Másik mese szerint, egy hercegkisasszony éjszakánként gyönyörű ifjúról álmodott. Annyira beleszeretett ebbe az álomképbe, hogy nappal is látni akarta. Parancsára egyik nyoszolyólánya, Csittalekha, átírta papírra a szépséges ifjú képét. Az álomszerű ifjú Krisna isteni unokája volt.

A művészet nem az eszközök, hanem a szellem műve. Az eszközök hatását nem szabad érezni rajta. A hegedű hangján sem szabad hallanunk, hogy durva dörzsölés fizikai eredménye. A művész lelke határozza meg tárgyát és lényegét alkotásának. Teljesen szabad. De aki ezzel a szabadsággal visszaél, és nem őszinte hanggal, színnel, alakkal lép elénk, nem művész. Ámító, gyakran önámító.

A szantiniketáni művészakadémia Nandalal Bose vezetése alatt főképpen az Adzsanta-barlang falfestményeit akarta tanítványai lelkében megrögzíteni. Ezeket a freskókat az időszámításunk előtti második századtól az időszámításunk utáni hetedik századig sok száz buddhista szerzetes festette. A festők személyét nem ismerjük, kollektíve dolgoztak, világi hiúság nem érdekelte őket. Volt közöttük kontár, de volt olyan nagy egyéniség is, mint a reneszánsz bármelyik művésze. Ha ilyen nagy művészetet példának állítanak a tanítvány elé, az az utánzás hibájába esik, különösen, ha állandóan óvják az utánzástól. Úgy jár, mint a tériszonyban szenvedő ember, biztosan lezuhan a mélységbe. Kevés eredetiséget tudott Nandalal Bose felmutatni a szantiniketáni festőakadémián.

A magyar Böskék voltak a legeredetibb művészek a telepen. Eredetiségükhöz kétség nem fért. Új színt hoztak a telepre. A hinduk látták, hogy ilyen európai emberek is

vannak. Nem álltak ezek senkinek sem az útjába, élték a maguk furcsa életét és sokat festettek. Néhány hónap múlva kiállítást rendeztek Kalkuttában, Szimlában. Nagy sikerük volt, sok képet adtak el. Minél magasabb árat szabtak műveiknek, annál többre értékelték azokat. Rengeteg pénzt kerestek, de továbbra is paradicsomot, nyers zöldséget ettek. Egy dekányit nem híztak. De meggazdagodtak. Mégis van eszük ezeknek a Böskéknek! . . .

Február eleje

Gyula cikke a munda nyelvekről előkelő tudományos folyóiratban jelent meg. Nagy elismeréssel fogadták. Legnagyobb elismerés uram számára az volt, hogy Paul Bodding, a munda nyelvek világhírű feldolgozója, a szantáli szótár szerzője, levélben gratulált neki, és meghívta magához Mohulpahába.

Örömmel fogadtuk el a meghívást.

Mohulpahári Bengál és Orissza határán fekszik. Dombjai tiszta időben idekéklenek Szantiniketán kopár síkságára. Gyakran vetettem vágyakozó tekintetemet a távolból felém integető dombokra. A bengáliak fantáziáját nem izgatja a hegy, az erdő. Bizonyára a hegyek és lombos erdők sem vágyakoznak ide, a kietlen síkságra.

Bolpurból azon a bevágáson át robogott vonatunk, ahová naplementekor szoktunk elsétálni a vágányokig. Rampurhatig vonaton utaztunk, ott Bodding autója várt ránk, s vitt tovább még másfél órányira Mohulpahába. Közelebb jöttek a hegyek, mintha elénk siettek volna. Lombos fák ágai borultak az útra, melyen vígan zörgött a kis Ford kocsi. Frissebb lett a levegő, illata lett az útszéli fáknak, melyek most a téli hónapban virágzottak. Bimbók hintáztak ágaik végén a szelíd napsugárban. Tavaszi hangulat február elején!

Paul Bodding hetvenéves norvég misszionárius, a felesége dán. Évek óta élnek Mohulpahában. Ez második hazájuk, talán nem is kívánkoznak vissza a hideg, nap nélküli, kopár, sziklás Norvégiába. A misszióban találják éle-

tük minden célját. A férfi a térítés munkáját végezte, az asszony kórházat tartott fenn.

Mohulpahári kis szantáli falu a rengeteg kellős közepében. A térképen nem is szerepel. Szegény szantáli őslakók húzódtak meg körülötte, itt élnek évezredek óta. A hindu bevándorlás nem tudta elnyelni tömegüket. kitértek előle a dzsungelbe, ahová a kényesebb hindu nem követte őket. Magukra hagyatva élnek itt az erdei emberek. A norvég misszió hoz nekik lelkivigaszt a kereszténységgel és gyógyszert, segítséget a kórházzal.

A misszió háza terjedelmes tornáccal körülvett kúria. Tágas szobáiban kényelmes bútorok. Úgy éreztük, hogy a dzsungel fái között Európában, meghitt, bensőséges norvég otthonban vagyunk. India messze, az erdőségen túlra menekült groteszk isteneivel, bigott babonáival, makacs idegengyűlöletével. Ebben a házban más szellem lebegett: a megértés, a szeretet, a kereszténység szelleme.

Bodding tiszteletes úrnak óriási könyvtára nagy termet tölt be. Egy részét maga szerezte, a többit elődjétől örökölte. Az őserdőben a könyvek, a példás rend, tisztaság és az önfeláldozó munka, amelyben Boddingék napjaikat töltik, felejthetetlenné teszi ottani tartózkodásunkat. Az asszony délelőtt betegeit gyógyította, délután a környék falvainak gyerekseregét tanította.

Vasárnap a kis templomban istentisztelet volt. Szelíden csengett a harang a toronyban, a sálfák és a pálmák ájtatosan hajlongtak a hang előtt. A madarak legszebb éneküket dalolták Isten dicséretére. A szantálik áhítattal vonultak be a templomba, lekuporodtak a földre, várták a zsoltáréneklés kezdetét. Néhány pad is akadt a templomban, de ezeket üresen hagyták. Az asszonyok elhozták csecsemőiket, s mialatt a tiszteletes úr szantáli nyelven prédikált, édesdeden szoptak a kicsinyek anyjuk keblén. A keresztény ájtatosságot az anyatejjel szívták magukba. Fekete bőrű, széles arcú, vastag ajkú hívek hallgatták az igét, mely Krisztusban vált testté, és egyforma erővel és érvénnyel szólt fehér és fekete emberhez, egyaránt. A prédikáció alatt néhány csecsemő felriadt álmából, de anyja simogatására azonnal megnyugodott, és kíváncsi szemmel né-

zett az Úr asztalára, a keresztre. Némelyik ujjongva terjesztette ki apró karját Krisztus felé. A zsoltár éneklésébe belecsipogtak a kisdedek, kedves gügyögés vegyült a Miatyánkba. Isten apróságai részt kértek maguknak jóságából. Az összefüggéstelen hangok az ártatlan gyermekek szájából felszálltak a mennyországba, és Isten imává rakta összse azokat. Bodding hangja maga az alázatos könyörgés. Itt, az őserdőben eltöltött ötven év térítő, gyógyító munkája közel hozta Krisztushoz.

Két nap után meghatva búcsúztunk el Bodding tiszteletes úrtól és feleségétől. A gyönyörű hegyvidék és a lombos erdők hűs üdvözletet küldtek autónk után. Rampurhatban néhány óráig várnunk kellett a vonatra. Az állomáson megláncolt indiai rabokat láttunk rendőri őrizetben. Egykedvűen ültek a peronon. Olyanok voltak, mint a mi oláh cigányaink.

India nemcsak az aszkéták országa. Ősidőktől fogva minden hódító sereget Ázsia söpredéke követte. Ebből a söpredékből maradtak vissza Indiában a bűnöző törzsek. Mielőtt az angolok szürke rendet teremtettek ebben a vadregényes országban, minden vándor törzsnek volt valami foglalkozása, amit a hódító hadsereg katonái szégyelltek űzni, de szükség volt rá: a moguloknak sátorverői a csapparbandok, a ramuszik az ellenség tolvajai, a nőrablók; az eldugott készletek felkutatói a brindzsazák. Az angol rend elvette ismert foglalkozásukat; kénytelenek voltak zugban űzni jól begyakorolt iparukat, kasztjukat és céhük szerint. A ramuszik híres tolvajok, akik elől a legbiztosabb rejtekhely sem nyújt menedéket. Kasztjuk feje ma már nem szorul rá, hogy lopjon, mert vagyonos, művelt ember, Európában végezte iskoláit, palotában lakik. A kaszt szabályait ma is be kell tartania, ha méltó akar maradni őseihez. Titkára évente egyszer, a kaszt ünnepi napján, elrejt valami értékes tárgyat előle, amit a főnöknek el kell lopni. Ennek a tolvajcéhnek éles szemű tagjai ma mind éjjeliőrök, rendes fizetést húznak. Jaj annak, aki ott mer lopni, ahol ramuszi áll őrt.

A bhampták vasúti tolvajok. Ki tudja, honnan vándoroltak be őseik Indiába? A kóbor népség keresztül-kasul jár-

hatta Ázsiát. Évezredek óta sem tud megnyugodni, folytonosan vándorol, de ma már nem gyalog, hanem vasúton. Néhány év múlva autóbuszon, repülőgépen, de a tolvajlást nem hagyja abba. Mesterek az átöltözésben, született színészek. A bhampta a vonatkocsi első fülkéjébe, mint szántóvető lép be, az utolsón az elcsent holmival erdészőrként suhan ki. Csecsemőik kitűnő tanítványok. A kocsiban elkezdenek éktelenül bőgni, s mialatt a jószívű utasok megnyugtatni igyekeznek őket, a papák és a mamák éles késsel felhasítják a bőröndöket és elcsenik az értékesebb holmikat. A férfiak és a nők testük nyílásait mesterségesen tágítják, úgy hogy hihetetlen mennyiségű zsákmányt tudnak eltüntetni bennük.

Ezek a bűnösök, akiket itt az állomáson látunk, szintén bhampták. Leülik a büntetésüket, aztán az üdvhadsereg veszi őket pártfogásba. Indiában közel kétmillió ember él rendszeres, kasztszerű bűnözésből. Ha nyugtalanság, felvonulás, tüntetés van a városban, hirtelen ott teremnek, és a boltok fosztogatását ők végzik el szakszerűen.

Az uram addig nézegette a megláncolt foglyokat, míg az őrök vezetőjével szóba nem elegyedett. Megkínálta angol cigarettával. Szind vidéki hatalmas hindu a rendőr.

Két-három cigaretta között érdekes dolgokat tudtunk meg tőle.

– Ezek a bűnösök – magyarázta – a szerényebbek közé tartoznak. Nem ölnek, csak lopnak, de vannak rablók, akik asszonyruhában surrannak be a rendőrség épületébe, enyelegnek a rendőrökkel, azután füttyszóra előbújnak a társaik, magukhoz ragadják a fegyvereket, felgyújtják az őrházat, és állami puskákkal felszerelve végigrabolják az egész kerületet.

Legtöbb bűnös kaszt vallásos színezetet ad foglalkozásának. Vallás nélkül a tolvaj, a rabló, a gyilkos nem élhet meg Indiában. Indiában minden vallás.

– Sok gazemberrel volt már dolgom – magyarázza a rendőr –, több mint húsz év óta végzem ezt a munkát. Mielőtt a kormány szolgálatába léptem, magam is közéjük tartoztam.

Az uram csodálkozva néz rá, még egy angol cigarettát

nyújt át neki, és leül a peron padjára, hogy hosszasabban eldiskuráljon az érdekes rendőrrel. A megláncolt foglyok udvariasan helyet csináltak neki, odább húzódtak. Sejtették, hogy róluk van szó, de egy cseppet sem szégyellték magukat: az istenek jelölték ki számukra foglalkozásukat. Mintha büszkék lettek volna rá, hogy egy fehér szahib és egy fehér memszáb annyira érdeklődik irántuk.

– Ha nem ismertem volna minden titkukat – folytatta előadását a rendőr – a kormány nem sok hasznomat venné. A kasztba csak noviciátus után vesznek fel. Gyermekkorban kell a mesterséget megtanulni. Akkor még hajlékonyak az ujjak, fogékony az ész. Fogadalmat kell tenni a kaszt védőistenére, esküdni kell a szent tulszi virágra, hogy semmi körülmények között nem lesz hűtlen céhe foglalkozásához. Eleinte csak tanonc az ember, ha beválik, előbbre jut. Első teendője a kapuknál, ajtóknál figyelni, nem zavarják-e meg a kasztbeli tolvajokat. A zsákmányból csupán csekély osztályrészt kap. Nem érdemel még többet. Később fontosabb feladatot bíznak rá. Én a „holdvilágosok"-nál, a csandravediknél szolgáltam. Ez a tolvajkaszt a holdat, a Csandrát tiszteli. Mohamedánt nem vesznek be a céhbe, sem alacsonyabb kasztbeli hindut. Előkelő tolvajcéh, nagyon rátarti. Sötétben vagy napfénynél dolgoznak, ha munka közben a hold rájuk süt, akkor hitük szerint felfedik őket, és darabokra szakadnak. Az én első feladatom abból állt, hogy Gwaliorban, a bazárban verekedést kellett kezdenem társammal. Nagy csődület támadt körülöttünk. A kereskedők elhagyták bódéikat, szaladtak a verekedést nézni. Mi ütöttük-vertük egymást, hangosan káromkodtunk, hogy lássák, milyen dühösek vagyunk. Közben fél szemünkkel lestük, hogy mit művelnek társaink. Az upardár, a főtolvaj zsebébe csúsztatta a zsákmányt, átadta a csavának, a falazónak. Mi sértődötten még néhány durva szót szóltunk egymásra, aztán mogorva, színlelt sérüléseinket tapogatva odább álltunk. Első szereplésem szépen sikerült. Később egyszer Benáreszben a szent fürdőzők közé keveredtünk. Hárman merően szegeztük szemünket egy pontra, mintha valami csodát látnánk. Erre a fürdőzők mind odasereglettek körénk, ők is arra néztek, amerre mi.

Közben persze otthagyták ruháikat és értéktárgyaikat. Mire a turpisság kiderült, hűlt helyét találták holmijaiknak. Ekkor léptem elő. Végül is rajtavesztettem. Megcsíptek. Leültem büntetésemet, és utána állami szolgálatba léptem. Most már nem kell lopnom, van békés megélhetésem. Remélem, hogy ezeknek is lesz valaha – és részvevő tekintetet vetett a megláncolt foglyokra.

Azt indítványoztam férjemnek, ne várakozzunk itt az állomáson a vonatra, eleget hallottunk a rendőrtől az indus bűnösökről, van még egy órai időnk, nézzük meg addig a várost. Besétáltunk Rampurhatba. Egy fokkal rendesebb vidéki város, mint Bolpur. Itt is szemétdombok díszelegnek az utcán, kecskék és tehenek legelnek a tereken. Díszes homlokzatú, esőverte, elhanyagolt házak, nagy tócsák és kis vályogviskók váltakoznak egymás szomszédságában. Végigsétáltunk az utcákon. Az egyik ház udvaráról zaj szűrődött ki. A kapu tárva volt, bementünk. Az udvaron, a fal körül tetőzött tornác futott végig, benne ittas emberek tanyáztak. Rizspálinka-kocsma volt a ház. A söntésben nagy tűzhelyen főzték a pálinkát. Melegen itták a szürkésfehér, maszatos folyadékot. Állítólag melegen közvetlenebb a részegítő ereje. Szegény ember az italban keres vigaszt. A hindu szerint az ital csalárd, mert a gyomorba küldik és a fejbe megy. Nem teljesen precíz ez a megállapítás, megy az minden végtagba. Csak úgy dülöngéltek, bukdácsoltak körülöttünk a részegek, némelyiknek elakadt a nyelve, másiknak úgy megeredt, úgy pörgött, mint az ördögmotolla, nem lehetett megállítani. Siettünk kifelé az udvarból.

Az utcák porosak, nem nagy élvezet járkálni bennük. A bazár felé tartottunk, hátha találunk valami ritkaságot. Indiában a kis városokban néha találni régiségeket, kézzel szőtt hímzett szöveteket, bronz szobrocskákat. A rampurhati bazárban nem találtunk semmit. Pár légycsapót vettünk. Amerikában India részére igen praktikus légycsapót gyártanak. A légy okos állat, megérzi a leggyengébb légnyomást, elugrik előle. A ravasz jenkik kitalálták a légy titkát, túljártak az eszén. Vékony dróthálóból készítik légy-

csapójukat, annak nincs légnyomása és úgy eltalálja a szemtelen állatot, mint bajnoklövész a célpontot.

Ahogy a légycsapók között válogatunk, egy sápadt, karcsú hindu nő tart felénk. Ránk néz, erőltetve mosolyog. Ismerősnek látszik, de nem tudom kicsoda. Végre felismertem benne Párvatít, a szantiniketáni diáklányt, akinek táncában annyiszor gyönyörködtünk. Csodálkozott, mit keresünk ebben a jelentéktelen kis vidéki városban? Aztán elmesélte, hogy néhány hónap óta él itt a férje családjánál. Hosszú évekkel ezelőtt, kisgyermekkorában adták férjhez, de férjét nem ismerte. Boldogan tanult Szantiniketánban, élvezte a szabadságot és várta az időt, hogy testileg, szellemileg éretten majd urához költözhessen. Az ő szülei szívesen vették, hogy tanul, férje szülei azonban, különösen anyósa, hevesen ellenezték. Néhány hónappal ezelőtt el kellett hagynia Szantiniketánt, mert végül is győzött az anyós akarata. Csendesen, anélkül hogy barátjaitól, játszótársaitól elbúcsúzott volna, hazatért férje házába, Rampurhatba. Azt remélte, boldog lesz. Szívesen áldozta fel szabadságát a házaséletért, amelyről annyit álmodott. Úgy gondolta, imádni fogja férjét, minden gondolata övé lesz. Az istenek talán meg fogják áldani fiúgyermekkel. A fiú hancúrozni fog ölében, s ő boldog, nyugalmas házaséletet fog élni.

– Nem így történt – sóhajtotta a kis Párvatí –, az istenek nem tartottak érdemesnek arra, hogy anya legyek. Sok bűnt követhettem el az előbbi életekben vagy a jelenben. Férjem meghalt. Pedig milyen boldog voltam vele, jóságos volt hozzám, megbocsátotta, hogy tanulni akartam, és sokáig megvárattam. Megbocsátotta a szantiniketáni két esztendőt. Mindent megbocsátott nekem. De az anyósom nem bocsát meg semmit. Azt mondja, én vagyok az oka férjem halálának. Nem hagyhatom el a házat, erőszakkal tartanak ott, hogy kínlódásommal enyhítsem meghalt férjem szenvedését a túlvilágon.

Szívbemarkoló volt a hangja. Csak most vettem észre szegetlen, varratlan, egyszerű fehér leplét, az özvegyek viseletét.

– Mikor férjem haldoklott – panaszkodott tovább –,

gyorsan magamra kellett öltenem legdíszesebb ruhámat, ékes tűvel megerősíteni fejemen, úgy borultam le uram előtt, és könyörögtem, hogy ne hagyjon el. Hiába volt a könyörgésem. A szobába behoztak egy feldíszített tehenet, annak a farkát fogta, míg ki nem szenvedett. Néhány nap múlva, amikor elhamvadt a máglyán, az egész család összegyűlt, letépték a nyakamról a táhlit, a kis aranyékszert, amit tőle kaptam, a borbély lenyírta hajamat. „Mundai", kopasz özvegy lettem. Azóta siralom az életem. Soha többé férjhez nem mehetek, minden víg társaságot kerülnöm kell, vallásos gyakorlatokban részt nem vehetek, rá sem szabad néznem olyan boldog asszonyra, aki gyermeket vár, mert megronthatja a szemem sugara.

– Drága Párvatí – szóltam hozzá részvéttel –, nem jöhetne vissza Szantiniketánba? A szülei jómódúak, miért nem hagyja ott az anyósa házát, özvegységének börtönét?

– Nem lehet – válaszolta halkan –, vezekelnem kell. Szüleim szeretnek, sajnálnak, de nem az ő akaratuk dönt sorsomban, hanem az istenek. Régen az özvegyek önként mentek az uruk máglyájára. „Szatí"-k voltak, jó asszonyok. Nekem is meg kell halnom, de csak akkor, ha eljön az ideje. Még nem érdemlem meg a halált, de igyekszem jónak lenni, alázatosnak, hogy megérdemeljem.

A szegény kicsi özvegy elbúcsúzott. Sietett haza. Félt az anyósától: mi lesz, ha megtudja, hogy európaiakkal beszélgetett? Nesztelenül suhant a poros, rossz szagú, esőverte, komor házak mentén. Szomorúan néztünk utána, aztán visszafordultunk az állomás felé.

A vonatban sokáig beszélgettünk a szerencsétlen Párvatí sorsáról.

Szomorú hindu özvegynek lenni, szörnyűség, milyen kínzásokon, gyötrelmeken, megaláztatásokon kell keresztülmennie. Még szép, hogy nem égetik el őket elevenen a halott férj máglyáján, mint azelőtt tették. Ha az angolok nem tiltották volna meg ezt a barbárságot, szegény kis Párvatí is máglyahalált halt volna.

– Valahol azt olvastam – szólalt meg férjem –, hogy évszázadokkal ezelőtt a hindu férjek rendszerint úgy haltak meg, hogy feleségük megmérgezte őket. A bölcs brahma-

nok nem tudtak másként véget vetni a gyilkosságoknak, minthogy törvénnyé tették: a meghalt férjjel együtt el kell égetni az özvegyet is. Egyszerre vége lett a tömeges mérgezési járványnak. És száz év múlva a hindu özvegy már azt hitte, hogy az istenek parancsa küldi a máglyára.

– Siva táncol – sóhajtottam fel –, és nem tudja, hogy nevében milyen szörnyűségek történnek Indiában.

Fájdalmas, szomorú akkorddal ért véget rampurhati kirándulásunk. Este volt, amikor hazaérkeztünk Szantiniketánba. Már a vonat ablakából láttam, hogy ragyog és csillog a villanyfényben a Tagore-palota . . .

Február közepe

Szantiniketán lázasan készült Mr. Elmhurst és felesége fogadására. Az egyetemen az előadások végén a tanárok gyűléseket tartanak, megbeszélik az ünnepségek részleteit. A nagy készülődések közepette alig vette észre valaki, hogy Trapp ideje letelt és elhagyta a telepet. Elutazott Benáreszba. Jönnek és mennek itt az emberek, mint egy karavánszálláson. Az utolsó nap Trapp késő estig maradt nálunk. Tízszer láttam a holdat a csillagok udvarában, amióta először vigasztalt meg nyers, romlatlan, egyszerű stílusával a német diák megérkezésünk éjjelén. Akkor azt hittem, egy hétig sem fogom kibírni ezt a sivár helyet, ahol annyi bölcsességet halmoztak fel és olyan kietlen volt minden. Most, hogy tél van, napsugaras, illatos meleg tél, kezdek sorsommal kibékülni. De Trapp hiányozni fog. Az uram legszorgalmasabb tanítványa volt, megszokott esti vendégünk, hűséges hírhordónk. Lágy bajor németsége sokáig fog fülünkbe csengeni. Adja Isten, hogy minden reménye megvalósuljon. Legyen belőle kiváló német szaktudós, szanszkritológus, német diákok példás és pedáns tanára. Meghatva búcsúztunk el tőle.

Elmhursték, akiket olyan izgalommal várt Szantiniketán, dúsgazdag emberek. Megengedhetik maguknak, hogy százezreket költsenek kedvteléseikre. Mások kártyán veszítik el a pénzt vagy versenylovakon, nekik nemesebb örömük van:

a szantiniketáni egyetem mezőgazdasági osztályát akarják felvirágoztatni. Megérdemlik, hogy illő tisztelettel fogadják őket. Még fiatal emberek Elmhursték. A költő személyes barátai. A férfi szőke, fehér bőrű, sovány angol, az asszony határozottan szép, még amerikai viszonylatban is. Dorothy Elmhurstot nagyon meghatotta a fogadtatás. Ilyent talán Amerikában sem lehet rendezni. A könyvtár előtti téren a földön apró mécsesek világítottak, a tornác bejárata előtt színes rizsszemekből gyönyörű geometriai figurákat raktak ki, a lányok élő virágfüzért alkottak sorfalukkal. Amikor a vendégek kiléptek autójukból, Sasztri felvezette őket a tornácra, ahol a költő fáklyákkal megvilágított alakja állt. Tagore üdvözlő szavai után letelepedtek a tornácon, mi is felmentünk bemutatkozni. Elkezdődött az ünnepély színházi része. Dina babu énekkarával rázendített a költő dalaira, közben Sasztri szanszkrit nyelven beszédet mondott, amit Elmhursték nem értettek, de türelmesen végighallgattak. Közben gyönyörködtek az elragadó látványban, a sötét estéből kivilágító fehér dhutik és szárik gyűrűjében, a kis mécsesek kísérteties fényében. A szónoklat után a lányok játszottak hangszereiken, majd táncba kezdtek. Legelragadóbb volt köztük Haimanti, aki ez alkalommal táncolt először nyilvánosság előtt. Haimanti nem dán nő többé, hanem hindu. Ahogy lecsukott szemhéjjal, a levegőben úszó karjával megállt az emelvényen, hindu festményt elevenített meg. Amikor megmozdult karjával és testével, az India volt, a hamisítatlan, csábító India. Krisna fuvolájára táncoltak így az apszarák, ilyen önfeledten, a ritmus mámorában. A fájdalom születése és halála volt Haimanti táncának a tárgya:

Ráma felesége, Szitá, szépségét ápolta, hogy férje szerelmét megtarthassa. Belenézett a tó tükrébe és örömmel látta szépséges arcát benne. De Váju, a szél istene irigykedett rá, felborzolta a tó vizét. Szitá képe eltorzult. Rámának nem fog tetszeni többé, más asszonyt keres, akinek nem ráncos az arca, nem görbül le a szája. Szitá nagy fájdalmában Sivához fordul segítségért. Siva elküldi Rámát a szél istene ellen, fogja el. Ráma a hegyeket hívja segítségül, bekerítik a Vájut és barlangba zárják, ahonnan nem

talál kivezető utat. A tó tükre tisztul és Szitá boldogan látja, hogy simulnak ki arcának ráncai, hogy egyenesedik ki szája széle és ismét gyönyörűségesen ragyog, mint azelőtt. Boldogan lejt táncot Siva tiszteletére . . .

Ezt a táncot, a Szitá táncát mutatta be most Haimanti. Tapsvihar zúgott fel, sadu kiáltások ünnepelték a tánc végén. A költő is elragadtatva tapsolt. Az amerikaiak álomszerűnek tartották a jelenetet. A fáklyák és a csillagok fénye alatt valóban életre szökkent mese lebegett és ringott előttünk. Amija elgondolkozva nézte táncoló feleségét. Nem tapsolt neki, nem üdvözölte, szinte félelemmel nézett rá.

– Tökéletesen indus lett . . . – suttogta maga elé.

Elmhursték és a költő kérték Haimantit, hogy adjon elő még valamit. Nem kérette magát. Szerelmesen nézett Amijára. Szép akart lenni, mint Szitá, hogy örökre magához láncolja az urát. Visszament az emelvényre. Most nem táncolt. Néhány Tagore verset szavalt el bengáli nyelven:

Mondd, igaz-e mindez én szerelmesem, mondd igaz-e mindez?
Mikor szemem sugara feléd villámlik, szivedben sötét felhők viharzóan válaszolnak?
Igaz-e, hogy ajkam édes, mint az első szerelem tudatra ébredésének nyíló bimbója?
Valóban elmúlt tavaszi hónapok emléke reszket tagjaimban?
Igazán dalolva remeg a föld, mint hárfa, mikor lábam érinti?
Igaz volna hát, hogy az éj szemei harmatkönnyeket hullajtanak, mikor meglátnak engem és hogy a hajnal fénye vidám tűzben ég, mikor testemet piros köntösébe takarja?
Igaz-e, igaz-e, hogy szerelmed magányosan bolyongott végtelen korokon és világokon át engem keresve?
Hogy midőn végtére rám találtál, évezredes vágyad teljes békére lelt szelíd szavamban, szemeimben, ajkamon és hullámzó hajamban?

Igaz volna hát, hogy a végtelenség titka áll
kicsinyke homlokomra írva?
Mondd én szerelmesem, igaz-e mindez?

Haimanti hangja a meghatottságtól elcsuklott. Pillanatra szünetet tartott, teste remegett, mintha az izgalom láza öntötte volna el, majd erőt vett magán, felnézett a költőre, és folytatta a verset:

Zengjük el hát utolsó dalunkat és váljunk el!
Feledd el az éjt, ha már elmúlt az éjszaka!
Kit igyekszem ölelő karjaimba zárni? Álmokat sohasem lehet fogságban tartani!
Mohó kezeim az ürességet szorítják szívemre és ez megsebzi keblemet.

A diáklányok lehajtották fejüket. Beleborzongtak a versbe, minden sora a szívükbe markolt. Az európaiak, Gertrud, Elmhursték, Alí Haidar nem értették a bengáli szöveget, de Tagore gyönyörű nyelvezetének ritmusa mégis megragadta őket. Sokáig ünnepelték Haimantit.

A lányok kara elénekelte a záróakkordokat, mire felemelkedett a költő, felálltak a tanárok, és lassan kivonultak a tornácról. A dhutik és szárik halk susogása kísérte a menetet, ki a sötét, csendes éjszakába.

A fogadtatási ünnep után vacsora volt az Utaraján-kastélyban. Elmhursték boldogok, alig tudnak magukhoz térni elragadtatásukból, aminek amerikai módon adnak kifejezést. Felajánlották, hogy évi húszezer dollár segéllyel járulnak hozzá a mezőgazdasági szakosztály költségeihez.

Három napig tartózkodtak Szantiniketánban. Ezalatt szünetelt az egyetemi munka. Társadalmi élet vonult be a tudomány falai közé. Tagore álmai valóra váltak: Kelet és Nyugat összefogott a nagy cél megvalósítására, tudomány és élet kezet szorítottak egymással.

Napok múlva újból kezdődött a munka. Gyula a tél folyamán lázasan dolgozik. Természetesen az iszlámmal fog-

lalkozik. Az iszlám Indiában különös fejlődésen ment keresztül. A hindu kozmikus világszemléletébe be kellett illeszteni a semita monoteizmus ridegebb dogmáit. Érdekes kölcsönhatások keletkeztek, mohamedánok hinduktól, hinduk mohamedánoktól vettek át gondolatokat, melyek észrevétlenül surrantak be tanaikba. Az iszlám mint hódító vallás lépett fel az öröklétbe merült hinduizmussal szemben, de a mély és súlyos ellentétek mellett finom szálak szövögették az együttélés és megértés köntösét. Az írástudatlan nép lelkileg hamarabb egymásra talált volna, ha a hivatalos papság nem éleszti a különbségek tüzét. Századokkal ezelőtt, amikor Bábert sah moguljai berontottak Indiába, és elfoglalták Delhit, nagyon elhagyatottnak érezték magukat a sok dicsőség közepette. A támadó hadseregek csak férfiakból álltak, edzett harcosokból, akik rettenthetetlen bátorsággal vertek meg minden ellenséget; de este, amikor véget ért a harc, és pihenőre tértek a tábortüzek mellé, nem volt szerető szív, gyengéd hang, amely felvidította volna a fáradt hódítókat. Asszony után vágyódtak. A hindu foglyok, a sok árván maradt özvegy és lány tüzes fekete szeme legyőzte a legkeményebb harcost is. A szerelem kibékítette az ellenséges szíveket. A mogulok a hindu nők soraiból vettek feleséget. A szó szoros értelmében vettek, aranyért vásároltak, aminek bővében voltak. Akinek nem volt pénze, az rabolt magának asszonyt. Ahogy a szabin nők hajdanában, a hindu lányok is megszerették idegen férjeiket. Hozzájuk tartoztak, nem akartak többé elválni tőlük. Új faj, új nemzet, új nyelv keletkezett Delhi romlepte síkján. A fehér, éles metszésű arcú mogulok és a lágy tekintetű, barna bőrű hindu asszonyok házassága szülte azt az okos, tetterős, művészi hajlamú nemzedéket, amely századokon át uralkodott Indiában: a mogulok vitéz nemzetét. Új nyelv, a „tábori" urdu fejlődött, a turki, a perzsa és hindi nyelvekből. Ez lett a mohamedán uralom alá került új India hivatalos nyelve. Ezen énekeltek a költők, írtak a tudósok, beszéltek a művelt emberek. A mogulok tartományi helytartói ezt a nyelvet csiszolták tökéletesre palotájukban. A nyelv keveredésével karöltve járt az eszmék és az életformák keveredése.

Ennek a kevert kultúrának történetével foglalkozott lelkesen Gyula. Nemcsak könyvekből, hanem élő emlékekből is gyűjtötte anyagát. Elhatározta, hogy bejárja a mogul uralom várait, városait, könyvtárait, műemlékeit. Alí Haidar ajánlkozott útitársnak. A naváb kapcsolatban állt a legtöbb mohamedán fejedelemmel, biztatta férjemet, hogy látogassuk meg őket. Alí azonnal levelezni kezdett a fejedelmekkel. Örömmel töltötte el a gondolat, hogy együtt utazunk. Így a tanulás sem szenved kárt, az utazás alatt is lesz idő a Korán olvasására. Persze legjobban annak örült, hogy Gertrud is velünk akar jönni.

Nem sokáig készülődtünk. Nem kellett a menetrendet tanulmányozni. Alí autóján indultunk útnak.

A legközelebbi történelmileg érdekes palota Mursidábádban van. Néhány óra alatt odarepített bennünket a pompás Cadillac, a Baghirati folyó partjára. Ez a Gangesz egyik csendesen folyó iszapos mellékága. Híd nincs rajta. Bambusztörzsekből összerótt kezdetleges komp állt a parton. Azt hittem, hogy autóstul, bambuszostul együtt belefulladunk a piszkossárga hullámokba. A komposok hangosan kiabáltak, gesztikuláltak, hogy minél kézzelfoghatóbban bebizonyítsák, mennyire becsülik az ilyen előkelő vendégeket, mint mi vagyunk. Nem sokat törődtünk velük. Aki Indiát ismeri, megszokhatta a bennszülöttek mindig zajos, ideges viselkedését. A bambuszkomp volt egyedül csendes. Nyugalommal siklott át a folyón, hátán a nehéz teherrel. A túlsó parton Ziangadzs faluba értünk. Szegény és piszkos falu ez, akár a többi bengáli település. Elhanyagolt kertjeiben omladozó falkerítés között több nagy kiterjedésű palota emelkedik. Udvara és termei éppen olyan siralmas pusztulásról és szennyről tanúskodnak, mint a legnyomorultabb bennszülött viskók. Ezeket a palotákat kőből építették, az idő megkímélte őket. A rothadás, szétmállás, letargikus elmúlás a mai India ijesztő képe. Ziangadzs kétszáz évvel ezelőtt Mursidábád egyik kikötője volt, majdnem kétszázezer lakost számlált. A folyó partjától szakadatlan sorban álltak a házak, melyeknek lapos tetején végig lehetett sétálni az egész városon, anélkül, hogy az ember kénytelen lett volna földre lépni. Lord Clive azt írja

egyik levelében, hogy több gazdag ember és nagyobb vagyon van Mursidábádban, mint Londonban.

A mai Mursidábádban mindössze tízezer lélek él.

– Látja, Gertrud – mondta Alí –, hová vezet a rossz gazdálkodás, a tudatlanság és erkölcstelenség. A mursidábádi helytartó a mai Bengál, Bihar és Orissza tartományokon uralkodott. Ezen a területen ma 86 millió ember él. Gondolhatja, milyen nagy volt a hatalma és vagyona. De a féktelen kapzsiság, féltékenység a szomszéd helytartókra, állandó polgárháborúra vezetett. A mogul fejedelmek a XVIII. században már csak árnyuralkodók voltak. Örültek, ha a helytartók, a „navábok" beszolgáltatják az évi adót, az adminisztrációt rájuk bízták, s nem törődtek azzal, miként gyilkolják le egymást a vetélytársak. Aki helytartó lett, az szedte be az adót. Egy részét beszolgáltatta, a többit magának tartotta. Ebből a mérhetetlen pénzből palotákat építettek, hatalmas kincseket gyűjtöttek. A mursidábádi paloták gyönyörűek.

– A maga ősei is így cselekedtek? – kérdezte Gertrud.

Alí vonakodva válaszolt:

– Ez általános szokás volt.

Gertrud nem ugrathatta szokása szerint Alít, mert az autó a palota elé ért. Tizenöt-húsz vörös kabátba bújtatott szolga állta körül kocsinkat. Az egyik, a főkomornyik, jelentkezett Alínál:

– A fejedelem őfelsége tisztelettel fogadja magas látogatásukat, engem bízott meg, hogy távollétében a lakosztályaikba vezessem fenségteket.

Óriási épület díszes márványlépcsőjén mentünk fel. A palotát 1803-ban MacLeod skót mérnök építette olasz reneszánsz stílusban. Homlokzatán oszlopos tornác húzódik, felette lapos tetők védik a nap és az eső ellen. A lépcsőház mennyezetét keleti motívumokból összeállított márványdombormű díszíti. A széles folyosók és a tágas termek padozata erezett márvány. Ahogy végigmegyünk a folyosókon lakosztályunk felé, látom, hogy a falakon értékes európai festmények lógnak: Rafael, Rembrandt, Guido Reni, Teniers, Cuyp és Snyders képei. Átmegyünk a nagy fogadótermen. Hatvan méter hosszú. Mellette látom a trón-

terem kerek falait. Itt tartották a fejedelmek a kihallgatásokat.

Végre elértünk lakosztályunkba. Én az urammal négy szobából álló appartement-t kaptam, Gertrud és Alí Haidar tőlünk jobbra és balra három-három szobában helyezkedtek el. Teakfa bútorok, mennyezetes, faragott fejedelmi ágy volt a hálószobában.

– Nyolc év óta senki sem aludt ebben az ágyban – magyarázza a főkomornyik –, utoljára lord Curzon, India alkirálya volt vendégünk ebben a lakosztályban.

Még nagyobb tisztelettel néztem a mennyezetes ágyra! Szegény lord Curzon! Azóta már mennyországi ágyában pihen a túlvilágon. A szalonban sèvres-is vázák, francia, olasz bronz- és márványszobrok, elefántcsontfaragások.

Alí és Gertrud lakosztályai éppen olyan díszesek, mint a mienk.

– Csodálkoznak, ugye – kérdi Alí nevetve –, hogy Indiának ezen az eldugott helyén ilyen tökéletes kényelmet és fényűzést találnak?

– Nem is vártam mást – felelte Gertrud tettetett gőggel –, fenséges vendégeknek, mint amilyenek mi vagyunk, csak ilyen palotában illik lakni.

– Hogyan érti ezt, fenség? – kérdezte évődve Alí.

– Úgy értem, fenség – válaszolt Gertrud –, hogy öt perccel ezelőtt az ön jóvoltából hercegnő lettem, fenséges címem van.

– Az én jóvoltomból?

– Igen. Hát nem hallotta, hogy a főkomornyik nemcsak magát, de engem is fenségnek titulált?

Mindnyájan felnevettünk.

– Minket is fenségnek szólított – nevetett Gyula –, azt hitte, hogy a fejedelem barátai nem lehetnek nagyságosak, de kegyelmesek sem. Önt pedig természetesen egyenesen fejedelemnőnek vagy királynőnek nézik. Pontosan olyan is.

– Napnyugat királynője – bókolt Alí, s egy hirtelen gondolattól megragadtatva, félre nem érthető kérdést szegzett Gertrudnak.

– Akar fejedelemnő lenni?

Magam is izgalommal vártam, mit felel a német lány.

Nem felelt egyenesen. Kis kacaj kíséretében mindössze ez volt a válasza:

– Nem is lenne olyan bolondság.

Együtt vacsoráztunk a díszes ebédlőben. Nagy kerek asztalon európai ételek. Szolgák serege sürög-forog körülöttünk. Fejedelmi pompa mindenütt, a szolgák aranygallérral díszített vörös ruhát viselnek.

És mégis szegénység dohszaga tolakodik a pompa hűvös levegőjébe. Az óriási csillárt nem gyújtják meg, csak két körtéből pislog félénken a fény. A főkomornyik, aki felügyel a szolgahadra, látja, hogy furcsállva nézzük a két árva villanykörtét, mentegetőzik:

– A nagy csillár sok áramot fogyaszt. Az áramfejlesztő gépünk pedig elromlott, nem tudjuk megcsináltatni, azért nem ég minden körte. Takarékoskodnunk kell.

A vendég nem érzi jól magát olyan helyen, ahol takarékoskodni kell. A fejedelem bizonyára nem takarékoskodik, évi jövedelme Alí szerint legalább hárommillió pengő. Valójában a szolgák takarékoskodnak azzal, aminek tízszeresével számolnak el.

– Hány szolgája lehet a fejedelemnek?

A naváb urdu nyelven adja tovább a kérdést a főkomornyiknak.

– Körülbelül ezer főre becsülhető a belső cselédség, ezenkívül van a palotaőrség, a katonaság. Ez százötven főre rúg.

– Látják – magyarázza Alí –, ez a rossz gazdálkodás. A szolgák egyenruhát és havi húsz pengő fizetést kapnak. A hivatalnokok fizetése havi hatvan pengő, és tízezrek felett rendelkeznek minden ellenőrzés nélkül. Hát elképzelik, hogy ezek becsületesek maradnak? Az alantas egy követ fúj a felettes hivatalnokkal, és kétszeresen csalják meg urukat. A fejedelem persze semmivel sem törődik, fogalma sincs, mennyi a vagyona, mennyi a jövedelme.

Ez az indiai gazdálkodás. A nép szegény, a mahárádzsák gazdagok. Bolond, aki nem lop tőlük.

Este petróleum kézilámpással kellett végigmenni a vég nélküli márványfolyosókon a lakosztályunkba. A díszes barokk bútorok, értékes festmények között ülve, kicsit ol-

vasni szerettem volna. Nem lehetett. A lámpasból kifogyott az olaj, a szolgák zavarodottan magyarázták, hogy nincs petróleum a házban, majd holnap hozatnak a bazárból, ha ugyan még adnak hitelbe a kereskedők. Kiülünk a magas oszlopoktól őrzött tornácra. Kísértetiesen szép a látvány. A mursidábádi palotából nézzük Bengál csillagos egét, előttünk a Baghirati lomha hullámai suttognak régmúlt időkről. Mursidábád volt az angol-indiai világbirodalom kiindulópontja. Néhány kilométernyire innen van Plassey, ahol lord Clive kétezer angol katonával megverte Szirádzs ad-Daula hatvanezer főnyi hadseregét. A Baghirati partjain nyújtózkodó platánok látták, hogyan vonult fel az indus hadsereg, hogyan húzták az ökrök és elefántok az ágyúkat a csatatér felé. Szirádzs ad-Daula, a fejedelem, csak húszéves volt. Nagyravágyó, féktelen, gonosz és kapzsi. Hatvanmillió jobbágy fizette neki az adót. Ha hivatalnokai a felét el is lopták, még mindig maradt neki bőven. De ez nem volt elég a fejedelemnek. A francia és angol kereskedőket felváltva zsarolta. Hol az egyik, hol a másik volt a szövetségese. Családjával is állandóan hadilábon állt. Rokonai éppen olyan kapzsiak voltak, mint ő. Szirádzs rajtaütött összeesküvő rokonain, ezek Kalkuttába, az angol kereskedők erődjébe menekültek. A fejedelem utánuk ment. Követelte kiadatásukat. Amikor a sereg elől az angolok a hajókra futottak, Szirádzs elfoglalta az erődöt. Száznegyvenhat angolt elfogott, és a szűk, „fekete lyuk"-nak nevezett börtönbe zárta őket. A júniusi tikkasztó éjszakában rettenetes haláltusa közt, huszonhárom kivételével, mind odaveszett. Agyonrúgták egymást, megfulladtak.

1757 nyarán az angol kelet-indiai társaság Clive-t küldte ki, hogy bosszút álljon. Szirádzs méltó ellenfelet kapott. „Gentlemannel szemben mindig úr voltam, de ha gazemberrel kerültem össze, igyekeztem azon, hogy én maradjak felül" – mondta húsz év múlva Clive védőbeszédében, amikor élete vége felé az angol lordok törvényszéke elé állították. Tudta, hogy Szirádzs és egész környezete gazemberekből áll, azért ő sem irtózott gazságtól, hamisítástól, csalárd ígéretektől. Mr. Watts, az angol kereskedők mursidábádi képviselője, mohamedán asszonynak öltözve hord-

széken a fejedelem fővezére, Mír Dzsáfar palotájába vitette magát. Ott szerződést kötött a fővezérrel, hogy az angolok pártjára áll, s ezért őt fogják trónra juttatni.

A plassey-i síkon Mír Dzsáfar az üközet megkezdésekor átpártolt Clive-hoz, az indus sereg felbomlott. Ezalatt Clive egy kis vadászházban a fáradtságtól és a nagy hőségtől elnyomva mélyen aludt. Mikor felébredt álmából, egy óra leforgása alatt eldöntötte India sorsát. Az angolok javára. Másnap az áruló Mír Dzsáfart Bengál és Orissza fejedelmévé kiáltotta ki. Az új fejedelem az elfogott Szirádzs ad-Daulát megölette. Clive-nak és az angol kereskedőknek hálából több millió font értékű ajándékot és pénzt adott. Ennek a Mír Dzsáfarnak a leszármazottja a mi házigazdánk.

A nyitott ablakon át az indiai február langyos melegében, a csillagok örökké mosolygó fénye kandikál a sötét tornácra. A folyó túlsó partján a palotával szemben elhagyott dzsungelben van Szirádzs ad-Daula eltemetve. Éjjel sakálok és párducok ólálkodnak sírja körül, vonításuk ide hallatszik hozzánk.

Másnap teán voltunk a fejedelemnél, Vaszíf Alí Mírzánál. Ötvennégy éves, csinos megjelenésű, közvetlen modorú ember. Angliában nevelkedett. Nem abban a régi palotában lakik, melynek történelmi emlékei kísértenek, hanem néhány száz lépésnyire a folyó partján egy másik, kisebb, de éppen olyan pompás palota a lakása. Négy felesége számára négy kisebb kastélyt építtetett, ahol az asszonyok, szolgaleányaiktól körülvéve töltik boldog tunyaságban az életüket. Soha a kertbe ki nem mennek, a külvilág nem érdekli őket, az urdu nyelven kívül más nyelven nem beszélnek. Talán olvasni sem tudnak. Egyedüli örömük a ruha és az ékszer. Az egymás elleni féltékenykedésben telnek napjaik.

Gertrud és én felkerestük az asszonyokat a háremben. Férfi a női kastélyok közelébe sem mehet. Uramat és Alít a parkban hagytuk. Hat eunuch vett körül bennünket. Díszőrség. Aranysujtással kihímzett ruhát, aranykarimájú, lapos kalapot hordanak. Imbolygó léptekkel kísértek a kastélyok felé.

Minden asszonynak külön szolgaszemélyzete van. Nem szívesen látják, ha a szolgák érintkeznek egymással, mert pletykát visznek kastélyból kastélyba. A tilalom a legbiztosabb híd a megszegés felé. Ha nyíltan nem lehet, hát titokban viszik a híreket egymásnak. A hárem, a titokzatosság világa, természeténél fogva titkokat szül. Egészen jelentéktelen titkok ezek, de a mendemonda és az unalom óriásivá színezi: a fejedelem az egyik asszonynak szebb ruhát ajándékozott, mint a másiknak, nagyobb briliánst csináltatott a gyűrűjébe, jobban szereti. Ki kell találni, mi a titka annak az asszonynak, mivel nyerte meg az ura tetszését? A nyoszolyólányok elárulják. Hosszabbak az ujjai, vékonyabbak a rendes asszonyi ujjaknál, bársonyos tapintású a bőre, láthatatlan apró pelyhek nőnek a tenyerén, a simogatása álomba ringat. A többi asszony irigykedve nézi a saját tenyerét, nyújtogatja ujjait, hogy hosszabbra nőjenek, megkérdi a javasasszonyokat, hogyan növeszthetne láthatatlan pihéket tenyerén?

Látogatásunkra legpompásabb ruhájukba öltöznek az asszonyok. Szegények órákig készülődtek, hogy minél szebbek legyenek. Egyik túl akart tenni a másikon. Az ilyen kis izgalom az egyetlen változatosság életükben. A komornák, az ájak előszedték a ruhatár kincseit, bő selyemnadrágokat, paidzsámákat, az úgynevezett lábruhákat, amiket a mohamedánok nappal hordanak. Nálunk azt hiszik, hogy japán eredetű ez a ruhadarab és az éjjeli inget helyettesíti. Éjjelre a mohamedán nők hosszú, széles, a mell tájékán felhasított inget és színes selyemszalaggal átfűzött mellénykét viselnek.

Halomba fekszenek az ingblúzok, a mellények, a szárik, a színek szivárványjátékán törik meg a téli napsugár. Válogatják, váltogatják a ruhákat órák hosszán át. Tanakodás, izgalom az egész hárem. Végre megállapodnak egy ruhában. Sietni kell, a látogatás ideje közeledik, és az ékszereket még nem választották ki. Előkerül a széles ékszerládikó. Nehéz teakfából készül, széleit rézpántok erősítik, minden oldala és teteje elefántcsontlemezektől ékes. Tartalma fejedelmi vagyonnal ér fel. Ezekben a ládákban van a fejedelem vagyona. India művészete, találékonysá-

ga, kézügyessége tobzódik ezekben az ékszerekben. Fülcsatok, az átfúrt orrcimpákba akasztott függők, diadémok, homlokdíszek, nyakékek, kar- és kézperecek ezernyi változata, derékövek, láb- és bokaperecek, lábujjdíszek tündöklő, szikrázó halmaza ömlik ki a ládákból.

Az asszonyok alacsony hímzett párnákon ültek, amikor beléptünk a hárembe. Félkörben mögöttük az ájták serege állt. Egyik hatalmas pávatoll-legyezőt tartott a fejedelemasszony mögött. Legyek nem voltak télen a palotában, de a legyeket és szúnyogokat régen ilyen kéziventillátorokkal hessegették el, és ma a pávatoll fejedelmi szimbólum, elmaradhatatlan jelkép minden mahárádzsa és minden naváb udvarában.

A fejedelemasszonyok külön-külön fogadtak bennünket kastélyukban. A világért sem ültek volna össze. De a nyoszolyólányoktól tudták, ki milyen ruhát vett fel, milyen ékszert rakott magára. Mi nem tudtuk megkülönböztetni sem a ruhákat, sem az ékszereket, sem a fejedelemnőket. Minden ruha, minden ékszer egyformán pompás, szemet káprázta tó volt. A hölgyek egyformán testesek, barnák és unalmasak. Mindegyik úgy fel volt díszítve, mint egy-egy karácsonyfa. Arcukból csak szemgolyójuk látszott ki tisztán. Szemhéjuk kívül-belül, szemszögletük is ektelenül kifestve, kék, barna, fekete és vörös festékkel. Arcuk többi része a sok ékszertől csak részecskékben tűnik elő, mint az aranyműves ékszertartó párnácskájának a bársonya.

Az egyik ája értett angolul. Az ő tolmácsolásával tudtunk beszélgetni. Alkalmam volt kevés bengáli nyelvtudásommal is segíteni magamon. Teával és édességekkel kínáltak. Kedvesek ezek a feldíszített karácsonyfák, ezek a barna női játékszerek. Érdeklődésük is kedves: szeret-e az uram, miért nem ment Gertrud még férjhez, hiszen már huszonkét éves. Nem kár ilyen szép lányért? Örökké pártában fog maradni. Milyen borzasztó lehet a vénlányság! Bezzeg ők huszonkét éves korukban már tízéves asszonyok voltak. Az egyik nemrég adta férjhez a lányát. Pazar esküvője volt! Az új asszonyka még nem hurcolkodott az uracskájához, egy tizenkét éves fiúcskához, aki Bandelkand egyik várában vár a feleségére. A fiatal asszony még a há-

remben van anyjánál. Kérésünkre hosszas öltöztetés után behozták a menyecskét. Aranyos kis gyermek, porcelánbábuval játszott. Nemsokára az élő gyermekével játszhat, ha az indiai istenek is úgy akarják. Szegény kis teremtés . . .

A fejedelemasszonyoknak feltűnt, hogy nincsenek ékszereink.

– Hát nem szereti magát az ura? – kérdezte tőlem az egyik. – Nem vesz magának ékszert, díszes ruhákat? Van több felesége, azokra költi a pénzt, vagy barátnőket tart?

Nagyon megsajnált. Nem akarta elhinni, hogy Európában másképp nyilvánítják a szeretetet, mint itt. Fejét csóválta.

– A szerelmes férfi – jelentette ki ellentmondást nem tűrő hangon – nem zsugori. Ha a férj nem ad ajándékot, ékszert, ruhát, akkor nem szerelmes többé.

Egy másik fejedelemasszony Gertrud aranyszőke hajában, fehér bőrében gyönyörködött.

– Festve van ugye? – kérdezte meggyőződéssel.

– Dehogy van festve – rázta Gertrud a fejét, és hullámos fürtjeit odanyújtotta a barna asszonynak. Az kezével tapogatta, sodorta a hajszálakat, megszagolta, és nagyon csodálkozott.

– Hogyan lehet emberi hajnak ilyen világos színe? Nem félnek, hogy bőr nélkül elvérezhetnek?

Nem értettük a kérdést. Vagy az ája nem tud jól angolul, vagy rossz az én bengáli tudásom. Miféle bőrről beszél ez? A mi bőrünkről beszélt! Azt hitte a fejedelemasszony, hogy a fehér ember testét nem a bőr, hanem vékony hártya fedi, amely bármely pillanatban kirepedhet, s akkor vége mindennek, elvérzik szegény pára. Felnevettünk, és megmutattuk kezünket, bizony elég erős a bőrünk, nem félünk, hogy elszakad.

– Mindenütt ilyen fehérek? – kérdezte kétkedve.

– Hogyne, sőt arcunk és kezünk még sötétebb, mert Indiában alaposan lesültünk, bármennyire kerültük a napot.

– Vetkőzzenek le – rimánkodott –, úgy szeretném látni a fehér testüket.

Egymásra néztünk. Mit csináljunk? Csak nem vetkőzünk

itt le? De a fejedelemasszony rimánkodott tovább. Gertrud végre pajkosan megkérdezte:

– Elég ha félig levetkőzünk? Megmutatjuk a lábunkat. Jó?

– Nagyon hálásan köszönöm azt is. Sukr karta hun – ismételte többször.

Ahogy mi azelőtt még nem láttunk ékszerdíszbe bújtatott női karácsonyfát, úgy a fejedelemasszony sem látott még ékszer és bőr nélküli fehér nőt. Ő a mi kedvünkért öltözött fel, mi az ő kedvéért lehúzhatjuk a harisnyánkat. Parancsára az ájták hozzánk siettek, lehúzták cipőinket, harisnyáinkat s nagy buzgalommal ruháinkból is ki akartak hámozni. Gertrud visszatolta őket, s kinyújtotta a lábát:

– Elég lesz ennyi is!

A fejedelemasszony kíváncsian tapogatta, simogatta a lábunkat, alaposan meggyőződött arról, hogy nemcsak hártya, hanem valóságos emberi bőr borítja testünket.

Szeretetreméltóan búcsúztak el tőlünk a fejedelemasszonyok. Úgy látszik, nagyon sajnáltak, hogy nincsenek ékszereink, s hálából a fehér bőr mutogatásáért egy-egy aranyszárit ajándékoztak nekünk.

A hat eunuch visszakísért a parkba. Gyula és Alí Haidar egy padon ülve cigarettáztak. Előttük egy középkorú mohamedán ült, fején turbán, kezében olvasó.

– Ez a naváb udvari papja – mutatja be az uram –, tanácsot kért tőlem. A fejedelemtől azt a megbízást kapta, hogy imádkozzék helyette. Eddig pontosan teljesítette a megbízást, de már két hónap óta hiába várja a fizetést. Azt kérdi, imádkozzék-e tovább hitelbe?

– Milyen tanácsot adtál neki?

– Azt, hogy mindenki a saját tetteiért felelős a mohamedán jog szerint. A vállalt munkát nem szakíthatja meg azért, mert javadalmazása késik. Imádkozzék tovább, és várja a jutalmat. Ha a naváb nem fizet, majd megfizet Allah.

Alí és Gyula is nevettek a tanácson, a pap pedig hálásan megköszönte és távozott. Vajon megfogadta-e, vagy pedig abbahagyta az imádkozást, az csak a túlvilágon fog kiderülni.

A napok szélsebesen rohantak Mursidábádban. Férjem órákon át ült az óriási könyvtárban, falta a régi írásokat. Azalatt Alíval és Gertruddal autón kirándultunk a környékre. Felkerestük a kaszimpazari palotát, amelyben a gazdálkodás éppen olyan, mint a mursidábádiban, azzal a különbséggel, hogy egyiknek az ura hindu, a másiké mohamedán. Útközben hatalmas ágyúra bukkantunk. Hat és fél méter hosszú. 1637 óta hever itt, fa nőtt ki alatta, annak az ágai tartják fenn. Az ágyú körül vándorénekesek, „baul"-ok gyülekeztek össze láttunkra, és hangszerük kíséretében énekelték a régi dicsőség emlékeit. Hazatérésünkkor a navábot a kertben találtuk. Hangos társaság vette körül. Néhány angol férfi, angol nő. Rendületlenül ittak. Alí Haidar méltatlankodva jegyezte meg:

– Ezért pusztul itt minden, meglopják, kiuzsorázzák a feleségek, kiszipolyozzák a szeretők. A papjának, aki helyette imádkozik, már nem jut fizetés.

Másnap Alí azt ajánlotta, hogy fussunk át a szomszéd Rampurba. Ott vannak csak könyvtári ritkaságok, gazdag épületek! Ez a szomszédos Rampur pontosan egynapi autóút Mursidábádtól. Gyulát izgatták a könyvek, a ritka kéziratok, hiszen a rampuri könyvtárban van az első mogul fejedelmek verseskötete és Bábér sah egykorú arcképe.

Rampur önálló kis fejedelemség, az angol–indiai kormány szövetségese. A jelenlegi fejedelem huszonöt éves. Atyja nagy műbarát volt, több díszes palotát épített. Telt bőven a jövedelméből, évente tizenkét millió pengőt számlált le neki a kincstárnoka. Az ország pénzügyei, hála az erélyes vezérnek, Abd asz-Szamadnak, rendezettek.

A trónörökös palotájában laktunk, aki Alínak jó barátja. Ugyanaz a kép, ugyanaz a gondtalan nagyúri élet, mint Mursidábádban, csak a történelmi emlékek nem olyan vérfagyasztók.

Rampur a harcias rohillák országa. Ezek sem fértek a bőrükbe, mikor a mogulok uralma Aurengzib császár halálakor, 1707-ben megrendült, ők is, mint sok más indus népség, elindultak hódító hadjáratra szomszédjaik ellen. A mahratták ugyanazt cselekedték, a két harcvágyó nép egymásnak rontott. Ma ezt az eljárást polgárháborúnak nevez-

nék, akkor még nem voltak polgárok, ezért a vérengzést és rablást nem illették ilyen súlyos szóval. Egyiküknek sem jutott eszébe az a bölcs indus mondás, hogy két öreg egér erősebb egy fiatal macskánál. Összemarakodtak, és a marakodásba a szomszédos Audh fejedelme is beleavatkozott. A verekedés olyan ragályos, mint a nátha, csak jóval veszélyesebb. Az angolok katonai szakértőket szállítottak az indiai testvérháborúba, melynek természetesen az lett a vége, hogy a rohillák országa angol fennhatóság alá került. Béke lett újból Közép-Indiában.

A nép nem törődött akkor sem, mint ahogy most sem törődik azzal, hogy milyen nevű emberek szedik az adót, örül, hogy rizsföldjein, jutaültetvényein nem gázolnak át a martalóc hadak. A rampuri fejedelemség ura a mostani naváb dédükapja lett. Ez volt angolbarátságáért a konc.

A rampuri naváb siita, akárcsak a mursidábádi. Perzsa eredetű kereskedők voltak az ősök, az unokák hívek maradtak a felekezetükhöz, de az alattvalók jó része szunnita. Békében megvannak egymással, sőt a Moharrem-hónapi nagy átkozódási körmenetben, amikor a siiták késekkel sebzik véresre mellüket, a szunnitáktól elszenvedett merényletnek, Ali megöletésének gyászos emlékére, a szunniták rég elfelejtve az ünnep értelmét, siita ellenfeleikkel versenyt káromolják az első három szunnita kalifát.

Meglátogattuk a fejedelemasszonyt. Itt csak egy feleség trónol a palotában. A fiatal naváb ugyanis már unja a nőket. Nem kell neki több. Nő helyett autót gyűjt. Tucatjával vásárolja az autókat, a garázsokban száztizenöt szebbnél szebb kocsit számoltunk össze. A garázsnál még jobban tetszett az elefántistálló. Ötvenhárom hatalmas, lomha testű állat lóbálta felénk ormányát. Megnéztük az arzenált, az ezüstcsövű ágyúkat, amikből ezüstözött golyókat lőnek az ellenségre. Ha minden háborúskodó fél ilyen fegyverekkel és ilyen lövedékekkel harcolna, sohasem lenne vége a háborúnak, vagy pedig el sem kezdenék.

Míg Gyula a könyvtárba temetkezett, mi tovább autóztunk a környéken. Megnéztük a szomszédos Murádábád városkát. Innen ered a híres zománccal berakott, vésett rézmunka, az indiai kézimunka remeke. Vettünk kis tála-

kat, dobozokat. A legegyszerűbb szerszámokkal, szögekkel vésik ki a művészi mintákat, amelyek oly aprólékosak, hogy csak nagyítóval lehet finom erezetüket igazán élvezni. Ezért az angolok eyeglass-work-nak, okulárés munkának nevezik.

Február vége

Tíz napig tartott kirándulásunk. Mindannyian bőven kivettük részünket az élvezetekből. Az uram gazdag zsákmánnyal, sok könyvvel tért haza, én sokat láttam, tapasztaltam, Alí boldog volt, hogy állandóan Gertrud mellett lehetett. Rajongása a német lány iránt napról napra fokozódott.

Egy nap azzal állított be hozzám, hogy döntött: feleségül veszi Gertrudot.

– Rüdiger kisasszonnyal közölte már elhatározását? – kérdezte Gyula.

– Nem. Professzor úr tudja, a mohamedánoknál az a szokás, hogy nem a férfi, hanem valamelyik nő hozzátartozója kéri meg a menyasszony kezét. Mivel nekem nincs itt női hozzátartozóm, arra gondoltam, hogy a Memszáb lesz olyan szíves, és magára vállalja ezt a feladatot.

– Nagyon megtisztelő a megbízás – mondtam –, majd beszélek Gertruddal.

– Nem majd, most azonnal! Tessék most felkeresni, addig én itt várok a válaszra.

Olyan élénk, kedves, lelkes, szerelmes volt a naváb, hogy engedtem a kérésének, és útnak indultam a német lányhoz.

– Gertrud – léptem be hozzá –, mint leánykérő jelentem meg. Tessék nyilatkozni, akar-e Alí Haidar felesége lenni?

Azt hitte, tréfálok, hangosan nevetve ültetett le, de amikor kijelentettem, hogy egészen komoly a dolog, kezdte nem tréfának felfogni a leánykérést.

– Frau Professzor mit csinálna, ha még lány lenne, s magát kérné meg egy naváb?

– Alí nagyon rokonszenves, csinos, művelt fiatalember

és halálosan szerelmes magába. Biztosan jó férj lesz belőle – kerültem meg az egyenes választ.

– Igen, most szerelmes. De a szerelem elmúlik. Mit csinálok, ha két év múlva még egy asszonyt, esetleg kettőt hoz a házhoz?

– Nem hinném. De ez ellen lehet védekezni. Vegye írásba, hogy nem nősül többet.

– Érvényes az ilyen szerződés?

– Azt hiszem, igen. De majd megkérdezem az uramat. Szóval nincs semmi akadálya a házasságnak?

– Dehogy nincs!

– Hogy színes?

– Nem, az nem. Sőt az tetszik rajta. Nekem mindig csak a barna, fekete hajú férfiak tetszettek. Igazán olyan, mint egy lesült arcú európai. Mást itt a baj.

– Micsoda?

– Sok minden. Hogy fiatal hozzám, félek a rokonságától, és mit csinálok, ha gyermekem lesz? Mohamedánnak nevelné. Nem, ez képtelenség! Különben is megvan a véleményem a fehér és színes vérkeveredésről, láttunk elég félvért Dardzsilingban. Fehér nő és színes férfi házassága nem lehet boldog.

– És Amija meg Haimanti?

Mintha megdöbbent volna Amija nevének említésére, de gyorsan válaszolt:

– Amija más. Ő európaibb az átlag európainál, ő csak véletlenül hindu. És ő nem fejedelem. Tudós professzor.

Felnevetett:

– A kora is megfelel. Ha ő kérné meg a kezemet, kevesebbet haboznék.

Pillanat alatt újra elkomolyodott:

– És látja, még az ő házassága sem boldog a fehér asszonnyal.

Tiltakoztam:

– De nem azért, mert fehér, hanem mert Haimanti teljesen eltávolodott Európától, hindu asszonnyá lett. Amikor Amija elvette, nem is gondolhatott arra, hogy felesége hindubb lesz, mint ő.

– Meglehet, hogy így van. Sajnálom Amiját. Igen értékes, érdekes embernek tartom.

– Kedvesem, most nem Amijáról van szó, hanem Alíról. Otthon vár rám, illetve a válaszra. Mit mondjak neki?

– Nem tudom. Nem akarom megbántani. Mondja neki, hogy várjon még. Hogy szimpatikus nekem, de még nem vagyok bele szerelmes. S hogy félek tőle, a korától, a vallásától, a gondolattól, hogy a gyermekeim mohamedánok legyenek, mondjon neki valami biztatót, de igent ne mondjon.

Hazafelé menet gondolkoztam, miket mondhatok ezek után Alínak? Nem tudtam semmi okosat kitalálni.

A naváb az izgalomtól sápadtan várt rám. Elém rohant az ajtóhoz:

– Nos? Igen vagy nem?

– Sem igen, sem nem. Azt mondta, várjanak még.

– Mire várjunk? Szeretem! Ha kívánná, lemondanék érte rangomról, országomról, családomról.

– A vallásáról is? – szegeztem neki hirtelen a kérdést.

Döbbenetes csend támadt. Alí arca elszíntelenedett, tétova szemekkel nézett rám.

– Ezt csak nem kívánja Gertrud? Én sem kívánom, hogy megváltoztassa a vallását.

– A gyermekei vallását félti. A gyerekeknek keresztényeknek kell lenniük.

Idegesen babrált kabátja gombjával. Ezt még sohasem tette, sohasem láttam idegesnek. Hosszú szünet után tudott csak megszólalni:

– Nincs jogom a gyermekeim sorsába beleavatkozni. A gyermek nem a szülők szeszélyeit, hanem Isten parancsát követi. Ha felnő, szabadon cselekedhet.

– Szóval beleegyeznék, hogy a gyerekek felnőtt korukban keresztényekké váljanak?

– A felnőtt embernek megvan az akarata, de nekem kötelességem gyermekeimet a mohamedán vallásban nevelni, olyan erősen, hogy felnőtt korukban se jusson eszükbe mást hinni, mint a végső igazságot, amelyet Isten a Koránban és a próféta hagyományaiban nyilatkoztatott ki az embereknek. Az a mohamedán, aki hitét elhagyja, kivonja magát

a jog védő sáncaiból, bárki büntetlenül agyonütheti, s a túlvilágon sem találhat irgalmat. Én segítsem elő gyermekeim szerencsétlenségét? Ezt Gertrud nem kívánhatja tőlem.

– Bízzuk az időre a döntést – fejeztem be a vitát.

– Bízzuk Istenre – válaszolta Alí –, én tudom, ha Gertrud jobban megismer, meg fog szeretni. Köszönöm Memszáb, hogy segítségemre volt. Még többször fogom kérni, hogy támogasson.

Csaknem támolyogva ment ki a szobából. Nagyon feldúlta Gertrud válasza. A tornác szélén megfordult, mintha még akarna mondani valamit, de meggondolta, és sietve ment át a kertbe, a konyha mögötti fához, ahol Gonapati és Amulla a lovát őrizték. Lóra pattant és elvágtatott. A csendes, mozdulatlan levegőben lassan halkult el a lódobogás.

Március eleje

Szantiniketánban sohasem lehet aludni. A rovarok télen valahogy elültek, most az emberek zümmögnek. Éjjelnappal dobolnak a falvakban, felvonulásokat, tűzijátékokat rendeznek, egész Bengál, talán egész India hétszázezer faluja karnevált ül. Forrong az ország, mint a méhkas. Közeledik a tavasz. Február végén már felmelegedik az időjárás, a hőmérő huszonöt fokra száll fel a szobában, az emberek vére felpezsdül, nem férnek a bőrükbe. A tavasz lázba hozza a nyugalmas, tunya indusokat. De most mástól is lázasak. A fehér szahibok a delhi nagy kerek házban, ahol indus barátaikkal össze szoktak ülni tanácskozni, most megint kellemetlen törvényt hoztak. Az a kerek ház már sok bajt zúdított az indusok nyakába. A fehér ember mindig beleavatkozik barna bőrű embertársainak dolgaiba. Kitalálja, hogy a pestist a patkány hozza, holott a bráhminok szerint gonosz szellemek lehelik a betegséget a nyitott szájon át, megtiltja az özvegyek elégetését, holott ez szent szokás, nem engedi, hogy az isteneknek leányt áldozzanak. Most pedig az élők dolgába is beleavatkozik. Megtiltja, hogy a szülők saját gyermekeiket férjhez adják a szent tör-

vény szerint. Idegenek uralkodnak India fölött, idegen törvényeket honosítanak meg, olyanokat, amilyenek az ő országaikban vannak érvényben. De az ő országuk tele van bűnnel, az istenek fekete tengervizet bocsátottak le a földre, hogy meggátolják a bűnnek elterjedését Szind szent területén. A fehér szahibok marhahúst, sertést esznek, brr, micsoda undorító ételek! Talán attól sápadt el a bőrük. A fehér szahib ravasz és óvatos. Lassan, hosszas tárgyalás után hozza törvényeit, nem úgy, mint régen az indiai uralkodók, akik kihirdették akaratukat s az ellen nem lehetett apellálni. A fehérek ráveszik az indusokat szép szóval, ajándékokkal, magas polcra ültetik őket, ígérnek nekik állást, pénzt, hogy azt mondják ők is, amit a fehér urak, az ingrizik. Évek óta harcolnak a nagy kerek házban az ingrizik és indus csatlósaik az igazi egyenes hindukkal.

Azt mondta az egyik törvényhozó:

– A gyermekházasság az átka ennek az országnak. A fiatal anya még maga is gyermek. Nyolc-tíz vagy tizenkét éves, amikor már gyermeket hoz a világra. Ha ez a csecsemő életben marad, egész életén át satnya, gyenge idegzetű roncs lesz. Alig éri el érettsége fokát, már maga is tovább plántálja aláásott szervezetét. A szülők a nagyszülők példáját követik. Azt hiszik, hogy a kisgyermekeket elő kell készíteni a házasságra, izgatószerekkel ébresztik fel érdeklődésüket a nemi élet iránt. Érzékeinek izgatásával fekteti le a hindu anya gyermekét, hogy az nyugodtan aludjon. Persze, hogy idegroncsok lesznek így a gyermekek. Hogyan állják meg helyüket az életben ezek az érzékileg kiuzsorázott, korán felcsigázott gyermekpalánták?

Az ortodox hindu tanácsadók élesen kikeltek ez ellen az álláspont ellen. Kinek mi köze ahhoz, hogy az anya hogyan altatja el gyermekét? Ki mert beleavatkozni az évezredes szokásba? A lányokat igenis korán férjhez kell adni, mielőtt megérnének, mert a gyümölcs is elrothad, ha idejekorán nem eszik meg. Ez az istenek rendelkezése. A lányok is elromlanak, ha nem mennek férjhez, mielőtt női voltukra ébrednének. Mit csináljon szegény teremtés, ha vágyai elragadják, s nincsen férje, párja, aki vágyainak osztályré-

szese lehet? Egy ortodox hindu sztentori hangon kiáltotta oda a fehér szahiboknak:

– Erős, magas gyerekeket akartok nevelni? A gyerek nem arra való, hogy katona legyen, hanem engedelmes eszköze a szüleinek. A lányt arra kell nevelni, hogy alázatos legyen férjével, házi istenével szemben, ez pedig csak akkor lehetséges, ha a gyerekkorban lesz a felesége. Nem lehet törvényt hozni a józan ész ellen. A józan ész pedig Indiában évezredek óta a gyermekházasság mellett döntött. Ősrégi szokás ez. A közszellem akarata és Isten parancsa.

Sok indusnak kellett lovagi címet, magas állást adományozni, míg végre a fehér szahibok legyőzték a hindu közszellemet és a józan észt. Megszavazták a Sarda-törvényt, mely szerint a tizennégy évnél fiatalabbak nem köthetnek házasságot. A törvény április elsején lép érvénybe. A bolondok napján. Április elseje vészt hozó dátum! Aki ez után a nap után kisdedeket házasít össze, annak a törvénynyel gyűlik meg a baja. Nem az istenek törvényével, hanem a fehér szahibok és indus csatlósaik rendelkezésével. Kétszáz év óta már nem az istenek, hanem idegenek uralkodnak Indiában, ezért lett szegény, tudatlan, beteg az ország.

Szóltak a dobok, perdültek a levegőben a tűzijátékok csillagai. Minden élő kisdedet férjhez kell adni április elseje előtt! Ez India néma tüntetése az új törvény ellen. Ez a néma tüntetés mutassa meg, hogy Indiának van akarata, és megérett arra, hogy akaratát tekintetbe vegyék az idegen törvényhozók. Rövid az idő április 1-ig, sietni kell, rengeteg a hajadon és a nőtlen fiúgyermek Indiában. A környékbeli falvak, egész India falusi lakossága lakodalmi mámorban tombolt. A hindu eszme képviselőinek dagadt a keble a büszkeségtől. A fenséges nép megmozdult! Nem kell ennek a népnek idegenek gondoskodása, tud ez gondoskodni saját magáról!

Ezért nem lehetett Szantiniketánban most aludni. Sudin hamarosan férjhez adta második lányát. Első lánya kilenc éves korában már férjhez ment Gonapatihoz. A kisebbik még csak hatéves, de nagyon közel van április elseje, szegényke még vénlány marad, ha nem sietnek. A faluban ta-

láltak egy hétéves fiúcskát, az lesz a férje. A horoszkópok jók, nincs semmi akadály!

A nemzeti felbuzdulás és ellenállás rengeteg embert juttat keresethez. Bráhmin, nem bráhmin, mindenki keres. Az egyik menyasszonyt szerez, a másik vőlegényt, a harmadik esküvői ruhákat ad el, a negyedik ékszert, sok-sok pénz kezd forogni, és forgásában ontja a keresetet, a jólétet. India így fog meggazdagodni, így fog felszabadulni. Gyerekek, csak házasodjatok!

A falusi lakodalom olyan pompával megy végbe, mint nálunk egy grófi esküvő. Sudin fizetése havi negyvennégy pengő. Az esküvőre négyszáz személyt hívott meg. Három napig fog tartani.

– Khana baut accsa, az ételek kitűnőek – erősítgette Sudin.

Nyolc szakács főzött a vendégekre. A bráhmin papot, aki az egyházi funkciót végezte, teljesen fel kellett ruházni. A szertartás után kezdődött a tánc. Hivatásos táncosnők mutatták be művészetüket. Volt tűzijáték is. A szegény szakácsnak négyszáz rúpiájába került a mulatság. Elzálogosította minden ékszerét, adósságokat csinált, éveken át fogja fizetni a kamatos kamatokat. Nagy csapás egy hindu lány! A kisdedek, akiknek tiszteletére mindez a teher szakácsom nyakába zúdult, játéknak vették az egész esküvőt. Vígan szopogatták az édességeket, amelyekből ez alkalommal annyit ehettek, amennyit csak akartak, akár elronthatták a gyomrukat is. A két gyerek gyönyörködött a tűzijátékban és fogalmuk sem volt arról, hogy ők ezentúl házasok: férj és feleség.

Ha a fiúcska meghal, a kislány özvegyi sorba jut és élete lezárul a második tűzijátékkal, a máglya tüzével, amely férjecskéjét elhamvasztja . . .

A Sudin-család heteken át lakodalmat ült. A szakácsnak volt egy hétéves öccse, annak is kerítettek menyasszonyt. El kellett annak a lakodalmára is menni, már annál is inkább, mert a költségeket ez alkalommal nem ő, hanem a lányos apa fizette. Amulla családjában szintén volt esküvő. Rosik is férjhez adta a lányát. Hat hónapra kivette a fizetését, hogy legyen rá költsége. Hányszor kell lehajolnia,

meggörnyednie, amíg leszolgálja bérének felét, mert a felét házassági ajándéknak adtam.

Rokonok és barátok, ismerősök, ismeretlenek, mindenki ünnepel. Megáll a munka, szünetel az egyetem. Csoda, hogy a vasút és a posta még közlekedik. Kisméretű forradalom dúl Indiában. Az emberekkel nem lehet beszélni. Mintha ellenség ütött volna a békés lakosságra. Álmos szemek, dülöngő járás, szórakozott agyak, elrontott gyomrok mindenütt.

Dr. Timbers dúl-fúl haragjában:

– Csupa naplopó, nem akarnak dolgozni. Éjjel-nappal dobolnak, esznek, a táncot nézik. Így sohasem lesz kész a kórház. Gyerekházasság kell nekik! Kutyakorbácsot érdemelnek.

Az ő józan amerikai esze nem értette meg, hogy mi történik körülötte. Azt hitte, mint ahogy sok józan, higgadt ember hiszi, hogy minden ember olyan, mint ő, nem is lehet más. Pedig ez csak a józan, higgadt emberek óriási tévedése. Ha a részeg, féleszű azt hiszi, hogy a legtöbb ember hasonló hozzá, vagy legalábbis hasonló szeretne lenni, sokkal inkább van igaza. Száz okos egyet sem tud okossá tenni, de egy bolond százat csinál.

– Minden nemzedékben hárommillió és kétszázezer gyerekanya hal meg Indiában a korai szülés fájdalmában – mondta Timbersné Tagorénak.

A költő elgondolkozott, szeme a csodás indiai naplemente pompájában merült el. Dolgozószobájában mahagóni állványon fekszenek művészi bőrkötésben a könyvei. Kihúz egyet, forgatja lapjait. Fennhangon olvasni kezdi. Az indiai eszményi házasságról szól a könyv:

„A gyermekházasság a felmagasztosult szellem virága, az ész diadala a szekszualitás és a materializmus fölött, a faj eugenetikai megjavítása érdekében. A természet legerősebb ösztöne a vágy, ezt az ösztönt nagyon nehéz legyőzni. Bizonyos korban ez az ösztön eléri tetőfokát. A házasságnak olyan korban kell megköttetni és megszilárdulni, mielőtt ez a kor beáll. Az indus bölcsek ezért rendelték el a gyermekházasságot."

Timbersné a fejét rázza. Nemigen érti a könyv magas szárnyalású beszédét.

– Ugyan kérem. A két gyerek megérik, egymáshoz hurcolkodnak, amit anyjuktól tanultak, a korai izgalmakat, egymáson gyakorolják. Telhetetlenek lesznek, mint az indiai őserdő a monszun ideje alatt. A természet buja, de az ember nemcsak természet, hanem érzékeny gépezet is. Idő előtt elkopik, elromlik, csődöt mond.

– A mi éghajlatunk korán érlel – válaszolja a költő, lassan, minden szót mérlegelve – és korán arat. A maguk éghajlata hideg, ezért mások Amerikában a szokások.

– New Yorkban és Chicagóban negyvennyolc fok hőséget mértem nyáron, de ha ott idős kéjencek kilenc-tízéves lánykákon követnének el erőszakot, villamosszékre ültetnék őket. Az itteni kórházak tele vannak olyan kislányokkal, akik az erőszakos szerelem áldozatai. Csupa szétroncsolt medencék, tátongó sebek! Szörnyűségek!

– Nem lehet a szél ellen vitorlázni – sóhajtotta a költő, és lehunyta a szemét.

– Gandhi vitorlázik! Kár, hogy gyakran elragadja a szél, India szele. Azt írja lapjában, hogy a gyerekházasság teszi tönkre India erejét. Igaza van!

– Hiába beszél – fejezi be a vitát a költő –, maguk, amerikaiak nem ismerik a mi népünket. Gandhinak is ki kell találnia jelszavakat, amelyekben maga sem hisz, hogy fenntartsa tekintélyét a nép előtt, és megvalósítsa magasztos szándékait. A politikus nem lehet őszinte. Márpedig Gandhi politikus. Én pedig nem politikus, hanem költő vagyok.

És a dobok dübörögnek tovább, a röppentyűk vörösben, sárgán és lilán pukkannak szét a levegőben: India házasodik!

Március közepe

Tagore készül európai útjára. Itt a meleg. Az asrám berkeiben megszólalt a rigó: do you feel it? Érzed, jön a nyár! Fájdalom, érezzük. A napok hosszabbodnak, a szúnyogok szaporodnak, az éjjelek rövidülnek és nehezen hűlnek le.

A költő elutazása előtt még fényes előadást tartottak az Utarajánban. A négy évszak ünnepét mutatták be a diákok és a tanárok. Tagore is részt vett benne gyönyörű selyemruhában. Minden szereplő természeti erőt személyesített meg. A kövér Dina babu volt a föld. Jól állt neki a szerep. Az indus legenda szerint a föld erős, nagy, barna és türelmes. Dina babu magában egyesíti mindezeket a tulajdonságokat. De a föld bizonyára türelmesebb nála is, mert egyformán hordja hátán a jókat és a rosszakat. A föld az élők és holtak anyja, ezért az újszülött gyermeket és a halottat lefektetik a csupasz földre. A fiatal házasok három napig a földön feküsznek. Ha a tehenet először megfejik, az első öt tejsugarat a földre lövellik. A konyhaedényt földdel tisztítják, az aszkéta porral keni be magát. Ashádha hónap elsején ünneplik a föld havi tisztulását. Négy nappal később vörös cinóberrel bekent követ állítanak fel a házakban, és bétel-, tej- és virágáldozatot mutatnak be nekik. Négy nap múlva a föld ismét megtisztul.

A könyvtáros volt a víz istene. A szent Gangesz, a három világon át folyik: az égen, mint tejút fut végig, a földön Indiát élteti, az alvilágban a bűnösök szomját oltja. A víz romboló erőivel zúdul alá Visnu lábairól. Siva hajtincseiben fogja fel az aláhulló áradatot, mely több ágra oszolva ömlik szét Indiában. Az ár megzavarta a bölcs Dzsahnut elmélkedéseiben, ezért kiitta a mennyből lezúduló folyamot, de fülén át kiengedte a vizet. Probhat babu a legenda szerint ábrázolta a Gangeszt: fülébe hosszú papírnyelveket ragasztott, lobogó hajában papírhalak ficánkoltak.

Nepál babu a tűz. Kezében két fadarabot tart, a felső az atya, az alsó az anya. Gyermekük a tűz, mely a szülőket hálátlanul felfalja. A tűznek sohasem szabad a hindu háztartásban kialudni. A bráhminok feleségükkel együtt naponta háromszor néhány percig a tűzhely köré ülnek és szent szövegeket mondanak, miközben olvasztott vajat öntenek a tűzre. A tűz emészti el a holtakat. Ha világosságot hoznak be hindu szobába, a jelenlevők tisztelettel felállnak, és meghajolnak előtte. Nepál babu szerepéhez méltóan tüzesen csillogtatta szemeit fénylő pápaszemét át.

A szél Vaju isten fegyvere. Fürge, kíváncsi, csapodár, de

szellemes, sziporkázik, mint az ész. A sovány és ideges Ganguli vállalta a szerepet. Ő ugyan keresztény, de szívesen gondol vissza előbbi életére, amikor szintén olyan kíváncsi és nyugtalan lehetett, mint ma.

A nap, a hold és a csillagok mind elvonultak előttünk díszes menetben.

A kastélyban az istenek, az elemek és a csillagok aztán átváltoztak földi közönséggé. Letelepedtek a földre és velünk együtt gyönyörködtek az előadásban. A lányok táncra perdültek. Szimbolikus táncuk annyira felbuzdította a két Böskét, hogy ők is bemutatták tánctudásukat. Fakírtáncot lejtettek. Alig volt ruha rajtuk: a lángésznek nem kell tanulni, ez úgy is tud – ez volt táncuk szimbolikus értelme. Volt ebben a táncban keringő, csárdás, hastánc, piruett, minden. Az indusoknak módfelett tetszett.

Másnap a költő útra kelt kíséretével. Ismét Európába megy, előadásokat fog tartani, hirdeti az Igét. Vele együtt távozott Szantiniketánból dr. Timbers és felesége. Ők visszautaznak Amerikába, hogy pénzt hozzanak az új kórház felszerelésére. A világosság egy időre elhagyja Szantiniketánt. Tagore napja egy ideig nem ragyog az Utarajánban és az indiai egészségügy egy időre árnyékba borul. Eltakarja a babona, az ősi szokások felhői, de remélhetőleg megint kiderül és teljes fényében fog ragyogni ismét. A költő újabb adományokkal meggazdagodva fog visszatérni, újabb intézetek épülnek és az amerikai kórházból az egészséges élet erejébe vetett hit fog kisugározni.

A szantiniketáni himnusz hangjai mellett gördült ki a költő autója a bolpuri állomásra. Ott még egyszer felsorakoztak a tanárok, kezüket lengetve búcsúztak az egyetem „Nap"-jától. Megígérték neki, hogy jól fognak viselkedni, a tanítás lesz egyetlen céljuk, a tanítás, amely az egyetlen eszköz, hogy felemelje a tudatlant, a szegényt, az elnyomottat.

Az ígéretet megtartották. Az órák alatt figyelmesen dolgoztak. Gertrudra is átszállt az ihlet. Trapp már Benáreszba ment, ő vállalta helyette a német nyelvi tanítást. Rengeteg tanítványt kapott, lányokat, fiúkat vegyesen. Valamennyien lázasan magolták a „der, die, das"-t. A tanítvá-

nyok között persze az első Alí. Tanítvány és díszkíséret egy személyben. Férjem szomorúan tapasztalta, hogy a naváb németben gyorsabban halad, mint az arab nyelvben. Nem csoda, amit szeretettel csinál az ember, az ha törik, ha szakad, sikerül.

Az új tanerő büszke volt hivatására. Házában nagy lakomát csapott a diákok tiszteletére. Kalkuttából sört hozatott, még Alí és a mohamedánok is megkóstolták a német nemzeti italt. Talán ez is inspirál az erős és a rendhagyó igék végleges legyőzésére. Alí a lakomán annyira inspirálódott, hogy söröspalackkal a kezében felköszöntőt mondott tanárnőjére. Egyik pohár ürült a másik után, egyre emelkedett a hangulat. A lányok sivalkodtak, a fiúk kurjongattak, Bhandarkar, a mahratti diák, szerelmes verset kezdett szavalni. Ő volt a helyi költő. A kedves Nandiniba volt szerelmes, hozzá címezte most is a poémát.

Legszorgalmasabb diákja Trappnak Szantilál volt. Egészen jól megtanult németül. Gertrud megszerette az eszes és mozgékony fiút, aki dzsaina-vallású. Vallása tiltja, hogy csak egy szúnyogot is megöljön. Nem is evett semmiféle húst, még halat sem. Viszont sört annál többet ivott. Azzal büszkélkedett, hogy az ő kasztja is banja, pénzkölcsönző, akárcsak a Gandhié.

A tanároknak is ízlett a sör. Régen a hinduk a szoma növényből erjesztett részegítő italt ittak, Indra isten tiszteletére. Ma már alig található ez a növény Indiában. A bráhminok azt állítják, hogy a világ bűnössége miatt tűnt el a földről, már csak az égben nőnek illatos lombjai. Aki a földön be akar csípni, annak ma már profán itallal, rizspálinkával, whiskyvel és sörrel kell beérnie.

A bölcs Sasztri rosszallóan csóválta a fejét, feje búbján reszketett a hajtincs, amikor tudomást szerzett a sör-délutánról. Különösen azt rosszallotta, hogy a hírek szerint fia, a huszonöt éves Praszád, nagyon kirúgott a hámból! Ez a Praszád messze esett az apjától. Kicsapongó, korhely, részeges. Csak egy jó tulajdonsága van, az is kétes értékű az apja szemében: nagyszerű futballista. Rendszerint Kalkuttában dőzsöl, költi a pénzt, amit takarékos apja saját magától von meg, Praszád szép szál ember, elcsavarja a lányok

fejét az asrámban. Mindenkinek udvarol, de megnősülni nem hajlandó. Szegény Sasztri sok keserű könnyet ontott már miatta. Érzi, hogy nem lesz utódja, életének fonala elszakad.

A hírek, melyek Sasztri füléhez jutottak, igazat mondtak. Gertrud vacsoráján Praszád volt a leghangosabb. Politizálni kezdett. Éltette Nehrut, aki új, megváltó eszméket hozott Oroszországból.

– Éljen az egyenlőség! – kiáltotta, és magasra emelte söröspoharát. Szantilál lefogta és lenyomta a földre.

– Üljön veszteg, ne zavarja a társaságot.

Pillai, a dél-indiai diák rárivallt:

– Ne sértsd a háziasszonyt, és ne sértsd a vendégeket. Mi nem lehetünk egyenlők. Itt urak vannak jelen, mi pedig nem vagyunk azok.

– Igenis, én úr vagyok! – kiáltott vissza Praszád. – Én bráhmin vagyok, kulin-bráhmin, többször is nősülhetek!

– Ugyan ülj le és hallgass! – húzta ismét vissza a földre Szantilál. – Részeg vagy! A részeg ember nem úr, hanem állat.

A hangulat határozottan emelkedett volt. Gertrud mulatott a diákok jókedvén. Ártatlan mulatságnak tartotta a sörözést, és az abból fakadt sok beszédet.

Estefelé a tanárok lassan elszállingóztak. Közeledett az upasana, a napnyugta utáni meditálás. A diákok is észbe kaptak, kissé szégyellték magukat. A lányok ezúttal nem ültek külön a fiúktól. Valóban volt valami kis egyenlőségszínezete a délutánnak. Jaj, ha a leánykollégium felügyelőnői megtudják, milyen vígan voltak a lányok. De senki sem fog árulkodni. Megfogadták. A titoktartás a diákok életében misztikus jelentőségű. A fogadalom szent, még a halállal szemben is kötelez. Az istenek őrizzék meg őket attól, hogy a költő megtudja, hogy az ő féltett egyetemén söröztek. Nem fogja megtudni. Senki sem árulkodik.

Elég, ha Sasztri megtudta másnap az egészet. Megdorgálta a tanárokat, összeszidta a diákokat, és megkérte Gertrudot, hogy soha többé ne rendezzen sördélutánt. Nagyon szigorúan beszélt mindenkivel, alig tudta izgalmában görcsös kacagását visszafojtani. Gertrud megígérte neki,

hogy sör nem lesz többet, de engedje meg, hogy tanítványait máskor is megvendégelje. Csak teát fog nekik adni.

A költő távozásával együtt Ruti babu is elhagyta Szantiniketánt. Feleségével, Protimával Észak-India egy kellemes magaslati helyére, Naini Talba utazott. Az egész telep elárvult, egyedül Sasztri képviselte a rendet és a tekintélyt.

A meleg miatt a tenisz is fárasztó lett. Alínak a lovaglás nyújtotta az egyetlen alkalmat, hogy egyedül lehessen Gertruddal. A német lány szenvedélyes lovas volt. Életében sohasem ült még ilyen pompás lovakon. A lovak kedvéért töltött egy pár órát a navábbal. Nagy távolságokat lovagoltak be. Alí Haidar kitűnő lovas, Gertrudot ugratni tanította. Széles vizesárkokon, rizssövényeken repítette át lovát, a legveszélyesebb akadályokat vette vakmerően. Ha egy-egy bravúros ugratás után Gertrud szemében az elismerést látta megcsillanni, boldog volt, azt hitte, ez annyit jelent: övé lesz.

De a lány hideg kék szemében pillanat alatt hűlt ki a láng, s józanul, hidegen jelentette ki a naváb folytonos sürgetésére:

– Nem, nem lehetek a felesége. Még nem vagyok szerelmes magába. Várjon.

Alí Haidar várt. Közben úgy szenvedett, mint egy fejbe vert kutya. Nyomorultabbnak érezte magát apja legszerencsétlenebb alattvalójánál is. De másnap a lány egyetlen szava, egy mosolya új reményeket ébresztett szívében. Alí Haidarnak eddig életében minden sikerült, minden kívánsága teljesült, elképzelhetetlennek tartotta, hogy előbb-utóbb ne sikerüljön elérnie azt, amit most annyira akart: Rüdiger Gertrudot.

Házunkban családi esemény zajlott le. Szitá, alázatos kóbor kutyánk, amely annyira házunkhoz szokott, hogy bottal sem lehetett volna elriasztani, már hónapok óta szerelmi viszonyt folytatott Kumárral, a Tata büszkeségével. Kumárt Bogdanovék gondos kezelése teljesen kigyógyította rühességéből. A régi délceg, udvarlós kan lett ismét, tisztelettel húzódtak félre előle a diákkonyhák sovány kutyái. A nőstények a hímnek kijáró alázattal néztek fel rá. Sudin, minden dolgok tudója, elárulta, hogy Szitá Kumárnak a

leánya, cseppet sem illő dolog ez a szerelem. Ők azonban kutyába sem vették szakácsom megbotránkozását.

Szitá néhány nap múlva eltűnt. Nem jelentkezett az étkezési idő alatt sem. Pancsától, a Tata szolgájától tudtuk meg, hogy náluk húzódott meg félreeső kis zugban, ott gyönyörködik kölykeiben. Azonnal felkerestem a boldog családot. Csodálatosképpen mindegyik újszülött koromfekete. Nagy botrány lett ebből. A fehér Kumár sértett önérzetében rátámadt Szitára, majd agyonmarta. Így visszaélni bizalmával! Mit fog ehhez szólni a szantiniketáni kutyatársadalom? Vége lesz tekintélyének, szégyent hozott fejére tulajdon lánya. Szitá hiába csóválta engesztelően a farkát, hiába hízelgett, Kumár többé rá sem nézett.

Ez a családi szaporulat az egyetlen esemény, ami most foglalkoztatja a szantiniketáni közvéleményt. Különben sötét unalom terpeszkedik az asrám fölött. Nem történik az égvilágon semmi.

Collins, pókhálós szobájában, tanulmányozza tovább a rengeteg nyelvet. Trapp szobája üres, nem hallatszik ki belőle a szanszkrit magolás vég nélküli duruzsolása. Bogdanovék pedig lassan csomagolnak. Kalkuttába mennek. Az orosz professzor egy középiskolában kapott állást. Kitűnő perzsa tudása, nagy műveltsége sokkal magasabb polcra érdemesítette volna, de a hazátlan oroszok babonája és gőgje meggátolta abban, hogy teljes értékét érvényesíthesse. Szantiniketánban nem akart tovább maradni, elfogadta tehát a kalkuttai állást.

Elérkezett a búcsúzás napja. Bogdanovék elküldték könyveiket előre vasúton. Kevés kézipoggyászuk maradt, annak legnagyobb része is szentképek, ikonok, imádságos könyvek. Mielőtt távoztak, Pancsának, a Tata szolgájának pénzt adtak, talán utolsó garasukat, hogy élelmezze Kumárt és az itthagyott macskákat. Nem vihették magukkal egész állatseregletüket, csak Kiszuny s pár legkedvesebb gyermeke lett kalkuttai lakos.

Megbeszélték Pancsával, hogy minden hónapban küldenek neki pénzt az állatok élelmezésére.

Fájt a szívem, amikor utoljára megöleltem Bogdanovnét. Minden furcsa szokása mellett nagyon szerettem az orosz

asszonyt. Amikor távoztak, úgy éreztem, hogy Szantiniketán olyan lett most, mint a falu, ahonnan elvitték a harangot.

Másnap elmentem Bogdanovék üres lakásába. Papiroshulladék, elszakított régi levelek, néhány rozoga szék, elkoptatott móra maradt utánuk. Megálltam a sötét tornácon, aztán néhány percre leültem az egyik öreg mórára. Azokra a napokra gondoltam vissza, amikor olyan szerencsétlennek éreztem itt magam s a száműzött oroszok sorsa volt egyetlen vigaszom. Éreztem, hogy hálával tartozom nekik.

Két-három macska csodálkozva szimatolt végig. Keservesen nyávogtak. Kiszuny családjához tartoztak. Mint az éjféli kísértetek sompolyogtak be az elhagyott szobába. Árvaság szakadt rájuk. A büszke Kumár fájdalmasan vakkantott, amikor meglátott. Szeretettel simogattam meg szegény árvákat.

Az út felől léptek hallatszottak. A fák között óvatosan lépdelő indus jött a Tata felé. Dhutijának szárnyát bal kezébe fogta, mint valamikor a dámák az uszályukat. A kavicsok sértették meztelen lábát, pipiskedve járt, mint a kötéltáncos. Ahogy közelebb jött, a dhutis indusban megismertem Fernand Benoit-t. Egyenesen a tornác felé tartott. Zavarba jött, amikor meglátott. Angolul köszönt:

– Búcsúzni jött, ugye, Bogdanovék emlékétől? – kérdezte zavarodottan. – Én is azért jöttem. Szerettem őket . . .

Csodálkozva néztem rá. Hát Benoit szeretni tud fehér embert is? Nemcsak hindut? És egyáltalán ennek az emberkerülő különcnek ilyen meghatott hangulatai lehetnek? Eljött búcsúzni egy üres lakástól?

Leült mellém, s szomorúan nézett szét Bogdanovék lakásában.

– Csalódott emberek voltak – mondta csendesen –, hittek a hinduk őszinteségében. Mindenki csalódik, aki Indiától csodát vár.

– Ön nem csalódhatott, Monsieur Benoit, hiszen indussá akart válni, indus lányt vett el feleségül.

Szenzációként hatott a válasza:

– A feleségemen kívül mindenkiben csalódtam. Minden

nemzetnek igazi lényét az asszonyon át lehet megismerni. A férfi az asszony ellentéte, ahol a férfi komisz, ott az asszony jó. Az európai férfi idealista, az európai nő önző, léha, haszontalan. Indiában fordítva van. Itt a férfit tartják a teremtés gyöngyének, a nő átok, teher, rabszolga.

Csodálkozva néztem rá.

– Tudom, hogy érthetetlennek tartja azt, amit mondok. Én sokat éltem, sokat tapasztaltam, sokat szenvedtem. A háborúban gránáttól légnyomást kaptam. Idegeim érzékenyebbé váltak. Ez hátrány lehet, de egyben előny is. Olyan megérzések remegtették meg énemet, amelyek a normális ember mellett nyomtalanul elsuhannak. Kis, alig mérhető észleletek megragadtak, a nagy, határozott tények nem érdekeltek. Az ember nem vesz tudomást a levegőről, de a legenyhébb szellőnek örülni tud. Az erdőt nem látja, de élvezi az ibolya illatát.

– Ön költő, Monsieur Benoit.

– Valóban sok verset írtam, de azért nem vagyok költő. A feleségem gyöngédsége az egyetlen igazi költemény, amelyet őszintén meg tudnék írni.

Az ámulattól alig tudtam megszólalni. Mindig azt hittem és Szantiniketánban mindenki azt hitte, hogy Benoit teljesen behódolt Indiának. Míg meg nem nősült, kerülte az európai tanárokat, mióta nős, a hindukat is kerüli. Mi történt ezzel az emberrel? Szinte félve szólaltam meg:

– Nem haragszik, ha megkérdezem: miért csalódott Indiában?

Maga elé meredt, aztán nagyon lassan mondta.

– Mióta megnősültem s nem érintkezem annyit a hindu tanárokkal, a diákokkal is csak óráimon és egyedül a feleségemmel beszélek Indiáról, lassan rájöttem, hogy az indusok tehetetlenül egy helyben topognak, akarnak valamit, és nem tudják, hogy mit. Én is ilyen voltam eleinte. Az idealizmust kerestem, az üres levegőben hadonásztam, aranyhalakat akartam fogni, és a sima vizet paskoltam tenyeremmel. Elfordultam Európától, a misztikumba kapaszkodtam. Európa van, misztikum nincs, ábránd, önámítás, betegség volt az egész.

Elhallgatott, tekintete végigszaladt az üres falakon, a tépett mórákon, a padló szemetjén.

– Szegény Bogdanovék – sóhajtotta –, milyen üres lett nélkülük ez a lakás. Ilyen üres lett az én lelkem is. Itt papírfoszlányok hevernek, bennem széttépett álmok. Elfordultam az utóbbi időben az oroszoktól, elhanyagoltam Bogdanovékat. Hogy sajnálom most ezt, most, amikor új élet kopog felém apró kacsóival. Érzem, hogy itt az utolsó pillanat, amikor vasmarokkal kell üstökön ragadni magamat.

– Felesége gyermeket vár?

– Néhány nap választ már csak el a boldog eseménytől. Minden, amit India adhatott nekem, a jövendő gyermekem, az életem folytatása, egy alázatos asszony ajándéka. Ha Isten szeret, akkor lány lesz, szelíd, ártatlan, szenvedésre teremtett leány.

Felnézett az égre, mintha fohászkodnék, aztán halk hangon folytatta:

– Nemsokára elhagyom Indiát. Itt, ebben a zűrzavaros légkörben nem tudok tovább élni. Féleszűek birodalma ez, mást beszélnek, mást tesznek. Minden érthetetlen gondolatra mentséget találnak. A külső ember ezt mitológiának nevezi, én most már tudom, hogy mindez egy meghasonlott világ önámítása, amely nem tud a gondolatokon és érzéseken úrrá lenni, s az önkínzásban kéjeleg. Ebből csinálnak erényt az indusok.

Hangja erősebbé vált, úgy dübörgött, mintha öklével verte volna a mellét. Önvád és kiengesztelődés zuhogott elő a csalódott, de meg nem tört ember szívéből.

Fehér áldozatot kívánt Siva isten. Táncolt, forgott és bűvös hajfonatával behálózta a hiszékeny embert. Most a fehér áldozat minden erejét megfeszíti, hogy szabaduljon az indiai hínár lidércláncából. Ahogy Benoit-ra nézek, úgy látom, sikerül neki Siva hálójából kiszabadulni.

Ma egy éve, hogy Indiába jöttünk. Akkor a várakozás feszítette idegeinket. A rettenetes hőségnek nem akartunk hinni, arra gondoltunk: nem lehet tartós, talán csak kivételes hőhullám, ami el fog múlni. Bosszankodtunk, hogy megzavarja Indiával való első találkozásunkat. Most már nem bosszankodunk semmin. Indiában nem szabad bosszankodni. Ha valahol, itt van szükség hidegvérre. Még csodálkozni sem illik a csodás Indiában.

Kora reggel ritka vendég kopogott be hozzánk: Lindsay tiszteletes úr. Utóbbi időben kevés időt töltött Szantiniketánban, sokat utazott. Senki sem törődött utazásaival. Tulajdonképpen nem volt az egyetem alkalmazottja, az amerikai metodista misszió adta kölcsön az egyetemnek.

Amióta Tagore elutazott, nagyobb szabadság uralkodott a telepen. A tanárok úgy érezték, teljesítették a költő felszólítását, hogy szorgalmasan dolgozzanak, hiszen néhány hétig valóban kéményen dolgoztak. Aztán abbahagyták a munkát. Nyugodt volt a lelkiismeretük. Fogott rajtuk a buzdítás – néhány hétre. Azt Tagore sem gondolhatta, hogy hosszú hónapokra hassanak buzdító szavai.

A tiszteletes úr Szabarmatiból érkezett most vissza az asrámba. Gandhinál járt. Régi barátság fűzi a nagy hindu reformátorhoz, lelkes híve a szvarádzsnak és a khaddarnak. A szvarádzs India önkormányzata, a khaddar a kéziszőttes, amit a falvakban az asszonyok rokkán készítenek azokban a hónapokban, amikor nincsenek mezei munkával elfoglalva. Lindsay természetesen khaddart hordott. Ez a szőttes dhuti sokkal durvább és merevebb, mint a gyárakban készült anyag, de indiai termék! A pénz, amit adnak érte, nem megy ki az országból. Angliából évente hatvanmillió font értékű gyapotszövetet hoznak be, ennek az összegnek jelentékeny részét meg lehetne takarítani. A kicsi rokka, amely India nemzeti zászlóját díszíti, a lakosság munkaszeretetének és gazdasági önállóságra való törekvésének jelképe. Gandhi ezzel akarta felrázni a tespedésből népét. Hazai terméket hazai kezek gyártsanak!

– Megindult a nagy mozgalom – újságolta a tiszteletes

úr –, most fogja kivívni India függetlenségét, és felszabadul az angol járom alól. Gandhi elhatározza, hogy csatasorba állítja népét a békés harcra.

– Hogy érti ezt? – kérdezte az uram. – Hogyan lehet a harc békés?

– Ez Mahátmadzsi Gandhi egyéni módszere. Talán látszólagos ellentmondás rejlik ebben a két szóban egymás mellett, de ha Európában azt hirdetik, hogy ha békét akarsz, készülj a háborúra, akkor sokkal ésszerűbb az az indiai jelszó, hogy meggyőződéssel, békésen harcoljanak a megértésért.

– Az utcai tüntetések gyakran verekedéssé fajulnak, a tömeg köveket dob a rendőrségre, a rendőrök pedig dühükben botokkal verik szét a tömeget. Ezt csak nem nevezi békés eszköznek? – vetette ellen az uram.

– Mahátmadzsi eltiltotta híveit a tüntetésektől. India éhező, néma millióinak puszta léte a legerősebb tüntetés a jelenlegi kormány ellen.

– Mégis verekedésre kerül mindig a sor. A felizgatott tömeget nem lehet megfékezni. A magyar közmondás azt tartja, hogy aki szelet vet, vihart arat.

– Gandhi saját magán alkalmazza tanait. Magára vállalja a kilengések bűnét, hogy ezzel is példát adjon híveinek. A szenvedés a gyenge legerősebb fegyvere. Szenvedéssel váltotta meg Krisztus az emberiséget, szenvedéssel fogjuk mi is meggyőzni a kormányt igazunkról.

– Tiszteletes úr teljesen magáévá tette Gandhi elveit? Úgy veszem ki szavaiból, hogy azonosítja magát mozgalmával.

– Nem mindenben, de a fő pontokban egyetértek vele. A világháborúban rengeteg vér ömlött, mérhetetlen szenvedés zúdult az emberiségre. A világ most vértelen megváltót vár. Európa háborúval harcolt, az erőszakot segítette diadalra, mi néma fájdalommal, tűréssel, passzív ellenállással akarjuk az emberben szunnyadó jóságot diadalra juttatni. Ez Gandhi politikája. Ő praktikus idealista.

– Nem ertem, hogyan fog diadalmaskodni a fegyverek ellen? – szóltam közbe.

– Aki fegyvert fog, azt fegyverrel győzik le. Nem raga-

dunk fegyvert. A rokka, a munka, az egyszerű élet hozza meg a boldogságot. A gépek ontják az árut, elveszik a szegény ember kenyerét. Gyilkos szerszámokká válnak. De Gandhi nem harcol a gépek ellen, csak azok illetéktelen felhasználását ítéli el.

– A rokka is gép, a bivalyszekér kereke is gép, csak tökéletlenebbek, mint a szövőgép és az autó.

Lindsay felnevetett:

– Nagyon jól tudja ezt Gandhi. Ellenfelei ki is nevetik ellentmondásaiért. De hiszen minden ember életében vannak ellentmondások.

– Én úgy képzelem, hogy Gandhi, aki csak kecsketejet iszik, répát aprítva bele, olyan ellensége a gépeknek, hogy bizonyára fűszállal borotválkozik és a tó vizét használja tükör helyett.

– Szó sincs róla! Zsilettet használ és kitűnő tükröt. Elárulom, gyakran használ tükröt. Van benne valami hiúság és finnyásság. Dhutijának ráncait gondosan redőzi, hogy sovány alakján tetszetősen álljon.

– Szeretnék egyszer beszélni vele.

– Rendkívül érdekes embernek találná. Tiszta lélek, aki őszintén belátja hibáit, s tévedéseiért mindig megbünteti magát, hogy újból megtisztuljon. Sanyargatja testét, nehogy a test önzése felülkerekedhessék a lélek uralmán. De nem tartja magát ártatlannak. Benne is voltak és vannak bűnös szenvedélyek. Fiatal korában durva volt feleségehez, meg is verte, ha elragadta a harag. Most már magába szállt, nemcsak a saját, de mások bűneiért is bünteti magát. Ezért böjtöl. Hisz a szenvedés tisztító tüzében.

– Hány híve van a Mahátmának?

Lindsay egy pillanatig elgondolkozott, mintha számolgatna, aztán jelentőségteljes ábrázattal felelt, várva a hatást:

– Százezerre becsülöm táborát!

– Csak százezer? – kiáltottunk egyszerre Gyulával. – Háromszázhatvanmillió lélekből mindössze százezer?

Lindsayt nem hozta zavarba csodálkozásunk:

– Igen, százezer, de ez nagy szám Indiában, mert az írástudók kevesen vannak. A diákok, az egyetemekről ki-

került állástalan diplomások legnagyobb része gandhista. Az úgynevezett intelligencia, amely iskolát végzett, oklevele van és nem tud elhelyezkedni, mind a híve.

– Ez általános tünet a legtöbb országban, ahol kultúrával dicsekednek, ahol több az egyetem, mint az elemi iskola.

– Még több egyetem kellene, hogy még több forradalmárunk legyen! Gandhi most kilép a porondra. Elérkezett a cselekvés ideje! India intelligenciáját uralomra kell juttatni! Bengál angol kormányzójának havi tízezer rúpia a fizetése, az alkirály kétszer ennyit kap, díszes palotában lakik, míg az indiai középosztály nyomorog.

– Szantiniketánban senki sem akar palotában lakni. Tagore eszméje éppen a szellemi életet akarja diadalra juttatni az asrámban az anyagi jólét felett. Gyakran hangoztatta előttünk, hogy az egyszerű élet magasztos gondolatokat ébreszt.

– Akkor ő miért lakik palotában? Szantiniketán volt a Mahátma első állomása, amikor Dél-Afrikából hazakerült Indiába. Ezen a helyen született meg a terv, hogy az indusokat felszabadítja babonáik járma és az idegenek uralma alól. Szantiniketán volt szemében a jelkép, amelynek mását egész Indiára ki akarta terjeszteni. Tagore is helyeselte tervét, de azután kettéváltak útjaik. Szantiniketánnak a régi, eredeti útra kell visszatérnie! Ezzel az üzenettel jövök Gandhitól, Szabarmatiból. Fel fogom rázni a tanárok és a diákok öntudatát. Nem nézhetik tétlenül a dolgok folyását.

– Mit csináljanak?

– Csatlakozzanak a mozgalomhoz. Önök, európai tanárok ne féljenek, nem önök ellen irányul mindaz, amit mondunk és teszünk. Azért jöttem mindenekelőtt önökhöz, hogy biztosítsam, nem lesz semmi bántódásuk. A Mahátma őrködik a rend felett. Sem Szubhas Csandra Bose önkéntesei, sem Dzsavaharlal Nehru erőszakos agitátorai nem kerekedhetnek felül, mert Gandhi halálig böjtöl, ha valami kilengésre ragadtatják magukat hívei. Legyenek teljesen nyugodtak. Ez a forradalom vér nélküli, békés forradalom lesz. Az elnyomottaknak menekülése az igazságos, a „szatjagraha". Az igazság győzni fog!

Ezekkel a biztató szavakkal búcsúzott. És néhány óra múlva megindult Szantiniketánban a szatjagraha, „az igazság ereje". Első tünete az volt, hogy az egyetem Gandhinapot tartott szantiniketáni tartózkodásának emlékére. Az előadásokat természetesen beszüntették. Estefelé Szantilál jelent meg lelkendezve:

– Engedje meg, professzor úr, hogy egy napig én szolgáljam ki önöket. Holnap más diák jön, az áll rendelkezésükre.

– Mivel akarnak szolgálni?

– Mindennel! Vizet hordok, kitakarítom a fürdőszobát, felsúrolom a tornácot, Bolpurba megyek a piacra, minden parancsukat teljesítem. Dolgozni akarok.

– A maga kasztja nem engedi, hogy kitisztítsa a fürdőszobát, alacsonyrangú munkát végezzen.

– Gandhi fel akarja szabadítani a páriákat. Magunkhoz kell emelnünk minden indus testvérünket. Ez csak úgy lehetséges, ha mindannyian egyforma munkát végzünk.

Be sem várta feleletünket, rohant a mosdóhelyiségbe, megragadta a két porcelánvödröt és olyan lendülettel vitte ki a szabadba, hogy Rosik sem tudta volna különben. Szolgáink csak álmélkodtak. Lehetséges ez? Szantilál, az úri diák megfogja azt, amit egy pária keze érintett? Ez valóban forradalom!

– Nem lesz jó vége ennek, Memszáb – mondta Sudin fejcsóválva –, mit fogunk akkor mi csinálni, ha nem lesz meg minden kasztnak a maga munkája? Rosik nem mehet el az egyetemre tanulni Szantilál helyett, én nem tudok vizet hordani, Szantilál nem tud főzni. Nem lesz többé úr, akinek sok a pénze és szolgát tarthat? Ha az urak is dolgoznak, miből él meg a szegény ember?

Este Amijáéknál rendes összejövetelünkön már izgatott volt a hangulat.

Gertrud haragudott, hogy már megint szünetel a tanítás. Így nem lehet németet tanítani. Ez komoly tantárgy, nem elvont filozófia, amin köldöknézéssel is el lehet rágódni. Németül rendszeresen kell tanulni! A diákok ostoba játékra használják fel idejüket.

Collins kivette pipáját szájából, mintha taktust ütne vele lassú beszédjéhez, ünnepélyesen kijelentette:

– Fräulein Rüdiger, szüntesse be óráit, azt ajánlom, menjen haza Németországba. Indiában most forradalom lesz. Tudja, mi az a forradalom? – kérdezte, olyan ijesztő hangsúllyal ejtve ki a félelmetes szót, mintha valami varázsigét mondott volna.

Gertrudot nem ijesztette meg a szó.

Nyugodtan felelt a megijedt Collinsnak:

– Hogyne tudnám, professzor úr. Tizenkét éves koromban láttam is egyet Bonnban.

– Az más lehetett! Akkor otthon volt saját országában, de itt most idegen területen vagyunk!

– Egy ezred német katona ellátná a baját ezeknek a hindu forradalmároknak, öt perc alatt intézné el őket. Ugye, Alí, igazam van?

A naváb tüstént dühbe gurult:

– Ha tőlem függne, minden tüntetőt és forradalmárt szó nélkül felakasztanék. A mi birodalmunkban nincsen forradalom, ez csak Indiának olyan területén ütheti fel fejét, ahol az angolok vezetik az ügyeket a maguk ízlése szerint. Túl sokat tárgyalnak, beszélnek, ígérnek, törvényszékkel fenyegetőznek. Ez nem ér semmit. A fejedelmek Indiájában nincs kongresszus, nincs politizálás, nincs agitáció, tehát ott boldog és megelégedett a nép, és hallgat.

– Sajnos, mi angolok ilyenek vagyunk – motyogta Collins. – Azt hisszük, hogy a bűnöst előbb ki kell hallgatni, csak azután lehet felakasztani. A fejedelmek Indiájában gyorsan felakasztják, akkor azután ki sem kell hallgatni.

– A rendőrség egy hét alatt rendet teremt – szólalt meg házigazdánk –, a kormány nem olyan gyenge, mint a tüntetők gondolják.

– És ha az indiai rendőrség nem engedelmeskedik, ha átpártol a forradalmárokhoz? – aggodalmaskodott Collins.

– Akkor itt a hadsereg – mondta határozott hangon Amija.

Collins fejét csóválta, nagyot szívott pipájából, nyelvével szája egyik sarkából áttolta a másikba, azután megfontoltan beszélni kezdett:

– Nyolcvan évvel ezelőtt fellázadt a hadsereg is. Akkor azzal izgatták, hogy a töltényeket marhazsírral kenik be és disznózsírban áztatják. Ezen a hinduk és a mohamedánok egyformán felbőszültek. Egy álló esztendeig tartott a zendülés. Alig tudták leverni. Most is hazug hírekkel izgatják az embereket. Gyerekek ezek a hinduk, mindig mondom, felnőtt gyerekek, sok galibát tudnak csinálni. A nagy városokban a veszélyben az erődökbe menekülnek az emberek, de mit csinálunk mi itt Szantiniketánban, a dzsungel tövében, mi hova menekülünk?

– Ne féljen, Collins – próbálta megnyugtatni Amija –, nem kell menekülnünk, nem lesz itt semmi.

– Jöjjenek majd hozzám – ajánlotta fel Alí –, jöjjenek valamennyien, nálunk biztosan rend és nyugalom lesz. Ott mi parancsolunk. Mi mohamedánok nem ismerünk tréfát. Ezt a Lindsayt barátjával, Gandhival együtt már régen felkötöttük volna. Ők csavarják el az ifjúság fejét. Mindenért ők a felelősek.

Haimanti szólt most közbe. Nyugodtan, csaknem fölényesen kérdezte Alít:

– Engem is felakasztana?

– Önt? Miért?

– Mert én is csatlakoztam a mozgalomhoz. Szívvel-lélekkel híve vagyok Gandhinak.

Amija felugrott székéről. A haragtól elsápadva fordult feleségéhez:

– Mit beszélsz? Csatlakoztál a mozgalomhoz?

– Igen.

– S erről nekem nem szóltál?

– Nem. Hallgatási fogadalmat tettem. De ez a fogadalom lejárt. Most már beszélhetek.

Amija egészen zavarodottan ült vissza helyére. Ránk nézett, mintha tőlünk várna tanácsot, mit tegyen? Végre megemberelte magát, színtelen hangon, nagyon komolyan mondta feleségének:

– Arra kérlek, semmiféle mozgalomban ne végy részt. Nem is vehetsz. A költő megtiltotta, hogy az egyetemén politizáljanak.

– Én nem ígértem a költőnek semmit.

– De én a férjed vagyok, az én ígéretem téged is kötelez.

– Fel vagy mentve az ígéret alól! A hindu tanárok is csatlakoztak a mozgalomhoz! Nepál babu tegnap hivatalosan bejelentette, hogy Szantiniketánban Gandhi-napokat fogunk tartani, és a diákság a többi békés tüntetővel együtt passzív ellenállásba lép.

– Nepál babunak nincs joga az egyetem nevében kijelentéseket tenni – tiltakozott Collins –, az európai tanárok nem azonosítják magukat a forradalmárokkal.

– Sok hindu tanár sem azonosítja magát – vágott közbe Amija –, én semmi esetre sem. És a feleségem sem csatlakozhat semmiféle mozgalomhoz nélkülem!

– Indus vagyok, az én helyem az indusok oldalán van. Minden igaz indus ma forradalmár. Az ország, a nép sorsa, jövője forog kockán. Életem árán is velük kell tartanom.

– Én is igaz hindu vagyok – szakította félbe a férje –, ha nem is vagyok fanatikus vakhittel megverve, szeretem a hazámat, népemet, de éppen mert szeretem, dőreségnek, bűnnek tartom a forradalmat, különösen azt a sok gyerekes szamárságot, amit neve alatt hisztérikus emberek elkövetnek. Megtiltom, hogy részt végy a mozgalomban!

Amija így még sohasem beszélt a feleségével. Talán mással sem. Szelíd tekintetű barna szeme most villámokat lövellt, keze remegett az izgalomtól.

Csitítani akartam a kétségbeesett Amiját. Láttam, hogy pillanat múlva botrány tör ki a férj és feleség között.

– Amija, ön félreérti Haimantit. Semmit sem fog tenni a maga akarata nélkül.

Haimanti elszántan nézett férje szemébe:

– Már késő a tilalom. Itt sokkal nemesebb ügy forog kockán, mint férj és feleség nézeteltérése. Minden hindu leány és asszony felesküdött az asrámban, a Mahátmának fogadalmat tettünk. Én is!

– Te is? – hördült fel Amija.

– Igen, reggel óta én is szolgálok. A nemzeti alázat katonája vagyok. Békés, munkás forradalmár. Megkezdtem a

munkát. Délután Benoit-né házát takarítottam ki, felmostam a fürdőszobáját, kivittem a vödröket.

Olyan csend lett hirtelen, hogy egymás lélegzését hallottuk.

Tudtuk, mit jelent az a három szó: „kivittem a vödröket". Nálunk Szantilál vitte ki. Az izgalommal átfűtött atmoszférában észre sem vettük, hogy teljesen rank esteledett. Belépett Amijáék szolgája, hogy meggyújtsa a lámpát. A petróleumlámpa fényében mind Haimantira néztünk. A homályban eddig nem is láttuk, hogy szokott színes selyemszárija helyett durva háziszőttes, khaddár van rajta, egyszerű fehér gyapotkelme.

Felállt, hogy jobban lássuk, és mosolyogva mondta:

– Ebben a sötétben nem is látták még, mibe vagyok öltözve. Nemcsak lelkemben, ruhámban is hangsúlyozni akarom, hogy hová tartozom.

Gertrud szólalt meg, nála szokatlanul meghatott hangon mondta:

– Kedves Haimanti. Észak virága, nem fél, hogy a Délnek ebben a mostani lángolásában meg fog perzselődni?

– Nem! Ez a láng az igazság melege, belőle fog kivirulni az indiai szabadság fája. Amíg nem leszünk szabadok, nem hordok selymet, sem én, sem más hindu nő. Khaddar lesz a ruhánk, magunk fogjuk szőni, India gyapotszálait indus női kezek sodorják majd, minden rostjába belelehelik meggyőződésüket. Türelemmel, kitartással meggyőzzük majd férjeinket, az idegeneket, ellenségeinket, hogy a mi oldalunkon az igazság. Az igazsag pedig győzni fog, mert az igazság Isten maga.

Amija szinte megsemmisülve ült székén. Arcát tenyerébe hajtotta, nem akarta látni feleségén a khaddart.

Haimanti hozzálépett, megfogta a kezét:

– Bocsáss meg nekem, Amija, nem tehettem másképp. Valami ellenállhatatlan erő sugallta elhatározásomat. Érzem, hogy helyesen cselekedtem. Te meg fogsz érteni, és hiszek benne, hogy velem együtt fogsz harcolni.

Amija nem válaszolt. Újra csend borult a szobára. Senki sem szólt egy szót sem. Mit lehetett volna mondani? Végre Gyula törte meg a csendet.

– Késő van. Menjünk haza.

Elbúcsúztunk. Az úton némán mentünk egy darabig. Collins idegesen rágta pipája szárát.

– Átkozott politika – mormogta –, hóbortos asszonyok. Azelőtt egy fiatal legény után futottak, most egy szemüveges, fogatlan, elálló fülű vénemberért bolondulnak. Érthetetlen. Legalább nekem érthetetlen.

Kihúzta az óráját. Megnézte.

– Szent Isten, milyen későre jár, sietnem kell haza. Ma még alig dolgoztam valamit.

Lassú, kimért léptekkel ment vissza a Tatába, pókhálós szobájába, könyvei közé, ahol sem asszony, sem politika nem zavarja.

Április közepe

Benoit mint az őrült tért vissza Szuriból, ahová feleségét a családja az ő tiltakozása ellenére elvitte. A család, különösen az anyós, kijelentette: lehetetlenség, hogy hindu asszony olyan helyen hozza világra gyerekét, mint Szantiniketán, ahol európai intézmények, még kórház is van. Igaz, hogy Timbersék már Amerikában voltak, de még van indus orvos is a közelben, valamennyi Brahmá-szamádzs, bizonyára az európai egészségügy rendszerével avatkoznának egy ortodox hindu gyerek megszületésébe. Az anyós ezt mindenáron meg akarta akadályozni. Benoit-t a felesége is kérlelte, hogy ne ellenkezzék a mamával. Ő aláveti magát a szent törvény akaratának, s ha az istenek úgy rendelték, hogy el kell hagynia a földi nyomorúságot, engedelmességével érdemeket szerez egy boldogabb, tisztultabb új életre. Benoit ellenállt volna a haragos anyós parancsának, de a feleségének nem tudott ellentmondani. Vele utazott Szuriba a szülői házba, de nem maradhatott ott. Sejtette, hogy mit fog a szegény asszony szenvedni. De tehetetlen volt. Csak imádkozhatott feleségéért. Krisztushoz fohászkodott, a gyermek Jézust hívta segítségül, hogy mentse meg az anyát, és fogja fel áldott vérző kezével a születendő kisded testét. Amit Siva és Durga nem bírt elérni sok karjával, öldöklő szerszámaival, ijesztő ábrázatával, azt a szeretet és

jóság istene meghozta a boldog apának: leánya született, és az anya életben maradt!

Amikor Benoit megkapta az örvendetes hírt, mint az őrült tért vissza Szantiniketánba. Őrült volt az örömtől és a haragtól. Nem lehetett ráismerni. Levetette a dhutit, európai ruhát húzott, parafasisakot rakott a fejére. Collinsszal együtt jött el hozzánk. Mint valami megtért bűnös, felkereste fehér tanártársait, akiket eddig elkerült. Most, amikor európainak lenni nem volt népszerű Indiában, visszavedlett európaivá. Most a hindukat kerülte.

Felesége után érdeklődtem. – Hál' Istennek már jól van, de rettenetesen sokat szenvedett!

Elmondta a szülés borzalmas történetét, amely végleg kigyógyította a hinduk bálványozásából.

– Rettenetes ez a babona – kezdte –, a hindu az életben csak szennyet lát. A vajúdó asszonyhoz tiszta ember nem közeledhet, mert a szülés beszennyez minden körülállót. Engem sem engedtek a feleségem közelébe. Amikor anyósom látta, hogy közeledik a nehéz óra, átvitték szegény feleségemet egy piszkos ólba, egy szennyes, szakadt csárpára fektették. Tehénürülékkel bekent követ raktak a feje alá. Az ól, ahol a csárpa állt, szemétraktár. Szülő asszony sem piszkíthatja be jobban. Hiába kértem, hogy hívjanak szakavatott bábát, a rokonok hallani sem akartak erről. A hindu „dhai", a bába csak pária lehet, akár a fürdős. Ez a foglalkozás is öröklődik és céhbe alakul. Évezredek óta egyforma kínzások között szülnek a hindu asszonyok. Ha nem volnának olyan ostobák, börtönbe kellene vetni minden elvakult ortodox hindut, aki nem akar a józan észre hallgatni. A dhaik üzleti érdeke gátolja meg, hogy orvos jöjjön a vajúdú asszony segítségére. Ezek hitetik el a néppel azt a sok butaságot, amitől elpusztul egész India. A szemveréstől félnek, de az infekciót nem ismerik. Európában már hónapokkal a szülés előtt a gondos anya elkészíti a gyermekkelengyét, a habos párnákat, kis ingecskéket, ragyogóan tiszta pelenkát. Indiában elhasznált, büdös rongyokat raknak a szülőszobába, azokkal fedik be az újszülött vékony, vézna testét. A szülésnél a dhai leveti rendes ruháját, munkaöltönyt húz. Szakadt, foltos gúnya ez

a munkaöltöny, tele baktériummal. Ezzel nem törődnek. A fontos csak a horoszkóp, a kedvező széljárás, a madarak röpülése, s az emberek arca, akikkel a bába útközben találkozott. A szülőszoba ablakait szalmával, hulladékkal betömik, nehogy tiszta levegő érhesse az anyát és a kis jövevényt. A büdös, sötét szobát csak egy füstölgő mécses vagy petróleumlámpa világítja meg. Itt jön a gyermek a világra! A csárpa mellé faszénfüstölőt helyeznek, hogy szagával elbódítsa a gonosz szellemeket, füveket raknak folytonosan a füstölőre, a füvekről magasan lobban a láng, közben a dhai varázsigéket mormol a szenvedő asszony fülébe. Olyan csúnyák ezek a dhaik, hogy ábrázatukkal is elijeszthetnék a szellemeket. A vajúdó asszonyok a rémülettől és a bűztől rendesen elvesztik eszméletüket. Ez a hinduk narkózisa. Nem engedtek a feleségem közelébe. Jobb is, hogy nem engedtek, dühömben széthasítottam volna a bába fejét. Piszkos, felgyűrűzött kezével segített a szülésben, nyomkodta szegény feleségem testét, még a lábával is megtapodta. Izgató fűszereket dugdosott testébe az átkozott boszorkány.

– És a feleségének az anyja tűrte ezt? – kérdeztem felháborodva.

– Minden az ő akarata szerint történt, verje meg az Isten! Ő is így szülte a gyermekét, ő mellette sem volt senki a dhain kívül. Ezért ragaszkodott a gyalázatos szokásokhoz és ragaszkodik hozzá millió hindu asszony, míg valami földrengés fel nem rázza őket buta kábultságukból. Remegtem a félelemtől, hogy mi történik a feleségemmel és a gyerekkel? Rémülten gondoltam rá, mi lesz, ha el kell vágni a köldökzsinórt? Mert ezt piszkos mesterségnek tartják, ezt csak pária végezheti el. Darab üveggel vagy bádoglemezzel vágják el a köldökzsinórt. Hát csoda, ha Bengálban a gyerekek ötven százaléka meghal, legnagyobb része tetanuszmérgezésben? A szegény anyát négy napon át senki meg nem látogathatja. Ételt sem adnak neki, mert minden edényt beszennyezne az érintésével. Nekem elég volt ebből az egész komédiából! Nem tűröm tovább pillanatig sem! Hála Istennek, leányom született, szép kicsi barna jószág. Ez nem így fogja majd a gyermekét világra hozni.

Feleségem még Szuriban van, de már kórházban heveri ki saját jóságának és szülei iránti engedelmességének fájdalmait. Erőszakkal vittem kórházba. Nekem elég volt Indiából, a babonáiból, nagyszájú kérkedéséből, önkormányzatából és szabadságából! Egy hónap múlva megyek innen. Afganisztánba, a vadonba, vagy bárhová, de itt nem maradok! Viszem magammal a feleségemet és a kislányomat.

Amikor ezt a szót mondta: „kislányom", ellágyult a hangja, keskeny szája mosolyra derült, boldog révületben gondolt gyermekére, aki a szennyből, sötétségből jött a világosságra és akit apja szeretete meg fog menteni a bálványimádás, a kétszínű ájtatosság, a hindu tehetetlen habozás ellentmondásaiból az egyenes életbe, a tiszta életbe, ahol hit és tudás támogatják Isten legszebb teremtményének, az Ő képmását viselő embernek a sorsát.

Collins megigazította pápaszemét, elkezdett zsebében kotorászni. Nagy nehezen megtalálta a dohányzacskóját, melynek a nyílását mindig elfelejtette elzárni, a dohány legnagyobb része mindig a zsebében szóródott szét. Összekaparta zsebéből a dohányt, megtömködte pipáját. Most következett a dohányos ember legszebb pillanata: gyufát gyújtott, és a sárgán lobogó lángocskát odaillesztette a dohányra. Az izzani kezdett, mint a leány arca az első csóktól. Szemüvegén át gyönyörrel kancsalított az apró vulkánra, ahogy szippantására az kilökte magából az első füstgomolyt. Most már csak pillanatnyi kényelmetlenség volt hátra: a gyufa eloltása. Komoly dohányos nem fújja el, hanem hirtelen rázással oltja el a gyufát. Végre ez is sikerült. Nagyokat szívott a pipán, és beszélni kezdett:

– Mikor Indiába jöttem, legjobban a majmoknak örültem. Embert már láttam szabadon, majmot még nem. Kedvesen ugrándoztak a fákon. Ártatlan, szinte gyerekes örömmel néztem őket. De én nem a majmok kedvéért jöttem ki, hanem a tudományért. Azóta harminc év telt el, a tudomány végére nem jutottam el Indiában sem, de az embereket megismertem. Az én számomra, harminc év után, újra csak a majmok jelentenek örömet.

– Miért mondja ezt? – kérdezte Benoit, kissé sértődötten, mintha találva érezné magát.

– Azért mondom, mert maga már boldog ember. A maga számára még az ember is szerezhet örömet. Kislánya született, elmegy más tájakra, élni kíván, örömök után fut. Remélem, életében találkozik is az örömmel. Az én számomra csak a majmok maradtak. Én már csak azoknak örülök.

Pipája fejére kancsalított szemüvegén át, egyet-kettőt erősebben szippantott, azután dünnyögve nevetni kezdett:

– Tegnap sokáig olvastam az ágyban. Végre elfáradtam, nagyon mélyen elaludtam. Éjfél felé lehetett, amikor csípős fájdalom ébresztett fel. Lábujjamat harapdálta valami. Felkattintottam villanylámpámat, hát egy patkány ugrott le az ágyamról. Ha nem ébredek fel, még megesz a fenevad.

Ezen szívből tudott nevetni.

– Szegény Bogdanovék nagyon elkényeztették a macskákat. Annyi somfordál a ház körül, az ember lába alatt, hogy járni sem lehet tőlük, de a patkányt nem bántják. A hinduk nem esznek marhahúst, a macskák nem szeretik a patkányt. Furcsa egy ország!

– Csapdát kell felállítani – indítványozta Gyula.

– Ilyesmire India most nem ér rá. Sokkal sürgősebb, fontosabb feladat vár az indusokra. A kormányt kell megbuktatni. Irigylem magát, Monsieur Benoit, egy hónap múlva elmegy, kedves magyar barátaink nemsokára hazamennek. Csak én maradok itt egyedül, az utolsó fehér ember, a gyűlölt angol, a kizsákmányoló – a pókhálós szobámban, poros fóliánsok között, szabad prédául a patkányoknak.

Április vége

Kalkuttában a Dharamtalla úttól balra terült el a város egyik piszkos bennszülött negyede. Ez a negyed a város szívében fekszik. Nehéz volna megállapítani, piszkosabb vagy tisztább-e a többi negyednél, mert ha leszámítjuk az angolok elkülönített villatelepeit és a külvárosok felé hú-

zódó új kerületeket, Kalkuttában minden negyed egyforma. Paloták váltakoznak kunyhókkal, rendezett, széles terek szűk sikátorokkal. A Dharamtalla úton véges-végig üzletek sorakoznak. Elején keresztény templom tornyai emelkednek ki a házak tengeréből. Néhány lépésnyire piszkos bódék, majd ismét magas emeletes házak következnek, reneszánsz stílű tornácokkal körülvéve. Az udvarok hol szűkek és sötétek, hol tágasak, és hemzseg bennük az ember, állat, és bűzlik a sok hulladék. Ha a Hoogly folyó felől nem jönne néha friss szellő, megerjedne és elposhadna az egész város. A zsúfolt házak sora itt-ott megszakad, utat enged keskeny bevágásoknak, amiket itt európai szokás szerint utcáknak neveznek. Névtábla vagy házszám nem jelzi a sikátor kezdetét és végét. A levélhordó kénytelen személyesen ismerni minden lakót, aki postaküldeményt kap. Ha véletlenül nem ismeri, addig kérdezősködik a szomszédos fűszeres- és zöldségesbódék árusainál, amíg meg nem találja.

Az úttól balra nagy tér nyílik. Középen medence ásítozik, tehenek állják körül unottan a zavaros, zöld színű vizet, amelyből a melegben poshadt, undorító szag áradt ki. Szép vízililiomok himbálóznak álmosan a felületén. A sarkon drogéria hirdeti árúját: orrcsiklandozó fűszereket, gyógyszereket, szerelmi bájitalokat, öregnek, fiatalnak, asszonynak, férfinak egyaránt. Keleten nevén nevezik a gyereket. Nem kertelnek. A bájitalok készítésében egy évezreddel megelőzték a szerelmes Nyugatot, és nem rejtik véka alá azt a sokféle csodaszert, amit fáradt indusok, bölcsek, fakírok, tudósok és tudatlanok egyaránt vásárolnak és használnak.

A térről bejutunk a sikátorok útvesztőjébe. Itt csak bennfentes ismerheti ki magát. Olyan füstösek, kormosak, sötétek az udvarok, hogy a falakat alig lehet megkülönböztetni az ajtó- és ablaknyílásoktól. Varjak ugrándoznak a szemétdombokon, gyerekek szemlélgetik velük együtt a hulladékot. Néhány kecske is segít nekik. A ház kívülről olyan, mintha minden pillanatban összedűlne. Bátor emberek lakhatnak benne, akiket nem ijesztenek a repedező falak, a lyukas tetők, a sok légy, bogár, láthatatlan féreg.

Az utca felől emberek közelednek. A város hangja elnyeli csendes beszélgetésüket, az udvar kövezetén alig hallatszik saruik csoszogása. Kis csoport tolul a sikátorba. A düledező, kormos ház felé tart. Fiatal emberek, valamennyi khaddart visel. Óvatosan körülnéznek, azután eltűnnek a ház szűk ajtaján. Néhány perc múlva újabb csoport suhan be. Ezek diáklányok. Szintén egyszerű háziszőttest viselnek. Hajuk hullámos fekete fürtjeit fejük körül koszorúba fonták. Egyikük kopogtat az ajtón. Sietve suhannak be. Tágas, bútorozatlan terembe érnek. A földön telepednek le, ahol már férfiak ülnek. A terem falát régen meszelhették és nagyon régen takaríthatták. A sarokban pókhálók közepén nagy hasú pókok lesik a bogarakat, lustán bogozzák ragacsos nyálukkal betévedt áldozatukat, azután elrejtik az ízes falatot szűkösebb időkre.

Ősz hajú férfi, Csatterdzsi babu fogadja nyájas mosollyal fiatal vendégeit. Az ablakok redőnyei kizárják a világosságot. Künn izzik a napsugár, a szűk utcába azonban nem tud betolakodni. A kevés világosságot még a redőnyökkel is letompítják. Beletelik néhány másodperc, amíg a félhomályban a látogatók egymásra ismernek. Az új vendégeket Csatterdzsi babu mutatja be egymásnak. Ismerős nevek hangzanak fel: Csaudhuri, Bonnerdzsi, Mukerdzsi, megszokott bengáli bráhmin kasztjelzők, Bhandarkar, Szantilal, Ravdzsikai, mahrattik és kathiavarik. Dél-India is képviselve van: Tajunáma és Pillai neve ölelkezik a szingaléz Ajasvariam, a bengáli Nandini és a benáreszi Krisnadászi nevével. A barna és fekete színek sötétjéből egy vakító fehér arc és szőke haj világít elő: Haimanti! Ott guggol a leányok sorában. Mindannyian egyforma ruhát viselnek. A fiúk a jellegzetes Gandhi-sapkát tartják fejükön.

Figyelmesen hallgatják Csatterdzsi babu minden szavát:

– Holnap kezdjük el hadjáratunkat – jelenti be az öreg –, a kapott parancshoz szigorúan ragaszkodnunk kell. Ha a rendőrség erőszakkal akarja elnyomni a tüntetést, szeretettel kell viszonozni az erőszakot. Ha oszlásra szólítanak fel, nem kell engedelmeskedni, ha szét akarnak kergetni benneteket, egyszerűen boruljatok le a rendőrök előtt. Vigyenek el karhatalommal, cipeljenek el minden egyes tün-

tetőt. Erre képtelenek. Nem is fogják megkísérelni. A földön fekvő embert nagyon nehéz továbbvonszolni. Bele kell kapaszkodni a rendőrök lábába. Ne akadályozzon az a tudat, hogy a rendőr esetleg alacsonyabb kaszthoz tartozik, akinek érintése bemocskol. Még a pária is a mi testvérünk! Mahátmadzsi parancsolta ezt így, s mi az ő néma, engedelmes katonái vagyunk. Ha a rendőrök megütnek valakit, nem szabad visszaütni. A rendőr is a mi testvérünk, ő is parancsra cselekszik, de az ő parancsa az erőszak, a mienk az erőszaknélküliség. A mi parancsunk az erősebb! Az erőszak a gyengébb fél fegyvere. Mi lelkünk erejével, az igazsággal harcolunk, ők csak a test hatalmával. Ezért ne féljetek semmitől. Csak erőszakra ne vetemedjetek! Ha meg kell halni, az még mindig jobb, mint megölni valakit.

A leányok és fiúk fejbólintással adták az öreg Csatterdzsi babu tudtára, hogy megértették utasításait. A babu egy rokkát húzott elő a sarokból:

– Látjátok ezt a rokkát – folytatta –, ez a mi harcunk jelképe és értelme. A munkáért, a kenyérért harcolnak India néma éhező milliói. Mahátmadzsi szeme és szíve velünk van. Míg mi kint vagyunk az utcán, ő asrámjában magában elmélyedve keresi Istent. Előtte a földön áll egy ilyen kicsi rokka. A földből nő a gyapot, a földből nő a kenyér, India a mi földünk, kell hogy kenyere és gyapotja a mienk legyen.

Elhallgatott. A teremben mély csend. Azután halk berregés szakít a csendbe. Csatterdzsi babu dolgozni kezdett a rokkán. Néha elakadt a berregés, mintha hangszála szakadt volna, de pillanatok múlva annál serényebben zümmögött, zörgött tovább. Csatterdzsi babu forgatta rokkáját, annak hangjával eskette fel az összeesküvőket:

– Álljatok fel – vezényelte –, gondoljatok most arra, aki legkedvesebb nektek, gondoljatok anyátokra, és gondoljatok mindannyiunk szülőanyjára, Indiára. Esküdjetek meg hangtalan némasággal, hogy Mahátma Gandhinak engedelmeskedtek, nem szegitek meg parancsát, bármi történjék.

Ruhasuhogás nyomta el a rokka berregését. Mindnyájan felálltak, és lehajtott fővel bámultak a terem poros padló-

jára. Mindannyian egyre gondoltak: itt nincs többé visszatérés... néhány percig tartott ez a megható jelenet. Csatterdzsi babu abbahagyta a rokkaforgatást, összetette két kezét, ezzel jelt adott, hogy a megbeszélést befejezte. A diákok, diáklányok mélyet és nagyot sóhajtottak, s a sóhajok hangokká sűrűsödtek. Eleinte zavarosak voltak ezek a hangok, mintha csak a ziháló lélegzetek vegyültek volna egymásba, de azután szinte akaratlanul tört ki ajkukon az ének. Nem egyszerre kezdték, de csakhamar egymásba fonódtak a vékony leányszopránok a mély férfialtokkal, és felzengett a teremben az indiai nemzeti dal: Bande Mátaram.

Köszöntelek, Anyánk!
Vizekkel dúsan csillogó,
Gyümölccsel áradón ékített,
Maláji széltől felüdített,
Virágok között trónoló
Anyám, köszöntelek.

Szívünkben Te szent hited éled,
Templomban tornyosuljon képed,
Durga vagy, fegyverekben győző,
Kamalá, lótuszban rejtőző,
Váni vagy, bölcse minden bölcsnek,
S Kamalá, kristálya erkölcsnek.

Vizekkel csillogó,
Bőséggel áradó.
Köszöntelek, Anyánk!
Éjszín, égretörő,
Mindent elviselő,
Mosolyogva éltető hatalmas Anyánk!

Elhangzott a dal. Az áhítatos arcok egymás felé fordulva, csillogó szemekkel, szinte transzban, lelkesen és boldogan mosolyogtak. Azután namaskárra illesztették össze tenyerüket, és apró csoportokban halkan elhagyták a házat.

Kint a városban dübörgött az élet. Szikrázott az áprilisi

napsugár. Az utcákon csilingeltek a villamosok, tülköltek az autók. A klubokban az angolok whisky mellett unottan olvasták a lapokat, a moziban az indusok elragadtatással nézték az új Menjou-filmet. Kalkuttában zajosan, színesen lüktetett az élet, mintha semmi sem történt volna ezen a délelőttön a Dharamtalla környékén. A mai nap és a rákövetkező éjszaka semmiben sem különbözött az előző naptól és éjszakától.

Másnap Kalkutta különös látványra ébredt. De nemcsak Kalkutta, hanem a többi nagy indiai város, Bombay, Delhi, Lahore, Lucknow, Madrasz képe is mind megváltozott. Fiatal leányok és fiúk lepték el az utcákat, tereket. Elállták az üzletek ajtaját. Ha vevő akart belépni az üzletbe, rámutattak a háziszőttes ruhájukra. Ha megkérdezte valaki, hogy mit akarnak, megkérték: ne vásároljon angol árut, gondoljon az éhező indus gyerekekre.

A Csitpur úton már nagy volt a tolongás. Reggel ezer és ezer ember sietett dolgozni. A villamosok zsúfoltak. A Bowbazár út sarkán egy fehér bőrű szőke asszonyka próbálta lebeszélni az utasokat, hogy villamosra szálljanak. Az angolokhoz kifogástalan angolsággal, az indusokhoz kifogástalan bengáli nyelven szólt. Meglepve néztek rá, sokan kinevették felszólítását, sokan rá sem hederítettek, és felszálltak a kocsikba. Az indus kalauz kinézett a nyitott peronról, s mielőtt lecsengetett volna, kezét végighúzta homloka előtt. Azt jelezte: bolond ez a hindu memszáb. A szőke hajú, fehér memszáb nem törődött a sértéssel. Tovább szólította meg az utasokat, szinte könyörgött, nekik, hogy ne utazzanak villamoson, menjenek gyalog, a villamostársaság részvényesei angolok, ne gyarapítsák a jövedelmüket, van nekik már elég.

Haimanti nem volt egyedül. Mellette sürgölődött Krisnadászi és a szingaléz Ajesvariam, aki feltűnő szépségével – olyan volt, mint egy fekete Vénusz – vonta magára a járókelők figyelmét. Bhandarkar lépést sem tágított Nandini oldaláról, versenyt biztatták az utasokat: szálljanak le a villamosról, vagy ne is üljenek fel.

– Mahátmadzsi ki dzsaji! Éljen Gandhi! – kiáltotta Ravdzsikai, a kathiavári diák. Kórusban zengett az éljen.

Szantilal tele torokkal kiáltozott, a leányok cérnahangjukkal utánozták. Egész embertömeg vette már körül őket. A villamosvezető türelmetlenül csengetett. Szeretett volna elindulni, de sok utas tétovázni kezdett. Hol leszállt valaki a kocsiról, hol habozva felszállt, azután meggondolta, és újból leszállt. Haimanti szakadatlanul agitált. Különösen az indusokat kérlelte, tudta, hogy azok nehezebben fognak könyörgésének ellenállni. Amita, Szarasvati és Pattanatu az angolokkal foglalkoztak:

– Csak most az egyszer menjenek gyalog, ne tagadják ezt meg Indiától!

A villamosvezető dühösen csapott öklével a csengőre. Mint riasztó vészjelző csattant fel az éles hang. A kocsi elindult. Lassan gördült a vágányokon, az utasok fellélegzettek, hogy végre zavartalanul folytathatják útjukat. A vezető néhány méterrel odább rákapcsolt, meggyorsította a kocsi iramát. Egyszerre idegrázó sikoltás hasított a levegőbe. Tajunáma, a tamil diák a vágányra vetette magát. Ott feküdt a síneken, mint egy hulla. A vezető alig tudta lefékezni a kocsit. Mindenki leugrált a villamosról. Melyik indus, melyik európai fog élő testen keresztülgázolni, hogy hamarább érjen be boltjába, hivatalába?

– Gandhidzsi kidzsai! – hangzott a kiáltás, és győzelemittasan emelték fel a vágányról Tajunámát, aki büszkén és sápadtan mosolygott társaira. Megnyerték az első ütközetet: a villamos üresen ment tovább. Azután jöttek más villamosok, ezek is csengettek, ezeknek a kalauza is káromkodott, és a diákok ezek elé is lefeküdtek, mire ezekből is kiszálltak az utasok.

Haimanti kipirult arccal sietett a Csauringhi út felé. Vagy százan követték. Az utcán ődyelgő emebrek, kíváncsiságtól hajtva, csatlakoztak a tüntetőkhöz. A szikh sofőrök, akiknek nem jutott fuvar, lépésben követték a tömeget. A menet befordult a Corporation streetre, és a vásárcsarnok felé tartott. Itt van a legtöbb üzlet, itt bonyolódik le a legnagyobb forgalom. Az egyik sarkon szembe jött velük egy másik tüntetőcsoport. Ezek nem hordtak Gandhi-sapkát, de ezek is Indiát éltették, még hangosabban és még lelkesebben. Szubhas Csandra Bose önkéntesei voltak. Velük együtt

már több százra rúgott a forradalmi menet. Elértek a vásárcsarnok teréhez. Az élelmiszerüzletek kápráztató kirakatai zsúfolva. A tengereken túlról jött marha- és sertéshúsoktól, a hártyákba burkolt sonkáktól undorral fordultak el a tüntetők. Elsiettek a párszi Mazda üzlete előtt, amely tömve volt vevőkkel. Az ínycsiklandozó élelmiszerek nem érdekelték őket. Az európai csőcselék a tüntetéseknél mindenekelőtt az élelmiszerüzleteket fosztja ki, ezeket a tüntetőket nem érdekelték az ínyencségek. A ruhaüzletek felé tartottak. Csaudhuri rohant elöl, Haimanti utána. Ők voltak a vezetők. A ruhaüzletekben már zajlott a forgalom. Vevők jöttek-mentek szakadatlan körforgásban. Nandini szólította fel először a vevőket: ne vásároljanak angol szövetet! Egyesek mosolyogva odább mentek, az idegesebbek ingerülten félretolták a diákokat. Egy angol hölgy, aki szolgájával éppen be akart fordulni az üzletbe, valósággal megsértődött, hogy feltartották.

– Get off! Hordd el magad! – kiáltotta Nandinira, és az indus szolga már félre is tolta útjából a leányt. Most Haimanti fordult kérő szóval a ladyhez. Ez pillanatra csodálkozva nézett a fehér nőre, azután határozott léptekkel elindult az üzlet ajtaja felé. Ekkor Haimanti hirtelen végigdobta magát az üzlet küszöbén. Úgy feküdt ott mozdulatlanul, mint Tajunáma az imént a villamosvágányokon. Haimantit követték a többiek. Élő járdát terítettek a hölgy lábai elé. Az angol lady tanácstalanul nézett az előtte heverő élő akadályra.

Az üzlet ajtajában megjelent a tulajdonos. Haragtól elvörösödve nézte, hogy mi történik. Szeme az egyik diákra meredt. Az éppen arra buzdította társait, hogy mindannyian kövessék Haimantiék példáját. Csaudhuri volt. A kereskedő rárivallt:

– Fiam, mit csinálsz itt? Tönkre akarod tenni az apádat?

Csaudhuri szembe fordult az apjával. Hangjában a fiúi szeretet és alázat csendült, ahogy válaszolt:

– A kötelességemet teljesítem.

– Éppen az apád üzlete előtt kell a kötelességedet teljesíteni?

– Tiszteletre méltó atyám, ez az angol lady a te üzletedbe akart betérni. Örülök, hogy éppen a te üzleted előtt mutathatjuk meg önzetlenségünket, és teljesíthetjük kötelességünket India anyánk iránt.

Az öreg Csaudhuri csaknem haját tépte dühében.

– Te őrült, ha lebeszéled a vevőket, hogy bejöjjenek vásárolni, miből foglak taníttatni, miből fogunk élni?

– India anyánknak kell életben maradni, csak ez a fontos.

– India anyád nem fog tandíjat fizetni érted!

Az öreg és a fiatal India nem értették meg egymást. Az angol hölgy megunta a veszekedést, határozott léptekkel átvágott az úttesten, hogy a szemben levő szövetüzletbe térjen be. A diákok és diáklányok megelőzték, szaladva elébe vágtak, s most a szemben levő üzlet ajtajában feküdtek le. Az öreg Csaudhuri arcán a düh lassan kárörömmé változott. Sunyin mosolygott. Örült, hogy a konkurrens is ráfizet a tüntetésre.

A tömeg egyre nőtt. A vásárcsarnok felől kétes alakok keveredtek a diákok soraiba: kulik, tenyérolvasók, jósok, horoszkópkészítők, kerítők, bájitalok és ocsmány képek árusítói, az indiai nagyvárosok alvilági alakjai. Mint a vakondok, hirtelen bújtak elő odúikból. Úgy érezték, rájuk is szükség van. Eljött az ő aratásuk ideje. A sokszínű rongyokba burkolt koldusnépség belevegyült a tiszta, fehér ruhás diákok soraiba. A rongyosok között néhány sárgásbarna köntösű, s egy-két majdnem teljesen meztelen szanjászi szerzetes tűnt fel. Kezükben faágat tartottak, azt rázták haragosan a levegőben. Isten tudja, honnan kerültek elő ezek a szent emberek, erdők mélyéből, templomok tornácáról, ahol zarándokoknak túlvilági gyönyörűségeket jósolnak baksisért, az éjjeli lebujok odúiból, ahol megosztják a zsákmányt a tolvajokkal és a rablókkal, akiket ők eskettek fel Visnu isten képére?

– Hari, hari! – kiáltották, és Visnu isten képét emelték a magasba. Visnu a szeretet és a hatalom istene is egy személyben. Hivői most utóbbi minőségében tisztelték. A hatalom megrészegít, nem tud különbséget tenni fogalmak között. A hindu istenek önmagukat falják fel.

– Hari, hari! – kiáltozták a szent emberek, és Bose önkéntesei örömmel üdvözölték a rombolás démonjait.

Az utcakereszteződésnél feltűnt a szelíd Csatterdzsi babu hajlott alakja. Loholva jött, hogy megmentse az „ahimsza", önmegtartóztatás híveit a szanjászik dühének következményeitől. Már messziről kiáltotta:

– Testvérek, ezt ne, ezt nem szabad! Gondoljatok fogadalmatokra! A Mahátma nem tűr erőszakot.

De a tömegben már nemcsak a Mahátma hívei voltak. Az alvilági csőcselék, a szanjászi szent emberek már fosztogatni kezdtek Visnu isten nevében, Bose önkéntesei pedig, az aktivisták, kövekkel kezdték dobálni a kirakatokat. Üvegcsörömpölés, recsegés-ropogás, sikoltozások, a hatalmas kirakatok üvegtábláinak csörrenése váltotta fel a diákok szelíd, rábeszélő szavait. Rendőrök rohantak elő. Bose önkéntesei most a rendőröket kezték kövekkel dobálni.

Meglendültek a rendőrök kezében a lathi botok. Megrohamozták a tömeget. Nem nézték, ki gandhista, kicsoda Szubhas Csandra Bose híve, ki szent ember, ki fiatal, ki öreg, kegyetlenül osztogatták csapásaikat. Az egyik lathi egy öreg ember koponyáján koppant. Az ősz Csatterdzsi jajkiáltás nélkül esett össze. Fejéből patakzott a vér. Szeméből előbb csodálkozás, majd rémület, végül megnyugvás tükröződött. Rettenetes erőfeszítéssel egyik könyökére támaszkodott, felemelte derekát, és a segítségére rohanó diákok felé kiáltotta:

– Ahimsza, ahimsza! Óvakodjatok az erőszaktól.

Visszahanyatlott a kövezetre; mire a diákok odaértek hozzá, meghalt.

Bhandarkar és Szantilal felemelték, s a többi diák segítségével kimentették a holttestet a tülekedésből.

A rendőrök szétverték a tömeget. Sok diákot letaroztattak, sokat megvertek. A szanjászi szent embereket sem megverni, sem letartóztatni nem tudták. Eltűntek, mint a kámfor. Elnyelte őket a föld, a bazárok mélye, a zarándokhelyek kétes ájtatossága, a bűntanyák sötétje. Kifosztott üzletek, az utcára hányt áruk, összetört kirakatok, néhány

halott és sok sebesült jelezte az indiai szabadság legújabb kirobbanását.

Északnyugat-Indiában Ahmedabad mellett, szabarmati asrámjában rokkáját pergetve ült Mahatma Gandhi, a „nagy lélek", és imádkozott az istenekhez, hogy óvják meg népét az erőszaktól. Az istenek nem hallgattak rá. Vér folyt Indiában! Az indiai nép talán még nem érett meg a szabadságra. Még sok salak tapad lelkéhez, még hernyók lepik el fájának leveleit. Szenvedéssel, tisztítótüzzel kell lehamvasztani a bűnöket. A Mahátma magára vállalt minden bűnt. Ő volt, aki az ellenállást megindította, ő a bűnös, felelős minden kifosztott üzletért, megvert, megölt diákért. Gandhi harmincnapi böjtbe kezdett. Vízen kívül semmit sem fog magához venni. Harmincnapos „hartalt" rendelt magának és ajánlotta mindenkinek aki hű akar maradni a szatjagrahához, hogy szintén vezekeljen. Belátta tévedését, de ezzel a halottakat nem tudta már feltámasztani.

Csatterdzsi holttestét felrakták egy törött csárpára, diákok vállukon vitték a házába. Nem kellett messze menniük. Félóra járásnyira lakott attól a sötét teremtől, ahol tegnap feleskette híveit a harcra. Ott szállt le Jáma, a túlvilági tüzek ura hozzá. Amikor a gyászoló menet megérkezett a ház előtti szűk, piszkos térre, az asszonyok hangos jajveszékelésbe törtek ki. Csatterdzsi özvegyember volt. Leányai, menyei és gyermekei sírása túlharsogta a kocsik dübörgését. Szívbemarkoló jajgatás töltötte be az egész környéket. A gyengébb idegzetű nők elájultak, amikor meglátták Csatterdzsi véres fejét. Mások a porban fetrengtek, a mellüket verve. A diákok nem vigasztalták, nem csitították őket. Az asszonynép sírásra termett, jó, ha lelkének fájdalma könnyeivel távozik az űrbe, ahol eloszlik.

A holttestet átvették a rokonok. A törött csárpáról letették az udvar csupasz földjére. Ott feküdt egy teljes éjszakán át.

Másnap volt a temetés. Egy bráhmin frissen borotválva, a vallás előírása szerint megfürödve, vette át a halottat, hogy az ősrégi szokásoknak megfelelően adja át az enyészetnek. A borbély végigborotválta a halott testét, gondosan eltávolított róla minden szőrszálat. Azután beburkolták

dhutijába. Fia a legszebb, legdrágább holmit akarta ráhúzatni, de a szatjagraha hívei tiltakoztak ez ellen. Közönséges khaddarba kell öltöztetni a házirokka mártírját. Ékszereit sem engedték felrakni. Egyszerű gyapotban fektették fel a halottas hordágyra, a két hosszú rúdon kifeszített szalmakötegekre. Összekötözték hüvelykujját és lába nagyujját. Azután lehúzták róla a khaddart, egy törülközővel borították le, arra szalmát kötöttek és virágokat hintettek. Négy bráhmin vállára vette a hordágyat, elindultak a szűk sikátorokon keresztül a főút felé. Asszonyok nem követhették a menetet. Otthon maradtak és sírtak. Néhány bátor hindu diáklány, aki szakított a hagyományokkal, csatlakozott a menethez. Köztük volt Ajesvária, Amita, Szarasvati, Krisnadászi és mellettük, mint a hold a sötét éjszakában világított Haimanti hűséges, fehér arca.

Elöl egy bráhmin égő fahasábot és forgácsot lobogtatott egy rézedényben. Letették a hordágyat az úttestre, a halott szájába nedves rizsszemeket dugtak. Azután mentek újra tovább. Amíg a Gangesz-ágig elértek, még kétszer ismételték meg ezt a szertartást. Ha a halottban van még élet, bizonyára felneszel a rizsre és megmozdul. Az istenek is tévedhetnek, talán másnak a lelkét ragadták el, mint akiét akarták. Amíg a testet el nem hamvasztották, addig az istenek tévedését még jóvá lehet tenni. A hamuvá égett embert már Brahmá maga sem támaszthatja fel.

Villamoskocsik, autók, lassan gördülő bivalyszekerek között méltóságteljesen vitték a holttestet. Csatterdzsi babu lelke már messze járhatott.

A Gangesz-ág partján fahasábokból máglyát emeltek. Tetejére fektették a holttestet. Most a törülközőt is levették róla, csak a virágokat hagyták rajta. A vezető bráhmin szárított tehéntrágyát helyezett a halott mellére, hogy az utolsó illat, ami földi maradványait a túlvilágra füstöli, a szent állatra emlékeztesse. Következtek a varázsigék. A testnek kilenc nyílása van, melyeken át a büvérő a túlvilágból beléje hatolhat. Ezeket a nyílásokat szent szövegekkel kell lezárni. A bráhmin olvasztott vajat cseppegtetett két szemébe, orrlyukaiba, szájába, köldökére, és egészen ráhajolva ajkával érintette, nehogy a varázsszavak elsuhan-

janak a nyílások mellett. A jelenlevők maroknyi rizst tömtek a szájába. Ez volt utolsó búcsújuk tőle. Csatterdzsi babu legidősebb fia husánggal a ravatalhoz lépett és széthasogatta apja fejét, hogy a lélek utolsó atomja is utat találjon a mennybe. Pedig a szétloccsant fejből már bizonyára elszállt a békés lélek akkor, amikor az indus rendőr hosszú lathija felhasította.

Fellobogott a szalma a máglya négy sarkán, a láng éhesen nyaldosta körül a rőzsével borított tetemet. A fahasábok is tüzet fogtak, az ég felé nyújtóztak a lángnyelvek, körülkígyózták Csatterdzsi babut, belekaptak, sisteregtek, sziporkáztak, falták a halott zsákmányt. A szalma, mellyel Csatterdzsi csuklóját átkötötték, lángra lobbant. A karja lassú ívet írt le, felemelkedve, azután oldalt omolva, mintha pillanatra életre kelve búcsút intene.

A diákok némán álltak a máglya körül. Varázsigéket, szent szövegeket mormoltak. A lángok tovább harapdálták tüzes fogukkal az erőszaknélküliség csendes áldozatát. Haimanti mereven nézett a máglyára. A diákok most elhagyták a hamvasztás színhelyét, és ruhástul lemerültek a Gangesz-ág hullámaiba, hogy megtisztuljanak a halál szennyétől. Haimanti nem tudta elfordítani tekintetét a hamvadó testtől. Így fogják őt is, Amiját is, elégetni egyszer. Megremegett. Jaj, Amiját sose kelljen így látnia, meztelenül kiterítve a lángok között! Inkább ő haljon meg előbb. Borzasztó az özvegyi sors, elviselhetetlen a lelkiismeretfurdalás, hogy minden hindu férfi a felesége bűne miatt hagyja itt az árnyékvilágot. Talán neki is súlyos bűne van. Nem engedelmeskedett az ura akaratának. De hát őt India anya hívta, őrá szükség van itt! Melyik a nagyobb bűn: nem engedelmeskedni a férjének, vagy megszegni az India anyának tett fogadalmat? Kérdő tekintetet vetett a lángokra, mintha azoktól várna választ: melyik hűségfogadalom az igazibb, az erősebb? A lángok nem válaszoltak. Haimanti úgy érezte, valami tisztátalanság uralkodik szívében. Összerázkódott. Meg kell tisztulnia a tisztátalanságtól!

A hindu gyászoló menet már elvégezte vallásos fürdőjét. Tisztes távolságban álltak Haimantitól, aki a halott hús-

szagú füstjébe bódulva állt még mindig a ravatal előtt. Senki sem merte elmélyedésében zavarni, senki sem akarta figyelmeztetni, hogy neki is meg kell fürödnie, mert a hulla beszennyezi az élőt. Szantilál többször hangosan köhintett. Ravázsikai a torkát köszörülte, így akarták figyelmeztetni Haimantit. A fehér asszony végre magához tért. Elfordult a máglyától, lassú léptekkel elindult a folyó felé. Mind mélyebbre ment a lépcsőzetes parton be a vízbe. Már derékig értek a hullámok. A szent Gangesz, amely a tejútról folyt le a földre, szelíden simogatta átforrósodott testét. Ahogy bőrét nyaldosta csobogva a víz, mintha hallaná Siva isten suttogását, amint feleségével Kálival szerelmeskedik fent a magasban. Kálí istenasszony is ellenszegült urának, és ha ezért apróra hasogatták is, ma mégis uralkodik a földön, segíti a kétségbeesett, tanácstalan embereket. Ahogy a Gangesz vize Visnu lábairól lefolyt Haimanti testéhez, az istenek önbizalmat leheltek belé. Mintha arra biztatnák: a hindu istenek vele vannak, ne féljen, folyamodjon segítségért hozzájuk, az erős és hatalmas Kálihoz, a hegyek és barlangok istennőjéhez, minden asszony védelmezőjéhez.

Néhány csepp vizet fröccsentett homlokára, merően a napba nézett, azután megkönnyebülten, megtisztultan indult a part felé. A tüzelő napon hamar megszáradt lába és ruhája. Belépett sarujába, fejére húzta szárijának felső szárnyát, határozott léptekkel elindult a közeli Kálighat felé. Virágot vitt Kálinak, szent Gangesz-vizet fröccsentett a lingamra, imádkozott a félelmetes bálvány előtt, kecskét áldozott neki. Csatterdzsi babu ártatlan véréért hadd hulljon a félénk kecske ugyancsak ártatlan vére. Minden ártatlan lénynek meg kell halni. A halálban van a feltámadás. A test elpusztul, az eszme diadalmasan él tovább. Vajon a nyöszörgő, rángatózó áldozati kecskék a Kálighaton tudták-e, hogy szent eszméért kell a vérüknek elfolyni?

*

A szantiniketáni diákok visszatértek a béke hajlékába. Haimanti is hazajött, és megkezdte a böjtölést.

A hindu tanárok lázasan vitatkoztak egymással, de egy dologban megegyeztek: vissza kell térni a régi idők ideál-

jaihoz, a boldog, megelégedett Indiához, amikor szabadnak képzelhették magukat. Csak abban tértek el a vélemények, hogy ezt a boldog szabadságot ki fogja meghozni: Nehru, Bose vagy Gandhi-e? Még a szelíd lelkű Sasztrit is elkapta a forradalmi láz.

A berekben sétáltam, gyönyörködtem az orgonavirágzásban, magamba szívtam a jázmin bódító illatát, bámultam az ég végtelen nagy, örökké tiszta kék boltozatát, amikor rekedt hang szólított meg:

– Az én anyám nem akarja észrevenni alázatos fiát?

Megfordultam. Sasztri állt mögöttem. Namaskárral fogadtam kedves megszólítását.

– Mi lesz velünk, Sasztri Mohasai? Ki fog törni a forradalom? – kérdeztem.

Sasztri szokásához híven felkacagott. Valami biztató volt a kacagásában.

– Ne féljen az én drága anyám, nem lesz semmi bántódása, még ha vérözön borítaná is el országunkat.

– Azt hiszi, hogy erre is sor kerülhet?

A törékeny testű bráhmin kiegyenesedett, nála szokatlan hévvel ragadta meg vastag botját. Ahogy fehér leple lehullott felsőtestéről, minden bordája kirajzolódott barna bőrén. Olyan volt, mint az önsanyargató Buddha szobra.

– Kitárjuk mellünket az angol golyóknak, odadobjuk testünket a szuronyok elé, de hátunkat nem görnyesztjük meg a zsarnok előtt.

Nagyon furcsán hatott ez a a harciasság ettől a törékeny testű tudóstól. Hangja izgalomtól remegett, mintha kicsit megijedt volna merészségétől.

– Magát nem fogják bántani az angolok, Sasztri, hiszen maga még a légynek sem tudna ártani.

– Nem is akarok ártani, inkább meghalok.

– Nem fél a haláltól?

Egy pillanatig a szemembe nézett, azután csendesen mondta:

– Minden pillanatban várom a halált, kérem az isteneket, bocsássák le rám a földi nyomorúságtól való megváltást minél előbb.

Elindultunk a berekben. A rigók vígan fütyörésztek, a

napsugarak enyelegve siklottak végig a fák lombjain, az élet nagy élniakarása lihegett minden fűszál rostjaiban. A hindu az egyetlen, aki vágyódik a halál után. De hát akkor miért követel földi szabadságot ebben a rövid, siralmas életben? Miért nem hagyja ezt a múló, csalóka életet az európaiaknak, akik örülni tudnak neki. Sasztri Mohasai, a forradalmár, vérről és halálról beszél. Áhítozik a halál után, s az élet problémái foglalkoztatják.

*

Csak Amiját foglalkoztatták más problémák zsúpfedeles házában. Ez az egyszerű kis ház nemrégiben még a szerelem boldog temploma volt. A csókok, szerelmes szavak perzselő emlékeit lehelő falak között a hindu tanár most tépelődött. Próbálta áthangszerelni egész lényét, vitatkozott önmagával: hindu vagyok, nem lehet, hogy engem ne érdekeljen, hidegen hagyjon a forrongó India, hazám, India anya sorsa . . . Hiába, nem érdekelte ez a forradalom. Kárba veszett minden indok, amit felhozott érzései ellen. Amija Európának adott igazat. Gyűlölte ezt a forradalmat, mely annyi minden más között az ő házasságának boldogságát is romba akarja dönteni. Tudta, hogy Haimanti részt vett a kalkuttai lázadásban. Az asszony minderről beszámolt neki.

Lehunyta a szemét: elképzelte, amint a felesége ott fekszik a porban, piszokban Csaudhuri üzlete előtt. Összerezzent, amint képzeletében a rendőrök rohamát látta, s beleborzongott a képbe, mely lehunyt szempillái mögött rajzolódott ki: Haimanti a Csatterdzsi babu hamvadó hullájának fullasztó füstjében, azután a Gangeszban, a Kálighatnál, amint imádkozik a lingam előtt. Nem, nem, Koppenhágában, a szálloda finom, előkelő stílusú halljában nem így képzelte el házasságát!

Amija nem tudott aludni. Szeme a sötétben Haimanti csárpája felé fordult. A szúnyogháló mögött a félhomályban is világított az asszony aranyszőke haja. Felkelt, s odaállt felesége ágya elé. Nézte az alvó szőkeséget, a hófehér testet, az alabástrom vállakat, beszívta az asszony illatát, belekábult az alvó Haimanti káprázatató asszonyiságába.

Milyen fehér – sóhajtotta – mennyivel fehérebb és mennyivel szőkébb, mint Gertrud.

Az asszony felébredt Amija sóhajára. Két gyönyörű karját férje felé nyújtotta. Amija odaborult melléje. Itt nem lehetett filozofálni, tépelődni, gondolkozni, vitatkozni, hogy kinek van igaza, Európának-e vagy Indiának, Tagorénak vagy Gandhinak, a vággyal, a szerelemmel nem lehet vitatkozni. De reggel, amikor Amija felébredt, szinte megijedt, amint hirtelen eszébe jutott, hogy az éjszaka Haimanti szőkeségét egy másik fehér nő, Gertrud hajának szőkeségével hasonlította össze.

Ezen a reggelen örömünnepre ébredt Szantiniketán. Telihold napja van, egész India örvend a „holi" karneválnak. Krisna legédesebb dallamát fújja ma fuvoláján, és táncra perdül a megittasult világ. Siva isten ezen a napon magas máglyát gyújtott, elégette rajta Kámát, a szerelem istenét, aki zavarta suttogó csábításával csendes meditációját.

Korán reggel kacajtól visszhangzik az asrám. A „phalgu" vörös porral hintették be egymást a diákok. Szétmázolták arcukon, testükön, vastagon szórták a lányok beolajozott fekete hajára, az onnan lepergett fehér ruhájukra. Néhány perc alatt bolondokháza lett a béke hajléka. Ma mindent szabad! Hozzánk is berohantak, és az uramat alaposan bemázolták. Alig tudta a festéket lemosni arcáról, ruhájáról. Ijesztő ábrázatok járkáltak a berkekben. Mintha valami véres csata sebesültjei ugrándoztak volna vitustáncot. A Böskéknek szerfelett tetszett ez a játék. Persze festők, örültek a színnek; az alaktalan vonalakban és foltokban, amelyek minden hindut tetovált vaddá változtattak, ők a művészet ősét vélték feltalálni.

– Így kellene festeni! – kiáltotta a kisebbik. – Csak színeket, valőröket, szabadon, gátlás nélkül, ahogy a természet korlátlanul ömlő porzója hinti magporát a bibére.

Ez az indiai karnevál. Az egész országban ma felfüggesztenek minden tilalmat. Még a szadhuk, az erdőben bujkáló remeték is vörös festéket öntenek hamutól szürke testükre. A falvakban, városkákban nagyobb folyamban ömlik az erjedt rizspálinka a kiszáradt torkokba, mint rendesen, és Káma isten hevesebb szenvedéllyel akar bosszút

állni Siván, amiért elégette. Most ő égeti el a vágy lángcsóvájával az epedő emberi testeket. Láng, tűz és indulat a holi ünnep kísérőzenéje. Krisna isten képét hintákra kötözik, ritmikusan himbálják, hadd táncoljon ő is. Este durrogtak a rakáték, a könyvtár előtt elégettek egy kitömött szalmabábut: így ég el a szerelem a szenvedély tüzében!

A béke hajléka egyáltalán nem maradt mentes a szerelem perzselő tüzétől. A zsúpfedeles házakban, a diákotthonokban, a berkekben, a sálfákon és pálmákon át rezgett a levegőben a szerelem. Elfojtott sóhajok, titkos gondolatok szálltak, mint a boszorkánynyál, amely hol elhal hosszú útjában, hol gyökeret ver a szívekben. A nemzeti megmozdulás közelebb hozta egymáshoz a lányokat és a fiúkat. Együtt ültek le tanácskozni, vitatkozni, együtt tettek fogadalmat, együtt mentek az üzletek elé győzni vagy meghalni. Megismerték egymás hangját, megfogták egymás kezét, szem szemre talált, a lelkek egy dallamban ölelkeztek össze. Fiatal lányok, akiket a sors már régen feleségekké avatott akaratuk ellen, most akarattal találtak párjukra. Amit Gertrud a szerelem szent szabadságáról prédikált, azt mintha megvalósította volna most a forradalom. A gyerekfeleségek nem az ismeretlen férjek, hanem diáktársuk képével aludtak el. Hajadon lányok a vastag fatörzsek mögül féltékenyen lesték, hogy kivel sétál az, akinek fekete szeme annyira tetszett nekik.

Szurulban Alí Haidar sóhajtozott Gertrud után. A fiatalember életében először most olvasott és tanult szerelmes verseket. Elővette a perzsa Háfizt, annak a verseit szavalta hangosan. Elbódult a hangjától, és a költő soraival igazolta saját olthatatlan vágyának igazát. Most kezdett igazán arabul tanulni! Vallásjogi könyveket búvt, s naponta eljött Gyulához, hogy magyarázzon meg neki egy-egy nehezebb mondatot. Azon tépelődött, hogy a mohamedánok nem színlelhetnek-e kényszer alatt más vallást? A születendő gyermekeire gondolt. Versenyre kelt lelkében az apai kötelesség a szerelemmel. Talán adódik valami megoldás. Nem riadt vissza áldozattól, de nem szállhat szembe vallásával, és nem szolgáltathatja ki szerelmének gyümölcsét örök kárhozatnak. Mohamedánnak kell maradnia, a tör-

vénynek kell engedelmeskednie, neki még inkább, mint más közönséges halandónak.

Az abbászida kalifák sarja nem tagadhatja meg a Prófétát.

Nem titkolta szerelmét apja elől. Sőt egyik levél a másik után ment a távoli Multánba, hogy az örömhírt közölje az ősz fejedelemmel: nem marad árván a nép, amelynek sorsát Allah az ő kezébe fektette le. Meg fog nősülni. Olyan feleséget hoz a palotába, aki méltó párja lesz az uralkodásban, aki népének anyja lesz, s vele együtt fog kormányozni. A multáni palotában örömmel fogadták az első leveleket. Alí Haidar huszonnyolc éves, régen meg kellett volna nősülnie, már családja lehetne, több felesége, számos gyermeke. Ő az egyetlen fiúutód, ha nem házasodik idejében, még magva szakadhat a dinasztiának. Jöttek-mentek a levelek. Alí szerelmi lázban égő szavakkal festette le szíve választottját. Az ősz Mahmúd al-Abbászí, az apa, mind aggodalmasabban csóválta fejét: a jövendő menyasszony megmászta a Himálaját? Nem kell asszonynak ilyen kalandosnak lenni. Az asszony maradjon csak otthon a háremben, szeresse az urát, gondozza a gyerekeit. Az ilyen bátor és vakmerő lány dacos feleség lesz. A Korán szelíd, engedelmes nőket akar a lányokból nevelni. Nem kell nekik sokat tanulni, nem kell nekik sokat tudni, földrajzot, fizikát, ez csak tudósoknak, férfiaknak való.

A fejedelem feleségei már előre tiltakoztak a világot járt asszony ellen. Féltek tőle. Ez nem fog békében megférni a hárem csendjében, ott is mindig a magasba fog kívánkozni. Ki tudja, miféle szerzet?

Nemsokára erre is jött válasz: fehér nő, szőke haja van. Az asszonyok összenéztek. Veszedelmes vetélytárs lenne! A fejedelem feleségei és lányai most már erélyesebben avatkoztak bele a dologba. A lánykérés a rokonság előjoga, ebből nem lehet kizárni őket. Majd ők választják ki a hárem legújabb csillagát, a jövendő maharánit, de legalábbis alaposan szemügyre veszik. Al-Abbászí csitította az asszonynépet. Annyi fekete hajú, barna bőrű nő lustálkodik a háremben, nem baj, ha egy kékszemű, szőke hajú fehér asszony tarkítja a színes családot. Az öregúr szinte kíván-

csi volt, hogyan fest majd jövendő menye a gyönyörű pajdzsámákban, szőke fején ragyogó ékszerekkel, sötét társnői között.

Azután újabb levelek jöttek Alítól: a fehér lány keresztény, és nem hajlandó az iszlám hitére áttérni. Ezt már borzasztó akadálynak találta a fejedelem is. Az iszlám Istennek utolsó kinyilatkozása. Noé prófétától kezdve Mózesen át Krisztusig minden isteni kinyilatkoztatást tiszteletben tart a Korán, de a próféták sorát lezárta Mohameddel. Az ősz fejedelem nagyon komoly hangon válaszolt fiának: gondolja meg jól a dolgot, ne csak a szerelem szavára, hanem eszére és főként vallása parancsára hallgasson.

Alí Haidar a levéllel uramhoz szaladt. Előkerültek a vallásjogi könyvek, a Próféta hagyományai, az írástudó vének véleményei és döntései. Mivel győzheti meg a fiú az apát, milyen érveket szegezzen országa papjainak? Száz ellenséggel kell megküzdenie Gertrudért.

Gertrud viszont úgy viselkedett, mint akit cseppet sem érdekel az egész história. A lány közönyét Alí nem fogta fel túlságosan tragikusan. Asszonyt, lányt, úgysem lehet meggyőzni, mert Allah a nőknek kevesebb észt adott, mint a férfiaknak, de rá lehet őket beszélni, és a szerelem végül is minden akadályon diadalmaskodni szokott. Milyen formában fogja a gyermekeket a paradicsomba juttatni, arra már nem is gondolt, de a papok, az ulemák, apja és végezetül a hárem felzúduló maradi hangyabolya, a testvérek, a női rokonság ellenkezése megijesztette. Pillanatig se gondolt arra, hogy mégiscsak a legnehezebb akadály az, hogy Gertrud nem szereti.

Nap nap után jött a posta Multánból. A fejedelmi írnok alig győzte a sok cikornyás betűs, ékes stílusú levelet megszövegezni. A levelezés nem is vezetett eredményre. A főírnok, a „munsi" kijelentette, hogy elérkezett tudományának végére. Az írás megakadt, csődbe jutott, csak az élőszó akadályozhatja meg a közelgő katasztrófát. Összeült a teljes díván, a miniszterek, a vezér, és tanácsot tartottak. Az asszonynép már döntött a háremben: nem szabad olyan asszonyt hozni a palotába, akit férje szerelemmel szeret, mert kiváltságos helyzetbe fogja emelni, annak elsőbbsége

lesz a többi asszony fölött. Talán ő marad az egyetlen feleség, és akkor uralkodni fog a háremben, az ő akaratának lesznek mind alávetve. Ezt a Próféta, aki igazságot hirdetett mindenben, még az asszonyok és feleségek egyforma jogaiban is, nem tűrheti! Következésképpen ők sem tűrhetik. A vezér és a miniszterek feleségei ugyanezen a véleményen voltak, ezt a véleményüket behízelegték már az uruk fülébe. A döntés egyhangú volt: Alí Haidar házasságát a keresztény fehér nővel meg kell akadályozni.

A hárem unalmas légkörében végre akadt valami érdekes beszédtéma: az európai keresztény lány. Az asszonyok még sohasem láttak fehér nőt közelről. Izgató jelenség lehet egy nő, aki nem fátyolozza le arcát, együtt étkezik férfiakkal, utazik, felmászik a hegyekre. Biztosan szemérmetlen teremtés. Szegény ártatlan Alít behálózta, elcsábította, szerelmet ígért neki. Hogyan lehet ilyen erkölcstelen aszszony a hárem tagja? Alí lovagias, fajához, nemzetéhez méltó férfi, most kiáll azért a lányért, aki számításból, haszonlesésből el akarja magát vétetni vele. Majd ha felesége lesz, felforgatja a háremélet régi, tiszta rendjét, fátyol és függöny nélkül fog kikocsizni, talán ki is lovagol, minden férfi szeme rá fog tapadni, hiszen kék a szeme, fehér a bőre, szőke a haja. Meg van írva, hogy a kékszemű emberek gonoszak. A hárem féltékeny pletykagyártói nem tudtak ugyan írni, olvasni, de képzeletük annál szabadabban csaponghatott. A fehér lány csak azért fog kilovagolni, hogy ő is láthassa a férfiakat, kacérkodni fog velük, és úton-útfélen megcsalja a szerencsétlen, tőrbekerült Alít. Így hallották ezt az Ezeregyéjszaka meséiben, amiket az ájak esténként lámpafény mellett olvastak fel nekik, miközben ők a puha pamlagokon hátradőlve, bételt rágva álmodoztak a mesék hőseinek szabadságáról, kalandjairól és szívből irigyelték őket.

Az öreg fejedelmet nem hagyták nyugodni az asszonyok. Mohamedán országokban a nőket elzárták a hárem aranykalitkájába, mégis ők uralkodnak. Egy hízelgő szó, egyetlen szerelmes csók súlyosabb néha a vezér minden higgadt tanácsánál. A Próféta is azt mondta, hogy a mennyország

kulcsa az asszonyok lába alatt van. Ő pedig – béke és üdv lengje körül – igazán tudhatta.

Az öregúr végre is elhatározta, elutazik Szantiniketánba, hogy megnézze szerencsétlen befont fiának szíve választottját. Megnézi, aztán majd véleményt mond róla. A hárem hölgyei felszisszentek: a férfi szeme nem megbízható – mondták –, különösen, ha a férfi öreg és a kérdéses lány fiatal. Mindenkit meg lehét vesztegetni. Kit pénzzel, kit csábos tekintettel. Elhatározták, hogy az ősz fejedelem nem mehet egyedül, magával viszi egyik lányát, Áisát, Alí féltestvérét. Áisa középkorú, tapasztalt asszony, több gyermek anyja, ismeri a női fondorlatokat, hiszen a háremben élte le eddig napjait, és ami fő: tud egy kicsit angolul! Ő fog vigyázni, nehogy valami rettenetes baj történjék. Ő képviseli azt a pajzsot, amit testvérei, rokonai kovácsoltak Alí megmentésére.

Alí örömtől repesve jelentette Gertrudnak, hogy atyja Szantiniketánba érkezik. A német lány csaknem idegesen fogadta a hírt:

– Csak nem leánykérőben jár az öregúr?

– De igen. Egyenesen azért jön, hogy magát lássa.

Gertrud megharagudott:

– Minek ez, kérem? Megmondtam százszor magának, hogy még nagyon messze vagyunk mindentől. Még egyáltalában nem döntöttem, hogy férjhez akarok-e menni. Kértem, hogy várjon! Minek hívta ide az édesapját?

Alí bevallotta, hogy ő nem hívta apját, az öregúr saját elhatározása, hogy lejön Szantiniketánba.

Gertrud dühösködött, cseppet sem örült a naváb érkezésének. Annál jobban örültek neki mások. Az uram azt remélte, hogy a multáni palotában akadhat régi, ismeretlen kézirat, amiről csak az öreg fejedelem tud. Az asrám pedig már számolgatta, hogy a fejedelem milyen bőkezű adományt fog felajánlani a diákkollégiumoknak. Izgalommal készítették elő a pompás fogadtatást. Ilyen előkelő vendéget nem lehet a vendégház kopott falai között elhelyezni. Összeült a tanári kar és úgy döntöttek, megkérik a Naini Tálban üdülő Ruti babut, bocsássa a palotát a fejedelem rendelkezésére. Táviratban érkezett a beleegyező válasz.

A szolgák nekiláttak az elhagyott szobák tisztogatásának, a lányok táncokat gyakoroltak, a tanárok üdvözlő beszédeket szerkesztettek. Izgalom fűtötte az amúgy is forró Szantiniketán levegőjét.

Néhány nap múlva csengettyűjét rázva futott a küldönc Bolpurból a távirattal: Mahmúd al-Abbászí és kísérete átlépte Orissza és Bengál határát. A fehérre lakkozott hosszú szalonkocsi, amelyet a gyorsvonathoz csatoltak, egy óra múlva már a bolpuri állomáson állt. Alí, néhány tanár kíséretében, az állomáson fogadta atyját és nővérét. Autóján hozta be őket a kastélyba, ahol kissé megpihentek. Az autó ablakait óvatosan lefüggönyözték, nehogy illetéktelen szemek megpillanthassák a hercegnőt.

A Tagore-kastély szobáiból bőven tellett, hogy Áisának külön női lakosztályt rendezzenek be. Ide vonult vissza ájáival és két eunuchhal. A kastélynak ezt a szárnyát Alí utasítására magas rudakra kifeszített jutavászonnal kerítették el. Még a rigók sem láthattak semmit Áisa arcvonásaiból.

Másnap a fejedelem ebédre hívta meg a tanári kart. Gertrud el sem akart menni. Az uram magyarázta meg neki, hogy nem a menyasszonynak, hanem a német nyelv tanárának szól a meghívás.

Az ebédet Szurulban, Alí házában rendezték. Áisa természetesen nem vehetett részt benne, mert idegen férfiak is hivatalosak voltak. Mikor Gertruddal felléptünk a tornácra, al-Abbászí, Multán fejedelme udvariasan elénk jött. Ősz hajú, ősz szakállú, törődött öreg úr, ráncos arcán kellemes mosoly. Szeretetre méltóan szorított kezet velem és Gertruddal. Az iszlámról kezdett beszélgetni az urammal, megköszönte neki, hogy olyan lelkiismeretesen foglalkozik a fiával. Beszélgetés közben állandóan rajtunk, nőkön járt a szeme, mintha csak ürügy lett volna a vallásos tárgy, hogy közben zavartalanul szemlélhessen bennünket. Elsősorban persze Gertrud Rüdigert. A fejedelem hangja öregesen, alig hallhatóan, mégis kellemesen csengett. Nem tudott jól angolul, sok urdu szót kevert mondataiba. Alí segítette ki néha. Elnézést kért, hogy nem tudja magát tökéletesen kifejezni, és nagyon sajnálta, hogy ülve tud csak

velünk társalogni. Hajlott korára hivatkozott, amely sajnos, nem engedi, hogy úrhölgyeknek kijáró tisztelettel álljon előttünk.

Évszázadok gőgje, környezetének szolgai tisztelete érlelte meg benne azt a fenséges jómodort, amelyet a szerénységtől csak vékony hajszál választott el. Mintha minden szavával intené magát: az előkelőség sok mindenre kötelez.

– A hölgyek végtelenül megtiszteltek, hogy eljöttek hozzánk – mondta lassan, halk hangon –, érzem ezt a nagy megtiszteltetést és köszönöm a jóságukat. Allah nem tart érdemesnek arra, hogy mindig gyönyörködhessek szépségükben. Bocsássanak meg, ha öreg ember ítéletet mond az ifjúságról. Az ifjúságnak nem szabad pirulni, ha az öregek irigykednek rá. Ez az öregek hibája, nem a fiataloké.

A komornyik jelentette, hogy tálaltak. Bementünk az ebédlőbe. Alí atyját akarta az asztalfőre ültetni, de a fejedelem mosolyogva mentegetőzött:

– Engedjék meg, hogy az önök szokását kövessem. Európai hölgyek társaságában nem vagyok fejedelem.

Így kerültem én az asztalfőre. Mellettem ült le al-Abbászí, akinek másik oldalán Gertrud lett a szomszédja. Alí és az uram a tanárok közt ültek. Gyors egymásutánban következtek a fogások. A leves kivételével a fejedelem mindent kézzel evett. De annyi finom mozdulat, olyan finnyás tisztaság nyilvánult meg ebben a kézzel evésben, hogy elbámultunk. A mohamedán középkori kultúrának ittfelejtett késői ivadéka ült mellettem. Magamban azt gondoltam: mi európaiak bizony nem tudnánk kezünkkel ilyen kecsesen, szinte művésziesen enni, mint ez a remegő kezű aggastyán.

Ebéd alatt lopva figyeltem arcát. Szép sasorrát, feketén villogó szemét tőle örökölte Alí, csak bőre volt kissé sötétebb, mint a fiáé. Ifjúkorában leányálom lehetett. Ma öntudatos öreg úr, kihamvadni készülő vulkán, amely tűzről, lángról álmodik. Hiába igyekezett, hogy egyformán ossza be szavait köztem és Gertrud között, mégis többet nézett Gertrudra és többet beszélt vele, mint összes többi asztaltársával. Magában biztosan igazat adott Alínak, a helyében ő is beleszeretett volna ebbe a szép, üde lányba.

Egy óvatlan pillanatban németül felém súgta Gertrud:

– Nagyon kedves az öregúr!
– Bűbájos! Nekem nagyon tetszik. Magának is?
– Határozottan . . .

Ebéd után már fesztelenebbül folyt a társalgás. Al-Abbászínak előhozták ezüsttel kivert vízipipáját. Két méter hosszú csövén át pöfékelte a lehűtött és illatosított füstöt. Olyan grandezzával ült a karosszékében, mint ahogy otthon szokott szolgái között vagy a háremben.

Ismét a vallásról beszélgettünk. Ez a mohamedánok kifogyhatatlan témája. Isten bölcsessége határtalan, az emberek bármennyit foglalkoznak vele, sohasem érnek el a végére.

– Jézus próféta, üdvösség legyen osztályrésze – mondta kellemesen csengő hangján, és kissé meghajtotta a fejét –, a szeretetet hirdette az emberiségnek. Jóságos próféta volt. Isten azért küldte a földre, hogy megjavítsa a bűnös embereket. Az emberek nem hallgattak rá, sőt keresztre feszítették. És szenvedéséből sem tanultak meg jobbaknak lenni. Ezért küldte őutána Isten Mohamedet a törvénnyel (üdvösség és béke legyen osztályrésze). Szigorú Mohamed törvénye, de igazságos. Az emberekre nem lehet jósággal, önfeláldozással hatni. Meg kell őket félemlíteni, bölcsességgel, ésszel és eréllyel kell őket távoltartani a bűntől. Ezt tanítja a mi törvényünk, a Korán.

Gertrudra nézett, a keresztény lányra, vajon mit szól mindehhez? A német lány szinte lelkesen helyeselte az ősz fejedelem szavait. Ez láthatóan jólesett al-Abbászínak. Alí boldogan nézte apját és Gertrudot. Nem hangzott el egyetlen kijelentés sem, nem árulkodott egyetlen gesztus, mégis tudtuk, hogy Gertrud a szépségével, természetes őszinteségével belopódzott a szigorú öregúr szívébe. Amikor elbúcsúztunk, a fejedelem sokkal tovább tartotta tenyerében Gertrud kezét, mint ahogy az szokás. Mintha lassan kihűlő vérét akarná melegíteni a fiatal női kéz lüktető forróságával.

– Kérhetek öntől valamit? – kérdezte Gertrudot. – A lányom még sohasem beszélt fehér hölggyel. Nagyon kedves lenne, ha a professzor úr feleségének társaságában felkeresné délután.

Rám is vetett egy kérő pillantást, olyan kedvesen, mint egy finom öreg gavallér, aki valami nagy kegyet kért a hölgyétől. Nem lehetett megtagadni a kérést.

– Nagyon szívesen meglátogatjuk a hercegnőt. Igen megtisztelő a meghívás. Öt órakor nála leszünk.

– Köszönöm szépen – mondta a fejedelem, és csak most engedte el Gertrud kezét.

Öt órakor elmentünk a Tagore-palotába. A két ájá fogadott bennünket. Bevezettek a háremmé átalakított szobába. Ott trónolt párnák halmazán Áisa hercegnő, pajdzsámában, tetőtől talpig felékszerezve. Nem kelt fel helyéről, amikor beléptünk, szúrós tekintetet vetett ránk, aztán szótlanul az előte álló két mórára mutatott, hogy foglaljunk helyet.

Mindketten zavarba jöttünk. Azt se tudtuk hirtelen, hogyan üdvözöljük a szigorú hercegnőt.

Áisa szemében gyűlölet lángolt, az elfojtott indulat szinte rázta a testét. Pillanatokig le nem vette szemét Gertrudról. Végül is minden üdvözlő szó nélkül csaknem rárivallt:

– Szereti maga Alít?

Gertrudnak ettől a kérdéstől azonnal elmúlt minden zavara. Felkacagott és egyetlen szóval válaszolt:

– Nem!

Áisa csaknem lecsúszott a párnákról meglepetésében. Most ő jött zavarba. Csodálkozva tette fel a második kérdést:

– Hát nem akar az öcsém felesége lenni?

– Eszem ágában sincs!

– Nem értem, nem értem – dünnyögte szörnyű angolsággal Áisa –, egyáltalán nem értem az egészet. Azt hittük, ön ragaszkodik ahhoz, hogy Alí elvegye.

– Én? – kacagott Gertrud – ő megkérte a kezemet, de én megmondtam neki, hogy nem akarok a felesége lenni.

– De hát hogy lehet ez? Miért nem akar?

– Mert nem szeretem.

– Ez igaz?

– Szóról szóra.

Csodálatos változás ment végbe a hercegnőn, Gertrudnak ez a pár szava elsimította a gondokat homlokáról, szigorú szeme csillogni kezdett az örömtől. Gyorsan felkelt,

szinte felugrott a párnákról. Hozzánk sietett, előbb Gertrudot, aztán engem ölelgetett össze. Olyan boldog volt, csaknem táncra perdült.

– Sörbettet, cigarettát hozzatok, gyümölcsöt, édességeket! – intézkedett. A két ájá szaladva teljesítette a parancsot.

Nehéz kő esett le szegény Áisa hercegnő szívéről: Gertrud nem szereti Alít, nincs semmi baj, akkor nem lesz a házasságból semmi, az idegen lány nem fogja feldúlni a hárem csendjét, rendjét. Nem is beszélt Alíról többet. Odakuporodott mellénk, és rendkívül kedvesen könyörögve tette össze kezeit, rimánkodni kezdett:

– Annyit hallottam, olvastam s olyan keveset tudok még az európai nők életéről. Kérem, beszéljenek róla. Igaz, hogy európai lányt megcsókolhat apján, bátyján kívül idegen férfi is? Ez lehetséges? Vagy csak írók találnak ki ilyesmiket regényeikben?

– Igen, ez lehetséges – adta meg a felvilágosítást Gertrud.

– Jé! – csodálkozott Áisa, s kuncogva kérdezte tovább: – Asszonyok meg is szokták csalni a férjüket?

– Arra is volt már példa.

Ezer kérdése volt a hercegnőnek. Az európai nők toalett-titkai, a közös fürdés a strandokon, az európai zene, tánc, a flört, a házasság intimitásai, minden, minden érdekelte. Alig tudtunk neki válaszolni, olyan gyorsan követte egyik kérdés a másikat.

– De maga még ugye nem csókolózott senkivel? – tett most fel új kérdést Gertrudnak.

– Dehogynem!

– Hány éves korában kapta az első csókot idegen férfitól?

– Azt hiszem, tizenöt éves voltam. Filipchent ettem egy fiúval.

– Mi az a Filipchen?

– Ha egy mandulában két szem gyümölcs van, akkor egyiket a fiú eszi meg, a másikat a lány. Másnap, amikor találkoznak, aki először mondja ki ezt a szót: „Filipchen", joga van egy kívánsága teljesítését követelni a másiktól.

Partnerem mondta ki először a Filipchent, és az volt a kívánsága, hogy csókoljam meg.

– S maga megcsókolta?

– Természetesen.

Áisa hercegnő még közelebb búját a német lányhoz:

– Azóta is csókolózott? Másokkal is?

– Igen. Nálunk Bonnban nem csinálunk nagy dolgot egy csókból. Mi az egy csók? Nem vétek.

Áisa csaknem kibújt a bőréből, olyan jókedve kerekedett. Alig akart elengedni bennünket, pedig már késő re járt. A búcsúzásnál komolyan jelentette ki:

– Atyámtól már vagyonokat érő ajándékot kaptam, de egyetlen ajándéknak sem örültem még jobban, mint annak, hogy ide küldte önöket hozzám.

Az ajtóig kísért bennünket, ott Gertrudot ismételten összeölelgette.

Amikor végre kint voltunk, Gertrud elgondolkozva mondta:

– Ha azt mondtam volna, hogy szeretem az öccsét, bizonyára nem sörbettel itatott volna, hanem méreggel.

Ahogy eltávoztunk, a hercegnő azonnal az elfüggönyözött autót kérette, sietett Szurulba, ahol öccse és Mahmúd al-Abbászi, Multán fejedelme várták.

Hogy milyen jelenet játszódhatott le közöttük, azt nem tudhatja senki. De reggelre az a meglepetés érte Szantiniketánt, hogy a fejedelem, a hercegnő és Alí búcsúszó nélkül elutaztak.

A hindu tanárok felhorkantak:

– Szörnyűség – panaszkodtak férjemnek –, a fejedelem semmi alapítványt nem tett az egyetem céljaira. Baksis nélkül utazott el. – Gertrudot okolták mindenért.

– Nem volt elég kedves hozzájuk – mondták –, azért nem tetszett a fejedelemnek és a hercegnőnek.

– Pedig nagyon kedves lány – kelt védelmére Sasztri –, ha nem is olyan kedves, mint az én tiszteletre méltó anyám – bókolt felém és elkezdett kacagni.

– Az öreg Sasztri szerelmes lett magába – ugratott Gertrud.

Alí levelet hagyott hátra férjem részére. Megköszönte

fáradozását, és kérte, tolmácsolja Gertrud előtt soha el nem múló szerelmét és kérését, hogy várjon rá türelemmel. Úgy érzi – írta –, nincs messze az idő, amikor visszajöhet Gertrudért. Ez az idő el fog jönni, minden bizonyossággal. Addig nem jelentkezik, nem ír, de ahogyan a Prófétában hisz, úgy hisz abban, hogy egy pár lesz belőlük.

Gertrud tréfásan jegyezte meg, amikor felolvastuk neki a levelet:

– Ne is írjon, én nem hiszek a Prófétában, és bizonyosan tudom, hogy sohasem leszek a felesége.

És egészségesen, hangosan, jókedvvel felnevetett.

Így végződött a szerelmes naváb szantiniketáni regénye. Legalábbis azt hittük, hogy így végződött.

Május eleje

A hőmérő napról napra ijesztőbben emelkedik. Már tűrhetetlen a meleg. Gyorsan el kell tűnnünk Szantiniketánból, fel kell menni a hegyek közé. Sokáig tanakodtunk, melyik magaslati helyet válasszuk? Indiában, a lakosságához képest, kevés a nyaralóhely. A bennszülött nemigen hagyja ott lakóhelyét még a legforróbb nyári hónapokban sem. Csak amióta az angolok kihozták Indiába feleségeiket, s azok a maguk életét ültették át az országba, kezdték a vagyonosabb hinduk is felkeresni a hűvösebb helyeket. Utánozták az európaiakat, pedig aligha érezték jól magukat a magasban. Az indus síkföldi nép, szenved a hőségtől, talán még jobban, mint a friss energiával telített, újonnan érkezett európai, de nemigen szokott gondolni saját magára, arra, hogy törődjék egészségével, életének meghosszabbításával.

A kedveltebb nyaralóhelyek: Szimla, ahol az alkirály tartja nyári udvarát, Naini Tal, ahol a hadsereg parancsnoksága székel, Utacamund a madraszi kormányzóság nyaralóhelye, Bangalore, Dardzsiling és Asszam. Hosszas tanakodás után Asszamban állapodtunk meg. A Himálaja alatt ezerhatszáz méter magasságban megterem a tea, virágzik a narancs és nem kell szúnyogháló alatt aludni. Az

uramat Asszam őslakossága érdekelte. Bhután, Tibet, Kína és Birma szomszédságában mongoloid népek húzódtak meg a völgyekben: a khászik, akiknek nyelve a távoli Kambodzsa és Annam nyelveivel rokon, a nágák, akik még vad állapotban élnek az erdőkben és a nagyszámú mohamedán, akik a mogul uralom alatt tértek át az iszlámra. Mindez bő aratást ígért Gyulának a nyári hónapokra. Én nem törődtem semmivel, én csak a hőség elől akartam menekülni.

Gertrud habozott. Várta, mikor indul az újabb expedíció a Himálajára. Szeretett volna csatlakozni a nemzetközi – svájci, német és angol – csoportokhoz, amely idén ismét megkísérli a legyőzhetetlen hegycsúcsok megmászását. Hosszas gondolkodás után elejtette tervét. Úgy határozott, hogy velünk jön. Hármasban terveztük meg utunkat. Az uramat a nyelvek, Gertrudot a hegyek érdekelték, én a legkényelmesebb szállodák után kutattam a prospektusokban. Az én feladatom a legprózaibb, de egyben a legfontosabb, mert a pihenés fő feltétele a jó ellátás. Ezt pedig Indiában a hegyek között csak szorgos munkával lehet felkutatni.

Collins szokásához híven ismét Szantiniketánban maradt. Ő észre sem veszi a meleget, beletemetkezik könyveibe, és elfelejt mindent.

A hindu tanárok boldogok, hogy egyedül maradhatnak otthon, élvezik a hosszú szünetet. A diákok egy része szanaszét széledt. A kutyák is más tájakat keresnek fel. Csend lesz a béke hajlékában.

Amijáék nem tudtak megegyezni a nyaralás kérdésében. A férfi mindenáron Dardzsilingba akart menni Haimantival. Nagyon jól érezte magát tavaly Clifford Merson és dr. Dutt társaságában. Haimanti sokáig gondolkozott. Csábította a gondolat, hogy felkeresheti a bölcs risit, kikérheti tanácsait. Visszaemlékezett a dardzsilingi szép napokra, a Rangit folyó virágba borult völgyére, a felhőkre, melyek a Himálaja testőrei körül gomolyogtak, az őserdők szűzi csendjére, de emlékezett Gladysre is és a többi angol nőre, a táncra, whiskyre, a dőzsölésekre. És emlékezett főként a fakírra, a jóslatra. Nem, nem megy vissza Dardzsilingba! Nem is mehet. Fogadalmat tett, szent esküt az isteneknek,

hogy vakon követi Mahátma Gandhi utasításait. Márpedig Gandhi parancsa, hogy hívei Szabarmatiba menjenek hozzá, sót párologtatni a tenger vizéből. Fogadalma köti, Szabarmatiba kell mennie. Amija hallani sem akart erről, követelte, hogy Haimanti vele menjen Dardzsilingba. Az asszony viszont ragaszkodott ahhoz, hogy követnie kell a Mahátmát. Az ellentét napról napra nőtt közöttük. Az a pókháló vékonyságú fátyol, ami alig láthatóan ereszkedett kettőjük közé, napról napra sűrűsödött. A szüntelen rábeszélések, viták már-már elhidegüléshez vezettek. Az asrámban nyílt titok volt, milyen veszedelmes szú fészkelte be magát Amijáék házába. A hindu tanárok mind Haimanti pártján álltak. Amijában árulót láttak. Persze, mert védelmébe vette a kormányt, amikor a nép hadat üzent a megalkuvóknak! Sokan ki is mutatták rosszallásukat vele szemben. Kitértek útjából, nem hívták meg megbeszéléseikre. Nandalal Bose, a művésziskola vezetője már nem is köszönt neki. Az ideges bengáliak nem tudnak uralkodni magukon. Ha valakire haragusznak, vagy ha valakitől félnek, köszönni sem mernek neki. Amija nem vette túlságosan szívére hindu tanártársainak magaviseletét. Tudta, hogy hisztéria dolgozik bennük, a tehetetlen emberek csendes gyűlölete.

Végül is Amija egyedül utazott Dardzsilingba, Haimanti pedig elutazott Szabarmatiba Gandhihoz.

Kalkuttában két napig időztünk. Felkerestük a dzsainák híres, buja díszítésekkel agyoncifrázott templomát. Az alig egymilliót számláló dzsaina-szekta a „győztes" Dzsinatól ered. Ma ők Nyugat-India legügyesebb kereskedői. Nappal a boltokban guggolnak, pénzügyleteket bonyolítanak le, éjjel aszkéták. A gazdagok szegényeket fektetnek ágyaikba, s ha a bolhák és bogarak jól teleszívták magukat azok vérével és jóllakottan félrevonulnak, akkor pihennek le a gazdagok a nyugalmas ágyba. A dzsainák nem hisznek a személyes istenben, de szent törvénykönyvükön kívül a „nirgrantha", béklyóktól felszabadultakat és a „Dzsina" huszonhárom elődjét, a „tirthankar" úttörőket hősökként tisztelik. Kalkutta legszebb és legérdekesebb temploma a dzsaináké. Ez a kereskedelmi város építészetileg alig mutat valami érdekeset. Még az angolok nagy középületei is London távol-

keleti visszhangjai csupán. A múzeum azonban rendkívül gazdag.

Felkerestük az egyetem rektorát, Sir Haszan Szuhravardí barátunkat. Néhány angol és indus előkelőséggel együtt nála vacsoráztunk. Feltűnt, hogy a jelenlegi feszült helyzetben indus háznál angol vendégek jelennek meg. Igaz, hogy a házigazda nem politikus, orvos létére nem is politizál, de amit Szantiniketánban hallottunk és láttunk, abból arra következtettünk, hogy megtörtént a végleges szakítás az indusok és az angolok között. Szuhravardí angol vendégei előkelő orvosok, katonatisztek voltak. A térparancsnok mellett ült Kalkutta új indus polgármestere, az én szomszédom Mukerdzsi nevű szemészprofesszor. Már a második fogásnál politikáról kezdtek beszélni. A legutóbbi kalkuttai tüntetések és Gandhi rövid lejáratú böjtje volt a téma. Szuhravardí öccse, Sir Abdullah, a delhi parlament képviselőtagja, lenézően nyilatkozott a Mahátmáról:

– Pozőr – mondta, miközben a pompás karis csirke csontjait szopogatta –, a moziban tanulja, hogyan kell hatásra vadászni. Jobb színész lenne, mint politikus.

– Ezreket mozgatott meg a múltkori tüntetésnél Kalkuttában – vetette közbe az uram –, sokan megsebesültek, több ember meghalt érte, egész Indiát lázban tudja tartani.

– Egész Indiát? Ez túlzás! – szólalt meg egy hatalmas termetű, borotvált arcú vendég, Sir Abd al-Karím Ghaznevi, egy ősrégi afgán származású család leszármazottja. Őse, Mahmúd Ghaznevi szultán kilencszáz évvel ezelőtt tizenöt hadjáratot vezetett India ellen, megverte a hindu fejedelmeket, és meghódította az országot. Ő rombolta le a hindu templomokat. A bráhminok mesés kincseket ígértek neki, ha bálványaiknak megkegyelmez, de a buzgó mohamedán hódítót nem térítette el vallása parancsától a csábító ígéret. Feldöntötte a bálványokat és az istenszobrokat. Allah bőségesen megjutalmazta állhatatosságáért, tízszer annyi kincset talált a bálványok alatt és azok belsejében, mint amennyit a bráhminok ígértek. Az iszlám védelmét azóta is hűségesen teljesítik utódjai. Sir Abd al-Karím a

legfelsőbb államtanács tagja, a mohamedán párt egyik vezéralakja.

– A mohamedán Indiát – mondta – hidegen hagyja Gandhi agitációja. Valóban kár minden sebesültért és minden halottért.

A polgármester összeráncolta homlokát, idegesen babrált evőeszközeivel:

– Nem tudom, hogyan vállalhatja Gandhi a felelősséget a kilengésekért? A tüntetők megakasztják a forgalmat, betörik az üzletek kirakatait, nyugtalanítják az egész várost. Tisztviselőim nem dolgoznak, megáll a munka. Rendzavarással nem lehet új rendet teremteni.

– Aztán leböjtöli a felelősséget! – vágott közbe nevetve Sir Abdullah.

– Érzelgős szentimentalizmus ez – szólalt meg az angol térparancsnok –, ha a katonaságot nem tartom vissza a kaszárnyákban, halomra lövik az egész bandát.

Gertrud felszisszent:

– Védtelen emberek a tüntetők, fiatal diákok, diáklányok, nem kell ezeknek katonaság. Ha tíz porosz rendőr rájuk mordulna, egérlyukba bújnának valamennyien.

– Tudjuk mi ezt nagyon jól – válaszolt a térparancsnok –, nem is gondolunk arra, hogy kivezényeljük a katonaságot. Az európaiak túlozzák csak a tüntetések fontosságát. Egész India nyugodt, mindössze százezer ember nem fér a bőrébe. Ez a kis szám mozgolódik, csak ezekről ír a sajtó, és ezekből az ostoba cikkekből, amíg eljutnak Európába, forradalom lesz. Én nem a tüntetőkre, hanem az újságpapirosba lövetnék.

Gertrud helyeselt:

– Valóban a sajtót kellene megrendszabályozni, a sajtószabadság a legnagyobb visszaélés maguknál is, nálunk is.

– Elődöm, Szubhasz Csandra Bose – mondta a polgármester –, aki most a túlzó párt vezére, mindig a sajtószabadságot követelte. Szabad gyülekezési jogot, szólásszabadságot kívánt. Megadták neki. Véleményem szerint nagyon helyesen. A lapok annyit írnak amennyit akarnak, s olyan cikkek jelennek meg az újságokban, hogy az embernek borsódzik tőle a háta. Nem kell elfojtani az indulatokat.

Hadd büszkélkedjenek a szerkesztők, hogy milyen bátran meg merik mondani véleményüket a kormánynak. Nem veszedelmesek ezek a szerkesztő urak. Addig fenyegetődznek, amíg olcsó papírt nem kapnak, meg egy kis baksist. Akkor aztán lefújják az egészet. Nem szabad mártírokat kreálni. Ha India tényleg megérett az önkormányzatra, úgyis ki fog nyílni a szeme, a lapok izgatása nélkül is. Lapok ellen lapokat lehet alapítani, a pénz mindent elintéz. Higgyék el kérem, a pénz hathatósabb eszköz a fegyvernél, börtönnél. A börtönt csak a becsületes, meggyőződéses ember választja a pénz helyett. Ezektől a becsületes hinduktól nem kell félni, a megvesztegethetők pedig ártalmatlanok. Ezek annak a nótáját fújják, akinek a szekerére felkapaszkodtak.

– Pontosan így van – helyeselt Sir Abd al-Karim.

– Hát nem kell félni, hogy lázadás tör ki? – kérdezte Gyula. – A rendőrség, az indus katonaság nem fog a tüntetőkhöz csatlakozni?

– Lázadás? – kérdezte a térparancsnok olyan meglepett hangon, mintha most hallaná először életében ezt a szót. – Ki beszélt önnek lázadásról?

– Szantiniketánban él egy tudós angol tanár, a legkitűnőbb nyelvész, harminc éve van Indiában, tökéletesen ismeri az országot, a Védáktól az árja-szamádzs mozgalomig. Ő mondta.

Valamennyien elnevették magukat. A mohamedánok és a hinduk is.

– Nyelvész? Tudós? Az lehet, hogy a Védákat ismeri, de Indiát nem! Lázadás? Teljesen lehetetlen. Ahhoz legalább kétszázmillió Gandhi kellene!

A jó öreg Collins bizonyára csuklott egyet pókhálós szobájában, telugu és tamil könyvei között. Bosszankodtam, hogy ilyen kevés tekintélye van polgármesterek, katonák és indus politikusok szemében, pedig ezek együttvéve sem tudnak annyit India őskoráról, archeológiájáról, etnográfiájáról és bölcsészeti rendszeréről, mint ő. Viszont ezek megnyugtattak: nem olyan veszélyes ez az indiai forradalom. Sem nekünk, sem Collinsnak nem kell majd az erődökbe menekülnünk.

Vacsora után angol szokás szerint a hölgyek visszavo-

nulnak, amíg a férfiak, mint az angolok mondják: „boruk fölé borulnak". Itt ugyan nem lehetett a bor fölé borulni, mert Szuhravardí igazhitű házában egy csepp szesz sem található. Csak a formát kellett betartani, a lényeg nélkül. Ez a forma új meglepetést hozott Gertrudnak és nekem. Sir Haszan felvezetett minket az emeletre, a hárembe. A márványpalota felső tornácáról nyíltak a női lakosztály szobái. Csend és tompított világosság zárja el ezeket a szobákat az utcától. A sok függöny, színes jutaszőnyegek és puhára párnázott zsámolyok a palota nevét igazolták: „Kásáne" fészek volt a neve, s az volt valójában. Rabmadarak fészke. Szuhravardínak egyetlen fia néhány évvel ezelőtt meghalt. Feleségének fájdalmában elborult az elméje, azóta sohasem hagyta el fészkét, nem érintkezett senkivel. Egyetlen lánya, a tizenhét éves Fátime Szughrá, a „kicsi" Fátime, ahogy atyja dédelgetve nevezte, fogadott bennünket. Olyan bájosan tipegett elénk csodaszép szárijában, olyan előkelő modorral mutatott helyet, mintha kiskorától fogva idegenek között mozgott volna. Pedig szigorú háremélet élt a kicsi Fátime, gyermekkorán túl csak otthon ült, tanult és leánybarátnőin kívül senkivel sem érintkezett. Tökéletesen beszélt angolul. Kedvenc olvasmányai a perzsa költők. Nagyon szerette volna a Koránt érteni. Olvasta szavait, magába szívta a belőlük áradó ihletet, de az arab nyelvet, prófétai megnyilatkozásában nem értette. Rajongó tisztelettel beszélt az uramról, akiről olyan sokat mesélt neki atyja és nagybátyja, Sir Abdullah. Panaszkodott, hogy őket hiába kéri, magyarázzák meg neki a nehéz szúrákat, nem akarják kérését teljesíteni. Azt mondják, nem kell a nőknek sokat tudni. Mennyire szeretne az urammal megismerkedni, mi mindent kérdezne, mennyit tanulhatna tőle!

– Nagyon szívesen állna az ön rendelkezésére. Nem jöhetne fel az uram ide egy félórára? – kérdeztem.

– Fájdalom, erről szó sem lehet. A hárem küszöbét idegen férfi nem lépheti át. Ha édesanyám arcát véletlenül idegen férfi meglátná, biztosan ájultan esne össze. Én boldog lennék, ha beszélhetnék a tanár úrral. Én nem ájulnék el. Sőt, nagyon örülnék.

Sir Haszan gyengéden megsimogatta lánya haját:

– Gondolom, majd kitalálok valamit, hogy a tudós európaival, az iszlám nagy barátjával beszélhess pár szót.

A kicsi Fátimét boldoggá tette ez az ígéret. Sokáig elbeszélgettünk vele. Élvezettel hallgattuk romlatlan, naiv s amellett okos szavait.

– Bölcs intézkedése az iszlám vallásnak – mondta –, hogy jövendő férjünket csak akkor látjuk szemtől szembe, amikor már a feleségévé lettünk. A csendes háremben, a letakart ablakok mögött álmodunk az ismeretlenről, akit a sors kijelölt számunkra. Európában a jegyesség fokozatosan vezet a boldogsághoz. Lépésről lépésre ismerik meg egymást a szerelmesek, a férfi megérintheti a lány kezét, nem marad semmi titokzatosság közöttük az esküvőig. Az álom elszáll a puszta valóságban. Az európai jegyeseket megfosztották a várakozás, a meglepetés izgalmától.

Sir Haszan hosszas töprengés után kitalálta, hogyan teljesítheti lánya kérését. Elhatározta, hogy másnap délelőtt lefüggönyözött autón Fátimével együtt kivisz bennünket a füvészkertbe. Ott, a sűrű banjánfák földbe kívánkozó ágai között senki sem leshet ki bennünket. Ott majd Fátime titokban pár szót válthat az urammal, beszélhet a Prófétáról, a Koránról és az érthetetlen szúrákról. Fátime ragyogott az örömtől. Megölelte apját, percekig szorította kezünket kebléhez. Éreztük, hogyan dobog szíve a boldogságtól.

Másnap értünk jött Szuhravardí. Gertrud és én először ültünk „háremautóban", lefüggönyözött ablakok mögött. Gyula a sofőr mellett foglalt helyet. Nyílsebesen robogott ki az autó a füvészkertbe. Gyula a függönyön át beszélgetett Fátimével. A lány hangja remegett az izgalomtól. Atyja szeretettel nézte, micsoda örömet szerzett lányának ezzel a szokatlan kirándulással. Végre megállt az autó a kert óriási banjánfájánál. Kiszálltunk a kocsiból, Gyula is leugrott a sofőr mellől. Szuhravardí óvatosan körülnézett. Fátimének még nem volt szabad kiszállni. Néma csend fogott körül bennünket. A távolban egy indus szemlélgette a virágokat. Szuhravardí idegesen forgolódott, ágaskodott, kémlelte a terepet. Mi szótlanul álltunk mellette, vártuk, hogy mi lesz. Végre is Szuhravardí felhúzta vállát és visszatessékelt az autóba valamennyiünket:

– Nem merem, mégsem merem – mondta szinte remegő hangon –, valaki váratlanul előbukkanhat, a távolban ott mászkál egy hindu, engem sokan ismernek, megláthatnak, elárulhatnak. Az öcsém, Abdullah, nagyon maradi ember, borzasztóan megharagudna. És mindenekfölött a lányom hírneve forog kockán. Nem olyan fontos, hogy Fátime a Korán minden szavát értse, ráér arra később is.

Sir Haszan Szuhravardí orvosprofesszor, az egyetem rektora, csaknem dadogva mentegetődzött előttünk.

A sofőr rákapcsolt és iramodott velünk hazafelé. A feszülten várt személyes beszélgetés és az arab lecke elmaradt. A kicsi Fátime egyik ártatlan álma szétfoszlott. De nem szólt, nem panaszkodott. A kásánéban felszaladt a lépcsőkön, a tornácról búcsút intett vékony karjával. Kedves kis virágszál, Allah oltalmazza, a Próféta őrködjék tiszta lelke felett!

Ebéd után, amit a felejthetetlen Firpónál fogyasztottunk el, autón átfutottunk Szerampurba. Az uram ragaszkodott ahhoz, hogy ezt a várost mindenáron meg kell látogatni. Azt mondta, hogy Szerampur India történetében döntő szerepet játszott. Valamikor a dánoknak volt itt kereskedelmi telepük, amelyet a múlt század közepén eladtak az Angol Keletindiai Társaságnak. Azóta is virágzik, igen nagy a forgalma. De nem ez csábította Gyulát, hanem három hittérítőnek, Careynak, Marshmannak és Wardnak a sírja. Itt temették el a három hittérítőt, akik Szerampurban megcsinálták az első nyomdát, s ebből a nyomdából a Szentírásnak nem kevesebb mint negyven fordítása került ki. Innen indult a kereszténység hódító útjára Indiában, és a mai indiai kultúra első hírnöke, a bengáli nyelven megjelent első újság ebben a nyomdában látott napvilágot. Felkerestük az úttörők sírját, majd bejártuk a régi teológiai akadémia épületét, meghatottan néztük a hittérítők és a dán király művészi arcképét. A könyvtárban régi szanszkrit és tibeti kéziratok mellett egy érdekes ritkaság is került szemünk elé: Xavier Jeromos perzsa kézirata az apostolok életéről. Akbar mogul császárnak írta épülésül. A szomszédos teremben láttuk Carey mankóját.

Szerampurtól egy ugrásnyira van Mahes falu. Híres

templomáról, melyet Dzsagannathnak szenteltek. Dzsagannath a világ ura, tulajdonképpen Visnu szimbóluma. A templomban fivérével és nővérével együtt állitották fel ijesztően csúnya, félelmet, irtózatot keltő bálványát. A görög és keresztény szimbolika természetutánzó szépségideáljával szöges ellentétben, a hindu az isteneit mint kérlelhetetlent, irtózatot keltő bálványokat akarja látni. Ez ébreszt benne vallásos ájatosságot. Hatalmas, durván átfestett fej ül a zömök, lábnélküli törzsön. A csonka karok elrettentően hatnak. A művészietlen bálványokat drága ruhákkal borítják.

A templom előtt óriási csődület fogadott. Bentről harangkongatást hallottunk. Alig álltunk néhány percig a templom bejáratánál, ahonnan a vallásos rajongás otromba alkotásait néztük, amikor hozzánk csatlakozott egy bengáli, aki nemzetének bőbeszédűségével csekély baksis ellenében biztosított, hogy valami rendkívüli dolgot fogunk látni. Most van a zarándoklat. Meddő asszonyok áldozatot hoznak Visnunak, aki Krisna megtestesülésében mutatkozik az embereknek. Krisnát itten Dzsagannathnak hívják. Nincs olyan csoda, amelyet ne tudna pillanatok alatt véghezvinni. A bráhminok átveszik az ajándékokat; ha az asszonyok jól viselkednek, az ajándékok fejében Dzsagannath gyermekkel áldja meg őket.

– Azelőtt – magyarázza újdonsült barátunk – zajos orgiák folytak itt, messze földről jöttek férfiak, nők és testükkel áldoztak a megóvás istenének. Visnu, ha akarja megóv a bajtól, szabadon szeretkezhet a hivő, aki igazán hisz az Isten hatalmában. Sajnos, a kormány ma már nem tűri az orgiákat. Haragszik is érte Visnu a kormányra.

Özönlöttek a zarándokok, lehettek vagy tízezren. A befelé néző ájtatos szemek vallásos rajongásban égtek. Asszonyok tolongtak az uruk után a menetben. Gyereküket is magukkal hozták, vállukon cipelve. Betegek mankón bicegve, bénák sántítva ugrándoztak a tömegben. Visnu óvta meg őket az eltaposástól. De hát ilyesmitől nem félt itt senki. Krisna fuvolázza most nekik az élet dalát, vezeti az örök körtáncot, csak bátran előre, az istenek kezében vagyunk mindnyájan, ők vigyáznak ránk! Leprások ültek sor-

ban az út mentén. A zarándokok keresztülléptek rajtuk. A gyerekek kíváncsian bámulták a guggoló koldusokat. Egyiknek hiányzott a füle, másiknak az orra hegyén sötét, vörös lyuk tátongott.

A harang mind erősebben kongott. Láncon húzta, billentette két markos legény. Most öltöztették fel Dzsagannath urat, fivérét és nővérét. Már elkészültek a toalettek, most ebédelnek. Ízletes rizskarit nyújtanak nekik. Közben persze a bráhminok is lakmároznak. Nagy megtiszteltetés lehet az istenekkel egy tálból enni. A zarándokok bőven hoztak élelmet, ruhát, pénzt, ajándékokat, talán kislányokat is felajánlottak a szelíden fuvolázó Krisnának. A bráhmin papok a kislányokat mindenesetre elrejtették az isten elől.

Ebéd után a világ ura kis körsétára indul. Testvérei követik. Óriási kerekes állványt húznak a templom elé. A bálványokat emelőre állítják, csigákkal ráhelyezik a kocsikra. Százan kapaszkodnak a kötélbe, a bálványok elindulnak sétájukra. Mint a velencei karnevál bohókás, óriás alakjai, groteszkül rázódik a világ ura és rokonsága a nehezen gördülő szekéren. Áhítatos imák, részeg ordítások, az asszonyok sírása és lelkesedése tölti be a levegőt s nyomja el a durván faragott kerekek tompa zaját. Ha valami horpadásnál megakad a jármű, s az istenek festett arcukkal majdnem előrebuknak, ütemes kiáltásokkal hangolják össze erőfeszítésüket a kocsihúzók, hogy újból elindítsák az isteneket a sétára. Közben a bráhminok lámpásokat lóbálnak a levegőben, virágot szórnak a kocsik útjába, hadd élvezzék magasan trónoló utasaik a kellemes illatokat.

Felénk közeledik a kocsik sora. A bengáli magyaráz:

– Elöl megy a főisten. Az ő szekere a legnagyobb, legdíszesebb. Így illik ez a világ urához.

A harang állandóan zúg, a tömeg révülete közeledik az őrülethez. Taszigálják egymást, hogy a kocsik közelébe kerülhessenek, megérinthessék a faalkotmányt, melyen bukdácsolva haladnak a láb és kéz nélküli, tehetetlen koloszszusok. Félrevonulunk az útból, különben eltaposna bennünket a tébolyodott tömeg. Egy kőrakásra húzódunk fel, onnan jól áttekinthetjük a menetet. Már hozzászoktunk ahhoz, hogy a vakbuzgó emberek hisztériás kitöréseit, melyet

a rizsszesz is támogat, ne vegyük túlságosan a szívünkre. Legtöbb hindu idegbajos. Lappang benne a kór születése óta, gyenge szervezete alig tudja megfékezni. Ha valami beléje csempészett indulat gyorsabb ütemre hajtja vérét, a gátak elszakadnak és a beteges ösztön, a hisztéria, ellenállhatatlanul tör elő rejtekhelyéből.

Az egyenletes, szinte egykedvű ordítozásba, éneklésbe most idegrázó sikolyok vegyülnek. Néhány vakbuzgó őrült a kerekek alá vetette magát. Olyan laposan feküdtek a földön, mint a kalkuttai diákok a ruhaüzletek bejáratánál, a tüntetésnél. Utolsó pillanatban tudták csak elvonszolni az őrjöngőket a kerekek alól, a biztos halálból. Birkóztak megmentőikkel, mindenáron a kocsi elé akartak feküdni. Arra voltak kíváncsiak: vajon Visnu, a nagy Megóvó eltűri-e halálukat, vagy megtartja őket az életnek?

Undorodva fordultunk el a látványtól. Tébolyító volt, nem megható.

Gertrud most nem ugrott le a kőrakásról, nem tört könyökével utat magának a tömegben, hogy az áldozatokat megmentse, mint annak idején a szuruli hindu templomban. Most gúnyos mosollyal, egykedvűen jelentette ki:

– A gandhisták ezektől lesték el a „lefekvés" technikáját. Kár, hogy Haimanti nem látja. Itt tanulhatna.

A bengálinak két rúpiát adunk. Ő ugyan tízet kért, de amikor hosszas rimánkodás után a kettőt megkapta, sunyi arcán látszott, hogy ezzel is meg van elégedve. Nehezen tudtunk utat vágni az autóhoz. Siettünk tovább Tarakeszvarba. Itt egy másik hindu isten trónolt: Siva, a romboló és teremtő. Gyönyörű, véges-végig faragott domborművekkel díszített temploma rejti a legtöbb kincset Bengálban. A hinduk félnek Siva haragjától, mert nemcsak táncol, hanem istentársait rázúdítja a bűnös emberekre. Most éppen szörnyű rossz kedvében van. Május nem a kedvenc hónapja. Ki kell engesztelni áldozatokkal, sok-sok pénzzel, kinccsel, mert az isten kapzsi, éhes, szomjas.

Éppen jókor érkeztünk. Már megszoktuk a tébolyodott tömegeket, ahogy a szem megszokja a sötétséget bizonyos idő elmúltával. Fejvesztett volt a csődület. Ha tropikus sisakjaink, fehér bőrünk nem tartja tőlünk tisztes távolságban

a tolongókat, mindhármunkat összepréseltek volna. A templomba nem tudtunk bemenni. Nem is voltunk túlságosan kíváncsiak a belsejére. A külső faragásoknál úgysem lehet szebb az otromba Siva-bálvány. A templom ajtaján át láttuk a bálványt: meztelenül, csak kis köténnyel takarva ül az istenség. Feketéskék nyakán koponyák lánca. Azokon kígyó tekerődzik. Sivának öt feje van, minden fejen három szeme. A harmadik szemét a homlokán hordja. Felesége egyszer befogta a szemét, nehogy olyasmit lásson, amit el akart titkolni előtte, de a teremtő isten eszén az asszonyi ravaszság nem tudott túljárni. Homlokán buggyant ki egy harmadik szem, és annak haragos sugarával elégette a Himálaját. Szerencse, hogy később jobb kedvre derült, és egy barátságos tekintettel hamvaiból ismét feltámasztotta. Ilyen sokoldalú és ilyen rettenetes ez a Siva. Ezért félnek tőle annyira a hinduk. Fogadalmakat tesznek előtte, és fogadalmukat a rajongók halálmegvetésével végre is hajtják. Nem riaszthatja vissza a hindut attól semmi, hogy a fogadalmát betartsa. A fogadalom az étele, itala, éltető levegője.

Néhány erélyes ökölcsapással, taszigálással utat törtünk magunknak az akasztófákhoz. Ma van ugyanis a Csait Szankranti ünnepély, az akasztás ünnepe. A fogadalmi áldozatok magukba roskadva néznek az akasztófákra, várják, mikor kerül rájuk a sor. Tucatjával állnak réveteg, átszellemült arccal az akasztófák előtt, mint a hivők az oltár lábánál. Az akasztófákról csigákon szaladó kötélre erősített vaskampók lógnak. A rajongó hivő hátizmát olajjal addig kenik, nyomkodják, amíg kellőleg meg nem puhul, akkor szakavatott ember hirtelen mozdulattal beveri a kampót az eleven húsba, úgy húzzák fel a magasba. Egy szisszenés, egy jajkiáltás nem hangzik, mintha nem is élő embert vinne fel a horog az akasztófa tetejére. A hivők hangos sadu-kiáltásokkal jelzik, hogy a bátor indus eleget tett fogadalmának. Néhány percig lóg és forog a magasban a szerencsétlen, azután lassan leeresztik, hogy helyet adjon a soron következő ájtatos tébolyultnak. A hozzátartozók bekenik a vérző sebet, szeretettel támogatják, vagy cipelik haza. Ő ma a család büszkesége.

– Elég volt! – jelentette ki Gertrud haragosan. – India

népével csodát lehetne művelni, ha lelkierejét nem ilyen ostoba babonákra pazarolná. Évezredek óta kínozzák magukat. Szadista módon tiporják, becstelenítik meg önmagukat.

Beugrottunk az autóba, siettünk vissza Kalkuttába. A melegtől s az undorító látvány emlékétől egy falatot sem tudtunk enni vacsorára. Korán lefeküdtünk. Imádkoztunk, hogy ne álmodjunk ezen az éjszakán, mert féltünk, hogy álmunkban haragos istenek fognak mellünkre ülni, kocsijuk kerekével eltaposnak, vagy horgon húznak fel az akasztófára. Bár már túl lennénk Bengál határán!

Reggel vonatra ültünk. A kerekek zakatolva futottak a széles vágányokon, a mozdony füstje becsapott a nyitott ablakon, emlékeztetett arra, hogy érzés és megalkuvás nélküli rideg gép visz bennünket a csodák országán keresztül. Egyenletesen, pontosan, kiszámíthatóan lüktet a gőzgép dugattyúja, a lendítőkerék szabályozza ütemét, sem érzés, sem indulat nem hozhatja ki sodrából. Nem fog hirtelen megállni csodálatában egy hegy vagy folyó előtt, nem veti le magát a mélybe, ha felkel a hold az égen. Megbízható, becsületes, igazmondó, hűséges gép a mozdony. Az ember tanulhatna tőle józan higgadtságot.

Hajnali hat órakor elértük a Brahmáputra folyót. Hűvös volt, amikor hajóra szálltunk, s a hűvös idő meghozta az étvágyunkat. A vidék gyönyörű. Norvégiára emlékeztet. Az erdők övezte folyó lassan hömpölygött dél felé. A fák mögül itt-ott kunyhók kandikálnak a partra. Ilyen környezetben nagyon ízlett a csota hazri, a kis reggeli, amit „szemetnyitogatónak" is neveznek. Ahogy szemünket a táj szépségeire nyitogattuk és eszegettük a vajas-lekváros kenyeret, furcsa emlék jutott eszembe. Két évvel ezelőtt a Király Színházban láttuk a *Bajadér* című operettet. Rátkai Márton mókázott szokása szerint, a Tádzs Mahallról azt állította, hogy az egy előkelő ember, akivel nemrég találkozott a Brahmáputra-kávéházban. A közönség nagyon nevetett ezen. Ott a Király Színházban nem sejtettem, hogy milyen körülmények között fogok a *Bajadér*ra és Rátkai Mártonra visszaemlékezni. Most csakugyan a Brahmáputrán vagyok, és olyan ízletes kávét kapunk a hajókávéházban, amilyet még életemben nem ittam. Még Gertrudnak is ízlett.

– Ez azután kávé! A szász Blümchenkaffé elbújhat mellette!

Még a hajóról küldtünk üdvözlő képeslapot Budapestre Rátkainak, elismertük, hogy ő fedezte fel a Brahmáputra-kávéházat.

A túlsó parton Gauhati városban autóba ültünk, erdőkön keresztül robogtunk hat óra hosszat. Kitűnő út vezet az őserdőn át. Hosszú darabon vad hegyi patak rohan mellette. Az erdőben vad elefántok, szarvasok, tigrisek, orrszarvúk tanyáznak. Néha eltévednek, kijönnek az útra, kíváncsian megbámulják az autókat. Azt mesélik, hogy a napokban egy tipris percekig kísért egy bivalyszekerekre rakott kirándulócsoportot. Szegény tigris, nem tudta, mit tegyen. A bivalyról tudta, hogy ehető, de csak szekér nélkül képzelte el. Nem tudott mit kezdeni a szekérrel. Félt, hogy az nem ehető. Sokáig tépelődött, aztán egyszer csak megunta a nézelődést és visszaugrott a sűrűbe.

Délben elértünk Sillongba. Asszam nemrég még önálló fejedelemség volt, most az angol–indiai kormány igazgatja. Szomszédságában van Manipur bennszülött állam. Asszamban is sok terület maradt apró fejedelmeknek a birtokában. A kormányzóság előtt gurkha őrség tiszteleg az arra menő fehér embereknek. Asszamnak van parlamentje, miniszterei, olyan kis liliputi országféle Indiában – tízmillió lakossal.

Leveleztünk egy itteni családdal, hogy villájukat Gertruddal együtt kibéreljük. A villában fogunk étkezni, szolgaszemélyzetét a család adja át. Nehezen találtuk meg a villát. A telep nagyon szétszórtan fekszik. A központban, a parlament közelében láttunk két szállodát, de ezeknek lakosztályait külön kis házakban, bungalowokban helyezték el. Ebédre, vacsorára a vendégeknek át kell menni a főépületbe. Ez egyáltalán nem kellemes és kényelmes, különösen esős időben. Itt pedig nagyon gyakori az eső.

Sok magánvilla zárt balkonja, vörös cserepes teteje hívogatóan integet. Minden villa tisztes távolságban fekszik egymástól. Az angolok szeretnek elkülönödni, nem fontos a távolság, mindenkinek van autója. Gyalogjáró ember szemében nagy kiterjedésűnek látszik Sillong.

A városka rendetlen, szegényes bazárja korántsem olyan

színes és érdekes, mint a dardzsilingi. A bennszülöttek alacsony termetűek, sárgásbarna a színük, és nagyon rendesen öltözködnek.

A villát, amelyben lakunk, Denrene-nek hívják. Angol szokás a házaknak nevet adni. „Az én házam az én váram" – tartja az angol, és el is kereszteli ezt a várat, bármily kicsi is, valami hangzatos névre. Házigazdánk félvér. Hatalmas szál ember, olyan sötét bőrű, hogy a magasabb kasztbeli bengáli fehérnek látszik mellette. Büszkén angolnak mondja magát. Felesége is félvér. Az asszony vastagon keni magára a rizsport, amitől sötét bőre kékessé vált, akárcsak Krisna istené.

Szobánk ablakai virágos kertre nyílnak, tágasak és tiszták. Magunkkal hoztunk természetesen hőmérőt, indiai életünk egyik legfontosabb kellékét. Tizenhat fokot mutatott! Szinte borzongtunk a bengáli pokol után. A hőmérő is csodálkozhat, hogy ilyen alacsonyra szállt le benne a higany.

Gertruddal nem lehet bírni. Ebéd után azonnal elindult, hogy bejárja a telepet. Mr. Sandeson, két méter magas háziurunk figyelmezteti, hogy a síksághoz szokott európai megbetegszik, ha sokat jár a hegyek között. Gertrud a szemébe nevetett. Ezt neki mondja, a Himálaja-mászónak!

Kicsomagoltam bőröndjeinket, rendezkedni kezdtem, Gyula pedig felfedezett egy kis üvegezett verandát a házban, gyorsan elővette arab könyveit, és leült olvasni. Fél óra múlva esni kezdett. Csak úgy szakadt. Estig meg sem állt. Hűvös lett a szobában, a hőmérő tizenkét fokra süllyedt. Gertrud autón jött haza első expedíciójáról. Bizony, így is bőrig ázott. Egy mohamedán úr hozta haza kocsiján. A mohamedánt, hiába szabadkozott, Gertrud betessékelte a villába.

– Megeredt az eső – magyarázta nevetve – épp amikor a sillongi terepet tanulmányoztam. Egy ideig fa alá álltam, vártam, mikor áll el az eső, de a fa lombjai hamar átnedvesedtek, csak úgy hullott nyakamba a zápor. A közelben egy villát láttam, elhatároztam, hogy odáig futok, hogy tető alá kerüljek. Mikor a villa kapujához értem, a kerten át elébem szaladt egy kedves, nadrágos kislány esernyővel, és

beinvitált a házba. A háziasszony ott tartott teára, a házigazda pedig, az udvarias gavallér, hazahozott autóján.

Kádízáde Huszein, az udvarias gavallér, mosolyogva hallgatta a bókokat. Gertrud első sillongi kirándulása eredményes volt: érdekes emberrel ismerkedtünk meg. A Kádízáde ismert mohamedán család Indiában. Őseik valamikor híres bírák voltak, utódaikra is rászállt a „kádí" név. Huszein a vasútnál főmérnök, vagyonos ember, saját villájában nyaral. Az urammal hamar megbarátkozott, s mikor megtudta, hogy milyen iszlám-rajongó, felragyogott az arca az örömtől. A mohamedán mindenkiben, aki vallását tiszteli, a testvérét látja. Meghívott bennünket villájába. Megígérte, hogy kellemes társaságot szerez nekünk a nyárra, bemutatja barátait, ismerőseit. Így könnyebben szokjuk meg ezt a különös hegyvidéket, ahol annyit esik az eső, hogy az ember hamar elhagyatottnak érzi magát egyedül.

Gertrud kellemes partner, csak nagyon sokat gyalogol, s olyan hosszú lépéseket tesz, hogy soha nem érek a nyomába. Gyulát nem lehet a szobából kicsalni arab könyvei mellől, így csak mi ketten vágtatunk esőköpenybe burkolva Sillongon keresztül. Megragadóan szépek az erdők, kacskaringós utakon, hatalmas fák alatt zúgó hegyi patakok rohannak, a sok esőtől buja zöld a fű. Mintha virágos réteken, ápolt kertekben járnánk az őserdő sűrűjében. Helyenként, lankás hegyoldalakon, ezrével állanak a narancsfák. Olyan bőséges a termés, hogy száz ízes, létől duzzadó narancsot három pengőért adnak. A banán tömött fürtökben lóg az ágakról. Egy pengőért egész ágat kapni, vagy száz darab hosszú, sötétsárgára érett, óriási gyümölcs van rajta. Gertrud nem sokat törődik a gyümölcsfákkal, őt a földfelület alakulata és belső felépítése érdekli. Gyakran nekiiramodik, elszalad mellőlem, felkúszik egy dombra, hogy nagyobb terepet tekinthessen át, azután lelkendezve magyarázza a suvadásokat, a lehordásokat, a süllyedést, a felpúposodást, vetődést, a nap mállasztó ercjének hatását, a tektonikus földcsuszamlásokat a föld gyomrában, amelynek jelét tisztán felismerheti az ember. Ha magyaráz, teljesen átváltozik az arca. Ilyenkor nem is lánynak látszik, hanem mérlegelő, taglaló, komoly tudósnak.

– Ez a terület – magyarázza –, egész Asszam a Brahmáputrától délre, egy a Himálajától különvált sziget. Mindkettő archaikus kőzetre épült. Amikor az életnek még nyoma sem volt a földön, nyomult az ég felé az ős gneisz és kristályos palaréteg, ami a Himálaja tömbjeit építette fel.

Az idő nagy úr. A geológusok csak úgy dobálódznak a százezres esztendőkkel, mint gyerekek a labdával. Furcsa volt, hogy egy huszonkét éves leány százezres korszakokban tud gondolkozni. Én ezer évet sem tudok elképzelni. Az emberi élet rövid nyolcvan éve már szédítő távlat. Ki tudja, mi lesz csak tíz vagy öt év múlva? Két év múlva talán viszontlátom szülőföldemet . . .

Gertrud nem félt a kortól. Magyarázott tovább:

– A Himálaja százezer év alatt úgy elpusztulhat, hogy nyoma sem marad. Szétmállasztja az eső, a nap és lehordja a szél a Gangesz völgyébe. Igaz, hogy másutt kilöki magából a vulkanikus erő a föld belsejét, és óriási hegyek keletkezhetnek a Himálaja helyett. A föld örökké változik, mozog, él. Mindennap sok-sok rengés bolygatja meg szülőanyánkat. Asszam földrengés-terület, itt még megélhetünk egy-két lökést.

– Biztató jóslat – ijedeztem.

– A föld életében a kisebb földrengések, amelyek városokat pusztítanak el, nem játszanak fontos szerepet. Persze, az ember mindent a maga rövid életével és szűk eszével mér. Ezért nincs is távlata, és hibás az értékelése.

Ránéztem. Szép szőke fej, ábrándos kék szem, fiatal, üde arc és csupa hideg tudás. Ez Gertrud. Néha fellobban benne a német költők iránti rajongás. Heinét imádja, de nem jobban, mint egy kiadósabb földrengést. Hirtelen arra gondolok: tudna-e ez a lány szerelmes lenni? Isten talán két szívet és két lelket adott ennek a német lánynak . . .

Sillong, május közepe

Hosszú levelet kaptunk Amijától Dardzsilingből. Legkedvesebb meglepetés a levélben az a préselt hortenzia, amelyet Kőrösi Csoma Sándor sírjáról szakított és küldött.

Gondolatban ismét megjelent előttem a kis temető és benne az árva hant. A virágok, melyeket tavaly ültettem a sírra, úgy látszik, kivirultak, és hűségesen örködnek Kőrösi Csoma Sándor álma felett.

Amija részletesen leírta a vidám életet, amely a Mount Everest szállodában folyik. Azt írja, zsúfolásig megtelt Dardzsiling. Még sohasem keresték fel annyian, mint idén. Régi barátaink mind ott vannak. Sir Dzsagadish Bose, Mahalanobisz, az örökké jókedvű Clifford Merson, Mohamed Dzsáfar és Gladys. Amiját Clifford cipeli magával mindenhová. A teaültetvényen egymást követik a vidám és zajos vacsorák. Az angol nők az idén még sokkal kikapósabbak, sokkal többet flörtölnek és isznak, mint tavaly. Mohamed Dzsáfar elhidegült Gladystól, sokat veszekednek. Az ír asszony fél, hogy elveszti barátját. Már nem olyan kacagó, könnyelmű teremtés, mint tavaly volt. Sokat van egyedül, sokat bolyong az erdőben, néha még a vacsoránál sem jelenik meg. Dr. Duttot ritkán látja. A bengáli orvos nem lakik a szállodában. Egy hindu családnál talált szállást, teljesen visszavonult a zajos élettől. Amija gúnyosan írja, hogy úgy látszik, Dutt beleszeretett a risibe, gyakran keresi fel erdei magányában. Az orvos újra hivő hindu lett. Nevetnek is rajta eleget.

Álmélkodva olvastuk férjemmel Amija levelét. Ezeket a sorokat nem a mi régi barátunk, a csöndes, szantiniketáni tanár írta. Amijából új ember lett! Talán boldogtalanságában menekült a dardzsilingi zajos életbe, a kacagó, könnyelmű angol nők társaságába. Amikor részt vesz a társaslovaglásokban, a teaültetvényes estélyein, a hotel ötórai táncos teáján, talán csak felejtést keres, vigaszt, kárpótlást elrontott életéért. A házasság nem úgy sikerült, ahogy ő remélte és elképzelte. Cambridge hatása alatt állt, amikor fehér nőt vett el feleségül és a fehér nő most nincs mellette Dardzsilingban. Szantiniketánban az asrám aszkéta levegője talán már fojtogatta, a hindu tanárok politizálása nem érdekelte, talán már beleunt feleségének gyógyíthatatlan India-imádásába. Mit lehet tudni? Nem láthattunk bele Amija lelkébe, de ebből a levélből megállapítottuk, hogy a hindu tanárt valósággal kicserélte a dardzsilingi élet. Bi-

zony, kicsit léha volt ez a levél. Pletykázik benne Amija, rajongva ír az angol leányok szépségéről, s kimerítően írja le az idei új tánc figuráit. A levél végén érdeklődik Gertrud iránt, és egy mondatban emlékszik meg feleségéről:

„Elment Szabarmatiba Gandhihoz."

A hosszú levélnek mindössze ez az egyetlen mondata szól Haimantiról. Elszorult szívvel gondolok rá: Bogdanovné jóslata beteljesedett.

Kádízáde Huszein családja szeretetre méltó módon fogadott bennünket. Huszein felesége régimódi mohamedán asszony, szigorúan pardában, függönyök mögött nevelkedett. Ura viszont Angliában végezte iskoláit, és a nevén kívül semmi sem árulja el, hogy szigorú bíráktól származik, akik az iszlám vallásjogának legapróbb titkait fürkészték, és a szent Koránon és a Próféta hagyományain rágódtak egész életükben. A feleséget a férjtől az iszlámban egész világ választja el. Csak a házasság után támadhat közöttük szerelem. Szellemileg ritkán találkoznak. Persze, amikor a férjet már nem érdekli az asszony, akivel úgysem tud elbeszélgetni semmiféle témáról, keres más nőt, akivel elszórakozhat. Pénzért talál is. Táncosnőt vagy hetérát, akiket egyenesen erre a célra neveltek. Ez a munkamegosztás az alapja a boldog mohamedán házasságnak. Persze, vannak kivételek is. Ezek amilyen ritkák, olyan rendkívülien szépek. A mohamedán irodalom bővelkedik gyönyörű szerelmi költeményekben, melyeket férjek gyermekeik anyjához írtak.

Bádija asszony, Kádízáde Huszein felesége keleti ruhát hord, mint minden indiai nő. Szeme alul, körül, éktelenül kifestve. Korán szült gyermeket, korán hízott el. Alig tud járni, de a legnagyobb kényelemmel tud ülni a maga alá húzott vastag lábain. Selyembugyogói, ékszerei sem tudják tetszetőssé tenni megjelenését. Lénye mégis szeretetre méltó. Hangja kellemes, és indus hangsúlya, ahogy énekelve beszél angolul, nagyon érdekes. Nála talál az intelem, hogy ne a külsőben keresd a dolgok lényegét. Az iszlám fegyelemre, engedelmességre tanítja a fehérnépet. Ez a tanítás fogott Bádiján is. Vendégeivel, barátnőivel úri egyszerűséggel tudja vendégszerető házát megkedveltetni. Nagy tár-

saságot gyűjtött össze tiszteletünkre. Huszein a férfikat a nagy fogadóba vezette, a nők a hárem szobáiban foglaltak helyet. Amikor valamennyi meghívott megérkezett, rövid tanácskozás indult meg egy kis fülkében Huszein és Bádija között. Urdu nyelven suttogtak. Szomszédaim, fiatal mohamedán leányok, kivették a suttogás tartalmát, és tapssal adták a háziak tudtára, hogy nagyon helyeslik Huszeinnak azt az indítványát, hogy a hölgyek is menjenek át a nagy fogadóterembe, és ismerkedjenek meg a férfiakkal.

– Itt a hegyek közt omoljon le a parda! – javasolta Huszein.

Ő volt az első, aki megtörte a jeget azzal, hogy belépett a hárembe, ahol idegen hölgyek is voltak. Néhány mohamedán leány eltakarta ugyan arcát a fátyollal, de lassan mind lejjebb-lejjebb csúszott a fátyol az orrukra, szájukra, csakhamar szabadon látszott egész arcuk. Kedves játék volt ez. Olyan érzéseik lehettek muszlim testvéreimnek, mint egy szigorú zárdában nevelt európai leánynak, amikor először lép ki a strandfürdőre kabinjából. Festett szemükkel kíváncsian kandikáltak jobbra-balra a muszlim leányok, asszonyok, azután nagy elhatározással megindultak a férfiak felé.

Az urak tapssal fogadták őket. A hölgyek bizony eleinte nagyon zavartan viselkedtek a férfitársaságban. Egymás arcát fürkészték, hogy ki fél még a bozontos szakállú mumusoktól. Fiatalabb leányok sikoltozva bújtak az idősebbek háta mögé, de ez már csak pajzán játék volt. Úgy viselkedtek, mint kislányok, amikor először kapnak hosszú ruhát. Ők először kaptak férfitársaságot.

– Hölgyeim, egy család vagyunk – jelentette ki Huszein –, rokonok, testvérek, ne szégyenkezzünk egymás előtt.

A rokonokkal, testvérekkel csak most ismerkedtem meg. Egy kövérkés úrról kiderült, hogy ő Szaadullah, Asszam kultuszminisztere. Egy apró, mozgékony emberkét, Abd al-Hamídot, belügyminiszterként mutattak be. A két miniszter feltűnően szép, magas hindu hölgy körül legyeskedett. Sárga selyem szárija és pompás ékszerei elárulták, hogy előkelő, gazdag dáma lehet. Majurbandzs fejedelemasszonya volt. Bájos tizenkilenc éves leánya, Sziszi hercegnő,

pillanatra nem mozdult el oldala mellől. Az urammal beszélgetett, nagyon érdeklődött Szantiniketán iránt. Velem egy világos bőrű, európai ruhába öltözött hindu úr diskurált. Magyarországról érdeklődött, Tagore balatonfüredi látogatásáról beszéltünk. Társalgásunkat hirtelen félbeszakította Gyula, aki otthagyta Szisszit, hozzánk lépett:

– Most tudtam meg a hercegnőtől – mondta izgatott hangon –, hogy ön Kesab Csandra Szen fia! Atyjának, a nagy hindu reformátornak nagy tisztelője vagyok. Engedje meg, hogy megszorítsam a kezét.

Mr. Szennek láthatóan jólesett, hogy elhalt atyjáért így rajong egy fehér ember.

– Atyám – mondta szerényen – Tagore nagyatyjával együtt működött és fáradozott, hogy a Brahmá-szamádzs létrejöjjön. Sok szenvedésben, üldöztetésben volt része, de küzdelmes élete nem volt hiábavaló.

Bemutatott a fejedelemasszonynak, aki a nővére. Három csinos leányát, Szisszi unokanővéreit kiszólította a nevetgélő, zajongó, tréfálkozó embergomolyagból.

– Ezek a lányaim – mutatta be őket –, már mindegyik asszony. Férjeik lent maradtak a síkságon, én gardírozom őket a nyár folyamán.

Gertrudot körülvette az aranyifjúság. Egy zömök, fehér turbános muszlim tudományos vitába elegyedett vele. Mohamed Basír, a lahorei egyetem erdészeti tanára volt. A termőföld átalakulásáról vitatkoztak. A terem sarkában borotvált képű köpcös férfi mesélt tréfás adomákat négy-öt mohamedán asszonykának. Az adomák jók lehettek, mert a hölgyek hangosan nevettek. Az adomázó tipikus angol volt. Ezt az arcot már sokszor láttam whisky-hirdetéseken, vicclapokban, így ábrázolják a Dickens-idejebeli John Bullt. Kopasz fejét kétoldalról bozontos hajtincs keretezi, kövér arcán virágzik a jólét és a humor, lefelé konyuló ajkából görbe pipa lóg. Mr. Arthur Brown, a gauhati kollégium jogászprofesszora volt a megelevenedett whisky-hirdetés. Évek óta él Indiában, villája van Sillongban, a nyarat minden évben itt tölti. Közismert alakja a nyaraló-telepnek.

A szolgák behozták az uzsonnát. Az édességeket európai cukrász szállította. A tea természetesen eredeti asszami ter-

més. Óriási réztálakon pompás gyümölcsöt szervíroztak. A tea kissé lecsendesítette a lármás társaságot. Enni és beszélni nehezen lehet egyszerre. Az óriási süteményhalmaz percek alatt elfogyott. Szeszes italt nem szolgáltak fel, anélkül is emelkedett volt a hangulat. Az asszonyok letelepedtek a pamlagokra, a férfiak a padlón guggoltak, úgy kínálták a hölgyeket, akiket csak egy félórával ezelőtt láttak először. A mohamedán nők örök gyerekek, örültek ennek a hirtelen, sajnos csak rövid ideig tartó szabadságnak. A szépséges Szisszi, aki most oly önfeledten kacag a férfiak bókjain, a nyár végén férjhez megy, függöny mögé kerül, férjén kívül soha többé nem beszélhet férfival.

Uzsonna után kimentünk a kertbe. Magas kerítés és élő sövény veszi körül, kívülről senki be nem láthat. Szabad a tánc! Az első pár Mohamed Basír és Gertrud, akik végre megegyeztek a termőföld átalakulásának kérdésében, s megnyitották a táncot. Huszein Szisszit forgatta meg, a Szen-leányoknak is jutott partner. A többi muszlim asszony nem ismerte az európai táncokat, amihez gramofon szolgáltatta a zenét, de ők is nagyon szerették volna, ha felkérik őket egy fordulóra. Arra gondoltak, nem is lehet rossz érzés, ha idegen férfi fogja át derekukat, amit férjük kezén kívül még senki sem érintett. A kopasz Brown és Gyula is jó kedvre kerekedtek. Gondolták, nem történhet baj, ha táncolnak, a mohamedán hölgyek sem tudnak táncolni. A kövér Szaadullah engem kért fel. Abd al-Hamíd a majurbandzsi fejedelemasszonyt akarta megforgatni. Pórul járt, mert a fejedelemnő kitűnően járta a foxtrottot, és alaposan megtáncoltatta a belügyminisztert. Bizonyára a birodalmában is úgy táncol a kormány, ahogy ő fütyül.

Kipirult arcok, gyerekes öröm az egész kert. A muszlim hölgyek hamar kifulladtak a tánctól, de a jó kedv nem csillapodott.

– Játsszunk társasjátékot – indítványozta Szisszi – künn a farkas, benn a bárányt!

Általános helyeslés fogadta az indítványt. Megalakult a kör. Gertrud volt az első bárány, és Szaadullah kegyelmes urat neveztük ki farkasnak. Szegény kultuszminiszter, ha alantasai látták volna, szemük-szájuk eláll a csodálkozás-

tól. A félelmetes nagyúr nagyon esetlen farkas volt. Gertrudot nem tudta megkaparintani, folyton kisiklott a kezéből. A farkas lihegve, verejtékezve üldözte. Fejéről már lecsúszott tekintélyes turbánja, és amikor jobbjával meg akarta ragadni a leányt, elcsúszott a gyepen és hanyatt vágódott. Gertrud, a szelíd bárány támogatta fel az oldalát tapogató minisztert. Mi is tapogattuk az oldalunkat a nevetéstől.

Késő este fáklyákat hoztak, azok fényében osztották ki a társasjátékok zálogtárgyait: drága nyakékeket, gyűrűket, turbánokat és Brown professzor kurta pipáját. Kitűnően sikerült délután volt.

Azóta állandóan látogatói vagyunk Kádízáde házának, új ismerőseinket is meglátogattuk, ők is felkerestek bennünket villánkban. A majurbandzsi fejedelemasszony, Mr. Szen és leányai, s a többi kedves rokon és testvér mind jó barátunk lett. Gertrud első expedíciója jobban sikerült Sillongban, mint amikor a Kandzsingdzsöngát akarta megmászni. Egy csapásra népszerűek lettünk Sillongban. Még az uramat is el tudták csalni arab könyveitől e kedves mohamedánok.

Május vége

Villánk széles, nyitott terasza a virágos kertre nyílik. A madarak beröppennek, morzsákat szedegetnek asztalunkról. A virágok bódító illatárba burkolják a kertet, a szemben levő domboldalról susogva integetnek ide a százados eukaliptusz fák. Földi paradicsom ez az indiai hegyvidék. A hinduk, a síkvidék rabszolgái, isteneik lakhelyét is a hegytetőkre helyezték, ahol nincs szúnyog, bogár, hőség, szenvedés. Az istenek is tudják, mi a jó.

Nádkarosszékben ülve dolgozom kézimunkámon. Apró öltésű gobelint hímzek az ebédlőasztalra. Majd otthon, ha hazaérünk Budapestre, ez a gobelin sok érdekes emléket idézhet fel. Minden virágja más tájról regél, más embert, más eseményt juttat eszembe. Hosszú hónapok változatos történelme van apró öltéseiben elrejtve. Néha honvágy könnyei nedvesítették a gobelin rózsáinak szálait, abból vi-

rítottak ki a színes szirmok. Öröm, várakozás és szomorúság mind megszínesedett a mintán, ahogy hónapok óta nap nap után töltöm ki a kongré szürke, közönyös anyagát.

Szolgánk ebédre terít a verandán. Halkan rakosgatja az evőeszközöket, meztelen lába nesztelenül suhan az asztal körül. A kézimunkáról hirtelen feltekintek, és meglepetve látom, hogyan követi árnyéka minden mozdulatát a falon. A sötét árnyékon, a füle körül fényes pontok rajzolódnak ki, ahogy a napsugár áttör a fülkagylóján. A sugár árnyjátékából látom, hogy fülében négy-öt nagy lyuk van.

– Ez a divat nálatok? – kérdem!

Hindosztáni és angol szavak keverékével válaszol.

– Igen, nága vagyok. Nálunk a gyerekeknek kifúrják a fülét.

A beszélgetésből furcsa dolgok derülnek ki. Szolgánk, akit Sandesonné fogadott fel számunkra, valóban a rettegett Nága törzshöz tartozik. Ennek a törzsnek a történetéhez kedves hindu legenda fűződik. Az egyik mitológiai risi, Kaszjapá, két nővért vett feleségül. Az idősebbtől ezer nága született, a fiatalabbiktól a garudák származtak. A nágák félig ember, félig kígyó alakot öltöttek, a garudákból sasalakú emberek lettek. Az a kígyó, amely a paradicsomban megkísértette Évát, szintén nága volt. Később a nágák hindukká váltak, elvesztették fullánkjukat. De a kígyók azóta is erősek és halhatatlanok, levetik bőrüket, új alakot vesznek fel. Siva isten jelképe a kígyó, az örök élet megújhodó hatalma.

Így szól a legenda. Nem lehetetlen, hogy idegen motívumok szövődtek bele ebbe a hindu mítoszba. Talán a rómaiak és a görögök távoli emléke nyúlik át évezredek ködéből. A hindu árja-szamádzs-szekta, amely minden modern felfedezést meg tud találni a Védákban, a föld alatt tanyázó nágákban az antipóluson lakó amerikaiakat látja megtestesülve, mintha az ősi hindu himnuszok már az újvilágot is ismerték volna.

A mi nága szolgánknak és törzsbeli társainak semmi köze sincs a mitológiai félig ember, félig kígyó alakokhoz, sem a Védákba belemagyarázott amerikaiakhoz. A manipuri dombokról jött le Sillongba, hogy egy kis pénzt keressen.

Falubeli társai, egész törzse félvad állapotban él a dzsungelek mélyén. Magas termetű, világosbarna emberek, valószínűleg az indonéziai fajhoz tartoznak. Szegény ördög valamennyi. Ha nagyon megéheznek, megeszik az öregeket, s kéjes gyönyörrel vetik rá magukat a közéjük tévedt idegenekre. Azt tartják, hogy a legízletesebb falat az emberhús. Lehet, hogy igazuk van. A cápák és a tigrisek is ezt vallják.

Háziasszonyunk, Sandesonné segítségével néhány érdekes vallomást csikartunk ki szolgánkból. Elmondta, hogy a nágák átfúrt fülükbe hosszú színes madártollakat tűzdelnek, felveszik állati bőrökből készült ruhájukat, s tüzes tánc kíséretében sütik az emberhúst. Azt hiszik, hogy a felfalt ember ereje gyomrukon át vérükbe jut, s ők is olyan erősek és hatalmasak lesznek, mint akit megettek. Ezért különösen az angolok húsára fáj a foguk. A kormány szigorúan tiltja is, hogy angol ember a nágák falvaiba lépjen. A legsötétebb barbarizmus képviselőit látják az angolok az emberevő nágákban, megfeledkezve arról, hogy nem is olyan régen, a tizenötödik században, Skótországban is ettek emberhúst. No, de hát ott bizonyára csak takarékosságból. A nágák viszont éhségből és kegyes szándékból teszik ugyanezt. A világháborúban az angolok a nágákat is besorozták az indiai hadseregbe. Azt hitték, az emberevők rettegett katonák lesznek. Mikor Indián át szállították őket, a nágák a vasútállomásokon összefogdosták és felfalták a kóbor kutyákat. Belgiumba érve, pénzt ígértek a dajkáknak, hogy adják át a gyerekeket nekik desszertnek. A fronton hasznavehetetlenek voltak, ellenben rávetették magukat a hullákra, hogy emberéhségüket csillapítsák. Néhány századdal ezelőtt, a keresztes hadjáratok alatt, a thafurok, akik egyaránt kerültek ki a frankok és germánok soraiból, követték a seregeket, mint a hiénák az oroszlánt és megették az elesett vitézeket. A nágák előkelő európai elődökre hivatkozhatnának. De hát valószínűleg nem törődnek ilyesmivel. Élnek dzsungeljeikben, ősi vad állapotukban boldogan, s csak azt sajnálják, hogy egyre kevesebb alkalmuk van fehér húst enni. Ennek is az átkos angolok az okai.

Északnyugaton a négyszögletes kathiavári félsziget ugrik ki India testéből. Nagyobbik fele az indiai kormány közigazgatási területe, a kisebbik a „nagy tehén-pásztor" a Gaekvar a barodai fejedelem tulajdona. Fennmaradó töredékén száznyolcvankilenc önálló kis indiai állam osztozkodik. Mindegyiknek van fejedelme, akinek üdvözlő ágyúlövés jár, de némelyiknek birtoka csupán egyetlenegy falu. Indiában a kisebb-nagyobb önálló fejedelemségék számát hétszázra becsülik. Kormányuk, udvartartásuk, hadseregük, sőt jelentéktelen flottájuk is van. Tulajdonképpen ők a szabad, független, régi Indiának a mai korban itt maradt képviselői. Abszolút módon uralkodnak, ellentmondást nem tűrnek, a népképviselet és a szabad sajtó gondolata még nem ütötte fel fejét országukban. Területileg egész India egyharmada a független fejedelmek birtoka. Legnagyobb közöttük Hajdarábád, amely akkora, mint Olaszország, de csak tizenhét millió ember lakja. A föld mind a fejedelemé. A vadregényes középkor a fejedelmek Indiájában máig fentmaradt, a lovagvárakkal és a középkori uralmi módszerekkel együtt. A mahárádzsák személyi tehetségének, tehetetlenségének, jó vagy rosszindulatának országonként különböző az eredménye. Minden a fejedelem egyéniségétől függ. Ez lehet előny és lehet hátrány. Ez volt a Kelet és a középkor uralmi eszménye is.

Csak Kathiavárban maradt még oroszlán, másutt Indiában már nem található. Kathiavárban is csak néhány százat nevelnek – vadaskertekben. Ettől a regényes kiskirályparadicsomtól északkeletre van Ahmedábád, a mohamedán hódításnak egyik kulturális központja. Dzsehángír mogul császár Gardábádnak, a por városának nevezte, mert a szél úgy hordja itt a port az ember fülébe-szemébe, hogy nem hall, se nem lát tőle. Ez a jelző különben a legtöbb indiai város mellékneve lehetne, de az indiai sivatag közelsége itt még fokozottabb mértékben zúdítja az emberre a rétegekre vastagodó, kellemetlen lisztfinom port. Mégis Ahmedábádban olyan hindu és mohamedán építészeti emlékeket látunk, hogy elnémulunk a csodálattól. A XV. és

XVI. században mesteri módon tudták összekapcsolni a hasznosat a széppel. Nemcsak a templomok, mecsetek, de a magánházak is praktikusan védekeztek a tolakodó indiai időjárás ellen. Szépérzéküket is felhasználták védőpajzsul. Vízmedencék hűtik a levegőt, kiugró zárt balkonok nyújtanak pompás kilátást az utcákra, meghitt sarkokat melengetnek lefüggönyözött és áttört művű falaik között. Egyes utcák madárkalitkák sorfalához hasonlítanak, mintha lombfűrésszel volnának kifaragva. A régi dicsőség, gazdagság és pompa nyomai tündökölnek a város képén. A házak belsejében, az apró facsapokból összeállított zárt erkélyek mélyében, a háremek csendjében milyen ragyogó selyembugyogók, ékszerek, kifestett szemű női szépségek rejtőzködhetnek? Pompa és fény özönlött végig az utcákon háromszáz évvel ezelőtt, amikor nehéz, gyémántokkal és rubinokkal kihímzett bársonytakarókkal ékesített elefántok vonultak fel gazdáikkal hátukon az ünnepélyekre, és a fejedelem az erkélyről megmutatta királyi személyét a népnek. Örömrivalgásban törtek ki az emberek, boldogok voltak, hogy a darsana-szertartás alkalmából az isteni szempár az egyszerű alattvalókra vetette jótékony sugarát. Fejedelmi lakodalmakkor, fiúutód születésekor aranyat, drágakövet szórtak a nép közé, amely egymást taposta le, és örült, hogy vannak gazdag uralkodók, akik megtestesítik a boldogságot, ami nélkülük csak a mesékben szerepelne. Az alattvaló rabszolgasorban született. Ha fájt is neki, nem tiltakozott, amikor a szultán elvitte leányait, fiait, s ha kedve telt benne, meg is ölhette őket. Puskalövésnyire a világi örömök e mesebeli városától, egyszerű asrám terül el: Szabarmati, Mahátma Gandhi egyéni telepe.

Amikor 1914 telén Gandhi hazatért Indiába, minden vágya, álma az volt, hogy a dél-afrikai Phönix-farm elmélkedő életét folytassa idehaza is. Rabindranath Tagore szantiniketáni asrámjába sietett. A tanárok, tanulók szeretettel fogadták, és lelkesen tették magukévá elveit. Tagore azonban nem mindenben osztotta Gandhi elképzeléseit. A Mahátma hamarosan el is hagyta Szantiniketánt, és önálló asrámot alapított Szabarmatiban.

Rendes, tiszta, egyszerű kunyhókból áll a Mahátma as-

rámja. Fák és bokrok veszik körül. Itt tiszta a levegő, s pereg a rokka, a munka megbecsülésének jelképe. Mintha tízezer kilométerre esne Gardábádtól, a por városától.

Gandhi a földön ülve fogadta vendégeit. Csoportokban jönnek hozzá. A vendégek között ismerőseink is vannak: Nandini, Krisnadászi, Bhandarkar, Ravdzsikai, Szantilal, Pillai, Tajunáma, a szantiniketáni diákok, sőt itt van Lindsay tiszteletes úr is. S még egy szantiniketáni ismerős: Amija felesége, Haimanti. Ő is, mint a többiek, mezítláb sietnek át a tornácon, a terem felé, ahol Gandhi fogadja őket.

A hinduk mellett amerikai hölgyek igyekeznek bejutni a terembe, amely látványosság és szentély egyszerre. India összes mahárádzsái, mogul császárai nem olyan népszerűek, mint Gandhi, az egyszerű hindu ügyvéd, aki a terem közepén ül a földön. Szemüvegén keresztül csillog a szeme. Fonja kis játékrokkáján a khaddart és egy nagy nép jövendő sorsát. Ha összebogozódik a szál, el kell vágni, mint ahogyan hajdan a görög párkák csinálták – és ismét szegényebb lesz a világ egy szépséges álommal.

Az amerikai hölgyeket tisztelettel előre engedik. Vagyonos emberek, globetrotterek ezek, akiknek mindegy, hogy hova utaznak, csak sok pénzbe kerüljön az út és minél messzebb legyen, és sok érdekes dolgot lássanak. Lélegzetüket visszafojtva lépnek a terembe, ahol csak néhány móra van, amire ráülhetnek. A hinduk a földre telepedtek. Előttük guggol Mohandasz Karamcsand Gandhi, a nagy szenzáció! Gnómszerű sovány emberke, nagy elálló fülekkel, kidudorodó orral, fogatlan szájjal. Csak két metszőfoga hiányzik, de ez a hiány határozza meg az egész száj jellegét. Az amerikai hölgyek nemhiába jöttek ilyen messze: szemtől szemben láthatják a majdnem teljesen mezítelen embert, aki zavarba hozta a világot. Úgy ül az angol világbirodalom kapujában, mint Indiában a hitelező a makacs adós küszöbén, ahonnan el nem mozdul, amíg célját el nem éri.

Gandhi mosolyogva fogadja kíváncsi vendégeit. Szemüvegén keresztül sandít rájuk, lesi, milyen hatást tett? Élvezi nagy népszerűségét, és magában mulat a fehér ember naivitásán. Az amerikai turisták nem tudják, hogy mit szól-

janak hozzá. Valósággal zavarban vannak. Gandhit felvillanyozza a látható zavar. Lábának nagy ujjával megragad egy pamutgombolyagot, és más helyre teszi.

– Látják, hölgyeim – szólal meg gúnyosan –, maguk Nyugaton nem tudják, hogyan hasznosítsák lábujjaikat.

Több sem kellett az amerikaiaknak. Tüstént megalkották véleményüket „India nagy lelkéről". Sietve, ahogy jöttek, igyekeztek ki ismét a szabad levegőre.

– Ez komédiázik – jelentette ki az egyik hölgy –, vagy varázsló, aki az indusok szemében szentnek látszik.

– Gandhi a legnagyobb élő ember – mondott ellent egy másik –, nincs pénze, s mégis retteg tőle a gazdag Anglia.

– Ugyan kérem, egy népcsaló, aki a markába nevet, mert hisznek neki – volt a harmadik hölgy nézete.

Csakhamar vitába elegyedtek, s mire a vasútállomáshoz értek, már össze is vesztek. Gandhi láthatatlan nagy lelke rajtuk sem tévesztette el hatását, őket is megragadta.

Mialatt az amerikai hölgyek késhegyig vitáztak a vonaton, és számolgatták, érdemes volt-e mindezért annyi dollárt kiadni, Lindsay tiszteletes úr bemutatta a szantiniketániakat Gandhinak. A Mahátma arcáról eltűnt a gúnyos vigyorgás, nem sandított vastag szarukeretes pápaszeme felett, hanem szeretettől sugárzó meleg tekintettel nézett a diákokra és a diáklányokra. Haimanti le akarta venni a port lábairól. Nem engedte. Kiterjesztette fóliéje sovány, átlátszó kezét. Haimanti visszaült a gyékényre, Gandhi lábai elé.

– Mahátmadzsi – szólalt meg remegő hangon –, a férjem hindu. Szeretem őt végtelenül, őérte lettem hinduvá. De most szembe kerültem vele. Elvei ellenkeznek az én elveimmel. Fogadalmat tettem Indiának hindu módon való felszabadítására. Megszegtem az asszonyi engedelmességet, amikor a fogadalmat letettem. Mit csináljak ebben a dilemmámban, mit tegyek? A fogadalmamhoz életem árán is ragaszkodom. Mi a parancsa számomra?

A Mahátma mélyen belenézett Haimanti szemébe. A ráolvasók, a jósok, a varázslók tekintete volt ez, mely a vesékig hatolt, de ez a tekintet nem gerjesztett félelmet.

– Legyen minél hamarább gyermeke. A gyermek Isten

parancsa és ajándéka. Sokasodni kell, mint a tenger fövényének és az ég csillagainak.

Csupa szeretet és csupa jóság volt minden szava. Haimanti hálásan hajtotta le fejét. Lindsay tiszteletes úr fontoskodva bólintott, mintha ebben is osztaná a Mahátma nézetét. Ő már megtette kötelességét, neki három gyermeke van, kettő iker.

A sarokban most egy akadozó, bátortalan hang szólalt meg:

– Hogyan tudja India anyánk táplálni a számtalan gyermeket, hiszen annyit sem képes eltartani, amennyi eddig született?

Mahátmadzsi kíváncsian nézett a sötét bőrű dél-indiai diákra, aki feltette a kérdést. Lindsay gyorsan bemutatta:

– Ez Pillai, a legtöbbet töprengő, gondolkozó diákunk. Kedvenc tantárgya a filozófia és a logika.

Gandhi mosolyogva válaszolt Pillai kérdésére:

– A születéseket nem szabad az embernek korlátoznia. Ez az istenek akaráta és nem az embereké. Az élet felett nem az ember, hanem Isten uralkodik. Csak Ő teremthet és Ő pusztíthat. Az embernek vakon kell az Ő parancsait követni. Ha gyarló eszével belekontárkodik, súlyos bűnt követ el, megzavarja a világ körforgásának a rendjét. Az élet szent.

Szantilal, a dzsaina, megértően bólintott: valóban az élet egységes és szent. Pillai tagadólag rázta a fejét:

– Bocsásson meg, drága Mahátmadzsi – mondta tiszteletlettől remegő hangon –, szabad néhány kérdést feltennem? Nem értettem meg tisztán a válaszát.

Gandhi bólintott. Biztatóan nézett Pillaira. A diáknak megjött a bátorsága. Előbb még dadogott, azután egyre folyékonyabban kezdett beszélni:

– Ha az istenek akarják, hogy sok-sok gyermek jöjjön a világra, számtalan új polgára, egyede legyen az emberiség társadalmának, akkor arra kell következtetni, hogy az istenek feladata azok eltartása és földi életének biztosítása. A népszámlálások az utóbbi időkben tízévenként huszonöt milliós szaporodást tüntettek fel. Nincsenek ellenséges betörések, mint azelőtt, nem irtják lakosságunkat barbár hor-

dák, béke van az országban, természetes ez a szaporodás. Az orvostudomány sok betegséget, melyek azelőtt megtizedelték népünket, némiképpen megfékezett. A vasúthálózat ma gyorsan tud az ínséges területekre rizst szállítani a lakosságnak, amely azelőtt a monszun elégtelensége miatt éhen veszett. Az emberi ész és a céltudatos gondoskodás kétségtelenül óriási eredményt ért el India lakosságának szaporításában.

Lindsay összeráncolta homlokát, szigorúan nézett Pillaira. A Mahátma arcán azonban jóságos, szinte emberfeletti türelem látszik.

Ez bátorította a diákot, hogy tovább beszéljen:

– Azt akarom mindezzel mondani, hogy az emberi gondoskodás következtében India lakossága most már ijesztően szaporodik. És minél jobban, gyorsabban szaporodik, annál több lesz az éhező milliók száma. Ezekről a kormánynak kell gondoskodni? A kormány intézkedései következtében csökkent a halandóság. Úgy látom, lehet, hogy tévesen, hogy az emberek beavatkozása az életbe nem marad hatástalan. Nem közömbös, hogy mit csinálnak az emberek. Nem lehet mindent az istenekre bízni! Gyakran attól rettegek, hogy az istenek akaratát, amire állandóan hivatkozunk, nem értettük meg jól. Borzasztó gondolat nyugtalanítja agyamat, az, hogy nem okolhatjuk a kormányt az ellátatlanok nyomoráért, ha nem adjuk meg a kormánynak azt a jogot, hogy ugyanúgy irányítsa a születéseket, mint ahogy irányítania kell az ellátatlanok ellátását. Egyfelől korlátlanul szaporodunk az istenek akaratából, másfelől a kormány nyakába zúdítjuk ezért a felelősséget. Ebben az ellentmondásban szeretnék világosabban látni. Kérem Mahátmadzsit, világosítson fel.

Pillai utolsó mondatai közben Gandhi könyökét jobb térdére támasztotta, s állát öklére helyezve, gondolkozott. Mikor a diák befejezte elmélkedését, síri csönd borult a teremre. A rokka megállt, berregése elnémult. Csak pár pillanatig tartott a csend, megtörte Gandhi kissé selypítő, de tökéletes angol kiejtésű beszéde:

– Szeretett fiam, köszönöm a kérdést, nagyon köszönöm. Az őszinteség, még ha kétkedésben nyilvánul is meg, a

legbecsesebb ajándék, amit barátainktól kaphatunk. Nem vagyok szent, mert nem tartottam magamat távol az élet küzdelmeitől, sőt szándékosan belesodródtam. Mindig tiltakoztam is az ellen, hogy mást lássanak bennem, mint esendő embert. Minden esendő ember számára az isteni igazságban való vallásos hitet hirdetem. Ennek a hitnek az alapján követelem a szabadságot. Bennem Isten az igazság. Ez az én egyszerű filozófiám. Nem a logika, hanem az érzés vezet, és az érzések összhangjában látom gondolataim, cselekedeteim helyességét. Ha nem állna mellém annyi szenvedő honfitársam, már rég megtántorodtam volna hitemben.

Felemelte fejét, körülnézett. Lindsay görnyedten ült a földön, onnan leste a Mahátma arcát. A diákok elbűvölten hallgatták szavait. Pillai szinte reszketett az izgalomtól, minden szót, minden szónak minden árnyalatát feszülten figyelte, mint a sebész, amikor visszafojtja lélegzetét s hideg aggyal vág az emberi testbe. Haimanti átszellemült arccal bámult a vézna emberkére.

Gandhi arcára megelégedett mosolyt varázsolt hallgatóságának áhítatos és szeretetteljes tekintete. Elgondolkozva folytatta:

– Dél-Afrikában ébredt fel bennem az igazság. A szenvedés sugalmazta. Indus honfitársamat elnyomták a fehérek, akik a napos oldalra kerültek, és lenézték az árnyékban didergő embertársaikat. Az indus munkásokat kiuzsorázták, megvetették. Nem volt szabad ott lakniuk, ahol a fehérek laktak, nem ülhettek vonatra, nem járhattak a járdán. Ha valamelyik odamerészkedett, durván letaszították. Pedig Isten az embereket egyformának teremtette, más és más színt adott ugyan nekik, más és más arcvonásokat, de mindegyiket a saját képmására formálta. A fehér emberek vallása is ezt tanítja. És mégis állati sorban tartják színes embertársaikat, pedig minden vasárnap ájtatosan hallgatják a templomban az istentiszteletet. Úgy látszik, nem értették meg a Teremtő szavait. A gyűlölet nem emberi érzés, hanem súlyos betegség. Az elnyomatás nemcsak az elnyomottaknak a fájdalma, hanem az elnyomónak a szégyene is. Hogyan bízhatunk az emberek ítéletében, ha vannak,

akik nincsenek tudatában mindennek, nem szégyellik vétküket Istennel szemben, lenézik védtelen teremtményeit, kifosztják testileg és lelkileg? Az igazságtalanság nemcsak az áldozatot sújtja, hanem azt is, aki végrehajtja, mert az igazság Isten maga, és Őrá emeli kezét, aki lesújt rá.

Pillai idegesen kapta fel fejét:

– Drága Mahátmadzsi – szólt félénken –, bocsássa meg, hogy megzavarom szavaimmal nemes gondolatait. Mi az igazság? Van-e egyáltalán igazság?

Gandhi felemelte fejét. Olyan határozottan, mint a bíró, aki ítéletet mond, igent intett. Ez az igen a maga némaságával megkapóbb, megrázóbb volt, mint a leghosszabb szónoklat. A világegyetem parancsa dübörgött benne. Pillai dadogni kezdett. Alig tudott beszélni. De Gandhi a szemével biztatta: Beszélj, fiam, bátran, a szeretet nem tűr félelmet. Gandhi szeméből merített bátorságot Pillai.

– Rövid életemben – mondta tétován – nem sokat tapasztaltam, de sokat olvastam mások életéből. A mi falunkban, Madrasz mellett, élt egy nagyon vallásos, szegény özvegy. Két keze munkájával nevelte fiait. Csapás csapás után érte szegényt. Mire fiait nagy nehezen felnevelte, azok hirtelen meghaltak. Miért büntették ezt a szegény asszonyt az istenek? Elmondok, ha megengedi a Mahátmadzsi, egy másik esetet. Szomszédunkban élt egy igaz bráhmin, aki soha életében nem hazudott. Ezt tudta róla mindenki. Egyszer pénzt adott kölcsön egy távoli rokonának. Évek múlva, amikor a bráhmin szorult anyagi helyzetbe került, visszakérte a pénzét. Az adós egyszerűen letagadta. Tanú nem volt, a bíró elutasította a bráhmint. Hát van igazság?

Gandhi nyugodtan, mosolyogva felelt:

– Kedves gyermekem, felesleges válaszolnom. Az az erkölcsi felháborodás, ami Pillai barátunk és a ti lelketekből kirobbant, az imént hallott igazságtalanságok hallatára, a legerősebb érv állításom mellett. Van igazság, mert fellázadtatok az igazságtalanság ellen. Az igazság bennünk él!

A teremben a türelmetlen feszültség hirtelen felengedett. Boldogító érzés lett úrrá a jelenlevőkön: van Igazság,

amely mint Isten, bennünk él! Pillai hálásan hajtotta meg fejét a Mahátma előtt.

Újból megszólalt Gandhi:

– Fiam, te a logikára hivatkoztál. Én nem tanultam se filozófiát, se logikát, csak annyit tudok, hogy a logika az emberi ész szüleménye, tehát véges, mint az emberi ész maga. Van a logikánál magasabb és nemesebb törvény: a hit, az alázat és az áldozat. A görög és római filozófia majdnem tökéletes rendszert alkotott, akárcsak a hindu bölcsek, de a világot nem tette se boldoggá, se jobbá az atomelmélet és a dinamika. Isten leküldte az emberiségnek egyszülött fiát, Krisztust, aki a szeretet, a hit és áldozat parancsát hozta magával, és kiszenvedett a kereszten. Átszegezett kezeinek, lándzsával átfúrt testének vérével, lelkének kínjával Ő az örökké élő valóság. Ő a világ megváltója, nem a filozófia.

Halk zokogás hangzott fel a leányok soraiból. Nandini feje keblére hanyatlott, s khaddarszárijába akarta elrejteni könnyeit. Krisnadászi törékeny teste remegett a sírástól. Haimanti eltakarta arcát. A diákok meghatottan néztek maguk elé a földre. A keresztfán mások bűneiért kiszenvedett Krisztus szelleme suhant át felettük. Gandhi hangja mint a harang csengett az áhítatos csendben:

– Az egyének és nemzetek csak Krisztus agóniája által válhattak erősekké. Az örömöt nem másokon ejtett sebek szerzik, hanem az a fájdalom, amit másokért önként viselünk el. A gyengének kötelessége tűrni és szenvedni nemcsak azért, hogy magát felszabadítsa az igazságtalanság alól, hanem hogy meggyőzze a zsarnokot elnyomásának helytelenségéről, és őt is megmentse tetteinek bűneitől.

Elhallgatott. Lindsay vette át tőle a szót:

– Mahátmadzsi vezessen minket hivőket, akik fogadalmat tettünk. Hogyan tudjuk legjobban szolgálni a szent ügyet? Én Tagore egyetemén szervezem a nemzeti ellenállást, onnan hoztam el ezeket a lelkes híveket. Tagore nem helyesli lépésünket. Nem tartja komolynak a rokkával való háziszövést, gyerekes játéknak minősíti. Mi legyen a válaszunk neki?

Gandhi azonnal megadta a választ:

– Annak idején ismételten biztosítottam a költőt, hogy a házirokkát hosszas meggondolás után választottam India jövőjének zálogául. Ne vegye a költő a dolgok felületére tapadó szennyet lényegnek. Kutasson mélyebben, és fel fogja ismerni, hogy most háború van, amikor a költők leteszik a lantot, és az ügyvédek leteszik törvénykönyveiket. Az egyetlen elfogadható alak, amelyben Isten az éhező nép előtt megjelenhet: a munka. Isten azért teremtette az embert, hogy megkeresse a kenyerét. Az éhség az, ami Indiát a rokkához hajtja. A rokka zümmögése a szeretet hangja. A költő azt kérdezte tőlem, miért szövök én, akinek nem kell mindennapi kenyeremért küzdeni. Erre azt válaszoltam: azért, mert azt eszem, amit nem érdemlek meg, és honfitársaim kifosztásából élek. Kövesd minden tallérodnak útját visszafelé, mielőtt az a zsebedbe ér, és igazat fogsz adni nekem. Az a gazdasági szempont, mely az erkölcsi jólétet veszélyezteti, bűnben fogant. Az a gazdasági rend, amely megengedi, hogy másokat kifosszanak, erkölcstelen. Megírtam egyszer levélben a költőnek, hogy sohasem tudtam a tudományos képzésből bálványképet csinálni. Tapasztalatom arra tanított, hogy a tudomány az ember erkölcsi értékét egy jottányival sem növeli. Az ész, a rideg tudomány éppen olyan erőszak, mint a fegyver. A világot csak az erkölcs tartja egyensúlyban.

A Mahátma elhallgatott. Jobb kezével igazgatni kezdte a rokkán az orsóról lecsüngő szálat, lábával megindította a kereket. Zümmögés, berregés zárta le utolsó mondatát. Lindsay intett a diákoknak, hogy távozzanak. Haimanti és a többiek meghajoltak Gandhi előtt, és namaskárra illesztették össze kezüket. A Mahátma ugyanígy üdvözölte őket. Lábujjhegyen, hogy ne zavarják a rokka berregését, nesztelenül elhagyták a szobát. A tornácon beléptek saruikba, és felkeresték a számukra kijelölt zsúpfedeles kis kunyhót. Rizst és gyümölcsöt kaptak vacsorára. Vacsora után tiszta lelkiismerettel egészséges, mély álomba merültek a csupasz földön.

Másnap csupa lelkes fiatalember, diák, diáklány sorakozott fel a Mahátma háza előtt. Várták a vezér parancsát. Ez a parancs nem sokáig késett.

Gandhi ultimátumot intézett India alkirályához. A szeszes ital tilalmát, a rúpia értékének leszállítását, a földadó és a hadikiadásoknak felére való csökkentését, a magasrangú tisztviselők fizetésének leszállítását, általános amnesztiát, a szövetáruk vámvédelmét, fegyverviselési engedélyt és a sómonopólium megszüntetését követelte.

A só megadóztatása régi sérelme volt a hinduknak. Ha rendkívüli kiadások merültek fel, és nem találtak fedezetet, mindig a sóadót emelték az angolok. Gandhi azt állította, hogy az új delhi paloták építkezéseit a sóadókból fedezik. Lehet, hogy a pénzügyi szakemberek más véleményen voltak, de ő ezzel nem törődött. Ultimátumszerű követeléseit fejcsóválva olvasták Indiában.

– Elfelejti Gandhidzsi – mondogatták –, hogy már nem Akbar sah vagy Aurengzib mogul császár ül a delhi trónon? Az alkirály kezét az alkotmány, a parlament köti. Saját akaratából még akkor sem csökkenthetné a földadót vagy a hadikiadásokat, ha ez ésszerű indítvány lenne.

Az alkirály elutasította a követeléseket, mire Gandhi hadat üzent és mozgósította hadseregét.

Összegyűlt az egész szabarmati asrám. Dhutiba burkolt, száriba öltözött, bátor és elszánt, mezítlábos katonák, és élükön a tábornok, a vézna Mahátma. Egy gyenge szellő elfújhatná a vezért és katonáit, de Gandhi lelke acélfrontot kovácsolt a sovány, imbolygó járású, szellemszerű hadseregből. Titkárnője, az angol admirálisnak, Slade-nek a leánya, aki most a hindu Mira Ben névre hallgat, támogatja egyfelől, másfelől a dán Haimanti fogja csont és bőr karját. Utánuk lépdelnek a többiek. Ahogy faluról falura vándorolnak, bámulatukra kitódulnak házaikból az emberek. Ilyen karaván rég nem látott India! Hajdanában, nagyon régen a khaibari szoroson át özönlöttek le a seregek a Gangesz termékeny völgyébe. Azok a seregek is rongyosak és mezítlábosak voltak, de fegyver volt a kezükben, íj, kard, buzogány, tőr. Minden élőlény elbujdosott a rablók elől, akik elhurcolták a nőket, elrabolták az aranyat. Ez a mostani mezítlábas karaván nem rabol, fegyvere csak az elszánt áldozatkészség. Ha valaki kidőlt a sorukból, vállukra emelték, felváltva vitték, amíg magához nem tért. Nem ordítot-

tak harcias kiáltásokat, ahelyett vallásos himnuszokat énekeltek. A középkor vallásos rajongói járták így be egykor Európa országútjait. Az érzés diadalt tud aratni ott, ahol a fegyverek csődöt mondanak. India eszményképe nem a vértezett harcos, a jéghideg fejjel következtető, könyörtelen tudós, hanem a meztelen aszkéta, aki szánalmat érez és szánalmat kér. Gandhi megértette Indiát.

Hosszú napokon, csillagos éjszakákon át vándorolt ez a hadsereg. Akik kifáradtak és elmaradtak, azok helyett jöttek mások. Mire leértek a tengerpartra, már tekintélyes sereg fölött tarthatott szemlét a Mahátma.

– A sóadó a legszegényebb embert sújtja – hirdette –, ha az alkirály nem akarja, majd én fogom megszüntetni. Nem vásárolunk többé megadóztatott sót! Szerte az országban hallják meg a palotákban és a kunyhókban: megszűnt az adózott só!

Megindult a tenger felé. Hívei tekintetükkel követték minden mozdulatát. Amikor lábát érte a sós víz első gyenge hulláma, egynéhányan aggodalmasan felkiáltottak:

– Kála pani! khabardar rahó! Az Istenért vigyázz, a víz fekete!

A Mahátma ügyet sem vetett a kiáltozó hindukra, akik megijedtek a tenger sötét vizétől. Az Indiai-óceán csendes hullámai a láthatárról némán hömpölyögtek a part felé. Gandhi óvatosan mind mélyebbre gázolt a langyos, fekete vízben. Megtörte a hinduizmus évezredes előítéletét a tengerrel szemben, ahogy le akarta törni a sómonopólium évszázados törvényét. Mikor derékig állt a vízben, megfordult és biztatóan intett hívei felé, hogy kövessék. Percekig állt a tűző napon. A hadsereg habozott. A rajongó katonák egymásra néztek, mindegyik a másiktól várta, hogy törje meg a jeget. Vérükben fogamzott fogadalmak gátolták, hogy megmozduljanak. Ijedten néztek a szelíd hullámokra. Gandhi vallásos fürdést végzett a tengerben, azután a nap felé fordította arcát. Mire visszanézett a part felé, látta, hogy az egyik szári lassan, de határozottan közeledik feléje. Az éles nap az egész alakot egyetlen világos színfoltba öntötte. Ragyogott és fehérlett, mint egy vitorla. A pajkos szellő lecibálta fejéről a szári szárnyát. Szőke hajkoro-

na csillogott a napsugárban. Az első, aki nekiindult a tengernek: Haimanti volt.

A Mahátma örömmel intett neki. Az asszony meggyorsította lépteit. Bátran gázolt a puha fövenyen. És utána megmozdult az egész hadsereg. Haimantit nyomon követte Mira Ben, utána Lindsay tiszteletes úr is elindult habozva, majd egyre bátrabban és egyre sűrűbben jöttek a többiek. A fekete tengervíz egyformán lemosta mindegyikről a kasztot, bráhminról, ksatrijáról, vaisjáról, egyformán ölelte át barna testüket az Indiai-óceán. Lehullottak a válaszfalak, a „varna" színek, a „dzsát" születési különbségek. Egyszer majd a Mahátma másik álma is megvalósul: a pária érinthetetlenek nagy válaszfala is le fog omlani.

A vallásos mosakodás végleg egy táborba hozta őket. Most már rohamra indulhattak. Megszárították ruháikat, és elővették a kondérokat. Tengervizet öntöttek beléjük, és párologtatták a jótékony nap sugarában, amely egyformán jut minden isteni teremtménynek. Néhány nap múlva készen volt az új só. Finánc nem rontotta meg az ízét, a kormány keze nem érintette.

Éjjel-nappal hatalmas embertömeg nézte a sógyártókat. Az unalomban tespedő Indiát izgalomba hozta a szenzáció. Mint a futótűz terjedt el a hír az egész országban: itt van Gandhi sója! Elkapkodták az első szállítmányt. Szenvedélyes gyűjtők egymást licitálták túl, felverték az árakat. Egy gazdag marvári kereskedő ötszáz rúpiát adott egy kiló sóért. Küldték mint érdekességet ajándékképen rokonnak, ismerősnek. Mi is kaptunk belőle jócskán Lindsaytól, Haimantitól, a diákoktól. Piszkosszürke volt a szűz só, az íze borzalmas, de szent volt, mint a Gangesz vize, amely Visnu lábáról csurog alá.

A kormány felhorkant. Állami monopóliumot támadott a békés forradalom, a kincstár érinthetetlen érdekeit veszélyeztette és károsította meg a tengervíz párolgása. Csak a kereskedelmi verseny nem volt félelmetes. Az élvezhetetlen szűz só tízszer annyiba került, mint a tiszta, fehér, ízletes kormányzósági kősó.

Haimanti a férjének is küldött belőle ízelítőt Dardzsilingbe. Amija nem nagyon örülhetett a sónak, mert két-

ségbeesett hangú levélben szólította fel feleségét, hogy hagyja abba azonnal a sómosást, és tüstént utazzon hozzá Dardzsilingbe. Az asszony azt válaszolta: nem megy, nem mehet, felesküdött Gandhinak, követnie kell végig az úton, bármilyen göröngyös is az és bárhova is vezet. Arra kérte Amiját, utazzon inkább ő Bombaybe, és álljon közéjük.

Egyik levél követte a másikat. Amija a múlt szépségeinek emlékeivel próbálta magához csalogatni feleségét, de hiába volt minden rábeszélő szó: Haimanti nem hagyta ott Gandhit . . .

A kormánynak cselekednie kellett. Nem habozhatott tovább, mert nevetségessé válik. Összeült a tanács, előkerestek egy elavult, régi paragrafust, amelynek alapján letartóztatták Gandhit és azokat, akik dhutijába kapaszkodtak. A letartóztatottak között volt Haimanti. A punai börtönbe zárták, ugyanoda, ahova Gandhit.

Június eleje

Nagyon megszerettem ezt a tündéri Sillongot. Szeretek szétszórt bungalow-jai között sétálni. Míg Gertrud a vidéket járja, én felfedező utakat teszek a nyaralótelepen. Egyik angol ház kertjében édes szőke gyereket fedezek fel, másutt furcsa óriás pillangókat látok tobzódni a virágágyak felett, egyik angol háznak a hidegségét csodálom meg, másiknak pazar melegsége ejt meg.

Ma, amint a bungalow-k között kóborolok, egyik tornácon ismerősnek tetsző arcot látok. Egészen közel megyek a kerítéshez. A tornácon egy sápadt, szenvedő arcú indus hölgy orvosságot csepegtet kis barna üvegből a pohárba. Hirtelen megismertem Mehtánét, Sam édesanyját, útitársnőmet a Pilsnáról. Eszembe jut a felejthetetlen szép hajóút. A váratlan viszontlátástól boldogan kiáltok be hozzá:

– Halló Mrs. Mehta!

Rám néz, pillanatig gondolkodik, mintha hirtelen nem ismerne meg, aztán valami fájdalmas mosollyal az arcán hozzám siet:

– Ó, Mrs. Germanus, alig ismertem meg. Fáradjon beljebb. Hogyan került Asszamba?

– Itt nyaralunk. Maguk is? Mennyire örülök, hogy találkoztunk. Hogy van kedvencem, a kis Sam?

Mehtáné szemét elönti a könny. Nagyon csendesen, küszködve a sírással, válaszol:

– Sam beteg. Nagyon beteg.

– Mi baja? – ijedek meg.

– Vérszegény. Vészes vérszegénysége van.

– Láthatom? – s be sem várva a választ, indulok az ajtó felé.

Az előszobán át bejutok az elfüggönyözött hálószobába. A betegszoba fullasztó, orvosságok illatától terhes levegőjében alig kapok izgalmamban lélegzetet. A vetett ágy mellől egy férfi kel fel. Mr. Mehta, a párszi orvos. Ő rögtön megismer. Szeretettel üdvözöl, pár udvarias szót mond, de alig hallom mit beszél.

– Sam? – kérdem.

Az ágyra mutat.

Odasietek. A párnák közt ijesztő sápadtan fekszik az én kis indus gavallérom. Okos szemében öröm villan, amint feléje hajlok. Vékony, csontig lefogyott karjait felém tárja:

– Nagyon köszönöm, hogy meg tetszett látogatni. Honnan tetszett megtudni, hogy beteg vagyok? – kérdi finoman, udvariasan, de nagyon gyenge hangon.

Meghatottan ölelem meg a gyereket. Megsimogatom dús fekete haját, lefogyott, törékeny testét magamhoz szorítom. Mintha egy kis csontvázat tartanék karjaim között. Szegény Samen nincs egy fontnyi hús.

Én is küszködök a sírással, mint Mehtáné, de vidámságot erőltetek arcomra:

– Micsoda dolog ez, Sam? Én utánad jövök Szantiniketánból Asszamba, ilyen nagy utat teszek meg érted, és te ágyban fogadsz, mint beteg?

– Nem tehetek róla, hogy beteg vagyok. Szeretnék meggyógyulni. Nagyon szeretnék. De félek, hogy ez nem fog sikerülni. Pedig nagyon fáj, hogy szomorúságot és fájdalmat okozok kedves szüleimnek.

Szívem csaknem megszakad a fájdalomtól, de mosolyogva mondom:

– Nem vagy te beteg, Sam. Csak lustálkodol. Legfeljebb kicsit fáradt vagy. No, egy-két nap alatt kipihened a fáradtságot, felkelsz, sokat leszünk együtt. Majd meglátod, már egészen jól megtanultam angolul.

– Ó igen, a Pilsna óta sokat tetszett fejlődni . . . De nem hiszem, hogy pár nap múlva felkelhetek, bármennyire is szeretnék sokat sétálni a ladyvel.

Elhallgat, lehunyja a szemét. A pár szó is kifárasztotta. Apja rászól:

– Nem szabad ennyit beszélned, Sam. Feküdj csak és pihenj. Mi kimegyünk a tornácra a ladyvel, elmesélem neki, milyen engedelmes, szófogadó kis beteg vagy.

Sam szemhéjai lassan felnyíltak, rám mosolyog, büszkévé teszi apja dicsérete, de már nincs ereje beszélni. Anyja odaül melléje, én dr. Mehtával kimegyek a tornácra.

– Súlyos? – kérdem elfúlva a részvéttől és fájdalomtól.

Mehta széket tol alám, leül ő is és nagyon halkan válaszol:

– Súlyos. Menthetetlen. Orvos vagyok, tudom, nincs segítség.

– De hát mi az a vészes vérszegénység? Gyógyíthatatlan betegség?

– Gyógyíthatatlan. Elpusztulnak a vörös vérsejtek. A normális négy-öt millióból alig van már Samnek valami.

– Hogy kezdődött a betegség?

– Még Bombayben kezdett panaszkodni. Fáradtságot érzett, kedvetlen volt, gyomorpanaszai voltak. Azt hittem, a klímaváltozás az oka mindennek. Nagy a különbség az angliai klíma és a bombayi forróság között. Alaposabb vizsgálat után megállapítottam, hogy nem a klímaváltozás törte le. Más orvosokkal konzultáltam, mindannyian azt állapították meg, amit én: Sam vészes vérszegénységben szenved.

– És nincs orvosság a betegség ellen?

– Mindent megpróbáltunk! Nem segített az arzénkúra, a röntgenbesugárzás sem. Próbálkoztunk májkészítményekkel, sajnos, azoknak sem volt hatásuk. A többszöri vérát-

ömlesztés is csak pillanatnyi enyhülést eredményezett. Sajnos, nincs segítség.

Nem tudtam visszafojtani könnyeimet. Sírva fakadtam. Az apa szemét is elborították a könnyek.

– Mi okozhatta ezt a szörnyű betegséget? – kérdeztem.

– Nem tudom. Samnek Bombayben több kis indus barátja volt, szeretett velük kószálni a környéken. Barátai mezítláb jártak, Sam is rákapott a mezítlábosságra . . .

Hirtelen közbevágtam:

– Dr. Timbers! Ő megmondta, milyen veszélyekkel jár a mezítlábjárás!

– Ki az a doktor Timbers? – kérdezte Mehta.

– Amerikai orvos. New Yorkból jött Szantiniketánba. Ő fejtette ki egyszer előttem Rabindranath Tagorénak, micsoda átka Indiának az, hogy lakosai mezítláb járnak. A lábon keresztül furakodik a féreg a belekbe.

– Lehet – morfondírozott Mehta –, talán így is lehet kapni. Nem tudom. Az bizonyos, hogy a bélférgek is okozói lehetnek a vészes vérszegénységnek.

– Fájdalmai vannak a kis Samnek? – tettem fel remegve az új kérdést.

– Igen. A csontjai, főleg a mellcsontja fáj.

– Szegénykém . . . – sóhajtottam, és megragadtam Mehta kezét:

– Doktor, mondja meg, tényleg nincs remény? Meddig húzhatja szegényke?

– Már nem sokáig. Talán egy-két hét . . .

Az erős, hatalmas férfit csak úgy rázta a zokogás ezeknél a szavaknál.

Kétségbeesett szomorúsággal, kisírt szemmel tértem haza. Gyula ijedten nézett rám:

– Mi történt?

– A kis Sam meg fog halni . . .

– A kis Sam?

– Igen. Az az aranyos kis párszi gyerek, akivel a Pilsnán megismerkedtünk.

Férjemet is nagyon elszomorította a tragikus hír. Másnap ő is meglátogatta velem együtt a beteget. Sam a férjemet már nem ismerte meg. Engem igen.

– Az angol kiejtése csaknem kifogástalan a ladynek – bókolt a sápadt kis gavallér.

Nap nap után órákat töltöttem Sam betegágya mellett. Virágot, cukrot vittem neki. Hálásan mosolygott, de meg se kóstolta a legfinomabb csokoládét sem. Napról napra fogyott. Sápadtsága már zöldes árnyalatot kapott. Menthetetlen.

Sillongban gyakran esik az eső. A hegyek vonzzák a felhőket, és vízcsepplétrákon leszállnak a holdból a földre az elhalt emberek lelkei, ha karmájuk beteljesedett, s megtisztulnak a salaktól. Az esőcseppekből behúzódnak a lelkek a növények rostjaiba. Az állatok és emberek megeszik a növényeket, és az örök körforgás folytatódik, míg Siva ki nem fárad a táncában. Így megy ez évmilliók óta, és így fog menni tovább megszámlálhatatlan évmilliókig. Az emberiség ismert történelme csak egy esőcsepp a végtelen tengerben, egy emberi nemzedék kora a cseppnek is csak kifejezhetetlen paránya.

Tornácunkon nehéz lábak kopogása hallatszik. Krákogás, köhögés jelezte, hogy dohányos ember jön látogatóba. Brown professzor, akit Kádízádeéknál ismertünk és szerettünk meg, köszönt be az ablakon. Nem volt hajlandó bejönni a szobába, amíg csuromvizes esőköpenyét le nem vetette. Aztán lábáról, cipőjéről rázta le a vizet. Sapkáját kifacsarta. Abból is csak úgy dőlt a víz. Jó, erős angol posztóból készült a sapka, nem ártott neki a csavarás, amelylyel gazdája immár két évtizede kínozza.

– Rettenetes ez a felhőszakadás – panaszkodott szuszogva –, nem tudtam már hazáig eljutni, ezért tértem be magukhoz.

Whiskyvel kínáltuk meg a professzort:

– Jól fog esni egy kis szíverősítő ebben a nedves időben – biztattam.

– Éljen a magyar–német vendégszeretet! – koccintott egészségünkre Mr. Brown.

A whisky mellett megindult a társalgás.

– A háború után sokat foglalkoztam magukkal – mondta a professzor –, énrám bízta a kormány, hogy vizsgáljam felül az itteni osztrák–magyar és német vagyonokat, melye-

ket a világháború alatt lefoglaltak. Sohasem jártam a kontinensen, de az iratokból sokat tanultam. Biztosíthatom önöket, hogy a legliberálisabban véleményeztem minden esetet. A béke arra való, hogy az ellenfelek elfelejtsék haragjukat. A harag átmenet, a béke állandó.

– Igyunk a békére – indítványozta Gertrud.

– Béke? Amíg egy nő van a világon, addig, sajnos, nem lehet békéről beszélni. Hérodotosz is a nőknek tulajdonította a trójai háborút. De én még tovább megyek. Hát a paradicsomból nem a nők miatt kergettek ki bennünket?

– Mr. Brown, maga nagyon lovagiatlan – mondta Gertrud szemrehányóan –, én békét ajánlok, és maga, az angolok makacsságával, megint háborúra uszít. Való ez? Beeresztjük az eső elől, és itt sérteget bennünket.

– Ne haragudjék, Rüdiger kisasszony, nekem már sok bajom volt a nőkkel. Igaz, hogy azok nem voltak bájos német lányok, mint ön, hanem önző angolok. Ha letelik szolgálatom, és hazakerülök Angliába, könyvet írok a nők ellen. Mármint a választójogot követelő, harcias, önző, a férfiakat kiuzsorázó nők ellen.

Hosszú kortyot húzott a pohárból. Harapdálta, nyaldosta a fanyar whiskyt, és a szódavíz szénsavával csiklandoztatta garatját, a gyakorlott whisky-ivók szokása szerint.

– A jelenlevő hölgyek kivételek – jelentette ki bocsánatkérőleg, és ünnepélyes mozdulattal helyezte vissza poharát az asztalra. Szeme egy pillanatig szomorúan tapadt az üres pohárra. Gyula megértette a néma tekintetet, és Brown heves tiltakozása ellenére újra teleöntötte. Ismét koccintott Gertruddal és az urammal. Én nem szeretem a whiskyt, egyáltalán nem bírom a szeszes italt. Különben is szomorú, levert vagyok mostanában. Pillanatra sem megy ki a fejemből a kis Sam. Rábíztam hármukra a poharazást, csak mint csendes hallgató vettem részt a társaságban. Ahogy a poharak ürültek, Mr. Brown mind beszédesebb és szomorúbb lett. Fogatlan száján úgy ömlött a szó kifelé, ahogy az ital befelé.

– Ha egy khází lány nem lenne mellettem húsz év óta, nem bírtam volna ki az életet Indiában – mondta elérzékenyülve.

Már hallottunk valamit kházi szerelméről, Sandesonné nem mulasztotta el, hogy Sillong apró-cseprő pletykáit fel ne tálalja nekem.

Az apró, világosbarna kházi lányok gyakran bűvölik el az angol férfiakat, akik velük szemben felfüggesztik faji ellenszenvüket, s ha nem is veszik el őket feleségül, éveken át tartó hűséges szerelemmel ragaszkodnak hozzájuk. Ennek a szerelemnek látható gyümölcse az a sok fehér bőrű gyerek, aki Sillong bennszülött negyedében szaladgál. Olyan sokan vannak, szinte új faj keletkezett a kházi dombokon.

Brown professzor is rabja lett egy kházi lánynak, aki immár húsz éve viseli gondját, vigasztalja, kárpótolja megszökött angol feleségéért. A whisky addig csiklandozta az öregurat, míg száján ki nem buggyantotta ezt a titkot:

– Bizony megszökött tőlem a feleségem. Ezért haragszom a nőkre. De csak az angol nőkre, s amint kiderült, csak egyetlenegy angol nőre, a saját feleségemre. A többinek megbocsátottam.

Liberális angol volt.

– Ezek a kházik a világ legkedvesebb emberei – jelentette ki kiköpködve a dohánylevelek maradványait, melyek pipáján át szájába kerültek –, a kházi nők büszkék, öntudatosak. Ezért szeretem őket. Nem alattomosak, hízelgők, mint a hinduk. De hát könnyen tehetik, mert függetlenek a férfiaktól. Fütyülnek a férfiakra. A kházi dombok között a nő az úr, nem a férfi, itt matriarchátus uralkodik.

– Mi az a matriarchátus? – kérdezte Gertrud.

– A matriarchátus annyit jelent, hogy a nőknek választójoguk van – magyarázta Mr. Brown –, ez kellene a mi szüfrazettjeinknek, Mrs. Pankhurstnek és a többi vén csoroszlyának is. Ne gondolják, hogy politikai választójog. Azt megette a fene! Okos férfi már régen kiábrándult a politikából, a mi angol asszonyainknak folyik a nyála utána. A kházi asszonyoknak több eszük van, mint a mi fehérnépünknek.

Kíváncsian vártuk, mi fog kiderülni a professzor szaggatott, akadozó beszédéből, melyet szorgalmasan kellett whiskyvel olajozni, hogy könnyebben gördüljön.

– Kezdetben úgy volt – folytatta –, hogy a férfi elment vadászni. A férfinak van fantáziája, a nőnek nincs. A férfi elment vadászni, az asszony otthon maradt, őrizte a barlangot, és várta, mikor jön haza a férj. Az bizony nem jött. Meglátott egy szép nagy lepkét, utánafutott, de nem tudta elfogni. Addig kergette, amíg egy őz nem került eléje. Azt megölte. Fagallyakon megsütötte, megette. Utána lefeküdt, elgondolkodott a lepkén, az őzön, a fákon, sok minden jutott eszébe, ami után vágyódni kezdett. Ha aludt és álmodott, reggelre kelve az álma után szaladt. Mindig valami új foglalkoztatta, mindig vándorolt, mindig csinált valamit, amiből másnak semmi haszna nem volt, csak saját maga kedvtelésére cselekedte. Szabad volt, mint a madár, szabadon csaponghatott a fantáziája, tehetett, amit akart. Hónapok teltek el, megint őzet kergetett, s egyszerre csak azt vette észre, hogy visszakerült ahhoz a barlanghoz, ahonnan elindult. Kíváncsian nézett be a barlangba, ott van-e még a nő, aki akkor ott tartózkodott, és olyan szenvedélyesen ölelte meg őt? Jó volna, ha itt lenne!

Gertrud megfenyegette ujjával Brownt:

– Vigyázzon! Nem kap több whiskyt!

– Várja meg csak a végét – biztatta Brown –, szóval ott tartok, hogy az ősember kereste a feleségét. Bement a barlangba. Sírást hallott. A sarokban valami furcsa kis állat feküdt. Olyan volt, mint egy ember, csak sokkal kisebb. Szóval egy gyerek volt. A férfi gyereke. De ő sem tudta, hogy az övé, vagy kié, azt sem tudhatta, hogyan került a barlangba ez a kicsi jószág. Hosszú hónapok múltak el azóta, hogy elindult vadászni, a lepke után futott, az őzre bukkant, gyönyörű dolgok egész sorozata történt vele a hosszú hónapok alatt. Mennyi minden újat látott! Bezzeg az asszony nem látott semmi újat. Mindig otthon ült a barlangban, nem ment el vadászni, éhen halt volna, ha nem ültet zöldséget, nem dugdos hagymát a földbe, nem kapál, nem gondoskodik a háztartásról, a tűzhelyről. Aztán megszülte az új emberkét. Az asszony tudta, hogyan jött a kis jószág, nagyon jól tudta, nem is csodálkozott rajta, amikor megérkezett, sőt várta, kívánta már, hogy megérkezzék. A férfi nem is gondolt minderre, amikor magáévá tette az

asszonyt a barlang mélyén. Megölelte most is az asszonyt, azután újra útra készülődött. Az asszony azonban most már nem engedte. Megakadályozta a férfit, hogy újra hónapokra elkószáljon. Ezentúl csak a közelben vadászhat, gyorsan „haza" kell hoznia az elejtett őzet, mert az asszonynak most sok húst kell ennie, hogy tejet adjon a kis jövevénynek. Így keletkezett a család.

– S ha a férfi mégis elment? Vitte a fantáziája? – kérdezte Gertrud.

– Akkor az asszony más férfit keresett. Mert az asszonynak nincs fantáziája, ha lenne, ő ment volna vadászni, lepkét kergetni. De ő zöldséget termesztett, megteremtette a földművelést, megalapította a családi életet, a tűzhelyet, az államot. A nőnek nincs fantáziája, azért erősebb, mint a férfi. Ő a realitás. Azt hiszem, az ősembernél így keletkezett a nőuralom, a matriarchátus.

– A kházik még mindig ősemberek? – incselkedett vele Gertrud.

– Hála Istennek, azok! A házi nők soha többé nem adták ki a kezükből a megszerzett hatalmat. A gyerek az övék, tehát ők választják a férfit, aki a gyerek apja lesz. Ha elvégezte a kötelességét, mehet vadászni. Ha nem jön vissza, akad más helyette. Nincs szükség a férfira. A vagyon úgyis az asszonyé.

– Brávó! – emelte fel poharát Gertrud – erre a választójogra igazán illik inni!

– Helyeslem az indítványt. Éljenek az okos házi nők! – kiáltotta meggyőződéssel Brown.

Míg a professzor idebenn elázott, kint az eső elállt. A nap kisütött, a meredek utakon lefolyt a víz, a professzor szárazon mehetett haza közeli villájába. Elkísértük egeszen házáig. A kapu előtt megígérte, hogy holnapután elvisz bennünket egy nagyon érdekes ünnepélyre, az idei „hölgyválasz"-ra.

– Mi az a hölgyválasz? – érdeklődött Gertrud.

– Majd meglátják! Rendkívül érdekes.

Mielőtt hazaértünk, még benéztünk Mehtáékhoz. Sam aludt, nem láthattuk.

– Jobban van valamivel? – kérdeztem Mehtát.

– Sajnos nem. Állapota változatlan.

*

A kertész nagy csokor virággal lepett meg. Végre ráért, hogy kis rendet teremtsen a sok gizgaz között a kertben, és a gyomlálástól viszketni kezdett a tenyere. Erről eszébe jutott a baksis. Már sok örömnek vált forrásává ez a bűverejű szó. Most virággá varázsolódott a kertész viszkető tenyerén. Már előre rózsává vált, mielőtt megkapta volna. A remény rózsát teremt. Annyira megörültem a virágoknak, hogy a kertész sem csalódott reményében. Gertruddal együtt elrendeztük a rózsákat, nárciszt és liliomokat a villában fellelhető vázákban. El sem készültünk még a rendezéssel, újabb meglepetés ért. Tulajdonképpen csak Gertrudot, mert neki hozott levelet a postás. A boríték hátán korona díszelgett, a levélhez kis doboz is járult. Gertrud jelenlétemben bontotta fel a levelet, és gyorsan átfutotta:

– Alí Haidar írt – mondta egykedvűen. – A régi nóta: nem akar nélkülem élni, és ha másképpen nem, hát ajándékok alakjában fog közelembe férkőzni. Rettenetesen le van törve. Napokon át lovakat hajkurászott, pólót játszott, hogy felejtsen, azután kikergette elefántjait az istállóból, és barátaival nagy tigrisvadászatot rendezett, de semmi sem tudja megnyugtatni, csak ha a felesége leszek. Szerinte pedig ez előbb-utóbb be fog következni, mert Allah is így akarja.

Gertrud felnevetett:

– Majd elválik, én ugyan nem kívánkozom ilyen vadember társaságába. Olyanokat ír levelében, hogy fel sem merem olvasni; ez képes volna engem lefejezni, mint az Ezeregyéjszaka vérszomjas királya. Hiába próbál ajándékokkal kiengesztelni. A fejemnek a nyakamon van a helye: semmi kedvem nincs elveszteni. Nézzük csak, mi van a dobozban!

Kibontotta a csomagot. Gondosan, selyempapírba burkolt és ezüstszállal átkötött bársonyskatulya került napfényre. Felkattintotta a kis skatulyát, pompás gyémánt nyakék csillogott felénk. Remekbe készült ékszer. Közepén mogyoró nagyságú karbunkulus izzott a briliánsok tüzében. Fejedelmi ajándék. Gertrud pillanatok alatt enyhébb húrokat pengetett:

– Szegény Alí – mondta meghatottan –, milyen jó fiú,

igazán sajnálom. Szerelme csakugyan úgy ragyog, mint ez a sok drágakő.

Mélyen sóhajtott, azután elgondolkozva bámult maga elé.

– Mit tegyek? Nem küldhetem vissza, nem akarom megsérteni. De nem fogadhatom el. Mily kár, hogy nem tudom szeretni!

Ujjai között forgatta a nyakéket, azután gyengéden tenyerébe fektette, mint egy megrebbent madárkát. Méregette súlyát és élvezte izzását. Nyakára illesztette és a női hiúság ördöge hízelgő szavakat súgott fülébe. A női szívet a hiúság, a szenvedély és az ajándék könnyen megejti. Gertrud is habozott:

– Kedves jó barátom – mormolta maga elé. – Kedves mohamedán barátom, hát még mindig ennyire szeret? De Isten látja lelkemet, nem lehetek a felesége. Maradjunk csak barátok, én nem fogom elfelejteni sok-sok kedves figyelmességét, és emlékeim között olyan előkelő helyet tart meg, amilyen megilleti.

Ilyen értelemben este hosszú levelet írt neki. Fel is olvasta nekem. A levél sokkal szentimentálisabbnak sikerült, mint ahogy ettől a határozott akaratú német leánytól elvártam volna. Nagyon meghatotta a váratlan figyelem. Kérte Alít, hogy több ajándékot ne küldjön, mert képtelen azt viszonozni, de nagy ritkán néha egy-egy sorban írhat neki, annak nagyon fog örülni.

Két nap múlva Mr. Brownnal együtt kimentünk autón a húsz kilométernyire fekvő Nong Krem faluba, a „hölgyválasz"-ünnepre. A helybeli mahárádzsa palotájától kődobásnyira, a mezőn tetővel borított nézőteret állítottak fel. Esős időben is megtartható az ünnepély. Évente ismétlődik a nagy esemény, érdemes rá előkészülni. Rengeteg autó érkezett mindenfelől. Sok idegen, még mozifelvevő gépek is készülődtek megörökíteni az eseményt. Gyönyörűen sütött a nap, mégsem volt meleg. Jó helyet kerestünk magunknak, hogy mindent lássunk.

Az egész környék izgalomban égett. Nehéz vizsga előtt álltak a bennszülött férfiak. Akinek volt felesége, az rettegett, hogy esetleg kiteszik a szűrét, aki még legény volt, az találgatta, melyik házi szépség szeme akad meg majd raj-

ta. A türelmetlen férfisereg színes bugyogóban, tollas fejdísszel várakozott az egyik sarokban. Ruháikat igazgatták, tükreikben vizsgálták, elég tetszetősek-e? Egyik-másik rugdosta a port lábával, mint heves vérű ló a verseny előtt. Ma meg kell mutatni, ki a legény a gáton! Reggel kilenc órakor megkezdődött a férfiak tánca. Vagy négyszáz házi megkerülte a mezőt, azután sorba állt. Kezükben árvalányhajat tartottak. A zenészek rázendítettek egyhangú, cincogó dallamú muzsikájukra. Az óriási téren alig lehetett hallani a zenét, de nem is volt szükség rá. A vizsgára készülő férfiak kívülről tudták a leckét. Adott jelre megindult a körtánc. Egymás után lépdelve körültáncolták a teret. Előbb lassan, kimérten, szinte méltóságteljesen jártak. Megmutatták, milyen zárkózott, kelletlen tud lenni a férfi, azután gyorsabb ütembe csaptak át, kettőt-hármat ugrottak előre, megfordultak saját tengelyük körül, azután újból lassan lépkedtek. Minden mozdulatnak volt jelentése, értelme. Jobb kezükben hevesen rázták az árvalányhajcsomót, majd finoman a szellőt simogatták vele. Néha ketten-hárman összefogódzkodtak, s együtt ropták a táncot.

A zene felrikoltott, a táncosok kezdtek belemelegedni szerepükbe.

A mező másik sarkán gyülekeztek a nők. Szűk, színes szoknyájukban, fülüktől lábujjukig dúsan felékszerezték magukat. Hajukba aranypénzeket fontak. Apró szemükkel vizsgálgatták a táncosokat. Amikor már egy óra hosszat ropták a legények a táncot a tűző napon, a nők is táncra perdültek. Szűk szoknyáikban majdnem felborultak. Csak apró lépéseket tudtak tenni. Lábukat színes bőrsaru fedte. Legelöl két asszonyka fölött szolgák napernyőt tartottak. A mahárádzsa lányai voltak. A napernyő lett a mai Aszszamban a fejedelmi jelvény a régi pávatoll helyett.

A két hercegasszony a kör közepére tipegett, utána lépdeltek a többiek. Körülöttük rajzott a legények serege. A férfiak elkezdtek kurjongatni, vadul rázták öklüket. Meg kell mutatni az uralkodó női nemnek, hogy van még férfivirtus. A nők sanda szemmel nézték őket, azután elkezdtek forogni. Kicsi lábukkal olyan apró lépéseket tettek, hogy nem mozdultak helyükből. Forogtak maguk körül tü-

relmesen, s közben vizsgálgatták: ki a nekik való férfi, melyiknek legerősebb a combja, karja, ki tud hangosabban kurjantani, nagyobbat ugrani. Órákig tartott a tánc. Délfelé a nők visszavonultak a fedett tető alá falatozni. A férfiak pihenés és étel nélkül fáradhatatlanul táncoltak tovább. Vizet ihatnak tánc közben, de enni tilos. Jaj annak, aki elfárad, az megbukik, ha nem is örökre, de legalább egy évre. Akkor javítóvizsgára bocsátják. Napnyugtakor végre véget ért a tánc. A férfiak ismét sorbaálltak. Folyt róluk az izzadság, nagyokat fújtak, türelmetlenül lesték az eredményt. Most már nem sokáig kellett várniok. A nők kikeresték szemük és szívük választottját, intettek nekik, s a büszke erősebb nem engedelmesen futott a gyengébb nem felé. Volt férj, akinek felesége kiadta az útját. Nem jól táncolt, vagy nem jól viselkedett az elmúlt év alatt. Ezek bosszankodtak, talán káromkodtak is, de nem tehettek semmit. Akadt férj, aki boldogan vette tudomásul, hogy nem kell már a feleségének. Őnagysága, hála az istennek, mást választott.

– Nos, mit szól ehhez a kitűnő szokáshoz, Rüdiger kisasszony? – kérdezte Brown professzor.

– Be kellene vezetni Európában is! Mi nők jobban tudnánk párt választani, mint maguk férfiak.

– Még csak az kellene! Azonnal kitennék a szűrünket, ahogy ránk untak.

– Ha nem viselkednének jól, és elcsatangolnának, mint ahogy maga mondta: „vadászni"!

Brown kivette szájából a pipát, megfenyegette vele Gertrudot:

– Ami a csatangolást illeti, maga túltesz sok férfin, Bonntól a Himálajáig csatangolt. Maga tele van fantáziával. Maga nem is nő, hanem férfi. Vigyázzon, még megtetszik valamelyik kházi asszonynak és elveszi feleségül.

– Jövő évben, ha Isten éltet, együtt fogunk táncolni Nong Kremben, Mr. Brown – nevetett Gertrud –, talán magának is szüksége lesz rá, ha a kicsi kházi lány szeme más férfin akad meg.

Gertrud valóban folyton csatangol. Nincs türelme otthon ülni. A geográfus örök felfedező vágya viszi egyik

helyről a másikra. Még az eső sem tudja lehűteni vállalkozó kedvét. Sőt újabban az eső foglalkoztatja legjobban. Csapadékmérőt állított fel villánk előtt. Bejelentette, hogy el kell mennünk vele a szomszédos Cserapundzsiba, mert ott esik a legtöbb eső a világon. Cserapundzsinak ez az egyetlen nevezetessége. Gertrud szerint ez rendkívül fontos. Az átlagos esőzés ott évi tízezer milliméter körül van, és 1861-ben – fontos dátum az eső történetében! – húszezer milliméteren felüli eső volt. Elképzelem, micsoda zápor zúdulhatott az emberek nyakába, amikor a síkságon ötszáz milliméter már árvizet jelent Indiában.

Nem szívesen hagytam el egyetlen napra sem Sillongot, nagyon nyugtalanított a kis Sam állapota, de Gertrud tudásszomjának nem lehetett ellenállni.

Gyönyörű napsütésben indultunk el autón kora reggel Cserapundzsiba. Sűrű erdő között vezetett utunk. Az autó sehogy sem illett bele ebbe a szűzi őserdőbe. Óriási pillangók repdestek a bokrok között. Akkorák ezek a lepkék, mint egy kánya vagy egy varjú. Szárnyaikon a nap szivárványszíneket csillogtatott. A bennszülöttek nyíllal lövik a potrohos pillangókat, mustárolajban kisütve egyik kedvenc eledelük.

Az út fokozatosan emelkedett. Amikor a hegytetőre értünk, elmaradt az erdő. Sűrű ködfelhő ereszkedett le ránk, nyirkos, hűvös levegő csapott meg bennünket. Csak lépésben tudtunk előrejutni. Baloldalt hétszáz méternyi mély szakadék tátongott. Ha a vezető fél méterrel elkanyarodik, lezuhanunk. Veszedelmes úton ilyen ködben haladni istenkísértés. Gertrud váltig sajnálkozott, hogy a köd miatt nem láthatja a szakadékot, amit itt „torok"-nak neveznek. Még sohasem járt erre német geográfus, ő lenne az első, aki morfológiailag meghatározná. Bizonyára ároktörés, távoli tektonikus csavarás által keletkezett leszakadás. Én inkább azt sajnáltam, hogy nem láthatjuk a jobb oldalon elhúzódó dombokat. Hirtelen, mintha az istenek megkönyörültek volna rajtunk, kis résen megszakították a felhőket, s egy fénynyaláb, mint égi reflektor megvilágította a tájat. A nyirkosságtól buja zöld pázsit szőnyegként húzódott a fák alatt, százszínű virággal tarkítva. Ahogy a ködfoszlányok

is szétoszlottak, teljesen kitisztult a táj. Megállítottuk az autót, és Gertrud tüstént nekiindult, hogy lekusszon a meredek hegyoldalról. Kézzel-lábbal kapaszkodott, sziklatöréseken vetette át magát, mint a macska, kürtőkre mászott fel, mint egy harkály a fatörzsre. Megfagyott ereimben a vér. Minden pillanatban lezuhanhat. Hiába hívogattuk vissza, nem tágított, amíg a szakadék fenekére nem ért. Ott már nem láttuk, mit csinál. Eltűnt a szemünk elől. Nem tudtuk, él-e, hal-e? Gyula megkísérelte, hogy hasra fekve lenézzen a pokol torkába, de szédülve visszahúzódott. Csak ágas-bogas bokrok tömkelegét, tüskés cserjéket, vízmosásokat, páfrányokat látott. Istenkísértés volt ide lemászni. A bennszülött sofőr aggodalmasan rázta a fejét.

– Memszáb margaji! a memszáb meghalt. A mélységből még senki sem jött vissza. Allah, Allah!

Rettenetesen megijedtünk. Egyedül voltunk a rengetegben. Olyan síri csend vett körül, hogy a szívünk dobogását hallottuk.

– Kiszmet – jelentette ki a sofőr a legnagyobb nyugalommal.

Ez a szó és a hozzáfűződő bölcselet számára elintézte egy fiatal élet elmúlását. Mi hiába izgultunk, tehetetlenek voltunk. Egyebet nem tehettünk, vártunk. Az uram többször teli torokkal ordított le a „torok"-ba:

– Gertrud! Gertrud!

Távoli visszhang felelt gúnyosan, mintha azt mondaná, ennek ugyan kiabálhattok, ezt hívhatjátok, úgysem jön vissza.

– Mitévők legyünk? – kérdeztem kétségbeesetten a sofőrtől.

– Üljünk le enni – volt a mohamedán válasza –, ha a memszáb meghalt, nem segíthetünk rajta, ha nem halt meg, és Allah visszavezeti őt az élők közé, úgyis feljön. Nincs más hatalom és erő, mint Allah, magasztaltassék a neve!

Ezzel már ki is vette az autóból az élelmiszerkosarakat, kinyitotta, kiterítette a hideg csirkesültet, féltő gonddal melléhelyezte a palack olasz bort, a poharakat, kenyeret, asztalkendőket, kést, villát, és mindazt, amit Sandesonné az útra becsomagolt nekünk. Aztán az ülés alól elővette a

maga elemózsiáját, a sült csirkecombot. Kezével széttépte, és csámcsogva enni kezdett. Mi rá sem tudtunk nézni az ételre. Kétségbeesetten gondoltunk arra, hogy Gertrud talán súlyos sebbel, vagy talán holtan fekszik a torokban, ahonnan a sofőr szerint még senki sem került vissza élve.

– Mit csináljunk? – kérdeztem Gyulát rémülten – valamit kell tennünk!

– Visszaülünk az autóba, beszaladunk Cserapundzsiba, fellármázzuk a községet, segítséget hozunk. Talán még él. Belekapaszkodhatott valami faágba, bokorba, talán nem zuhant le.

Szóltunk a sofőrnek, hogy induljunk. Az nagy nyugalommal pakolni kezdte az elemózsiát.

– Hagyjon itt mindent, siessünk! – kiáltottam rá.

– Itthagyjuk ezeket a finom falatokat?

– Igen, igen, mindent itthagyunk, siessen már.

Leírhatatlan pillantást vetett a sült csirkére, és kelletlenül ült a volánhoz. Keze már az önindító gombján volt, amikor hátunk mögött vidám, csengő hang zendült fel:

– Mi az? Maguk itt akarnak hagyni? Megszöknek előlem?

Gertrud hangja volt! Egyszerre fordultunk hátra a szakadék felé. Kipirult arccal, csapzott hajjal, összekarmolt kezekkel, bogáncsal teletűzdelt ruhában, agyonizzadva, de lelkes szemekkel és macskaügyességgel húzódott fel a torokból a német lány.

– Gertrud! – sikoltottam fel boldogan. Kiugrottunk az autóból és hozzá szaladtunk.

– Mi történt? Mért vannak úgy megijedve? – kérdezte nyugodt hangon.

– A sofőr úgy ránk ijesztett. Azt mondta, innen élve még nem került vissza senki.

– A sofőr hülye – jelentette ki Gertrud határozottan –, le sem másztam a fenékre – láttam, nem érdemes.

Szeme a sült csirkére meredt:

– Jaj, de éhes vagyok! Együnk, mert tényleg meghalok. De éhen.

Vidáman, boldogan láttunk neki az ebédnek.

A sillongi csirkék egészen különös fajhoz tartoznak. Ha-

talmasra nőnek, a kakasok igazi óriások. A tyúkoknak vakító fehér a tolluk és omlós, puha a húsuk. Az indiai fűszerek hozzájárulnak, hogy ízük még ínycsiklandóbb legyen. Az ijedtség és a hűvös levegő farkasétvágyat gerjesztett bennünk. Mindent megettünk, a sofőrnek egy falatnyi se maradt az ebédből, pedig csillogó szemmel nézte, hogyan eszünk, biztosan számított a maradékra. Bújában elővette újra a kecskecombot, és bicskájával farigcsálni kezdte a csontról a rajta maradt húsfoszlányokat.

Vidáman, jóllakottan ültünk vissza a kocsiba, és folytattuk utunkat. Nem telt el egy félóra, megérkeztünk Cserapundzsiba, egy silány falucskába. Elszórt faházak, kunyhók, favágók vityillói dugták ki fejüket a bokrok sűrűjéből. Szállónak nyoma sincs, mindössze egy dák bungalow, a postaház ad menedéket az idetévedt idegennek. A vidék olyan járhatatlan, hogy kötélpályán hozzák az élelmet a bányamunkásoknak, akiket a kormány foglalkoztat. Egy tornácon néhány hindu leány bételt rágott, egypár gyerek játszott a nedves fűben, ez volt minden látnivaló. A „torok" Cserapundzsiban lezárult egy meredek sziklafallal, melyről vízesések özöne zuhog alá. A levegő súlyos párával telített, a fákról csepeg a víz, a föld csúszós, a fűbe süpped az ember lába. Élő gőzfürdő, uszoda a természet nedves ölében: ez Cserapundzsi, a földgolyó legesősebb helye, Gertrud boldog volt, hogy láthatta.

Mikor Gertrud mindent alaposan megvizsgált, s Gyula pár fényképfelvételt készített, ismét megeredt az eső. Úgy szakadt, mintha dézsából öntötték volna. Ebben az esetben ez nem írói túlzás, szó szerint kell venni. Bebújtunk az autóba, elindultunk hazafelé. Még ma is csodálkozom, hogy hazaértünk, nem nyelt el bennünket a hömpölygő ár. Mikor a „torok" veszedelmes szűkületéhez értünk, ismét szétnyíltak a felhők, bezárultak az ég csatornái, és kisütött a nap. Visnu isten ezt Gertrud tiszteletére rendezte, elismerésül, hogy olyan vakmerően fürkészte ki a sötét szakadék titkait.

Késő este értünk Sillongba. Száz kilométeres utat tettünk meg oda-vissza. A nyaktörő utazástól és az izgalmaktól nagyon kifáradtunk.

A kocsi végre megállt villánk előtt. Egyik szolgám azzal fogadott, hogy Mehtáéknak az inasa járt nálunk, keresett és meghagyta, ha hazajövök, menjek át hozzájuk.

– Mást nem mondott?

– De igen. Azt mondta, ha későn érkezik haza a lady, nem láthatja többé Samet.

Ki se szálltunk a kocsiból, siettünk Mehtáékhoz. Keresztülszaladtunk a kerten, benyitottunk Sam betegszobájába. Férjem és Gertrud megálltak az ajtónál, én az ágyhoz siettem. Sam kinyitotta szemét, rám mosolygott. Szólni akartam hozzá, de az apja intett, hogy ne beszéljek.

Mehtáné a nyitott ablak előtt állt. Merően nézett ki a kertre. Közvetlenül az ablak előtt álló hatalmas fa egyik ágán csattogva, csicseregve énekelt egy apró kis madár. Az asszony nem sírt. Kiapadtak már a könnyei? Merően nézte a madarat. Biztosan nem is hallotta ujjongó, vidám, önfeledt énekét. A kert virágait nézte Mehtáné, az égővörös és halványrózsaszín virágokat, melyek a délutáni esőtől felfrissülve bontották ki minden szirmukat. Illat, madárdal, az élet minden szépsége káprázott az asszony előtt, mint egy fantasztikus festmény az ablak négyszögletű rámájába keretezve. Hozzáléptem. Megszólítottam. Nem válaszolt. Csak nézte tovább merően az illatártól megittasult énekesmadarat. És nézte a virágokat, mintha azoktól kérdezné: miért, miért történik mindez itt, ebben a félhomályos szobában, miért vált zöld színűvé Sam teste, olyan zölddé, mint a virágok levelei?

Mehta az ajtóhoz ment, hogy férjemet és Gertrudot üdvözölje. Nem hallottam, mit beszélnek, de az orvos gesztusából láttam, hogy azt mondja Gyulának: nincs segítség, vége. Azután Gertrud szavaira figyeltem fel.

– Talán a vérátömlesztés még segítene. Kérem, én nagyon szívesen adok vért – mondta Gertrud.

– Vagy én! – sietek hozzájuk, s már tűröm is fel blúzom ujját, karomat Mehta felé nyújtom.

Szomorúan legyintett:

– Köszönöm, nagyon köszönöm a hölgyeknek... már nem bírna ki egy vérátömlesztést.

És újra mondja:

– Nincs segítség. Vége . . .

Mehtánéból most hirtelen felszakadt a visszafojtott sírás. Újra megtalálta könnyeit. Átkarolja az ablak keresztfáját, úgy zokog, rázza testét a sírás, fuldoklik könnyeitől. A hangos sírásra Sam kinyitja a szemét. Anyja az öklét tapasztja szájára, hogy visszatartsa a sírást, a fájdalom visszafojthatatlan sikolyát.

– Ne sírj, mami . . . – suttogja Sam.

Átölelem Mehtánét, mert látom, hogy mindjárt összeesik a fájdalomtól. Álltunk az ágyánál, és néztük a kis haldoklót. Még egyszer kinyitja a szemét, anyjára néz, apjára, rám, nagyot sóhajt, és a fal felé fordul. Mehta feléje hajlik, fülét a szívére szorítja . . . Pillanatnyi csend. Aztán fojtott hangon röppen ki az apa száján:

– Meghalt.

Sam meghalt. Hangtalanul, csendesen, utolsó szempillantásával mintha bocsánatot kért volna, hogy fájdalmat okoz szüleinek. Az udvarias kis Sam finoman halt meg.

Férjem és Gertrud belém karoltak, kivezettek a szobából.

– Itt temetik el szegénykét? – kérdi Gertrud férjemet.

– Nem hiszem – válaszolja Gyula –, biztosan hazaviszik Bombaybe, a párszi temetőbe . . .

Hirtelen eszembe jut a Hallgatás tornya, a kert, ahol Haimantival sétáltam, a keselyűk tolla, amely lábaimhoz hullott. És eszembe jut, hogy a Pilsna fedélzetén, amikor a párszi temetésről beszélgettünk, milyen riadtan gondoltam rá, hogy valamikor talán a kis Sam testét is keselyűk fogják széttépni.

Tudhattam akkor, hogy ez a szörnyű aktus milyen közel van?

Június közepe

Mehtáék kis halottjukkal elutaztak Bombaybe. Teljesen levert a tragikus esemény. Férjem és Gertrud mindent elkövetnek, hogy felrázzanak letargikus szomorúságomból. Vigasztalnak, és cipelnek magukkal mindenfelé. Otthon nincs is maradásom, idegesít a háziasszony folytonos pletykálkodása, oktondi beszéde. Azelőtt nem hederítettem

műveletlenségére, önhittségére, most kihoz a sodromból. Neki is, az urának is fekete a bőre, mint a szurok, és mélyen lenézik a hindukat, akik pedig sokkal világosabb színűek, mint ők. Amikor szóba került Tagore, fitymálva beszéltek róla:

– Van nekünk Shakespeare-ünk, nincs szükségünk ennek a fekete fickónak a műveire.

Általában a hindukról csak mint „négerek"-ről beszélnek. Felháborító és elszomorító ez az arcátlanság. Még szőke angoltól is butaság volna a színével büszkélkedni, ami nem érdeme, hanem szerencséje. De hogyan feledkezhet meg a színes félvér őseiről, akik ugyancsak „fekete négerek" voltak. Menekülök az ilyen ostoba elfogultság elől. Ezek az anglo-indiánok a leggúnyosabban beszélnek a hinduk kasztjairól, ők maguk pedig külön kasztot alkotnak piszkos fekete bőrükkel. Az emberek megítélése fajok, színek és nemzetek szerint megbukott, amióta Krisztus valamennyi hivő lelkét megváltotta. Mennyivel magasztosabb az ő erkölcsi tanítása és az egyház befogadó szeretete, amit minden keresztényre egyformán kiterjeszt, mint a gyűlöletben fogant előítélet!

Amióta Sam meghalt, gyakran járok templomba. Harmincöt évvel ezelőtt borzasztó földrengés pusztított Asszamban. Sok város, számtalan falu esett áldozatául. Az akkori anglikán templom is romba dőlt. Azóta új fatemplom épült a régi helyén. Vasárnaponként a kormányzó kíséretében az angol kolónia ájtatosan imádkozik itt. Ez az anglikán istentisztelet a brit világbirodalom hivatalos jellegét hirdeti a távoli erdős dombok között. Nem messze villánktól egy katolikus misszió épületei állnak. A hittérítők legnagyobb része francia, olasz és spanyol. Reverendában járnak a bennszülöttek között. Meglepett, hogy nemcsak az igét hirdetik, hanem kenyérhez is juttatják a népet. A misszióház mellett nagy műhelyeket építettek, ahol asztalos-, szerelő-, szabó-, cipészmesterségre tanítják a kházikat. A lányokat apácák oktatják kézimunkára. Bámulatos türelemmel foglalkoznak az őserdők egyszerű lakóival. A szeretet vezeti ihlettel teli lelküket; és igen szép eredményeket érnek el. Százával keresik fel a munkahelyeket a bennszü-

löttek, és a munkátlan favágókból sofőröket, kitűnő asztalosokat, szabókat képeznek. Megható, hogyan foglalkoznak velük. Nem száraz tanítással, rábeszéléssel téritik meg őket, hanem jó példával nyerik meg az új, magasztosabb életnek.

Gyakori vendége lettem a katolikus misszionak. Egyszerű, tiszta levegőjű templomát sokszor meglátogattam. Páter Rodrigo, egy andalúziai spanyol pap kalauzol. Megmutatta a futballpályát. Kedves jelenet volt, ahogy a szelíd papok együtt rúgták a labdát a bennszülöttekkel. Szívből nevettek, ha valamelyik megbotlott bő reverendájában, és elterült a földön.

– Így tudjuk megnyerni őket – magyarázta Páter Rodrigo –, romlatlan emberek ezek a mi barna bőrű testvéreink. Szeretetet, munkát adunk nekik, és cserébe szeretetet és munkát kapunk tőlük. Hónapok, évek telnek el, egyszerre csak arra ébredünk, hogy egy család lett belőlünk. Egybeforrasztott bennünket az emberi jóságba vetett hit.

Bevezetett az oltárhoz, térdre hullott előtte. A szenteltvíz-tartóból néhány csepp vízzel keresztet vetett magára. Bevallottam neki, hogy én nem vagyok katolikus.

– Krisztusban testvérek vagyunk – válaszolta –, el fog jönni az ő országa, amikor egy akol és egy pásztor lesz az egész földön. Talán nincs már messze ez az idő! A mostani boldogtalan emberiség már kezd ráeszmélni, hogy a boldogság a bűntelenségben lakozik. Az emberek azért boldogtalanok, mert gonoszok. Gyűlölik egymást, anyagi javak után vágyódnak, kapzsik, irigyek, csak kapni akarnak, adni nem, ezért szegények. Ha egyszer tudatára ébrednek, hogy az adományozás milyen végtelen örömet szerez, hihetetlenül gazdag lesz a szívük, s nem lesz többé szűkölködő ember a földön. Ma csak hirdetik az emberek a kereszténységet, de nem gyakorolják. Mikor harminc évvel ezelőtt idejöttünk, itt még őserdő volt. A lelkekben is. Idegenkedve fogadták a reverendát, sőt elfordultak tőlünk. De mi mosolygós arccal utánuk mentünk. Ha megbetegedtek, gyógyszert vittünk nekik, ha bajba kerültek, segítettünk rajtuk. Nemcsak hirdettük a szeretetet, de szerettünk is. Nagy a mi jutalmunk,

mert most már ők is szeretnek minket. A szeretet a legnagyobb adomány, ez az igazi vallás.

Megkönnyebbülten távoztam a katolikus misszióból. Ha fájdalom ér, ha veszteséget szenvedünk, meneküljünk azokhoz, akik Isten közelébe jutottak. A sillongi katolikus misszió olyan sok boldog szívet rejt magában, hogy melege kisugárzik a hideg falakon át az emberek lelkébe, a szegényből gazdag lesz, s a fájdalomtól sújtott megvigasztalódik.

Páter Rodrigo vezetett el a Loretto-kolostorba. Itt ír apácák tanítanak. Elemi és középiskolát tartanak fenn angol leányok számára. A síkságon élő angolok felküldik leányaikat ide a magaslatra, hogy egészséges levegőn tanuljanak.

Nagyon kedvesen fogadtak az apácák. Legközelebb már Gertruddal és az urammal látogattuk meg őket.

Ezekben az északi, hidegnek csúfolt angolszász apácákban nyoma sem volt a felekezeti előítéletnek. Gertrud sem katolikus. Amikor emiatt az urammal együtt mentegetőzni kezdtek, a főnöknő, egy szép, a vallás gyakorlatában megőszült dáma, a kereszt jelét rajzolta le előttünk a levegőbe:

– Krisztussal üdvözül mindenki, aki hisz a megváltásban és a jó felé törekszik – mondta meggyőződésteljesen.

Szívünk gyökeréig éreztük e pillanatban, hogy az egész kereszténység „katolikus", minden hívet összefogó, átölelő és „egyetemleges". Isten végtelen irgalmának templomaiban más formában, más nyelven csak őt imádják: keressétek Istennek országát, az ő igazságát, és a többi mind megadatik néktek.

Közeledett a zárdában az évzáró vizsga, amelyet diákelőadással ünnepelnek meg. A perjelnő hallotta, hogy Gyula hegedül, felkérte, hogy működjék közre. Örömmel vállalkozott rá. Az egyik apáca, O'Brien nővér kitűnő zongorajátékos, Gyula félretette mohamedán könyveit, és naponta szorgalmasan gyakorol a nővérrel, a perjelnő jelenlétében.

Gyula minden zeneóra után lelkesen jön haza, nem győzi eléggé dicsérni a kolostor ájtatos, szelíd légkörét és O'Brien nővér kivételes zenei intelligenciáját:

– Igazi élvezet vele játszani, bár Pesten is ilyen megértő kísérőnőm lenne!

Az ünnepély a zárda dísztermében folyt le. A leánykák szavaltak, dolgozataikat olvasták fel. Azután az uram lépett a dobogóra. Beethoven F-dur románcát és Corelli La folliáját játszotta O'Brien nővér kíséretével.

Boldogan hajlongtak a szűnni nem akaró tapsorkánban. O'Brien szép, sápadt arca kipirult az örömtől. Fehér apácaköntösében olyan volt, mint egy földre szállt angyal. Talán szárnyai is voltak, csak mi nem láthattuk gyarló szemünkkel.

A műsor zárószáma egy evangéliumi tárgyú színmű volt. A töprengő, bukdácsoló emberek viharba kerülnek, a hullámok elnyeléssel fenyegetik hajójukat, amelyben a kétkedéstől és félelemtől remegő utasok jajveszékelnek. A felhők mögül bátorító hangon szólal meg Krisztus hangja: „Ne féljetek. Én veletek vagyok!" A hit ereje lecsendesíti a hullámokat, a vihar elvonul. Valamennyi szerepet lányok játszották, az erőteljesebb, biztató hangnak a színfalak mögül férfi szájából kellett előretörni. A perjelnő erre a láthatatlan, de nagyon megtisztelő szerepre is az uramat kérte fel. A katolikus zárdában református torokból dübörgött elő Krisztus bátorító szava. Igaza lehet Rodrigo atyának, közeledik az idő, amikor egy akol, egy pásztor lesz szerte a világon, eloszlik a sötétség, a szeretet legyőzi a gyűlöletet, minden istenhivő együtt borul le a Teremtő előtt, és egymás kezét fogva lépnek be az örök béke birodalmába.

Június vége

Az éjjelek egyre hidegebbek. Ezerhatszáz méter magasságban a napnak már csak a déli órákban van ereje. Napnyugta után a fák, bokrok, a buja fűvel borított föld, nedves hűvösséget árasztanak. Közeledik a monszun. Mint minden évben, az emberek most is lesik az eget, az újságok is főképp erről írnak. Nagyobb szenzáció a közelgő monszun, mint az, hogy Csittagongban a külvárosi csőcselék megrohant egy rendőrlaktanyát, kifosztotta a fegyverraktárt, Nagpurban egy rendőrt elevenen elégettek. Mindezt Indiában passzív ellenállásnak nevezik. Mrs. Sandeson fekete

bőrű angolsága rettenetesen felháborodott a hinduk arcátlanságán. Azt olvasta az újságban, hogy Lalmanirhatban a tömeg lehurrogta a kormányt, és halált kiáltott a király fejére.

– Szegény király – sopánkodott –, remélem, nem mutatják meg neki ezt az újságot. Nagyon megijedne.

Mintha az angol királyt túlságosan érdekelné, hogy India egyik Isten háta mögötti falujában valaki lehurrogta.

A monszun közeledtével ruhatáramat fel kell frissítenem. Nem okoz ez nekem annyi gondot, mint az angol nőknek. Szomszédunkban nyaral egy rövid eszű angol asszony, aki valaha zongoraleckékből tartotta fenn magát, azután férjhez ment egy mozdonyvezetőhöz. Az ura most az indiai vasúttársaság hivatalnoka. Kétezer pengő a havi fizetése. Éppen olyan műveletlen, mint a felesége, csak valamivel szerényebb az asszonynál. Macaulay-nak hívják, de nagy névrokonát, a historikust, hírből sem ismeri. Mrs. Macaulay ötven ruhát hozott fel magával Sillongba. Itt is állandóan foglalkoztatja a szabókat. Az ő tanácsára én is csináltattam egy-két könnyű ruhát. A szabók mohamedánok és kházík. Mohamedán szabóm hosszú szakállas ember, biciklin karikázott ki hozzám, a poggyásztartón hozta a divatlapokat és az anyagot. Az Ezeregyéjszaka Szindbádja nem lehetett különösebb jelenség, mint ez a szabó. Kiteregette a földre a divatlapokat, leguggolt melléjük, úgy ajánlgatta a néhány év előtti párizsi modelleket.

A kalkuttai nagy divatcégektől ide szállított angol ruhák megfizethetetlenek. Még egy kalapért is elkérnek száz pengőt. Erre csak angol mozdonyvezetőnek lehet pénze. Nekem meg kellett elégednem a bennszülött szabóval. Négy segéddel dolgozik a szabó, persze mindegyik a földön ül, a Singer-cég külön gyárt Kelet számára láb nélküli varrógépet, amit kézzel hajtanak. A fősegéd havi tizenöt rúpiát és ellátást kap. Fizetését elküldi hattagú családjának, neki egy fillérje sem marad. Ilyen nyomorúságban él itt az alacsonyabb nép. Kereseti lehetőségét korlátozza a sok előítélet is. Brown professzornak a szolgája pária. A borbély nem akarta lenyírni a haját, mert ha hozzányúl a fejéhez, akkor magasabb kasztbeli nem vágat többé hajat nála. Szegény

páriának hosszú sörényt kellett volna ereszteni. Úgy segített magán, hogy áttért az iszlám hitre. Testének tisztasága semmivel sem emelkedett magasabb rangra, de elvesztette kasztnélküliségét, és a borbély most már meggondolás nélkül borotválta, nyírta. Ilyen okok miatt lett sok százezer pária mohamedán.

Megeredt az eső. Sillong kiürült. Mi is összecsomagoltunk. Gertrud még elcipelt, hogy búcsút vegyünk a vízesésektől és a meredek sziklafalaktól. Utoljára néztem a kedves tavak tükrébe, búcsút intettem a hatalmas eukaliptuszfáknak, a narancsligeteknek, az óriási, színes pillangóknak. Elbúcsúztunk Brown professzortól, s autónk útnak indult a kanyargó, szédítő úton Gauhati felé.

Késő délután leértünk a síkságra. A város határán az asszami belügyminiszter öccse várt reánk, aki Gauhatiban az arab nyelv tanára, ő kísért el a posta bungalow-ba. Szálloda nincs a városban. A miniszter öccse szép fizetést kap, de azért rongyos volt a harisnyája. Megbocsátottam a feleségének, amikor megtudtam, hogy tizenkét év alatt nyolc gyermeke született.

A Dák (posta) bungalow-ban piszkos szobákban kellett letelepednünk. Újra viszontláttam a szúnyoghálót. Itt a meleg, itt a szúnyog!

Estefelé rövid sétát tettünk a városban. Valamikor a San-dinasztia székhelye volt, ma élénk üzleti város, sok magasabb iskolával. Az angolok házai csinosak és tiszták, előttük ápolt kertek virítanak. A bennszülött negyedben a megszokott rendetlenség. Békák, tyúkok, kecskék és tehenek sétálgatnak az utcákon, betekintenek az üzletekbe, mintha vásárolni szeretnének. A kereskedők legtöbbje marvári. Olyan szemfülesek, akárcsak az örmények vagy a görögök.

Napnyugtakor értünk a Brahmáputra partjához. A monszuntól a folyó olyan szélesre dagadt, hogy alig láttuk túlsó partját. Zúgva, sisteregve száguldott az ár, cipelte magával a hegyekből a hordalékot, amivel újabb termékeny réteget rak majd le a síkságon. Ijesztően szép a fékevesztett Brahmáputra. Néhány kisebb sziget elszántan áll ellen az áradatnak, amely haragosan ostromolja, majd tehetetlenül,

dübörögve rohan el mellette. Az egyik ilyen szigeten szanjászi remeték templomot építettek, ott meditálnak az idő forgandóságáról. Apró lélekvesztőkön jönnek át Gauhatiba. Szakavatottan lapátolják a hullámokat, amelyek becsapnak csónakukba, s lemossák meztelen testükről a szürke hamut. Mire kiszállnak, egészen tiszták.

A sok járkálástól elfáradva, gyorsan megvacsoráztunk, és lefeküdtünk aludni. Az ajtókat, ablakokat nyitva hagytuk, hogy friss levegőt kapjunk. Egy-két óra hosszat aludtunk csak. Felébresztettek a békák. Rengeteg van belőlük. A folyó mentén kiönt a víz, a monszun felülről táplálja a pocsolyákat, valóságos békaparadicsomot teremt. A gauhati békák tökéletes társadalmi szervezetbe tömörültek. Csoportokban tanyáztak valahol a Dák-bungalow közelében. Ma éjjeli ülést tarthattak, vagy valami vigalmi ünnepet ültek. Hangversenyt adtak a monszun tiszteletére. A karmester megadta a jelt, bemondta a vezérszólamot, amire a teljes zenekar rázendített, és végigkuruttyolta a dallamot, pillanatnyi szünet állt be. Mi ezáltal ismét elszundikáltunk. De a karmester új számot indított, utána brekegték az énekesek. Sóvárogva vártuk a dallam befejezését: talán vége lesz, s végre elalhatunk. Tévedtünk. Csak rövid pihenőket tartottak, azután újra kezdték, mindig újra, abbahagyták, folytatták megint. Nagyszabású koncert volt. Bóbiskoltunk, felébredtünk, elszenderedtünk, felriadtunk, küzdöttünk az alvással, mint a vonaton alvó ember, akit minden zökkenés felráz. Minket a békák ráztak fel.

Gertrud, aki a szomszédos szobában ugyanúgy szenvedett, mint mi, átkiabált hozzánk:

– Donnerwetter! Nem lehet itt aludni! Inkább beszélgessünk!

Természetesen a békákról beszélgettünk. Az álom teljesen elszállt szemünkből. Figyelmesen hallgattuk, hogyan kuruttyolnak. Nagy művészek a békák, fáradhatatlan muzsikusok. Egész éjjel vigadtak. Hajnalpirkadáskor egyre hosszabb szüneteket tartottak, egyre rövidebbek lettek a zeneszámok. Mikor a szobában is derengeni kezdett annyira, hogy egy fekete cérnaszálat meg lehetett volna különböztetni egy fehértől, végleg elhallgattak. A hajnali madarak

vették át a koncerttermet: csipogtak, csiripeltek, énekeltek, de ez már nem zavart bennünket. Végre elaludtunk.

Magasan járt már a nap, amikor felébredtünk. A belügyminiszter öccse Mauhibullah órák óta leste, mikor nyitjuk ki végre szemünket. Alig tudtunk felkelni. A friss fürdő magunkhoz térített. Gazdag programunk volt. Mauhibullah a múzeumba vitt bennünket. Ott várt ránk Narajan, az igazgató, egy finom arcú bráhmin, aki büszkén és részletesen magyarázta a régiségeket. Mauhibullaht nem érdekelték a régi hindu kőfaragások, amelyek az istenek intim szerelmi jeleneteit ábrázolták, szemérmesen fordította el tőlük tekintetét. Olvasóját pergette kezében és Allah kilencvenkilenc melléknevét mormolta fogai között, hogy ne mételyezhesse meg a gonosz indulat: úgyis elég nagyszámú már a családja. A múzeum legértékesebb kincse a San-dinasztia arany palástja és koronája. Sok száz éves, de ma is eredeti fényében ragyog, amikor a régi dinasztiának már csak az emléke maradt fenn. Színarany szálakból szőtték, művészi mintákkal díszítették. Narajan kivette a vaskazettából, és megengedte, hogy felpróbáljam. Az arany korona pontosan a fejemre illett. A merev és nehéz palást nyomhatott vagy tizenöt kilót. Büszkén díszelegtem benne. Ilyen drága ruha még sosem nyomta európai halandó vállát. Szomorúan néztem utána, amikor megint a vaskazettába zárták. Sic transit gloria mundi!

Ebéd után rekkenő hőségben elindultunk a Kámakhja hegy felé. Amikor Siva feldarabolta Kálit, erre a hegyre esett bájainak legtitkosabb porcikája. Ezer év óta híres zarándokhely. Buzgó hívek, Kálí-imádók és szerelem után sóvárgók keresik fel az istenasszony szentélyét. Háromszáz évvel ezelőtt több templom épült a Kámakhja hegy tetején.

A feljárat rendkívül meredek. Nincs is rendesen épült út, a vízmosás medrében laposra koptatott köveken keliett feltornászni magunkat a hegyre. Narajan vezetett. Intette Gertrudot, ne siessen, van idő bőven. A német leány ugyanis futólépésben indult neki a könnyű meredeknek, de csakhamar lehűtötte lelkesedését a rettenetes hőség. Alig volt ruha rajtunk, mégis izzadtunk. Kétoldalt a sima sziklákról visszaverődött forróság tüzes katlanná hevítette a le-

vegőt. Sehol egy fa, sehol semmi árnyék. A sziklafalakra vörös festékkel isteni alakokat festettek, nagyorrú Ganésákat, ijesztő Durgákat és mennykövet szóró Rudrákat. Meg-megálltunk, kifújtuk magunkat. Az izzadság arcunkról lepergett testünkön, ruhánkon keresztül a kövekre. Zuhatagfürdőt vettünk saját verejtékünkben. Dicséretre méltó turistateljesítmény volt ez az út egy át nem aludt éjszaka után. Nagy nehezen felértünk a hegytetőre. Valóságos várost találtunk itt, templomokból és a templomokhoz tartozó házakból. Négyezer lélek lakik benne. Többnyire bráhminok, akik a zarándokok lelki szükségletét látják el. A bazárban bráhmin kereskedők boltjaiban vásárolhatnak a zarándokok. A bazáron keresztül jutottunk el a templomok terére. Téglával alátámasztott kerek kupolájú épületek sorakoztak egymás mellett. A templomokat a lakóházaktól fal választja el. A szűk kapun páriának nem szabad belépni. Érinthetetleneknek tilos a szent terület. Megálltunk a kapu előtt. Gertrud és én szerettünk volna továbbmenni, de Naraján kijelentette, hogy ez lehetetlenség. Megköveznek, ha megkísértjük. Ő nem babonás, nem sokat ad bráhmin előjogaira, de nem tehet ki valamennyiünket a fanatikus tömeg dühének. A papoknak fenn kell tartani a babonákat, mert ez a kenyerük. Mi európaiak itt páriák vagyunk. Naraján elhozott bennünket a szentély küszöbéig, de tovább nem mehettünk. Nagyon sajnáltuk, hogy csak a szűk kapun át, kívülről nézhettünk be az udvarra. Tanakodtunk: mit lehetne csinálni? Naraján óvatosan körülkémlelte a környéket, senki sem járt errefelé. Mentő ötlete támadt. Az uramon fehér nadrág és könnyű nyári ing van, ha leveszi parafa sisakját, napbarnított arca olyan, mint egy nagyon világos bőrű bráhminé. Naraján lekapta válláról széles kendőjét, a sadurt, ráterítette Gyula hátára. Férjem gyorsan lehúzta cipőjét, s villámgyorsan beosont Narajánnal az udvarba. Az európai cipő és Naraján bőrszandálja őrizte a küszöböt, mi meg a lábbeliket, Naraján és a másik „hindu" eltűnt szemünk elől.

Néhány perc múlva két vízhordó jelent meg, akik a bráhminok részére szállítottak ivóvizet és két asszony, akik főtt rizst vittek réztálon. Meghökkenve néztek ránk, tisztes

távolságban tőlünk megálltak. Végre zavartan felkértek bennünket, hogy távozzunk. Félreléptünk útjukból, tíz méterre visszavonultunk. Egy lépést tettek előre, de amikor meglátták a küszöbön várakozó cipőket, rémület ült az arcukra. A cipők bőrből, bizonyára a szent tehén bőréből készültek, a cipő előtt nem vihetik tovább az ételt és az italt. Hangosan magyarázgatták ezt, közben több gyerek is megjelent a színen. Bráhminok gyermekei voltak. Ők sem nyúlhattak a cipőkhöz. Áthidalhatatlan forgalmi akadállyá vált a cipő, mely mint két cerberus, vagy hogy India légköréhez hűek maradjunk, mint két passzív ellenálló, eltorlaszolta a templomhoz vezető utat. A maga tisztátalanságában sérthetetlen volt, senki sem mert hozzányúlni. Egy ideig élveztük ezt a mulatságos jelenetet, amely azonban csak nekünk volt mulatságos, az ételhordók egyáltalában nem tartották annak. Zarándokokon és bráhminokon kívül más még nem mászott fel a Kámakhja tetejére, ezt a szentségtörést csak mi követhettük el. A kínos helyzetnek Gertrud vetett véget. Odament a kiskapuhoz, megfogta a cipőt, s elhozta hozzánk, kívül a fertőzési sugarakon. Még most sem vihették tovább az ételt! Előbb meg kellett a megszentségtelenített helyet tisztítani. Ez nem okozott nagyobb nehézséget. Tehén akadt bőven a közelben. Tehénürülékkel bekenték és felmosták a küszöböt. Átható szag terjengett a levegőben, elriasztotta a gonosz szellemeket: szabad az út. A tehénvizelet feloldotta a templom bejáratát a tehénbőr fertőzése alól. Különös logika.

Az ételt-italt hordók megnyugodva lépték át a küszöböt és eltűntek az udvarban. A csődületből, ami körülöttünk keletkezett, kilépett egy barna bőrű hindu. Angolul beszélt. Ő a szentély orvosa. Hivatalosan rendelték ki, hogy a zarándoklás ideje alatt ápolja a betegeket. Dakkában végezte az egyetemet. Méltatlankodva mesélte, hogy milyen tűrhetetlen itt a helyzete. Ő a súdra-kaszthoz tartozik, a bráhminokkal együtt nem léphet a templomba, a bálványokhoz nem imádkozhat, érte is csak a bráhminok mutathatnak be áldozatot. A súdra-kasztnak szolgálni kell a bráhminokat. Nem egyenrangú velük, hiába van orvosi oklevele.

Félóra múlva a „két hindu" visszajött az udvarból. Gyula csalódva jelentette ki, hogy nem volt érdemes bemenni. Groteszk Kálikat, nagy lingamokat, sok virágfüzért, teheneket, piszkot látott, mint minden templomban Indiában.

A nagy hőségben megszomjaztunk. Narajan vett három kókuszdiót, ennek a leve oltja a szomjat. Vásároltunk egy poharat, beletöltöttük a kókusztejet, megittuk, azután eldobtuk a poharat. A poharat ugyanis már úgy sem használhatja senki, mert mi, piszkos páriák ittunk belőle. Felfrissülve az italtól, tovább sétáltunk. Egy nagy kupolás épületből tíz-tizenkét éves lánykák indultak ki az utcára. Lehettek vagy negyvenen. Naraján megmagyarázta, hogy ezek a „dévadászi"-k, az isteneknek felajánlott templomi leányok. Szüleik nem tudják eltartani őket s ahelyett, hogy megölnék a leányokat, ahogy az szokásos volt Indiában, inkább elküldik a templomokba a bráhminokhoz, hogy a zarándokok testi és lelki vágyait szolgálják. Mikor felnőnek a csöppségek, a bráhminok beavatják őket a misztériumokba. Isten szolgálóleányaivá válnak. Azt adják életükből Istennek, ami a legegyénibb, a legnemesebb: saját énjük legkifürkészhetetlenebb érzéseit, enyhülést, írt a betegen sajgó szíveknek, akik meg is érdemlik ezt a szeretetet. Akik nem érdemlik, és csak ledér élvezetből kívánják meg törékeny testüket, azok helyett ők hoztak áldozatot a szerelem oltárán. A közmondás azt tartja: tégy jót, dobd a tengerbe, ha a hal nem tud róla, Isten a tudója. Így lesznek szentek azok, akiknek élete és teste a köz prédája. A fertő vizéből kivirágzó liliomok ezek a leányok.

Legszebben Goethe az „Isten és a bajadér" című balladájában örökítette meg a régi hindu legendát: Indra isten leszállt a földre, hogy megízlelje az emberek gyönyörét. Emberré kellett válnia, hogy igazságosan ítélkezhessék az emberek felett. Egy bajadér szerelmét óhajtja meg, és a leány önfeláldozóan szolgálja az idegent, akibe halálosan beleszeret. Reggelre kelve az istent holtan találja maga mellett. Áll a halotthamvasztó máglya, s a bráhminok hiába figyelmeztetik a leányt, hogy nem kötelessége követni a férfit a halálba, hiszen nem volt a férje, a bajadér kiterjesztett karokkal rohan kedvese után a lángokba.

Íme most az isten ifjú
Tűzlángok közül kikél,
Karja közt szerelmesével,
Mint felhőt viszi a szél.
Mert örvend az isten, ki bűneit bánja
S ragadja magához, ha veszendő, árva,
Lángkarjain magasba egek felé!

Az ártatlan, szent leányokról férjem több felvételt készített. Egyik-másik az ujját szájába tette, úgy bámészkodott, mások pityeregni kezdtek a fényképezőgép láttára. Szegény kicsi dévadászik, ártatlanságotok feláldozásával képesek lesztek-e valaha a bujálkodó világot a mocsoktól megszabadítani és a szent szerelem útjára terelni?

Július eleje

Néhány nap múlva átkeltünk a Brahmáputrán, vonaton utaztunk hazafelé. Szép, tágas fülkét kaptunk. Fáradtan dőltünk le az ágyra, és elaludtunk. A vonat nyilsebesen száguldott, dübörgése elfojtotta a ventillátorok zakatolását. Különös álmom volt. Mintha tündérek vittek volna óriási perzsaszőnyegen, siklottak velem a levegőben, majd hirtelen elereszteték a szőnyeget és zuhantak lefelé. Mielőtt a földre buktam volna, játékosan elkapták a szőnyeg szélét, s hintázva, himbálva vittek tovább. Kis ideig egyenes síkban cipeltek, azután megint hagytak lehullani. Még énekeltek is a játékhoz. Vékony, kellemes hangjukba belebőgött néha valami goromba, mély bömbölés. Így tartott a tündérek éjszakai szőnyegtánca egészen reggelig.

Lalmanirhatban, a „vörös csóka piacának" állomásán, nagyon sokáig állt a vonat. Megfürödtünk, azután reggelihez ültünk. Reggelizés közben elmeséltem különös álmomat.

Gertrud csodálkozva mondta:

– Érdekes, én meg azt álmodtam, hogy kis gyerek vagyok, s bölcsőben ringattak tündéri kezek reggelig.

Gyula nevetni kezdett:

– Nahát, ez a csodálatos India. Én viszont azt álmodtam, hogy Pesten vagyok az Angolparkban, és a hullámvasúton utazgatok, zuhanok lefelé vagy szállok felfelé. Szóval mind a hárman alaposan hánykolódhattunk az éjszaka.

Férjem kiszállt a vonatból, hogy érdeklődjék, mikor indulunk tovább. Néhány perc múlva lelkendezve jött vissza:

– Itt kell maradnunk, az éjjel rettenetes földrengés volt Asszamban, észak és kelet Bengálban, nagy földcsuszamlás Dardzsilingben, házakat temetett el Sillongban, Gauhatiban utcarészek dőltek romba, hidak szakadtak le, sok ember elpusztult!

Gertrud felpattant helyéről, a földrengés az ő szakmájához tartozik. Azonnal ki akart szállni, hogy megnézze, mi történt, a geográfus másképpen lát, mint a laikus. Ebben a pillanatban kísérteties moraj dübörgött fel, utána a vonat himbálódzni kezdett, mint a csónak. Mélyen a föld gyomrában csúszni kezdtek a kőzetrétegek, százkilométeres távolságra változtatták helyüket. Néhány másodpercig tartott csak a himbálódzás, azután tovább siklottak alattunk, elhalkult a moraj. Úgy látszik, már az éjjel kezdődtek ezek a rengések, csak álmunkban a geológiát tündéri játékká varázsolta képzeletünk.

Lalmanirhatban kellett vesztegelnünk három napig, amíg a leszakadt hidakat ideiglenesen megjavították. A porospiszkos faluban nem sok látnivaló akadt férjem és az én számomra. Annál több Gertrudnak! Lelkesen vizsgálgatta a földben tátongó tölcséreket, süllyedéseket, azokból próbálta megállapítani a földrengés epicentrumát. A romba dőlt házak nem érdekelték különösképpen.

Három napig a vonatban laktunk. Ez volt a legbiztosabb menedékhely. A vágányok rugalmassága felfogta a csavaró, emelkedő és süllyedő mozgásokat. Naponta többször morajlott a föld, utána már a bennfentes felkészültségével vártuk a lökéseket. Kaptunk belőlük jócskán. Az állomásépület fala is megrepedt. Egyik tornya leomlott.

A falu lakossága nem mert a házakban tartózkodni, kint tanyáztak a vásártéren, jó távol az állomástól. Ha hallották a dübörgést, hangos kiáltásban törtek ki, amely a távolból

jajveszékelésnek hangzott. A dübörgés után mindig szabályszerűen megingott India anyaföldje. Harmadnapra már egészen megszoktuk. Földrengésben is lehet élni. Legalábbis a vonaton.

A hidak elkészültek, a vonat indulhatott tovább.

Egy gyors ebéd Kalkuttában Firpo vendéglőjében, s délután berobogtunk Bolpur állomására.

Szantiniketán a monszuntól frissen megmosakodva fogadott. Az áprilisi por és száraz meleg helyett a júliusi eső és sár üdvözölt.

Az első napok házunk rendbehozatalával teltek el. Szolgáimat újból be kell tanítanom, a nyári lustálkodásban mindent elfelejtettek. Gonapati és Amulla hindu módra akartak újra takarítani: a portörlő rongyot használták edénymosogatásra. Most már nem bosszankodom annyira az ilyesmin, mint tavaly.

A ruhákra is jobban tudok vigyázni. Tapasztalt indialakó lett belőlem. Elég nagy tandíjat fizettem.

Gertrud is újból berendezkedett. Régi szolgái hűségesen visszatértek hozzá. Csak egy kis baj történt velük. Amikor Gertrud tavaly sördélutánokat rendezett, a szolgák is nagyon rákaptak a sörre. A meghagyott palackokat mindig ők ürítették ki. Annyira megszerették az ivást, hogy már nem tudtak leszokni róla. Sörre nem tellett, hát a pálma törzséből kifolyó „toddy" erjedt levét iszogatták. Ez a toddy a részeges India kedvenc itala. Nem valami ízletes, de a szegény indus berúg, és rózsaszínben látja tőle a világot. Az orvosok azt állítják, hogy a beriberi betegség egyik kórokozója a silány rizs és ez a toddy. Gertrudnak sok baja lett részegeskedő szolgáival.

Már az első napon felkerestük Collins professzort. A Tata tornácán találtuk Amijával. Nagyon megörültünk nekik. Collins és Amija sokszor elfeledtették velünk, milyen távol estünk hazulról. Egy darab Európát jelentettek ők számunkra. Az öröm kölcsönös volt. Hónapok óta nem láttuk egymást, sok mesélnivalónk gyúlt fel. Elmondták, hogy Bogdanovék Kalkuttában telepedtek le, minden elsején pontosan küldik a pénzt itthagyott állataik élelmezésére. Trapp még Benáreszben tanul, nemsokára hazamegy Mün-

chenbe, Benoit családjával Kábulba utazott, ott kapott állást, francia tanár lett az afgán kollégiumban. A csalódott Benoit szomorú emlékekkel szívében utazhatott el. Hindu barátai közül senki sem kísérte ki az állomásra, egyetlen hűséges barátja, a kóbor kutya fájlalta csak, hogy távozott. Vinnyogva követte a vonat lépcsőjéig, mikor a mozdony megindult, még futott utána, azt remélte, hogy ragaszkodásával meg tudja állítani a vonatot.

Collins a nyarat átaludta, mint a medve. Sokat szenvedett a hőségtől és Pancsa kriminális főztjétől. Az egyetem azt reméli, hogy a télen egy hollandi zenetudós, dr. Bake jön Szantiniketánba. Egy amerikai filozófus, dr. Pratt is megígérte, hogy néhány hónapig előadásokat fog tartani. Timbersék érkezése a napokban esedékes, s egy hónap múlva felderül Szantiniketán napja, hazatér körútjáról Tagore! Ennek a „napnak" a hindu tanárok nem nagyon örültek. A politika, az a gyümölcs, amely miatt az első emberpárnak el kellett hagynia a paradicsomot, nagyon megrontotta a gyomrukat. Amióta beleharaptak, nem érdekelte őket más, hiába vásott el tőle a foguk. Sok diák a börtönben ült. A rendőrség vizsgálatot tartott az asrámban. A tanárok a postamestert gyanúsítják, hogy ő tett ellenük feljelentést. Kémnek tartják, mert esküjéhez híven teljesíti kötelességét, s mert mint állami tisztviselő nem csatlakozott a mozgalomhoz.

Amija szomorú és ideges. Felesége még mindig Punában ül a börtönben. Ritkán kap tőle levelet. Amija arcán látszik, hogy szenved. Hindu tanártársai kerülik, a diákok elfordulnak tőle, viszont Haimantit hősként tisztelik. Collins az egyetlen vigasza. Neki szokott panaszkodni a Tata tornácán, és a tudós remete, pipáját szortyogtatva, vigasztalja, hogy még jóra fordulhat minden. A hindu bölcsek írásaiból idéz: minden jó és rossz elmúlik, mert ezek nem létező dolgok, csak képzeletünk szüleményei. Amija keserűen rázza a fejét. Nem szívesen hall a hindu bölcsekről. Inkább a hűvös, európai céltudatosság tudná megvigasztalni. De hol talál ma Indiában hűvös céltudatosságot? Lázban ég az ország. Az egyetem zsongó méhkas, politikai viták, ábrándos remények babonáztak meg tanárt és diákot egyaránt.

Szantiniketán nem az, ami tavaly volt, csak az állandó nedves hőség maradt a régi. Megint tapossuk a malomkereket: reggeli fürdő, amitől nem tudunk megszáradni, az izzadság apró erecskéi, amelyek nappal és éjjel alattomosan csergedeznek nyakunkról, és kimarják fülünket és orrunkat, ha kisüt a nap, a ruhaszárítás kétségbeesett küzdelem az erjesztő, emésztő klímával, bosszankodás a mosóemberrel, a „dhobi"-val, aki a folyó menti sziklához verdesi a fehérneműt, s ha egy állhatatos folt nem akar eltünni, egyszerűen kivágja ollóval. Sok bajom van az iparosokkal is. Mielőtt Sillongba utaztunk, megtalpaltattam a cipőmet egy bolpuri vargával. Lelkére kötöttem, hogy jó kemény talpat adjon. Most, hogy a talp elszakadt, látom, hogy az élelmes suszter bádogdarabokat rakott a talp alá, azzal tette keménnyé. Nem tudom megszokni Indiát! Még mindig kínoz a honvágy, számolom a hónapokat, mikor mehetünk már haza. Irigylek mindenkit, aki itthagyhatja ezt a csodás országot. Olyan érthetetlenek itt az emberek! Az észak-indiaiak ugyan azt állítják, hogy csak a bengáliak azok. Mily nehéz megérteni egy olyan népet, amelynek a nyelvében a tegnapra és a holnapra ugyanaz a szava van. Azt mondják: meglátogattam magát holnap, nem találtam otthon, majd el fogok jönni tegnap.

Az uram lelkesen fogott hozzá a munkához. Ismét sok könyvet kapott ajándékba a könyvtár részére egy gazdag mohamedántól. Most azokat dolgozza fel. Anszári, a delhi egyetem tanára, aki a múlt években tanítványa volt, megint eljött. Hozott magával egy arabot is. Egyszerű, arábiai ócskaruhakereskedő Aneizában, Arábia szívében, a Nadzsdban. Összegyűjtött egy kis pénzt, és régi mohamedán szokás szerint vándorbotot ragadott, hogy bejárja az iszlám tudományos központjait. Tanulni akart. Nem oklevél kell neki, hanem tudás. Omar Nadzsdi eljutott Delhibe. Anszári beszélte rá, hogy jöjjön vele Szantiniketánba. Nadzsdban beszélik a legtisztább arab nyelvet, oda nem ért el az idegen elemek rontó hatása. Nadzsdból indult el a puritán iszlám új, hódító útjára. A vahhábitak vissza akarjak állítani a vallást eredeti tisztaságába. Omar is vahhábita.

Férjem nagyon megörült az új tanítványnak. Tanítani fogja, s közben ő is tanulni akar tőle. Javítani szeretné arab kiejtését, hogy lehetőleg megközelítse az eredeti hangokat. A szomszéd szobában angolul olvasok, és hallom az arab torokhangok recsegését, a meg-megakadó arab kiejtés kattogását. Vallásos könyveket olvasnak. A folyékony beszéd az idegen fülének mindig úgy hangzik, mintha vitatkoznának. Egy ízben azt hittem, hogy uram és Omar hajba kaptak, olyan hevesen beszéltek. Benyitottam hozzájuk, kiderült, hogy egy szerelmes verset olvastak fel egymásnak. Furcsa nyelv az arab nagyon.

Omar Nadzsdi a vendégházban lakik. Bennszülötteknek hihetetlen alacsony árat számítanak. Napi egy pengő ötven fillérért kap teljes ellátást. Anszárínak ez is sok, ő a diákotthonba hurcolkodott. A delhi diákmenzán csak egy pengő és tizenkét fillért fizetnek. Nagyon igénytelen az indus, tanulhatnánk tőlük.

Omar alig volt néhány hétig a béke hajlékában, már felvette a Gandhi-sapkát. Anszári már régebben hordja. A hindu diákság mind kormányellenes. A mohamedánok tartózkodóbbak. A világháború után, a tüntetések elfojtására hozott kivételes törvény alkalmazása azonban egy táborba tömörítette a hindukat és mohamedánokat. Szvámi Sraddanand, a harcias árja-szamádzs hindu szekta vezére, a delhi nagy mecsetben beszédet tartott, ami példátlan eset volt az indiai történelemben. Bombayben Gandhi és Szarodzsini Naidu hindu írónő a mecsetben buzdították a mohamedánokat az ellenállásra. A lelkesedés nem ismert határt. Azt javasolták, hogy tegyenek fogadalmat a hivők a hindu-mohamedán testvériségre. Amikor másnap a fogadalom letételére Gandhi megjelent, csak nagyon kis számú forradalmár vette körül.

– A tömeg szereti az izgalmakat, fellobban, mint a szalmaláng, de lassú, csendes építőmunkára nem kapható – mondta akkor Gandhi.

A mohamedánok attól tartanak, hogyha India teljes önkormányzatot kap, a hinduk el fogják nyomni a mohamedán kisebbséget. Igaz, hogy ők a harciasabbak, de nyolcvanötmillió áll szemben kétszázhatvanmillió hinduval.

Az uram megkérdezte Omart, hogy miért hord Gandhi-sapkát, hiszen neki semmi köze sincs az indiai nemzeti mozgalomhoz.

Jellemzően válaszolt:

– Én arab vagyok, Arábia fennsíkja a hazám, ha az angolok kivonulnak Indiából, az afgán mohamedánok elfoglalják az országot, mi, arabok ismét átjövünk, leromboljuk a hindu bálványokat, és nagy muszlim birodalmat alapítunk. Ezért vagyok híve az indiai „szvaráds"-nak.

Jót nevettünk a nadzsdi ócskaruha-kereskedő javíthatatlan mohamedán uralmi ösztönén.

Július vége

Szurulban a nyár folyamán lázasan dolgoztak az amerikai kórház építésén. Dr. Szent, a szantiniketáni orvost bízta meg Timbers az építkezés ellenőrzésével. Kivételes teljesítményt produkált. A szantáli munkások, a téglahordó leányok, a tűző napon izzadtak, szorgoskodtak napestig. Ha elfáradtak, vidám nótaszóval frissítették fel magukat. A dzsungel egyszerű gyermekei bámulatos ügyességgel sajátították el a kőművesmesterséget. Ők nem politizáltak. Azt sem tudták, mi a sztrájk. A vakolatlan vályogviskók bölcs világnézetet oltottak szívükbe és agyukba. Jönnek a gyerekek, pénz kell a házba, gondolni kell a rossz napokra: a cementzsákokból, amiket a vállukon cipelnek, a bambuszállványokból, amiket ősrégi módszer szerint ácsolnak, pénz folyik. A pénzből rizs lesz, a rizsből pálinkát lehet főzni. Eledel és mulatság fakad verejtékes munkájukból. Gandhi nevét sohasem hallották, aminthogy velük együtt még százmillió ember Indiában azt sem tudta, mi fán terem a politika.

Alí Haidar háza árván maradt. Lakója távol az északnyugati határon, Multánban a fejedelmi palotában mereng szantiniketáni idilljén. Vagy talán már el is felejtette Gertrud szőke haját, kék szemét? Alí házában a kórház irodáját helyezték el. Már a berendezés is megjött Kalkuttából. Egészen amerikaias hatást tesz a sok bútor. Erős teakfából

készültek, ezeket nem fogják a férgek felfalni, ezer évre vannak méretezve.

Dr. Timbersék megérkeztek Amerikából. Az orvoson meglátszik, hogy az Újvilágból csöppent vissza az álmos Keletre. Csupa mozgékonyság, energia, csupa munkakedv. Felesége visszanyerte egészséges arcszínét. A sok lótás-futás, az amerikai hajsza jót tett nekik. Rengeteg friss tetterőt hoztak magukkal. Alig öltöztek át könnyű vászonruhájukba, már nekiláttak a ládák kicsomagolásának. Röntgengépek, orvosi műszerek kerültek ki a ládákból. Timbers azonnal átvette a kórház igazgatását. Dr. Szen és egy mohamedán orvos lesz a segédje. A felesége külön osztályt, a nőgyógyászatot vezeti, Kalkuttában kötszereket, gyógyszereket, ágyakat, fehérneműt vásároltak, kaptak bőven pénzt mindenre a Rockefeller-alapból. A „lélek nélküli" Amerika gépeket és pénzt gyárt, hogy „lélek" legyen belőle Indiában. Misszionáriusokat és orvosokat küld, nehogy az indus lelkek és testek elsenyvedjenek.

– We mean business, nekifekszünk a dolognak – szokták Timbersék mondogatni, és ebből a nekifekvésből csakhamar nyüzsgő élet csírázott ki a szuruli kórházban. Annyi beteget hoztak, hogy nemsokára szűk lesz a kórház.

– Csak jöjjenek – dörzsölte kezét megelégedetten Timbers –, ha megtelünk, húzatok még néhány házat, örülni fognak neki Amerikában, látják, hogy nem üres beszéd volt a szavam: kórház kell Indiának! Majd adnak megint pénzt, új osztályokat nyitok, kórházvárost csinálok Szurulból. Csak emberem legyen elég.

Dr. Szen és a mohamedán orvos bámulva teljesítették dr. Timbers rövid, pattogó, orrhangú parancsait. Imponált nekik az amerikai munkastílus és tempó. Nedves gőzkamrában jött-ment, intézkedett, műtétet végzett, rendelkezett, ordított, kiabált dr. Timbers, azután autóba ugrott, letörölte homlokáról az izzadságot, káromkodott még egyet, és máris rohant ki a falvakba új betegekért.

– Indra tüzét, Szkandra erejét és Visnu bölcs türelmét egyesíti magában – mondták róla a hinduk, akik hihetetlennek tartották, hogy egyetlen emberben ennyi lendület lakozzék. Nem tudtak lépést tartani iramával. Egyik este,

amikor meglátogattuk Timberséket, panaszkodtak, hogy európai ember kellene a kórház irodájába. Kórleleteket kell feljegyezni, osztályozni, kartotékokat felfektetni, a pénztárt kezelni, a hiányokat ellenőrizni és pótolni, erre Timbersék nem érnek rá. Az indusokra pedig nem lehet rábízni ilyen fontos munkát.

Gertrud csillogó szemekkel nézte a két ördöngös amerikait. Csodálta őket, lelkesedett értük. Lelkesedésében munkatársnak jelentkezett:

– Lehetek én a segítségére, doktor úr? Nekem most semmi dolgom nincs. A diákok abbahagyták a német tanulást, a környék geológiai térképét már úgy ismerem, mint a tenyeremet, ami földrajzilag érdekelt, azt már mind megfigyeltem és feljegyeztem. Szabad vagyok, rendelkezzenek velem. Majd betanulok az új mesterségbe. Latinul tudok, az orvosi műszavakat könnyen elsajátítom. Ígérem, nagyon fogok igyekezni.

Dr. Timbers nagyot csapott meztelen térdére.

– Kitűnő gondolat! Hálás köszönet. Már holnap kezdhetjük. A feleségem majd kioktatja. Maga nagyszerűen be fog válni! Jobb munkaerőt nem találhattam volna még Amerikában sem. Köszönöm, nagyon köszönöm.

Timbersék, a munka rajongói aznap boldogan tértek nyugovóra. Nagy gond esett le vállukról.

Gertrud másnap szolgálatba állt, Szurulban. Neki való munka volt ez. Első dolga volt, hogy összeszedte a szolgákat, elégette a felgyülemlett hulladékot, rendet teremtett. A szolgák félve engedelmeskedtek. A kék szemek villámokat is tudtak szórni, veszedelmesebbek voltak, mint Indra mitológiai villámai, mert valóságosan és menten lecsaptak. Alaposan meghúzta a késedelmeskedő szolgák fülét, ha szükség volt rá, odacserdített egyet a nyakuk közé. Rendet, pontosságot követelt mindenkitől. Magával szemben sem volt elnéző. Nekivetkőzve görnyedt az íróasztal felett. Törzskönyveket, naplókat, kartotékokat vezetett. Pillanatok alatt minden adatot meg lehetett találni. Minden könyvhöz név- és tárgymutatót állított össze. Bonni diákéveinek tanulságait öntötte rendszerbe Szurulban. Alapos német munkát végzett. Ilyen lelkiismeretes szervezővel egyetlen

kórház sem dicsekedhetett Indiában. Dolgozószobájában késő estig égett a lámpa. Ha végre összerakta az iratokat, nehezékeket helyezett rájuk, hogy a monszun szele szanaszét ne hordja, és néhány percig elgondolkozott. Ebben a házban lakott Alí Haidar, e falak között álmodott róla. Elmosolyodott. Jólesett visszagondolni a kloroformszagú épületben a navábra. Szívesen idézte fel emlékezetében a vidám órákat, melyeket ebben a házban töltött, kitűnő vacsorák után, a hosszú estéli beszélgetéseket. Akkor csillogó réztárgyak, puha jutaszőnyegek díszítették a szobákat, most fehérre mázolt szekrények, orvosságos skatulyák, rideg műszerek fásultan meredtek rá. Összerezzent. A dolgok mind megszépülnek, ha emlékké válnak. A nyár melege csábítóan hívogat télen, az őszi lombok, a téli hónapok meghitt estéivel vigasztalnak a nyár elmúlásáért. Künn zuhogott az eső. Arra gondolt, hogy otthon Bonnban, a lomha Rajna partján most az ódon román stílű Münsterbe mennek imádkozni az emberek. A régi Poppelsdorf-várkastélyban, ahol annyi boldog órát töltött, álomba merülnek az egyetem természettudományi gyűjteményei, a Kreuzbergen a sétányokon szerelmes párok ülnek, gyönyörű a kilátás a zöld erdőkre, friss és üde a levegő, ha leszáll a nap. Ott szívta magába az ihletet a gyermek Beethoven, ott írta hazafias költeményeit Arndt apó. Hányszor nézte tisztelettel a házukat! Elhagyottnak érezte most magát Gertrud, a monszuntól párás Indiában. Hirtelen felkapta esőköpenyét, sietett ki az irodából hazafelé. A honvágy kínozta. Először másfél év óta. Forróságot érzett fejében, agyában erősebben lüktetett a vér: miért is marad ilyen sokáig Indiában? Az egzotikumból elég volt, túl sok, már nem érdekes. Hívta a Rajna! A szívbe markoló német dalok, amiket Arndt költött egy századdal ezelőtt, s azóta él a nép ajkán: „Was ist des deutschen Vaterland?", csengtek a fülében. A szép, daloló Bonn hívta haza.

Felült kerékpárjára. Nyomta a pedált, sebesen járt a lába, gyorsan haladt. Az eső elállt. A felhők szétnyíltak. Csodálatos naplemente mutatta isteni színjátékát. Mint élő bengáli tűz piroslott az ég alja. Máskor elbűvölten nézte a varázslatos képet. A gomolygó felhők fantasztikus alako-

kat rajzoltak az égre, sárkányok, istenek hadakoztak egymással. De őt most mindez nem érdekelte. Csak haza vágyott. A régi diákdal csengett fülében:

Am Rhein da will ich leben
Am Rhein soll ich nun sterben
Giesset den letzten Becher Wein
Auf mein Grab, am geliebten Rhein.

Borzongott a félelemtől, amikor szantiniketáni házába ért. Életében először gondolt a halálra.

Lefeküdt az ágyába. Nem gyújtott lámpát. A sötétbe bámult, s hirtelen arra gondolt, talán nem is Bonn hiányzik neki, a Rajna, hanem valami más? Huszonkét éves múlt.

Reggelre megnyugodott. Nincs semmi baja. Az ő hideg természetén nem foghat a honvágy, sem semmiféle szentimentalizmus. Nem megy haza. Nem is mehet. Hivatást vállalt Timbersék mellett. A két amerikait is gyötörheti a honvágy, mégsem gondolnak pillanatig sem arra, hogy itthagyják a maláriás, bélférges, lázas kis hindu gyerekeket. Ő sem hagyhatja itt őket.

Augusztus eleje

A Böskék paradicsomot teremtettek a Tata épülete körül. Nem azt a paradicsomot, amit költők énekeltek meg, hanem valóságos földi paradicsomot. Gyomlálták, kapálták, élő sövénnyel kerítették be. Azért a pár kiló paradicsomért, amit kitermeltek, leadtak még pár kilót sovány testükből. Saját zsírjukkal áldoztak a zöldség istenének. Ez szerfölött tetszett a hinduknak. A fehér szanjászik nagyon népszerűek lettek az asrámban. Az esős időszak beálltával óriácsi pocsolyák keletkeztek a Tata mögött a talaj horpadásaiban. A Böskék munkájuk után itt lubickoltak anyaszült meztelenül. A kövér Dina babu háza ablakából színházi látcsővel leste a nimfákat. Példátlan látványosság volt ez a béke hajlékában.

A nyáron a Böskék néhány hétig Szimlában tartózkodtak, kiállítást rendeztek képeikből. Sikerük volt. Sok pénzt

kerestek. Egy-egy festményükért olyan magas árat kértek, hogy a hinduk azt hitték, csak Európa legkiválóbb művészei becsülhetik alkotásaikat ilyen sokra. Meggondolás nélkül fizettek. Szerény, soványító kúrának beillő életmódjuk mellett a kapott összegből akár száz évig jól élhetnének a Böskék. De ők csak ették tovább a paradicsomot, s festettek rendületlenül. Mire fordíthatják a pénzt, amit kerestek? Annyit elárultak nekem, hogy minden fillérjüket átutalják az Imperial Bank of India-ba. Csak gyűljön a sok pénzecske, majd ha sok lesz, fel lehet öltözni prémekbe, selymekbe, talán akkor majd rászoknak a főtt ételre is.

Egyelőre útra készülődnek a Böskék. Más égöv benyomásait akarják magukba szívni. Indiát már meghódították, újabb hadjárat izgatja fantáziájukat. Japánba akarnak utazni.

Nem sokat tanakodtak, zöldség és gyümölcs van mindenütt, nyelvtudásra nincs szükségük. Keresgélnek előbbi életeikben, és hamar rá fognak jönni, hogy valamikor japániak voltak.

Úgy mentek el, ahogyan jöttek, váratlanul, szótlanul. Eltűntek, mint a kámfor. A paradicsombokrok elfonnyadtak, elszáradtak, valamennyit elhordta a szél. Dina babu hiába kémlelte őket színházi látcsövével. Szegényt ettől a mulatságtól is megfosztották.

A Böskéket pedig vitte a hajó Japán felé. Ott majd pár hónapon át japán módra fognak élni, megtanulnak rizst fapálcikákkal enni, megszerettetik magukat a japánokkal, és később kiállítást rendeznek Tokióban, jó borsos arakat kérnek japán módra festett képeikért, és gyűlik a pénzecske az Imperial Bank of India-ban. Szívből sok szerencsét kívánok e két furcsa, okos, tehetséges honfitársnőmnek!

Szantiniketán szegényebb lett egy színfolttal. A fehér szanjászik, akiktől Collins úgy félt, mint a kígyóktól, eltűntek. Helyettük valódi kígyók bújtak elő odúikból. Ez az ő idejük, az esős évszak! Lindsayné tisztelctes asszony egy reggel ijedten futott át hozzánk, hogy a bokrok között kígyó van. Az uram kíváncsian szaladt a bokrok felé, Amulla követte. Egy jókora krait bújt elő, de nem támadott. A szolgák közül senki sem merte megölni. Végre egy arra

menő szantált kértünk meg, aki botjával agyonütötte. A kígyó fájdalmában tekerőzött, vonaglott, tehetetlen dühében saját testébe harapott. A nagy riadalomra összefutottak az asrám szolgái. Nagyon lelketlen embereknek tartottak minket: megölettük az ártatlan kraitot.

Az ortodox hindu szentnek és sérthetetlennek tartja a kígyót. Megölése súlyos bűn, a gyilkosra az istenek terméketlenséget, szemgyulladást és bélpoklosságot zúdítanak. Ha kobra mászik hindu házba, a lakók elbújnak előle, és kérlelik, hogy ne bántson senkit. Nem szabad rákiáltani, felizgatni; furulyaszóval meg lehet fogni. Akkor agyagedénybe helyezik, s egy elhagyott helyen leteszik. Ha a kobra megmart valakit, elviszik a sebesültet az „odsha" varázslóhoz, aki a szent tehéntrágya hamujával szórja be a megmart testrészt, varázsigék mormolása mellett csomókat köt a sebre, majd két maroknyi vizet önt a páciens szemére. Varázsigékkel arra akarja bírni a kobrát, hogy vonja vissza kártékony hatását. De a legbiztosabb ellenszer a kígyóbálvány, amelyet minden faluban felállítanak. Kis medencékben élő kígyókat tartanak, rizs, tej, virágáldozatokat mutatnak be nekik. A házak körül kígyóvonalban tehéntrágyát szórnak, ez meggátolja az illetéktelen kígyókat, hogy bejussanak hozzájuk. Dél-Indiában minden tizenkettedik évben nagy kígyó-ünnepet tartanak. Hangos zene és dobszó mellett kilenc szűz táncolja körül a tenyésztett kígyókat, akik majd tudomására adják vadon élő kígyótársaiknak, hogy ne bántsák azt, aki áldozatot mutat be nekik.

Nem csoda, hogy Indiában évente tízezer ember hal meg kígyómarástól.

Este sohasem mentünk ki a házból villanylámpa nélkül. Tudtuk, hogy a kígyóbálvány ránk, hitetlenekre, nem terjeszti ki védelmét. Inkább a kis fiolákban állandóan magunkkal hordott ellenmérgekben bíztunk. Szerencsére nem volt rá szükség.

Az asrám legfrissebb szenzációja: Amija autótulajdonos lett. Kalkuttában vett egy kis sportkocsit. A hindu tanárok fejüket csóválták, sehogy sem tetszett nekik kollégájuk autóvásárlása. Még Sasztri is gúnyosan nevetett, amikor először pillantotta meg Amiját a volán mellett.

– Sem az asrám idillikus csendjéhez, sem egy szantiniketáni egyetemi tanár méltóságához nem illik az autó – jelentette ki.

A tanárok persze kórusban helyeseltek. Valamennyien haragudtak Amijára, nem tartották hindu hazafinak, sőt angolbarátsággal vádolták, de mindenekfelett irigyelték, mert tudták róla, hogy független, gazdag ember. Pedig Amija igazán nem volt irigylésre méltó. Felesége börtönben ül olyan eszmékért, amelyek az urának idegenek, sőt ellenszenvesek. Arra nem gondoltak pillanatig sem a hindu tanárok, micsoda tragédia szakadt Amijára. Azért hozott fehér feleséget Indiába, hogy európai levegőt érezzen maga körül, s ezt a fehér asszonyt elcsábította tőle India. Amióta hazajött Dardzsilingből, sehol sem találta helyét. Lakásában minden Haimantira emlékezteti. A politizáló diákokat valósággal gyűlöli, tanártársai elkerülik, tényleg csak Collinsnál és nálunk érzi jól magát. De hát nem ülhet folyton sem Collinsnál, sem nálunk. Ezért vette az autót. Amikor kényszeredetten végzett diákjaival, beugrott a kocsiba, és százkilométeres iramban száguldott minden cél nélkül keresztül-kasul a környéken.

– Mint egy őrült sofőr – mondogatták rá a tanárok.

Egyik nap, amikor Gertrud kifordult a kórház kapuján, megpillantotta Amiját a kocsijában. Integetni és kiabálni kezdett feléje:

– Halló, Amija, hová tart?

A kocsi egy pillanat alatt a leány előtt állt.

– Hová megyek? – hajolt ki a volán mellől a férfi – mit tudom én azt, Rüdiger kisasszony! Csak megyek neki a nagyvilágnak. Addig rohangálok itt, míg egyszer kollégáim örömére csakugyan kitöröm a nyakam.

– Rossz hangulatban van, kedves barátom.

– Minek örülnék? Ismeri a helyzetemet. Gondolnom is szörnyű arra, hogy a feleségem börtönben ül.

– Nem tart már soká szegény Haimanti mártíromsága – próbálta vigasztalni Gertrud –, úgy hallottam, rövidesen szabadlábra helyezik.

– Nem mártír Haimanti! – legyintett Amija – csak ostobaságot követett el. Könyörögtem neki, jöjjön velem Dardzsilingbe, de neki azok a hóbortos diákok kellettek. Az én hívásomnak nem tett eleget. India anyáénak igen. Nem kétségbeejtő ez, Fräulein Rüdiger?

– Jaj, de elkeseredett, kedves Amija, no megpróbálom megvigasztalni, beülök magához, vigyen egy kicsit autózni.

Beült a férfi mellé. Amija lába megnyomta a pedált. Gázt adott. A kocsi, mint fiatal csikó, megugrott és már vágtatott is át a szantál falun ki a síkságra. Gertrud haját lobogtatta a szél. Egy elszabadult tincs odacsapódott a férfi arcához. Amija érezte a lány hajának illatát. Egy hirtelen vett kanyarban Gertrud teste odabillent a férfi testéhez. Hosszú combja a férfi könnyű dhutijához ért, melle a karjához ütődött. Mintha villamosáram szaladt volna végig Amiján. Gyorsan több gázt adott a kocsinak.

Gertrud szeme a sebességmérőre tévedt. Ijedten látta, hogy az százhúszat mutat. Kezét a férfi karjára tette:

– Lassabban, kedves barátom, ne nevessenek a hindu tanárok.

Amija lelassította a kocsit. Kis berek terült el előttük. Pár sálfa a rengeteg síkon, a monszuntól megfiatalodva, zsenge zölden kis árnyékot ígért.

– Pihenjünk itt meg – indítványozta a leány.

A férfi leállította a kocsit a berek előtt. Takarót emelt ki az ülés alól, leterítette a földre. Gertrud két karját feje alatt összekulcsolta, hanyatt feküdt a pokrócon.

– Foglaljon maga is helyet – biztatta a férfit.

Amija szerényen a pokróc szélére ült. Nézte a leányt. Az elengedte magát. Hátraszegzett fejjel, lábait kinyújtva feküdt mellette. Mellei megfeszítették könnyű, fehér blúzát, a rövid szoknya térden felül csúszva, gyönyörű vonalú lábait mutatta. Amija önkéntelenül is Haimantival kezdte összehasonlítani. A felesége szebb, haja aranylóbb, a bőre

fehérebb. De Gertrudban több a nő. Haimanti olyan, mint egy szép festmény, Gertrud a lüktető, parázsló élet, maga a valóság. Haimantiért meg lehet halni, Gertrudért érdemes lenne élni.

A leánynak eszébe sem jutott, mikre gondol mellette a férfi. Szeme az égre meredt, melyen sötétpiszkos felhők gomolyogtak.

– Milyen unalmas – szólalt meg hirtelen –, milyen egyhangú ez az indiai ég. A száraz időszakban szinte lélekölő a folytonos kékség, a monszun alatt pedig ez a szürkeség. Szörnyűek ezek a piszkosfekete felhők! Nálunk, Németországban, bárányfelhők úsznak az égen, angyalok vitorlásai, lassan suhannak egymás nyomában, halk sóhaj szellője irányítja útjukat, úsznak a kék égen, követik egymást, mint a reménytelen szerelmesek. Itt verekednek a felhők. Ó, hogy unom már Indiát, lélekölő tespedésével, babonáival, piszkával, érdektelen problémáival együtt.

Felült, és határozottan jelentette ki:

– Itt is hagyom. Hazamegyek Bonnba.

A férfi szinte megijedt ettől a mondattól. Valahogy úgy érezte, ezt nem szabad engedni, mi lenne, ha ez a gyönyörű fiatal teremtés is elmenne innen? Ki maradna akkor itt? Senki.

– Csak nem gondolja ezt komolyan, Rüdiger kisasszony? – kérdezte kiszáradt torokkal.

– Amióta hazajöttem Asszamból, a legkomolyabban gondolok rá. Unatkozom. Azt hittem, a kórház érdekelni fog. Hát nem érdekel. Sőt! Undorít. Nem emberek ezek a hinduk. Ez állati! Csodálom Timbersék türelmét. Tudja, mi történt ma? Egyik közeli faluból lélekszakadva rohant be a kórházba egy hindu, hogy segítsünk a gyereken, akit megszálltak a démonok. Ha gyorsan nem segítünk, megölik. Timbers kocsiján kiszaladt a faluba. A gyerek kínlódva, verítékben úszva a fájdalomtól, görcsökben fetrengett a piszkos földön. A doktor tüstént látta, hogy vakbélgyulladása, talán átfúródása van, azonnal operálni kell. Amikor a szerencsétlen gyerek szülei után érdeklődött, a szomszédok azt mondták, hogy azok még reggel bementek Bolpurba, zöldséget és gyümölcsöt vittek eladni, várja meg

őket a doktor száhib, minden pillanatban hazaérhetnek. Timbers nem sokat gondolkozott, kocsijába emelte a gyereket és behozta a kórházba. Dr. Szen azonnal bemosakodott, a gyereket műtőasztalra tették, hogy megoperálják. Ekkor megérkeztek a szülők. Amikor meghallották, hogy a kisfiúnak felvágják a hasát, őrjöngeni kezdtek. Az anya be akart rohanni a műtőbe, hogy a műtőasztalról cipelje haza a gyerekét. Olyan éktelen botrányt, sivalkodást csapott, hogy Timbers végül is kidobatta a kórházból az apával együtt. Az apa a kapu előtt állt, öklével fenyegetőzött, és átkozta a gyilkos angolokat. Ilyenek valamennyien. Minden hindu. Ahelyett hogy hálásak lennnének Timbersnek, átkozzák. Persze, szívesebben vették volna, ha valamelyik bálványuk kegyes jóakarata szabadította volna meg gyermeküket a fájdalmas haláltól.

Felháborodva és elkeseredetten mesélte Gertrud a történetet.

– Lehet ezek között élni? – folytatta egyre szenvedélyesebben – már fojtogat a sok piszok, undorít a sok babona, a tengernyi butaság. Én itthagyom az egészet! Visszamegyek Bonnba, a tisztaságba, a rendbe, az életbe! Úgy vágyom már Európa után, mintha a szeretőm volna, akit több mint egy éve nem láttam.

Amija felsóhajtott:

– Európa! Igen, Európa az más. Én is rajongok Európáért. Imádom! De mégse hagyjon itt érte bennünket, Rüdiger kisasszony.

– Miért?

A férfi elpirult, mint a kis diák, és dadogni kezdett, nehéz volt a válasz erre a miértre. Nem jutott hirtelen más az eszébe, hát csak annyit mondott:

– Szörnyű lenne, ha maga is elmenne.

Úgy hangzott ez a pár szó, mint egy vallomás. Gertrud meglepetten nézett a férfira. Az elfulladt az izgalomtól, a szeme elborult, a keze remegett. A leány úgy érezte, meg kell vigasztalni pár szóval:

– No, hát holnap még nem kelek útra, annyira még nem sürgős.

Gertrud is zavarba jött. A férfiból kiparázsló, elfojtott

indulat mintha őt is megperzselte volna. Tetszett neki Amija. Sokkal-sokkal jobban tetszett, mint az angol Clifford vagy a muszlim Alí. Ez meglett, komoly férfi, tudós és világfi, szereti a szép verseket és a szép életet, emellett nem lehetne unatkozni pillanatig sem. Az hogy barna, mit sem jelent, csak fokozza érdekességét. Csodálom Haimantit, hogy nem becsülte meg ezt az embert – gondolta a német leány, és megijedve gondolataitól, gyorsan azt indítványozta, hogy térjenek vissza a telepre.

Lassan fordult az autó az asrám felé. A szantál faluban énekeltek a leányok. A szerelemről daloltak. Egész úton nem szóltak egymáshoz egy szót sem. Már beesteledett. Amija meggyújtotta a reflektort. Fényében ezer és ezer bogár táncolt, kavargott, megittasulva és megmámorosodva a kéjtől. Amikor a férfi megállította a kocsit a leány háza előtt, a búcsúzásnál csak ennyit mondott:

– Ugye, nem megy?

Gertrud erőltetetten nevetett: – Egyelőre nem.

Lázas volt mind a kettő. A láz bacilusai ezen a napon lettek virulenssé vérükben, és rohamra indultak szívük ellen. Megborzongtak a láztól, melyről a szantal leányok oly édesbús dalt énekeltek.

Megkezdődött a futball évad. Minden szombaton rendeztek mérkőzést, emiatt Gyulának más napra kellett áttenni iszlámtörténeti előadásait. Nagyon bosszantotta a dolog, panaszt is tett miatta Sasztrinál. A dékán igazat adott neki:

– Nem bírok a diákokkal – mondta szomorúan –, azelőtt nyugodtan ültek a földön, és elmélkedtek nehéz szövegek felett, most labdát rúgnak. Ezt is az angolok találták ki. Megmételyezik a fiatalságot. Ki látott már ilyen bolond játékot? Az én fiam, Praszád is teljesen elromlott. Egy szót sem tud szanszkritul, viszont kitűnő labdarúgó. Ha szidom, lábikráit mutogatja, hogy milyen izmosak. Whisky és futball, ez a mi népünk megrontója. Borzasztó rágondolni: a futball-labdát tehénbőrből készítik. Belerúgnak a tehén bőrébe! Ez a kor a Kalijuga korszaka. Megjósolták a bölcsek, hogy ebben a korszakban az erkölcs elromlik, az ájtatosság eltűnik, istentelenség és bűn válik úrrá a föld fe-

lett. De ha betelik a pohár, újból a Kritajuga-korszak tér vissza, és az emberiség megjavul.

– Mikorára várható ez? – kérdezte Gyula.

Sasztri arca elkomolyodott, számolgatni kezdett.

– Minden kalpában van ezer világkor, minden világkorban négy juga. Egy világkor körülbelül négy és fél millió emberi év, tehát egy juga átlag másfélmillió esztendő.

Az uram hangosan felnevetett:

– Eszerint Praszádnak van bőven ideje a Kalijuga alatt futballozni. A világ megjavulása beláthatatlan idő múlva kezdődik.

Ez ellen nem lehetett tenni semmit, férjem belenyugodott, hogy más napra teszi át előadásait.

Több hallgatója volt, mint tavaly, de az érdeklődés megcsappant. Nagyon is tudományosnak tartották a tárgyat, más gondolatok motoszkáltak most a diákok fejében. Sehogy sem ízlett nekik a tanulás.

Egy hajnalon, a távoli dzsungelből egy párduc eltévedt, és bekerült az egyetemi telepre. A diákok botokkal rátámadtak. Néhány diákot csúnyán megmart a fenevad, de a túlerő győzött, végül holtan terült el a földön. Agyonverték. Bőrét a mehtarikkal lenyúzatták, és koponyájával együtt elhozták az uramnak ajándékba. Gyula a fejét csóválta.

– Mi lett magukból, szelíd hindukból, akik eddig a légynek sem mertek ártani. Most agyonütik az egyetlen élőlényt, amely nem oklevélért, hanem kíváncsiságból, érdeklődésből, mondhatnám tudásvágyból jött az egyetemre.

A „mozgalom" mélyreható változást hozott. Ennek jelei minden téren mutatkoztak. A tanárok is állandó izgalomban éltek. Mohón olvasták az újságokat. Új légkör keletkezett a béke hajlékában. A szabadság eszméi szállingóztak a sálfák és a pálmák alatt. A berek szónoklatoktól hangos. A diákoknak és diákleányoknak még a tekintete is megváltozott. A szabadság, amiről reggeltől estig szónokolni hallottak, úgy érezték, engedélyt ad nekik, hogy egymás szemébe nézzenek. Bele is néztek alaposan. A leányok már nem sütik le szemüket a fiúk előtt, ezek pedig nem tartották többé elképzelhetetlennek, hogy kezük hozzáérjen a

leányok kezéhez. Mindezt a szabadságnak és angolgyűlöletnek köszönhették.

Napnyugta után, amikor a szomszéd falvakból csendesen, lassan szállt fel a füst és széles felhőket terített a környékre, csoportokban sétálnak a diákok és diákleányok. Gyakran megfigyeltem, hogyan válnak külön a csoporttól az egyes párok. Rendesen ugyanazok sétálgatnak egymással: Bhandarkar Nandinivel, Tajunáma Ajesvariammal, Pattanatu Amitával. Néhány nap óta feltűnt Szantiniketánban Párvatí, a rampurhati kis özvegy is. Otthagyta anyósa házát, hazaszökött szüleihez. Hosszas alkudozás, veszekedés indult meg a két család között. Végül is Párvatí szülei győztek, a kis özvegy ismét beiratkozott az egyetemre. Elhalt férjét, aki nem hagyományozott rá mást, mint szomorú özvegyi sorsot, elfelejtette. Mindössze tizenhat éves, életének könyve a hinduk szerint lezárult, de szívének még vannak álmai. Egyre gyakrabban látom Párvatít Szantilal társaságában. Hosszú sétákat tesznek, elmerülve beszélgetnek. Nem biztos, hogy a politikáról.

A párocskákat csendes andalgásaikban Praszád, Sasztri rosszcsont fia szokta megzavarni. Ő nyíltan udvarolt mindenkinek. Megbotránkoztak viselkedésén. Néha olyan kijelentéseket tett, hogy el akarták kergetni maguk közül.

– Felderül a szabadság napja – hirdette –, vége lesz a rabszolgaságnak, a szülői önkénynek, a ránk erőszakolt zsarnokságnak.

– Mit értesz te szabadság alatt? – kérdezték.

– Szabad lesz csókolózni! Azt veszem feleségül, akit akarok. Az angolokat csak úgy tudjuk legyőzni, ha olyanok leszünk, mint ők, átvesszük az ő szokásaikat. Egyforma fegyverekkel kell harcolnunk, akkor mi maradunk felül.

A leányok érdeklődéssel hallgatták.

– Fel kell szabadítani az özvegyeket a hagyomány járma alól. Menjenek újra férjhez, legyenek azé, akit szeretnek.

– Igaza lehet – súgta Szantilál Párvatínak.

– Az asszonyokat is fel kell szabadítani – folytatta Praszád –, nem kötheti őket a szolgaság a férjükhöz, akihez

odaerőszakolják őket gyerekkorukban, anélkül hogy ismernék és szeretnék.

Merész hang volt ez Indiában. Csak Praszad whiskygőzös szája merte ezeket az elveket ilyen nyíltan hirdetni. De sokan szívesen hallgatták. Lassan a fiúk is felfigyeltek a beszédre.

– Micsoda ostoba helyzetbe került Ajesvariam és Amita! Nem is szólva Párvatíról! Szépek, üdék és örök életükre le vannak kötve. Az egyik egy ismeretlen férjhez, a másik egy halotthoz!

Kis kör alakult Praszád körül, valamennyien leültek a földre, és gondolkoztak. Ha nem szerették is ezt az izgága embert, úgy érezték, van abban valami, amit mond. Bhandarkar Nandinire, Tajunáma Ajesvariamra, Pattanatu Amitára nézett. Szantilal félve megérintette Párvatí kezét. A kis özvegy ijedten húzta be karját szárijának szárnya alá.

– Igaza van Praszádnak – jelentette ki Ravdzsikai –, ha fel akarunk szabadulni az idegen járom alól, előbb szabaduljunk fel a saját magunkra kovácsolt igából. Az évezredes babonák megkötik kezünket, elsorvasztják tekintetünk tiszta látását. A leányok, a nők felszabadításával kellene kezdeni . . .

– Nem! A páriák felszabadításával kezdjük – szólt közbe Patel, egy bombayi diák.

– Hagyd a páriákat – mordult rá Szantilal –, azok nem is akarnak felszabadulni. Ha sokat ígérünk nekik, megvadulnak, nem dolgoznak, a nyakunkra nőnek. Ne akard ötvenmillió ember fejét elcsavarni.

– Jó – mondta Patel –, hát akkor maradjunk egyelőre a magasabb kasztoknál, szabadítsuk fel a nőket. De akarnak-e felszabadulni?

– Igen, igen! – kiáltották lelkesen a leányok, örültek, hogy végre ők is szóhoz juthattak. – Persze, hogy akarunk!

Összevissza kezdtek beszélni, egymás szavába vágtak, lebeszélték egymást, vitatkoztak. A vita hevében olyan harciasan gesztikuláltak, hogy kezük érintette a fiúk kezét.

Új levegő fújdogált a berkekben. A hangzűrzavarból Amita hangja tört elő.

– Ha a sorsomra gondolok, kétségbeesem. Ha nem köt-

ne szüleim parancsa, fel kellene lázadnom a házasságom ellen. Azt írják hazulról, hogy férjemet Bangeloréba vitték a hegyek közé, mert nagyon beteg. Amikor sok évvel ezelőtt házasságot kötöttünk, csinos fiúcska volt. Homályosan emlékszem rá. Azóta sem láttam. Azután iskolába kerültem, sokat tanultam, sokat tudok, amiről akkor még fogalmam sem volt. A férjem tudatlan maradt. És most súlyos beteg. Mi lesz velem, ha meghal?

Párvati idegesen rázkódott össze. Az ő sorsa, amitől Amita fél, már beteljesedett.

– Hagyjátok ott férjeteket – kiáltotta Praszád –, a szívnek nem lehet parancsolni. Nem törvény az, ami a természet ellen van.

Ijedten néztek egymásra. Ha az lehetséges volna, ha szabadok lehetnének . . . Szívükből vágyakoztak a szabadság után. Érezték, küzdeniük kell a politikai szabadságért, mert azzal függ össze életük felszabadulása is.

Ezek a vézna, gyermekházasságból született leányok igen gyenge szervezetűek. Idegeik egyoldalúan fejlődtek. Az engedelmesség és alázat, amire nevelték őket, hirtelen robbant beteges akaratossággá. Lelkük is olyan törékeny volt, mint testük, ha a szél rájuk fújt, elvesztették egyensúlyukat. Óvatosan kellett volna bánni velük, védeni őket a széltől és a megrázkódtatástól. Erre nem volt mód. India apraja-nagyja hisztériás lázban égett. A fiatalságot felgyújtotta a láng, hősök akartak lenni mind – mert féltek saját gyengeségüktől. Ezek a lányok utcai tüntetések után vágyódtak, ott akartak lenni ők is, ahol a világraszóló események lejátszódnak, ahol nevük újságokba kerülhet, ahol börtön és szenvedés vár rájuk, és kiemelkedhetnek az ismeretlenség homályából a mozivászon vibráló fényébe. Irigyelték Haimantit és Krisnadászit, akik Punában szenvednek a börtönben. Ők már mártírok, ők már híresek! Ez legyen minden indus ifjú célja, akár fiú, akár leány.

Néhány nap múlva, amikor reggel szokott sétánkra mentünk Gyulával, láttuk, hogy a diákok nagy csoportba verődtek össze. Probhat babu, a könyvtáros, beszédet intézett hozzájuk. Dakkában egy diákot, aki az egyetemre sietett, a rendőrök megtámadtak, és az ebből keletkezett vereke-

désben agyonvertek. Még aznap este, vacsora után gyászünnepélyt tartottak a könyvtár teraszán. Mi is elmentünk. Rengeteg diák gyűlt össze, hevesen vitatkoztak, hogy milyen nyelven tartsák meg az ünnepélyt. A bengáliak mindenképpen a bengáli nyelv mellett kardoskodtak, a többi diák azzal érvelt, hogy nem értenek bengálul, mindegyik a maga nyelvén kívánt szónokolni: gudzserati, hindi, urdu, orija, telugu és kanári szavak kergetőztek a túlfűtött levegőben. Nem tudták egymást meggyőzni arról, hogy melyik India igazi nyelve, amelyet minden művelt ember ért. Végül is megegyeztek, hogy angolul fognak tiltakozni a rendőri erőszak ellen. Szapulták az angolokat – angolul.

A leghangosabb és legtüzesebb hindu tanárok, mint Ganguli, Nepal babu és a könyvtáros nem jelentek meg az ünnepélyen. Később azzal mentegetőztek, hogy féltek a postamestertől, aki elárulhatja őket. A diákok nem féltek senkitől. Az ifjúság mindig bátran viszi bőrét a vásárra.

Szeptember vége

Otthon még nyílnak a kertben az őszi virágok, itt nyár van, amelyet alig tud néhány fokkal lehűteni a zuhogó eső. Házunk lapos teteje megtelt vízzel, az ereszeken minden oldalról ömlik alá. Mintha új vízözön akarná elnyelni Szantiniketánt. Ilyenkor ki sem lehet menni. Ha a szél erősebben nekilendül, hullámokban dől neki a víz a falaknak, csaknem elsepri az egész házat. A Tata teteje behorpadt az eső súlya alatt, a víz befolyt Collins szobájába, kiöntötte odújából, mint egy ürgét.

Pancsa, Collins szolgája megrémült:

– Rossz jel, nagyon rossz jel – ijedezett –, a hagyomány szerint a ház, ahová beesik az eső, lakatlan lesz. A lakót új útra kergetik az istenek.

Collinsnak, amikor megjavították a tetőt, nagytakarítást kellett tartani, aminek örvendetes eredménye az volt, hogy megtalálta néhány már régen elveszettnek hitt könyvét az ágy és a dívány alatt.

A monszun itatja a földet, sárgítja a rizst, érleli a szíve-

ket. A szantiniketáni szívek újabban nagy hajlandóságot mutatnak a megérésre. Valami mágneses áram vibrált a levegőben. Káma, a szerelem istene vidáman nyargalt papagáján, cukornádból faragott íjának húrját méhek raja alkotja. Öt nyila virágfüzérből készült. „Anangá"-nak, testetlennek nevezik őt a hinduk, mert Siva harmadik szemével haragjában elégette, de később megbocsátott neki, új testet teremtett számára. A hinduk az eszményi szerelmet testetlennek képzelik. A lélekben gyúl életre a szerelem, s csak később válik testté: az érzés vágyat, a vágy szenvedélyt szül.

Bhandarkar és Nandini addig sétálgattak együtt, addig nézegettek egymás szemébe, amíg Káma virágnyilával meg nem érintette szívüket. Nandini hazament szüleihez, bejelentette, hogy férjhez akar menni. A szülők megrémültek. Hallatlan eset, hogy egy fiatalember egyszerűen szerelemből vegyen feleséget, anélkül hogy váltságdíjat fizetne érte. Mint ahogy hallatlan dolog volt egy bráhmin házban, hogy fiatal leány saját maga válasszon férjet. Zúgolódtak a szülők: ez mind annak az átkos iskolának a hatása, ezeket a szokásokat Tagore hozta magával Európából. Különösen Nandini anyja tartotta az esetet hihetetlenül borzalmasnak. Nandini apja ügyvéd, Bardván egyik legvagyonosabb embere, Kalkuttában sokat érintkezett angolokkal és Brahmászamádzs hindukkal. Ő hamarább megértette lányát, mint maradi felesége. Mindenekelőtt látni akarta a vőlegényjelöltet. Hosszas rábeszélés után rávette feleségét, hogy ha a horoszkóp jelei kedvezőek lesznek, akkor egyezzen bele a házasságba. Az anya nagy nehezen belenyugodott a megváltozhatatlanba, csak ahhoz ragaszkodott, hogy az esküvőt szigorú ortodox bráhmin szokások szerint tartsák meg. Ezt az apa, a leány és a Szantiniketánban türelmetlenkedő vőlegény boldogan megígérték. Megindult a levelezés, utazgatás. Bardván csak egy ugrásnyira van Bolpurtól, gyorsan fejlődtek a dolgok, az asrám tudott minden mozzanatról. A szerelem diadalát ünnepelték az első házasságban, amit közvetítő rokonok nélkül kötnek. Gertrud tapsolt örömében. Magának követelte az érdemet, hogy megtört a jég.

Ő volt az első, aki az asrámban a szerelmet a szülői engedelmesség fölé helyezte.

Bhandarkar, a vőlegény, válaszúton állt. Abba még csak beletörődött, hogy menyasszonyának anyja kedvéért végigcsinálja az ortodox hindu esküvő szertartásait, de eszébe jutott: miből fogja eltartani a feleségét? Semmi esetre sem akart hindu módra a saját vagy Nandini szüleinek nyakán élni. Állást kell vállalnia! Apja szerzett is neki állást egy bombayi angol textilgyárban. Mit csináljon szegény forradalmár Bhandarkar, vesse le a rokkán készült háziszőttest és legyen egyik kereke annak az angol gyárnak, amely gyapotkelmét készít? Hosszas töprengés után elfogadta az állást. Káma isten győzött. A szerelem erősebb, mint a forradalom!

A horoszkópok sikerültek, az istenek megadták legfelsőbb beleegyezésüket a házassághoz. Bhandarkar elindulhatott Bardvánba, hogy hivatalosan kérje meg Nandini kezét. Melléje adtak egy bráhmint, aki jó pénzért ügyelt arra, hogy a hivatalos leánykérés szertartásába hiba ne csússzon. A vőlegény új szárihoz való selyemanyagot, egy kókuszdiót, öt banánt, sáfrányt és karit vitt magával. Vonaton utazott el együtt a bráhminnal. Alighogy leszálltak Bardvánban, az állomásépületnél egy szürke macska futott el előttük keresztben az úton.

– Ez rossz jel – mondta a kísérő bráhmin –, istenkísértés volna folytatni az utat. Vissza kell mennünk Bolpurba.

Bhandarkar dühösködött, vitába szállt a bráhminnal, de az nem engedett. Őt azért fizetik, hogy pontosan teljesítse kötelességét. Mit volt mit tenni, a következő vonattal visszadöcögtek Bolpurba, és begyalogoltak Szantiniketánba. Bhandarkar cipelte a szárit, a banánt és a sáfrányt.

Bardvánban, a menyasszonyi házban, ijedt aggodalommal találgatták az asszonyok, milyen égi akadály késleltetheti a vőlegény megérkezését? Szegény Nandini számlálhatta az órákat, a perceket, mikor láthatja már viszont Bhandarkart. Mindenre gondolt, vasúti szerencsétlenségre, hirtelen rosszullétre, betegségre, arra, hogy talán a fiú utol-

só percben meggondolhatta a dolgot, csak a szürke macska nem jutott az eszébe.

Másnap Bhandarkar a bráhmin társaságában újra elindult. Aggodalmasan nézett körül, nem tűnik-e fel kígyó, róka, macska vagy valami más rossz sejtelmű állat a láthatáron, nem kell-e újból visszafordulnia? Az istenek ezúttal kegyesek voltak hozzá: szerencsésen megérkezett a menyasszonyi házhoz. Izgatottan várta mindenki. A bráhmin bemutatta az apának, akitől azonnal megkérte Nandini kezét. Bonnerdzsi ügyvéd ajkába harapott, pislogott egyet a bráhminra, és az előírás szerint végigjátszotta az egész komédiát. Felesége kívánságát tiszteletben kellett tartani.

A bráhminnal együtt a szoba közepére álltak és elkezdtek a mennyezetre bámulni. Az apró gyíkokat figyelték, amelyek vidáman futkároztak bogarak után, és kisebb gondjuk is nagyobb volt annál, hogy a szerelmes vőlegénynyel, az apával vagy a bráhminnal törődjenek, akik állhatatosan meresztették rájuk a szemüket. Végre az egyik gyíkocska megállt a falon, ívet írt le farkával a levegőben, s apró, piros nyelvével jobbról-balról végignyalta szájacskáját. Úgy látszik, ízlett neki az a csinos lepke, amit az előbb kapott be szőröstül-bőröstül. Csettintett egyet a jó falat után, és halkan ciripelni kezdett. A bráhmin arca felderült. A gyík, a tigtigi „nyilatkozott", kedvező választ adott. Bonnerdzsi és Bhandarkar jelentősen egymásra pislantottak, azután a jövendő após a legünnepélyesebb arcot vágva, kijelentette, hogy ezek után nem ellenzi: a lánya férjhez mehet. Ezzel a szertartás első szakasza véget ért. A vőlegényt bevezették az anyóshoz. A menyasszony nem lehetett jelen. Az anyós jóindulatát sáfránnyal és banánnal lehet megszerezni. Mindkettőből van bőven Indiában. Bárcsak fogna a varázsajándék! Bhandarkar pompásan végezte el a feladott leckét. Csinos fiatalember volt, nem csodálható, hogy az anyós nem harapta le az orrát már a leánykérés napján. Egy kis mécsest emelt fel az anya, azzal riasztotta a „rossz szellemet". A mécsből olyan kellemetlen, avas olaj-, pörkölt rizsszag áradt, hogy minden jelenlévő rossz szellem futva menekült. Amikor egyedül maradt az anyós és a vőlegény, rizs-karit és gyümölcsöt ettek egy réztálból.

Ez a családi egyetértés jelképe: egy tálból enni az anyóssal! Bhandarkar ezen is túlesett, és ezek után meg lehetett állapítani az esküvő napját. Nem minden hónap és nem minden nap alkalmas az esküvő megtartására. A legkedvezőbb hónapok a március, április, május és június. Ilyenkor van a legnagyobb meleg. A többi hónap közül csak november és február jöhet számításba, de csak második házasság esetében és az állatöv jeleinek olyan aprólékos figyelembevételével, hogy alig lehet megfelelő napot találni. Hosszas tanácskozás után a purohita asztrológust is bevonták a családi megbeszélésbe. Kis jóakaratú baksissal az istenek jóindulatát kell kikönyörögnie, hogy a türelmetlen szerelmesek részére kegyesen engedélyezzék október első napjainak valamelyikét.

Bhandarkar boldogan tért vissza Szantiniketánba, anélkül hogy Nandinit láthatta volna. Bolpurban leugrott a vonatról, futólépésben sietett haza. A purohita bráhmin most már nem kísérte, nem kellett vigyáznia, hogy rókával, kígyóval, szürke macskával találkozik-e? A vőlegénynek semmi más gondja nem maradt, mint az esküvőt előkészíteni. Értesítette szüleit, rokonait, barátait, s valamennyit meghívta vendégül októberre apósa házába, Bardvánba.

Érdeklődéssel vártuk az esküvő napját. Sasztri azt mesélte, hogy régebben az esküvők egy hónapig is eltartottak, vendégeskedéssel, evéssel-ivással. Reméljük, Nandini esküvője nem fog ilyen soká tartani.

*

Gandhi és hívei, akik „dhutijába kapaszkodtak", türelmesen ültek a punai börtönben. A börtön szomszédságában van egy jóga-iskola, ahol szakszerűen avatják be a jelentkezőket a rejtélyes tudományba: hogyan lehet akaraterővel úrrá lenni a test felett. Ebben az iskolában a levegő tele van önként és önkéntelenül vállalt szenvedéssel. A Mahátma is önként és önkéntelenül vállalt szenvedéseivel, sok sanyargatással testét olyan rugalmassá tette, hogy engedelmes eszköze lett akaratának. Izmai, idegei lesték lelke parancsát. A jógik is ezt gyakorolják, s a gyakorlat teszi a mestert. A csüggedő kis sereget, amely először ült börtön-

ben, Gandhi a maga példájával biztatta, bátorította. A közös munkateremben felvidította őket.

Az első napok ijedelemben teltek el. Krisnadászi megbetegedett. Nem merte értesíteni szüleit, hogy hol van, mi történt vele. Szegények halálra rémültek volna, ha megtudják, hogy börtönben ül betegen. A gyomra mondta fel a szolgálatot. Sovány, gyenge szervezetű lány volt, mint a legtöbb bengáli, s a sok izgalom megbénította emésztését. Nem tudta enni a rabkosztot. Haimanti, akivel egy cellában volt, megkérte a börtön felügyelőjét, hogy adasson Krisnadászinak beteg-kosztot. A félvér felügyelő természetesen igazi britnek tartotta magát, kereken megtagadta a kérés teljesítését, sőt összeszidta Haimantit: szégyellje magát, hogy fehér nő létére khaddart visel, és a „négerek" politikai mozgalmában vesz részt. Krisnadászi sírva fakadt. Megsértődött, hogy bráhmin lány létére négernek nevezik. Haimanti vigasztalta:

– Miért bánt ez téged, ez a durvaság? Csak nem képzelted, hogy a börtönben dédelgetni fognak? Azért börtön a börtön, hogy büntessenek vele, s azért tették ezt a félvért ide, hogy súlyosbítsák a büntetést.

Amikor a munkateremben elmondta Gandhinak az esetet, a Mahátma megfogta a beteg Krisnadaszi lázas kezét, és nevetve fordult a felügyelőhöz:

– Az Isten teremtette a fehér, a fekete, a barna és a sárga fajt, ugye, ezt tudja maga is, felügyelő úr?

A félvér kelletlenül igent bólintott fejével.

– Bizonyára akkor azt is tudja – folytatta Gandhi és bátran a felügyelő szemébe nézett –, hogy a félvéreket az angol bakák teremtették.

A felügyelő ajkába harapott, kisietett a teremből. Boszszút forralt. Még cudarabb ételeket adatott a foglyoknak. Gandhi mosolygott. Biztatta híveit, ragaszkodjanak rendületlenül az erőszaknélküliséghez.

Másnap Gandhi cellájából érintetlenül hozta ki az őr a rizst, a tejet és a gyümölcsöt. A Mahátma éhségsztrájkba kezdett. Harminc napi böjtbe fogott. A félvér felügyelő jelentette ezt a börtön igazgatójának. Ez megijedt és azon-

nal intézkedett: a betegek ezentúl külön kosztot kapjanak, senkit sem szabad önérzetében sérteni, nem közönséges bűnösök ezek, hanem politikai foglyok. A felügyelőt pedig kicserélte. Gandhi győzött. Abbahagyta a böjtölést.

Az áthelyezett félvér dühében rábeszélte a börtön irodájának alkalmazottait, akik mind Gandhi-ellenesek voltak, hogy süllyesszék el az ügy iratait. Ez az elsüllyesztés lett az oka, hogy múltak a hetek és a hónapok, s a foglyok nem kerültek bíróság elé. Gandhi tűrt és hallgatott. Nem engedte, hogy ügyvéd járjon közbe érdekükben, és kisürgesse a tárgyalást. A Golgotha útja vezet a szabadsághoz!

Végül a kormány megsokallta a dolgot, utasította az ügyészséget, hogy vizsgálja meg az ügyet. Az ügyész megkonstruálta a vádat, és kitűzték a tárgyalás napját. Vallabhai, az ügyész, egy gudzserati hindu, szokásához híven, elrémítő vádbeszédet tartott a sókampányban részt vett vádlottak ellen. Gúnyos szavakkal támadta Gandhit, színészkedő bűnözőnek nevezte, aki India lelkiségére hivatkozik, hogy ördögi tervét végrehajtsa. Meg akarja buktatni a kormányt, forradalmat szít az elégedett lakosság között. Fellázítja a páriákat a magasabb kasztok ellen, ezzel vétkezik India ősrégi társadalmi rendszere ellen, ami pedig isteni eredetű. A szegény emberek jogairól beszél, uszítja őket a gazdagok ellen. Meg akarja dönteni a gyáripart, tönkre akarja tenni azokat, akik pénzüket befektették a vállalatokba, amelyek százezer embernek adnak kenyeret. Ő akar uralkodni Indiában, s ezt a célját a legrettenetesebb eszközökkel próbálja megvalósítani. Sztrájkot hirdet, utcai tüntetéseket rendez, melyek véres verekedéssé, fosztogatásokká fajulnak. Végül pedig megtagadta az adófizetést, s a kormány sómonopóliuma ellen merényletet tervezett.

– Itt vannak munkatársai – folytatta emelkedő hangon –, mind bűnözők, titkos éjjeli lebujokban összeesküvéseket szövő, elvetemült alakok. Ezt az alvilágot akarja rászabadítani a társadalomra Gandhi, hogy felforgassa India békés rendjét.

Lázadás címén a legsúlyosabb büntetést kérte.

Mr. Jonathan Rogers, az angol bíró nyugodtan hallgatta

végig az ügyész dörgedelmes vádbeszédét. Szemét körüljáratta a „lázadókon". Egyszerű háziszőttesben álltak ezek a Mahátma mellett. Arcuk csupa alázat. Nem látszottak veszedelmes bűnösöknek, akiktől az angol birodalmat félteni kell. Mr. Jonathan Rogers rámosolygott a hindu ügyészre, kezével legyintett, és jóságos hangon csak ennyit mondott:

– Ugyan, ügyész úr. Lázadás?

És mindössze engedély nélküli sógyártásban találta Gandhit és társait bűnösnek. Egy hónapot kapott mindegyik vádlott.

– A vizsgálati fogsággal a büntetést kitöltöttnek veszem – jelentette ki.

A vádlottak egymásra néztek. Egy hónapra ítélték őket, és már négy hónapja ülnek.

Gandhi mosolyogva mondta:

– Köszönöm, bíró úr, kaptunk három hónapi előleget. Majd letörlesztjük a jövőben.

Újra szabad levegőt szívhattak Gandhi és társai.

A Mahátma visszament Szabarmatiba, hívei követték. Haimanti is velük tartott. És Szabarmatiban tovább peregtek a rokkák, fonták a fonalat és a jövőt India felszabadítására.

*

Amiját és Gertrudot egyre gyakrabban látni együtt. A leány délután, amikor kijön a kórházból, mindennap várja a hindu tanárt. Gertrud a férfi mellé ül és a kis sportkocsi már száguld is neki a síkságnak. A monszun felázlatta a talajt, nagyokat zökken a tócsákban a kocsi, kétoldalt méterekre fröccsen a sár, néha ők is tetőtől talpig sárosan, vizesen térnek haza. De a legfergetegesebb monszun sem tartja őket vissza az autózástól. Ha nagyon esik, felhúzzák a vízhatlan ponyvát a kocsi fölé, csuklyás impregnált köpenyt öltenek s nekivágnak a viharnak. Kétoldalt bevág az eső, csuromvizes lesz az arcuk, kezük, ilyenkor egymásra mosolyognak és száguldanak tovább. A reflektor néha alig tudja átvágni a sűrű, sötét esőfüggönyt. Hiába táncolnak a villámok tűzkígyói a láthatáron, az égzengés-

ben, zihálva, hörögve szalad a gép, falja a mérföldeket; s Gertrud és Amija összebújva az ülésen, előrehajolva néznek bele az esőbe. Néha egész úton egy szót sem szólnak egymáshoz.

– Újra esik – mondja a lány, amikor beszáll a férfi mellé.

– Igen, újra esik – feleli a férfi, felsegíti Gertrudra a köpenyt, és begyújt a motorba.

Ez a pár szó az egész diskurzusuk. Sokat lehet érteni belőle. Amikor órák után megáll az autó Gertrud háza előtt, a leány kiszáll, és melegen megszorítja Amija kezét. – Köszönöm. – Én köszönöm.

Így búcsúznak.

Ha szép az idő, megállnak a berek előtt. Ilyenkor ellenkező végletekbe csap hangulatuk. Képesek órákon át beszélgetni. Mindegy, hogy miről. Témájuk mindig akad. Legtöbbször mégis a férfi és a nő viszonyát tárgyalják.

– A keleti ember szemében – magyarázza Amija – nem több a nő, mint egy jóízű, illatos gyümölcs. Ha megéhezik rá, beleharap. Lenézi a nőt, nem lát benne mást, mint természetes szükségletének kielégítőjét. Még a legfelvilágosultabb, legműveltebb hindu is. Nézze például Sasztrit, különb embernek tartja a férfit, mint a nőt.

– Tagore nem – szólt közbe Gertrud.

– Tagore más. Költő és színész, istenáldotta tehetségű, nagy művész. Európában körülrajongják a hölgyek, szerelmes leveleket írnak hozzá. Persze, ez tetszik neki. Ezért szereti és tiszteli a nőket. Szerencse, hogy idén tölti be a hetvenedik évét, vele már nem történhet baj.

– Hány éves koráig lehet szerelmes a férfi? Persze, nem keleti emberre gondolok. Az sohasem szerelmes, az csak szeret.

– Nincs korhatár. Sőt, szerintem az érett férfi szerelme szebb és mélyebb, mint fiatal tacskók lángolása. Szenvedni a szerelemtől csak felnőtt férfi tud. Belehalni.

– Ezt nem hiszem. Úgy gondolom, a szerelem és az intelligencia fordított arányban állanak egymással. A fiatalabb férfi belehalhat a szerelembe, az idősebb nem szokott. Aminthogy, nézze csak meg a statisztikát, Berlinben egy

évben öngyilkosságot szerelem miatt több mint ezerötszáz fiatalember, cseléd, munkás, iparos követ el. Orvos már csak hat, ügyvéd három, egyetemi tanár egy sem.

– Mert egyetemi tanár kevesebb van, mint cseléd. Rossz a statisztika!

Vitatkoznak, érvelnek, magyaráznak, összekapnak a szerelem felett.

– A szerelemre szükség van – lelkendezik a férfi –, azt már kitalálták, hogy az ember a levegőnél nehezebb testtel repülni tud. Enni sem kell, bizonyos vitaminos labdacsok pótolják az evést – a szerelem helyett még nem találtak fel semmit. A szerelem tehát mindennél fontosabb, a legfontosabb a világon, különben pótolni tudnák valamivel.

– Nem tagadom, hogy van és szükséges – mondja Gertrud –, de a szerelem igazságtalan, a nőhöz igazságtalan. Nemcsak itt Keleten, Európában is!

– Hogy érti ezt?

– Európában is több szabadsága van a férfinak szerelmi téren, mint a nőnek. Volt Bonnban egy tizenöt éves unokaöcsém. Jópajtások voltunk, én voltam minden titkának a tudója. Szerelmes lett a kishúga huszonnégy éves nevelőnőjébe. Részletesen elmondta nekem az egészet. Az első csókot, s azt, amikor először szökött ki a gyerekszobából a nevelőnőhöz. Amikor anyja megtudta ezt, azonnal kidobták a kisasszonyt, az apa pedig tudomására adta a fiúnak, hogy az ilyesmit házon kívül illik elintézni. Tizenöt éves volt a fiatalúr, s már szabad szárnyára eresztették szerelmileg. Mi történt volna vele, ha véletlenül lánynak születik? Talán kitagadják, de legalábbis szanatóriumba csukják.

– Igen – akadozott Amija –, a férfi korábban kezdi. De ez még nem égbekiáltó igazságtalanság.

– De az! A mai lány legalább annyit tanul, mint a férfi. Középiskolát, egyetemet végez, pénzt keres, miért szabad a férfinak több, mint a nőnek? Ez a Kelet maradványa a nyugati férfi lelkében. Ezen segíteni kell.

– Nem kell! – ijedezett a férfi – nagyon jól van ez így.

Gertrud elnevette magát. Amija vele nevetett. Pedig inkább kérdezni szeretett volna valamit Gertrudtól. Valami

nagyon komolyat. De nem merte feltenni a kérdést. Talán félt a választól. Amija a szívében még mindig kicsit keleti maradt.

Röpködtek a témák, a szabad szerelemről a házasságra, a gyermeknevelésről a politikára ugrottak.

– A görög bölcsek szerint akkor lesz majd boldog a világ, ha nem államférfiak, hadvezérek, politikusok vezetik, hanem tudósok – mondta Gertrud.

– Mikor lesz az még! – sóhajtotta Amija, s most hirtelen az abszolutisztikus és demokratikus államformák különbségéről kezdtek diskurálni. Gertrud inkább az abszolutisztikus rendszer híve volt, Amija a demokráciáért rajongott.

És repültek az órák. Egyik a másik szájából kapta el a szót. Amija úgy érezte, hogy egyetlen estén többet beszélgetett Gertruddal, mint Haimantival egy év alatt. Közelebb férkőztek egymás szívéhez.

Amikor éjfél felé megállt a kocsi Gertrud háza előtt, elhangzottak a szokásos búcsúszavak:

– Köszönöm.

– Én köszönöm.

Napról napra így folyt ez. Minden este kikocsiztak. Minden este vitatkoztak óraszám, s amikor elváltak, mindig megköszönték, hogy egymással lehettek.

Persze, mindez nem maradhatott titok az asrámban. A tanárok, a diákok pletykázni kezdtek az esti autótúrákról, Probhat babu állítólag beszélt egy diákkal, aki csókolózni látta őket a berekben. Egy szó sem volt igaz az egészből. Egyetlen csókot sem váltottak még. Csak beszélgettek. Így is boldogok voltak.

Október eleje

Népvándorlás képét mutatja a bolpuri állomás. Egész Szantiniketán Bardvánba utazik, Bhandarkar és Nandini esküvőjére. Kevésnek bizonyult a hely a vonaton, a kupék ablakain lógtak ki az utasok. Az egyetemen több napig szünetel a tanítás. A lakodalom az élet legfontosabb örömünnepe, ilyenkor senkinek sincs kedve tanulni. A kóbor ku-

tyák nem tudták mire vélni a dolgot, a diákkonyhában nem rotyogott a rizs. A diákok jobb ételeket kapnak az esküvőn, szegény kutyák koplalhatnak.

Bardván ünnepi díszbe öltözött. Az utcákat kivételesen kisöpörték, Bonnerdzsi háza elé virágokat szórtak. A házat és a kertet színes papírszalagok díszítették. Temérdek nép hullámzott mindenütt. A vendégek száma meghaladta az ezret. A szantiniketáni európai tanárok, Collins, Timbersék, Gertrud és mi a Dák bungalow-ban, a postaszállodában szálltunk meg. A hindu vendégeket házakban és gyékénysátrakban helyezték el. A kis Bardván egy nap alatt nagyvárosi jelleget öltött. Autók robogtak az utcákon, a kecskék, tehenek ijedten ugrottak félre, a szent bikák bambán néztek a tolakodó kocsikra, nem akartak kitérni. Bhandarkar és Nandini alaposan felforgatták a világot.

Siettünk a lakodalmas házhoz. Már messziről dübörögtek a dobok, sikoltottak a sípok. A kertben, a ház körül száz és száz színes száriba öltözött lány és asszony ül, szaladgál ide-oda. Félek, hogy felbuknak hosszú, szűk ruháikban. A keleti ruha csak méltóságteljes, lassú járást engedélyez. De most nem kell a méltóság, most mindenről meg lehet feledkezni, csak a vigalomról nem. Fülsiketítő a zenebona. Három zenekar játszik egymás mellett, nem törődve azzal, hogy dallamaik egybefolynak, és hátborzongató kakofóniával töltik meg a levegőt.

A nyoszolyólányok, akik feldíszítették a menyasszonyt, nagy tengeri kagylókat fújnak. Mélabúsan kong bele ebbe a zűrzavarba a szent bikák bőgése. Nem tudják elképzelni, mi történik ebben a csendes faluban. Vagy talán Siva isten örvendő állatjának bőgése azt jelenti, hogy ő is részt akar venni ura képviseletében a menyegzőn?

A közeli falvak népe, bengálok, szantálok, mind előjöttek a lakomára. Szopós gyerekek csüngtek anyjuk keblén, a kislányok meztelenül szaladgálnak körülöttük. A nap forrón süt rájuk, párologtatja az illatos olajat, amivel testüket, sűrű hajukat bekenték. A szegényebbek kókuszdióolajat használnak, ez is leköti a test kigőzölgését.

Füstölők ontják a szagokat, kereplők és pattogtatók ijesztik a gyerekeket. Pokoli a zűrzavar. Alig tudunk utat törni

magunknak a tömegben. Csak fehér bőrünk tekintélyének köszönhetjük, hogy nem nyomnak össze. Bardván olyan jelentéktelen kis város, hogy európai alig fordult még meg benne. A mahárádzsa ormótlan, óriási palotája az egyetlen nevezetessége, de a fejedelem ritkán keresi fel otthonát.

Bonnerdzsi, az örömapa fogadott bennünket az első szobában. Az európai modorú hindu ügyvéd kellemes házigazda. Szegényt megzavarhatta a népcsődület, amely ősi szokás szerint sáska módra ellepte házát. Azt sem tudja, hol áll a feje. Irodája feldúlva, könyvei széthányva, női ruhák, cipők, dhutik, teniszrakettek és konyhaszerek költőietlen összevisszaságban hevernek szanaszét. Egyik sarokban pislogó mécses bűzlik az olajtól. Elfelejtették eloltani. A női lakosztályból ki-be járnak a családtagok, bútorokat cipelnek, a rajtuk levő holmit egyszerűen a földre dobják vagy a vendégek ölébe hajítják. Párnákon, bételköpésen, estétől ottfelejtett ételmaradékokon át tapos a házba gyűlt barátok tömege. Ember legyen a talpán, aki ebben a háborgó bengáli tengerben nem veszti el lélekjelenlétét. Most Szaraszvati ront be a szobába, egy hímzett szandált tart a kezében, annak párját keresi. Feltúrja a párnákat, félrelöki a teniszraketteket, a jogi könyveket, egy biciklipumpa zuhan a padlóra, ahol már talpalatnyi hely sincs. Felrántja a falba épített szekrényt, a „kétajkú" dolábot, az odagyömöszölt ágynemű kizuhan, csaknem földre rántja Szaraszvatit. Nagy nehezen kikászmálódik a vánkosok, paplanok tömkelegéből. A szandál nem került meg, de megpillantott minket. Hozzánk siet, hevesen taszigálja maga mellől a tolongó vendégsereget, megfogja kezemet, kicipel a szobából a női lakosztályba.

Négy nagy szoba zsúfolásig tele asszonyokkal! A földön guggolnak vagy a fal mentén húzódó kereveteken ülnek, csevegnek, csacsognak, kiabálnak, bételt rágnak és köpködnek. Legizgatottabb köztük a ház úrnője, Rádha dévi, egy elhízott, kifestett szemű bengáli asszony. Nincs még negyvenéves, de már matrónaként hat. Szaraszvati eléje vonszol, bemutat. Félszegen, zavarodottan köszön, nem mer a szemembe nézni. Bizonyosan nem tetszik neki, hogy jelenlétemmel megszentségtelenítem egy bengáli ortodox asz-

szony lakását. Persze, Szaraszvati nem gondol arra, hogy nem minden asszony nőtt fel Szantiniketán szabad légkörében.

A szoba közepéről Nandini fut felém. Illedelmesen namaskározik. Szegény teremtés meggörnyed a súlyos ruha alatt. Tetőtől talpig felékszerezték. Fején színes papírkorona, arcát éktelenül kifestették kasztjelekkel és értelmetlen geometriai figurákkal. Olyan, mint egy tetovált rézbőrű indián. A melegben megolvadt a festék, s erecskékben folydogált le arcáról. Állandóan javítani kell a festményt. Javasasszonyok fontoskodó arccal restaurálják az arcára kent kubista képet. A menyasszony felöltöztetésével még nincsenek készen. Nagy az izgalom, néhány óra múlva meg kell jelennie Nandininak rokonai és barátai előtt, hogy búcsút vegyen lányéletétől és tőlük. Nem zavarom tovább a hölgyeket, fejbiccentéssel távozom a női lakosztályból. Nandini anyja örül, hogy a fehér pária nem fertőzi tovább a levegőt, és nem veszélyezteti rossz szemével lánya jövendő boldogságát. Harsány hangon elrendeli az „aráti"-t: friss tésztából gyúrt mécsest lóbálnak, ez erjedt szagával végleg elkergeti a gonosz szellemeket.

Ezalatt egy másik házban Bhandarkart kínozzák az előírt szertartással. Az egész nap ezzel telt el. Közben állandóan szólt a zene, még ebéd alatt sem szünetelt. Az ételeket a házakban, az udvaron, a kertben és a téren szolgálták fel. Az előkelő vendégek réztálakat, tányérokat kaptak, az egyszerűbbek a fűre telepedtek és széles lapulevelekről habzsolták a rizst, a zöldséget, a hal-karit, az édességeket. Órákig ettek fáradhatatlanul. A maradványokat otthagyták a hirtelen összesereglett kutyáknak és az ölyveknek, amelyek mintha titkos utakon kaptak volna hírt: siessenek Bardvánba, ott nekik is jut minden jóból.

Ebéd után kissé lepihentünk. Még fárasztóbb program vár ránk estére és éjszakára. Délután megtekintettük a mahárádzsa palotáját, mely kívülről óriási hombárnak fest, de belülről tömve van értékes bútorokkal és sok haszontalan limlommal. Velencei csillárok alatt aranyozott rokokó pamlagok, székek, üvegből készült asztalok húzódnak meg. Túltengő pompa és ízlés nélküli hivalkodás, sehol egyetlen

meghitt sarok. A palota híres képtára nyújt némi vigaszt a csillogó dísztől elszédült látogatónak.

Este ismét visszamentünk a lakodalmas házhoz. Itt festői kép tárult elénk. Az asszonyok és lányok külön csoportban ültek a földön, távol a férfiaktól. Fújták a kagylókat, zengtek a dobok, rikoltottak a hangszerek. Nincs az a karnevál, amely tarkaságban felülmúlna egy gazdag hindu esküvőt. Lindsay tiszteletesasszony számítgatta, mit érhet a sok selyemszári, ékszer, ami a nőket borítja, mibe kerülhet ennyi ember etetése? Egész vagyonba!

A ház előtt tizenkét hatalmas oszlopon nyugvó trónszerű sátrat emeltek, a pandalt. Ez alatt a sátor alatt játszódik le a szertartás. Jó közel ültettek le bennünket. Collins is mellénk szegődött. Míg mi izgatottan néztük a lebilincselő képet, ő egykedvűen szívta pipáját, csak néha-néha dünnyögött egy-egy értelmetlen szót. Gertrud és Amija mellettem ülnek. Ők is némák, mintha meghatotta volna őket a szerelmeseknek ez a színes ünnepe.

Most még hangosabban verték a dobokat, a húros hangszerek új életre kelve vinnyogtak, a kagylók erőteljesebben rikácsoltak, és éktelen kiabálás hasította az esti levegőt. A távolból fáklyás menet közeledett. Hozták a vőlegényt. Ökrös szekerek tűntek fel a fáklyák fényében. Tűzijáték röppentyűi szálltak a magasba és lövellték szét csillagjaikat. Zenebona, éneklés, dobpergés, durranás, sivalkodás: a vigalom teljes erővel tombolt. Az első ökrösszekér bedöcögött a kertbe. Bráhmin papok ültek rajta halálos komolyan. A következő szekéren a vőlegény barátai foglaltak helyet. Nagyokat kurjongattak. Mindegyik teleaggatva virágfüzérrel, mindegyik füstölőt lóbált a kezében. A ház tornácán nyoszolyólányoktól és rokonaitól körülvéve megjelent a menyasszony. Arca alig látszott a sok virágfüzértől. Lassan mozgó virágos csokorrá változott Nandini, illatozott a nárcisztól, jázmintól és a drága olajoktól, virított a sokszínű festéktől. Nem lehetett ráismerni.

A harmadik ökrösszekér hatalmas röppentyűzápor alatt fordult be az udvarra. Ezen ült Bhandarkar. Őt sem lehetett megismerni. Olyan volt, mint egy cirkuszi bohóc. Arca bemázolva, a sok virágfüzér lehúzta a nyakát, folyt róla az

izzadság, aranyszegélyes dhutija csuromvíz. Az ökröket is felcicomázták, kifestették erre az alkalomra. Bhandarkart lesegítették a szekérről. Saját lábán alig tudott járni, olyan sok ruha és virág nyomta a vállát. A purohita bráhmin betámogatta a pandál alá, ahol már megjelent a menyasszony. Nemcsak ők ketten álltak a szentéllyé avatott sátor alatt. A legelőkelőbb vendégek és az istenek is ott vannak. Ugyanis az isteneket is meghívták az esküvőre, így kívánja az ortodox hindu szokás. Az összes vendégeknek és az isteneknek öt napig illik jelen lenni az esküvőn. Az isteneknek könnyű, nekik csak a bálványaik vannak itt. A legelőkelőbb helyet az Akadályok Istenének juttatják. Az ő jóindulata hárította el az esküvő elől az akadályokat, neki kell a legszebb virágfüzéreket áldozni. Az Akadályok Istene kövér, nagyhasú bálvány. Magas homlokáról elefántormány lóg. Ganésa bálványa mintha vigyorogva jelezné a bráhminnak, hogy az általa hozzájuttatott ajándékokkal meg van elégedve. Ganésa jókedvű istenség. Mindig vigyorog, pedig olyan ijesztően csúnya, hogy még a hindu mitológia tobzódó képzelete sem talált számára feleséget. De azért minden esküvőn ott van. Talán kárörömből nevet az új párokon.

Amikor az isteneknek bemutatták az áldozatokat, a vőlegény kiugrott a sátor alól, s ahogy csak bírt, igyekezett elfutni a házasság elől. A törvény szerint neki még el kell menni Benáreszbe, és megmosni lábait a Gangesz szent vizében. Kalkutta ugyan közelebb van, de Benáresz szentebb hely. A bráhminok félrefordultak, nehogy a szökést észrevegyék. Barátaitól támogatva elindult a vőlegény vándorútjára. Az egyik barát vándorbotot nyomott a kezébe, a másik elemózsiával telerakott iszákot akasztott a virágfüzérekkel amúgy is túlterhelt fiatalember nyakába. Alig hagyta el a kertet, szembejött vele Bonnerdzsi, a leendő após.

– Hová indulsz, fiam? – kérdezte tettetett kíváncsisággal.

– Benáreszbe megyek aszkétának.

– Tégy le tervedről, szebb a világi élet, nősülj meg, alapíts családot, gyermekeid lesznek, gyarapodni fog család-

fád, virágozni fog minden levele. Neked adom feleségül lányomat, Nandinit.

Bhandarkar e szavakra eldobta vándorbotját, leakasztotta iszákját, és visszavánszorgott a sátor alá.

– Ostoba komédia az egész – dünnyögte mellettem Collins –, valóságos emberkínzás, amit csinálnak.

– Nekem tetszik. Nagyon érdekes – jelentette ki Gertrud, és rámosolygott Amijára.

Bhandarkart Nandini mellé állították. A purohita a vőlegény jobb kezére és a menyasszony bal csuklójára kis sáfrányt kötött, s varázsigéket kezdett mormolni. A röppentyűk sortüze pattogva szállt a csillagok felé. Közben a bráhmin papok halálos komolysággal végezték a szertartást. A lakodalmas közönség rájuk sem hederített. Bhandarkart arccal kelet felé ültették, apósa ünnepélyesen elébe lépett, mélyen a szemébe nézett, mialatt azt kellett képzelnie, hogy Visnu megtestesülésével áll szemben. Bonnerdzsi ügyvéd elképzelte. Most fényesre tisztított réztálakat hoztak, azokat az após letette a vőlegény elé. Áldozatot mutatott be vejének, Visnu megtestesülésének. A réztálon friss tehéntrágya sárgállott. Bhandarkarnak mindkét lábát be kellett mártani a tálba. A kényszeredett após azután megmosta veje lábát előbb tejjel, azután vízzel, mialatt ő is és a bráhmin papok is az előírt varázsigéket mormolták.

A vőlegény most a jelenlevő istenekhez fordult. Mindegyiknek nevét említette, majd a hét risit hívta segítségül házasságához. A purohita állandóan fülébe súgta a mondanivalókat. Az öt hajadon, a hét hegység, a nyolc sarkpont, a tizennégy világ, az évszakok és minden perc kivette részét Bhandarkar invokációjából. Egészen belesápadt, míg felsorolta a sok tanút, akiket maga elé kellett idéznie. Ezek jelenlétében teheti csak végre az após lánya kezét a vőlegény kezébe. A fiatalok néhány percig egymásra néztek. A festék összefolyt arcukon, a papírcsákó, amit fejükön hordtak, félrecsúszott. Nem merték megigazítani. A vőlegény különben is mással volt elfoglalva, át kellett adnia a „táhli"-t, egy kis aranylemezt, amire Laksmí istenasszony képe van vésve és a házas állapotot jelzi az asszonyoknál. Ha a férj meghal, ezt leveszik a nyakáról. Ezzel a színes fo-

nalakra erősített aranylemezzel örökre férje hatalma alá kerül a lány.

A nagy zsivajban, ami a nagyképű szertartást kísérte, nem hallottam, miket mond vagy imádkozik a pap. Egyszerre csak lepedőket cipeltek be a sátorba és leborították velük a menyasszonyt meg a vőlegényt. Percekig maradtak így, majd megfulladtak szegények. Most az egész násznép a pap után mondogatta az istenek nevét, nem hagyva ki egyetlenegyet sem. A fiatalok mint férj és feleség kerültek ki a lepedők alól, rettenetes állapotban.

A pandal előtt nagy máglyát gyújtottak. Kísérteties lángok nyaldosták a rőzséket és szökkentek a levegőbe. Ez a halotti máglya jelképe. Nandinit feldíszített deszkalapra ültették, és hétszer a vőlegény körül cipelték, mialatt Bhandarkart újra letakarták a lepedőkkel, mintha nem tartozna már az élők közé. Rettegtem, hogy a vézna lányok, akik Nandinit a deszkalapon hordozták, megbotlanak, és terhükkel együtt beleesnek a máglyába. Szerencsére, nem történt baleset. Bhandarkar élve került ki a lepedő alól, megfogta a deszkalapról leemelt Nandini kezét. Rizst hintettek fejükre, s most háromszor együtt járták körül a máglyát. A purohita egy apró csillagra mutatott, mely nem messze a Gönszölszekértől pislogott. Ez Arundhati, a hét híres risi egyike, ez lesz életük vezércsillaga.

Végre befejeződött a szertartás! Jöhetett a vacsora. A vendégek, akik kifáradtak a kiabálásban, elkeseredetten estek neki az ételeknek. A zenészek felváltva játszottak és ettek, a tűzijátékok röppentyűi szakadatlanul ropogtak. Bhandarkar és Nandini házaséletükben először és utoljára együtt ehettek. Ezután a feleségnek mindig meg kell várni, amíg a férje jóllakik, csak azután fogyaszthatja el azt, ami maradt.

Vacsora után visszatértünk a Dák bungalow-ba. Gertrudot egészen felvillanyozta az esküvő, Lindsayné is elragadtatva nyilatkozott a szertartásról. Collins viszont már alig várta, hogy újra Szantiniketánban legyen. Unszolására másnap reggel haza is mentünk. Az esküvő távollétünkben még napokig tartott. Körmenetek, kivilágítás, végnélküli lakomák fárasztották agyon a szerelmes párt. Nandini any-

ja diadalmaskodott. Bhandarkar alig tudott elszabadulni ifjú feleségével a szülői háztól. Titokban szöktek meg egyik reggel, vonatra ültek, és rohantak új otthonukba, Bombayba. Ott végre fellélegzettek. Távol a purohitától, az Arundhati csillagtól, a sok babonától, végre megcsókolhatták egymást.

November eleje

Hála Istennek, napról napra csökken a hőség. Esténként ki lehet ülni a tornácra friss levegőt szívni. Már könnyű kendő kívánkozik vállamra. Gyula is gallért kapcsolt az ingére. Tíz óra elmúlt, a villanyt már eloltották, kihozom a barátságos, melegfényű petróleumlámpást a tornácra. Annak fényénél olvasom Dickenst. Gyula dolgozik. Hirtelen a távolból egy autó reflektorai tűnnek fel. Előbb mint két apró szentjánosbogárka világít, azután nő a fény, bevilágítja az utat, megcsillan a bokrok és fák zöldjén. Az autó felénk fordul, a házunk előtt áll meg. Ki jöhet hozzánk látogatóba ilyen későn? Amija nem lehet, ő ilyenkor Gertrudot autóztatja.

Elegáns hölgy szállt ki a kocsiból. Elébe sietek, s meglepetve ismerek rá dardzsilingi ismerősünkre, Gladysre. Úgy megörül itt az ember minden fehér arcnak, hogy csaknem a nyakába borulok:

– Kedves Gladys, hát magát micsoda szél hozta ide Szantiniketánba?

Felvezetem a tornácra, ahol férjem örvendezik a vendégnek. Leültetjük, gyorsan teával, gyümölccsel, süteménnyel kínálom. Valami változást látok a dardzsilingi társaság előkelő ladyjén. Most is ragyogóan elegáns, de a szemében valami fájdalom és szomorúság bujkál, az arca fáradt, sápadt, mintha megöregedett volna, amióta utoljára láttam.

Zavartan, elfogulva válaszolgatott kérdéseinkre.

– Annyit hallottam már Szantiniketánról, gondoltam, megnézem egyszer.

– Önt érdeklik a tudományos dolgok? – kérdezi csodálkozva férjem.

– Cseppet sem – szaladt ki Gladys száján a szó.

– Hát akkor mit akar látni? Azt a pár öreg, komor egyetemi tanárt, akik Tagore távollétében az asrámot vezetik? Higgye el, nem érdekesek.

– Csak az egyik tanárra vagyok kíváncsi.

– Melyikre?

– Akiről maguk meséltek egyszer Dardzsilingban. Mr. Collinsra. Láthatnám?

Értetlenül nézünk össze az urammal. Ez a finom, előkelő dáma azért utazott ide, hogy Collinst lássa?

– Nagyon szeretném látni Mr. Collinst, eljönnének velem, hogy meglátogassuk?

– Nagyon szívesen. Holnap reggel elvisszük hozzá.

– Még ma szeretném látni.

– Olyan sürgős?

– Sürgős.

Egyre kevesebbet értünk az egészből. Gyula próbál más irányt adni a diskurzusnak.

– Mit csinál kedves ismerősünk, Mohamed Dzsáfar őrnagy? Ő nem volt kíváncsi Szantiniketánra?

A kérdésnek váratlan volt a hatása. Gladys zokogásban tört ki. Rázta a testét a sírás, az asztalra dőlt, ott zokogott percekig. Nem tudtunk szólni, nem is sejtettük, mivel vigasztalhatnánk. Végre, amikor jól kisírta magát, felénk fordította könnyben úszó szemét, és nagyon csendesen beszélni kezdett:

– Nincs értelme, hogy komédiázzak maguk előtt. Tudniuk kell, hogy miért állítottam be ilyen váratlanul Szantiniketánba.

Megszárította szemét zsebkendőjével, kis púdert tett az orrára, nagyot sóhajtott, és belekezdett annak elmondásába, amit tudnunk kell.

– Dzsáfar nincs többé!

– Meghalt? – rémültem meg.

– Nem. Megnősült. Mohamedán lányt vett el. Elváltunk. Azóta kóborolok Indiában. Hónapok óta. Egyik városból a másikba. Érzem, hogy az utam végül is idevezet Collinshoz. Csak mellette tudnék megnyugodni.

– Collins mellett? Kije önnek Collins?

– A férjem.

Ez a vallomás fejbe vágott bennünket.

– A férje? – kiáltottuk egyszerre Gyulával.

– Igen. Most már tudjanak meg mindent. Collins felesége vagyok, Dardzsilingben álnéven voltam bejelentve mint Mrs. Irshing. Pedig Mrs. Collins a nevem. Dublinben ismertem meg egy előadáson, ahol felolvasott. Nagyon imponált nekem a műveltsége, beleszerettem a nálam húsz évvel idősebb tudósba. Önálló gondolkozású, modern lány voltam, talán túlságosan is modern, elhatároztam, ha törik, ha szakad, a felesége leszek. Szüleim egy ír gyároshoz akartak férjhez adni, de nekem tudós férj kellett. Keresztülvittem akaratomat, Collinshoz mentem.

– Jól választott. Collins igen kiváló ember – szólt közbe a férjem.

– Rosszul választottam. Azt hittem, tudóshoz megyek férjhez, ehelyett a tudománynak lettem a felesége. Collinst rövid ideig érdekelte a fiatal lány szerelme. Csakhamar hűtlen lett hozzám.

– Collins hűtlen lett? – csodálkoztam.

– Megcsalt a könyvekkel. Szenvedélye volt a nyelvészkedés. Kezdett elhanyagolni. Bújta a könyveket. Ha beszélgetett is néha velem, akkor is furcsa, soha nem hallott nyelvekről tartott előadást. Unatkozni kezdtem mellette. Társaságba kezdtem járni, néha napokig nem láttam férjemet. Ő hagyott a magam útján menni.

– Eléggé rosszul tette – jegyezte meg csendesen Gyula.

– Nagyon rosszul tette. Egyre mélyebb lett köztünk a szakadék, egyre jobban eltávolodtunk egymástól. Nem segített az sem, hogy eljöttünk Angliából. Amikor meghívták a madraszi egyetemre tanárnak, mindössze az a változás állt be életünkbe, hogy új társaság után kellett néznem. Madraszban elég mulatságos volt az élet. Csinos fiatal asszony voltam, persze akadt elég udvarlóm. Collins nem törődött az udvarlóimmal, mintha nem is érdekelte volna, hogy mit csinálok. Ha késő éjszaka hazakerültem valamelyik koktélpartiról, rendesen még ott találtam dolgozószobájában, könyvei között. Egyre rosszabbodott a helyzet. Megismerkedtem Mohamed Dzsáfarral. A csirkefogó volt olyan

lelkiismeretlen, hogy elszakítson az uramtól. Megszöktem vele. Bár ne tettem volna! Csak akkor tudtam meg, hogy Collins szeretett. A kétségbeesés az alkohol karjaiba kergette. Inni kezdett. Jóakaróim, barátnőim persze pontosan informáltak arról, hogy Collins elhanyagolja egyetemi óráit, csapszékekben bujkál. Sajnáltam szegényt, de Dzsáfar iránti szerelmem elvakított. Nem érdekelt, hogy mit csinál szegény Collins. Éltem világomat az őrnaggyal. Collins pedig eltűnt. Évekig nem hallottam róla. Csak másfél éve Dardzsilingban, amikor önök és Amija beszélni kezdtek Szantiniketánról – akkor tudtam meg, hogy ide bújt el fájdalmával. Most nyáron már részletesen elmondattam magamnak Amijával, hogyan él Collins. Nem említette Amija, menynyit beszéltünk Szantiniketánról és Collinsról?

– Nem.

– Diszkrét ember. Igaz, hogy megkértem, ne említse, hogy Collinsról kérdezősködtem. Kibékült már Amija a feleségével?

– Hát haragban voltak? – kérdeztem csodálkozva.

– Mintha valami ilyesfélét említett volna. De folytatom az én szomorú históriámat. Évek teltek el, boldogan éltem Dzsáfarral. Imádtuk egymást, míg a fejébe nem vette, pár hónappal ezelőtt, hogy meg kell nősülnie. Egy olyan felvilágosult embernek, mint ő, eszébe sem jutott, hogy engem is elvehetne feleségül. Kitudódott, hogy bigott mohamedán. Egyáltalán nem felvilágosult ember. Szakítottam vele. Egyedül maradtam, teljesen egyedül ebben a szörnyű Indiában. Kószáltam, kóboroltam az országban, sehol sem találtam helyem. Unatkoztam. Azt hiszem, megöregedtem. Ugye, észrevenni rajtam?

– Ó, dehogy – cáfolta meg Gyula, de nem túlságos meggyőződéssel.

Gladys újabb púderporciót kent magára, száját frissen rúzsozta, azután folytatta:

– Így történt, egy szép napon eszembe jutott a jó öreg Collins. Mit kóborolok én férj nélkül a nagyvilágban? Visszamegyek Collinshoz! Már nem vagyok olyan fiatal, szertelen, meggondolatlan, mint amikor elhagytam. Bizony, hiába akarja cáfolni, megöregedtem, elfáradtam. Arra gon-

doltam, kibékülök a férjemmel. Jó lesz megpihenni ilyen csöndes, tiszta helyen, mint Szantiniketán. Kipihenni az elmúlt évek sok zajos eseményét.

Felkelt a mórról, színészi pózban elénk állt:

– S most itt vagyok, vezessenek hozzá!

Zavartan magyarázta Gyula, hogy Collins ilyenkor már alszik, különben sem lakik úgy, hogy vendéget fogadhasson, tegyük el reggelre a vizitet. A vendégházba kísértük át Gladyst, ott kértünk neki szobát a telep felügyelőjétől, Ganguli babutól. Az asszony kétségbeesett, amikor a vendégház berendezését meglátta.

– Borzalmas! – kiáltotta. – Ez itt a vendégház? Remélem, Collinsnak különb lakása van?

Nem ábrándítottuk ki, elköszöntünk tőle. A ház előtt Gyula csak ennyit mondott:

– Nem hiszem, hogy Collins örülni fog feleségének.

Mielőtt hazaértünk volna, benéztünk Amijához. Épp akkor érkezett vissza szokásos esti autókirándulásáról. Elmeséltük neki, mi történt. Amija elgondolkozva mondta:

– Sejthettem volna, hogy Gladys Collinshoz tartozik. Dardzsilingban folyton kérdezősködött róla. Nyáron már nagyon elhidegült közte és Dzsáfar között a viszony.

– Tudjuk, az őrnagy megnősült.

– Talán meg sem nősült, csak ráunt az asszonyra. De hogy mit fog szólni Collins ehhez a váratlan viszontlátáshoz, azt nem tudom.

– Talán örülni fog, hogy visszajött hozzá az asszony – mondtam.

– Lehet. Nem tudom – válaszolta Amija.

– Ahogy én Collinst ismerem – jegyezte meg Gyula –, nem hiszem, hogy ugrálni fog örömében.

Mindenesetre randevút adtunk Amijának, reggel a vendégházban találkozunk, és hárman együtt visszük Collinshoz a feleségét.

Pontosan reggel kilenc órakor találkoztunk a vendégház előtt. Várnunk kellett Gladysre, még nem volt kész a toalettjével. Jó félóráig vártunk rá. Akkor végre elénk állt tündérien kikészítve, ragyogó elegánsan:

– Mehetünk a jó öreg Collinshoz. Képzelem, milyen boldog lesz!

Belekarolt Amijába, és csicseregve, csacsogva, nevetgélve vonult át velünk a Tatába. Benyitottunk Collins szobájába. A professzort nem találtuk ott. A piszkos, pókhálós, levegőtlen szobában a könyvhalmazok között csak Pancsa állt.

– Hol van a tanár úr? – kérdezte Gyula a szolgát.

– Elutazott. Levelet hagyott a professzor úr számára. Tessék, itt van.

És borítékot nyújtott át férjemnek.

– Ó, szegény Collins – kiáltott fel Gladys –, el kellett utaznia? Ha tudta volna, hogy megérkezem, bizonyára elhalasztja ezt az utazást, bármilyen fontos is.

Gyula feltépte a borítékot, gyorsan átfutotta a levelet. Ezt írta Collins.

Kedves Kollégám, rettenetes katasztrófa történt velem. Megérkezett a volt feleségem. Hajnalban, amikor felkeltem, a vendégház intézője közölte velem a szörnyű eseményt. Nem óhajtok őnagyságával találkozni. Kérem, közölje a dékán úrral, hogy távozom az asrámból. Hogy hova megyek, nem írom meg, nehogy a feleségem megtaláljon. Azt hittem, itt Szantiniketánban elbújhatok előle. Sajnos, tévedtem. Kérem, kedves Kollégám, pakoltassa össze Pancsával a könyveimet és vigyázzon rájuk, amíg nem tudatom, hogy hová küldje. A címemet csak Önnek írom meg, kérem, tartsa titokban, nehogy volt feleségem megtudja. Szeretettel üdvözli szerencsétlen kollégája

Collins.

Gyula gyorsan igyekezett eltüntetni a levelet a zsebébe, Gladys már későn nyúlt érte.

– Mutassa professzor úr, mit írt a férjem?

– Érdektelen pár sort . . . az egyetemi tanrend megváltoztatásáról értesít . . . és a munda nyelvekről ír – dadogta Gyula.

Gladys a szolgához fordult.

– Mikor utazott el a tanár úr?

– Reggel hét órakor. Timbers doktor úr autóját kérte kölcsön, azzal sietett Bolpurba, hogy le ne késsék az első vonatról.

– Nem hagyta meg, hová utazik?

– Nem. Csak gyorsan összepakolt, és már ugrott is az autóba.

– Mennyi időre utazott? Mit vitt magával?

– A ruháját s pár könyvét.

– Hány ruhát vitt?

– Csak egyet. Nincs is több neki.

– Érthetetlen – morfondírozott Gladys –, vajon hová utazhatott, és mikor jön haza?

Gyulának nem volt bátorsága megmondani, hogy soha.

Visszakísértük Gladyst a vendégházba. Útközben férjem hátramaradt Amijával, és gyorsan elmondta neki, mit írt Collins. Megkérte Amiját, hogy kíméletesen adja Gladys tudtára a való tényállást.

Délben Gladys már el is utazott Szantiniketánból. El sem jött hozzánk búcsúzni. Nagyon szégyellhette magát.

Estefelé elmentünk a Tatába, hogy összecsomagoljuk s áthozzuk magunkhoz Collins könyveit. Gyula csaknem sírva fakadt, amikor körülnézett az árván maradt poros, piszkos szobában.

– A mindenit neki! Miért kellett ennek az asszonynak idejönnie? Való ő ide? A dardzsilingi ópiumbarlangba való. Elkergette legjobb barátomat!

Szívből sajnáltam Gyulát. Nagyon szerette Collinst. Órákig tudott vele vitatkozni a különböző furcsa nyelvekről. Alig tudtam megvigasztalni. Én is szomorúan gondoltam az eltávozott tudósra. Újra elment egy kedves ismerős, újra kevesebben maradtunk fehérek az asrámban.

November vége

Egyik este, amikor Gertrud elvált Amijától, a leány feltette a következő kérdést:

– Tudja, milyen nevezetes esemény lesz holnap?

– Nem tudom.

– Holnap leszek huszonhárom éves.

– Gratulálok! És mivel ünnepeljük meg a nevezetes eseményt?

– Találjon ki valamit.

Amija rövid gondolkozás után azt javasolta, hogy rendezzenek „Európa-estélyt". Gertrudnak tetszett az ötlet. Elhatározták, hogy Európát fognak játszani. Amija leveti a dhutit, szmokingot ölt, a lány estélyi ruhába öltözik. A születésnapi bankett színhelye a berek lesz. Amija gondoskodik a lakomáról, csupa európai ételt fog szervírozni.

– Sörről meg ne feledkezzék! – figyelmeztette Gertrud.

– Isten őrizz! Sör is lesz.

Másnap este csomagok tornyosultak a sportkocsi hátsó felén. Amija földig érő porköpenye fehér szmokingot takart. A lány a kórházban öltözött át estélyi ruhába. Őrajta is porköpeny takarta a mélyvörös, selyem nagyestélyit.

Kuncogva, nevetgélve indultak a berek felé. Amikor megérkeztek, a férfi pár kedves szóval kis elefántcsontlemezekkel, arany cirádákkal díszített régi indus dobozt nyújtott át a lánynak.

– Őrizze benne szerelmesleveleit – mondta kedvesen.

A lány elgondolkozott.

– Mit adjak én magának cserébe a dobozért?

– Egy táncot.

– Táncot?

– Igen. Táncolni is fogunk a születésnapi ünnepélyen – és a csomagok közül előhúzott egy gramofont egy csomó lemezzel. Tüstént megindította a masinát. Német dalt játszott a gramofon. A sálfák alatt felhangzott:

Am Rhein da will ich leben,
Am Rhein soll ich nun sterben.

Gertrud meghatva hallgatta, a férfi pedig nekilátott, hogy kibontsa a sok csomagot. Olyan vidáman nyitogatta az üvegeket, rakta tányérra az ételeket, mint egy cambridge-i diák, aki víkendre rándult ideáljával. A fűre fektetett fehér asztalterítőre valóban csupa európai étel került.

A kalkuttai Firpo üzletében megtalált mindent Amija. Volt itt rajnai lazac, prágai sonka, müncheni sör, olasz bor, francia pezsgő, még a gyümölcsök is európaiak voltak. Az oldalt álló autó reflektorai az abroszra vetették fényüket.

– Kisasszony, tálalva van – jelentette Amija, és karját nyújtotta a lánynak. Olyan komolyan, ünnepélyes arccal vonultak az abroszhoz, mintha a párizsi Claridge éttermében telepedtek volna asztal mellé.

A rigók felébredtek a reflektorok fényétől, és fütyörészni kezdtek a sálfákon.

„Do you feel it? Do you feel it?"

De mintha most nem a melegre értették volna, hogy „érzed-e, érzed-e"?

Amija szívére szorította kezét, úgy válaszolt a rigóknak:

– Yes I do. Igen, én érzem.

A lány kacagott, evett, ivott, egészséges fiatalsága mohón pusztította a halakat, húsokat, egyik üveg után jött a másik, a bor után a mámort hozó francia pezsgő.

A férfi beszélni kezdett. Eszébe jutott, hogy Timbersnével találkozott, amikor Kalkuttában járt.

– Kekszet vett a betegek részére . . .

Gertrud félbeszakította:

– Ne beszéljen senkiről kedvesem. Semmiről. De ha beszél, csak versben beszéljen. Ezt a gyönyörű estét megszentségteleníti minden prózai szó.

Amija nézte a lányt, csendesen, nagyon csendesen kezdte mondani egy Shelley-vers sorait:

Rólad álmodoztam én,
Éj van, de ébren vagyok.
Szél sóhajt s az ég ívén
Szikráznak a csillagok.
Rólad álmodoztam én.
Egyszer csak lábam haladt,
Vitt, – Isten tudja hogyan –
S álltam ablakod alatt.

Ó, emelj magadhoz fel,
Szédülök, meghalok itt,

Sápadt számon, szememen
Záporozzad csókjaid!
Nézd: arcom hideg, fehér,
Szivem oly vadul dobog,
Ó, szoríts magádhoz jól,
Szoríts, amíg meghalok.

Perzseltek az angol költő szavai, a rímek, kis ezüst harangok, csilingeltek Gertrud fülében, mintha bőrét simogatták volna végig a vers sorai. Mélyen a férfi szemébe nézett.

– Goethével köszönöm meg Shelleyt.

Mondani kezdte a Goethe-verset:

Rád gondolok, déli napfényt ha szikráz
A tengerár,
Rád gondolok, ha hold ezüst sugára
Forrásra száll.
És látlak, hol távoli úton szél hajt
Porfelleget,
Sötét éjjel, mikor meredek útján
Vándor remeg.
Hallom hangod, ha tengerparton zúg a
Hullámmoraj,
Csöndes ligetbe járok hallgatózni,
Hol nincs már dal.
Egyek vagyunk, bármilyen messzi útra
Ha elmennél,
Alkonyodik, csillagok fénye gyúl már,
Bár itt lennél!

Amija a lány keze után nyúlt, megcsókolta a tenyerét. Fel sem emelte fejét, arcát a lány tenyerébe hajtotta, egy Byron-verset suttogott, halkan, mint egy vallomást.

Nincsen a szépség lányai közt
Gyönyörűbb, mint te vagy,
S vizeken lengő édes zene
Ha hallom szavadat.
S mintha hangodtól megállna

A bűvölt tenger hulláma
És a szél is álmodozna.

Ezüsthálót fon már a hold,
A nagy vizek fölé,
S piheg a mély tengerkebel
Mint alvó gyermeké.
Így remeg feléd e lélek,
Hallgatni s imádni téged,
Hullámozva, lágyan, mélyen,
Mint a tenger nyári éjjel.

A lány a másik tenyerét is a férfi arcához szorította, úgy emelte fel a fejét. A négy szem egy magasságban, közvetlen közelről, csillogva, káprázva, megbűvölten merült el egymásban. Amija bírta tovább a farkasszemet. A lány pillái, mint bársonykárpitok lassan borultak szemére. Így, lehunyt szemmel, boldogan csengő hangon egy Lenau-vers soraival válaszolt:

Még nem hallottam hangod ezelőtt,
Csak gyönyörködtem arcod mosolyában,
És elvesztem szépséged folyamában,
Amint lelkembe tündökölve tör.

Hatalma lelkem mélyébe hatolt,
Ami ott élt, nem él az többé abban,
Boldog halállal múlt az áradatban,
Ez Ámor égi ítélete volt.

Elhangzott az utolsó rím a csodálatos éjszakában, sokáig hallgattak mindketten. Végre a férfi felállt, odament a gramofonhoz, tánclemezt tett rá. Ünnepélyesen a lány elé ment, meghajolt:

– Most pedig kérem, kisasszony, az ígért táncot.

A londoni Savoy Hotel zenekara a gramofonon rázendített egy buja, szerelemtől lihegő, lágy ritmusú andalúziai tangóra. Amija átkarolta a lány derekát. A szaxofonok sóhajtottak, a pisztonok halk sikolyai belevesztek a hegedűk

zokogásába, dobok és csengettyűk, gitárok és harmonikák kavargó színes áradatába belezengett a rigók füttye: Do you feel it? És most Gertrud megállt pillanatra tánc közben, kezét szívére szorította, a férfi szemébe nézett, és most ő válaszolt a rigóknak:

– Yes I do!

Ez volt Gertrud igenje.

A férfi jobban magához szorította, a szív a szíven táncoltak tovább, arcuk egymáshoz simult, s a londoni Savoy Hotel zenekarában most csak egy árva hegedű játszott szólóban és szerelmesen. Az autó reflektorai lángolva szórták a fényt a táncolo párra. Gertrud hirtelen megbotlott a földre terített abroszban és leesett a buja, illatos fűbe. A férfi melléje térdelt. A lány felnézett rá, lassan átfonta karjával a nyakát.

És rájuk borult az éjszaka. Milliárd csillag ragyogott a mennybolton.

*

Ruti babu hosszú távollét után megérkezett Szantiniketánba. Fáradtnak látszott, sokáig betegeskedett Naini Talban. Meghűlt, ízületi fájdalmakat kapott. Pedig sok munka várt Ruti babura. Jön haza a költő, a kastélyt elő kell készíteni a fogadtatásra.

Tagore kétlaki életet él. Hosszú időre nem bírja Indiát, vágyódik Európába, de hónapok múltán, amikor már országról országra járt, díszlakomán vett részt, előadásokat tartott, számtalan emberrel érintkezett, kiélvezte a dicsőséget, megint eszébe jutott a szantiniketáni asrám. A zajos, mozgalmas Európa után a sivár síkság, a nagy láthatár, a mély csend mindig visszahozták a magányba.

Az egész egyetem kivonult a költő fogadtatására. A tanárok kis lelkiismeret-furdalással vették le a port lábáról, a diákok lelkesedve énekelték a Bande Mátaram-ot. Külsőségben szép volt a megérkezési ünnepély, de valami félelem szorította össze a szíveket: mit fog a költő szólni, ha megtudja, mi történt távollétében az asrámban. A nagy események, Gandhi passzív ellenállása és a szantiniketáni

diákok részvétele a tüntetésekben nem maradhattak titokban.

A hindu tanárok szemlesütve sompolyogtak a költő elé. Magyarázgatni, mentegetőzni kezdtek, hogy elragadta őket az ár, nem szakadhattak el a diákoktól. A diákokat okolták mindenért.

Tagore haragosan idézte maga elé a tüntetőket. Szigorúan megintette őket. Azok alázattal hallgattak, de voltak, akik nem hunyászkodtak meg. Bátran bevallották, hogy India anya hívja őket csatasorba, s ők a haláltól sem félve, engedelmeskedtek.

– Ez a hely a tanulás szentélye – mondta ellentmondást nem tűrő hangon a költő –, ide nem furakodhat be a politika, sem aktív, sem passzív alakban. A jövőben nem tűröm a kilengéseket, tüntetéseket, s akit fogadalma továbbra is Gandhihoz köt, annak távoznia kell a béke hajlékából.

Meghajoltak előtte, levették a port lábáról, és hallgatagon távoztak az Utarajánból.

A diákok után Amijával beszélt Tagore. Amija politikai véleménye ismeretes volt előtte. Nem vett részt az ellenzék mozgalmában, sőt elítélte azt, de felesége főcinkosa lett a Mahátmának, börtönbe került. A költő szemrehányásokat tett a tanárnak: miért nem vigyázott jobban a feleségére. Bizonyára elhanyagolta, nem törődött vele, nem tudott tekintélyt tartani. Ha az asszony rossz útra téved, mindig a férj a hibás.

Amija nem védekezett. Szótlanul hallgatta a költő szemrehányásait. Lesütötte szemét, mintha érezné bűnösségét, de nem magyarázhatott meg semmit. Nem merte Haimantit okolni, és félt, hogy a hindu kollégák már besúgták Tagorénak Gertruddal tett autókirándulásait.

Tagore Gertrudról nem is kérdezősködött, de szigorúan elrendelte, hogy Haimantinak azonnal vissza kell térnie Szantiniketánba az urához. Az asrám egyetlen lakója sem maradhat Szabarmatiban. Nem tűr politizálást! Ha Amija szavára nem ad Haimanti, majd intézkedik ő maga. Ő eskette meg őket, ő is felelős az asszony tetteiért, akit félre-

értett jelszavak elbolondítottak. Tagore rendet akart teremteni az asrámban.

Néhány nap múlva a vihar elvonult. A költő jelenléte a régi kerékvágásba terelte a telepet. A tanárok eljártak az órákra, a diákok a sálfák alatt leckéiket tanulták, napnyugta után meditáltak, az asrám külső képe a régi béke hajlékát varázsolta vissza. Hogy mi játszódott le a szívekben, hogy mit suttogtak a berkekben, hogy miről beszélgettek a holdvilágos éjszakákon a végtelen égbolt alatt vagy a kollégium hálószobáiban, azt senki sem tudta.

Tagore is belejött a régi kerékvágásba. Leült dolgozószobájának íróasztalához, melynek tetején egyre szaporodtak a német gyógyszeres üvegecskék. Rengeteg ajándékot kapott Európából. Ha álmatlanság gyötörte, és nem tudták megnyugtatni a csillagok, felbontott egy-egy üvegecskét, és porokkal próbálta enyhíteni idegességét. Szívbaja is gyötörte. Vigyáznia kell, nem szabad semmiféle izgalomnak kitennie magát. Dr. Timbers kivitte a szuruli kórházba, és alaposan kivizsgálta.

Az a munka, amit az amerikai orvos és felesége végzett, a példás rend, amit Rüdiger Gertrud teremtett, bámulatra ragadta. Botra támaszkodva ment teremről teremre, vigasztalta a betegeket. Közben maga is megnyugodott.

– Fő a teljes nyugalom – biztatta dr. Timbers –, nincs semmi baj, csak a szíve rendetlenkedik hébe-hóba. De hát egy költő szíve nem lehet olyan érzéketlen gépezet, mint más közönséges halandóé. A német porokban ne nagyon bízzék, inkább lelkierő adhatja vissza egészségét.

Tagore közeledett hetvenedik évéhez. Rajongói azzal akarták születésnapját megünnepelni, hogy emlékkönyvet szándékoztak kiadni, melyben a világ minden részéből írók, festők, költők, olvasók egy-egy sorral emlékeznek meg a költőről. Dr. Timbers a kórházban árulta ezt el neki. Felderült a költő arca, láthatóan megfiatalodott a hírtől. Bot nélkül hagyta el a kórházat, szinte fürgén szállt autójába. Boldoggá tette, hogy nem felejtették el születésnapját sem Indiában, sem a tengereken túl a nagyvilágban. A megbocsátható hiúság és a büszkeség elfeledtette vele még az asrám diákjainak és tanárainak kiruccanásait is. Elképzel-

te, milyen lesz az az emlékkönyv, kik fognak írni, rajzolni bele, versenykedve az ő dicséretében. „Rabindranath Tagore aranykönyve" lesz a címe. Minden könyvtárban, számtalan olvasó házában megtalálható majd, fényképei, a róla készült festmények reprodukció mind benne lesznek. Az aranykönyv gondolata beragyogta Tagore hetvenedik életévét.

Az Utarajánban megkezdődött a régi élet. Külföldi látogatók jöttek, megbámulták a nagy hindu költőt. Jólesett neki minden látogatás, ha fáradtságot színlelt is. Az amerikaiak, ausztráliak, akik sok ezer mérföldről utaztak ide, hogy őt láthassák, nem csalatkozhattak megjelenésében. Nem szabad azzal a benyomással távozniuk, hogy csak egy közönséges öreg emberrel válthattak néhány szót. A nagy költők, a nagy emberek mindig vigyáznak arra, hogy érdekesnek tűnjenek fel. Tagorénak is le kellett küzdenie magában a közvetlenséget, meg kellett erőltetnie magát, hogy mindig valami rendkívülit mondjon vagy tegyen, nehogy a látogatók csalódottan távozzanak. Ez a nagyság átka. Érthető, hogy ez a szerep valóban fárasztotta Tagorét. Látogatóival a halálról szeretett beszélni. Az ő közeli haláláról. Ezzel rémítgette a tanárokat is, ha fülébe jutott, hogy azok megint politizálgatnak. Pedig nem szívesen gondolt a halálra. Szeretett élni.

Mint azelőtt, most is a színház volt a kedvence. Előkerültek a díszletek, a ruhák, amiket útjáról hozott haza. Előadásokat rendezett. Maga is fellépett, fiatalos hévvel játszott szerelmes szerepeket. Ez nem fárasztotta, sőt ihletet adott neki.

Egyik este vacsorára hívta meg a tanárokat. A vacsorán a költő keveset beszélt, de örömmel nézett végig az ő tudós „családján". A fehér családtagok száma megcsappant, de majd jönnek újak. Szantiniketán vonzó mágnes.

– Nagyon sajnálom Collinst – mondta halk elnyújtott hangján a költő –, távozása nagy vesztesége az asrámnak. Nem tudják, hova ment? Nem írt még senkinek?

Senki sem tudott felvilágosítást adni Collinsról.

Csak az uram és én sajnáltuk őszintén Collinst, a hindu tanárok nem fájlalták távozását. Elnyomó angolt láttak

benne, titokban még örültek is, hogy elment. Bárcsak valamennyi itthagyná Indiát – gondolták.

Vacsora után a társaság bevonult a nagyterembe. Ruti babu bétellel kínálta a vendégeket. A hindu tanárok mohón nekiestek, csakhamar vörös habtól tajtékzott a szájuk. Tagore nem rág bételt, a dohányzást is elítéli.

– Kéményt csinálnak a dohányosok a torkukból – szokta mondani.

Ült az asztalfőn a költő, s hallgatta a tanárok beszélgetését. Férjem és Ganguli babu kezdtek épp vitába. Ganguli azt vitatta, hogy az európai eszméket át kell plántálni Indiába. A középiskola nyugtalan igazgatója keresztény hitre tért bráhmin. Szegény valójában sohasem tudta, hová tartozik. Mozgékony, hisztériásan ideges bengáli természete mindig kihívta az ellentmondás szellemét, és gyakran váltogatta ellentétes véleményét. Most indus nacionalista lett, s mivel a nacionalizmus európai gondolat, Európát dicsőítette. Heves szavakkal kelt ki a hindu babonák ellen, de a kasztokat nem merte bántani. Ehhez túlságosan bráhmin volt.

– Európában is vannak kasztok – magyarázta –, és Európában sem választhatják meg az emberek szüleiket, fajukat, miért változtassuk meg akkor mi régi intézményünket?

– Európában a kasztok változnak – mondott neki ellent Gyula –, cipész fiából katona lehet, házmesterek leányaiból híres filmszínésznők, akik a legelőkelőbb társaságba kerülnek, grófok veszik őket feleségül. Indiában megmerevedett a kaszt. Bár az igaz, hogy a kasztszellem gőgje erősebb Európában, mint Indiában. A hindu bráhmin nem nézi le az alacsonyabb kasztbelit, csak nem étkezik vele, nem lép vele házasságra. Úgy tesz, mint a mi úriasszonyaink az ölebükkel. Nem nézik le, sőt szeretik, de nem esznek a tányérjából.

Tagore hangosan felnevetett a hasonlaton.

– Nyugat és Kelet ellentéte állandó, égető probléma Indiában – mondta –, válaszúton vagyunk mi, indusok, nem tudunk határozni, és két malomkő között őrlődünk. A nyugati civilizációt keleti bölcsességgel kellene egyesíteni.

– Hát Nyugaton nincs bölcsesség? – kérdezte sértődötten az uram. – Nyugaton szedték rendszerbe a keleti filozófiát, ami egzakt tudomány, az mind Európából származott át Keletre.

Különös, hogy ő, aki szerelmese Keletnek, állandóan hadakozik vele. Gyula lelke is két malomkő között őrlődik.

Tagore ránézett a férjemre, azután sipító hangján megszólalt. Lassan beszélt, mintha jóslatot mondana:

– Európa és Amerika élethalálharcot vív. A nagy vagyonok, a materiális világfelfogás lejtőre juttatták ezt a két világrészt. A vagyon öncélúvá vált. Olyan, mint a falánk ember, aki elkezd hízni, kövér lesz, végtagjai alig bírják testét, de tovább eszik, nehogy elgyengüljön. Már nem jár gyalog, mert telik autóra, nem dolgozik, mert nincs rá szüksége. A végén nem élvezet, hanem nyomasztó teher a kövérsége, kényelme, jóléte. A sovány gyűlölik a kövéreket, el sem tudják hinni, hogy kövér ember beteg is lehet, hogy gazdag embernek álmatlan éjszakái vannak. Az emberek gyűlölete rosszabb a betegségnél. Európa és Amerika gyáriparával mammutvárosokat hozott létre. Az ókorban rabszolgákkal dolgoztattak, ma gépek helyettesítik a rabszolgákat. De a gép mellett dolgozó ember elvesztette a lelkét. Ő is géppé vált. A gép nem gondolkodik, csak engedelmeskedik. A gép mellett unalmasan dolgozó munkás gondolkozik, érzi, hogy valamije hiányzik, ami nagyapját, dédapját boldoggá tette: a falu, a rét, az erdő, ahonnan táplálékát szerezte. Az ember éppen úgy a föld teremtménye, mint a növény és az állat. A gyárüzemekbe kergetett modern munkást elszakították a földtől, nem lehelheti be a széna illatát, nem hallhatja a madár dalát. Korom, füstszag, egyhangú zakatolás fojtogatja, nyugtalanítja. Gondolatának nincs többé fantáziája. Az is anyagias lett: a magasabb bér, az állandó elégedetlenség, az anyagi világban való felfelé törekvés megrabolja az élet legszebb örömétől. Két pártra szakadt Amerika és Európa, gyárosokra és munkásokra. Tőkepénzesekre és proletárokra. A tőke olyan, mint a kövér ember, aki nem élvezi már az evést, de tovább kell ennie, a sovány proletár pedig éppen olyan

sokat szeretne enni, mint az elhízott. Ez a habzsoló falánkság mindkét oldalon boldogtalanná tette az európaiakat és az amerikaiakat, az egész fehér fajt. Még a hatalmuknak sem tudnak örülni. A gyarmatok népei gyűlölik őket, irigykednek rájuk. Őrizet alatt kell tartani a gyarmataikat, nehogy fellázadjanak, és elpusztítsák a fehérek vagyonát. Mert minden lázadás a vagyonért tör ki! Sokkal helyesebb volna elosztani a vagyont, hogy ne legyen se túlságosan kövér, se túlságosan sovány nemzet. Akkor békében és szeretetben megférnének egymás mellett.

Dr. Timbers vastag talpú cipőjét nézegette. Széles orrú ormótlan, amerikai gyártmány volt a cipő. Gyárban készült. A gépek egy emelő mozgatására ezer ilyen cipőt szabnak ki egyszerre. Mind egyforma. Az anyaga kitűnő, de hiányzik belőle az egyéniség, a munkás lelke.

– Gurudev – szólalt meg nyers orrhangján az orvos –, Amerikában most hatmillió munkanélküli van. A gyárak túlprodukáltak, nincs piac. Mindenki gyártani akar, egymással versenyeznek. Elzárjuk a határokat egymás elől. Gazdasági háború dúl az egész világon. A színes fajoknak jobb dolguk van rizsföldjeiken, mint az amerikai munkásoknak családi házaikban. Mégis Amerika ad pénzt az egész világnak, hogy a betegek el ne pusztuljanak. Az amerikaiakról, az angolokról senki sem gondoskodik.

Tagore lehunyta szemét. Továbbfűzte gondolatait:

– A gépek egyformává gyúrják a világot. Én sokszor vitába szálltam velük. Költő vagyok, az én világom a szellemé. A gép az emberrel harcol, ezért nem szeretem a gépet. Én az embert szeretem! Gandhi is hadat üzent a gépeknek, el akarja pusztítani őket. Félek ettől a harctól. Az ember a finomabb, a légiesebb, a gép a durva, lelketlen. Eltiporhatja az embert. Az embert Isten gépnek teremtette, de olyan gépnek, mely a szellem szolgálatában áll. A szellem az úr, a gép a rabszolga. Nem szabad a rabszolgának hadat üzenni, mert fellázad, és elpusztítja az embert. Ezért nem helyeslem Mahátma elveit. Én nem szeretem a gépet, de Gandhi túloz, és a bivalyszekérhez akar visszatérni. Az európai civilizáció összes gépeivel a lejtőn rohan lefelé. A gép áldás is lehet, de végzetessé válhat, ha nem a

szellem vezeti. Pedig a gép a legerősebb eszköz az emberi egyenlőség felé vezető harcban. A puskapor volt az első nagy lépés a demokrácia felé, mert a puska egyformán ölte meg a nemest és a parasztot. A modern gépek jelentik a második nagy lépést az emberiség egyenlősége felé. Ma a falusi házban villany ég. Ez a szocializmus szent gondolata. Ha a szocializmus erőszakon alapul, akkor a gép fog győzni, ha szeretetre építjük, akkor a termelő gépek elsimítják az emberek közti különbséget. Nem lesz túlprodukció, ha nem a tőke haszonelvűsége fog diktálni. A világ összes gépei nem tudtak eddig annyi cipőt és ruhát gyártani, amennyire mezítlábas és a meztelen embereknek szükségük van. Az emberszeretet parancsoljon a gyártásnak. Fel kell öltöztetni a ruhátlanokat, aratógépekkel kell megmunkálni a földet, hogy megkíméljük az embert az állati munkától. A haszon eszmei legyen, ne halott arany, és ne kizsákmányoló hatalmi vágyban élje ki magát!

A költőnek mintha látomása lenne. Szeme csillog, vékony, szinte nőies hangja most megerősödik, dübörögve zúg a termen át:

– Európában és Amerikában a gépeket öncélnak tekintik. Rohannak a rohanás kedvéért. Nem tudnak megállni. Gyártanak, eladnak, termelnek, fogyasztanak, rendszer és ész nélkül. Hová fog vezetni ez a rohanás? Rettenetes káoszban száguldanak, a gépeket egymásra uszítják. Elindították a rabszolgákat, és nem tudják őket megállítani többé. A gépek az ember urai lettek, el fogják taposni az emberiséget. Amerika és Európa el fog pusztulni! Lángtengerbe rohan, a káosz felé, melyben a kultúra el fog égni és meg fog semmisülni! Szeretném megfogni Európa és Amerika kezét, hogy visszatartsam őket, szeretném a fülükbe kiabálni, hogy vigyázzanak, itt az utolsó óra, álljanak meg! Mert ha a gépek kerekednek felül, gyilkolni kezdenek, megölnek mindent és mindenkit, kövér és sovány országokat egyformán, férfit és asszonyt, gyereket és aggastyánt, s a végén a romhalmaz fölött ott áll majd az őrült gép tehetetlenül, mert kiszállt belőle a szellem!

Mély csend lett úrrá a termen. A tanárok szinte bűvöl-

ten néztek a költőre, akinek mellére hanyatlott a feje, és a szeme sarkában egy könnycsepp csillogott. Rabindranath Tagore siratta az emberiséget.

December eleje

Kellemesen langyos a levegő, mint odahaza nálunk vénasszonyok nyarán, szeptember elején. A nap sugarai most nem égetnek, hanem simogatnak. Istenem, ha mindig így lenne! Furcsa az ember. Elfelejtjük a fullasztó nyári éjszakákat, a verítékfürdőt, a sebeket, miket az izzadság mart, elfelejtünk mindent, mint rossz álmot, s csak örülni tudunk ennek a langyos, áldott decembernek. Illatoznak a vörös virágok a szantál lányok hajában, a diákok andalognak a berkekben, csak Sasztri köt sálat a nyakába, mert fél a meghűléstől.

Praszád vágtat végig az asrámon. Rohan egyik diáktanyától a másikig, még a tanárokhoz is bekopogtat a hírrel: távirat jött Szabarmatiból, holnap megérkeznek Haimantiék. A hír lázba hozza egész Szantiniketánt. Titkos gyűlést tartanak a diákok, megbeszélik, hogyan fogadják a mártírokat.

Másnap a bolpuri állomáson százan és százan várták a vonatot. A diákok, diáklányok nyakán ünnepélyes virágfüzérek, karjaikon halomban a sok virág, zászlókat lenget a szél fejük felett, a szemek csillognak az örömtől: hazatérnek a hősök, akik kegyetlen angol börtönben szenvedtek elveikét. A diákok élén három egyetemi tanár: Probhat, Nepal és Ganguli babuk, az ő nyakukon is illatos virágfüzér.

Lassan gördül be a vonat a bolpuri állomásra. Az egyik kocsi ablakából kihajolnak Haimanti és Krisnadászi. A diákok, amikor megpillantják őket, a peronról a vonathoz rohannak. Ölükben emelik le a vonatról a két lányt s három fiút, Pillait, Csaudhurit és Pattanátut. Zúg a „sadu, sadu", rikolt a „ram, ram", ölelik, csókolják a mártírokat, hull rájuk a tengernyi nárcisz és jázmin, a rokkás zászlók földig hajolnak előttük. Boldog, aki ruhájukat érintheti. Ne-

pál babu üdvözlőbeszédéből csak egyes szavakat hallani a tomboló, ujjongó örömmámorban.

– India anya büszke rátok! A ti szenvedéstek fogja meghozni a győzelmet! – ilyen mondatfoszlányokat hallani csak, ezek is könnybe fúlnak, mert Nepál babu sírva fakad a meghatottságtól.

És hull a virág, zeng a sadu, a ram, s megalakul a diadalmenet. Elöl a zászlókat viszik, azokat követik a tanárokkal Haimanti, Krisnadászi, Pillai, Csaudhuri, Pattanátu, majd végeláthatatlan sorokban az éneklő diákok. A Bande Mátaram-ot, a hindu nemzeti himnuszt éneklik könnyes szemmel, átszellemülten, részegen a boldogságtól, mámortól s a jázminok és nárciszok illatától.

A diadalmenet végén cammog csaknem lépésben egy sportkocsi. Amija ül benne. Kijött a vonathoz, hogy hazafuvarozza a feleségét, de a diákok győzelemittas serege elszakította az asszonytól. Nem is beszélhetett vele. Most dühösen, ingerülten, lábával folyton a féket taposva kullog az éneklő, éljenző menet végén.

Szantiniketán határán Nandalal Bose babu vezetésével újabb tömeg várta a szabarmati hősöket. Még a szantál falu lakossága is ott szorong. Ők részt vesznek minden ünnepélyen, titokban azt remélve, hogy evés, ivás is lesz, talán még rizspálinkát is kapnak. És itt vannak az asrám szolgái valamennyien, sőt kíváncsiságból Timbersékkel együtt mi is megjelentünk a bevonuláson. Nandalal babu szónokolt, hullott újra a virág, a zászlók újra földig hajoltak Haimanti és társai előtt. Észak virága, amikor meglátott bennünket, boldogan integetett kezével. Zsebkendőmet lobogtattam feléje. Engem is fellelkesített a szeretetnek ez az elementáris ereje, amely valósággal körülölelte, csókba, virágba, éljenzésbe burkolta fehér barátnőmet. Csak amikor Amija savanyú arcára pillantottam, tűnt el lelkesedésem.

Tagore is savanyú arccal fogadta a diadalmenet hírét. Cseppet sem örült a szabarmatiak hazatérésének. Amikor részletesen beszámoltak neki a bolpuri és szantiniketáni fogadtatásról, dühösen kijelentette, hogy a tanárokat, akik az ünnepi – szerinte lázító – beszédeket tartották, eltávolítja az asrámból, a szabarmati diákokat pedig egyszerűen ki-

csapja az egyetemről. A hazatért diákok népes küldöttség élén kihallgatásra jelentkeztek nála, Ruti babuval egyszerűen elzavartatta őket. Még Haimantit sem akarta fogadni. A költő nagyon haragudott.

A diadalmas bevonulás ezzel a cseppet sem megnyugtató és korántsem ünnepélyes aktussal végződött. Az ünneplők szorongó érzésekkel tértek haza. Amija végre házában üdvözölhette Haimantit. Ez az üdvözlés sem volt olyan lelkes, mint a bolpuri.

– Nagyon haragszom rád – mondta komoly hangon –, hónapokra elszakadtál tőlem, azt sem tudtam, merre jársz, mit csinálsz. Csak azt tudtam, hogy börtönbe juttatott esztelen hóbortod.

Az asszonyt vérig sértette, hogy Amija hóbortnak nevezi az ő szent hitét.

– India anyánkért szenvedtem. Az én szenvedésem egy cseppje annak az óceánnak, amely el fogja söpörni az angol zsarnokságot.

– Úgy beszélsz, mint egy népszónok – gúnyolódott Amija –, hagyd te csak békén az angolokat, mi bajod velük?

– Gyűlölöm őket!

– Te, a fehér nő? Hát már egyáltalán nem emlékszel Dániára, a hazádra, nem emlékszel a fehér hóra?

– Nem. Nem emlékszem. A hóból sár lesz. Dánia nekem nem hazám, csak szülőföldem.

– És nem emlékszel szerelmünkre, mely a koppenhágai szálló halljában született? Nem emlékszel fogadkozásaidra, hogy sohasem hagysz el, mindig mellettem maradsz? Nem emlékszel a boldog órákra, melyekről azt hittem, hogy felejthetetlenek?

Az asszony sírva fakadt.

– Azokra emlékszem nagyon jól. Minden szóra és minden pillanatra. A szerelmes csókokra, sétákra a tenger partján, az első ölelésedre, mindenre, mindenre emlékszem, s nem felejtek el semmit, amíg csak élek. De hát mi múlott el? Ugyanúgy szeretlek, mint ahogy Dániában szerettelek, sőt még jobban. Mindennap jobban és jobban.

– Nem úgy viselkedel.

– Mi a bűnöm? A te kedvedért lettem hinduvá, azért szerettem meg vallásodat, hazádat, annak szokásait, törvényeit, hogy minél jobban hozzád tartozzam.

– Te már nem tartozol hozzám. Gandhihoz tartozol.

Elkeseredve tette hozzá:

– Téged is megőrjített az a népámító!

– Gandhit ne bántsd! – kiáltotta. – Gandhidzsi szent! India megváltója! Bár te is hozzá csatlakoznál, ahelyett hogy népámítónak neveznéd. Igen, az lenne szép, ha férj és feleség, kéz a kézben követnék a Mahátmát, együtt harcolnának India felszabadításáért.

– Még mit nem? – dühösködött Amija. – Engem is meg akarsz nyerni Gandhi úr számára? Abból, kedvesem, nem eszel!

Vágtak ezek a szavak, mint éles szablyák, mély sebet szakítottak Haimanti szívén. Így még sohasem beszélt vele a férje. Lehajtotta a fejét, végtelen szomorúsággal válaszolta:

– Ne haragudj, Amija. Nem Gandhinak akartalak meghódítani, hanem magamnak. Szép álom csak, hogy mi ketten együtt küzdjünk India anyánkért. Bombayban, a börtönben arról álmodtam, hogy ha majd kiszabadulok, közénk állsz, velünk tartasz. Úgy látszik, mindez csak álom marad. Te nagyon eltávolodtál Indiától.

– Ezt már tudtad odahaza, Koppenhágában is. Nem titkoltam. Ha jól emlékszem, órákig magyaráztam neked, hogy miért távolodtam el hazámtól, hogy lenézem babonáit, megvetem kasztrendszerét, irtózom a piszkától, a rengeteg mocsoktól. Tudtad, azért veszlek feleségül, hogy európai tisztaság legyen körülöttem, ha vissza kell ide térnem. Nagyon rossz a memóriád.

– Mindenre emlékszem. De emlékszem a dardzsilingi risire is, aki először irányított a helyes útra, aki kinyitotta előttem az élet és a halál misztériumainak kapuját. Az ő szavaira is emlékszem. A risi is népbolondító volt? És emlékszem dr. Duttra, a felvilágosult, Európa-imádó orvosra, aki összetörve és újjászületve hirdette boldogan előtted, hogy megtalálta önmagát, mert csodát látott a risiben. Mindenki népbolondító előtted, aki nem talál gyönyörűsé-

get a jazzben, a whiskyben, az erkölcstelen, pusztulásra ítélt európai élètben? Mindenki népbolondító, aki hinni tud, akinek ideáljai vannak, aki szenvedni tud embertársaiért, aki éhségsztrájkba kezdett, és éhen is halt volna csak azért, hogy egy rab hindu lány, a beteg Krisnadászi jobb kosztot kapjon.

Amija nézte a kipirult, lángoló arcú, csillogó szemű Haimantit, felkelt mórájáról, csak ennyit mondott:

– Menthetetlen vagy, Gandhi teljesen megbolondított. Nem is vitatkozom veled tovább.

Erélyes léptekkel ment ki az ajtón, úgy becsapta maga mögött, hogy beleremegett az egész ház. Haimanti csak bámult utána.

A férfi elkeseredetten, ingerülten ült kocsijába, indult a kórház felé. Menekült Haimantitól, Gertrudhoz. A gép motorjának ütemes zúgása megvigasztalta. Szeretettel megsimogatta a volánt, s hangtalanul beszélni kezdett a géphez, mintha élő emberhez szólana: Európai gyártmány vagy, korrekt, megbízható, benzin lükteti a szívedet, te nem lágyulsz el, nem vagy szentimentális, erős vagy és hideg, pontos, precíz, európai!

Már mosolygott, amikor meglátta Gertrudot kifordulni a kórház kapuján.

– Hallo, darling! – kiáltott feléje. – Mit szól, milyen gyönyörű az idő? Ma nagy utat fogunk beszaladni.

A lány szótlanul ült melléje. Szomorúnak látszott. Amija félve kérdezte:

– Valami baja van? – A lány suttogva válaszolt:

– Haimanti megérkezett . . . most mi lesz velünk?

A férfi gondolkodás nélkül válaszolt:

– Semmi sem lesz. Haimanti nekem idegen. Nem köt hozzá semmi. Magát szeretem.

– De ő a felesége! . . . Mit csináljunk? . . . Én nem tudok bujkálni, vigyázni, hogy meg ne lássanak együtt bennünket, rettegni, hogy mikor tudódik ki kettőnk titka. Ez rettenetes!

A férfi próbált könnyed hangon beszélni:

– Nem rettenetes. Eddig is bujkáltunk, eddig is titok-

ban tartottuk szerelmünket. A titoknak külön varázsa van, a bujkálás külön gyönyörűséget ad.

– Nekem még sohasem volt titkom – súgta, mintegy önmagának Gertrud.

Már kint járt a kocsi a berek közelében. Amija csak fél kézzel fogta a volánt, másik karját a lány derekára fűzte.

– Én vagyok az első titka – mondta büszkén és szerelmesen.

– Igen, te vagy az első titkom.

A kocsi megállt az árnyékos sálfák alatt.

*

Délután Haimanti eljött hozzám. Nagyon megváltozott az alatt a pár hónap alatt, amióta nem láttam. Erősen lebarnult. Kétségbeesve beszélte el, milyen jelenet játszódott le közte és az ura között. Tanácsot kért, mit csináljon?

– Változzon meg, kedves Haimanti – tanácsoltam neki nagyon őszintén –, minél gyorsabban változzon meg, mert elveszíti az urát.

– Miért kell megváltoznom? Hát mit csinálok én? Szeretem az uramat, ugyanúgy szeretem, mint amikor megismertem.

– Mit csinál? Ellenkezik vele! Miért vesz részt az ő akarata ellenére a hindu mozgalmakban?

– Én felesküdtem Gandhinak. Fogadalmat tettem, követnem kell.

– Még annak az árán is, hogy elszakadhat Amijától?

– De én nem akarok elszakadni tőle! Sőt küzdeni akarok érte. Az a legszebb a világon, küzdeni a szabadságért és a szerelemért.

– Kedves Haimanti, le kell hűtenem lelkesedését. Kíméletlen leszek most magához. A szerelem és a szabadság nem férnek meg egymás mellett. A szerelem rabszolgaság. Ezt igazán megtanulhatta a hinduktól.

Mint egy eszelős nézett rám:

– Hát mit csináljak?

– Rosszul kezdett neki az egésznek. Ott rontotta el, amikor azt hitte, férje kedvében jár, ha leveti európai ru-

háját, szárit ölt és indus nő módjára él. Higgye el, mindezekkel nem kötötte magához Amiját. Sőt, eltávolította magától.

– Evvel? Emlékszem a fakírra, Dardzsilingban. Az megmondta, hogy fehér asszony elrabolhatja tőlem az uramat, s csak azzal vehetem fel a harcot ellene, ha minél erősebben a hindu istenek szolgálatába állok, s teljesen az ő kezükbe teszem le sorsomat.

– Ugyan, kedves barátnőm, maga még mindig bízik abban a fakírban? Én még arra sem emlékszem, miket fecsegett össze.

– Nemcsak a fakírban bízom. A dardzsilingi risinek időnként beszámolok életem folyásáról. A bölcs risi válasza megerősített hitemben. Helyesli, hogy hindu asszony módjára élek. Azt is helyeselte, amikor Gandhihoz csatlakoztam.

– Én pedig azt tartanám helyesnek, ha nem hallgatna a risire. Inkább rám hallgasson. Gyorsan dobja le magáról a szárit, öltözzön európai módon, szakítson hindu barátaival, Gandhival, elveivel, éljen európai életet!

Felállt, maga elé meredve, mint egy megszállott, suttogta:

– Nem lehet... már késő... köt a fogadalmam.

Hazament. Leült csárpája szélére, s várta haza az urát.

Éjfél felé tért haza Amija. Lassan nyitotta ki az ajtót, nem akarta feleségét felébreszteni. Meglepődve állt meg az ajtóban. A lámpa égett, s a vacsorára terített asztal mellett ott ült Haimanti.

– Még nem feküdtél le? – kérdezte zavartan a férfi.

– Nem. Vártalak.

Amija az asztalra készített vacsorára pillantott:

– Még nem is vacsoráztál?

– Nem. Hindu asszony nem ehetik, míg a férje jól nem lakott.

Olyan imádattal nézett az urára, hogy az megsajnálta. Hozzálépett és megsimogatta a haját.

– Jó, hát akkor vacsorázzunk együtt.

Szótlanul ették meg a hideg rizses karit.

Éjszaka Amija felébredt. Nézte a mellette alvó Haiman-

tit. Mély szánalom fogta el. Nagyon sajnálta az asszonyt. De hirtelen más érzés mart belé. A lelkiismeretfurdalás. Úgy érezte, hogy megcsalta – Gertrudot.

December közepe

Tagore Kalkuttába utazott. Készülődik hetvenedik születésnapjának megünneplésére. Az aranykönyv terve hivatalosan sem maradhatott titokban előtte. Annyi levelet kapott tisztelőitől a világ minden részéből, hogy titkárokat kellett alkalmaznia, hogy azok válaszoljanak rájuk. A kormány is ki akarta venni részét az ünneplésből. Úgy határoztak, hogy a kormányzó fogja üdvözölni Rabindranath Tagorét, s nagyobb alapítványt tesznek az egyetem céljaira. A költő rokonai örültek, hogy az ünnepelt körükben lehet Kalkuttában, Szantiniketánban cseppet sem kellemes ezekben a napokban. Kezdődik ugyanis a „méla". Népies vásár ez, hasonló a mi búcsúnkhoz. Óriási zajjal, sípolással, dobolással van egybekötve. Lárma nélkül nincs mulatság Indiában. Tagore pedig irtózik a lármától. Ez is egyik oka volt, hogy elhagyta az Utarajánt, s kalkuttai palotájába hurcolkodott. Ott fogja tölteni a karácsonyt is.

A monszunnak nyoma sem maradt. Gyönyörű, száraz az idő, a rizsföldeket letarolták, kopár lett a föld. A fű elszáradt, a fák levelei megsárgulva, bóbiskolva himbálóznak az ágakon. Az esték hűvösek. A hinduk három-négy kendőbe burkolózva dideregnek. Náthásak, krákognak, köhögnek, mi európaiak pedig boldogan húzzuk fel tavaszi ruháinkat. Gyula rendes öltönyt vett fel. Alig ismerek rá. Magam is csodálkozva nézek a tükörbe. Ismét európai ábrázatom van. Nem mar az izzadság.

A méla előkészületei izgalomban tartják az asrámot. Az egyetem szünetel, a diákok megvárják, amíg a többnapos búcsú véget ér, azután elszélednek karácsonyi szünetre. A mélát senki sem akarja elmulasztani. Szantiniketán nagy tere a Tata épülete előtt benépesedett. Sátrakat emeltek az árusok. Hintások, gyorsfényképészek, jósok, csillagászok, kuruzslók, bűvészek és olcsó bazárárusok tömegesen gyűl-

nek a sátrak alatt. A környék falvaiból özönlik a nép. Az indus rendkívül mozgékony. Az anya vállára vagy csípőjére ülteti a gyereket, a férj a nyakába veszi a batyut, amibe elemózsiát és négy vasdarabot rakott, hogy tűzhelyet állítson fel, s máris útra készen áll a karaván. Egy-egy méla kedvéért hatvan kilométert gyalogolnak. A szantálok elmaradhatatlan vendégei a búcsúnak. Ezüstből faragott filigrán fülbevalókat hoznak eladni, tükröket vesznek, gyümölcsöt árulnak, olcsó celluloid és bakelit nyakláncokat, kar- és lábpereceket vásárolnak. A vagyonosabbak részére akad ezüst-, sőt aranyékszer is. A mélán lesz a rizsből, jutából, banánból, mangóból ékszer. Olyan nagy tolongás van a téren, hogy mozogni nem lehet. Gyerekek sípolnak, zenészek dobolnak. Amott egy bűvész mutat be csodákat. Bódékban édességeket és főtt rizst szolgálnak fel. A szantálok rizspálinkát isznak. Néhány bengáli is belekóstol az italba. Ettől még virágosabb lesz a kedve. A kutyák messzi vidékről összeverődtek. Nem kell nekik naptár, a szimatjuk nem csal, ösztönszerűen megérzik, hol van méla Bengálban. Békésen lakmároznak együtt a szantiniketáni törzsebekkel.

Mikor leszáll a nap, s a levegő hűvösödni kezd, fáklyákat gyújtanak, rőzsékből máglyákat lobbantanak lángra. Örömtüzek égnek az éjszakában. A fekete testekre kísérteties vörhenyes patinát fest az ugrándozó kormos láng. A Tata épülete mögül magasra száll az első röppentyű. Hatalmas durranásával megijeszti az embereket. Azután nagyot nevetnek az ijedségen. Jön a második, harmadik, tizedik röppentyű, szikraesővel világítja meg a sötétlő láthatárt. Bengáli tűzben ég, ragyog, csillog a méla.

Három napig tartott a búcsú. Három éjszaka nem aludtunk a durrogástól, kiabálástól, zsivajtól. A mulatozók nappal a pálmafák alatt, a berek árnyékában pótolták ki azt, amit az éjjel elmulasztottak. A méla után Szantiniketán olyan volt, mintha hadsereg vonult volna át rajta. Papírhulladék, szemét, ételmaradék, elhajigált rongyok hevertek szanaszét. Kóbor kutyák és az ölyvek ültek tort a maradékokon. A nap pedig felperzselte, elhamvasztotta azt, amit a

kutyák és az ölyvek meghagytak. Néhány nap múlva nyoma sem maradt a száskajárásnak.

Megkezdődött a szünet. A diákok hazamentek India különböző részeibe, a tanárok jó része elutazott. Most csend lesz egy hónapig a béke hajlékában. Nagyon örültem a pihenésnek, csak egy dolog nyugtalanított. Az uramat meghívták a delhi mohamedán egyetemre. Mivel a karácsonyi szünet, amit a mohamedánok nem tartanak meg, kínálkozott a legalkalmasabb időnek, Gyula elhatározta, hogy most tesz eleget a meghívásnak. Szerette volna, ha vele megyek. Delhi és a mohamedán Észak-India rendkívül érdekes, egy rövid kirándulásunk alatt már ízelítőt kaptam belőle, mégis haboztam, hogy elmenjek-e? A mohamedánok nagyon vendégszeretők, a világert sem hagytak volna szállodában lakni. Egyik mohamedán tanár most is felajánlotta házát számunkra, de nem akartam egy teljes hónapig háremben lakni. Feszélyezett volna engem, de különösen a mohamedán nőket, bár tudom, hogy a legszívélyesebb kedvességgel bánnának velem. A főztjük túl fűszeres, életmódjuk túl zárkózott, ki sem mehettem volna az utcára, talán nem is nézték volna jó szemmel, hogy nem fatyolozom le arcomat, nem húzok földig érő leplet ruhám fölé, ha elhagyom a házat. Ilyen kaland érdekes néhány napra, de ha egy hosszú hónapig tart, már nagyon kényelmetlen. Nehéz szívvel úgy határoztam, hogy egyedül engedem Gyulát útra. Ő az egyetem vendége lesz, én pedig itt maradok az elhagyott Szantiniketánban házőrzőnek.

Lindsay és családja bement Kalkuttába. Amija is elutazott. Ő Bombayba ment. Levelet kapott, hogy anyja súlyosan megbetegedett. Nehezen vált meg Gertrudtól. Megbeszélték, hogy amíg ő Bombayban lesz, a német lány utazzék el Dardzsilingba, töltse ott a karácsonyi szünidőt. A Himálaja alatt decemberben is víg élet folyik. A hoteleket jól fűtik, bár a hőmérő csudálatosképpen ritkán száll le nulla fok alá. Alig tudtak elszakadni egymástól.

– Meg ne csaljon – tréfálkozott Amija –, Clifford Merson veszélyes vetélytárs! – A lány nem is válaszolt erre, csak Amija nyaka köré fonta karjait.

Haimanti természetesen együtt utazott férjével. Nagyon

szerette az anyósa, s levelében is írta, hogy látni akarja menyét.

Teljesen egyedül maradtam. Az első napok csendesen teltek el. Szolgáim, Sudin, Gonapati és Amulla rendesen végezték munkájukat. Rosik gyakran a pohár fenekére nézett, de az italtól csak alázatosabb lett. Fogadtam még egy szolgát, Khanajt. Ez is Amulla kasztjához tartozik. Nem volt éppen alkalmazása, olcsón elszegődött hozzám. Nem is ér többet, mint amennyit kap. Még sohasem szolgált európai memszábnál, mindenre be kell tanítanom. Vad csikót könnyebb nyereg alá törni, mint egy bárdolatlan bengáli szolgát ráncba szedni. A teáskannát dhutijába akarta megtörölni.

Minél több a szolga a háznál, annál kevesebbet dolgoznak, különösen, ha egy és ugyanahhoz a kaszthoz tartoznak. Egyik a másikra tolja a munkát. Amióta az uram elment, kisebb lett a tekintélyem. Indiában csak a férfit becsülik. Kemény szigorral kellett megfélemlítenem szolgáimat.

Az egyedüllét nem volt kellemetlen. Sokat olvastam, estefelé sétáltam a berekben, benéztem az árván maradt Tatába, ahol még mindig ott kószálnak Bogdanovék elhagyott macskái. Nagyon szomorú most a béke hajléka. Lélek nélküli üres házak ásítanak felém. Élő halottak, amelyekben megszűnt a szív dobogni. Alig látok embert az utakon. Az a kevés tanár és hivatalnok, aki itthon maradt, házaiba vonult vissza, fél kimenni a hidegbe, pedig a napon még mindig hatvan fokot mutat a hőmérő. A kóbor kutyák is elvonultak más, boldogabb tájakra. Nem ugatják éjjel a holdvilágot.

A jó Sasztri azt ajánlotta, ne aludjak egyedül a házban. Tolvaj vagy talán éppen gyilkos osonhat be hozzám.

– A tolvajok – mesélte – olajjal kenik be testüket, ha el is csípik őket, zsíros testükkel kicsúsznak a kézből. A tolvajok a legalacsonyabb kaszthoz tartoznak, egészen feketék, éjjel nem is látni őket.

Annyira elrémített a láthatatlan tolvajokkal, hogy Amullát ott tartottam az első két éjszakán. A tornácon aludt. Alighogy elszenderedtem, falrengető moraj riasztott fel.

Mintha valami állat hörgött volna közvetlen közelemben. Nem állat volt, Amulla hortyogott. Két éjszaka nem tudtam a hortyogásától aludni. Harmadik este hazaküldtem. Inkább jöjjenek a tolvajok! Tolvajok nem jöttek, de helyettük megérkeztek a sakálok. A kihalt telepre bátran bemerészkedtek. Most nem kellett a kutyáktól félniük, a kutyák nem voltak itthon. Egészen a házig osontak, és a szúnyogháló alól hallottam, mint ropog vékony lábuk alatt a kavics. Körülszagolták a kamrát, a konyhát, ha valami hulladékot találtak a ház közöl, azt csámcsogva felfalták. Egészen úgy csámcsogtak, mint az indusok. Egy-egy ízesebb koncon összemarakodtak. Hát ezt az indusok nem teszik. Ők nem marakodnak. Nem imperialista nép. Ezért uralkodnak mindig fölöttük.

Sasztri nagyon aggódik életemért. Mivel nem tudtam Amulla hortyogásától aludni, megbízta a csokidárt, az éjjeliőrt, hogy éjszaka a házam körül járkáljon. A derék hindu azt hitte, ellenőrzöm majd, híven teljesíti-e a dékán parancsát. Mikor este elszunnyadtam, a csokidár hangos ordítással adta tudtomra, hogy a kapott parancshoz híven vigyáz rám. Kiabálásától, melyet a tornác előtt tízpercenként megismételt, nem tudtam aludni. Kimásztam a háló alól, és megkértem, hogy csendesebben vigyázzon rám.

Egyik éjszaka különös neszre riadtam. Finom, puha lépéseket hallottam, mintha mezítlábas ember járna a szobában. Szorongás fogott el. Az asztalról hangos robajjal lezuhant *M. Martin Chuzzlewit,* Dickens könyve, amit este olvastam. Összeszorult torkom a félelemtől. Minden erőmet összeszedve kiabálni kezdtem:

– Csokidár! Csokidár!

Az éjjeliőr nem volt sehol. Utasításomnak eleget téve jó messzi ment el a háztól, nem is hallhatta a kiáltásomat. Óvatosan az asztal felé fordultam, kissé felemelkedtem a párnáról. A sötétben, egészen közel a padlóhoz két tüzes szempár villogott felém. Előkaptam villanylámpámat és a hálón át rávilágítottam. Egy nagy macska volt a betörő. Tejet gyanított az asztalon és Chuzzlewit úrba ütközött. Talán Bogdanovék családjához tartozott, visszaadta délelőtti vizitemet. Ezért kár volt ennyire megrémülnöm. Rá-

kiáltottam, kisicceltem a szobából. Szegény, üres gyomorral távozott. Még hallottam, ahogyan átvetette magát a tornác kerítésén.

Lassan múlik az idő. Az uramtól gyakran kapok levelet. A delhi mohamedán egyetemről és Delhi város történetéről írt. Elragadtatással ír a mogul-kultúra hatalmas épületeiről, a sok régi kéziratról, amit magánosok gyűjteményében talált. Oldalakon át lelkesedik Mr. Manuk, egy örmény származású ügyvéd perzsa miniatűr-gyűjteményéért. Manuk csak néhány évtizeddel ezelőtt kezdte vásárolgatni régi mogul családoktól a festményeket. Vagyont érnek a finom portré-hűséggel megfestett kicsi képek. A mohamedán vallás ugyan tiltja az emberi alak ábrázolását, de a perzsák és mogulok művészi ihlete áttörte a vallás tilalmát. Rengeteg képet festettek, császárok, dervisek, hadvezérek, tudósok arcképeit, szerelmi jeleneteket, hősköltemények illusztrációját. Sok pusztult el belőlük a hanyatlás korában, amikor a vallás irányítása a mollák kezébe került. Ugyanez történt a kéziratokkal is. A keleti irodalom sokkal nagyobb terjedelmű, mint a nyugati. A középkori Európában ritkaság volt a könyv, egy-egy apátság legfeljebb száz, kétszáz kötettel dicsekedett. A keleti könyvtárakban ezernél több kéziratot őriztek. Az írás-olvasás tudása sokkal elterjedtebb volt, mint Európában, ahol csak a papok értettek hozzá. Minden muszlimnak kötelessége olvasni a Koránt. Így volt ez már a középkorban és Indiában a mogul császárság virágzása alatt. Aztán felbillent a mérleg serpenyője, Kelet lehanyatlott, Nyugat felemelkedett. Mi idézte elő a változást? Ez a kérdés foglalkoztatja most férjemet. A tudományos elmélkedések mellett levélben röviden emlékezett meg delhi életéről. Sok új barátot szerzett, diákjai rajonganak érte. Ha nem lennének „lelki küzdelmei", végtelenül jól érezné magát.

Tudtam, mik az uram lelki küzdelmei. Tudományos természetűek voltak ezek. Meg akarta ismerni az iszlámot úgy, ahogy azt a muszlim értelmezi. Ismerte a Korán minden mondatát, minden szót részeire tudott bontani, de a szó, a mondat nem jelenti az egészet. Ha analizálok egy templomot, óriási téglahalmazt találok, de a tégla nem a templom.

Válaszaimban vigasztaltam és bátorítottam Gyulát. Az ő becsületes törekvése, az igazság megismerése, előbb-utóbb győzelemre fogja segíteni. Enyhíteni igyekeztem tépelődéseit. Míg én éjszakákon át az elhagyott Szantiniketánban féltem az olajos testű tolvajoktól, sakáloktól, addig az uram a delhi egyetem vendégházában viaskodott gondolataival.

Ma nagyon hosszú levelet hozott a posta Delhiből. Azt írja férjem: elhatározta, hogy jövőre elzarándokol Mekkába, a mohamedánok szent városába, hogy teljesen egybeforrhasson tanulmányai tárgyával, az iszlámmal, s ezt a szándékát nyilvánosan bejelentette a mohamedán világnak. Belép azok sorába, akik Allah útján harcolnak, akik hisznek a Koránban, a próféta küldetésében. Drámai módra írta le levélben, miként ment végbe ez a bejelentés. Íme, a levél:

„Delhi legnagyobb mecsetje a Dzsáma Maszdzsid. Sáh Dzsehánnak, a művészi lelkületű mogul császárnak az alkotása. Az indiai klíma követelményeinek megfelelően az imádkozók legnagyobb része a tágas udvarra szorul, onnan figyel a tornácon emelt magas szószékre, mely Mekka irányát jelöli. Ebben az irányban kell minden mohamedánnak naponta ötször elvégezni ájtatos imáját. A péntek déli imát az egész község a nagy mecsetben tartja, amikor a pap a szószékről buzdító beszédet intéz a gyülekezethez. Ezen a pénteken nekem kellett ezt a beszédet a szószékről elmondanom. Indus ruhát öltöttem, a mohamedánok testhez szabott, térdig érő, elöl végig gombolt, szűk sirváni kabátját és fehér vászon nadrágját. Lábamon felkunkorodó orrú topán, fejemet a rampuri szürke sapka fedte. Mellemre kitűztem török rendjeleimet. Sápadt arcomról, szőke hajamról azt hihették, hogy török mohamedán vagyok. Amikor barátaimmal a mecsetbe léptem, tisztelettel adtak utat a zsúfolt udvaron. Lehúztam a topánomat, és közel a szószékhez letelepedtem. Felhangzott az »adzán«, az imakiáltó szava, és ötezer hivő állt csatasorba, hogy Allah parancsát teljesítse. Az előimádkozó rövid jelszókkal vezette az imát. A hivők leborultak, ájtatosan, önfeledten mormolták a Korán verssorait, azután leguggoltak a földre, várták a beszédet. A pap felém jött, megfogta a kezemet, és felvezetett a

szószékre. Az óriási embertömeg mozgolódni kezdett. Sok ezer turbános fej színes, virágos rétté változott a szemem előtt. Ősz szakállú vének, tanult papok álltak körül a szószéket. Szemükből bátorítás sugárzott.

A szószék tetejéről átláthattam az egész udvart zsúfolásig betöltő tömeget. Fekete, szürke, hennával vörösre festett szakállak erdeje hullámzott alattam.

– Másallah! Mit nem akar Isten! – hangzott újból és újból az első sorokból.

– Allah, Allah! – sóhajtották a távolabb állók.

Én pedig álltam fenn a szószéken szinte megkövülve. Tudtam, hogy egyetlen szó, egyetlen áruló mozdulat kell csak, és a rajongó tömeg darabokra szaggatja a hitetlent. De tudtam, hogy ez a szó nem fog elhangzani.

Elkezdtem a beszédemet. Arabul beszéltem. Eleinte halkan, akadozva, később mindinkább folyékonyabban és egyre erősebben hirdettem az igét a mecset szószékéről. Az iszlámról beszéltem, hogy milyen szerepet tölt be az emberiség történetében, a prófétáról, aki Krisztus példájára Isten igéjét hirdette, és a barbár arabokat s a hitetlen világot jó útra terelte. Beszéltem a muszlimok hanyatlásáról, arról, hogyan emelkedhetnének fel újból arra a szintre, ahová őseik igazságszeretete és tudásszomja emelte őket. A mai muszlimok mindent Istenre bíznak, belenyugodnak a kérlelhetetlen fátumba. A Korán kimondja, hogy Isten nem változtatja egyik nép sorsát sem, ha a nép maga nem változik. Erre a Korán-mondatra építettem fel szónoklatomat. Az ihlet lázában mind könnyebben ömlöttek számból az arab mondatok, később már szinte játszottam a szavakkal és hallgatóságom érzéseivel. Felbátorított az a sok könnycsepp, amely mind sűrűbben pergett le az ősz szakállakon. Szónoklatomat az elkölcsös élet dicséretével végeztem és a jutalommal, mellyel Isten nem fukarkodik. Azután bejelentettem, hogy elzarándokolok Mekkába.

Leültem. A hívők tömege felém hullámzott. »Allah Akbar!« kiáltások zúgtak a levegőben. Néztem a lelkesedést, amelyet szavaim gyújtottak. A muszlim lelke olyan, mint a tenger sima tükre, melyet a szenvedély vad viharrá tud felkorbácsolni.

Halálos fáradtan tértem vissza lakásomba. A mohamedánok túláradó szeretettel vettek körül. Befogadtak a szívükbe. Bátran elmehetek Mekkába, senki sem fog bántani! Talán Isten tovább vezérel utamon, és megoldhatom kínzó problémáimat."

Könnyes szemmel olvastam végig a levelet. Csendesen imádkoztam az uramért, aki nem riad vissza a fáradságtól, szenvedéstől, hogy a tudományt szolgálja. De azért aggodalommal gondoltam a mekkai útra. A zarándoklásban nem követhetem. Elszakadjak tőle hónapokra?

December vége

Közeledik karácsony. Megérkezett Katinka nővérem csomagja. Kicsi karácsonyfa és sok jó hazai elemózsia. Ebben az évben, életemben először egyedül töltöttem a szentestét. Feldíszítettem a kis fát, meggyújtottam a gyertyácskákat. Egyedül énekeltem a karácsonyi dalt: Mennyből az angyal . . .

A kis fenyőfa idén is elhozta hozzám a Kárpátok üdvözletét. Édes emlékek szálltak a fenyőfa illatából: a lőcsei lábasház boltives szobái, gyermekkorom boldog évei. Szüleim most együtt ülhetnek a nagy szobákban, és rám gondolnak. A szeretet ünnepén, itt a végtelen bengáli síkon, a béke elhagyott hajlékában, kimondhatatlan árvának éreztem magamat. Könnyes szemmel néztem a kis karácsonyfára, meghatva simogattam meg a fenyő ezüst fonalakkal borított ágait.

HARMADIK ÉV

1931

Vége a szünetnek, visszajöttek a diákok. Újból népes és hangos Szantiniketán.

Férjem lelkileg és testileg felfrissülve érkezett vissza Delhiből. Napokon át mesélt élményeiről. Mecsetbeli beszédének széles visszhangja támadt a mohamedán világban. Még a mekkai újság is közölte, s még Singapurból is kapott üdvözlő sorokat. A hűvös időjárás nagyon jót tett mindkettőnknek. Bár mindig tél lenne Indiában! Sajnos, már csak öt hétig tart ez a paradicsomi állapot, azután elkezdi a rigó régi dalát: „Do you feel it?"

Megjöttek Bombayból Amijáék is. A tanár édesanyjának betegsége, hála Istennek, nem olyan komoly, mint eleinte hitték. Haimanti szeretettel ápolta anyósát, aki boldogan állapította meg, hogy Észak virágából teljes hindu asszony lett. Az anya, míg ágya mellett ülő menye kezeit simogatta, mosolyogva kérdezte fiát:

– Boldog vagy?

– Nagyon – válaszolta Amija és Gertrudra gondolt.

Pontos időre, órát sem késve, megérkezett Gertrud is Dardzsilingból, még szerelmesebben, mint ahogy elment. A távolság csak elmélyítette érzéseit.

Folytatódott minden ott, ahol december elején abbamaradt. Gertrud ezután is bejárt Timbersékhez a kórházba, szorgalmasan dolgozott estig, míg érte nem jött Amija. Mintha kicserélték volna ezt a lányt. Egy más Gertrud él itt most köztünk, nem az a régi, lelkes német lány, aki csupa vitalitás volt, izzó temperamentum, erélyes, pattogó hangú, izmos, kisportolt Himálaja-kutató. Ez a mostani Gertrud halk, csendes, órákig néz ki mosolyogva a semmibe kórházi szobájának ablakán. Eljátszadozik a beteg hindu gyerekekkel. Gertrud szerelmes. Életében először. Meghat-

va és megdöbbenve áll a nagy érzés előtt. Nem ismerte eddig. A múltjában egy-két bonni diák, akikkel csókolódzott, vasárnaponként a Rajnán evezett, kis partmenti kocsmákban bort ivott, és ha fejébe szállt az alkohol, akkor sem vesztette el önmagát, legfeljebb egy röpke csók erejéig. Azt hitte, ez volt a szerelem. Összetévesztette a flörtöt a szerelemmel. Nem, Gertrud eddig nem ismerte a szerelmet. Ha ismeri, talán nem lett volna olyan kegyetlen Alíhoz.

Most megismerte a német lány a szerelmet. Lángolt, kínlódott maga is. Azt hitte szegény, betöltheti életét a sport, a tudomány, egy-két csók emléke. Tévedett. Olyan szerelmes lett, mint egy egyszerű kis bonni cseléd. Reszketve, remegve várta az esti órát, amikor Amija érte jön kocsijával. Ha a volán mellett keze a férfi kezéhez ért, úgy érezte, megremeg egész belseje, a szívében és a gyomrában, a térdében és a bokájában fizikailag érezte a szerelmet. Ez van, itt van, ezt nem lehet letagadni. Ezzel nem lehet vitatkozni, helyes-e vagy nem helyes, van-e értelme az egésznek, egy idegen, más színű, más fajú férfi, nős ember, eh, minden mindegy, a szerelemmel nem szállhat vitába egy huszonhárom éves, egészséges lány. A szerelmes nő csak a férfit látja, akinek érintése lázba hozza, akinek szavát orgonazúgásos zsolozsmának hallja. Úgy szónokolt lakásában egyedül, szemben a tükrével, mint amikor a hindu lányokat beszélte rá, hogy ne törődjenek hagyománnyal, babonával, törvénnyel, szülői paranccsal, hanem szívük sugallatára azt válasszák, akit megszerettek. Ő Amiját választotta.

Amija pedig vergődött tovább a két fehér nő között. Ha otthon volt, s bántotta a lelkiismeret, figyelmesen és udvariasan bánt feleségével. Sajnálta, úgy kezelte, mint egy beteg gyermeket, aki eszelősen ragaszkodik egy téveszméhez. Már nem vitatkozott vele India igazságáról, Gandhi elveiről, ráhagyott mindent. A szőke Haimanti fehér bőrével Indiát jelképezte Amija szemében, Gertrud pedig Európát jelentette. Minden idege Gertrudhoz vonzotta, a másik fehér nőhöz, akitől mindent megkapott, amiről csak álmodott valaha, amikor elhatározta, hogy fehér asszonyt vesz felesé-

gül. Bár Gertruddal találkozott volna akkor Koppenhágában, s nem Haimantival!

Ha közeledett az este, a figyelmes, udvarias férj egyre ingerültebb lett, s mikor pattanásig feszültek már idegei, kirohant lakásából, beugrott az autóba és rohant Gertrudhoz.

Haimanti és Gertrud nem találkoztak. A dán nő kerülte a fehéreket. Hozzánk sem jár. Ő lett Szantiniketán női Benoit-ja. Csak a hinduk között érezte jól magát, csak azokat szerette. Nappal a hindu diákokkal sugdolózott, titkolózott, konspirált, este pedig csarpája szélén ülve várta haza az urát. Várta estéről estére türelmesen, szerelmesen. Pedig Amija egyre később jött haza. Amikor meglátta alázatos feleségét a terített asztal mellett, mindig meghatottságot, bűntudatot érzett. Megsimogatta Haimanti haját, s azt boldoggá tette ez a simogatás. Nem sejtett semmit abból, amiről már mindenki suttogott az asrámban.

*

Megkezdődött a tanítás. A diákok délelőtt ismét körben ülnek a fák alatt, délután tanulják leckéiket. Az esti hangulat is a régi. Séták a vasúti vágányok felé, gyönyörködés a naplementében. Tulajdonképpen mindig ugyanaz a naplemente, mégsem unalmas soha. Esti sétáimon gyakran találkoztam kisebb-nagyobb diákcsoporttal. Amikor meglátnak, abbahagyják sugdolózásukat, mosolyogva namaskároznak. Valamiben törik a fejüket.

Az iszákos Prasad, Sasztri elfajzott fia, legújabban Párvatít, a kis özvegyet üldözi szerelmével. Párvati menekül Prasad elől. Szerelmes szegényke. Beleszeretett Szantilalba. A fiú is szereti. Könyörög Párvatínak, hogy szakítson a hindu előítélettel, menjen hozzá feleségül. A szerelmes kis özvegy szomorúan rázta a fejét:

– Teljesen lehetetlen – sóhajtotta –, én halálomig a férjem felesége maradok. Szeretem magát, Szantilal, de a felesége nem lehetek. Kasztommal és családommal kellene szakítanom, a maga családja sem venne be, magát is kitaszítanák a kasztból.

Szantilalt kihozta sodrából Párvati érvelése.

– Nem törődöm ezekkel a szamárságokkal. A magam, a

mi közös életünket akarom élni. Nem kasztommal kötök házasságot, magával akarok házasságra lépni. Szeretjük egymást, ki akadályozhatja meg boldogságunkat? – Párvatí lehajtotta fejét:

– Az én életem már csak ajándék. Nekem meg kell halnom a férjem után.

– Ha maga meghal, én is meghalok. Haljunk meg együtt egy közös célért, akkor együtt támadunk fel egy új életben.

Párvatí szeme felcsillant. Meghalni egy nagy célért, az gyönyörű lehet! Ha már nem követhette urát a máglyára, gazdátlan életével talán még hozhat áldozatot egy nagy eszmének. Aki nemes célért dobja el életét, az halhatatlan lesz. Az angol regények, amiket olvasott, az indus novellák, a sok legenda, ami emlékében élt, mind erről szólnak. Milyen szép lesz, ha Szantilallal együtt égetik majd el. Ez maga a feltámadás. Talán regényt is írnak róluk, és sok-sok szerelmes özvegy olvassa majd sírva szerelmüket.

Mindig együtt sétálgatott a két szerelmes. Készülődtek a halálra. Nem tudták, hogyan és mikor hagyják el ezt az álomvilágot, és mi lesz a nagy cél, amiért életüket feláldozzák. Egyelőre csak örültek a gondolatnak.

A tanulás nehezen ment ezekben a hónapokban. Férjem bosszankodott, hogy az esti előadásain egyre gyérebb a hallgatóság. A diákoknak nem a tanuláson járt most az eszük. A hindu tanárok délelőtti óráikon a napi eseményekről tartottak előadást a szanszkrit nyelvtan szabályai helyett. A történelmi órákon a közbeszólások és kérdezősködések politikai vitákra vezettek. A levegő nagyon puskaporos lett. A közelgő vizsgákkal édeskeveset törődtek a diákok. Ha idegen tudós jött az asrámba, és előadást tartott, a diákok zavarba hozták az előadót kérdéseikkel. Tagore Kalkuttában azt hitte, hogy teljes rend és fegyelem uralkodik az asrámban. Sasztri könyveibe bújt, semmiről sem akart tudni. Pedig nem kellett volna nagyon hegyezni füleit, hogy egyetmást meghalljon.

Az upásana után a diákok, diáklányok sietve megvacsoráztak, és szaladtak a távoli berkekbe politizálni. Szen kisasszony, a lányok kollégiumának haragos arcú felügyelőnője hiába fenyegetődzött, hogy jelentést tesz Tagorenak.

Rá sem hederítettek, tudták, hogy nem váltja be fenyegetését. Titokban ő is rokonszenvezett a forradalommal. Egész Szantiniketán egységes táborrá tömörült. Lindsay és Haimanti, a két fehér összeesküvő sosem maradt el a megbeszélésekről. A tiszteletes asszony veszekedett az urával, félt, hogy valaki feljelenti, s akkor kiutasítják őket az országból. Lindsay sokszor napokra eltűnt az asrámból. Szabarmatiba utazott Gandhihoz, akitől üzeneteket, utasításokat hozott. Szantiniketán, a költő tilalma ellenére, az erőszak nélküli forradalom egyik sejtje lett. Haimanti a lányokat buzdította, Lindsay a fiúkat.

Az esti összejövetelek a berekben egyre hangosabbak. Lindsay beszámolt legutóbbi szabarmati útjáról. A Mahatma elvárja a szantiniketániaktól, hogy adott jelre bevonuljanak Kalkuttába, és megkezdjék a békés ellenállást; újra elállják majd az üzletek ajtajait, lebeszélik a vevőket a vásárlásról, és felszólítanak mindenkit, ne fizessen adót. Ha a rendőrség közbelép, nem szabad ellenkezniük, de az agitációt sem szabad beszüntetni. Ha letartóztatják őket, türelmesen kell végigszenvedni a börtönt, ha kínozzák őket, éhségsztrájkba kell kezdeni.

Pillai megkérdezte Lindsayt:

– Mit csinálunk, ha Szubhasz Csandra Bose önkéntesei közénk vegyülnek, és az erőszakra erőszakkal válaszolnak?

– Nekünk a szatjagrahával, az igazság erejével kell harcolnunk – volt a válasz –, de nem lehetünk felelősek mások tetteiért. Inkább eltűrjük az igazságtalanságot, mint hogy másokkal erőszakoskodjunk.

– Ezzel nem érünk semmit – szólt közbe Szantilal –, mindig minket fognak megverni, mert gyáván hagyjuk magunkat. A rendőröknek botjuk van, nekünk is fegyvert kellene ragadnunk.

– Úgy van! – kiáltotta Patel.

Többen kórusban helyeseltek.

– Igen, fel kell fegyverkeznünk!

Lindsay összeráncolta homlokát:

– Megbolondultak? Ezt a Mahatma szigorúan megtiltotta. Én az ő nevében tiltakozom.

– A forradalmakat nem rózsavízzel csinálják – érvelt

tovább Szantilal –, a szabadság fáját vérrel kell öntözni. Ezt hirdették a francia forradalmárok is. Folyjon a vér az indus szabadságért, a mi vérünk!

Lindsay meghökkent. Miféle változás ment végbe a diákokban? Idegen hang volt ez számára. Legnagyobb bámulatára a lányok is a vérszomjasok pártjára keltek. Haimanti is helyeselte Szantilal szavait. Határozott hangon szólt rájuk a tiszteletes:

– Megtiltom, hogy jelenlétemben vérről beszéljenek! Nem szégyellik magukat? Gyilkosok cinkosai akarnak lenni? Megszegik a Mahatmának tett fogadalmat?

Elhallgattak. A Mahatmával nem mertek szembeszállni. Patel csendesebb húrokat kezdett pengetni:

– Mi nem vagyunk gyilkosok, senkit sem akarunk bántani, de ha minket ütnek, csak visszaüthetünk? Védekeznünk sem szabad?

Pillai felelt Lindsay helyett:

– Logika szerint az önvédelem jogos. De hol kezdődik az önvédelem? Ha megtagadjuk az adófizetést, lázadást követünk el, ha ismételt felszólításra sem fizetünk, a kormány erőszakkal hajtja be rajtunk az adót. Ha az erőszaknak ellenállunk, összezördülünk a finánccokkal, előbb-utóbb verekedésekre kerül a sor. Ha lefekszünk az üzletek elé, a rendőrök elkergetnek bennünket. Ha elszaladunk előlük, nevetségessé válunk. Leghelyesebb tehát le sem feküdni, és abbahagyni az egész komédiát.

– Komédia? – kiáltotta Haimanti felháborodva. – Hogy meri a mi szent ügyünket komédiának nevezni?

– Ha logikusan gondolkozom, akkor csak úgy menekülhetünk meg a nevetségességtől, ha szembeszállunk a rendőrökkel, és addig nem tágítunk, míg agyon nem vernek bennünket. De az életben maradottak majd ne jajgassanak, ne rendezzenek szentimentális gyászünnepélyeket, és ne szidják az indus rendőrök brutalitását. Ha a katona kimegy a csatába, számoljon azzal, hogy megölik.

– Nem félünk a haláltól! – sivította oda Pillainak Párvati.

– Mi sem félünk! – erősítgették a lányok.

Lindsay próbálta csitítani őket:

– Hagyjátok abba ezt a beszédet. Ti India életéért harcoltok, nem a halálért.

Hiába volt minden megnyugtató szó. Az esti langyos levegő felforralta vérüket. A mozi szentimentalizmusa vált úrrá lelkükön. Mártírok akartak lenni. Az ifjúkori hisztéria ragadta el valamennyit. A sok forradalmi gondolat megrészegítette, megbolondította őket. Lindsay jobbnak látta, ha magukra hagyja a diákokat. Arra gondolt, egy-két nap múlva elmúlik a láz, a fiúk-lányok kialusszák a mártíromság utáni vágyat, és megint okosan lehet velük beszélni. Felkelt, összefogta dhutiját, és jó éjszakát köszönve, faképnél hagyta az összejövetelt.

Krisnadászi utána akart futni, de a tiszteletes határozott léptekkel sietett Szantiniketán felé. Amikor tornácunk előtt elhaladt, az uram rákiáltott.

– Tiszteletes úr, olasz bort kaptam Kalkuttából. Jöjjön be, kóstolja meg.

Nem kérette magát. Az első pohárka után felhevülve beszélte el, miben törik a fejüket a szelíd hinduk.

– Szalmaláng – legyintett Gyula –, a bengáliaknak nagy a szájuk. Mint minden félénk ember, ők is azzal bátorítják magukat, hogy halálról, vérről beszélnek. Az ugató kutya nem harap, jó magyar közmondás, tanulja meg, tiszteletes úr.

És újra teletöltötte Lindsay poharát. Egy hajtásra kiitta a tüzes Moscato passitót, azután megcsóválta fejét:

– Félek ezektől a bengáli lányoktól. Gyenge idegzetük áldozatai. Nem bátorságból, hanem hisztériából képesek valami rettenetes ostobaságot elkövetni. El is megyek Szabarmatiba, megkérem a Mahatmát, fújja le az egész mozgalmat. A hinduk még nem értik meg a törekvéseit és eszközeit.

Nem akart tovább maradni, a tornácon belépett sarujába, és hosszú léptekkel ment ki a sötét éjszakába.

Másnap tényleg elutazott Gandhihoz.

A diákok pedig estéről estére tovább politizáltak a berekben. Mindinkább a túlzó elemek kerekedtek felül. Akik eddig szigorúan ragaszkodtak a Mahatmának tett fogadalomhoz, azok lassan az agresszivitás híveinek érvei alatt

kezdték másképpen értelmezni a fogadalom lényegét. Hűek akartak maradni a fogadalomhoz mindhalálig, de egyre többet foglalkoztak a halál gondolatával. A saját és mások halálával. Lassan-lassan minden bajnak, problémának megoldását a halálban látták. Dicsőítették a mártírokat, akiket Csittagongban a katonaság agyonlőtt, mert kifosztottak és felgyújtottak egy rendőrlaktanyát. Észre sem vették, hogy erőszakot ítélnek el és erőszakot ünnepelnek. Egyedül Pillai maradt meg rideg és nyugodt logikája mellett, de mindinkább háttérbe szorult. Ahogy múltak a napok, a hetek, és a levegő rohamosan felmelegedett, forrpontig emelkedett a forradalmárok vére. A tavasz dörömbölt Szantiniketán kapuján. A madarak nyugtalanul röpködtek az ágakon, a rügyek bimbókba pattantak, s a diákok vére lángolt: cselekedni kell! Késhegyig menő vitákban izzottak. Tajunáma, aki már többször bebizonyította, hogy az eszméért kész meghalni, tetteket sürgetett. Unta már a sok üres beszédet. Ajesvariam, a fiatal szingaléz asszony, aki urát nem ismerte, és vonzódott a hevesvérű Tajunámához, minden szavát helyeselte. A fiú hősnek szeretett volna feltűnni a szerelmes asszony szemében. Mind túlzóbb elveket hirdetett. Amita is forradalmi hangon szónokolt. Az ura betegen fekszik Bangaloreban, ki tudja, meddig él, talán napok múlva megkaphatja a lesújtó hírt, hogy özvegy lett. Ravdzsikai és Pattanatu igyekeztek mérsékelni őket, de higgadt beszédjüket meg sem hallgatták. Szantilal volt a legvérmesebb. Az egyik fülledt februári estén előállt indítványával.

– Tegyünk új halálos fogadalmat, hogy India anyánkat még életünk árán is felszabadítjuk.

Hosszas vita után az indítványt elfogadták.

Következett Szantilal újabb indítványa:

– Alávetjük magunkat a köz határozatának, és félreteszünk minden egyéni meggondolást. Minden áldozat szent és szentté avatja azt, aki végrehajtja. Mindnyájan egyért és egy mindnyájunkért! Éljen a szabadság!

Pillai rá akart mutatni ennek a tételnek bizonytalanságára, latolgatni kezdte a mondat értelmét, de nem juthatott szóhoz. A felizgatott diákseregen úrrá lett a lelkesedés,

megrészegedtek a szereplés gondolatától. Valaki rázendített a Bande Mátaram dallamára és lázban égő szemekkel, teli tüdővel énekelték a himnuszt. Mikor elhangzott az utolsó versszak, örömrivalgásban törtek ki.

– Mindenki egyért, egy mindenkiért! – kiáltották szinte önkívületben és összeölelkeztek. Tajunáma Ajesvariamot szorította magához, Szantilal önfeledten megcsókolta Parvatít, lányok, fiúk, asszonyok, özvegyek megittasulva ölelkeztek. Nem tudták, mi történt velük, mit cselekszenek. Csak valami végtelen boldogság ömlött el rajtuk. Vérük felpezsdült, és hangosan énekelve, mámorosan vonultak haza a kollégiumokba.

Napokon át beszéltek erről a zenebonáról az egyetemen. Sasztri megintette a diákokat, figyelmeztette őket Tagore szigorú intelmére. Szavait senki sem vette komolyan. A dékán, amikor Lindsay visszatért Szabarmatiból, őt tette felelőssé a történtekért.

– Ne féljen, kedves Sasztri – nyugtatta meg Lindsay a dékánt –, majd én ráncba szedem őket. Szigorú üzenetet hoztam számukra a Mahatmától. Gandhi ki fogja zárni a zavargásokat az erőszaknélküliség táborából, s ha azonnal le nem csöndesednek, kétheti böjtbe kezd miattuk.

Ez megnyugtatta Sasztrit és a hindu tanárokat. A Mahatma böjtjei mindig csodát művelnek. A hindu lélek megretten mások szenvedésétől. Lindsay tiszteletes úr nem volt hindu, ő komorabban látta a dolgokat. Összehívta a diákokat, és szigorú hangon beszélt velük. Követelte, hogy mondják el, mi történt az ő távollétében.

Szantilal válaszolt mindnyájuk nevében. Helyzetének fontosságától elragadtatva, szinte szavalt:

– Érzelmünk szavára hallgattunk, ösztöneink sugallata vezetett bennünket, biztosak vagyunk, hogy India anya buzdít a tettre. És mi cselekedni fogunk.

Lindsay haragosan szakította félbe:

– Jelentést teszek Tagorenak!

– Csináljon, amit akar – válaszolta Szantilal.

Belesápadt vakmerőségébe. Ilyet a béke hajlékában még nem mondott hindu diák a tanárának. Azt hitték, hogy Indra isten menten leküldi nyilait, és darabokra szaggatja

a lázadót. De Indra isten nem mozdult. Az azúrkék ég tovább ragyogott, a nap diadalmámorban szórta szét aranysugarait. Az istenek is a diákok pártjára álltak.

– Lindsay áruló! El akar árulni bennünket Gurudévnak – morogtak a diákok.

– Kém! – indulatoskodott Tajunáma. – Jobb, ha nem is jön többé közénk. Nincs szükségünk rá, velünk az igazság! – Lindsay dühösen rohant másnap Kalkuttába Tagorehoz.

A költőt hónapok óta csak az „Aranykönyv" foglalkoztatta. Élete koronájának tekintette ezt a könyvet. A hindu költőben nemcsak őt, hanem egész Indiát ünnepli a világ. Az indiai kultúra diadalünnepe lesz a könyv megjelenése. Mindazok, akik eddig lenézéssel nyilatkoztak a hindukról, akik alsóbbrendű fajnak hirdették, akik meg akarták tagadni politikai jogait, most el fognak némulni a világ legjobbjainak hódolata előtt. Ez a könyv felér egy győzelmes háborúval, és sok-sok más könyvvel együtt meghozza India felszabadítását! Tagore iratok és levelek tömkelege között fogadta az amerikai tiszteletest. Büszkén és boldogan mutogatta neki a táviratokat, leveleket, amelyek Japánból, Spanyolországból, Izlandból, Magyarországból, Amerikából, Németországból, Perzsiából, Franciaországból, Patagóniából, Angliából jöttek, csupa hódolatot hoztak. Nincs a földnek olyan zuga, ahol művelt emberek ne ünnepelnék Indiát. A nagy India, a filozófusok, tudósok és a művészek Indiája ült diadalt a Dzsoraszanko-palota falai között. Lindsay nem mert most előhozakodni a másik, a beteg, a forradalmi Indiával, s egy szót sem szólt a megrészegedett szantiniketáni diákokról. Szentségtörés lett volna megrontani a költő örömét. Színlelt érdeklődéssel forgatta a leveleket, táviratokat. Torkára forrt a szó.

Lindsay ott ragadt Kalkuttában. Még aznap este szállást vett a metodista misszió házában. Nehéz éjszakája lehetett. Egy hang csengett állandóan a fülében, reszelte, horzsolta, mint valami durva ráspoly, Szantilálnak dühtől rekedt hangja: „Csináljon, amit akar!" A tiszteletes ágyában vergődve, magyarázta ezt a mondatot, elemezte minden szavát, vitába szállt vele, el akarta hallgattatni, a diák torká-

ha akarta fullasztani. Nem tudta. Fütyülnek a diákok őrá és Tagorera, aki most bontja ki India szabadságának zászlaját. A diákok ösztöneik után mennek, érzéseiket követik, amikor fogadalmat tesznek a fogadalom megszegésére. A Mahatma elindította az ösztönök és érzések áradatát, amely vezetőt vesztve, őrülten kezd rohanni a végzet útján. Lindsay-nak rémlátásai voltak. Gandhi rokkájának kereke megnőtt, küllői kinyúltak az abroncsból, és eszeveszetten kezdett gördülni, mindent legázolva, összetörve, ami útjába akadt. Az emberek rémülten menekültek előle. Már olyan nagyra dagadt, mint a Dzsagannáth-kocsi kereke, mely eltapos hivőt és hitetlent egyaránt. Ha a Mahatma saját magát dobná a kerekek elé, őt sem kímélné, hanem szétzúzná. Rossz éjszakája volt Lindsay tiszteletesnek.

*

Gonapati fontoskodó arccal állított be a szobába.

– Memszáb, egy szanjászi van itt, rizst akar.

– Adjon neki.

– Tőlem nem fogadja el. Bráhmin, szent ember a szanjászi, nem közönséges koldus.

Gyula abbahagyta az olvasást, kiment a tornácra. Piszkos, zöld köntösben, mezítlábas, sovány, elnyűtt testű szanjászi állott előtte. Jobbjában ágat tartott. Alázatosan köszönt. Az uram behívta a házba. Leült, de csak a padlón foglalt helyet. A botot maga mellé fektette a földre. Szegényes ruházata, válláig érő, fésületlen haja elárulta, hogy fanatikus rajongó, aki éveken át meditált az erdő mélyén, s füvekkel és vad gyümölccsel táplálkozott. Nagyon meglepődtünk, amikor kifogástalan angolsággal szólalt meg. Bengáli bráhmin családból származott, atyja vagyonos ember, egyetemre küldte tanulni, de ő csakhamar hátat fordított a véges tudománynak, és a végtelen kifürkészésének szentelte életét. Haldar a neve. Ahhoz a kaszthoz tartozik, amely a Kálighat őre. Most vándorútra kelt, hogy megtalálja a valóságot a csalóka látszat képében. Így jutott el vándorútján Szantiniketánba.

Nem telt bele tíz perc, már heves vita fejlődött ki a szanjászi és az uram között. Olyan elvont, metafizikai dolgok-

ról beszéltek, amikről napokon át lehet vitatkozni minden eredmény nélkül. Gondolat a gondolat kedvéért, fogalmak harca, amelyek mögött nincs megfogható valóság: ez a filozófusok örök küzdelme.

Amikor belefáradtak a meddő vitába, a szanjászi néhány testtartási figurát mutatott. Sovány dereka úgy hajlott, mint a gumiembereké a cirkuszban, gomolyagba tudott összegörnyedni, a fejére állt, lábát nyaka köré tekerte, arcával a combjai között hátrafelé nézett a világba. Ezen a téren Gyula nem tudta követni. Ajánlotta nekünk, hogy tanuljunk meg egy pózt, amelyben szellemi munka után jól lehet pihenni. Ha kitörtük volna kezünket, lábunkat, akkor sem tudtuk volna utánozni.

Végül alamizsnát kért. Elfogadta kezemből a rizst. Nem volt túlságosan elfogult bráhmin.

Az asrámban a szentembernek kijáró tisztelettel fogadták a szanjászit. Nem a vendégházba szállt, egy bokor alján húzódott meg éjszakára. Alig tartózkodott néhány napig a telepen, már minden diák ismerte. Bűvészmutatványaival, homályos mondataival, ihletet sugárzó szemével megbabonázta őket. Igazi szentet láttak benne. Estefelé felkeresték a bokrot, ahol aludni szokott, és bámultak a kis máglyára, amely mellett a szanjászi kuporgott, és varázsigéket, mantrákat mormogott. Néhány nap múltán már vezető szerepet vitt a diákmozgalomban. Vallási színezetet adott az erősen világias agitációnak. Rábírta a diákokat, hogy ne a berekben, hanem a szuruli templom udvarán tartsák megbeszéléseiket. Az út nem hosszú, amíg odaérnek, addig is vitatkozhatnak. A menet mintha zarándoklat lett volna: elöl haladt a szanjászi a faágával, és zsolozsmákat énekelve vezette a diákokat.

A szuruli templomban a Durga-bálvány kíváncsian bámulhatott a szokatlan látványra. Soha nem hallott szavakat hallhatott. Kivitelről, behozatalról, vámolásról, gyapotmalmokról, szövőgépekről, rokkáról, politikai népjogokról vitatkoztak ott, ahol azelőtt bűvös mantrákat duruzsoltak, és gyermekeket áldoztak az éhes istennőnek. A templom levegője vérről regélhetett, a fal mészburka alatt emberi vér-

cseppek rejtőzködtek. Ezek most, mint a regék láthatatlan démonai, életre keltek a szanjászi fanatizáló szavaitól.

– Cselekedni kell! – kiáltotta réveteg szemeket meresztve a bálványra. – Durga istennő velünk lesz! Ő a mi védelmünk. Ő fog diadalra segíteni.

A diákok megrettentek a merész hangtól. Egymásra néztek, azután az istennőre pillantottak. Annak tiz kezében megvillantak az öldöklő szerszámok. Valóban vért kíván Durga!

A szanjászi botjával rásuhintott az oroszlánra, amely az istennőt hordozza:

– Indulj el győzelmi utadra, gázolj le minden akadályt. Az istenek anyja vért kap, zsarnokok vérét, amit mi, engedelmes gyermekei ajánlunk fel neki!

Köntöse alól kést rántott elő. A szanjászi bárányborba bújtatott farkassá vált. Az erdőben ezzel a késsel vagdalt magának gyökereket, növényeket, hogy éhen ne vesszen, most ez a szelíd kés vér után áhítozott. Megforgatta a levegőben, a bálvány felé suhintott. Érthetetlen szavakat kiáltott Durgához, és a megrémült, akaratlanságba bénult diákokhoz. Szemét szúrósan meresztette a fiúkra és a lányokra, mintha delejes álomba akarná ringatni őket.

– Esküdjetek! – kiáltotta, és magasra emelte kését. – Halál a zsarnokokra!

A diákság elvesztette önuralmát. Önkívületi állapotban ordították:

– Esküszünk! Esküszünk a késre! Életünk Durgáé, ő vezessen bosszúra.

A szanjászi úgy játszott a diákok és a lányok hisztériájával, mint zsonglőr a labdáival. Csaknem énekelve bömbölte:

– Fogadalmat teszünk az istennő előtt, hogy vérünket ontjuk érte. Az ő akarata a mi vezérünk.

Visszadugta kését köntösébe, és intésére az egyik diák füstölgő mécsest hozott be az „arundhati" szertartás elvégzésére. A szanjászi megragadta a mécsest, körülfüstölte vele a bálványt, a templomot, azután külön-külön minden jelenlevőt. Merően a szemükbe nézett, úgy, hogy nem bírták el a belőle kiáradó bűvös erőt. Aki összeszedte minden erejét, s ellen akart állni a hipnózisnak, annak megfogta a

csuklóját, szaggatott hangon varázsigéket súgott az arcába. Reszketve állták körül a homályban, amelybe csak a részegítő szagú mécses lopott kísérteties fényt.

– Meg kell ölni a zsarnokokat! – erősödött most csaknem ordítássá a szanjászi hangja. – Halál a zsarnokokra! Vakon teljesítsétek utasításaimat, Durga fellebbezhetetlen parancsait. Az ő hangja szól az én hangomban. Ő vezeti akaratomat. Teljesítsétek parancsát.

– Teljesítjük! – hangzott kórusban rekedt hangon.

A diákok akaratlan bábukká váltak a fanatikus szanjászi kezében. A varázslat hatott.

Most újabb mantrák következtek, a szanjászi leborult a bálvány elé. A diákok némán követték példáját. A vigyorgó Durga véres nyelvével mintha megnyalta volna vastag ajkát.

Az ima után maga köré ültette a diákokat a szanjászi:

– Sorsot húzunk, hogy ki kövesse el az első gyilkosságot – mondta suttogó hangon. – Nagy urat kell megölni, hogy a kisebbek megrémüljenek. Nincs többé hátrálás. Egy mindnyájunkért, mindnyájunk egyért.

Elővette a bálvány mellett fekvő egyik rézedényt, amelybe virágokat szoktak szórni a hívők. Ragyogott a tisztaságtól, nemrég súrolta ki a templomszolga földdel és hamuval. Feje felett meglóbálta az edényt, felemelte Durgához, azután melléhez szorította, mintha melengetni akarná, végül letette a padlóra, a kör közepére. Parancsára a diákok kavicsokat szedtek az udvaron. Tajunáma tehénvizeletet hozott kis rézkannában. A szanjászi megmosta a kavicsokat, és egyenként bedobta az edénybe. Huszonhárom fehér és egyetlen fekete kavicsot. Huszonnégyen voltak az összeesküvők, akik halálos fogadalmat tettek Durgának. Mindegyikre jutott egy kavics. Aki a fekete kavicsot húzza, annak kell végrehajtani Durga ítéletét: az első gyilkosságot.

Ünnepélyes csend keletkezett. Az összeesküvők visszafojtották lélegzetüket. A szanjászi betakarta az edényt, összerázta benne a kavicsokat. Orrhangú dallamba fogott, szvasztikához hasonló jelet írt le kezével a levegőben, azután hirtelen benyúlt a rézedénybe. Megcsörrentek a ka-

vicsok. A diákok szíve nagyot dobbant. Pillanat múlva a szanjászi megmutatta a kavicsot, amit húzott. Fehér volt.

Most Tajunáma következett a sorshúzásban. Bátran lépett az edényhez, nem habozott, nem keresgélt, gyorsan megragadott egy kavicsot és felmutatta. Fehér volt. Utána Ravdzsikain volt a sor. Lassan, meggondoltan kotorászott az edényben, jobbra-balra nézegetett, kezét félig kihúzta, azután visszadugta, más és más kavicsot ragadott meg. A körben álló diákok izgatottan várták az eredményt. Ravdzsikai összeszorította a fogát, és hirtelen kihúzott egy kavicsot. Neki is fehér jutott. Krisnadászi lépett az edényhez. Vézna keze pillanatra eltűnt az edényt borító takaró alatt. Arcát elfordítva nyújtotta tenyerét a mécses felé. Fehér!

Haimanti következett. Remegve lépett az edényhez. Tétovázva dugta keze fejét az edény szájába. Nem mert a kavicsokhoz nyúlni. Ijedten nézett szét maga körül. A szanjászi szeméből babonázó sugarak lövelltek rá. Mélyebbre merítette kezét, ujjai megérintették a kavicsokat. Megcsörrentek. Haimanti összerezzent a hangtól. A lányok előrehajoltak, a mécses fényében nézték a fehér arcot. Az viaszsárga volt, mint egy halotté. Szája széle remegett, ajkát harapdálta. Ujjai reszketve kavarták a kavicsokat a takaró alatt. Nem mert egyet sem kihúzni! Agyán átcikázott a gondolat: mi lesz, ha neki jut a fekete kavics? Mi lesz vele, Amijával, a házasságával, szerelmével, egész életével?

A szanjászi megunta ezt a tétovázást, idegesen rászólt:

– Húzzon már, testvér! Ne habozzon! Durga istennő már határozott. Siessen!

Haimanti lehunyta a szemét. A síri csendben a szívek dobogását lehetett hallani.

Ebben a pillanatban előlépett a körből Párvati, megragadta Haimanti csuklóját. A fehér asszony kezéből a kavics hangos koppanással hullt vissza az edény fenekére.

– Ne húzzon! Maga ne! – kiáltotta Párvati. – Az istenek nem fogadnak el ártatlantól ekkora áldozatot!

A diákok meglepetten bámultak egymásra. A szanjászi felemelte botját, mintha annak varázserejével akarná az isten akaratát a megtorpant hívőkre erőszakolni. A kis özvegy félelem nélkül lépett eléje:

– Szent remete – mondta határozott hangon. – Égi sugallat beszél belőlem. Hallgass meg, hallgassátok meg ti is, kedves testvéreim. Ha olyan valakire esnék a sors parancsa, hogy életet oltson, akinek kezében még sohasem volt fegyver, az céltalanul áldozná fel az életét. Ezt nem kívánhatja Durga. Én tudok fegyverrel bánni! És én özvegy vagyok, engem már eljegyzett a halál, bátran nézek a szemébe.

Szantilal felhördült.

– Nem engedem Párvatít!

Az özvegy nyugodtan a fiú szemébe nézett:

– Menjünk együtt a halálba, együtt nem élhetünk, ezt tiltja a törvény, de meghalhatunk együtt. Ez Durgának is kedves lesz.

Mély sóhaj szállt fel a templomban. A megkönnyebbülés sóhaja. A diákok körülvették Szantilalt és Párvatít, akik megbűvölve álltak a Durga-bálvány előtt, némán egymás szemébe nézve. Mintha az oltár előtt esküdnének örök hűséget a halálnak.

A mécsesben sercegett a kanóc. Patel megragadta a rézedényt és sietve kiöntötte tartalmát a padlóra. Szétgurultak a kavicsok. A fekete kövecske Haimanti lába előtt hevert. Elvesztette bűverejét. Az egyik diák megvetéssel rúgta félre a sarokba. Lassan elindultak mindannyian a kijárat felé. Szantilal és Párvati egymás kezét fogva mentek elöl. Tétova léptekkel követték őket a többiek. A bengáli éjszakában ragyogtak felettük a csillagok.

*

Amija kocsija félórája áll a kórház előtt. A hindu tanár tizedszer pillantott karórájára.

– Nem értem – mormolta –, máskor már rég itt van. Történt valami?

Furcsa szorongásfélét érzett. Soha pillanatot sem késett Gertrud. Amint végzett a kórházban, gyorsan lemosakodott, átöltözött, és röpült Amija elé. Ma késett először. A szerelmes ember ilyenkor tüstént megállapítja: már nem szeret.

Timbersné hajolt ki a kórház egyik ablakán.

– Halló, Amija babu! – kiáltotta a férfi felé. – Ne várjon Gertrudra, hazament, fáj a feje, azt üzeni, menjen hozzá.

A férfi megijedt.

– Csak nincs valami komoly baj?

– Semmi különös. Kis migrén. Az uram küldte haza. Sokat dolgozik, kimerült. Ráfér egy kis pihenés.

Amija köszönt Timbersnének, és sietett Gertrud lakása felé. A lányt a heverőn találta. Fején priznic volt, kis asztalkán orvosságok, aszpirin, piramidon.

– Mi történt, az Istenért – kérdezte izgatottan a férfi. – Beteg?

Gertrud már fel is kelt a kerevetről, mosolyogva nyugtatta meg Amiját.

– Dehogy vagyok beteg. Semmiség, kis fejfájás az egész. Apától kaptam levelet, kissé feldúlt az írása. Tessék, olvassa el. Annyit tud németül, hogy megértse.

Amija leült az egyik karosszékbe. Gertrud lakása teljesen európai módra volt berendezve. Mintha a levegő is európai lett volna itt. Amija szerette ezt a lakást, a bútorokat, a képeket, a levegőjét. Mindig összehasonlította az ő komor, csarpás, mórás, rideg otthonával. Az India volt. Ez Európa.

Olvasni kezdte a levelet. Hosszú, négy gépírásos oldalon írt Herr Rüdiger a lányának. Egy szerető apa nyugtalansága áradt a levélből. Már az első sorokban feltette a kérdést: ki az az Amija Csakravarti professzor?

A férfi csodálkozva kérdezte a lányt:

– Az édesapja tud rólam?

– Igen. Megírtam neki mindent.

– Mindent?

– Apa az én legjobb barátom, leghűségesebb tanácsadóm. Furcsa a kettőnk viszonya. Tizenhét esztendős voltam, amikor édesanyám meghalt. Akkor az apám azt mondta: felnőtt ember vagy, nem avatkozom a dolgaidba, csak egyet kérek tőled, gondolj arra, hogy én tapasztaltabb vagyok, mint te. Minden a hátam mögött van, aminek még te előtte vagy. A szerelemre gondolok. Ígérd meg, hogy soha semmit nem titkolsz el előttem. Őszintén mondj el nekem

mindig mindent. Mint a legjobb barátnődnek. Ha megszeretsz valakit, kérd ki tanácsomat az illetőről. Soha nem leszek bősz, semmit meg nem értő apád. Ha arra gondolsz, mennyit tapasztaltam életemben, hogy mindig őszinte tanácsot kaphatsz tőlem, sohasem fogsz csalódni . . . Hallgattam rá. Tényleg elmondtam neki mindig mindent. Valóban a legjobb barátnőmnek bizonyult. Megértéssel és nevetve hallgatta végig első flörtöm, első csókom történetét. Egyszer egy víkendről, amelyre egy bonni diákkal mentem, csak hétfőn reggel értem haza. Lekéstünk a vonatról, egy turistaházban aludtam. Még csak nyugtalan sem volt apa. Végighallgatta a rosszul sikerült víkend történetét, és csak annyit mondott: Máskor kérd el az autómat, azon menjetek kirándulni, ha autón jársz, nem történhet veled ilyen kalamitás . . .

Ilyen apa előtt nem titkolhatok el semmit. Megírtam neki mindent.

Amija szinte zavartan folytatta a levél olvasását. Rüdiger urat kétségbeejtette lánya vallomása.

Egy színes férfiba szerettél – írja –, *ez szörnyűség! Más faj, más vallás, más mentalitás, ebből csak tragédia lehet. Én vagyok az oka mindennek. Nem lett volna szabad, hogy elengedjelek Indiába. De nem bírtam veled, nem tudtalak visszatartani attól, hogy részt végy az expedícióban. Én a Himálaja hógörgetegeitől féltettelek, nem is gondoltam arra, hogy egy indiai tanár személyében fenyeget veszedelem. Az én okos, fölényes, hideg kislányom így elvesztette önmagát! De hiába tépelődöm, kínzom itt magam, már nem segíthetek a történteken. Azt írod, milyen kiváló, nagyszerű férfi Amija Csakravarti. Távol van tőlem, nem tudok így véleményt mondani róla. Ha egy órát beszélhetnék vele, már tudnék róla mindent. Így távolról félek tőle. Színes, nem a gusztusom szerint való. Sohasem szerettem a keletieket. Túl lágyak az én porosz elképzelésem szerint. Nem életképesek. De meglehet, hogy a professzor esetében tévedek. Talán neked van igazad. Mindenesetre megnyugtat a foglalkozása. Egyetemi tanár, szóval megállapodott, komoly férfi. Bizonyára tudja, hogy a szerelem elviharzik,*

mint a fergeteg a villámok és mennydörgések között, és a nyugalmas, csöndes, meghitt házasság jelenti az igazi boldogságot. Erről nem írsz. Mi a professzor szándéka? Mikorára tervezitek az esküvőt?

A levél megrezzent Amija kezében. Kérdőn nézett a lányra:

– Nem írta meg, hogy nős ember vagyok?

A lány kuncogva nevetni kezdett:

– Azt nem mertem. De nem is gondoltam, hogy ez fontos. Úgy látszik, kicsit félreismertem apát, nem hittem, hogy azonnal házasságra gondol.

Amija csendesen mondta:

– Én is gondoltam már rá. Nem is egyszer. Csaknem mindennap. Elképzeltem, ha a feleségem lehetne! Együtt leélni magával az életet, gyereket kapni magától, együtt megöregedni, ez több, mint szép. Azután mindig eszembe jutott, mi lenne Haimantival? Kiragadtam a neki rendelt életből, elhoztam a hazájából ilyen távolságra, mi lesz belőle, ha elhagyom?

– Nem hagyja el! – vágott közbe keményen a lány. – Nem kértem soha, hogy vegyen el, most sem kérem. Az én szerelmemet nem befolyásolhatja semmi, sem az apám, sem az egész emberiség véleménye. Nem kell házasság, nekem maga kell. Nem engedem, hogy elhagyja Haimantit.

– És én mégis el fogom hagyni – mondta rezignáltan a férfi –, tudom, hogy el fogom hagyni. Már nem bírom sokáig ezt a kétlaki életet. Fojtogat, belepusztulok. Sajnálom szegényt, de magát szeretem.

– Így is szerethet – kacagott a lány. – Ne gyötörje magát. Csak szeressen úgy, mint eddig.

– Örökké így fogom szeretni.

Gertrud a szék karfáján ült, kivette Amija kezéből a levelet, fordított egy oldalt, sokat kihagyott belőle, s csak a vége felé kezdte felolvasni:

Sokat gondolkozom, hogy legyűröm magamban a Kelet iránti ellenszenvet, eladom a gyárat, s kiköltözöm Hozzád. Itt már nincs sok keresnivalóm. Egyre súlyosabbak, ijesz-

többek idehaza a viszonyok. Nem szeretem, ami itt történik. A munkanélküliek száma naponta nő, mindenki politizál. Megőrültek az emberek.

Gertrud újra nevetett:

– Akárcsak itt! Itt is mindenki politizál, itt is megőrült mindenki.

Gyorsan befejezte a levél olvasását.

– Most sürgősen válaszolok apának. Megnyugtatom. És lebeszélem arról, hogy idejöjjön. Szegény, az ő porosz rendszeretetével, precizitásával mit csinálna itt? Első nap megszökne, vagy szétvágna a hinduk között.

Amija megcsókolta a lány karját.

– Kérem, írja meg, hogy azt üzenem neki . . .

A lány betapasztotta tenyerével a férfi száját.

– Maga csak ne üzenjen semmit. Ez az én dolgom, majd elintézem. Maga csak szeressen, mint eddig.

– Napról napra jobban szeretem – sírt fel a férfi, odatérdelt a lány elé, s fejét ölébe hajtotta.

Gertrud megsimogatta fekete haját.

– No, tessék! Elpityeredett a komoly, megállapodott egyetemi tanár. Ha apa ezt látná!

Február vége

Jó barátunk, Sir Haszan Szuhravardí, a kalkuttai egyetem rektora, meghívott bennünket Kalkuttába. Nagy ünnepségre készülődött az egyetem. Bengál kormányzójának, Sir Stanley Jacksonnak, hivatalnokoskodása lejárt, visszatér hazájába. Búcsúzóul díszdoktorrá avatják. Régi indiai szokás szerint „musáarát", költői versenyt rendeznek tiszteletére. A kormányzó érdemeinek méltatásában egymást fogják felülmúlni a költők. India, amely a színfalak mögött ellenzékeskedik, a fórumon csepeg a lojalitástól.

A Kásáne palotába már mint régi ismerősök érkeztünk. Sir Haszánt nem sokat láttuk, csak vacsorázni jött haza. Egész nap száguldott a városban, szervezte az ünnepséget.

Zavartalanul nézelődhettünk Kalkutta múzeumában, a bengáli–ázsiai társaság könyvtárában és az örökké nyüzs-

gő utcarengetegben. Még csónakkirándulást is tettünk a Hoogly folyón.

Az ünnepélyt az egyetem nagy csarnokában, a Senate Hallban tartották. A hindu szerkesztők, akik éles, támadó cikkeket szoktak írni lapjaikban a kormány ellen, erre az alkalomra frakkot húztak, hogy minél udvarképesebbnek tűnjenek fel. Az egyetem büszkeségei, P. C. Roy, a híres vegyész, Raman, az új Nobel-díjas fizikus, aki nevét a róla elnevezett Raman-effektussal örökítette meg, Mukerdzsi, a szemész, Sunniti Csatterdzsi és sok-sok tudományos előkelőség mellett ott láttuk a társadalmi élet kiválóságait és a hadsereg képviselőit. A hölgyek felrakták ékszereiket. Szikrázott a sok gyémánt az emelvényen. A kormányzó és felesége hadsegédeik kíséretében jelentek meg, és elfoglalták helyüket a magas támlás, aranyozott díszülésen. Sir Haszan Szuhravardí egyetemi talárjában lendületes beszéddel méltatta a kormányzó érdemeit, kiemelte tudományszeretetét, melynek jutalma a díszdoktori oklevél. Két vörös kabátba bújtatott, turbános hindu altiszt bársonyvánkoson vitte fel az emelvényre az oklevét-tekercset, amit az egybegyűlt közönség ovációja közben vett át a kormányzó. Rövid köszöntő szavai után megkezdődött a „musáara", a költők versenye. Egymás után álltak elő a költők, előhúzták kéziratait, és minden szót hangsúlyozva, szavalták verseiket. Kormányzói fejbiccentés és udvarias taps jutalmazta a költőket. Bengáli, hindi, urdu és angol nyelven zengték a kormányzó dicséretét. A negyedik, ötödik vers után a közönség és az ünnepelt már unni kezdte a megismétlődő mézédes verseket, melyeket a költők szavaltak. Halk moraj hullámzott végig a termen, előbb suttogva, majd mind fesztelenebbül kezdtek beszélgetni a vendégek. A költőkre már nem figyelt senki. Még az ünnepelt sem. Egy mohamedán költő, Abd ul-hakk, aki ékes urdu nyelven szavalt, észrevette a részvétlenséget, be sem fejezte ódáját, hanem bosszúsan átugrotta az utolsó versszakokat és helyére ment. A rendező programjába nézett, inteni akart a soron következő költőnek. Ekkor egy bengáli diáklány sietett az emelvény felé. Mindenki azt hitte, hogy ez is verset fog szavalni a kormányzó tiszteletére. Mikor előttünk ment el, meg-

lepetten ismertünk rá Párvatíra, a kis özvegyre. Megállt az emelvény előtt, kissé meghajtotta fejét. Sir Stanley Jackson kegyes mosollyal fogadta az üdvözlést. Párvatí szárija redőibe nyúlt, hogy előhúzza az ünnepi szöveget. Nagyon kedves, csinos jelenség volt, sokan felfigyeltek rá. Nem verset húzott elő a szári redőiből. Vézna kezében revolver csillant. Következő pillanatban dörrenés reszkettette meg a levegőt. Párvatí a kormányzóra lőtt. Azután még egy dörrenés és még egy. Az emelvényen ijedten ugráltak szét az emberek. Sir Stanley székének támlája mögé ugrott, Mukerdzsi a szék alá bújt. A hölgyek sikoltoztak, kezükkel takarták el arcukat. Párvatí két lépést tett előre, ismét felemelte fegyverét és célzott. Ebben a pillanatban Sir Haszan Szuhravardí, mint a tigris, egy ugrással lerohant az emelvényről, elkapta a lány csuklóját, a golyó a mennyezetbe fúródott. Megmentette a kormányzó életét. Mire a vendégek magukhoz tértek a rémületükből, az elősietó detektívek letartóztatták a merénylőt.

A költői verseny a revolverdörrenésekkel véget ért. Méhkasként rajzott a csarnok. Az emberek csoportba verődve tárgyalták a történteket. A detektívek alaposan szemügyre vettek minden idegent. Egy sápadt fiatalember önként jelentkezett a rendőrtisztnél és átadta revolverét. Bevallotta, hogy ő is rá akart lőni a kormányzóra. Szantilal volt. Azonnal letartóztatták, vitték Párvatí után a börtönbe.

Sir Stanley a merénylet után hidegvérrel fogadta a szerencsekívánatokat.

Sir Haszan Szuhravardí a nap hőse. Pillanatra sem tágított a kormányzó oldala mellől. Együtt mentek át a szomszédos terembe, ahol teát szolgáltak fel. Jólesett a forró tea és a jégbe hűtött italok az átélt ijedelem után. Félóra múlva az angol hidegvér visszatért régi medrébe. A merénylet minden részletét alaposan megbeszélték. Már cseppet sem voltak izgatottak az angolok. A hindu szerkesztők pedig, akik mérges tintába szokták mártani tollukat, viszont új frakkot varrattak az ünnepélyre, most diplomatikusan hallgattak. Úgy látszik, még nincs minden rendben Indiában.

A rendőrfőnök egy óra múlva már átnyújtotta a kormányzónak a letartóztatott merénylők vallomását. Remény-

telen szerelmesek a merénylők, Durga istennőnek ajánlották fel életüket Szantiniketánban, a szuruli templomban. A közös öngyilkosságnak azt a furcsa nemét választották, hogy haláluk előtt merényletet akartak elkövetni a kormányzó ellen. Cinkostársaik nincsenek.

A kormányzó melegen megszorította a rendőrfőnök kezét. Nem súlyos az eset. Csak két hisztériás, fanatikus hindu szerelmesről, két bigott bolondról van szó. De azért furcsállotta a kormányzó, hogy Szantiniketánban, Rabindranath Tagore egyetemén ilyenek is vannak.

Sir Haszan Szuhravardí idegesen jött át asztalunkhoz, magából kikelve ismertette meg velünk a rendőri jelentést. Nem szóltunk egy szót sem. Gyula a vállát vonogatta. Ez az átkozott politika!

A tea után Szuhravardíval együtt hajtattunk haza. A kiállott izgalmak csak most vettek erőt a rektoron. Ágynak dőlt az idegkimerüléstől. Két napig nem engedtek idegent hozzá. Harmadik napon a kormányzó meglátogatta azzal, hogy az alkirály kitüntetése várja Delhiben. A kitüntetés híre azonnal visszaadta egészségét.

Mi pedig szorongó érzésekkel utaztunk vissza Szantiniketánba. Tudtuk, hogy a béke hajlékában mi vár ránk. Könnyen elképzelhettük Tagore haragját. Sajnáltuk a költőt, micsoda megdöbbenéssel, kétségbeeséssel fogadhatta a merénylet hírét. Alig zajlottak le az Aranykönyv átadásának ünnepségei, villámcsapásként sújtott le rá ez a döbbenetes esemény. Azonnal visszasietett Szantiniketánba.

Az asrámot teljesen felzavarta a merénylet híre. A tanárok és diákok nem mertek egymás szemébe nézni. Haldar, a szanjászi, eltűnt, mint a kámfor. Fogta faágát, kibújt a bokor alól és elillant, mintha sohasem lett volna Szantiniketánban.

Tagore jelentéstételre magához hívatta a tanárokat. Mindenkinek, még a fehéreknek is meg kellett jelenni előtte. A hindu tanárok, mint a bűnösök, földre szegzett szemmel ültek le a költő lába elé. Tagore mellett Ruti babu állt szigorú tekintettel. Nem barátságos összejövetel volt ez, mint rendesen, vésztörvényszékre emlékeztetett, ahol felelősségre vonják majd a lázadókat. Lindsay tiszteletest nem lehe-

tett megtalálni. Hirtelen elutazott, a felesége sem tudta, hogy hova ment. Megugrott Tagore elől. Pedig ő tudott volna legtöbbet mondani a „mozgalom"-ról.

Tagore megtörten ült padkáján, közönyösen fogadta a hindu tanárok alázatos üdvözlését. Amikor Amija meghajolt előtte, látható bosszúsággal fordította el tőle a fejét.

Halálos csendben várták a kihallgatás kezdetét. Mindenki magában készült a védőbeszédre, hogy nem sejtett semmit, nem tudott a merényletről. A védőbeszédre nem került sor. Tagore nem volt semmire sem kíváncsi. Mindenről tudott. Ruti babu egy írást nyújtott át neki. A tanárok során halk moraj futott végig. A postamester írása volt! Hiábavaló lett volna minden mentegetőzés. Szantiniketánban, amíg itt a postamester, nincs titok.

A költő átfutotta az írást, s azt a kezében tartva, pillanatra lehunyta szemét, majd vontatott hangon beszélni kezdett:

– Szantiniketánt a tudományért, a békéért alapítottam. Az emberek közötti megértés és szeretet hajléka ez az egyetem. Az igazságot keressük benne, amely nyíltan sugárzik végig a világon, akárcsak a nap. Ebből az asrámból a békének kell elindulnia az emberek közé, akik sóvárogva vágyódnak a nyugalom után.

Felemelte hangját.

– Most gyilkos összeesküvést szőttek e falak között. Megtiltom, hogy szentélyembe bármiféle mozgalmat becsempészszenek. Nem engedem, hogy jelszavakkal félrevezessék és eltérítsék a diákokat a tanulástól, becsületes munkától. Az éretlen gyümölcsöt nem szabad leszakítani, a bimbót bűn kivirágzása előtt dísznek feltűzni. Bűn visszaélni az ifjúság hiszékenységével, tapasztalatlanságával.

Pillanatra elhallgatott, azután még erőteljesebb hangon folytatta:

– A Mahatma békés forradalmat hirdet. Vértelen zavargásokkal akarja felszabadítani Indiát. Óva intettem őt, figyelmeztettem a következményekre. Nem fogadta meg tanácsomat. A költőt látta bennem, aki képzeletével a fellegekben jár. Gandhi praktikus idealistának nevezi magát, aki áldozatot hirdet és vértelen győzelmet ígér. Még most

sem látta be, hogy hová vezet az engedetlenség, a passzív ellenállás mozgalma? Ennek a vértelenül elképzelt mozgalomnak vérző áldozatai vannak. Ha a kő csendesen gurulni kezd a hegytetőn, sziklagörgeteggé dagad a völgyben, és romboló árként szakad a házakra, emberekre. Indiában vér folyik a „békés" mozgalom nyomában. Ezt a vért nem lehet böjtöléssel, önsanyargatással, imával jóvátenni. Minden halottért, minden börtönbe zárt és megkínzott békés forradalmárért a Mahatma felelős! Az éretlen gyümölcsöt szaggatja ő le a fáról, de az éretlen gyümölcs nem ad élvezetet, és a fa, amelynek ágáról letépi, szenved miatta.

Lehunyta szemét, és szinte félve mondatainak súlyától, most csendesebb hangon folytatta:

– Párvatí szobájában a rendőrség Gandhi képét találta a falon. Erre a képre tekintve eszelte ki Párvatí a borzalmas merényletet. Felizgatott agyában a békés ellenállással összeegyeztethetőnek találta a revolvert. Lesz-e itt megállás? Hová fog vezetni Gandhi bojkottja, a tüntetések, az elégedetlenség? A revolverhez! A fegyverhez, a vérhez, India anyánk halálához!

A mennyezet felé fordította arcát.

– India anyánk, a te neveddel, a te képeddel vezetik félre hiszékeny gyermekeidet. Rád hivatkoznak azok, akik lázban égő, tudatlan agyukkal szolgálni akarnak és életedre törnek. Nem okolhatlak téged azért, mert gyermekeid félreértenek. A te tudásodat a babonák fertőjébe rántják le, a te intelmeidet harci zajjal harsogják túl. És ez mind a tudatlanság, az éretlenség, a felelőtlen izgatás eredménye. A köteles engedelmesség megtagadása nem felszabadulás, hanem lázadás, a törvények megszegése nem áldozat, hanem bűn. Idáig süllyedt a mozgalom, családot, vallást, Istent becsmérel.

Most Amija felé fordult, hozzá intézte szavait:

– Haimanti is részt vett a sókampányban, börtönbe juttatta esztelen babonája. Nem engedelmeskedett urának, mert arra tanították, hogy a békés engedetlenség, erény. Ezen az erényes úton lépésről lépésre tovább megy.

Amija közbe akart szólni, de a költő tekintete elhallgattatta.

– Részt vett az összeesküvésben – folytatta Tagore. – Egy őrült szanjászi vezetésével ő is sorsot húzott és vállalkozott a gyilkosságra. Durga bálványának tett fogadalmat, hogy vért fog ontani. Visszaélt a templom szentségével. A férj kell, hogy ura, biztos vezetője legyen hitvesének, nem szélhámos fakírok és vérszomjas szanjászik. Ha a férj nem képes hitvesét szeretetével és szerelmével vezetni, az előbbutóbb elkárhozik. Ön, Amija Csakravarti, tűrte, hogy felesége eltávolodjék attól az úttól, amelyre rálépett, amikor az asrám szentélyében megeskettem a Brahmá-szamádzs hite szerint. Nem törődött azzal, hogy az űr, amely kettőjük közé szakadt, napról napra tágult. Lelkileg teljesen eltávolodtak egymástól. Ön, Amija Csakravarti, nem volt gondos őre a hitvesi kötelességnek, sőt azt maga is megszegte egy bűnös szerelemmel, amely mindenki szeme előtt fejlődött és burjánzott fel.

Csendes moraj zúgott fel a hindu tanárok soraiban. Örültek, hogy a költő haragja Amijára zúdul. Abban reménykedtek, hogy ez eltereli róluk a figyelmet, a vihar elvonul fejük felett. Örömük nem tartott sokáig, mert a költő erélyes, szinte szokatlanul férfias hangon fordult most hozzájuk:

– Elrendelem, hogy azok a diákok, akik az összeesküvésben részt vettek, azonnal hagyják el az intézetet. Ide vissza sohasem jöhetnek. Ez a béke és a tanulás hajléka, nem politikai intrikák és kísérletek tanyája. Elrendelem, hogy a tanárok térjenek vissza munkájukhoz, semmiféle mozgalomban részt nem vehetnek. A nagyatyám és atyám szellemétől megszentelt egyetem csarnokaiban és berkeiben egy új India szellemi felépítésén fáradozunk. Kalandoroknak nincs helye közöttünk!

Hangja elcsuklott, feje lehanyatlott. Ruti babu aggodalmas arccal hajolt atyja felé. Félt, hogy szívrohamot kap. A hindu tanárok jobban megijedtek a költő sápadt arcától, mint dorgáló beszédétől. Mi lesz, ha szívverése elakad, ha meghal? A költő haláláért ők felelősek, akik nem fogadták meg intelmeit.

Dr. Timbers Tagorehoz sietett. Megfogta pulzusát, s néhány perc múlva egykedvűen kijelentette:

– Minden rendben, nincs semmi baj, de teljes nyugalomra van szüksége Gurudevnak.

A tanárok felé fordulva nyersen rájuk szólt:

– A költőt nem szabad felizgatni. Megértették?

Ez volt az amerikai orvos modora, egyenes, határozott. A tanárok megfélemlítve bólintottak.

A költő ajkán fájdalmas mosoly. Hangja ismét nőiesen finom. Elhalóan suttogta:

– Érzem, hogy nem sokáig élek. Közeledik a vég. Ennek a végnek szépnek, harmonikusnak kell lennie, mint amilyen az életem volt. Akkor szellemem itt marad az asrámban és örökké őrködik annak békéje felett.

Elfáradt. Feje mellére kókadt. Ruti babu intett, a hindu tanárok sorban leverték a port a költő lábáról, és halkan kiosontak a teremből. Amija halálsápadtan ment utánuk.

A palotából egyenesen Gertrudhoz sietett. Idegeit pattanásig feszítették az izgalmak.

A lány, amint Amija belépett, rögtön látta, hogy történt valami.

– Mi baja, kedves? Egészen sápadt.

A férfi lerogyott a székre, és elmondott mindent. Csaknem szóról szóra ismételte Tagore szavait.

– Nincs igaza a költőnek – vigasztalta a lány –, maga nem felelős Haimanti tetteiért. Eleget óvta a hindu politikától. Ő kereste a vesztét. Nyáron is hiába hívta magával Dardzsilingbe, inkább Gandhihoz ment. Mit akar a költő magától?

– Nem is az a baj – ölelte át Gertrud vállát a férfi –, nem érzek bűntudatot azért, mert Haimanti részt vett az összeesküvésben. Más a baj. A költő a mi viszonyunkról beszélt. Ez a rettenetes! Mit fogunk csinálni? Akivel találkozik az asrámban, az mind a költő szavaira fog gondolni.

– Nem törődöm ezzel! Ha sokat beszélnek, egyszerűen itt hagyjuk őket!

Amija ránézett a lányra:

– Amikor most idejöttem, útközben én is arra gondoltam, legokosabb lenne megszökni. De lehet ez? Szabad?

– Szabad! Magát nem köti ide semmi. Engem pedig csak maga tart itt. Tudja, mennyire szeretem. Ilyen sze-

relem csak egyszer van az életben. Az én első szerelmemet nem engedem pletykás hindu tanároktól megzavarni. Megszökünk, itt hagyjuk őket!

– Ha olyan könnyen menne!

– Miért menne nehezen? Csak elhatározás kérdése.

A férfi nézte a kipirult, kigyúlt arcú lányt. Érezte, hogy vele nem tud vitatkozni. Ha ez egyszer úgy döntött, hogy szökik, akkor meg is teszi. Ez a lány Európa – suttogta a szerinte legnagyobb bókot –, nem lágyul el, gyorsan dönt, nem csinál problémákat.

– Hát ennyire szeret? – kérdezte. – Képes lenne ilyesmire? Megszökni?

– Igen, ennyire szeretem.

A férfi eléje térdelt, úgy nézett fel rá imádattal.

– Édes, édes, édes!

A lány lehajolt hozzá és megcsókolta.

Amikor késő este Amija kisurrant tőle, a lány az ajtóból utánaszólt:

– Aludjon nyugodtan. Nem történhetik semmi baj. Ha sokat beszélnek, egyszerűen itt hagyjuk őket. Jó éjszakát, kedves.

– Jó éjszakát.

Nem ment minden egyszerűen. Másnap Gertrud elment a lányok kollégiumába. Kíváncsi volt, hogyan fogadják a lányok. Kissé megdöbbent. Formálisan elhúzódtak tőle. Na, a híresek – nevetett magában –, a forradalmárok, akik emberéletet akarnak kioltani, most bezzeg megijedtek. Ezeknek prédikáltam én a szerelem szabadságáról! Borsót hánytam a falra. Buta, prűd libák!

Nem volt igaza Gertrudnak. Nem voltak prűdek ezek a lányok. Csak közelebb állt hozzájuk Haimanti, mint ő. Ezek valóban életüket áldozták volna forradalmi eszményeikért, de sohasem csalnák meg férjüket. Eddig csodálták a német lányt, most irtóznak tőle. Házasságtörőnek bélyegezték.

Amija óráján nem jelentek meg a diákok. Ez nyílt tüntetés volt. Nem törődött vele. De az nagyon bántotta, hogy amikor a könyvtár előtt találkozott Sasztrival, a dékán elfordította a fejét.

Odahaza nem volt semmi változás. Haimanti a szokott

csendességgel, alázattal fogadta. Hál' Istennek, nem tud semmit. Talán részvétből nem is mondták el a dolgot neki, se a tanárok, se a diákok. Gyorsan megbocsátott magában a diákoknak, akik nem jelentek meg az óráján.

Valóban az történt, hogy az asrám szigorúan őrizte a titkot Haimanti előtt. Mi lenne szegénnyel, ha megtudná?

Nagyon népszerű volt Haimanti Szantiniketánban. Imádták.

Este nevetve mondta el Gertrud, mi történt vele a lányok kollégiumában. Amija Sasztri sértő viselkedéséről számolt be. Összebújtak és kuncogva nevettek a lányokon és a dékánon. Szerették egymást, és nem törődtek az egész világgal.

Így ment ez napokon át.

Egyik délelőtt Timbersné nyitott be a kórházban Gertrud szobájába:

– My dear, egy kis privát beszélgetésem lenne magával. Lehet?

– Parancsoljon.

– Nem szeretném, ha félreértene. Nem szokásom más dolgába beleavatkozni. De úgy érzem, ez alkalommal kötelességem.

– Miről van szó?

– Önről és Amijáról.

– Kedves Mrs. Timbers, ezt ne! Ez az én dolgom, ebbe nem szólhat bele senki.

– Én sem akarok beleszólni, csak figyelmeztetni szeretném. Az uramtól hallottam reggel, hogy valami bojkottmozgalomról beszélnek a diákok. Önt és Amija babut akarják bojkottálni. Nézze kedvesem, maga lány, én asszony vagyok, fogadjon el tőlem egy tanácsot. Ha annyira szeretik egymást, váljon el Amija, s maga menjen hozzá. A férjem azt mondja, a hinduknál nagyon egyszerű a válás. Az indus férj minden indoklás nélkül elkergetheti a feleségét. Mit kell tűrniük az itteniek bántó viselkedését? Esküdjenek meg, s hagyjanak itt csapot papot.

– Köszönöm a tanácsot. Nem rossz tanács. Majd gondolkozom rajta.

Ugyanezen nap délutánján Ruti babu a palotába kérette

Amiját, hogy a költő szeretne vele beszélni. Amija először azt hitte, hogy Tagore már értesült a diákok távolmaradásáról, arról akar tanácskozni vele. De amikor a költő szobájába lépett, azonnal látta, hogy másról lesz szó. Tagore íróasztala mellett ült, fel sem nézett a könyvről, amit olvasott, amikor a tanár belépett. Hagyta állni Amiját az asztal előtt. Végre megszólalt. Hidegen, élesen megnyomva minden szót, beszélni kezdett:

– Amija Csakravarti, én egyformán ragaszkodom ahhoz, hogy a tanárok ne politizáljanak és hogy erkölcsös, tiszta életet éljenek. Egyformán fontos mind a kettő. A diákok nem láthatnak rossz példát maguk előtt. Múltkor tudomására adtam, hogy tudok bűnös szerelméről. Azt hittem, a nyilvános megbélyegzés elég lesz ahhoz, hogy belássa hibáját, visszatérjen a feleségéhez. Úgy látszik, tévedtem. Ön semmit sem változtatott az életén. Most még világosabban beszélek önnel, Amija babu. Pillanatig sem tűröm tovább, hogy viselkedésével megfertőzze az asrám légkörét. Holnap este, kérem, jelentse nekem, hogy kívánságom és parancsom értelmében intézte el dolgait. Vagy szakít, vagy távozik innen.

– Meg fog történni, Gurudev – mondta Amija csendesen. Európai módon meghajtotta magát, s kiment a szobából.

– Ez nem mehet így tovább! – ezzel fogadta este Gertrud a férfit. Idegesen, feldúlva beszélte el, mit hallott Timbersnétól. – Engem merészelnek bojkottálni? Engem, ezek az álomkergetők, ezek a fantaszták? Mit szól ehhez?

A férfi elmondta Tagore ultimátumát.

– Timbersnénak igaza van. Itt kell hagyni csapot-papot. Én már egy héttel ezelőtt megmondtam: meg kell szökni – dühösködött a lány.

– Nincs más megoldás – mondta komolyan Amija –, meg kell szökni.

A lány a nyakába ugrott.

– Szökünk? Igazán megszökünk?

– Meg. Nincs más megoldás.

– Mikor?

– Amikor maga akarja.

– Azonnal! Még ma este!

– Még ma este.

A lány odaugrott a garde-robe szekrényhez, felszakította ajtaját, s kezdte kidobálni belőle a ruháit. Csaknem táncolva, nevetve, mámorosan kiáltozta:

– Szökünk! Megszökünk innen!

Megfordult, és Amijára nézett:

– Maga mire vár? Menjen maga is csomagolni. Siessen! Pakoljon össze, és jöjjön értem. Beülünk a kocsiba, úgy itt hagyjuk Szantiniketánt, hogy bottal üthetik a nyomunkat.

Erőszakkal kituszkolta a szobából a férfit, s lázas izgalommal, gyorsan tömte be a ruhákat, fehérneműt, könyveket a bőröndjeibe.

Amija határozott, gyors léptekkel indult hazafelé. Útközben megfogalmazta a mondatokat, mit mond majd Haimantinak. Elhatározta, hogy őszintén és egyszerűen beszél vele. Azért vette feleségül, mert európai levegőt akart maga körül. Ezt nem kapta meg. Haimanti hindu nő lett. Neki ez nem kell, fojtogatja a hindu levegő. Ezt meg kell értenie az asszonynak. Sok pénzt ad neki, hogy menjen haza Dániába, annyi pénzt, amennyiből élete végéig nyugodtan élhet. De engedje, hogy ő a maga életét élje.

– Hol a memszáb? – kérdezte a szolgától.

– Bement Golparába. Áldozatot vitt a szent kecskéknek.

– Persze, a szent kecskék – gondolta a férfi dühösen –, a kecskék fontosabbak neki, mint én. No, majd Gertrud nem mutat be áldozatot kitömött állatoknak.

Besietett a lakásba. Londonban készült európai ruháit dobálta be bőröndjébe, fehérneműt, legszükségesebb holmijait, aztán levélpapírt vett elő, s írni kezdte a búcsúlevelet. Rövid, sürgönystílusú volt ez a levél:

Kedves Haimanti! A költő engem tesz felelőssé tetteidért. Te tudod a legjobban, milyen ártatlanul. Én eleget óvtalak a politikától. Tehetetlen vagyok a te babonás India-imádásoddal szemben. Számtalanszor rimánkodtam, ne válj teljesen hinduvá, még azt sem tudtam elérni, hogy európai ruhát viselj, ne szárit. Jól tudod, miről álmodtam,

amikor megkértem a kezedet. Álmaimból nem valósult meg semmi. Meguntam a folytonos harcot. Elmegyek. Mellékelek egy csekket, kalkuttai bankomban beválthatod. Utazz haza. Otthon talán kigyógyulsz értelmetlen rajongásodból. Engem többé nem látsz. Mástól kaptam meg mindazt, amit tőled reméltem. Rüdiger Gertrud kisasszonnyal megyek el. Tőlem tudd ezt meg, ne idegentől. Szeretettel válok el tőled, nincs harag szívemben. Kérlek, ne haragudj te se rám. Mind a ketten tévedtünk.

Amija.

Leragasztotta a borítékot, s átadta a szolgának, hogyha hazaér a memszáb, adja oda neki. Bőröndjét feltette a kocsira, és sietett vissza Gertrudhoz.

A lány már útrakészen várta. Felszíjazták a bőröndöket az autóra, beültek, s a kocsi pillanat múlva eltűnt a portengerben. Százkilométeres sebességgel rohantak a boldogság vagy a boldogtalanság felé.

*

Amija zsúpfedeles háza felett keringtek az ölyvek. Néha-néha oldalt fordították fejüket, a földre sandítottak zsákmány után, azután hegyesszögben megfordulva siklottak fel a végtelen levegőbe.

Haimanti lassú léptekkel, elgondolkozva közeledett. Útközben hazafelé virágot szedett a berekben. Karján nagy jázminágak, orgonafürtök pompáztak. Olyan volt virágokkal a karján, mint egy életre kelt Botticelli-festmény. A virágokkal lakását akarta feldíszíteni estére. Ha hazatér Amija, jázmin- és orgonaillat fogadja. Az ajtóban átadta neki a szolga a levelet.

– A száhib hagyta itt.

Haimanti a csarpára dobta a virágokat, idegesen szakította fel a borítékot. Elolvasta a levelet, és félájultan rogyott le a csarpára a virágok közé.

– A fakír Gertrudról beszélt! – suttogta révetegen.

Szíve összeszorult, fuldokolva kapkodott levegő után. Fojtogatta a sírás és a virágok illata, hang nem jött ki a torkán. Csak ezt az egy szót ismételgette folytonosan: a fa-

kír, a fakír! . . . Jó volna meghalni – gondolta –, észrevétlenül, csendesen eltűnni a világból az emberek szeme elől.

Percekig feküdt félig eszméletlenül. Tagjai megdermedtek, idegei elzsibbadtak a fájdalomtól.

Azután megenyhült a dermedés, összeszedte magát, újból olvasni kezdte a levelet. Tízszer is végigolvasta. A betűk már összefolytak, a mondatok táncoltak a szeme előtt. Csak most eredtek meg a könnyei, sűrű cseppekben hulltak a papírra.

Sokáig rázta a sírás. Ez magához térítette. Felült a csarpán. A jázmin és az orgona illata mámorosan, izgatóan csapott orrába. Idegesen söpörte le valamennyit, lábával tiporni kezdte a virágokat. Az eltiportnak valamit el kell taposni. A virágok szétmorzsolódtak talpa alatt, és még bódítóbban árasztották illatukat. Felugrott. Nem tudott gondolkozni, csak érezte, hogy valamit tennie kell. Kirohant a házból. Az Utarajan-kastély felé tartott. Fejbe verve, szédülten, meggörnyedve a fájdalomtól ment Tagoréhoz. Úgy érezte, valakinek gyorsan el kell mondania, mi történt, különben megfullad. Gurudevnak, az Isteni Mesternek, a költőnek fog meggyónni. Erőt vett magán, már csaknem szaladt a kastély felé.

A költő dolgozószobájában az ablakból nézte az elterülő végtelen síkságot. A kopár tarló látása mindig megnyugtatta. Valami zajt hallott, gyorsan az ajtó felé fordult. Haimanti rohant be, és lábai elé vetette magát:

– Gurudev – zokogta –, Amija elhagyott! Elment a német lánnyal!

Tagoret mintha nem lepte volna meg a tragikus bejelentés. Felemelte a földről az asszonyt, egy székre ültette.

Haimanti szótlanul nyújtotta feléje Amija levelét. A költő olvasni kezdte. Eljutott az utolsó sorig: „Kérlek, ne haragudj te se rám . . . mind a ketten tévedtünk."

Nézte a levelet, mintha ahhoz beszélne, nem Haimantihoz, nagyon melegen, jóságosan mondta:

– Ne haragudj rám . . . Mintha az olyan könnyen menne . . . Nehéz lesz elfelejteni, megbocsátani, ami történt . . . Tudom, sokáig fog szenvedni Észak virága, de az idő las-

san mégis meggyógyítja a most még friss sebet. Az idő jótékony. Gyógyszer a felejtés.

– Sohasem felejtem el – zokogott fel az asszony.

A költő egy mórát húzott Haimanti széke mellé. Megsimogatta a haját, azután leült. Csaknem az asszony lába előtt ült, a magas szék mellett az alacsony mórán.

– A szerelem szent, és aki a szerelemért szenved, azt az istenek felragadják magukhoz az égbe, hogy meggyógyítsák fájdalmát. A világ a szerelem himnusza. A nap szerelmes tüzéből lódult ki a föld, belőle fakadtak a hegyek, a folyók. A szerelem fakasztja a rügyet, szökkenti virágba a bimbót, a szellő a vágy szárnyán dagad viharrá, és a szerelmes patak lerohan a hegyről, hogy édes vizével végigcsókolja a távoli tenger keserű sós hullámát. A szerelem az élet és a halál. Az egész világ szerelem.

A költő most lehunyta szemét. A Gitandzsali verseiből jutott egy az eszébe. Fiatal és szerelmes volt, amikor írta, most a múltból nyúltak vissza feléje a sorok. Szavalni kezdte:

Hadd ismételje szívem végeszakadatlanul, hogy téged szeretlek, egyedül csak téged. Minden vágy, mely másra int, nappal, vagy éjjel, hamis és üres. Az éjszaka rejtve hordja sötét méhében a világosságot, így csendül meg tudatlan énem mélységében a kiáltás: téged szeretlek, egyedül csak téged.

A forró szavak, hímes sorok simogatták Haimanti szívét. Utána suttogta az utolsó sort:

– Téged szeretlek, egyedül csak téged . . .

Arra gondolt, milyen szerelmes lehetett Tagore, amikor ezeket a sorokat írta. Talán ő is szenvedett, sírt szerelmében, talán ő is kapott valaha olyan levelet, mint most ő. A költő keze után nyúlt, megcsókolta.

Tagore felkelt a mórától, behívott egy szolgát, akit értünk küldött.

– Valami baj történt Amija babu feleségével – rontott be hozzánk a szolga –, ott van nálunk, nagyon sír. Gurudev kéri, azonnal fáradjanak a kastélyba.

Rohantunk az Utarajanba. Tagore már türelmetlenül várt ránk. Azonnal átnyújtotta nekünk Amija levelét:

– Olvassák el. Ebből mindent megtudnak.

Előbb én, azután Gyula olvasta végig a levelet.

– Szükségem van magukra – szólalt meg Tagore –, együtt kell segítenünk szerencsétlen testvérünkön. Haimanti ártatlan. Hindu lett, hogy hindu urát boldoggá tegye. Belemerült India varázsának mély tengerébe, mely húzta, csábította magához. Varázslatos világ a mienk, megbűvöl, bilincsbe ver. A megbűvöltet könnyű elragadni az ingoványba. Indiáért, az uráért akart meghalni, életet oltott volna, hogy a képzelt igazságot diadalra segítse. Ezért bűnhődik most. Próbáljuk meg jóvátenni azt, amit a félreértett India elkövetett vele szemben. Jósággal, szeretettel kell felemelnünk azt, aki öntudatlanul szenved hibájáért. India hívó szava megszédítette Haimantit, mint a liliom, mely illatával megöli a szerelmest. Nekünk kell megmenteni őt. Kérem, segítsenek nekem. Az a kérésem önökhöz, vigyék el magukkal Haimantit jó messzire innen, ahol minden elmúlt boldogságára emlékezteti. Minél távolabb, a hegyek közé, más környezetbe, ahol felejteni tud, és ahol meg fog gyógyulni.

Odamentem Haimantihoz, átöleltem:

– Ugye, eljön velünk, kedves? Mindig együtt leszünk. Kiönti a szívét előttem, mint két éve a hajón, amikor először találkoztunk.

Haimanti könnyes szemmel igent intett. Nem tudott beszélni, de éreztem kezének szorításából, hogy kétségbeesetten kapaszkodik belém.

– Kasmírba szándékozunk utazni – mondta az uram –, ott töltjük a nyarat. A hófödte hegyek között Haimanti meg fog nyugodni.

Tagore helyeselte a tervet:

– Vigyék magukkal, sohase hagyják egyedül. Én megkerestetem Amiját. Nem engedem, hogy a frigyet, amit én kötöttem, durván szétszakítsa.

Megsimogatta Haimanti haját, s így búcsúzott tőle:

– Bízzék bennem, kedves lányom.

Belekaroltam a szerencsétlenbe, kitámogattam a kastély-

ból. Alig állt a lábán. Hazakísértem. Lefektettem. Dr. Timbersnét hívattam hozzá. Az orvosnő injekciót adott neki, attól elaludt. Napok múltak el, míg lábra tudott állni. Az egész asrám szeretettel vette körül. Protima dévi, Mira dévi és a lányok felváltva őrködtek felette. Elhalmozták virággal. Öltöztették, etették, dédelgették, mintha édes gyermekük lenne.

Március eleje

Gyula összeállította nyaralásunk programját. Ez lesz utolsó nyarunk Indiában, jól ki kell használni minden napot. Kasmír India legészakibb csücskében fekszik, a Himálaja legnyugatibb nyúlványai között. Nyugatról Afganisztán néz rá marcona szemmel, keletről a kietlen Tibet állt őrt bejáratánál. Hogy Kalkuttából elérjük, légvonalban háromezerkétszáz kilométer távot kellene befutni. Ezt a távot lépten-nyomon megszakítják történelmi városok, tele műemlékekkel India múltjának csodás alkotásaival. A távoli Hindukus-hegység, a rejtélyes Pamír-fennsík, az Indus-folyó völgye és a bengáli síkság között egy egész világ terül el. Évezredek vére és könnye áztatta földjét. A sok vérből és könnyből csodálatos kultúra virágzott ki. Utazásunk rengeteg élményt, tanulságot ígért. Talán az idegen környezet, a sok látnivaló jót fog tenni szegény Haimantinak.

Néhány nap alatt készen voltunk a csomagolással. Sok holmit viszünk magunkkal, de a málha nem okoz nehézséget Indiában. A poggyászkocsiban személyenként hatvan kilóig ingyen szállítják a bőröndöket, a kocsiban, amely egyúttal hálókocsi is, kényelmesen elfér még negyven kiló. Patnáig akár ötször annyit vihettünk volna, mert két útitársunk akadt: Sasztri és Ksiti Mohun Szen, a filozófia tanára, akik egy kongresszusra indultak, s csatlakoztak hozzánk. A két hindu összes poggyásza nem volt több hat kilónál. Szegény jó Sasztri, az én fogadott fiam, szánalmas látványt nyújtott, amikor felkuporodott a párnázott ülésre. Lába előtt állt petróleum-főzőkályhája. Minden ruhája és a rizse kis batyuban volt összecsomagolva. Felsőteste mezte-

len, csak a bráhmin gyapotszál szakította meg bőrének barnaságát. Délben és napnyugtakor elvégezte vallásos mosakodását, ami abból állt, hogy a magával hozott vizet fejére és testére csurgatta. Útközben meditált és a Védánta filozófiáról szóló könyvet olvasta. Ha elfáradt, szundikált. Furcsa volt, amikor szemüvegét letéve, álmatag, bágyadt tekintettel a nacionalista „Advance", az „Előre" című indus lap olvasásába mélyedt. Védánta és politika – milyen messze esnek ezek egymástól!

Olvasásában megzavarta a kalauz, aki csodálkozva nézett ránk. Két félmeztelen hindu társaságában két fehér nő és egy fehér férfi! Zavarodottan kérte a jegyeket. Sasztrinál volt a Ksiti Mohun Szené is. A „Nagy menedék" elkezdte keresni a jegyeket, könyveiben, dhutija ráncaiban, batyujában. Sehol sem találta. A kalauz a fülke mennyezetére meresztette szemét, hogy a ventillátorok huzatával hűtse le türelmetlenségét. Végre megkerültek a jegyek. A főzőkályha fedelébe rejtette el Sasztri. Milyen jó, hogy a kalauz vacsora előtt jött a jegyekért! Mindenki nevetett. Csak Haimanti nem. Szegényke, fog-e valaha nevetni?

Amikor túljutottunk Bengál határán és Bihár tartományba futott a vonat, nemcsak a táj, hanem az emberek külseje is megváltozott. Bengál unalmas síkság. Bihár már hegyes-dombos, erdős vidék. Boldog voltam, hogy újra hegyeket láthatok. Több állomáson leszálltam, gyönyörködtem a tarka, különböző típusú, de egyformán nyüzsgős embertömegben. A nők kifestve, élénksárga, vörös ruhákban, ékszerektől roskadva álldogáltak az állomásokon. Láttam több világos szemű, kékesfekete szakállú szikhet, vad arcú afgán pénzkölcsönzőt. Ilyen tarka, színes képet csak Ázsia tud nyújtani. Viszontláttam a hónapok óta kellemesen nélkülözött angol–indiai félvéreket is. Vastag elefántlábakkal, térdig érő szoknyában, púdertól lilás arccal, büszkén felvetett fejjel jártak, azt hitték, hogy az angolok mellett ők képviselik a fehér fajt Indiában.

Patnában nem kellett szállodába mennünk. Egy magasrangú bíró, Mr. Rose vendégei voltunk. Villája messze a városon kívül feküdt. Autóját egész nap használhattuk. A kocsi reggel bevitte hivatalába, azután visszajött értünk. Jól-

esett a szantiniketáni primitív élet után az angol kényelemmel berendezett házban letelepedni.

Vacsorára kedvünkért a házigazda meghívott két indus előkelőséget: Dzsajaszval hindu ügyvédet és Mohamed Sáfií lahorei tanárt. A kitűnő ételek, a még kitűnőbb borok, a figyelmes kiszolgálás és maga a villa ápoltsága kis darab Angliát varázsolt elénk. Az indus vendégek szmokingot húztak. Csak Haimanti viselt az asztalnál indus ruhát. Erőszakolnom kellett, hogy részt vegyen a vacsorán.

– Szeretnék a szobámban vacsorázni – kérlelt –, nem szívesen látok embereket sem.

– Nem engedem! Tagore parancsa, hogy ne engedjünk egyedül egy pillanatra se. A költőnek engedelmeskedni kell.

– Igen, Gurudevnak engedelmeskednem kell – sóhajtotta, de úgy ült az asztalnál, mint egy élő szobor. A fájdalom szobra.

Házigazdánk tájékoztatta már a vendégeket, senki sem zavarta fájdalmában.

Amikor elfogyasztottuk a gyümölcsöt is, kérő pillantást vetett felém, hogy visszavonulhasson szobájába.

Vacsora után Haimanti távollétében fesztelen társalgás indult meg, amely teljesen elfelejtette velünk, hogy Indiában vagyunk. A magas rangú angol hivatalnokok a távoli Albion hűvös, előkelő levegőjét viszik magukkal a föld minden zugába. Az előkelő indusoknak is tetszik a rend és a tisztaság, amit az angolok exkluzív házában tapasztalnak.

Másnap berobogtunk autón a városba. Alighogy a bennszülött negyed közelébe értünk, orrunkat megcsapta a büzös olaj és a bétel szaga. Patnának százharmincezer lakosa van. Éppen olyan piszkos, zajos, éppen úgy köpködnek az utcán az emberek, éppen úgy főznek az utcán, nyírják és borotválják a fekete fejeket, akárcsak a tízezer lakosú Bolpurban. Két nevezetessége van Patnának. Az egyik Khuda Bakhs keleti kézirattára. Olyan csodálatos régi arab és perzsa kéziratokat láttunk itt, hogy Gyula csak remegő kézzel mert hozzájuk nyúlni. A kordovai mecsetkönyvtárból megmentett kincsek garmadával tárultak elénk. Az öreg Khuda Bakhs ügynökökkel vásároltatta, gyakran lopatta össze ezeket a kincseket a mohamedán világ minden ré-

széből. Amikor V. György angol király trónörökös korában itt járt, megkérdezte a boldog tulajdonost, hogyan tudta ezt a sok ritkaságot összegyűjteni?

– Fenség – válaszolta elpirulva –, amíg a főügyész úr jelen van, nem nyilatkozhatom.

A másik nevezetessége a „Gola", egy méhkas alakú óriási épület, amelyet 1786-ban emeltek gabonaraktárnak. Oldalán út vezet fel a tetejére, ahonnan beönthetik a rizst, de a kaput úgy csinálták, hogy befelé nyílik, s amikor megtelt a hombár rizzsel, kitudódott, hogy hasznavehetetlen. Nem lehetett kinyitni a kapuját.

Két nap múlva elbúcsúztunk házigazdánktól. Elutazásunk előtt felkerestük Sasztrit piszkos, rendetlen bennszülött tanyáján. A dékán nagyon meghatottan búcsúzott el Haimantitól. Megáldotta, percekig imádkozott érte az istenekhez.

– Meg fog gyógyulni. India anyánk nem lesz hálátlan hűséges lányához, gyógyító írt küld majd fájdalmára – mondta meggyőződéssel.

Amikor kikísért bennünket az autóhoz, olyan meghatott pillantásokat vetett Haimantira, mintha a saját lánya utazott volna el.

Robogtunk Benáresz felé. Haimantit mintha kissé felvillanyozta volna a Gangesz-parti szent város. Először láttuk, hogy érdekli valami.

Benáresz maga a megszokott hindu kép. Alacsony vályogházak teleragasztva tehéntrágya pogácsákkal, nyüzsgő emberáradat az utcán, meztelenre vetkőztetett gyerekek és szent bikák sokasága, amelyek bámulatosan kövérre híztak. A város fekvése festői. A Gangesz kis öblöt alkot, a parton épült paloták félkörben sorakoznak egymás mellett. A hinduk szerint, aki itt hal meg, az egyenesen a mennyországba kerül. Ezért maharádzsák, gazdag hinduk ide építették utolsó földi állomásukat. Nem élnek itt, csak meghalni jönnek ide.

Harmincezer bráhmin hízik a város ezerötszáz templomában. Évente két-hárommillió zarándok fordul meg Benáreszban. Az idegen turisták is mind felkeresik a szent helyet.

Kétkerekű kocsikon hajtottunk a híres aranytemplomhoz. Szűk, levegőtlen sikátorokon át vezet az út a hinduk legszebb imahelyéhez. Alighogy leszálltunk, megrohantak az ügynökök, sokpénzű turistáknak gondoltak bennünket. Az uram kénytelen volt rendőrhöz fordulni védelemért. Erős testű bráhmin lépett hozzánk, ajánlkozott, hogy vezetőnk lesz. Menten feloszlatta a tömeget. Az indusok tisztelettel vonultak félre, nehogy leheletükkel megfertőzzék a szent bráhmint. A mi leheletünktől nem félt a bráhmin, annak baksis szaga volt.

A sikátor mentén hamuval bekent szanjászik guggoltak. Kórusban hangzott fel:

– Holyman, szent ember, baksis!

Ezt már ismerjük. Csak Haimanti dob pénzt nekik, amin nem éppen szent módon összemarakodnak.

Az aranytemplomnak három kukoricacsőhöz hasonló, aranyozott rézlapokkal fedett, karcsú tornya van. Az udvarban Siva isten jelképe, a hatalmas lingam áll. Meddő asszonyok szeretettel simogatják, virággal övezik. Ma csak az udvar egyik sarkában húzódhatunk meg, nehogy megszentségtelenítsük az imahelyet. A tehenek viszont bátran bemehetnek. Istállószaga van az egész templomnak. Haimanti és a bráhmin beléptek a szentélybe. A terem közepén nagyhasú pap trónolt. Az uram utánuk osont, titokban le akarta fényképezni a templom belsejét. A pap észrevette, gyorsan ünnepi pózba vágta magát, akárcsak egy primadonna. Földi hiúságtól még a bráhmin papok sem mentesek. A felvétel kitűnően sikerült. Fényképezés után bizonyára tehénürülékkel tisztította meg magát a pap a kamera rossz szemének szennyétől.

Bejártuk a szent bazárt, ahol szürkére meszelt arcú és testű szent emberek a kereskedők. Valóságos embergyűrű vett körül bennünket, ha pillanatra megálltunk. Itt mindenki pénzt várt a fehér embertől.

Megnéztuk Durga majomtemplomát, ahol bazárosok pattogatott rizst árulnak a szent majmok részére. A teraszon barátságot kötöttünk a különböző korú és nagyságú majmokkal. Zenészek naponta háromszor öblös dobokkal

fülsiketítő zajt csapnak a templom körül. A majmok közömbösen hallgatják. Tudják, hogy ez is a hindu istentisztelethez tartozik.

A hindu templomokat faragott oszlopokon nyugvó csarnok veszi körül. A majomtemplomot magas, karcsú tornyon nyugvó aranyozott kupolák tetőzik be.

Délután a Gangesz partján megnéztük a vallásos fürdést. A parton már messziről feltűnik Aurengzib mogul császár mecsetje. Ez a türelmetlen mohamedán fejedelem meg akarta téríteni a hindukat. Legszentebb városaikban díszes mecseteket emelt. Allah dicsőségével akarta elhomályosítani Siva fényét.

Csónakba ültünk, onnan néztük a felejthetetlenül színes látványt. A parton halottakat égettek, hamvaikat a Gangeszba szórták a fürdőzők közé. Minden kasztnak külön fürdőpartja van. Külön részesülnek isteni kegyben a bráhminok, az alacsonyabb kasztbeliek, a jógik, az asszonyok és az özvegyek. A bráhminok ülőhelyeit a parton napernyők árnyékolják be, itt fogadják a papok a fürdőzők ajándékait.

Midőn a nap sugarai vérvörösbe öltöztetik az égboltot, az ájtatos hivők ezrei lepik el a Gangeszt. Van aki kitárt karokkal, mereven bámul a nap vörös korongjába, a másik hajlong jobbra-balra, valóságos tornagyakorlatokat végez, az egyik imát mormolva mozdulatlanul tekint a vízre, a másik úszógyakorlatok közben kéjjel iszik a piszkossárga hullámokból. A kiközösített özvegyek bús melódiákat énekelnek. Nyüzsög a vízben az emberáradat, mossák a dhutikat, öblögetik a szájukat. Mindez nem szegi kedvét az ájtatos hivőknek, kifényesített rézedényekben viszik haza a szent vizet, mely meggyógyítja a betegeket.

Féltünk, hogy Haimanti is meg akar fürdeni a szent folyóban. Szerencsére nem tette. Nézte merően az áhítattól csaknem önkívületbe esett hivőket, a kövér bráhminokat, akik folytonosan kevesellték a hivők ajándékait, a szennyes Gangesz vizét ivó hindukat és a kutyákat, melyek a folyóba piszkítottak. Lehunyta szemét, összerázkódott. Mintha most először ébredt volna tudatára, hogy Amija miért fordult el honfitársainak babonáitól. Valami változás mehetett végre Haimanti lelkében. Egy fürdőző közvetlenül a

csónakunk mellett paskolt, s hirtelen vizet fröccsentett felénk. A víz Haimanti meztelen karját érte. Elővette zsebkendőjét s letörölte magáról a szent Gangesz vizét.

Egymásra néztünk az urammal. Haimanti gyógyul! Ha nem is a sebből, amit Amija ütött a szívén, de a hindu babonából kezd kigyógyulni. Bár hamarabb következett volna ez be! Akkor talán most Amija is velünk lenne itt ebben a csónakban.

Bráhmin vezetőnk megvetéssel nyilatkozott a parton ólálkodó szent koldusokról. Azt mondja, ő ismer egy igazi szanjászit, aki nem csaló, nem pénzért imádkozik, hanem felülemelkedett a kasztokon, sőt az isteneken is. Felkerestük ezt a szent szanjászit. Bűzös sikátorban találtuk meg. Düledező viskóban él, szobája berendezése csupán egy kerevet. Hindu istenek képei borítják a falat. Egyik sarokban német gyártmányú lámpa áll, egy európai látogató ajándéka. Naponta csak három embert szólít meg alamizsnáért a szanjászi, ha nem adnak, koplal. Ez a szerénység nagyon imponál a hinduknak.

Vezetőnk utolsónak hagyta az úgynevezett nepáli templomot. Ősz hajú, szép öreg bráhmin pap állt a bejáratnál. Baksis ellenében megengedte, hogy Gyula felvételt készítsen róla. A templom párkányán végig durva domborművek húzódnak. Ezek a domborművek a templom fő vonzóerői. Obszcén szerelmi jeleneteket ábrázoltak. Egy suhanc bambuszrúddal mutogatja a pornografikus részleteket. A bráhmin pénzért árulja a domborművekről készült fényképeket. Csak egész sorozatot hajlandó eladni, egyes képeket nem, mert ha egy képet elad, elveszti a kasztját.

Délután autón kimentünk Szarnathba. Őzek berke volt ez a hely, Buddha életében fontos szerepet játszott. Itt nyilvánította ki először tanait a világnak. Monostor keletkezett a berekben, ahol szerzetesek és apácák éltek meditáló életet. Asóka császár, a Krisztus előtti III. században bőkezű adományokkal gondoskodott a kolostorról. Az ő idejéből maradt fenn az indiai szobrászat legremekebb műve, a perzsa mintájú négy oroszlánszobor, mely a törvény kerekét tartja.

A XI. században már romhalmazzá vált az egykor virágzó buddhista kolostor. A buddhizmus a VII. században kiszorult Indiából, és tanainak egy része felszívódott a hinduizmusba.

Március közepe

Legközelebbi állomásunk Cawnpóre. A szent Krisna városa ma a gyapot és bőripar Gangesz-parti központja. Szomorú emlékek fűződnek ehhez a városhoz. A múlt századbeli katonai zendülés alatt az indus katonák az ittlakó angolokat, asszonyokat, gyerekeket lemészárolták, holttestüket a Gangeszba és egy közeli forrásba dobták. Ma a város fő érdekességei a zendülés áldozatainak emlékére emelt templomok, sírhelyek és azok felirata. Olvassuk a feliratokat, és visszaidézzük a borzalmas múlt emlékeit. Akkor lord Bentinck reformjai, az özvegyek elégetésének tilalma, a bűnöző törzsek és szekták kérlelhetetlen üldözése, a keresztény missziók felállítása és működése sértette a hinduk hagyományait. Az izgatók elhitették a bennszülöttekkel, hogy az angolok keresztény hitre akarják téríteni őket, s ennek első állomása a hindu szokások letörése. Azt terjesztették, hogy a hadsereg lőszereit tehénfaggyúval kenik be, és azt hirdették, hogy a vasút és távíró varázslat, amellyel az ártatlan hindukat meg akarják babonázni.

*

Azok a fejedelmek, akiket az angol kelet-indiai társaság elűzött trónjukról, a mindjobban elterjedő európai civilizáció ellen lázítani kezdtek. A régi világ fellázadt az új ellen. Megjósolták, hogy száz évvel a plasseyi csata után az angol uralom összedől. 1857-ben telt le a száz esztendő, India fellázadt az idegenek ellen. A kelet-indiai társaság katonailag nem készült fel a viharra. A bennszülött katonák elégedetlenkedtek, kevesellték a zsoldot, az angol tábornokok pedig hetven, az ezredesek hatvan, a századosok ötven esztendősek voltak. Ezek az öreg angol tisztek nem tudtak alkalmazkodni az indus viszonyokhoz, és nem vették komolyan a zendülést.

Cawnpore-ban Nana Dhundu Pant, a híres Nána Száhib, egy elégedetlen mahratta állt a zendülők élére. Lemészároltatta a helyőrséget s az angol asszonyokat. Egy másik mahratta vezér: Tantija Topi és a bengáli Kumar Szingh kibékültek mohamedán ellenfeleikkel, Fírúz Sáhhal és a faizábádi Mollával. A delhi mogul árnyfejedelem áldását adta az általános szabadságharcra. A tanult India távoltartotta magát a felkelőktől. Nacionalista eszmék akkoriban még nem hevítették a népet. A zendülés a trónjuktól megfosztott fejedelmek és a fanatizált alsóbb néprétegek harca volt az angol kalmárok kapzsi, telhetetlen hódításvágyával. Szervezetlenül, katonai vezetés híján a zendülők elbuktak. A lázadó ezredeket megtizedelték, a vezetőket felakasztották, és India kétharmad része a kelet-indiai kereskedelmi társaság karmai alól – közvetlenül az angol kormány ellenőrzése alá került. Az angolok szobrokat emeltek a győztes tábornokoknak: Outramnak, Havelocknak, Lawrence-nak, Nicholsonnak, Rose-nak, Campbell-nek és sok más rettenthetetlen hősnek, akik az indiai forró nyári hónapokban valóban emberfeletti teljesítményt produkáltak. Az indiai vezéreknek nem állítottak trónszobrokat, de az indus legendákban azóta is élnek.

Tantija Topi bátran harcolt azért az ügyért, amit igaznak vélt, és nem csüggesztette el a sok vereség. Ötezer kilométernyi távolságot futott, azután újból megszervezte a zendülőket. De újra menekülni kényszerült; Közép-Indián át Rádzsputánába bujdosott, ahol két évvel később elárulták, s az angolok felakasztották. Nána Száhibot, a cawnporei bűnöst nem tudták előkeríteni; a nepáli dzsungelbe rejtőzött, s ott nyoma veszett. Dsanszi fejedelemasszonya seregének élén férfiruhában, hősiesen küzdve esett el a csatában.

Lucknow volt a zendülés egyik legelkeseredettebben védett városa. Itt kellemes meglepetés ért bennünket. Az állomáson várt ránk Halstead amerikai misszionárius, aki felajánlotta házát és vendégszeretetét. Évek óta működik a „paloták és parkok városában", ahogyan Lucknow-t nevezik. Sok mohamedánt és hindut térített már meg. Az amerikai misszió urdu nyelven, de latinbetűs írással folyóiratot

ad ki Akhter-i Hind, *India csillaga* címen. E folyóirat köré csoportosul a tanult keresztény indusok tábora. Az uram delhi mecsetbeli szónoklata olyan érdeklődést keltett, hogy a misszió felkérte: tartson előadásokat.

Lucknow-i tartózkodásunk alatt kézről kézre adtak bennünket. A misszióban laktunk, de mindennap máshol étkeztünk. Halstead tiszteletes úr, mint a legtöbb amerikai hittérítő, vallásos munkáján kívül erős politikai tevékenységet is fejt ki. Tagja a „mozgalom"-nak, s felszabadulásra biztatja az indusokat.

– Az amerikai nép is szabad, ne legyen senki elnyomott! – szokta mondani, s ez a mondata számos indus barátot szerzett neki. Egész Lucknow ismeri és szereti. Felesége teljesen indiai módon rendezte be háztartását. Csak a nagy európai ház s az autó emlékeztet arra, hogy fehér emberek laknak itt, a szobákban ugyanaz a por, rendetlenség, mint a hindu házakban. Az első vacsorát náluk fogyasztottuk el; indus ételeket szolgáltak fel és kézzel ettek. Azzal is meg akarják nyerni Halsteadék az indusok jóindulatát, hogy hindu módon, hindu ételeket esznek. Szerintük misszionáriusnak nem is lehet másképp élnie, ha komoly eredményt akar elérni.

Halsteadné gondjaira bíztuk Haimantit, aki nem érzett sok kedvet, hogy velünk jöjjön megnézni Lucknow-t. A szerencsétlen nagy fájdalmában legjobban szeretett egyedül lenni. Mindenkinek feltűnt sápadtsága és szomorúsága. Aki kérdezte, hogy mi bántja, annak azt mondta: beteg, gyengélkedik, azért nem jön velünk sehová.

Halstead tiszteletes úr sem tartott velünk, annál több önkéntes jelentkező akadt, bennszülött lucknow-i diákok, tudósok, egész díszkísérettel indultunk el a nagy kiterjedésű város megtekintésére. Észak-Indiában kétkerekű kocsik bonyolítják le a forgalmat. Ekhónak, egyfogatúnak vagy tongának hívják. Kifeszített kas védi az utast a nap ellen, a lovacskát a rúdon ülő kocsis hajtja bámulatos ügyességgel, félelmetes gyorsasággal a nyüzsgő utcákon keresztül. Két tongára kényelmesen ráfértünk volna, de alighogy elindultunk, annyi cicerone csatlakozott hozzánk, hogy egész kocsitábor gyűlt össze mindenütt, ahol leszálltunk egy-egy

épület megtekintésére. A kocsitábor köré nagy csődület verődött, szájról szájra adták, milyen előkelő szahib érkezett a városba a memszábjával. Éppen olyan „látványosság" lettünk a lucknow-i ögyelgőknek, mint a lucknow-i paloták nekünk. Kocsink után futottak, hangos kiabálással jelezték már előre érkezésünket mindenütt. Kellemetlen volt ez a feltűnés, de ez elkerülhetetlen keleti városokban, ahol az emberek kíváncsiabbak, mint nyugaton, és százszorta több a ráérő idejük.

Először a régi Residency, a kormányzósági épület előtt szálltunk le. Ez volt a zendülők elleni védelem központja. Ide szorult be az a néhány száz angol és hétszáz indus katona, aki hűségesen kitartott esküje mellett. A Residencyt és szomszédos épületeit alakították át hevenyészett erődökké. A bejáratot, a Baillie Guard-kaput belülről földhányással feltöltötték, s olyan heves tüzelést intéztek innen a lázadókra, hogy azok azt hitték, sokkal nagyobb erővel állnak szemben. Nem tudták a kaput bedönteni, tehát aláaknázták. Heteken át ásták a föld alatti tárnákat, hogy alulról kerítsék hatalmukba az erődöt. Nem sikerült. A védők ellentárnák ásásával hiúsították meg a támadók kísérleteit. A parancsnokot, Sir Henry Lawrence-t, az ostrom második napján az erőd tornyában halálos ágyúlövés terítette le. A zendülők vezére végül is feljutott az erőd falára, szuronyának hegyére tűzött turbánját hívei felé lengette, és biztatta őket, hogy kövessék. Százával estek el a védők sortüzében, de mind több és több házat vettek birtokukba. Már csak lépések választották el őket a pincékbe menekült angol asszonyoktól és gyerekektől. Kétségbeesett volt a védők helyzete, amikor egy Angad nevű kém bejutott a szorongatott várba, és hírül hozta, hogy felmentő sereg közeledik. Ez a hír új erőt és új reményt öntött a helyőrségbe. Felmásztak a tornyokba, onnan kémlelték a vidéket. Éjjel álmukban már hallani vélték a távoli ágyúdörgést, mely a szabadulást hozza. Napok teltek el, a védők szívszorongva, halálfélelemtől gyötörve várták a felmentőket. Szeptember végén végre ismerős hang ütötte meg a siránkozó angol asszonyok fülét. Jól ismert hangok, melyek a skót erdős hegyek és virágos völgyek illatos levegőjét hozták feléjük a

képzelet szárnyain. Nem akartak hinni a hangoknak, de azok mindjobban erősödtek. Skót dudások éles sípolása és dobverése szűrődött át az ágyúdörgésen. Megérkezett a felmentő sereg! A föld alatti búvóhelyen egymás nyakába borultak az emberek. Sírtak örömükben, majd felhangzott a zsoltár, és szállt az ég felé a hálaének.

A történelmi emlékek között meghatottan járkáltunk. Ma csend és nyugalom borul a falakra, sűrű folyondár borítja a golyóktól átütött falakat, a véráztatta udvarokat kertté varázsolta a kegyelet. A rommá lőtt torony tetején viharvert angol zászlót lenget a szél. Az egész birodalomban ez az egyetlen angol lobogó, amelyet éjjelre sem eresztenek le árbocáról, addig röpköd rúdján, amíg az eső és a nap teljesen tönkre nem teszi. Akkor újjal helyettesítik.

Megnéztük a kis múzeumot, ahol rajzok örökítik meg a nagy idők eseményeit, azután az erőd északi oldalán fekvő temetőbe siettünk. Itt alusszák örök álmukat a hős védők. Mindenütt virág és madárdal. Az erőd bástyáiról gyönyörű kilátás nyílik a Gamti folyóra, és a partján egymástól nagy távolságra elterülő régi palotákra. Ez a lucknow-iak kedvenc sétahelye.

Alaposan megnéztünk mindent, fáradtan és éhesen ültünk ebédhez. Ebéd után a lucknow-i egyetem néhány lelkes tanára elvezetett bennünket a mohamedán emlékekhez. Tongákban tettük meg az utat, ismét egész karaván kíséretével. A tanárok mind siiták voltak. A siiták az iszlám szakadárjai. Azt állítják, hogy Mohamed próféta unokaöccsére és vejére, a vitéz Alíra bízta a község vezetését, és bitorlóknak tartják az első három kalifát. Alí és két fia mártírhalált halt az ortodoxok kezétől. Ezt a siiták még ma sem tudják megbocsátani, és minden év Moharrem hónapjának tizedik napján nagy gyászünnepélyt tartanak, amelyen jajveszékelnek, siránkoznak, késekkel hasogatják keblüket. Rettenetes látvány lehet. A fanatizmus sok szektára osztotta őket, de kifejlesztett egy olyan gazdagon burjánzó teológiát, amilyennel kevés egyház dicsekedhet. Főképpen a perzsák követték a szakadárokat, és élénk képzeletük, művészi tehetségük rengeteg kulturális kincset ajándékozott az iszlámnak.

Az egyik tanár, Sudzsá ad-dín lelkesen magyarázta az épületeket, és mindenáron tisztára akarta mosni a siitákat a nekik tulajdonított vakhittől.

– Az ortodox muszlimok, a szunniták rágalmai ezek – mondta –, de hogyan hihessünk szavuknak, amikor már elnevezésük is hazugság. Nemcsak, hogy nem ortodoxok, de még csak nem is muszlimok.

– Hány siita van a világon? – kérdeztem.

Elgondolkozott, mintha számolgatná a mérhetetlen tömeget, azután az uramra pislantott, és halk hangon felelt:

– Megszámlálhatatlan. Alínak, a jogos kalifának – béke lengje körül – kétszáz felesége volt. A többi derék siita is igyekezett követni példáját. Ezerötszáz év óta megszámlálhatatlan siita született.

– Ma tizenötmillió él – jegyezte meg Gyula.

Ez a pontosság nem tetszett barátunknak, és gyorsan másra terelte a szót.

– Lucknow-ban lépett a próféta a földre, lába nyoma, a „Kadam Rasszúl" századokon át megmaradt azon a földön, amelyre lépett, de a zendülés után örökre eltűnt.

Elvezetett ahhoz a romhalmazhoz, melyben a nevezetes kő valaha is látható volt.

– A hinduk is azt hiszik – mondta az uram –, hogy isteneik lábnyomokat hagytak köveken. Gajában Visnu lába nyomát mutogatják, asszonyok imádkoznak hozzá.

A siita tanár megvető kézmozdulatot tett:

– A hinduk babonásak. Mi csak az igazságban hiszünk.

Megnéztük Sáh Nadzsaf sírhelyét. Hatalmas falait még az angol ágyúk sem tudták ledönteni. Velencei csillárok, ezüstözött mecsetmodellek, tükrök teszik vásárivá az audhi fejedelem utolsó földi állomását. Ízléstelennek hatott a sír. Előtte kísérőnk magába roskadva imákat mormolt, könyörgött az elhunythoz, aki valahol Mohamed paradicsomában őrködik hívei sorsa fölött. A mi számunkra is kért egy üdvöt hozó szalámot.

Nem időzhettünk sokáig. Rengeteg épület áll Lucknowban a régi siita királyok jóvoltából és a kiuzsorázott nép véres verejtékéből. Olyan óriási palotákat építettek, hogy az európaiak eltörpülnek mellettük. Építészeik a delhi és

az agrai nagy mestereket utánozták, de kontárok voltak. Építési anyaguk sem volt márvány, mint a nagy moguloké, hanem márványporral kevert mészhabarcs. Utánzási szenvedélyükben túldíszítették a homlokzatokat, a belső berendezést pedig idegen stílussal ékteleníték. Van egy óriási kapuboltozatuk, amit a konstantinápolyi magas porta mintájára terveztek, de cseppet sem hasonlít hozzá. Az egyik palotában labirintot építettek, vezető nélkül senki sem talál ki belőle. Azt mesélik, hogy egyszer két angol katona kíváncsiságból bemerészkedett, nem találtak ki, és éhen vesztek. A másik palota mellett sírhelyeket építettek az agrai Tádzs mintájára. A nagy termekben vert ezüst trónusok, ezüst díványok, üvegcsillárok, tükrök káprázta tják a nézők szemét. A Moharrem ünnep alatt mind felgyújtják a csillárokat, s mennyei fényben ragyog az óriási épület. A falak mellett ezüstből készült és drágakövekkel kirakott mecsetminták állanak. Ezek a mohamedán világ minden részében épített siita imahelyek másolatai. Az udvaron csendes vizű medencébe bámulnak a groteszk díszítésű falak, és álmodnak a múltról, amikor még dicsőségben, fényben ragyogott az Audh királyok családfája. A medence mellett egy kisebb lugasban őrzik Mohamed próféta lovának szobrát. Ezen a lovon repült egyetlen éjszaka Medinából Jeruzsálembe és vissza. A képzelet szárnyai gyorsabban száguldanak, mint a technika gyarló eszközei.

A lucknow-iak gazdag képzelete alkotta még kézimunkáik ízléses mintáit. Ügyességük és szorgalmuk eredményei garmadával hevernek a bazár boltjaiban. Az audhi királyok jelvénye a ficánkoló hal; ez a motívum szerepel a legtöbb hímzésen, terítőn, csipkén. Sóvárogva nézegettem a szebbnél szebb, tüllre dolgozott, vert és csomózott csipkéket, hajszálvékony szálból szőtt gyönyörű terítőket, nyakravaló gallérokat. Fejedelmi pénztárca kellett volna ahhoz, hogy vásárlási vágyamat kielégíthessem. Sajnos, csak néhány szerényebb darabbal kellett megelégednem.

Haimanti szegény ezalatt otthon búsult Halsteadné társaságában. Hiába igyekezett a tiszteletesné szórakoztatni vendégét, Haimantit nem érdekelte semmi. Mintha nem látna, nem hallana, mintha belevakult és belesiketült volna a

fájdalomba. A derék tiszteletesné, amikor látta, hogy nem talál témát, ami vendégét érdekelné, mintha csak megérezte volna, micsoda fájdalom tombol Haimanti lelkében, elővette a bibliát és abból kezdett felolvasni neki. A hosszú délutánokon, míg mi a várost jártuk, Halsteadné Jób könyvét olvasta Haimantinak.

– „Vala Uz földjén egy embet, akinek Jób vala a neve. Ez az ember feddhetetlen, igaz, istenfélő vala és bűngyűlölő. Születék pedig neki hét fia és három lánya. És vala az ő marhája hétezer juh, háromezer teve és ötszáz igásbarom és ötszáz szamár, cselédje is igen sok vala és ez a férfiú nagyobb vala keletnek minden fiánál.

– És eljöve a sátán az Úrhoz. Az Úr pedig mondá a sátánnak: Ímé mindazt, amije van, kezedbe adom, csak ő magára ne nyújtsd ki kezedet. És kiméne a sátán az Úr elől.

– És ímé nagy szél támada a puszta felől, megrendíté a ház négy szögletét és rászakada az a gyermekekre és meghalának. Akkor felkele Jób, megszaggatta köntösét, megberetválta a fejét és a földre esék és leborula."

Haimanti magába roskadva hallgatta a szent szöveget. Torkát fojtogatta a sírás. Az ő sorsában megismétlődött Jób története, az ő életére is forgószél tört a puszta felől, és lerombolta házát, földönfutóvá, társtalan vándorrá tette.

A hittérítőnő szeretettel nézett sápadt arcára. Haimanti gondolatait elárulták a könnyei. Halsteadné bólintott, és olvasott tovább:

– „És Jób mondá: Mezítelenül jöttem ki az én anyámnak a méhéből és mezítelenül térek oda vissza. Az Úr adta, az Úr vette el. Áldott legyen az Úrnak neve. Ő terjeszti ki Északot az üresség fölé és függeszti fel a földet a semmiség fölé. Ő köti össze felhőibe a vizeket úgy, hogy a felhő alattuk meg nem hasad."

Haimantit rázta a sírás. A hittérítőnő pedig csendesen folytatta az olvasást:

– „Azután eltávolítá Isten Jóbról a csapást, miután imádkozott vala az ő barátaiért és kétszeresen visszaadá az Úr Jóbnak mindazt, amije van. És beméne hozzá minden fiútestvére és minden leánytestvére, sajnálkozának felette

és vigasztalák őt mindama nyomorúság miatt, melyet az Úr reábocsátott vala. Az Úr pedig jobban megáldotta Jób életének végét, mint kezdetét és lőn neki hét fia és három leánya."

Halsteadné befejezte az olvasást. Haimanti letörölte könnyeit, és sokáig nézett a szent könyvre. Mintha sűrű, apró betűsoraiból vigasz szállt volna rá. Kivette a bibliát a hittérítőnő kezéből, ajkához emelte, és megcsókolta a kopott fedelet. Haimanti megnyugodott. Felkelt székéről, megigazította haját, és megölelte Halsteadnét:

– Köszönöm, asszonyom!

Azon az éjjelen aludta talán először végig az éjszakát. Másnap frissen kelt fel, és utunkon először érdeklődött, hogy mi lesz következő állomásunk?

– Agrába megyünk megnézni a Tádzs Mahallt.

Amikor elutaztunk, Halsteadné Haimantinak ajándékozta a bibliát:

– Olvassa, kedves testvérem – mondta egyszerűen és kedvesen –, ebből vigaszt meríthet.

Szívélyesen búcsúztunk el Halsteadéktől. Ajánlósorokat adtak egy másik hittérítőhöz. A missziók behálózzák egész Indiát, az utas szinte keresztény házból keresztény házba szállhat át.

*

A vonat fülkéjében egyedül ültünk. Nem a gyorsabb sebesvonatot választottuk ezúttal, amely dübörögve vágtat végig a magas, az iramtól szinte himbáló vaspályán, hanem a személyvonatot. Ablakaiból kényelmesebben szemlélhettük a tájat. A rónaság puszta és kietlen. Sivárságát a márciusi hónap forró kopárságában alig enyhíti a letarolt füvön fásultan legelésző púpos tehenek gulyája. Egykedvűen harapdálják a füvet, néha elgondolkozva emelik fel fejüket és a messzeségbe néznek. Hátukra hosszú csőrű fehér madarak telepednek, és szedegetik ki a szőrükbe és a bőrük alá furakodó férgeket. Isten mindegyik teremtménye számára biztosít eledelt.

Nagy várakozással néztünk Agra elé. Ha valaki Indiára gondol, elsősorban a Tádzs Mahall jut eszébe. Nincs

könyv, amely oldalakon keresztül ne tárgyalná ezt a síremléket, amelyet a világ legszebb épületének neveznek, és melyet a szerelem ihlete emelt. Haimanti is kíváncsi volt rá. Talán még az ő bánatos lelkének is tud pillanatnyi vigasztalást adni a Tádzs Mahall.

Ebéd után három óra tájban döcögött be vonatunk az agrai állomásra. A kulik raja várta a vonatot. Pillanatok alatt lehordták poggyászunkat, és fejükre rakták. Nincs Európában hozzájuk fogható megbízható hordár. Amikor minden poggyászunk felkerült a kulik turbánjára, hosszú libasorban ügettek végig a peronon, ki az állomásépületből. Mi büszkén lépdeltünk utánuk, ahogy fehér szahibokhoz illik is Indiában. Méltóságos viselkedésünkön azonban csorba esett. Vonatunk harmadik osztályán rengeteg fiatal indus érkezett Agrába, valamilyen politikai tüntetésről, vagy talán egyenesen a börtönből tértek haza. Az állomáson rokonszenvező barátok tömege fogadta őket hangos üdvrivalgással, izgatott örömmel. A megérkező indusok futva ugrottak le a vonatról, a várakozók pedig futólépésben rohantak eléjük. Mi, szerencsétlenségünkre, a két tábor közé kerültünk. Az indusok összeölelkeztek, kiabáltak, éljeneztek, egyeseket vállukra emelve vittek tovább. Bennünket egyszerűen félrelöktek. Szinte féltünk a csődület őrjöngő örömmámorától. Gandhit dicsőítették és az indiai szabadságot éltették. Mi igyekeztünk félrehúzódni a szabadságérzület szertelen kitörése elől. Haimanti sápadtan kapaszkodott karomba. Eszébe juthatott, hogy csak nemrégen ő is ilyen hangos tüntető tömegben vonult fel Kalkutta utcáin. Nehezen tudtunk a tüntető tömegen átvergődni. Kulijaink egyszerűen átlépték a felbukott és a földön hempergő embereket, és poggyászainkat csakhamar biztonságba helyezték a tongákon. Fellélegzettünk, amikor a kocsis megindította lovát.

Agrában vagyunk, az álmok városában. A tongák magasra verték fel a forró, piszkos, száraz szagú port. Kietlen bódék és stíl nélkül épült házak között baktattak lovaink. Sehol egy pálma vagy virágzó bokor. Az angolok villáit körülvevő nyírott mezsgye is sárga az út porától. Olyan sivár ez a város, hogy az ember szeretne azonnal visszafor-

dulni az állomásra, és tovább utazni más tájak felé. Végre egy gondozott kert! Ez előtt állt meg a tonga. Ez a misszió háza. Savanyú arcú, de jó megjelenésű idős hölgy fogad. Megkapta Halstead sürgönyét, készen várnak a szobák és a vetett ágy. Megmosakodtunk és máris beültünk egy batárszerű kocsiba, amit a hittérítőnő, Mrs. Hand rendelt számunkra, és hajtottunk egyenesen a Tádzs Mahall felé. Haimánti is velünk jött. Izgalmunk ragályos volt, ő sem tudott a várakozás lenyűgöző hatásától menekülni. A missziótól egy ugrásnyira tiszta út kezdődik, ez vezet a csodálatos síremlékhez. A Dzsamna folyó partjához közeledtünk, gyönyörű kertben vörös terméskőből épült hatalmas, diadalívszerű palota előtt állt meg kocsink. Lélegzetvisszafojtva álltunk meg. Ez a Tádzs Mahall átjáró kapuinak egyike. Erkélyéről végig lehet látni az egész udvaron. Hosszú, keskeny vízmedence húzódik végig rajta, belőle szökőkutak ontják a vizet. Ciprusfák szegélyezik medencéjét. A nap még izzóan süt, és vakító fehérségbe öltözteti a kert túlsó végén a medencében tükröződő, négy minarettől őrzött, magas márványkupolát. Csillog, vakít a fehér márvány, és hideg merevsége ellenére életet lehel. Ilyen megragadó szépséget csak a végtelen szerelem tud alkotni. Márványlépcsőkön megyünk fel a sírboltba, ahol hosszú szakállú, turbános mohamedán őrök fogadnak. Haimanti fehér arca a fehér márványkövek fényétől még sápadtabbnak tűnik. Elmerültünk a főbejárat szépségében. Korán-feliratok egymásba fonódó betűindái hirdetik Isten kifürkészhetetlen akaratát: A földi lét csak átmenet, a halál után jön az örök élet...

A szerelmes Sáh Dzsehán halálában eggyé vált hitvesével.

Mumtáz-i-Mahall, a szépséges császárnő tizenhárom gyermeket szült Sáh Dzsehánnak, és a tizennegyedik gyerek szülésébe belehalt. Húsz évig építette a Sáh felesége sírhelyét. A maga számára ugyanolyant akart emeltetni fekete márványból, hogy a halál sötétségéből tovább vágyakozzék Mumtáz Begam liliomfehérsége után. Amikor fia, a vakhitű Aurengzib letette trónjáról és az agrai erődbe zárta, hét évet töltött keserű fogságban. Közeledni érezte halá-

lát. Utolsó gondolata hitveséhez szállt. Kivitette magát az erőd nyolcszögletű jázmintornyába, onnan nézte a Tádzs Mahallt, amíg megtört szeméből el nem szállt az élet.

Megilletődötten álltunk a szarkofág előtt. A sírt csipkéhez hasonló, áttörtművű márványrács veszi körül; szinte azt várjuk, hogy ez a csipkefal meglibben a szél legkisebb fuvallatára, olyan lehelet-könnyűnek tűnik fel. A falak alsó párkányát finoman faragott indákkal díszítették. Az egész épület olyan, mint egy virágdíszbe öltöztetett ékszerdoboz. A kupola alatt a leghalkabb suttogás ismételten visszaverődik. Az ember önkéntelenül suttogni kezd; úgy érzi, mintha a szerelmes halottak tovább folytatnák az élők beszédét.

Haimanti két karját a márványrács felé tartotta, és kitört belőle a sóhaj:

– Mumtáz-i-Mahall, mennyire irigyellek! . . .

Alig tudtunk megválni a Tádzs lenyűgöző szépségétől. A nap már nyugovóra hajlott, amikor kiléptünk a kertből, és búcsút intettünk a sírboltnak. Most nem szikrázott, nem ragyogott, hanem rózsaszínű fényben úszott, mint fantasztikus virág a tavaszi pirkadáskor. Szelíd mosoly ömlött végig rajta, mintha visszaszólna felénk: sírhely vagyok, de új élet nyugalmát rejtem falaim között, csak bennem van örök boldogság . . . Felsóhajtottam. Eszembe jutott az Ezeregyéjszaka egy rég olvasott sora: „Az élet álom, melyből felébredés a halál."

Vacsorához közeledett az idő, amire hazaértünk a missziós házba. Éppen csak hogy átöltözködhettünk, máris asztalhoz ültünk.

Mrs. Hand és nővére vezetik a missziót. Tanítanak és a közeli kórházban gyógyítanak. Lelki és testi orvosok.

Mire végeztünk a vacsorával, künn a fák lombjai között vörös izzással felbukkant a hold. Korongja bevilágított a nyitott ablakon át az ebédlőbe, lassan emelkedett a sötétkék égbolton. Mily gyönyörű lehet holdfényben a Tádzs! Gyula indítványozta, hogy menjünk vacsora után még egyszer a sírhely csendes kertjébe. Hívtuk Haimantit, tartson velünk. Nem akart. Visszavonult a szobájába, és belemerült a biblia olvasásába. Vigaszt keresett fájdalmára. Bár találna! . . .

Gyulával újra kocsira ültünk, s kettesben kidöcögtünk a Dzsanna-parti paradicsomba. A kertben a tücskök versenyt ciripeltek a csattogó fülemülékkel, az égen a hold pásztorkodott a csillagok nyája fölött. Felséges éjszaka! Néma csendben álmodtak a ciprusfák és a medencében alvó lótuszok. A Tádzs fehér márványa most kékesen fürdött a sápadt holdsugárban. Most nem volt épület, hanem költemény, álom, márványba fagyott könnycsepp, a szerelmes szív sóhaja, amely harmatot buggyant a virágkehely szemébe. Boldog voltam, hogy láthattam.

Másnap és a következő nap sok dolgunk akadt. Meg kellett tekintenünk az agrai erődöt. Itimád ad-Daula, a mogul császár kincstárnokának sírját, a mecseteket, palotákat, mesés pompáról regélő épületeket. Gyula számtalan fényképfelvételt készített. Az Intimád ad-Daula síremléke is márványból készült, drágakövekből virágokat raktak ki a falaira. Nemesvonalúságában még a Tádzs Mahall mellett is feltűnt. Ez az egyetlen mogul épület, amelyet profán célokra is fel lehetne használni. Sok kisebb termét tökéletesen át lehetne alakítani lakóházzá, fürdőszobával, kamrával, konyhával.

Másnap Fátihpúr Szikrí-be rándultunk ki. Utunk mentén eleinte termékeny földek, népes falvak váltakoztak. Később, ahogy Fátihpúr felé közeledtünk, a talaj kezdett kavicsossá válni, s valóságos pusztaságba kerültünk. Ebben a víz nélküli sivatagban építtette magának királyi szeszélyből a legnagyobb mogul uralkodó, Akbar sáh a palotáit. Tizennégy éves korában lépett trónra, írni-olvasni nem tudott, de Allah nagy bölcsességgel ajándékozta meg. Papok, tudósok, költők, csillagászok, művészek mind nyitott ajtóra találtak udvarában. Nagyszerű könyvtárat gyűjtött.

Ma senki sem lakik a romvárosban, csak az idegen turistákra váró lebzselő szolgahad. A milliókat érő paloták árván álmodnak a múlt dicsőségéről. Gyönyörűek ezek az álmok. Akbar hatalmának tetőpontján ki akarta békíteni az embereket egymással. Ennek a békének szimbólumaként három asszonyt vett feleségül: egy mohamedánt, egy hindut meg egy keresztényt. A szeretetben akarta egyesíteni

az ellenségeskedésre hajló indusokat, és a vallásokat szeretetben akarta közelebb hozni egymáshoz. Minden feleségének külön palotát építtetett. A mohamedán asszonyé a legkisebb, de művészi kivitele a legtökéletesebb. Virágot és gyümölcsöt ábrázoló faragás ékesíti az oszlopokat. Ebben a márványkertben várta az éjszemű Leila urát, a hatalmas, bölcs császárt. A keresztény asszony palotája nagyobb. Itt faragott díszítés mellett festett képek gyönyörködtetik a látogatót. Az iszlám tiltja ugyan az emberi alakok ábrázolását, de Akbar keresztény feleségének keresztény környezetet teremtett. Még a neve is Jézus anyjára emlékeztet. Máriának hívták. A hindu asszony palotája a legnagyobb. Középső udvara egyúttal dzsaina templom is. Az oszlopokat kobra- és elefánt-motívumok díszítik. Számtalan palota sorakozik egymás mellé. Akbar magánkihallgatási csarnoka a legérdekesebb. Kívülről kétemeletesnek látszik, minden sarkán miniatűr tornyokkal, de belülről egyetlen óriási terem. A terem közepén hatalmas, dúsan faragott oszlop, amely nem ér fel a mennyezetig. Emeletnyi magasságban párkány fut körülötte. Akbar az oszlop tetején ült az összefutó párkányok középpontjában. Így fogadta barátait. A párkány három sarkában három minisztere foglalt helyet. A negyedik sarokban a kihallgatásra várakozó boldog halandó ült. Alul az oszlop körül gyülekezett az udvar és a nemesség. Itt, ebben a díszes teremben tartották a hitvitákat, amelyek gyakran belenyúltak a késő éjszakába, kutatva az igazságot, bármily oldalról is csillanjon fel fénye. Ide küldte a portugál keresztény misszió egyik hittérítőjét, aki vitára kelt a mohamedán és hindu papokkal. Igyekeztek meggyőzni egymást vallásuk igazságáról. Akbar bizalmába fogadta a jezsuita hittérítőt, éveken át meghitt barátja maradt. A Korán mellett az emberiség legszentebb könyvének az Újszövetséget tartotta. Ilyen magasra szárnyalt az írástudatlan mogul császár szelleme. A kereszténységből elismerte Krisztust, a hinduizmusból a lélekvándorlást és az iszlámból a racionális törvénymagyarázatot. Akkor szerette a tudományt, de szerette a vért is. Az udvar kőpárkányáról sokszor nézte az udvaron rendezett állatviadalokat. Felizgatott vad elefántok gigászi harcában gyönyörködött, és

amikor megmámorosodott a kiömlő vér szagától, lerohant a küzdő elefántok közé, felkapaszkodott az egyik hátára, és maga irányította tovább a viadalt, az öldöklést.

Se szeri, se száma a palotáknak, amelyekben az udvari méltóságok laktak. Az oszlopfőket hihetetlen gazdagsággal faragták ki, s nincs köztük két egyforma. Az ablakokat kőrácsok helyettesítik, mindegyiknek mintája más és más, olyan csipkeszerűen könnyűek, hogy nem is hatnak kemény köveknek. Minden palota vörös terméskőből épült, az egyetlen fehérmárvány mauzóleum Seikh Szálim Csisti sírja. A sír fölött emelkedő baldachint gyöngyházból rakták össze, alsó részét ébenfaberakás díszíti. Ide zarándokolnak a gyermektelen asszonyok, és selyemszálakból csokrot kötnek a márvány rácsára, azt remélve, hogy a szent meghallgatja könyörgésüket és közbenjár érdekükben a teremtőnél. Sok csodálatos esemény fűződik ehhez a sírhoz. A szent még halálában sem feledkezik meg azokról az asszonyokról, akik szeretik őt, és a sok buzgó ima és az éjjeli virrasztás a sír körül már többször eredményes volt és meghozta gyümölcsét.

Fátihpúr legmonumentálisabb épülete a Boland Derváze, a magas kapu nevű diadalív. Ötvenhét méternyire tör az ég felé lépcsőzetes talpazatán. A műtörténészek szerint ez a legszebb kapu az egész világon. Gyönyörű perzsa felirat ékesíti homlokzatát: „Jézus, akire béke szálljon, mondá: A világ egy híd, haladj át rajta, de ne építs házat. Az élet csak egy óráig tart, töltsd azt áhítatban."

Akbar élete is csak rövid óráig tartott, és a fátihpúri paloták ma elhagyottan állnak a kősivatagban.

Hazafelé rövid időre megálltunk Akbar sáh sírkertjében. A nagy császár Fátihpúr palotáit már életében elhagyta, rossz vize és egészségtelen levegője miatt. Utolsó éveit Agrában töltötte, földi maradványai Szikándarában találtak örök nyugalomra. Nagy, fényes, de nyugtalan épületek veszik körül síremlékét, számtalan toronnyal és kis kupolával ékesítve. Felkapaszkodtunk a legfelsőbb emeletre. A vörös terméskőépületből fehéren csillog elő a márványteraszon a csipkeszerű szarkofág. Allah kilencvenkilenc jelzőjét vésték

rá. Akbar holtteste nem a szarkofágban, hanem alatta a sírboltban feküdt. A teraszon alacsony márványoszlop tetején ragyogott egykor a Kohinoor gyémánt, amelyet ma az angol királyi kincstárban őriznek.

Március vége

Utunk következő állomása Delhi. Kora reggel érkeztünk a városba. A sofőrnek megadtuk Clemens amerikai misszionárius címét, ahová Mrs. Hand ajánlott bennünket. Kanyarodott a kocsi jobbra-balra, elhagyva a zajos bennszülött negyedet, végre befordult egy csendes, tiszta városrészbe, s megállt egy gondosan ápolt park közepén fekvő, tágas bungalow előtt. A ház előtt teniszpálya, a kocsiszínben autó. A kertben munkások gyomlálták a gazt és kapálták a zöldséget és veteményt. A feljárat két oldalán pálmák és emberfej nagyságú krizantémok paradicsommá varázsolták a missziós épületet. Így lakik Indiában a legtöbb hittérítő!

Kitűnő reggeli után felmegyünk szobáinkba. Haimanti rövid pihenés után máris a biblia olvasásába merül. Én megfürdöm, hajat mosok, az uram lepihen. A delhi víznek, akárcsak a többi indiai víznek, csodálatos hatása van a hajra. A mosás után megszárad, számtalan fürtbe göndörödik. Nincs az az európai fodrász, aki művésziesebben tudna ondulálni, mint az indiai víz és levegő.

Egy órakor ülünk le az ebédhez. Clemens tiszteletes úr Cawnpore-ba utazott egy missziós konferenciára. Mrs. Clemens egyedül van a házban, ő mond asztali áldást. Kétszer is belesült. A kitűnően betanult mohamedán szolgák nesztelenül és ügyesen szolgálnak fel. Eszembe jutottak Sudin és társai! Ilyen eredményt sohasem tudnék elérni velük. A misszionak rajtunk kívül még két vendége van: angol hölgyek, akik festeni jöttek ki Indiába. Miss Guilmore és Miss Perciful. Sápadt, vértelen idősebb lányok. Dús hajuk rendetlenül van fejükre tűzve, ruhájuk ízléstelenül egyszerű. Lehet, hogy festeni tudnak, de öltözködni nem. Csakhamar kiderül, hogy ők is Kasmírba utaznak. Megbeszél-

tük, hogy ott összejövünk majd, a postánál könnyen megtudhatjuk egymás címét.

Délután kimentünk a delhi mohamedán egyetemre. Gyula tanítványa, Anszári és a nadzsdi arab Omar kérték, hogy okvetlenül keresse fel őket. Utunk alatt az ő címükre küldettük leveleinket, siettünk, hogy hetek óta elmaradt postánkat átvehessük tőlük. Tongába ültünk és az angol negyedből kirobogtunk a megszokott indiai összevisszaságba. Mohamedán és hindu utcák, az egyikben vízmosta, poros falú mecsetek, a másikban rossz szagú, bolthajtásos hindu templomok között összezsúfolt, egészségtelen házak. Félórai kocsizás után kiértünk a kietlen, sivár Karabaghra. Ez a szikhek negyede, ide építették a mohamedán főiskolát az ayurvéda kórházzal szemben. Az egyetem titkári hivatalában szeretettel fogadtak bennünket. Mindenekelőtt átvettük postánkat. Szüleimtől két levél is jött.

Haimanti is kapott levelet. Neki Rabindranath Tagore írt Naini Talból. Panaszkodott a költő, hogy kiújult a szívbaja, hosszú pihenésre van szüksége. Gyakran érzi, hogy közeledik a vég, de nem akar még meghalni, mert sok munka és kötelesség vár még rá. Mindenekelőtt rendet akar teremteni az asrámban. India lázban ég, és az egyetemi diákokat és tanárokat megperzselte a tűz. Most ugyan szünet van az iskolában, a diákság szétszéledt, de tudomása van róla, hogy nem engedelmeskednek neki, és mindegyik folytatja a céltalan agitációt, politizálást, más és más tájakon. Félti népét az üres jelszavak harcától, mert kimerül hite, s mire komoly cselekvésre kerülhet a sor, szétforgácsolt ereje és csalódott lelke képtelen lesz az igazi felszabadulásra. Megírta azt is, hogy keresteti Amiját egész Indiában. A szülei nem tudnak róla, kalkuttai barátai is elvesztették szemük elől. Valószínűleg Európába, talán Németországba szökött Gertruddal. A kikötők hatóságai és a hajóstársaságok nem bukkantak nyomukra. Nem akarta igénybe venni a rendőrséget, mert ez szomorú fényt vetne az asrámra és őrá. De még mindig reméli, hogy hallani fog Amijáról. Nem tudja elképzelni, hogy örökre eltűnjék előle. Majd elröppen az első mámor, majd megszólal a lelkiismeret, mely mindig győzedelmeskedik a világ profán érzésein.

Vigasztalta Haimantit, türelemre intette, kérte, ne ragadtassa el magát, imádkozzék, és meg fog nyugodni.

Haimanti felolvasta a levelet. Egyes mondatainál megállt, elgondolkozott. A költő imára buzdítja. Hiszen hetek óta csak az imában keres menedéket, olvassa a bibliát, hogy erőt merítsen belőle. A levél olvasását az egyetem titkárának megjelenése zavarta meg. Szénfekete dél-indiai ember, villogó fehér fogakkal, mosolygós arccal. Azonnal nekifogott a kapacitálásnak, hogy maradjunk náluk, fogadjuk el a mohamedán egyetem vendégszeretetét. Udvariasan próbáltam elhárítani a szíves marasztalást, de a titkár hajthatatlan volt. Azt állította, hogy örök szégyenfolt maradna az intézeten, ha nem náluk lakunk. Az uramat pedig semmi esetre sem fogják egyedül hagyni idegen emberek között, s mivel mi nem szakadhatunk el tőle, nekünk is ott kell maradnunk. Haimanti és én haboztunk, Gyula pedig egykedvűen hallgatta a szénfekete ember lelkes érvelését.

– Ne gondolják, hölgyeim, hogy itt a mohamedánok között idegenül fogják érezni magukat – mondja meggyőzően –, itt nincs valláskülönbség, vannak itt hindu tanárok is, én magam keresztény vagyok.

Íróasztalából elő is vette a német nyelvű zsoltárkönyvet, és megkért minket, hogy énekeljük el vele együtt: Erős várunk nekünk az Isten. Rázendített öblös hangon. Vele kellett énekelnünk. Szállt az ének az Egek Urához, a mohamedán egyetem titkári irodájában. Keresztények énekeltek. Ha semmi más, ez elég erős érv lehetett volna ahhoz, hogy elfogadjuk az egyetem vendégszeretetét.

Kisvártatva megjelent a dékán is, dr. Zákir Huszein és az uram régi tanítványa, Anszári. Körülvezettek az egyetem épületén, a termeken, az aulán, az udvarokon, még a konyhákat és a diákszállásokat is meg kellett tekintenünk. Gyulát régi ismerősként üdvözölték a tanárok és a diákok, hiszen még egy éve sincs, hogy itt lakott és előadást tartott.

Sem nekem, sem Haimantinak nem volt kedvünk a misszió szép lakóházát felcserélni a mohamedán egyetem kollégiumi ellátásával, nem fogadtuk el a kedves meghívást. Haragudott is érte a titkár.

Dr. Zákir Huszein elvezetett bennünket a házába. A dékán Berlinben végezte az egyetemet, kitűnően beszélt angolul, németül és perzsául. Felesége fiatal, csinos asszony, ékes selyembugyogóban fogadott bennünket. Gyerekei bájosan kapaszkodtak a hosszú nadrágra hulló ingébe. Csodálkozva néznek ránk, aztán apjuk intésére hangos szalámmal köszöntenek. Az asszony csak urdu nyelven beszél, az ura tolmácsolja, hogy örömmel lát bennünket. Irni-olvasni nem tud az asszony, nem is érdeklik a könyvek. Nem aszszonynak való a sok görbe betű, ami úgy elcsavarja a férfiak eszét, hogy minden rendes dolog iránt érzéketlenné válnak. A gyereknevelés, a főzés, a ruházkodás, a manók, sárkányok, boszorkányok, tündérek csodás világa nem érdekli a férfiakat. Pedig ezek irányítják az emberek életét! Ha felbosszantják a negyven szárnyas angyalt, ördöggé változnak, és betegséget küldenek emberre, állatra. A gyerekek egészségére a smaragd-madár vigyáz, amely a Káf hegyek szirtjein tanyázik. Ha nem említik tisztelettel a nevét, nem tesznek teliholdkor hét banánt az ablaka rácsára, megharagszik. A jó anyának gondosan kell figyelni a hold négy fázisát, és újholdkor egy darabkát le kell vágni a lányok hajából, hogy az dúsan nőjön. Éjfélkor nem szabad bal oldalon feküdni, mert a lilith nevű éjszakai kísértetek egy kis magot csempésznek az anyai szív alá, és a szerencsétlennek soha többé nem lesz gyermeke, az ura szeretete elfordul tőle. Ügyelni kell arra minden asszonynak, nehogy a küszöbre lépjen, s ha beköszönt az este, előbb a mécsest körül kell lóbálni a szobában a láthatatlan szellemek tiszteletére, csak azután szabad a helyére tenni. Mindezt a férfiak nem tudják. Ezek nincsenek a vastag könyvekben megírva. Ezeket a dzsinnek titokban súgják az asszonyok fülébe.

Dr. Zákir felesége édességet, süteményt hozatott be. Főzési tudományát sem könyvből tanulta. Kitűnő, ízletes volt minden, amit ettünk. Ilyen pompás süteményeket még sehol sem kaptunk Indiában. A mohamedán asszonyok nem értenek a férfiak magasröptű dolgaihoz, de főzni nagyszerűen tudnak. Ha férjeik a szellemi szórakozást másutt keresik is, és gyakran táncosnő társaságában kapják is meg

azt, amit analfabéta feleségük nem tud nyújtani nekik, a vacsora mindig hazacsábítja őket a családi tűzhelyhez. A gyomron keresztül a szív húrjai is megrezdülnek.

Nem tudtunk az asszonnyal beszélgetni, bájossága mégis lebilincselt. A külvilágot csak ura elbeszéléseiből ismeri, alig megy ki az utcára, lelke is olyan elefántcsonttoronyba rejtőzik, mint hárembe zárt teste. Megmutatta sok-sok ruháját, amit egyedül csak az ura kedvéért hord, hiszen idegen férfi nem láthatja. Eldicsekedett vele, hogy férje annyira szereti, hogy nem hozott még egy feleséget a házhoz. Nagyobb diadal ez, mintha európai asszonynak – akit a törvény és vallás véd – nincs vetélytársnője. A mohamedán a törvény és vallás szerint négy feleséget tarthat, s ha egyetlen asszonnyal beéri, az az asszonynak rendkívüli varázserejét bizonyítja.

Zákir estére meghívott bennünket egyik tanártársához, Szajjid Ibráhímhoz vacsorára. A tanár a siita szektához tartozik, s azt állítja, hogy a próféta vejének, Alinak leszármazottja. Frankfurtban végezte az egyetemet, onnan nősült, német lány a felesége. Az asszony nem él háremben, de azért ő se nagyon sétálhat szabadon az utcán. Ha mégis meglátogatja barátnőit, sűrű fátyolt borít arcára, viszont nem kell fehér zsákszerű lepedőbe burkolódznia, amelyből csak két apró recenyíláson át lehet szemlélni a világot, nem kell letakart hordszéken vitetnie magát levegőtlen kalitkába zárva, mint a tolóncoknak. Otthon, férje jelenlétében beszélgethet ura barátaival is. Férje a kémia tanára. Bár szigorú természettudománnyal foglalkozik, inkább művésznek látszik. Csinos, barna fiatalember. Csipkeszerű köntösben fogadott bennünket. Fejét lucknow-i csipkesapka díszítette, csipkegallér borult vállára. Kézmozdulatai és járása nőies vonásokat mutattak. Tágas háza annál kevésbé hatott művészinek, félig nyugati, félig indiai módon rendezték be. Az indiai hangulatot főképpen a rendetlenség jelezte. A szemlélő sok mindenre következtethetett a család életéről. A férj hiú, önhitt, az iszlám sugalmazta férfiúi felsőbbrendűséget érvényesíti házában. A felesége német, de a lakásban nem uralkodik német rend. Úgy látszik, az

asszony nem jutott szóhoz a zsarnok férj mellett. Nem lehet valami boldog ez a házasság.

Sovány, sápadt, lenhajú teremtés az asszony. Erőltetve mosolyog, de amikor megtudja, hogy beszélünk németül, felujjong örömében. A vacsora alatt sokat diskuráltunk Németországról. Ibráhím és felesége, Else, vágyakozva gondolnak vissza diákéveikre. Együtt jártak az egyetemre. A férfi csak két évvel idősebb az asszonynál. Az egyetem folyosóján kezdődött a szerelem, amely házassággal végződött. Else szegény lány volt. Ibráhím vagyonos. Tetszett is a lánynak az európai modorú, finomkodó fiatalember. A világháború utáni Németországban mit várhatott volna? Legfeljebb egy szerény állást, és tíz év elmúltával egy kisfizetésű szőke hivatalnok-férjet. Szajjid Ibráhím gazdag volt, biztos állás várta a csodás Indiában, Else nem sokat gondolkozott, hozzáment feleségül.

Vacsora után a férfiak az ebédlőben maradtak, komoly témáról vitatkoztak: miért nem tud az iszlám ma olyan kultúrát felmutatni, mint hajdan? Mi asszonyok a szomszédos szobában beszélgettünk. Nem világrengető kérdésekről, fontosabb dologról: a boldogságról. Else elmondta élete történetét. Frankfurtban ragyogónak képzelte jövőjét. Ibráhím gyengéd volt hozzá. Mit bánta, hogy férje arcbőre sötét, s hogy idegen fajhoz tartozik, más vallást követ. Kedvéért ő is áttért a mohamedán hitre. Ez az áttérés nem járt különösebb szertartással, csak azt kellett kijelentenie, hogy hisz Istenben és prófétáiban, a kinyilatkoztatott könyvekben, a szentírásban és a Koránban. Katolikus lelkiismeretetét nem sértette ez a kijelentés. Ibráhím nem hazudott Frankfurtban, amikor jövendő indiai életüket festette le neki. Még a részletek is igaznak bizonyultak. A szolgák száma, a ház, a jó állás, a gondtalan jómód. Csak egy dologról feledkezett meg Ibráhím, elfelejtette, vagy talán nem tartotta szükségesnek megmondani, hogy mielőtt kiment Németországba, Indiában már megnősült, és hogy gyereke is van. Else ezt csak akkor tudta meg, amikor már hónapok óta Indiában volt. Ibráhím hetenként egyszer-kétszer nem alszik otthon. Ilyenkor a másik, az indus feleség van soron. Ez jobban fáj az európai feleségnek, mintha

megverték volna. Hiába kérte urát, hogy váljék el, hasztalan volt minden rimánkodása. Ibráhím egyik asszonytól sem tud megválni. Elsének azt mondta, hogy Leilát nem szereti, csak kötelességből látogatja meg. Egy év múlva, majdnem egyidőben, Elsének is, Leilának is gyermeke született. De Allah jobban kedvezett az európai asszonynak, mert neki fiút ajándékozott, az indus nőnek lánya született. Ezért az halálosan meggyűlölte Elsét, és azóta állandóan ingerli ellene Ibráhímot.

– Ezért vagyok szerencsétlen – sírta Else –, az uram zsarnok, szóhoz sem hagy jutni. Németországban európai volt, itt Delhiben keleti kényúr lett, aki képes lenne eunuchokkal őriztetni.

Láthatóan jólesett Elsének, hogy kiönthette szíve bánatát. Letörölte könnyeit, és Haimanti sorsa felől kezdett érdeklődni. Ez a sors sem volt épületesebb az övénél. A dán és a német asszony együtt sírtak az önző, hűtlen férfiak miatt.

– Örüljön, hogy megszabadult a férjétől – vigasztalta Else Haimantit –, menjen haza a gyönyörű Dánlába, hagyja itt ezt a kínzó, zsarnok Indiát, ahol szigorú törvények csak a férfinek biztosítanak minden jogot és kerékbe törik a nő lelkét. Bár Ibráhím is megszökne tőlem, és visszamehetnék a fiammal Németországba.

Haimanti szomorúan kérdezte:

– Hát nem szereti az urát?

Else felkapta a fejét, és fajának hideg elhatározásával mondta:

– Nem.

– De én szeretem az uramat, és szeretni fogom, amíg élek – sír fel Haimanti –, imádkozom érte, s ha Isten meghallgatja imámat, vissza fog térni hozzám.

A két szerencsétlen asszony olyan nyomasztó hangulatot teremtett, hogy örültem, amikor a férfiak átjöttek a szalonba. Ibráhím ficsúros mozdulataival táncolt a felesége körül, nem is sejtve, hogy az asszony már leleplezte előttünk.

Késő este volt már, amikor haza akartunk térni lakásunkba. Ibráhím a csipkesapka helyett piros fezt rakott a

fejére, a garázsból kihozta autóját, azon hozott vissza bennünket a városba. A bazár még hangos volt. Indiában nincs záróra. Mindenki akkor megy bevásárolni, amikor kedve tartja, a kereskedők, felváltva egymást, guggolnak az acetilénlámpáktól megvilágított bódékban, és alázatosan állnak szolgálatára a vevőnek, tűrik annak szeszélyeit, és igyekeznek kedvében járni.

– Nálunk hat órakor már minden üzlet bezár – jegyezte meg Gyula –, miért kell a kereskedőknek itt még késő éjjel is boltjukban kuksolni?

Ibráhím fontoskodva, álpátosszal sóhajtott fel:

– Nálunk másképp van minden, mint önöknél! De hát mi nem vagyunk szabadok. Mindaz, amit Indiában lát, nem a mi akaratunkból történik. Elnyomott nép vagyunk . . .

Gyula fújt egyet. Ibráhím nem sejtett semmit ebből a tüdőgyakorlatból, de én hosszú tapasztalatok alapján tudtam, hogy túláradó temperamentumát fékezte le szájának szelepén át.

Beértünk a városba. Sáh Dzsehán vörös terméskőből vastag, dupla fallal vette körül Delhit. A falon keresztül több ízléses kapu vezet. A sok ostromnak, amit a kapuk láttak, alig maradt nyoma. Olyan gyorsan fejlődött a város, hogy beledagadt a falakba, sőt több helyen kirepesztette a szűk gyűrűt, és a házak kiszaladtak a mezőre.

Amikor a misszióház elé ért az autó, Ibráhím úgy hajolt meg előttünk, mint egy született dandy. Haimanti is, én is szomorú megértéssel gondoltunk a szegény Elsére.

Másnap meglátogattuk Delhiben élő honfitársunkat, Schwaiger Imrét. Tongánk a Maiden Hotel, Delhi legelőkelőbb szállodájánál állt meg. A hotellel szemben, bársonyos pázsittól zöldellő park közepén áll egy villa, előtte villanyfénnyel megvilágított Buddha-szobor. A villa tetején egy bronz Buddha, a park pázsitján egy hindu szentély. Amikor bemegyünk a villába, ámulva látjuk, hogy egy ízlésesen összeállított értékes múzeumba kerültünk. Vagyont érő régiségek, ékszerek, hindu szobrok, istenek, Buddhák, régi elefántcsontdobozok, a legművésziesebb elrendezésben mindenfelé. Néhány perc múlva, amikor még fel sem ocsúdtunk bámulatunkból, kitűnően öltözött, ősz hajú, kel-

lemes arcú úr jelent meg: Schwaiger Imre szegedi magyar ember. Ő a boldog tulajdonosa ennek a sok szépségnek. Már csak törve beszél magyarul. Örömmel fogadott bennünket, kevés magyar kerül ki Indiába, s az Indiába szakadt, szegedi ember boldog volt, hogy rég nem hallott anyanyelvén szóltak hozzá. Közel négy évtizede él Indiában, azóta országos hírre tett szert műértésével, és tekintélye vagyona arányával nőtt. Ma mahárádzsák és gazdag utazók művészi tanácsadója. Bevezetett bennünket családjához. Felesége, aki angol asszony, ott is tartott ebédre. Paprikás csirkét kaptunk galuskával, amit a bennszülött mohamedán szakács kitűnően készített el. Otthoni illat lengett körülöttünk az indus régiségek és műemlékek múzeumában.

Csak délután láthattunk neki Delhi megtekintésének. Gyula már mindent ismert, kitűnő vezetőnek bizonyult. Megmutatta a hatalmas mecsetet, amelynek szószékéről beszédét tartotta, azután bementünk az erődbe. A bejárathoz közel van az „Elefántcsontpalota", egy szemfüles indus kereskedő boltja, amelyet nem kerülhet el turista, mert az utcán őgyelgő ügynökök fülön csípik, és bevonszolják, akár akarja, akár nem. De ki ne akarná legalábbis látni az elefántcsont-faragásoknak azt a tömegét, amit a művészi ízlésű indusok százados gyakorlat alapján készítettek? Hosszú, finom ujjaikkal és még hosszabb türelmükkel olyan remekműveket alkottak, hogy az európai ember lélegzete eláll. Különösen az elefántot tudják élethűen kifaragni. Minden mozdulatát, esetlen báját, mérhetetlen erejét és humorát úgy tudják visszaadni, hogy a halványsárga csontból valósággal életre varázsolják. Láttam vadászelefántot, amelyen a nyereg, a díszes takaró, fegyverek, a legapróbb részletekig ki voltak faragva. Dobozok, dísztárgyak, harangok, pagodák, áttört művű golyók, láncok, kések szívet-szemet elkápráztatnak. Ha szerény tárcánkra gondoltam, sajgott a szívem. Az elefántcsontpalotában a munkások a vevő szeme előtt dolgoznak. Kezükkel forgatják a kis vésőt, s lábukkal támasztják meg az elefántcsontagyart. Olyan ügyesen kezelik és lábolják a szerszámokat, olyan villámgyorsan halad a munka, mintha gép kerekei alól kerülnének ki a faragá-

sok. Évszázadok kellettek ahhoz, hogy ez a tehetség így kifejlődjék. A szemléltető propaganda nem téveszti el hatását: mi sem tudtuk megállni, hogy néhány apróságot ne vásároljunk.

Az elefántcsontpalotából az erődhöz mentünk. A mogul császárok hatalmát biztosította ez az erőd, bevehetetlen falaiból félemlítették meg az adófizető népet. A kapukat vaspáncéllal fedték, és óriási szögekkel védték, nehogy az elefántok kemény homlokukkal betörhessék. Belül tobzódott a pompa és fényűzés. A mogulok udvaránál kifinomult élvezetek halmazata várta azokat, akik a csatatér vérengzéséből fáradtan tértek haza. A vad pathánok és turkok hamar megtanulták, hogyan kell élvezni a földi örömöket. Az adózó nép szállította a kényuraknak az anyagi alapot a tudomány pártolásához, a káprázatos élethez. A mogulok erődjei sokat tudnának mesélni India történelméről. Hatalomról, pompáról, magas kultúráról, de ugyanakkor összeesküvésekről, az egyéni becsvágy túltengéséről, melyek végül is a polgárháború vérözönébe fullasztották a bennszülött Indiát. Az utazó ma már csak a romok hajdani pompáját látja. Örökzöld folyondár futja be a szürkés törmelékes falakat, és takarja el a múlt kísérteteit. Bent az erődben vastag márványoszlopokon nyugszik a díszes boltíves mennyezet. Sehol ajtó, ablak, az örökké kék ég mosolyog be a nyílásokon. Minden fal, oszlop csillog az ékkövektől. Eredetileg drágakövek díszítették a falakat, de a mogul birodalom bukása után a polgárháború martalócai mind egy szálig ellopták azokat. Az angol impérium restaurálttatta az elárvult épületeket. Ebben a csarnokban állt a mogul császárok pávatrónja, hat tömör aranylábon, az alapzat és a trónszék smaragddal, rubinnal és gyémánttal kirakva. Föléje tizenkét oszlopra támaszkodó kupola borul. A kupola peremét gyöngysorok szegélyezték. A trón háta két szétterjesztett farkú páva, tündökölve a sok zafírtól, rubintól, smaragdtól és gyöngyöktől. A páva farkának ezer színét csillogtatták az ékkövek. Egy papagáj állt a két páva között; egy darab smaragdkőből faragták. Tobzódott a szín, a gazdagság és a keleti fantázia ebben a trónszékben, ahol a nagy mogul császár fogadta a legbensőbb barátait.

A hatalom és pompa nemcsak barátokat, hanem irigyeket és ellenségeket is szerzett. 1947-ben Nádir Sáh, a perzsa uralkodó elrabolta a csodálatos trónt. Teheránba vitte, ahol később összetörték. Csak töredékei maradtak meg.

A fogadóterem drágakövektől ragyogó és ezüstberakásoktól csillogó falain hivalkodó perzsa felírás dicséri a boldogságot:

„Agar firdausz, bar rú-je-zamin aszt, hamin aszt, wa hamin aszt, wa hamin aszt." „Ha a paradicsom a föld színén van, úgy ez az, ez az, bizony ez az."

A pompa és ragyogás mellett csak kis szerephez jutott itt a kényelem. Nyugaton fogalommá vált a „keleti kényelem", de nyugati ember Keleten nem találja azt meg. Itt a földön alszanak, szőnyegen ülnek, legfeljebb párnákkal támasztják meg derekukat, vagy párnákba kapaszkodva guggolnak. Európai embernek görcs állna végtagjaiba, megfájdulna a háta, ha ilyen „kényelmesen" kellene ülnie. Sáh Dzsehán hálószobája az óriási fogadóteremhez mérten csak szűk kicsi fülke. Értékes szőnyeg borítja padlóját. Ez a szőnyeg egyúttal az ágy is. Néhány fegyver, értékes Korán-kézirat fekszik a hengerpárna mellett a szőnyegen. Az igazi kényelmet Európában találták ki.

Délután kirándultunk Új-Delhibe. Az angolok az indiai kormányzóság és az alkirály részére külön várost építettek. Ezt tették valamikor a különböző császárok és fejedelmek is, de az övék már csak romváros, letűnt dicsőséges földi elmúlás emléke. Ki tudja, az angolok Uj-Delhije, óriási parlamentjével, amelyet Gandhi „fehér elefánt"-nak nevezett, a kormányzósági épületekkel és a köréjük sereglett házakkal és palotákkal mikor fog szintén halott várossá színtelenedni, akárcsak India dicsőséges korszakainak márványba faragott emlékei? Már ma is úgy hatnak, mint a dicsőséges mogul épületek rosszul sikerült másolatai. Nem is időztünk sokáig a jelenben, hanem robogtunk tovább Ó-Delhi romvárosaiba. Autónk elrohant Humájún mogul császár mauzóleuma előtt, a Tughlak dinasztia rezidenciáját és síremlékét csak futólag néztük meg. Több időt töltöttünk a szent Nizám ad-dín Aulijá sírjánál. Lépcsők vezettek le a vízmedencéhez, mely Indiában a legtöbb szent

célt szolgáló épület dísze. Tughlak a maga építkezéseihez rendelte Nizám ad-dín szent életű dervis munkásait. A szent csak éjjel építhette kolostorát, mert a gőgös császár megtiltotta, hogy olajat adjanak neki, amivel mécseseit megtöltheti. De a szent kérésére a medence vize olajjá változott, és a szentély rövid idő alatt felépült.

Április eleje

Egyre-másra jártuk be a hét Delhi romvárosainak maradványait. Az egyikben ott áll még az „Iszlám erejé"-ről elnevezett óriási mecset. A XII. század végén építette Kutb ad-dín Ajbak régi hindu templomok oszlopaiból. A képromboló mohamedánok az emberi és állati alakokkal díszített oszlopokról lekaparták a szobrocskákat, vagy pedig fordítva állították fel. Minden új hódító megtoldotta az oszlopcsarnokot, amely India óriási mecsetjévé nőtt. Udvarán állították fel a híres vasoszlopot, amely az V. századbeli hindu Gupta-dinasztia alkotása. Széllel, esővel, az idő vasfogával dacolva egy szemernyi rozsdát nem engedett közel tiszta testéhez. Az udvaron kívül áll a Kutub Minár tornya. Hetvenkét méter magas, tele hindu és mohamedán faragásokkal. Az alul tizennégy, felül két és fél méter átmérőjű, kőből mintázott tű játszi könnyűséggel szökken a magasba. Négy csipkézett és feliratokkal ékesített párkányerkély töri meg röptében. Tetején kilátó zárja be. Nekivágtunk az óriási toronynak. Háromszázhetvenkilenc lépcső vezet a tetejére.

Forgunk a csigalépcsőkön, tüdőnk alig bírja az iramot, minduntalan meg kell állnunk. A XIV. században rakták le a felsőbb emeletek köveit, ki tudja, azóta hány tüdő zihált itt a kikopott lépcsőkön, amíg feljutott a magasba? Nemcsak szívünk rendetlen verése, de a feltornyosuló emlékek is lenyűgöznek. Nagy nehezen felvergődünk az első emeletre. Itt végre alaposan kifújom magam. Férjem kiment az erkélyre, körülnézett. Néhány másodperc múlva lelkendezve jött vissza, és vonszolt magával kifelé.

– Nézd ezt a csodálatos látványt! – kiáltotta. – Itt fek-

szik előttünk India egész történelme. A kéklő távolból ide látszik az új Delhi. A parlament olyan, mint egy kerek doboz. Humájún mogul császár síremléke, mintha gyerekek kőépítő szekrényéből került volna ki, a mai Delhi erődje pedig szinte eltűnik a láthatár ködében.

Fogta a kezemet, hogy ne szédüljek el a mélységtől, körülvezetett a keskeny erkélyen. Alig mertem lépni.

– Gyerünk tovább! – ujjongott Gyula, és vonszolt vissza a torony belsejébe. Örültem, mert a félhomályban elmúlt szédülésem. Azt hittem, hogy innen most már lefelé megyünk. Csalódtam. Gyulát elragadta a historikus heve, és vonszolt magával tovább felfelé a lépcsőkön.

– Menjünk még egy emelettel feljebb – kérlelt –, onnan még többet fogunk látni, még távolabb és még mélyebben tekinthetünk le, bele India történelmébe. Csak a távlatokból lehet az események értelmét felfogni – lihegte –, a napi szemlélet túl közel van, és a történelmet véletlenek sorozatának tartják, de ha behunyjuk szemünket a história romantikája előtt, s nem egyéni elbírálásunk szerint ítélünk, akkor tisztán látjuk az események összefüggését, a tényezők hatását. Ezért kell feljebb menni, fel a magasba, ahol csak a nagy körvonalakat látjuk, az erődöt, a síkot, a kígyózó folyót.

Még tovább folytatta volna tanáros magyarázatát, de a kanyargós lépcsőkön az ő lélegzete is elakadt, pihenőt kellett tartanunk. Ahogy elhallgatott, idegen hangokat hallottunk. Úgy látszik, nemcsak mi vagyunk az egyedüli vállalkozók, akik a történelmi távlatok megismeréséért ilyen magasra másztunk. Előttünk két sportruhás európai igyekezett felfelé. Meghallották ők is az uram beszédjét, megálltak, bevártak bennünket, és ránk mosolyogtak. Bajtársak voltunk, közös utat tapostunk.

– Szintén felfelé? – kérdezte mosolyogva az egyik turista.

– Igen – felelte Gyula, s most már négyesben másztunk az örvénylő lépcsőkön tovább.

– Rettenetes ez a meleg – fuldokolta egyik újdonsült társunk.

– És milyen fülledt a levegő ebben a szűk sikátorban – tette hozzá a másik.

A lépcsőjárat folyton szűkült, libasorban kapaszkodtunk. Végre felértünk az utolsó állomásra, a nyitott, kilátó erkélyre. A szűk, kerek, vaskorláttal körülvett tetőn négy mohamedán ült a padlón, és vidáman kártyázott. Amint meglátták az uramat, felugrottak és nyakába borultak.

– Szalám alejkum! – kiáltották, és megrázták kezét.

Az egyikben felismertem Anszárít, a fiatal delhi tanárt. A többiek is ismerősnek tetszettek. A nagy örömtől úgy tolongtak körülöttünk, féltem, hogy letolnak a tetőről. Ijedten húzódtam vissza a lépcsőház belsejébe. Ott legalább nem szédültem. A torony érezhetően ingott. Megfagyott ereimben a vér. Azt hittem, sohasem kerülök le élve a szilárd földre.

– Ide szoktunk feljönni kártyázni – mondta nevetve Anszárí –, itt senki sem zavar, senki sem lát. Kivéve az Úristent.

Nagyot kacagtak ezen mindannyian. Az Uristen nem képmutató, mint a mohamedán mollák, és megbocsátja, ha hívei kártyáznak.

A torony tetején végre a két turista bemutatkozott. Svéd volt mind a kettő: Gusztav Söderwall és Fredrik Dahlstjerna.

– Inog a torony, érzed? – súgta most felém Gyula.

– Végre, hogy észreveszed – súgtam vissza –, menjünk már le.

Hála Istennek, a svédek is megelégelték a magasba szárnyalást. Indultunk lefelé a csigalépcsőn, csak Anszárí és barátai maradtak ott. Tovább kártyáztak.

Végtelenségnek látszott, amíg végre a sok forgástól szédülten lekerültünk a szilárd földre.

– Istenemre – kiáltotta Söderwall úr –, igazán kár volt ennyi lépcsőt mászni, hogy néhány kártyázó mohamedánt lássunk.

Dahlstjerna nagyot fújt:

– Kár volt ilyen hamar lejönni, megszoktuk volna az ingást, ha tovább maradunk fenn. Azok a fiatal mohamedánok egészen jól érzik magukat a tetőn.

– Talán vissza szeretne menni? – mordult rá Söderwall.

– Azt már nem! Nem volt hiábavaló az utunk, kedves ismerősöket szereztünk. Ketten mentünk fel, és négyen jöttünk le.

A hátralevő látnivalókat már négyesben néztük meg. Új ismerőseink igen kellemes úriemberek. Dahlstjerna mérnök, Söderwall gyáros. Régi barátok, együtt dolgoznak, együtt jöttek ki Indiába. Mire visszatérünk Delhi várfalához, már úgy éreztük, régi ismerősünk a két svéd. Aznap együtt vacsoráztunk velük a Maiden Hotelben. Nagy nehezen rávettem Haimantit, hogy tartson velünk. Nem szívesen jött. Letargikus, kétségbeesett hangulatában legjobban szeretett egyedül maradni, a misszió szobájában, ahol a bibliát olvasta, hosszan elmerengve a szent szövegen, vagy bámult maga elé órákig. Szinte erőszakkal cipeltem magunkkal a vacsorához.

A Maiden Hotel előkelő éttermében turbános, fehér kaftános pincérek sürögnek-forognak. Mezítláb lépdelnek az asztalok körül, nesztelenül, mint a szellemek. A ventillátorok kattogása elnyeli még azt a kevés zajt is, amit bő ruhájuk suhogása, vagy a véletlenül összeverődő evőeszközök csengése okoz. Söderwall és Dahlstjerna kitörő örömmel fogadták a szőke dán asszonyt. Megértették egymást, hiszen a dán és a svéd nyelv annyira hasonló, hogy az idegen a svédet úgyszólván csak az éneklő hangsúlya miatt tudja megkülönböztetni a dántól. Rövid dán-svéd ismerkedési társalgás után a mi kedvünkért angolra fordították a szót. A két gazdag és világot tapasztalt svéd csakhamar belemelegedett a beszédbe. Elmesélték indiai élményeiket, és nagyokat nevettek a hinduk furcsa szokásain. Mint újdonsült turisták, nem mélyedtek el az indiai életben, és mint gyakorlati emberek, mindent Európa kritikus szemüvegén keresztül néztek. Haimanti lassan felmelegedett, szemmel láthatólag jót tett neki, hogy néhány percre kiragadtuk letargikus egyedüllétéből.

A vacsora vége felé a hangulat emelkedett, a svédek nem sokáig bírták ital nélkül. Az olasz bor csakhamar fejükbe szállt. Dahlstjerna mélabús húrokat kezdett pengetni, Söderwall pedig cinikus megjegyzéseket tett a világra.

Mindkettő túl volt már a negyvenen, de nőtlenek voltak . . . A harmadik palack bornál Gyulának is megjött a jókedve, és magyar népdalokat kezdett dúdolni. Több sem kellett Dahlstjerna mérnöknek, olyan jókedvre kerekedett, hogy mindenáron táncra akart perdülni. Haimanti ijedten nézett rá.

Söderwall csitította túl temperamentumos barátját:

– Frederik – mondta atyai hangon –, vigyázz magadra, nem vagy otthon Svédországban, szégyent hozol rám magyar vendégeink előtt.

Dahlstjerna az italtól kipurult arccal kezdte nekem magyarázni:

– Vannak halvérű svédek, mint az én Söderwall barátom is, de a többség nem ilyen. Mi lassan hevülünk, maguk délszakiak fellobbannak, mint a szalmaláng, de hamar le is lohadnak, mi svédek lassan hevülünk, mint az agyag, de tartjuk a hőt, és sokkal magasabbra lángolunk. Izzunk, parázslunk, és amikor a délszakiak már rég kihamvadtak, a mi hamunk alatt még forrón süt az érzés, az emlék, a gondolat.

Felhajtott egy pohár bort, azután folytatta:

– Nekünk sok tüzelőre van szükségünk, de tároljuk a meleget. Tároljuk és növeljük. Amikor fehéren izzik, nem olyan forró, mint amikor látszólag megnyugszik, és az egész életre sugározza ki erejét. Úgy izzik, mint egy régi-régi sebhely, mardos, kínoz, nem lohad le sohasem. Jaj annak a svédnek, aki reménytelenül szerelmes, annak szíve csak nagyon lassan gyógyul be. S ha a seb be is gyógyul, alatta tovább lüktet a fájdalom, amely csendes, halk, de sohasem hal meg. Ilyenek vagyunk mi, északiak.

Haimanti elsápadt. Ő is északi, az ő sebe se gyógyul be soha.

Söderwall, aki korántsem ivott annyit, mint barátja, más irányba terelte a beszélgetést:

– Meddig maradnak Delhiben? – kérdezte.

– Már holnap tovább akarunk utazni – feleltem.

– Merre?

– Adzsmirba rándulunk ki – válaszolta Gyula –, ott van India egyik legtekintélyesebb dervis szentjének a sírja.

Híres zarándokhely, azt szeretném megnézni. Csodákat regélnek róla, hogy betegeket gyógyít, szerencsét hoz, vigaszt ad a boldogtalannak.

– Menjünk mi is – biztatta Dahlstjerna a barátját –, mi nem vagyunk ugyan betegek, vigaszra sincs szükségünk, de egy kis szerencsére mi is rászorulnánk.

Söderwall nem ellenkezett:

– Ha megengedik, csatlakoznánk önökhöz.

Elbúcsúztunk a jókedvű svédektől; késő éjjel lett, mire ágyba kerültünk. Másnap reggel sokáig vártunk Haimantira a reggelinél, pedig rendesen ő kelt fel legkorábban. Megijedtünk, hogy valami baja történhetett az éjszaka. Aggodalmasan kopogtattam be szobájába. Ágyán ült és sírt.

– Ezek a svédek felzavarták a nyugalmamat – zokogta –, rettenetes álmot láttam az éjszaka. Otthon voltam Koppenhágában a szállodában. Ott találkoztam a svédekkel. Egész este együtt ittunk. Maga is velünk volt. Éjfél felé, mikor a vendégek már hazafelé szállingóztak, megjelent Amija és Gertrud. Egymásba karolva jöttek az étterembe. Egészen tisztán láttam őket. Amija rám nézett. Szemében részvét és szeretet csillogott. Úgy éreztem, még mindig szeret. Engem szeret, nem a német lányt. Felugrottam, kitártam feléje a karomat, hozzászaladtam – és felébredtem . . .

Megsimogattam szőke haját.

– Éjjel is róla álmodik? . . . Ez borzasztó, kedvesem . . . Ez nem mehet így tovább. Nappal csak rá gondol, persze hogy éjjel is róla álmodik. Rázza meg magát, Haimanti, szorítsa össze az öklét, próbáljon más életet élni, mert ebbe a mostaniba belepusztul. Okvetlenül belepusztul.

Megtörölte szemét, és csendes sóhajjal válaszolt: – Ilyenek vagyunk mi északiak. Ahogy Dalhstjerna mondta, a mi szívünkben örökké él a fájdalom.

– De hiszen maga már nem északi! Hindu lett! Gondolkodásban, érzésben, vágyaiban . . .

– Bár ne lettem volna! Ha megmaradok európainak, talán most is mellettem lenne a férjem.

– Én figyelmeztettem idejében.

– Igen. Sokszor gondolok a szavaira. Nem fogadtam meg a tanácsát. Ezért bűnhődöm most, ezért vannak ilyen

éjszakáim, ilyen álmaim ... Ezek a svédek különösen feldúltak tegnap. Oly rég beszéltem az anyanyelvemen. Pár szó volt csak, eszembe jutott minden. Az egész múlt. De semmire sem emlékeztem, ami csúnya volt, csak arra, ami szép és felejthetetlen. A megismerkedésünkre. Sétánkra a tenger partján, csendes estékre a hotel halljában, a tengeri útra India felé ... Istenem, talán most a német lánnyal sétál, Kjöbenhaven utcáin. Pedig érzem, nem szereti. Nem szeretheti úgy, ahogy engem szeretett. Álombeli szempillantása nem hazudhatott. Most már tudom, hogy csak Európát szereti Gertrudban, és engem India miatt hagyott el.

Felugrott az ágy széléről. Elém állt. Valami rettenetes határozottság, elszántság lett úrrá rajta.

– Nem hagyom magam! – sikoltotta. – Utánamegyek! Visszavedlek európaivá. Ledobom magamról a szárit, ha neki az kell, elfelejtem egész Indiát, majd újra európai leszek, és visszaveszem, visszaverekszem Gertrudtól. Igen, utánamegyek!

– S ha nem találja meg Dániában? Talán nem is Európába utaztak ...

– De igen. Az álom nem hazudik. Ott vannak! Otthon. Utánuk megyek. Ez a két svéd tegnap azt mondta, hazakészül. Velük megyek!

A régi Haimanti állt most előttem. A harcos Haimanti, aki részt vett a „mozgalom"-ban, aki sót párologtatott Gandhi oldalán a tengerparton, aki Kalkuttában a járdára feküdt az üzletek ajtajában. Haimanti önmagára talált, igazi énjére, a küzdő, harcoló Helgára, aki életét is fel tudta volna áldozni a szent célért. Most igazán szent a cél, amelyért harcra indul, elveszett szerelmét akarja visszahódítani.

– Döntöttem – jelentette ki –, visszamegyek Európába. Most pedig menjünk reggelizni.

Megbékélve jött velem át az ebédlőbe. Jóízűen fogyasztotta el reggelijét. Talán ma ízlett neki először a tea és a vajas kenyér.

Kora délután indultunk el Söderwall és Dahlstjerna társaságában Adzsmir felé. A szikh sofőr, aki a bérautót vezette, gyors iramot vett. Az uram melléje ült, hogy jobban láthassa a vidéket. Mi négyen kényelmesen elfértünk a kocsi belsejében. Haimanti beszédes lett. Előszeretettel dánul beszélt a két svéddel, akiknek szerfölött tetszett ez az önkéntelen transzponálása a két rokon nyelvnek. Én csak ittott kaptam el egy-egy ismerős szót, azokból próbáltam kifürkészni beszédjük értelmét. A zord északról beszéltek, amely itt, a távoli Indiában, rózsakertté magasztosult Haimanti képzeletében.

Az út nem volt különösebben érdekes. Lankásan emelkedő dombvidékek és végtelennek látszó szántóföldek váltakoztak. Csak néha-néha szakította meg az egyhangú tájat egy-egy erdő. Jó egy órai száguldás után a harcias radzsputok országába értünk. Kisebb-nagyobb klánok romantikus birodalma ez, örökös harcok, viszályok és lovagi élet színtere. Jó, hogy Gyula a sofőr mellett ült, elválasztotta tőlünk az üvegablak, különben megakasztotta volna Haimanti és a svédek társalgását, és a vitéz radzsputok eredetéről és szokásairól tartott volna előadást.

Szikrázott a napsütés, a távolból hatalmas sziklacsúcsok kéklettek felénk, majd sűrű erdőbe fut kocsink, s mire kiérünk a szabadba, előttünk mered Alwar sasfészke. Kúp alakú hegyormon nő ki az eleven sziklából az erőd, mögötte hegyek állnak sorfalat. Svéd barátaink abbahagyták a beszélgetést, valamennyien csodálkozva szemléltük a láthatárt. Autónk beért a postaház kocsiszínjébe. Rendbehoztuk magunkat, és siettünk a palota megtekintésére. Ápolt kertek közt emelkedik a fejedelem palotája. A hegy lábánál nagy vízmedence tükrözi vissza az erődöt, a felhőket, a palotákat, a hindu templomokat és szentélyeket. Alwar egyike India legfestőibb városainak. A városi palotában csodálatos gyűjteményeket láttunk. A fegyvertárban a régi művészi kivitelű kardok, hajlékony pengék, berakott puskatusok, törökragadtak ámulatba. A perzsa és arab fegyverkovácsok műremekeket alkottak, de ezeknek utánzói Alwar-

ban olyan kardokat gyártottak, amelyek túlszárnyalták mestereik műveit. Hatalmas páncélok mutatják, milyen óriási termetűek lehettek a mai radzsputok ősei. A palota pincéi tele vannak drágakőhalmokkal, ragyogó gyémántokat öntögetnek kincstárnokok apró kosárból kosárba, mintha babszemeket válogatnának. Az ember szeme káprázik a kincsektől.

A földi kincseket uram szemeben elhomályosította a könyvtár. Hindu és mohamedán kéziratok tömege bűvölte el lelkét. A könyvtáros sorra mutogatta az értékes, gyönyörű miniatűrökkel díszített, régi kéziratokat. Gyula mámoros elragadtatással veszi kézbe a perzsa Szádi: Gulisztán, a „Rózsák kertje" című anekdota- és versgyűjteményét. Apró gyöngybetűkkel írt kézirat, amelynek minden lapját ragyogó színű festmények díszítik. Tizenötezer aranyfontot fizetett valamelyik indus fejedelem ezekért a festményekért és az írásért. Az uram áhítattal olvasta a sorokat. A könyvtárőröket mélyen meghatja, amint európai szavalja a perzsa költő versét:

– *Drúgh-e-maszlahat-ámiz bah az rászti-je fetnat-angiz.*

„A jóindulattal kevert hazugság jobb, mint a bajt szerző igazság."

Már halomban állnak férjem előtt a keleti irodalom kincsei, dúskálhat bennük, mint kapzsi kéz gyöngyök és drágakövek halmazában.

Ott maradt volna napokig, ha a svédek erőszakkal ki nem cipelik a könyvtárból.

Másnap reggel tovább száguldott autónk. Megcsodáltuk Amber romvárát és palotáit. Harmadnap értük el Adzsmirt. Vastag falain át öt kapu nyílik. Legendás múltja van. A nagy moguloknak itt is volt udvaruk. A XVII. században Thomas Coryatt gyalog jött Európából Adzsmirba, egész útiköltsége két és fél fontra rúgott. Ez a teljesítmény szerfölött imponált a svédeknek.

Adzsmirban épített Kutb ad-dín, a delhi magas torony megalkotója egy híres mecsetet, amely két és fél nap alatt készült el. Akkoriban nem is hitte el senki, hogy emberi kéz képes lenne ilyen villámgyors alkotásra, és dzsinnek tulajdonították a csodát. Adzsmir a szellemek városa. Kö-

zelében van India legszentebb tava, a Puskar. Évente százezer ember zarándokol partjához. Itt testesült meg Brahmá, a mindenség felfoghatatlan ura. A templom ormára kedvenc állatát, a libát faragták ki. A tó vizében szent krokodilusok várják a zarándokok áitatosságát, amely abban nyilvánul, hogy bőséges táplálékot adnak ezeknek a szörnyeknek.

Csak rövid időt töltöttünk Brahmá libájánál és a szent krokodilusoknál. Mentünk tovább. Adzsmir nemcsak a hinduk, hanem a mohamedánok szent városa is. Itt van eltemetve Muín ad-dín Csiszti szent életű dervis, aki a XIII. század derekán vándorolt át az öröklétbe. Rendet alapított itt, melynek számos tagja csodálatos bűverőre tett szert. Akbar császár mérföldkövekkel jelezte az utat az ájtatos hivőknek, akik messze földről gyalog, étlen, szomjan vándorolnak el a szent sírjához, melynek bűverőt tulajdonít az indus. Az, aki az isteni bölcsesség részesévé vált, át tudja adni ezt a bűverőt a hivőknek, ha az tiszta szívvel közeledik feléje. A hit az az áram, amely tüzes szikrát tud csiholni a kőből, megvilágítja a sötétséget és feltámasztja a holtakat.

Az iszlámnak nincsenek hivatalos szentjei, még Mohamed is csak próféta volt az Úr szemében, de a néphit a földi élet sivárságát, az emberi gyarlóságot azzal akarja enyhíteni, hogy kiváltságos egyéneket teremt magának. Ezeknek külsőleg emberi alakjuk van, de egy belső megtisztulási folyamat révén felülemelkednek az emberi korlátokon, és közel jutnak Istenhez. Aki csalódott az életben, aki csalódott embertársaiban, aki meghasonlott önmagával, ezekhez a szent életű emberekhez menekül, hogy lelki tisztaságukkal segítsék őt tovább botorkálni a göröngyös úton a megváltás felé. A szentek imádata az emberi lélek jóságában gyökerezik. Még a legnyomorultabb bűnöző is hinni akar a bűntelenségben, hogy bocsánatot nyerjen a maga számára.

Söderwall közönyösen baktatott Muín ad-dín Csiszti szent kolostora felé. Haimanti viszont igen nagy érdeklődéssel hallgatta Gyula magyarázatát a szent csodatevő erejé-

ről. Ő hinni akart, mert csak a hit maradt meg, mint egyetlen pozitívum az életéből.

A kolostorba magas, boltíves kapun át jutottunk be. A nagy udvarban hatalmas üstökben rotyogott a rizs, az olvasztott vaj, cukor, mandula és mazsola, amit gazdag zarándokok adományaiból kotyvasztanak össze a dervisek a szegények számára. A hivatásos szegények sűrű sorokban lesték, mikor ér hozzájuk az öblös kanál, melyet két szakállas dervis járatott körben. Az udvar egyik oldalán tágas mecset szolgál a közönséges halandó számára. A belső udvarban van a márványmecset, mellette kupolás épületben nyugszik a szent földi maradványa. Az udvart árnyas fák szegélyezik, őrt állnak a halott álma fölött.

Oldalt, alacsony épületben laknak a szent leszármazottjai és hívei, a fakírok és dervisek.

Két svéd barátunk hangos beszédjére ijedten futott ki a lakásból három-négy dervis. Gyula szóba elegyedett velük, s néhány percnyi beszélgetés után az ijedt hangulat barátságossá vált.

– Be fogom jelenteni önöket seikh Iszmáilnál – mondta az egyik dervis –, a mi pír-ünk, szellemi vezetőnk, szívesen fogad hivő idegeneket. Várjanak az udvarban.

Ezzel eltűntek a dervisek az épületből. Maguk után behúzták az ajtót. Csak most láttuk, hogy a lakóház ajtói ezüstpántokkal vannak fedve.

– Mit jelentenek ezek a szavak: dervis, fakír? – kérdezte Dahltsjerna az uramat.

Gyula készségesen válaszolt:

– Fakír arab szó, jelentése „szegény". Tulajdonképpen a perzsa dervís szó is ezt jelenti. Aki kopogtat a kapun, hogy beengedjék. Köznyelven így nevezik a szúfi-misztikusokat, akik az isteni bölcsesség után szomjaznak, és saját erejükből le akarják vetni a földi élet minden gyarlóságát, hogy felszabadulva a testiség béklyójától, egyesülhessenek Istennel.

– Hm – dörmögött Dahlstjerna –, hát ezek olyan hipnotizőrök, akik magukat is áltatják és másokat is becsapnak?

– Nem, nem ámítók – tiltakozott Haimanti –, csodákat művelnek, jósolnak, megmondják a jövendőt.

Dahlstjerna és Söderwall felnevettek:

– Megkérdezem tőlük, drága lesz-e az acél jövőre? – vigyorgott Söderwall. – Ugye, Frederik, ezt jó volna tudni!

– Ez a dervisrend nem foglalkozik jövendöléssel – magyarázta az uram –, a jövendőmondó vándorfakírok legnagyobb része csaló, olyanok, mint a kártyavető cigányok, általános dolgokat mondanak, jót, rosszat vegyesen, s ha a sok badarságból valami beválik, azt világgá kürtölik a hiszékeny emberek. Ami ostobaságot mondtak, arról megfeledkeztek. Ezek az itteni dervisek azonban nem jósok, hanem az élet bölcsei.

– Majd próbára teszem a bölcsességüket – nevetett Söderwall.

E pillanatban kinyílt az ajtó, és a dervis invitált, hogy lépjünk be.

– Mi is bemehetünk? – kérdezte aggódva Haimanti.

– Hogyne, Memszáb – mondta éneklő angol hangsúllyal a dervis –, mi nem teszünk különbséget ember és ember között.

Tágas terembe vezetett a kolostor belsejében. Az ablakok redőnyei leeresztve, félhomály födte a földön guggoló alakokat, akik a terem végén félkörben helyezkedtek el egy fehér szakállas vén körül. Ez az öreg ember volt a kolostor vezetője, Seikh Iszmáil, a szent egyenes leszármazottja. Nyájas mosollyal üdvözölt, s alacsony székekre ültetett le bennünket, egészen közel magához. Két fiatalabb dervis hűsítő italokat hozott, cigarettát kínált. A félhomály, a csend, a finom kézmozdulatok és nyájas arcok meghitt hangulatot varázsoltak az egyszerű terembe, amelyben gyékényszőnyegeken kívül semmi dísz sem emlékeztetett a világ hiúságaira. A környezet és a dervisek alázatos magatartása elvette a két svéd kedvét a gúnyos tréfálkozástól. Az uram arab nyelven üdvözölte a seikhet, akinek felderült az arca, és áldást osztott kezével. A szent Koránból idézett néhány sort:

– „Allah tudja, mi van az egekben és a földben, és tudja, amit el akartok rejteni, s amit a világnak mutattok. Allah ismeri az emberi szívek titkát."

Seikh Iszmáil hangja kellemesen csengett, noha mellét

verő fehér szakálla és külseje után ítélve, jóval túl lehetett a hetvenen. Az egyik dervis, aki hűsítőket hozott, s aki az öreg rendfőnök körül titkári szolgálatot látszott teljesíteni, lefordította nekünk a vers értelmét angolra:

– A szent Koránnak ez a fejezete a félrevezetőkről szól. Nagyon sok ember zarándokol ide, hogy bűnei alól feloldást nyerjen, s hogy bizonyos céljait elérje, nyereségre tegyen szert, csodával teljesüljön az a vágya, amit saját érdemével és erényével nem tudott kiharcolni. A mi főnökünk szava Allah intelmét szegzi minden zarándok fülének: Allah tudja, mi van az emberek szívében.

Az öreg seikh az uramhoz fordult, kikérdezte, mi járatban vagyunk. Gyula előadta utunk történetét, hogyan találkoztunk a két svéddel. Büszke volt, hogy irodalmi arab tudásával elkábította a derviseket. Ezt az arab nyelvet csak a tudósok beszélik, s nagy becsben áll az a laikus, aki könyvből tudta megtanulni. Arab előadásának meg is volt a hatása. A dervisek csettintettek nyelvükkel, és sokszor félrekapták fejüket, mintha suhanó nyíl elől védekeznének. Ez a bámulat legékesebb kifejezése náluk.

– Allah, Allah! – hangzott fel kórusban a teremben. A dervisek odavoltak a meghatottságtól.

Seikh Iszmáil magához intette titkárát, akinek Iszá volt a neve, és kérte, hogy tolmácsolja szavait. Lassan, megfontoltan beszélt urdu anyanyelvén. Ez a keveréknyelv ékes irodalmi eszközzé csiszolódott írók és költők ihletén keresztül. Iszá élénk kézmozdulatokkal kísérve, hűségesen fordította a főnök mondatait:

– Ide szomorú emberek jönnek. Közöttetek is van szomorúság. Szomorú az, aki vagyont keres, szomorú, aki hír után fut, és szomorú, akit bűntudat terhel. Mi, akik itt élünk ebben a kolostorban, mind szomorú emberek voltunk. Földi hiúságok vezettek, volt hitvesünk, gyermekünk, vagyonunk. Ebben találtunk örömet, mint aki a bálványoknak áldoz, és azt hiszi, hogy boldog, de azután villámcsapásként kivilágosodik elméje, és megismeri az igazi Istent. A bálványok leomlanak, és nevetve fordulunk el romjaiktól. Kevés ember juthat el az isteni igazság megismeréséhez. Isten igazság és szeretet. Isten misztérium, kö-

zönséges ésszel föl sem fogható. A nyelv hiába próbálja formába önteni, képtelen rá. A gondolat elhalványul mellette, mert ő maga a Gondolat. Mi, akik itt vagyunk, elindultunk az istenkeresés útján. A mi vágyunk a teljes megismerés. Nem azt a látszatot keressük, amely lidércfénnyel csalogat. A nyomort vesszük útitársul, mert a nyomor is misztérium. A halált várjuk, mert semmit sem tudunk róla. Bódítjuk magunkat hasissal, dallal, borral, szerelemmel, hogy érzékeink eltompulásával az érzékeken túl fénylő valóságba röpülhessünk.

Áhítattal hallgattuk a főnök szavait. Még a szkeptikus két svéd is megdöbbenve nézett egymásra. Szélhámos kártyavetőt vártak, s egy őszinte bölcs szólt hozzájuk.

– Mi, fakírok – folytatta az öreg –, szegények vagyunk világi dolgokban, de ha behunyjuk szemünket a föld elől, mennyei kincsek tárulnak elénk. Árvák vagyunk, mint emberek, társtalanul vándorolunk egymás mellett. Minden élőlény természetszerűleg önző, ezért magára marad. De ha kinyitja a szívét, övé a mindenség. A jó csak a jót látja, a szép a szépben gyönyörködik. Isten, aki jó és szép, hogy ő is gyönyörködhessék a szépben és a jóban, megteremtette a világot, hogy annak tükörképében szerethesse önmagát. Isten lelke benne van a világban, bennünk él, lüktet, ezért vágyódunk vissza őhozzá, mint az esőtől megduzzadt patak vize, amely a nap hevében páraként felszáll a felhőbe. A világ örökös vágy. Ez mozgatja a csillagokat, az eget és a földet és mindent, ami benne van. Az őslélek, talán ez az Isten, apró atomokban kilódult az űrbe, s beleszállt minden teremtménybe. Ott fészket rakott, és megalkotta a testi Ént. A testi Én csak látszólagos, rövid élete után felbomlik, de a lélek örökkévaló, mert eredete isteni. Akiknek testébe rokonatomok férkőztek, azokat vonzza a vágy, hogy ismét egyesüljenek. Ennek a vonzalomnak a neve: szerelem. Szűk börtönbe zárva álmodik a lélek szabadságáról. Szét kell törni a bilincseket, le kell hántani a test szűk köntösét, hogy a lélek atomjai egybeforrva hozsannát zengjenek a mindenség Urának. Meg kell semmisülnünk önmagunkban, hogy a szerelmes szívébe repülhessünk az örök életbe. Az élet álom, melyből a felébredés a halál.

Dahlstjerna közbeszólt:

– A tudomány mást tanít.

Iszá hűségesen lefordította megjegyzését. A seikh mosolyogni kezdett:

– A szúfí-misztikus – válaszolta – megveti a tudományt. A tudomány a szájába teszi az ujját és úgy gagyog, mint a gyermek.

A két svéd egymásra nézett. A vasgyáros, aki előtt minden realitás, a mérnök, aki számokban gondolkodik, csak a „kétszer kettő négy" tudományt ismeri el az ember vezetőjének. Tagadólag rázták meg fejüket.

Seikh Iszmáilt nem zavarta ez a fejrázás. Mintha a számfogalmakban vergődő embert meg akarná inteni, oktató hangon folytatta:

– Ne mérd az ember lelkét, amely Isten fényében ég, más emberek szokásaival és erkölcseivel. Ha tudásról beszélsz, ne gondold, hogy a tudás megfejtheti a nyomort, megfékezheti az érzést. A szúfí-misztikus felette áll minden tudásnak, minden földi erkölcsnek. Amit a társadalom időről időre bűnnek tart, az az ő szemében nem az. Aki a gyönyör kelyhét kiürítette, és lelke mámorában elszabadult az anyag börtönéből, mit törődik az a világgal? A világon csak egyetlen valóság van, de ez nem az ésszel, nem a hideg logikával érhető el. Csak a mámoros szerelmes láthatja kábulatában a valóságot. Teremtett lény az az eszköz, amely e kábulathoz hozzásegít, de nem az imádott lény szerelme a cél. Az emberi szépség és báj a lelket az abszolút szépségre emlékezteti, azzal akar egybeforni. Tehetetlenségében a csók után vágyódik, hogy elbódultan elveszítse teste érzékeit. A szeretett nőn keresztül saját énjét akarja isteni magasságba emelni. A földi szerelem a vágy szárnyas paripáján mindig hevesebben lüktet az örök szerelem felé. A szerelmesnek meg kell tisztítania szívét minden önzéstől. A szeretett lényt a szerelemért magáért kell kívánni, fel kell adni az Ént, hogy az Te-vé váljék, és beléphessen abba a fényes paradicsomba, ahol nincs sem Én, sem Te.

A vén seikh a többi dervis előtt bizonyára közismert dolgokról beszélt, nekünk azonban meglepő volt minden

szava. Előbb szemfényvesztést vártunk, később teológiát kaptunk, most pedig teljes egészében fellebbent előttünk a keleti misztikát eltakaró fátyol. Dahlstjerna felocsúdva meglepetéséből néhány kérdést kockáztatott meg:

– Tiszteletre méltó seikh, aki nekünk a szerelemről beszélsz, te talán sohasem hagytad el ezt a kolostort, a zarándokokon kívül élőlénnyel nem érintkezel, honnan meríted tapasztalataidat a szerelemről?

Seikh Iszmáílt nem lepte meg a kérdés. Néhány pillanatra lehunyta szemét, azután nyugodtan tovább beszélt:

– A földi tapasztalat csak alaktalan anyag, amely haszontalan, ha nem hatja át az alkotó művész ihlete. Van, aki száz nőt szeretett, mindig újat és mindig mást, és végül tehetetlenül összeroskadt. A szerelmet kereste, és mindig csak asszonyt talált. Aki csak a testével szeret, sohasem érezheti a lelki egyesülés gyönyöreit.

Dahlstjerna nem hagyta magát:

– Bölcs seikh – jelentette ki –, a lelki gyönyör csak illúzió, mondhatnám önámítás. Isten testet ajándékozott nekünk, hogy azon át élvezzük a föld minden gyümölcsét. Testetlen embernek nincs lelki gyönyöre, még ujjongani sem tud, ha nincs torka, nem tud ölelni, ha nincs karja, és nem tud csókolni, ha nincs ajka. A lélek csak illúzió, semmi más.

– Igazad van – felelte Iszmáíl –, a test az eszköz, a néma, rideg anyag, de nem valóság. A világot, a felsőbbrendű emberek világát, nem az anyag mozgatja, hanem az, amit te illúziónak neveztél: a rajongás, a mámor, a hit, a szerelem. A világot nem az viszi előre, ami van, ami megfogható, hanem éppen ellenkezőleg az, ami nincs, amit elképzelünk, ami után vágyódunk, ami után törekszik lelkünk, és ez hajtja a rideg testet, mint valami oktalan állatot. Te pedig ölelésről, csókról beszélsz? Nem tudod, hogy mi a szerelem!

A két svéd megdöbbenve nézett egymásra. Erre a merész kijelentésre nem voltak elkészülve. A seikh zavartalanul folytatta:

– Az ifjúság szerelme olyan, mint a délelőtti nap. Ereje van, de színtelen, szinte brutális. Az érett férfi szerelme a

lenyugodni készülő nap heve. Ezernyi színben tündököl, benne van egész pályafutásának emléke: vágy, öröm és fájdalom, diadal és csalódás. Izzása nemcsak a jövő felé veti sugarát, hanem fel akarja eleveníteni múltjának elhaló emlékeit és vágyait is. Tele van lelki gyönyörrel, és színgazdagságával elhomályosítja az ifjúság féktelen, de sápadt tombolását. Szeretni csak a gazdag életű ember tud, aki a szenvedés és fájdalom tüzénél az öröklétbe tekint. Ez a szerelem nem a testiség beteljesülése, hanem álom, ami talán sohasem valósulhat meg. Ezért szép, ezért a legszebb, amit rövid földi életünk alatt elérhetünk, hogy álmainktól senki sem foszthat meg bennünket. Legsajátabb Énünkhöz tartoznak. Aki hisz álmában, annak számára az megfogható valóság. Az emberek boldogsága az álomban ragyog.

Haimantit mintha villámütés érte volna, összerázkódott. Türelmetlenül szakította félbe a seikhet:

– Hihetünk álmainknak?

– Ha hiszel álmaidban – válaszolt neki a seikh –, azok hűségesen visszatérnek hozzád. Az álom madár, amely vágyódva repül abba a fészekbe, ahol meleg szeretetet talál. El fogja csicseregni mindazt, amit útjában látott, rég nem hallott dolgokról és személyekről fog csevegni. Tartsd őt meg szeretettel és várható vissza minden éjjel. Őt! Őt, akiről álmodol. Talán sokáig nem fog visszatérni, mert messze útra kalandozott, de légy türelmes, és áldd Istent a várakozásért. A legszebb percek azok, melyeket szeretetteljes aggódó várakozásban töltöttünk el. Ennek minden részecskéjét féltő gonddal számoljuk meg, mint szívverésünk apró ütemeit, ha lázban ég a testünk. A közömbös órák jeltelenül suhannak tovább. Az élvezet és bírás órái értéktelenek, bármilyen hosszúra nyúljanak is. Álmodjál tovább, és ápold álmaidat, valóra fognak válni!

Haimantiból elemi erővel tört ki a zokogás. A két svéd és a dervisek meglepetten néztek rá. Nem tudta senki, én sem, vajon a fájdalom vagy az öröm könnyei ömlöttek-e szeméből?

Dahlstjernát bosszantotta, hogy a dervis beszédével felzavarta a dán asszony lelki nyugalmát. Két-három nap

alatt a rokon nyelv és a közös európai haza nagyon közel hozta a svédeket Haimantihoz.

– Tiszteletre méltó seikh – mondta gúnyosan –, annyira dicsőíted a szerelmet, hogy szavaid nyomán könnyek fakadnak. Márpedig a szerelemből örömnek kell fakadni, nem pedig bánatnak.

Seikh Iszmáil merően ránézett:

– Az öröm és fájdalom – mondta emelt hangon – egy tőből fakad. Gyarló eszünkkel az örömet jónak, a fájdalmat rossznak minősítjük. Ez tévedés. A fájdalomból csírázik ki az igazi öröm; a könnyelmű öröm, a hajszolt élvezet fájdalmat hoz a világra. Minden nagy mű fájdalomból született. Az anya is fájdalommal hozza a világra a gyermekét. A gyermek első hangja a sírás, amikor az ismeretlenségből a jelenbe lép. A szerelem is csak fájdalom és gyötrődés. Ezért szép, ezért magasztos és örök. Áldjuk Istent, hogy a fájdalmat teremtette, mert ezzel csiszolja, nemesíti lelkünket, testünket. Az embert vágyai vezérlik.

A költő így dalol:

Van keblünkben egy szent vágy fölfelé, hogy
egy Tisztábbnak, Különbnek, Végtelennek
hálából önként hódoljunk meg és ott
keressük titkát a nagy Névtelennek.

A vágy, vagy ha úgy akarjuk, hogy más szóval éljünk, a szerelem alkot mindent a világon. Isten szerelmes vágyódásában teremtette a mindenséget a porból. A művész az alaktalan agyagból a szerelem ihletével, a szerelem gyötrelmével alkotja műveit. A fülemülét a fájdalom készteti dalra. Azt mondjátok, hogy a dal torka hangszálainak rezdülésével kel életre? Ez felületes magyarázat! A fájdalom remegteti meg a hangszálakat, s hogy a hang oly édesen fájó s úgy zeng, mint a szférák zenéje, azt a szívek túláradó vágyának köszönheti. Az anyag, a látható matéria, amire ti hivatkoztok, nem létezik. Megfoghatatlan, mert állandóan változik. A porból virág, állat, ember egyformán keletkezik s egyformán múlik el. A szerelem azonban örök. A szerelem az egyetlen valóság. A valóság nem az anyag,

hanem a fantázia, a képzelet, az álom. Álomból teremti a zenész csodálatos dallamait, amelyek ujjongásra és sírásra indítanak. Isten szent szerelme súgta a muzsikus szívébe a hangokat. A festő piszkos festékekből olyan képet alkot, amelyben benne van az ég mosolya, a tó ragyogása, az éj titokzatossága és a tündöklő napsugár. A mindenséget átható szerelem ragyog felénk a képről. A szobrász a durva agyagból élő alakot gyúr. De nem az agyag él benne, hanem a forma, a végtelen fantázia, ami a lélek maga. Ugyanabból az agyagból akár korsót vagy tűzhelyet formálhatott volna, de a művész szerelmes ihlete az örök formában teremtett életet. A szerelmesek teste, akik annyit örültek és annyit szenvedtek, már rég elporladt a földben, de szerelmük örökké él. Az ideák világa az örök valóság. A szerelem illatozik a virágban, visszhangzik a bogarak zümmögésében, a hold sugarán halk muzsikát penget, és múlandó testünkben megajándékoz az örökléttel. Keressük a szerelmet a szellő fuvallatában, az éjszaka csillagaiban, a nagyszeműek tekintetében, a tengerben, a lankás hegyoldalakban, az erdőkben, a végtelen rónákban, és meg fogjuk találni Istent, mert Isten él a szerelemben. Ő a mi szerelmünk minden szépben, jóban, a vele való egyesülés mámorában van az örök élet.

Elhallgatott. A terem falai visszhangozták szavait. Mintha dzsinnek pajkoskodtak volna velünk, éreztük, hogy kipirult az arcunk, szinte féltünk, hogy önkéntelenül a karunkat tárjuk ki az ég felé, hogy imádjuk a mindenható szerelmet, amely betölti a világot.

Gyula felállt, és megköszönte Iszmáilnak szép szavait.

– Áldás és békesség kísérje földi utatokat – köszönt el tőlünk a seikh –, ha kétségek kísértenek, gondoljatok erre a szerény hajlékra, ahol a szeretet honol.

Kikísért az udvarra. A szent sírja körül siránkozó asszonyok ácsorogtak. Simogatták a rácsot, csókolgatták a hideg márványt. Imádkoztak, hogy amit a való életben nem találtak meg, a boldogságot, a reményt, a felejtést, elnyerjék a szent megdicsőült teteme fölött. Az egyik halovány arcú asszony ráborult a sírra. Törékeny teste remegett a

zokogástól. Megrendülve álltunk. Seikh Iszmáíl áldásra nyújtotta ki kezét az asszony felé:

– Meg fog nyugodni, meg fog gyógyulni, minden baj elmúlik, a hitben van Isten ereje.

A siránkozó asszony mélyen árnyékolt szemét felemelte a dervisre. Valami áhítatos fény csillant meg sötét szempillái alatt. Kiegyenesedett, és imbolygó léptekkel megindult a seikh felé. Könnyei apró erekben futottak le beesett arcán, és bőrének forróságától felszáradtak. Hálásan nézett a seikhre, megragadta kiszáradt kezét, és ájtatos csókokkal halmozta el.

Seikh Iszmáíl arcán a gyönyör hulláma futott végig. Ismét győzedelmeskedett: boldognak látott egy szerencsétlent.

Mi is meghatott lélekkel hagytuk el a kolostort. Egyikünknek sem jutott egy árva szó az eszébe. Gondolataink mélyen behúzódtak lelkünk legtitkosabb rekeszeibe. A vacsoránál kezdtünk ebből az érthetetlen kábulatból felocsúdni. Dahlstjerna bosszúsan rázta a fejét:

– Ez a seikh megbabonázott. Nincs hatalmasabb erő, mint a szó. Vagy értelmével győz meg és hódít, vagy pedig, ami még rettenetesebb, érthetetlenségével hálóz be és nyűgöz le. A szó elnémítja a fegyvereket is.

– Most már tudnám, hogy mit válaszoljak neki – toldotta meg Söderwall –, de ott, abban a különös kolostorban, mintha megdermedt volna az eszem. A pokolba ezekkel a dervisekkel! Illúzió, fantázia, álom . . .? Borban az igazság!

Koccintott, és jóízűen felhajtott egy pohár bort. Utána még jó néhány pohár következett, az alkohol gőzével igyekezett elfojtani bosszankodását.

Haimanti szokása szerint szótlan volt. Alig evett. Gondolatai messze kalandoztak, ki tudja, hol jártak? Dániában-e, ahol Amiját és Gertrudot látta belépni a koppenhágai szálloda éttermébe, vagy a dervis képzeletbeli világában, ahol minden álom és minden igaz szerelem valóság.

Másnap siettünk vissza Delhibe. Haimanti nagyon izgatott volt a búcsúzásnál. El sem merte árulni a két svédnek, hogy mi volt a terve velük két-három napja. Most megtor-

pant elhatározása előtt. Nem hitt teljesen az álomban. A dervis sem igazmondó, ő is tévedhetett.

– Előbb meg kell kérdeznem Tagoret, mitévő legyek – mondta nekem –, nem merek a költő parancsának ellenszegülni. Megfogadtam neki, hogy magukkal megyek Kasmírba, ott várom meg, míg a Gurudev kinyomozza Amija hollétét. Tagore biztosan minden követ megmozgat. Az ő kapcsolatai az egész világra kiterjednek.

Ezzel a vigasszal hessegette el a bizonytalanság sötét árnyait. Tovább botorkált a tanácstalanságban, de velünk maradt.

· Dahlstjerna és Söderwall Dél-Indiába utaztak, mi az éjjeli vonattal rohantunk tovább északnak. Kora reggel értünk Lahoréba. Itt kedves meglepetés ért. Az ahmedijja szekta, amellyel Gyula éveken át levelezésben állt, a próféta zöld zászlajával fogadott bennünket, és üdvözlésünkre megjelentek a szekta vénei. Mindenáron azt akarták, hogy náluk szálljunk meg, akárcsak a delhi mohamedán egyetemen. A vasútállomáson hosszas rábeszélés kezdődött, s végül is meg kellett adnunk magunkat sorsunknak. A mohamedán vendégszeretetet nem illik visszautasítani. Érdekes házban helyeztek el, egy gazdag lahorei földbirtokosnál, aki évekkel ezelőtt kiküldte fiait Európába tanulni. Az egyiket Londonba, a másikat Párizsba. Hosszú ideig voltak kint a fiúk, talán az egyetemet is elvégezték, mindenesetre tapasztalatokkal meggazdagodva jöttek vissza. A londoni egy angol, a párizsi egy francia lányt hozott magával. Mindkettő, de különösen a francia, tündéri szép volt. Szárit hordtak, és teljesen beleilleszkedtek az öreg anyós és após mohamedán háztartásába. Nem törődtek azzal, hogy a férfiak néha a földre guggolnak, és gallér nélkül, ingujjban ülnek le az ebédhez. Látszólag nagyon meg voltak sorsukkal elégedve. Az étkezés alatt gyönyörködtem a nemzetközi festői képben. Haimanti szőke fürtjeivel tökéletesen odaillett a bronzhajú angol és a barna francia szépség közé.

Lahore egészen keleti város. Lakosságának túlnyomó része mohamedán, és ez a közel-keleti arab és török városok képéhez teszi hasonlóvá. Bennszülött negyedében a bazár a legérdekesebb látványosság. Ezernyi bódéban guggol-

nak a kereskedők, hatalmas turbánnal fejükön, méltóságteljes tekintettel mérve végig a járókelőket mindaddig, míg azok vevőkké nem változnak. Ekkor csupa derű és nyájasság ragyog fel a kereskedők arcán.

A falak mentén félve osonnak el, mint a szellemek, a talpig fehér lepedőbe beburkolt mohamedán asszonyok. Marcona arcú afgánok ijesztő tekintettel mérnek végig férfit, nőt egyaránt. Ők voltak századok óta India hódítói, ezért leszármazottaik ma is különös tiszteletet követelnek maguknak. Borotvált képű, félmeztelen hinduk félve lépdelnek a hosszú szakállú, öntudatos mohamedánok között. „Nincs más Isten, csak Allah és Mohamed a prófétája", ez a jelmondat tükrözik vissza minden muszlim arcán, aki kiváltságos helyet igényel magának Isten teremtményei között a földön és a túlvilágon is.

Lahore képe olyan változatos, mint egy mesebeli városé. Így képzelheti el az európai a csodálatos Keletet. A szűk utcákon óriási forgalom. A zsúfolt házakban egymás hegyén-hátán laknak az emberek. A mecsetek a múlt nagy gazdagságáról és a jelen fanatizmusáról regélnek. Lahore is tele van történelmi emlékekkel. A nagy mogulok rezidenciája volt, és azok dicsősége messze századokra veti fényét.

Alighogy letelepedtünk, máris számtalan emberrel ismerkedtünk meg. Csoportosan jöttek látogatásunkra, és vittek mindenfelé, mutogatva az erődöt, a kerteket, a régi épületeket. Egy fiatal mohamedán szolgált magyarázattal. Tanárember volt, és Gyulával meleg barátságot kötött. Amikor megtudta, hogy a nyarat Kasmírban fogjuk tölteni, becsületszavát vette Gyulának, hogy értesíteni fogjuk, és felkeressük szülei villájában, Gulmargban. Núr ad-dín, ez volt a tanár neve, nem bízott teljesen az uram szavában, tőlem is ígéretet kért a meghívás elfogadására.

– Meglátja, Memszáb – mondta –, nem bánja majd meg, a mi nyaralónk Gulmarg egyik dombján, kilencezer láb magasan fekszik, gyönyörű hely! Ilyen közel a világ tetejéhez még úgysem volt. Szüleim és testvéreim boldogok lesznek, ha eljön.

Megígértem. Kasmírban sem leszünk tehát elhagyatottak. A derék mohamedánok szeretete mindenhová elkísér.

A látogatók között volt az ahmedijja szekta vezérembere is, aki addig unszolta az uramat, amíg az iszlámról előadást nem tartott Lahorében. Más felekezet sem hanyagolt el bennünket. Át kellett rándulnunk a szomszédos Amritszárba, a szikhek szent városába, ahol megcsodáltuk a buja díszítésű aranytemplomot. Itt évente egyszer két órai felváltással, két nap alatt végigolvassák a Granth-törvénykönyveket.

Legérdekesebb kirándulásom Kadiánba vitt, az ahmedijja szekta kalifájához. Ez a szekta újkeletű. Néhány évtizeddel ezelőtt egy fanatikus mohamedán azt állította, hogy Krisztus nem szenvedett ki a keresztfán, hanem csak elájult, és miután levették, magához tért, és elindult térítő útjára keletre, Afganisztánba és Kasmírba, és ott százhúsz éves korában halt meg. Sírját mutogatják is Srinagárban. Erre alapította új mohamedán szektáját, amely ügyes beállításával sok hívőt szerzett Indiában és másutt is.

A jelenlegi kalifa az igehirdető próféta fia. Palotájában fogadott. Haimanti és én bementünk háremébe. Négy felesége békésen fér meg egymás mellett. A kalifa hűségesen megtartja a próféta intelmét, hogy a feleségeket egyformán kell szeretni: mindegyik feleség karján ott gügyögött egy kedves apróság.

A pénteki ima után meghívást kaptunk a kalifától teára. Miniszterei társaságában ült, a sok torzonborz férfi között mi ketten voltunk csak asszonyok. A beszélgetés során a kalifa udvari minisztere, akinek felesége az iszlámra áttért hollandi nő, a szekta üldöztetéséről emlékezett meg:

– Az üldözés, a szerencsétlenség – mondta – a legnagyobb áldás, amellyel Isten kitünteti szolgáját. Aki igazán szeret, azt nem hanyagolja el, hanem próbára teszi, vajon elég állhatatos-e, és a rossz sorban sem lesz-e hűtlen Urához? Aki állja a próbát, üdvözül. Boldogok a mártírok, akiket az emberi butaság és gonoszság erre a szent hivatásra szánt. Ők az emberiség vezetői, Isten kedveltjei. Az ő földi szenvedésük diadal, győzelem. A szenvedés úgy tisztítja a lelket, mint a hideg víz a vasat, amikor hirtelen fájdalmában sistergő sikollyal acéllá keményedik.

Mikor másnap visszatértünk Lahoréba, Haimanti lelki-

leg megerősödve, lassan érdeklődni kezdett a földi dolgok iránt. Eljött velünk a Salimar-kertbe, kikísért a mogulok sírhelyére, Sáhdárába. Letargiája mintha felengedett volna.

– A mártírok Isten kiválasztottjai – mondta este lefekvés előtt –, Isten engem is próbára tesz, vajon megállom-e helyemet? Erős leszek, Krisztus szenvedésében találok vigaszt. Isten meg fog bocsátani nekem, és Amija visszatér hozzám.

Most is állandóan ez a gondolat foglalkoztatta. A hitben megtalálta régi énjét. A biblia volt mindennapi olvasmánya. Mindig újabb és újabb szépségeket talált benne. Elragadtatással olvasta az Énekek Énekét.

Szép vagy óh szerelmesem, szép,
Lábadat saru disziti,
Ritka drága gyöngyű,
Tomporodnak kerülete, mint a mesterek kezéből
Kikerült kösöntyű.
Nyakad mint Dávid tornya, méz csepeg nyelved hegyéről,
Inyed édességes,
Fogaid mint most fürösztött tiszta hófehér juhocskák,
Ajakad tömjénes.
Tégy engem mint pecsétet a te kebledre, mint egy
Bélyeget karodra.
Mert kemény a szerelem mint a koporsó és erős mint
Nagy vizeknek sodra.

Lahorei barátaink rábeszélésére elutaztunk Pesavarba, India legészakibb városába, a veszedelmes Khaibar-szoros bejáratához. Már előre előkészítették utunkat. Az afgánok meg akarták mutatni, hogy vendégszeretetben sem állnak a többi mohamedán mögött.

– Marcona rablóknak tartanak bennünket a hinduk – mondták barátaink –, de majd meglátják, hogy ennek az ellenkezője igaz.

Pesavar csak egy éjszakai utazás Lahoréból, semmi ez az indiai távolságokhoz képest. Haimanti szívesen egyezett bele a kirándulásba. Most már nem mint élettelen pogygyászt cipeltük magunkkal, neki is kedve kerekedett az

utazgatáshoz. Mindig máshová, mindig ismeretlen helyre, talán valahol megtalálja a nyugalmát!

Vendéglátó házigazdánk, Ahmed kán Kidpai afgán ügyvéd, akit futólag ismertünk meg Lahoréban, néhány nappal előbb elutazott, hogy fogadtatásunkra mindent előkészítsen. Mire megérkeztünk, várt is ránk meglepetés. Nem házigazdánk házában kaptunk szállást, hanem a tágas park kies szögletében állított sátrat számunkra. Igazi afgán módon laktunk. A sátorban három szoba és fürdőszoba állt rendelkezésünkre. A gyepes földet perzsaszőnyegek borították, a sátor előtt egy marcona afgán állt őrt, állig felfegyverkezve. Minden afgán fegyvert visel. Ez ősi joguk és a szabadságuk jelképe. Az ököljog és a sziklás hegyvidék korlátlan szabadsága megköveteli, hogy minden férfi maga védje meg jogát és szabadságát. A sátor és a fegyveres őr egy pillantás alatt hű képet adott Pesavarról. Itt alig vannak álmodozó hinduk, akik az élet kozmikus eredetéről és összefüggéséről elmélkednek. Keménykötésű, harcedzett nép hazája ez. A táj is teljesen más. A vad, sziklás hegyoldalakon apró erődök, barlangokba rejtett katonai megfigyelők pislognak észak felé, ahonnan évszázadok óta lerohanták a jóllakott, elfáradt vén Indiát az éhes fiatal népek. Alig van termékeny föld Pesavar környékén. Mintha a mitológiai Jázon sárkányfogat vetett volna el az érdes talajban, és páncélos harcosok keltek volna ki belőle. Kemény népet szült India viharsarka: az északnyugati határvidék. Nem fél a haláltól, és mást sem félt tőle. Ha angol repülőgépet lát keringeni a levegőben, egy ideig nézi, azután felkapja fegyverét és rálő: vajon visz-e puska olyan magasra?

Kidpai nem sokáig hagyott pihenni bennünket a sátorban. Délfelé már összes barátai tudtak ittlétünkről, sorra kellett látogatnunk valamennyit. Az erőszakos afgánok a hindu ruhába bújt Haimantinak sem kegyelmeztek, őt is elcipelték magukkal. Házról házra jártunk, kézről kézre adtak. Első utunk Jákub kánhoz vezetett. Röviden Khan Száhibnak hívták. Minden úri afgán: kán. Ez röviden urat jelent. Jákub kán vagyonos földbirtokos. Fiatalember még, Angliában tanult. Egyszer repülőgépen utazott Párizsba.

A gépen meglátott egy feltűnő szép angol lányt, mire Párizsban leszálltak, már megkérte a kezét. Az afgánok gyorsan határoznak, és gyorsan cselekednek. Az angol lánynak olyan szokatlan volt a váratlan és heves ostrom, hogy igent mondott. Most már három afgán gyerek boldog anyja. Nem tért át az iszlámra, de ez nem is fontos, hiszen a nőnek a lelkével nincsenek teljesen tisztában a mohamedánok. Európai ruhát visel, talán túl rövid is a szoknyája, de úgy látszik, ezt nem veszik rossznéven, mert nagyon szép a lába. Az afgánok lovagias férfiak, és a kecses járás még a legszigorúbb erkölcsbírót is leveszi a lábáról.

Ebéd előtt autón kirobogtunk a határra. A Dzsamrúd-erőd zárja el az utat Afganisztán felé. A karavánoknak mellette kell elhaladniuk. Ezek a karavánok hozzák a közép-ázsiai szőnyegeket, szőtteseket, és viszik vissza India és Európa ipari termékeit a pusztára. Egy- és ázsiai kétpúpú tevék türelmesen baktatnak kígyózó vonalban a szűkülő völgyeken át. Farok, orr, farok, orr megszakíthatatlan lánca vonul ezen az úton évezredek óta.

Gyula befutott az erődbe, és kérte a parancsnokot, hogy engedjen be minket is.

– Hölgyek, itt? – ijedezett a parancsnok. – Azonnal szálljanak vissza az autójukba, és siessenek vissza Pesavarba. Asszonyoknak ide nem szabad belépniük!

Bosszankodtunk a tiszt ridegségén, és kelletlenül utaztunk vissza. Az ebéden nagy társaság verődött össze. Úgy látszik, itt mindenki ráér és örülnek, ha idegen vendég alkalmas ürügyet szolgáltat a külön társas összejövetelekhez. A harmadik fogásnál puskaropogás és távoli ágyúdörgés hangja szűrődött át hozzánk. Az afgánok nem sokat törődtek vele. Mindennapos dolog ez a határvidéken.

– Az afridi törzs megtámadta az erődöt – mondta az egyik vendég –, azt verik vissza a katonák.

Most már megértettük az angol tiszt idegességét.

A határbeli törzsekre terelődött a beszéd. Szegények kénytelenek abból élni, hogy nyugalmi bért préselnek ki a hatóságból. Ha fel akarják az összeget emeltetni, egy kis zenebonát rendeznek, betörnek Indiába, egy-két ember elesik, és vagy sikerül a bér felmelése, vagy nem. Utóbbi

esetben kedvezőbb alkalomra várnak. Ha valaki kíséret nélkül elkalandozik a zord hegyek között, azt elcsípik, elhurcolják magukkal vályogkunyhóikba, és addig ki nem adják, míg megfelelő váltságdíjat nem kapnak.

Ez is egyik faja a megélhetésnek. Nem is olyan érdektelen. Üzleti fantázia és kockázat rejtőzik benne.

Az egyik jelenlevő angol hölgy elmesélte, hogy három hétig volt az afridi törzs foglya.

– Borzasztó piszkosak lehetnek azok a sziklaodúk – rémüldözött Haimanti –, és rettenetesen kegyetlenek az afgánok!

– Piszkosnak piszkosak, az igaz – magyarázta az angol hölgy –, de meg kell adni, hogy velem szépen bántak. Ők a csupasz földön háltak, egy rakásban, egymást melengetve, mint a juhok, de nekem rézágy jutott. Lapulevelekről ettek nyárson sült birkahúst, nekem viszont angol konzerveket adtak. Volt asztalkendőjük, abroszuk, tányérjuk, csontnyelű evőeszközük a rablott vendégek számára. Ezeket mind apránként lopkodták össze, hogy a kiváltandó fogoly jól érezze magát köztük. Lovagias emberek, akármit mondanak is róluk.

Nagyon meg volt velük elégedve. Három hét után ezer font váltságdíjért szabadon engedték. Szent Isten, mi történt volna, ha engem elfognak? Ki fizetett volna váltságdíjat értem?

A városi afgánok örülnek, ha elcsípnek egy-egy idegent, és vendégszeretetükkel agyontraktálhatják. Ezért legfeljebb gyomorrontással fizet az ember, mert ételeik kitűnőek, és a keleti túlzott kínálás nélkül is többet eszik a kelleténél. Minden napra volt program, este holtfáradtan feküdtünk le sátrunkban, amelynek bejárata előtt az afgán őr puskatusára fektetve fejét, aludt. Csak fél szemét hunyta le, másik szemével ébren őrködött, hogy valamely vállalkozó törzsbeli el ne raboljon minket. Ha a vendégszerető afgánokon múlt volna, végleg ottmaradunk Pesavarban. De nekünk Kasmír volt a célunk. Így is fogva tartottak napokig, és gondoskodtak, hogy utunk további folyamán se legyünk elhagyatva.

Haimanti lassan megnyugodott. Az új környezet, amely

napról napra változott, jó hatással volt rá. Nappal alig ért rá bánatára gondolni, éjszaka a sátor csendjében hallottuk néha halk hangját, mintha beszélne valakivel. Másnap elárulta, hogy álmaival volt elfoglalva.

– Az álmok nem hazudnak – ismételte a dervis szavait –, az álom valóság, és az emlékek örökké élnek.

Ez a tudat megvigasztalta.

Április vége

Nagyszámú kíséret jött velünk ki az állomásra. Rövid idő alatt nagyon befészkeltük magunkat az afgánok szívébe. Durva külső alatt sok meleg érzés lakozhat. Keleten még sokkal inkább, mint nyugaton, ahol az emberek a kultúra leple alatt sok mindent elrejtenek. Alig tudtunk elválni tőlük.

Egyik pesavari barátunk kasmíri villáját bocsátotta rendelkezésünkre, és kérte, hogy ott üssük fel tanyánkat. Megígértük neki. Rawalpindiban ki kellett szállnunk. Vártak ránk. Csak egy napot pihentünk ott.

Rawalpindiban Haimantit rosszullét fogta el. Talán az izgalmak törtek ki rajta. Hányási ingert érzett, szédült, félelemérzés vett erőt rajta. Megijedtem. Csak nem lesz komoly baja? Orvost akartam hívni, de nem engedte.

– Múló rosszullét – bizonygatta –, szorongó érzés, el fog múlni, bizonyos vagyok benne, hogy nem vagyok beteg. Ne féljen, az autóút nem fog ártani, sőt, megerősíti majd az idegeimet.

Aggodalmaimat elhessegette, megsimogatta kezemet, és szelíden nézett rám. Éreztem, hogy szeretne mondani valamit, de amikor faggatni kezdtem, elfordult, és könnyű mosoly derítette fel sápadt arcát.

– Ne aggódjék miattam – mondta halkan –, azt hiszem, minden jóra fog fordulni. A dervis sok önbizalmat öntött belém.

Korán reggel előállt a túrakocsi. Rawalpindiban pogygyászunk meggyarapodott. Barátaink tanácsára sok konzervet vásároltunk, mert a kasmíri mahárádzsa magas vámot

szed a behozott áruk után, a határon azonban nem nagyon szigorú a magánutasok poggyászának vizsgálata.

A bennszülött ételek mellett jólesik néha európai ízt is érezni nyelvünkön. A csomagokat felkötöttük az autó tetejére, s búcsút mondtunk az indiai síkságnak, amely már reggel kezdte ontani tűrhetetlen melegét. Reménykedve néztünk észak felé, amely havas tájakat, csergedező patakokat, nyájas tavakat és zúgó erdőket varázsolt képzeletünk elé. Még néhány óráig várnunk kellett, hogy képzeletünk valóra váljék.

A gyors iramban az arcunk felé áramló levegő kissé lehűtött. A vidék unalmas síksággá terpeszkedett, és a kitűnő úton kocsink nyílsebesen futhatott. A sofőr hirtelen rántással váltotta az áttételt. Az út emelkedni kezdett. A távolból erdők sötétlettek. Alig telt bele néhány perc, már friss szellő csapta meg arcunkat. Haimanti kettőnk között ült.

– Hála istennek – sóhajtott –, már féltem, hogy megint rosszul leszek, de a hűvös levegő magamhoz térített.

– Szegény Haimanti – mondta Gyula –, majdnem harmincórai utunk lesz még! Igaz, hogy az éjjelt födél alatt töltjük, de mégis erősen össze fogja rázni a kocsi. Nem gondolja, hogy jobb volna már most pihenni?

– Nem, nem, már teljesen jól vagyok – felelte, de sápadt arca, amely néha hirtelen vérvörös lett, mást árult el. Küszködött magával.

A vidékről kezdtünk beszélni, hogy elfelejtse borongós gondolatait. A vidék nekem hozott borongós gondolatokat. Murreenál kétezerötszázhatvan méter magasságra emelkedtünk. Fenyőfák ezrei ontották az illatot. A távolból havasok integettek felénk. Eszembe jutott Lőcse, a havas Tátra, a fűben pirosló szamóca . . . Velem is forogni kezdett a világ, én is szédülést éreztem.

Az autó állandóan kanyargott, mind feljebb és feljebb kúszott a simára hengerelt hegyi úton. Szótlanul ültünk egymás mellett. Meg kellett kapaszkodnunk, hogy a hirtelen fordulatokon egymáshoz ne ütődjünk, vagy ki ne lóduljunk.

A poggyász időről időre nagyot zökkent. Szerencsére

nem volt törékeny holmi benne. Évszázadokon át ezen az úton vándorolt békés kereskedő és hadra kelt népség, Kasmírból Indiába és vissza. Sok ezer tüdő élvezte a ritkuló levegő frisseségét, és sok ezer szem a táj lenyűgöző szépségét. Helyenként zúgó patakok szelték át az utat, bambuszágakból mesterien szőtt himbáló függőhidak segítették át a vándorokat. Most ezeknek a bambuszhidaknak jó részét ugyanolyan stílusú és szerkezetű acélrudakkal helyettesítették. Meredek, kanyargó szakadékok peremén macskaügyességgel siklott kocsink, európai sofőr creiben megfagyott volna a vér, a mi szikhünk egykedvűen rágta a bételt, és egy-egy merészebb fordulónál hetvenkedve köpte ki az apró magokat, mintha fittyet hányt volna a tátongó veszélynek.

Délután rövid pihenőre megálltunk. Az autó benzint és vizet vett fel, mi pedig éhesen-szomjasan vágyódtunk frissítő után. Magunkkal hoztunk ételt. Jólesett a hegyi levegőben falatozni, és nyugodt csendet érezni lábunk alatt. Aztán begyulladt a motor, pukkant, berregett, és hajrá, folytatta millió lüktetését, sebesen hajtva előre az autó nehéz testét. Az út túljutott a csúcsponton, és lassan ereszkedett lefelé. Sistergő patak rohant velünk szemben, mintha vissza akarná téríteni a betolakodó idegent. Az áradástól legörgetett sziklák konokul támasztják hátukat a pataknak, és a haragos víz dühében fehér tarajba szökken rájuk, s millió szikrázó cseppre porlik szét, amit szivárvány színnel borít be a völgybe lövellő napsugár. Évezredek óta folyik ez a harc, minden reggel újból kezdődik, és minden este bágyadtan siklik le a hideg vízről a meleg nap, hogy éjszaka a hegyek között kipihenhesse szenvedélyének fáradtságát, míg a patak diadalmas ordítással fáradhatatlanul rohan tovább.

Késő este értünk el Uriba. Kényelmes postaházban pihentettük meg a hosszú üléstől megdermedt tagjainkat. Friss vacsorát kaptunk. Néhány autó már előttünk érkezett, utasaik takaróikba burkolva mélyen aludtak. Haimanti azonnal lefeküdt, mi Gyulával néhány percig még a Dzsélam folyót néztük. Kis patak ömlik beléje, ásztatja a hegyekből összeszedett hordalékot. A későn kelő hold kísér-

teties fényénél hallgattuk a találkozó vizek sistergését. Egy vastag fatörzs, ki tudja, mily magasságból sodródott le idáig, az összefolyás örvényében tehetetlenül megakadt. Az áradás tovább lódította, már-már kisiklott, amikor a forgatag újból elkapta és visszataszította. A fatörzs, mintha élő akarata lenne, makacsul kitartott szándéka mellett, újra meg újra lefelé siklott, és az örvény szélénél megint megtorpant. Nem tudtunk betelni a látvánnyal. Valami démoni sors játszott a fatörzssel. Ki tudja, mióta és meddig küzdenek a természet ellentétes erői e fatörzs-konc birtokáért és a diadalért. Szét fog-e mállni sejtjeire a nedves elemben, a kíméletlen harcban, vagy pedig sikerül-e kiszabadulnia az örvényből, és lerohanni a síkságra, a nagy folyókba, a tengerbe, hogy ott oszoljanak szét forgácsai a Nirvánában? Szimbóluma ez a fatörzs annyi más ádáz és mégis meddő harcnak . . .

Másnap folytattuk utunkat. Haimanti jobban érezte magát. Az út már nem volt olyan kanyargós, mint tegnap, és nem is fárasztotta annyira. Délfelé kikerültünk a hegyekből, tágas síkságra ereszkedtünk le. A Dzsélam folyó állandóan rohamozott mellettünk, de már csendesebben viselkedett. Összeszűkült, és a sík vidéken sok helyütt kiöntött. Mocsarak és nagy tavak tükrözték vissza a nap képét. Rizsföldek sárga kalásza kandikál ki a sekély vizű táblákból. A távolban hófedte hegyek néztek le a trópusi tájra. Megragadó az ellentét. Mintha Isten a növényzet skáláját akarta volna kiállítani, úgy emelkedett a langyos délszaki flórából a mind keményebb és ridegebb erdő, cserje, míg végül a sziklák is levetették mohaköntösüket, és fehér hermelinnel borította be őket az örök hó. A Nanga Parbat csúcsa nyolcezer méternél magasabbra szökken fel a földről, mellette és mögötte csatlósai állnak őrt, hogy kósza szelek be ne törjenek Kasmír paradicsomkertjébe. Ők vigyáznak a sok kies tóra, kedves berekre, gyümölcsöskertre és tarka virágos rétekre. Juhok, kecskék, szarvasmarhák nyugodtan legelésznek az istenek oltalma alatt. A tavakban, pocsolyákban, a szúnyogok milliárdjain hízik a sok madár, és énekével ad hálát a teremtés urának és bölcs megalkotójának. A gémek óvatosan lépdelnek a vízben. Az út két szé-

lén jegenyék végeláthatatlan sora áll glédában. A mogul császárok a forró nyarat Kasmírban töltötték, s vadászattal és faültetéssel kergették az időt. Sok ezer jegenye állt őrt már a császárok álma fölött. Fehér kamásninak tetsző szürke törzsük és vihar tépázta, rongyos mundér testük büszkén hordozza koronáját. Mint jól begyakorolt gárdisták tisztelegnek elrobogó autónk felé.

A nap már lefelé fordította szekere rúdját, amikor befutottunk Srinagárba, Kasmír fővárosába. A Dzsélam folyó két partján düledező házak, színes rongyokkal, szőnyegekkel díszített ablakok, kertek, fák, paloták, kunyhók és festői tavak, tele csónakvillákkal, magas hegyektől bekerítve: ez Srinagar, Ázsia Velencéje. De ez sokkal szebben fekszik, hófedte hegyek völgyében, mint egy színes virágcsokor. Elnémultunk az elragadó látványtól. Gyönyörű pólómező mellett elhaladva átfutottunk az egyik hídon, s egy pillanatra megláttuk a folyón úszkáló ezernyi bárkát, amelyekben a nyaralók laknak. Azután tovább robogtunk a felajánlott villa felé. Elhagytuk a folyót, és a Dal-tó partján futottunk végig. Itt épül a maharádzsa új palotája, nem messze tőle az istállója. Puskalövésnyire sokszínű írisszel borított hegyoldal tarkállik felénk. A hegy tetején, az íriszerdő kellős közepében régi vár romjai pihennek. A kék ég fehér felhői kacérkodva tükrözik magukat a tó sima vizében, és kíváncsian nézik, miként fürödnek benne az íriszerdő tündérei. A várrom omladékaiból manók kandikálnak ki, és láttunkra ijedten bújnak el a virágbokrok mögé. Alvó fülemüléket riaszt fel az autó berregése, csipogva dugják elő szárnyuk mögül bóbitás fejüket. Gyönyörű látvány, földi paradicsom, tó, kék ég, hegyoldal, várrom és íriszerdő, amelyet európai ember még álmában sem tud elképzelni.

Mahmúd az idősebb és Haszan a fiatalabb fia pesavari barátunknak, aki a villát felajánlotta nekünk. Egészen fiatalok, az egyik huszonhárom éves, a másik csak tizenkilenc. Már vártak ránk. Apjuk értesítette őket, hogy a nyárra vendégeket kapnak. Tulajdonképpen a nagyanyjuké a ház és a körülötte elterülő tízholdas gyümölcsöskert. A nagymama rokonaival elment Mekkába zarándokútra, a két

unoka egyedül gazdálkodik az elárvult villában. Nagyon meglepődtek, amikor megláttak, nyilván azt hitték, hogy félvérek leszünk, és tiszta fehér bőrünk, Haimanti ragyogó szépsége és hindu szárija teljesen kihozta őket sodrukból. Mohamedán fiatalemberek, még nem laktak egy fedél alatt európai asszonyokkal. Zavarukban alig tudtak szóhoz jutni.

Lótottak-futottak, segítettek a sofőrnek a sok poggyász lerakásában, és elfelejtették, hogy a házban lézeng a sok szolga, aki szájtátva bámult ránk.

A kert gyönyörű, a gyümölcsfák teljes virágdíszben pompáztak, a kilátás álomszerűen szép, a villa nagy és tágas, de a szobák berendezése teljesen primitív. A keleti rendetlenség és tespedés iskolapéldája. De ehhez már hozzászoktunk. A törött lábú székeket kicseréltük, az ágyak közül kiválasztottuk a legjavát, amiben még nem szakadt el a sodrony, és nagy nehezen rávettük a szolgákat, hogy bámulatukból felocsúdva kezdjenek söpörni, takarítani. Két-három órai parancsolgatás után a kasmíri szolgahad magához is tért. Új levegő vonult be a villába, európai fegyelem és európai munkaütem. Azt hiszem, a szolgák nem nagyon örültek jövetelünknek.

*

A bikaniri sivatagtól nyugatra India legforróbb és legszárazabb vidékén fut át a Szatledzs folyó, és rohan hűsölni az Indus hullámai közé. Nyáron tűrhetetlen itt a hőség. A földre szállt pokol ontja lángoló sugarait Multánra, s amikor a mohamedán arabok évszázadokkal ezelőtt betörtek ebbe a világrészbe, és elhódították a tespedt hinduktól, vissza akartak fordulni, mert attól féltek, hogy a gyehenna tüze fogja elemészteni kiszáradt testüket. De nemsokára jött a tél, megenyhült a lég, és a bő termés gazdag aranykalásszal töltötte meg a tevék kiapadt iszákjait. Aranyért érdemes izzadni és forróságban perzselődni – gondolták –, az arábiai számum nyomában nem ered meg az aranyeső. Ott maradtak. Megismerkedtek egy másfajta tűzzel is: ezt nem a nap, hanem az indus lányok fekete szeme lövellte magából, de még sokkal vonzóbb volt az arab

kebleknek, mint a dús termés és a ringó kalász. A női szemek máglyákat gyújtottak az arab hódítók szívében, és ennek tüze azóta is lobog, s kemény, forróvérű szerelmes ifjakat szül. Ezeknek leszármazottjai a mai mohamedán multániak és szindiek. Kardforgató, akaratos, szenvedélyes nép keletkezett az álmodozo indus és arab keverékből. A nők szépségüket, a férfiak hódításvágyukat adták, hogy a forró földből pezsdülő életet varázsoljanak elő. A hódítók urak lettek, és az őslakók szorgalmasan dolgoztak számukra. A munkából paloták nőttek. Minden tégla regéket mesél, és a nagy csarnokok az éjszaka csendjében vágyról, szerelemről, dicsőségről suttognak.

A nagy várkastélyban a melegtől eltikkadva, fáradtan gubbaszt a szolgasereg. A női lakosztályokban a lányok kara unottan üldögél, nincs kedve a lantpengetéshez. A hölgyek szinte óránként váltogatják díszes ruháikat, és a tágas fürdőmedencékbe menekülnek kis felfrissülésre. Mély csend ütött tanyát a hatalmas termekben. A csendet még komorabbá teszi az aggodalom, mely az asszonyok arcára kiül. Lábujjhegyen osonnak ki a szomszéd szobákba, és hozzák a híreket a férfipalotából. Szomorúak a hírek. A palota ura, a mindenható fejedelem nagybeteg. Orvosok laknak a szomszédos szobákban. Komor, rideg emberek, akik órával a kezükben mérik a beteg szívlüktetését. Ez a szív, amely valamikor lángoló üstökös volt, és tűzcsóvaként perzselte a nőket, ma már alig dobog. Kihamvadni készül. Nem remegteti gyorsabb ütemre, heves dobogásra fátyolos tekintetű női szempár. Orvosok rideg műszerekkel, gyógyszerekkel csepegtetnek beléje halk szavú ketyegést.

Mahmúd al-Abbászi félig lehunyt szemmel fekszik menynyezetes ágyában. Fekete bőrű szolga térdel az ágy szélén, és lesi ura tekintetét. Ezüstvedrekben jégkockák hűsítik az áthevült levegőt. Apja kezét fogva, sápadt arccal ül mellette fia, Alí Haidar. Az ősz fejedelem néha felnyitja szemét, és erőlködve körüljártatja a hálószobában. Mintha valami húzná ki az ágyból, és hívogatná a szabadba. Felemeli a kezét.

– Parancsolt, tenséges atyám? – hajol fölé Alí.

Mahmúd al-Abbászi arcán szelíd mosoly vonult végig.

– Hallani vélem Iszráfíl trombitáját, amint hívja a holtakat.

– Atyám – kiáltott fel Alí –, ne hagyd el magad, nincs más hatalom és erő, csak Allah, bízzál őbenne.

A fejedelem halk hangon ismételte:

– Nincs más hatalom, csak Allah, lá haula illá lilláhi! Őbenne van bizalmam. Őhozzá van visszatérésem.

Pillanatra lehunyta szemét, az ajka remegett, morzsolta tovább a szent szöveg szavait. Azután könyökére támaszkodott, igyekezett felülni fekhelyén. Vontatott, de határozott hangon szólt:

– Jöjjenek elém tanácsadóim, vezéreim és szolgáim, a testőrök, akik életemre vigyáztak, és legdrágább kincseim, háremem gyöngyei. Utoljára akarom látni őket, és gyönyörködni bennük.

Feje lehanyatlott, dereka hátradőlt. A fekete szolgák puha vánkosokkal támasztották fel az öreg testet, amelynek elhanyatló ereje még egy pillanatra visszavágyódott az élet örömeibe, dicsőségébe.

Alí röviden, határozottan osztogatta a parancsokat. A szolgák szerteszét futottak, lihegve adták tudtul a palotában a fejedelem utolsó kívánságát. Nem telt bele fél óra, már ott álltak az ágy körül a tanácsadók, a miniszterek és a testőrök alabárdos népe. Sorfalat alkottak az ajtótól az ágyig, és az élő partok között hömpölygött be a palota népe: napbarnított arcok, égő szemek, alázatos hátak, roskadozó lábak, a szolgálatban és engedelmességben megöregedett hű alattvalók. A pecérek bevezették a vadászkutyákat, amelyek mit sem sejtve a pillanat fontosságáról, hangos csaholással rángatták a pórázt, hogy minél hamarabb megnyalhassák gazdájuk kihűlő kezét.

Mahmúd al-Abbászi szeretetteljes tekintettel mérte végig a köréje zsúfolódó híveket, miniszteréket, embereket, kutyákat. Láthatóan örült a sokadalomnak, amely némán tisztelgett a közelgő halál fensége előtt. Sovány kezét „szelám"-ra emelte. Mély moraj töltötte be a termet. A korán verssorait mormolták magukban: „Lá iláha illá'lláh, Isten akarata hozott a földre, az ő akarata vezet át az örök-létbe."

A kincstárnokok zöld bársonypárnákon ragyogó drágaköveket hoztak be, és a miniszterek mellé állva letették a padlóra, egészen közel az ágy széléhez. Smaragdok, rubinok, zafírok, gyémántok, diadémek, gyűrűk, nehéz láncok, szikrázó forgók, gyöngyök, ékszerek tömege homályosította el a nap ragyogását. Mahmúd fáradt kezével lenyúlt a párnákra. Ujjai remegve tapogatták a drága kincseket. Simogatta őket, mint ahogy az anya szokta simogatni kisgyermeke haját. Tenyerébe vette, és pergette le a párnákra, a padlóra, az ágyba, a paplanra, a vánkosokra. Szerteszét gurultak a szobában. Jólesett hideg tapintásuk lázasan lüktető kezének. Megtört fényű, fáradt, öreg szemében zöldes fény csillant fel a régi dicsőség és öröm láttára. Az emlék, amit a sok drágakő tündéri játékával eléje varázsolt, egy pillanatra reménysugarakat csempészett szemébe: talán mégsem kell mindettől a földi boldogságtól megválni?

Az alattvalók lehorgasztott fővel, halk morajlással szemlélték a szomorú látványt. Az elmúlás lassú bevonulását az élet berkeibe, a búcsút mindattól, amit szeretünk, nem tudták mély sóhaj nélkül elviselni. Valamikor ők is sorra kerülnek, valamikor ők is búcsút vesznek mindentől. Menynyivel könnyebb ez a pillanat a szegény embernek, aki csak nyomorúságától búcsúzik, hogy az örök gazdagságba vándoroljon át. A túlvilágon a hívő nem érez fájdalmat, nem kínozza az éhség, hőség, szomjúság. A Korán szent versei mást ígérnek.

Datolyák fürtjei lógnak körülöttük,
Hosszúra nyúlt árnyékok,
Csergedező vízpatakok,
És friss gyümölcshalmok . . .

Mahmúd lehunyta szemét, keze lehanyatlott a vánkosra. Alí intett, és a miniszterek utoljára megragadták uruk kezét, s alázattal megcsókolták. Példájukat követték a testőrök, a barátok, a szolgák, és hangos szelámmal kivonultak a szobából. Amikor már csak Alí és a fekete szolga leste Mahmúd szaggatott lélegzetét, akkor jöhettek be az asszonyok, a feleségek, a leányok, a gyerekek, az unokák, a déd-

unokák, a család legbelső tagjai. Áisa, Szelma, Fátima, Hind, Leila és a többi mind, egy hosszú élet virágfüzére és gyöngysora, a múlt öröme és a jövendő záloga. A kisgyerekek a földön heverő drágakövekkel kezdtek játszani, hangos nevetéssel dobálták meg egymást az ékszerekkel. Alig tudták lecsendesíteni őket. A gyerekek most csodálkoztak, hogy a szigorú, félelmetes öregúr mily szelíden, engedelmes gyermekként szunnyad fekhelyén. Kacagásuk megint felgyújtotta Mahmúd élete pislogó mécsesének kanócát. Mosolyra nyílt vértelen szája, és felegyenesedett. Szinte ijesztő volt az az elhatározás, amellyel feltámasztotta görnyedt derekát. Vizet kért. A fekete szolga ezüsttálat tartva guggolt előtte. Segített neki mosakodni. Lábait Alí nedvesítette meg hűvös vízzel. A mosakodástól új erőre kapott, és Alí vállára támaszkodva leereszkedett a szőnyegre. A terem délnyugati szögletében aranykeretben cifra felírás csillogott. Az arab nyelv titokzatos hangjait meg titokzatosabb indákba csavarintotta ájtatos rajzművész keze. Ez a tábla jelzi a Mekka felé mutató irányt. Mahmúd remegő térdekkel fordult a szent tábla felé, szétterpesztett kezét arcához emelte, és halk hangon elkezdett imádkozni. A család meghatottan, csendben állt mögötte. A gyerekek is elhallgattak. A fejedelem egyedül lehetett Istennel:

A könyörületes és megkönyörülő Istennek nevében.
Dicsőség Istennek, világok urának,
Az irgalmazónak, megkönyörülőnek.
A végső ítélet napja Bírájának.
Téged imádunk és Tetőled könyörgünk segitséget, erőt,
Vezess igaz útra, annak útjára ki kedves az Ur előtt,
De nem azokéra, akiket haragod szörnyű súlya ére,
Sem tévelygőkére, ámen.

Roggyanó térdekkel két meghajlásból álló imát rebegett. Gyenge hangja el-elakadt, és alig tudott felemelkedni. Az áldás könyörgése után feje lecsuklott mellére, jobb kezével szívéhez kapott, és szaggatottan sóhajtott. Alí atyjához ugrott, fel akarta emelni. A vézna test mázsányi súllyal nehezedett karjára. Elernyedten lógtak le a fejedelem végtagjai.

Torkából kísérteties hörgés tört elő, azután néhány érthetetlen szót mormogott, és élettelenül roskadt össze.

Az asszonyok hangosan jajveszékelni kezdtek. Mellüket verdesték, hajukat tépték, sikoltottak. A gyerekek, látva anyjuk kétségbeesését, szintén sírásra fakadtak. A halott fejedelem már semmit sem hallott.

Az ember asszonyok fájdalmától, jajgatásától kísérve jön a világra, és ugyanúgy távozik. Ez közös sorsa mindnyájunknak.

Asszonyi jajveszékelés töltötte be a palotát. Alí kérte a nőket, vonuljanak vissza a hárembe, ő pedig elhívatta a minisztereket, hogy tanúi legyenek a nagy változásnak. Amikor az orvosok óvatosan felemelték a halott fejedelmet az imaszőnyegről, és az ágyra fektették, a miniszterek merev tekintettel, alázatos meghajlással üdvözölték az élő fejedelmet: Alí Haidart.

Hivatásának tudatában büszke arccal fogadta az üdvözlést. Mahmúd al-Abbászí lelke ezalatt már messze szállt. A két angyal, Nakir és Munkar, akik a halottakat fogadják, felelősségre vonták földi életének ténykedéseiért, hogy előkészítsék útját a Szirát hídján át a túlvilágba. Ami belőle a földön megmaradt, azt emberek fogják előkészítíeni az örök nyugalomra.

Alí visszavonult termeibe. Egyedül akart lenni egy ideig atyja szellemével, hogy erőt merítsen a jövő nagy feladataira. Percekig ült és bámult maga elé. Átgondolta ifjúságát atyja oldala mellett. Most egymaga fogja viselni az uralkodás terheit és örömeit. Nagyon elhagyatottnak érezte magát. A miniszterek atyját szolgálták, őt csak tanították, tanácsaikkal oktatták. Most ő fog nekik parancsolni. Vajon hűségesen teljesítik-e parancsait? És az asszonynép, a rokonság, nem fog-e ellene fondorkodni, ha nem követi szeszélyes kívánságaikat? Rendíthetetlen vezetőre van szüksége, aki a sötétben is világosan mutatja neki az utat. Felkelt, és egy kis állványról bőrbe kötött könyvet vett elő. A szent Korán volt. Megcsókolta, és homlokához emelte: „Istennek, a megkönyörülőnek, a könyörületesnek nevében."

Találomra felnyitotta, és olvasni kezdte a verssorokat: „Allah! Nincsenek Istenek, kivéve Ő, az élő, az önmagá-

ban létező. Nem vesz rajta erőt szunnyadás és álom. Övé az egek és minden a világon. Ki az, aki közbejárjon Őnála, ha Ő nem akarja? Tudja, mi van előttünk és mi van mögöttünk, és nem foghatjuk fel ésszel a tudását, kivéve az Ő engedelmével. Egeket és földet trónusa átfogja, és megőrzésük Őt el nem fárasztja. Ő a magasztos, a hatalmas Isten."

Az ima az új életre készülő fejedelmet éppúgy megnyugtatta, mint ahogy erőt adott a halálba készülőnek. Alí tenyerével végigsimította arcát, ismét homlokához érintette a szent könyvet, azután visszatette kis állványára. Kiegyenesedett, és határozott léptekkel átment a másik szobába. A késő délutáni nap forró sugarai rézsút lövelltek át a farácson és az arabeszk díszítéseken. Furcsa figurákat vetettek a szőnyegekre, a faragott bútorokra. Kinyitotta az egyik szekrényt, és fiókjából egymás után húzott ki gyémántkövekkel kirakott aranyláncokat, ékszereket. Válogatott a csillogó holmik között, méregette kezében a drágaságokat, akárcsak néhány perccel ezelőtt haldokló atyja. Végül egy kis asztalkára kirakott egy láncot és egy szikrázó gyémántforgót. Kis kézitükör előtt feltűzte a forgót turbánjára, és az izzó gyémántláncot nyakára akasztotta. Ez lesz uralkodása első ténykedésének jelvénye. A gyémántok tüze mintha egész énjét áthatotta volna, olyan öntudatosan, szinte dölyfösen nézett a tükörbe. Naváb lett Allah kegyelméből és kifürkészhetetlen akaratából. Multán és Bahavalpur fejedelme. Magasra szegzett fővel, büszke léptekkel ment ki a lakosztályából a kis fogadóterembe, hogy kiadja minisztereinek első parancsait.

*

A nagy fogadócsarnokot véges-végig fekete bársonytakarókkal fedték be. Ékesen kihímzett Korán-feliratok csillogtak rajtuk. A terem hosszú oldalán aranyos trónszéken ült hosszú, fekete köntösben Mohamed Alí Haidar, körülötte a testőrök, az állam méltóságai és a papok. A terem közepén sima deszkalapon selyemtakaróval befödve feküdt a halott. A főpap éneklő orrhangon, jobb kezét füléhez il-

lesztve, Korán-verseket mondott, amelyek záró akkordjait az egybegyűlt gyászolók kórusban ismételték.

Az ünnepélyes szertartásba belevegyült az asszonynép hangos siránkozása és jajveszékelése, amely a függönnyel elzárt sarokokból tört fel. Az ima elvégzése után tizenkét szolga felemelte a deszkalapot, és lassú léptekkel vitték ki a csarnokból az udvarra. Közben a főpap szakadatlanul énekelte siralmas hangján az eljövendő óra koráni jóslatait:

Ha eljön az eljövendő óra
Nem lesz neki tagadója,
Lesújtó erre, felemelő arra,
Ha megreccsen a föld szörnyű recsegéssel
S repednek a hegyek dörgő repedéssel.

A miniszterek, az udvari nép egymás után rohantak a deszkalaphoz, hogy legalább néhány lépésnyire vállukon hordják meghalt uruk tetemét. Lassan vonult a menet a sírbolt felé, amely a palota legszélső udvarában volt. A menetet siratóasszonyok zárták be. Ruhájukat tépve, hangos jajveszékeléssel kísérték el az utolsó útra urukat. A sírbolt előtt letették a holttestet a földre, arcát délnyugatra, Mekka felé fordítva. Köréje álltak mindannyian lehorgasztott fejjel, lelógó kezekkel. A halál pillanatában az ember elereszt mindent, a tenyeréből kihullajt mindent, és nem kíván megragadni semmit.

A főpap rövid imát mondott, amit a gyülekezet halkan ismételt, azután leeresztették a holttestet a csupasz földbe. Koporsó deszkája, ércburkolata nem takarja a mohamedán testét, hanem közvetlenül adják az anyaföldnek. Boldog az, aki az enyészetben találja meg örök pihenését.

A temetés után néhány nappal visszatért a megszokott rendes élet a palotába. Mahmúd al-Abbászí földi maradványai eltűntek az élők sorából, lelke már ott állt a világok bírájánál. Az élet követelte a maga jogait. Alí Haidar al-Abbászí beült elődei székébe. Egy héttel a temetés után meg kellett tartani a darbárt, a beiktatás pompás ünnepét. Összesereglettek a hűbéresek, a földbérlők, a kereskedők, az iparosok és az udvari nép. A kisded hadsereg és a test-

őrség vidám zeneszó mellett vonult be a palota udvarába. Klarinét, fuvola hangja, dobok pergése verte fel a környék csendjét: felvonultatták a régi ágyúkat a falakra, és százegy ágyúlövést adtak le. Alí Haidar, most már ő is: al-Abbászi, a büszke abbászidák sarja, hosszú, arannyal sűrűn hímzett sírváni kabátban áll a trónszék előtt. Turbánjában mogyoró nagyságú gyémántkő és szerteágazó smaragdforgó izzik. Lábát ékköves saru díszíti. Mellette áll minisztere, az öreg Aszaf, aki még atyja oldalán tanulta el a kormányzás nehéz mesterségét. Másik oldalán hatalmas termetű rádzsput magasra emelt pallost tart kezében. A fejedelem élet és halál ura, bölcsességgel uralkodik, de határozatait, ha kell, karddal hajtatja végre. Nem köti világi törvény, nem szabhat neki határt a nép kívánsága és akarata, csak lelkiismeretére hallgat. Lelkiismeretét Allah akarata irányítja és sugalmazza, ami le van téve a szent könyvben, az isteni kinyilatkoztatásban.

A trónustól jobbra, Aszaf miniszter lába előtt a földön, díszes szőnyegen guggol Abd al-Hajj, a főpap. Térdei között kis faragott állványon nyitott könyv. Ebből a szent könyvből és a próféta példájából meríti a pap és a fejedelem az uralkodás és a kormányzás szabályait, törvényeit. Allah mindentudó, és őrködik az emberek élete fölött, akiknek vezetésére rendelte a királyokat.

Most megharsan a kürt, és künn az udvarban a zenészek hangos dallamba fognak. Egymás után lépnek a nagy csarnokba az udvari méltóságok. A testőrök a fejedelem mögé sorakoznak fel. Vörös egyenruhájukat dúsan kirakott aranysújtás gazdagítja, ősi szokás szerint alabárdot és kerek pajzsot tartanak kezükben. Aszaf, a főminiszter most Alí Haidar elé lép, és az egybegyűlt udvar előtt hangos szelám alejkum – üdv neked, ó, fejedelem – kiáltással megragadja baljával kezét, jobbjával pedig nagyot csap tenyerébe.

Alí Haidar megrázta az öreg remegő kezét: Va alejkum asszelám, neked is üdv, derék tanácsadóm, miniszterem – mondta kedves mosollyal. Kórusban morajlott fel a szelám a termen végig. A testőrök alabárdjukat pajzsukhoz verdesték, künt felharsant a kürt, és az ágyúk ismét megszólaltak.

Aszaf vezér és miniszter után Abd al-Hajj főpap lépett a fejedelem elé. Ő is nagyot csapott Alí tenyerébe, és néhány pillanatig kezében tartva azt, mélyen a szemébe nézett. Azután felemelte a szent Koránt, és eléje nyújtotta. Alí Haidar alázattal megcsókolta a bőrkötésű könyvet, és áhítattal illesztette homlokához.

– Agyam, szívem és karom a Te parancsaidat fogja követni – jelentette ki erős, férfias hangon –, magasztaltassék a Te neved! Meg fogom hallgatni tanácsadóimat, megkérdezem a bölcsek véleményét, és összhangba hozom az Örökkévaló intelmeit gyenge ítéletemmel. Rendületlenül végrehajtom azt az akaratot, amit a Mindenható sugalmaz nekem. Dicsőség Neki, békesség és üdv a prófétának!

– Szelám, szelám! – zúgott végig a termen.

Ezután a fegyveres őrök parancsnoka lépett a trón elé. Ő is parolázott az uralkodóval. Sorra jöttek a többi miniszterek, a kincstárnokok, a postamesterek főnöke, a csatornák felügyelője, a fővadász, az elefántok főidomítója, a kutyafalka főpecére, a solymárok vezetője, a szakácsok főnöke, a halászok, a ruhatár igazgatója, a hűbéresek, a földbérlők képviselője. Egymás után melegen megrázták és megszorították az új fejedelem jobbját. Nem csupán képletes kézszorítás ez a szertartás, az uralom elismerésének jele, hanem valóságos alkukötés fejedelem és alattvaló között. Így cselekedte ezt hajdan Mohamed próféta is, és utána a kalifák századról századra. Az alattvaló érezni akarta, hogy urának keze erős, vasmarok, amely szükség esetén kardot tud ragadni ősei birtokának és népe épségének megvédésére. Mikor az alattvalók sorban bizonyságot szereztek, hogy Alí Haidar al-Abbászí erős kézzel fogja megragadni a kormány gyeplőjét, és érdekükét vér árán is képviseli, hangos felkiáltással biztosították hűségükről.

– Allah áldja urunkat, a nagy császár földi helytartóját, a navábot. Árnyékolja be életének útját, adjon nekünk higgadt fejet, erős szívet, izmos kart, hogy parancsait vakon teljesítsük. Nincs más Isten csak Allah, magasztaltassék a neve, és Mohamed az ő prófétája!

A testőrök dübörögve csapkodták alabárdjaikat a pajzsokhoz, de a fegyverzörej sem tudja elnyomni az üdvrival-

gást, amelybe beledörgött a külső erőd ágyúzása, és vonult a szelek szárnyán, ki a szabadba, a nép közé, amelynek képviselői csak most jutottak szóhoz. Barna bőrű, kérges tenyerű földművesek léptek a trón elé. Mélyen meghajoltak, azután levetették magukat a fejedelem lábaihoz, homlokukkal súrolva a puha szőnyeget. Alázatosan emelkedtek fel, és búza- és rizsszemeket hintettek a trón zsámolya elé.

Alí büszke mosollyal fogadta hódolatukat, és sorban megrázta a kezüket. A parasztok megcsókolták a fenséges kezet, és illedelmesen visszavonultak. Most ismét felharsant a kürt, de ennek hangja más volt, mint az előbb. Keményebben, parancsolóbban rikoltott. Az udvari méltóságok két sorra oszoltak, és utat engedtek egy kis küldöttségnek. Európai egyenruhák és parafasisakok vegyültek a díszes, csillogó, aranysujtásos keleti kaftánok, sírváni dolmányok közé. Az indiai alkirály képviselője és a kis indiai állam angol rezidense lépett a trón elé, hogy a távoli Albionban székelő indiai nagy császár szerencsekívánatait tolmácsolja, és jelen legyen mint vendég, néző és csendes megfigyelő, mi történik a szövetséges birodalomban. Sir Geoffrey Montmorency már évek óta tölti be ezt a magas tisztséget. Gyermekkora óta ismeri az új fejedelmet, mégis a pillanat méltóságának megfelelően mereven, katonásan teljesíti a darbár feladatát. A trón lépcsőjére lépve kezet szorít Alí Haidar al-Abbászival, azután néhány szót váltva vele, int hadsegédének, aki a mellette álló katona kezéből kis szelencét vesz elő, és átnyújtja Sir Geoffreynek. Ez felnyitja a szelencét, szikrázó gyémántgyűrűt vesz ki, és a fejedelem ujjára húzza. Kint ismét felharsantak a kürtök. A multáni zenekarok dobpergése megremegteti a száraz levegőt. A csarnokban dübörögnek a pajzsok és rivallnak a torkok:

– Éljen a nagy császár! Éljen a naváb!

A naváb meghajlik az angol előtt, és hosszan megcsókolja az angol India császárának gyűrűjét. Majd előlép a kincstárnok, és Alí egy gyönyörű aranyláncot akaszt Sir Geoffrey nyakába. Leülteti maga mellé, a trónus emelvényén álló, aranyozott magas hátú karosszékre. A miniszterek, a parancsnokok, a pap és a többi méltóság fejbiccentéssel elvonulnak előttük.

Kint a vár alatt, a nagy téren, szakadatlanul játszik a zenekar, tengernyi nép gyűlt össze, és türelmetlenül várja az új fejedelem megjelenését. Üdvrivalgás süvít most végig a lemenő nap sugaraitól megaranyozott tömegen. Az erőd peremén, az apró tornyokkal lezárt nyílt oszlopcsarnok karfájára támaszkodva feltűnik Alí Haidar daliás alakja, minisztereitől körülvéve.

– Kja khub! Naváb ki dzsai! Mashallah! Mily csodálatos szép! Éljen a naváb! Mit nem tesz Isten!

Alí Haidar al-Abbászí kezével üdvözlő mozdulatot tesz alattvalóinak tömege felé, amely megrészegedve az örömtől, hogy a fejedelem fenséges szemeinek sugarai ráestek, magánkívül kiabál, ordít. Taszigálják egymást a férfiak és a háttérben mélyen beburkolt asszonyok. Az erőd falához tódulnak, kiterjesztett karral kérnek áldást a szerencsés uralkodóra, aki fiatalon léphetett a trónra. Alí Haidar kipirult arccal áll az erőd oszlopos tornácán, és hogy alattvalóit még boldogabbá tegye, jelt ad, hogy lelkesedésüket csengő arannyal jutalmazzák. A kincstárnokok két kézzel szórják a mélybe a rúpiák tömegét. Hull, gurul, szerteszét fut a fényes ezüst és a temérdek ana. A nép őrülten szalad a pénz után, kapkodja a fejedelmi kegy kézzelfogható megnyilvánulását. Már nem néznek fel a magasba, lefelé fordulnak a szemek a földre, és lázasan, egymást taposva, tiporva próbálnak egy-egy ezüstpénzt és – vajh ki oly szerencsés – egy aranyat megkaparintani. Percekig tart a pénzszórás, az áldás, amely Allah kegyelméből és ősi szokás szerint az uralkodó jóvoltából zúdul a nép ölébe.

Este kigyúlnak az örömtüzek. Lobogó máglyák mellett rotyognak az üstök, sül, fő a juhhús, a marhapörkölt; fűszeres illatok keringenek a levegőben, a föld zsíros lesz a kiömlő vértől, faggyútól, teleissza magát rizzsel, ízes zöldséggel, paprikás levessel. Az ágyúk dörögnek, a jóllakott nép rikoltoz, és a csillagokkal versenyt ragyog az ég felé törő tűzijáték. Ropognak a rakéták pukkanó virágerdei, a láthatár kigyullad az örömtől és a vörösen izzó bengáli tűztől. Ma mindenki boldog, ma mindenki elfelejti a szomorú tegnapot, és senki sem gondol a bizonytalan holnapra.

– Éljen a fejedelem, Dzsehán panáh ki dzsai, éljen a világ ura!

És míg az embertömeg eszik, énekel, mulat, s önfeledten élvezi a forró éjszaka gyönyörét, a díszes palota fényárban úszó ablakai között egyben halványsárgás világosság dereng. Keleti ékes művű lámpás mellett ül a birodalom leghatalmasabb embere, az ünneplés hőse, magában, egyedül. A félig nyitott ablaknyíláson át beszűrődik a bengáli tűz fénye, áthallatszik a vidám zene, mulatozás zaja. A tűz különös, ugráló csókákat vet a falra, és sötét árnyékot rajzol az árva fejedelem homlokára.

Srinagar, május eleje

Kezdjük megszokni kasmíri környezetünket. A meglevő szolgaszemélyzetet ki kellett egészíteni egy szakáccsal. Mahmúd, az idősebbik fiú, maga is belátta, hogy fehér emberek, különösen a memszábok nem ehetik Karíma főinas, kertész, éjjeliőr és kifutó főztjét. Megígérte, hogy kitűnő szakácsot szerez nekünk. Be is karikázott a városba, ami biciklin is fél órába telt, és délután jelentkezett egy toprongyos, kerek turbános, deresedő szakállú emberrel. Mahmúd diadalmasan mutatta be szerzeményét. Meg volt győződve, hogy nagyon el leszek tőle ragadtatva. Mohamedán volt az új szakács, Mahmúd házában nem is lehetett gondolni hindu szolgaszemélyzetre. Kasmírban különben minden szolgálatot mohamedánok végeznek el. Az ország lakosságának kilencvenkét százaléka mohamedán, a fennmaradó nyolc százalék hindu zsíros hivatalokban ül. A fejedelem maga is hindu, és természetesen saját felekezetéből választja ki tisztviselőit. De máskülönben is a kasmíri hindu mind tud írni, olvasni, tanult, művelt ember, a mohamedán többség viszont mind analfabéta. A mohamedán kereskedők könyveit is hindu írnokok vezetik, felmentvén ezzel gazdáikat a betűvetés nehéz tudományának elsajátításától. Nem is vártam semmiféle intelligenciát az új szakácstól. A bengáli síkon a meleg miatt az emberek alig hordanak ruhát, s az a kevés is mindig tiszta fehér. Kasmírban hűvös szelek fújdogálnak, itt mindenki fázik, tetőtől talpig

beburkolódzik rongyaiba. Talán éjjelre sem vetik le. Állítólag piszok tekintetében rögtön a tibetiek után következnek a ranglétrán.

Az új szakács nem akart rontani nemzetségének százados hírén, és tőle telhetőleg igazi kasmíri maradt. Külseje nem volt valami biztató. Amikor lopva kezére néztem, amelynek színe alig tért el kabátujja szurkosságától, szemérmesen háta mögé dugta. Sebaj – gondoltam –, ezen lehet segíteni, szappant adok neki, ki tudja, milyen csodák történhetnek még. Attól még kitűnően főzhet. A piszkos munkát, a takarítást, mosogatást, súrolást majd Karima és Rahima fogja elvégezni. Meg kell vele próbálkoznom.

Nehezen értettük meg egymást a szakáccsal. Bengáli tudásomnak nem vehettem hasznát. Bármit mondtam, mindenre azt felelte urdu nyelven: bout accsa – rendben van! Ezt annyiszor hallottam tőle, hogy neve gyanánt rajta ragadt. Nem is tudtam meg igazi nevét sohasem. Különben dardul beszélt. Ebből a nyelvből egy szót sem értettem. Így legalább nyelvi nehézségeknek tulajdonitottam, ha a kacsát belestül s majdnem szőröstül-bőröstül sütötte, amíg annyira át nem melegedett, hogy egészben tálalhatta. A piac nagyon messze volt, rá kellett bízni a vásárlást. Teljesen ki voltam neki szolgáltatva. Hiába magyaráztam, szidtam, korholtam. Csak egy válasza volt mindenre, és azt állati türelemmel ismételte: bout accsa! Bele kellett nyugodnom a változtathatatlanba. A mohamedán kiszmet igen bölcs dolog Kasmírban.

Májusban a gyümölcsöskert teljes virágjában pompázott. A levegő illatozott tőle. Tavaszi színek tobzódtak a hegyoldalakon, a tavak felszínén liliomok álmodoztak a szerelemről, a sekély feneken gyökeret vert a hínár, és dúsan burjánzott fel a levegőre, hogy lélegzetet vegyen. Nagy hínárszigetek fonódtak egybe, és a szél hozta, hordta rá a fövenyt, a termőföldet, és az élő szigeteken virágoskertek fakadtak. A virágbokrokban fészket raktak a madarak, dalukkal betöltötték a levegőt. Éjjel fülemülék énekében gyönyörködtek a csillagok, és a hold sugarain lecsalogatták a felhős égből a periket, a kasmíri mesebeli tündéreket. Tündérországban laktunk. A mogul császárok tudták, hogy

miért töltötték a nyarat ebben a csodálatos szép országban. A természet szépségét művészetük ihletével akarták megtoldani. Mesterséges tavakat duzzasztottak a források vizéből, függőkerteket hordattak kőből faragott oszlopos tetőkre, és a rohanó patakokban pisztrángokat tenyésztettek. Lelket-testet gyönyörködtető paradicsomkert lett a birodalmuk.

Haszan, a kisebbik házigazdánk, iskolába járt. Csak estefelé jött haza, és akkor is tanult. Mahmúd már kész ember volt. Széles fejű, erős vállú fiatalember, aki elhatározta, hogy költő lesz. Itt született ebben a házban, a virágzó gyümölcsfákra esett első tekintete. Gyermekkorában a szomszédos hegyoldalon játszott az írisz liláskék, rozsdavörös kelyhével, és a „peri-mahall" tündérvár omladékai között ábrándozott a kék égen úszkáló felhőkről. Nem csoda, ha minden kasmíriban szunnyad a művészi lélek, csak egy kis lendület kell hozzá, hogy alkotásba szökkenjen. Megtanult angolul, kívülről tudta Shelley, Keats és Byron verseit, jól tudott perzsául, és esténként hangosan olvasta Szádí, Háfiz és Ikbal verseit. Mindent kívülről tanult, hogy túlszárnyalhasson mindenkit. A nagyvilágot nem ismerte, a költők és írók pedig felcsigázták képzeletét. Már saját magát is írónak képzelte, mégpedig nagy írónak, aki majdan, sok-sok tanulás után halhatatlant fog alkotni. Eleinte nevettem önhittségén és gyerekes képzelődésén. Nem volt rossz fiú, meg kellett bocsátani neki, hiszen mit láthatott maga előtt; analfabéta nagynénjét, nagyanyját, a szurtos szolgákat, akikhez képest csakugyan Shakespeare-nek hihette magát. Egész nap velünk volt. Hallgatta Gyula beszédét, és hosszasan elvitatkozott vele az iszlámról. Sehogy sem fért fanatikus mohamedán fejébe, hogy tudós ember a hinduizmus előtt is tisztelettel emeli meg kalapját. Hallani sem akart ezekről a babonás bálványimádókról, akik nem jutottak el az egy Isten imádatához. Kiirtandónak vélte az egész fajzatot. Megcsontosodott muszlim volt. Ezen még az angol irodalom sem tudott változtatni. Először került női társaságba, sőt, most ő lett mentorunk, és szorgalmasan bújta a vallásjogi könyveket, hogy útmutatást kapjon, hogyan kell mohamedán úrnak nőkkel szemben viselkedni?

Kedvünkért társaságot hívott, és elszavalta verseit. A hosszú délutánokon tongán bevitt a városba, hogy minden nevezetességet őáltala ismerjünk meg. Az uram csakhamar megunta bőbeszédűségét, és arab könyveihez menekült előle. Ennek Mahmúd csak hasznát látta, mert egyedül lehetett velünk, és bennünk hálás hallgatóságot talált.

Srinagar városát nem lehet megunni. A Dzsélam folyó két partját fantasztikus ódon fahidak kötik össze. Majd összedűlnek, olyan rozogák. A folyón ezernyi bárka áll, azok is olyan düledezők, mint a parton álló épületek. Nincs egyenes vonal, minden ferde, minden görbe, minden foltozott, sokszínű. A folyó kanyarog, kiárad, összeszűkül, az utcák is kanyarognak, terekké bővülnek, és zsákba szorulnak. Az emberek is ilyen rendetlenek. Gyönyörű faj! India legszebb lányai legszebb tájáról kerülnek ki. A férfiak és nők egyforma bő lepelt hordanak. Azt mondják, hogy ezt az asszonyos szoknyaszerű kabátot afgán hódítók parancsolták a férfiakra, hogy megszégyenítsék őket gyávaságukért. Amilyen gyávák, olyan tolakodók. Ha idegent látnak meg, nem mennek le a nyakáról. Ha egy tongára volt szükségünk, tizenöt-húsz rajzott körülöttünk, s míg a lovak egykedvűen ropogtatták a füvet, az utast szóáradattal igyekeztek megnyerni maguknak, belekapaszkodtak karunkba, erőszakkal cipeltek kocsijukhoz. Majd szétszakítottak bennünket. Szerencsére Mahmúd kasmíri volt, értett a nyelvükön. Ez a nyelv az ostor volt, amit kiragadott az egyik kocsis kezéből, és irgalmatlanul szétcsapott közöttük. Utötte-verte őket. Lett erre jajgatás. Úgy szétrebbentek, mint a verebek.

Ijedten kérleltük Mahmúdot, hogy ne legyen ilyen kegyetlen, hiszen sohasem fogunk többé tongát kapni.

– Szó sincs róla – mondta dölyfösen –, csak így lehet ebbe a tolakodó népségbe egy kis tisztességet verni.

Igaza volt. Meghunyászkodva, alázatos távolságból merték csak ezentúl kínálgatni kocsijukat.

Srinagar girbegurba szépségével nem tudtunk betelni. Villánktól messze volt a város, de azért mindennap bementünk. Az út a Dal-tó partján vezetett végig, hol emelkedett, hol szelíd völgybe ereszkedett alá. A pólótérnél ér-

tünk be a városba. Ez a pólómező a legszebben fekszik a világ összes pólóterei között. A háttérben hófödte hegyek, zöldellő erdők és virágos rétek zárják le, a másik oldalon pedig a nyüzsgő város tarkállik. A házak majdnem bedűlnek a folyóba, amelyen karcsú sikára-csónakok száguldanak, és viszik a vendégeket a kasmíri kereskedők boltjaiba.

A kasmíri a kereskedők legravaszabbja. Írni-olvasni nem tud, de beszélni annál többet.

– Tessék beszállni a csónakba – mondta könyörgő hangon –, tisztelje meg ezt a szerény járművet magas látogatásával.

– Nincs szándékunkban vásárolni – felelem, s már odább akarok állni, de nem lehet. Kiugrik a partra, illetve kiugranak a partra, mert egyszerre tizenöt csónak fut összse idegen emberek láttára, és egymást licitálják túl leereszkedő nyájasságukkal a kereskedök. Körül vagyunk véve embergyűrűvel, amely szorosabb, mint a vasabroncs. Rimánkodik ez a gyűrű, és olyan szívós, hogy menthetetlenül ellágyul a szívünk. Ha kőből volna, akkor is ellágyulna az utolsó érvre. Kis zsákokból hirtelen előkerül az áru.

– Nem eladásra való – hangoztatják –, csak megmutatjuk, tessék megnézni, méltóztassék csak egy futó pillantást vetni rá. Boldoggá tesz vele engem, és örömet szerez méltóságtok szívének.

Hajszálfinom gyapjú- és selyemsálak, amelyeket előttünk húznak át karikagyűrűn, annyira ruganyos; pompázó hímzések, művészi ezüst- és fafaragások, lakkfestésű dobozok omlanak ki a zsákokból. Kinek van olyan kőszíve, hogy ettől a látványtól vajpuhává ne olvadjon. Megadjuk magunkat. Haimanti is simogatja a puha sálakat, és nézegeti a fadobozokat. Beülünk az egyik csónakba. Megkönnyebbülünk. A többi csónakos kereskedő beletörődik sorsába. Majd jön más vevő! Srinagar nyáron tele van angol nyaralókkal. Minden évben ezrével jönnek, sohasem akarnak vásárolni, s kis hajórakomány áruval térnek vissza Indiából Angliába. A jó kereskedő nem szalasztja el prédáját. Ősapáitól örökölte csodálatos kézügyességét és még csodálatosabb rábeszélő tehetségét. Ezt nem lehet iskolában megtanulni, erre születni kell.

Fejünk fölött gyönyörűen ragyog a nap. A víz visszatükrözi a felhők játékát. Függő, úszó szigetek között siklik a csónak. A kasmíriak lassan, egyenletesen eveznek a bolt felé. Látják, hogy elmerültünk a természet páratlan szépségében. Még csak egy kis lendület kell, hogy szívünket teljesen birtokba vegyék. Mélabúsan, mint valami éjjeli madár, megkondul hangjuk:

– Memszáb kó, kó! Üdvözlégy úrnő, üdvözlégy!

Úgy dalol ez a hang, olyan bús és megható, hogy minden titkos érzésüket megértjük. Haimanti kinyitja erszényét, és két anát dob a csónakosnak. Hálás tekintet a viszonzás. Néhány perc múlva már kórusban csendül fel, még mélyebbről, még meggyőzőbben a szomorú dallam:

– Memszáb kó, kó!

Partot érünk. A kereskedő bevezet házába. Olyan ferde ez a ház, félünk: a fejünkre dől. Fából épült, abból faragták, szegezték, toldották. Külön építészeti stílus és tudomány ez, Newton itt más nehézségi törvényt állapított volna meg, mint a rideg Albionban. A ház kapuja fölött lóg a cégtábla. Siralmas egy alkotmány. Ha erősebb szél kerekedik, elviszi, de a ház is utána repül. A cég neve még siralmasabb: Suffering Moses – Szenvedő Mózes.

– Kié ez a bolt? – kérdeztem.

– Méltóságodé, memszáb – felelte alázatosan –, ez a ház a méltóságod háza, ez a bolt fenségedé, és én, a Szenvedő Mózes, felséged szolgája vagyok.

Szerencsére nem voltunk teljesen újoncok India kereskedővilágában, és alázatos szolgánk kenetteljes szavait nem vettük túl szigorúan. Nem parancsoltuk meg, hogy rakassa hajóra egész „házunkat, boltunkat", és vitesse el villánkba. Igaz, hogy a villánk is csak képletesen volt a mienk.

Némi sajnálattal léptünk a szerencsétlen Szenvedő Mózes felebarátunk üzletébe, de az első pillanatban sajnálatunk elpárolgott, sárga irigységnek adott helyet. Garmadával hevertek a kincsek. Hímzett faliszőnyegek, jarkendi kivarrott takarók, sálak, kínai szobrok, elefántcsont-faragványok, japáni lakkmunkák, paravánok, kasmíri lakkfestés, zöld jaspiskőből művészi ízléssel mintázott alakok. Krőzus

házában képzeltük magunkat. Nem is tudtuk, hogy mit vegyünk előbb kezünkbe. Szívünk hevesen dobogott. De hát kinek van ennyi pénze, hogy itt kedvére válogathasson? Zavarunkból Mózes segített ki. Illatos kasmíri zöld teát hozott, és a pompás ital gőzétől kissé magamhoz tértem. A teán felüdülve, ezüst teakészletet rendeltem. Csak a mintáját láttam, a többit Mózesre bíztam. Ő fogja kikalapálni a platánlevelek egybefonódó indáit a széles tálcára és a kannára. Zsebéből kivett egy darabka plajbászt, és azzal szemünk előtt rajzolta meg a minta körvonalait. Rajzművész keze nem járhatott volna biztosabban, olyan pontosan húzta a vonalakat. Azután hét hétig kalapálta, véste, trébelte a puha ezüstöt, míg készen nem állt a remekmű. Érdemes volt megvenni. Nemcsak ezt, de a többi apróságot is. Ma is sajnálom, hogy nem fogadtam el Szenvedő Mózes többi ajánlatát. Akkor drágálltam, ma el sem hiszem, hogy oly hihetetlenül olcsó volt minden.

Május közepe

A vakbuzgó Mahmúd addig vitatkozott, amíg rá nem vette uramat, hogy menjünk el Jézus sírjához.

– Itt van eltemetve – bizonygatta –, egészen bizonyos. Minket, kasmíriakat tisztelt meg az Isten, hogy Isza őfelsége nyugvóhelyéül Srinagart jelölte ki.

Felültünk a tongákra. Haimanti Mahmúddal került egy kocsiba. Szegény költőkirály-jelölt nem találta helyét. Együtt ülni egy gyönyörű fehér nővel, aki iránt már-már többet érzett, mint a Korán előírta tiszteletet. Nagyon udvarias akart lenni hozzá, s reggelenként friss virágot hozott neki. Azután észbe kapott, és forgatni kezdte a szent könyv lapjait, vajon illendő dolog-e ez? És ha igen, nekem, a másik memszábnak is szabad vagy kell-e virágot hozni?

Mindenáron állni akart a kocsiban, aminek az lett az eredménye, hogy egy fordulónál majd kilódult. Saját tengelye körül forgott, hirtelen elkapta a kocsi kasának rúdját, és tehetetlenül Haimanti lába elé zuhant. Kis híja, hogy az ölébe nem ült. Azt hitte volna, hogy ezután a pokol perzselő tüze fogja elemészteni bűnös testét. Egyelőre nem

történt semmi baj, csak Haimanti, akinek szintén feltűnt a fiú suta félénksége, elmosolyodott.

– Látja, látja, Mahmúd – mondta szokott szelídségével –, mondtam, hogy üljön bátran mellém, és ne féljen annyira tőlem.

Mahmúd szokott bőbeszédűsége elakadt, alig talált néhány szót gazdag szótárában, azt is akadozva dadogta ki:

– Bocsánat, memszáb, ne haragudjék, de én nem félek, én csak tisztelem önt, nagyon tisztelem, nem vagyok méltó, hogy ön mellé üljek – nagyot nyelt. Valami világrengetőt akart mondani, ami már régen fúrta oldalát – memszábra úgy nézek fel, mint Mohamedra, a prófétára!

– Ez nagyon megtisztelő – felelte Haimanti mosolyogva –, maga nagyon lovagias, csak Mohamed meg ne sértődjék!

Mahmúd lelkesen felkiáltott. Annyit olvasott a prófétáról, hogy tudni vélte, Mohamed bármely esetben miként viselkednék. Ezt különben minden tanult mohamedánnak illik tudni.

– Mohamed a próféta bizonyára imádná önt, memszáb, és biztosan elvenné feleségül. Igen, kedvenc felesége lenne, mert szebb még Áisánál is, és ma a hiyők milliói tisztelnék memszábban anyjukat.

Haimanti felnevetett. Áthallatszott a csengő hang a kerekek dübörgésén a mi tongánkig. Hónapok óta először hallottam nevetni. Hálás voltam ezért Mahmúdnak. Talán titokban ő is. Mahmúd boldogan ült a dán asszony mellé, tisztelettel fordította tekintetét feléje, és tenyerével letakarta térdeit, mint ahogy azt a próféta előírta. Ha valamikor a paradicsomba kerül, így fog a „nagyszemű" hurikra nézni.

Jó sokáig döcögött velünk a kocsi amíg végre elértünk Srinagár külvárosába Jézus sírjához. Fehér emberek látogatása ennél az egzotikus épületnél méltó feltűnést keltett. Mindjárt egy sereg kíváncsi fogott körül bennnüket. Mahmúd a rendőr szerepében akart tetszelegni előttünk, és szigorúan ráparancsolt a bámészkodókra, hogy ne zavarjanak. Tisztes távolságba vonultak vissza. Miután Mahmúd eliasztotta az ünneprontókat, bevallotta, hogy most először

látja ezt a híres sírt, eddig csak hallomásból ismerte. Szégyenkezve vallotta be, hogy már régen szeretett volna idejönni, de nem mert egyedül, mert félt, hogy barátai kinevetik, ha elhiszi, hogy csakugyan Jézus pihen a primitív házikó alatt. Romlatlan fiatal lelke nem bírta a hazudozást.

A sír farács-ablakokkal körülvett téglaépület. Tetejét vastag zsúpszalma-réteg fedi, amelyből füves kis rét nőtt ki. Egy vékony fatörzs is életteret talált rajta, és sárga virágok pompáztak gallyain. Élet pezsdült ki a halálból.

Belül egyszerű szarkofág alatt pihen a szent. Az ahmedijja szekta, amelynek kalifáját Kádiánban meglátogattuk, azt állítja, hogy Krisztus felocsúdva ájulásából, hosszú vándorlás után eljutott Srinagarba, és itt talált örök nyugvásra. A szarkofág körül siránkozó mohamedán asszonyok imádkoztak gyermekáldásért. Talán nem is tudják, hogy az ahmedijja követői kinek építették a szentélyt, ők minden szentnek hisznek, és minden szentet kérnek, hogy juttasson nekik gyermeket. A gyermek a férj szeretetének legbiztosabb záloga. Színes gyapjúfonalat kötözgetnek a farácsra, és szeretettel simogatják a sír falát, hogy őrizze, óvja a szentet minden külső bántalom ellen.

Az uram jól szemügyre vette a sírt.

– A legenda Jusz Aszaf sírjának tartja – mondta –, ebből keletkezett az a félreértés, hogy Jézus sírja. Szó sem igaz belőle. Az épület maga igen régi, talán a XVI. századból való, és valami mohamedán szent lehet alatta eltemetve.

A sír őre fejét rázta, és vitába szállt az urammal. Vakbuzgó ahmedijja követő volt. Nem lehetett tudományos érvekkel meggyőzni.

– A száhib bármit is mond – jelentette ki dühösen –, a mi prófétánknak van igaza, itt fekszik Jézus próféta, Mirjam fia, áldás és béke legyen szent hamvain!

Mahmúd az uram pártjára állt, és összeszidta az őrt.

– Nekem is azt mondták – kiáltott rá –, és én el is hittem, de most, hogy látom ezt a rozoga kalibát, hát csak nevetni tudok az ahmedijja követők ostobaságán. Be akarják csapni a becsületes mohamedánokat.

Csitítottam Mahmúdot, féltem, hogy az őrt is meg fogja

verni. Nagyon könnyen ment az ilyesmi Mahmúd barátunknál. Az asszonyok, akik egy szót sem értettek a tudományos vitából, de nem is hederítettek rá, tovább kérték a szentet, hogy áldja meg őket gyermekkel, lehetőleg fiúval, és szorgalmasan kötözgették a gyapjúszálakat a rácshoz. Már egész színes szőnyeget csomóztak rá. Megható volt ez a ragaszkodás primitív hitükhöz. Üveges szemmel néztek a szarkofágra, ajkuk remegett az áhítattól. A tudománynak el kellett némulni, ha eléri azt a határt, ahol az igaz hit kezdődik. Érveket lehet érvekkel legyőzni, a hit győzhetetlen.

Mialatt Mahmúd tovább veszekedett az őrrel, én a sírépületet nézegettem, az uram fényképfelvételeket készített róla. Haimanti odaosont a rácshoz az asszonyok közé, szőke fejét odatámasztotta a falhoz, és mozdulatlanul imát rebegett. Nem akartam zavarni. A megtérő bárányok kedvesebbek az Úr előtt, mint a gőgös igazak. Krisztus nem a büszkék és tökéletesek segítségére szállt le a földre, hanem a vétkeseket karolta fel és váltotta meg, akik hinni tudnak benne.

Haimanti megkönnyebbülve jött el a sírtól. Mahmúd látva ájtatosságát, megjuhászodott. Csendesen ült mellette a tongán. Visszahajtottunk a városba. A kis lovak vidáman poroszkáltak. A szent sírjánál félméternyire nőtt ki a kövér fű, kéjjel legelésztek rajta. Frissen, jóllakottan húzták terhüket. Néha annyira nekiiramodtak, hogy egy-egy kövön majd felborították a kocsikat. A távolból éktelen lárma zaja szűrődött felénk. A kasmíri kocsisok aggodalmasan néztek ránk. Mahmúd nógatta őket, hogy csak hajtsanak előre.

– Baj van, száhib – mondták, és megálltak –, a városban verekedés van. Nem jó ilyenkor közel menni. Álljunk meg.

Több sem kellett Mahmúdnak.

– Előre, ha mondom, gyáva fajzat, ha urakat visztek, ne féljetek! – kiáltotta, és megrázta öklét. Mahmúd ökle közelebb volt a kocsisok orrához, mint a távoli verekedés, kasmíri eszükkel nem volt nehéz a két fenyegető veszély között választani. Megvakarták fejüket, helyreigazították

turbánjukat, kérő pillantást vetettek ránk, azután hajtottak tovább. Nem kellett sokáig várnunk, bekerültünk a zűrzavarba. Vadul hadonászó emberek álltak elénk. Összeviszsza kiáltoztak. Az egyik megragadta lovunk kantárját, de mikor bennnüket észrevett, rögtön eleresztette. Hiába, az angol parafasisak tiszteletet parancsol még a lázadó tömegeknek is. Mahmúd belevegyült a tömegbe, és érdeklődött az események iránt. Lelkendezve újságolta:

– Néhány nappal ezelőtt Indiából a Congress-párt emberei feljöttek Kasmírba, és gyújtó beszédeket tartottak a mecset előtti nagy téren. Szabadságot követeltek, és fenyegetőztek, hogy nem fizetnek adót és nem dolgoznak, ha a fejedelem nem ad azonnal szabadságot. Éltették Gandhit, aki fel fogja szabadítani az indiai népet a rabszolgaságból és a nyomorból. Olyasvalamit is ígértek a szónokok, hogy ha a Mahatma jut uralomra, csak az uraknak kell majd dolgozni, és a nép fog pihenni.

Haimanti tekintete hirtelen elkomolyodott. Keserű vonás véződött szája szögletébe, és akaratlanul felvetette fejét. Kellemetlenül érintette Mahmúd előadása.

– Ne féljen, memszáb – nyugtatta meg Mahmúd –, én megvédem magukat. Engem ismernek itten.

– Nem félünk, Mahmúd – feleltem –, mi idegenek vagyunk, minket véd a kormány. De jobb volna mégis minél hamarabb kikerülni a csőcselékből.

Könnyű volt ezt mondani. Ekkor már átláthatatlan tömeg töltötte meg az amúgy is szűk utcát. Ordítottak, botok emelkedtek a levegőbe. Az emberek nagyon fel voltak izgatva. Egynéhányan, akik angolnak néztek, kocsinkhoz jöttek, és panaszkodva mesélték el sérelmeiket.

– A fejedelem szétkergette a tüntetőket, és megfenyegette a népet, hogy ha valaki ilyen lázító beszédre hallgat, azt azonnal felakasztja. Meg is tette. Néhány ártatlan mohamedánt besúgtak a hinduk, és felkötötték őket. Pedig a lázítók hinduk voltak. Gandhi hívei, hogy Allah átka sújtson le rájuk!

Most végre tudtuk, hogy mi történt. A régi gyűlölet, a hamu alatt parázsló tűz újból lángra lobbant. Két-három hindu haragszik két-három mohamedán szomszédjára, köz-

bejön valami váratlan esemény, amit kapcsolatba lehet hozni a hindu–mohamedán ellentéttel, és felemelkednek a botok, és lesújtanak az ártatlan áldozatokra.

Mahmúd sztentori hangon kiáltott:

– Engedjetek utat a szahibnak és a memszáboknak! Nincs más Isten, csak Allah és Mohamed a prófétája!

Mint tajtékzó hullámtörés, úgy zúgott vissza a megdühödött tömeg:

– Lá iláha illá'lláhu!

Mindnyájan mohamedánok voltak, és most indultak újabb rohamra hindu honfitársaik ellen. Még csak Mahmúd lázító csatakiáltása kellett, hogy a tömeg teljesen eszét veszítse.

– A hinduk meg akarnak ölni minket! – ordították – megtámadják a mecsetet. Halál a pogányra! Allah Akbar!

Allah a legnagyobb! – ez volt a csatakiáltás. Évszázadok óta ez a mondat hangzik el számtalanszor a mecsetekben és a sok száz ezer kis lakásban, ahol a mohamedán leborul teremtője előtt imájában. Ezzel a mondattal buzdították magukat a mohamedán harcosok hódító hadjárataikban, és ez a kiáltás hangzik fel, ha a pogányokra halált kívánnak. Amilyen szelíden, ájtatosan röppen el a hivő ajkáról ima közben, hogy szinte áhítatos sóhajnak hallatszik, olyan féktelenül, ijesztően zúg, ha düh és gyűlölet fűti.

A megőrült tömeg szanaszét rohant a szűk mellékutcákban. Egy pillanat, és már hallottuk, mint csörömpöltek a betört ablakok. Segélykiáltás, jajgatás, halálhörgés, gyerekek sírása, asszonyok sikoltozása, és a félénk, megrettent hindu férfiak rimánkodása töltötte be a srinagári paradicsomkert levegőjét.

– Vesszenek a bálványimádók! – kiáltotta Mahmúd – vesszen minden hindu!

Felállt a tongában, és magából kikelve ordított. Egy szahib biztatása olaj volt a vakhit amúgy is fennen lobogó tüzére. Mahmúd kezével hadonászott, és úgy látszott, le akar ugrani a kocsiról, hogy személyesen rész vegyen a verekedésben, amely nagyon egyoldalúan fejlődött a mohamedán többség előnyére.

Haimanti összerázkódott.

– Le Gandhival, a hazug prókátorral! – ordította a tömeg. – Allah a legnagyobb!

Mahmúd fél lába a tonga hágcsójára lépett. Szeme vérben forgott. Az évszázadokon át fajtájába nevelt gyűlölet folyékony tüzet gerjeszt fiatal, bolond ereiben. Allah útján harcolni, és ölni a hitetleneket: ez minden muszlim titkos vágya. Most az ő számára eljött ennek az édes vágynak az órája. Egy szempillantás, és belerohan a vérszomjas csőcselékbe. Ebben a pillanatban egy kéz ragadta meg karját. Felvetette fejét, és hátrafordult: ki mer hozzáérni, ki meri lefogni karját? A merész kéz Haimanti puha keze volt. Puhaságában több erő és hatalom lakozott, mint férfiak kemény öklében. Mahmúd szeme lecsukódott, izmai elernyedtek, feje lehanyatlott. Megtorpant. Visszalépett a kocsiba, és homlokát alázattal fektette a fehér, lágy kézfejre, ajka remegett az izgalomtól, és alig tudta visszatartani magát, hogy olyan hódoló csókot ne leheljen rá, amilyennel a szent Koránt szokták illetni.

– Mahmúd – suttogta Haimanti –, ne bántsa őket, én is hindu vagyok, engem is meg kellene ölnie, ha azok meghalnak.

– Nem lehet! – dadogta Mahmúd – memszáb európai. Memszáb keresztény, talán mohamedán, láttam imádkozni a szent sírjánál.

– Ha védteleneket üldöznek, én is közéjük akarok tartozni! Minden védtelen üldözött testvérem!

A fékevesztett csőcselék már messze tőlünk öntötte ki bosszújának mérges folyamatát. Alig néhány ember lézengett körülöttünk. Gyula meg én leszálltunk a tongáról, és Haimantihoz siettünk. Haimanti halálsápadtan ült a tongában, Mahmúd lehorgasztott fővel, tanácstalanul, fél térdre ereszkedett le előtte.

– Siessünk haza! – kiáltotta az uram – mielőtt még nagyobb bajba nem kerülünk. Gyorsan vissza a kocsiba! Kocsis hajtson, ahogyan csak tud, ki innen a bennszülött negyedből, ki a tömegből!

Olyan parancsoló volt a hangja, hogy szótlanul engedelmeskedtek. Beugrottunk a kocsinkba, a kocsisok a lovakra csaptak, és rohantunk, amerre tisztább volt az út. A parafa-

sisakok elől félreugrottak a futkározó emberek. Az utca túlsó oldalán megjelentek a katonák. Néhányszor a levegőbe lőttek, és futólépésben siettek a veszélyeztetett negyed felé. Túl voltunk a veszélyen. Szívem hevesen dobogott. Az átélt izgalom csak most kezdett tudatossá válni bennem. Ijedten néztem hátra, vajon nem követ-e valaki? Haimanti és Mahmúd tongája vágtatva rohant előttünk. Haimanti arcát tenyerébe rejtette. Mahmúd mereven nézett maga elé. Mozdulatlanul ült helyén. Nem merte tekintetét társnője felé fordítani. A percek ólomlábakon vonszolódtak az idő mérhetetlen útján előre. Örökkévalóságnak tetszett, amíg megpillantottuk a Dal-tavat szerelmesen andalgó vízililiomaival, a Perímahall tündérkertjét az íriszvirágokkal borított hegyoldalon, és ölében a csendes villát. Hajósok ilyen örömmel térhetnek zúgó vihar után meghitt kikötőjükbe. A nap utolsó sugarai csókokat hintettek a kasmíri paradicsomra, amelyet ma a szenvedély vérrel fertőzött meg. Mintha az illatos rétek fájdalmasan sóhajtottak és oltalmat kértek volna a mennybolttól, hogy Isten, aki minden teremtményét egyformán szereti, békítse ki a gonoszt, és védje meg az ártatlanul szenvedőket.

Május vége

Langyos, friss illatú levegő hűsíti arcomat. A villa kertje teljes pompájában virul. A nyitott ablakon át látom az ezernyi színt, hallom a sárgarigó szerelmes füttyét, ahogyan párját csalogatja. Ilyenkor nem lehet teljesen elmerülni az olvasásba. Az ember minduntalan ki akar menni a szabadba, szeretne repülni a madarakkal, versenyt dalolni a széllel, és az erdők fái között bolyongani, régi emlékek között elmerengeni. Régi emlékek! Mennyi szomorúság van bennük, mennyi szétfoszlott álom, és mégis több az öröm az emberi életben, mint a fájdalom. Csakhogy a fájdalomra erősebben emlékszünk. Talán Isten rendelkezése ez, hogy így jobban megbecsüljük a múló, elröppenő örömöket.

Mostanában sok angol költeményt olvasok: Longfellow derűs, bátorító versei edzik a csüggedő szívet. Alig van

verse az elmúlásról. Csak a „Lépcsőházban álló öreg óra" szól szomorúságról és az ifjúság ábrándjairól. Shelley és Keats már sokkal szívbe markolóbb, Mahmúd, aki naphosszat magolja az angol remekírókat, hogy majdan túlszárnyalhassa őket, állandóan hoz nekem könyveket.

– Addig fogok tanulni, amíg nagy költő nem leszek – hangoztatja –, csak tanulni kell! Én pedig tanulni fogok! Tűrhetetlen, hogy India világhírű költője, Rabindranath Tagore hindu. A mohamedánok jobb költők! Én leszek India legjobb költője. Majd meglátja, memszáb. Még sokat fog rólam hallani, és még többet olvasni.

Kedvesen fogadtam a becsvágytól fűtött fiú lelkesedését. Túltengő ifjúságát két irányban röpítette szárnyakra: az iszlám dicsőítésében és az irodalomban. Az előbbi irányban kissé lanyhábban szárnyalt, amióta megtudta, hogy Haimantinak hindu ura van, és maga is áldozott hindu isteneknek. Álmainak megvalósulását látta a szép, szőke asszonyban. Ő volt költői képzeletének megtestesülése: a tökéletesség földi mása. Titokban szerelmes volt Haimantiba. Egy huszonhárom éves mohamedán ifjú félénk rajongásával szerette. Látszott, mint küzd az eddig ismeretlen érzéssel, mint akarja legyűrni elérhetetlen ábrándjait. Tisztelettel, sőt imádattal vette körül. Kedvéért még a hinduizmusnak is tett engedményt. Sohasem szidta, ócsárolta többé a bálványimádókat, sőt mentséget talált számukra. Tulajdonképpen ők is egyistenhivők, mint a keresztények – és egyszer örömmel újságolta, hogy kedves perzsa költője, Mohamed Ikbál is eredetileg hindu volt.

Minden reggel már hajnalban kiment a rétre, és gyönyörű friss virágot szedett Haimantinak. Hogy érzelmeit leplezze, nekem is hozott virágot, de az én csokrom sokkal kisebb volt. Pirulva nyújtotta át nekem a bokrétát. Haimantiét ajtaja elé tette le a küszöbre, hogy amikor kilép szobájából, lába akaratlanul is hozzá érjen. Boldog volt, ha köszönetet kapott a virágért. Percekig nem tudott szólni a meghatottságtól. Néha-néha egy kis verset csempészett be a csokorba. Perzsa nyelvből fordítgatta ezeket. A maga költeményeit nem merte átnyújtani. Ezt istenkáromlásnak tartotta volna.

Haimantinak jólesett a figyelem. Elhagyatottságában vérig sértett női hiúságára Allah jóvoltából reszkető sugár esett, amely pillanatokra enyhítette fájdalmát. Naphosszat ült egymagában, és a bibliát olvasta. Ha valamely sor megragadta, tekintete kimeredt az ablakon át a tóra, a kertre, a kék égtől keretezett havasokra. Elgondolkodott. Minden sorban a maga szétzúzott életét kereste. Nem akart csüggedni. Néhány fejezetet annyiszor olvasott, hogy betéve tudta, mint a pap. Ha valami újat talált, átjött hozzánk, és Mahmúd nagy ámulatára felolvasta. A földi múzsák ilyenkor elnémultak a szent szöveg hallatára. Még Mahmúd is áhítattal hallgatta. A titokban imádott lény minden szavát leste és magába szívta.

Így jegyzett meg egész fejezeteket az evangéliumból, és ismételgette, akárcsak az arab Korán rejtelmes szúráit.

Haimanti könnyes szemmel nézte az írást. Fennhangon olvasta Pál apostol egyik levelét:

„Hit által értjük, hogy teremtetett a világ. Istennek beszéde által, hogy a láthatatlanokból láthatók lennének.

Hit által ragadtatott el Énokh, hogy ne látna halált: és meg nem találtatott, mivelhogy általvitte vala őtet Isten.

A hit nélkül pedig lehetetlen dolog, hogy valaki néki kedves legyen; mert aki Istenhez járul, annak hinni kell, hogy vagyon Isten és hogy jutalmat ád azoknak, akik Őt keresik.

Hit által engede Ábrahám az Istennek, mikor hivattatott volna, hogy elmenne a helyre, melyet örökségül veendő vala: és kiméne nem tudván hová menne.

Mert várt vala oly várost, melynek fundamentuma volna, melynek mestere és megteremtője az Isten.

Hit által haltak meg azok mindnyájan, kik az ígéreteket el nem vették vala, hanem távol nézik vala azokat, minek utána vallást tettek volna arról, hogy ők bujdosók és jövevények volnának azon a földön.

Mert akik ezeket mondják, nyilván jelentik, hogy ők hazát keresnek.

Hogy ha arról megemlékeztek volna, amelyből kijöttek vala, volt volna idejük a hazatérésre.

De jobb hazát kívánnak, tudniillik mennyeit, annak

okáért nem szégyenli az Isten ő isteneknek hívatni: mert készített vala nékik várost.

Hit által mentek által a Veres-tengeren, mint egy szárazon, melyet mikor az Egyiptombeliek megkisérlettek volna, elnyeletének.

Hit által nem vesze el a hitetlenekkel egyetemben, ama tisztátalan Ráháb, mikor jóakarattal szállásra fogadta volna a kémeket.

És mit szólok többet? Mert nem volna az idő elég hozzá, ha szólnék az összes prófétákról.

Kik hit által országokat meggyőztek, igazságot cselekedtek, az ígéreteket elvették, oroszlánoknak szájokat bédugták.

A tűznek erejét megoltották, a fegyvernek élitől megmenekedtek, megerősödtek az erőtlenségből, erősekké lettek a viadalban."

– Memszáb! – kiáltott most fel Mahmúd – hisz ez olyan, mint a Korán, Isten szava.

– Igen – felelte könnyes szemmel Haimanti –, az igazság és a hit egy és oszthatatlan. És mindenki, aki hisz, az felebarátunk, és azt nem szabad bántani.

– Bocsásson meg, memszáb – könyörgött Mahmúd, s majdnem sírva fakadt –, sohasem fogok halált kívánni embertársaimnak. Ha nem is az evangéliumért, de a maga kedvéért. Amióta memszábot ismerem, értem a szent könyvet, hiszek a prófétákban, tudok igazán imádkozni. Memszáb szent, közel jutott Istenhez, magasztaltassék a neve!

Haimanti felemelte kezét, és mutatóujjával hallgatásra intette az ömlengő fiút. Az elhallgatott, és elragadtatással nézett fel a hindu asszonyra. Haimanti fordított egy-két oldalt hátrafelé, és találomra Pál apostol egy másik leveléből olvasott. Előbb halkan magának, azután mindinkább erősödött a hangja:

„Végezetre atyámfiai: legyetek erősek az Úrban és az Ő hatalmas erejében.

Öltözzétek fel az Istennek minden fegyverét, hogy megállhassatok az ördögnek álnokságai ellen.

Mert nincsen nekünk tusakodásunk a vér és a test ellen, hanem a birodalmak ellen, hatalmasságok ellen, e világnak

urai ellen, az élet setétségének vezérei ellen, a lelki gonoszságok ellen, melyek a magasságban vagynak.

Annak okáért vegyétek fel az Istennek minden fegyverét, hogy ellene állhassatok e veszedelmes időben, és mindeneket elvégezvén megállhassatok.

Álljatok annak okáért a ti derekatokat béövezvén igazmondással és felöltözvén igazságnak mejjvasába.

A ti lábaitokat a békesség evangéliumának készületeivel megsaruzván.

Annak felette a hitnek pajzsát felvevén, hogy ama Gonosznak minden tüzes nyílait megoldhassátok.

Az idvességnek sisakját is felvegyétek és a lelki fegyvert, mely az Istennek beszéde.

Békesség legyen az atyafiaknak és szeretet a hittel egyben az Atya Istentől és az Úr Jézus Krisztustól!"

Haimanti elhallgatott.

– Kit ért az evangélium a Gonoszon? – kérdezte Mahmúd.

– Aki Isten országát megrontja, aki az emberek között gyűlöletet szít, árulkodik, rágalmaz, és a más vallásúak ellen hadat hirdet, hogy a maga háza gyarapodjék felebarátjának pusztulásával.

– A hinduk is hiszik ezt? – kérdezte ismét – nemcsak a keresztények és a mohamedánok?

– A hindu előtt az élet Isten sugallata és szent. Inkább szenvednünk kell mások bűnéért, semhogy másoknak fájdalmat okozzunk.

– Sohasem fogok memszábnak fájdalmat okozni! – kiáltotta önfeledten – majd hirtelen felém fordult: – Magának sem, senkinek sem, még azoknak sem, akikre megharagszom.

– Ne verje meg a kocsisokat, Mahmúd – intettem tréfásan –, és ne izgassa a csőcseléket a hinduk ellen.

– Sohasem teszem többé – fogadta olyan ünnepélyes arccal és olyan igaz meggyőződéssel, amilyent csak a romlatlan ifjúság sugalmazhat.

A nyitott ablakon át szaggatott hangok szűrődtek át hozzánk. Gyula a verandán fennhangon nehéz arab szöveget olvasott. Az ajtón halk kopogás hallatszott, majd bő láb-

belik csoszogása súrolta a padlót. Bout accsa jött be, és hozta a teát, vajat kis agyagtálon és gyümölcsöt.

Kasmír a gyümölcs hazája. A barack és a citrom máris elárulja perzsa nevével, hogy honnan származott át Európába. Sehol sem látni olyan gyönyörű körtét, mag nélküli szőlőt, mint Kasmírban.

Bout accsa tett-vett, jobbra-balra csoszogott, és nagy nehezen megterítette az asztalt. Behívtuk az uramat az uzsonnához. Szórakozottan ült le közénk, az esze még valahol a középkorban vándorolt az arab történetírók között, akiket annyira csodált, hogy órákig tudott róluk beszélni. Azelőtt Mahmúd hálás hallgatója volt, most inkább Haimanti érdekelte. Sőt, csakis ő érdekelte. Az uramnak más hallgatóság után kellett néznie. Talált is könnyen. A srinagari Hamadán mecset vénjei gyakran felkeresték, és együtt búják vele a szent könyveket. Ők is örültek, hogy idegen embernek beszélhettek az iszlám birodalom el nem múló dicsőségéről. Ma senki sem látogatott meg bennünket. Egyedül szürcsöltük a teát, és élveztük a vajjal megkent pirított kenyeret.

– Csodálatos ez az Ibn Khaldún – szólalt meg Gyula –, a tizenötödik század elején halt meg, és előfutárja volt a XIX. század földrajzi és társadalomtudományi íróinak. Érdemes volna lefordítani.

– Élvezd a teát, és hagyd már az arab tudósokat – mondtam nevetve.

Az uram kissé sértődötten nézett rám, és egy szelet vajas kenyérrel vigasztalódott. Bizonyára azt kívánta, hogy a mecset papja jönne el most hozzánk, akivel alaposan megbeszélhetné Ibn Khaldún történetelméletét. A tea gőzében sokféle gondolat kergetőzött. Gyula az araboknál kalandozott, én a meghitt lőcsei boltíves szobákra gondoltam, Haimanti a biblián át a tűrést, várást, hitet és reményt kereste, Mahmúd áhítatos szerelmének tündéreit csodálta látomásaiban. Mind a távoli, az elérhetetlen után vágyódtunk. Ebben a pillanatban az űrben bolyongó szemünk hirtelen egy pontban egyesült. Az ablakon át vidám szárnycsattogással madár repült a szobába. Bóbitás fülemüle volt. Körülrepdesett a fejünk felett, egyet-egyet csiripelve, azután leszállt

a szekrény tetejére. Ott megrebbentette szárnyait, fejét egy pillanatra tollai alá dugta, azután rázendített rövidke énekére. Csak egy ütem volt, mint valami jeladás, hogy ő is a világon van, azután megint körülszott a szobában, és fejét oldalt hajlítva pislogott apró, fényes gombocska szemeivel. Észrevette, hogy figyelni kezdtünk jelenlétére. Meglátta az agyagtálon a vajat, rácsapott, mint valami ragadozó, apró csőrével belekapott, azután egy jókora darabbal kisurrant a szobából. Alig ocsúdtunk fel bámulatunkból, ismét megjelent, és megint eltűnt jókora falat vajjal.

– Etet valakit a kertben – kiáltotta Mahmúd –, menjünk utána!

Elfelejtettük szertekalandozó gondolatainkat a kis madár láttára, és gyermekes kíváncsisággal siettünk ki a szabadba. A fülemüle cseppet sem ijedt meg tőlünk, röptével mutatta az utat. A kert sarkában ciprusfa ágai közt apró fészek búját meg. Nem volt nagyobb egy jókora dióhéjnál. Mesteri módon fonták össze széna- és fűszálakból. A fülemüle párja húzódott meg rajta. Kis tojásokat melengetett remegő testével. Amikor meglátott, aggodalmasan pislantott rárk, de a következő percben kis szárnyas tolvaj barátunk már szájába eregette a magával hozott vajat, amit jóízűen elszopogatott, és lenyelt. Erre a röpködő hím egy ágra telepedett, és rövidke dalba fogott, mintha énekelve akarná elmesélni családi boldogságukat.

Lélegzetvisszafojtva szemléltük a gyönyörű látványt. A hitvesi szeretet és gondoskodás Isten sugallata. Minden más eltörpül emellett. Ez készteti a madarat dalolásra, a virágot illatra serkenti, az emberi lélekből pedig a halhatatlanság műveit csiholja ki.

Szótlanul mentünk vissza a szobába. Gyula elfeledkezett Ibn Khaldún filozófiájáról. Mahmúd a „bülbül"-ről, a fülemüléről kezdett szavalni. Olyan tűzbe hozta a madarak szerelme, hogy félénk szemérmessége elpárolgott.

– Memszáb – mondta kitörő örömmel –, a fülemülék a költők madarai. A költők is fülemülék. Én is fülemüle szeretnék lenni, mindig verseket énekelnék páromnak.

– Olvasson már fel egyszer egyet a verseiből – biztattam.

Szerénykedve el akarta hárítani a felhívást. Haimanti is kérte.

– Memszáb is szeretné hallani? – kérdezte fülig elpirulva – akkor boldogan olvasom fel legújabb fordításomat Háfiz perzsa verseiből. De ne haragudjék, ha kicsit változtattam rajtuk.

Ezzel már rohant is, és összegyűrt papírlapokkal tért vissza. Látszott, hogy sokszor olvasta, élvezte verseit. A papírlapokat talán éjjel párnája alá rejtette, hogy álmodhasson róluk.

Az izgalomtól remegő kézzel keresgélt a papírlapok között, nehezen tudott választani. Végül megakadt szeme az egyik versen. Bátortalanul nézett fel Haimantira, mintha pillantásával aggódva kérdezné, felolvashatja-e ezt neki, aztán mély lélegzetet vett, és lassan szavalni kezdte:

Ahonnan boldogságodat lesem,
Szemedre esküszöm most kedvesem.

Piros ajkadra, mely ajkamhoz ért
És csókot ad, de csókot vár azért.

Hajadra, mely azért adott okot
panaszra, mert a naptól színt lopott.

Orcádra, melyen hullámos hajad
árnyékában piros hajnal hasad.

És illatodra is, mert ez fakaszt
az én szerelmes szívemben tavaszt.

A porra is, mely papucsod alatt
sóhajt, amerre lábad elhalad.

Pillantásodra! – ezt már úgy veszem,
ettől megy el még megmaradt eszem.

Tanúm legyen a föld, az ég, a tenger,
a sok madár, a hal és minden ember:

Neked adom szívemet, senki másnak
életemet még mellé ráadásnak!

Az utolsó szókat remegő hangon olvasta. Egyenesen szívéből jöttek a szavak. Ez a vers nemcsak Háfiz esküje volt, hanem a lángoló szívű Mahmúd szerelmi vallomása. Haimanti szempillái lecsukódtak. Jólesett neki ez a burkolt vallomás, még ha nem is attól jött, akitől szerette volna. Csak füle hallotta meg a verset, szíve másutt járt: ismeretlen helyen, ahol szerelme talán éppen most másnak olvas fel hasonló verseket. Lehunyt szempillái alól két forró könnycsepp gurult le sápadt arcán.

Mahmúd zavarodottan magyarázgatta:

– Az eredetin valamit változtattam. Háfiz éjszínű, fekete hajú szerelméséről dalol, én a szőke hajért és kék szemért rajongok.

Elmosolyodtam. A mai délután olyan sok kedvességgel ajándékozott meg, hogy Mahmúd rajongásáért nem lehetett haragudni. Ezután gyakrabban olvasta fel fordításait, sőt saját verseit is. Haimanti küszöbén minden reggel illatos, friss mezei virágok pompáztak. A reggeliző asztalon csészém mellől pedig sohasem hiányzott egy szál rózsa vagy szegfű. A paritás nem volt teljes.

Június eleje

A mohamedánok és hinduk közötti zavargások lecsillapodtak. A kasmíri fejedelem független az angol–indiai kormánytól, csak szövetségben áll vele. Azt teszi országában, amit akar, kivéve ha valami nagyon rendellenes dolgot akar művelni. Ezt az angol rezidens nem engedi. Néha nagyon kellemetlenek ezek a rezidensek. Hiába, európai emberek és európai az észjárásuk. Nem tudják megérteni, hogy a fejedelem összefogdostatja országa szép leányait, és azzal szórakozik, hogy vízmedencébe ugratja őket, s ha nem úsznak kedvére, felakasztatja valamennyit. Nem tűrik, hogy néha titokzatosan eltűnjenek egyes emberek, akik a fejedelemnek nem kedvesek. Viszont politikai dolgokba ritkán avatkoznak bele, ez a fejedelem magánügye.

A kasmíri uralkodó rövid úton elintézte a múltkori tüntetéseket. Kitiltotta országából a besurranó agitátorokat, és azóta Gandhi nevét senki sem meri kiejteni. Még a suttogókat is felakasztják. Az önálló, független országokban csak a kormányt szabad éljenezni, a sajtó méztől csepeg, aki méregbe mártja tollát, az méregtől hal meg. Nincs is hosszadalmas eljárás, kihallgatás, vizsgálat, a törvény paragrafusainak tanulmányozása – ez mind európai találmány. Egy nap múlva a bűnös nyomtalanul eltűnik, és a békés emberek tovább élvezik a kormány bölcs gondoskodását. Ezért van nagyobb rend a bennszülött államokban, mint Brit-Indiában.

Kasmír fejedelme fényes kerti ünnepélyre hívta meg az előkelőségeket és az angol nyaralókat. Mivel megérkezésünkkor beírtuk nevünket a palota vendégkönyvébe, bennünket is meghívatott. A fejedelmi ünnepek Indiában olyan gyakoriak és olyan megszokott pompával folynak le, hogy már semmi különöst nem találni bennük. Ez a kerti ünnepély mégis érdekesebb volt a többinél. Nem azért, mert Srinagarban, a föld egyik legszebb kertjében zajlott le, s a havasok alján zöld pázsiton felállított sátrakban élvezték a szebbnél szebb ruhájú hölgyek és a fantasztikus turbánokkal díszített férfiak a teát, süteményeket, pezsgőt, hanem egészen más ok miatt. Ezt a különös okot nem is tartották titokban, pedig elég titokzatosnak látszott. Alig értünk a kerti ünnepélyre, barátaink már elárulták a nagy titkot. A mahárádzsa kivette feleségét a háremből, és ma először mutatja be a nyilvánosságnak. Mi okozta ezt a hirtelen elhatározást?

A mahárádzsa éveken át élt Angliában. Az indiai gazdag fejedelmek ledér életét élvezte, míg meg nem csömörlött. Aztán hazajött Indiába, megnősült, elvett egy középosztálybeli csinos nőt, akit a maga ízlése szerint nevelt. Ez a kerti ünnepély volt a mahárání első szereplése. Mindnyájan el voltunk ragadtatva bájosságától. Szerénysége még emelte szépségét. Sohasem volt ilyen nagy érdeklődés központja, mégis tapintatosan viselte el a sok ezer szem kíváncsiságát.

Haimantival együtt napnyugatkor értünk vissza villánk-

ba. Mahmúd azzal fogadott, hogy a fülemüle állandóan be- és kiröpül a szobába, pedig már megkapta szokott adagját a vajból és a gyümölcsből. Alig voltunk otthon pár percig, a fülemüle ismét megjelent, körülrepült, eltűnt, majd visszatért, és csipogással, szárnycsattogtatással tudtunkra akart adni valamit.

– Nézzünk ki a fészekhez – mondta Haimanti –, csak nem történt valami baj a tojásokkal?

Kisiettünk a kertbe. A fülemüle előttünk röpködött. Párja az ágon ült, a fészekben már nem volt tojás. Helyette három vézna testecske nyitogatta sárga csőrét, amibe Isten kedves kis dalnoka vajat gyömöszölt. Megszülettek a fiókák! Ezt akarta tudtunkra adni a boldog anya. Attól fogva mindennap kétszer-háromszor meglátogattuk a kicsinyeket. A szülők illedelmesen egy szomszéd ágra telepedtek ezalatt, és vidáman csiripeltek. Talán kérdezték, hogyan tetszenek a „gyerekek", vagy pedig hálálkodtak a vajért, gyümölcsért, dióért? Milyen jó volna az állatok nyelvét megérteni. Mennyi szent titok birtokába juthatna az ember, mennyi ártatlan jóságot élvezhetne, amitől mi magasabb rendű állatok meg vagyunk fosztva!

*

Napok óta nagy járás-kelés van kertünk mellett. Az úton hindu asszonyok csapatostól vonulnak fel a hegyre. Fél órányira tőlünk szent forrás bugyog a földből. Kitűnő a vize. Naponta ezt isszuk, de csak mostanában tudtuk meg, hogy a nép szentnek tartja. A forrás mellé a kegyelet kis hindu templomot épített. Mostanában lesz a templom búcsújárási ünnepe, ezért a nagy sürgés-forgás körülötte. Mi is elsétálunk a forráshoz. Haimanti talán titokban azt remélte, hogy a szent víznek, amit otthon naponta ivott, növekszik a varázsereje, ha a helyszínen ízleli meg. Ahogy az úton lassan felfelé mentünk, Mahmúd virágot szedett. A sok színes sziromból beszélő mozaik fejlődött.

– A perzsa költők minden virágnak más nyelvet tulajdonítanak – mondta –, minden virágnak van hangja, de ezt a hangot színekkel adja tudomásunkra. A rózsa szerelemről szól hozzánk. Előbb hajnalpirkadás langyos melege

árad felénk bimbójából. Ekkor még színtelen, sápadt, öntudatlan, maga sem érti, miért van. Olyan, mint az alvó gyermek. Azután halványsárga vagy világospiros lesz. Ez a tavasz ébredése. A fehér rózsa csak álmodik a szerelemről, a vörös rózsa maga is szerelmes. A szenvedés vérré válik benne, szerelmes szíveknek vére festi szirmait égővörösre.

– Nézze, Mahmúd – szakította félbe a perzsa költőkről álmodozó fiút Haimanti –, nézze a kék íriszeket és liliomokat, ott a Perímahall romjai alatt, azok mit jelentenek?

– Az írisz az ég színét viseli. Talán az ég visszatükröződését látjuk kelyhében. Az ég nagyon magasan domborodik a föld felett, és minden éjjel leszáll a földre. Ilyenkor festi meg az íriszt színével. Reggelre kelve ismét el kell hagyni szerelmesét, a földet, amelynek keblén megpihent. A felhők bőven ontják az elválás könnyeit. Az írisz is sírva fakad, és vérét csepegteti le a fűre. Kékesen szivárog ki ereiből, ahogyan az ég csókjaiból merítette.

– Maga költő, Mahmúd – mondtam –, csak folytassa, jólesik most ebben a paradicsomban költeményeket hallani.

– A liliom, memszáb, a lélek. Fehér, érintetlen, olyan a színe, mint a hóé, de meleg, mert élet van benne. Mágnes, amely vonz, de maga nem vonzódik semmihez. Árva, mint minden lélek, de nem fáj neki az árvaság. Büszke virág, mert ártatlan. Így képzeljük el a szenteket. A liliom a virágok oltára.

– Hát az árvácska?

– Az árvácska panaszkodik, azért olyan sokszínű. Bársonyos szirmai kelletik magukat, de némák, nem tudják gondolataikat kifejezni. Ezért olyan szomorúak. A nárcisz fecsegő, bolondos, megbízhatatlan. Elbódít illatával, de hűtelen. Az emberek is olyanok, mint a virágok. Vannak rózsák, liliomok, mimózák, szegfűk, izzó szenvedéllyel telítve, vannak gőgösek, páváskodók, művészi lendületűek, mint a krizantém, hidegek, forrók, ragaszkodók, mint a folyondár, régi emlékekhez tapadók és csapodárok, amelyeknek hímpora örökké vándorol. Mindenütt egy csókot lehel, de maga hontalan. Vannak falánkak, megeszik a

gyanútlan bogarakat, amelyek oltalmat keresnek bennük, és vannak szegények, akik könnyeikkel táplálják az éhezőt, eltakarják testükkel az üldözöttet. Egy csokor virág az egész emberiség szíve. Minden érzést egyesít magában. Fogadja el ebben a csokorban az emberi szívet.

Ezzel átnyújtotta a terebélyessé nőtt csokrot Haimantinak.

– Milyen gyönyörű! – kiáltott fel – és milyen gazdagnak látom most, hogy a perzsa költők lelke árad ki belőle.

Mahmúd hálás tekintettel köszönte meg az elismerést. Közben felértünk a dombtetőre. Lábunk alatt lomhán hevert zöldellő mezők ölében a Dal-tó. A város szürke pasztell színekkel keretezte a tájat. Elmerültünk a látvány szépségében.

A hindu templomban megkondult a harang. A papok zsolozsmákat mormoltak, a hívők virágokat hintettek a küszöbre. Közel mentünk a szentélyhez. Itt, Kasmírban, nem olyan ridegek a hinduk a kasztokkal szemben, mint a forró Bengálban. Talán a lélek sem lobog olyan szenvedélyesen a hegyek között, mint a szabad síkságon. Mahmúd tisztes távolságban maradt, talán ismét a virágokkal csevegett. A szentélytől néhány lépésnyire fakír gyújtotta meg a „dhun" tüzét, és friss hamuval kente be testét. Gyula le akarta fényképezni, mire eltakarta az arcát. Az, aki elvben az örök igazsággal akar szembenézni, félt egy kis csillogó üveglencsétől. Néhány lépésnyire bokrok között egy másik ülő alakot pillantottunk meg. Egymagában ült a földön, lábait ölében keresztbe rakva, mozdulatlanul, mint egy élő Buddha-szobor. Haimanti önkéntelenül néhány lépést tett feléje. A fakírokról eszébe jutott az a jós, aki két évvel ezelőtt megjövendölte szerencsétlen sorsát.

Megálltunk a mereven guggoló alak előtt. Szemét kancsalul orra hegyére szegezte. Ahogyan előtte álltunk, árnyékunk ráesett. Gondolataiba elmerülve, nem vette észre jelenlétünket.

– Gyerünk innen – suttogta Haimanti –, valami delejes áramot érzek, amely kiárad belőle, félelem fog el.

– Nem, nem kedvesem – mondtam neki –, ezt csak képzeli, ne higgyen ezeknek az érzéseknek.

Mahmúd abbahagyta a virágokkal való csevegést, és egy újabb, kisebb csokorral közeledett felénk. Ez a kisebb csokor az én osztályrészem volt. Ő is megállt.

– Csak nem hisz, memszáb, ezeknek a fakíroknak a csodatevéseiben? – kérdezte nevetve.

– Hiszek – felelte halkan Haimanti –, kell, hogy higgyek, egyszer jósolt nekem az egyik, és a jóslat félelmetesen bevált. Most pedig érzem, hogy ez a sok virág is remeg a kezemben. Álljunk félre, ne vegyük el tőle a napsugarat.

Mahmúd csodálkozó tekintettel nézett rá, és nem felelt. Szegény Haimanti – gondoltam magamban –, üldözi a végzet, és minden fűszálba belekapaszkodik, hogy elveszett szerelmét visszanyerje. Kár volt idejönni! A kirándulás olyan szépen kezdődött, ki tudja, nem sodorja-e ismét fájdalmának örvényébe? Megfogtam kezét. Éreztem, hogy remeg.

– Gyerünk haza – kérleltem. – Karimát elküldtem a postára, bizonyára hoz leveleket.

Üveges szemekkel nézett rám. A levelek említésére felriadt. Talán Tagore írt, talán jó hírt kap.

– Igen, igen – felelte az izgalomtól remegő hangon –, menjünk haza. Olyan nyugtalanság fogott el.

Egy-két lépést tettünk a dombról lefelé. Hirtelen meggondolta magát, és megállt.

– Kedves Mahmúd – szólt a fiúhoz, aki szótlanul ment mellette –, mondja, nagyon megharagudna, ha kérnék valamit?

– Megharagudni magára, memszáb? Soha! Én csak egy érzést ismerek a memszábbal szemben, a tisztelet, a hódolat érzését.

– A maga virágai olyan beszédesek, olyan ékesen szólóak, hogy az érzéketlen lélek is megérti suttogásukat. Hát még az, aki többet lát és többet hall a közönséges halandónál!

Mahmúd fülig elpirult:

– Memszáb nagyon boldoggá tesz ezzel az elismeréssel. Hálás szívvel köszönöm.

– Nem haragudnék, ha a maga virágait, amiket olyan kedvesen szedett nekem, és olyan szép magyarázattal nyúj-

tott át, a fakír lába elé fektethetném? Ő bizonyára megérti illatuknak, színüknek titkát. Úgy érzem, hogy oda kívánkoznak a közelébe. Minket nem vesz észre befelé néző szeme, a virágokat talán észreveszi.

– Ha memszábnak ez örömet szerez, én boldogan szedek az úton másik csokrot.

– Nagy örömet okoz nekem, nagyon köszönöm a jóságát.

Odalépett a fakír mellé, hogy ne zárja el előle Isten meleg sugarát, és lassan elhelyezte az iliatos, színes, beszédes virágokat a meditálásba elmerült szent ember lábához, mintha oltárra tenné. A fakír nem mozdult. Szeme továbbra is makacsul meredt orra hegyére. A kő többet lát a külvilágból, mint ezek a fénytelen, a röpke földi tünemények iránt érzéketlen szemgolyók.

Haimanti egy pillanatra namaskárra tapasztotta össze tenyerét, azután sietett vissza hozzánk. Lassan mentünk lefelé. A nap már kezdett lenyugodni. A távoli havasokon izzottak a fáradt sugarak, mint a múltból felmerülő emlékek. Az úton még mindig szállingóztak a zarándokok, a csodavárók felfelé. Az asszonyok fejükön, karjukon korsókat, kancsókat hordtak, hogy a szent forrás vizéből az otthon maradottak is ihassanak. Némelyik halk hangon dúdolt. Fenséges nyugalom terült el a tájon. Csak Haimanti volt türelmetlen és izgatott. Nógatott, hogy siessünk, a postát várja. Tudja, hogy fontos híreket fog kapni. Repülni szeretett volna. Többször megbotlott a köveken. Sáriban nem lehet gyorsan járni.

– Az egymagában ülő alak nem volt fakír – mondta az uram –, hanem meditáló jógi.

– Nincs közöttük nagy különbség – szólt közbe Mahmúd –, a fakír mohamedán, a jógi hindu. Mindkettő ugyanazt akarja: alamizsnát.

– Nem mindegy – vetette ellene Gyula –, vannak közöttük tudatos szélhámosok, akik pénzért árulják tudományukat, de ez nem látszott annak.

Haimanti átszellemült arccal figyelt fel az uram szavaira.

– Ugye, nem az? Ez egészen más. Ez igazán szent ember, amilyent ma csak Indiában lehet találni. Nem lehet el-

felejteni azt a földön túli arckifejezést, azt a mozdulatlanságot, amely csupa ritmus, csupa élet volt. De nem a külső, hajszás élet, kapkodás, hanem valami előttünk megfoghatatlan fensőbbség, a hétköznapin túlemelkedő gőgös erő. Mindent legyőz, saját családra képzeletét is. Úgy vonzott, mint valami bűvös varázslat. Szeretnék visszafordulni, hogy újból lássam, talán kiolvashatok belőle valamit, ami sorsomat jobbra fordítja. De nem, most nem! Előbb megvárom a levelet. Holnap megint feljövök a dombtetőre. Ott lesz még?

– Biztosan ott lesz – nyugtatta meg Mahmúd –, már hetek óta ott van. Éjjel is virraszt. A búcsújárók rizst tesznek eléje, és segítséget várnak tőle. A rizst elosztja a szegényeknek, neki alig kell táplálék. Memszáb virágjainak bizonyára sokkal jobban megörült.

– Nem is hederített rájuk – felelte kissé csalódottan Haimanti.

– Elég nem szép tőle – bosszankodott Mahmúd –, a virágok nagyon szépek voltak. És a kegyes ajándékozó gyönyörű! Csak egy fakír vagy jógi tud ilyen udvariatlan lenni. Meg sem köszönte, még a fejével sem biccentett. Ha nekem adna egy ilyen gyönyörű memszáb virágot, én egy hétig koplaló fakír lennék örömömben, vagy pedig szöges deszkára ülnék.

Haimanti úgy tett, mintha nem hallaná a fiú szerelmes bókjait, vagy talán csakugyan nem hallotta. Rohant be a kertbe. Mi alig tudtuk követni. Karíma megjött a postával. Sok levelet hozott. Izgatottan futottuk át a címeket. Mahmúd kettőt kapott Arábiából. Mi otthonról kaptunk, Laci fivérem és Katinka nővérem írtak. Egy jött Madraszból az uramnak. Haimanti címére nem jött semmi. Csalódottan sóhajtott.

– Mi lesz velem? Velem és övele? – tört ki a kétségbeesés hangja a torkán.

– Kivel? – kérdeztem.

– Semmi, semmi – válaszolta zavarodottan, és sápadt arcát nyakig elfutotta a pirulás –, csak véletlenül csúszott ki számon a szó. Nem is Amijára gondoltam ebben a pillanatban.

Mahmúd átfutotta a kusza betűkkel írt levelet. Elszomorodott hangon kezdte tolmácsolni tartalmát.

– Nagyanyám diktálta ezt a levelet Medinából, a próféta városából. Ő maga szegény nem tud írni, anyám sem, azért kellett levélíróhoz fordulnia. A levél így szól:

Allahnak nevében! Üdv legyen nektek és az Isten irgalma és áldása. Ezek után értesítelek kedves unokám, hogy Isten végtelen kegyelme és jósága folytán eljutottunk Mekkába, a szent városba, ahol körüljártuk a kábát, és megcsókoltuk a fekete követ, elvégeztük a zarándoklat szertartásait, nem felejtve ki a sátán megkövezését sem. Levágtuk az áldozati juhokat Minában, és egészségesen tértünk vissza a városok anyjába. Azután meglátogattuk Medinában a próféta sírját, üdv és békesség lengje körül! Mire ez a levél birtokodban lesz, mi már hazafelé tartunk a nagy tengereken. Allah áldása és irgalma legyen veletek, jó egészséget és békességet kívánunk nektek és minden muszlimnak. Vége.

– Ó, jaj! – sóhajtott fel Mahmúd, és ölébe ejtette a levelet.

– Miért sóhajt olyan keservesen? – kérdezte Gyula.

Mahmúd megnézte a levél keltét, és megint sóhajtott.

– Egy hét múlva itt lehetnek!

– Hát nem örül, hogy anyját és nagyanyját viszontláthatja? – kérdeztem.

– Igen, igen, hogyne örülnék, nagyon örülök. De mégis kellemetlen ez a hirtelen változás.

Nem merte kibökni, amit mondani akart.

– Persze, persze, akkor nem lesz helyünk itt, hiszen akkor anyjának és nagyanyjának kellenek a szobák.

– Bizony – mondta szomorúan Mahmúd –, memszábék elmennek.

– Bérelünk bárkaházat, hiszen már úgyis túl sokáig élveztük szíves vendégszeretetüket.

– Szabad lesz önöket ott meglátogatnom?

Haimanti szavába vágott:

– Persze hogy szabad, sőt, nagyon fogunk örülni, ha felkeres.

Mahmúd arca felderült.

– Segítek bárkaházat találni. Mindenben szolgálatukra leszek. Mennyire sajnálom, hogy az egész nyarat nem nálunk töltik.

Gyula ezalatt a madraszi levelet futotta át.

– Collins professzor írt.

– Kedves, jó Collins! – kiáltott fel Haimanti, aki hogy csalódását enyhítse, érdeklődéssel fordult minden felé, ami elterelte fájdalmát – mi újság róla, hol van?

Az uram felolvasta a levelet:

Ne haragudjék kedves kollégám, hogy ilyen hosszú ideig nem adtam életjelt magamról. Feleségem váratlan felbukkanása felborította egész életprogramomat. Minden keserű csalódás, ami utolért, végzetszerűen hirtelen lecsapott rám. El kellett menekülnöm arról a csendes, elrejtett szigetről, Szaniniketánból, ahol a tudományba elmerülve felejteni akartam. A nyelvészet kutatása távol tartott attól, hogy saját szerencsétlen múltamban kutassak. Erről a vigaszról is le kellett mondanom. Elfutottam a sötét árnyak elől, de még hetekig üldöztek. Előbb Delhibe utaztam, hogy az ottani nyelvészeti intézetben kapjak állást. Biztattak, de a reményem nem vált valóra. Azután Bombaybe mentem, a múzeumba, de ott sem találtam nekem való munkát. Hosszas levelezés után kikötöttem Madraszban. Egy szerencsétlen asszony elől majdnem egész Indián keresztül futottam. Most itt telepedtem le Madrasz mellett Adjarban. A teozófusok társasága a könyvtárosi állást kínálta fel nekem. Jobb híján kénytelen voltam elfogadni. Nem szívesen tettem, de nem maradt más választásom, mint a teozófusok kenyere vagy az éhenhalás.

– Szegény Collins – sóhajtottam.

Gyula folytatta a levelet.

Az adjari könyvtár gazdag, de rendezetlen. Nekem kell új katalógust készítenem, és a könyveket rendben tartanom.

Minden könyv díszbe van kötve, bőrkötés, aranyozott lapéllel, művészi kivitelben. Mindegyik valóságos könyvkötészeti remekmű. De csak kívülről. Belülről csupa üres, értelmetlen fecsegés, szemfényvesztés. Rettenetes irónia! Nekem kell ezt a tudománytalan díszkötésű könyvhalmazt őrizgetni, és az érdeklődőknek jóindulatú felvilágosítással szolgálni. A könyvtár helyisége éppen olyan előkelő, mint a könyvek külseje. Nem tudok boldog lenni ebben az úri környezetben, ahol minden talmi arany. Ha visszagondolok szantiniketáni piszkos, pókhálós szobámra, sok kötetlen, de értékes könyvemre, elfog a szomorúság és a múlt utáni vágy. Most jómódban élhetnék, és végtelenül szegénynek érzem magamat. Ehhez képest Krőzus voltam Szantiniketánban. Fájdalmas a visszaemlékezés. A múlt, feleségem képében, már egyszer felzaklatta nyugalmamat. Most egész múltamat el akarom felejteni. Úgy élek itt, mint egy élő halott. Mindenemet elvették, tudományos meggyőződésemet is. Nem akarok arra többé visszaemlékezni. Nem tudnám könyveimet látni többé. Arra a hét boldog esztendőre emlékeztetnének, amit Szantiniketánban a Tata épületben töltöttem, ahol egerek rágták a lábamat, szúnyogok csípték testemet, és Pancsa kriminális főztjét kellett ennem. És ott mégis boldog voltam, mert megőrizhettem lelkem függetlenségét ... Kérem, kedves kollégám, ajándékozza nevemben összes könyveimet, melyeket gondjaira bíztam, a szantiniketáni könyvtárnak. Ott a poros polcokon őrizni fogják emlékemet, s ha valaki majdan forgatja lapjaikat, az én szellemem szeretete fog kisugározni rája. Fogadja hálás köszönetemet. Feleségével együtt szívből üdvözlöm. Adja Isten, hogy a költő kérdésére az önök sorsa igennel válaszoljon, amit az enyém megtagadott tőlem:

Szülőföldem szép határa
Meglátlak-e valahára?

Őszinte tisztelőjük
Dr. Mark Collins

Könnyek gyűltek szemembe, amikor az angol levél végén a magyar verssorok csengtek felém. Ezt a verset szavalta nekem szegény jó Collins, amikor felfedeztem, hogy ma-

gyarul is tud. Az uramat is meghatotta a levél. Nagyot sóhajtott, és maga elé bámulva, lassan összehajtotta a levelet.

– Nincsen boldogság a földön – szólalt meg Haimanti –, az emberek jönnek, mennek, közelednek, távolodnak, örömet várnak, és szomorúságot találnak. A feleség elhagyja férjét, azután rohan utána, mire a férj rohan, menekül előle. Akiket a sors összehoz, később durván elszakítja egymástól, és hiába akarnak ismét egyesülni, kérlelhetetlenül közéjük áll.

Nagyon szomorú esténk volt. Bout accsa hiába kínálta félig főtt, rosszul sült ételeit, amit máskor már megszokásból is elfogyasztottunk, ma nem kellett senkinek. Mahmúd félt a búcsútól. Nem tehet többé mindennap friss virágot szőke ideáljának küszöbére. Mi Collins szerencsétlen sorsára gondoltunk, Haimanti a maga sötét, társtalan, sivár jövőjének felhőitől rettegett. Szótlanul vonultunk vissza hálószobáinkba. Egyikünk sem merte a hallgatást megtörni.

Künn az éjszaka halkan lebocsátotta fekete függönyét a világra. Amikor kigyúltak a csillagok, a fülemülék elkezdték szomorú dalukat. A nyárról, a suttogó virágokról, a szerelemről énekeltek. Azt a fájdalmat, amit az emberi szívek éreznek, dalba öntötték. Siránkozó, vágyódó hangok szálltak fel a sötét mennybolt felé, hogy meglágyítsák a sors kegyetlen szívét.

Június közepe

Mindennap bementünk a városba bárkaházat bérelni. Mahmúd hű kísérőnk maradt. Srinagarban nem nehéz dolog csónakházat találni. Ezrével feküsznek lomhán a vízen, és az ügynökök a legügyesebb gondolatolvasók, már messziről kitalálják, hogy mi járatban van az idegen. Megrohanják, körülveszik, ajánlataikkal nyakon öntik, mint vizesdézsával, úgy ömlik a szó ajkukról. Mahmúd volt védőpajzsunk. Ő kergette el a tolakodókat, ő alkudott a megbízhatatlannak látszó ajánlkozókkal. Haimanti ránk bízta a választást. Most megint visszaesett fájdalmába, régi tespe-

désébe. Gyakran felment a dombra a szent forráshoz, és nézte a jógit, aki még mindig mozdulatlanul ült helyén. Csak nézte, és ki akarta lesni gondolatait. Nem érdekelte, hogy milyen lesz új otthonunk, hány szobánk lesz, milyen lesz a személyzet. Ezek a földi dolgok nagyon eltávolodtak tőle.

Más világban élt, és ebben a másik világban remélt megváltást.

A bárkaházak tökéletesen vannak felszerelve. A kasmíriak tanulatlan, egyszerű népség, de a nagy kereslet, és az angolok ezrei, akik évente Srinagarban nyaralnak, ügyes szakácsokat, inasokat neveltek belőlük. Üzletek foglalkoznak azzal, hogy Indiából felhozzanak minden elképzelhető bútort, szőnyeget, konyhaedényt, amit eladnak a bárkásoknak, és azzal rendezik be úszóházaikat. Némelyik olyan luxussal van kiállítva, mint egy elsőrendű szálloda. A bárkaház mellett horgonyoz egy másik, egyszerű, tetővel lefedett nagy csónak. Ebben lakik a személyzet. A bérletben benne foglaltatik a teljes ellátásos kiszolgálás; olyan egy ilyen bárkaház, mint valami úszó penzió. Az ember kiköt valahol, s ha megunja a helyet, parancsot ad a vezetőnek, aki egyúttal a szakács is és a többi szolga feje, hogy vontassa el máshová a bárkaházat, és néhány órán belül új vizekre evez az egész kis otthon, új tájakra néznek az ablakok.

Hosszas alkudozás után megállapodtunk egyben. A bárkaháznak hangzatos volt a neve: Sáh Dzsehán. A tulajdonosé: Habíb Dzsu. Ő lesz a szakács és a főnök, családjából kitelik az egész szolgaszemélyzet: a két inas, a takarító, a bevásárló és a fürdőszoba őre. Mivelhogy mohamedánok, nem vetnek meg semmiféle foglalkozást, amit a hinduknál csak bizonyos kasztbelinek szabad végezni. Megállapodásunk, hála Mahmúd erélyének, nem is volt drága. Hármunkért napi tizenöt rupiát kért. Megírtuk a szerződést, és mivel Habíb Dzsu nem tud olvasni, elvitte egy hindu kereskedőhöz, aki átnézte és helybenhagyta. Hiába gyűlöli a kasmíri mohamedán a hindut, üzleti dolgot nem tud nélküle elintézni.

Megnyugvással tértünk vissza a villába. Egy hét múlva

már elhagyjuk a szép kertet, sárguló, pirosló gyümölcseivel, rigófüttyével, fülemüle énekével és Mahmúd verseivel egyetemben. De nem szakadunk el végleg egyiktől sem. Kasmírban mindenütt vannak dalos madarak, és Mahmúd hűségében sem fogunk csalódni.

Haimanti fent volt a dombtetőn. Napok óta állandó kirándulóhelye a hindu szentély és a forrás. A meditáló jógi csalogatja oda. Eleinte csak némán nézte a mozdulatlan alakot. Gyakran úgy érezte, hogy valami delejes áram vonzza feléje, de nem mert közeledni hozzá. Tisztelettel nézett rá. Egyszer mintha a jógi megmozdult volna. Haimanti nem hitt a szemének. Figyelmesebben szegte rá tekintetét. Most tisztán látta, hogy alig észrevehetően felemeli fejét és hátrahajtja. Mellkasa egyenletesen hullámzott. Mélyen vett lélegzetet. Orra hegyére szegzett kancsal tekintete kiegyenesedett, és szelíden nézett Haimantira. Zöldes fény csillogott a szemében. Húzta, vonzotta magához az asszonyt. Nem lehetett ellenállni ennek a szempárnak. Megindult feléje. Eleinte nem is vette észre, hogy lába imbolyogva viszi, később tudatosan közeledett hozzá. Nem félt tőle. Barátságosan, hívogatólag világított a sima vonalú, barnás színű aszkétaarc. Amikor megállt előtte, namaskárral köszöntötte. A jógi ugyanúgy viszonozta az üdvözlést, és lágy hangon megszólalt. Bengáli nyelven beszélt:

– Pihenj meg, Anyám. Ülj le mellém. Az istenek áldása szálljon le rád.

Haimanti lehajtotta fejét, és a jógi által odatolt gyékényen helyet foglalt:

– Köszönöm virágaidat – folytatta lágy hangon a jógi – sok szépet és jót meséltek nekem.

Haimanti arcán a meglepetés árnyéka suhant át.

– Megértettem nyelvüket – folytatta –, mindent tudok. Illatuk sok titkot árult el. Vigasztalódjál, szegény Anyám, az istenek ismerik sorsodat. Áldoztál nekik, virágot vittél szobraikra. Jelképet a jelképeknek. A virág az élet jelképe, a szobor az isteneké. Gangesz-vizet fröccsentettél fejedre, ezért Siva megszánja testedet. Meg fogsz tisztulni a bajtól, Anyám. Légy türelmes. A szenvedés tűz, amely elégeti a

bűnt. A szenvedést tűrő úrrá lesz a szenvedésen, úrrá lesz a tűzön, és diadalmaskodik. Csak a szenvedők győznek.

Haimanti meg akarta ragadni a jógi kezét, hogy megcsókolja. Az elhárította a mozdulatot.

– Honnan tudod, hogy szenvedek? – kérdezte zokogva.

– Aki akarattal, azaz jógával felszabadítja magát a test összes béklyóitól, a szellem tévedéseitől, az érzékek játékából, az tisztán lát behunyt szemmel, hangot hall lezárt füllel.

– Láthatnék én is, tudhatnám én is a láthatatlan dolgokat? Ó, szent ember! – kiáltotta Haimanti – segíts rajtam, nagy az én bánatom.

– Virágot ajándékoztál nekem, Anyám – felelte szenvtelenül a jógi –, a te lelked bűntelen. Ezért engedtelek közelembe. Éreztem, hogy szenvedsz. Jót akartál, és bajt hoztál fejedre. Sok ember jár így, de nem mindegyik keresi a hibát önmagában. Magunkat kell előbb megjavitanunk, azután megjavul körülöttünk a világ is. A sors a mi kezünkben van. A legnagyobb győző az, aki önmagát legyőzi.

– Van erre mód, szent ember?

– Van!

– Vezess az útra, hálámat rakom lábad elé.

– A felszabadulásod az én jutalmam is.

– Követni fogom tanításodat.

– Hallgass meg figyelemmel. Ha nem értenéd meg szavaimat, kérdezz, én hűségesen fogok válaszolni. Az út nehéz és hosszú, szinte végtelen. Kevesen jutnak el a közepéig, alig-alig néhányan jutottak el a végére. De ki kell tartani mindvégig.

Haimanti lehajtotta fejét:

– Beszélj, ó, szent ember, én hallgatlak.

– A világ tüneményeit tévesen látjuk, ezért tévesen ítéljük meg önmagunkat és környezetünket. A tévedés ott kezdődik, hogy minden egyéni lélek azt hiszi, hogy az anyagi testtel és a finom gondolattal egyesült, és azonos. Pedig a gondolat az örök, tiszta, sem örömet, sem fájdalmat nem ismerő „idea".

Haimanti összeráncolta homlokát, nehezen értette a jógi

elvont magyarázatát. Ezt az is észrevette, és bővebben, példákkal világította meg szavait:

– Az értelem közegeken keresztül, azok segítségével gondoskodik. Az emberi gondolkozás a közegek, az agy funkciója, eredménye. Az elmeközeg megfigyeléssel gyűjt anyagot, következtet, s lehetőleg pontosan közvetít. De sok tévedés áldozatává válhat. Hibásan, felületesen figyel meg. Ez gyakran történik. Az ezüstöt gyöngyháznak nézi, vagy pedig kötéldarabot, amely a földön hever, nyugvó kígyónak. Kísérlettel ezeket a tévedéseket ki lehet küszöbölni. De vannak ennél súlyosabb tévedések. Ezeket csak hosszabb megfigyeléssel és ellenőrzéssel lehet helyreigazítani. A szavak csak jelképei a mögöttük rejlő fogalmaknak. Ha nem fejezik ki pontosan a fogalmat, mindenki azt értheti rajtuk, amit akar vagy tud. Ebből keletkezett a sok vita, harc, és az emberek nem tudnak odáig emelkedni, hogy megértsék egymást.

– Mit jelentenek az álmok? – kérdezte Haimanti.

– Az álom az alvásban tűnik fel. Elménk eltompulva torzítja a valóságot. Összezavarja, szétszórja, elhomályosítja.

– Nem hihetünk az álmoknak?

– Csak részben és nagy körültekintéssel, mint ahogy az emlékezést is ellenőriznünk kell. De a jóga útja mindezeknek az elmeváltozásoknak teljes elnyomására törekszik. Semmi külső közeghatásnak nem szabad a tiszta idea szabadságát korlátozni. Ha ez sikerül, tisztánlátókká válunk. Leküzdöttük az anyagot.

– Hogyan lehetséges ez, ó, szent ember?

– Erkölcsös élet, tartózkodás, ártalmatlanság, senkit sem szabad bántani. Testünket ülésformákkal és lélegzéssel eddzük, hogy valóságnak elképzelt alakjától, mivoltától elválasszuk elménket. A lélegzés rendkívül fontos a test működése szempontjából.

– Hogyan kell helyesen venni a lélegzetet, hogy a test működését befolyásolja?

– Figyelj ide, Anyám – válaszolt a kérdésre a jógi –, zárd le jobb orrlyukadat hüvelykujjoddal és a balt két utolsó ujjaddal. Aztán nyisd ki a jobb orrlyukadat, és szívd

be lassan, erőteljesen a levegőt. Utána zárd le ismét mindkét orrlyukadat, és járasd körül a lélegzetet tüdődben, és engedd ki a bal orrlyukon. A művelet alatt elmerülve szent szövegekre vagy elvont tárgyra kell gondolni. Hosszas gyakorlat árán a lélegzet az összes főereken áthatol, és felemelkedik, a fejbúb felé törekszik, ott útját állja a Kundalini, egy kígyószerű erő, akkor a lélegzet bejut a legmagasabb régióba, és megnyugszik. Ha a lélegzet megnyugszik, s a tüdő nem kíván több levegőt az erekben futó vér számára, megakad a gondolkodás. A szervezetben ekkor eddig nem sejtett erők nyilvánulnak meg. A titokzatos körök, a „csakrá"-k láthatókká válnak. Ezek lótusz alakúak. A kezdő jóginál sötét színűek, a gyakorlottnál kivilágosodnak, és körben forognak.

– Ki látta ezeket a csakrákat? – kérdezte Haimanti.

– Sokan tagadják létezésüket – válaszolta nyugodtan a jógi –, Dajanand Szárászvati azt írta, hogy miután sokáig tanulmányozta a jógát és annak bonctanát, egyszer egy hullát talált, amelyet a víz dobott partra. Izgatottan boncolta fel a hullát, hogy összehasonlítsa belsejét a jóga bonctanával. Amikor látta, hogy a könyvek tanítása nem egyezik a valóságos állapottal, a könyveket és a hullát is bedobta a folyóba. Helyesen tette, mert a valóságot sem a hullából, sem a könyvekből nem ismerhette meg. A megbízhatatlan elmeközeg működésére támaszkodott csak megfigyelésében. És itt hibázta el.

Elgondolkodott. Halvány mosoly játszadozott ajka körül.

– Csak az alkalmas a jógára, aki tudatában van annak, hogy képzeteit előítéletek, a szeretet vagy gyűlölet befolyásolják. Nem lát tisztán. Ha azonban ki tudja kapcsolni énjét az anyagból, akkor felfelé száll a szabadulás létráján, látóvá válik, sőt földön túli erők birtokába jut. Természetfeletti hangokat hall, természetfeletti alakokat lát, álomba merülhet lélegzés nélkül, élve el lehet temetni.

– Szent ember – kérlelte Haimanti –, hol van az uram, mondd meg, ez legyen az istenek áldása rajtad.

– Az őszinte jógi nem jósol, nem árul el titkokat, amelyeknek birtokába jutott. Aki pénzért vagy dicsőségért kutat az érzékfeletti világban, azt Isvára letaszítja az ösvény-

ről. Én nem áldozom fel karmámat hírért. Én nem jósolok. Én csak segítek, vigasztalok. Ez kötelességem. Azt kérded, Anyám, hol az urad? Én erre egyedül nem tudok felelni. Urad és te közötted elszakíthatatlan kötelék van. A te urad úgy él benned, mint a gyümölcs a virágban, és te úgy élsz az uradban, mint a lélegzetben a szellem, amely mozgatja a vért, az agyat, a gondolatot. Csak teáltalad tudom megtalálni uradat és férjedet. Segíts nekem.

– Hogyan segítsek? – kiáltotta az izgalomtól remegő hangon – hiszek benned, szent ember, érzem, hogy minden szavad fellázítja véremet, szívem majd kiugrik, olyan erősen ver. Mondd meg, hogyan segítsek?

– Szeresd az uradat, és gondolj merően rá. Álmodban látni fogod. Ne vedd le róla tekintetedet. Tartsd vissza lélegzetedet, és ne hunyd le szemedet, még ha úgy érzed is, hogy megmerevedik a fájdalomtól! Könny fogja elborítani, és a könnyek között is őt kell látnod. Ezt ismételd meg naponta, éjente, azután gondolj a lélekre és arra a testre, amely a szerelem sugarából lett a lélek tarsolya. Lélekből lesz a test, és testből árad ki a lélek. Szorosan összeforrnak. Férfi és nő a mámorban istenné válnak, mert lelkük kiszáll burkából, és új alakban surran át az anyagba. Így lett az emberiség örök életű. Most pedig menj utadra. Imádkozzál, légy jó és türelmes! . . .

Haimanti körül forgott a világ. A jógi eltűnt előle. Mintha hirtelen hályog borult volna a szemére. Valami ismeretlen erő ragadta meg, felemelte ültő helyéből, és vitte le a domboldalon. A félúton ismét fülébe csengtek a jógi szavai: „A te urad benned él, mint gyümölcs a virágban." Hogyan kell ezt érteni? Az ura, Amija, aki idegen lánnyal szökött meg Indiából, még gondol reá? Vagy pedig ő él úgy Amijában, mint lélegzetben a szellem? Talán Amijának álmában látomásai vannak? Forgatta, elemezte a jógi szavait, de értelmüket nem találta. Megzavarodtam – gondolta –, forró a fejem. Le kell fürödnöm, pihennem kell, a nehéz gondolatok megártottak gyenge agyamnak.

Mély lélegzetet vett, megállt. Eszébe jutott a lélegzés elmélete.

– Igen, igen – ismételte magában –, ezt is gyakorolnom kell. Meg kell találnom az utat Amijához!

Önfeledten kiáltotta ezt a mondatot. A sziklák visszhangozták. Megijedt a visszhangtól.

– Mi az? Nem jól hallotta?

Még egyszer teljes tüdővel kiabálta:

– Meg kell találnom az utat Amijához!

Idegeit megfeszítve figyelt. Egy másodperc sem telt el, a sziklák küldték vissza az üzenetet. Most tisztán, jól hallotta, halkabban, de félreismerhetetlenül csapódott füléhez a válasz:

– Megtalálod az utat Amijához!

Megrettent. Futni kezdett. Hanyatt-homlok rohant be a kertbe, nagy robajjal tört be a villába, felrántotta a szalon ajtaját, és mint az eszelős ráborult az asztalra. Keservesen kezdett zokogni.

Odahajoltam hozzá. Reszketett a sírástól, de hasztalan kérleltem, egyetlen szót sem tudtam belőle kicsalni. Tanácstalanul, tehetetlenül álltam mellette percekig. Azután törékeny teste kimerült, és a zokogás elnémult. Látszólag megnyugodott. Lassan felemelkedett, megszorította kezemet, mintha jó éjszakát akarna kívánni, és hangtalanul kivonult a szalonból, hogy éjszakai nyugalmára térjen.

Június vége

Már tíz nap óta lakunk a bárkaházban. „Sáh Dzsehán" elragadó. Egy hatalmas platánfa árnyékába húzták, hogy a nap ne melegítse túlságosan át a deszkafalakat. Hosszú palló köti össze a parttal. Ha ezt a padlót, akárcsak egy vár hídját behúzzuk, senki sem teheti be hozzánk a lábát. Büszke érzés fog el ilyenkor. Itt Kasmírban elmondhatjuk, hogy „az én házam, az én váram". És micsoda vár! Úszó vár. Ha akarjuk, elrugaszkodunk a parttól, kievezünk a Dal-tó közepére, s horgonyt vetünk a függőkertek szomszédságában, lesve éjszakánként a tündérek és manók játékát.

A berendezéssel nagyon meg vagyunk elégedve. Ha va-

laki a partról nem a pallón át látogat meg bennünket, hanem sikárával, vadászcsónakkal érkezik, az a bárka orrán száll be. Itt egy kis nyílt előtérbe jut, ahonnan lépcső vezet fel a bárka tetejére, a teraszra. Az előtérből ajtó nyílik a szalonba. Kétablakos, elég tágas helyiség ez, perzsaszőnyegek a padlón, képek a falon. A nyitott ablakokon át a folyó zöldes vize tükröződik, és a napsugár játékos árnyakat dob a szobába. A szalonból az ebédlőbe jutunk. Ez is kétablakos. Utána a tálaló, egy kis helyiség és a kamra következik. Keskeny folyosó nyílik balra, ahonnan a pallón át kiléphetünk a szárazföldre. Egy másik keskeny folyosó tovább vezet a hálószobák felé. Három hálószoba van egymás mellett, de mint a pullmankocsikban, a folyosóról is lehet külön mindegyikbe bejutni. A bárka farán van a fürdőszoba. Víztartályokban gyűjtik a mosdóvizet, onnan engedhetjük be a kádba. Kályha is van benne. Állandóan van meleg vizünk. Az ivóvizet a kamrában tartjuk. Ez a kamra, ha angolok a bérlők, tele szokott lenni drága italokkal.

A bárkaház mögött külön, egyszerűbb, hosszú csónakban Habíb Dzsu családja. Ha csengetek, az egyik szolga csak átlép a csónak orráról a bárkaház farára, és mezítláb macskaügyességgel fut végig a külső peremen. Pillanat alatt megjelenik a csengetésre. Habíb Dzsu főztje elég ízletes. Bout accsa konyhájához képest fejedelmi!

Az újdonság ingere az első napokban teljesen lefoglalta minden időnket. Eleinte rendezkedtünk. A magunk ízlése szerint raktuk fel holminkat. Időbe tellett, amíg kiismertük magunkat új otthonunkban. Meg kellett szoknunk az új környezetet. El-elnézegettem a kis szobákat, és hol az előtéren üldögéltem, hol felmentem a tetőn levő teraszra, és a platánfa lombjai alól néztem a sebesen futó Dzsélam hullámait, a szemben elterülő szigetet, melyen régi hindu szentély épült. Bráhmin papok keresték fel, és kongatták harangjait. Néztem, mint hozza-viszi a papokat a sikára, fedetlen, borotvált fejükön elcsúszott a napsugár, és fejbúbjukról lobogott a hajtincs, a „csoti", amely levezeti az ég villamosáramát a földbe, és mindig egyensúlyban tartja testüket.

Délelőttönként a szalonban ültem, és olvastam. Haimanti szorgalmasan végezte a légzési gyakorlatokat, és szent szöveget olvasott. Hol a bibliában talált vigaszt, hol szanszkrit könyveket vett elő, és szótár segítségével vergődött a nyelvi nehézségek között. Teljesen elmerült ezekben a tudományokban. Egy szobában két ellentétes ízlés uralkodott. Én angol regényeket olvastam, Theodore Dreisert, Joseph Conradot, Jack Londont, ő a Bhagavad Gítát, a Magasztos Éneket morzsolta félhangon, ihletett ajakkal. Szeretettel fért meg a kis bárkaház szobájában mindkét ízlés. Mialatt olvasmányainkban voltunk elmerülve, halk kopogás hallatszott az ablakon. Sikárán kasmíri kereskedő jelent meg áruval. A sikára Srinagárban olyan, mint Velencében a gondola. A szemfüles kereskedők csakhamar felfedezték csónakházunkat. Hozták áruikat. Hiába küldtem el őket. A megszokott recept szerint ismételték:

– Memszáb, nem eladásra való ez az áru, csak megtekintésre.

– Tudom, tudom – válaszoltam türelmetlenül –, nem akarok semmit sem látni.

Be sem fejeztem a mondatot, a kereskedő már beugrott az ablakon, segédje utánadobott egy batyut, és pillanatok alatt a padlón kiterítve egész kis bolt árucikkei incselkedtek velünk. Nehéz volt ellenállni. Haimantinak hiába beszéltek, oda se hederített. Kikapcsolta énjét a környezetből. Ezért a kereskedők rohama egyenesen ellenem irányult. Ha minden erőmet összeszedve nem voltam hajlandó vásárolni, könyörgésre fordították a dolgot:

– Reményekkel jöttem ide, memszáb, ne törje össze reményeimet.

Ember legyen a talpán, aki kasmíri kereskedőt le tud rázni magáról.

Délutánonként eljött Mahmúd. Ő is reményekkel jött, és rendesen tört szívvel távozott. Haimanti őt is kerülte. A dombtetőre járt a jógihoz. Mind mélyebbre merült az önuralom tanában. A meditálás még sápadtabbá, színtelenebbé tette arcát, de testben megerősödött. A bő szárikat, amelyek számtalan ráncban feküdtek rajta ezelőtt, most

szinte kitöltötte a teste. A jóga határozottan jót tett neki, kezdett kicsit erősödni.

Jobb hiányában Mahmúd kénytelen volt beérni velem meg az urammal. Néha aggódva csóválta fejét, féltékenykedett a szent emberre. Egyszer megleste Haimantit, amint a villa mellett vezető úton haladt felfelé, és óvta őt a „varázslótól". Nem törődött vele, és kedves szavakkal nyugtatta meg a rajongó fiút.

– Ne irigykedjék a hindu jógira, Mahmúd – mondta neki –, magáról sem feledkeztem meg. Verseit eltettem, mindig emlékeztetni fognak magára.

Mahmúd engem faggatott, hogy mi történt Haimantival? Én sem tudtam többet mondani: szeretettel kell vele bánni, talán ez a jógi jó hatással lesz rá, megnyugszik.

A délutánok kirándulásokkal teltek el. Csónakban áthajóztunk a Dal-tóra, beeveztünk a számtalan keskeny csatornába, folyóágba, néztük a bárkaházak százait, amelyek hol gőgös elszigeteltségben horgonyoztak, hol egy-egy kis vízi várossá sűrűsödtek. Vidám társaság látogatja egymást csónakról csónakra, és folyik az ital, tobzódik a jókedv. Flört a bárkaházakban, a sikárákon, a Dal-tó függőkertjeiben; mulatozó emberek hangos lármája veri fel a boldogság völgyét. Éjszaka a fülemüléknek van mit énekelni az emberek örömeiről, szerelmeiről.

Néhány nap óta szakadatlanul esik az eső. Eleinte csak bosszantott. A sikára fölött kas van kifeszítve, és azért bátran lehet siklani a vizeken, de az eső mind erősebbé vált, átnedvesedett a ruhánk, és kellemetlen volt sokáig a szabadban időzni. Otthon ültünk, és vártuk, hogy majd csak eláll a zápor. Habíb Dzsut kérdeztük: rendes dolog ez Srinagárban?

– Szokott néha esni, de nem ennyire. Talán Allah meg akarja semmisíteni a bálványimádókat, és egy második özönvizet bocsát le a bűnös emberekre. De ne féljünk, a Sáh Dzsehán olyan, mint Noé bárkája, eleség is van rajta bőven.

Nem is féltünk, de bosszantott a sok eső. Minden reggel reméltük, hogy végre kiderül. Minden reggel csalódtunk. A Dzsélam folyó megdagadt. A palló, amely a szárazföld-

del összekötött, mind rézsútabban lejtett, ahogy a bárkaházat emelte a víz árja. Két nap múlva már le kellett szerelni, mert csak a szolgák tudtak átmenni rajta. Piszkos ár sodródott le bárkánk mellett, hordta a kitépett bokrokat, fatörzseket, apróbb állatokat. Egyik napra kelve láttuk, hogy a hullámok nyaldossák a partot. Délután már elöntötték. A fák lába bokáig vízben állt. Nem tudtunk partra szállni.

A szolgák feltűrték nadrágjukat, úgy gázoltak ki. Nem ártott nekik a fürdő. Sáh Dzsehán veszedelmesen kezdett hasonlítani Noé bárkájához. Csak csónakon közlekedhetett mindenki egymással. Ez nem volt baj Srinagárban, ahol be voltunk rendezkedve a romantikára, de az árvíz már elöntötte a Kasmírba vezető utakat, és félő, hogy ha a zápor nem áll el, el leszünk vágva Indiától. A zápor és az eső felváltva zúdultak alá. Nappal beborult égre néztünk ki, a szép havasok eltűntek, a virágos mezők elmerültek, a belső város düledező faházai víz alá kerültek. Az alsó emeleten nem lehetett tanyázni. A kereskedők áruikat hajókra rakták. A helyzet kezdett komollyá válni.

Egyik délután nagy robaj ijesztett meg. Habíb Dzsu csónakon elevezett, hogy megtudja a zaj okát. Fél óra múlva hozta a kellemetlen hírt. Az áradat elszakította az egyik hidat, és áttörte a zsilipet, azon ömlik ki a víz a polótérre és be a városba.

Katonaság és robotmunkások dolgoznak, hogy megfékezzék a dühös elemet.

Habíb Dzsu aggodalmasan nézett ránk.

– Memszáb, ez nem tréfa, Allah árvizet bocsátott ránk.

Valami súrolásra, horzsolásra lettünk figyelmesek. Habíb Dzsu homlokára ütött:

– Allah és a próféta! – kiáltotta – majd elfelejtettem! Rahmán, Ibráhím, Dáúd azonnal jöjjetek!

A szolgák átugrottak csónakházukból a mienkbe. Habíb Dzsu a platánfára mutatott. Onnan fenyeget a veszély. A megdagadt folyó olyan magasra emelte bárkánkat, hogy a terasz már a faágakba ütközött. Az okozta a súrlódási, horzsoló hangokat. Nem volt idő a gondolkozásra. Azonnal cselekedni kellett, mert ha a bárka tovább emelkedik, bele-

gabalyodik a hatalmas fa koronájába, és az ágak és a víz között összeroppan. Felhúzták a horgonyt, és a parton elóldották a biztosítóköteleket. Előbb maguk próbálták a bárkát elmozdítani, illetőleg kiszabadítani a fa alól, de a sebes ár ereje meghiúsította minden igyekezetüket. Segítséget kellett hozni. Tíz ember alig bírta néhány méternyire elvonszolni a sodrással szemben. Ott aztán szakszerűen lerögzítették, nehogy éjszaka meglepetés érjen, és az áradat elragadjon le a síkságra, vízeséseken, kőgörgetegeken keresztül a biztos megsemmisülésbe.

Az új állomáson teljesen szabadon horgonyoztunk, Isten ege borult ránk. A platánfa nem fogta fel az esőzuhatagot. Csak most éreztük igazán, milyen elemi erővel kopog, dörömböl, követel az eső. Néha megszakadt egy felhő bendője, és ömlött belőle a víz. Sisteregve, susogva, tomboló dühvel zúdult a földre, és súlyával megingatta házunkat. A folyó mélyen bőgött, ahogy megdagadt hullámaiba belezuhogott a meghasadt felhőtömeg.

Éjjel villámlás és mennydörgés remegtette meg a földet. Az ablakok ijedten rengtek a dübörgéstől, a lehúzott redőnyök mellett lecsapott a mennykő. A távoli hegyek ordítva, bőgve visszhangozták Isten haragját. Itt a végítélet! Csoda, ha megéljük a reggelt. Néha szélroham támasztotta neki derekát a bárkának, és eltaszította helyéből. A horgony lánca nagyot csikorgott, és kifeszült. A bárka el akart ugrani tőle, mint a megijedt csikó. Fütyült a szél, és körültáncolta házunkat, mintha kegyetlen bosszúval fenyegetne, hogy nem engedelmeskedünk szeszélyének. Bárkánk féloldalt dőlt, a kamrában a tányérok, poharak egymáshoz ütődtek. Az úszó ház, amely annyi örömmel biztatott, mint egy hajókirándulás csendes vizeken, most viharzó tengeren hánykolódó fatörzshöz lett hasonló. Recsegett, ropogott; biztosan összelapítja a szél és a víz. Nyögtek a gerendák eresztékeikben, nyikorogtak a padló és a mennyezet deszkái, sírva panaszkodtak, mire a szél gúnyosan sivított be a réseken, és megrázta a bútorokat, fellengette a függönyöket, mintha a piszkosan hömpölygő árba akarta volna fújni. Rettenetes, félelmetes éjszaka volt. A kasmíri paradicsomból pokol lett. Álmatlanul keltünk fel. Reggelre a zivatar

néhány órára megenyhült. Az eső csak szitált, és a megfélemlített kasmíri nyaralók sikárákon felkeresték egymást, hogy ijedelmüket kibeszélhessék. Sok bárkaház elszakadt horgonyától, s egymásba lódult. Néhányan megsebesültek. A szegény bárkatulajdonosok jajveszékelve panaszolták el minden vagyonuk pusztulását.

Dáúd délelőtt csónakon elevezett a postához a levelekért. Rémhírekkel jött haza.

Gyula kapott egy csomagot s néhány levelet, amit idegesen zsebre vágott.

– Ki írt? – kérdeztem.

– Nem fontos – felelte kurtán –, egy könyv érkezett, és az a két festőnő írt, akivel Delhiben találkoztunk a misszió házában: Miss Guilmore és Miss Perciful.

– Miért dugtad el a levelet olyan idegesen? – érdeklődtem.

– Ma délután idejönnek teára. Nem éppen alkalmas idő. Ezért lettem rosszkedvű.

– Ha délután lecsendesedik az idő, elmegyek a jógihoz – mondta Haimanti –, már napok óta nem láttam.

– Ne menjen – kérleltem –, a meredek út síkos lesz, s ha megered az eső, az áradat lesöpri.

– Nem veszem észre az áradatot – felelte elmerengve –, az esővel sem törődöm. Ernyő alatt nem ázom meg. Énrám nem hat az út, sem az eső. Mintha nem is volna. Okvetlenül beszélnem kell ma a jógival.

– Az éjjel nem félt a rettenetes vihartól?

Csodálkozva nézett rám, mintha eszelős lenne.

– Vihar volt az éjszaka? – üres tekintettel bámult rám.

– Érthetetlen! Átaludta a vihart? Nem hallotta a szél süvítését? Recsegett, ropogott a bárka. Azt hittem, végünk lesz.

– Nem aludtam – mondta elmerengve –, el voltam foglalva. Olyan dolgokat láttam és hallottam, amik kívül álltak rajtam és kívül állnak viharon és szélen. Ezért nem hallottam semmit.

Hirtelen pír öntötte el arcát, szeme visszanyerte meleg tekintetét, hangja csengővé vált:

– Tudom, egészen biztosan tudom, Amija nincs Európában, itt van valahol Indiában. Minél jobban elmerültem lelki gyakorlataimban, annál közelebb jutottam őhozzá. Néha már úgy éreztem, hogy világosan látom, mintha meg tudnám fogni a kezét. Tegnap éjjel hallottam a hangját. Itt volt a közelben, itt kell lennie. Nem tudok ma sem szabadulni ettől az érzéstől. Okvetlenül el kell mennem a jógihoz, akár esik, akár nem. Valami ellenállhatatlan erő vonz hozzá.

Nem mertem ellenkezni vele. Látomások, hitek nekünk nem jelentenek semmit sem, annak számára, aki hisz, maga a valóság. Az embereknek mind egyforma a szemük, és mégis mást látnak vele. Van, aki hangok mellett közömbösen megy el, míg más révületbe esik tőlük. Az embereket nem öntötték tégelybe, Isten a maga képmására teremtette ezernyi változatban, boldog az, aki elfelejtheti a durva testet, és megtalálja magában az isteni képmást.

Délután ismét beborult, az eső apró cseppekben kezdett peregni.

Haimantit nem tartotta vissza a nedvesség, nem is hederített rá. Most már látomásaival volt elfoglalva, amelyek mind erősebben domborodtak ki előtte valóságképzetekbe. Sikárába ült, és két csónakosunkkal elevezett a Dal-tóra, egészen közel Mahmúdék villájához, onnan gyalog fog felfelé bukdácsolni a síkos, sáros, görgeteges úton a forráshoz. Vajon a jógi az esőben is ott ül, és meditál-e?

Öt óra után megérkezett Miss Guilmore és Miss Perciful sikárán. Delhi óta nem láttuk őket, örömmel kellett őket fogadni. Gyula örömet tettetett. Inkább arabul olvasott volna.

– Ítéletidő – mondta Miss Perciful. – Elmerülünk az özönvízben. Hallották, hogy az ár elérte a mahárádzsa istállóit? El kellett szállítani a drága lovakat, amikor már térdig emelkedett a víz. Az istálló külső épülete bedőlt, és két lovat maga alá temetett. Szegény állatok!

– Emberéletben nem esett kár? – kérdeztem.

– Arról nem hallottam – felelte Miss Guilmore. – Lehet, hogy sokan megfulladtak, de a szegény állatok nem tudtak magukon segíteni.

Nagyon szívükön viselték a lovak sorsát. Az emberekről majd hogy meg nem feledkeztek. Teázás közben megmutatták néhány festményüket. Kasmír legelrejtettebb zugait is felkeresték. Nem szorítkoztak a nyaralók által jól ismert helyekre, hanem lóháton hosszú kirándulásokat tettek az elzárt völgyekbe, tavakhoz, vízesésekhez és hegytetőkre. Magukkal cipelték palettáikat, festékdobozaikat, állványukat, és gyakran napokon át sátor alatt tanyáztak, hogy zavartalanul élvezhessék a paradicsomi tájak szűzi szépségeit. Az eső és az özönvíz kényszerű pihenésre fogta őket. Ennek köszönhettük látogatásukat is. A beszélgetés során Gyula is megenyhült, és nem haragudott, hogy abba kellett hagyni olvasmányait. Az eső estefelé ismét elkezte megszokott támadását. Előbb hirtelen, rövid zápor alakjában jelentkezett, mint valami lovasroham, azután szívósabb és kérlelhetetlenül nagyobb tömeggel nyomult le a völgybe, sűrű felhők függönye mögül. Csendesen, de engesztelhetetlen makacssággal kopogott a tetőn, csurgott alá a bárka oldalán, és dagasztotta, emelte a folyó hangosan hömpölygő hullámait. Úgy látszott, hogy az éjszaka sem fog elállni. A két angol hölgy egy kellemesen eltöltött délután után esőköpenye és esernyője védelme alatt sikárájába szállt, amely belül is tele volt piszkos vízzel, és a sötétben hazaevezett. Fittyet hánytak az egésznek.

– Mily romantikus ország ez – mondta búcsúzáskor Miss Perciful –, milyen meghitten teáztunk az özönvíz előestéjén ebben a csónakházban, amely talán, mint a többi sok száz srinagári csónakház, holnapra kelve Noé bárkája leend. Azt is le fogjuk festeni. Akvarellben dolgozunk. Víz van itt bőven, anyagban nem lesz hiány, témában sem.

– Javíthatatlan makacsok ezek az angolok – dörmögte magában az uram –, nem mozdítja ki őket nyugalmukból az eső, az árvíz. Magukkal sem törődnek, legfeljebb a lovakat sajnálják, mert azok is angol telivérek.

Haimanti csuromvizesen érkezett meg. Olyan volt, mint a kiöntött ürge. Szárija, esőköpenye alatt is, mint áztatott ruha tapadt testéhez, esernyőjéből ömlött a víz. Ő sem volt angol, de makacssága nem kevésbé törhetetlen. Ő sem

vette számba, hogy mi történt körülöttünk. Így találkozik a céltudatos Nyugat az álmodozó Kelettel. Nagyon megelégedettnek látszott. Órákig ült a jógival egy fa alatt, és megbeszélte vele látomásait a földön túli világból. Nem is gondolt arra, hogy vacsorázzék. Visszavonult hálószobájába. Egyedül ültünk asztalhoz. Habíb Dzsu csendben, szótlanul szolgált fel. Nekünk sem volt kedvünk beszélgetni. A vacsora után átmentünk a szalonba. Én elővettem Knut Hamsun *Éhség* című könyvét, a nyomornak ezt a megrázó leírását, és olvasni kezdtem. Nem tudott lekötni. Gyula elgondolkodva tett-vett, ki-kinézett az ablakon át a sötét éjszakába, és figyelt, hogyan peregnek le az esőcseppek végig az üvegtáblán. Azután idegesen rágyújtott. Szótlanul maga elé bámult, és bosszúsan agyonnyomta a félig égett cigarettát. Nem találta helyét. Szórakozottan néztünk egymásra, és hallgattuk az eső könyörtelen, egyenletes kopogását. Kísérteties volt ez az egybefolyó, szünet nélküli, elbódító, egyhangú kopogás, mintha halálra akarna altatni. Néha mély némaságnak tetszettek a meg nem szakadó hangok. Végre Gyula megszólalt.

– Elgondolkoztam azon, hogy ha otthon temetési menetet láttam elvonulni az utcán, néztem, hogy mennek a gyászolók egymás mellett sorban. Mindig szinte akaratlanul is figyeltem az arcokat, az imbolygó járást, a földre szegzett tekinteteket. Az utolsó útra kísérnek el valakit szeretteik közül. Megrázó ilyen halottas menet, pedig ez mindnyájunk számára kikerülhetetlen. Az életben csak ez az egyetlen biztos: a halál. Mégsem hiszünk benne. Nem gondolunk rá. Pedig minket sem fog kímélni.

Egy pillanatra elhallgatott, azután halkan folytatta:

– Lassan húzzák a fekete posztóval letakart lovak a halottaskocsit. Méltóságteljesen lépnek, akár szegényt, akár gazdagot visznek az örök nyugalomba. Születésben és halálban minden ember hasonlóvá válik. A koporsóra rá van írva a halott neve és kora. „Élt hetvenhét évet." Ilyenkor a járókelők kissé megvigasztalódnak: hetvenhét év, elég hosszú idő a földön, akár szenvedésben, akár örömben telt el. A hozzátartozók is megnyugodhatnak, ha ilyen öregem-

bert temetnek. Sokat élt, és már nem sok maradt volna hátra számára.

– Igen, igen – helyeseltem, elgondolkozva az elém rögzített képen. – Én is sokszor néztem ilyen menetet. De miért jut ez most eszedbe? – kérdeztem kissé megijedve – talán ez az egyhangú eső juttatta eszedbe az elmúlást, a halált? Hiszen hála istennek egészségesek vagyunk, és szüleink, testvéreink is jól vannak.

– Igen, az eső – felelte Gyula komoran –, ez az eső olyan végtelen, mint az elmúlás. Nekünk is nemcsak az életre és az egészségre kell gondolnunk, hanem a halálra is. Mi is leszünk valamikor öregek, betegek, és mi is meg fogunk halni.

Izgatottan tettem le a könyvet az asztalra. Gyula gyengéden megfogta a kezemet:

– Egymás kezét fogva térdeltünk az oltár előtt utunk kezdetén, a sors minden változásakor egymás kezét kell fognunk. Így bátrabban nézhetünk a szemébe. A halál csak átmenet. Öregembernek a halál megváltás. Bár a gyerekek számára nincs öregember, öreg szülő, csak szülő van, és minél hosszabb ideig élvezheti szívének melegét, annál fájdalmasabb a veszteség.

Megremegtem.

– Mit akarsz ezzel mondani – kérdeztem, és merően a szemébe néztem.

– A mi drága szüleink is öregek, és nem lesznek megint fiatalok. El fog jönni az az idő, amikor mi is a halottaskocsi után fogunk lépdelni, és a koporsóra fel lesz írva: élt ennyi és ennyi évig. A közömbös járókelők azt fogják mondani magukban, öregemberek voltak, hetvenen jóval felül, a gyerekeknek számolni kellett a véggel. Meg kell vigasztalódniok.

– Isten adjon drága szüleinknek hosszú életet – sóhajtottam, és el akartam hessegetni a sötét árnyakat –, az az idő remélem még messze van.

– Minden pillanatban közelebb jön – mondta most Gyula, és szelíden megsimogatta arcomat –, ki tudja, nincs-e már itten, az ajtó előtt, és kopog ránk az eső cseppjeiben. Erősnek kell lennünk. Gondold meg: élt hetvenhét évet.

Gyula két tenyerébe fogta arcomat, és úgy nézett rám. Kék szemében könnyek csillantak meg.

– Mi történt? – kiáltottam, és belülről egy rettenetes sejtelem tolult fel válaszként. Egyetlen szó jajdult fel ajkamon – apa!

Gyula némán igent intett.

– Szegény apa meghalt – mondta halkan, és átölelt –, légy erős, én melletted vagyok, osztályosod az árvaságban.

Elfogott a zokogás. A világ eltűnt előttem. Végtelen csend, riasztó sötétség és végtelen pusztaság volt minden körülöttem, szívemben tombolt a kínzó fájdalom. Nem tudom, meddig sírhattam ilyen öntudatlanul. Azután mintha ájulásból tértem vona magamhoz, éreztem, hogy Gyula simogatja fejemet. Egy felvillanó reménysugár cikázott át rajtam: talán álmodtam, talán tévedés. Türelmetlenül kérdeztem:

– Honnan tudod?

– Ülj le szépen, nyugodtan – felelte Gyula –, mindent elmondok. Ma reggel, amikor Dáúd a postát hozta, én vettem át a leveleket. Volt közöttük egy gyászkeretes boríték. Katinka írását ismertem meg rajta. Rosszat sejtettem, és hirtelen a zsebembe rejtettem előled. Ezzel együtt jött a festőnők levele is. Úgy tettem, mintha látogatásuk miatt bosszankodtam volna. Szerencse, hogy nem a te kezedbe került Katinka levele. Később titokban felbontottam, és megtudtam a szomorú valót. Itt van a levél, benne a gyászjelentés.

Mohón elolvastam a levelet, újra meg újra elolvastam a gyászjelentést, keresve, kutatva benne egy rést, amelyen át még beszökkenhetne egy reménysugár. Hasztalan. Apa nincs többé. Igaza volt, amikor a búcsúzásnál megjósolta, hogy mi az életben nem látjuk egymást többé . . . „Élt hetvenhét évet." Ez volt koporsójára írva vigaszul a járókelőknek, akik látták, ahogy a fekete lovak húzzák lassan a dübörgő kocsit a lőcsei temető felé. Nekik csak egy öregember, nekünk árváknak egy egész világ! . . .

A vég nélkülinek látszó eső napok múlva kimerült. Az ég csatornái elapadtak, a szél elkergette a felhőket, a nap tüzes csókja lassan felszárította az átitatott földet, amely betelt a túl bő áldással.

Vajon van-e az emberi szenvedésnek is órája, amikor a szeretet napja felszikkasztja a bánat könnyeit, és a vigasz szele elkergeti a sorscsapások sötét felhőit?

Haimantit és engem a szomorúság még közelebb hozott egymáshoz. Én elárvultam a messze idegenben, szerető apámat sirattam, ő élete legdrágább kincsétől, szerelmétől búcsúzott... Sokszor ültünk némán egymás mellett a bárkaház teraszán, és néztük a napban csillogó havasok gerincét. Árvaságában szegény még az én fájdalmamat próbálta enyhíteni.

– A szülők elvesztését én is elszenvedtem – mondta szomorúan –, tudom, hogy mit jelent ez a csapás. De ez a természet rendje, s ezért könnyebben tudunk belenyugodni. Én fiatal gyereklány voltam, amikor teljesen árva lettem. Senkim sem maradt. Akkor azt hittem, hogy összeomlott fölöttem a világ. Magának, Rózsa, még él az anyja, és maga mellett ott áll az ura. Mennyivel mostohább volt ennél az én sorsom...

Igazat kellett adnom neki. Az ember a fájdalomban azzal vigasztalódik, hogy még nagyobb fájdalom is érheti. Nincs olyan szerencsétlenség az ember életében, amelynél nagyobb nem ért volna már más embert. Az életben két erő segít: a felejtés és a remény. Nekem a felejtést ígérte Isten, Haimantinak a reményt. Egymást támogatva próbáltunk előbbre jutni utunkon. Az olvasmányaimból idéztem neki példákat, amikből pillanatra vigasz csillant fel számára. Az élet maga a legtökéletesebb regény. Mindnyájan élő hősei vagyunk ennek a regénynek. Az életünk egy hosszú könyv, lassan forgatjuk lapjait, és mindig csak előre nézünk, vajon mit hoz a titokzatos következő fejezet? Ha eljutunk a könyv utolsó oldalához, minden titok feltárul előttünk, nem érdekes többé. Kevés regényt akarunk az utolsó oldal után még egyszer végigolvasni, legfeljebb lapozga-

tunk benne, egyes fejezeteit, egyes részleteit kívánjuk újra átélni. De a részlet nem az egész, nem a teljes valóság. Öröm és bánat, mint a világosság és az árnyék, nyomon követik egymást. Minden életben sok szenvedés és fájdalom, de még sokkal több gyönyörűség van. Ezért ragaszkodik a haldokló koldus is nyomorúságos életéhez.

Haimanti a jógába, lelkének felcsillanó fényébe menekült a fekete valóság elől. A jóga új látással ajándékozta meg. Voltak pillanatai, percei, amikor ébren aludt. Látomások vonultak el előtte. Túl az időn és téren, a megfoghatatlan űrben vándorolt szelleme. Ilyenkor révült aggyal beszélt Amijával, tudta: hol van, mit csinál. Mire visszaszállt az öntudat világába, csak homályos emlékek rajzolódtak ki szemei előtt. Ilyenkor hozzám sietett, és elmesélte, hogy Amija közel volt hozzá, bizonyára most is közel van, de már nem tudja hallani a hangját, mint amikor lehunyt szemmel látta. Erőszakolta képzeletét, sanyargatta testét, böjtölt, mozdulatlanul ült, és gondolatait egyetlen pontra összpontosította. Ha eléri a teljes önzetlenséget, ha önmagát teljesen el tudja felejteni, és lelkét a testi énjéből ki tudja szabadítani, akkor diadalmaskodni fog minden ellenséges lenyűgöző erőn. Akkor újra megtisztul, újra boldog lesz, mert Amija is látni fogja őt, meghatja szenvedése, meghódítja szerelme, és visszatér hozzá. Az igazi szerelem, amely nem ismer ént, nem maradhat viszonzatlanul. Átrepül a téren, keresztültör a földön, és eljut a lélek szárnyán az egyéni lélekhez, mint a villamossugár, amelynek rezgését hordja a levegő, a víz, a föld.

A fájdalom úgy nemesíti a lelket, mint a tűz a vasat. Kiolvaszt belőle minden salakot. A fájdalom éppen úgy Isten adománya, mint az öröm. Hálával kell fogadni mind a kettőt. Fájdalom nélkül nem is tudnánk az életnek örülni. Minden öröm, minden nagy és nemes érzés a fájdalom méhében született. A fájdalmat nemcsak tűrni kell, hanem hinni kell isteni rendeltetésében. A szomorúság és vidámság a világegyetem két pólusa, amelyek árnyalatokban folynak egymásba. A természet maga is fenségesen szomorú és fenségesen tud örülni szépségében.

A fájdalom hűséges társakkal ajándékozta meg Haiman-

tit. Sohasem volt egyedül. A szanszkrit szent könyvek a világ hiúságára figyelmeztették, a hindu filozófia könyörtelen logikája bevezette a titkok csarnokába, és a biblia, minden esti olvasmánya, megacélozta szívét, ha átadta lelkét az Úrnak, amikor a föld fáklyáját eloltotta a sötét éjszaka. A hit szeretetet, a szeretet reményt, a remény erőt adott neki az élet elviselésére.

Így teltek napjaink Kasmírban. Már nem sok időnk volt hátra. Itt a július, lenn a síkságon megindul a monszun. Az esőből már kivettük részünket az idén. Pedig még mi vár ránk a párás Bengálban, ha ismét megnyílnak az ég csatornái! Még gondolni is rossz a forróságra, amely újból ránk fog támadni, kérlelhetetlen pontosságával. Ezért ki kell élvezni azt a pár kellemes hetet, amit még az illatos hegyek között tölthetünk. Örülni kell a napnak, amit szinte meggyűlöltünk a síkságon.

A bárkaház teraszán ülve gyönyörködtünk a Dzsélam hullámainak játékában. Mintha muzsikálnának a víz alatt. A rege azt meséli, hogy Kasmír alatt Tündérország terül el. Éjjelente táncra perdülnek a tündérek, és sóvárogva néznek fel a vízen át az égre. Vágyakoznak a vízililiomok után, kezükkel elfogják a halakat és a békákat, ezekből délceg ifjakat varázsolnak, és szerelmesen ölelik, csókolják őket. Regelre kelve elszáll a mámor, a tündérek fáradtan dőlnek zöld mohás ágyukra, a halak és békák ismét régi alakjukban ébrednek fel a szomorú valóságra. De legalább szép álmuk volt. A hal és a béka is boldogságról álmodik.

Ahogy a teraszon nézzük az eget és hallgatjuk a víz dallamos muzsikáját, a távolból sikára közeledik felénk. A kasmíriak serényen eveznek. Egyenesen bárhaházunk felé tartanak. Figyeljük a csónakot, vajon ki látogat meg bennünket? Egymásra nézünk, nem hiszünk a szemünknek. Alí Haidar ül a csónakban. Már messziről integet. Még néhány evezőcsapás, odaütődik a csónak a bárka orrához. Lesietünk a tetőről. Alí Haidar fürgén ugrott át hozzánk. Folyt a szó szájából. Sok minden történt azóta, hogy utoljára láttuk. Elmondta, mennyit búsult Gertrud után, elmondta atyja halálát, temetését és a fejedelem beiktatási szertartását. Figyelmesen hallgattuk, Gyula a részletek

iránt érdeklődött. Alí Haidar al-Abbászi fejedelem olyan pontosan válaszolt neki, mint egy évvel ezelőtt, amikor az arab nyelvtan szabályait kérdezgette tőle. Azután, hogy szabad akaratának ura lett, elhatározta, hogy felkeresi Gertrudot. Leutazott Szantiniketánba. Ott tudta meg, hogy Amijával megszökött. Szurulban dr. Timbers házában és a kórház irodájában határozta el, hogy feljön Kasmírba Haimantihoz.

– Közös a bánatunk – mondta –, össze kell fognunk. Most kérem, mondjon ön el mindent, hogy történt, miért történt?

Haimantin volt a sor, hogy felújítsa azokat az emlékeket, amelyek azóta is állandóan gyötörték. Bármennyire fájtak is ezek az emlékek, jólesett beszélni róluk. A fájdalom és a szerelem rokon abban, hogy az ember nem tud szabadulni tőle. Kíséri, mint az árnyék. A szerelmes elárulja magát, hogy mindig szerelmével foglalkozik. Éppen úgy az, akit keserű bánat üldöz. A közös sors közel hozta Haimantit Alíhoz. Az én szomorúságom természetes szövetségesükké avatott.

Hárman ültünk ezentúl a bárkaház szalonjában, és szőttük, fontuk a terveket. Haimanti az Istentől várta a segítséget és a titok megoldását, Alí saját maga vette az ügyet kezébe. Uralkodásának ez volt az első és legfontosabb teendője. Ellenséggel állt szemben, ki kellett kutatni rejtekhelyét, hogy lecsapjon rá. A Nedou-szállodában vett ki lakosztályt. Kíséretet nem hozott magával, csak két legmeghittebb szolgája jött vele. Mozgósított mindenkit, intézkedett, mint egy hadvezér. A hotelből irányította a hadműveleteket. Egész délelőtt ez a munka vette igénybe. Naponta sok táviratot menesztett szerteszét. Sürgönyzött a hajóstársaságoknak, hogy mikor utazott Amija Csakravarti Európába. A Cook-társaság útján felkutatta az összes indiai nyaralóhelyeket, a szállodákat, a penziókat. Vajon hol rejtőzködhetnek? Megindult a nyomozás. Nem volt Indiának olyan zuga, ahová Alí vizsgáló szervei el nem jutottak. A Himálajától Ceylonig minden fürdőhelyen keresték a szökevényeket. Diszkréten folyt a nyomozás. Alí egyik bizalmi embere néhány nap múlva szintén megérkezett Kas-

mírba. Ez utazott azokra a helyekre, ahol sejtették őket. Nem találta meg Amijáékat. A hajóstársaságoktól is tagadó válasz érkezett. Nehéz volt a nyomozás. A Csakravarti név kasztjelzés. Azt jelenti: a világ kereke. Sok ezer bráhmin viseli ezt a nevet. Csaknem lehetetlenség megtalálni Indiában egy bráhmint. Éppen olyan nehéz, mint egy mohamedánt. A hinduk kasztnevet viselnek, tehát mindegyikből sok-sok ezer van. Az egy kasztba tartozóknak közös a családnevük. A mohamedánoknak nincs családnevük, hanem vagy Isten egyik jelzőjét kapják névül, vagy pedig egy szép hangzású melléknevet. Ezért majdnem minden muszlimot Mohamednek, Mahmúdnak, Alínak, Musztafának, Haszannak vagy Huszeinnak hívnak. Ezért nehéz az egyént a tömegekből kihalászni. Alí mégsem mondott le a sikerről. Elképzelhetetlennek tartotta, hogy ha egy indiai fejedelem akar valamit, azt el ne érje. Gertrud Rüdigernek nincs kasztneve, őt könnyen megtalálja a kikötő határrendőrsége. Ezért őutána is kutatott. Lehet, hogy külön utaztak, és csak Európában fognak találkozni. Európában viszont Csakravartit könnyebb kézre keríteni. Minden eshetőséggel számolt. Az európai kikötők határrendőrségeit is értesítette. Egyiptom, Olaszország, Anglia, Dánia várta, mikor száll partra Amija Csakravarti. De mi történik, ha Görögországban, Törökországban vagy Romániában lépnek szárazföldre?

A délutánok izgalmas vitákban teltek el a csónakházban. Alí Haidar térképet terített az asztalra, azon magyarázta haditervét. Bízott a sikerben. Ez a bizalom átterjedt Hajmantira is. Még Gyula is részt vett a hadműveletekben.

– A szerelem legyőzhetetlen erőt ad – jelentette ki –, az együgyű embernek is ravaszságot sugalmaz. Fondorlatossá teszi az embert. Igaz, hogy itt mindkét tábort tüzeli a szerelem.

– Mi erősebbek vagyunk – állította Alí –, mert a mi oldalunkon van az igazság.

– De ők egérutat nyertek – vetette közbe az uram.

– Utol fogjuk érni őket – erősítgette Alí. – Azt is nyomoztatom, hogy visszamenőleg három hónap leforgása alatt nem szálltak-e már partra.

A remegő Haimanti felé fordult:

– Ne féljen, Haimanti, élve vagy halva, de kézre kerítem őket.

Haimanti belesápadt a gondolatba.

– Élve, csak élve! – kiáltotta. – Inkább én haljak meg, mint ő! Az ő élete sokkal érrtékesebb, mint az enyém. Őnélküle az én életem lassú, szenvedésteli sorvadás lenne.

– Ne beszéljünk erről – szóltam –, mindnyájan élni fognak.

– Én csak egyféleképpen akarok élni – suttogta Haimanti –, övele. Ő meg fog bocsátani nekem, én már megbocsátottam neki mindent. Én voltam a hibás.

– Én is csak egyféleképpen tudom az életemet elképzelni – mondta határozottan Alí –, övele! Megbocsátok neki, ha visszatér hozzám. Ha nem, erőszakkal viszem magammal. Meg fogom törni európai makacsságát. Le fogom győzni szerelmemmel. Tudom, hogy most, mindezek után nem fog ellenkezni.

Nem lehetett másról beszélni vele. A szerelmes embert nem érdekli más, csak szerelme. Ha dicsérik a hideg, közönyös bálványképet, boldog, de ha korholják, akkor is örül, mert őróla van szó. Mindig jelen van, még ha láthatatlan is. Befurakodik az erekbe, vibrál a csontok között, viaskodik, játszik a lángoló szerelmessel, csalogatja, kineveti, hitegeti. Ez pedig repül utána, mint a pillangó a gyertyalángba. A szenvedésnek is örül, mert ez is vele kapcsolja össze. Meggyűlöli, hogy annál édesebb legyen a megbocsátás, a kibékülés. Minden gyönyörbe kell, hogy üröm vegyüljön, ezáltal emelkedik a kéj magaslataira.

Így vergődött a két bajtárs, Haimanti és Alí. Múltak a napok. A levelek és táviratok özöne érkezett naponta Alíhoz, hajóstársaságoktól, hatóságoktól. Semmi eredmény! A feszültség kezdett a fásultságnak helyet adni.

*

Egyik nap küldönc hozott számunkra sürgős levelet. Núr-ad-dín, lahorei barátunk küldte. Szemrehányólag írt, hogy nem álltunk szavunknak, nem látogattuk meg, pedig már hónapok óta vár családjával együtt. Kapóra jött a

meghívás, kizökkent ebből a sok tervezgetésből, levelezésből, kérdezősködésből, vitatkozásból, amely hol felinduláshoz vezet, hol tespedő kétségbeesésbe fúl.

– Ránduljunk fel Gulmargba – indítványoztam –, jólesik majd a levegőváltozás, más környezet, más táj, más emberek.

Haimanti egykedvűen fogadta az indítványt.

– Nem szívesen ismerkedem új emberekkel – mondta –, ebben a hangulatban én is kiállhatatlan lehetek mások számára. Jobb, ha csak egymás között maradunk.

– Ki ez a Núr ad-dín? – kérdezte Alí unottan.

– Lahorében ismerkedtünk meg vele. Nagyon összebarátkoztunk. Már akkor meghívott. Szeretne bevezetni családjához. Gulmargban van nyaralója. Azt mondta, hogy tornácáról nyílik a legszebb kilátás a havasokra.

– Jó volna egy kis kikapcsolódás – mondta az uram –, jöjjön fel ön is velünk, fenség, néhány napi pihenés nem fog ártani.

Alí tenyerébe hajtotta fejét. Elgondolkozott, azután kérő tekintettel fordult Haimanti felé:

– Jöjjön el, igaza van a professzornak, mindnyájunknak jót fog tenni a kirándulás. Csak néhány napra megyünk. Én magam szívesen csatlakozom a társasághoz.

– Núr ad-dín boldog lesz! – kiáltotta Gyula. – A küldönccel mindjárt választ menesztek. Holnap már indulhatunk is.

Haimanti megadta magát sorsának. Az elhatározás és az akaratnélküliség között ingadozott. Vinni kellett magunkkal. Nem ellenkezett. Másnap Alí autóján elindultunk. A szolgákat Srinagárban hagytuk. Habíb Dzsu örült, hogy néhány napig nem parancsol neki senki.

A hatalmas autóban kényelmesen elfértünk. Az út a Dzsélam mentén fut. Gyönyörű időnk volt. Az eső, amely oly sok rombolást végzett a völgyekben, most áldást adó életnek adott helyet. A fákon piroslott az alma, körte, kéklett a szilva. A lankás hegyoldalakon sűrű bozóttá futott fel a szőlő. Illat és madárdal kísért végig utunkon. Kacagott a természet, ünnepi díszbe öltözött, mint a menyasszony esküvője előtt. A vezető lassan hajtott, multáni ember volt,

még ilyen gyönyörűséget nem látott forró, száraz hazájában. Mi is alig tudtunk a buja tájék szépségével betelni.

Kétórai kényelmes utazás után elértünk Tangmargba. Itt meg kellett állnunk. Az út véget ért. Az autó nem mehet tovább, olyan meredek az emelkedés. Tágas postaház és garázs ad szállást embernek, kocsinak. Vagy száz rongyos és foltozott ruhájú kasmíri kínálta hangos szóval tolakodóan lovát és hordszékét. A hordszékek nagyok és elég tiszták, de a kulik, akik viszik, nem bizalomkeltők. Haimanti és én a hordszék mellett döntöttünk. Alí és az uram lóra ültek. A kis hegyi lovak jól ismerik az utat. Ezeknek is az a szokásuk, mint a legtöbb hegyi lónak: nem sokat törődnek lovasuk félelmével, szédülésével, a szakadék peremén szeretnek lépdelni. A hajcsár farkukba kapaszkodva bandukol utánuk. Eszembe jutott egy hasonló kirándulásunk évekkel ezelőtt a legsötétebb Macedóniában. Akkor ültem először hegyi ló hátán, és ijedten kapaszkodtam meg a nyereg kápájában, nem mertem a szakadék felé nézni, amelynek fenekén sebes patak rohant. Behunytam szememet, hogy ne lássam a veszélyt. Akkor megfogadtam, hogy soha többé nem vitetem magamat ilyen vakmerő állattal.

Alí és Gyula hol vágtában előre nyargaltak, hol visszatértek, és vártak, mint cammognak a kulik a hordszékekkel. Hátrafeküdtünk a párnákon, és gyönyörködtünk a fák magas sudarában és a koronájukban repdeső óriáslepkékben. Kellemesen ringott alattunk a hordszék, szinte álomba ringatott. Így utaztunk két évvel ezelőtt Dardzsilingban a risi berkében. Akkor is Haimanti volt velem, akkor is éppen így ringott alattunk ez a fejedelmeknek kitalált jármű. Minden arra a régi útra emlékeztetett. Igaz, hogy a dardzsilingi kulik nepáliak, ezek meg kasmíriak, de egyben teljesen hasonlók, ha arcuk éle és szemük metszése más is: vastag ruhákba vannak burkolva, bozontos szőrű hajukat kucsma fedi, lábukra posztórongyok vannak kötözve. Úgy látszik, hogy ezt a ruhát gyerekkoruk óta nem váltják. Velük együtt nő, és ha elszakad, madzaggal kötözik, foltozzák össze. A tiszta levegőt állati szagok töltötték be. Ahogy az út mindinkább emelkedett, a kulik erőlködve, lihegve cipelték terhüket. A hordszékek sokkal nehezebbek voltak,

mint mi. Mindegyik hordszékre hat kuli jutott. Nem lett volna ennyire szükség, de hát az a baksis miatt ván így. Az út emelkedésével egyenes arányban, de talán mértani haladványban erősödött a szag. Bármerre fordítottam orromat, nem tudtam kikerülni. Elővettem illatszeremet, és zsebkendőmbe csepegtetve azt tartottam orrom alá. Hâimanti ugyanezt tette. Több sem kellett a szagnak! Vérszemet kapott, és versenyt illatozott a kölnivel. Ez a verseny egy fél óráig tartott. Farina asszony, a kölni Rudolfplatzon kénytelen volt beismerni, hogy lepipálták. Hiába öntöttem újabb segélycsapatokat a zsebkendőmre, a kasmíriak győztek. Azt hittem, menten rosszul leszek. Nem maradhattam a hordszékben. Alí és Gyula éppen visszafelé nyargalásztak, elárultam nekik viaskodásomat ezzel a láthatatlan, mindent átható ellenséggel. Alí nevetett.

– Szálljon ki, memszáb, üljön fel a lovamra.

A kulik megálltak. Inkább szédülök a ló hátán, és behunyom a szememet, ha félek, de fel kell frissíteni az orromat és a tüdőmet.

Felsegítettek a lóra. Alí kantárjánál vezette, nehogy eszébe jusson a szakadék szélén lépdelni. Haimanti félájultan is a hordszékében maradt. Szerencsére már nem volt hosszú út hátra. Néhány perc múlva kitisztult a levegő, a kulik messze hátul kullogtak. Hálát adtak Noénak, aki a szagot is befogadta bárkájába, és így megkönnyebbültek terhüktől.

Már délfelé járt az idő, amikor felértünk a fennsíkra. Szűk völgyek folynak itt egybe, és virágoktól keretezve erdők vonulnak fel a hegyoldalakon. Néhány szétszórt házat láttunk, kisebb viskók kandikáltak ki a bokrokból. Távolabb nagyobb villák háztetői piroslottak, oldaluk be van futtatva folyondárral. Friss, nedves magaslati levegő csapta meg arcomat. A világtól távol élni vágyó emberek eldorádója ez a hely. Itt azután igazán el lehet bújni! Saját lelke elefántcsonttornyában élhet a remete, aki csak a természet szépségében, a magányban kíván gyönyörködni. A nyár és a tél, külön-külön meghozza itt örömeit. Ha télen fagypontra száll le a hőmérséklet, az erdők fehérbe öltöznek, a vadak szabadabban kóborolnak, elmerészkednek a házak

közelébe is. Az ablakokból havasi leopárdot lehet látni, ahogy óvatosan lépked a süppedő hóban, és vonszolja hosszú, bozontos fehér farkát maga után. A medvék kis jószágok itt fenn a magasban, a lakóházak közelében keresnek ki maguknak odvas fát, amelyben téli álmukat aluszszák. Az a pár ember, aki itt tölti a telet, szintén téli álomba merülhet, akárcsak a medve. Élelmiszerről könnyen gondoskodhat, és belemélyedhet valami tudományos könyv olvasásába. Napokon, sőt heteken át nem lát saját magán kívül élő lelket. Megtér önmagához. Végre ráér saját magára ismerni, mert figyelmét nem téríti el a sok barát, rokon, ismerős. Mennyi szellemi és lelki kincset lehet gyűjteni ebben a csendes magányban!

Egy fordulónál Núr ad-dín embere várt ránk. Ő mutatta az utat a hegyen felfelé. Sűrű bokrok között haladtunk, körülöttünk zöldellt az erdő. Tölgyfák, fenyők, platánok, deodárok vetélkedtek egymással magasságban. Suttogtak, zizegtek, ahogy koronájukba kapaszkodott a szél.

Núr ad-dín villája a dombtetőn van. Fából összerótt tágas épület. Előtte mezei virágoskert. Méhek és pillangók röpködnek a virágok felett. A házigazda futva jön elénk. Boldog, hogy eljöttünk, hálásan köszöni, hogy Alít is magunkkal hoztuk. Bevezet a házba, megmutatja hálószobáinkat. Egyszerű vakolt fal, gyalult fabútorok, semmi dísz nem zavarja az erdei stílust. Teljesen összhangban van az erdei levegővel és mezei virágillattal. A falakon egyetlen kép sem lóg, de az egyik sarokban délnyugat felé egy bekeretezett arab felirat mutatja, hogy arrafelé van Mekka, afelé fordulva kell imádkozni.

A nagy szobában, ahol a család nappal tartózkodni szokott, a kandallóban ég a tűz. Ebben a magasságban még nyár derekán is elkél a meleg. A kandalló, a lobogó fahasábokkal, a fogadószoba egyetlen dísze. Puritán egyszerűség és tisztaság ragyog felém a ház minden sarkából. Bizonyára ilyen a család is, amely lakja.

Megmosakodtunk, felfrissültünk, és lementünk a fogadóba. Núr ad-dín már összegyűjtötte családját. Atyja csendes, szerény, idősebb úr. Valamikor állami orvos volt. Most már nem praktizál, misztikus, elmélyedő könyveket olvas.

Néha télen is itt lakik, távol családjától. Csak egyetlen szolga látja el ilyenkor a házat. Núr ad-dín anyja régimódi mohamedán asszony. Fátyolban jelenik meg, és félve nyújt kezet. Alíra és az uramra rá sem mer nézni. Annál kedvesebbek a lányai. Ezek már levetették a fátylat otthon, és rejtett hiúsággal mutatják arcuk derengő szépségét. Az idősebbik tizenhat éves. Már rég férjhez kellett volna adni, de ő tanulni akar. A lahorei egyetemre jár. Mint diáklány természetesen nem maradhat a szigorú háremben, de az utcán fejét fátyol fedi.

Szeretettel fogadtak. Az iszlám demokratikus szelleme lebegett e házban. Alít, a fejedelmet, egy fokkal sem tüntették ki jobban, mint minket, polgárembereket. Alí is otthonosan érezte magát. Fesztelen társalgás indult meg. Helyesen tettük, hogy a túlfűtött srinagári légkört magunk mögött hagytuk. Pillanatra mindenki elfelejtett mindent. A fájdalom, a küzdés a lélek mélyebb rekeszeibe húzódott, és a felszín boldogságot mutatott.

Behozták a párolgó ebédet. Júliusban kandallótűz mellett vágyódtunk forró ételek után. A jól betanított szolgák ügyesen, hangtalanul nyújtották a tálakat. Erősen fűszerezett juhpörkölt, majd darált húsgombóc tésztával és csirkepaprikás kínálgatta magát. Az észak-indiai konyha, amely perzsa, török, arab és indus iskolán ment keresztül, erősen hasonlít a magyarhoz. A mienkben is sok a keleti íz. Mi is szeretünk erősen, forrón sok fogásból sokat enni. Itt közel Istenhez, zúgó erdő közepén, fagerendákból összeillesztett házban az étvágy segítségünkre sietett. Hihetetlen mennyiséget fogyasztottunk el. Habíb Dzsu konyhája szürke árnyékká halványodott. Milyen kitűnő volt itt minden, ehhez képest miféle kotyvalék vár majd ránk Srinagárban a sáh Dzsehán bárkaházban.

Délután nagyot aludtunk. Utána Núr ad-dín elvezetett a faluba, ha ezt a szétszórt községet falunak lehet nevezni. Gulmarg kasmíri nyelven rózsamezőt jelent. A nap sugarai a ritka levegőn át gyönyörűvé érlelik a rózsák szirmait. Vadon nőnek, és felfutnak a fák törzsére, áthatolhatatlan élő fallal kötve össze fát fával. Rózsaláncokkal vannak helyükhöz bilincselve a platánok, eukaliptusok, tölgyek. A ró-

zsa nem tesz különbséget a fajták között. A szomszédokat futja körül, s ha a szél megmozgatja nagy, illatos bimbóikat, szerelmes csókokat hintenek a kemény fatörzsekre.

A község közepén van a bazár. Ez az egyetlen központ, ahol az emberek találkozhatnak. Kevés az üzlet. A kevés nyaralónak ez is elég. Raktáruk nem versenyezhet Srinagar dús kincsesházaival. Egy helyen gyönyörű havasi leopárdbőrt láttunk. Gyula vágyakozva nézegette. Meg akarta venni. Én attól féltem, hogy otthon meg fogja enni a moly. Kár ilyen nemes állatnak olyan silány, alattomos ellenség áldozatául esni.

– Mit eszik ez az állat ott fenn a havasokon, ahol a tiszta hóban fehér bőre teljesen eltűnik a környezetben? – kérdezte az uram a kereskedőtől – hiszen ott a hóban, ahol nincs növényzet, semmiféle más állat nem lehet prédája.

A kereskedőt meglepte a kérdés. Életében már számtalan havasi leopárdbőrt adott el, de még sohasem jutott eszébe, hogy erre gondoljon. Nem tudta, mit válaszoljon.

– Úgy látszik, havat eszik – bökte ki végre.

– Attól ugyan nem nő meg ekkorára, s nem ragyog úgy a bőre – felelte Gyula, de máig sem tudtuk megfejteni, miből élnek az állatok fenn a magasban, ahol sziklán, jégen és havon kívül semmiféle élet nincs.

Megnéztük a kis mecsetet. A pap tisztelettel mutatta meg az egyszerű faimaházat, és kérte, jöjjünk el a pénteki imára, mert alig van gyülekezete.

A séta és a friss levegő ismét meghozta étvágyunkat. A vacsoránál a család női tagjaival együtt ültünk az asztal körül. Núr ad-dín anyja lassan hozzászokott az idegen férfiakhoz. Az étkezés alatt fellebbentette fátylát. Mélyen árkolt szeméből sugárzott a jóság és az a vallásos meggyőződés, hogy asszonynak hallgatás és tűrés az osztályrésze. A fiatal lányok már más fából voltak faragva. Új nemzedék öntudatosabb szemével nézték a világot. Afífa, a nagyobbik, sok komoly könyvet olvasott. Az irodalom érdekelte. Az egyetemen olyan eszmékről hallott, amelyek előtt a hárem ajtajai zárva vannak. Ezek a mohamedán diáklányok már nem azonosak a szemlesütő, félénk, melegágyi háremvirágokkal, hanem kíváncsian kandikálnak ki a vi-

lágba. Ennek a leánynemzedéknek lassú öntudatra ébredése hasonlít a rózsák bimbózásához, amint szemérmesen bontogatják szirmaikat a nap felé, és kacérkodnak a sugarakkal, meg-megijedve, hogy a hirtelen meleg megégetheti őket.

Afífa engedélyt kért, hogy behozhassa perzsa könyveit, Gyula segítsen neki nyelvi nehézségek megoldásában. A perzsa az észak-indiai mohamedánok műveltségi nyelve. Minden valamirevaló mohamedánnak tudnia kell, akárcsak nekünk a németet. Afífa vizsgára készült. A vizsga anyagából természetesen nem maradhatott ki Szádí, Perzsia legnépszerűbb lírai költője. A perzsa írás amúgy is összebogozott jeleit még olvashatatlanabbá teszi a rossz, sárga papír és az elmosódott nyomás. Afífa néhány verssort olvasott. Az uram figyelmesen követte a szöveget, és lefordította a nehezebb részeket. A véletlen játszott-e pajkos játékot, avagy Szádí verseinél mindegy, hogy hol üti fel az olvasó, legtöbbször a szerelem lírájára bukkan, de a verssorok nagyon is találtak. Meghökkentem, amikor hallottam őket. Afífa boldogan jegyezte le a sorokat. Nemcsak a perzsa nyelvtant, hanem a szerelem költői ihletét is Szádíból ismerik meg az indiai mohamedán diáklányok. Gyula mindjárt rímben fordította le:

Ó te, akinek arca a Paradicsom, csak veled él gondolatom,
Magamról nem szólhat dalom, mert elepeszt a fájdalom.

– Milyen szép! – kiáltott fel Afífa – az utolsó sort az előbb nem értettem, egy ki nem írt genitivus miatt, de most nemcsak értem, hanem élvezem is. Nagyon szépen köszönöm – és kerek száján át édesen csurgatta a perzsa vers nektárát újból:

Na áncsonán betú masgúlam ez behest-e rú.

Azután lapozni kezdett a könyvben, és egy másik, nehéz helyet keresett. Ez is a szerelemről szólt. Gyula több-

ször elolvasta és a nyelvtan szabályait magyarázva, fordította le Afífának, és elmerülve a gondolatok szépségébe, élvezettel szavalta nekünk is:

Oly drágák ezek a szívtépő sóhajok,
Mert általuk múlnak el a hosszú napok,
Éjszaka lesem őt, kinek hajnal-arca
Új fényt ad a napnak reggelre pirkadva,
Ha szerelmem arcát újból megláthatom
Boldoggá tesz drága szerencsecsillagom.

– Itt volt a hiba, Afífa – magyarázta –, a tárgyeset helyett itt alanyeset áll, ez tévesztette meg. De a többi sor könnyű és gyönyörű, csupa gyöngyszem.

– Ha ilyen türelmes tanárom lenne, de jól megtanulnék perzsául! – kiáltott fel a kislány. – De minket csak magoltatnak, és nem magyaráznak, ezért nincs kedvünk tanulni. Pedig nincs szebb tárgy a perzsa irodalomnál. Mennyi költészet van benne!

A verssorok szépsége elfeledtette vele a nyelvtani nehézségeket. A tartalom átsegítette a formán.

– Csak még ezt fordítsa le, kérem – szólt bizalmasan, egészen közel húzódva Gyulához, és egy másik verssorra mutatott:

Adzsab az koste nabásad bedar-ikhajme-je-dúszt
Adzsab az zinde, ke csún dzsán bedar ávard szelim.

– Azért nem értette, mert az igét át kell vinni a másik sorba, de nem tagadó, hanem állító értelemben. Így azután teljesen világos:

Nem csodálom, ki szerelme sátra előtt holtan fekszik,
Csodálom, ki élve marad, s lelke épen megmenekszik.

– Pompás, gyönyörű! – lelkendezett Afífa, és az uram büszke megelégedéssel fogadta a bókokat, amelyek nemcsak a kis Afífa ajkáról hangzottak el, hanem sokkal komolyabb formában Núr ad-dín atyjától is. Mindenki cso-

dálkozott, hogy fehér ember hogyan tanulhatja meg Ázsia nyelveit Európában.

– A dolog nagyon egyszerű – felelte nevetve az uram – nincs benne semmi titok. Puha karosszek kell hozzá, hogy el ne fáradjunk az ülésben, a figyelmes tanulásban. És utóvégre csak az első négy nyelv nehéz, a többi magától jön.

Míg a ház népe a perzsa nyelvtannal volt elfoglalva, Haimantit és Alít a versek mélyebb értelme ragadta meg. Láttam, hogy megdöbbenve hallgatták a magyarázatot és különösen a fordítást, mintha Szádí a XIII. században egyenesen őrájuk írta volna sorait. Az ő gondolatuk is szerelmük tárgyánál kalandozik, számlálják az éjszaka óráit, hogy a hajnal hozza meg a jó hírt, és úgy érzik, hogy meg kell halniok a szerelmes sátrának ajtaja előtt. Mert vajon ki élheti túl a szerelem csalódását?

A kandallóban pislogni kezdett a tűz. A szívek tüzénél elfelejtkeztünk a testet melegítő lángról. Núr ad-dín vastag fahasábot dobott a máglyára. A széles ablakokon át a sötét éjszakában a csillagok kíváncsian kandikáltak be a szobába: vajon miért virrasztanak az emberek sárgás fényű olajlámpás mellett, mi bántja szívüket? Afífa perzsa könyvei akaratlanul újból elhozták a bánat ördögét Haimanti és Alí szívébe.

Későn feküdtünk le. A hálószoba hideg és nyirkos volt. A gyertya fázkódva sercegett ágyunk mellett, és a meleg pokrócok sem tudtak hamar felmelegíteni. Az éjjeli levegő üde illattal töltötte be a szobát. Kellemesen éreztük a ház falának fenyőszagát. Éjszaka szoktak lélegzeni a fák. Ilyenkor teljes csend van. Bizalmasan elsuttoghatják titkaikat.

Eloltottuk a gyertyát, jól magunkra húztuk a dunyhát és tetejébe a pokrócokat. Percekig síri csend vett körül. Kísérteties volt. Azután egyenletes, ketyegésszerű hang közeledett, mint egy távoli gép halk zakatolása: a szú végezte lassan őrlő munkáját. Néha-néha a fenyőgerendák, mintha mélyen sóhajtottak volna. Fájt nekik a szú fogának marása, vagy pedig álmodtak ők is, régi emlekekről, ifjúságról, virágillatról, madárdalról, szerelmes szellőről, a folyondár öleléséről, csókjáról? Fájdalmas-e a holtaknak,

vagy pedig az egyetlen örömük, hogy a szerelemről álmodnak? Megtudjuk-e valaha a nagy titkot?

A nap már magasan járt az égbolton, amikor reggel felébredtünk. Núr ad-dín parancsot adott a szolgáknak, hogy ne zavarjanak addig, amíg fel nem keltünk. Kényelmünk volt a legfőbb gondja. Alí és Haimanti már talpon voltak. A tornácról nézték a havasokat. Núr ad-dín magyarázta nekik a csúcsokat. Az egyik hegyoldalban ezüstér csillogott. Megfagyott gleccser. Oldalt tőle egy szűk nyiladékon át egy szoros látszott. Ez a Fírúzpúr. Meredeknek, szinte járhatatlannak tetszett a távolból. Núr ad-dín elővette messzelátóját.

– Nézzék ezen át – mondta –, egészen élesen mutat. Nem is olyan veszélyes, mint ahogy a távolból fest. Az odavezető út sem nehéz, kis kétkerekű kocsival a szorosig könnyen felhajt az ember. Gyönyörű a kilátás.

Indítványozta, hogy ránduljunk ki. Kellemes szórakozás lesz. Kocsikról gondoskodik, az ebédet visszük magunkkal. A zöld pázsiton, a virágos réten fogjuk elfogyasztani. A hosszú éjszaka után kipihenve, felfrissülve örömmel álltunk rá. Haimanti is szívesen csatlakozott hozzánk. Ha nem kell hordágyon, rossz szagú kulik levegőjét szívni, és nem kell lóháton nyargalni, miért ne jönne velünk? Alí pedig fiatalos hévvel ragadta meg az ötletet.

Egy óra múlva már a ház udvarán prüszköltek a hegyi lovacskák a kis kocsik előtt. Ketten kényelmesen elfértünk egyben. Núr ad-dín egymagára maradt. Én Haimantival, az uram Alíval került egy járműre. Lassan poroszkáltunk át a községen. Libasorsan követték egymást a kocsik. A fennsíkról, ahol Gulmarg feküdt, csobogó patak mentén ereszkedtünk egy tágas völgybe, amely lassan összeszűkült, és fokozatosan emelkedni kezdett. Kétoldalt sűrű erdő keretezte az utat. Eleinte elég jó volt és egyenes, azután mind meredekebb lett és hepehupás. Egyenes irányban már nem vonszolhatták volna fel a lovak a kocsikat, kígyózó vonalban vezetett tovább az út. A fák és bokrok oly sűrűkké váltak, hogy a nap sugarai nem tudtak áttörni rajtuk. Délelőtt is félhomály derengett körülöttünk. A bokrok alatt a kocsi zörgésétől felriasztott állatok rebbentek szét. Nagy

madarak, apró ragadozók. A fákra mókusok kúsztak fel ijedtükben, és néhány könnyes szemű őz csodálkozva nézett ránk egy pillanatra, azután hirtelen eltűnt a sűrűben. Még sokáig hallottuk, hogyan törnek utat maguknak a bozótban. A fák ágain madarak repültek szerteszét, hírül adva, hogy idegenek szentségtelenítik meg a vadont. Szűzi táj ez, alig hatolt ebbe a rengetegbe ember.

Mind magasabbra emelkedtünk. A fák ritkulni kezdtek, a meredek ellaposodott, kedves tisztások világítottak felénk. Kiszálltunk a tongákból. Sétálgattunk. A tisztás szélén fasorok vezettek be a sötét erdőbe. Kis faházakat láttunk itt-ott felbukkanni. Favágók kunyhói. A favágók munkahelyükhöz közel telepedtek le, hetekig nem hagyják el az erdőt. Torzonborz, szakállas alakok, úgy élnek itt a sűrűben, mint az erdő vadjai. A réten kipányvázott hegyi lovak harapdálták a zamatos, friss füvet. Amikor a szél a lovaink szagát vitte el hozzájuk, hangos nyerítést hallattak. Üdvözlés volt-e vagy pedig sértődés, hogy idegen mer közeledni legelőjükhöz? – nem tudom. A favágók kíváncsian néztek ránk, és tisztelettudóan üdvözöltek. A lovak erre lecsendesedtek. Gazdájuk ismerősei őrájuk sem hozhatnak veszélyt. Nyugodtan legeltek tovább.

Egyenletesen hullámzó fennsíkon mentünk tovább. Ahová a nap sütött, buján nőttek a mezei virágok. Az út megszakadt, a kocsi nem követhetett, de gyalog is kényelmesen sétálgattunk.

Egy berekbe értünk, utána lassan emelkedő széles hegyoldalon mentünk felfelé.

– Sok ember úgy szereti a vadont, mint a remeték – mondta Núr ad-dín –, nem elég elhagyatott nekik Gulmarg a maga csendjével. Még annyi embert sem akar látni, mint amennyi nálunk van. Itt azután teljesen egyedül lehet! A szolgák felhozzák az élelmet lóháton, fa van bőven, megfőzik, és kunyhókban töltik a hosszú kasmíri nyarat. Együtt kelnek és együtt fekszenek a madarakkal.

– Furcsa ízlés – mondta az uram –, hiszen itt semmi kényelmük sincs.

– Elég kényelem az, hogy nem zavarja őket senki – szólt közbe Haimanti –, sok remete kénytelen zajos váro-

sokban élni gonosz emberek között. Itt csak Istennel és Isten romlatlan teremtményeivel kell megosztani a nyugalmat, csendet.

– Rövid időre, két-három napra én is itt maradnék – mondtam –, de heteken át bizony elunnám magamat.

– Ne gondolja, memszáb – felelte Núr ad-dín –, az erdőnek titokzatos szépségei vannak. Lassan kell hozzászokni, de azután nem lehet elszakadni tőle.

– Sajnos, mi európaiak, rabjai lettünk a társaságnak, a változatosságnak, ilyen teljes magányra csak maguk, meditáló, a világtól elfordult aszkéták képesek.

Núr ad-dín felnevetett:

– Mi sem vagyunk aszkéták. És ami az európaiakat illeti, azok különösen szeretnek elbújni, azok jobban szeretik a rejtelmest, a titokzatost, mint mi, mert ezt Európában inkább nélkülözik. Lássa memszáb – folytatta érvelését –, hónapok óta ide húzódott egy különös emberpár. Egy elhagyott faviskóban laknak három szolgával. Lovakat is tartanak. Az egyik szolga naponta lóháton lejön a gulmargi piacra, élelmet hoz fel nekik, és ők úgy élnek a vadonban, mint Robinson Crusoe.

– Csak nem európaiak? – kérdezte Gyula?

– Igaz – felelte kissé vontatottan Núr ad-dín –, az egyik indus, de a másik európai, mégpedig asszony.

– Asszony? – szóltam csodálkozva. – Európai asszony?

– Igen – hangzott a válasz –, mégpedig nagyon szép asszony. Gyakran láttam őket bolyongani a fák között, a tisztáson virágot szedegetnek, kilovagolnak, sétálgatnak.

– Milyen az az asszony? – szólt közbe hirtelen Alí.

Núr ad-dín előszedte minden ékesszólását, hogy a felcsillanó kíváncsiságot még magasabbra fokozza.

– Milyen? Magas, karcsú, szőke haja lobog a szélben, kék szemében a napsugár, fehér bőrét irigyli a hó.

– A férfi? – kérdezte mohón Haimanti.

– A férfi világosbarna, délceg, úgy üli meg a lovat, mint egy dzsidás katona.

Haimanti elsápadt. Alí Núr ad-dínhez lépett:

– Hol laknak?

– Pontosan nem tudom, merre van az a fakunyhó, de itt kell lenni a környéken, mert errefelé szoktam őket látni.

– Keressük fel őket – unszolta Alí.

– Jól van, szívesen – felelte Núr ad-dín közönyösen –, de előbb menjünk még egy kicsit feljebb, kerüljük meg ezt a berket, onnan a dombtetőről látjuk az összes csúcsokat.

Alí nem tudta türelmetlenségét palástolni.

Haimanti nekiiramodott. Alig tudtuk követni. Alí szorosan nyomában maradt. Núr ad-dín értetlenül bámult ránk.

– Miért érdekli őket ez a két különc olyan sürgősen?

Az uramra néztem. Szeméből mindent megértettem. Nem szólt egy árva szót sem. Némán mentünk fel a dombtetőre. Núr ad-dín kezünkbe adta a látcsövet:

– Ott az a hágó, amit házunk tornácáról láttunk. Ez a Fírúzpúr-szoros. Mögötte az a hatalmas jégtorlasz a Pír Pandzsal hegység. Most nézzünk északra. A hegyek királya, a Namga Parbat integet felénk. A hó sohasem olvad el hátáról. Néha megindul a lavina, és csúszik lefelé óriási robajjal, de megakad a sziklákon, és kemény jéggé fagy. Idáig eljut a jégár. Látják ott jobboldalt, egész közel van hozzánk.

A fenséges látvány lenyűgözött. Egy pillanatra elfelejtettük a két különös remetét az erdőben. Észak felől hideg szél fújt, éreztük, milyen fagyosan közeledik felénk a förgeteg, amely minden pillanatban ránk zuhanhat. A glecsszer úgyszólván lábunk elé hömpölygött.

– Menjünk néhány lépésnyire odább – vezényelte Núr ad-dín –, ott fogunk ebédelni. Rendes pihenőhelyem, ha ide kirándulok. A kocsisok már terítettek, néhány fatönk lesz az asztalunk. Onnan is gyönyörű a kilátás. Egyfelől a havasok, másfelől a sötét erdők a mélyben, és mezei virágok szőnyege. Ott kellemes meleg árad ki, mintha a föld szívéhez lennénk közel.

Alí és Haimanti szótlanul ültek le a fatönkre, kelletlenül ettek. Mi a táj elragadó szépségével akartuk elhessegetni a gondolatainkba betörő aggodalmat. Núr ad-dín nem értette, mi történt velünk, de nem mert kérdezősködni. Inkább kínálgatott, és mutogatta a hegyeket, hágókat.

Gyorsan elfogyasztottuk az ebédet. Az egyik kocsis friss forrásvizet hozott. Ahogy jött, felzavart néhány őzet, és azok egyenesen felénk rohantak. Néhány lépésnyire tőlünk megtorpantak, és ijedten menekültek el más irányba. Felséges látvány volt. A mezőn a tarka virágok között színes madarak ugráltak.

– Menjünk vissza az erdőbe – mondta Alí, és idegesen cigarettára gyújtott –, keressük meg azt a kunyhót.

Núr ad-dín nem mert ellenkezni. Lassan vezetett, nehogy a nyirkos gyepen elcsússzunk. Haimantit nem lehetett visszatartani. Ahogy szűk szárijában csak tudott, olyan hosszú lépésekkel sietett előre. Ali megfogta karját, úgy támogatta.

– Ne fusson úgy, Haimanti – kérleltem –, mi is jövünk, még sok időnk van. Teljesen kifullad, nem kap levegőt.

Megállt, és rám nézett:

– Mi történt velem? – kérdezte. – Maga is olyan izgatott, mondja, maga is azt hiszi?

– Mit? – kérdeztem.

Núr ad-dín diadalmasan felkiáltott:

– Kár volt annyira sietni, kár volt otthagyni azt a szép kilátást. Hiszen ott jönnek lóháton, egyenesen felénk, ők is oda tartanak. Még meg is vendégelhettük volna őket.

Az erdőből két lovas alakja bontakozott ki. Alí kikapta Núr ad-dín kezéből a távcsövet. Egy pillanatig nézett bele, azután felordított:

– Ők azok!

Hanyatt-homlok rohant le a domboldalon. A lovasok lépésben közeledtek.

– Ők? Kik? – kiáltott Haimanti, de a következő pillanatban már választ adott saját kérdésére. Felsikoltott:

– Amija!

Egy lépést tett előre, futásnak eredt, de megtántorodott, és elterült a földön. Núr ad-dín és Gyula melléje ugrottak. Ájultan feküdt a gyepen. Letérdeltem hozzá, fejét ölembe fektettem. Arca vértelen volt. Az uram kis hóval dörgölte halántékát. Núr ad-dín pokrócot terített föléje, hogy ne fázzék, és kabátját dugta lábai alá.

Zűrzavaros hangok törték meg a hegyoldal néma csendjét. Alí megragadta az egyik ló kantárját. Amija leugrott a nyeregből. Vadul hadonászott kezével, mintha ökölre akarna menni támadójával. A következő pillanatban Gertrud is leugrott lováról, és a két viaskodó férfi közé furakodott. Szét akarta választani őket.

– Segítség! – kiáltottam halálra rémülve.

Núr ad-dín feléjük futott. Amija, Alí és Gertrud egy gomolyagba gabalyodva dulakodott. Amija kiszabaditotta magát, és félretaszította Alít. Két lépést tántorgott a lökéstől. Núr ad-dín már-már elérte őket.

Tompa dörrenés reszkettette meg a levegőt, aztán még egy. A hegyoldal vijjogva adta vissza a hangot. Gertrud szívéhez kapott, és lezuhant a földre.

A dörrenésre Haimanti magához tért ájulásából. Kinyitotta szemét.

– Hol van Amija?

Felsegítettük. Imbolyogva állt lábán, belém fogódzott. Én magam is szédültem az izgalomtól, egész testemben remegtem.

Núr ad-dín Alíhoz ugrott. Az eldobta a fegyvert, és leborult Gertrudra. Ott térdelt mar Amija is. A két ellenség a halott felett nem vette észre egymást.

– Él még? – suttogta Amija.

– Ha Allah úgy akarja – rebegte Alí, és fülét áldozata szívéhez illesztette. Amija felemelte a lány kezét, az élettelenül hanyatlott vissza a földre.

Izgatottan értünk le az erdőszélre. Amija felnézett. Arca viaszsárga lett.

– Haimanti! – kiáltotta rekedten. – Te itt vagy? – Azután lesütötte szemét, és elhallgatott.

Haimanti sápadt arcát elöntötte a vérhullám. Odarohant az urához, és karjaiba roskadt. Amija vonszolta el a véres tett színhelyéről.

– Vigyük le Gertrudot! – kiáltott Alí. – Talán még megmenthetjük! A golyó, amit Amijának szántam, az ő szívébe szaladt. Gyorsan, vigyük, talán van még segítség, ó, én szerencsétlen!

Núr ad-dín és Alí felemelték a halottat. Vastag mellé-

nyét pirosra festette a kiszivárgó vér. A két erőteljes férfi futólépésben vitte be az erdőbe, a tisztáshoz, ahol a tongák vártak ránk. A lovak a füvet harapdálták, a kocsisok őgyelegve cigarettáztak. Alí harsány parancsára pillanatok alatt felocsúdtak. Feltették Gertrudot az egyik tongára. Alí melléje ült. Ha az élő Gertrud nem hajtotta fejét az ölébe, a haldokló vagy talán már halott szerelmest magáénak követelte. Vágtatva rohant a tonga lefelé a kanyargós úton. Núr ad-dín lóra pattant, és rohant orvosért. Mi a többi kocsin követtük. Az egyik kocsiban Haimanti ült Amijával, akinek karjába görcsösen belekapaszkodott. A férfi bal kezébe rejtette arcát. Némán hallgatta feleségét, aki a hónapok óta elszenvedett fájdalomtól felszabadulva, gyengéd szavakkal, hízelgéssel, erőszakkal ostromolta elvesztett urát.

Örökkévalóságig tartott, míg leértünk Gulmargba. A bazárnál elénk lovagolt Núr ad-dín az orvossal. Odaugratott az első tongához, le sem szállt a lóról, a nyeregben ülve vizsgálta meg a még mindig Alí ölében heverő Gertrud ütőerét. A lány keze már hűvös volt. Az élet elszállt belőle. Alí két karjára emelve vitte be az egyik közeli házba, amit az orvos jelölt ki, ott újból megvizsgálta. Fejét rázta. A halál pillanatok alatt állt be. A golyó a szívét fúrta át. Nem szenvedett.

Haimanti cipelte urát magával. Amija tehetetlenül tűrte, hogy tegyen vele, amit akar. A szörnyű tragédia és a bűntudat levette lábáról.

A család megrémülve hallgatta a kirándulás véres történetét, Afífa félredobta perzsa könyveit, a szerelem tüzét most valóságban látta pusztítani, ahogy a költő hajdan megénekelte:

Nem csodálom, ki szerelme sátra előtt holtan fekszik,
Csodálom, ki élve marad s lelke épen megmenekszik.

Az izgalomtól kimerülten dőltem le nyugovóra. Nem tudtam aludni. Véres kísértetek jártak körülöttem a faház falai között. Gyula is hánykolódott ágyában. Újra meg újra lejátszódott a gyors, szörnyű tragédia. Csak néhány per-

cig tartott, semmi sem történt, csak egy dörrenés hallatszott, és vége volt mindennek. Szegény Gertrud, szerelmével Amija életét akarta megmenteni, és a magáét váltotta meg. Méltó volt halálában is bátor életéhez. Szép szőke haja vérrel mocskolva hullott vállára a kis házban, ahová fektették. Két szeme lehunyva, arca viaszsárga. Felriadtam. Mintha előttem állna, és hallanám a hangját. Azt a csengő, céltudatos hangot, amely mindig parancsolt. Csend volt a szobában, csak a szú percegett a fában. Ez az egyhangú kapirgálás elkábított. Kissé elszenderültem. Amiját és Haimantit láttam, amint a Pilsna hajó éttermében megjelentek, szerelmesen, boldogan. Sikára közeledik bárkaházunk felé Srinagárban, Alí integet belőle, dacosan, elkeseredetten kutat Amija és Gertrud után, Haimanti beleőszül a keresésbe, a fájdalomba. Eszelős lesz. Ó, mily borzasztó. Zuhanok lefelé, nem tudok megkapaszkodni semmibe sem, egy dörrenés . . . felébredtem.

Gyula is ébren van.

– Sikoltottál álmodban – mondja szomorúan –, nyugodj meg. Holnap elutazunk. Nem maradhatunk itt. Próbálj aludni, még messze a hajnal.

Másnap reggel fásultan kelt fel az egész ház. Senki sem aludt az éjszaka. Bekopogtam Haimantihoz. Már fel volt öltözve. Fürgén sietett elém:

– A bibliát olvastam – mondta –, Jób könyvét forgattam, ezzel fogom Amiját meggyógyítani, megvigasztalni.

Amija magába roskadva ült a sarokban.

Haimanti szeretettel simogatta fejét. A férfi hirtelen összerázkódott, felállt, és fojtott hangon, összeszorított szájjal ennyit mondott:

– Meg fogok halni . . .

Haimanti felkiáltott:

– Te nem halhatsz meg! Kötelességed élni!

– Kötelességem, miért?

– A gyereked miatt, Amija!

Többet nem tudott mondani, zokogva borult az ura keblére, és újból ismételte könnyein keresztül:

– Gyermekem lesz, gyerekünk lesz, Amija!

Meglepetve néztem rá. Mindenki előtt titkolta. Most sok

mindent megértettem, amire annak idején nem is hederítettem: rosszullétét, szédülését, hízását, mely már teljesen kitöltötte szárijának redőit.

Amijába újból besurrant az élet. Bágyadt, fénytelen szemében láng gyulladt fel:

– Ó, istenem, ki büntetsz és jutalmazol, ki lesújtsz és felemelsz, köszönöm Neked!

Nem folytathatta tovább, torkát fojtogatta a sírás. Megölelte feleségét:

– Gyermekem lesz, az életem folytatódik.

Szemét elfutotta a könny. Fáradt szívének nem sok kellett, hogy sírásban buggyanjon ki fájdalma. A halál árnyékában új élet harsogott örömteli zengésével. A bánat méhéből boldogság sarjadt.

*

Ragyogó nap sütött a gulmargi fennsíkra. A mosolygó ég alatt kis számú menet kísért útjára egy egyszerű fekete koporsót. Gertrud Rüdigert, a vakmerő Himálaja hegymászót, a megtévedt szerelmest, az érzések áldozatát vitték vállukon a kasmíri kulik. Núr ad-dín családja, Amija, Haimanti és mi, rajtunk kívül néhány nyaraló és bámészkodó kasmíri, kísértük el utolsó útjára. Távol hazájától, távol szeretteitől idegen földben kellett megtalálnia azt a nyugalmat, amit életében, ifjúságában nem talált. Angol pap lépdelt a koporsó után, a bibliával a kezében. Némán követtük. A menet hegynek felfelé tartott, a lankás hegyoldal mellett, a szűk völgyön keresztül, a zúgó patak partján mind magasabbra emelkedtünk. Mellettünk virágos táblák, majd sötét erdők nézték kíváncsian, kit fog befogadni az anyaföld meleg kebelébe. Elhagytuk az erdőt, a patak is másfelé fordult, és a meredek hegyoldalon s szerpentinúton vonultunk feljebb. A levegő megritkult, éles, hideg szellő fújdogált a távoli havasok felől. Elfáradtunk. A kulik is elfáradtak, néhány percre letették a koporsót a földre. Tompa hangon koppant, amikor a kemény talajra fektették. Azután mentünk némán tovább. Felértünk a fennsíkra, az erdő szélére, ahonnan látni, mint merednek a Himálaja bércei az ég felé, hogy megtámasszák boltozatát. Oldalt a

gleccseren fagyos jég hullámai fehérlettek, és néhány lépésnyire tarka virágok szőnyege pompázik. Jégárral keretezett kert, a világ hegyóriásai állnak őrt bejáratánál, a sűrű erdő suttogása simogatja. Itt temettük el Gertrud Rüdigert. Nem temető sírdombjai szomszédságában, nagyszámú társaságban, hanem egyedül a hegyekkel, az erdővel, a gleccserrel pihen itt fenn a magasban, ahová lelke és teste vágyott. Minél magasabbra, Excelsior, ahogy a szantiniketáni diáklány szavalta fogadtatásakor.

A pap röviden beszélt. Angolul. Angol szavakkal búcsúztatta a német lányt, Kasmír jégfedte hegyei alatt. Amija lehajtott fővel állt a sír mellett Haimanti kezét fogva. Mereven nézett a koporsóra. A kis gyülekezet áhítattal hallgatta, mint viszi el a szél a pap hangjának foszlányait az erdő felé, hogy visszhangzik a távoli sziklákon. Néhány madár kíváncsian röpködött fölöttünk. Ennyi ember ritkán jön fel ebbe a magasba. A sírt jó mélyen ásták, hogy víz el ne mossa, a kötelek súrlódva ütköztek a deszkákhoz, és mire elérték a sír fenekét, kísérteties hanggal futottak fel a mélységből. Földet dobtunk a koporsóra, és a munkások lapáttal néhány perc alatt teljesen behantolták. Kis dombot építettek rá, és fejéhez egyszerű fakeresztet illesztettek: Gertrud Rüdiger, élt huszonhárom évet.

Azután otthagytuk őt egyedül a végtelen magányban. A föld, amelyet úgy szeretett, a sziklák, amelyeket ifjúi erejével legyőzött, a hegyek, amelyeket dacosan kihívott, néma tisztelettel fogadták be maguk közé, hogy örökre velük legyen.

A nap lenyugodni készült. Sietve mentünk hazafelé. Az erdő széléről utoljára néztünk vissza szerencsétlen barátnőnk kicsi, domborodó sírhantjára, azután elnyelt minket az erdő. Egy ideig szótlanul mentünk lefelé, hosszú percek teltek el némaságban. A csendet az uram törte meg. Núr ad-dínhez fordulva kérdezte:

– Hova lett Alí Haidar?

– Még tegnap elszáguldott autóján. Alig búcsúzott tőlem. Maguktól általam kéret bocsánatot.

– Mi fog történni vele? Hiszen ő gyilkolta meg ezt a lányt.

– Fejedelmek a saját törvényszékeik előtt felelnek tetteikért Indiában, az eset nem is angol-indiai területen, hanem Kasmírban történt. Nem lesz semmi bántódása.

– Annál rettenetesebb lesz lelkiismeretének furdalása – sóhajtottam –, megölte azt, akit legjobban szeretett. Az ő sorsa talán még borzasztóbb, mint Gertrudé. Ali sohasem fogja megtalálni nyugalmát.

Hosszú utat kellett még megtennünk. Egy óránál tovább gyalogoltunk, mindig lefelé, roggyanó terdekkel. Holtfáradtan értünk el Núr ad-dín házába. Az utolsó éjszakát töltöttük ott. Nem lehetett maradásunk. Csak el arról a helyről, ahová olyan rettenetes emlékek fűznek. Megóhajtott kirándulásunknak ilyen véres vége lett. Amija is szabadulni akart életének édesen induló és keserűségbe fulladó emlékeitől. De őt kárpótolta a tragikumért Haimanti szerelme és szíve alatt serkenő gyermeke. Csak el innen, minél hamarább, hogy más környezet más levegője elfelejtesse a múltat szépségével, irtózatával egyetemben.

Szinte menekülve rohantunk vissza Srinagárba. Amija feloszlatta erdei háztartását, és Haimantival együtt velünk jött. A mi közös bárkaházunk lakója lett egy napra. Másnap már csomagoltunk, és utaztunk vissza Indiába. A gyönyörű Banihal-hágón át vezetett most az utunk. Száz évvel ezelőtt e hágón baktatott át gyalog Kőrösi Csoma Sándor. Most is felbukkant emléke a múlt ködén át.

Dzsammuban, a síkságon majd leforrázott a hőség. Már javában tombolt a monszun. Elszoktunk a melegtől, azt hittük, hogy beleőrülünk.

Amija és Haimanti elválaszthatatlanok. A boldog asszony sugárzik, vigasztalja szerencsétlen urát, és rajongásával vezetgeti azon a tövises ösvényen, amit saját boldogtalanságában a remény rózsáival hintett be.

Száguldott velünk a vonat. Jól ismert tájak, megszokott városok suhantak el előttünk. A ventillátorok zakatoltak, a hőség ömlött be az ablakon, kavargott a kocsiban. Átizzadva, kimerülve értünk Kalkuttába. Azonnal tovább utaztunk. Nem volt türelmünk egy percig is késlekedni. Vágyódtunk a béke hajléka után. Haimanti is, Amija alig várták, hogy meglássák zsúpfedeles házukat a berekben.

Nem tudtunk észrevétlenül megérkezni. A rettenetes baleset, Gertrud tragikus halála, egész Indiát megdöbbentette.

Szantiniketán nemcsak gyászolt, boldogan üdvözölni is tudott. Szívükre akarták ölelni a megtért bűnöst, és lelkükbe akarták fogadni újra a boldog párt. A diáklányok az asrám bejáratánál virágfüzérrel fogadtak. Rizsszemeket szórtak a mosolygó Haimantira és a még mindig komoran maga elé bámuló Amijára. A rizsszórás már régen megtette hivatását: gyermekszív, amely mindkettőjük vérét lükteti, fogja elválaszthatatlanul összekötni őket. Ez a gyermekszív kacagásával le fogja győzni a hindu babonákat, ki fogja nevetni a politikát, el fogja riasztani a kísértés ólálkodó árnyékait. Csak szórjatok rizst, ti leányok, és kövessétek a nagy természet szavát: a gyermek az atyja a férfinak, a gyermek uralkodik a világon.

Szantiniketán, 1931 nyárutó

Szantiniketán a régi. Szolgáim hűségesen beálltak. Most már úgy jövök vissza erre a szigetre, mintha otthonom volna, csak egy szomorú hang nem akar elnémulni szívemben: drága jó apámat nem láthatom többé! Annál jobban kínoz a honvágy.

Néhány nap múlva már a régi kerékvágásba zökkentünk. Az eső szakadatlanul ontja záporát. Húzogatjuk ágyunkat az ajtó és ablak közé, hogy kis levegőt kapjunk a fullasztó háló alatt. Gyula megkezdte előadásait, és haragszik, ha valami piknik vagy kirándulás miatt elkéredzkednek a diákok. Javíthatatlan tanár.

A Tata épülete elhagyatott. Sem Trapp, se Bogdanovék, sem a kedves Collins nem szórakoztat, ha már azt hisszük, hogy kibírhatatlan az egyedüllét és a forróság. Újabb tanárok enyhítik a régiek elmenetelén érzett szomorúságot. Dr. Bake hollandi zenetörténész, szép, piros arcú feleségével vidítja fel egynéhány óránkat. Október végén dr. Pratt amerikai professzor telepedett le néhány hónapra a béke hajlékában. Filozófiát tanít a harvardi egyetemen. Felesége szép olasz asszony. Két gyermeküket is magukkal hoz-

ták. Itt azután kedvére kifilozofálhatja magát dr. Pratt a sok hindu bölccsel! Még a gyerekekre is fog ragadni egy és más.

November elején ismét tombolt a Durga-ünnepély. Éppen olyan izgalom láza ülte meg a bengáliakat, szantálikat, mint tavaly. Minket már nem érdekel. Ezt is megszoktuk. Inkább néztük a felhős eget, és számolgattuk a heteket, mikor közeleg a tél, az indiai tél, kedves, meleg napsugarával, gyengéden simogató langyos szellőjével és éjszakáinak felfrissítő nyugalmával. A távolból ide hallatszott a dob verése, és még késő este is vándoroltak házunk előtt a rizspálinkától ittas szantálik és a vallásos mámortól révületbe esett bengálik. A dobverés és a fullasztó légkör fájó emlékeket keltett életre lelkünkben: milyen hősiesen mentette meg Gertrud Rüdiger az áldozatra szánt kisleányt a megtébolyodott tömeg kezéből.

Az eső lassan elállt, a rizs buján nőtt a bekeretezett táblákon, a fák, a bokrok boldogan nyújtogatták ágaikat, teleszívták magukat az éltető elemmel. Szombat délutánokon a diákok megtartották futballmérkőzéseiket. Most, hogy a nap már nem perzselt annyira, kiteregettük ruháinkat a szabadba, hogy a friss levegőn kipárologjon belőlük a monszun gőze. Minden a régi, a rendes, megszokott indiai egyformaság. Évezredek változatlan pergése az idő végtelenségében.

Itt van a november, közeledik a meghitt tél. Otthon esős, ködös, sáros az idő, itt ragyog a napsugár. Most örülünk az életnek. Már alig tudtuk bevárni a kellemes, langyos meleg napokat.

Dr. Timbersnének kedves vendége van szuruli kórházában. Haimanti várja ott lebetegedését. Amija ül az ágya mellett. A ráncok, a komor tekintet már régen eltűnt arcáról. Amiről annyit álmodott, ami visszaadta elvesztett életkedvét, most nemsokára a valóságban Isten ajándékaként fog keblére hullani: gyermeke lesz. Nem hagyja el percre sem hitvesét. A szerelem gyümölcse a legnemesebb, a legősibb érzés: életet alkot. Senki sem tudja, honnan jön, hogyan jön, csak leszáll az ismeretlenségből az emberek boldogítására, a fiatal évek örömére, az öreg napok vigaszára,

édes gond, féltő aggadalom, gyönyör és büszkeség, a gyermek az élet maga.

November utolsó napjaiban ez az új élet szállt le Amijáék megbékélt otthonába. Nem indiai falusi bába, tanult, szakavatott amerikai orvosnő segítette a világra. Gyengéd kezek fürösztötték törékeny testét, és a kábult anyát egy örömhír emelte fel a legszebb boldogság magaslatára: az újszülött – fiú.

– Fiam van – rebegte, és fájdalmában örömkönnyek peregtek le arcán.

– Fiam van! – kiáltotta Amija – nem halok meg teljesen.

Dr. Timbersné meghatottan nézte a boldog emberpárt. Ő, akinek mesterségéhez tartozott, hogy hasonló boldogságnak tanúja legyen, nem tudta most megindultságát leplezni. Mindenki sírt, a kicsike volt a leghangosabb. Erőtelteljesen, apró tüdejének minden erejével rítt bele az ismeretlen világba, amelybe az istenek küldték, örömre, bánatra. Szép, egészséges fiúcska volt. Világosbarna arcából Haimanti kék szeme csillogott elő, fejét puha, selymes, szőke haj borította.

Az asrám ujjongással fogadta új polgárának megérkezését. Búcsújárás indult meg Szurulba. A diáklányok virágerdőt varázsoltak Haimanti szobájába. A boldog anya és apa elfelejtették a múlt minden fájdalmát. Ragyogás, illat, öröm töltötte be sokat szenvedett szívüket.

A kicsi öntudatlan mosolya, minden mozdulata, sírása nemcsak a szülőknek szólt: az egész asrám leste pihegő lélegzetvételét. A pici Csandra, „a hold", amelynek ezüstös sugara egybefonta Nyugatot és Keletet, a béke hajlékában őrangyalként védte, óvta a felnőtteket szenvedélyük, önzésük kirobbanásától. Az apró jószág kacsói között forgott az a kerék, amely kormányozza a világot. Még Tagore is tisztelettel csókolta meg a pici kezeket.

A zsúpfedeles ház új lakója elhomályosította az Utarajan fényét. Protima dévi és a költő naponta átsétáltak, hogy megnézzék az apróságot. Haimanti és Amija órákig tudtak róla beszélni. Nem is volt más téma az asrámban. Szimbólummá vált a kicsi Csandra Csakravarti, a „Hold a világ

kerekén". Meghatóan bájos jelenet volt, amikor Gurudev felemelte a pólyát, és lobogó haja megcsiklandozta a kisded pufók arcát, ahogy a költő ajkával csókot lehelt rá. Megihlette a gyermek, megremegtette szívét. Ki tudja, nem saját maga jutott-e emlékezetébe, amikor őt is felemelte egy másik öreg indus bölcs, az apja, a nagy „mahársi", és az ihlet csókját lehelte rá. A gyermek atyja a férfinak – tanítják a risik –, mint ahogy a magból nő ki a terebélyes fa. Amikor a boldog anya keblére fektette vissza az édes kisdedet, hosszan elgondolkodott. Mély tüzű szeme az űrben keresgélt, mintha lelke elkalandozott volna egy másik tájékra, ahol ezüstös források ontják az érzések árját. Kisvártatva ránk esett tekintete. Arca szelíd mosolyra derült. Papírt és tollat kért, szeretne írni valamit. Körülnéztem a szobában, az íróasztalon csak könyvek és füzetek feküdtek. Nem találtam egyetlen üres lapot sem. Hirtelen vakmerő ötletem támadt: naplófüzetemet adtam a kezébe. Már harmadik éve lesz, hogy minden nap eseményeit pontosan leírom. Ez már a tizennyolcadik kötet. Várakozás, öröm, csalódás, honvágy keresetlen összevisszaságban sorakoznak az oldalakon. Egy üres oldalt nyitottam ki előtte, és a költő szeretettel, előbb bengáli nyelven versbe szedve, azután angolra fordítva a következő sorokat írta bele:

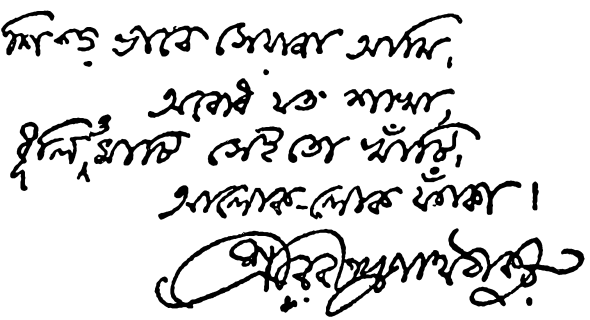

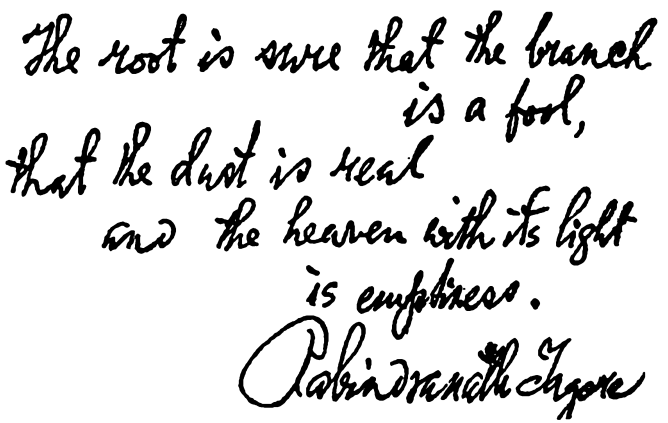

A gyökér biztos benne, hogy az ág csak bohó bolond,
És a föld a valóság. Az ég a maga világosságával üres képzelet.

Büszkén, boldogan rejtettem el naplóm utolsó füzetét. A nagy Rabindranath Tagorét megihlette a picike Csandra Csakravarti, és az ihlet gyümölcse az enyém lett.

1932 január

Itt az indiai tél. Magyarországon júniusban van ilyen gyönyörű napsütéses, meleg idő. Az indusok beburkolóznak kendőikbe, és fázkódva, járnak-kelnek. Haragszanak a kormányra. Talán ő az oka ennek a dideregtető időjárásnak. Úgy látszik, hogy mindenütt a világon mindennek a kormány az oka. Nem is titkolják elégedetlenségüket. Mostanában különösen hangosak az emberek. A bazárokban, a diákkollégiumokban, az utcákon, mindenütt politizálnak. Nagy események vannak készülőben. Azt beszélik, hogy forradalom lesz. Ezt már régen rebesgetik, de most kitör. Nyugtalan az egész ország. A világ szeme India felé fordul. Itt az idő, cselekedni kell!

Ezekben az izgalmas napokban kellett leutaznunk Dél-

Indiába. Gyulát meghívta a haiderábádi egyetem, hogy előadásokat tartson. A Nizám al-Mulk, a világ leggazdagabb emberének vendégei leszünk. Barátaink óva intenek, hogy ne menjünk: fel fogják robbantani a hidakat a lázadók, meg fogják támadni a vonatokat. Nem hallgattunk rájuk. Idegeink megedződtek, nem törődtünk az ijesztgetéssel, és baj s zavar nélkül elkerültünk Haiderábádba. Megnéztük a csodaszép Ellora sziklatemplomot, a bámulatos Adzsanta barlangokat, freskófestményeiket, és hetek múlva szerencsésen visszakerültünk Szantiniketánba.

Februárban már tetőpontjára hágott az izgalom. Londonban véget ért a kerekasztal konferencia. A Congress-párt követelésére Gandhit is meghívták, de ő sem tudta a fennálló ellentéteket áthidalni. Dolgavégezetlenül tért vissza Indiába. Bombaybe érve felszólította a lakosságot, hogy tagadják meg az adófizetést, mert annak a népnek, amelynek nincs fegyvere, ez ősi elvitázhatatlan joga. Ismét megindult a békés ellenállás mozgalma. Gandhit letartóztatták, és nemsokára követték a börtönbe híveinek ezrei. De a bejelentett forradalom, a vasút és a hidak felrobbantása elmaradt. Az egész világot egy eddig nem tapasztalt gazdasági válság rendítette meg. Európában és Amerikában rettenetes munkanélküliség ütötte fel fejét. Indiában a rizs ára a felére esett, alig volt kivitel. Ha ez az állapot sokáig tart, a pénztelenség koldusbotra juttatja a népet.

A gazdasági válság nem maradt hatástalanul a mozgalomra. A politikai izgatástól hangos diáktanyák elnémultak, sok ember levette fejéről a Gandhi-sapkát, a bőbeszédű tanárok és tanulók síri csendben húzódtak meg a könyvtárban. Az európai áru bojkottja ellanyhult, és nemsokára teljesen abbamaradt.

Felkerestük Haimantit. Önfeledten, boldogan táplálta kisfiát, Csandrát, „a holdacskát". Amija büszkén beszélte, mennyi mindent tud már a kis pocok: már lát, sőt, okosan néz, és megismeri őt. Milyen bájos a mosolya, ilyenkor teljesen az anyja.

Haimanti csak ebben az egy pontban ellenkezett urával:

– Nem, nem – mondta meggyőzően –, egészen az apja, a szeme kék ugyan, de Amija tekintete csillog benne.

Amija boldogan, szeretettel simogatta meg Haimanti szőke haját. Elragadóan bájosak voltak mindketten, azaz mindhárman. A kis Csandrát a pólyában a világért sem szabad kihagyni, ő a legfontosabb személy a házban, sőt egész Szantiniketánban. Egyik sem törődött a „mozgalom"-mal. Sokkal fontosabb volt a család belső dolga, ami az igazi boldogság: a bölcsőtől a sírig.

Gandhit a punai börtönben érte életének nagy csalódása. Felhívása csütörtököt mondott. A mohamedánok szembehelyezkedtek a Congress-szel, a várva várt nagy megmozdulás befagyott. Az embereknek az utolsó pillanatban a saját kicsi dolgaik, családjuk, gyermekeik jutottak eszükbe, és nyugton maradtak. Aggodalommal nézték a rizs ijesztő olcsóságát, és az istenekhez fordultak segítségért. A láthatáron sötét felhők tornyosultak, amelyek az egész világot elnyeléssel fenyegették.

Mi pedig százszorosan vágyódtunk haza. Magyarországról is nyomasztó hírek jöttek: áresés, munkanélküliség, a fizetések leszállítása. Aggodalommal nézünk a jövő elé. Mégiscsak haza, haza! Ekkor toppant be hozzánk Sir Haszan Szuhravardí, a kalkuttai egyetem rektora.

– Maradjon Indiában, kedves kollégám – kérlelte Gyulát –, a daccai és a kalkuttai egyetem megválasztotta vizsgabizottsága tagjának. Mi Kalkuttában pedig kinevezzük örökös tanárnak. Jöjjön át hozzánk, fejedelmi dolga lesz, sok szabad idő és havi ezernyolcszáz rupia fizetés.

Kíváncsian néztem az uramra, hogyan fogadja a valóban fényes ajánlatot.

– Köszönöm, kedves barátom – volt Gyula válasza –, nagyon köszönöm a bizalmat és a kitüntetést, de nem fogadhatom el. Várnak otthon. A honfitársaim, barátaim, rokonaim. Édesebb a hazai száraz kenyér, mint az idegen kalács.

Ezzel el is búcsúztunk Sir Szuhravardítól és egész Indiától. Nekiláttunk a csomagolásnak. A nagy koffer, amelynek mását Laci fivérem csak mozivásznon látta, színültig megtelt. De megtelt hét más nagy bőrönd is könyvekkel, ajándékokkal, csecsebecsékkel, emlékekkel.

Tagorétól érzékeny búcsút vettünk. Szantiniketán teljes

létszámmal kikísért az állomásra. Amikor a vonat elindult, felcsendült a diákok szomorú éneke, a szantiniketáni himnusz. Az utolsó hang, amely a fülünkhöz ért, Sasztri Mohasai ideges kacagása volt.

Bombayben szálltunk hajóra. Kifelé jövet tizenhét napig tartott az út a Pilsnán. Három év alatt ugyanaz a hajóstársaság tizenegy napra rövidítette le a menetidőt. „Victoria" volt a hajó neve, amely vitt bennünket visszafelé a hullámzó tengereken. Minden nappal közelebb értünk Magyarországhoz, Budapesthez, Lőcséhez. Körülöttünk európai nyelvek csendültek, s a gép zakatolása, zúgása minden pillanatban a fülünkbe ordította: európaiak vagytok, és Európába tértek haza. S hirtelen megijedtem a gép dübörgésétől. Mi vár ránk otthon? A gépi Európa. A szokott szürke egyformaság, és semmi szín és semmi poézis és semmi meditálás, csak munka, csak robot, csak hajsza a pénz után, csak a viaskodás a megélhetésért. A két kezem rákulcsolódott a hajó karfájára, és kimeredt szemmel néztem visszafelé, és szinte fájt a szívem a kék vizek után. Már a Földközi-tengeren jártunk, a hullámok szürkék és piszkosak. És szemem előtt felcsillant a Tádzs Mahall szűzi márvány fehérsége, a dardzsilingi temetőben egy hortenziával borított sír, a kasmíri íriszek és a szantiniketáni rigók édes füttye. Hirtelen a szívembe nyilallott. Szorítottam a hajó karfáját, és könnyes lett a szemem.

Honvágyat éreztem India iránt.

India! . . . A csodálatos India!

Amit ijesztőnek, érthetetlennek, ostoba babonának tartottam, most minden megszépült előttem.

A nap vörösen hanyatlott le a szürke tengerbe. Vörössége egy izzó piros lángolást varázsolt szemembe: a bengáli tűz csillogását.

Bengáli tűz! . . . Bengáli tűz, amelynek fényében Siva isten tovább táncol a Kailásza hegy tetején.

Március 28-án értünk Budapestre. Esett az eső. Csupa sár volt az utca . . .

Vége

TARTALOM

GERMANUS GYULA: ELŐSZÓ 5

ELSŐ ÉV – 1929 19

MÁSODIK ÉV – 1930 331

HARMADIK ÉV – 1931 591

FELELOS KIADO A SZÉPIRODALMI KONYVKIADÓ IGAZGATOJA. FELELŐS SZERKESZTŐ: ACS MARGIT. MUSZAKI VEZETŐ · JÁNOSA ISTVÁN. MŰSZAKI SZERKESZTŐ: PÓLYA LAJOSNE. A BORÍTÓ- ÉS KÖTÉSTERV APRÓ TIBOR MUNKÁJA. INDIAI MINIATURA FELHASZNÁLÁSÁVAL. MEGJELENT 1972-BEN. 100 000 PÉLDÁNYBAN. 45.7 (A'5) IV TERJEDELEMBEN

SZ 1606 – d – 7273

72.7764.66-14-1 ALFÖLDI NYOMDA. DEBRECEN